







॥ श्रीगणेशायनमः ॥ शिवमभयमनाद्यनंतमध्यपरमसुखाद्द्वयबोधमात्रसारम् ॥ उपरतसकलभ्रमंविशुद्धंनिजमहसास्फुरदात्मतत्त्वमीडे ॥ १ ॥ उत्पत्तिस्थित्युपशमाख्यैश्चि  
 त्ति प्रकरणैर्जगज्जन्मस्थितिलयबोधकानांअथातआदेशोनेतिनेतीत्यादिसर्वप्रचनिषेधकानाचवेदांतवाक्यानामध्यारोपापवादन्यायेनात्मतत्त्वव्युत्पादकतयावासानाक्षयम  
 नोनाशपर्यंतज्ञानेनपरमपुरुषार्थेतात्पर्यवसानदर्शितम् ॥ अथेदानीयत्रनान्यत्पश्यतिनाम्यच्छृणोतिनान्यद्विजानातिसंभूमायोवैभूमातसुखम् यतोवाचोनिवर्त्ततेअप्राप्यम  
 नसाह आनन्दब्रह्मणोविद्वान्चविभोतिकुतश्चन तदेतद्ब्रह्मापूर्वमनपरमनतरमवाप्तमयमात्माब्रह्मसर्वानुभूः निष्कलनिक्रियशांतनिरवद्यनिरजनम् अमृतस्यपरसेतुदग्धेधनमिवान  
 लमित्यादिश्रुतितात्पर्यसिद्धप्रागुक्तसर्वसाधनसाध्यसाक्षात्कारज्ञानफलनिर्वाणव्युत्पादयितुनिर्वाणख्यमिदप्रकरणश्रावयितुभगवानश्रीवाल्मीकिरुवाच ॥ तत्राद्यसर्गे ॥ मुनि  
 वाक्यादिहोत्थानश्रोतृणामादिक्रिया ॥ श्रुतार्थचितानिद्राभ्यारात्रियापनमीर्यते ॥ १ ॥ तत्रादौपूर्वोत्तरप्रकरणयोर्हेतुतासंगतिसूचयन्वक्तव्यंप्रतिजानीते ॥ उपशमेति ॥  
 जगज्जन्मस्थितिभगहेतुत्वरूपश्रुत्युक्तदस्थलक्षणस्यमृद्धोहविस्फुलिगादिदृष्टातैर्वाचारभ्रणविकारोनामधेयंत्रोणिरूपणित्येवसत्यमितिश्रुतिप्रदर्शितन्यायेनवान्नेनसोम्यशुगे

॥ श्रीगणेशायनमः ॥ श्रीवाल्मीकिरुवाच ॥ उपशमप्रकरणादनंतरमिदंशृणु ॥ त्वंनिर्वाणप्रकरणंज्ञातंनिर्वाणदायिच्यत् ॥ १ ॥  
 कथयत्येवमुद्दामवचनेमुनिनायके ॥ श्रवणैकरसेमौनस्थितेराजकुमारके ॥ २ ॥ मुनिवागर्थनिक्षिप्तमनस्यस्तपःक्रिये ॥ राजलोके  
 गतस्पंदेचित्रार्पितइवस्थिते ॥ ३ ॥ वसिष्ठवचसामर्थविचारयतिसादरम् ॥ लसदंगुलिभंगेनमुनिसार्थस्फुरद्भुवि ॥ ४ ॥ विस्मयालोके  
 नोह्लासप्रोफुल्लनयनालिनि ॥ पुरंधिवर्गेगंभीरतरुमंजरितांगते ॥ ५ ॥ खेवासरचतुर्भागदेशेदिनकरेस्थिते ॥ किंचिज्ज्ञानोदयात्सौम्ये  
 किंचिच्छममुपेयुषि ॥ ६ ॥

नापोमूलमन्विच्छाद्रिसोम्यशुगेनेतेजोमूलमन्विच्छतेजसासोम्यशुगेनसमूलमन्विच्छसन्मूलाःसोम्यमाःसर्वाःप्रजाःसदायतनाःसत्प्रतिष्ठाःसद्यएपोणिमैतदात्म्यमिदसर्वतत्सत्यं  
 सआत्मेतिश्रुतितात्पर्यविषयेऐकात्म्येपर्यवसानव्युत्पादनपरप्रकरणत्रयानतरत्फलीभूतस्यसत्यज्ञानमनंतब्रह्म नित्यविज्ञानमानदब्रह्म आनदोब्रह्मेतिव्यजानादित्यादिश्रुतिद  
 र्शितस्वरूपलक्षणस्य तत्त्वमसिध्वेतकेतो अयमात्माब्रह्मसर्वानुभूरित्यादिमहावाक्यार्थस्यतद्बोधफलनिर्वाणस्वरूपस्यचव्युत्पादकत्वानिर्वाणख्यप्रकरणश्रुतिव्यर्थः ॥ १ ॥  
 प्रतिज्ञातमर्थप्रस्तुतकथामेवावलब्धवर्णयिष्यन्नुपशमप्रकरणोपदेशातेदशरथसभायायहृत्तदाह ॥ कथयतीत्यादिना ॥ सर्वपासप्तम्यतानांभेरीपटहंशखानांध्वनिरासीदिति  
 षोडशस्थेनान्वयः ॥ मुनिनायकेवसिष्ठे ॥ राजकुमारकेरामे ॥ २ ॥ अस्मात्प्रकातपोमानसबाह्यार्थलोचनक्रियाशरीरचेटाचयेन ॥ तदेवाह ॥ गतस्पदेइति ॥ ३ ॥ अंगुलि  
 भगेनउत्क्षिप्ततर्जनीचेष्टाभिनयेन ॥ स्फुरद्भुविसंभूभागमितियावत् ॥ ४ ॥ विस्मयःपरमाश्चर्यरूपप्रत्यगात्मातदालोकनोह्लासेनगंगीरामकरंदास्वादानासक्तभरैर्निष्कपशब्दाया  
 तरुमजरीतद्भावमिवगते ॥ ५ ॥ यत्रवासरस्यचतुर्थभागमात्रावशेषोलक्ष्यतेतस्मिन्देशेप्रदेशेअथत्रणायेवस्थिते अतएवकिंचिज्ज्ञानोदयादिवसौम्येदृष्टिप्रियेकिंचित्तापोपशममुपे  
 युषीवित्युत्तरादनुकूप्यान्वयः ॥ ६ ॥



वासरस्य दृढत्वे चतुर्थवयसि प्राप्ते सति ॥ २१ ॥ प्रस्तुतं वस्तु वक्तव्यार्थं सहरनुपसंहरत् ॥ २३ ॥ अक्षीणः अक्षयो मद्भिरामर्थः ॥ हंसेन अं  
 भस अभः परित्यज्ये तिल्य बलोपे पचमी ॥ २४ ॥ अनेन वासनाक्षयमनोनाशप्राणसरोधज्ञानाभ्यासपथा ॥ २५ ॥ २६ ॥ यथा अधस्य कंदीपो वापुरुषोऽवटे गते पतित इत्  
 ॥ २७ ॥ अस्य मदुक्तार्थस्य सिद्धये यथा प्राप्ते व्यवहारः असौ गेनकार्य इत्येव सर्वशास्त्रपरमतात्पर्यविषयसिद्धतामादाय मनसि कृत्य उदारवानपरिच्छिन्नात्मबोधवाच्यमेवत्यर्थः

एवं प्रक्षुभिते तस्मिन् गृहे दाशरथे तदा ॥ प्राप्ते वासरदृढत्वे शांतं शंखस्वने शनैः ॥ २१ ॥ संहरन् प्रस्तुतं वस्तु चो मधुरवृत्ति मत् ॥ उवाच मुनि  
 शार्दूलः सभामध्येरघूहम् ॥ २२ ॥ राघवानघवाज्जालं मयैतत्प्रविसारितम् ॥ तेन चित्तखगंबद्ध्वाक्राडीकृत्यात्मतां नय ॥ २३ ॥ कच्चि  
 द्गृहीतो भवतामद्भिरामर्थं ईदृशः ॥ त्यक्त्वा दुर्बोधमक्षीणो हंसेनेवांभसः पयः ॥ २४ ॥ विचार्यैतदशेषेण स्वधियैवं पुनः पुनः ॥ अनेनैव पथा  
 साधोगंतव्यं भवताधुना ॥ २५ ॥ अनयैव धियारामविहरन्नैव बध्यसे ॥ अन्यथा धः पतस्याशुविध्यखाते यथा गजः ॥ २६ ॥ सुगृहीतं धि  
 याराममद्वचो न करोपि चेत् ॥ तप्तस्य वेदस्य कंदीपो वाधो निशास्विवा ॥ २७ ॥ असंगेन यथा प्राप्ते व्यवहारोऽस्य सिद्धये ॥ इत्येव शास्त्रसिद्धौ  
 तमादायोदारवान् भव ॥ २८ ॥ हे सभ्या हे महाराज रामलक्ष्मणभूमिपाः ॥ सर्व एव भवतोद्यता वद्भ्यापारमाह्निकम् ॥ २९ ॥ कुर्वन्त्वयं हि  
 दिवसः प्रायः परिणतारुतिः ॥ शेषं विचारयिष्यामो विचार्यैव प्रातरागताः ॥ ३० ॥ श्रीवाल्मीकिरुवाच ॥ ॥ इत्युक्तामुनिना तेन सास  
 र्वैव तदा सभा ॥ प्रोत्तस्थौ पद्मवदनासविकासे वपद्विनी ॥ ३१ ॥ राजानः स्तुतराजानः कृतराघववंदनाः ॥ परिष्टुते वसिष्ठे ते जग्मुरात्मनि  
 वेशनम् ॥ ३२ ॥ विश्वामित्रेण सहितो वसिष्ठो गंतुमाश्रमम् ॥ उत्तस्था वासनाच्छ्रीमान् नमस्कृतनभश्चरः ॥ ३३ ॥ दशरथप्रभृतयोराराजा  
 नो मुनयस्तथा ॥ यथानुरूपं वक्तारमनुगम्य मुनिं चिरम् ॥ ३४ ॥ आपृच्छ्य केचिद्गंतं ययुः केचिद्द्वानांतरम् ॥ केचिद्वाजगृहंसंतो भृंगाः प  
 द्मोत्थिता इव ॥ ३५ ॥ वसिष्ठपादयोस्य क्वापुष्पांजलिमनाविलम् ॥ दारैरनुगतो राजा प्रविवेश गृहं तं ॥ ३६ ॥ रामलक्ष्मणशत्रुघ्नाः  
 प्राप्तस्य स्वाश्रमंगुरोः ॥ अभ्यर्च्य चरणौ भक्त्या त्वाजग्मुर्नृपमं दिरम् ॥ ३७ ॥

॥ २८ ॥ २९ ॥ प्रातःश्वः सभायामागताः सतः ॥ धातुसंबंधे प्रत्यया इति भविष्यति क्तः ॥ ३० ॥ इति उक्त्वा आज्ञप्ता ॥ पद्मानीपद्मान्येव च वदना नियस्या ॥ ३१ ॥ स्तुतो रा  
 जा दशरथे सैस्स्तुतराजानः ॥ वसिष्ठे परिष्टुते सर्वैः प्रणम्य प्रशसिते सति ॥ ३२ ॥ नमस्कृतानभश्चरा देवायेन ॥ ३३ ॥ वक्तारमुपेदधारम् ॥ चिरमाश्रमांतमनुगम्य ॥ ३४ ॥  
 ॥ ३५ ॥ अनाविलनिर्मलम् ॥ ३६ ॥ ३७ ॥

दान्निर्गन्धवानु ॥ विमार्जनिधीन्र्अभ्येयु ॥ अभिमुखआर्द्धयुराभिगमनादिनापूजनायस्वीचक्रुरित्यर्थ ॥ अभ्येतुरितिपाठ्युअभ्येतुरतिथिर्गणस्यमभ्येक्षिमानानचुरित्ये  
 वयोग्यम् ॥ ३८ ॥ परिच्छेदपरिवारि सह ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ अधिगतस्त  
 स्तीतिमप्यतेसोत्सपरमोलोकइतित्वाप्रसाधारण्यदरानस्यभाविमोक्षफलसूचकत्वावशयति ॥ विनाथिनोराम्भ्यतिक्रमणकामाइतियावत् ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ अधिगतस्त  
 रतयाआत्मतत्त्वबोधेनउचित सविकसआशयोपेयारामदीनाम् ॥ धियामाराधि ॥ किरतिमुपरमअभजतप्राप ॥ अतएवालणकिरणव्याप्तमलिनोनिशाकारएषवक्ष्य

सदनानिसमासापश्रोतार सर्वएवते ॥ ससुरानचरुभ्येयुर्देवान्विप्रान्पितृन्सुया ॥ ३८ ॥ यथाक्रमंस्वमृत्युतीर्थिप्रापेश्वपरिच्छेद ॥ सम  
 युमुजिरेमोर्ज्यवणधर्मकमोदितम् ॥ ३९ ॥ अस्मगतेदिनकरेसमदिवसकर्मभि ॥ अथागतेरात्रिकरेसमंरजनिर्कर्मभि ॥ ४० ॥ स्थि  
 त्वातल्येपुकौशोशयनेष्वासनेपुच ॥ भ्रूचरामुनिराजनोराजपुत्रामहर्षय ॥ ४१ ॥ संसरोत्तरणोपायंवसिष्ठवदनेरितम् ॥ यथावदे  
 काग्रधियश्चित्तयामासुराहता ॥ ४२ ॥ तत प्रहरमात्रेणनिद्रामामुद्रितानना ॥ उत्सन्नसुंदरीमीयुपद्माइवदिनार्थिन ॥ ४३ ॥ रामल  
 क्ष्मणशत्रुघ्ना प्रहरत्रयमेवतत् ॥ वासिष्ठमुपदेशतेचित्तयामासुरक्षतम् ॥ ४४ ॥ प्रहरस्यार्द्धमात्रेततआमुद्रितेक्षण ॥ उत्सन्नमाययु  
 निद्रांक्षणाद्विद्रावितश्रमाम् ॥ ४५ ॥ इतिशुभमनसाविवेकभाजामधिगतसारतयोदिताशयानाम् ॥ अभजतविरतितदात्रियामाम  
 लिननिशाकरवकर्ताजगाम ॥ ४६ ॥ इत्यार्थेवासिष्ठमहारामायणेवाल्मीकीयेदवदूतोकेद्वात्रिशताहस्यांसहितार्थामोक्षोपायेपुनि  
 र्वाणप्रकरणेदिवसव्यवहारवर्णनानामप्रथम सर्ग ॥ १ ॥ ॥ ४७ ॥ ॥ श्रीवाल्मीकिरुवाच ॥ ॥ तत क्लिन्नैर्दुवदनापर्या  
 कुलतमपदा ॥ क्षीयमाणानमौश्यामाविवेकइववासना ॥ १ ॥ पूर्वध्वस्तयालोकदृश्यमानेपरेषले ॥ शयालीकावतसाभ्रंतापको  
 निकरोदधौ ॥ २ ॥ अवस्थायकणकपीपिराष्ट्रदुर्मुहल ॥ ज्योत्स्नाकवलनालोकौषमौप्राप्तातिकोनिल ॥ ३ ॥

स्यात्सद्भावजगाम ॥ ४६ ॥ ॥ इतिश्रीवास्तिष्ठम०तात्पर्यप्रकारोनिवाणप्रकरणेप्रथमःसर्ग ॥ १ ॥ ॥ १ ॥ ॥ इहरामादितिःभ्रातर्वसिष्ठस्यसप्तमानय ॥  
 उक्तार्थस्मरणत्तत्त्वेविश्रामद्योपबन्धयति ॥ १ ॥ क्लिन्नोऽन्तानद्दुःखवदनपत्न्या ॥ क्षीयमाणामरणोन्मुखी ॥ १ ॥ ततोनिक्तरोनिगच्छत्किरणस्तापक स्यःप्राण्युविजनदृश्य  
 मानेपूर्वपुत्रदिकस्येअषलेःशंगेदैर्ध्वस्तयात्रनिबद्धतयात तदतरालनिर्गतमालोकशारायाःअसरितहलास्तवाशदधी ।प्रत्यक्षमुत्वेजनैर्दृश्यमानेपरेपश्विमविक्षस्येअचलेतुअलीको  
 निम्याकस्मितोवतस किरीटादिविरोभूषणतवाशमालोककथावितिहृद्विविन्नज्याम्बय ॥ २ ॥ ज्योत्स्नानांकवलनायायालोकौषमसु-मसारइषीरालोकौयस्येति ॥ सर्वस्वत  
 दीपचतुस्रारोपास्त्रियुक्तिः ॥ अनेकसुभुपाकतइत्येहागम्यते ॥ ३ ॥

अस्मातानाश्रवणानधिकारारत्नात्वावदितसंस्थाः ॥ एवमप्येपि ॥ ४ ॥ निर्गतस्य निर्गमिष्यतः ॥ ५ ॥ नीरंधतां निरवकाशताम् ॥ ६ ॥ गृहप्रवेशापूर्वमेवसंबन्धातिमेलय  
तीतिपूर्वसंबन्धस्तोत्साहोयस्यतथाविधोमहीपतिर्दशरथः ॥ ८ ॥ विष्टरालिषु आसनपक्तिषु ॥ दक्षासनयोर्विष्टरदृतिष्वल्बम् ॥ ९ ॥ ह्यस्तनापूर्वयुर्जवाः ॥ १० ॥ राज्ञासम  
आभोगः सस्थानस्थितिर्यस्याः ॥ राजानयतवाक्कायचेष्टदक्षासर्वपितथा आसन्नितिभावः ॥ ११ ॥ तद्देशयोगेषु सभाप्रदेशप्रविष्टेषु विप्रप्रविष्टेषु विप्रप्रदेशप्रविष्टेषु विप्रप्रदेशप्रविष्टेषु

रामलक्ष्मणशत्रुघ्नाउत्थायानुचरैः सह ॥ ययुर्वदितसंध्यास्तेपुण्यं वासिष्ठमाश्रमम् ॥ ४ ॥ तत्रवंदितसंध्यस्य निर्गतस्यापिसद्यतः ॥ मुने  
र्वंदिरेपादौ पदोर्द्वार्वार्थसंततिम् ॥ ५ ॥ क्षणात्तत्सदनं मौनं मुनिब्राह्मणराजभिः ॥ हस्यश्चरथयानैश्चशनैरिंध्रतां ययौ ॥ ६ ॥ अथा  
सौमुनिशार्दूलस्यैव सहसेनया ॥ गृहं दाशरथं कालेरामाद्यनुगतो ययौ ॥ ७ ॥ तत्रैतं पूर्वसंबन्धः कृतसंध्यो महीपतिः ॥ दूरमार्गं विनिर्गत्य  
पूजयामास सादरम् ॥ ८ ॥ पुष्यमुक्तामणित्रातैर्भूयोत्यधिकभूपिताम् ॥ सभां प्रविश्य तसर्वं विशुर्विष्टरालिषु ॥ ९ ॥ अथ तस्मिन् नवस  
रेद्यस्तनाः सर्व एवते ॥ श्रोतारस्समुपाजग्मुर्नभश्चरमहीचराः ॥ १० ॥ विवेश सासभासौम्याकृतान्योन्याभिवंदना ॥ बभौ राजसमा  
भोगाशांतवातेव पद्मिनी ॥ ११ ॥ यथाप्रदेशमेवाशुनिविष्टेषु यथासुखम् ॥ तेषु तद्देशयोगेषु विप्रपिमुनिराजसु ॥ १२ ॥ मृदुनिस्वागतर  
वेशनैः शममुपागते ॥ सभाकोणोपविष्टेषु शांतशब्देषु बंदिषु ॥ १३ ॥ तरसैवोदितेष्वशुश्रोतुमभ्यागतेष्विव ॥ गवाक्षादिवजालेषु प्रवि  
ष्टेष्वर्करश्मिषु ॥ १४ ॥ सत्वरप्रविशश्च्छ्रोतहस्तस्पर्शघटोद्भवे ॥ मुक्ताजालझणकारे निद्राया मिव शास्यति ॥ १५ ॥ कुमारः शंकरस्यैव  
कचो देवगुरोरिव ॥ प्रह्लादइव शुक्रस्य सुपर्ण इव शार्ङ्गिणः ॥ १६ ॥ वसिष्ठस्थाने न रामः शनैर्दृष्टिन्यवेशयत् ॥ अमंतीमंबरोपाते फुल्लपद्म  
इवाल्लिनीम् ॥ १७ ॥ मुनिस्त्वनुञ्जितेनाथेनैव रघुनंदनम् ॥ क्रमेणोवाच वाक्यज्ञो वाक्यं वाक्यार्थको विदम् ॥ १८ ॥ श्रीवसिष्ठ उ  
वाच ॥ कच्चिरस्मरसि यत्सोक्तं ह्योमयारघुनंदन ॥ वाक्यमत्यंतगुर्वर्थं परमार्थार्थवोधनम् ॥ १९ ॥ इदानीमवबोधार्थमन्यच्चरिषु मर्दनम् ॥  
उच्यमानं मयेदं च शृणु शाश्वतसिद्धये ॥ २० ॥

क्रमेण निविष्टेषु पविष्टेषु सत्सु ॥ १२ ॥ मृदुनिपरस्परस्वागतप्रश्नरवे ॥ १३ ॥ उदितेष्वर्करश्मिषु श्रोतुमिव तरसैवाभ्यागतेषु गवाक्षादिवजालेषु प्रविष्टेषु सत्सु ॥ १४ ॥  
सत्वरसभाप्रविशतां श्रोतुणाहस्तस्पर्शैरगघट्टनैश्चोद्भवोयस्य तथाविधेषु मुक्ताजालकभूषणादिझणकारे निद्राया मिव निस्पदभावाच्छास्यति सति ॥ १५ ॥ दृष्टेर्भक्तिगौरवोक्तं कथा  
तिशयथोतनाय बहून्पुमानानि ॥ १६ ॥ अबरेभमंतीमलिनीभमरीफुल्लेपद्मे उदयादिकालो निवेशयति तद्वत् ॥ १७ ॥ तेन प्रागनुकृतैव क्रमेण ॥ १८ ॥ सः पूर्वेषु ॥ १९ ॥ २० ॥



शयुनं रुममेवानुक्रम्यदरायति ॥ २१ ॥ २२ ॥ विकालापनवच्छिन्नधिविधपचिच्छेदशाम्यम् ॥ तस्यैवविषरण अदृष्टेति ॥ नदृष्टेदेशत-कालतोषाउभोको  
 टीशुषारपरार्थद्वितयस्य ॥ उभाराब्दस्यसमासेद्विवचनलुकिउभयोन्पश्रैत्ययच् ॥ २३ ॥ समेषुसाधारणेपुगोत्वादिष्यप्यनुगतत्वात्समासत्तात्पर्यशेषेणप्रथमानम् ॥ २४ ॥  
 इतिउक्तत्रात्समासंत्वानिधित्यअहमित्यभिमानमुक्त्वात्विषसुरोभनत्वमाकारयानंदोषायस्यतथाविधोभष ॥ २५ ॥ स्वा कलना कष्यना ॥ २६ ॥ सपवोभोग्या ॥ इहारा  
 सन्नामवत्स्य ॥ धितस्त्यतिफलत्रिशाभासा स्तयथाथा ॥ तेषांभोगानामेपणा स्थूहा ॥ २७ ॥ पातालाद्विशोभेदृणादिविस्तुभेदचकाराद्भूतादिकालभेदेचतवेषसर्वदृश्या  
 वराग्याभ्यासवशतस्त्रयातत्त्वावयोधनात् ॥ ससारस्तीर्यितेतेनतेज्वेवाभ्यासमाहर ॥ २१ ॥ सम्यक्तत्त्वावयोधेनदुर्घोविक्षयमागते ॥  
 गलितेवासनावेशेविशोकप्राप्यतेपदम् ॥ २२ ॥ दिक्कालापनवच्छिन्नमदृष्टोभयकोटिकम् ॥ एकब्रह्मैवद्विजगत्स्यतंद्वित्वमुपागतम्  
 ॥ २३ ॥ सवभावानवच्छिन्नधमब्रह्मैवविद्यते ॥ शांतसमसमाप्तासतत्रान्यत्वंकयंभवेत् ॥ २४ ॥ इतिमत्वाहमित्यतमुक्त्वामुक्तवपुर्महा  
 न् ॥ एकरूपशशांतामासाक्षात्स्वात्मसुखोभव ॥ २५ ॥ नास्तिचित्तंनचाविद्यानमनोनषजीवक ॥ एता स्वकलनारामकृतावक्षणए  
 वता ॥ २६ ॥ यास्सपदोपाश्रितोयास्तेदपणा ॥ ब्रह्मवतदनापतमब्धिवव्यविजृम्भते ॥ २७ ॥ पातालेभूतलेस्वर्गेदृष्टेप्राण्यव  
 रेपिचाहस्यतेतत्परब्रह्मिध्रूपनान्यदस्तिहि ॥ २८ ॥ उपेक्ष्येहोपादेयषधवोविभवावपु ॥ ब्रह्मैवविगताद्यंतमब्धिवव्यविजृम्भते ॥ २९ ॥  
 यावदज्ञानकलनायावदब्रह्मज्ञाना ॥ यावदास्याजगज्जालेतावच्छित्ताहिकल्पना ॥ ३० ॥ देहेयावदहृद्भावोहृदस्येस्मिन्यावदात्मना ॥  
 यावन्मदेवमित्यास्यातावच्छित्तादिविभ्रम ॥ ३१ ॥ यावन्नोदितमुषैस्त्वंसज्जनासंगसगत ॥ यावन्मौर्ख्येनसक्षीणतावच्छित्तादिनिघ्न  
 ता ॥ ३२ ॥ यावच्छिद्यित्तांयातेनंदंभुवनभावनम् ॥ सम्यग्दर्शनशक्त्यातस्मावच्छित्तादय स्फुटा ॥ ३३ ॥ यावदज्ञत्वमंधत्वविवसंवि  
 पयाशया ॥ मौर्ख्यन्मोहसमुच्छ्रायज्जावच्छित्तादिकल्पना ॥ ३४ ॥ यावदाशाविपामोदपरिफुरतिच्छने ॥ प्रविचारषकोरौतर्नताव  
 द्दविशत्यलम् ॥ ३५ ॥ भोगेष्वनास्यमनसःशीतलामनिवृते ॥ छिन्नाशापाराजालस्यक्षीयतेचित्तविभ्रम ॥ ३६ ॥  
 लनादृष्टेनाप्यदित्यथ ॥ २८ ॥ उपेक्ष्या इयाउपादेयादिति सामान्यत ॥ तथाप्युत्तरोत्तरमुपादेयतायुक्तोक्तिप्रभाषपुरित्वेषप्रकरणेत्यर्थ ॥ २९ ॥ किंशैवतथाविजृग  
 तनेत्याह ॥ यावदित्यर्थिना ॥ ३० ॥ आत्मनासेनममेवमित्यास्यास्तिपतद्विशेष ॥ ३१ ॥ उच्येत्संपूर्णता ॥ चित्तादिप्रमुक्तानिभ्रतानीभ्रता ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ असंलक्ष्यप  
 धत्वम् ॥ ३४ ॥ आराजालस्योक्तिपगध ॥ तावत्पुरुटाल्वाविचारलक्षणधकोरौतर्नप्रविशति ॥ ३५ ॥ ३६ ॥

१ संक्षारपीयतइत्यपिपाठः  
 २ अर्थेकोपाबच्छेदोपधारणार्थं साकन्यार्योबा ॥ सकलेदृश्येइतिमन्त्रेवेदजितिभाष्य ॥

अनास्थयात्यक्ताचित्तभूः प्रबुद्धाप्रबोधफलवती भवति नात्यक्तेत्यर्थः ॥ ३७ ॥ चित्तानुदय एव तस्यागदत्याशयेनाह ॥ असंस्तुतमनुपयुक्तदूरस्थमवस्तु अतएवा  
सतमभ्रपुरुषाकारमिव स्वदेहमनास्थपरिपश्यतश्चित्तस्य भवनं चित्तमूः कुतः ॥ ३८ ॥ भावितश्रवणमननिद्विध्यासनसाक्षात्कारपरिष्कृतमनतचिन्मात्ररूपससारप्रसिद्धरूपाद्रूपा  
तरमात्मायस्य ॥ स्वातेमनसि अवलीनजगद्यस्य ॥ ३९ ॥ असम्यग्दर्शने सम्यग्दर्शनविरोधिनिअज्ञाने मिथ्याभ्रमां करोति तथा विधस्वभावेन टेसति ॥ ४० ॥ ४१ ॥ चित्ताभावे कथं  
व्यवहारस्तत्राह ॥ जीवन्मुक्ता इत्यादिना ॥ चित्तपदवीजले शुष्के सिकतासु जले खेव चित्तप्रचाररेखा ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ प्रभ्रमतिव्यवहरति ॥ सत्त्वसंस्थितिप्रयुक्तया हेलयया अनास्थ

तृष्णामोहपरित्यागान्निवृत्तशीतलसंविदः ॥ पुंसः प्रशांतचित्तस्य प्रबुद्धात्यक्ताचित्तभूः ॥ ३७ ॥ असंस्तुतमिवानास्थमवस्तुपरिपश्यतः ॥  
दूरस्थमिव देहं स्वमसंतं चित्तभूः कुतः ॥ ३८ ॥ भावितानंतचित्तस्वरूपं तारात्मनः ॥ स्वांतावलीनजगतः शांतोजीवादि विभ्रमः ॥ ३९ ॥  
असम्यग्दर्शने शांते मिथ्याभ्रमकरात्मनि ॥ उदिते परमादित्ये परमार्थैकदर्शने ॥ ४० ॥ अपुनर्दर्शनाद्यैव दग्धसंशुक्कपर्णवत् ॥ चित्तं वि  
गलितं विद्धि वक्ष्ये घृतलवं यथा ॥ ४१ ॥ जीवन्मुक्ता महात्मानो ये परावरदर्शिनः ॥ तेषां याचित्तपदवीसासत्त्वमितिकथ्यते ॥ ४२ ॥ जीव  
न्मुक्तशरीरेषु वासनाव्यवहारिणी ॥ न चित्तनाम्नी भवति सा हि सत्त्वपदंगता ॥ ४३ ॥ निश्चेतसो हितस्वज्ञानित्यंसमपदे स्थिताः ॥ लीलया प्र  
भ्रमंती हसत्त्वसंस्थितिहेलया ॥ ४४ ॥ शांताव्यवहरंतोपि सत्त्वस्थाः संयते द्वित्रयाः ॥ नित्यं पश्यंति तज्ज्योतिर्न द्वैतैक्येन वासना ॥ ४५ ॥ अंत  
र्मुखतया सर्वचिद्धक्त्रैत्रिजगत्तृणम् ॥ जुद्धतोतं निवर्तते मुनेश्चित्तादिविभ्रमाः ॥ ४६ ॥ विवेकविशदं चेतः सत्वमित्यभिधीयते ॥ भूयः फ  
लति नो मोहं दग्धबीजमिवांकुरम् ॥ ४७ ॥ यावत्सत्त्वं विमूढांतः पुनर्जननधर्मिणी ॥ चित्तशब्दाभिधानोक्ता विपर्यस्यति बोधतः ॥ ४८ ॥  
प्राप्तप्राप्यो भवान्नामसत्वभावमुपागतम् ॥ चित्तं ज्ञानाग्निना दग्धं न भूयः परिरिहति ॥ ४९ ॥ संरोहतीषणा विद्धं यथा परशुनाग्निना ॥ न  
तु ज्ञानाग्निनिर्दग्धं प्रबोधविशदं मनः ॥ ५० ॥

या ॥ ४४ ॥ तर्हि कितेषां वासनया व्यवहारपरमार्थो भयदर्शनात् द्वैतैक्येन त्याह ॥ शांता इति ॥ तदह्यं ज्योतिर्नित्यं पश्यंति तद्वाधितैर्द्वैतैक्येन तद्वासनावानसं भवतीत्यर्थः ॥ ४५ ॥ त  
देवस्पष्टमाह ॥ अतर्मुखतयेति ॥ ४६ ॥ अतएवाज्ञचित्तासत्त्वस्य वैलक्षण्यमित्याशयेनाह ॥ विवेकेति ॥ ४७ ॥ विमूढानाजनानामतश्चित्तशब्दाभिधानोक्तासाभवति ताव  
देवपुनर्जननधर्मिणी ॥ बोधतस्तु सासत्त्वसती विपर्यस्यति जन्मनिष्ठत्तलक्षणविपरीतकार्यं करोतीत्यर्थः ॥ ४८ ॥ चित्ततवेति शेषः ॥ ४९ ॥ कीदृशं तर्हि भूयः संरोहति तदाह ॥  
सरोहतीति ॥ ईषणा एषणा चित्तपुत्रलोको विषयास्ताभिराविद्धं खचितम् ॥ यथा परशुनाच्छिन्वमग्निना दग्धमपि तृणादि अंतर्बीजशक्त्या विद्धं भूयः प्ररोहति तद्वत् ॥ निर्दग्धं निर्दग्धे  
षणाबीजशक्तिकम् ॥ ५० ॥

नानामिनाकुतो जगद्गीजराकिराहलाभाह ॥ ब्रह्मेति ॥ हियस्याजगद्गुरुण एवमोहाद्गुहा आरोपितरूपेण ब्रह्मि यस्माच्चज्ञानाजगद्विषयासावप्रसन्नस्वभावाश्रित्वा द्विक यतश्च  
 अनयोम्रलजगतोरज्ञानमाप्रवृत्तनो भवत्सन्नारो न विपेत अतो न परो हृदीत्यर्थः ॥ ५१ ॥ पिअगश्चित् श्विदूषेणैवालियथातीत्यनैकरसे मरिचेनीस्थानातद्ब्र ॥ अतस्तस्वदुराविज  
 गतीनमित्ये ॥ तस्मात्सदसनीवलुनोद्भवत्ययुथाभायामयुक्तमतिरेत्यर्थः ॥ ५२ ॥ तद्विअसद्वाद्भवमप्यासीन्नतो वैसवकायतेत्याविश्रुता ॥ पटोलिपटोनास्तीत्यादिलौकिका  
 श्वयवमच्छब्दाः किनिरर्थकानेत्याह ॥ शब्देति ॥ इहश्रौतलाकिकम्यवद्भारेपरस्परव्यावृत्ता ॥ राधाव्यावृत्तेष्वर्थेषु सकेतितादतिवक्तश्रोमुषासनेष्वभ्यावृत्त्याकारेण भासते ॥ तेभरा  
 रावृत्तनासीदियमन अवलुभूतायाभ्यावृत्त राध्यावृत्ताभ्यावृत्त ॥ एवम्यावृत्त्यप्यगमे उभेसदसच्छब्दवाच्ये अभ्यावृत्तानामुगतविश्रुतो मत्वावेषपरमार्थतोभातवदितवेषपरमार्थ  
 बलुशाचापइत्यर्थः ॥ ५३ ॥ एवसदसद्विकल्पत्यगेन विस्माप्रदरनिरेहायालताभमप्रयुक्तजनमरणाभयनभमामिप्रयुक्तरोदनस्थापिनप्रसक्तिरित्याह ॥ अचिन्मयत्वादिति ॥

ब्रह्मश्रुवैव हि जगज्जगच्च ब्रह्मश्रुहणम् ॥ विपतनानयोर्भदश्रिह्ननवक्षणोरिव ॥ ५१ ॥ चिदतरस्मिन्निजगन्मरिचेतीक्ष्णतायथा ॥ नातश्चि  
 जगताभिन्नेतस्मात्सदसतीमुधा ॥ ५२ ॥ शब्दशब्दार्थसंकेतवासनेहनसविदा ॥ चिद्ब्रह्मत्वानुभूमेभातस्यजात सदसन्मती ॥ ५३ ॥  
 अचिन्मयत्वान्नासित्वस्वात्माकिमिवरोदपि ॥ अचिन्मयत्वेजगतामभावेकल्पनकुत ॥ ५४ ॥ चिन्मयत्वेत्सदासर्वतचित्वप्रविधारय ॥  
 शुद्धसत्वमनापतंतत्रांगकल्पनाकून ॥ ५५ ॥ चिदात्मासिनिर्शोसिपारावारविवर्जित ॥ रूपंस्मरनिजंस्फारमाऽस्मृत्यासमितोभव  
 ॥ ५६ ॥ तास्वसत्तांगत-सर्वमसर्वभावयोदयी ॥ ताहृद्युपोसिशान्तोसिचिदसिब्रह्मरूप्यसि ॥ ५७ ॥ चिच्छिडलोदरमेवासिनासिनास्य  
 याप्यसि ॥ योसिसोसिनसोमीवसदस्यसदसिस्वभा ॥ ५८ ॥ य पदायविशेषोतर्नत्वनद्येवसोस्ति ॥ तदस्यतदसिस्वस्यश्रिह्ननात्मन्न  
 मोस्तुते ॥ ५९ ॥

त्वमितिन्मयवर्द्धयमाणरामाप्रिथसदसास्वभावशरीरमालास्वयनासि अचिन्मय  
 त्वभावप्रविधारय ॥ तच्चमन्मयुविचार्यमाणशुद्धमिधियपरिच्छेदरूप्ययेकरसम् ॥ तदप्रवेहायन्यकलनाकुलइत्यर्थः ॥ ५५ ॥ अस्त्याचित्त्वरूपविस्मरणेनसमित परिच्छि  
 न् ॥ ५६ ॥ तसोत्पूर्णचित्त्वभावस्थितिगत सत्त्वइयीनिरतिशयानदलाभापुव्यवापृत्वाअसर्वपरिच्छिन्नजगत्सर्वपूर्णस्वभावभावयसपादय ॥ ५७ ॥ नानासिनाभावे  
 मआलेतच्छीलः नासिआपितद्वाधावधित्वावसिपरिशिष्यसे ॥ तदसर्वबाह्यनसदवृत्तिनिष्ठाणमाद्योविसोसि ॥ तद्विक्लमत्यतपरोभोनेत्याह ॥ नेति ॥ नत-परोभोसीव  
 यत त्पभा-स्वकाराः ॥ ५८ ॥ तदस्यसदसीयाराविक्रणोक्ति ॥ यदिति ॥ य सर्वपदायानिविशेषोभ्यावृत्तिलक्षणोऽत परिच्छेदः स एव अलीकत्वात्सच्छब्दाय ॥ सत्त्वमभवसी  
 तिसदसीत्यस्यार्थः ॥ स एव तद्वाहनसदमत्वेनकल्प्यमानोभ्यावृत्तिकः-अनेतिन्मयपद्विरथतेसनेतास्तेवेत्यसदसीत्यस्यार्थः ॥ इत्यारापेनसदस्यसदसीत्युक्तइत्यर्थः ॥ ५९ ॥

आद्यंतवर्जितं विशालं स्फटिकशिलांतरालं भिबसं पीडं निबिडं यच्चिह्नं तद्वपुस्तस्वभावस्त्वं नदुःखादिविक्रियाभा गिति मत्वा स्वस्थो भव ॥ आसंभंता द्विलीर्णत्वदीयचिच्छिलाज  
 ठरे प्रतिबिंबितपट्टवकोशइकस्मितायामायायरेवासदृशवासनाज्जेषु मनोलीलयस्थितान्यखिलानि जगंतियस्मिंस्तथाविधहेरामतेतादृशायनमदत्यर्थः ॥ ६० ॥ ॥ द  
 ति श्रीवासिष्ठमहाराजा ० तात्पर्यप्रकाशो निर्वाणप्रकरणे द्वितीयः सर्गः ॥ २ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ब्रह्मजीवमनो देहजगतामैक्यदर्शनात् ॥ सर्वद्वैतभ्रमेशाते पूर्णैकस्थितिरुच्यते ॥ १ ॥  
 तत्रादौ सर्वकल्पना प्रतिभासनिमित्तचित्तस्वरूपमालेति परिचाययति ॥ भावीति ॥ अबुधौ भाविनां जायमानानां भूरितरंगभेदकल्पनानामास्पदं पयोददजलसामान्यमिव याचित्  
 अनंता निजगतिवहति सा इति संभावनायै सैवालेति संभावयेत्यर्थः ॥ १ ॥ तत्संभावने तत्रैतद्वैतभावनात्यागमात्रेण निश्चयं च निवासनं च तत्स्वरूपमनुभावयति ॥ भवेति ॥ २ ॥ त  
 आद्यंतवर्जितविशालशिलांतरालसंपीडचिह्नवपुर्गणामलस्त्वम् ॥ स्वस्थो भवा जठरपट्टवकोशलेखालीलास्थिताखिलजगज्जय  
 तेन मस्ते ॥ ६० ॥ ॥ इ० वा० वा० दे० मो० निर्वाणप्रकरणे विश्रांतिसुदृढीकरणं नाम द्वितीयः सर्गः ॥ २ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ श्रीवासिष्ठ उ  
 वाच ॥ भाविभूरितरंगाणां पयोदं भिवांबुधौ ॥ याचिह्नं नतानि जगंत्यनघसो भवान् ॥ १ ॥ भवभावनायामुक्तो भावाभावविव  
 र्जितः ॥ चिदात्मसंस्थिताः केववदते वासनादयः ॥ २ ॥ जीवोयं वासनादीदमित्ति चित्तस्वतः ॥ इतरोक्त्यर्थे योरत्रकः प्रसंगो गक  
 थ्यताम् ॥ ३ ॥ महातरंगं भीरभासुरात्मचिदर्णवः ॥ रामाभिधोभिस्तिमितः समसौम्योसिष्योमवत् ॥ ४ ॥ यथानभिन्नमनलादौ  
 धयंसौगंध्यमंबुजान् ॥ काष्ठयंकज्जलतः शौक्ल्यं हिमान्माधुर्यमिक्षुतः ॥ ५ ॥ आलोकश्च प्रकाशां गादनुभूतिस्तथाचितेः ॥ जलाद्दीचि  
 र्यथाऽभिन्नाचित्स्वभावात्तथाजगत् ॥ ६ ॥ चित्तो नभिन्नो भवो भिन्नो भवानुभवादहम् ॥ नमत्तो भिद्यते जीवो न जीवाद्भिद्यते मनः ॥ ७ ॥  
 मनसो नो द्वियं भिन्नं पृथग्देहश्च नो द्वियात् ॥ नशरीराज्जगद्भिन्नं जगतो नान्यदस्ति हि ॥ ८ ॥ एवं प्रवर्तितमिदं महच्चक्रमिदंचिरम् ॥ नच प्रव  
 र्त्तितं किंचिन्नचरीर्घंचनोचिरम् ॥ ९ ॥ स्वदेतमनंतं च सर्वमेव मखंडितम् ॥ विद्यते व्योमनि व्योमनकस्मिंश्चिन्नकिंचन ॥ १० ॥

त्वरूपेपरिचिते जीववासनाजगद्भिन्नागाश्रितएवकचनभेदकल्पनानपृथक्सतीत्यनुभविशुक्लतइत्याह ॥ जीवदिति ॥ इतरोक्तेरचिदर्थकशब्दस्य तदर्थस्य च ॥ अत्र एवं रूपेचि  
 ह्नस्तुनि ॥ ३ ॥ रमंते योगिनो यस्मिन्नित्यानदेचिदात्मनि इति रामपदेनासौ परब्रह्माभिधीयत इति व्युत्पादिता च्वर्यरामाभिधानः ॥ ४ ॥ तत्र दृश्यस्य दृग्ग्यतिरेकदृश्यत्वोपपाद  
 कदृष्टतैः साधयति ॥ यथेत्यादिना ॥ ५ ॥ प्रकाशां गात्तेजसः ॥ अनुभूतिर्दृष्टिप्रतिबिंबचैतन्यम् ॥ तथाशब्दः पूर्वदृष्टांतसमुच्चये ॥ यथा अभिन्नेति च्छेदः ॥ ६ ॥ उक्तमेवा  
 र्थमध्यासकमोद्घाटनेन स्फुटं दर्शयति ॥ चित्तइत्यादिना ॥ चित्तो मूलाधिष्ठानब्रह्मचित्तः ॥ अनुभवो भायादृष्ट्या ह्रद्विवाभासः ॥ अहं व्युत्पत्तिसमष्ट्यहंकारः ॥ एवमपेपिशरीरां  
 ते बोध्यम् ॥ ७ ॥ नशरीरादिनिःसमष्टिशरीरेजगतौ तर्भावादित्याशयः ॥ ८ ॥ इदमस्तु तमिदं दृश्यमानं जगच्चक्रं चित्तवस्वरूपमोद्घादध्यासपरंपरया प्रवर्त्तितमित्यर्थः ॥ परमार्थदृ  
 शतुर्वकिंचिदपि प्रवर्त्तितम् ॥ ९ ॥ १० ॥

तस्यनिरिशायपूजतामेवप्रणिर्भैर्दिवर्णयति ॥ ११ ॥ इत्यस्यकहतनिव ॥ १२ ॥ यत्तुण्णदेयमुद्द्याविपयजातमावीयतेतेदेवतेषु स्वायसुखायचक्रवति ॥ भावउपा  
 देयताबुद्धिस्तदाभावेननुनकिञ्चिदावेयनामभवति अनासंभसुखदुःखयोरकतुनसिद्धिमितिनदुःखाविप्रसक्तिरित्यर्थ ॥ अथवाभावानांटरयानामभावेनअसत्येनानेयार्थकिञ्चिद  
 स्तीक्ष्णितसुखदुःखयोरकार्षित्यर्थ ॥ १३ ॥ नानात्वेनप्रतीयमानानांभावानांकरमभाबलाप्राह ॥ यथेति ॥ १४ ॥ काष्ठलोष्टसमस्थितिप्रविशेति ॥ १५ ॥ राशुरारिरेपिस्वत्ये  
 बालाव्वात्स्वरारीदृढतप्राप्यरुप्रिमभीतराल्यदर्शनोभवतीत्याह ॥ यएवेति ॥ मिश्रप्रियतमम् ॥ १६ ॥ ततएवहृष्यामर्षवोपनिवृत्तिरित्याह ॥ समूलेति ॥ योनवीस्वतेतोषियमान  
 दुममिषसौष्टवमस्वरपसमूलकापकयतिसमूलमुल्ययतिसएवहृष्यामर्षपाष्णोहताभवतीत्यर्थ ॥ समूलोपपवात्कवेर्णमुलिकयाविपुयप्राविष्यनुप्रयोग ॥ १७ ॥ रागहेपयो

शून्यशून्येसमुच्छुनवस्रवक्ष्णिर्बृंहितम् ॥ सत्यविजृम्भेसत्येपूर्णेपूर्णमिवस्थितम् ॥ १ ॥ रूपालोकमनस्कारान्कुर्वन्नपिनकिंचन ॥ इ  
 करेत्यनुपादेयान्प्रज्ञस्यैवहिकर्तता ॥ २ ॥ यदुपादेयमुद्द्याचतदुःखायसुखायते ॥ भावाभावेननादेयमकर्तसुखदुःखयो ॥ ३ ॥ यया  
 नानाप्यनानैवस्वस्वानीतिवाग्गणः ॥ सार्यकोप्यतिशून्यात्मातयात्मजगतोऽकम् ॥ ४ ॥ अतर्योमामलोवात्येसम्यगाचारचचुर ॥  
 हर्षमपविकारेपुकाष्ठलोष्टसमस्थिति ॥ ५ ॥ यएवातितरांशुः ॥ सत्वरमारणोद्यत ॥ तमेवारुत्रिमिन्त्रंय पश्यतिसपश्यति ॥ ६ ॥ स  
 मूलकापकपतिनदीतट्टवद्गुमम् ॥ यःसौष्टवमत्सरचसहर्षमर्षदोपहा ॥ ७ ॥ रागहेपविचाराणांस्वरूपचेन्नप्राव्यते ॥ तत सतोप्यसद्  
 पा सेविताअप्यसेविता ॥ ८ ॥ यस्यनादृकृतोभावोबुद्धिर्यस्यनलिप्यते ॥ हत्वापिसइमाह्लोकान्नहतिननिवध्यते ॥ ९ ॥ यन्नास्ति  
 स्यसद्रावप्रतिपत्तिरुदाहृता ॥ मायेतिसापेरिज्ञानवेवनस्यसशशयम् ॥ १० ॥ नि स्नेहदीपवच्छांतोयस्यांतवांसनाम्र ॥ तेनचित्ररु  
 तेनेवजितज्ञेनाविकारिणा ॥ ११ ॥

सात्कार्यधिकारानांस्वच्छपतस्वेषेन्नप्राप्यतेनविषायतेतत्साहिसत-अरागहेपत्वेनप्रसिद्धाअपिजनाअसद्रूपा ॥ रागहेपतत्त्वापरिज्ञानेतमूलोच्छेदासभावेनपुनस्तेपारागहे  
 यप्ररोहपरिहारात् ॥ अतस्तेषोविताअपिबुधेत्यर्थ ॥ १८ ॥ किन्नर्हितस्वतयोरितिबेदइकारएव अतस्तत्परित्यागेआत्यंतिकरागहेपनिवृत्तिरित्यारायेनगीतावाक्यमुदाहर  
 ति ॥ यस्येति ॥ १९ ॥ अङ्कारस्यतुतस्ममज्ञानमेवतन्निवृत्तिलुत्वात्यपरिज्ञानादित्यारायेनतदप्रमायास्याभ्यापप्रसिद्धशयन्याह ॥ भविति ॥ २० ॥ यस्यबासनाम्र शान  
 स्तेनजितम् ॥ सकिञ्जय सत्योनेत्याह ॥ विषकृतेनेति ॥ यथाविषकृतेनराक्षाविषलिस्मितराशुशिरश्चिद्वदनाजितमिषतथा नित्यनिरस्तससारनिरासबोधान्मित्यसिद्धाहिति  
 यपूर्णात्मनाजितमित्यर्थ ॥ २१ ॥

यस्य पुरुषधैर्यस्य इदमसमभोग्यपदार्थजातंसदसदशासु आविर्भावितरो भावावस्थासु वैभवदारिच्यदशासु आरोपापवादशासु वामिथ्यात्वात्तत्त्वत आत्मतयानित्यलब्धत्वा  
द्वा अनुपादेयत्त द्वियोगसयोगप्रयुक्ताय दुःखदाहाय सुखाय च न भवति किमु इह स जीवो जीवन्मपि मुक्त एवेत्यर्थ ॥ २ ॥ ॥ इति श्रीवासिष्ठम ० तात्पर्यप्रकाशे निर्वाण ० तृतीय  
सर्ग ॥ ३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ निरस्यान्या परागृहीतसिद्धेनेहराघव ॥ प्रत्यगृह्यौ स्थिरीकृत्यपृष्टः सशयशांतये ॥ १ ॥ रामस्य प्रत्यगृष्टिमुद्गाटयिष्यन्वसिष्ठः प्रथ  
ममाध्यात्मिकेषु मन आदिभेदेष्वनुगतस्वद्विचिदेक्यदर्शयन् जीवादिभेदबाधमनुभावयति ॥ मन इति ॥ १ ॥ तत्रोपपत्तिमाह ॥ एकेनेति ॥ दत्ता स्वसत्ताससर्गाध्यासेन प्रापिता ॥  
॥ २ ॥ मन आद्यनुगतप्रत्यक्तत्त्वदर्शनो देवतत्र विश्रातस्य बाह्यार्थभोगतृष्णाक्षयबाधसर्वस्वनुगतसन्मात्रस्यापि प्रत्यगभेदेन स्वत एव ज्ञानाद्वाध्यासासिनिमित्तमप्यज्ञानक्षीयत इ  
यस्यानुपादेयमिदंसमस्तंपदार्थजातंसदसदशासु ॥ नदुःखदाहाय सुखाय नैव विमुक्त एवेह स जीव एव ॥ २ ॥ ॥ इ ० वा ० वा ० दे ०  
मोक्षोपायेषु निर्वाणप्रकरणे ब्रह्मैक्यप्रतिपादनं न मत्तृतीयः सर्गः ॥ ३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठ उवाच ॥ ॥ मनो बुद्धिरहं  
कारुद्रिचादितथानघ ॥ अचेत्यचिन्मयं सर्वकृते जीवादयः स्थिताः ॥ १ ॥ एकेनैवात्मना दत्तानातेयं महात्मना ॥ यथैकै नैव च द्रेणति  
मिराप्यात्र दर्पणैः ॥ २ ॥ भोगतृष्णा विषावेशो यदैवोपशमंगतः ॥ तदैव मस्तमज्ञानमाध्यध्वातक्षयादिव ॥ ३ ॥ अध्यात्मशास्त्रमंत्रेण त  
ष्णा विषविषूचिका ॥ क्षीयते भावितेनांतः शरदामिहिका यथा ॥ ४ ॥ मौर्ख्येक्षीणे क्षतं विद्विचित्तरामसबांधवम् ॥ विलीनां बुधेरव्योक्षिजा  
ज्जंशाम्यत्यविघ्नतः ॥ ५ ॥ अचित्तत्वं गते चित्ते क्षीयते वासनाभ्रमः ॥ हारमुक्तासमावेशश्छिन्नेतं ताविवानघ ॥ ६ ॥ रघुनाथविघाताय  
शास्त्रार्थभावयंतिये ॥ रुमिकीटत्वयोग्याय चेतसासंमिलतिते ॥ ७ ॥ नवतामरसाकारकांतलोचनलालता ॥ शांते मौर्ख्ये क्षतावाते च  
लतासरसो यथा ॥ ८ ॥ स्थिरतामुपयातो सिभावाभावविवर्जितः ॥ पदे परमविस्तारे न भसीव प्रभंजनः ॥ ९ ॥ मन्ये सहचनैर्वोधमागतो  
सिरघूह ॥ विगताज्ञाननिद्रोतनृपतिः पटहैरिव ॥ १० ॥

त्याशयेनाहाभोगेति ॥ एवमुक्तीत्याप्रत्यक्तत्त्वदर्शनेन भोगतृष्णाविषावेशो यदैवोपशमंगतस्त्वेवाज्ञानमस्तं निरस्तमित्यर्थ ॥ आर्थ्यं च क्षुभो विषयप्रथनासासामर्थ्यम् ॥ ३ ॥ अ  
तर्भावितेन सम्यग्विचारितेन ॥ ४ ॥ मौर्ख्यमज्ञानम् ॥ जाड्यं शैत्यम् ॥ ५ ॥ ६ ॥ एवमववेदानशास्त्ररहस्यभूताप्रत्यगृष्टिसम्यग्ज्ञाद्यतद्विपरीतदर्शनशास्त्रार्थविघातकं निदति ॥  
रघुनाथेति ॥ ६ ॥ दर्शितशास्त्रार्थशास्त्ररहस्य उपेक्ष्येति शेषः ॥ येन द्विघातायान्यथाभावयति कृमिकीटत्वयोग्याय पापाय चेतसारगादिहेतुर्बुद्ध्यामिलंति ॥ ७ ॥ तादुर्बुद्धिव्य  
वहितसर्गप्रचयिष्यमाणप्रतीकेनोदाहरन्मौर्ख्येक्षयात्ताक्षयदर्शयति ॥ नवेति ॥ क्वादिपिण्डेषु बुद्धिकल्पितेति शेषः ॥ ८ ॥ इदानीं रामस्य दर्शितप्रत्यगृष्टौ स्थिरीभावलिङ्गैरुपल  
क्ष्याह ॥ स्थिरतामिति ॥ प्रभजनोवायु ॥ ९ ॥ पटहैवतालिकानाप्रबोधनवाद्यभेदे ॥ १० ॥

इदानीं स्वकृतस्योपदेशस्य साक्षात्कारं स्वप्नप्रसङ्गात् ॥ साधाम्येदति ॥ उमंतिषो धजननफलेन युष्यते ॥ ११ ॥ यत्र मयित्त्वया उपदेशे वाप्यत्वमाततत्त्वमिच्छति वि-  
 त्तमनोमद्वयं च लवीतर्कं विचिरति ॥ १२ ॥ इदानीं फलपदपर्यन्तं विष्टाय स्यात्स्वस्वकुलपुण्यत्वान्माननीयरासनत्वस्यापनेन विधत्ते ॥ धयमिति ॥ अथ  
 तीर्थैर्वापि दिक्वाकूपविरोधतत्त्वप्रवृत्तत्वात्पुण्यकुलपुण्यत्वान्माननीयरासनत्वस्यापनेन विधत्ते ॥ १३ ॥ इति श्री बासिष्ठ उवाच ॥ तालस्य  
 प्रकारो निर्बाण ० चतुर्थः सर्गः ॥ ३ ॥ ॥ इह मनुजः शरीरमो विभातः परमेष्ठसे ॥ गुरोः पुरः स्नानुगर्भयामास विस्तरात् ॥ १ ॥ पितृभिरिदं क्रसुपुण्यस्य भा-

सामान्ये च लंगत्येव जने कुलगुरोर्गिरि ॥ अत्युदारमतौरामनलगतिकर्यत्वयि ॥ १ ॥ यत्रोपादेयवाक्यत्वभावावितस्वेन चेतसा ॥ महूर्ध्वो  
 तर्विशस्युषैस्तनेक्षेत्रे यथापय ॥ २ ॥ वयमिह हि महानुभावानित्यं कुलगुरवो भवतारं प्रवृहदानाम् ॥ मद्बुदितमिदमाशुधार्यमार्यशुभ  
 वचनं ह्यदिहारवत्त्वयेति ॥ ३ ॥ ॥ इह ० वा ० दे ० मोक्षोपाये पुनिर्वाणप्रकरणे चित्ताभावप्रतिपादनं मचतुर्यं सर्ग ॥ ४ ॥ ॥ ७३ ॥  
 ॥ श्रीराम उवाच ॥ अहो अहं गतश्चित्त्वं भवहाक्यार्यं भावनात् ॥ शतं जगज्जालमिदमग्रस्य मपि नायमे ॥ १ ॥ परामत प्रयातोस्मि  
 परमाल्मनिर्बन्धितम् ॥ दीपावग्रहसंतमदृष्टेयवसुधातलम् ॥ २ ॥ शाश्वत्यामिश्रीतलाकारं सुखलिष्टामिकेवलम् ॥ प्रसादमनुयातो हस  
 रोनिर्वारणयया ॥ ३ ॥ सम्यक्प्रसन्नमस्विलदिव्यं बलमिदं मुने ॥ यथाभूतं प्रपस्यामि निर्निर्हारमिवाधुना ॥ ४ ॥ जातोस्मि गतसदे  
 हः शीतशशाङ्गवर्णिक ॥ रागनीरागनिर्मुक्तो बृहज्जगत्शरीतल ॥ ५ ॥ आत्मनैवांतरानंदव्याप्तोऽस्म्यंतवर्जितम् ॥ रसायनरसास्वादो  
 यत्र नायवर्णायते ॥ ६ ॥ अपाई प्रकृतिस्यास्मि स्वस्योस्मि मुदितोस्मि च ॥ लोकारामोस्मि रामोस्मि नमो मर्त्यनमोस्तुते ॥ ७ ॥ ते संश  
 यात्ना कलना सर्वमसंगतं मम ॥ रात्रिर्वेतालसंसारः प्रभातहवभास्करे ॥ ८ ॥ निमंले ह्यदिविस्तीर्णे सपन्नो हिमशीतले ॥ मनोनिर्वृति  
 मायातं सरसीशरदीवने ॥ ९ ॥

१ ॥ ५ ॥ शीर्षेणाचिरकालानुद्वेष्टे वाप्येव ब्रह्मिष्ठप्रतिबन्धेन तलमम् ॥ २ ॥ निर्धारण्यनिर्मलतनूतिर्दिशोऽप्रतिविलिनितियावत् ॥ ३ ॥ यथाभूतयथार्थं भूतत्वान्वास्त्वभावात् ॥ ४ ॥  
 रौर्गिर्विषयजनैर्नीरामैस्तद्विरोधित्वे रम्यादिवसि जिभ्यमिर्मुक्तः ॥ इदमिदं ब्रह्मणिहारजस्करात्कालांतं लज्जितवरीतल ॥ ५ ॥ रसायनवर्णतद्दृष्टत्वात्सादोषियत्रयस्मिन्वादेन  
 नायते वृण्वन्नीरागनिर्वृते ह्येवो जवति वा ॥ ६ ॥ प्रकृतिः पारवाधिकत्वात्वावकास्य ॥ लोका आत्येते विभाष्यति पस्मिन्भूते तद्ब्रह्मस्मि एतस्यैवान्दस्याप्यविश्रुता विनाथा  
 नुपजीवती मिथुने ॥ अतएव रते यो विनो यो भेति याम् शीतस्युलस्यारानोस्मि ॥ स्वनामार्थक्यं न भाषतं पच्यवित्यय ॥ तादृशाय वसंतं व्यदृशिकाय ते तुभ्यश्च नमः ॥ ७ ॥ अत  
 वापय ॥ रात्रीकालात्कालिन्यतो वेतालस्य सारः सारः कुमुदं वा ॥ ८ ॥ अतः एतद्विस्तीर्णोऽस्मिन्निर्वृतिर्दिशोऽप्रतिविलिनितियावत् ॥ ९ ॥

चिदेकरसस्यात्मनः अज्ञानादिकलंककस्मान्निमित्तादागतः कथं स्वप्नकाशेतिष्ठतिसः असंगमपरिच्छिन्नंचतंकथमाच्छाद्यति कथंचकूटस्थस्यसांसारिकविकारानुभवइत्यादिसशयः सर्वसंशयमूलभूताज्ञानापगमान्निर्मूलतांयातः ॥ १० ॥ भाविताकृतिस्फुरदाकारः ॥ ११ ॥ अहंसांप्रनविकासवास्वन्नभूयमानमशनायाद्यतीतमालानमतराविनैव प्राकृतृणांनिगडयत्रितः कः अभवमिति विहसामि ॥ १२ ॥ आइतिस्मरणद्योतकोनिपातः ॥ निपातएकाजनाङ्कितिप्रगुहत्वात्संधिः ॥ ल्वद्वागमृतापूरुस्नातेनमयाअयमहयोयथापरमार्थतः स्थितएवसकलश्चास्मितथाइदानीस्वतमित्यन्वयः ॥ १३ ॥ अहमिहस्थएवसक्चिद्विज्ञानं ब्रह्मलोकभूमिमधिरूढोस्मि यत्रयस्याभूमावर्कः सूर्यः पातालमास्थितइवात्यतमधोदेशस्थितोपिनभवति कार्यब्रह्मलोकाद्भिः स्थितोपरब्रह्मलोकात् ॥ नतत्रसूर्योभातिनचद्रतारकमित्यादिश्रुतेरितिभावः ॥ १४ ॥ भावाभावभवावर्णवात् ल्यब्लोपेपचमी ॥ भावाभावलक्षणभवावर्णवनिस्तीर्यतत्पारभूतात्तदधिष्ठानसन्मात्रनामुपेतायेत्यर्थः ॥ यतोहमालनाआत्मनिस्त्वमहिंमिजयामिसर्वोत्कर्षणवर्ते

कलंककआत्मनः कस्मात्कथंचेत्यादिसंशयः ॥ नूनंनिर्मूलतांयातोमृगांकाग्रेयथातमः ॥ १० ॥ सर्वमाल्मैवसर्वत्रसर्वदाभाविताकृतिः ॥ इदमन्यदिदंचान्यदित्यसकलनाकुतः ॥ ११ ॥ कोभवंप्रागहंतादृक्कृष्णानिगडयंत्रितः ॥ अंतरालानमेवेतिविहसामिविकारासवान् ॥ १२ ॥ आइदानींस्मृतंसम्यग्यथैषसकलोस्म्यसौ ॥ यस्त्वद्वागमृतापूरुस्नातेनायमहंस्थितः ॥ १३ ॥ अहोनुविततांभूमिमधिरूढोस्मिपावनीमा ॥ इहस्थएवयत्रार्कानपातालमिवस्थितः ॥ १४ ॥ मत्संज्ञानामुपेतायभावभावाभावभवावर्णवात् ॥ नमोनित्यनमस्यायजयान्यात्मात्मनात्मनि ॥ १५ ॥ अनुभववशतोदृक्केशोस्फुटमलितांसमुपागतेननाथ ॥ तववरवचसेहर्वतिशोकांचिरमुदितांचदशासुपागतोस्मि ॥ १६ ॥ इ० वा० वा० दे० मोक्षोपायेषुनिर्वाणप्रकरणेराघवविश्रातिवर्णनंनामपंचमः सर्गः ॥ ५ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ भूयएवमहाबाहोशृणुमेपरमंचः ॥ यत्तेहंप्रीयमाणायवक्ष्यामिहितकाम्यया ॥ १ ॥ भेदमभ्युपगम्यापिशृणुबुद्धिविद्वद्ये ॥ भवेदल्पप्रबुद्धानामपिनोदुःखितायथा ॥ २ ॥

अतः सर्वैर्नित्यसर्वदानमस्यायनमस्कर्तुंमहयित्यर्थः ॥ १५ ॥ हेनाथअहंदृक्केशोस्फुटमलितांथमवस्थितासुपागतेनतववरवचसाइहअस्मिन्देशेकालेचत्वानुभववशतोवीतशोकांचिरसदैवोदितामुदितावाजीवन्मुक्तदशासुपागतोस्मीत्यर्थः ॥ १६ ॥ इतिश्रीवासिष्ठमहा० तात्पर्यप्रकाशेनिर्वाण० पंचमः सर्गः ॥ ५ ॥ ॥ ७४ ॥ ॥ देहात्मप्रविवेकोत्रदुःखदेहात्मदर्शनात् ॥ मूढानामगनासगान्मोहदृष्टिश्चवर्ण्यते ॥ १ ॥ इत्यश्रीरामेसम्यक्प्रबुद्धेप्यन्येषांश्रोतृणांतथैवप्रबोधजननायप्रवर्त्तमानोभगवान्वसिष्ठोवक्ष्यमाणेदेहात्मविवेकादिश्रवणेराममप्यनुकूलयन्नाह ॥ भूयएवेत्यादिना ॥ भूयएवत्यादिना ॥ प्रीयमाणायउपदेशतात्पर्यगोचरनिरतिशयानदात्मानुभवलक्षणप्रीतिभाजनायतेसर्वजनहितकाम्ययायद्वक्ष्यामि तच्छृण्वित्यर्थः ॥ १ ॥ ननुश्रोतृश्रावयितुश्रोतव्यादिभेदानांबाधितत्वात्कथमश्रवणेप्रवृत्तिः किवातफलंतत्राह ॥ भेदमिति ॥ बाधितानुदृश्याभेदाभ्युपगमेनश्रवणेप्रवृत्तिसिद्धिस्त्वबोधाभिदृष्टिरस्यप्रबुद्धोद्धारश्चतःफलमित्यर्थः ॥ २ ॥



तथादीश्रोतृणाभिद्वियज्यासा मर्त्याशिराकरुष्यमाणस्यमनस-पूणात्मनिप्रतिष्ठाकथस्यादिति जिज्ञासाश्लिरीरुपकल्प्य यस्त्वविज्ञानवान्प्रसव्यधुक्तेनमनसासवा ॥ तस्यैद्वियाणयव  
 रयानिदुष्टाभ्याद्वसारये ॥ यस्तुविज्ञानवान्प्रसवत्यियुक्तेनमनसासवा ॥ तस्यैद्वियाभिवरयानिसवम्बाद्वसारयेरिति श्रुतिद्वयोक्तद्विशैवताक्रमेणपरिहरति ॥ यस्येतिह्याम्याम् ॥ इ  
 त्येतस्मादेवासत्त्वज्ञानोपराधावतिरुपाकास्मिन्निपव-शाप्रवोभ्रुत्वातमङ्गप्रतिप्रवतिपराश्रायति ॥ ३ ॥ सप्रस्थासत्यात्मवर्दानोपकारजनितसतोपेणेषअसाणिगुह्यद्वोमिभा  
 गिभ्रुत्वानप्रतिक्नुज्ञानाप्रिद्व्यनुकूलाधारजेनपठयतीत्यर्थ ॥ ४ ॥ सुतोम्यबहुरतोपस्यपुसोभोग्यपदार्थैसैवबोपदर्शान्भिरनादत्तेकुम्भनधिनास्तुतिःभराजतापुद्धिनम  
 मत्वेवसपुनारदेहसंबन्धिदु-त्वाधिदेहिकनेहेतुनाआत्मतयाआदत्ते ॥ ५ ॥ इदानीदिहालैक्यममवाराणाययुक्तीःअस्तीति ॥ नालेत्यादिना ॥ अङ्गचित्वाभ्यां  
 विच्छद्वयोरिहाजनोराधारेयभावादिसधोषिदुर्लभलावाभ्यदुर्निराल्मित्याशय ॥ ६ ॥ एवनिर्भिकारत्वसविकारत्वाविकृतविरोधावपिनतत्त्वसक्तिरित्याह ॥ सर्वैरिति  
 यस्याज्ञानात्मनोज्ञस्येदेहएवात्मभावना ॥ उदितेतिरूपैवाक्षरिपवोमिभवतितम् ॥ ३ ॥ यस्यज्ञानात्मनोज्ञस्यसत्येवात्मनिसस्यिति ॥

सतुष्ट्यैवाक्षसुद्धेदोनप्रतितमनिदितम् ॥ ४ ॥ पदार्थैस्फुरतोयस्यनस्तुतिनिदनादृते ॥ सदेहं देहदुःस्वार्थमादत्तेकेनहेतुना ॥ ५ ॥ नालाशरी  
 रसंबन्धीशरीरमपिनात्मनि ॥ मिथोविलक्षणवेतोप्रकाशतमसीयया ॥ ६ ॥ सर्वैर्भावविकारैस्तुनित्योन्मुक्तस्त्वलेपक ॥ नाल्मात्ममेति  
 भगवाअचोदेतिसवोदित ॥ ७ ॥ जहस्याज्ञस्यतुच्छस्यकृतमस्यविनाशिन ॥ शरीरकोपलस्यास्ययद्भवत्यस्तुतत्तया ॥ ८ ॥ आदत्तेत  
 ल्कयंनित्यचिन्मयत्वसठोदितम् ॥ ययोरैकपरिज्ञानेजडतेवापरस्थिता ॥ ९ ॥ तयो कीदृश्विधाभ्रुतासमानसुखदुःखता ॥ यौसमौसम  
 धर्माणौनकदाचनतौकयम् ॥ १० ॥ यावप्यसक्तवन्त्योन्यमियसंनमितौकयम् ॥ कथंस्थूलोणुरूपस्यादणुस्थूल कथंभवेत् ॥ ११ ॥  
 एकोदयेद्वितीयस्यनसत्तादिनराश्रयो ॥ ज्ञाननाज्ञानताभेतिच्छायानायातितापताम् ॥ १२ ॥ सद्ब्रह्मनासद्भवतिविचित्रास्वपिदृष्टि  
 पु ॥ मनागपिनस-भ्लेप-सर्वगस्यापिदेहिनः ॥ १३ ॥

॥ ७ ॥ आलापीमत्वप्रयोपकारप्राप्यात्मनएवदुःखभोजकत्वात्कृतमस्य ॥ ८ ॥ मनुचिन्मयत्वमिदंस्वैषधर्मोस्तुतथाचनकोपिबिरोधदस्याशक्याह ॥ आदत्तेइति ॥ जह  
 प्याहत्तचित्त्वपनपरिधीयनदेहस्यचिन्मयत्वानुंशाप्यतत्परिषेयेषअनैवअपरस्येदेहस्यस्थितेति तत्त्वभावविच्छेदचिन्मयत्वंकथमादत्तेइत्यर्थ ॥ ९ ॥ नवात्मनोवानस  
 दुःखभोगेनेदेहेकार्थकायमानंदरयतेदेहेषताडनादिनाआत्मनोदुःखभोगइतितयोः समानसुखदुःखतादर्शानासावात्म्याकिंनस्याकथाह ॥ तयो रिति ॥ यीआत्मदेहीवद्वय-पिडा  
 विवसमीअबिहतीपरस्वरधर्मबिनिभयासमधर्माणीभासेने चिबिहतीतूनकदाचनतयाभासेते तयोः कीदृश्विधाकथंभवसमानसुखदुःखताभ्रुतापरनार्थसत्यावकुरान्येत्यर्थ-  
 ॥ १० ॥ किंच असणेनपरमसुखेणआत्मनास्थूलस्येदेहस्यगमएवदुर्लभोदूरेक्यचित्याह ॥ यावपिति ॥ ११ ॥ परस्यरोपयानिस्वभावात्वादिपरीक्यमसक्तिरित्याह ॥  
 एकति ॥ १२ ॥ सद्ब्रह्मअसदेहाविरूपनभवति ॥ सतम्बदेहिनेदेहाधिष्ठानपतीच-त्वाप्यस्तेनेदेहादिनामनागपिनस-भ्लेप ॥ १३ ॥

उक्तमदृष्टानोपदर्शानायपुनराह ॥ देहेनेति ॥ कुतो न संश्लेषस्तत्राह ॥ देहसत्तयेति ॥ देहकल्पनाधिष्ठानसन्मात्रस्वरूपतथेत्यर्थः ॥ तथाचोक्तं भगवत्पादैर्यत्र हियदव्यासस्तुल्यते  
 नगुणनदीपणवाअणुमात्रेणापिसनसवध्यतइति ॥ १४ ॥ अतदृत्तेः अलेपकत्वात्तद्विलक्षणस्वभावस्यांवरस्यवायुतोयथाशोषकपरजोलेपादयोदोषानसंतिद्वेहादित आत्म  
 नोजगदयोमनागपिनमतीत्यर्थः ॥ १५ ॥ देहतयादेहात्मदृष्ट्यास्थितोऽपिमरणजन्मादिभमोब्रह्मात्मदृष्ट्याब्रह्मणिअप्सुवीचिचयदवब्रह्ममात्रोदृश्यतेइत्यर्थः ॥ १६ ॥ १७ ॥  
 यथापय स्वसत्तथैवस्थितमूर्मित्वमनुभवतीवतद्वत् ॥ यथाप्रतिविवस्यआधारस्पन्देनेहेनुनाक्षोभसतिहृयोदेर्मनागपिक्षोभोनास्तितथादेहेनचिदाभासक्षोभेपिदेहिनेदेहसाक्षिण  
 इत्यर्थः ॥ १८ ॥ सम्यग्दृष्टेनुवस्तुन्येवस्थितिरभिजायतेदेहमयोऽज्ञानविभ्रमश्चलयमेति ॥ १९ ॥ यथाभूतार्थयोर्विमर्शनिष्कृष्टपरमार्थस्वभावयोर्देहतत्साक्षिणोज्ञानादेह

दं दं न देहं गस्यापिकमलस्येववारिणा ॥ मनागपिनसंश्लेषोब्रह्मणोदेहसत्तया ॥ १४ ॥ तद्गतस्याप्यतदृत्तेरंवरस्येववायुतः ॥ जरामरण  
 मापञ्चगुखदुःखेभवाभवो ॥ १५ ॥ मनागपिनसंतीहत्स्मात्स्वनिर्वृतीभव ॥ स्थितोदेहतयाप्युच्चैःपातोत्पातमंयोभ्रमः ॥ १६ ॥ दृश्यते  
 केवलं ब्रह्मण्यभ्युर्वाचिचयोयथा ॥ आत्मसत्तोपजीवित्वादात्मानुभवतीहहि ॥ १७ ॥ देहयंत्रंपयःसत्तामात्रादूर्मिमिवस्थितम् ॥ आ  
 धारस्पंदेनांगयथाक्षोभोनवाभवः ॥ १८ ॥ सूर्यादेःप्रतिविवस्यतथादेहेनेदेहिनः ॥ सम्यग्दृष्टेयथाभूतेवस्तुन्यवाभिजायते ॥ १९ ॥  
 स्थितिर्देहमयोज्ञानविभ्रमोलयमेति च ॥ देहदेहवतोज्ञानाद्यथाभूतार्थयोःस्थितिः ॥ २० ॥ सत्तासत्तात्मिकोदेतिदीपादीपपदार्थयोः ॥ अ  
 सम्यग्दर्शिनोदेहस्यावर्त्तपरिवर्त्तनैः ॥ २१ ॥ अंतःशून्याःस्फुरंतीहतेमोहार्जुनपादपाः ॥ अपर्यालोचितामार्था अपराष्टष्टसंविदः ॥ २२ ॥  
 स्पंदंतेचितेतांमुक्ताष्टणवन्मूदुब्धयः ॥ अनास्वादितिचित्वाज्जडाःसर्वेखवायुभिः ॥ २३ ॥

म्यामत्तात्मिकात्साक्षिणश्चसत्तात्मिकास्थितिरेतिप्रकटीभवति ॥ २० ॥ दीपेनाद्येनेत्यतदितिदीपात्तमःप्रदीपश्चतादृशयोपरस्परोत्थित्यतिस्वभावपदार्थभूतयोरित्यर्थः ॥  
 इदानीमज्ञस्यजगद्दर्शनप्रकारनिदिनुप्रचयति ॥ असम्यग्दर्शिनइत्यादिना ॥ २१ ॥ २२ ॥ चेतितोचेतनतातयोन्मुक्ता ॥ भावेधजताच्चित्तमेत्वर्थेइनिस्तत्सत् ॥ नस्यचे  
 तनदेहात्मगुनाथेतमाइतिवक्तुयोग्याइतिभावः ॥ यदितेअचेतनास्ताहिकथवदतितृणकाष्ठाहरणादिनाव्यवहरतिचतत्राह ॥ अनास्वादितेत्यादिना ॥ तेसर्वेजडाअपिचैर्मुखनासि  
 कादिच्छिंद्रेस्तस्यचारिभिर्वायुभिश्चयत्रप्रदेशोकीचकवदुदितेनोदेनेनआक्रातास्तत्रटितिप्रस्फुरंतिसंचरंतिचेतिपरेणान्वयः ॥ २३ ॥

मया रोम्यो नृणां विद्रिय जया सा मय्यां नीरा एव्यमाणस्य मनस यूणात्वनिप्रतिष्ठाकथस्यादिति जिज्ञासां लोकोपलक्ष्य यस्त्वविज्ञानवान्प्रवत्ययुक्तेन मनसा सदा ॥ तस्यै द्वियाण्यव  
 यानि दुष्टाभ्यादवसाये ॥ यस्तु विज्ञानवात्प्रवतियुक्तेन मनसा सदा ॥ तस्यै द्वियाणिवरया निसदृशद्विसारथेरिति श्रुतिद्वयोक्तविरीवताक्रमेण परिहरति ॥ यस्वेति द्वाभ्याम् ॥ इ  
 त्यतस्मारेवासरात्त्वभोदनापरार्थादित्पयासासाणि रिपवः शत्रवो भूत्वा तमक्षमभिभवति पराभाषयति ॥ ३ ॥ सतुस्यासत्यात्सावरा नोपकारजनितसतोपेण्यवसासाणि सुखदोभिप्रा  
 णिभूत्वानमंति किन्तु ज्ञानाभिरुद्वानुसूलाशरणेन पालयतीत्यर्थ ॥ ३ ॥ स्फुरतोभ्यवहृतो यस्य पुसोभोग्यपवार्यैसैवैषोपवर्शानानिदनादनेकुत्सनविनास्तुतिः प्रशालनाबुद्धिनम  
 ब्येषमनुमायेरेदमवधिषुः सार्थैरेकनेदुना आलतया आरते ॥ तत्र हेतुर्नास्तीत्यर्थ ॥ ५ ॥ इवानिद्विहासिष्यमभारणाय युक्तोऽयतीति ॥ नालेत्यादिना ॥ अहश्चित्वाभ्यां  
 णिद्व्योर्द्वौदात्मनारथागपेयभाषादिसर्षोपिदुलक्षणावात्प्यनुद्वृत्तिराल्मिव्याराय ॥ ६ ॥ एवनिधिकारत्वसविकारत्वादिकृतविरोधावपिनतस्य त्तिरित्याह ॥ सर्वैरिति  
 यस्याज्ञानात्मनो ज्ञस्य देह एवात्मभावना ॥ उदितेतिरुपेवासरिपवोभिभवति तम् ॥ ३ ॥ यस्य ज्ञानात्मनो ज्ञस्य सत्येवात्मनिसस्यति ॥  
 सतुभ्येवाससुखदो नम्रतितमर्निदितम् ॥ ४ ॥ पठार्यैस्फुरतो यस्य नस्तुतिर्निदनाहते ॥ सदेहदेहदुःखार्यमादत्तेकेनेहेतुना ॥ ५ ॥ नाल्माशरी  
 रसर्धशरीरमपिनात्मनि ॥ मियोविलक्षणवेतोप्रकारात्तमसीयया ॥ ६ ॥ सर्वैर्भावविकारैस्तुनित्योन्मुक्तस्त्वलेपक ॥ नाल्मास्तमेति  
 भगवान्प्रचोदतिसर्वादि ॥ ७ ॥ जहस्याज्ञस्य तुच्छस्य कृतप्रत्यविनाशिन ॥ शरीरकोपलस्यास्य यद्भवत्यस्तुतत्तया ॥ ८ ॥ आदत्तेत  
 त्कर्यनित्यचिन्मयत्वसदोदितम् ॥ ययोरैकपरिज्ञाने जडतवापरस्थिता ॥ ९ ॥ तयो क्रीदृग्विधाभूतासमानसुखदुःखता ॥ यौसमीसम  
 धमाणौ कटाचनतौकयम् ॥ १० ॥ यावप्यसकावन्योभियः सनमितौकयम् ॥ कर्तयस्यूलोणुरूपस्यादणुस्यूलकथमवेत् ॥ ११ ॥  
 एकोदयेद्वितीयस्य नसत्ताडिनरात्रयो ॥ ज्ञाननाज्ञानताभेतिच्छाया नायातितापताम् ॥ १२ ॥ सद्भ्रसनासद्रवतिविचित्रास्वपिदृष्टि  
 पु ॥ मनागपिनसंश्लेष सवगस्यापिदेहिन ॥ १३ ॥

॥ ७ ॥ आत्माधीनत्वमयोपकारात्प्राप्यात्मनसुखदुःखभोगजकत्वाकृतप्रत्य ॥ ८ ॥ ननु चिन्मयत्वमपिदेहस्यैवधर्मोस्तुतथाधनकोपि विरोधप्रत्याराक्याह ॥ आदत्तेदिति ॥ अह  
 म्यादत्तिकास्वकृपमपरिधीयनेदेहस्यचिन्मयत्वज्ञानुभाक्यतत्परिचयः जडैवअपरस्येदेहस्यस्थितेति तत्त्वज्ञाबिच्छिन्नचिन्मयत्वकथमादत्तेदित्यर्थ ॥ ९ ॥ मन्वात्मनोमानस  
 दुःखभोगेनेदेहकार्यजायमानदृश्यतेरेहचताडनादिना आत्मनोदुःखभोगेदितितयोः समानसुखदुःखतादरानात्तादात्म्याकिनस्यात्तत्राह ॥ यौ आत्मेदेही ब्रह्मचर्यः पिद्वा  
 त्रिपसमी आबिकिणीपरस्परधर्मबिनिमयात्समधमणीभासेते विविकीर्तनीकशाचनतयाभासेते तयोः क्रीदृग्विधाकर्तयसमानसुखदुःखताभूतापरकार्यसत्वात्कुराक्येत्यर्थः  
 ॥ १० ॥ किञ्च असौगेनपरममुक्षेण आत्मनास्थूलस्येदेहस्यसगमएदुल्लोभोदुरैरेक्यमित्याह ॥ यावपीति ॥ ११ ॥ परस्यरोपयातिस्वभाबत्वादिपिनैक्यप्रसक्तिरित्याह ॥  
 एकंति ॥ १२ ॥ सद्भ्रसनासदेहदिरूपनम्रवति ॥ सतश्चेद्विनोदेहधिष्ठानप्रतीकत्वाप्यत्तेनेदेहादिनामनागपिनसंश्लेष ॥ १३ ॥

उक्तमेवदृष्टोपदर्शनायपुनराह ॥ देहेनेति ॥ कुतो नसंश्लेषस्तत्राह ॥ देहसत्तयेति ॥ देहकल्पनाधिष्ठानसन्मात्रस्वरूपतयेत्यर्थः ॥ तथाचोक्तं भगवत्यादित्यत्र हि यद्दध्यासस्तत्कृते नगुणेनदोषेणवाअणुमात्रेणापिसनसवध्यतइति ॥ १४ ॥ अतदृतेःअलेपकत्वात्तद्विलक्षणस्वभावस्याविरस्यत्रायुतोयथाशोषकपरजोलेपादयोदोषानसतितद्वेहादितआत्मनोजरादयोमनागपिनसतीत्यर्थः ॥ १५ ॥ देहतयादेहात्मदृष्ट्यास्थितोऽपिमरणजन्मादिभमोब्रह्मात्मदृष्ट्याब्रह्मणिअप्सुवीचिचयइवब्रह्ममात्रोदृश्यतेइत्यर्थः ॥ १६ ॥ १७ ॥ यथापयस्वसत्तथैवस्थितमूर्ध्नित्वमनुभवतीवतद्वत् ॥ यथाप्रतिबिबस्यआधारस्पन्दनेहेनानाक्षोभेसतिसूयादेर्मनागपिक्षोभोनास्तितथादेहेनचिदाभासक्षोभेपिदेहिनेदेहसाक्षिणइत्यर्थः ॥ १८ ॥ सम्यग्दृष्टेनुब्रह्मन्व्येवस्थितिरभिजायतेदेहमयोऽज्ञानविभमश्चलयमेति ॥ १९ ॥ यथाभूतार्थयोर्विमर्शेनिष्कटपरमार्थस्वभावयोर्देहतत्साक्षिणोज्ञानादेह

देहेनेदेहं गस्यापिकमलस्येववारिणा ॥ मनागपिनसंश्लेषोब्रह्मणोर्देहसत्तया ॥ १४ ॥ तद्वत्तस्याप्यतद्वत्तरंवरस्येववायुतः ॥ जरामरणमापच्चसुखदुःखेभवाभवौ ॥ १५ ॥ मनागपिनसंतीहत्तस्मात्त्वंनिर्वृताभव ॥ स्थितोदेहतयाप्युच्चैःपातोत्पातमंयोभ्रमः ॥ १६ ॥ दृश्यतेकेवलंब्रह्मण्यप्सुवीचिचयोयथा ॥ आत्मसत्तोपजीवित्वादात्मानुभवतीहहि ॥ १७ ॥ देहंयंत्रंपयःसत्तामात्रादूर्ध्निमिवस्थितम् ॥ आधारस्पन्दनेनांगयथाक्षोभो नवाभवः ॥ १८ ॥ सूयादेःप्रतिबिबस्यतथादेहेनेदेहिनः ॥ सम्यग्दृष्टेयथाभूतेवस्तुन्यवाभिजायते ॥ १९ ॥ स्थितिर्देहमयोज्ञानविभ्रमो लयमेति च ॥ देहदेहवतोज्ञानाद्यथाभूतार्थयोःस्थितिः ॥ २० ॥ सत्तासत्तात्मिकोदेतिदीपादीपपदार्थयोः ॥ असम्यग्दर्शिनोदेहस्यावर्त्तपरिवर्त्तनैः ॥ २१ ॥ अंतःशून्याःस्फुरंतीहेतमोहार्जुनपादपाः ॥ अपर्यालोचित्वात्माथार्थाअपराष्टष्टसंविदः ॥ २२ ॥ स्पंदंतेचेतितोन्मुक्तास्तृणवन्मूढबुद्ध्यः ॥ अनास्वादितचित्त्वाज्जडाःसर्वेखवायुभिः ॥ २३ ॥

स्यासत्तात्मिकात्साक्षिणश्चसत्तात्मिकास्थितिरुदेतिप्रकटीभवति ॥ २० ॥ दीपेनाद्येतेयस्यतइतिदीपात्तमःप्रदीपश्चतादशयोःपरस्परौस्थितिस्वभावपदार्थभूतयोरित्यर्थः ॥ इदानीमज्ञस्यजगद्दर्शनप्रकारनिदिनुप्रचयति ॥ असम्यग्दर्शिनइत्यादिना ॥ २१ ॥ २२ ॥ चेतिताचेतनतातयोन्मुक्ताः ॥ भावेघजनाच्चित्तंत्वर्थेइतिस्तत्तल्ल ॥ नद्यचेतनदेहात्मभूताथेतनाइतिवक्तुयोम्याइतिभावः ॥ यदितेअचेतनास्तर्हि कथं वदति तृणकाष्ठाहरणादिनाव्यवहरति चतत्राह ॥ अनास्वादितेत्यादिना ॥ तैसर्वजडाअपि वैर्मुखनासिकादिच्छिद्रैस्तत्संचारिभिर्वीयुभिश्चयत्रप्रदेशेकीचकवहुदितेनोदेनेनआक्रातास्तत्रटितिस्फुरंति सचरतिचेतिपेरान्वयः ॥ २३ ॥

॥ २२ ॥ शम्भुस्यसहितरूपविषयलाभेनवलाक्या कृतार्थमप्या ॥ स्फारोरसोभोगाभिनिवेशेराएवशासबमिबोम्बावकायेयाम् ॥ २५ ॥ यथानयादिमहोपाअचेतना  
अविबिहारागभाषायादिशेदासहितालाङ्कुरधियोपिक्रिमपामालचिन्नास्त्रेव न किनुबिषयानाप्यबोधाद्यार्थाःसपनेस्थाह ॥ सर्वेषामिति ॥ २६ ॥ अज्ञानमूर्खानि ॥ नि सर  
स्यदतिरोप ॥ २७ ॥ अठराभिस्वदमापार्थम् ॥ एकभूदानिप्यथमानपलजनगजनवनधेतनतालिगमरणायनर्थमापहेतुत्वाःखुगुण्यविस्कारवविस्थाह ॥ तजनमिति ॥ २८ ॥

यनवनोदितार्कानारर्गनिप्रस्फुरतिच ॥ दणकाठादिकसर्वमाहरतित्यजतिच ॥ २४ ॥ सशब्दस्पर्शरूपाढयास्तरगतर्लांगका ॥ जहा-  
सत स्फुरद्रूपाशस्फाररसासवा ॥ २५ ॥ सविहारागमापायामहोषाहवदुर्द्धिय ॥ सर्वेषामेवचैतेषांस्थितैर्वैपाचिदव्यया ॥ २६ ॥  
कित्वयोधवशादस्यापरांरुपणतांगता ॥ श्वाससतयोत्यज्ञाहोहकारदृतेयया ॥ २७ ॥ स्पंठमात्रायमेवाशुहस्यतेनार्यकारिण ॥ तर्ज  
नगजनमूढाद्भुवैदगुणादिव ॥ २८ ॥ श्रूयतेमरणाचैविद्वोधपरिवर्जितम् ॥ फलभोगोपियोमूढात्तद्वरण्यतरोरिव ॥ २९ ॥ तस्मिन्विश्र  
मणयत्तच्छिलाफलहकेपया ॥ तेनयत्संगम सस्यास्याणुनामुविजगले ॥ ३० ॥ तदर्थयत्कृतकिंचित्तन्मोमलकुट्टैर्हतम् ॥ तस्मिन्यद  
धमेदतंतत्यककिंनकदमे ॥ ३१ ॥ तेनसार्द्धकयायत्तकौलायाङ्कानमबरे ॥ अज्ञानमापदानिष्ठाकाहिनापदजानत ॥ ३२ ॥ इयससा  
रसरणिवहल्यजत्रमादत ॥ अज्ञस्योत्राणिदु खानिस्तुखान्यपिद्वानिच ॥ ३३ ॥ पुन पुनर्निवर्तियुगप्रत्यचलाइव ॥ शरीरधनदारादा  
वास्यासमनुधभत ॥ ३४ ॥ इददुदुःखमज्ञस्यनकदाचनशाम्यति ॥ अनात्मनिशोदेहे आत्मभावमुपेयुपि ॥ ३५ ॥ असद्वोधमयीमाया  
कयनामापिनस्यति ॥ दुर्भावस्वस्थितधियोवस्तुन्यधस्यदुमते ॥ ३६ ॥ अवस्तुनिसेनेत्रस्यलुठतश्रपदपदे ॥ विपमुत्पपतेचंद्रादाभो  
द कुस्तुमादिव ॥ ३७ ॥

फलभोगकटलाभ ॥ २९ ॥ शिलाफलहकेअत्रशिलाफलकेयथातया ॥ स्याणुनाच्छिन्नतरुमूलन ॥ ३० ॥ कृतमुपकृतस्वेनतरु ॥ लकुट्टैर्देहे ॥ इतताहितम् ॥ ३१ ॥ कौ  
लेय,श्व ॥ कुलकुसीत्यादिनाधिहितस्यइकल-कलोपशच्छादस ॥ इदमज्ञानिनरनमज्ञानस्यहेयताप्रवरानार्थइयथानलभेपुद्देशारिष्याशायेनाह ॥ अज्ञानमिति ॥ ३२ ॥ ३३ ॥  
युगपुगेपलक्षितलांगलरंयथापतिअपलादशद्वानिदुलुठुधनानिच ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ दुर्भावे शुभुअविताप्याताधीर्यस्य ॥ ३६ ॥ अबलुत्पयसद्वलुनिसेनेभस्यपरपयतइति  
यावत ॥ ३७ ॥

पयस क्षीरात्कटकश्च एति आगच्छति उत्पद्यत इति यावत् ॥ देहलक्षणस्य शात्मले ॥ कोटरे निवसंत्यो भोगिन्यः सर्पिणीभूता आशाः प्रसूयते रागलो भेदे न्यादिसर्पात् ॥ अथ वामनो मातंगस्य श्रृंखलाभूता आशादु खानि प्रसूयते इति आतरबाह्यविषयभेदेनाशाभेदप्रकल्परूपकद्वययोज्यम् ॥ ३८ ॥ सुकटात्क्षेत्रात् ॥ न विद्यते ज्ञानयस्य स' अज्ञानस्तं न रक श्री' परिपालयति प्रतीक्षते ॥ ३९ ॥ ४० ॥ तद्विमनो लक्षणायासद्भूमौ ॥ ४१ ॥ तरुच्छेद' पृष्ठवत्सत्स्थानापन्नयोः स्फुरदोष्ठयोर्लसतोनिःश्वासधुमायस्य ॥ शस्त्रजालमिव कटकटायमानारदादता एवोल्मुकायस्य ॥ द्वेष एव दावाग्निर्यस्य ॥ तन्मनस्तल्लक्षणे मरो निजलारण्ये ज्वलति भस्मी भवतीव ॥ ४२ ॥ मात्सर्यजलपूर्णमनसिमानसे ॥ मात्सर्यमान

कंटकश्चैतिपयसोर्दूर्वाकुरइवस्थलात् ॥ देहशाल्मलिभोगिन्यो मनोमातंगश्रृंखलाः ॥ ३८ ॥ अज्ञस्याशाः प्रसूयते सुकृष्टादिवशालयः ॥ नरकश्रीरिहाज्ञानं दुष्कृतव्यालवेष्टितम् ॥ ३९ ॥ परिपालयति प्रीतामयूरीवारिदं यथा ॥ नेत्रलोलालिनीलास्फुरिता धरपृष्ठवा ॥ ४० ॥ मूर्खार्थमेव विकसत्यंगना विषवह्वरी ॥ अज्ञस्य तद्विदसद्भूमावेवपेलवपृष्ठवा ॥ ४१ ॥ विद्यते पतगच्छा यो रागविहुमदुद्भुमः ॥ तरुच्छेदलसद्भूमः शस्त्रजालरदोलमुकः ॥ ४२ ॥ ज्वलति द्वेषदावाग्निर्दन्मरौ कायतापदः ॥ अज्ञमात्सर्यमनसि परापवदनच्छदा ॥ ४३ ॥ ईर्ष्याकमलिनी चिंतापट्टपदाविलसत्यलम् ॥ प्रतिजन्म प्रसृष्टो ग्रहुः खकहोलविभ्रमम् ॥ ४४ ॥ जडमेव समभ्येति पुनर्मरणवाडवः ॥ जन्मबाल्यं ब्रजस्येत द्यौव नं युवताजराम् ॥ ४५ ॥ जरामरणमभ्येति मूढस्यैव पुनः पुनः ॥ जगज्जीर्णारघद्वेस्मिन्नज्ज्वा संसृतिरूपया ॥ ४६ ॥ मज्जनोन्मज्जनैरशौचं त्रेकलशतांगतः ॥ यदेव गोष्पदापूर्जधियः पेलवं जगत् ॥ ४७ ॥ तदेवापारपर्यंतमगाधमहात्मनः ॥ धियोदृश इवाज्ञस्य दीर्घजठरकोटरात् ॥ ४८ ॥ न प्रयांत्य परंपरं विहंग्यः पंजरादिव ॥ भावमात्रपरवृत्तवासनाभारनाभयः ॥ ४९ ॥

सेऽज्ञस्येति पाठः साधुः ॥ ४३ ॥ प्रसृष्टानानाप्रतीकारोपायवेलोपसर्पणेन माजिता उग्रदुःखकहोलविभ्रमायत्रंतजडमज्ञं जलमयं समुद्रं च मरणलक्षणो वाडवो वडवानलः ॥ ४४ ॥ जन्मादीनामुत्तरोत्तरमनर्थप्रापकत्वमेवेत्याह ॥ जन्मेति ॥ ४५ ॥ आरघद्वेयत्रेघटीयत्रे ॥ ४६ ॥ गोष्पदमापूरयतीति गोष्पदापूरम् अल्पजलप्रायमित्यर्थः ॥ ४७ ॥ अमहात्मनः परिच्छिन्ने देहात्सदर्शित- अपारपर्यंतमगाधच भवति अतः अदृशः अधस्येव अज्ञस्य धियो जठरकोटरादुदर मरणासक्तिबधनवशात् परदीर्घससाराब्धिपारनप्रयातीत्यन्वयः ॥ ४८ ॥ कुतो न प्रयाति तत्राह ॥ भावेत्यादिना ॥ परं चिखा निव्यवृणस्वयभूस्तस्मात्पराङ्मुख्यतिनांतरात्मन्निश्रुते बंधेषु विषयमात्रेषु परावृत्तवासनाभारक्रान्तद्वयनाभयः सत्यो विषयकेषु मग्राजन्मचक्रस्येनेमयोनेमिस्थानीये द्वियगणा उद्धृत्य स्पटीकर्तुं शोधयितुं न शक्यते ॥ ४९ ॥

॥ २३ ॥ शम्भस्वरासद्भिनक्ष्त्रप्राविषियलाभेनैषशाक्या कृतार्थमन्या ॥ स्मारोरसोभोगाग्निबेशएषआसषमिवोम्याहकायेषाम् ॥ २५ ॥ यथानयादिमहोपाअचेतना  
अपिविहारगमापायादिषेष्टासद्भिलाहदुर्धयोपिकिमपाभाक्षिन्वास्सेष न किनुविषयमानाप्यबोधोद्यार्थसंपन्नेत्याह ॥ २६ ॥ अज्ञातमुस्वति ॥ नि सर  
स्यदतिरोप ॥ २७ ॥ अठरात्रिस्वदमाप्राथम्य ॥ एषमूढानिप्यपमानपरतर्कनगर्जनधनघनतार्त्तालिगर्मरणायनर्यभाभेतुत्वाद्भुगुणविस्कारवित्याह ॥ गजनमिति ॥ २८ ॥

यनतनोटितार्कानारदंतिप्रस्फुरतिच ॥ २४ ॥ शशब्दस्पर्शरूपाढ्यास्तरंगतरलंगका ॥ जहा  
संत स्फुरद्रूपशस्फाररसासवा ॥ २५ ॥ सविहारगमापायामहोधाह्वदुर्ध्वय ॥ सर्वेषामेवचैतेयांस्यितैवैपाचिद्व्यया ॥ २६ ॥  
कित्वयोधवशादस्यापरांरूपणतांगता ॥ श्वाससततयोत्पन्नाहोहकारदृतेर्यया ॥ २७ ॥ स्पंदमात्रार्यमेवाशुहृस्तेनायकारिण ॥ तर्ज  
नगजनंमूढाद्भुर्वहगुणादिव ॥ २८ ॥ श्रूयतेमरणार्थैवचिह्नोघपरिवर्जितम् ॥ फलभोगोपियोमूढात्तदरण्यतरोरिव ॥ २९ ॥ तस्मिन्विश्र  
मणंयत्तच्छिलाफलहकेयथा ॥ तेनयत्संगम सस्यास्याणुनामुविजगले ॥ ३० ॥ तदर्थयत्कृतकिञ्चित्तन्मूलकुट्टैर्हतम् ॥ तस्मिन्यद  
धमेदंतंतस्यकफिनकदमे ॥ ३१ ॥ तेनसार्द्धकयायत्तकौलेयाद्धानमधरे ॥ अज्ञानमापदानिष्ठाकाहिनापदजानत ॥ ३२ ॥ इयससा  
रसरणिवंहत्यज्ञप्रमादत ॥ अज्ञस्योत्राणिदु खानिस्तुखान्यपिद्वानिच ॥ ३३ ॥ पुन पुनर्निवर्तितयुगंप्रत्यचलाइव ॥ शरीरधनदारादा  
वास्यासमनुयध्नत ॥ ३४ ॥ इददुदु खमज्ञस्यनकदाचनशान्यति ॥ अनात्मनिशठेदेहेआत्मभावमुपेयुपि ॥ ३५ ॥ असद्वोधमयीमाया  
कयनामापिनस्यति ॥ दुर्भावस्त्वथितधियोवस्तुन्यंधस्यदुमते ॥ ३६ ॥ अवस्तुनिसनेत्रस्यलुठतश्चपदपदे ॥ विपमुत्पयेतेचंद्रादामो  
दकुसुमादिव ॥ ३७ ॥

फलभोगफललाभ ॥ २९ ॥ शिलाफलहकेनाप्रशिलाफलकेयथाकथा ॥ स्याणुनाच्छिन्नतरुमूलेन ॥ ३० ॥ कृतमुपकृतस्वेनतत् ॥ लकुटैर्दहे ॥ इतताहितम् ॥ ३१ ॥ कौ  
लेयन्या ॥ कुलकुसीत्यादिनादिहितस्यहकअ कलोपच्छादित ॥ इदमज्ञनिहनमज्ञानस्येहेयतापरातार्थैर्यथानत्वमेपुद्गेवाशित्यारायेनाह ॥ अज्ञानमिति ॥ ३२ ॥ ३३ ॥  
युग्मपुगेपलाक्षितलांगलरयथाप्रतिअचलाइधरद्वानिदुर्लक्ष्यनानिच ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ इष्टमनि ष्टुपुअधिताप्यामाधीर्यस्य ॥ ३६ ॥ अबलस्यसद्भुनिसनेत्रस्यपस्यतइति  
यावत् ॥ ३७ ॥

कामादिभिरनर्थादिष्वर्थानारम्यतावहा ॥ विस्तरेणात्रवर्णयति अज्ञानस्य विभूतयः ॥ १ ॥ तत्र सर्वविवेकापहारिण्यः सद्यो नर्थगतं पाति न्य प्रस्तुताः स्त्रिय एवाज्ञानस्य कामस्य च  
महाविभूतय इत्याशयेन ता एव प्रथमवर्णयति ॥ यदित्यादिना ॥ अस्य यच्छब्दस्य सर्वेषु श्लोकेषु प्रप्रतिवाक्यसबन्धमयमानस्य सप्रबटितमैसर्गोपात्य श्लोकोर्धतदज्ञानविजृम्भितमि  
त्यत्र सबन्धः ॥ मदलक्षणेद्दौ उदितेसितियोषित क्षुब्धस्य कामक्षीरार्णवस्योर्मय इव यद्भ्रान्तिदज्ञानस्य विजृम्भितविभूतिरिति प्रतिवाक्यं योज्यम् ॥ १ ॥ यद्भ्रारयति तदप्यज्ञानविजृ  
म्भितम् ॥ २ ॥ मधौवसतेन स्वद्वेषुतरुषु भूमौ च ॥ मनोभुवोदासा आज्ञाप्या इव ॥ कृतमदा कामिना जनितो न्यादाः ॥ ३ ॥ क्रव्यादा क्रव्यमात्राहाराभ्याम्रादय ॥ गृध्र  
गोमात्रादयस्तुलाभे अन्नाद्यन्वश्रुतीति पुनर्महणम् ॥ ४ ॥ रक्तपूतिगन्ध एव सुगन्धो यस्य स्तथा विधास्त्रीणास्तनश्रेणि सौवर्णकलशादिब्रह्मदृश्यते तदज्ञानविजृम्भितम् ॥ ५ ॥ इ

॥ श्रीवसिष्ठ उवाच ॥ यन्मुक्तवलितारत्नभूषिताभं तियोषितः ॥ मदेदावुदिते क्षुब्धकामक्षीरार्णवोर्मयः ॥ १ ॥ सौवर्णां भोजकोश  
स्य लोलालिपलश्रियम् ॥ धारयंति हशः क्षीणां कपोलतलदोलिताः ॥ २ ॥ उद्यानवनखंडेषु भूमौ कृतमदामधौ ॥ हृद्याः सुमनसो भान्ति  
दासा इव मनोभुवः ॥ ३ ॥ क्रव्यादगृध्रगोमायु कौलेयकवलांगिकाः ॥ स्त्रियः समुपमीयंते चंद्रचंदनपंकजैः ॥ ४ ॥ सौवर्णकलशां भोज  
कलिकामातुलुंगवत् ॥ हृद्यते स्त्रीस्तनश्रेणी रक्तपूतिसुगंधिका ॥ ५ ॥ रसायनेन्दुनिस्थं दमधुर्विवासवद्रवैः ॥ ओष्ठाभिधोमांसलवोला  
लाक्त उपमीयते ॥ ६ ॥ अत्याल्पाष्ठीवदाकारा भुजा क्रूरा स्थिशंकवः ॥ महाबाहुलता शब्दवर्णयते कविभिः शुभैः ॥ ७ ॥ कदलीसंभसं  
भारसुंदरीभिस्तथाश्रुता ॥ कुचशोभोचितानंदा तोरणालिर्विराजते ॥ ८ ॥ आपातमंदमधुरामध्ये द्दहानुबंधिनी ॥ शीघ्रावसानविरला  
लक्ष्मीरप्यभिवांछ्यते ॥ ९ ॥ समुपैति मतिदुःखं सुखं च शतशाखताम् ॥ दुःखशाखास्तु जायंते नानाकर्मफलाः श्रियः ॥ १० ॥

दुनिस्थदोऽसृत्तम् ॥ ६ ॥ प्रत्येकं विभज्यदर्शने अत्याल्पाष्ठीवतः पर्वाणि तदाकाराश्च भुजाशब्दवाच्याः क्रूरास्थिशंकवः ॥ ७ ॥ तथा कदलीसंभोवैवसंभार उरुसामयीयासां  
तथा विधाभिः सुंदरीभिर्भुता कुचकलशशोभाया उचितोद्भूतनेत्रानदोयस्या सकाशात्तथा विधातो रणालिर्मन्मथागार तोरणस्रग्भूताकाचीयद्विराजते तदप्यज्ञानविजृम्भितमिति  
प्राग्वत् ॥ ८ ॥ आपाते आरमे मंदानामधुरा आपाततो ल्यमधुरावा ॥ मध्येव्यधकाले रागद्वेषादिद्वंद्वानुपतिनी ॥ शीघ्रमवसानं क्षेयोऽस्याः ॥ कतिपयजेनेषु दृश्यत्वाद्विरला ॥  
ईदं शीलक्ष्मीरपियदभिवाच्यते तदिति प्राग्वत् ॥ ९ ॥ यन्मतिदुःखं समुपैति यच्च सुखशतशाखतासमुपैति यच्च नानाकर्मफलाः श्रियोदुःखान्येवशाखायासा तथा विधाजायते  
तदपीति प्राग्वत् ॥ १० ॥



यप्ररनमृगयोपयोगिन स्येनापासा ॥ इराहूरेशकालयोरपिसवबासर्वत्रतियावत् ॥ रागाभ्युगयाम्यसनात् ॥ ५० ॥ आभिर्षपिहवदितिप्रयोगोभा  
 निदयाभेराभाषेसादृधाभावाहित्यारथेनाह ॥ गृतेति ॥ भूतमीमनुप्यस्वादिशानिप्रचुराहिमवाचिप्योमलयदत्या विशीलप्रचुराचट्टिर्बलुनोभासलवमात्रिकायुष्टवमा  
 पिकाथेनिविश्रय्यभ्युक्तमणसर्वथ ॥ मोहात्तत्त्वापयलोचनावेवगीरवभुषोमानाभाताह्मिभान्मलयदत्याविकल्पनयासलदपतइत्यर्थ ॥ ५१ ॥ अतएवविधिं प्रैपर्वर्थेश्व  
 अनतानिरजनानियस्यतथाविधाऽन्यसकम्यल्लनालक्षणः कल्पपादयोजयति ॥ अत्यतासद्भिरपिपद्यर्थे सर्वकामपूरणसमर्थत्वात्सर्वोत्कर्षेणवर्ततइत्यर्थ ॥ ५२ ॥ इवानी  
 तादृशकल्पसकोटिम्प्राप्तसारवर्तववणयति ॥ अज्ञानादित्यादिना ॥ ५३ ॥ पर्णानिपष्टथा ॥ कोरककलिका ॥ छांसीच्छीवता ॥ ५४ ॥ योपिच्छस्रणाओपधयोलता  
 स्पष्टीर्फर्तुनशक्यतेजन्मचक्रस्यनेमय ॥ अज्ञेनेद्रियगृधार्थरागान्मृगयुणातनु ॥ ५० ॥ ससारारण्य आस्तीर्णादुरादामिपिहवत् ॥  
 गृतेरीलमयीदृष्टिन्मांसलवमानिका ॥ ५१ ॥ मोहात्सलक्ष्यतेचित्रपदार्थानतरंजन ॥ जयत्यनल्पसकल्पकल्पनाकल्पपादप ॥ ५२ ॥  
 अज्ञानात्प्रच्यतायस्माज्जन्मार्णपरपरा ॥ यस्मिस्तिष्ठतिराजतेविशतिविलसंतिच ॥ ५३ ॥ विचित्रचनोपेताभूरिभोगिविहंगमा ॥  
 यत्रजन्मानिपर्णास्तिर्गोशिरकम् ॥ ५४ ॥ फलानिपुण्यपापानिमज्याविभवश्रिय ॥ अज्ञानेदूदयेनैतायोपिदोषधय स्फुट  
 म् ॥ ५५ ॥ संसारं ॥ ३१ ॥ इतिशमुपागता ॥ जन्मजालकलापूर्णस्तम कालकृतोदय ॥ ५६ ॥ शून्यादितात्मादोपेशोजयत्य  
 ज्ञानचंद्रमा ॥ अज्ञानद्वाराजस्योत्रानाद्यतरशालिना ॥ ५७ ॥ तर्पिताशाचकोरेणचित्तरत्नरसैपिणा ॥ राजहंसविलासिन्यत्रालेय  
 शिशिरागिका ॥ ५८ ॥ प्रातिकट्टु स्वमस्योलोलोषनपट्टपदा ॥ धम्मिहृत्तिमिरोह्यासालसत्पांडुपयोधरा ॥ ५९ ॥ रामारजन्योराज  
 तेतन्मोर्त्येणविजृम्भितम् ॥ ६० ॥ अतधियोत्रमधुरत्वमनयसत्त्वमापतवत्वमखिलस्यतिभगुरत्वम् ॥ अज्ञानशाखिनइतिप्रच्यतानिरा  
 मनानारुतीनिविपुलानिफलानितानि ॥ ६१ ॥ इत्यापैवासिष्ठम० वा० दे० मो० निवाण० मोहमाहात्म्यनामपठ सर्ग ॥ ६२ ॥ ७३ ॥  
 अस्मिन्निगतलक्षणेसंसारवनवेषपराशामुपागता ॥ ५५ ॥ अज्ञानस्यैदुत्वमुक्तमुपपादयति ॥ अन्मेति ॥ तम कालेविवेकसूर्यात्मयकाले ॥ शून्येतिप्रपथेभ्रमलणिनप्रसि  
 जदित्वात्प्रकाराभावन ॥ शोपायारोभैर्षोपाणेश ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ तर्पिता-योपिनाकारालक्षणश्वकोरायेन ॥ चित्तलक्षणयद्रत्नमुमणिल्लीदीयोरसोविपयात्सादनाद्युत  
 तदपिणा ॥ सूर्यमहत्सतर्गनेनवाग्नेनयुष्मत्क्षेत्रपूर्तेरितिभाव ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ रामालक्षणाजलम्योराभयोप्राश्रितेनद्रष्टुणामौर्त्येणैवविजभितम् ॥ तच्छोभाकारेणपरि  
 गतनतशोभनंकिबलुनोत्तीतिभाव ॥ ६० ॥ अज्ञानमवसवानर्थेगुरितिशंयनुपसहरति ॥ आयातेति ॥ हेरामयद्विषयेपुमसिद्धमापातमाभमधुरत्वमनर्थपर्यवसान  
 त्वापांतवस्वरेरात-परिच्छिन्नत्वमखिलस्यितियुग्मुरत्वनश्वरत्वधत्तवर्धमानलक्षणस्यराखिनोब्रह्मस्यइतिएवविधानानाकतीमिफलानिबीजाङ्कुरपरंपरयाजनवाकारेण  
 पद्यमामि ॥ तस्मात्ज्ञानवेषवत्सुक्तमुक्तैयभितिभाव ॥ ६१ ॥ ॥ इतिश्रीवाशिष्ठम तास्यसंप्रकारेणोर्णोपकल्पेवैक-सर्ग- ॥ ६ ॥

अष्टीलायंथयः ॥ १ ॥ सत्यवस्वनवलबनादंत-शून्यःसक्रोटरश्वस्योन्निभारेणमुग्धश्चलक्षणश्रेयस्वक्षस्तत्रकृतालयः ॥ मायालक्षणायांबहुलयाभिन्याकृष्णपक्षनिशाया  
 म् ॥ २० ॥ पूर्वमारंभकालेकर्णाभ्यां कर्णसन्निहितकपोलयोर्गृहीत्वा ॥ १ ॥ अह्वानादेवपुनरहृष्टिप्रसरदर्शयति ॥ निरसारेत्यादिना ॥ क्रमशःक्रांतारचयितुमुपक्रांताधराधराणां  
 धराधरद्वचसमुन्नतिर्यया ॥ डिंडीरस्यफेनस्यपिडिकातादृशीप्रसिद्धास्त्रिजगदृष्टिः ॥ २२ ॥ आभासश्चिदाभासप्रकाशस्तल्लक्षणपुण्यैर्धवलाउज्वला सत्ताव्यावहारिक  
 सत्यतालक्षणालता ॥ ३ ॥ सुराचलोपलक्षितपर्वताएवमहान्तःस्थूणाःस्तंभायस्य ॥ गगनमेवाच्छादनच्छदिर्यस्य ॥ ४ ॥ स्फारेविस्तीर्णमंसारसरसिजातेषुशरीरपुष्क्रेषुअतःस्थ  
 चिद्रूपरसपानशीला-प्राणषट्पदाश्वरंति ॥ एतस्यैवानदस्यान्यानिभूतानिमात्रामुपजीवति आनदेनजातानिजीवतीत्यादिश्रुतेरितिभावः ॥ ५ ॥ नभोमार्गलक्षणेमहतिनीलमणिनि

दुःखशोकमहाशीलःकष्टकंठकसंकटः ॥ सहस्रशाखतांयातिदारिद्र्यदृढशाल्मलिः ॥ १९ ॥ अंतःशून्योन्नतिध्वस्तचित्तचैत्यकृतालयः ॥  
 मायाबहुलयाभिन्यालोभोलूकोविवलगति ॥ २० ॥ पूर्वगृहीत्वाकर्णाभ्यांस्फुरंतीपरिनिश्रयम् ॥ जराजर्जरमाजरीशौवनखुंनिकंत  
 ति ॥ २१ ॥ निःसारक्रमशःक्रांतधराधरसमुन्नतिः ॥ डिंडीरपिंडिकेवयंस्तृष्टिरायातिपुष्टताम् ॥ २२ ॥ आभासपुष्पधवलाजगत्पल्लव  
 शालिनी ॥ सत्तालताविकसिताधर्मार्थफलधारिणी ॥ २३ ॥ सुराचलमहास्थूणंचंद्रसूर्यगवाक्षकम् ॥ गगनाच्छादनंचारुधियतेत्रिज  
 गद्गहम् ॥ २४ ॥ संसारसरसिस्फारेचरंतिप्राणपट्टपदाः ॥ शरीरपुष्करेष्वंतश्चिद्रूपरसपायिनः ॥ २५ ॥ नभोमार्गमहानीलकुट्टिमैकांतशा  
 लिनी ॥ भुवनौदरम्यांतःस्फुरत्यादित्यदीपिका ॥ २६ ॥ आशातंतुनिवद्धांगीजागतीजीर्णपक्षिणी ॥ स्ववासनाशलकेंतनिवद्धेद्रियपं  
 जरे ॥ २७ ॥ अनारतपतज्जालभूतपर्णपंपरा ॥ स्पंदतेमरुतामृष्टासंस्तृतिव्रततिश्विरम् ॥ २८ ॥ सृष्टेःकतिपयंकालं प्रल्लुष्टाःकुलशालिनः ॥  
 अधःकृतोन्नरकंपकाःशंकोज्झिताःक्षणम् ॥ २९ ॥ भुक्तेंदुखंडकणिकानीलनीरदशैवले ॥ स्वर्गमार्गसरस्यंतःस्फुरंतिसुरसारसाः ॥ ३० ॥  
 नानाफलालिमलिनावासनाजालमालिता ॥ स्पंदामोदमयोस्फीताक्रियाविकसिताजिनी ॥ ३१ ॥

भित्तेकुट्टिमैकत्रिभूभागैरुकांतशालिनीशोभमानाभुवनोदरमणीयतराआदित्यदीपिकास्फुरतिदीप्यतेयत्तदप्यविधाविजृम्भितमिति सर्वत्र ॥ २६ ॥ जागतीजगदंतर्गतजीवरा  
 शिलक्षणाजीर्णपक्षिणीस्ववासनाशालाकेइद्रियपजरेदेहेयन्निबद्धतदपि ॥ २७ ॥ मरुताप्राणेनआमृष्टाकंपिता ॥ २८ ॥ अधःपातालेस्पष्टंप्रदर्शनायत्राकृतोन्नरकंपकाः  
 संतोषितत्यतनशकोज्झिताःसतोयत्प्रल्लुष्टालाईपीतिप्राग्वत् ॥ अथवास्वात्मतादास्याभ्यासेनअधःकृतास्तिरकृताइवउपारक्तमांसमलमूत्रादिदेहनरकंपकायैस्तथाविधास्तच्छं  
 कोज्झिताःसतोवयंकुलशालिनोमहाशयाइत्याद्यभिमानैर्यत्प्रल्लुष्टास्तादित्यर्थः ॥ २९ ॥ स्वर्गलक्षणेभमार्गस्थसरसिसुरोदेवास्तद्रूपा-सारसपक्षिणोयस्फुरतितदपि ॥ ३० ॥ य  
 च्चनानाकाम्यफललक्षणैरलिभिर्मलिनाक्रियालक्षणाअजिनीविकसितातदपि ॥ ३१ ॥



अष्टीलायंथयः ॥ ११ ॥ सत्यवस्त्वनलंबनादत शून्य सकोटरश्चस्वोन्नतिभारेणभुम्भुश्चित्तलक्षणश्चैत्यवक्षस्तत्रकृतालयः ॥ मायालक्षणायांबहुलयाभिन्यांकृष्णपक्षनिशाया  
 म् ॥ २० ॥ पूर्वमारंभकालेकर्णाभ्याकर्णसन्निहितकपोलयोर्गृहीत्वा ॥ १ ॥ अज्ञानादेवपुनरुत्थिप्रसरं दर्शयति ॥ निरसारेत्याविना ॥ क्रमशःक्रांतरचयितुमुपक्रांताधराधराणां  
 धराधरद्वचसमुन्नतिर्यया ॥ डिंडीरस्यफेनस्यपिडिकातादृशीप्रसिद्धात्तदृष्टिर्जगद्दृष्टिः ॥ २२ ॥ आभासाश्विदाभासप्रकाशस्तल्लक्षणपुष्पैर्धवलाउज्वला सत्ताव्यावहारिक  
 सत्यतालक्षणालता ॥ २३ ॥ सुराचलोपलक्षितपर्वताएवमहातः स्थूणाःस्तंभायस्य ॥ गगनमेवाच्छादनच्छदिर्यस्य ॥ २४ ॥ स्फारेविस्तीर्णसंसारसरसिजातेषुशरीरपुष्करेषुअतःस्थ  
 चिद्रूपरसपानशीला प्राणषट्पदाश्वरंति ॥ एतस्यैवानदस्यान्यानिभूतानिमात्रामुपजीवति आनदेनजातानिजीवंतीत्यादिश्रुतेरितिभावः ॥ २५ ॥ नभोमार्गलक्षणेमहतीनीलमणिनि

दुःखशोकमहाष्ठीलःकष्टकंठकसंकटः ॥ सहस्रशाखावतांयातिदारिद्र्यदृढशाल्मलिः ॥ १९ ॥ अंतःशून्योन्नतिध्वस्तचित्तचैत्यकृतालयः ॥  
 मायाबहुलयामिन्यांलोभोलूकोविवलगति ॥ २० ॥ पूर्वगृहीत्वाकर्णाभ्यांस्फुरंतीपरिनिश्चयम् ॥ जराजर्जरमार्जारीशौवनाखुनिरुंत  
 ति ॥ २१ ॥ निःसाराक्रमशःक्रांतधराधरसमुन्नतिः ॥ डिंडीरपिंडिकेवेचंस्तष्टिरायातिपुष्टताम् ॥ २२ ॥ आभासपुष्पधवलजगत्पल्लव  
 शालिनी ॥ सत्तालताविकसिताधर्मार्थफलधारिणी ॥ २३ ॥ सुराचलमहास्थूणंचंद्रसूर्यगवाक्षकम् ॥ गगनाच्छादनंचारुध्रियतेत्रिज  
 गद्गहम् ॥ २४ ॥ संसारसरसिस्फारेचरंतिप्राणषट्पदाः ॥ शरीरपुष्करेष्वंतश्चिद्रूपरसपायिनः ॥ २५ ॥ नभोमार्गमहानीलकुट्टिमैकांताशा  
 लिनी ॥ भुवनौदरस्यांतःस्फुरत्यादित्यदीपिका ॥ २६ ॥ आशांततुनिवज्जंगीजागतीजीर्णपक्षिणी ॥ स्ववासनाशलाकैतानिबद्धेद्रियपं  
 जरे ॥ २७ ॥ अनारतपतज्जालभूतपर्णपरं ॥ स्पंदतेमरुतान्मृष्टासंस्ततिव्रततिश्चिरम् ॥ २८ ॥ सृष्टेःकतिपयंकालंप्रदृष्टाःकुलशालिनः ॥  
 अधःकृतोन्नरकंपकाशंकोञ्जिताःक्षणम् ॥ २९ ॥ भुक्तैंदुखंडकणिकानीलनीरदर्शवले ॥ स्वर्गमार्गसरस्यंतःस्फुरंतिस्फुरसारसाः ॥ ३० ॥  
 नानाफलालिमलिनावासनाजालमालिता ॥ स्पंदामोदमयीस्फ्रीताक्रियाविकसिताजिनी ॥ ३१ ॥

भित्तुकुट्टिमैकत्रिमभूभागेकांताशालिनीशोभमानाभुवनोदरेरमणीयतराआदित्यदीपिकास्फुरतिदीप्यतेयत्तदप्यविधाविजृम्भितिमितिसर्वत्र ॥ २६ ॥ जागतीजगदंतर्गतजीवरा  
 शिलक्षणाजीर्णपक्षिणीस्ववासनाशलाकेइन्द्रियपजरेदेहेयन्निबद्धातदपि ॥ २७ ॥ मलताप्राणेनआमृष्टाकंपिता ॥ २८ ॥ अथःपातालेस्पष्टंप्रदर्शनायधात्राकृतोन्नरकंपकाः  
 संतोपितत्पतनशकोञ्जिताःसतोयत्प्रदृष्टास्तदपीतिप्राग्वत् ॥ अथवास्वात्मतादात्म्याभ्यासेनअधःकृतास्तिरुक्ताइवउद्यारकंमांसमलमूत्रादिदेहनरकंपकायैस्तथाविधास्तच्छं  
 कोञ्जिताःसतोवयंकुलशालिनोमहाशयाइत्याद्यभिमौनैर्यत्प्रदृष्टास्तादित्यर्थः ॥ २९ ॥ स्वर्गलक्षणेभ्रमार्गस्थसरसिधुरादेवास्तद्रूपाःसारसपक्षिणोयस्फुरंतिनदपि ॥ ३० ॥ य  
 च्चनानाकाम्यफललक्षणैरलिभिर्मलिनाक्रियालक्षणाजिनीविकसितातदपि ॥ ३१ ॥



दृष्टिस्तपश्चमवलंब्याह ॥ चिदिदिति ॥ स्पदैश्चाद्युषादिवृत्तिव्याप्तिभिर्निस्त्वावरणस्पटत्वाच्छुभायाम् ॥ सौरगद्रव्यस्थानीयं पंचभिर्बाहिरद्विधैर्विदधातिदृष्टिमात्रेण सृजतीति वि  
धिर्दृष्टासएवचित्रकृत ॥ ४४ ॥ तस्यादृष्टिस्तद्वैस्थावरजगमयोरनुभवेयो विशेषस्तप्रथमस्थावरेषु दर्शयति ॥ अजस्रेति ह्यभ्याम् ॥ स्थावरजातयः स्वस्थान्त्य समुत्थानजगदाका  
रेण विवर्त्तस्तकारिणीमजस्रगत्वत्वादि विशेषणाविशिष्टासूक्ष्माकालस्यकलनाध्यानेनैवातरेण बहिः स्फुटव्यवहारार्थमेणानुभवेन अन्ववेक्ष्य स्थिता इति द्वयोरर्थः ॥ ४५ ॥ ४६ ॥  
ततो जगमेषु विशेषे दर्शयति ॥ रागेति ॥ ४७ ॥ तेष्वपि कृमिकीटादीनादुःखानुभवातिशयसन्निमित्तदर्शयति ॥ सुदुष्कृतेति ॥ सुदुष्कृतोत्तमैस्तः फलभोगानुसारि  
ध्यानान्येव चरितुं शीलयासातथाविधा ॥ ४८ ॥ सयथदेवास्तजतत्तदनुभविष्येति श्रुते कालकवलनीयत्वस्थावरजगमानां समानमित्याह ॥ क्षणेनेति ॥ ४९ ॥ एवस्थान

चिद्विद्वत्तौ स्पदं शुभ्राचारंगैः पंचभिर्द्विधैः ॥ उन्मीलयति संसारचित्राणि विधिचित्रकृत ॥ ४४ ॥ अजस्रगत्वरे सर्वपरिवर्त्तविधायिनी  
म् ॥ निमेषशतभागांगीमसद्दुःसाधितां कुराम् ॥ ४५ ॥ सूक्ष्मां कालस्य कलनां स्वसमुत्थानकारिणीम् ॥ ध्यानेनैवान्ववेक्ष्यताः स्थिताः  
स्थावरजातयः ॥ ४६ ॥ रागद्वेषसमुत्थेन भावाभावमयेन च ॥ जरा मरणरेगेण जीर्णाजंगमजातयः ॥ ४७ ॥ सुदुष्कृतोत्तमध्यानचा  
रिण्योधरणीतले ॥ नियत्यानियतं कालं पीड्यते कीटपंक्तयः ॥ ४८ ॥ क्षणेनादृश्य एवेदं निगिरत्यखिलं सुखी ॥ सुदुर्लक्ष्यविलः कालव्या  
लोविपुलभोगवान् ॥ ४९ ॥ कालेन किंचिदालक्ष्यस्वशरीराकुलीकृताः ॥ शीतवातातपप्रौढाः प्रोह्यसप्तुष्पदीपयः ॥ ५० ॥ फलप्रदाश्चरं  
तीहशीलिनः श्वभ्रविग्रहाः ॥ पयःपटलविश्रांतत्रैल्लेष्यां भोजकोटरे ॥ ५१ ॥ करोति पुंशुभं भूरिभूतभ्रमरपेटिका ॥ ब्रह्मांडमैक्ष्यभांडेयं  
कालीभगवतीक्रिया ॥ ५२ ॥

रेषु नियतकालफलपुष्पादिपरिणामशालित्वमनिवार्यशीतवातातपादिसहत्वं च विशेषइति दर्शयति ॥ कालेनेति तार्थेन ॥ श्वभ्रमूविलंतत्रप्रविटोविग्रह शरीरमूलभागोयेपांत  
थाविधाः स्थावराः किंचिद्भोजकस्वपरादृष्टमालक्ष्यनिमित्तीकृत्यमनुष्यपक्षिसर्पादिभिः स्वशरीरे आकुलीकृताः पीडितावसनादिकालभेदेन प्रोह्यसप्तुष्पदीपयः फलप्रदाश्च अतए  
वशीलिनस्तपःशमदमतिनिक्षौदार्यादिशीलवतइव चरति कालमयंति ॥ ५० ॥ इदानीलोकत्रयमभोजत्रयत्वेन कल्पयित्वा तत्रत्यचरप्राणिनिकायभ्रमरसमूहत्वेनोत्प्रेक्षते ॥ पय  
इत्यर्द्धाभ्याम् ॥ यद्यपि पृथिव्येव पद्मपत्रवज्जले प्रतिष्ठितापुराणादिप्रसिद्धानां तिरिक्षुलोकोत्थापितयोरपि त्रिदलकृतकालकार्यत्वाज्जलभागप्रतिष्ठितत्वमस्येवेति सूचनार्थपटल  
पद्म ॥ ५१ ॥ पुंशुभगुजाध्वनिम् ॥ भ्रमरपेटिका भ्रमरसमूहः ॥ इदानीफलनियताप्राणिक्रियां कालीत्वेन ब्रह्मांडचतदीयभिक्षापात्रत्वेन चतुर्विधभूतमामंचतदीयमैक्ष्यभावेनो  
त्प्रेक्षते ॥ ब्रह्मांडेति ॥ कालस्य लीकालीपूर्वगृहीताभूतभिक्षां स्वभ्रमैर्कालालायद्वैत्वैवपुनः पुनर्दत्त्वा अन्यामन्याभूतभिक्षां जिघृक्षतीत्यर्थः ॥ ५२ ॥

र्गर्नक्रियाफलभूतौ विलोकीदृष्टकांमिनीत्वेनबणयति ॥ निमिरत्यादिना ॥ अलीकपदम्याजाये ॥ ५३ ॥ ब्रह्मोर्षेद्रमहेन्द्रादिका आर्तरेचनस्वभावेन ॥ धरागिरिवरादिका  
 वासस्थूलेइस्थानीयजस्रभावन ॥ ब्रह्मत्त्वमेवैकद्वद्विस्त्रोददबचथै पिपायसवागोच्यस्य्या ॥ ५४ ॥ चिच्छक्तिश्चिदाभाससंभवमानेकपोषधिधीयस्याअतएवस्थूला  
 ॥ ५५ ॥ सभलापद्यियोविसल्लाह्लापस्या ॥ नीलमबरनभलेदोषारमुत्तरीयेतेनपरीहता ॥ इज-किपिनिद्विद्विद्वधीत्यादिनापरेदीर्घं ॥ आपथैवइलंतानामितिभागु  
 रिमतट्ट ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ इदानीकालग्रहणवत्वनर्णयति ॥ मप्रमिति ॥ निष्ठाह्यभावे ॥ ५८ ॥ कस्याएवक्षणा ॥ बीसायामभ्ययीभाष ॥ अगाध रसस्यंबोधातिसह

स्वयदन्वेवदत्तेवभूतभिस्त्राजिपृक्षति ॥ तिमिरालीककथरीइइर्कचपलेक्षणा ॥ ५३ ॥ ब्रह्मोर्षेद्रमहेन्द्रादिधरागिरिवरादिका ॥ ब्रह्मतत्त्वैकपि  
 टकार्लंभमानप्रयोधरा ॥ ५४ ॥ चिच्छक्तिमाहकास्थूलातरलाघनचापला ॥ तारकाजालदशनासध्यारुणतराधरा ॥ ५५ ॥ समस्तपद्मि  
 नीहन्नाशतक्रतुपुरानना ॥ सप्तत्रिमुक्तालतिकानीलाघरपरीहता ॥ ५६ ॥ जयुद्धीपमहानाभिर्वनश्रीरोमराजिका ॥ भूत्वाभूत्वाविन  
 श्चतीत्रिलोकीदृष्टकामिनी ॥ ५७ ॥ असरुज्जायेतेनशुभ्रिविभ्रमकारिणी ॥ मभ्रमन्यैरयोन्मभ्रमीमेकालमहार्णवे ॥ ५८ ॥ प्रतिकल्प  
 क्षर्णक्षीर्णनंभाइस्फुटदुदुदे ॥ कालेऽगार्धरसस्यदिस्यित्वास्थित्वापुन पुन ॥ ५९ ॥ कल्पमात्रनिमेषेणोद्दीना कारणसारसा ॥ उत्पत्योत्य  
 र्यनारिन्यसतमा स्त्रष्टिविद्युत ॥ ६० ॥ कालमेघेस्फुरत्येताश्रिध्वकाशानोघमा ॥ प्रपतद्भूतविहगा पतंत्यविरतभ्रमा ॥ ६१ ॥ का  
 लतालाकिलोत्तालाह्रस्नाइफलपालय ॥ उन्मेषकृतवर्षिषष्टष्टयोदेवनायका ॥ ६२ ॥ निमेषकृतसहारा संतिकेषनकुत्रचिन् ॥ निमेष  
 पोन्मेषक्षीणकल्पजाला सहस्ररा ॥ ६३ ॥ रुद्रा केचनविद्येतेतस्मिन्निधिरमेपुन ॥ तेपियस्यनिमेषेणभ्रवंतिनभवतिष ॥ ६४ ॥ ता  
 इशोव्यस्तिदेवेशोत्पन्नंतेयक्रियास्थिति ॥ अनतसंकल्पमयेशून्येषब्रह्मणपदे ॥ ६५ ॥

सत्पूजाजलस्यरोयस्मिन् ॥ ५९ ॥ कारणभूतहिरण्यगर्गसारसा ॥ सारससबधात्कालस्यनदत्वकल्पनागम्यते ॥ मेघत्वेनतकल्पयति ॥ ६० ॥ विद्यका  
 शस्यवनवन-सभजननेनउषमन्काशाराक्रियासाम् ॥ तस्यभासासर्वविद्विभातीतिश्रुते ॥ ६१ ॥ उमालाद्वसुन्तात्काललक्षणानालइक्षावपततोभूतानिप्रणिनस्तक्षणा  
 विहगा काकायेभ्यलयाविधा ॥ ब्रह्माहलक्ष्यानांफलानांपालप-पकयप्रपतति ॥ अर्ताकिनेहेतुकत्वसुनादकाकतालीयभ्यायोभोवेक्षित ॥ देवनायकाविष्णुछेइश्वरसबा  
 पिषात्वा ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ चिद्वेषेपरिप्रेरयकारणे ॥ तेरुद्राअपि ॥ ६४ ॥ इयच्छ्रुतात्क्रियास्थिति कर्मोपासनफलभाषस्थितिरत्नवाअसम्भ्याता ॥ नन्विदकथंयसमाभ्यतइ  
 निषेभ्यायायैर्षंशंभाप्याभाषाकानानापुकेत्यापयेकाह ॥ अनमिति ॥ ६५ ॥

चित्रस्य आश्रयसहस्रस्य पूरका ॥ अज्ञानविभूतिप्रपचनमुपसहरति ॥ एवमिति ॥ ६७ ॥ उक्तमेवार्थसंक्षिप्य स्पष्टमाह ॥ याः सपदइति ॥ ताः सर्वा अज्ञानलक्षणस्य तीव्र  
 स्य गढस्यतिमिरस्य विभूतयः ॥ एतद्विशेषणत्वादेवताइति पदेन पुसकमनपुसकेनेति नपुसकैकशेषस्याप्रवृत्तिः ॥ अद्वैतसुरुषविशेषणानामिति वाच्यमिति तन्निषेधात् ॥ ६८ ॥  
 इति श्रीवासिष्ठमन्तास्य प्रकाशे निर्वर्णनसप्तमः सर्गः ॥ ७ ॥ ॥ वर्णितकारणाविद्याजगद्यस्याविभूतयः ॥ कार्याविद्याभवारण्ये लतात्वेनेह वर्णयते ॥ १ ॥ तत्रा  
 दौविषयनिर्दिश्वर्णनप्रकारप्रस्तौति ॥ ससरोति ॥ कूटस्थत्वाच्चिदेवपर्वतस्तत्तटे स्थिता ॥ कारणविद्याव्यावृत्तयेऽस्य विद्याख्येति ॥ कदाकीदृशीतिकालभेदेन विकारासवैचि  
 न्यद्योतनार्थमातद्दर्शयामः श्रूयतामिति शेषः ॥ १ ॥ बृहतो मेवादिपर्वता एव पर्वणिकां डसधयसैराढ्या ॥ ब्रह्मांडपदेन तदावरणानि गृह्यते तल्लक्षणत्वभिः समावृता ॥ लोकैर्जनैः  
 न संभवति कानामशक्यश्चित्रपूरकाः ॥ एवमक्षीणसंकल्पलब्धार्थभरभासुरा ॥ जागतीकल्पनायेतदज्ञानविजृम्भितम् ॥ ६६ ॥ याः  
 संपदो यदुत संतमापदश्च यद्द्वाल्ययौवनजरामरणोपतापाः ॥ यन्मज्जनंच सुखदुःखपरंपराभिरज्ञानतीव्रतिमिरस्य विभूतयस्ताः ॥ ६७ ॥  
 ॥ इ० वा० वा० दे० मो० नि० अज्ञानमाहात्म्यं नाम सप्तमः सर्गः ॥ ७ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठ उवाच ॥ संसारवनखंडे स्मिंश्चित्पर्व  
 ततटे स्थिता ॥ कीदृशी स्थित्यविद्यास्थालताविकसिता कदा ॥ १ ॥ बृहत्पर्वतपर्वत्वाद्ब्रह्मांडत्वमसमावृता ॥ देहयष्टिरियं यस्यास्त्रिलो  
 की लोकासिनी ॥ २ ॥ सुखदुःखं भवो भावो ज्ञानमज्ञानमेव च ॥ अत्रैतान्युरुत्तानिमूलानि च फलानि च ॥ ३ ॥ सुखादविधोदेत्युच्चै  
 स्तदेवातिप्रयच्छति ॥ दुःखादविधोदेत्युच्चैस्तदेवैवाफलस्य लम् ॥ ४ ॥ भवादेविधोदेत्येपातमेव फलतिस्फुटम् ॥ भावात्सत्तामवाप्नोति त  
 मेव फलतिक्षणम् ॥ ५ ॥ अज्ञानाद्द्विमायाति तदेव स्यात्फलं स्फुटम् ॥ ज्ञानेनायाति संवित्तिस्तामेवातिप्रयच्छति ॥ ६ ॥ नानाविधो ह्या  
 सवती वासना मोदशालिनी ॥ घनप्रवालतरलातनुरस्याविजृम्भते ॥ ७ ॥ दिवसव्यूहकुरुसुमायाभिनी लोलपट्टपदा ॥ अजस्रं संपदमानै  
 षाप्रपतद्भूतप्लवा ॥ ८ ॥

कासिनीपत्राकुरादिविकासवती इयत्रिलोकीयस्यादेहयष्टिः सस्थानम् ॥ २ ॥ भवोजन्म ॥ भावः स्थितिः ॥ अत्र अविद्यालतायाम् ॥ उरुत्तानि प्रतिदिनं वृद्धित्वभावात् ॥ ३ ॥  
 मूलत्वफलत्वचसुखादुरुपादयति ॥ सुखादित्यादिना ॥ भुज्यमानात्सपत्न्यादिसुखादभेपिभेइतो धिकासंपदूयादितिरागलक्षणा अविद्योदेति सा च यज्ञदानादिधर्मद्वारा सुखं फल  
 ति ॥ दारिद्र्यादिदुःखाच्च घनतृणादिलक्षणा अविद्योदेति सा च पापवासनयादुष्प्रतिग्रहचौयाद्यधर्मप्रवृत्तिद्वारा पुनस्ततो धिकं दुःखं फलतीत्यादिसर्वत्रोक्षम् ॥ एवकारः सर्वत्र जि  
 न्कमः ॥ फलत्येवेति योज्यम् ॥ ४ ॥ ५ ॥ ज्ञानेन प्रत्यक्तत्त्वविमर्शेन सवित्तिरुत्तरोत्तरभूमिकाधिरोहलक्षणा ज्ञानवृद्धिः ॥ अतः सप्तमभूमिकायाम् ॥ ६ ॥ प्रासंगिकमुपपाद्य  
 प्रस्तुतालतामेव वर्णयति ॥ नानाविधेति ॥ ७ ॥ नानाविधो ह्यासवतीत्येतत्पंचयति ॥ दिवसेत्यादिना ॥ रागादिनाप्रपतंति प्रधावमानानि भूतानि प्राणिन एव प्लवायस्याः ॥ ८ ॥  
 १ इत्वाभावश्छादसः



आगत्यागत्वकमवायुनापुन-पुनश्चमित्वाकचितकस्मिश्चिदधिकारिभूतपल्लवशोविवेकलक्षणकारिणीप्रतिपततितयाचकवाचिद्विचारशुभापेणतवालंबनविपयतरुविश्लेषणेन  
 बिभृषनकप्यते ॥ धूतरजा-निरस्तदुबासनापरगागविदेवानत्कराञ्जुनापुनविपयतरुणाप्रसक्तमेति ॥ ९॥ जायमानैभिप्रपश्चादिवधालेराठ्या ॥ सजाते पुत्रवीधापकुरीश्वस्तुरा  
 आनशस्मितास्या ॥ १० ॥ जन्मलक्षणेपुण्यवहु सुवरागायद्विभिर्नीचातिरवकाशा ॥ विनारामरणानितल्लक्षणेपुरास्वासाधिच्छिरेपुबलाद्विरीर्यमाणेष्वपुराभ्याकुला ॥ शो  
 गानविपयणाभाभोगेनुभवलाद्विपयेणरसेनरामकरदेनापूणा ॥ ११ ॥ सर्वतुकुहुमोपेतेनियदुक्ततद्विद्वहोति ॥ विकसंसत्यदति ॥ यद्दानवपइरूपा ॥ चद्रार्कसद्विभाआवल

आगत्यागत्यपततिविवेकरिणीकचित् ॥ विधूयतेधूतरजा प्रसक्तिपुनरेतिच ॥ ९॥ जायमानप्रवालाढ्यासजातंकुरदंतुरा ॥ सर्वतुकु  
 शुभोपेतासमभ्ररसशालिनी ॥ १० ॥ जन्मपवाहिनीरध्राविनाशच्छिद्रचचुरा ॥ शोगाभोगरसापूर्णाविचारैकघुणक्षता ॥ ११ ॥ विक  
 सत्य प्रतिदिनचद्रार्कवलयोमित ॥ व्योम्निवातविलोलानिपुण्यायस्या किलग्रहा ॥ १२॥ अस्या प्रस्फुरिताकारा कोरकत्वमुपागता ॥  
 पृरिताकारकोशायान्त्तारकारधूनदना ॥ १३॥ चद्रार्कदहनलोकायस्यास्तर्कौस्तुमरज ॥ अनेनेयद्विहीरंगीक्षीवचेतांसिकर्पति ॥ १४॥  
 मनोमातगविधुतासकल्पाकलकाफिला ॥ इन्द्रियव्यालसधाघटण्णाल्गुपरंजिता ॥ १५ ॥ नीलाकाशतमालागसश्रयेणोन्नतिगता ॥  
 रोदसीजानुसुर्लभामुवनोयानभूंपिता ॥ १६॥ अधोदंश्रांढस्वहेपुस्वालवालेनजालिता ॥ विधूतरोपजलधिलक्षीरारिदिसेचना ॥ १७॥  
 धयीविलोत्तभ्रमररमणीपुष्पपुजिका ॥ चित्सदवातचलिताक्रियाविमलयुजिका ॥ १८ ॥

योग्योति-र्यक्तय ॥ १२ ॥ १३ ॥ चद्रार्कदहनानामालोका-प्रकाशायस्यास्तत्प्रसिद्धंकीहुमकुहुमसवधिरज ॥ अनेनरजसाचेतांसिकर्पतिमनोहराभातीतियावत् ॥ १४ ॥  
 ॥ १५ ॥ नीलाकारालक्षणस्तमाल-रक्षस्यागसश्रयेणोन्नतिविलारगता ॥ रोदस्यीयावापुयिभ्यीतेएवसकुचितआभ्याकारा मुस्तभा-परितोमूलावष्टमायस्या ॥ १६ ॥  
 समाभ्यिखातलक्षणेनशोभनेनालवालेनविधूतरोपजलधिलक्षीरारिविसेचनासनीअधोमुबनस्वहेपुमूलसतनैजालिता ॥ १७ ॥ प्रयीकाम्यकर्मकाबलक्षणार्कवेषधयीतयावि  
 लोला ॥ रागिजनएवश्चमरायस्याऊतएवतदुपभोग्यारमण्य-खिय-पुष्पपुजानियस्या ॥ क्रियाराभ्येनस्वाभाविकमद्विपरिजनालक्ष्यते तएवविपुलाबहुलामूलपत्रकावा  
 रिपुत्रभवत् पुजिका प्रश्मकीटजातयोयस्याम् ॥ १८ ॥

कुकर्मशासनिकिद्धक्रिया ॥ जीवानांजीवनेजीवनोपायेर्निराधापूर्णा ॥ तस्याःप्रसिद्धलताविलक्षणान्यपिबहुविधैचिञ्च्यणिदर्शयति ॥ नानेत्यादिना ॥ नानाविधैरामोदे  
 विषयवासनागधैर्मदप्रदामूढानाम् ॥ १९ ॥ विवेकिनानुनानोपशममैचिञ्च्यलक्षणानाकुसुमभासिनी ॥ वर्षेणपुष्पफलमकरदरजोवर्षेणविकासिनी ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥  
 नित्यप्रवाहरूपेणाच्छेदिनी ॥ २३ ॥ नित्यमभीक्षणम् ॥ तरुणीपल्लविता ॥ २४ ॥ पराष्टटाविचारितासतीविनश्यति ॥ २५ ॥ तस्यविचारयितुःस्फीतेपूर्णस्मिनिअंतर्गलितावा

कुकर्मजगरव्यासास्वर्गश्रीपुष्पमंडपा ॥ जीवजीवननीरंध्रानानामोदमदप्रदा ॥ १९ ॥ नानोपशममैचिञ्च्यनानाकुसुमभासिनी ॥ ना  
 नाफलावलीव्यासानानावर्षविकासिनी ॥ २० ॥ नानालवालवलयानानाविहगधारिणी ॥ नानापरगपरुपानानाभूधरजालिका ॥ २१ ॥  
 नानाकलाकुड्मलिनानानावनगणोत्थिता ॥ नानागिरितारूढानानादलनिरंतरा ॥ २२ ॥ जाताचजायमानाचक्षियमाणातथासृता ॥  
 अर्द्धच्छिन्नातथाच्छिन्नानित्यमच्छेदिनीतथा ॥ २३ ॥ अतीतावर्तमानाचसत्येवासत्यवत्सदा ॥ नित्यमत्यंतरुणीनित्यंशेषमुपेयुषी  
 ॥ २४ ॥ महाविषलतैपाहिसंसारविपमूर्छनाम् ॥ ददातिरभसाभ्रिष्टापरामृष्टाविनश्यति ॥ २५ ॥ स्फीतेतर्गलितातस्यअज्ञैतःसंस्थिता  
 न्विता ॥ इतोजलमितःशैलाइतानागाःसुराइतः ॥ २६ ॥ इतःपृथ्वीत्वमायातातथेतोद्युतयास्थिता ॥ इतश्चंद्रार्कतांप्राप्तातथेतस्तारका  
 कृतिः ॥ २७ ॥ इतस्तमइतस्तेजइतःस्वमितउर्वरा ॥ इतःशास्त्रमितोवेदाइतोद्दयविवर्जिता ॥ २८ ॥ क्वचित्खगतयोड्डीनाक्वचिद्देवतयोत्थि  
 ता ॥ क्वचित्स्थानुतयारूढाक्वचित्पवनतांगता ॥ २९ ॥ क्वचिन्नरकसंलीनाक्वचित्स्वर्गविलासिनी ॥ क्वचित्सुरपदंप्राप्ताक्वचित्कृमितास्थि  
 ता ॥ ३० ॥ क्वचिद्विष्णुःक्वचिद्ब्रह्माक्वचिद्भुवःक्वचिद्रविः ॥ क्वचिदग्निःक्वचिद्वायुःक्वचिच्चंद्रःक्वचिधमः ॥ ३१ ॥ यत्किंचनांगभुवनेपुमहामहि  
 म्नाव्यार्भजरत्तृणलवत्वमुपागतंवा ॥ इत्संस्फुरन्ननुहराद्यपितामविधांविद्धिक्षयायतदतीतयात्मलाभः ॥ ३२ ॥ ॥ इ०वा०वा०दे०  
 मो०नि०अविद्यालताविलासोपदेशानामाष्टमःसर्गः ॥ ८ ॥ ॥ ६३ ॥ ॥ ६३ ॥ ॥ ६३ ॥ ॥ ६३ ॥

धिता ॥ अज्ञेतुअतःअन्वितासर्वतोनुष्टचैवसस्थिता ॥ तदनुष्टचित्तिमेवप्रपंचयति ॥ इतदत्यादिना ॥ २६ ॥ २७ ॥ उर्वरासस्याढ्याभूः ॥ इतःप्रलयसुषुप्तयोर्द्वयविवर्जिता ॥ २८ ॥  
 ॥ २९ ॥ नरकालनापातालकुहरेसलीना ॥ ३० ॥ ३१ ॥ महामहिम्नाप्रभावोत्कर्षेणाव्यामहरादिसर्वसहार्थव्याकृतातप्रभावात्यतयाजरत्तृणलवत्वमुपागतवायत्किंचनदृश्य  
 स्फुरदस्तितासर्वामविधातत्वबोधेनक्षयायबाधायविद्धि ॥ तदतीतयातद्वादेनआत्मनोलाभोभोक्षइत्यर्थः ॥ ३३ ॥ ॥ इतिश्रीवोसिष्ठम०तात्पर्यप्रकाशेनिर्वाणप्रकरणे  
 ष्टमःसर्गः ॥ ८ ॥ ॥ ६३ ॥ ॥ ६३ ॥ ॥ ६३ ॥

मृगययविज्ञागाप्रहारे-शुद्धसत्वता ॥ विषाधिषास्वरूपघतद्वीतचषण्यते ॥ १ ॥ दरघरुकरन्नुद्वारापयितामविषाधितीत्यदुक्तप्रहराविशरीरस्य ऋतसत्यपरमल्लपुरुषरु  
 ण्पापिगलम् ॥ ऊष्णेतद्विद्वेषाक्षिष्वरूपयधेनमोनम घृतरीतिचनीभूतसच्चिदानबिषयइत्याविश्रुतिस्रुतिपुरमल्लसच्चिदानरूपत्वप्रसिद्धेरीरान सर्वविषानामीश्वर-सषभू  
 तानामित्यारियुतिप्रसिद्धसर्वविषाधिपस्यविरोधाद्वाह्वेवमूर्धे-पुराणेपुनुरीयत्वपरमल्लत्वादिप्रसिद्धेऽश्वविष्यात्मसमायम्सगतात्तद्इत्यमपिजिज्ञासमानोराम पृच्छति ॥ आ  
 कारति ॥ उदित्वयाउक्तम् ॥ ममविषमिष्यापातिमागतलमपनयेतिरोष ॥ १ ॥ तधर्माधिकारशुद्धिचितोभूतभरत्वतोपनीभाषस्यमूर्त्तकारस्यघापटनाम्भायाधीनविषत्त  
 मयुक्तत्वेसिद्धेभूतस्यपरमल्लस्यविरोधापातन्ययोजकोमायोरा स्वच्छसूक्ष्मतसत्कूपानाधरक कल्प्य सएषशुद्धसम्भित्युप्यतेतस्यषस्वच्छतमत्वाच्चिद्वदतिविषपाहितयास  
 वाविषोदोषकत्वात्सत्कूपानावरकत्वाचनसत्रविषाधिपस्यविरोध ॥ यत्रत्वस्यसर्वमसैवाभूत्सत्केनकपयेत् ॥ भूयम्भतिविश्वमायानिवृत्तिरित्यारिश्रुत्याश्रयस्वीयतस्वज्ञानवा

॥ श्रीरामउवाच ॥ आकारजातमुदितशुद्धहरिहरायपि ॥ अविधैवेत्यहंश्रुत्यात्रासन्नभ्रममिवागत ॥ ३ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ ॥  
 सवेयेनापराष्टशतसवालमकचयत् ॥ तत्सच्चिदाप्तासमयमस्तीहकलनोज्जितम् ॥ २ ॥ समुदतिस्वतस्तस्मात्कलाकलनरूपिणी ॥  
 जलादावत्तलेवसुरज्जलतयोदिता ॥ ३ ॥ सूक्ष्मामध्यातथास्यूलावेतिसाकल्प्येतेत्रिधा ॥ पश्चान्ननस्तयोतेनज्ञानैववपुपापुन ॥ ४ ॥  
 तिष्ठेयतास्वस्यासुभेदत कल्प्येतेत्रिधा ॥ सत्वरजस्तमइतिप्रत्येकभिद्येतेगुण ॥ ५ ॥ अविद्याप्रकृतिविद्विगुणत्रितयधमिणीम् ॥  
 एषैवसत्त्वितैरस्य-धारंपरपदम् ॥ ६ ॥ अन्नतेयेत्रय प्रोक्तगुणालेपित्रिधास्मृता ॥ सत्वरजस्तमइतिप्रत्येकभिद्येतेगुण ॥ ७ ॥  
 नवधैवविभक्तेयमविद्यागुणभेदत ॥ यार्वाक्चिदिददृश्यमनयेवतदाश्रितम् ॥ ८ ॥ ऋपयोमुनय सिद्धानागाविद्याधरा सुरा ॥ इति  
 प्रागमवियाया सात्त्विकत्रिद्विरायव ॥ ९ ॥

प्यत्वाच्चाविष्यात्वमितिनाश्रासाधनायुक्तेत्पारायेनोत्तरकुकागोवसिष्ठलत्कल्पनाकममनुकल्पित्यन्विधानप्रयमदर्शयति ॥ सवेयेनेति ॥ सवेयेनजगत्कारेणपरामृष्टस  
 वजगत्सत्कारेणभूतमायाशबलत्वात्सत्वालकमतएवसच्चिद्यकारामचुरसम्भाश्रमस्तिसर्गाव्यागिर्य ॥ २ ॥ कलनजगत्सत्कारोद्बोधस्तद्गुणकलाचिदाभासस्फूर्ति सर्गा  
 विकालेसमुवेत्सत्तत्पस्थितैवईपतपृथिविगुणिगुणभेदस्यनहारयोम्यतयाआविर्भति ॥ अतएवतदनुषोढोटाभाषत्तलेखेति ॥ ३ ॥ साचकलासुयर्तपृथक्क्रीडातपम  
 दातपच्छायाभेदयुतेजोपकपदषस्यसामप्यास्यूलावेतिषिधाकल्प्यतइत्यर्थ ॥ सूक्ष्मकल्पनात्वात्तेनकल्पयिष्यामनलायाद्विरण्यगर्भतियामध्याज्ञानापुनस्तदनरत्नवपुपास्थू  
 र-विराहाकारणज्ञानार्थेयैवतिष्ठतीतिपरिणाम्य ॥ ४ ॥ यतएयाअभ्याकृतोपाधिमकन्तिरेवप्रिधास्थिताअतएवास्तुष्टमाषवस्यात्त्वपिषिधाकल्प्यतइत्यन्वय ॥ ५ ॥ प्रभो  
 त्तारगुणपापपङ्कतेरिष्यात्वमाह ॥ अविद्यामिति ॥ ६ ॥ कायकारणाविष्यात्वाधारण्येदेककल्प्यनुबन्धस्यावोर्ध्वविष्यमाह ॥ अथेति ॥ ७ ॥ तत्रमन्त्रविभाषेसत्कारानु  
 बाहुरेति ॥ अथयइति ॥ ९ ॥

तद्वांतरविभोग्नीनयुदाहरति ॥ सात्विकस्येति ॥ १० ॥ हरादीनां सत्वगुणांतर्गतं शुद्धसत्वदेहत्वे उपपत्तिमाह ॥ सत्वजाताविति ॥ निर्मलंकदाप्यविद्यावरणशून्यं स्वात्मपदं स्वाभाविकैव विद्यया सदैवायाता अतस्ते शुद्धसत्वमित्यर्थः ॥ एतेन विधिहरयो राजसतामशरीरत्वेन मूढजनप्रसिद्धिर्निस्ता ॥ सत्वरजस्तमइति प्रकृतेर्गुणासैर्युक्तः परः पुरुष एक इहास्य धत्ते ॥ स्थित्या देहे हरि विरिचि हेरिति सज्ञा श्रेयासितत्रैवलुसत्वतनोर्दृणास्युरिति भागवता विवाक्यानि तथायस्य तमः साक्षाच्छरीरसात्विको गुणः ॥ पालनाय त्रिमूर्तीनां सविष्णुः स्यान्नाचापरइति स्वादवचनचष्टष्ट्याद्युपकरणे शरीरत्वोपचारेण द्वाभ्यामेकस्य वरगोष्ठीन्यायेन प्रशसार्थानि नैतयो रपकृष्टता पराणि ॥ सर्वज्ञत्वसत्यसंकल्पता स्वभक्तप्रबोधकत्वनिःश्रेयसहेतुत्वानां त्रिमूर्त्तिष्वपिश्रुतिस्थितिपुराणे षुप्रसिद्धतमत्वात् ॥ अयपरस्त्वयं नैतिसर्गाभिनिवेशिनः ॥ यातुधानाश्च जायते पिशाचाश्च न सशय इत्यपकर्षदर्शनस्य निदित्वा त्रिमूर्त्तीनां श्रीश्वरकोटित्वेनैकतया अपकर्षाद्योग्यत्वात् सर्वोत्कर्षयोजकशुद्धसत्वशरीरत्वमेवोचितमिति भावः ॥ ११ ॥ अतएव तदुपासकानामपि ज्ञानप्राप्त्या पुनर्जन्मनि

सात्विकस्यास्य भागस्य नागविद्या धारास्तमः ॥ रजस्तु मुनयः सिद्धाः सत्वं देवाहरादयः ॥ १० ॥ सत्वजातौ देवयोनावविद्या प्राकृतैर्गुणैः ॥ निर्मलंपदमायाताः सत्वं हरिहरादयः ॥ ११ ॥ सात्विकः प्राकृतो भागो रामतज्ज्ञो हि यो भवेत् ॥ न स मुत्पद्यते भूयस्तेनासौ मुक्त उच्यते ॥ १२ ॥ तेन रुद्रादयो ह्येते सत्वभागामहामते ॥ तिष्ठन्ति मुक्ताः पुरुषायावद्देहं जगत्स्थितौ ॥ १३ ॥ यावद्देहमहात्मानो जीवन्मुक्ताव्यवस्थिताः ॥ विदेहमुक्ता देहांते स्थास्यंति परमेश्वरे ॥ १४ ॥ भागएष त्वविद्याया एवं विद्यात्वमागतः ॥ बीजं फलत्वमायाति फलमायाति बीजताम् ॥ १५ ॥ उदेत्यविद्याविद्यायाः सलिलादिव बुद्बुदः ॥ विद्यायां लीयते विद्यापयसीव हि बुद्बुदः ॥ १६ ॥ पयस्तरंगयोर्द्वित्वभावनो देवभिन्नता ॥ विद्याविद्यादृशोर्भेदभावनो देवभिन्नता ॥ १७ ॥ पयस्तरंगयोरैक्यं यथैपरमार्थतः ॥ नाविद्यात्वं न विद्यात्वमिह किंच न विद्यते ॥ १८ ॥ विद्याविद्यादृशोत्यक्त्वायदस्तीह तदस्ति हि ॥ प्रतियोगिव्यवच्छेदवशादेतद्ब्रह्म ॥ १९ ॥ विद्याविद्यादृशौ नस्तः शेषे ब्रह्मपदो भव ॥ नाविद्यास्ति न विद्यास्ति कृतं कल्पनयानया ॥ २० ॥ किंचिदस्ति न किंचिद्यच्चित्संविदिति तस्थितम् ॥ तदेवाविदिता भासंसदविद्येस्युदाहृतम् ॥ २१ ॥

वृत्तिः प्रसिद्धेत्याह ॥ सात्विकइति ॥ त्रिमूर्त्यात्मकः प्राकृतो भागः सात्विकः अतस्त्वज्ञस्तुपासकः अतएव त्रिमूर्तीनां भावणाभावाद्भागंतुकी जीवन्मुक्तेत्याह ॥ तेनेति ॥ असौ हरिहरादिः ॥ १२ ॥ १३ ॥ परमेश्वरे शुद्धब्रह्मत्वभावे ॥ १४ ॥ प्रभसमाधानमपसत्त्वप्रस्तुतमेव प्रस्तौति ॥ भागइति ॥ कार्याविद्याफलतत्पलये बीजतांकारणाविद्यात्वमायाति ॥ १५ ॥ कार्याविद्योदयलयाधारत्वादिपि विद्याशरीराणां तेषामविद्यात्वमेवेत्याह ॥ उदेतीति ॥ कारणाविद्यांतर्गतं शुद्धसत्वभागो विद्यातस्याः सकाशात्कार्याविद्यालक्षणस्य दृष्टेति तत्रैव प्रलेयीयते ॥ १६ ॥ एवंच विद्याविद्याभेदोपिकल्पित एवेति सिद्धमित्याह ॥ पयइति ॥ १७ ॥ किंच विद्यादृशाविद्याविद्योभयबाधे सुतरांतद्देवप्रसक्तिकर्नास्तीत्याशयेनाह ॥ नाविद्यात्वमिति ॥ १८ ॥ विद्याविद्यादृशौ तद्देवविरोधादिदृष्टी ॥ ननु अविद्यादृशादृशत्वात् प्रतियोगिप्रसिद्ध्या धीनत्वाच्चेत्यर्थः ॥ १९ ॥ शेषेपरिशिष्टचिन्मात्रे ॥ २० ॥ कोसौ शेषस्तदर्शयत्सदेवप्राग्बोधो धादिव्येति कल्पितमित्याह ॥ किंचिदिति ॥ नास्ति किंचिदस्तीति कयन्नतन्किंचित् ॥ २१ ॥

॥ २२ ॥ स्वतिमनसिमिय-अम्योम्यलायातपनयोश्चिबिद्वयोलायोर्विषयाविषयोर्मध्यविषयायामत-अंतरेचितिबाधेनचिलीनायासत्याम् ॥ २३ ॥ अवाप्यविषयाक  
 समिम्यत्कृपूणवच्छपम् ॥ ननुविषयापिनिराबाधत्यात्मुजोनपरिशिष्यतेतत्राह ॥ अविषयासक्षयादिति ॥ मंधनसक्षयादभिरिरेतित्राह ॥ २४ ॥ सर्वबाधाल्कत्वात्माकंवि  
 तरमायसंप्रत्यत्किंचित् ॥ अतएवतद्वर्दानमेवतत्त्वत-सर्वदानसबाधपरदानचेत्याह ॥ तत्रैवमिति ॥ एवमुक्तेनतात्त्विकरूपेण ॥ मायिकरूपेणतुनर्कचिद्विदुस्यते ॥ २५ ॥  
 अज्ञानहनदशायामपितस्तीर्वाकंविषयेषिबदबीजबद्धा-कृताम्याकृताबन्धयो स्थूलसूक्ष्मीभूतसर्वात्मकालक्षणार्कचिष्यप्रसिद्धमित्याह ॥ षट्श्रेय्यादिना ॥ २६ ॥ २७ ॥ त  
 प्रसत्त्वात्परेशकालकमोदयेतस्माच्चिर्यतितीतिरेणाम्यय ॥ अतएवाग्निस्फुकिमादिभ्यायेनजीवानामुपाधिभि-सहजतोनिगमनमुत्तिपुप्रसिद्धमित्याशयेनाह ॥ यथेस्मादिना

विदितसत्तदेवदमविषयाक्षयसहितम् ॥ विषयाभावादविषयास्यामिथ्यैवोदेतिकल्पना ॥ २ ॥ मिय स्वतितयोरंत-श्छायातपनयोरिव ॥ अ  
 विषयाविलीनायांक्षीणेद्वेएवकल्पने ॥ २३ ॥ एतेरापवलीयेतेअवाप्यपरिशिष्यते ॥ अविषयासक्षयात्क्षीणोविषयापक्षोपिराघव ॥ २४ ॥  
 यच्छिष्टतर्कचिद्विद्वान्किंचिद्व्यापीदमाततम् ॥ तत्रैवहस्यतेसर्वनकिंचनचदृश्यते ॥ २५ ॥ वटश्चवटधानायामिवपुप्यफलादिमान् ॥ स  
 वशक्तिर्हिकिंचित्वसर्वशक्तिसमुद्भक्तम् ॥ २६ ॥ नभसोप्यधिकंशून्यंनचशून्यंविदालकम् ॥ सूर्यकंतेयथावद्विर्ययाक्षीरेघृततया ॥  
 ॥ २७ ॥ तत्रेदसास्थितसर्वदेशकालरुमोदये ॥ ययास्फुलिगाअनलाघथाभासोदिवाकरान् ॥ २८ ॥ तस्मात्तयेमानिर्यीतिस्फुरत्या स  
 विदधित ॥ ययाभोधिस्तरगाणायथामलमणिस्त्वियाम् ॥ २९ ॥ कोशोनित्यमंतानंतयातत्संविदांविषयान् ॥ सवात्याभ्यतरेसर्वव  
 स्तुन्यस्यैववस्तुसत् ॥ ३० ॥ सर्वदेवाविनाशालकुंभानांगनंयया ॥ ययामणेरय स्पदेअयस्कातस्यकृता ॥ ३१ ॥ अकनुरेवद्वित  
 याकृतातस्यकथ्यते ॥ मणिसभिधिमाम्नेणययाय स्पदेतेजहम् ॥ तत्सत्तयातयैवायदेहश्चेतत्यचिद्वपु ॥ ३२ ॥

॥ २८ ॥ तस्मात्तपस्थितस्योदेब्रजसविद-सकारादिमा-भसिद्धाजीबधितोनिर्यति ॥ अतएवतद्वृत्तसर्वजीनसविर्वाकोशइत्याह ॥ यथेति ॥ २९ ॥ त्विषोयनस्यानीयाना  
 य ॥ निगमनाविब्लोकेमणिप्रभादटाताद्यजीबकयतात्रांशोबोद्धिरस्यस्थानपसक्तिकारयन्नाह ॥ सनासाप्यतरमिति ॥ बस्तुन्येवालीतिसबध ॥ यतोबस्तुसत्बस्वभीनसत्ता  
 कम् ॥ ३० ॥ बस्तुपसर्वदेवअविनाशाल्मिबिधपरिच्छेदरहितमितियावत् ॥ तथाचजीबनिर्गमनकुंभाकारोदेकुंभनिर्गमनात्कुंभाकाराणिर्गमनविबीज्यचारिकसपम्यमित्या  
 शयेनाह ॥ कुंभानामिति ॥ एवकीबस्यकतुल्यमयीपञ्चारिकयेचेत्याह ॥ यथेति ॥ ३१ ॥ ३२ ॥

उक्तमर्थसंक्षिप्योपसंहरति ॥ तत्रेति ॥ तत्र अज्ञाने ब्रह्मणि पूर्वपूर्वसंविदितजगत्कल्पितवासनाप्रयुक्तेनोत्तरोत्तरकल्पनेनेदं जगत्स्थितम् ॥ यत्र यस्मिन् ज्ञानेखादाकाशादप्यरू-  
 पिणमूर्त्तार्त्तमूर्त्तमूर्त्तमूर्त्तान्यत्किंचिदस्तीत्यर्थः ॥ ३ ॥ ॥ इति श्रीवासिष्ठस्य ० तस्य र्यप्रकाशे निर्वाणप्रकरणे नवमः सर्गः ॥ ९ ॥ ॥ अविद्याबधविभ्रांतिः  
 स्थावरेषु मनःस्थितिः ॥ बुद्धिपूर्वादिचारान्धबधमोक्षः प्रपद्यते ॥ १ ॥ तस्माज्जगज्जीवभेदस्याज्ञातब्रह्ममात्रत्वात्ज्ञाने किंचिदेवेत्यर्थः ॥ १ ॥ इदं जीवादि सर्वयत्र भा-  
 वाभावमयात्मिकाकाचित्कलनानास्ति तत्तादृशब्रह्मैव ॥ एवचव्यर्थकिमीहसेदच्छसि ॥ २ ॥ संबन्धो देहे बाह्यो ग्ये चाहं मता लक्षणः ॥ न तलभा महे विमर्शे निती शेषः ॥ ३ ॥  
 भ्रमता जगद्गतिम् ॥ ४ ॥ चेत्यबीजभूतमलं स्वसत्तारोपेणाश्रिता ॥ एति विद्येयति शेषः ॥ ५ ॥ एवमविद्यास्वरूपमुक्ता तत्कार्योपाधिना आत्मनो बंधं भ्रमं दर्शयति ॥ चित्तमात्र-  
 तत्रस्थितं जगदिदं जगदेकबीजे चिन्नाधिसंविदितकल्पितकल्पनेन ॥ लोलोर्मिजालमिव वारिणि चित्ररूपं खाद्यरूपवतियत्र न किंचि-  
 दस्ति ॥ ३ ॥ ॥ इत्यार्षे वा ० वा ० दे ० मोक्षोपायेषु निर्वाणप्रकरणे विद्यानिराकरणं नाम नवमः सर्गः ॥ ९ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ श्री-  
 वसिष्ठ उवाच ॥ तस्मान्न किंचिदेवेदं जगत्स्थावरजंगमम् ॥ न किंचिद्भूततां प्राप्तं यत्किंचिदिति विद्धि हे ॥ १ ॥ यत्र काचिन्न कलनाभा-  
 वाभावमयात्मिका ॥ तदिदं रामजीवादि सर्वव्यर्थकिमीहसे ॥ २ ॥ संबन्धाय मसावंतर्हृदियो व्यपदिश्यते ॥ न तलभा महे सर्परज्जुसर्पभ्र-  
 मादिव ॥ ३ ॥ अपरिज्ञात आत्मैव भ्रमतां समुपागतः ॥ ज्ञात आत्मत्वमायाति सीमांतः सर्वसंविदाम् ॥ ४ ॥ अविद्येत्युच्यते लोकि चिच्चे-  
 त्यमलमाश्रिता ॥ चेत्यातीतात्मतामेतिसर्वोपाधिविजिता ॥ ५ ॥ चित्तमात्रं हि पुरुषस्तस्मिन्नष्टे च नश्यति ॥ स्थितेति ष्टिति चाल्मायं घटे-  
 सति घटांवरम् ॥ ६ ॥ गच्छन्मश्नति गच्छंतं स्थितं तिष्ठति छिद्युर्थथा ॥ भ्रांतमेव मिदं चेतः पश्यत्यात्मानमाकुलम् ॥ ७ ॥ कोशकारवदा-  
 त्मानं वासनातनुंतुभिः ॥ वेष्टयच्चैव चेतोर्बालत्वान्नावबुध्यते ॥ ८ ॥ श्रीराम उवाच ॥ मौर्ख्यमत्यंतघनतामागतं समवस्थित-  
 म् ॥ स्थावरादितनुप्रासंकीदृशं भवति प्रभो ॥ ९ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठ उवाच ॥ अमनस्त्वमसंप्राप्तं मनस्त्वादपि च्युतम् ॥ तदस्थं रूपमा-  
 श्रित्य स्थितैषा स्थावरेषु चित् ॥ १० ॥

मित्यादिना ॥ चित्तमात्रचित्तादात्स्याध्यासाच्चित्तप्रायः ॥ अतएव चित्तेनेन श्यतीव ॥ एतेभ्यो भूतेभ्यः समुत्थाय तान्येवानुविनश्यति विनाशमेवापीतो भवतीत्यादिश्रुतेः ॥ य-  
 दांवरयथेति शेषः ॥ ६ ॥ एवगत्यादिकमपि चित्तधर्मस्वात्मन्यारोपयतीत्याह ॥ गच्छन्मिति ॥ अयमात्मा एवं भ्रातिमिदं चेतः श्रुत्तमेव आकुलमालानं पश्यति ॥ ७ ॥ अतएव त-  
 द्भ्रनवासनाभिः स्वभ्रान्तीत्याह ॥ कोशेति ॥ कोशकारकमिविशेषः ॥ बालत्वात् विवेकशून्यत्वात् ॥ ८ ॥ बालपदोक्ता विवेकप्रसंगादविवेकपरमावधीना स्थावराणां चित्तस्थि-  
 तिजिज्ञासुः श्रीराम गृच्छति ॥ मौर्ख्यमिति ॥ समवस्थितमवलंबितम् ॥ ९ ॥ अमनस्त्वसुप्तमाविवसुखदुःखसंवेदनायोग्यतापादकमनोलयम् ॥ पूर्वापरपरामर्शक्षममननयोप्य-  
 तालक्षणमनस्त्वादपि च्युतम् ॥ तदस्थमगृधतालक्षणं रूपमाश्रित्य ॥ चित्जीवचित् ॥ १० ॥

मुनिविकेकाक्षमम् ॥ पुण्यदकपदेनतदगतवासतिःकरणजातलक्ष्यते ॥ अतएषबु स्वमतीकाराक्षमत्वाद्बुद्धु स्वदायिनी ॥ मूकपदेनकर्मद्विययूयना अपथेदेनज्ञानेद्वियमचारयु  
 म्पता जइपदेनमानसप्रमाणयुयतोपलक्ष्यते ॥ ११ ॥ ज्ञानकर्मद्वियम्यापारयूय्यथासत्तामायेणचित्स्थिताचेत्तादृशस्थितौयोगिनाभिवशीभेषवासनाक्षयमनोनारासम  
 वाददूरस्थितामुक्तिरुचिधेतिदूरस्थितामुक्तिरिनिबन्तकषकोभिप्रायदस्मारोयेराम पृच्छति ॥ ससेति ॥ १२ ॥ शास्त्राधिक्रानुष्ठानकृतचित्तशुद्धिसाधनचतुष्टयसप्त  
 सङ्कलनमप्यमननिदिभ्यासनजन्यतत्वसाक्षात्कारकृतसमूलवासनाक्षयमनोनाराभ्यासतासाभ्याम्यस्थितिर्द्विमोक्ष सचानतबुच्छतदुर्वासनाबीजसंशुतानानारिकियायाणां

तत्रदूरस्थितामुक्तिर्मन्येवेद्यविर्वावर ॥ सुप्तपुयष्टकायत्रचित्स्थितादु स्वदायिनी ॥ मूकांघजहवत्तत्रसत्तामात्रेणतिष्ठति ॥ ११ ॥ ॥ श्री  
 रामउवाच ॥ सत्ताद्वैततयायघ्नसस्थितास्यावरेपुचिन् ॥ तत्रादूरस्थितामुक्तिमन्येवेद्यविर्वावर ॥ १२ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ बु  
 द्धिपूर्वविचार्यैययावस्त्ववलोकनान् ॥ सत्तासामान्ययोधोय समोक्षश्रेयदन्तकः ॥ १३ ॥ परिश्रायपरित्यागोवासनानांयउत्तम ॥ सत्ता  
 सामान्यरूपत्वतैक्यपदविदुः ॥ १४ ॥ विचार्यैसहालोक्यशास्त्राण्यध्यात्मभावानान् ॥ सत्तासामान्यनिष्ठत्वयत्तद्वत्परविदु  
 ॥ १५ ॥ अंत सुमास्थितार्मदायत्रधीजइवांकुर ॥ वासनातत्सुप्ततर्वाविद्धिजन्मप्रदपुन ॥ १६ ॥ अत संलीनमननंपरित सुप्तवासनम् ॥  
 सुप्तुंजहधर्मापिजन्मदुःखरातप्रदम् ॥ १७ ॥ आस्यावरादयत्तोहंसमस्ताजहधर्भिण ॥ सुप्तपदमारुढाजन्मयोग्यापुनपुन ॥ १८ ॥ यया  
 र्थजिपुण्यादिदृष्टोरारोघनेयया ॥ तथात सस्थितासाधोस्यावरेपुस्ववासना ॥ १९ ॥ यत्रास्तिवासनाधीजतत्सुप्तुर्मनसिद्धये ॥ निर्वा  
 जावासनायत्रतुर्यसिद्धिदस्मृतम् ॥ २० ॥ वासनायास्तयावैक्लव्याधिद्विपामपि ॥ श्लेहैरविपानांय शेष स्वल्पोपिबाधते ॥ २१ ॥  
 निर्दग्धवासनाधीजसत्तासामान्यरूपवान् ॥ सदहोवाविद्देहोवानभूयोदु स्वभाग्भवेत् ॥ २२ ॥

स्थावराणांशास्त्राधिकारिजन्मवीर्यम्यादुर्लभतरदतिभीषसिष्ठ खोकेरिप्रियायवणयति ॥ बुद्धिपूर्वमित्यादिना ॥ १३ ॥ परिक्षायात्तत्त्वमितिशेष ॥ १४ ॥ शास्त्राणिआर्षे  
 गुरुस्वनीप्यादिभिःसहविचार्यैश्वर्यात्मशाबान्मनपूर्वकनिदिभ्यासनात्तत्त्वमालोक्य ॥ १५ ॥ स्यावरेपुतद्वृत्तरजित्युपपादयति ॥ अतरित्यादिना ॥ सुप्तमत्त्वनिबसुप्तत्वम्  
 ॥ १६ ॥ अहपमापिपापाणादिभावबद्धचित्तयुग्यमपि ॥ १७ ॥ १८ ॥ स्यावरेपुवासनेबनास्तीतिमंशंकोपरिहरति ॥ यथेति ॥ पुण्याधीतिप्युक्कमाहुक्ति ॥ अकुरादियुष्मांत  
 मित्यर्थः ॥ १९ ॥ निर्वाकाशानाप्रित्तित्तीजराक्ति ॥ २० ॥ अतएवास्यापिवासनापरिश्रितावक्त्र्यादिरौपचकनाशजिबक्यावहानभवेतुर्नबतीतिभिःशेषतरज्ञाय कार्प्यहत्या  
 यथेनाह ॥ बाहवनायादिति ॥ २१ ॥ २२ ॥

चिच्छक्तिराद्यतचिद्रूपावासनाबीजशक्तिः रसतयाबीजे अंकुरशक्तिक्लृप्तौ भर्जननाशयोरसद्व ॥ २३ ॥ सैवबीजादिसर्वकारणे पुनानारूपेण स्थितेत्याह ॥ बीजेष्वित्यादिना ॥  
उल्लासो भूजलयोगादुत्फुल्लतातेन लिलेन रूप्यते अनुभूयते इत्युल्लासरूपमकुरजंननशक्तिस्तदात्मना द्रव्येपुधनलादिपुद्रव्यभावेन स्पृहणीयताप्रयोजकभाव्यभावेन ॥ द्रव्यचक्रव्ये  
इत्यनुशासनात् ॥ इतरेषु शिलादिषु ॥ बोल्लेनकुलमिति वदनेदान्वयः ॥ २४ ॥ भस्मनिपासुष्वप्यनित्यरूपापूर्वतनकाष्ठलोटादिध्वंसरूपा ॥ अणुरूपिण्यव्यसितेषु मल्लिनेषु  
क्षोधरेचासितस्थित्यामालिन्यमार्द्वरूपया स्थित्या असिपुखड्गादिषु सितधारतया तीक्ष्णधारतया ॥ २५ ॥ घटपटादिषु सर्वत्र सर्वस्तुष्वालैव सत्तासामान्यरूपं गृहीत्वा ज  
लाहरणशीतनिवारणादिना शक्तिः सस्तिष्ठतीत्यर्थः ॥ २६ ॥ घटामेघजालमेव पटआच्छादकोयस्यास्तथाविधा प्रादृश्वर्पतुः ॥ २७ ॥ अस्या अज्ञानाद्यतचिच्छक्तेः ॥ अ

चिच्छक्तिर्वासनाबीजरूपिणी स्वापधर्मिणी ॥ स्थितारसतयानित्यं स्थावरादिषु वस्तुषु ॥ २३ ॥ बीजेपृष्ठासरूपेण जाल्वेन जडरूपिषु ॥  
द्रव्येषुद्रव्यभावेन काठिन्येनेतरेषु च ॥ २४ ॥ भस्मन्यथानित्यरूपापांसुष्वप्यणुरूपिणी ॥ असितेष्वसितस्थित्या सितधारतया सितेषु ॥ २५ ॥  
आत्माशक्तिः पदार्थेषु तथा घटपटादिषु ॥ सर्वत्र सत्तासामान्यरूपमाश्रित्य तिष्ठति ॥ २६ ॥ इतीयमखिलादृश्यदशामापूर्वसंस्थिता ॥  
यथा घटापटाप्रावृण्डं बरालं विनीतया ॥ २७ ॥ स्वरूपमस्याश्रैवेतत्कथितं प्रविचारितम् ॥ असर्वसर्वतो व्यापिसदिव्वासन्मयात्मकम्  
॥ २८ ॥ आत्मदृष्टिरदृष्टैपासंसारभ्रमदायिनी ॥ दृष्टासतीसमग्राणां दुःखानां क्षयकारिणी ॥ २९ ॥ अस्यास्त्वदर्शनं यत्तदविद्येत्युच्यते बु  
धैः ॥ अविद्या हि जगद्भेतुस्ततः सर्वप्रवर्तते ॥ ३० ॥ अविद्यारूपरहितायावदेवावलोक्यते ॥ तावदेव गलत्याशुतुहिनाणुर्यथा तपे ॥ ३१ ॥ य  
थानरोगलन्निद्रोयावत्कलनयामनाक् ॥ विष्टशत्याशयंतावन्निद्रातस्य विलीयते ॥ ३२ ॥ यथाकीदृगवस्त्वतदितियावद्विकल्प्यते ॥  
अविद्याक्षीयते तावदालोकैनांधतायथा ॥ ३३ ॥ दीपहस्तो यथाभ्येतितमोरूपदिदृक्षया ॥ तथा विलीयते सर्वतमस्तापैर्घृतं यथा ॥ ३४ ॥  
नच संलक्ष्यते दीपे तमसोरूपनिश्चयः ॥ उदेतिकेवलंध्यांतध्वंसो विमलमूर्त्तिमान् ॥ ३५ ॥

सन्मयात्मकमसत्यमायाविकारतादारम्यापन्नम् ॥ २८ ॥ २९ ॥ अस्या आत्मदृष्टेर्दर्शनविरोध्यावरणरूपम् ॥ ३० ॥ रूपरहितास्वरूपशून्या ॥ ३१ ॥ दृष्टातांतरा  
प्यप्याह ॥ यथेत्यादिना ॥ आशयस्य चित्तवृत्तांतम् ॥ ३२ ॥ तत्त्वपर्यालोचने सर्पादिभ्रमनिष्ठत्तिरप्यत्र दृष्टांतदत्याशयेनाह ॥ यथेति ॥ अवस्तुसर्पादिकीदृक् क्वास्तवमुत  
मद्भ्रुतिकल्पितमिति यावद्विकल्प्यते विष्टशयेते ॥ अधतातमःकृतदर्शनशक्तिप्रतिबंधः ॥ ३३ ॥ अभ्येति चेदिति शेषः ॥ यथातमो विलीयते तथा सर्वसाविद्यजगत् ॥ ३४ ॥ तमो  
रूपदर्शननिदर्शनविद्यणोति ॥ नचेति ॥ दीपे आनीयमाने सतीति शेषः ॥ ३५ ॥



अस्तूपम्येनयायाअधिपाय्यसतीदरायते ॥ ३१ ॥ कुनलस्याअथलुत्वमितिचेत्सप्रतीतिबलादबन्धाह ॥ आलोकाइति ॥ आलोकागतसतिसतमोयादक  
 नादिति ॥ नत्सोवमन्नुअस्तुसया ॥ अधिपायात्त्वबलुत्विकालिकषाधानुभवेनप्रतीयनएवैत्यर्थ ॥ ३७ ॥ किञ्चित्कुरज्जापिषारजतसपापपिषायावद्विधाया  
 सोऽप्येतावत्तत्त्वानदरायते ॥ आलोकिनेतुयथायावास्वभावाअधिपायायथावस्तुत्सक्तोत्तथैवमतिपपत्तदस्य ॥ ३८ ॥ कथमिदम्यलोकनकार्यतवाह ॥ रक्तेति  
 ॥ ३९ ॥ एवञ्चिचारशरानसत्ताआपतपोरसूर्यसर्वस्मिदूर्येपरिच्छेदसतिय शिष्येनेतिरोपध्बिता ॥ अथस्तथापस्याधिष्ठानाप्यतिरेकारितिभावः ॥ ४० ॥ ४१ ॥  
 एवमालोस्यमानपाशपियातिलापते ॥ असमूप्यात्यवजुत्याहस्येत्यविचारणान् ॥ ३६ ॥ आलोकागतेयादहक्तमस्तदस्यतेतया ॥  
 यावजुत्येवविपायास्त्वस्तुत्वप्रतीयते ॥ ३७ ॥ यावन्नालोक्यतेतावन्नकिञ्चिदपिदृश्यते ॥ आलोकिनेययाविद्यातत्तथाप्रतिपद्यते ॥  
 ॥ ३८ ॥ ररुमांसास्त्रियनेस्मिन्क स्यामहमितस्वयम् ॥ यावद्विचार्यतेतावत्सर्वमाशुविलीयते ॥ ३९ ॥ आपतयोऽसद्रूपेनूनपरिहृ  
 तेच्छदा ॥ सवस्मिन्नेवयशोपस्तमविधाक्षयविदु ॥ ४० ॥ तन्नकिञ्चिद्विद्वातत्सद्दक्षवशाश्वतम् ॥ तदस्तुतदुपादेयंयदविद्यानिवर्त्त  
 ने ॥ ४१ ॥ रूपसनाम्नएवास्याज्ञायतेनि स्वभावकम् ॥ नहिजिह्वागतस्वापस्वादोन्यस्मात्प्रतीयते ॥ ४२ ॥ नाविद्याक्वचिदप्यस्तिन्नैवै  
 दमत्वहितम् ॥ मदसत्कलनास्फारमशेयेनमहितम् ॥ ४३ ॥ एतावदेवाविद्यायानेदमक्षेत्रेतिनिश्चय ॥ एतदेवक्षयोयस्यामभेदमितिति  
 ॥ ४४ ॥ ॥ इ० वा० दे० मो० नि० पू० ॥ अविद्याश्चिक्त्सानामदशम सर्गं ॥ घटपटराकटावभासजालविभुरितिचेद्ब्रह्मैतैवसात्वविद्या  
 पुनरिदंरामप्रयोधार्थमयोच्यते ॥ अभ्यासेनविनासाधोनाशुदेत्यात्मप्रावना ॥ १ ॥  
 नायस्त्वितिस्वरूपतद्वापस्यात्मनात्तकान्तमार्णान्तरेभ्य मायाअविद्याविनाशलाहसामायेवेवकृत्वावित्याह ॥ एवमिति ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ एवमितिफलितनि  
 कटमविद्यातस्ययो स्वरूपमाह ॥ एतावदिति ॥ अधिपायात्स्वरूपमितिशेषः ॥ ४४ ॥ तदेवविद्वन्मुपसहरति ॥ पट्टेति ॥ घटपट्टाकटावभासमानअगज्जालनि  
 रणस्य ॥ १० ॥ ॥ ११ ॥ ॥ जीवन्मुक्तायमादस्तास्थिताहरिदरादय ॥ सर्वैरुक्तिसादृशीरानामाशोपविश्यते ॥ १ ॥ उपविष्टस्त्विषार्यस्त्युज्ज्वल  
 नेनोपेताउपवस्त्वार्थेषुमन्तिरादयाय दृष्टकाङ्क्षिक्रमणाद्योऽपानाद्विषयकलोपनकार्थनीयास्ताद्विज्ञानकतोकारायन्त्यस्यकादितिरसकडुचेराविलीतिरेड्वल्यका  
 श्मिन्लोकाद्योक्तेभ्याह अन्त्यायोऽहदप्यन्त्यकानमविद्यास्तयपरिधिहृद्योऽस्तस्यचिद्विद्वान्कुरोति ॥ पुनःपुनश्चेति ॥ १ ॥

३१ ॥ कुनलस्याअथलुत्वमितिचेत्सप्रतीतिबलादबन्धाह ॥ आलोकाइति ॥ आलोकागतसतिसतमोयादक  
 नादिति ॥ नत्सोवमन्नुअस्तुसया ॥ अधिपायात्त्वबलुत्विकालिकषाधानुभवेनप्रतीयनएवैत्यर्थ ॥ ३७ ॥ किञ्चित्कुरज्जापिषारजतसपापपिषायावद्विधाया  
 सोऽप्येतावत्तत्त्वानदरायते ॥ आलोकिनेतुयथायावास्वभावाअधिपायायथावस्तुत्सक्तोत्तथैवमतिपपत्तदस्य ॥ ३८ ॥ कथमिदम्यलोकनकार्यतवाह ॥ रक्तेति  
 ॥ ३९ ॥ एवञ्चिचारशरानसत्ताआपतपोरसूर्यसर्वस्मिदूर्येपरिच्छेदसतिय शिष्येनेतिरोपध्बिता ॥ अथस्तथापस्याधिष्ठानाप्यतिरेकारितिभावः ॥ ४० ॥ ४१ ॥  
 एवमालोस्यमानपाशपियातिलापते ॥ असमूप्यात्यवजुत्याहस्येत्यविचारणान् ॥ ३६ ॥ आलोकागतेयादहक्तमस्तदस्यतेतया ॥  
 यावजुत्येवविपायास्त्वस्तुत्वप्रतीयते ॥ ३७ ॥ यावन्नालोक्यतेतावन्नकिञ्चिदपिदृश्यते ॥ आलोकिनेययाविद्यातत्तथाप्रतिपद्यते ॥  
 ॥ ३८ ॥ ररुमांसास्त्रियनेस्मिन्क स्यामहमितस्वयम् ॥ यावद्विचार्यतेतावत्सर्वमाशुविलीयते ॥ ३९ ॥ आपतयोऽसद्रूपेनूनपरिहृ  
 तेच्छदा ॥ सवस्मिन्नेवयशोपस्तमविधाक्षयविदु ॥ ४० ॥ तन्नकिञ्चिद्विद्वातत्सद्दक्षवशाश्वतम् ॥ तदस्तुतदुपादेयंयदविद्यानिवर्त्त  
 ने ॥ ४१ ॥ रूपसनाम्नएवास्याज्ञायतेनि स्वभावकम् ॥ नहिजिह्वागतस्वापस्वादोन्यस्मात्प्रतीयते ॥ ४२ ॥ नाविद्याक्वचिदप्यस्तिन्नैवै  
 दमत्वहितम् ॥ मदसत्कलनास्फारमशेयेनमहितम् ॥ ४३ ॥ एतावदेवाविद्यायानेदमक्षेत्रेतिनिश्चय ॥ एतदेवक्षयोयस्यामभेदमितिति  
 ॥ ४४ ॥ ॥ इ० वा० दे० मो० नि० पू० ॥ अविद्याश्चिक्त्सानामदशम सर्गं ॥ घटपटराकटावभासजालविभुरितिचेद्ब्रह्मैतैवसात्वविद्या  
 पुनरिदंरामप्रयोधार्थमयोच्यते ॥ अभ्यासेनविनासाधोनाशुदेत्यात्मप्रावना ॥ १ ॥  
 नायस्त्वितिस्वरूपतद्वापस्यात्मनात्तकान्तमार्णान्तरेभ्य मायाअविद्याविनाशलाहसामायेवेवकृत्वावित्याह ॥ एवमिति ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ एवमितिफलितनि  
 कटमविद्यातस्ययो स्वरूपमाह ॥ एतावदिति ॥ अधिपायात्स्वरूपमितिशेषः ॥ ४४ ॥ तदेवविद्वन्मुपसहरति ॥ पट्टेति ॥ घटपट्टाकटावभासमानअगज्जालनि  
 रणस्य ॥ १० ॥ ॥ ११ ॥ ॥ जीवन्मुक्तायमादस्तास्थिताहरिदरादय ॥ सर्वैरुक्तिसादृशीरानामाशोपविश्यते ॥ १ ॥ उपविष्टस्त्विषार्यस्त्युज्ज्वल  
 नेनोपेताउपवस्त्वार्थेषुमन्तिरादयाय दृष्टकाङ्क्षिक्रमणाद्योऽपानाद्विषयकलोपनकार्थनीयास्ताद्विज्ञानकतोकारायन्त्यस्यकादितिरसकडुचेराविलीतिरेड्वल्यका  
 श्मिन्लोकाद्योक्तेभ्याह अन्त्यायोऽहदप्यन्त्यकानमविद्यास्तयपरिधिहृद्योऽस्तस्यचिद्विद्वान्कुरोति ॥ पुनःपुनश्चेति ॥ १ ॥

कुतो नाभ्युदितत्राह ॥ अज्ञानमिति ॥ सहस्रपदमानं त्यपरम् ॥ तथा चानंतकोटिजन्माभ्यस्तद्वैतवासनास्थिरीकृतत्वान्मसकदुपदेशात्सूक्ष्ममित्यर्थः ॥ २ ॥ बक्षुरादिप्रबल  
 त्रवासाभ्यन्तरबहुप्रमाणमासद्वैततत्त्वत्वाच्चप्राबल्यमित्याह ॥ सबासाभ्यन्तरमिति ॥ देहस्यभावेजीवनजागराद्यवस्थासुसाक्षिणासदानु  
 भूयते ॥ अतिघनतामतिप्राबल्यम् ॥ ३ ॥ ज्ञानस्यचसाम्यादौलभ्यं दर्शयति ॥ आत्मेतिद्विभ्याम् ॥ ४ ॥ अतएवपुनःपुनरुपदेशस्यमननद्यभ्या  
 सस्यचाविद्यालतानाप्रतानच्छेदनेनसार्थक्यमित्याशयेनोपसहरति ॥ त्वमिति ॥ ६ ॥ अयमदनुभवानुसारीनिश्चयःकार्येणवह्न्यिवहारेणअकार्येणसमाधिनाचवि

अज्ञानमेतद्वलवदविधेतरनामकम् ॥ जन्मांतरसहस्रोत्थंस्थितिमुपागतम् ॥ २ ॥ सबाध्याभ्यन्तरं सर्वैरिंद्रियैरनुभूयते ॥ भावाभा  
 वेपुदेहस्येतेनातिघनतांगतम् ॥ ३ ॥ आत्मज्ञानंतुसर्वेषामिंद्रियाणामगोचरम् ॥ सत्तांकेवलमायातिमनःपष्ठेद्रियक्षये ॥ ४ ॥ प्रोहृष्ये  
 द्वियजाद्यंतियत्स्थितंतत्कथं किल ॥ यातिप्रत्यक्षतांजतोःप्रत्यक्षातीतवृत्तिमत् ॥ ५ ॥ त्वमविद्यालतामेतांप्ररूढांत्वेदयद्गुमे ॥ ज्ञानाभ्या  
 सविलासासिपतैश्छिंधिस्वसिद्धये ॥ ६ ॥ यथाविहरतिज्ञातज्ञेयोजनकभूपतिः ॥ आत्मज्ञानाभ्यासपरस्तथाविहराघव ॥ ७ ॥ निश्च  
 योयमभूत्तस्यकार्यकार्यविहारिणः ॥ जाग्रतस्तिष्ठतोवापितज्ज्ञानंतेनसत्यता ॥ ८ ॥ निश्चयेनहरिर्येनविधाचारकारिणा ॥ योनि  
 ष्ववतरत्युर्व्यात्तज्ज्ञत्वमुदाहृतम् ॥ ९ ॥ निश्चयोयस्त्रिनेत्रस्यकांतयासहतिष्ठतः ॥ ब्रह्मणोवाप्यरागस्यसतेभवतुराघव ॥ १० ॥ योनि  
 श्रयःसुरगुरोर्वापिपतेर्भार्गवस्यच ॥ दिवाकरस्यशशिनःपवनस्यानलस्यच ॥ ११ ॥ नारदस्यपुलस्यस्यममचांगिरसस्तथा ॥ प्रचेतसो  
 भृगोश्चैवक्रतोरत्रेःशुकस्यच ॥ १२ ॥ अन्येषामेवविप्रेन्द्रजर्षीणांचराघव ॥ योनिश्चयोविमुक्तानांजीवतांतेभवत्वसौ ॥ १३ ॥ ॥ श्री  
 रामउवाच ॥ ॥ येनैतेभगवन्धीरानिश्चयेनमहाधियः ॥ विशोकाःसंस्थितास्तन्मेब्रह्मन्ब्रूहितत्वतः ॥ १४ ॥ ॥ श्रीवासिष्ठउवाच ॥ ॥ रा  
 जपुत्रमहाबाहोविदिताखिलवेद्यहे ॥ स्फुटंशृणुयथापृष्टमयमेपांहिनश्चयः ॥ १५ ॥ यदिदंकिंचिदाभोगिजगज्जालंप्रदृश्यते ॥ तत्सर्वम  
 मलंब्रह्मभवत्येतद्व्यवस्थितम् ॥ १६ ॥ ब्रह्मचिद्धस्रभुवनंब्रह्मभूतंपरंपराः ॥ ब्रह्माहंब्रह्ममच्छत्रुर्ब्रह्मसन्मित्रबांधवाः ॥ १७ ॥ ब्रह्मकालत्र  
 यंतच्चब्रह्मण्येवव्यवस्थितम् ॥ तरंगमालयांभोधियथाल्मनिविवर्द्धते ॥ १८ ॥

हारिणस्तस्याभूत् ॥ तदेवाभ्यासफलंज्ञानेनज्ञानेनैवाभिव्यक्तस्यस्वरूपस्यसत्यतानापातज्ञानेनेत्यर्थः ॥ ८ ॥ योनिपुर्णवासादिकच्छेषवतरति ॥ अत्रतरन्पिनतल्युक्तदुःखैः  
 स्थयतइत्यर्थः ॥ एवमुत्तरेष्वप्यूसम् ॥ ११ ॥ १२ ॥ एवकारोजीवतामित्यनेनसंबध्यते ॥ १३ ॥ प्रश्नःस्पष्टः ॥ १४ ॥ अयवक्ष्यमाणप्रकारः ॥ १५ ॥ तमेवाह ॥ यदिद  
 मित्यादिना ॥ व्यवस्थितं मायिकाव्यवस्थितरूपत्यागेनपारमार्थिकस्वरूपेस्थितम् ॥ १६ ॥ सक्षिप्योक्तमेवविस्तराद्विशिष्यदर्शयति ॥ ब्रह्मेति ॥ १७ ॥ विवर्द्धतेविजृम्भते ॥ १८ ॥

मन्त्रिणाकारकारुण्यत्नानां तर्तवेत्यारायेनाह ॥ १९ ॥ ब्रह्मराक्ष्यामापया ॥ बृहन्निर्वर्षिर्वर्षे ॥ बृहत्विषद्धतइव ॥ अनयादरानकचिद्वेषरागाविषसक्तिरित्यारा  
 येनाह ॥ ब्रह्मन्नि ॥ अत्रिषरुद्रनिटकृ ॥ १ ॥ तत्तर्हि ॥ २ ॥ अथब्रह्मणि ॥ सर्वस्त्रिपूर्णे ॥ धरणस्पद्वनगमनतर्वाविक्रम ॥ २२ ॥ यत सकलब्रह्मसुखैकरसस्फुरत्य  
 मोडुनितादिभुत ॥ २३ ॥ २४ ॥ अनयादराआत्यतिकीमपमामिमाह ॥ मर्येति ॥ २५ ॥ एवमात्यिकीभोगरागनिष्ठतिरपिसिध्यतीत्याह ॥ सभोगेति ॥ २६ ॥ क  
 लनादग्न्त्या ॥ स्वरवतो मतोत्तुनोऽप्यपयाकिद्विपिनासितयेत्यर्थ ॥ २७ ॥ स्वयोरगणद्वेषदिनाचलनतद्वृपिणितष्योजकेदत्रियाधत् ॥ आवर्त्तस्यह्येतानो ॥ २८ ॥ तथा

तथापदार्यलक्ष्यस्यभिदब्रह्मविबद्धते ॥ गृह्यतेव्रह्मणाब्रह्मभुज्यतेव्रह्मवक्षणा ॥ १९ ॥ ब्रह्मब्रह्मणिर्बृहन्निर्ब्रह्मराक्ष्येवबृंहति ॥ ब्रह्ममच्छ  
 द्गुरुपमेनस्रणोऽत्रियरुघटि ॥ २० ॥ तद्ब्रह्मणिब्रह्मनिष्ठिकिमन्यकस्यचिक्वतम् ॥ रागादीनामवस्थानकल्पितानांखदक्षवत् ॥ २१ ॥ अ  
 संकल्पेननदानांरुप्रसगोनवद्धते ॥ ब्रह्मण्येवहिसर्वस्मिंश्ररणस्पदनाविक्रम ॥ २२ ॥ स्फुरतिब्रह्मसकलस्रुखितादु खितेकुत ॥ ब्रह्मब  
 ह्मणिसंतमनस्रनस्रणिसस्यितम् ॥ २३ ॥ स्फुरतिब्रह्मणिब्रह्मनाहमस्मीतरालक ॥ घटोब्रह्मपटोब्रह्मब्रह्माहमिदमातम् ॥ २४ ॥ अतोरा  
 गविरागणांश्वेषकलनेहका ॥ मरणब्रह्मणिस्वैरदेहब्रह्मणिसगते ॥ २५ ॥ दु खितानामकैवस्याद्रज्जुसर्पश्चभोपमा ॥ संभोगादीस्रुख  
 ब्रह्मण्याभ्यितेदेहब्रह्मणि ॥ २६ ॥ संपन्नमेतन्मइतिमुधास्याकलनाकुत ॥ वीथ्यभसोऽस्यदवतोनंत्वन्वद्वुनोयया ॥ २७ ॥ त्वत्तामत्तत  
 धानसोब्रह्मणिस्यंदरूपिणि ॥ यथावत्तंमृतेतोयेनकिंचिन्धियतेक्वचित् ॥ २८ ॥ मृतिब्रह्मत्वमाथातेदेहब्रह्मणिवैतया ॥ यथाचलाचले  
 तोयैत्वत्तामत्तनतिष्ठत ॥ २९ ॥ तथाजहाजहेरूपेनस्थिनेपरमाल्मनि ॥ कटकत्वयथयैद्येधोययावर्त्तो जलस्यच ॥ ३० ॥ तदतद्भारुरूपय  
 तथाप्ररुतिरामन ॥ इदह्जीवभूतात्मजहरूपमिदमवेत् ॥ ३१ ॥ इत्यज्ञानात्मनोमोहोन्वज्ञानात्मन क्वचित् ॥ अज्ञस्यदु खीधमयज्ञ  
 स्यानंदमर्यजगत् ॥ ३२ ॥ अंधभुवनमधस्यप्रकारांतुसक्षुप ॥ जगदेकालकज्ञस्यमुखस्यातीवदु खदम् ॥ ३३ ॥ शिशोरिवस्फुरद्य  
 क्षानिशापुसलुकवला ॥ अस्मिन्ब्रह्मपटेनित्यमेकस्मिन्सर्वत स्थिते ॥ ३४ ॥ नकिंचिन्धियतेनामनचकिंचनजीवति ॥ यथाह्लासवि  
 लासंपुननसतिनजायते ॥ ३५ ॥

रेव्रह्मणिमृतिब्रह्मत्वमायतेपिनकिंचिन्धियतत्यथ ॥ जडरूपापित्योद्विषसर्षपयोपेपुप्रभ्रतामापाहीतितन्निषेधति ॥ यथेति ॥ बलाचलेर्बलेबलेअचलेषेतिबा ॥ १९ ॥  
 जडरूपागात्रनिपोयसिद्धावजहमित्तद्भादत्तद्रूपस्याप्यमत्केरिभिः ॥ ३० ॥ तस्यैवअतद्विषभावोपयातयाक्षयापकृतित्रयिक स्वभावस्तद्दारादेवजीवजडरूपेव  
 कल्पनस्याह ॥ इतिमिति ॥ ३१ ॥ अतएवतस्मिन्सर्वजगदानंदैकरसनेवेत्याह ॥ अज्ञस्येति ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ यथाशिशोरिव शिशोर्बालस्यदृष्ट्यास्फुरत्स्वयान्तिचिकल्पितो  
 यक्षीकल्पनश्चाविषा ॥ वृक्षापुत्रकृच्छुरन्त्यककर्मिपयका ॥ अकलकला न्निर्कणपट ॥ ३४ ॥ ३५

॥ ३६ ॥ शक्तिर्मायास्फटिकस्यांशुरनेकप्रतिविवपहणयोग्यतापादकत्वच्छतासैवयथानामपतिर्बिबतत्तद्गुणक्रियादिवैचित्र्यात्मना अंतःस्फुरन्तिहस्ताजगदालनातत्सदार्थ  
 शक्त्यात्मनाचस्फुरन्तिप्रथमेषाचप्रथाआत्मैवतच्चब्रह्मस्वात्मन्येवाद्भ्यसेस्थितम् ॥ ३७ ॥ अतएवशरीरानशेननात्मनाशदतिदृष्टानेनोपपादयतिचतुर्भिः ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥  
 कलनाद्भ्रियव्यापार ॥ दृश्यभोग्यम् ॥ क्षयाक्षयौविपत्संपदौ ॥ भावाहर्षविपादादयस्तद्वचना ॥ अर्थपुरुषार्थभोगः ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ यथाएकएवशब्दःअद्वौपर्व  
 तसन्निधौप्रतिश्रवणप्रतिश्रव्यात्मनाद्विरुक्त्वचूभतेतथादेहचित्तवाहाथाद्विरूपनामदेनान्निजंभतडत्यर्थः ॥ ४४ ॥ अज्ञत्वजीवजगदावम् ॥ तत्रालनिचत्रविचित्राश्रयार्थो  
 तरंगादिमहांभोधौभूतद्वंदंतथात्मनि ॥ इदंनस्तीदमस्तीतिभ्रांतिर्नामामनात्मनि ॥ ३६ ॥ शक्तिर्निहेतुकैवांतःस्फुरतिस्फटिकंशुवत् ॥ ज  
 गच्छत्स्यात्मनात्मैवब्रह्मस्वात्मनिंसंस्थितम् ॥ ३७ ॥ तरंगकणजालेनपयसीवपयोघनम् ॥ शरीरनाशनकयंत्रब्रह्मणोऽमृतधीर्भवेत् ॥ ३८ ॥  
 ब्रह्मणोव्यतिरिक्तंहिनशरीरादिविद्यते ॥ पयसोव्यतिरेकेणतरंगादिमहार्णवे ॥ ३९ ॥ यःकणोयाचकणिकायावाचियस्तरंगकः ॥ यःफ  
 नोयाचलहरीतद्यथावारिवारिणि ॥ ४० ॥ योदेहोयाचकलनायदृश्यंयौक्षयाक्षयौ ॥ याभावरचनायोर्यस्तथातद्ब्रह्मब्रह्मणि ॥ ४१ ॥ स  
 स्थानरचनचित्त्राब्रह्मणःकनकादिव ॥ नान्यरूपाविमूढानांमृपेवद्वित्वभावना ॥ ४२ ॥ मनोबुद्धिरहंकारस्तन्मात्राणींद्रियाणिच ॥ ब्र  
 ह्मैवसर्वानात्मसुखंदुःखंनविद्यते ॥ ४३ ॥ अयंसोहमिदंचित्तमित्याद्यर्थोत्ययागिरा ॥ शब्दप्रतिश्रवणोद्राविवात्मनिजुंभते ४४ ॥  
 ब्रह्मैवाज्ञातमज्ञत्वमभ्यागतमिवस्थितम् ॥ तथाहिदृश्यतेस्वप्नचेतसाल्मात्मनात्मनः ॥ ४५ ॥ अभावितंत्रज्ञतयात्रब्रह्मज्ञानमलंभवेत् ॥  
 अभावितंहमतयायथाहमचमृद्वेत् ॥ ४६ ॥ स्वयंप्रभुर्महात्मैवब्रह्मविदोविदुः ॥ अपरिज्ञातमज्ञानमज्ञानामितिकथ्यते ॥ ४७ ॥  
 ज्ञातंत्रज्ञतयात्रब्रह्मैवभवतिक्षणान् ॥ ज्ञातंहमतयाहमैवभवतिक्षणान् ॥ ४८ ॥ ब्रह्मात्मासर्वशक्तिर्हितग्रथाभावयत्यलम् ॥ निह  
 तुकःस्वयंशक्त्यातत्तथाशुप्रपश्यति ॥ ४९ ॥ अकर्मकर्तृकरणमकारणमनामयम् ॥ स्वयंप्रभुंमहात्मानंत्रब्रह्मविदोविदुः ॥ ५० ॥ अप  
 रिज्ञातमज्ञानामज्ञानमितिकथ्यते ॥ परिज्ञातंभवेज्ज्ञानमज्ञानपरिनाशनम् ॥ ५१ ॥ बंधुरेवापरिज्ञातोऽथबंधुरितिकथ्यते ॥ परिज्ञातो  
 भवेदंधुरबंधुभ्रमनाशनात् ॥ ५२ ॥ इदंल्युकमित्यंतज्ञातेसोदेतिभावना ॥ यस्माद्युक्तोदैरस्याद्यथाकिलविरज्यते ॥ ५३ ॥

तिवादरायणोक्तस्वमृटातमाह ॥ तथाहीति ॥ ४५ ॥ अज्ञानस्यात्यतविरुद्धासंभावितकारितालोकेप्रसिद्धेव्याह ॥ अभावितमिति ॥ ४६ ॥ अतएवतदज्ञदशैवाज्ञानरूप  
 नतत्त्वज्ञदशेत्याह ॥ स्वयंप्रभुरिति ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ आत्मास्वयंब्रह्मयथाजीवजगद्रूपेणताच्चिकत्रह्मरूपेणवाभावयति ॥ ४९ ॥ अतएवतत्त्वविदोऽनजीवजगद्भवेनप्रथंती  
 त्याह ॥ अकर्मोति ॥ स्वबोधात्स्वभावेस्वयंप्रभवतीतिस्वयंप्रभुत्वम् ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ तर्हिजीवजगतोब्रह्ममाचताभावनासहसैवसर्वपांक्तोनेदितिवैराग्याभावादितिचे  
 नच्छेत्तवएवतर्ह्युच्यतातत्राह ॥ इदंल्युच्यतादिना ॥ इदंजीवजगद्रूपमयुक्तंविचारासहमितिज्ञातेसिताब्रह्मभावनाउदेति ॥ यस्माद्धेतोर्युक्ताच्छुक्तिरजतादैरस्यप्रसिद्धेर्ययावि  
 चारणयाजगतद्वभोग्यवगदिपिविरज्यतेपुरुषदत्यर्थः ॥ ५३ ॥

उक्ताविचारमाजमद्विषयेतत्त्वद्वार्यशोधनतयापर्यवस्यतीत्याशयेनजगद्गोउक्तमेवस्फुटमाह ॥ द्वैतमिति ॥ ५४ ॥ जीवोशेषितात्वपर्यवस्यतीत्याशयेनतव  
 शेष्युक्तस्फुटयति ॥ अयमिति ॥ अयदेवद्वैतिकायकारणसंपातोनाहमितिज्ञातेसति ॥ ५५ ॥ पर्यवस्यतीत्याशयेनतयापिसापयवस्यतीत्याशयेनतस्मिन्जी  
 वजगद्वापयोबाधलक्षणलयस्फुटयति ॥ अत्रैवेति ॥ ५६ ॥ अस्वभाकारबोधेसतिस्थितमपिजगत्सदेकरसब्रह्मिनपूर्वबहु स्वरूपमित्याशयेनाह ॥ सतीतिज्ञान्याम् ॥ तस्मिन्मूल

द्वैतत्वमत्यमित्यतज्ञातेसोदितिभावना ॥ तस्माद्द्वैताच्चवैरस्यापयाकिलविरज्यते ॥ ५४ ॥ अयनाहमितिज्ञातेस्फुटेसोदेतिभावना ॥ मि  
 थ्याहकारतातस्मापयानूनविरज्यते ॥ ५५ ॥ ब्रह्मैवाहमितिज्ञानेसत्येसोदेतिभावना ॥ तस्मिन्सत्येनिजेरूपेययातपरिलीयते ॥ ५६ ॥ स  
 त्तिविसारजेतस्मिन्ब्रह्मेदमितिवेद्यहमात्वमहत्वादिवाधेतत्सदित्यादिजगद्गतम् ॥ ५७ ॥ सत्यसर्वप्रकाराद्व्यब्रह्मेदमितिवेद्यहम् ॥ न  
 मेदु खनकमाणिनमेमोहोनवाच्छितम् ॥ ५८ ॥ सम स्वस्योविशोकोस्मिन्ब्रह्माहमितिसत्यता ॥ कलाकलंकमुक्तोस्मिसर्वमस्मिनिराम  
 य ॥ ५९ ॥ नत्यजामिनवांछामिन्ब्रह्माहमितिसत्यता ॥ अहरकमहर्मासमहमस्थीन्यहंवपु ॥ ६० ॥ चिदहचेतनचाहब्रह्माहमितिसत्यता ॥  
 द्यौरहंखमहसार्कमहमाशाभुवोप्यहम् ॥ ६१ ॥ अहघटपटाकारोब्रह्माहमितिसत्यता ॥ अहृत्तणमहंचोर्वीगुल्मोहकाननायहम् ॥ ६२ ॥  
 शीलसागरसार्याद्विब्रह्मिकत्वकिलस्थितम् ॥ आदानदानसंकोचपूर्विकाभूतशक्तय ॥ ६३ ॥ सर्वमेवचिदात्मास्मिन्ब्रह्मणयाततरूपपृथक् ॥  
 लतागुल्मापुरादीनामहंसंभवनैपिणाम् ॥ ६४ ॥ चिदात्मातर्गतंशांतपरब्रह्मरसालकम् ॥ यस्मिन्सर्वयत सर्वयत्सर्वसर्वतश्चयत् ॥ ६५ ॥  
 योमत सर्वैकाल्मापरब्रह्मेतिनिश्चय ॥ चिदात्माब्रह्मसत्सत्यच्युतंज्ञहृत्तिनामसि ॥ ६६ ॥ प्रोच्यतेसर्वगतत्वंचिन्मात्रंचेत्यवर्जितम् ॥ आ  
 भासमानमलसर्वभूतात्मशोधकम् ॥ ६७ ॥ सर्वत्रावस्थितंशांतचिद्ब्रह्मेत्यनुभूयते ॥ मनोबुद्धीद्वित्रयत्रातसमस्तकलनान्वितम् ६८ ॥

इवाक्यार्थविलारजअपरिच्छिन्नस्वभावेनाविभूतिसतित्वत्वमहत्वमारिपयादिवत्वघतेर्पाबाधेसतितत्वाकूत्रसिद्धसप्तआविषाद्वातित्रियनमरूपमितिप षरूपमिद्वजगद्वृतवस्तुजा  
 नेत्रत्वेनिधेव्येव्यस्य ॥ ५७ ॥ तत्समावास्थितमेवपरमपुरुषार्थतयावर्णयति ॥ समद्वय्यादिना ॥ ५९ ॥ त्वत्त्ववार्थशोधनमपिपरिच्छेदपारोक्ष्यनिरासायैवतन्निरासेन  
 सार्थात्प्यलाभनुराकर्मसादिद्वयवद्वादिरेप्यात्वेधेतिनिरासाहमित्याशयेनाह ॥ अहरकमित्यादिना ॥ ६१ ॥ शैला सागरासायभ्रानिसपचथाहम् ॥ गूतशक्तयभा  
 जिधमा ॥ ६३ ॥ सप्रबनमकुराकभ्रतानराखायाविभावत्सहपिणाम् ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ अनुभूयतेब्रह्मकिद्विरतिरोष ॥ ननुमतिपुरुषबनोबुद्धीद्वियवद्विभिजे  
 मिच्छेत्तन्मपुत्रास्फुटयति ॥ ६८ ॥ ६९ ॥

स्वंपत्यक्त्वरूपमेवमाप्रमातदाभासस्वप्रकाशम् ॥ शब्ददीनातत्कारणानामाकाशादीनांतत्कतजगत्स्थितेश्चतस्वावकाशकसत्ताप्रथास्वरूपम् ॥ ६९ ॥ समस्तकलनांनितत्वमु  
 पपादयन्नुक्तमेवस्फुटमाह ॥ अनारतेति॥ अग्निविस्फुलिगधारावद्ध्युपाविधाराभिनारगतल्योनि सरत्योयाश्विद्वारास्तामांगहनात्मकमाकरस्थानीयंप्रत्यगात्मरूपम् ॥ ७० ॥  
 सुमनसायोगिनामौनमनुभूयमानमप्यभिलपितुमशक्यम् ॥ अमृतपरनिरतिशयानदरूपम् ॥ एतदिपूर्ववदुपपादयन्नुक्तमेवाह ॥ अनारतेति ॥ अहकारलक्षणानिःशेषाणि  
 समस्तानिमोक्तृचक्राणिप्रतितत्तद्गोचरत्तिधारेपाधिभिर्मधुधारावदनारगतद्रूपकूटस्थनित्यानुभवानैकरसचिद्वह्नाहमित्यन्वयः ॥ ७१ ॥ नित्यचानुभवाश्चतमित्येतत्समाधि  
 निष्ठानुभवेनोपपादयन्माह ॥ सुषुप्तेति ॥ ७२ ॥ सभोगामानुषानदादिहैरण्यगर्जातिविषयसुखानितेभ्योप्युत्तमम् ॥ आभाससर्वतः प्रकाशमानम् ॥ संभोगोत्तममितियदुक्ततदुपपा

भेदंत्यक्त्वास्वभासंचिद्वह्नाहमनामयम् ॥ शब्ददीनामशेषाणांकारणानांजगत्स्थितेः ॥ ६९ ॥ तत्त्वावकाशकंस्वच्छंचिद्वह्नास्मिन्मे  
 क्षयः ॥ अनारतगतलस्वच्छंचिद्वह्नास्यमृतं परम् ॥ अनारतगतद्रूपंनित्यंचानुभ  
 वाश्चतम् ॥ ७१ ॥ अहंनिःशेषचक्राणिचिद्वह्नाहमलेपकम् ॥ ७२ ॥ संभोगोत्तममाभासंचि  
 द्वह्नास्यपवासनम् ॥ खंडादिस्वादुसंवित्तिरीपन्मानातुतिष्ठति ॥ ७३ ॥ चित्तादिष्ववबुद्धेपुतद्विद्वह्नाहमच्युतः ॥ कांतासंसकचित्तस्यचं  
 द्रेसमुदितेसति ॥ ७४ ॥ चंद्रप्रत्ययसत्त्वात्मचिद्वह्नाहमनामयम् ॥ भूमिष्ठनरदृष्टीनांलभानांखेनिशाकरे ॥ ७५ ॥ यावस्थाननुचिच्छ  
 क्तिस्तच्चिद्वह्नास्तिनिर्मलम् ॥ सुखदुःखादिकलनाविकलोनिर्मलस्तथा ॥ ७६ ॥ सत्यानुभवरूपतात्मचिद्वह्नात्मास्मिशाश्वतः ॥ असंतु  
 ताध्वगालोकेमनस्यन्यत्रसंस्थिते ॥ ७७ ॥

द्यानुभावयति ॥ खडादीति ॥ रसनादिभिरिद्वै खडशर्करादिस्वादुसंवित्तिरीपन्मानात्स्वच्छंचिद्वह्नात्परास्वच्छिनातिष्ठतिसैवतुस्वपरिच्छे  
 दहेतुषुचित्तचेत्येतयित्तुपुस्वप्रकाशानदैकरसतयावबुद्धेषुसुपरिच्छेदोपाधिच्युतावपिच्युतिरहितात्मातेवनिरतिशयानंदब्रह्माहमित्यन्वयः ॥ ७३ ॥ ननुज्ञानस्यविषयोपा  
 धिनिर्मुक्तास्थितरेवाप्रसिद्धेत्याशक्यतव्यासिद्धिदर्शयति ॥ कातेति ॥ निशिकातासंसकचित्तस्यचंद्रोद्देशेसतिचक्रकांतोभयदर्शनेअंतरालदेशेचित्तोविच्छेदानुभवाच्चक्राकारप्र  
 लयपर्यंतमविच्छिन्नसत्तात्मकनिर्विषयचिद्वह्नाप्रसिद्धतदेवाहमित्यर्थः ॥ ७४ ॥ भूमिष्ठेतिस्तथैवस्फुटीकरणम् ॥ ७५ ॥ खस्थाआंतरालिकनभ प्रदेशस्था ॥ उदासीनानांसु  
 खदुःखाधाकारदृश्यतरशून्यतादशायानिर्विषयत्वात्मप्रथाप्रसिद्धैवेत्याशयेनाह ॥ सुखेति ॥ ७६ ॥ एवमिहस्थस्यपुंसोऽन्यत्रदूरस्थेविषयेनसस्तुतः सपादितोऽध्वगानामंतरा  
 लमार्गस्थानापदार्थानामालोकोयेतथाविधेमनसिसंस्थितेसतिअंतरालदेशेअनागस्काविषयसंस्पर्शापराधशून्यायाप्रतीतिश्चिन्मात्रतदित्यर्थः ॥ ७७ ॥

सप्तधेनेतेतिअकुरलक्षणपुक्रमसुकार्यैपुउद्वमनीयावहिनिंगमनानुकूलायाचिच्छकिल्लब्रह्मेत्यर्थ ॥ ७८ ॥ खजूरारीनीफलानामान्वित्स्वियेआहस्वभावेतिष्ठतीरसभेदा  
नीस्वयमंतर्नानारामनाविदित्यभिप्लवाप्रथाकूपायास्वावसत्तातदेवब्रह्मत्यय ॥ ७९ ॥ किंचयैवसवित्तिरिदलाजालाभयो खेदानववतीमतिद्वारसैवशालानुसारिमननोवयधि  
शाधितासतीखेदानइविनिमुकाषेत्तेष्वब्रह्मत्याह ॥ खेवति ॥ ८ ॥ भूमिष्ठस्यादित्यपरयत पुसोयाबद्धम्यर्कभूमिमारम्याकपर्यतयत्दृष्टिश्चक्षुलक्षणस्यप्रमातत विलीणम

याप्रतीतिरनागस्कातच्चिद्वस्त्रास्मिसवग ॥ भूवायनिलयीजानांसर्धर्षकुरकर्मसु ॥ ७८ ॥ शक्तिरुद्रमनीयातल्लच्चिद्वस्त्राहमाततम् ॥  
खजूरनिर्णयधियानास्यमाल्मनितिष्ठताम् ॥ ७९ ॥ यास्वादसत्तालीनातल्लच्चिद्वहसम ॥ खेदानंठविमुकांत सवित्तिर्मननोदया ॥ ८० ॥  
लाभालाभविधौतुल्याचिद्वस्त्रास्मिनिरामयम् ॥ यावद्धम्यर्कमेतावदृष्टिसूत्रयदाततम् ॥ ८१ ॥ तन्मध्यसदृशशातनिर्मलंविदहततम् ॥  
जाग्रत्यपिपुमेपितस्वप्नेपितयोठितम् ॥ ८२ ॥ तुर्यरूपमनाघंतचिद्वस्त्राहमनामयम् ॥ पुसाक्षेत्रशतोत्यानामिसूणास्वादुवत्स्थितम्  
॥ ८३ ॥ सर्वपामेकरूपताच्चिद्वस्त्रास्मिसम स्थित ॥ सर्वगाप्ररुतास्वच्छरूपामानोरिवप्रभा ॥ ८४ ॥ आलोककारिणीकांताचिद्वस्त्रेदमह  
ततम् ॥ सभोगानंदलववददृष्टतास्वादशक्तिवत् ॥ ८५ ॥ स्वाभुत्येकमात्रयच्चिद्वस्त्रास्मितद्वयम् ॥ प्रांतांगमपिगुनास्ययेहेतुर्धिसेय  
या ॥ ८६ ॥ छेदभेदेस्फुरत्प्रूचिद्वस्त्राहमनामयम् ॥ आकांतमुवनाप्यभ्रमालेवस्पर्शालिनी ॥ ८७ ॥ दुर्लक्ष्याणुमयाकाराविच्छक्ति  
रहमातता ॥ अनुभूतिमयांतस्यस्नेहमात्रोपलक्षिता ॥ ८८ ॥ क्षीराद्भूतस्यसत्तेवचिद्वस्त्रेक्षयवर्जिता ॥ कटकागदकेयूररश्मनातदतन्म  
यी ॥ ८९ ॥ हृषीवसस्थिताद्देशेचिद्वस्त्रात्मास्मिसर्वग ॥ पदार्थोपस्यशलादर्यहिरतश्चसर्वदा ॥ ९० ॥ सत्तासामान्यरूपेणयाचित्सो  
हमलेपक ॥ सर्वासामनुभूतीनामादर्शोयैत्यरुद्रत्रिम ॥ ९१ ॥ अगम्योमललेखानांतच्चित्तत्वमहमहत् ॥ सर्वसंकल्पफलदसर्वतेज  
प्रकाशकम् ॥ ९२ ॥

लितस्यन्यन्यनिप्रथ्योगतयासत्प्रमाणलक्षदशविषययकाराशनसमयमितद्विनिर्मुक्तमित्यर्थ ॥ ८१ ॥ एवमनस्याद्यसाक्षिरूपभेदतत्परित्यागेर्युभूतप्रल्लेसाह ॥ जापवि  
ति ॥ ८२ ॥ सर्वेषामुक्तान्त-एकरूपस्थितम् ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ तस्यमानसापसर्वांगव्यामिरेहच्छेदावावच्छेद्यताश्चाह ॥ प्रेतांगमपीति ॥ विसतपुषेस्वष्टोम्बय-  
॥ ८६ ॥ भुवनानिलोकाशलाचि ॥ इतिवापुपाधिस्पृशस्पर्शालिनि ॥ ८७ ॥ दुर्लक्ष्याक्षणव सस्माजीवाजलकणाश्रतन्मय-कल्पिताकारोयस्या ॥ अनुभूतिमयो  
'जुगबनाभगम्यो'जस्य सारायस्या ॥ खेद्विश्विच्छेतापरत्रेमाश्रतन्माषोपलक्षिता ॥ ८८ ॥ तदतन्मयोहिहिमसत्तेवेतिशेष ॥ ८९ ॥ ९० ॥ अनुभूतीनामनुभवव्यक्तिभे  
राणाम् ॥ ९१ ॥ ९२ ॥

सर्वेषामुपादेयानामुपादानस्यात्कार्यत्वात्तस्तीमातम् ॥ ९३ ॥ घटपटादौसद्वेषेणस्थितम् ॥ तनौचतुर्विधेदेहस्यदमानंरुद्रूपचेष्टानिमित्तभूतवा ॥ जाग्रदवस्थायामपिसुषुप्तमिद्वपरमार्थतोनिर्विशेषतयास्थितम् ॥ ९४ ॥ अश्रुयौष्ण्यादिसत्तात्मनामपिचितएवस्फुरणात्परमार्थतसैवतानीत्याशयेनाह ॥ उष्णमिति ॥ मृष्टमाधुर्यम् ॥ शितनिशितम् ॥ तिक्षण्यमित्यर्थः ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ प्रत्यगात्मत्वाद्दूरमध्यज्ञानाद्दूरस्थम् ॥ ९७ ॥ गतमितिपूर्वाच्च ॥ ९८ ॥ कौतुककाम ॥ ९९ ॥ सरभःक्रोधः ॥ कौतुकजोगोक्तडा ॥ आरंभोयत्नः ॥ ईहाचेष्टा ॥ सर्वनिरवशेषम् ॥ १०० ॥ १०१ ॥ अपर्यतानाप्रतिविवाचिताआरंभायस्मात्तम् ॥ त्रैलोक्यस्थानादेहलक्षणानामुक्कानानंतुम् ॥ १०२ ॥ प्रचारा

सर्वोपादेयसीमांतंचिदात्मानमुपास्महे ॥ सर्वावयवविश्रांतंसमस्तावयववातिगम् ॥ ९३ ॥ अनारतकचद्रूपंचिदात्मानमुपास्महे ॥ घटेपटेतटेकपेस्यंदसानंसदातनौ ॥ ९४ ॥ जाग्रत्यपिसुषुप्तस्थंचिदात्मानमुपास्महे ॥ उष्णममौहिसेशीतंसृष्टमन्नेशितंद्युरे ॥ ९५ ॥ कृष्णंध्वातेसितंचद्रेचिदात्मानमुपास्महे ॥ आलोकंबहिरंतरस्थंचिदात्मानमुपास्महे ॥ ९६ ॥ अदूरमपिदूरस्थंचिदात्मानमुपास्महे ॥ माधुर्यादिषुमाधुर्यतीक्ष्णादिषुचतीक्ष्णताम् ॥ ९७ ॥ गतंपदार्थजातेषुचिदात्मानमुपास्महे ॥ जाग्रत्स्वप्नसुषुप्तेषुतुयार्तुयार्तिगेपदे ॥ ९८ ॥ समंसदेवसर्वत्रचिदात्मानमुपास्महे ॥ प्रशांतसर्वसंकल्पंविगताखिलकौतुकम् ॥ ९९ ॥ विगताशेषसंभंचिदात्मानमुपास्महे ॥ निष्कौतुकंनिरंभंनिरिहंसर्वमेवच ॥ १०० ॥ निरंशंनिरहंकारंचिदात्मानमुपास्महे ॥ सर्वस्यांतःस्थितंसर्वमप्यपारैकरूपिणम् ॥ १०१ ॥ अपर्यंतचिदारंभंचिदात्मानमुपागतः ॥ त्रैलोक्यदेहमुक्तानांतुमुन्नतमाततम् ॥ १०२ ॥ प्रचारसंकोचकरंचिदात्मानमुपागतः ॥ लीनमंतर्बहिःस्वामान्कोडीकृत्यजगत्खगान् ॥ १०३ ॥ चित्रंबृहज्जालमिवचिदात्मानमुपागतः ॥ सर्वयत्नेदमस्येवनास्येवचमनागपि ॥ १०४ ॥ सदसद्रूपमेकंतंचिदात्मानमुपागतः ॥ परमप्रत्ययपूर्णमास्पदंसर्वसंपदाम् ॥ १०५ ॥ सर्वाकारविहारस्थंचिदात्मानमुपागतः ॥ स्नेहाधारमथोऽशांतंजडवाताहतिभ्रमैः ॥ १०६ ॥ युक्तंमुक्तंचिद्वीपंबहिरंतरुपास्महे ॥ त्स्तरःपद्मिनीकंदंतुंसर्वानसुंदरम् ॥ १०७ ॥

चारीजाग्रत्स्वभौसकोचःसुषुप्तिस्तत्करम् ॥ अतर्बहिश्चस्वेनआत्मान्ब्यात्तान्जगत्लक्षणान्यगान्पक्षिणःकोडीकृत्यांऽतर्भाव्यलीनंमच्छन्नतयास्थितम् ॥ १०३ ॥ १०४ ॥ सर्वसत्तानिर्वाहकत्वात्सद्रूपप्रलयेसर्वासत्तानिर्वाहकत्वात्सद्रूपमितिभावः ॥ परमप्रत्ययमत्यतविश्वासार्हचिदेकरसवा ॥ सर्वासांसंपदांसुखलवानामास्पदंप्रतिष्ठाम् ॥ १०५ ॥ स्नेहसैलनिरुपाधिमेमाचतदाधारम् ॥ जडानादेहादीनावातानांप्राणानांघृष्टिवातानांवाहतिरध्यासोभिघातश्चतस्ययुक्तैर्भ्रमैरशातमविनष्टम् ॥ आतदृशांतैर्युक्ततत्त्वदृशातुमुक्तच ॥ १०६ ॥ त्स्तरसिपद्मिनीकद्वन्निगूढम् ॥ सर्वेषांहस्तपादाद्यगानांसुंदरदृढविष्टभक्ततुरज्ज्वदाधारम् ॥ १०७ ॥

१ कृतैकशेषद्विवचनातप्रचारशब्देनद्वस्तेनप्रचारशब्दाज्जाग्रत्स्वमयोर्लाभः ॥ प्रचाराचारावित्यत्रप्रचारावित्येवापेक्षितमितिजाति २ प्रकृतिभावाभावशब्दांसः



न मन्त्राग्रवैटभण्यमाह ॥ अभीराणञ्जिति ॥ १०८ ॥ अर्द्धयगन्तव्यद्विभिरपहनुमशाम्यम् ॥ आभासअग्निम्यक्तिम् ॥ १०९ ॥ रजनस्वभ्यास्याआग्निभ्यजकम् ॥ ११० ॥ १११ ॥  
 शरान्त्याप्यारापटाराअरित्लमह ससगाभ्यारोपदशानुममसर्वे अपबादशानुअहत्वारोपनिमित्तमहकारोपिनाहं इतरनुद्यतरानाहद्व्यभ्यारोपापाषादभ्यातत्त्वविदितवतो  
 ममजग रुतैरुमिमायामपबाअलुअपयकास्थिरमरुमिमास्त्विलेववास्तुउभयथाप्यहगतज्वरोभ्रबानीत्यर्थ ॥ १११ ॥ ॥ इतिश्रीबासिष्ठमन्तात्यर्यपकाशोनि पू ५  
 कादशम ॥ १११ ॥ ॥ ११२ ॥ ॥ बर्हिर्नारागनि सगामत स्वच्छाल्मत्स्वाम् ॥ जनकाबिस्थितिरानोगुरुभ्रोक्तमिद्वापहीत ॥ १ ॥ तेजनकाद्योजीवन्मुक्ताअत सत्येपदे

जनताजीवनोपार्यचिटात्मानमुपागत ॥ अक्षीरणवसभूतमशशांकमुपस्थितम् ॥ १०८ ॥ अर्द्धयमन्तृतसत्यचिदात्मानमुपास्महे ॥  
 शब्दरुपरमस्यशर्धैराभाममागतम् ॥ १०९ ॥ तरेवरहितंशांतचिदात्मानमुपागत ॥ आकाशकोशविशदसर्वलोकस्यरजनम् ॥ ११० ॥  
 नरजननचाकाशचिटात्मानमुपागत ॥ महामहिसासहितंरहितंसर्वभूतिभि ॥ कवत्वेवाप्यकर्तारंचिदात्मानमुपागत ॥ १११ ॥ अस्वि  
 लमिदमहमैवसर्वत्वहमपिनाहमयेतरञ्चनाहम् ॥ इतिविदितवतो जगत्कृतमेस्थिरमथवास्तुगतज्वरोभ्रवामि ॥ ११२ ॥ ॥ इ० वा०  
 वा० दे० मो० नि० पू० जीवन्मुक्तनिश्चययोगोपदेशानामएकादश सर्ग ॥ ११ ॥ ॥ ११ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ इतिनिश्चयवत  
 स्तमहानोविगतैतस ॥ सत्या सत्येपदेशेतिममेसुखमवस्थिता ॥ १ ॥ इतिपूर्णधिरोधीरा समनीरागचेतस ॥ ननिंदतिननदतिजी  
 वितमरणतया ॥ २ ॥ इत्यलक्ष्यचमत्कारानारायणभुजाइव ॥ ऋजव स्वलिताकाराअपराइवमेरव ॥ ३ ॥ रेमिरेवनखंडेपुद्गीपेपुनगरे  
 पुत्र ॥ देवोपवनमालासुखैर्गेषुसुराइव ॥ ४ ॥ भ्रमु कुसुमपूर्णासुदोलादोलचलासुच ॥ विचित्रवनलेखासुमेरुशृगशिखासुच ॥ ५ ॥  
 षड्भुविजितशत्रुणिचामरञ्चन्नवतिच ॥ विचित्रायानिराज्यानिषिन्नाचारमयानिच ॥ ६ ॥ अनुजम्भुरिमान्सर्वान्नानाचारविचेष्टि  
 तान ॥ श्रुतिस्मृत्युदितारभामितिकर्तव्यतामिति ॥ आइदृशीरमणीयेपुल्लनाहास्यहारिपु ॥ विहाराहाररन्ध्रपुमोगोमोगेपुभ्रूपिता ॥ ८ ॥

भाषितत्सवार्थेष्ववस्थिता ॥ १ ॥ बहिष्पणाधीशोपितल्पवपार्योपियाम् ॥ आतएवार्तबहिष्पसमनीरागचेतस ॥ २ ॥ अलक्ष्येषुसुमतमेपिलक्ष्यवेधनचमत्कारोयेयाम् ॥ अ  
 तपवनारायणभुजाइवस्थिता ॥ स्वलिताकारानमत्स्वभावाअपरोमेरुइवस्थिताः ॥ ३ ॥ तेपोसमदृष्ट्याविहाराप्रपथयति ॥ रेमिरेवत्यादिना ॥ ४ ॥ बोलानामाशेरुत्तैश्च  
 लाभु ॥ ५ ॥ विचित्राअशिवगणियुतानि ॥ ६ ॥ नानाचारबहुविधिशिष्टाचारालीक्षिषेदिताननुष्ठानभूमिजुजगु ॥ स्वयम्यनुष्ठितवर्तइत्यर्थ ॥ इतिहृदयवेकसुतिस्व  
 र्णिकाआरंभाप्यभायस्यालषाक्षिधाभितिकर्तव्यतासंमयागादीभियावत ॥ अनुजम्भु ॥ ७ ॥ इदृशीरमणीयेपुमोगोमोगेपुभ्रूपिता ॥ ८ ॥

विविशुर्निर्विशुः ॥ ९ ॥ चराचरभूतैः सहितेषु सर्वभूतनेषु विश्रान्ताः सुखिताः अखिलाजंतवोऽस्यैः साविधेऽप्यज्ञक्रियाकलापेषु गार्हस्थ्येषु च ॥ अथवा आत्मा सर्वेषां भूतानालो  
क ॥ यथैव ह्युधिता बालामातरपर्युपासते एव सर्वानि भूतान्याग्निहोत्रमुपासते इत्यादि श्रुतेरिति भावः ॥ १० ॥ तेरुर्निस्तेरुः ॥ ११ ॥ परुपाणि कूराणि क्लेशसहानि चित्तानियासु  
हृतवित्तैः शत्रुभिरुद्धतासु परिभूतासु द्वहरीतिषु विपत्स्वितियावत् ॥ १२ ॥ १३ ॥ महदपि ऐश्वर्यमिति शेषः ॥ कुलशैलाहिमवदादयः ॥ १४ ॥ जलराशिरिति व्यतिरेकेऽदृष्टातः ॥

विविशुश्चारुचूतासु मंदारवलितासु च ॥ अप्सरोर्गातपूर्णसु नंदनोद्यानभूमिषु ॥ ९ ॥ सचराचरभूतेषु विश्रान्ताखिलजंतुषु ॥ यज्ञक्रिया  
कलापेषु गार्हस्थ्येषु यथाक्रमम् ॥ १० ॥ तेरुर्हृतगजेंद्रासु भ्रान्तभूरिशिवासु च ॥ भेरीभांकारभीमासु संप्रामार्णववीथिषु ॥ ११ ॥ तस्युः प  
रुषचित्तसु हृतवित्तोद्धतासु च ॥ संरंभक्षीभरौद्रौषु सर्वासु द्वंद्वरीतिषु ॥ १२ ॥ मनस्संषांतुनीरागमनुपाधिगतभ्रमम् ॥ असक्तं मुक्तमाशां  
तंपरं सत्वपदंगतम् ॥ १३ ॥ नममज्जुः ऋचिदपि संकटेऽपुमहत्स्वपि ॥ महदप्युपयातेऽपु कुलशैलाः सरःस्त्रिव ॥ १४ ॥ नो ह्यलासविलासि  
न्याश्रियापरमकांतया ॥ परिपूर्णदुलक्षस्येव जलराशौ रघूद्वह ॥ १५ ॥ नमम्लौढुः खशोकेन श्रीर्भेणेव नस्थलम् ॥ जहर्षचनभोगौघे  
रवस्थायैरिवौषधी ॥ १६ ॥ तेहिकेवलमव्यग्राः कुर्वतः काममंजरीः ॥ इथानिष्टफलं रामनाभिलेषु न तत्पुजुः ॥ १७ ॥ नोदगुः कार्यसंपत्ता  
वाक्कांतानास्तमाययुः ॥ जल्लुपुर्नसुखप्राप्तौ मम्लुर्नैव च संकटे ॥ १८ ॥ मुमुहुर्न विमोहेऽपु न मज्जुर्विपत्क्रमैः ॥ नजहर्षुः शुभैः शौकैरुरुदु  
र्नभवानिव ॥ १९ ॥ प्राकृताचारसंप्राप्तेऽकुर्वतः कर्मकेवलम् ॥ स्थिताविगतसंरंभमपराइव मेरवः ॥ २० ॥ तां त्वंहृष्टिमवपृभ्यराधवाध  
विनाशिनीम् ॥ अनहंकृत्यं हंकारो विहरस्वयथाक्रमम् ॥ २१ ॥ यथाभूतामिमांसेव पश्यन्सर्गपरंपराम् ॥ मेरुस्थितोऽव्यिगंभीरः सममास्व  
गतभ्रमः ॥ २२ ॥ चिन्मात्रं सर्वमेवेदमित्यभाभासतांगतम् ॥ नेहसत्यमसत्यं वाक्चिदस्ति न किंचन ॥ २३ ॥ महत्तामलमालंब्यत्यक्तेद  
मवहेलया ॥ असक्तबुद्धिः सर्वत्र भवभव्यभवक्षयी ॥ २४ ॥ किंरोदिपि घनोद्देगं मूढवच्चानुशोचसि ॥ भ्रमस्युद्धांतचित्तश्चसौम्यावर्त्त  
तृणं यथा ॥ २५ ॥

दूलोपेऽिति दीर्घः ॥ १५ ॥ १६ ॥ अव्ययाः कर्तृत्वाभिनिवेशरहिताः ॥ कास्यतदतिक्रामाभोगास्तल्लक्षणां मंजरी कुर्वतोऽनुभवंतः ॥ १७ ॥ शत्रुजयादिकार्यसंपत्तौ सत्यानउद  
गुरुत्कर्षमापुः ॥ शत्रुभिराक्रान्ताश्च अस्तमपकर्षनाययुः ॥ १८ ॥ विमोहेषु विमोहेऽहेतुषु क्लेशेषु ॥ विपदाकर्मैराक्रमणैः ॥ १९ ॥ प्रकृतएव प्राकृतः स्वस्ववर्णोचित आचारस्ते  
नसमाभेविषये ॥ २० ॥ अनहंकृतौ अहंकारनिष्कण्टशुद्धचिन्मात्रे अहंकाराल्पबुद्धिर्यस्य तथाविधः सत् ॥ २१ ॥ यथाभूतायथास्थिताम् ॥ मेरुस्थितः स्थिरः ॥ २२ ॥  
कीदृशतथाभूतदर्शनतदाह ॥ चिन्मात्रमिति ॥ २३ ॥ महत्ताब्रह्मताम् ॥ २४ ॥ २५ ॥

राश्याः स्यात्स्वटा नि ॥ २६ ॥ २७ ॥ न विपत्तुः स्वयत्स्यत्तत्सुखबद्धत्वात्ताभ्यम् ॥ एकांतबुद्ध्यानिश्चितबुद्ध्यायत्तद्दृष्ट्वास्मिन्पुत्रविद्यार्थविषयवार्थसाधनअभ्यहाराज्यप  
 रितान्नादित्तन्म्यतयावदसितप्रवृत्तिशंकरिष्ये ॥ २८ ॥ ॥ इति श्रीवासिष्ठमन्तात्पर्यप्रकरणेद्वावशा सर्ग ॥ १२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ वर्णितस्तत्त्व  
 शासनशासनादिलयक्रम ॥ प्राणरोधेनतत्कर्षाणिकाप्रोपरष्यते ॥ १ ॥ उपशमप्रकरणेवर्षितयोर्यासनाक्षयहेत्वोत्सोन्नयनयोगक्रमयोमध्येऽसमाधिकारिविषयेणज्ञानविलासेन  
 कामनादिलपत्तयाप्यहतायोपिरामोर्धमप्यमाधिकारिणागुपकाराययोगरुमेणापिषासनारामकारजिज्ञासमानपृच्छति ॥ सम्यग्निहाम्याम् ॥ १ ॥ २ ॥ पृष्टस्योत्त

श्रीरामउवाच ॥ अहोनुज्ञागवन्मूनसम्यग्जातमलक्षय ॥ त्वत्प्रसादात्प्रबुद्धोऽस्मिसूर्यसर्गादिवांबुजम् ॥ २६ ॥ आतिरसंगतानूनमि  
 द्विकागरद्वीवमे ॥ संशान्ताविलसदिह करिष्येवचनतव ॥ २७ ॥ व्यपगतमदमोहोमानमात्सर्यमुक्तश्चिन्तरमुदितात्माशातशोकश्चिरे  
 ण ॥ पुनरसुगमगच्छन्स्वच्छयैर्कांतबुद्ध्यायदिहवदसिसाधोतत्करिष्येविशंक्रम ॥ २८ ॥ ॥ इ०वा०वा०दे०मो०नि०पू०जीवन्मुक्तस  
 गयनिरूपणनामद्वादश सर्ग ॥ १२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ श्रीरामउवाच ॥ सम्यग्ज्ञानविलासेनवासनाविलयोदये ॥ जीवन्मुक्तपदेवस्रब्रू  
 नविश्रांतवानहम् ॥ १ ॥ प्राणस्पन्दनिरोधेनवामनाविलयोदये ॥ जीवन्मुक्तपदेवस्रब्रूवदविश्रम्यतेकथम् ॥ २ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥  
 संसारांतरणयुक्तियोगाशब्देनरुच्यते ॥ ताविद्धिद्विप्रकारत्वंचित्तोपशमधर्मिणीम् ॥ ३ ॥ आत्मज्ञानप्रकारोऽस्याएक प्रकटितोऽमुवि ॥  
 द्वितीय प्राणसाराधःशृणुयोर्यमयोर्यतोऽहम् ॥ सुलभत्वादद्दुःखत्वात्कतर शोभनोनयो ॥ येनावगतमात्रेणभूय  
 स्तोभानयाधते ॥ १ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ ॥ प्रकारोद्भावपिप्रोक्तोयोगाशब्देनयपि ॥ तथापिरूढिमायात प्राणयुक्तावसौशृशम् ॥ ६  
 एकोयोगलयज्ञानसमारोत्तरणक्रमे ॥ समावुपायोद्भाववेवत्रोक्तावेकफलप्रदौ ॥ ७ ॥ असाध्यकस्यचियोग कस्यचिज्ज्ञाननिश्चय ॥  
 ममत्वज्ञिमत साधोऽनुसाध्योऽज्ञाननिश्चय ॥ ८ ॥ अज्ञानपुनरज्ञानत्वत्रैवपिनतद्भवेत् ॥ ज्ञानसर्वास्वस्यास्तुनित्यमेवप्रवर्तते ॥ ९ ॥

गुरुच संतोषितउपशमनकरणोक्तमेवराजयोगहृद्योगप्रकाश्वयत्साप्यप्रतिमानिति ॥ संसरोनिहाम्याम् ॥ ३ ॥ ११ ॥ तत्रप्रथमतयो कतरस्यसुकरत्वमितिशेषपृच्छति ॥ सुल  
 भत्वारिधि ॥ शोभोविक्षेप ॥ ५ ॥ प्राणयुक्तौप्राणनिरोधे ॥ असीयोगपाद्य ॥ ६ ॥ ७ ॥ कस्यचिन्नुसुमारचित्तस्यमाणसरोधुःखासहिष्णोर्दृढयोगोऽसाध्य ॥ कठोरचि  
 त्तस्यविचारकुरालम्यज्ञाननिश्चयोऽसाध्य ॥ ममशुद्धचित्तस्यविचारकुरालस्यज्ञाननिश्चय सुसाध्योऽभिमतइत्यर्थ ॥ ८ ॥ विद्यारारुकरालाहिज्ञानाज्ञानत्वरूपविवेकासा  
 धर्षेभ्याम् तन्पुत्राणकुरालस्यव्यवस्थभाषितमित्याशयेनाह ॥ अज्ञानमिति ॥ प्रवर्ततेस्वतएवप्रथयेते ॥ तथाचाज्ञानस्यसर्वविधासिद्धिणाप्रसिद्धत्वाज्ञानस्यव्यवस्थप्रकाराशय  
 अभ्यवर्तते ॥ ९ ॥

प्रशस्देशकालविषयादिवासाहेतुसापेक्षत्वादपियोगोदुष्करदत्याह ॥ धारणेति ॥ धारणादेशोवासो गिरिकूटचंद्रतारादिहृदयकंठतालुमूलभूमध्यादिश्च ॥ आसनदेशस्तु  
 समेशुचौशर्करावङ्गिवालुकाविवर्जितेशब्दजलाश्रयादिभिः ॥ मनोनुकूलेनतुचक्षुपीडनेगुहानिरुद्धाश्रयणेप्रयोजयेदिति श्रुतिस्मृतिशास्त्रप्रसिद्धस्तासाध्यत्वेनयोगःसुसाध्यतां  
 नायाति ॥ निरुत्साहानामदमतीनामूर्वाणांपुरुषापसदानामिवनधीरस्यसमर्थस्ययतमानस्याधिकारिणःशाल्बीयेसाधनेसुसाध्यत्वकष्टसाध्यत्वविकल्पचित्तायुकेत्याह ॥ अ  
 श्वेति ॥ १० ॥ एवमवातरप्रश्चनिरस्यपूर्वप्रश्नोत्तरं वक्तुमुपक्रमते ॥ द्वावित्यादिना ॥ ११ ॥ प्राणापानतयाप्राणापानयोःसमतासंपत्तिरूपेणरूढःप्रसिद्धःसिद्धिकामानांखे  
 चरत्वाद्यनतसिद्धिदः ॥ ज्ञानकामानातुबुद्धिदःसाक्षात्कारहेतुः ॥ अतस्तश्चण्वित्यर्थः ॥ १२ ॥ तमेवसमाधिमुखविश्रान्तिफलकीर्तनेनापिप्ररोचयन्त्याह ॥ मुखेति ॥ हेष्टपसुत  
 त्वंचेतसाउद्युक्तचित्तेनमुखानिलस्यप्राणस्ययस्फुरणसचरणतनिरोधेनसम्भवतिसिद्ध्यतितथाविधास्थितिप्रतिष्ठागतःसद्ब्रह्मप्रत्ययूषेअक्षयेपरेपदेयोगश्चित्तवृत्तिनिरोधस्तद  
 धारणासनदेशादिसाध्यत्वेनसुसाध्यताम् ॥ नायातियोगोख्यथाविकल्पोनैवशोभनः ॥ १० ॥ द्वावेवकिलशास्त्रोक्तौज्ञानयोगौरघू  
 द्बहात्त्रोक्तंभवतेज्ञानमंतस्थज्ञेयनिर्मलम् ॥ ११ ॥ प्राणापानतयारूढोददेहगुहाशयः ॥ अनंतसिद्धिदःसाधोयोगोयंबुद्धिदःशृणु ॥ १२ ॥  
 मुखानिलस्फुरणनिरोधसंभवस्थितिगतोत्पसुतचेतसाक्षये ॥ समाहितस्थितिरिहयोगस्युक्तिःपरेपदेप्रगलितगीर्णिवत्स्यसि ॥ १३ ॥  
 इत्यार्षेवा०वा०दे०मो०नि०पू०ज्ञानविचारयोगोपदेशःसर्गः ॥ १३ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ ॥  
 अस्तितावदंतस्यतस्यक्वचिदयंकिल ॥ जगद्गूढःपरिस्पदोऽष्टगृह्यामराविव ॥ १ ॥ तत्रकारणतांयातोब्रह्माकमलसंभवः ॥ स्थितःपि  
 तामहत्वेनसृष्टभूतभरभ्रमः ॥ २ ॥ तस्याहंमानसःपुत्रोवसिष्ठःश्रेष्ठचेष्टितः ॥ ऋक्षचक्रेध्रुवधृतेनिवसामियुगंप्रति ॥ ३ ॥ सोहंकदाचिदा  
 स्यानेस्वर्गेतिष्ठच्छतक्रतोः ॥ श्रुतवान्भारदादिभ्यःकथांसुचिरजीविनाम् ॥ ४ ॥ कथाप्रसंगेकस्मिंश्चिदथतत्राभ्युवाचह ॥ शातातपो  
 नाममुनिर्मौनीमानीमहामतिः ॥ ५ ॥ मेरोरीशानकोणस्थेपद्मरागमयेदिवि ॥ अस्तिकल्पतरुःश्रीमाच्छृंगेचूतइतिश्रुतः ॥ ६ ॥  
 भ्यासयुक्तिःसमाहितस्थितिःसर्वविगलितगीर्वाणगोचरनिरतिशयानदहृषोभूत्वानिवस्यसिस्थास्यसि ॥ १३ ॥ ॥ इतिश्रीवासिष्ठम०तात्पर्यप्रकाशेनिर्वाणप्रकरणेपू०  
 त्रयोदशःसर्गः ॥ १३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ सुरससच्छुतस्यात्रशुशुडस्यद्विदक्षया ॥ वसिष्ठमनमेरुस्तच्छृंगंचात्रवर्णयते ॥ १ ॥ प्रस्तुतंप्राणायामादियोगक्रमशुशुडोक्तिप्रप  
 चनेनवित्तराद्वर्णयिष्यमृशुडाल्यायिकामारमते ॥ अस्तीत्यादिना ॥ तस्ययोगिविश्रान्तिस्थानत्वेनवर्णितस्यपरमपदस्यक्वचिद्विद्यावतप्रदेशोपदेशोस्यविश्वभूतानीतिश्रुतेर्जगद्  
 पोब्रह्माडाकारःपरिस्पदोविवर्तः ॥ १ ॥ तत्रब्रह्मोडेमनुप्रजापतिप्रभृतीनांकारणतांयातः ॥ २ ॥ ऋक्षचक्रेनक्षत्रचक्रेसप्तर्षिलोके ॥ युगशब्देनयुगसमूहेवैवस्वतमन्वतरलक्ष्यते  
 ॥ ३ ॥ शतक्रतोरिद्रस्यआस्थानेसन्नायाम् ॥ ४ ॥ मौनीअल्पभाषिता ॥ मानीमाननार्हःप्रमाणकुशलश्च ॥ ५ ॥ यदुवाचतदाह ॥ मेरोरित्यादिना ॥ पद्मरागमयेऽंगेदिविन  
 भोदेशेचूतइतिश्रुतोविश्रुतःकल्पतरुरस्ति ॥ ६ ॥

कल्पार्थमेव हृद्येतन्मयीभिः कल्पलताभिः पाते ॥ अ८ ॥ १ ॥ यतो विष्णोर्भक्तिरुत्पन्नता ॥ १० ॥ तत्तथा विधीर्भजी विप्रसाधनदशायां पुण्यं कलदशायां भुवयपरमपुरुषाया  
 >युदपुण्यकचमेव ॥ संभावनायां लिङ् ॥ ११ ॥ मूर्धोपिमयापृष्टेनेनरातातापेन इति उक्तप्रकारेणैव भुशुहोवर्णित ॥ तदुक्तेः प्रसासनाप्रत्यक्षकारणपर्यति ॥ सत्यमुक्तवानिति  
 ॥ १२ ॥ ११ ॥ ११ ॥ तदवर्णयति ॥ इत्येवादिना ॥ तैर्गौरिकैश्च कतिन ॥ मन्वासवपुत्सेनसेनमेदेव कुम्भाविशाणरजयत्सुलोहिनीकुर्वत् ॥ स्त्रीबाहिलोहिनायवानाऽ  
 सिद्धा ॥ १५ ॥ कल्यांतज्वलनाद्भुतानां ज्वालानां पिष्टवद्भिः सपन्चदेवत्येः ॥ संचितरोमोपचितम् ॥ इन्द्रनीलानां शिखादशकम्पप्रच्छताः प्रभापधुना यस्येत्युल्लेखायामुप

तस्य कल्पतरोर्मूर्ध्नि दक्षिणस्कन्धकोनरे ॥ कलधौ तलताप्रोते विधेते विहगालय ॥ ७ ॥ तस्मिन्निवसति श्रीमान् भुशुहोनामवायस ॥ ८ ॥ वी  
 तरागोद्गृह्लकोशेन श्लेवनिजपक्जे ॥ ८ ॥ सययाजगतां कोशे जीवती हसुराश्विरम् ॥ चिरजीवी तथा स्वर्गेन भूतो न ज्ञा विव्यति ॥ ९ ॥ सदी  
 घायु सनीरागः स श्रीमान्ममहामति ॥ सविश्रांतमतिः शान्तः सकातः कालकोविदः ॥ १० ॥ सययाजीवति स्वगन्तये हयद्विजीव्यते ॥ त  
 द्रवेर्जीवितपुण्यदीर्घचोदयमेव च ॥ ११ ॥ इति तेन भुशुहोसौ भूयः पृष्टेन वर्णित ॥ यथावदेव देवानां सप्तायां सत्यमुक्तवान् ॥ १२ ॥ कथाव  
 सरसशातावययाते सुव्रजे ॥ भुशुहो विहगद्रुमहंयात कुतूहलात् ॥ १३ ॥ भुशुहो संस्थितो यत्र मेरोः शृगतदुत्तमम् ॥ सप्रामवान्क्षणे  
 नाहपयरागमय दृष्टत् ॥ १४ ॥ रत्नगौरिककतिने जसावद्विचर्षसा ॥ मध्वासवरसेने वरजयत्कुम्भांगणम् ॥ १५ ॥ कल्यांतज्वलनो  
 ज्वालापिष्टाद्भिः संचितम् ॥ इन्द्रनीलशिखाधूममालोकारुणितो धरम् ॥ १६ ॥ सर्वेयामेव रागाणां राशिभद्राविवस्थितम् ॥ सर्वसं  
 ध्याप्रजालानां घनमेकमिवाकरम् ॥ १७ ॥ उक्तांति कुर्वतो मेरोर्ब्रह्मनाम्बेव निर्गतम् ॥ मूर्धानमागतकांतवाहवर्जठरानलम् ॥ १८ ॥  
 सुमेरुवने देव्ये वनवालककरजितम् ॥ लीलया दातुं भिदुःखेनीत हस्तशिखां गुलिम् ॥ १९ ॥ ज्वालाभिरिव मालाभिरुणाभिः पयोमुखम् ॥  
 खगनुभिवसस्यं दशैलस्यमिवाहवम् ॥ २० ॥

पतिः ॥ १९ ॥ सर्वेपाटाणालौहिव्यानासंबंधाग्निनाराणां दशनिच्छानावा ॥ १७ ॥ ब्रह्मनाम्बाभुशुभया उक्तांति योनेन ब्रह्मरथभित्वा निर्मयान् कुम्भतश्चिकीर्षतो मेरोर्जठ  
 राचिगतं मूर्धनि शिरःपदेशामागतं वाहवर्जठराप्रिकल्प्य अठरानलमिबस्थितमित्युल्लेखा ॥ १८ ॥ सुमेरुवने देव्यालीलायुक्ता कीर्तुकेन इंदुवारातुपद्मिगुलेनीतप्रसारितमलककर  
 सरजितं हस्तास्वावसाइतर्नगुलिकातमिब ॥ १९ ॥ मालाभिरिव पयितामिज्वालिकाभिः स्वगनुभिवसस्य रत्नकितमतपरोलस्यं पर्यंतवाहवर्जठरा इत्युल्लेखा इत्युल्लेखायाऽप्युभि  
 योऽनुल्लेखस्तथा विधेयवर्जठरा इत्युल्लेखेन पयोनिष्ठैरिव कनुलेः रूपमिवायस्य ॥ २० ॥

कचद्रलोशु रखायाभिस्त्रिभिः शृगायांगुलिभिस्ताराअश्विन्यादी स्पष्टरृष्टागणयितुमिवाकाशपरिचुबत्ब्यामुवदिवउन्नतम् ॥ २ १ ॥ मुरजावाद्यमोदाः ॥ भुवावनभूस्याश्रु  
 तानापुटानावनलक्ष्मीणानृत्यमडपमिवस्थितम् ॥ ध्वनत्पट्पट्पट्कथमरसमूहोयस्मिन् ॥ २ २ ॥ इतपक्त्रिद्विकसत्यातालपत्राणामावहृद्यापंस्यया ॥ उदारौमदमन्मथौसर्वप्रा  
 णिनायस्मिन् ॥ २ ३ ॥ तापसत्वेनोत्प्रेक्षते ॥ वरेति ॥ २ ४ ॥ २ ५ ॥ २ ६ ॥ पारज्ज्वविधिम् ॥ २ ७ ॥ सितहरितादिवर्णवर्णकुसुमराशिलक्षणेः प्रतिदिननैरंगैरजकद्रव्यैर्दिदिव्योभि  
 विहितानिलिरिवतानीवअमलानिचित्राणियेतथाविधममरयुवतिवर्गस्यलीलाचलक्रीडापर्वतभूतैरवशिरःशृगमहसप्राप्तवानितिप्राक्तनचतुर्दशश्लोकेसर्वेषामन्वयः ॥ २ ८ ॥

ताराः स्रष्टुमिवाकाशमंगुलीभिरिवत्रिभिः ॥ कचदंशुनखाग्राभिः परिचुबदिवोन्नतम् ॥ २ १ ॥ गर्जज्जीमूतमुरजंभूश्रुतानांतुमंडपम् ॥ ह  
 सत्कुसुमगुच्छाढ्यध्वनत्पट्पट्पट्कम् ॥ २ २ ॥ दंततालदलावहृद्यापरिहासादिवस्फुरत् ॥ दोलालोलाप्सराचंद्रमुदारमदमन्मथम् ॥ २ ३ ॥  
 शिलाविश्रांतविबुधमिथुनाश्रितकंठरम् ॥ वरांबरजिनंशुभ्रगंगासज्ञोपवीतिच ॥ २ ४ ॥ तापसंपिंगलमिववेणुदंडधरंस्थितम् ॥ गंगा  
 निर्झरनिर्झादिलतागृहगतामरम् ॥ २ ५ ॥ गंधर्वगीतसुभगमामोदमधुरानिलम् ॥ फुल्लहेमांबुजोत्तंसंतारारत्नविभूषितम् ॥ २ ६ ॥ व्यो  
 म्नःपारमिवप्रासंपिंगलमैरवंशिरः ॥ २ ७ ॥ सितहरितपीतपाटलधवलैर्वनकुसुमराशिनवरंगैः ॥ दिविविहितामलचित्रंलीलाचलममर  
 युवतिवर्गस्य ॥ २ ८ ॥ ॥ इ० वा० वा० दे० मो० नि० पू० भुशुंडोपाख्यानेमैरुशिखरवर्णनंनामचतुर्दशः सर्गः ॥ १ ४ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठउ  
 वाच ॥ ॥ कुसुमापूर्णकल्याभ्रकुंतलेतस्यमूर्द्धनि ॥ कल्यांगमहमद्राक्षशाखाचक्रमिवस्थितम् ॥ १ ॥ पुष्परपवभ्रवलितंरत्नस्तवकदंतु  
 रम् ॥ उत्सेधनिर्जिताकाशंशृंगेशृंगमिवार्पितम् ॥ २ ॥ ताराद्विगुणपुष्पैर्धमेघद्विगुणपल्लवम् ॥ रश्मिद्विगुणरेपवभ्रंतडिद्विगुणमंजरीम्  
 ॥ ३ ॥ स्कंधेषुकिन्नरीगीतद्विगुणभ्रमरस्वनम् ॥ दोलालोलाप्सरोलोकद्विगुणीकृतपल्लवम् ॥ ४ ॥

इतिश्रीवासिष्ठम० तात्पर्यप्रकाशेनिर्वाणप्रकरणेपू० चतुर्दशः सर्गः ॥ १ ४ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ शृगेकल्पतरुश्रुतःपुष्पपद्यादिसंपद ॥ स्कंधेकाककुलंतत्रभुशुंधश्वेहवर्णयते ॥ १ ॥  
 कुसुमापूर्णांककल्यायाण्येवकृतलाःकेशाद्यस्मिस्तथाविधेतस्यशृगस्यमूर्धनिशिरोदेशेप्राणिनामभिलषितार्थपूर्णायाकल्पंतइतिकल्यायंगानिशाराखाद्यवयवायस्यतथाविधप  
 रितःसमप्रसृतशाखापक्त्वाच्छाखाचक्रमिवस्थितम् परवैचित्र्यमागतमित्यंतद्वादशश्लोकोक्तविशेषणविशिष्टमर्थात्शानातपोक्त्तूततरुमहमद्राक्षामितिसंबधः ॥ १ ॥ पुष्परे  
 गुलक्षणेःरैर्वलितंब्याप्तम् ॥ उत्सेधौन्नत्यम् ॥ शृंगेप्रावर्णितमेरुशृगे ॥ २ ॥ नकेवलमुत्सेधैर्नैवनिर्जिताकाशंकिंतुताराद्विद्विगुणपुष्पैर्घादिनापीत्याह ॥ तारेति ॥ तद्विद्वि  
 गुणमंजरीमितिनवृतश्वेतिकपिनकपीतिद्वस्वनिषेधश्छादसःकपोलोपः ॥ ३ ॥ दोलालोलाप्सरोलोकद्विगुणीकृतपल्लवम् ॥ ४ ॥

कामद्वारत्वात्सर्वविद्वारार्थरुतबिहगमवपे सिद्धगधसप्तर्षोर्द्विगुणघथास्यासथाउत्थानिप्यन्त्रविहगमायस्मिन् ॥ रत्नकांतिलक्षणया अच्छनीहारद्विगुणपाल्यथावतोशुकपरि  
 दितपरगनिवस्थितम् ॥ ५ ॥ औपत्यातिशयेन चद्रविषसमाश्लयारत्नरसपुंयेर्बद्विगुणागानिअतएषुइतिफलातिपस्य ॥ स्कंधमूलेषुसर्लति.कस्याधिद्विगुणीकृतानिवपषाणि  
 यस्य ॥ ६ ॥ ७ ॥ अप्तरोलक्षणपनरीमिचलयस्वने कटककणितैर्भुगानुत्साययहीता कुसुमानामांतरामकारा यस्य ॥ चकार प्राक्तनविशार्णरस्यसमुच्चयाथ ॥ ८ ॥ ज  
 गजार्त्तप्रतोहोमिचमिथितम् ॥ अंतानामनवधीनादरानामाशानाविशोपरिरूकम् ॥ ९ ॥ १० ॥ अशुर्किंयववैर्भ्रिथाक्यामिषार्थिकामप्रपूरकम् ॥ लतानां विलसन

मिद्गधवमघातद्विगुणोत्यविहगमम् ॥ रत्नकांत्यच्छनीहारद्विगुणत्वग्द्वतांशुकम् ॥ ५ ॥ चंद्रविषसमाश्लेषद्विगुणां गवृहफलम् ॥ मू  
 लर्मलीनकल्याभ्रद्विगुणीरुतपवकम् ॥ ६ ॥ सुरसंबलितस्कंधपत्रविश्रांतकिन्नरम् ॥ निकुजकुजजीमूतकच्छसुमसुरादिकम् ॥ ७ ॥  
 स्वाकारिविपुलभंगानुत्सायवलयस्वने ॥ अप्सरोभ्रमरीभिश्चगृहीतकुसुमांतरम् ॥ ८ ॥ सुरकिन्नरगंधर्वविद्याधरवरान्वितम् ॥ जगज्जा  
 लमिवानंतंशशाशाफारपूरकम् ॥ ९ ॥ नीरधकलिकाजालनीरधमृदुपहवम् ॥ नीरधविकसपुंयनीरधवनमालितम् ॥ १० ॥ नीरधम  
 जरीपुजनीरधमणिगुच्छकम् ॥ नीरधांशुकरब्राह्मणलताविलसनाकुलम् ॥ ११ ॥ सर्वत्रकुसुमापूरे सर्वत्रफलपहवै ॥ सर्वाभोदरज पु  
 जे परवैचित्र्यमागतम् ॥ १२ ॥ तस्यकक्षेपुंजपुलतापत्रेपुपर्वसु ॥ पुण्येधालयसंलीनान्विहगान्दृवानहम् ॥ १३ ॥ निशानाथक  
 लावडकृणालशकलेधितान् ॥ अजुनाभोजिनीकदकवलान्ब्रह्मसारसान् ॥ १४ ॥ विरंचेरयहसानांपोतकान्सामगायिन ॥ अंकार  
 वंदद्रुद्वेदोन्नस्रविद्यानुशासनां ॥ १५ ॥ उद्रीणमत्रनिचयान्स्वाहाकारनिप्रस्रनान् ॥ अस्त्यैनेकतद्विपुंजनीलमेघसमोपमान् ॥ १६ ॥  
 दर्वनिरीक्षितान्निन्यजवेदिलतादलान् ॥ शुकाक्कारानवाच्छयामाच्छिशुच्छिखिशिखाशिखान् ॥ १७ ॥ गौरीरक्षितवर्षीचान्की  
 मारान्वर्यहोण ॥ स्कंदोपन्यस्तनिशेषशेवविज्ञानकोविदान् ॥ १८ ॥

सास्यम् ॥ ११ ॥ १२ ॥ कक्षेपुस्कंधशाखासधिपु ॥ कुनेपुलतावतराखापेपु ॥ १३ ॥ विहोणुविशेषमाह ॥ निशानाथेति ॥ निशाकरकलानिस्वाशुणालशकलानीब  
 नेधितान्त्रधिथान् तथा अजुनाशुभाभोजिनीकंशाविकबलानिपासायेयान्पाविधाय ब्रह्मवाहनशुतांस्तारसाहस्रान् ॥ १४ ॥ अंकारस्यवेरानां चरइत्यार्थालोचनस  
 ह्रापत्यामुच्छेदोभिषमूतान्प्रापकमलविपाल्यनुशासनगुठुमखाद्विधिनाप्ययनयेषाम् ॥ १५ ॥ अग्निबाह्यशुकोलाप्रकल्पयति ॥ उद्रीर्षोत्यादिना ॥ अस्थिरास्व नैकाप्ययेका  
 नितद्विर्नुमानिनीलेयाम्भरणत समाउपन्यायेपाम् ॥ १६ ॥ यज्ञबन्धुपुआलीर्गानोहितकुशलतानां दलानीकस्याभायुद्धितायुक्तराजुरितिलाहाहनशुतान्पुतान्इदृशकानि  
 निषकानुपच्येने ॥ चमूरोपापकल्पयति ॥ धियुनिन्यादिना ॥ पितृस्वित अन्न-धित्स्वेभामास्तार धित्कायेषाम् ॥ १७ ॥ १८ ॥





पक्षपथिविशेषणानिपटानि ॥ त्वं हरीकस्य कृद्गदराकाशकाशकावाणायाम् ॥ तस्य भूताकाशकावाणायाम् ॥ सरपक्षेद्धिमभ्येपुहरीकाणामाधारभूतं कु  
 इरनिवृतयस्य ॥ वयपक्षिणस्यामवहाराविभ्रातिल्लेहना ॥ निमलतमव्याकटाशयथी ॥ ३१ ॥ ॥ इति श्रीवासिष्ठमन्तान्यप्रकाशोनिर्वाणमकरणेषु ० पञ्चदश सर्गः ॥ १ ॥  
 पुर नामसिद्धिनजितनासनादिभिः ॥ मुमुक्षुजन्मकमरि कृतयशोप्रवर्णयते ॥ १ ॥ अथ अहृतस्य मुमुक्षुत्वस्य पुरस्वात् अचत्तेन सप्रमिव अपत अघातरम् ॥ १ ॥ किञ्चिद्विशो  
 भितमभदत्तेतद्विष्णोति ॥ वृक्षोभेति ॥ वायसानामास्थानसभा ॥ २ ॥ अरक्तिमवितकितासभावितागमनमपिमाभमम् ॥ अवमुद्धवाम्त्रिकालवर्धित्वैवेति भाष ॥ ३ ॥

सौम्य प्रमन्मभुरोरसवान्माहात्म्ये सरोवरइवातरखद्वरीत्य ॥ ह्युहरीककुहरव्यवहारवेत्तागंभीर्यमच्छमजहव्यकटाशयश्री  
 ॥ ३८ ॥ ॥ इ० वा० वा० दे० मोक्षापायेपुनि० पू० मुमुक्षुहोपास्थाने मुमुक्षुदर्शननामपचदश सर्ग ॥ १५ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठ उ  
 वाच ॥ ॥ अयतस्याहमपतटीप्यमानवपु पुर ॥ किञ्चिद्विशोभितसप्त स्वान्नक्षत्रमिवाचले ॥ १ ॥ चुक्षोभवायसास्थाननीलोत्पलस  
 रममम् ॥ मत्पातमदवातेन मृकपेनेव सागर ॥ २ ॥ अशकितमपि प्राप्तदर्शनान्मानमन्तरम् ॥ मुमुक्षुत्वस्य सियोयप्राप्तइत्यवबुद्धवान् ॥ ३ ॥  
 पत्रपुंजालमुत्स्यो मेघगाडवाचलातोहे मुनेस्वागतमिति प्रोवाच मधुरालरम् ॥ ४ ॥ सकल्पमात्रजाताभ्याकराभ्यां कुसुमांजलिम् ॥  
 मत्पमाश्रुतं वादान्मेषो हेमिमिवोल्करम् ॥ ५ ॥ इदमासनमित्युक्त्वा नवकल्पतरुच्छदम् ॥ उपानीतवतित्यक्तमृत्येवायसनायके ॥ ६ ॥  
 मुमुक्षुदत्तित्वेत्स्वायकलापक्षेपुपक्षिपु ॥ उपविष्टमुनिं ह्रस्वास्वानोन्मुखदृष्टिपु ॥ ७ ॥ समतात्वगर्वदेन मुमुक्षुदेन समत ॥ तस्मिन्कल्पल  
 तापुंजेत्युपविष्टो ह्रमाने ॥ ८ ॥ अध्यापादिसपायमुमुक्षुहस्तुष्टमानस ॥ मामुवाच महातेजा सौन्दान्मधुराक्षरम् ॥ ९ ॥ ॥ मुमुक्षु उ  
 वाच ॥ ॥ अहो भगवतास्माकप्रसादादर्शितश्चिरात् ॥ दर्शनामृतसेकेन यस्मिन्का सद्भुभावयम् ॥ १० ॥ मत्पुण्यचिरसम्भारप्रेरितेन त्व  
 याधुना ॥ मुनेमान्येकमान्येन कुतश्चागमनरुतम् ॥ ११ ॥ कश्चिदस्मिन्महामोहे चिरविहरतस्त्व ॥ अखद्वितेव समतास्यिताचेतसि पाव  
 ने ॥ १२ ॥ किमर्यमप्यागमनेच्छेरोनात्माकदर्थित ॥ वचनश्रवणोत्कानामाज्ञानोवकुमर्हसि ॥ १३ ॥

नैपशाव मन्मोषेपदवतियावत् ॥ १ ॥ तैश्च स्वागतोत्तिकालेषु ॥ द्विमयेवैमशिशिरमासरोल्करमिव ॥ ५ ॥ स्वल्पमृत्युव्याहारा आसना नयनकल्पात्वात्पयमेवासनमा  
 रादुपानीतवरीत्यप ॥ ६ ॥ उदितोत्तपूर्वाव्ययि ॥ स्वीयाकलाकृत्तियद्वयसतपसायेपातयाविधेपुपुष्पिपुत्तस्त्रभावायसेपु ॥ ७ ॥ तत्सदनतरमईमुष्टेन सममुपविष्ट  
 ॥ ८ ॥ ॥ पसाशेनुपदः ॥ सद्भुनापुण्यदशायमाणा कल्पदशसद्विताया ॥ वयमितिमिकुटजातितापोनायकाव्याख्याया विभित्कृष्यचनम् ॥ १० ॥ कुल कल्याणवेगात्  
 ॥ ११ ॥ महामाद्वुल्लासनाकापकान्ति ॥ १२ ॥ आश्वापनवचनप्रदयेत्कानामत्कथिनामि ॥ आशांकाव्यामर्षम् ॥ १३ ॥

मृष्टानिशानोद्धेखनेन मणिवच्छोधितानि ॥ अतएवमालायाकारेण घटितानि ॥ देहेषु कान्तानि मनोरमाणि ब्रह्मादिशरीराणितन्मयानितद्विकारभूतानीत्यर्थः ॥ ७ ॥ निलानीर  
 दामेघाएवपल्लवानिदशायस्य ॥ अवरमाकाशादिशदित्यावत् ॥ अवरवल्लम् ॥ ८ ॥ अमतीभिः शिवांगनाभिः क्रोधीभिः पैकैर्महामासैरनारामिर्बैर्बल्योदनैश्च आकुलम् ॥ माम  
 नगरादिभ्यो बहिर्भूतम् ॥ अमतीभिः शिवाभिः कल्याणवेषाभिरगनाभिः पैकैर्महद्विर्घटतमत्वात् शस्यैर्मासौदनादिभ्योश्चाकुलव्याप्तसर्वदोषेभ्यो बहिर्भूतमित्यपिश्लेषादारोप्य  
 ते ॥ ९ ॥ मातरो बह्व्यमाणाः प्रेम्णा वन्नतीति बधवः सदा क्रीडासाहायाः ॥ १० ॥ चरतः पर्यायेण तत्तदंगभूषणाय प्रसर्पतः ॥ मत्तणागकाः स्निग्धसर्वांगा ॥ दीप्यमानस्वर्णकांतयः  
 ॥ ११ ॥ यस्यैत्रैव ग्रीषणमाचरितचरित्रम् ॥ तदेवावयुयोदाहरति दृक्पातेत्यादि विशेषैः ॥ १२ ॥ सत्यसंकल्पत्वात्कल्याणचित्तनैव स्वस्थीकृतजगज्जातयेन तथा विधमत  
 एवव्यापारः समाधिस्तस्य चेतो यस्य तथा विधस्य यस्य दृच्छया समाधिभोगेयः करस्पदः सोऽप्यासुराणि पुराणि क्षिणोत्यसुरैस्सहनाशयतीत्यासुरपुरक्षयस्तथा विधो भवतीति वि  
 निर्मलानिजितेंदूनिमृष्टानिघटितानि च ॥ यस्यास्थीन्येवरत्नानि देहकांतमयानि च ॥ ७ ॥ सुधाकरसुधाधौतनीलनीरदपल्लवम् ॥ तारका  
 विंदुशबलं यस्य चांबरं मंवरम् ॥ ८ ॥ अमच्छिवांगनापक्वमहामांसोदनाकुलम् ॥ बहिर्भूतं गृहं यस्य शमशानं हिमपांडुरम् ॥ ९ ॥ कप्रा  
 लमालाभरणाः पीतरक्तवासवाः ॥ आंत्रस्रग्दामवलितबंधवो यस्य मातरः ॥ १० ॥ प्रस्फुरन्मूर्धमणयश्चरंतो मसृष्टांगकाः ॥ भुज  
 गावलयायस्य प्रकचकनकत्विषः ॥ ११ ॥ हृक्पातदग्धशैलेंद्रजगलकवललालसम् ॥ भैरवाचरितं यस्य लीलासंत्रासितासुरम् ॥ १२ ॥  
 स्वस्थीकृतजगज्जातस्वव्यापारस्य चेतसः ॥ चहृच्छयाकरस्यंदोयस्यासुरपुरक्षयः ॥ १३ ॥ एकाग्रमूर्तयः स्नेहरागद्वेषविवर्जिताः ॥ स्वश  
 नायस्य ते शैलाः सरसा अपि नीरसाः ॥ १४ ॥ शिरःसुराः सुरकराः करदंतमुखोदराः ॥ ऋक्षोऽष्टाजाहिवक्राश्च प्रमथायस्य लालकाः ॥ १५ ॥  
 तस्यनेत्रत्रयोद्गासिवदनस्यामलप्रभाः ॥ यथागणास्तथैवान्याः परिवारो हिमातरः ॥ १६ ॥ दृढं तिमातरस्तस्य पुरोभूतगणानताः ॥  
 चतुर्दशविधानंतभूतजातैकभोजनाः ॥ १७ ॥

शेषः ॥ १३ ॥ यस्य समाधिकाले प्रसिद्धमैक्यापृथिवीशैलरूपतन्मूर्तं प्रुप्त्यक्षरयतइत्याशयेनाह ॥ एकायेति ॥ स्नेहरागद्वेषादिसर्वदोषविवर्जिताः रसापृथिवीरसोजलंचत  
 त्सहिता इति सरसा अपि स्वशानाः शोभनाशनचुमाइवनीरसा अशनायापि पासादिवृष्णाशून्यास्ते प्रसिद्धाभेरुहिमवदादयः शैलायस्य हरस्य एकाग्रमूर्तयः प्रसिद्धा इत्यर्थः  
 ॥ १४ ॥ इदानीतस्य गणान्सर्वगेषु सर्वशक्तिमतो वर्णयति ॥ शिर इति ॥ शिरासि सुराधावनस्वहनादिसुरशक्तिमतयेषाम् ॥ तथा सुराश्च कराविविचित्रशिल्पादिकरशक्तिमंतो ये  
 षाम् ॥ तथा कराश्च दंतमुखोदरचर्वणप्रक्षणावपनादिशक्तिमतो येषाम् ॥ ऋक्षोऽष्टाजा अजा अहयः सर्पलेपासि ववक्राणि येषा तथा विधाः प्रमथायस्य लालकाः क्रीडासहा  
 या इत्यर्थः ॥ यथागणास्तथैव सर्वांगेषु सर्वशक्तिमत्त्वोनाकाराननाश्च मातरस्तस्य परिवारः ॥ १६ ॥ भुवनसख्यया चतुर्दशविधानि सख्यया अनतानि भूतजातान्येकं मुख्य  
 भोजनमनयासाम् ॥ १७ ॥

३६ ॥ १ ॥ दिश्रान्तर्ध ॥ अत परवानरूपेणत ॥ सधारे अम्ययथातथाधिधानीसवयलानामाविभावितीतिआविभावितीरोभावात्  
 ३७ ॥ २ ॥ ५ ॥ वियमधुरं वयवणोचिर्नदीणायानिबिबदपथास्ययस्य साक्षात्कारमात्रात्सकलप्रयापहरंस्वयम्लैत्रजगद्द्वारायनवशरीरमाश्रित अतएवसहजानवप्रहर्षयुक्तो  
 भृशुहृत्प्रधात्तारुयनायसराज्ञेनसायागेनबदननाभिरामरूप सनिदिमादेतिप्रेणास्यय ॥ १ ॥ सभृशुहोमामाश्रितिशुद्धमन्तमखिलनिजस्वरूपमनुज्जितसमयेणात्यक्तवि  
 नयापशागत्मादादिवरंकाणकमगकयपितुमलगिरादेवंदृश्यमाणदसातमाह ॥ यथागुण्य सुदरोमेघ लानितेनस्वगजितरवेणमधुपमकरदधानरसिकमरप्रतितेवेवाहृतह  
 ३ ॥ नयाषयागवयपुद्गलप्रदानरसिकमयिदुक्तिर्नोपेरा किलनुवादाप्रमितिशाफ ॥ ७ ॥ ॥ इतिश्रीवासिष्ठम० आत्य० ० निवा० ० पू० सप्तवशा सर्ग ॥ १७ ॥ ॥ ५ ॥  
 स्वजगत्पुनर्मयोरीहरत्तद्रणमातृका ॥ तातापानोत्सवाम्मावा भृशुहनाप्रवर्णिता ॥ १ ॥ तत्रकस्मिन्कुलेप्रवाजातइतिप्रथमप्रशस्योत्तरवकुभूमिकारचयति ॥ अस्तीत्या  
 परिविश्रांतधीर्जात परमानदघूर्णित ॥ आविभावितीरोभावात्तज्ज्ञससारजन्मनाम् ॥ ५ ॥ सरभसवदनाभिरामरूप प्रियमधुरोचित  
 गानलपवाशय ॥ स्वयमिवनवमाश्रितशरीरमकलप्रयापहरं प्रहर्षयुक्त ॥ ६ ॥ इदममलगिरासमाहशुद्धमन्तमनुज्जितसमभ्रमक्रमे  
 ण ॥ शययितुमखिलनिजस्वरूपमधुपमिखलितेनमुग्धमेघ ॥ ७ ॥ ॥ इ० वा० वा० दे० मो० नि० पू० ॥ भृशुहोपाख्यानेभृशुहस्वरूपव  
 र्णननाममदश सर्ग ॥ १७ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ भृशुहउवाच ॥ अस्यस्मिजगतिश्रेष्ठ सर्वनाकनिवासिनाम् ॥ देवदेवोहरोनामदेवदेवा  
 भिवदित ॥ १ ॥ परपदश्रेणिनयनायस्याच्चक्षुयकजनी ॥ विलासिनीशरीरार्थेलताभूतरोरिव ॥ २ ॥ हिमहारसितायस्यलहरीस्तय  
 कोभिता ॥ आवेष्टितजटाजूटागाकुसुममालिका ॥ ३ ॥ क्षीरसागरसमूत प्रस्तुताचूतनिर्झर ॥ प्रतिक्षिपकर श्रीमान्यस्यशूढामणि  
 शशी ॥ ४ ॥ अनारतशिरश्चद्रप्रत्नवेणाचूनीरुत ॥ यस्येद्वनीलवत्कालकूट कंठेविभूषणम् ॥ ५ ॥ घृलिलेखामहावर्त्तस्वच्छपावकसप्त  
 वम् ॥ परमाणुमयप्रस्मयस्यज्ञानजलसितम् ॥ ६ ॥

रित्त ॥ सर्वैधानाकनिवादिनाम्यश्रुष्टासौनस्यबटारिगुणैरुत्तमाइवानामपिदेवदृष्यज्जपास्यश्रेयानिदेविप्रसन्नविभिरव्यजित सवत सदाचचदितोमस्कृतस्तुतश्चेतिचि  
 त्तियराणे सर्वशान्तस्यैवोत्सर्परमावधित्वमितिर्वातम् ॥ अनेनाथाहृद्यमाप्यस्यविचारकोमगलमपिष्ठतबोध्यम् ॥ १ ॥ पदुपवानाश्रेणिरिवनयनानिययत्याः ॥ २ ॥ इ  
 दित्तमजीवनरतिकेत्वेत्यर्त्तकृत ॥ ५ ॥ तथायस्यस्वच्छास्वाशिपासकाजगदलपदेनो सप्तवतीतितथाधिधुलिलेखापृष्ठिश्रेणिषुपामद्भूतअकयथात्याबर्त्तयस्यासापावि  
 धे र्पुल्लभूतानामस्यमग्नवेशरकनेणपररमस्यमाप्यकमाप्रयशिरोयात्परमाणुमय सितशुभ्य तत्ताक्षिचिन्माचलक्ष्ण्यजलक्षितताञ्जानकंकांयालक्ष्णैतल्लयत्यवायाश  
 वत्प्रभास्य्याक्षिपुष्पवित्यनुब्रजते ॥ इर लशुभ्यनप्रजनिमित्तोद्भूतनिधिभित्तनवस्थाका ॥ १, ५

ध्वनतः शैला गृहाश्वस्मिन्कर्मणितथा भवति तथा ॥ चंद्रोदयरागेणरजत्रववध्वनच्चसुद्रवारीवजर्जु ॥ ३४ ॥ चंद्रनादिनारक्तवसासवादिनावाचिचिंतान्यनुलिप्तानिपु  
 ष्टान्यगानिशिरआदिखुरपर्यतानियथास्युस्तथापानपपुः ॥ ३५ ॥ तासामुन्मत्तत्तान्येवकानिचिदभिलपन्नुपसंहरति ॥ पपुरिति ॥ पपु पेयानि ॥ अपुः परस्पररक्षुः ॥ पर  
 स्परमुखेअग्रीवाअहौषु ॥ अपटचंपरिदत्तस्वाचारशिक्षयाअपगतसहृत्तंवा ॥ ३६ ॥ ॥ इतिश्रीवासिष्ठमंजात्यर्थप्रकाशेनि० पू० अष्टादशः सर्गः ॥ १८ ॥ ॥ ७ ॥  
 ब्राह्मीहस्यांचडयोगारखजन्मभ्रातृभिः सह ॥ ब्राह्म्याः प्रसादाज्ज्ञानानिः पितुः स्थानानि रूच्यते ॥ १ ॥ तासामानुषाम् ॥ वाहावाहनभूताश्वडादयः ॥ १ ॥ तत्रतस्मिन्नुत्सवे

अन्याजगुर्ध्वनच्छैलगृहमापानतोषिताः ॥ वारीवरवद्रंजजगन्मंडलकोटरे ॥ ३४ ॥ अन्याः पानंपपुः पुष्टचिंतांगशिरःखुरम् ॥ ली  
 लाघुरघुरारावरणदाकाशकोटरे ॥ ३५ ॥ पपुरुदगुरथोच्चैः सत्तराजगुरुचुर्जहसुरपुरहौषुः पेतुरुच्चैर्वल्लगुः ॥ ननृत्तुरनिशमादुः स्वादुमां  
 संचंदव्यस्त्रिभुवनमपटत्तंचक्रुरुन्मत्तत्ताः ॥ ३६ ॥ ॥ इ० वा० वा० दे० मो० नि० पू० भु० मातृव्यवहारवर्णनंनामाष्टादशः सर्गः ॥ १८ ॥  
 भुशुंडउवाच ॥ इत्युत्सवेवर्त्तमानेतासांवाहास्तउत्तमाः ॥ तथैवमत्ताजहसुर्नृत्तुः पपुरप्यस्तृक् ॥ १ ॥ तत्रैकत्रासवोन्मत्ताः काश्चिन्न  
 नृत्तुरंबरं ॥ रथहंस्यः स्थिताब्राह्म्यः काकश्चालंबुसारथः ॥ २ ॥ दृत्यंतीनांचहंसीनांपिबंतीनामथासवम् ॥ तलेचाब्धितटानांनुरतिः सम्य  
 गजायत ॥ ३ ॥ संजातरतयोमत्ताः सर्वाहंस्यः क्रमेणताः ॥ रेमिरेसहकाकेनाप्यथमत्तास्तदाकिल ॥ ४ ॥ सप्तानांकुलहंसीनांदयितोवा  
 यसस्वसौ ॥ क्रमेणारमैकत्रयावदन्योन्यमीप्सितम् ॥ ५ ॥ अथागर्भधारिण्योवभूवुरतितोषिताः ॥ देव्यश्चक्रुत्तनृत्यास्ताः सुप्रशां  
 तमथाययुः ॥ ६ ॥ ददुरोदनतांयातामीश्वरायप्रियामुमाम् ॥ भोजनायमहामायादेव्यस्ताः शूलपाणये ॥ ७ ॥ प्रियामंभोजनेदत्तेत्येवं  
 चशशिशेखरः ॥ बुध्वावभूवरुषितोयदामात्तगणंप्रति ॥ ८ ॥ तदातास्तांसमुपाद्यस्वांगदानेनवैपुनः ॥ ददुर्भूयोविवाहेनपार्वतीमिदुमौ  
 लये ॥ ९ ॥ ततोदेव्योहरश्चैवपरिवारस्तथैतयोः ॥ सर्वेसंतुष्टमनसः स्वांस्वामुपययुर्दिशम् ॥ १० ॥

ब्राह्म्योब्रह्मणीसवधिन्योरथहंस्यः अलंबुसायारथोवाहनभूताश्वडाख्यः काकश्च एकत्रस्थिताननृतुः ॥ २ ॥ अब्धितटानांवेलानांतलेसमभूप्रदेशेइतिउट्टीपनविभावोक्तिः ॥  
 रतिरनुरागः ॥ ३ ॥ मत्तत्वादेवोक्तेऽजजातीनामपिहंसीनांनिकटजजातीयेनापिकाकेनसहरतिरनुचितापिसपनेतिसूचनायापिशब्दः ॥ ४ ॥ एकत्रेतिवीप्सितम् ॥ एकैकस्यांह  
 स्यायावदन्योन्यमीप्सितमिच्छापूर्त्तित्वावदरमतेत्यर्थः ॥ अथकृतोत्सवकृत्यास्तादेव्योमातरश्चस्वमायाचेष्टाऽविमर्शास्तुप्रशातमक्रुयंतंरुद्रययुः ॥ ६ ॥ अतएवओदनतांया  
 तामुमांतस्यैर्दंश्वरायभोजनायददुः ॥ ७ ॥ यद्दशशिशेखरोमेप्रियाभोजनेदत्तेतिबुध्वामात्तगणंप्रतिरुषितावभूवत्तदातामातरस्तांपार्वतीस्वांगदानेनस्वत्यगिः शिरआद्यैकैकाव  
 यवकल्पनेनपुनरुत्सायभूयोविवाहेनपाणिग्रहणविधिनाददुरितिद्वयोरन्वयः ॥ ८ ॥ ९ ॥ एतयोर्देवीहरयोः ॥ मातृणां देव्यंशत्वेनकीकारादेकशेषेद्विवचनम् ॥ १० ॥

रुक्मेदोवसाः आसङ्गवसदोपयोगासाम् ॥ शरीरावयवाः शबहलपादावयवः अजोयासाम् ॥ १८ ॥ तत्कल्पस्थानानासांनानाम्याह ॥ जयाचेत्यादिना ॥ देवतामानु  
 रेष्या ॥ २० ॥ ननु रातकोट्यस्तु चामुडादत्यादिषु स्वस्थेतासांसिद्धे कथमद्याचित्युत्पेतमाह ॥ १९ ॥ तासांमध्ये सप्तमीयाविषयतेतस्यास्तुवाहनवधारण्य-  
 काकोविषयतद्विपरिणाम्यय ॥ २२ ॥ २३ ॥ इति उक्तलक्षणमातर ॥ २४ ॥ चित्सीकाम्यद्वारासमाधीपरमार्थश्रुतस्वात्मतत्त्वप्रकारकथानोत्सवम् ॥  
 वामलोतोवाममार्गोत्तरास्वाराधनकारलद्वतालुद्वुठानानन्दमूर्त्तिभेदगाराप्यत्वेनाश्रिता ॥ त्रुठंल्लेखामलोतोवामभागलद्वुठानः सत्यआश्रिताइतिवा ॥ २५ ॥ २६ ॥  
 स्वरोष्ट्राकारवदनारुक्मेदोवसासवा ॥ दिगंतरविहारिण्यशरीरावयवसज ॥ १७ ॥ वसतगिरिकूटेषु ध्योमिलोकार्त्तरेषु च ॥ अवटेषु  
 इमशानेषु शरीरेषु च देहिनाम् ॥ १९ ॥ जयाचविजयचैव जयतीचापराजिता ॥ सिद्धारकालंबुसाचउत्पलाचेतिद्ववता ॥ २० ॥ सर्वा  
 सामेवमातृणामशवेतालुनायिका ॥ आसामनुगतास्त्वन्यास्तासामनुगतापरा ॥ २१ ॥ तासांमध्ये महाहाणां मातृणां मुनिनायक ॥  
 अल्लुसेतिविस्वातामातामानदविषते ॥ २२ ॥ वञ्चास्थितुद्व्यंहास्यद्वन्द्वनीलाचलोपम ॥ तस्यास्तुवाहनंकाकोवेण्याय्यागरुहायया  
 ॥ २३ ॥ इत्यष्टैश्वयुक्तास्तामातरोरौद्रबंधिता ॥ कदाचिन्मिलिताव्योसिसर्वा केनापिहेतुना ॥ २४ ॥ उत्सवंपरमचक्रु परमार्थप्रकाश  
 कम् ॥ वामलोतोगताएतास्तुधुरुरुद्रमाश्रिता ॥ २५ ॥ पूजयित्वाजगत्पून्यौदेवीतुंयुक्तरैवौ ॥ विचित्राया कयाश्चक्रुर्मदिरामदतो  
 पिता ॥ २६ ॥ अथेयमाययौतासांकायावसरतकथा ॥ अस्मानुमापतिर्वैव किंप्रस्यत्यवह्लया ॥ २७ ॥ प्रभावंदर्शयामोस्यपुनना  
 स्मास्त्वसीयया ॥ दृष्टमात्रमहाशक्तिं करिष्यत्यवधीरणम् ॥ २८ ॥ इतिनिश्चित्यतादेव्योविषणवदनांगिकाम् ॥ उमाभेववशीरुत्यप्रो  
 क्षयामासुरादृता ॥ २९ ॥ मायथापद्धतां सत्तूरगाद्रगमुपागताम् ॥ तामालोकचदिव्यशेपुरोदनांगताम् ॥ ३० ॥ पार्वतीप्रोक्षण  
 दिनेतस्मिस्तन्नमहोत्सव ॥ यमूवतासांसर्वासांवृत्यगेयमनोहर ॥ ३१ ॥ अत्यानदमनुद्दामरवमेवांबरयमौ ॥ दीर्घावयवविक्षेपवि  
 कासिजघनोदरा ॥ ३२ ॥ अन्याजइसुरुहामतालश्चेत्वापनारवम् ॥ लसदंगविकारचध्वन्सगिरिकानना ॥ ३३ ॥

कथावसरत-परस्परसादकथाप्रयुक्तद्वन्द्वमात्रबहेलनप्रसंगेनकथावाक्कूआयौ ॥ तामेवदर्शयति ॥ अस्मानिति ॥ २७ ॥ अयासीउमापतिर्दृष्टमाभाजतीराक्तिरस्य  
 गाभोयेतथाभूतं संप्रअस्मानुदिरययथायुम् अवधीरणमबहेलनानकरिष्यतितायाअस्यप्रभावंदर्शयामहस्यस्य ॥ २८ ॥ उमाकृदशक्तिं करिष्यत्यस्यमूर्त्तित्वात्साधीनांक  
 त्यायकपयुक्तिवसभेणानुसाधोसुयानाडु ॥ विषयवदनांगिकामित्येकवदनापमानोर्णितरपादेनमसृष्टापत्याउमाभोक्षितेतिपरिक्लानुकराक्यत्यापादमव्युत्ते ॥ २९ ॥  
 र्शेनासुमद्वलकम्यम् ॥ ओदनतांगीकर्तुंशेपुरिच ॥ मातृणानुमासुर्त्तलेवस्तात्मिष्युरापायोभास्त्रिद्वुहासकीबाब्बाचमस्तुल्यवहेकनाबोलेपि ॥ ओदनतांगीक्यादि  
 सर्वतत्त्वतोव्युत्तेषुपेयानांगीनां कमुक्तिंशेपुरिः ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ तालः-अनयाक-क्षेत्रादिद्वन्द्वानां चकारवत्कथास्वात्मव्यापारवत् ॥ ३३ ॥

तमेवराजत्वेनवर्णयति ॥ इत्यद्वय्यादिभिः ॥ जबुद्धीपलक्षणेआसनेसिंहासनेराजाशैलानामितिशेष ॥ २९ ॥ तारीघाएवमालतीमाल्यानिघस्य ॥ दिशएवदशायस्यतथाविधमेकमबरमाकाशमेवाबरवन्नयस्य ॥ नागशब्दार्थभूतस्यसर्पजजातिद्वयस्यआधारः ॥ नाकनायकाइन्द्रादयएवभूषणानियस्य ॥ ३० ॥ घनामेघास्तल्लक्ष्मणैर्नीलश्वेतादिचारैः ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ पूज्यतेसेव्यते ॥ ३३ ॥ ब्रह्मर्षयोदेवर्षयोरारजर्षयोदेवाः पितरोगधर्वाः किन्नराअप्सरसोविद्याधारायक्षारक्षासिप्रमथागुह्यकानागाश्चेतिचतुर्दशविधानिभूतान्यतिविस्तीर्णत्वान्मिथोनदृष्टानिपुराणिआस्पदानिचयत्रतद्यथास्यात्तथाउपजीवति ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ शिखरलक्षणेवि

वृतःकुलाद्रिसामैर्जंबुद्धीपासनेस्थितः ॥ राजाचंद्रार्कनयनेभ्रमयच्छैलसंसदि ॥ २९ ॥ तारौघमालतीमाल्योद्दिग्दशैकांबरंवरः ॥ नागजातिद्वयस्थ्यात्मानाकनायकभूषणः ॥ ३० ॥ दिगंगनाभिरभितोरस्याभिःपुरभूषणैः ॥ एषनिस्यदिभिःशीतैर्वीजितोघनचारैः ॥ ३१ ॥ षोडशास्यसहस्राणिजोयनानामधःक्षितौ ॥ स्थिताःपादाःप्रपूज्यतेनागासुरमहोरगैः ॥ ३२ ॥ अशीतिश्वसहस्राणिदेहोस्याकैदुलोचनः ॥ पूज्यतेनाकसदनेसुरगंधर्वकिन्नरैः ॥ ३३ ॥ चतुर्दशविधान्येनंगृहस्थमिवबांधवाः ॥ उपजीवंतिभूतानिमिथोदृष्टपुरास्पदम् ॥ ३४ ॥ अस्यत्वीशानदिग्भागोपद्भरागमयंबृहत् ॥ विद्यतेशृंगमपरोदिवाकरइवोदितः ॥ ३५ ॥ अस्यास्तिपृष्ठेभूतौघद्वतःकल्पतरुर्महान् ॥ जगतःशिखरादर्शप्रतिविंबमिवस्थितः ॥ ३६ ॥ तस्यास्तिदक्षिणस्कंधेशाखाकनकपद्भवा ॥ रत्नस्तवकनीरंध्राचंद्रविंबोह्रसत्फला ॥ ३७ ॥ तत्रपूर्वमयानीडंरुतमासीत्स्फुरन्मणि ॥ देव्यांध्याननिषण्णायांयस्मिन्किलरमेसुताः ॥ ३८ ॥ रत्नपुष्पदलच्छत्रंरसायनफलान्वितम् ॥ चिंतामणिशलाकाभिर्विहितालिंदसंस्थिति ॥ ३९ ॥ बुद्धिपूर्वसमाचारैःसंपूर्णकाकपुत्रकैः ॥ शीतलाभ्यंतरंरुद्धंपूरितंकुसुमोत्करैः ॥ ४० ॥ तद्गच्छतसुतानीडुर्गनाकवतामपि ॥ भोगंमोक्षंचतत्रस्थानिर्विघ्नमलमाप्स्यथ ॥ ४१ ॥ इत्युक्त्वास्मान्पितात्रचुंबुंबाभ्यालिलिंगच ॥ ददौदेव्यापदानीतमस्मभ्यंचतदामिषम् ॥ ४२ ॥ तद्भुक्त्वाचरणौदेव्याःपितुश्चैवाभिवाद्यच ॥ विंध्यकच्छादयंतस्मास्थानादालंबुसात्पुताः ॥ ४३ ॥ क्रमेणाकाशमुद्ध्यनिर्गत्यांबुदकोटैः ॥ पवनस्कंधमासाद्यवंदितव्योमचारिणः ॥ ४४ ॥

दुमादर्शजगतःप्रतिविंबमिवस्थित कल्पतरु ॥ ३६ ॥ चंद्रविबानीबोह्रसंतिफलानियस्याम् ॥ ३७ ॥ स्फुरतोमणयोयस्मिस्तथाविंधनीडम् ॥ ३८ ॥ चिंतामणिशलाकाभिर्विहिताअलिंदसस्थितिर्बहिर्द्वारप्रकोष्ठरचनायस्मिन् ॥ ३९ ॥ बुद्धिपूर्वसमाचारैर्विचारपूर्वव्यवहारशैलिः ॥ ४० ॥ नाकवतादेवानामपिदुर्गम् ॥ ४१ ॥ आमिषमांसम् ॥ ४२ ॥ आलंबुसादलंबुसानिवासान् ॥ ४३ ॥ वदिताव्योमचारिणोदेवायैः ॥ ४४ ॥

9 नागजातिद्वयस्यस्थाःस्थितिर्यस्मिन्नेवविधआत्मास्वहृपयस्यतिसमासेफलितोयमर्थः ॥ स्थाइत्यत्रभावेकिप्

अहवस्योर्गभिष्य ॥ ११ ॥ वसुधयोर्गभिष्य ॥ १२ ॥ इति उक्तात्तनुपहायस्यारविहायनिर्विकस्माख्येसमाधानेसमाधां ॥ १ ॥ अजस्यविष्णोर्नाभिसरोजस्यतिमूर्लेर्धरिष  
 त्यकमलस्याकारउत्पत्तिस्यनेषिषठ ॥ १११ ॥ नाभिकमलस्यपुच्छेकिसलयप्रवेशो ॥ ११५ ॥ गर्भकाल्यापरिपकगगपविक्षेपेणद्विधाजग्मुः अभिषय ॥ यथासारवत्सारवति ॥  
 व्यत्ययेनैव वधनम् ॥ ब्रह्माहानिखणरजतवपराम्यामभिधततद्वत् ॥ ११३ ॥ ११७ ॥ ११८ ॥ ११९ ॥ १२० ॥ १२१ ॥ १२२ ॥ १२३ ॥ १२४ ॥ १२५ ॥  
 इचिरयागधिताअस्माभिरितिशेष ॥ ११६ ॥ तथातादृशनतस्साक्षात्कारकलेनअनुगृहीता स्म ॥ १२० ॥ तिष्ठाम स्यास्यामइतिनिश्चयत्पितृ-पार्श्वेष्विष्यकच्छे ॥ २११ ॥ १२१ ॥ १२२ ॥  
 अंतवृथयथैवुस्त्नावाहस्याहस्यामूर्नीश्वर ॥ वृत्तात्कयथामसुवाह्यादेव्यायथास्यितम् ॥ ११३ ॥ ॥ व्राट्युवाच ॥ ॥ हेवस्य सांप्रत  
 वत्सवत्योमेरयकमणि ॥ नममयाप्रवत्योहिस्वैरचरतांप्रतम् ॥ १२ ॥ इतिगभालसाहमीरुक्कटिबीदयापरा ॥ निर्विकल्पममाधाने  
 ब्राह्मीतन्म्यौपयासुखम् ॥ १३ ॥ अजनाभिमरोजातवैरिचकमलाकरे ॥ गभालसाविचेरुत्ताराजहस्यामूर्नीश्वर ॥ १४ ॥ एवविपक्षग  
 भ्रातानाभिकमलपह्वे ॥ सुवतेस्ममृदून्यंढान्ययवक्ष्यइवांकुरान् ॥ १५ ॥ तानिकालसमासापततौढान्यैकविंशति ॥ गर्भार्कित्यादि  
 धाजग्मुर्ब्रह्मांडानावसारवत् ॥ १६ ॥ अहभ्यस्तेभ्यएवहिजातावयमिभंमुने ॥ श्वातरश्रहतनयावायसाएकविंशति ॥ १७ ॥ तेसंजा  
 तागतावृद्धितस्मिन्कमलपह्वे ॥ संजातयक्षा संपन्नागगनाङ्गयनेक्षमा ॥ १८ ॥ मावृत्ति सहस्रीभिर्ब्राह्मीभगवतीतत ॥ चिरमारा  
 धितामम्यदसमाधिविरतामती ॥ १९ ॥ प्रसादपरयाकालेभगवत्यातत स्वयम् ॥ तयांगानुगृहीता स्मोयेनमुक्तावयस्यिता ॥ २० ॥  
 सशांतमनम शांताएकतेभ्यानसस्थितौ ॥ तिष्ठामइतिनिश्चयत्पितृ-पार्श्वेष्वयंगता ॥ २३ ॥ आलिंगितास्तत पित्रापूजितालबुसावय  
 म् ॥ तथादृष्टा प्रसादंनसस्थितास्तप्रसयता ॥ २२ ॥ चहउवाच ॥ पुत्रा कश्चिदपर्यंतवासनातनुगुठितात् ॥ भवंतोनिर्गतानृनम  
 स्मात्सारजालकात् ॥ २३ ॥ नोचंद्दयभगवतीतदिर्माभ्यवत्सलाम् ॥ प्रायैयामोययायूयभयज्ञानपारगा ॥ २४ ॥ ॥ काकाउचु ॥  
 तातज्ञातमलंज्ञयथाह्यादेव्या प्रसादत ॥ किंत्वेकांतस्यितेस्थानमभिवांछामउत्तमम् ॥ २५ ॥ चहउवाच ॥ सर्वरत्नगणाधार  
 समस्तसुरसत्रय ॥ अस्तित्येवमहोत्सेधोमेरुनाममहीधर ॥ २६ ॥ लसच्चंद्राकटीपस्यभूतदंडकलत्रिण ॥ ब्रह्माहमहपस्यतस्तप्त क  
 नकनिर्भित ॥ २७ ॥ सौवणचडपीठान्योरब्राह्म्यशिवरांगुलि ॥ ध्वनहीपाब्धिवलयोभुवोन्नमितोभुज ॥ २८ ॥  
 जिताअलबुसधि ॥ संयता विनयादिगुणप्रभित ॥ २२ ॥ सतालक्षणाज्जालकात्पृष्णिषधनानयान्निर्गता कश्चिद्वितीष्टमे ॥ २३ ॥ तत्तदर्थम् ॥ श्रवयन्नविष्यथ ॥ २४ ॥  
 एकात्स्वितरबस्थानस्योपस्थाननिवासमभिवांछाम ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥  
 स्यपृष्ठस्यअत सभोजन्यस्तन ॥ २० ॥ सौवर्णेनधर्वाकारेणपीठमूलबधामसदरोनकिपुत्रथाविषर्षयकोमभाह्व्य-सपन्म-अभयैरगुलीर्धकिराह्व्या-शिवरा-ह्वयेबाभुलकयोयस्य  
 च्चभनेहीपाअभ्यव्यवलयस्य ॥ इत्योपभावात्पृष्णिषधिकात्कालोपसकवक्ष्यति ॥ २८ ॥

तमेवराजत्वेनवर्णयति ॥ दानइत्यादिभिः ॥ जम्बूद्वीपलक्षणेआसनेसिंहासनेराजाशैलानामितिशेष ॥ अतएवशैलसप्तद्विचंद्रार्कलक्षणनेनयनेभ्रमयन् ॥ २ ९ ॥ तारीघाएवमाल  
तीमाल्यानियस्य ॥ दिशएवदशायस्यतथाविधमेकमबरमाकाशमेवाबरवल्लयस्य ॥ नागशब्दार्थभूतस्यसर्पजजातिद्वयस्यआधारः ॥ नाकनायकाइन्द्रादयएवभूषणानिय  
स्य ॥ ३० ॥ घनामेघास्तल्लक्षणैर्नलिश्वेतादिचारैः ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ पूज्यतेसेव्यते ॥ ३३ ॥ ब्रह्मर्षयोदेवर्षयोराजर्षयोदेवाः पितरोगधर्वाः किन्नराअप्सरसोविद्याधारायक्षारक्षांसि  
प्रथमगुह्यकानागाश्चेत्तच्चतुर्दशविधानिभूतान्यतिविस्तीर्णत्वान्मिथोनदृष्टानिपुराणिआस्पदानिस्थानानिचयत्रतद्यथास्यात्तथाउपजीवति ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ शिखरलक्षणेवि

दृतःकुलाद्रिसामंतैर्जंबूद्वीपासनेस्थितः ॥ राजाचंद्रार्कनयनेभ्रमयन्ऊलसंसदि ॥ २ ९ ॥ तारौघमालतीमाल्योदिग्दशैकांबरंवरः ॥ नाना  
गजातिद्वयस्थ्यात्मानाकनायकभूषणः ॥ ३० ॥ दिगंगनाभिरभितोरम्याभिःपुरभूषणैः ॥ एषनिस्यंदिभिःशीतैर्वीजितोघनचारैः ॥ ३१ ॥  
षोडशस्यसहस्राणियोजनानामधःक्षितौ ॥ स्थिताःपादाःप्रपूज्यतेनागासुरमहोरगैः ॥ ३२ ॥ अशीतिश्वसहस्राणिदेहोस्याकैदुलोच  
नः ॥ पूज्यतेनाकसदनेसुरगंधर्वकिन्नरैः ॥ ३३ ॥ चतुर्दशविधान्येनगृहस्थमिवबांधवाः ॥ उपजीवंतिभूतानिमिथोदृष्टपुरास्पदम् ॥ ३४ ॥  
अस्यत्वीशानदिग्भागपेधरागमयंबृहत् ॥ विद्यथेश्चंगमपरोदिवाकरइवोदितः ॥ ३५ ॥ अस्यास्तिष्टुभ्रभूतौघदृतःकल्पतरुर्महान् ॥ जगतः  
शिखरादर्शंप्रतिविंबिवस्थितः ॥ ३६ ॥ तस्यास्तिदक्षिणस्कंधेशाखाकनकपल्लवा ॥ रत्नस्तत्रकनीरंघ्राचंद्रविंबोह्लसफलता ॥ ३७ ॥ त  
त्रपूर्वमयानीडंकृतमासीत्स्फुरन्मणि ॥ देव्यांध्याननिषण्णायांयस्मिन्किलरमेसुताः ॥ ३८ ॥ रत्नपुष्पदलच्छत्रंरसायनफलान्वितम् ॥  
चिंतामणिशालाकाभिर्विहितालिंदसंस्थिति ॥ ३९ ॥ बुद्धिपूर्वसमाचारैःसंपूर्णकाकपुत्रकैः ॥ शीतलाभ्यंतरंरह्यंपूरितंकुसुमोत्करैः ॥ ४० ॥  
तद्गच्छतसुतानीडुर्गनाकवतामपि ॥ भोगंमोक्षंचतत्रस्थानिर्विघ्नमलमाप्स्यथ ॥ ४१ ॥ इत्सुक्तास्मान्पितातत्रचुंबुवाभ्यालिलिंगच ॥  
ददौदेव्यायदानितमस्मभ्यंचतदामिषम् ॥ ४२ ॥ तद्भुक्ताचरणौदेव्याःपितुश्चैवाभिवाद्यच ॥ विध्यकच्छाद्वयंतस्मास्थानादालंबुसात्सु  
ताः ॥ ४३ ॥ क्रमेणाकाशमुह्यंध्यनिर्गत्यांबुदकोटैः ॥ पवनस्कंधमासाद्यवंदितव्योमचारिणः ॥ ४४ ॥

इमादर्शजगतःप्रतिबिंबिवस्थित कल्पतरुः ॥ ३६ ॥ चंद्रविबानीबोह्लसंतिफलानियस्याम् ॥ ३७ ॥ स्फुरतोमणयोयस्मिस्तथाविंधनीडम् ॥ ३८ ॥ चिंतामणिशालाकाञ्चि  
विहिताअलिंदसस्थितिर्बहिर्द्वरप्रकोष्ठरचनायस्मिन् ॥ ३९ ॥ बुद्धिपूर्वसमाचारैर्विचारपूर्वव्यवहारशीलैः ॥ ४० ॥ नाकवतदिवानामपिदुर्गम् ॥ ४१ ॥ आमिषमांसम् ॥ ४२ ॥  
आलंबुसादलंबुसानिवासात् ॥ ४३ ॥ वंदिताव्योमचारिणोदेवायै ॥ ४४ ॥

9 नागजातिद्वयस्यस्थाः स्थितिर्यस्मिन्नेवविधआत्सास्वरूपयस्यतिसमासेफलितोयमर्थः ॥ स्थाइत्यत्रभावेकिप्



अस्माद्धोकाद्धोकार्तास्वस्तासुरमरावतीम् ॥ ४५ ॥ तत्रप्रदल्लोके ॥ ४६ ॥ गच्छन्तेतिआज्ञायाआज्ञावानोनाशिपाचपृथितावर्धिता ॥ ४७ ॥ तपनवस्त्रास्वरा ॥ ४८ ॥ मीनयथा  
 स्यात्तथाअवस्थितासरासमाधिपराइतियावत् ॥ ४९ ॥ उक्तमुपसङ्हरति ॥ आताइति ॥ हेमहानुभाबवयआता ॥ यथाचयथावद्वोधसंप्राप्यस्थितिमेतस्थाननिवासमाग  
 ताश्वेत्येतदभ्रप्रयत्नसवमविलंबयथास्यासद्यतेतुम्यमुक्तम् ॥ अतपररोपेणावशिष्टेनकिंपदापुश्र्यतेसाधोवत्सस्तरसिक्कषेतिप्रश्रद्धयोसरेणाग्न्येनवक्तव्यनिमित्तेनमांस्य  
 गनुराधिआज्ञापयतइपितृम्यवदिव्यामृत्यर्धं ॥ ५० ॥ इतिमीषासिधम • तात्पर्यप्रकारोनिर्वाणप्रकरणेषू एकोनविरातितम सग ॥ १९ ॥ ॥ ५१ ॥ ॥ प्रतिकल्प  
 अगताम्यंयातृणानिपततया ॥ प्रलयेपिशुशुभोभस्वविसस्यैर्यमुक्तवा ॥ १ ॥ तत्रप्रदल्लोकेसिक्कषेतिप्रश्रद्धयोसरेणाग्न्येनवक्तव्यनिमित्तेनमांस्य  
 परिद्वत्यदिनाधीशालोकार्तापुरगता ॥ स्वगमुद्धृथ्ययाता स्मोत्रश्लोकमुनीश्वर ॥ ४५ ॥ प्रणामपूर्वतत्रैतद्यथावत्तपितुर्वच ॥ मात्रेच  
 प्रगवत्येचव्राह्म्यचाशुनिवेदितम् ॥ ४६ ॥ ताभ्यांसंश्लेहमालिग्यगच्छतेत्याज्ञयैधिता ॥ वय रुतनमस्कारावभ्रलोकद्विनिर्गता ॥ ४७ ॥  
 उद्धृथ्यलोकपालानांपुरीस्तपनभास्वरा ॥ आकाशगामिनोलोलापवनस्कंधधारिण ॥ ४८ ॥ इमकल्पतरुप्राप्यनिजनीहं प्रविश्य ॥  
 दूरस्थवाधास्तिष्ठामोमुनेमौनमवस्थिता ॥ ४९ ॥ जातायथावयमिभेस्थितिमागताश्रंसंप्राप्ययोधमुपशतधियोययावत् ॥ एतत्तद्  
 कमविलहमलमयातेशेपणमांसमनुशाधिमहानुभावा ॥ ५० ॥ ॥ इ० वा० वा० दं० मो० नि० पू० भु० ० आलयलाभोनामएकोनविंशति  
 तमसर्ग ॥ १९ ॥ ॥ ५१ ॥ ॥ शुशुद्धउवाच ॥ आसीत्किंचित्पुराकल्पेजगद्यच्चिरमास्थितम् ॥ सन्निवेशेनचैतद्दृढद्यपिचन  
 दूरगम् ॥ १ ॥ तेदेतद्दृत्तमभ्यासाद्वर्तमानवर्णितम् ॥ मयामुनीब्रह्मोधापत्राञ्जन्ममाम्यदर्शना ॥ २ ॥ अयमेफलितपुण्यैश्चिरकालो  
 पसंयतै ॥ निर्विभ्रमेवपस्याभियद्भवतमुनेत ॥ ३ ॥ इदंतीहमिमांशास्वामहं चायमयंहुम ॥ अद्यपावनतांप्राप्तान्येतानितवदर्शनात्  
 ॥ ४ ॥ इदमथ्यभिर्दयापयद्दृष्ट्वाविहर्गापितम् ॥ नूनपावनतानीवारीपेणादिशाशुभो ॥ ५ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ इदमर्थ्येषु  
 र्चचभृयादत्तवतिस्वयम् ॥ शुशुद्धविहगेतस्मिन्निद्रामाहमुक्तवान् ॥ ६ ॥

स्वतथाप्यनिजनीहमविरयवेत्यापुक्तश्रुपूर्वोत्तरविरोधाराकामाभूतिकल्पदृशमेवमीनान्नतिकल्पसस्थानसाम्यावैक्यवाद्दित्याशयइरायति ॥ आसीदित्यादिना ॥ पुरा  
 अस्मज्जन्महेतीकल्पेयत्किंचिजगतपदाथखचिरमास्थिततत्सन्निवेशेनअवयवसस्थानाकृत्यादिनाएतद्दृत्तपुनरुक्तस्मीयपवार्थवेदबआसीत् ॥ अतल्लब्धापिमयूरुजभेवारीपा  
 स्वहितमेवेतिदुःस्व्यादमकल्पतठमित्यादिनिर्देशाइत्यर्थ ॥ १ ॥ तत्रस्वाहृतमतीप्रभिकगङ्गास्यम्यासाहर्सेभोगजताऐक्येनवर्णितम् ॥ २ ॥ तत्रपीपकथापस्ताकेपुजावि  
 लोभाभूतिप्रयत्नपूजास्तीकारार्थपितुल्याअभिसुस्वीकरोति ॥ अपेतिद्वान्म्याम् ॥ ३ ॥ इमांशास्वामनुगतमिदंतीहम् ॥ एतानीतिनपुसकवनपुसकेनेतिनपुसिकरोच ॥  
 ॥ ४ ॥ शेषेणादिदृष्टेबाबिषयेजनिमित्तेनआदिशपस्याम्बनुमित्यर्थ ॥ ५ ॥ नृप-द्वितीयवारम् ॥ उक्तवात्पुत्रवार्त्तम् ॥ ६ ॥

॥ ७ ॥ < ॥ तनू शरीराणि ॥ ९ ॥ अकलितात्मना अलक्षितस्वरूपेण ॥ १० ॥ स्कंधेषु माले वव्यूढा अकाङ्क्षादृशादित्याः शशिनश्चैस्तथाधिषु वातस्कंधप्रवहादिमरुदनि  
 क्रामिषु प्रलयवायुभेदेषु ॥ ११ ॥ १२ ॥ पाषाणवद्दनीकृता निवारिण्यैस्तथा विवैरिदो करैरासन्नप्रलयानुदकरकापातैश्च ॥ १३ ॥ इहमेरुशिखरे विश्रान्तैः परशूनपिच्छदति  
 क्षतधारान्कुर्वन्ति शीघ्रान्नीहारायेभ्यस्तैः ॥ १४ ॥ १५ ॥ कच्छकालेषु महतामपि खेदः सभावित किंपुनर्विहगाधमयो निजातस्य मम तथापि विवेकप्रभावान् खेदप्रसक्तिरि  
 तिवक्तुस्वयोनिर्जीविकाया इतरजीविकापेक्षया फल्युतामाह ॥ निरालंबाकाशस्तदास्पदा ॥ १६ ॥ ईदृशेषु फल्युष्वपि भूतेषु योनिषु ॥ धात्रा आस्थया प्रीत्या  
 भ्रातरस्ते विहंगेशताहवसत्वामहाधियः ॥ इह कस्मान्न दृश्यंते त्वमेवैको हि दृश्यसे ॥ १७ ॥ भुशुंड उवाच ॥ तिष्ठतामिहनः कालो महा  
 नतिगतो मुने ॥ युगानांपंकयः क्षीणा दिवसानामिवानघ ॥ एतावताथ कालेन सर्वेषु ममानुजाः ॥ तनूस्तृणमिव त्यक्त्वा शिवे परि  
 णताः प्रदे ॥ १८ ॥ दीर्घायुषो महातोपि संतोपि बलिनोपि च ॥ सर्वेषु निगीर्धते कालेनाकलितात्मना ॥ १९ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठ उवाच ॥ ॥  
 स्कंधव्यूढा कंशशिषुवहस्वविरंतजवान् ॥ वातस्कंधातिवतेषु कच्चित्तातनखिद्यसे ॥ ११ ॥ दग्धो दयास्तशैलेन्द्रवनव्यूहैरवेकरैः ॥ चिरम  
 त्यंतमासन्नैः कच्चित्तातनखिद्यसे ॥ १२ ॥ इंदोरथ करैः शितैः पाषाणीकृतवारिभिः ॥ आसन्नकरकापातैः कच्चित्तातनखिद्यसे ॥ १३ ॥ अज  
 स्रमिह विश्रान्तैः कल्पजीमूतमंडलैः ॥ परशुच्छेदनीहारैः कच्चित्तातनखिद्यसे ॥ १४ ॥ विपमैर्जागतैः क्षोभैरुच्चैस्तरपदस्थितः ॥ कथं न क्षो  
 भमायातिकल्पदृक्षोयमुन्नतः ॥ १५ ॥ ॥ भुशुंड उवाच ॥ निरालंबास्पदा ब्रह्मसर्वलोकावहलिता ॥ तुच्छेयं सर्वभूतानां मध्ये विहग  
 जां विका ॥ १६ ॥ इदृशेषु च भूतेषु निजरेषु वनेषु च ॥ कल्पितास्थास्थितिर्धाशून्ये वाव्योमवर्त्मनि ॥ १७ ॥ कथमस्यां प्रभोजातो जात  
 स्य चिरजीविनः ॥ आशापाशानि बद्धस्य विहगस्य विशोकिता ॥ १८ ॥ वयंतु भगवन्नित्यमात्मसंतोषमास्थिताः ॥ न कदाचन नीरूपेषु मु  
 ल्यामोजातविभ्रमैः ॥ १९ ॥ स्वभावमात्रसंतुष्टाः कष्टैर्मुक्ताविचेष्टितैः ॥ क्षिपामः केवलं कालमस्मिन् ब्रह्मन्निजालये ॥ २० ॥ न जीविता  
 न्नमरणात्कर्मदेहस्य रोधनम् ॥ यथास्थितं न तिष्ठामस्तथैवास्तंगते हिताः ॥ २१ ॥ आलोकिता लोकादृशादृष्टान्तदृष्टयः ॥ नूनं संसृत्य कम  
 स्माकं मनसा चंचलं वपुः ॥ २२ ॥ अनारतनिजालोकं नित्यं चापरितापिनि ॥ कल्यागस्योपरिसदावेद्विकालकलागतिम् ॥ २३ ॥  
 स्थितिर्जीविकाकल्पितातच्चित्रमित्यर्थः ॥ इवार्थेवाशब्दः ॥ १७ ॥ १८ ॥ नीरूपेण स्वल्पे ॥ १९ ॥ कष्टैश्छेदकैः परपाडादिविचेष्टितैर्मुक्ताः ॥ २० ॥ जीविताज्जीविनात् ॥  
 देहस्य कर्मणो हि कामुष्मिकफलार्थी क्रियाम् ॥ नापि मरणाद्देहस्य रोधननाशवाच्छाम्येभ्यो मयत्र शेषः ॥ यथा इदानीं स्थितेन नित्यसिद्धनिरतिशयानदात्मस्वभावेन तिष्ठामस्तथैवाप्र  
 पितेनैवास्तंगते हिताः पूर्णकामाः स्थास्याम इत्यर्थः ॥ २१ ॥ लोकानादशाजन्ममरणाय नार्थदशा ॥ मिथ्यात्वनिर्णायिकाः स्वमादिदृष्टान्तदृष्टयोदृष्टाः ॥ २२ ॥ तत्र तावत्कल्पा  
 तपर्यंतं कल्पदृष्टप्रभावादेव नास्माकं खेदप्रसक्तिरित्याह ॥ आनारतेत्यादिना ॥ कल्यागस्य कल्पदृष्टस्य ॥ २३ ॥

प्रकाशवदुल्लसाद्विषयशिनरात्रिभिर्भागप्रकथंकारकसागर्तवेत्तिताह ॥ १४ ॥ २५ ॥ मन स्थियंबलाद  
 निमवद्वयसक्तिरित्याशयनाह ॥ सारंति ॥ १६ ॥ उद्गारच्यनिमायैरस्यच्वनिभिन्नाहते भूकाकद्वयनाहैवेधरभयप्रयजामि ॥ २७ ॥ धीरत्वावपिनात्साकवेवप्रसक्तिरित्याह ॥  
 १८ ॥ इत्ताकमनूषत्वर्षीमास्वपिदशासुसनातासुविनिमलोपल स्फटिकाविलासाकारास्तदृशा ॥ १९ ॥ अगतस्वस्यभूयोविमर्शयलाद्वपिनलेवपसक्तिरित्याह ॥  
 इयमिति ॥ २० ॥ आतस्यद्विधुबोद्युभुवभग्मगृतस्यचतिभगवदर्थितदिशासर्वसाधारणेषु खेसापरिह्वामतानिश्चयाद्धानभयप्रसक्तिरित्याह ॥ सर्वाणीति ॥ वाअथवानधामया  
 रत्नगुच्छप्रकाशाद्व्यवस्रक्तल्पलतागृहे ॥ प्राणापानप्रवाहेणवेद्यिकल्पमखडितम् ॥ २४ ॥ अविज्ञातदिवारात्रौत्यस्मिन्नुच्चै शिलोच्च  
 ये ॥ जानामिनिजयायुद्यालोकफालरुमस्यितिम् ॥ २५ ॥ सारासारपरिच्छेदिवोधाद्विश्रांतिमागतम् ॥ निरस्तचापलशांतसुस्थिरंमे  
 मुनेमन ॥ २६ ॥ समारथ्यवहारीत्यैराशापाशैरसन्मर्थे ॥ उद्गारैरिवभ्रूकाकोनैवस्यव्रजान्यहम् ॥ २७ ॥ परोपशमधमिण्यावयमा  
 लाकशीतया ॥ पस्यतोजागर्तमायांधियाधैयमुपागता ॥ २८ ॥ मीमास्वपिमहाबुद्धेशस्वचलबुद्ध्य ॥ विनिर्मलोपलाकारा सप्रा  
 सासुयथारुमम् ॥ २९ ॥ इयमारसुभुभगातरलाजागतीस्थिति ॥ भूयोभूय परावृष्टानर्चकिकषनवाधते ॥ ३० ॥ सर्वाण्येवप्रयात्येव  
 समायतिचवानवा ॥ भगवन्मृतजालानिजयमस्माकमन्नकिम् ॥ ३१ ॥ मृतजालतरिणयाविशत्या कालसागरे ॥ वयसंसारसरित  
 स्तस्योअप्यनादता ॥ ३२ ॥ नाज्झामोनचष्टकीमस्तिष्ठामोनेहचस्थिता ॥ मृदुपादादृशाक्रूरावयमस्मिन्नुमंस्थिता ॥ ३३ ॥ वीत  
 शोकप्रयायामेस्त्वादर्शे पुरुपांतमे ॥ पुष्टेनुगृहीता स्म सस्थिताविगतामया ॥ ३४ ॥ ततस्ततश्चपर्यस्तलुठितनचवृत्तिपु ॥ नापरावृ  
 ष्टत्वार्थमरमाकभगवन्नन ॥ ३५ ॥ निर्विकारेगतलोभेचाल्मन्युपशमगते ॥ चित्तरंगा प्रबुद्धास्म पर्वणीविमहाब्यय ॥ ३६ ॥ भवदा  
 गमनाद्द्वस्रन्निर्दानोमुदिताशया ॥ मंदरोद्धृतसर्वगक्षीरोदोयेनतन्यते ॥ ३७ ॥ नात परतरकिंचिन्मन्येकुशलमालन ॥ सतायदनुग  
 म्येसंसत्यकसकलेपणा ॥ ३८ ॥

निनषामायातिपरमायदरोत्यर्थ ॥ १ ॥ गतपद्मस्यत्वस्यतद्व्यनयासर्वभूतससारद्वृत्वाभ्रावराभावाच्चनभयप्रसक्तिरित्याह ॥ भूतेति ॥ ३२ ॥ व्यबहारभाषसिद्धयेसकटक  
 मधीवसावधानतयाससोरकणाम्बुपुपादा ॥ तत्त्वदशाससारोच्छेदिलादन्तूरा ॥ ३३ ॥ महतामनुपहादपिनमखेवप्रसक्तिरित्याह ॥ वीतेति ॥ ३४ ॥ व्यबहारभाषसिद्धय  
 तस्यतपयन्मपरागासिद्धन्तिपुनरुठिनम् ॥ ३५ ॥ चित्तसवतोब्रह्माकारवृत्तिबोदयपिदृक्कबोधार्पणरगाययातयाविधा संत ॥ परंमिमहाब्ययव्यवसुद्धाःस्तः ॥ ३६ ॥  
 मारणाव्यंहरानीजवदामयनाद्रेतो ॥ येनाहोरोनभ्रीरोवक्षीरसागरोरहरोद्धृतसर्वीगाजिनम्यमानलान्यतेनाकृतेनबुद्विमाशया संपन्नाश्चत्वर्य ॥ स्वप्यतइतिचोच्छेदवद्विदि  
 यन्महत्त्वार्थः ॥ ३७ ॥ ३८ ॥

सर्वसारज्ञानम् ॥ ३९ ॥ ४० ॥ भवद्वलोकनेनशातदुष्कतंदुष्टप्रारब्धयस्यतथाविधस्यमजन्मअद्यसफलंनिरतिशयानंदफलयुक्तमभूदित्यर्थः ॥ ४१ ॥ ॥ इतिश्रीवासि  
 ष्ठम० तात्पर्यप्रकाशोनिर्वाणप्रकरणेपू० विशतितमः सर्गः ॥ २० ॥ ॥ ४३ ॥ ॥ कल्पवृक्षस्यमाहात्म्यप्रलयेधारणास्थितिः ॥ नियतिर्निरिचित्रार्थस्तृतीयात्रोपवर्णयते ॥ १ ॥  
 स्वाश्रयकल्पवृक्षमाहात्म्योपवर्णनेयुगान्तोत्पातादिबुखस्यखेदाप्रसक्तिप्रपचनमुखेनचत्सरसिकिचवेतिप्रश्नोत्तरं वक्तुमुपक्रमते ॥ युगक्षोभेष्वित्यादिना ॥ १ ॥ २ ॥ यद्यपि  
 धरयासहकल्पवृक्षस्यापिहरणविद्यतएवतथापिदिव्यप्रभावबलान्नाकपतेत्याशयः ॥ ३ ॥ सर्वतोदत्ताः साम्यायस्तभोपष्टमशिलावद्वयोर्यस्यतथाविधोऽमरपर्वतः ॥ अर्थाद्वरा  
 आपातमात्ररम्येभ्योभोगेभ्यः किमवाप्यते ॥ ३९ ॥ स्निग्धगंभीरमसृणमधुरोदारधीरवाक् ॥  
 त्रैलोक्यपद्मकोशेस्मिस्त्वमेकः षट्पदायसे ॥ ४० ॥ अधिगतपरमात्मनोपिमन्येभवदवलोकनशांतदुष्कृतस्य ॥ ममसफलमिहाद्यज  
 न्मसाधोसकलभयापहरोहिसाधुसंगः ॥ ४१ ॥ ॥ इत्यार्षेवा० वा० दे० मोक्षोपायेषुनिर्वा० पू० भु० भुशुंडस्वरूपनिरूपणनामविंशति  
 तमः सर्गः ॥ २० ॥ ॥ ४३ ॥ ॥ भुशुंडउवाच ॥ युगक्षोभेषुघोरेषुवाक्यासुविषमासुच ॥ सुस्थिरः कल्पवृक्षोयंनकदाचनकंप  
 ते ॥ १ ॥ अगम्योयंसमग्राणालोकांतरविहारिणाम् ॥ भूतानांतेनतिष्ठामइहसाधोसुखेनवै ॥ २ ॥ हिरण्याक्षोधरापीठद्वीपसप्तकवेष्टि  
 तम् ॥ यदाजहारतरसानांकंपतदातरुः ॥ ३ ॥ यदालोलाथितवपुर्वभूवामरपर्वतः ॥ सर्वतोदत्तसाम्याद्रिसदानांकंपतद्भुमः ॥ ४ ॥  
 भुजावष्टंभविनमन्मेरुर्नारायणोयदा ॥ मंदरंप्रोहधाराद्रितदानांकंपतद्भुमः ॥ ५ ॥ यदासुरासुरक्षोभपतचंद्राकंमंडलम् ॥ आसीज्ज  
 गदतिक्षुब्धंतदानांकंपतद्भुमः ॥ ६ ॥ उन्मूलितार्द्रीद्रशिलायदोत्पातानिलावबुः ॥ आधूतमेरुतरवस्तदानांकंपतद्भुमः ॥ ७ ॥ यदाक्षीरोद  
 लोलाद्रिकंदरानिलकंपिताः ॥ कल्याभ्रपंकयश्चेरुस्तदानांकंपतद्भुमः ॥ ८ ॥ यदासमंततोमेरुः कालनेमिभुजांतरे ॥ किंचिदुन्मूलितोति  
 ष्टतदानांकंपतद्भुमः ॥ ९ ॥ पक्षीशपक्षपवनाअमृताक्रांतिसंगरे ॥ यदावबुः पतत्सिद्धास्तदायंनोपतद्भुमः ॥ १० ॥ यदाशेषाक्षीतरुद्रो  
 समानैकचेष्टिताम् ॥ ययौगरुत्मान्ब्रह्मांडंतदानांकंपतद्भुमः ॥ ११ ॥

हेणपुनर्भूमिप्रतिष्ठापनदशायामित्तिगम्यते ॥ ४ ॥ गुजेति ॥ अत्रापिचतुर्भुजोद्वाभ्यांभुजाभ्यांमरुमवष्टभ्येतराभ्यांमंदरंप्रोहधारेतिगम्यते ॥ ५ ॥ सुरासुरयोः क्षोभस्तीव्रसंशयम  
 स्तेनपतच्चंद्राकंमंडलम् ॥ ६ ॥ ७ ॥ क्षीराब्धौलोलस्यमदराद्रिः कंदरानिलैरिवकंपिताः ॥ ८ ॥ कालनेमिभुजांतरेप्रकंपितस्तारकामयेसंशयमेप्रसिद्धः ॥ ९ ॥ अमृताक्रांतिरमृताह  
 रणतदर्थेसंगरे ॥ पतंतः सिद्धायेभ्यः ॥ १० ॥ गरुडस्यजातमात्रस्यसर्वलोकाः प्रकंपिताः प्रकंपितामहीसर्वासमद्वीपाश्वकंपिताः तदुत्पातान्निमज्जतीभुवनावभिवामसि दधौसह  
 लैः शिरसांसर्कषणवपुर्हरदतिकथामनुदत्त्याह ॥ यदेति ॥ रुद्रः संकर्षणरुद्रः ॥ अथापिनसप्तमप्रएकंभूमिधारणलक्षणचेष्टितचरित्रयस्यास्तथाविधंशेषाकृतियदाययौ यदा  
 चोद्भुत्यगरुत्मान्ब्रह्मांडंययौतदापिनाकपतेत्यर्थः ॥ ११ ॥

शीलानामग्धीनासकलानागिनिचोत्प्लावुःसहाःकल्पानलशिखाःकणाग्निर्मुसलात्याजउज्जगार ॥ सकृपणमुल्वाग्निर्वातेप्रलयस्यपुराणेपुनसिद्धे ॥ १२ ॥ दोस्त्ये  
 नुट्टस्थाननिवासन ॥ १३ ॥ इरीभेपुनक्षत्रेव्यक्तपुत्रप्रयत्नसु ॥ तथाचतदानीप्रलयेभूलोकांतस्ववाहान्भेरुकल्पदृक्षाविभिन्नागप्रत्यारोतिभाव ॥ १४ ॥ कल्पतिसहस्रम  
 शृगुपर्वते ॥ १५ ॥ लम्बप्रकृतीनिनिन्दलस्रभावाभिसर्वगानियस्य ॥ १६ ॥ सामान्यतउक्तामाकारोस्थितिधारणाभेद्विशिष्यप्रपचयति ॥ अत्यतरीतल  
 सर्वदिग्गलम्बाप्यपरिच्छेपअलालाषरुणएवाहमस्मीतिचित्तरधारणवाक्यीधारणेत्युच्यते ॥ तथाद्विब्रह्मणमालानसवामन्यतदति ॥ पार्श्व्याविधारणाअप्येवमेवोसा ॥  
 पृथिव्याद्विपचभूतधारणाप्रकारसिद्धस्यमेवोत्तरार्धेविलोणवक्ष्यति ॥ १७ ॥ अथलभितिक्रियाविशेषणम् ॥ १८ ॥ ब्रह्मैवायमेवालर्धैर्यस्यतथाविधसत्सन्प्रसिससु  
 यदाकल्पानलशिखाशीलाब्धिसकलोल्यण ॥ शेषफणाभिस्तत्याजतठानाकप्रतद्गुम ॥ १२ ॥ एवरूपेद्गुमवरेतिष्ठतामापद कुत ॥  
 अस्माकमुनिशार्दूलदौस्त्येनकिलापद ॥ १३ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ कल्पान्तेपुमहाशुद्धेवहस्तूपातवायुषु ॥ प्रपतस्त्विदुर्माके  
 पुकर्यतिष्ठसिज्वर ॥ १४ ॥ श्रीशुशुहउवाच ॥ यदापपातकल्पतियवहारोजगस्त्यतो ॥ कृतप्रइवसन्मिन्नंतदानीहंत्यजाम्य  
 हम् ॥ १५ ॥ आकाशएवतिष्ठामिविगताखिलकल्पन ॥ लब्धप्रकृतिसर्वागोमनोनिर्वासनयथा ॥ १६ ॥ प्रतर्पतियदादित्याशकली  
 कृतभूधरा ॥ वारुणीधारणांश्रव्यातदातिष्ठाभिधीरधी ॥ १७ ॥ यदाशकलितार्द्रावातिप्रलयवायव ॥ पार्वतीधारणांश्रव्यास्वेतिष्ठा  
 न्यचलतदा ॥ १८ ॥ जगद्गलितमेवादियात्येकाणवतांयदा ॥ वायवीधारणांश्रव्यासप्तुवेऽचलधीस्तदा ॥ १९ ॥ ब्रह्माहपारमासाद्यतत्वा  
 नेविमलेपदे ॥ सुपुत्रावस्ययातावतिष्ठाभ्यचलरूपया ॥ २० ॥ यावत्युनकमलजं सृष्टिकर्मणितिष्ठति ॥ तत्रप्रविश्यब्रह्माहंतिष्ठाभिवि  
 हगलये ॥ २१ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ ययातिष्ठसिपक्षीर्द्रधारणाभिरसंहित ॥ कल्पान्तेपुतयाकस्मान्नान्येतिष्ठतियोगिन ॥ २२ ॥  
 ॥ शुशुहउवाच ॥ ब्रह्मन्नियतिरेपाहिदुर्द्ध्यापारमेश्वरी ॥ मयेदशेनवै भाव्यभाव्यमन्यैस्तुतादशै ॥ २३ ॥ नशक्यतेतोलयितुमवस्यभ  
 वितव्यता ॥ यद्ययातत्तयैतद्विस्वभावस्यपनिश्चय ॥ २४ ॥

वे ॥ १९ ॥ कियत्कालतथासुसुसेतमाह ॥ ब्रह्माहिति ॥ ब्रह्माहस्यस्यूलस्यसमयेऽपारपरभाबधिश्रुतमभ्याकृतमासाद्यतत्त्वानांश्रुतिरानीनांश्रुतिरानीनांश्रुतिभरातांभाना  
 माविद्यानातांवाअंतिश्रुत्वास्त्येपरेसुपुमवैकरसनिर्विकल्पसमाप्यवस्यया ॥ २ ॥ कियत्कालतादृशमाधौस्थितिरितिचेतमाह ॥ यावति ॥ तत्रपुनःसृष्टिकर्मणिबिद्वा  
 नाब्रह्माकपालयेपरतकल्पदृष्टस्यानापन्नेतिष्ठति ॥ २१ ॥ अन्येपियोगिनलयाकस्मान्निष्ठतिक्मर्यमाधिकारिकशरीरांतरमुक्तिभागच्छतितेनैशरीरेकत्वाभवबुभोजनि  
 र्धीत्यथः ॥ २२ ॥ अथतदादृष्टयारुण्यनुसारिणिसत्यकल्पद्रुपादश्वरनियतिरेक्यवस्थाहेतुर्नाप्येव्याह ॥ ब्रह्मन्निधि ॥ २३ ॥ तोकृपितुइदमिच्छन्नेवेतिशुभ्यापरिच्छे  
 क्षु ॥ यथायादृशयारुण्योपस्ततर्धेव ॥ स्वभावस्यपियते ॥ २४ ॥

प्रतिकल्पमेतत्तरुनिमणिभिोजकाट्टमूलभूतमत्संकल्पएवनिमित्तमित्याह ॥ २५ ॥ मोक्षइवदीर्घमपरिच्छेद्यमायुर्यस्यमोक्षेणजीवन्मुक्त्यावाउपलक्षितं दीर्घमा  
 युर्यस्य अतएवचिरतनार्थानिर्देशविषयेनायकश्रेष्ठ ॥ २६ ॥ दृष्टा प्रत्येकमेनेकविधाअनल्यावहवःसर्गणासगास्थितयोगमाःप्रलयाआगमाउत्पत्तयश्चयेन ॥ अत्रास्मि  
 स्वदृष्टेजगद्धेमेचिन्नमाश्वर्यभूतकिस्मरसितद्वेद्वैर्य ॥ २७ ॥ हेबृहत्तर ॥ मेरोरधः ॥ २८ ॥ २९ ॥ दिवाधीशःसूर्यःमेरुप्रभाभिरविभक्तःअपृथगभूतःपृथगसन्नितियाव  
 त् ॥ दिवालोकोदिनहेतुःप्रकाशः ॥ ३० ॥ अर्धप्रकटसप्रकाशकोटरयस्यअतएवलोकोकालोकोकमिवस्थितम् ॥ आढ्याःऋचिलकाशसपन्नाअद्रयोयस्मिस्तथाविधंभुवनम् ॥ ३१ ॥  
 मत्संकल्पवशेनैवकल्पेकल्पेपुनःपुनः ॥ अस्मिन्नेवगिरेःश्रृंगेतरुरिस्थंभवत्ययम् ॥ २५ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ अत्यंतमोक्षदीर्घायु  
 भवन्निर्देशनायकः ॥ ज्ञानविज्ञानवान्धरोयोगयोग्यमनोगतिः ॥ २६ ॥ दृष्टानेकविधानल्यसर्गसंगमगमः ॥ किंकिस्मरसिकल्या  
 णचिन्नमस्मिञ्जगद्धेमे ॥ २७ ॥ ॥ भृशुंडउवाच ॥ बृहत्तराशिलावक्षामजातवृणवीरुधम् ॥ अशैलवनवक्षौधांस्मरामीमांधरा  
 मधः ॥ २८ ॥ दशवर्षसहस्राणिदशवर्षशतानिच ॥ भस्मसारभरापूर्णासंस्मरामिधरामधः ॥ २९ ॥ अनुत्पन्नदिवाधीशामज्ञातशशि  
 मंडलाम् ॥ अविभक्तदिवालोकांसंस्मरामिधरामधः ॥ ३० ॥ मेरुरत्नतलोद्यौतैरर्धप्रकटकोट्टरम् ॥ लोकालोकमिवाढ्याद्रिभुवनंसं  
 स्मराम्यहम् ॥ ३१ ॥ प्रवृद्धासुरसंघ्रामेक्षीयमाणान्तरामिह ॥ पलायमानामभितःसंस्मरामिधरामिमाम् ॥ ३२ ॥ चतुर्भुगानिचक्रां  
 तामसुरैर्मत्तकाशिभिः ॥ दैत्यांतःपुरतांप्राभांसंस्मरामिधरामिमाम् ॥ ३३ ॥ अत्यंतान्तरितांतसमस्तापरमंडलाम् ॥ अजदेवत्रयी  
 शेषांसंस्मरामिजगत्कुटीम् ॥ ३४ ॥ चतुर्भुगार्धमपरंनीरंध्रांवनपादैः ॥ अदृष्टरनिर्माणांसंस्मरामिधरामिमाम् ॥ ३५ ॥ एवंचतुर्भुगं  
 साध्रंनीरंध्रैरचलैर्वताम् ॥ अप्रवृत्तजनाचारांसंस्मरामिधरामिमाम् ॥ ३६ ॥ दशवर्षसहस्राणिचतुर्दशैःस्थिपर्वतैः ॥ आकीर्णांपरितः  
 पूर्णांसंस्मरामिधरामिमाम् ॥ ३७ ॥ भयादंताहंताशेषवैमानिकनभश्चराम् ॥ द्वांचनिर्वृक्षनिःशेषांसंस्मरामितमोमयीम् ॥ ३८ ॥ अ  
 नगस्यामगस्याशामेकपर्वततांगताम् ॥ मत्तेर्विध्यमहाशैलेसंस्मरामिजगत्कुटीम् ॥ ३९ ॥

पलायमानालक्षणयापलायमानजनाकीर्णाम् ॥ ३२ ॥ चतुर्भुगानीतिकालवाचित्वाद्यत्तसयोगेद्वितीया ॥ ३३ ॥ अत्यंतमन्तरितानिसमुद्रेणाच्छादितान्यंतक्रमेणसमस्तान्य  
 परमडलानिमेर्वतिरिक्तदेशायस्याम् ॥ मेरीचअजाब्रह्मविण्णरुद्राख्यादेवत्रीशिष्यतइतिशेषोयस्याम् ॥ ३४ ॥ चतुर्भुगानामर्धभुगद्वयपर्यंतनदृष्टक्षेत्रनिर्माणयस्याम्  
 ॥ ३५ ॥ सामचतुर्थाशाधिकचतुर्भुगनीरंध्रैर्निर्विडैरचलैःपर्वतैर्वताम् ॥ पृथुचक्रवर्तिनाहिधनुष्कोट्यापर्वतानुत्सार्यपश्चाद्भूमिःसमीकृतेतिपुराणेषुप्रसिद्धम् ॥ ३६ ॥ ३७ ॥  
 द्वांअतरिक्षादिलोकानुचकाराद्धरांचनिर्वृक्षनिःशेषाम् ॥ निर्वृक्षेतिपाठेदिवएवविशेषणम् ॥ ऋक्षाणिताराः ॥ तमोमयीतमःप्रचुरामित्यप्युभयविशेषणम् ॥ ३८ ॥ मलय  
 दंडुरसस्याद्रिभाजकाभावादेकपर्वततांगताम् ॥ मत्तेमेरुस्पर्धयाअभिवृद्धेसति ॥ ३९ ॥

॥ ४० ॥ सरथे प्रभावातिर्यवहुलात् ॥ ४१ ॥ आश्वर्यातरमाह ॥ एकमेवेति ॥ यदाविराड्ब्रह्माद्वरीरुत्पन्नमात्र स्वात्मतरपपालोचयितुं कश्चित्कालसमाहितश्चित्तोभू  
 त्वावस्थाधोष्ये ॥ पुनर्ये सुरादिभिरसुरीश्वरजितम् ॥ आलोकानोप्रकारास्वभावानिजसानोमेकनिषयसमष्टितत्वात्मकप्रसादम् ॥ ४२ ॥ कल्पियुगसर्गस्थितस्मरन्माह ॥  
 सुरापते ॥ सुराप्राप्तगायस्मि ॥ निषिद्धानिदिताः सुरादेवायैलायाविधाः श्रुत्वा असञ्छ्द्रायस्मि ॥ बहुनायाअनेकमश्रुत्वाः सत्यं स्त्रियोयस्मि ॥ ४३ ॥ आश्वर्यातरमा  
 ह ॥ इमेति ॥ समुद्रनिमानुः प्रिययतस्योत्वत्ते-भागवस्थायामिदंभसिद्धम् ॥ ब्रौपुससगविनामानस्यास्यस्वात्म्यमेवसज्जताश्रुत्वादिपुरुपायस्मि ॥ ४४ ॥ भुविजलेमप्रायाजान  
 लोकादिप्रकाराद्ब्रह्मलोकस्यैवामाप्रोपलक्षितकालयास्थितिलासन्माहाः ॥ अपर्वतमिनिःस्थोमस्याअमरोदेवानावायोगसिद्धाश्चयस्मि ॥ ४५ ॥ नविष्येतेमध्यस्थाअथ  
 एतांश्रान्याश्रुत्वात्तान्मस्मरामिधनुनि ॥ किंतेनधनुनोकेनसारंसक्षेपतःशृणु ॥ ४० ॥ असंख्यातान्मनूब्रह्मन्स्मरामिशतशोगता  
 न् ॥ सवान्तरंमयहुलांश्रुतुंगशतानिच ॥ ४१ ॥ एकमेवस्वयंशृद्धंपुरुपासुरवर्जितम् ॥ आलोफनिषयंचैकंकचित्सर्गस्मराम्यहम्  
 ॥ ४२ ॥ सुरापनाक्षणमत्तनिषिद्धसुरशृद्धकम् ॥ बहुनायसतीकंश्चकचित्सर्गस्मराम्यहम् ॥ ४३ ॥ दक्षनीरध्रमूर्पीठमकल्पितमहार्णव  
 म् ॥ स्वयमजातपुरुषंकंचित्सर्गस्मराम्यहम् ॥ ४४ ॥ अपवतमभूमिचव्योमस्यामरमानवम् ॥ अषट्कारकप्रकाशाद्व्यंकंचित्सर्गस्मरा  
 म्यहम् ॥ ४५ ॥ अनिद्रममहीपालमम्यस्याधमोत्तमम् ॥ सममंधकुकुपूचकंचित्सर्गस्मराम्यहम् ॥ ४६ ॥ सर्गप्रारंभकलनाविभा  
 गोभुवनत्रये ॥ कुलपवतमंस्थानंजडुद्वीपपृथक्स्थितम् ॥ ४७ ॥ वर्णधर्मधियांस्त्रष्टिविभागोमंढलावने ॥ ऋक्षचक्रकसंस्थानध्रुव  
 निमाणमेवच ॥ ४८ ॥ जन्मदुःसास्करादीनामिन्द्रोपैन्द्रव्यवस्थितिम् ॥ हिरण्याक्षापहरणंवराहोद्धारणंक्षिति ॥ ४९ ॥ कल्पनपार्थिवानां  
 धवेदानयनमेवच ॥ मंदरोन्मूलनं चाव्येरमृतार्थमंयनम् ॥ ५० ॥ अजातपक्षोगरुढ सागराणांचसंभव ॥ इत्यादिकाया स्मृतय  
 स्वत्यातीजगत्क्रमा ॥ धालैरपिहितास्त्रातस्मर्थेतासुकोग्रह ॥ ५१ ॥

भाउत्तमाश्वयस्मिन् ॥ अतएवसमअपानिकुकुर्भादिराश्रुकाणियस्मिन्निपूर्वकस्यात्यम्यत्तातद्वरोपलक्षितजगत्स्थित्युक्ति ॥ ४६ ॥ एतत्कल्पवृक्षांतस्मरणंतुएतत्कल्पापु  
 षोबहूनामस्तीतिवचयन्माह ॥ सगवारभेत्यादिना ॥ सर्वेषांप्रथमार्तपरानोपठश्लोकस्येष्टालिरपिदितास्त्रातस्मर्थेतिइत्यभाष्यम् ॥ आवीसमभारंनार्थकलनाश्रुः सकल्पसातो  
 भुवनत्रयद्वीपापवर्गपरेशोदानाविभजनविभागस्ततः कुलपवतानांसंस्थामयायोग्यमेवराकल्पनंततः पृथक्स्थितंजडुद्वीपमभिरयत्राक्षणादिबिणानांनूब्रह्मणाधिपातकपो  
 म्यदिपाभेदानांचद्वितिरितयथायोगिकमोबोध्य ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ क्षितेवराहोणोद्धारणम् ॥ ४९ ॥ देवदानवमनुष्यादिपुण्येकंपादिबिणानांकल्पनम् ॥ मत्स्याबतारेबेदानयन  
 म् ॥ ५० ॥ स्वर्गतद्वितिलक्षयः अबरयस्तर्तव्यार्थाः मधुटानेककल्पापेक्षयाएतत्कल्पव्याभिनियन्त्वात्स्वभावानिजनकमाः ॥ बालैर्मयेदेवइत्याव्यल्पवयस्यैरेतत्कल्पव्यैरिति  
 अस्वरदिशि-स्वर्धनपेन्वर्च ॥ ५१ ॥

कल्पातेषु स्वष्टाभ्याश्चर्यातराण्यपि वदन्नुपसंहरति ॥ गरुडवाहनमिति ॥ कल्पिते प्राप्ते जीवितदीर्घायुर्येन तथा विधिः अह एतत्कल्पप्रसिद्ध गरुडवाहनं विहगोत्तमो हंसस्त  
 द्वाहनचतुर्भुवीभूयैवैद्वैत्यादिसर्गाधिकारनिष्पादयत्कलितवाण्टटवाच ॥ तथा विहगवाहनब्रह्माण्डपत्रभावनरुद्रीभूयसहाराधिकारकुत्राणकल्पितवाच ॥ एवष्टपत्रभावनं  
 द्रचगरुडवाहनं विष्णुशरीरधृत्वापालनाधिकारकुत्राणकल्पितवानिति महाश्वर्यहस्यमेतदित्यर्थः ॥ ५२ ॥ ॥ इति श्रीवासिष्ठमन्त्रात्पर्यप्रकाशो निर्वाण ० पूर्वा ० एकत्रिंश  
 सर्गः ॥ २१ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ वसिष्ठस्याष्टजन्मादिसामर्थसमसर्गका ॥ क्षीरोदमथनाद्याश्च भूयोऽट्टादहोदिता ॥ १ ॥ ततस्तदनतरा किंचिद्दूरेष्वतीतकालेषु तथा अद्यतनसर्गे  
 षुजातेषु षुष्मदादिषु भगीरथशुकाद्येतेषु स्मरणे कैवगणेनेति सप्तमे सर्वेषासप्तम्यतानासवधः ॥ १ ॥ सनत्कुमारातेषु ब्रह्मर्षिषु भृग्वगिर प्रभृतिषु सिद्धिर्षिषु ॥ स्कंदे भवदनादिषु शिव  
 गरुडवाहनं विहगवाहनं विहगवाहनं च पत्रभावनम् ॥ चपत्रभावनं गरुडवाहनं कल्पितवानं कल्पितजीवितः ॥ ५२ ॥ ॥ इ० वा० वा०  
 दे० मो० नि० पू० भु० चिरजीवितवृत्तांतकथनं नाम एकविंशः सर्गः ॥ २१ ॥ ॥ भृशुंडउवाच ॥ ततो जगति जातेषु भगवन्भुष्मदादिषु ॥  
 भरद्वाजपुलस्त्यात्रिनारदेन्द्रमरीचिषु ॥ १ ॥ पुलहोद्दालकाद्येषु क्रतुभृश्वंगिरस्सुच ॥ सनत्कुमारभृंगीशस्कंदे भवदनादिषु ॥ २ ॥ गौरीस  
 रस्वतीलक्ष्मीगायत्र्याद्यासुभूरिषु ॥ मेरुमंदरकैलासहिमवद्दुरादिषु ॥ ३ ॥ हयग्रीवहिरण्याक्षकालनेमिवलादिषु ॥ हिरण्यकशिपुक्रा  
 थबलिप्रह्लादकादिषु ॥ ४ ॥ शिविन्यंकुपृथूलख्यवैत्यनाभागकलिषु ॥ नलमांधात्सगरदिलीपनहुपादिषु ॥ ५ ॥ आत्रेयव्यासवाल्मी  
 किशुकवात्स्यायनादिषु ॥ उपमन्युमणीमकीभगीरथशुकादिषु ॥ ६ ॥ अत्यकातीतकालेषु किंचिद्दूरेषु केषुचित् ॥ तथाद्यतनसर्गेषु स्मर  
 णे गणनैवका ॥ ७ ॥ मुनेते ब्रह्मपुत्रस्य जन्माष्टकमिदं किल ॥ संस्मराम्यष्टमे सर्गे तस्मिंस्त्वममसंगतः ॥ ८ ॥ कदाचिज्जायसे व्योमः कदा  
 चिज्जायसे जलात् ॥ कदाचिद्वायुतः शैलात्कदाचिज्जायसेऽनलात् ॥ ९ ॥ यादृशोयादृशोयादृशसंस्थानदिग्गणः ॥ सर्गोऽंतादृशाने  
 वत्रीनसर्गान्संस्मराम्यहम् ॥ १० ॥ एकरूपोऽखिलाचारसन्निवेशधरामरान् ॥ समकालान्स्थिरस्यैर्यान् दशसर्गान्स्मराम्यहम् ॥ ११ ॥  
 अंतर्धानंगताधात्रीवारपंचकमुद्धृता ॥ मुनेपंचसुसर्गेषु कूर्मैवपयोनिधेः ॥ १२ ॥ मंदराकर्षणविगपर्याकुलसुरासुरम् ॥ स्मरामिद्वा  
 दशं चेदममृतांभोधिं मंथनम् ॥ १३ ॥  
 ॥ ४ ॥ शिविप्रभृतिपुराजसु ॥ ५ ॥ आत्रेयादिषु मुनिषु ॥ ६ ॥ गणनैवकेतितत्र विस्मरसंभावनाप्यस्तीति भावः ॥ ७ ॥ अष्टमे सर्गे जन्मनिकल्पेवाममसंगतो मया सह मिलितः  
 अभूः ॥ ८ ॥ किमष्टस्वपि जन्मसु ब्रह्मपुत्र एवनेत्याह ॥ कदाचिदिति ॥ ९ ॥ सर्वेषु कल्पेषु तत्तदधिकारिपुरुषाणां समानामहूपत्वेपिनसर्वेषांपदार्थानां सर्वसन्निवेशाचारसाम्य  
 नियमः किंतु काकतालीयन्यायेन कदाचित्सांम्यमित्याशयेनाह ॥ यादृशइति ॥ १० ॥ समकालान्नुत्यायुः ॥ स्थिराणि असुरैरिवालिता निस्थैर्याणि नियतकालतत्तत्पदाव  
 स्थानानि देवानायेषु ॥ ११ ॥ आचारसाम्यमुक्तात्तद्वैषम्याह ॥ अंतर्धानमिति ॥ अंतर्धानजले निमज्जनेन तिरोधानम् ॥ यात्रीभूः ॥ कूर्मैवो वनवराहेण ॥ १२ ॥ १३ ॥



रिष मगाद्दत्तर्गच्छानीतिबलिपाह करदीकृतसर्वेकमण्डितियावत् ॥ १४ ॥ अथपातालम् ॥ १५ ॥ बहुभिपरशुरामावतारयन्धी सर्गोत्तरेणव्यवधानेनापि ॥ १५ ॥ शीकःकीक  
 दरोशिशोपलाजनायुद्धोरनाएत्यतद्राजपुत्रतयेतियावत् ॥ १६ ॥ विशासुकन्येयुषिरासत्स्याकाक्षिपुराणांविश्वोभावाद्वाहात् ॥ प्रतिकल्पस्वायम्भुवैतरेचासुषेपप्रसिद्धी  
 दोरहाप्यारससयी ॥ शानांशाकाणोचंद्रनीले कृतापरधानीपरादव्याप्यगिरिगुहासुनिरोधकक्षणांस्वञ्जुजलाभलक्षणाव्याविपाताद्वाहात् ॥ १७ ॥ ज्वराणामाहेस्व  
 रैष्णबाएत्यन्तरेशानांमयानोचमप्रकाशआमपिपुनूरीयोत्साहजननेनप्रसक्तानितियावत् ॥ क्षुरप्रमथमप्रकानितिपाठेक्षुरआश्राणविशेषाम्प्रतिच्छिद्वतीतिक्षुरमम

सर्वोपधिरमोपेतां नलिग्राहस्तडाटिव ॥ वारत्रयहिरण्याक्षोनीतवान्वसुधामध ॥ १४ ॥ रेणुकालजतांगलापष्ठवारिमिमहरि ॥ बहु  
 सर्गोत्तरेणापिचकारक्षत्रियक्षयम् ॥ १५ ॥ शतकलियुगानांचहरेर्बुद्धशशागतम् ॥ शौकराजतयेवासस्मरामिमुनिनायक ॥ १६ ॥ त्रि  
 शब्धिपुरविश्वोत्तानद्वौदक्षध्वरसक्षयो ॥ दशशरुविघातांश्वचंद्रमौले स्मरान्यहम् ॥ १७ ॥ याणार्यमथौसंश्रामान्ज्वरप्रमथमत्रका  
 न् ॥ विस्रोक्षितमुरार्नकान्स्मरामिहरिशर्वयो ॥ १८ ॥ युगप्रतिधियापुसांन्यूनाधिकतयामुने ॥ क्रियांगपाठवैचिथ्ययुक्तान्वेदान्स्मरा  
 म्यहम् ॥ १९ ॥ एकार्यानिममत्राणियद्गुपाठानिमेनच ॥ पुराणानिप्रवर्तितप्रस्तुतानियुगप्रति ॥ २० ॥ पुनस्तानेवतानेवमन्यानपियुगे  
 युगे ॥ वेदादिदिव्यरचितानितिहामान्स्मराम्यहम् ॥ २१ ॥ इतिहासमहाश्रयमन्यरामायणाभिधम् ॥ अथलक्षप्रमाणंचज्ञानशास्त्रंस्म  
 राय्यहम् ॥ २२ ॥ रामवद्भवहर्तव्यनरावणविलासवत् ॥ इतियत्रधियाज्ञानहस्तेफलमिवापितम् ॥ २३ ॥ कृतवाल्मीकिनचित्तदधुना  
 यत्करिष्यति ॥ अन्यत्रप्ररुढलोकेस्थितज्ञास्यसिकालत ॥ २४ ॥ वाल्मीकिनाम्राजीवेनतेनैवान्येनवाकृतम् ॥ एतच्चद्वादशवारंक्रिय  
 तेविस्मृतिगतम् ॥ २५ ॥ द्वितीयमेतस्यसमभारतनामनामत ॥ स्मरामिप्राक्तनव्यासरुतजगतिविस्मृतम् ॥ २६ ॥ व्यासाभिधेनजी  
 वेनतेनैवान्येनवाकृतम् ॥ एतत्तुमममवारंक्रियतेविस्मृतिगतम् ॥ २७ ॥

पालयाविधामप्रकाशप्राभाणियव्यत्यथ ॥ १८ ॥ युगप्रतियुगेयुगे ॥ कर्मभवचर्नयेनपतिनाबीप्सापोस्यते ॥ पुषामध्येसुपुठवाणाधिथिर्बुद्धीनांम्यूनाधिकतयाब्रह्मचर्यगु  
 शुयुराभूविगयनादिकियाणांशिशापगानोसावधानस्वरवर्षापुद्धारणलक्षणपाठानांम्यूनाधिकताकृतमभाववैचिथ्यैर्मुक्तात् ॥ १९ ॥ प्रतिहापरातनिर्मातृभेदाद्बहुपाठानि  
 ॥ २० ॥ वैश्विद्विप्यासवाल्मीकिप्रभृतिभिःप्रचितामपुन पुनस्तानेभभारतरामायणादीनिहिहासात् ॥ २१ ॥ महाराभायणाभिर्भ्रमल्लणावसिद्धिबिम्बादिभ्यादिभ्यजपवित  
 क्षाराणात् ॥ २२ ॥ २३ ॥ परपथच्चसिद्धरामसहस्रपमहाराभायणद्वीपिसामसहस्रमितकरिष्यतिवचिद्विष्णुहानवष्टारुगुंल्लरामिबन्मपिकालोद्वास्वसि ॥ २४ ॥ एतच्च  
 तिहासवर्षाएकयेनैकवर्षेकीपनायेनवावाल्मीकिनाभार्जीवेनशाकृतनेवबलिस्तिथिव्यहृत्परंपरोच्छेदेनोच्छेदेकमंतर्वायमंहाकष्यामपूरुर्ब्रह्मवर्षावर्षादिक्रियते ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७

॥ २८ ॥ २९ ॥ अधुनासनिहितत्रेतायुगे ॥ ३० ॥ ३१ ॥ अधुनाएतच्चतुर्युगात्तर्गत्तद्वापरान्ते ॥ ३२ ॥ बहिरिदंजायतइतिर्थातिरेवेत्याशयेनाह ॥ जगन्मयीति ॥ ३३ ॥  
 ॥ ३४ ॥ प्रतिसर्गलोकादीनासन्निवेशादिसाम्यनियमोप्यौत्सर्गिकइत्याह ॥ समेति ॥ ३५ ॥ मन्वाद्यधिकारिपुरुषसन्निवेशचारित्र्यादिविष्वपिसाम्यमौत्सर्गिकमेवेत्याह ॥ ता  
 न्येवेति ॥ ३६ ॥ सश्रुतेप्रख्याते ॥ ३७ ॥ अन्यएवसमाश्रयानिवासाः ॥ ३८ ॥ समाश्रयभेदेवप्रपचयति ॥ कदाचिदित्यादिना ॥ ३९ ॥ मलयेअचलस्थिरः ॥ ४० ॥ प्रा

आख्यानकानिशाखाणिनिवृत्तानियुगंप्रति ॥ विचित्रसंनिवेशानिसंस्मरामिमुनीश्वर ॥ २८ ॥ भूयस्तान्येवतान्येवतथान्यानियुगेषु  
 गे ॥ साधोपदार्थजालानिप्रपश्यामिस्मरामिवै ॥ २९ ॥ राक्षसक्षतयेविष्णोर्महीमवतरिष्यतः ॥ अधुनैकादशंजन्मरामनामोभविष्य  
 ति ॥ ३० ॥ नारसिंहेनवपुषाहिरण्यकशिपुंहरिः ॥ जघानवारत्रितयंमृगेंद्रइववारणम् ॥ ३१ ॥ वसुदेवगृहेविष्णोर्भुवोभारनिवृत्तये ॥ अ  
 धुनाषोडशंजन्मभविष्यतिमुनीश्वर ॥ ३२ ॥ जगन्मयीभ्रांतिरियंनकदाचनविद्यते ॥ विद्यतेतुकदाचिच्चजलबुद्बुदवस्थिता ॥ ३३ ॥ ह  
 स्रभ्रांतिरनित्येयमंतस्थासंविदाल्मनि ॥ जायतेलीयतेचाशुलोलावीचिरिवांभसि ॥ ३४ ॥ समैकसन्निवेशानिबहूनिविपमाणिच ॥ त  
 थार्धसमरूपानिजगंतिस्मराम्यहम् ॥ ३५ ॥ तान्येवताहक्कर्माणितथान्याचरणानिच ॥ तत्कर्माणितथान्यानिभूतानीहस्मराम्यहम्  
 ॥ ३६ ॥ प्रतिमन्वंतरं ब्रह्मन्विपर्यस्तेजगत्क्रमे ॥ सन्निवेशेन्यथाजातेप्रयातेसंश्रुतेजने ॥ ३७ ॥ ममान्यान्येवमित्राणिअन्यएवचबंधवः ॥  
 अन्यएवनवाभृत्यास्त्वन्यएवसमाश्रयाः ॥ ३८ ॥ कदाचिदहमेकांतंविध्यकच्छकृताल्लयः ॥ कदाचित्सत्त्वानिलयः कदाचिद्दुर्दुराल्लयः ॥ ३९ ॥  
 कदाचिद्धिमवद्वासीकदाचिन्मलयाचलः ॥ कदाचित्वाक्तेनैवसन्निवेशेनभूधरम् ॥ ४० ॥ चूतवक्षेचशाखायांप्राप्यनीडंकरोम्यहम् ॥  
 अनाद्यंतेषुयातेषुयुगेषुमुनिनायक ॥ ४१ ॥ प्राक्तेनैवजातोयंसन्निवेशेनपादपः ॥ देहंल्यक्त्वासुखंसाधोनातःपरिणतिंगतः ॥ ४२ ॥  
 तदीयैनेवजातोयंसन्निवेशेनपादपः ॥ तातेजीवतिथैवाभूच्छोभास्यसुतरोस्तथा ॥ ४३ ॥ कृतप्राक्सन्निवेशोयमहंस्थितिमिहागतः ॥  
 नेहाभूदुत्तरापूर्वककुन्नायंचभूधरः ॥ ४४ ॥ दिगुत्तराभूदन्यपूर्वमेवमहीधरः ॥ एकैकदेहसंस्थानवीतब्रह्मनिशागमः ॥ ४५ ॥

प्येत्यस्यशाक्तेनभूधरमित्येनान्वयः ॥ अनाद्यतेषुअसंख्येषु ॥ ४१ ॥ अतःप्राक्तनसन्निवेशात्परिणतिसन्निवेशातरगतः ॥ तर्हित्वमिवपादपोपिकिचिरजीवीनित्याह ॥  
 देहल्यक्तेति ॥ ४२ ॥ एवचनपादपजैविकयेपितात्पर्याकितुशोभासन्निवेशासाम्यादेभेदोपचारइतिहृचयन्नाह ॥ तदीयेनेति ॥ तातेचडे ॥ ४३ ॥ एवद्विभूधरयोरेक्यप्रत्यभि  
 ज्ञापिसन्निवेशासाम्यादेवेत्याह ॥ नेहेति ॥ ४४ ॥ पूर्वउत्तरादिक्रान्यैवाभूदियमन्या ॥ एवभूधरोप्यन्यएवाभूदित्यावृत्तिविपरिणामाभ्यामन्वयः ॥ तर्हितथैवत्वमपिप्रतिक  
 ल्यमन्यःसमानसन्निवेशश्चाकिंनस्यास्तत्राह ॥ एकेति ॥ अहएकश्चासौएकैकैवेदेहसंस्थानेनवीताब्रह्मनिशागमायस्यतथाविधः ॥ ४५ ॥

तद्वृत्तलभाह ॥ ध्यानात्तदिति ॥ यत् कल्पतिभागुक्तधारणापूर्वकं स्थिरौष्ठस्य ध्यानस्य निर्धि कल्पकसमाधेरेते अधसानेपुनर्जातमेतसर्गमालोक्यस एवायमेक स एवायवाप  
 दिति मस्य निहायमाने तत्त्वे एव एनसर्गवेद्यि ॥ यथाह मयः स्वातभावाग्निनीमत्यमिहैव नस्थादिति भावः ॥ एषुषुषसस्थानादभ्यधासस्थानतापहृणादपितद्वटुर्मननारादत्यारा  
 यगर्भादिगुन्तराभूदभ्येयमित्युक्तिमुपवादयति ॥ अकविरिति ॥ विराभाभ्यादयः अर्कसोमादुर्कं क्षाण्णानक्षत्राणां मुद्याल मया विनियतसचाराच्चानियतोत्तरविक्रस्यितमेव वि  
 स्थानका भविसिद्ध्यति ॥ ४१ ॥ सर्गात्तेतुलाशिरालस्मिन्मेरोवेवाप्यथाप्रकारतरणस्थिते सति षिष्यपटल्लिखितमेवापथीना विशालस्तरिवर्त्तनदृष्य अन्यथासस्थानव्यत्यस्तस्थिति  
 यातीत्यय ॥ एषविरामानियतस्थित्याभियत्यात्वेतदनुसारीनियतावयवसन्निवेशपटितस्यसर्वस्यापि जगतोऽनिर्ष्वनीयतालक्षणमिध्यात्वमतिजातीत्याह ॥ नसवित्यादिना ॥  
 ॥ ४२ ॥ आत्मसंरक्षकमत्कारो मायिकविक्षेपराकिल्लिखितः ॥ जागतेपुपदार्येपुर्विकृतव्यथस्याव्यत्यासदृषकालकृतव्यथस्याव्यत्यासोपिदृश्यतद्व्यतयपष्यशरयति ॥  
 ध्यानतितत्वैवै नसर्गमालोक्यवेद्यहम् ॥ अकटिन्नक्षसचारात्मैर्वादिस्थानकादिश ॥ ४६ ॥ सस्थानमन्यथातस्मिन्स्थितेयांतिदि  
 शोन्यथा ॥ नसन्नासज्जगन्मन्येभ्रमयन्केवलधिय ॥ ४७ ॥ आत्मसदचमत्कारविभवोयविवृजते ॥ पुत्र पिष्टत्वमायातिमित्रयात्यरि  
 र्तातया ॥ ४८ ॥ श्रीत्वचशतशोयानुसंश्रैवस्मराम्यहम् ॥ कलौकृतपुगाधारान्कृते कलियुगस्थितिम् ॥ ४९ ॥ त्रेतायाद्वापरेचैवसस्मरा  
 भिमिनीश्वर ॥ अदृष्टवेदवेदार्यानस्वसंकेतविहारिण ॥ ५० ॥ सर्गात्त्रिरगलाचारान्कचिक्काश्चित्स्मराम्यहम् ॥ ज्योतिरत्रिदक्षणात्रिदक्षन्ससु  
 राशुभ्रमानुपम् ॥ ५१ ॥ षण्णुगसहस्रान्तिजगच्छून्यस्मराम्यहम् ॥ मनोमनननिर्माणान्यार्थिवाकारवजितान् ॥ ध्यामान्वायुमयैभृतेद  
 शसर्गान्स्मराम्यहम् ॥ ५२ ॥ विचित्रसस्थानविशेषदेशान्विचित्रकार्याकुलभूतकोशान् ॥ विचित्रविन्यासविलासवेपान्स्मराम्यहब्रह्म  
 दिनेश्वरोपान् ॥ ५३ ॥ इत्यार्षेवावाटे ० माक्षोपायेपुनि ० पू ० भू ० चिरजीवितवर्णनानामद्वाविश सर्ग ॥ २२ ॥ ॥ ५३ ॥ श्री  
 वसिष्ठउवाच ॥ अयासीवायमश्रेष्ठोजिज्ञासासार्थमिदमया ॥ भूय पृष्टोमहायाहो कल्पवृक्षलताग्रके ॥ १ ॥ चरताजगत कोशोव्यव  
 हारवतामपि ॥ कथंविहगराजैर्द्रदहसृत्युर्नबाधते ॥ २ ॥

पुत्रदत्तादिना ॥ ४८ ॥ त्रेतायाद्वापरेचकृतपुगाधारान्कलियुगस्थितिं चेत्यनुकल्प्याश्वय ॥ कलियुगस्थितिमेवसक्षिप्यखिणोति ॥ अदृष्टेति ॥ ५० ॥ कश्चिरकृतयु  
 गावापि ॥ तथाहि ॥ कृतयुगेपिपुत्रेणलस्यनिकृत्यापुतेजयोविनापाराथमेकषण्णसर्गास्यनिषासनधमसिद्धम् ॥ ५१ ॥ ब्रह्मलघुचतुर्गुगसहस्रस्यतिअवसानेवेधसिज  
 गदृपसंहरकरेणान्धशयित्वायोमनिद्राच्छलेनब्रह्मणपरमात्मनोप्यातांसिनिसहस्राष्ट्रमानुपजगच्छून्यमसत्तामिषापन्नस्रामीत्यर्थ ॥ एवमलीनेपिजगत्सर्वेष्वभयनोमनमिमा  
 गात्रागुन्ताभूतवयैवायुपार्यैर्भूतैः प्राणिभिष्यामात् ॥ ५२ ॥ उक्तसर्वसक्षिप्योपसंहरति ॥ विचित्रेति ॥ अह्मत्सदिनेपुनकल्पपुत्रिचित्रस्थानविशेषपुनकादेशापुनयादि  
 धान्चिचित्रकार्याकुलभूतानांकाराभूतान्कोशोपासासर्गान्स्मरामीत्यर्थ ॥ ५३ ॥ ॥ दृष्टिभीवासिष्ठम तात्ययेपकारोनि ० पू ० द्वाधिरातितम सर्ग ॥ २२ ॥ ॥ ५३ ॥  
 स्वकंभुयोरोचैपुनरव्युर्नबाधते ॥ यत्सरेष्वभयकार्यतच्छचिद्विकल्पिते ॥ १ ॥ यद्वेष्वभयकार्यतच्छचिद्विकल्पिते ॥ १ ॥ कश्चिरकृतयुगावापि कश्चिरकृतयु

वाचालयतिमुखरयतिभृद्युवाकपटुताप्रभमुखेनव्यापयतीतियावत् ॥ ३ ॥ ४ ॥ तत्रसर्वदोषाधारवासनान् शएवमुख्योमृत्युतरणोपायइत्याह ॥ दोषति ॥ यथात्यक्तहारा  
 द्याभरणचोरानजिघासतितद्वदित्यर्थाद्भवति ॥ ५ ॥ निःश्वासलक्षणादेहदृक्षच्छेदनाः ककचायेभ्यः सर्वासिदेहलतानदेहदृक्षशाखाभूतहस्तपादादीनांघुणाः काष्ठकीटभूता आ  
 वयोमनोव्यथा ॥ ६ ॥ शरीररतो कोटरस्थसर्पौघभूता अतएवचितालक्षणाअर्पिता शिरसिफणाद्यैः ॥ नवहंतिअर्थस्त्वविषाग्निना ॥ ७ ॥ नभुक्तेनदशति ॥ ८ ॥ शरीरां  
 भोधेर्वाडवोडवाग्निभूतः ॥ अतएवपीताशेषविवेकाबुः ॥ ९ ॥ आकुल्ययम् ॥ १० ॥ तिलानाराशिकर्मयत्रकत्रिंउपमितिक्रियाविशेषणम् ॥ १० ॥ ब्रह्मात्मविश्रातिरेवात्यं  
 भुशुंडुउवाच ॥ जानन्नापिहिसर्वज्ञब्रह्मन्जिज्ञासयेवमाम् ॥ पृच्छसिप्रभवो नित्यंभृत्यंवाचालयंतिहि ॥ ३ ॥ तथापियत्पृच्छसिमांत  
 तैप्रकथयाम्यहम् ॥ आज्ञाचरणमेवादुर्मुख्यमाराधनसताम् ॥ ४ ॥ दोपमुक्ताफलप्रोतावासनांतुसंततिः ॥ त्वदिनप्रथितायस्यमृत्युस्तं  
 नजिघांसति ॥ ५ ॥ निःश्वासदृक्षककचाः सर्वदेहलताघुणाः ॥ आधयोयंनभिंदतिमृत्युस्तंनजिघांसति ॥ ६ ॥ शरीरतरुसर्पौघाश्रितापि  
 तशिरःफणाः ॥ आशयंनदहंत्यंतमृत्युस्तंनजिघांसति ॥ ७ ॥ रागद्वेषविषापूरः स्वमनोबिलमंदिरः ॥ लोभव्यालो नभुंकेयंमृत्युस्तंनजि  
 घांसति ॥ ८ ॥ पीताशेषविवेकांबुः शरीरांभोधिवाडवः ॥ ननिर्दहति यकोपसंमृत्युर्नजिघांसति ॥ ९ ॥ यंत्रंतिलानांकठिनंराशिमुग्रभि  
 वाकुलम् ॥ यंपीडयतिनानंगस्तंमृत्युर्नजिघांसति ॥ १० ॥ एकस्मिन्निर्मलेयेनपदपरमपावने ॥ संश्रिताचित्तविश्रांतिस्तंमृत्युर्नजिघां  
 सति ॥ ११ ॥ वपुःखंडाभिपतितंशाखाभृगमिवोदितम् ॥ नचंचलंमनोयस्यतंमृत्युर्नजिघांसति ॥ १२ ॥ एतेब्रह्मन्महादोषाः संसारव्या  
 धिहेतवः ॥ मनागपिनलुंपंतिचित्तमेकसमाहितम् ॥ १३ ॥ आधिव्याधिसमुत्थानिचलितानिमहाभ्रमैः ॥ नविलुंपंतिदुःखानिचित्तमेकं  
 समाहितम् ॥ १४ ॥ नास्तमेनिनचोदेतिनसंस्मृतिर्नविस्मृतिः ॥ नसुसंनचजाग्रत्स्याच्चित्तंयस्यसमाहितम् ॥ १५ ॥ अधीकृतत्वदाका  
 शाः कामकोपविकारजाः ॥ चिंतानपरिहिंसंतिचित्तंयस्यसमाहितम् ॥ १६ ॥ नददातिनचादतेनजहातिनयाचते ॥ कुर्वदेवचकार्याणि  
 चित्तंयस्यसमाहितम् ॥ १७ ॥ येदुर्यादुरारंभादुर्गुणादुरुदाहताः ॥ दुष्क्रमास्तेनकृतंतिचित्तंयस्यसमाहितम् ॥ १८ ॥ आभांतिविपुला  
 र्थानिमहांतिगुणवंतिच ॥ सर्वाण्यवानुधावंतिचित्तंयस्यसमाहितम् ॥ १९ ॥

तिकमृत्युजयोपायइत्याशयेनाह ॥ एकस्मिन्नि ॥ ११ ॥ वपुर्लक्षणेपुष्पितवनखडेअभिपतितः शाखाभृगइवउदितमूर्जितम् ॥ छादसंछीबत्वम् ॥ १२ ॥ दोषानुपसंहरंस्त  
 ज्ययेतुगुणाव्क्तुप्रथमसमाधानमेवमुख्यगुणइत्याशयेनतप्रशंसति ॥ एतेइत्यादिना ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ कर्माणिकुर्वत्यथाशास्त्रव्यवहरदपि ॥ १७ ॥ दुष्टा  
 अर्थाअर्जनीयधनादय आरभ्यतइत्यारभाः कृषिगृहधनादयः ॥ गुणारागद्वेषादयः उदाहृतमर्मप्रकाशानोक्तयः क्रमानीतयः नकततिदुष्टफलेनपरितापयति ॥ १८ ॥  
 आभातिप्रकाशमानानिविपुलार्थानिबहुलाभानिसर्वाण्येवसुरवानीतिशेषः ॥ अनुधावतिअनुसरति ॥ १९ ॥

उरुर्कञ्जीर्नर्कालिककुसुमं स्मिहितम् ॥ दुरीहितदशागोगामिलापदस्थोऽमुकस्वाललाभलक्षणतत्परम् ॥ २० ॥ चित्तस्वविर्धुर्पुरुषार्थविधुरतातदायिना ॥ अनेकत्वभेदवृष्टि  
स्तद्वृक्षण्यपिशारेणनयस्तीर्यनदृष्टतत्परम् ॥ २१ ॥ आदीचरुस्वारभ्रमयेऽधपरिपाकेपिमधुरम् अतेपथ्यसवहु त्वनिर्भसकज्ञानतत्परम् ॥ २२ ॥ आर्षतमभ्यगसर्वावस्था  
स्यनुगतमालम्बुषम् ॥ २३ ॥ नविषतेऽतन्तमपस्मात्तयाविधिपत्नीभ्राय्यनित्यनिरतिशयायानवद्व्यस्य ॥ २४ ॥ अनुत्तमसौभ्राय्यस्वभेदेतरदृष्टानित्यताद्विप्रवचनेनसाधयति ॥ सा  
मरत्यादिना ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ एवलोकाभयस्याशुभ्रतामुक्तातद्विजगतएवम्बाह ॥ सत्वगदति ॥ २८ ॥ क्रियाराध्वेनतत्कलानिलक्ष्यते ॥ २९ ॥ धितापवमविमा  
नसक्रियामात्रपतकलोपलक्षकम् ॥ ३० ॥ तन्मनस्तद्वृक्षणस्यक्षीरोरकस्यसंस्पर्शोभनेमदरायमाणेषु ॥ इवगानसक्रियामाओपलक्षणम् ॥ ३१ ॥ अतिधियाकाराशुभ्र  
यदुर्दकहितसत्यमनपायिगतभ्रमम् ॥ दुरीहितदशोन्मूकतत्परंकारयेन्मन ॥ २० ॥ यददृष्टमशुभ्रेनचित्तवैधुर्यदायिना ॥ अनेकत्वपि  
शाचनतत्परंकारयेन्मन ॥ २१ ॥ आदौऽभ्येतयतिचचिरायपरमोचितम् ॥ यच्चारुमधुरपथ्यतत्परंकारयेन्मन ॥ २२ ॥ यदनतमन प  
थ्यतथ्यमार्पतमध्यगम् ॥ समस्तसाधुभिर्जुष्टतत्परंकारयेन्मन ॥ २३ ॥ यद्दे परमालोकमार्पयदसृष्टपरम् ॥ यदनुत्तमसौभ्राय्यतत्प  
रंकारयेन्मन ॥ २४ ॥ सामरासुरगधवसविधाधरकिन्नरे ॥ ससुरभीगणेश्वर्गेनकिंचित्सुस्थिरंशुभ्रम् ॥ २५ ॥ सतरोसनराधीशेशपर्व  
तपुरव्रजे ॥ सांबुधीभ्रूतलेतातनकिंचिच्छोभनस्थिरम् ॥ २६ ॥ सनागेसासुरव्यूहसासुरभीगणेतया ॥ समस्तएवपातालैर्नकिंचिच्छो  
भनस्थिरम् ॥ २७ ॥ सस्वर्गससुरालोकेसपातालैसदिकटे ॥ जगत्यस्मिन्सुसर्वस्मिन्नकिंचिच्छोभनस्थिरम् ॥ २८ ॥ आधिव्याधिविलो  
लासुदुःखौषधलतासुच ॥ क्रियासुनित्यतुच्छासुनकिंचित्सुस्थिरंशुभ्रम् ॥ २९ ॥ तरलीकृतचित्तासुदुदयानंदिनीपुच ॥ धितासुधीवि  
कारासुनकिंचित्सुस्थिरंशुभ्रम् ॥ ३० ॥ वृक्षीरोदकसस्पदमदरेपुचलेषुपि ॥ स्वसंकल्पविकल्पेपुनकिंचित्सुस्थिरंशिवम् ॥ ३१ ॥ अनार  
तागमापायपरास्वसिशिरास्वति ॥ चित्राकारासुषेष्टासुनकिंचित्सुस्थिरंशुभ्रम् ॥ ३२ ॥ नवरमेकमहीतलराजतानचवरंविद्युधामर  
रूपता ॥ नचवरधरणीतलनागतास्यितिमुपैतिहियत्रसर्तामन ॥ ३३ ॥ नवरमाकुलगात्रविचारणनचवरपरकार्यविवेषनम् ॥ नवर  
मय्यकयारुमवर्णनस्थितिमुपैतिहियत्रसर्तामन ॥ ३४ ॥ त्वमुताशु अतएवासिशिरास्वसिधाराप्रायासुद्वियादिषेष्टाशु ॥ ३५ ॥ एवमराश्वतत्वापुच्छ

ताश्चनजागतकिमपिबुधविधेकिञ्चिद्वृक्षमीयमित्याह ॥ नवरमित्यादिना ॥ एकाऽनन्यराजतासप्तमहीतलराजतानवरम् ॥ एवामिधाऽभिहितमायेऽयमरादब्रह्मस्यत्यावय  
स्तद्वृषतास्वर्गारग्यापपीतिपावव ॥ धरण्याललेपातलेसर्वधरणीधारणसमर्थोपनागतापातालराग्यमपीतियावव ॥ यमसतविधैकिर्नामन स्थितिपूर्णाकामतया विध्यतिमु  
धेनितयाविधंकिमपिनभवतीत्यय ॥ ३१ ॥ एवंदुःखद्वयाद्विस्तृतत्वाच्चकुलताहेतुनानाराशाणांबुदुराधिपास्थानानाविचारणनिष्कर्षसामर्थ्यलक्षणपरिहित्यनयिनवरम् ॥ एवं  
परोपायाणांबुद्धिद्वीषाद्विषायेविषेचमसामर्थ्यलक्षणलोकानुरंभनसामभ्यमयिनवरम् ॥ अय्याजोऽनागतादिकपानोक्तस्यवर्णनविश्लेषार्थेन विहित्यनयिनवरम् ॥ ३२ ॥

यदिआधिप्रचुरत्वाज्जीवितनवरतर्हि सवर्षाधिनिवृत्तिमत्स्वान्तरणंवरंरस्यात्तत्राह ॥ दृढमूढेति ॥ सर्वदुःखनिदानमूढतादाढ्यात्तदपिनवरमित्यर्थः ॥ तर्हिभोगेनसर्वदुःखक्षयकर  
त्वान्नरकोवरमस्त्वितिचेन्नेत्याह ॥ नचेति ॥ नरकस्यापिपुनःपापजन्मावसानत्वान्तरात्तत्रापिसर्वदुःखक्षयइतिभावः ॥ विष्टपंसर्वभुवननाधिपत्यम् ॥ ३५ ॥ नरस्यविवेकिनःपुरु  
पस्यइतिअनेनप्रकारेणविचार्यमाणानिविधजगत्कामाःसमस्ताःसर्वेपिनरस्याः ॥ हियस्माद्धेतोस्तेजगत्कामाश्चलतरकलनयाअशाश्वतस्त्वबुद्ध्याआहितेगृहीतेपदार्थेमहातःकथ  
चिरस्थितिमात्यतिकविश्रातियातीत्यर्थः ॥ ३६ ॥ ॥ इतिश्रीवासिष्ठमःतात्पर्यप्रकाशेनिर्वाणः० पू० त्रयोविंशःसर्गः ॥ ३ ॥ ॥ ७४ ॥ देहनाडीक्रमोपेताषट्चक्रत्  
दयान्विता ॥ प्राणस्पदविभागाढ्याप्राणचिहतेहण्यते ॥ १ ॥ यदिजगतिनकिञ्चिच्छोभनस्थिरंतीर्हिकतच्छोभनस्थिरचयत्रविवेकिनश्चित्तविश्रातिस्तदाह ॥ एकैवेत्यादिना ॥  
नवरमाधिमयंचिरजीवितंनचवरंमरणंदृढमूढता ॥ नचवरंनरकोनचविष्टपंस्थितिमुपैतिहिनकचिदाशयः ॥ ३५ ॥ इतिविविधजगत्क्र  
माःसमस्ताःखलुमतिमूढतयानरस्यस्याः ॥ चलतरकलनाहितेपदार्थेकथमुपयांतिचिरस्थितिमहांतः ॥ ३६ ॥ ॥ इ० वा० वा० दे० मो०  
नि० पू० भुशुंडोपाख्यानेसमाधानसंकल्पनिराकरणंनमत्रयोविंशःसर्गः ॥ ३ ॥ ॥ भुशुंडुवाच ॥ एकैवेकेवलदृष्टिर्निरापाया  
गतभ्रमा ॥ विद्यतेसर्ववित्त्वेषुसर्वश्रेष्ठासमुन्नता ॥ १ ॥ आत्मचित्तसमस्तानां दुःखानामंतकारिणी ॥ चिरसंभृतदुःखप्रसंसारभ्रमहारि  
णी ॥ २ ॥ निष्कलंकमनोमार्गविपुलांगणचारिणी ॥ तथासमस्तदुःखानांचितानर्थविनाशिनी ॥ ३ ॥ ज्योत्स्नयेवांधकाराणामलमंतःप्र  
जायते ॥ सास्वात्मचित्तभगवन्सर्वसंकल्पवर्जिता ॥ ४ ॥ युष्मदादिपुसुप्रापदुष्प्रापैवास्मदादिषु ॥ समस्तकलनातीतंपरांकोटिमुपागत  
म् ॥ ५ ॥ पदमासादयंत्येतत्कथं सामान्यबुद्धयः ॥ आत्मचित्तविलासिन्यास्तस्याःसख्योमहामुने ॥ ६ ॥ किंचित्सात्म्यमुपायाताविज्ञानश  
शिशीतलाः ॥ आत्मचित्तसमानानांविधानांमुनीश्वर ॥ ७ ॥ आत्मचित्तवयस्यानांमध्यादकतमामया ॥ सर्वदुःखक्षयकरीसर्वसौ  
भाग्यवर्धिनी ॥ ८ ॥ कारणंजीवितस्येहप्राणचित्तसमाश्रिता ॥ ९ ॥ इत्युक्तवंतंविहंगंभुशुंडुपुनरप्यहम् ॥ जानन्न  
पीदमव्यग्रःपृष्ठवान्कीडयामुनिम् ॥ १० ॥ सर्वसंशयविच्छेदिन्नत्यंतचिरजीवित ॥ यथार्थब्रूहिमेसाधोप्राणचित्ताकिमुच्यते ॥ १० ॥  
सर्वेषुवित्त्वेषुज्ञानेषुमध्येसर्वाश्रेष्ठासमुन्नतासहस्रादुरोहेतियावत् ॥ १ ॥ आत्मचित्तसाक्षात्कारपर्यंतआत्मविचारः ॥ चिरमनादिकालादारभ्यकामकर्मवासनासमृतस्य  
दुःस्वप्नकल्पस्यसारभ्रमस्यहरणशीला ॥ २ ॥ निरस्तमायादिकलका प्रत्यक्षप्रणमनएवमार्गोयत्रतथाविधेमनसोप्यमार्गेअगम्येवानिरतिशयभूमानदलक्षणेप्रत्यगात्मा  
गणेशचरणशीला ॥ तथाउपस्थितसर्वदुःखानाभाविदुःखानुसधानप्रयुक्तचित्तादिसर्वानर्थानांचविनाशिनी ॥ ३ ॥ अधकाराणातत्कार्यभ्रांतिभिःसहपरिगणनाद्बहुवचनम् ॥  
अलमत्यतमतोनाशस्तयेतिशेषः ॥ ४ ॥ दुष्प्रापैवेत्यवधारणेहेतुमाह ॥ समस्तेत्यादिना ॥ ५ ॥ सामान्यबुद्धयःअविशुद्धप्राकृतबुद्धयः ॥ तर्हिसातवकथसुलभाजतेतिचेत्  
त्सर्वीसमाश्रयणादित्याशयेनप्राणचित्तान्वर्णयितुंपीठिकारचयति ॥ आत्मचित्तेत्यादिना ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ क्रीडयाकौतुकेन ॥ ९ ॥ किंकीदृशी ॥ १० ॥

॥ ११ ॥ भवतीं पुन्यानां पुष्पवादीनां चिन्धिधाद्रप्पव्रानपरिशिक्षित्विरोपतपरिक्षातुनः प्रत्युत्तराणित्वव्यश्रस्यप्रत्युत्तरववांनिलोऽनुत्तम् ॥ १२ ॥ वेहगेह्वर्णनक्रमेणवक्ष्य  
 मागम् ॥ ११ ॥ वानपिनकफलक्षणाश्रितकारामहान् स्थूणाघिटगकाठानियस्य ॥ १२ ॥ पुयटकप्राम्याभ्यातम् ॥ तत्पर्यटकप्राम्याभ्यातम् ॥ १५ ॥ अत साक्षित  
 याल्यमपावण्यमानइहगङ्गपरयसिमासादनुभवसि ॥ सत्याकणराङ्कुलीहृदपलक्षणेचद्रालिकेशिरोरुहेयस्मिन् ॥ शिरोरुहे केरीराञ्छादनवत् ॥ १६ ॥ मुजीपाश्वैचउपर्यमविरा  
 णिमरिरस्रतागामस्य ॥ दनालिईरंपंकिल्लुक्षणकसरमालाभिभूयितप्रधानद्वारबिलयस्य ॥ १७ ॥ रूपरसपहणसवबासविपयोमलक्षणम् ॥ ताभ्यशयति अतर्निवेयति  
 यानिमान्द्रियाणित्तुक्षणद्वारपालवत् ॥ तत्रत्यच सर्वाङ्गम्यासासद्वारपालत्वमित्थपोद्धारयोरपितद्वस्त्रवोभ्यम् ॥ सर्वप्रसकुलेनलिंगवेह्वम्यामिद्वाराभ्यामेन आत्मा लोके  
 नः लिन्म्यामम् ॥ विरापतभ्रजागेरारअरुणा कनीनिकेत्तुक्षणयोरलिद्वयो रूप्यत्वमद्वारप्रकोष्ठयो कृतास्वामिस्थितियस्मिन् ॥ इधोद्वैनामपयोपक्षिणेक्ष्णरुप नेषस्य  
 शुशुडउवाच ॥ मववेदानेवत्तासिमर्वसशयनागक ॥ मामेतत्परिहासार्थमुनेपृच्छसिवायसम् ॥ ११ ॥ अयवाभ्रवतामवभ्रग  
 वन्यरिशिक्षितुम् ॥ पुन न्युत्तराणीदकामेक्षतिरुपस्थिता ॥ १२ ॥ मुशुहजीवितकरंमुशुहस्वात्मलाभदम् ॥ शृणुप्राणसमाधानव  
 क्ष्यमाणमिदमया ॥ १३ ॥ पश्येदभ्रगवन्वर्दिहगेहमनोरमम् ॥ त्रिप्रकारमहास्थूणानवद्वारसमावृतम् ॥ १४ ॥ पुयटककलत्रेणतन्मात्र  
 स्वजननच ॥ अहंकारगृहस्येनमर्वत परिपालितम् ॥ १५ ॥ अत पश्यसिसत्कणराङ्कुलीचंद्रशालिकम् ॥ शिरारुहाञ्छादनवद्विपुला  
 क्षिगवाक्षकम् ॥ १६ ॥ आस्यप्रधानसुद्वारमुजपाश्वोपमद्विरम् ॥ दतालिकेसरस्त्रगिभूयितद्वारकोटरम् ॥ १७ ॥ अनारतरूपरस  
 स्शानद्वारपालवत् ॥ सकुलालोकवलिततारालिठरुतास्थिति ॥ १८ ॥ रक्तमांसवसादिग्धश्रायुसततिवेष्टितम् ॥ स्थूलास्थिकासुस  
 यदसुदुःखमुममाहितम् ॥ १९ ॥ इडाचपिंगलावासास्यदेहस्यमुनिनायक ॥ सुस्थितेकोमलेमध्येपाश्वकोष्ठेनिर्मलिते ॥ २० ॥ पद्यु  
 गमत्रययनमस्थिर्मानमयद्युः ॥ ऊर्वाधोनालमन्योन्यमिलकोमलसद्वलम् ॥ २१ ॥ सेकेनविकसत्यंत्रसकलाकाशारिणा ॥ बलं  
 तितस्यपनाणिद्युव्यासानिवायुना ॥ २२ ॥

जापतविषादिन्युतेरितिभाव ॥ १८ ॥ रक्तमांसवसाभिवासरिद्रोमैरिष्विग्धमुपलेपेनोपचितम् ॥ स्नायकशिरालासर्तनितिर्बेष्टितरुद्धम् अतएवसुकुम्बम् ॥ १९ ॥ अस्य  
 देहस्यपथ्यद्वारपिंगलाचनिहोकोमलसूत्रनाट्योवागवक्षिणापाश्वकाठनिर्मलितेअनप्रिम्यके नासापटयोः प्राणसचार्लिगेनाभिम्यकसुस्थिते ॥ २० ॥ तत्रप्रवमाणराक्षीना  
 यात्रयप्रनद्वामेनसिहस्रमत्स्याकनाडीमभेसूलजालकपुरित्नामकंशुष्टिनसनालपदयुगमप्रयाकारव्यत्ययप्रमयवरायति ॥ २० ॥ तत्रप्रवमाणराक्षीना  
 नोभोप्यनालमगम्यते ॥ अन्योग्यसपुटीभावेनमिलल्लोमलमद्वलमतएवप्रमत्यकप्रचकारम् ॥ २१ ॥ नासापाश्विषाबान्तसकलेद्वाराकाराशारिणाश्चास्यापायनाद्युजयते  
 कनरिक्तमंत्रपनागिद्वानियस्यतम् ॥ एवमाणसवारिणपत्राणिद्वपलकृष्णीत्यथाद्वम्यते ॥ अतएवतस्ययंत्रस्यपत्राणिनाणापायनाभ्यासासिर्बिभुबळतिप्रत्युत्तर  
 दिःश्याशर्वाभर्त्तुकृष्तिविभित्तजिष्येय ॥ २२ ॥

कित्तस्तत्राह॥चलत्स्विति ॥ परिवर्धतेपरितःप्रसारात्पुरीतस्त्वंबद्धसर्वनाडीच्छिद्रेषुप्रविश्यबहुलीभवतीत्यर्थः॥ यथाबाहिरण्यादौलतापत्रजालेवातेनाहतेसतिवायुःपरितःप्रसर  
 तितद्वदित्यर्थः ॥ २ ॥ एवद्विनीतसहृदयपायुनाभिकठसर्वांगलक्षणमनेकधास्थानं कृत्वाकल्पयित्वाप्राणादिपचसज्ञासंयुक्तार्थाधोवर्त्तमानाभुद्धिसप्ततिसहस्रप्रतिशाखासुए  
 कोत्तरशतनाडीषुप्रविश्यदेहेप्रसरतीत्यर्थः ॥ २५ ॥ तैःप्राणैःसहप्राणशक्तीनामपिसवगिप्रसरं दर्शयति ॥ हृत्ययेति ॥ २६ ॥ तासामन्तरसस्यदेह  
 व्यापनायनाडीषुव्यापारमाह ॥ यातीति ॥ २७ ॥ हृदयमेवमुख्यस्थानप्राणस्यैवमुख्यताअच्येतद्वृत्तिभेदास्तद्वारेणएवसर्वशरीरेंद्रियादिवेष्टाशक्तिभेदैःकरोतीत्याह ॥  
 सएषइत्यादिना ॥ २८ ॥ २९ ॥ यत्रेहाप्रतिमादियत्रस्यहृत्यादिवेष्टाम् ॥ यात्रिकोयत्रसहस्रधारः ॥ ३० ॥ ऊर्ध्वगमनमधोगमनमितिद्विविधसकेतवती ॥ ३१ ॥ एवसर्वभोपो

चलत्सुतेषुपत्रेषुसमरुत्यरिवर्धते ॥ वाताहतेलतापत्रजालेबहिरिवाभितः ॥ २३ ॥ वद्विनीतःसनाडीषुकृत्वास्थानमनेकधा ॥ ऊर्ध्वाधो  
 वर्तमानासुदेहेस्मिन्प्रसरत्यथ ॥ २४ ॥ प्राणापानसमानाद्यैस्ततःसहृदयानिलः ॥ संकैतैःप्रोच्यतेतज्ज्ञैर्विचित्राचारचेष्टितैः ॥ २५ ॥ हृत्प  
 द्मयत्रत्रितयेसमस्ताःप्राणशक्तयः ॥ ऊर्ध्वाधःप्रसृतादेहचंद्रबिंबादिवांशवः ॥ २६ ॥ यांत्यायांतिविकर्षतिहरंतिविहरंतिच ॥ उर्यतंति  
 पतंत्याशुताएताःप्राणशक्तयः ॥ २७ ॥ सएषहृत्पद्मगतःप्राणइत्युच्यतेबुधैः ॥ अस्यकाचिन्मुनेशक्तिःप्रस्यंदयतिलोचने ॥ २८ ॥ का  
 चिस्पर्शमुपादत्तेकाचिद्वहतिनासया ॥ काचिदन्नंजरयतिकाचिद्वक्तिकवचांसिच ॥ २९ ॥ बहुनात्रकिमुक्तेनसर्वमेवशरीरके ॥ करोति  
 भगवान्वायुर्ब्रह्मिवाभिवर्धयति ॥ ३० ॥ तत्रोर्ध्वाधोद्विसंकैतौप्रसृतावनिलौमुने ॥ प्राणापानावितिल्यातौप्रकटौद्वौवरानिलौ ॥ ३१ ॥  
 तयोऽनुसरन्मित्यंमुनेगतिमहंस्थितः ॥ शीतोष्णवपुषोर्नित्यंमंवरपांथयोः ॥ ३२ ॥ कलेवरमहायंत्रवाहयोःश्रमहीनयोः ॥ हृदाका  
 शार्कशशिनोस्वर्गोषोमस्वरूपयोः ॥ ३३ ॥ शरीरपुरपालस्यमनसोरथचक्रयोः ॥ अहंकारनृपस्यास्यप्रशस्येष्टुर्गयोः ॥ ३४ ॥

द्वातिकमुपवर्ण्यस्वक्रियमाणंप्राणचित्तदर्शयति ॥ तयोरिति ॥ तयोर्गत्यनुसरणत्वाध्यात्मिकपरिच्छेदत्यागेनाधिदैविकसूत्रालरूपतदात्मभावधारणयाआसंगपाप्मदूषितस  
 र्वद्वियत्रतपरित्यगेनत्वात्प्रवृत्ताचरणवागादीन्द्रियाणाहिवचनादिस्वस्वविषयव्यसनिताव्रततच्चासंगपाप्मदूषितमितिश्रमलक्षणेनमृत्युनाभयम् ॥ प्राणस्यतुमुखनासिकादिस्था  
 नेषुसचरणमेवव्रततच्चनविषयासगदूषितमितिप्रमाणवैकोव्रतभंगशून्योमृत्युनानभस्यते अतस्तदात्मताधारणतद्व्रतमात्राचरणलक्षणात्प्राणचित्तनात्स्वस्य  
 जितमृत्युतेत्याशयः ॥ इयचप्राणचित्ताप्राणव्रतधारणसहिताबृहदारण्यकेअथातोव्रतमीमांसेत्यादिनातस्मादेकमेवव्रतचरेत्याण्याच्चैवापान्याच्चेनेत्याप्मानृत्युरामुवदितियद्विचरे  
 त्समापिपिषेत्तेनोएतस्यैदेवतायैसायुज्यसलोकताजयतीत्येतेनबंधेनप्रपचितततएवावगंतव्या ॥ तयोरुपासनीयगुणान्तराण्यप्याह ॥ शीतोष्णवपुषोरित्यादिना ॥ ३२ ॥  
 अमहीनयोरिति ॥ तानिमृत्युःश्रमोभूत्वोपयेमेअथेममेवनामोद्योयमध्यमःप्राणइतिश्रुतेरितिभावः ॥ ३३ ॥ ३४ ॥



आरारीयाबजीवमच्छयोरबिच्छिन्नोपासनयो ॥ तथा च प्राक्कृत्तुत्वात्तदापयुञ्जते स्तमापिपियेविति ॥ नविच्छिपादितिहितवर्थ ॥ ३५ ॥ समरूपयोरिति ॥ अभ्यासा  
 निरापनवद्विरतश्चद्वारायोऽङ्गुलप्रदेशानावपरिमितसधारयोरित्यर्थ ॥ ३६ ॥ प्राणायामाभ्यासात्तयोः सूक्ष्मतत्त्वापादान्जनोक्तमणविसप्तकिरित्याशारेनाह ॥ सहस्रेति ॥  
 अयवानाद्यनसचरोरनयोमुलनासिकासंधारद्वयकुलोत्तलद्वयेतथाह ॥ सहस्रेति ॥ यथाकेशसहस्राधामिन्मस्तावताणिस्नातिष्ठतीतिश्रुतेनाडीनामेवातिसूक्ष्मत्वाद्गुलस्येतदंत  
 लयोगनिःसुतराद्गुलश्लेष्मारायः ॥ ३७ ॥ वर्णितोप्राणचित्तबिणयिष्यमाणकारणमास्याबसंस्वयन्पुसहरति ॥ अखिरतेति ॥ ऋद्धिद्वयाविस्थानेप्यखिरतगतसधारोययो  
 स्तयोमज्जो प्राणपानयोश्चारितानामुजुप्तसत्व्याणोपस्तिप्रकरणेअनेकधाविद्विनिर्बोपत्यगतप्रमत्वात्प्रव्रतत्वसवर्गापनेकगुणविशिष्टागतिमनुसृत्यवरूपमाणप्रकरणेणो  
 तयोममानुमरत प्राणपानाभिधानयो ॥ गर्तिशरीरमरुतोरशरीरमरुद्वयो ॥ ३५ ॥ जाग्रत्स्वप्नसुषुप्तेषुदेवसमरूपयो ॥ सुषुप्तस  
 स्थितस्येवव्रह्मनगच्छतिवासरा ॥ ३६ ॥ सहस्रविनिरुत्तांगाद्विसततुलवादपि ॥ दुर्लभ्याविद्यमानापिगति सूक्ष्मतरानयो ॥ ३७ ॥ अ  
 विरतगतयोगनिर्विद्वान्द्विरुतोरनुसृत्यचोदितोताम् ॥ नपुनरिहहिजायेतमहात्मन्मुदितमनापुरुष प्रणष्टपारा ॥ ३८ ॥ ॥ इ०  
 वा० दे० मो० नि० पु० मु० प्राणविचारणनामचतुर्विंशतितम सर्ग ॥ २४ ॥ ॥ ५ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ इत्यसकययन्यक्षीष्ट  
 एतन्नपुनमया ॥ कीदृशीप्राणवातस्यगतिरित्येवराषव ॥ १ ॥ मुमुक्षुउवाच ॥ १ ॥ जानन्नपिमुनेसर्वकिमाष्टच्छिसिलया ॥ यथा  
 पृष्टमहवच्चिमिष्टपुनत्रापिमहच ॥ २ ॥ प्राणोयमनिर्शब्रह्मनस्यदशक्ति सदागति ॥ सवात्थाभ्यतरदेहेप्राणोयमुपरिस्थित ॥ ३ ॥ अ  
 प्रवर्ततेयतस्तद्गततावच्छ्रेयसेष्टु ॥ ५ ॥ आत्योन्मुखत्वप्राणानांयद्दृढबुजकोटरात् ॥ स्वसेनास्तयमानार्तधीरारेचकविदु ॥ ६ ॥  
 द्वादशगुलपर्यन्तनात्यमाक्रमतामथ ॥ प्राणानामर्गसंस्पर्शोयसपूरकउच्यते ॥ ७ ॥

पास्यपणष्टम्व्यपारासपुष्टपलस्त्वज्ञानेनजीवन्मुक्तोभूत्वाइहसारेपुनमजायनइत्यर्थ ॥ द्विरावप्राणायुवालीनामपिच्छिन्नाजुष्टितानांज्ञानद्वारामुक्तिहेतुत्वमुक्तिपुत्रसि  
 द्धचित्तियोगतनाय ॥ ३८ ॥ ॥ इतिश्रीवसिष्ठम तात्पर्यप्रकरणेनि० पु० चतुर्विंशतितम सर्ग ॥ २४ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ प्राणपानगतिष्वधरेषुकादिमकल्पनम् ॥  
 प्राणपानोत्पलपस्थानं ब्रह्मचरण्ये ॥ १ ॥ प्रश्नाबसरप्रवानचचित्तश्चतनीप्राणगतिप्रकारशेदामयापुष्टइत्याह ॥ इत्यर्थमिति ॥ १ ॥ २ ॥ एक प्राणशाब्दोक्त-अपरत्प्राण  
 नितीनियोगिकलस्रस्रणपर ॥ लक्षणानुसारौबोध्यस्थानमभिनीयवर्शयति ॥ अयमुपरिस्थितइति ॥ ३ ॥ एवमपानपदमप्येकयौगिकपुंसबसर्गम् ॥ ४ ॥ एवमपानोभेदप  
 र्यन्तद्विनिव्यपन्नसदेवप्राणायामत्वसिद्धिचित्तनंशयति ॥ आपतइत्यादिना ॥ ५ ॥ तच्छब्दइयाम्पुधपर्यन्तप्रश्नासगत्यधर्मातरेशकत्वेनचितनीयम् ॥ मूर्धादिषुद्विद्विद्वारागुल  
 पर्यन्तर्षबासपूरकत्वेनेत्याह ॥ बासेतिद्वान्याम् ॥ ६ ॥ ७ ॥

एववाह्लाद्देशादपानं अंतं परापतति प्रविशति यो नासा प्रादिमूर्धपर्यंतो यश्च मूर्धादिहृदयपर्यंतो वा योऽस्पर्शस्तं द्विविधमप्यंतः पूरकविदुरित्यर्थः ॥ ८ ॥ इदानीमंतः कुभककल्पिताकल्पितसाधारण्येन लक्षयति ॥ अपानेदति ॥ अस्त्वगते प्रशातेसति ॥ ९ ॥ बहिरपि चरेचकादीन्दर्शयितुमुपक्रमते ॥ रेचकइत्यादिना ॥ अपानस्योदयस्थानेनासायाद्द्विद्वादशागुलपर्यंते ॥ १० ॥ स्वतएव भवतीति स्वभावायेरेचकादयः प्रोक्ताः ॥ ११ ॥ अभ्युदितः अभिमुखं स्थितः ॥ तस्य वातस्य तत्र वासप्रदेश एव वास्रूरकादयश्च न नीयाइति शेषः ॥ १२ ॥ तत्र वास्रावर्धतरे पानस्यैकी भावेन निश्चलप्रायां स्थितिं कुंभकत्वेन कल्पयति ॥ मृदंतरस्थेति सार्धेन ॥ १३ ॥ तस्य पूर्वप्राणभावेन हृदयादारभ्य नासापर्यन्ताया गतिस्तां बाह्यपूरक

बाह्यात्परापतत्यंतरपानेयत्नवर्जितः ॥ योयंप्रपूरणः स्पर्शो विदुस्तमपि पूरकम् ॥ ८ ॥ अपानेऽस्तंगते प्राणो यावन्नाभ्युदितो हृदि ॥ तावत्साकुंभकावस्थायो गिभिर्यानुभूयते ॥ ९ ॥ रेचकः कुंभकश्चैव पूरकश्च त्रिधा स्थितः ॥ अपानस्योदयस्थाने द्वादशांतादधावहिः ॥ १० ॥ स्वभावाः सर्वकालस्याः सम्यग्यत्नविवर्जिताः ॥ ये प्रोक्ताः स्फारमतिभिस्ताच्छृणुत्वं महामते ॥ ११ ॥ द्वादशां गुलपर्यंताद्वाह्याद्भ्युदितः प्रभो ॥ यो वातस्तस्य तत्रैव स्वभावात्पूरकादयः ॥ १२ ॥ मृदंतरस्थानिष्पन्नघटवद्यास्थितिर्बहिः ॥ द्वादशां गुलपर्यंतेनासाप्रसमसंमुखे ॥ १३ ॥ व्योम्नि नित्यमपानस्य तं विदुः कुंभकंबुधाः ॥ बाह्योन्मुखस्य वायो र्यानसिकाग्रावधिर्गतिः ॥ १४ ॥ तं वात्यपूरकं लवाद्यं विदुर्यो गविदोजनाः ॥ नासाग्रादपि निर्गत्य द्वादशांतावधिर्गतिः ॥ १५ ॥ यावायोस्तं विदुर्धीरा अपरं वात्यपूरकम् ॥ बहिरस्तंगते प्राणेषु यावन्नापानउद्गतः ॥ १६ ॥ तावत्पूर्णीसमावस्थं बहिष्कुंभकं विदुः ॥ यत्तदंतं मुखं स्वस्य पादपानस्योदयविना ॥ १७ ॥ तं वात्यरेचकं विधांचित्यमानं विमुक्तिदम् ॥ द्वादशांताद्यदुत्थायरूपपीवरतापरा ॥ १८ ॥ अपानस्य बहिष्कुंभपरंपूरकं विदुः ॥ बाह्यानाभ्यंतरांश्चैतान् कुंभकादीननां तामुक्तिदामया ॥ गच्छतस्तिष्ठतो वापि जाग्रतः स्वपतोपि वा ॥ २१ ॥

त्वेनापिकल्पयेदित्याह ॥ बाह्योन्मुखस्येति ॥ १४ ॥ ततो बहिरगतिबाह्यपूरकांतरतया कल्पयति ॥ नासाप्रादिति ॥ १५ ॥ बहिरित्यादि पूर्वोक्तानुवादः ॥ १६ ॥ वात्यरेचकहयकल्पनप्रकारमाह ॥ यत्तदिति ॥ उदयप्रस्यदविना ॥ तथा च प्रस्यं पूर्वक्षणे यदंतं मुखं प्रस्यदोन्मुखत्वं तमित्यर्थः ॥ १७ ॥ द्वादशांताद्वाह्याद्दशागुलचरमभागात् ॥ नासापर्यन्तमपानस्य चलनेन स्वरूपाभिव्यक्त्यापीवरता ॥ १८ ॥ १९ ॥ बुद्ध्या उपपास्य भूयोन जायत इत्यवस्थभाविज्ञानफलनस्तुतिः ॥ अट्टाविति ॥ यद्यपि बहिरतश्चरेचकपूरकयोः प्रत्येकैव विध्यकथनाकुंभकाभ्यां सह दशमं वं तितथापि कुंभकयोः प्राधान्यादागट्टकाभिप्रायेणैयमुक्तिः ॥ २० ॥ एतदभ्यासात्प्राणनिरोधोपिकाले भवतीत्याह ॥ गच्छतइति ॥ २१ ॥

कृतलभो कृत्वा भिमानोप्येनेन नर्यतीत्याशयेनाह ॥ २२ ॥ वासदृष्टिपरित्यागाद्देतरालदरानोदयेन परमप्रप्रामिरप्यनेन सिद्ध्यतीत्याह ॥ आव्यपमिति ॥ अ  
 स्मिन्प्राणधितनभ्यापारेसप्तकमत्तएववासमर्थपरिजहृत्यजन् ॥ २३ ॥ २४ ॥ श्वदृतीश्वबभ्रमन्नायातद्व्रतक्षीरादावितियावत् ॥ २५ ॥ २६ ॥ प्राणापानयोरनुसरणमनुसा  
 र्भितनतेनयाप्रपथकतापुसाशातमलमोहेनचितेनकतर्द्धपत्येवइवत्यगालनि ॥ २७ ॥ २८ ॥ प्राणस्याभ्युदयइत्यादिपूर्वोक्तानुवाच ॥ २९ ॥ ३० ॥ हृदयस्यस्यि  
 ऐतेनिरोधमार्यातिप्रकृत्यातिचलानिला ॥ यत्करोतियदभ्रातिबुद्धौवालमनुस्मरन् ॥ २ ॥ कुम्भकादीन्नरस्वातस्तन्नकतार्नकिंचन ॥  
 अव्यग्रमस्मिन्व्यापारेयात्यपरिजरहन्मन ॥ २३ ॥ दिने कतिपर्येवपदमाप्नोतिकेवलम् ॥ एतदभ्यसत पुंसोवात्येविपयवृत्तियु ॥ २४ ॥  
 नयभ्रातिरतिचेत श्वदृतीवास्मणोचया ॥ एतांदृष्टिमवष्टभ्ययेस्थिता कृतबुद्धय ॥ २५ ॥ प्राप्तप्राप्तम्यमखिलैतरखिन्नास्ताएवहि ॥ तिष्ठता  
 गच्छतानित्यस्वपताजाग्रतातया ॥ २६ ॥ एपाषेधेक्ष्यतेदृष्टिलन्नयधनमाप्यते ॥ प्राणापानानुसरणप्राप्तबोधवतामलम् ॥ २७ ॥ सं  
 शातमलमोहेनस्वस्थेनातरिहोप्यते ॥ सर्वारम्भान्सदास्वच्छ कुर्वन्वापिबुधोजन ॥ २८ ॥ प्राणापानगतिप्राप्यसुखस्य सुखमेधते ॥ प्रा  
 णस्याभ्युदयोवस्मन्यद्यपन्नाद्द्विस्थितान् ॥ २९ ॥ द्वादशांगुलपर्यतिप्राणोस्तंयात्ययबहि ॥ अपानस्योदयोवाद्याद्वादशातात्महामुने  
 ॥ ३० ॥ अस्तंगतिरयाभोजमध्येद्धदयसंस्थिते ॥ प्राणोयत्रसमायातिद्वादशतिनम्र पदे ॥ ३१ ॥ पदात्तस्मादपानोयखादेनिसमनतरम्  
 यात्याकाशोन्मुख प्राणोवहत्यग्निशिखायथा ॥ ३२ ॥ हृदाकाशोन्मुखोपानोनिषेवहतिवारिवत् ॥ अपानश्चद्रमादेहमाप्याययतिवा  
 त्यत ॥ ३३ ॥ प्राणसूर्योमिरयवापचत्यतरिदंबु ॥ प्राणाहिद्धद्याकाशतापयित्वाप्रतिक्षणम् ॥ ३४ ॥ मुखाम्रगगनपश्चात्तापयत्यु  
 त्तमोरिवि ॥ अपानेन्दुमुखाम्रतुष्ठावयित्वाद्धदंबरम् ॥ ३५ ॥ पश्चादाप्यायत्येपनिमेपसमनतरम् ॥ अपानशशिर्नोतस्याकलाप्राण  
 विवस्वता ॥ ३६ ॥ यत्रग्रज्जातदासाद्यपर्वभूयोनशोष्यते ॥ प्राणाकस्यतरयातस्यायत्रापानसितांशुना ॥ ३७ ॥ अस्तातपदमासाधन  
 भूयोजन्मभ्राम्र ॥ प्राणएवाकर्तायातिसवात्याभ्यतरैबरे ॥ ३८ ॥ आप्यायनकर्षिपश्चाच्छशितामधितिष्ठति ॥ प्राणएवंबुतांत्यक्का  
 शरीराप्यायकारिणीम् ॥ ३९ ॥

तेनाजस्रयेअलग्निरपानस्येतिशेष ॥ प्राणोयद्यस्यिन्यत्रपदेसमायातिसमाप्यते ॥ ३० ॥ तस्मात्स्वात्पराहअपानपृतिउत्पच्छति ॥ प्राणापानयोस्मीभोनालकल्प  
 दुक्तश्रीष्मरीत्याप्यायोमुखत्वमदरनिनोपपाहयति ॥ वासेत्यादिना ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ तयो मुखश्चाल्यकलाबाधित्येत्यारायेनात्मप्युपपाहयति ॥ प्राकइत्यादिना ॥ ३४ ॥  
 ॥ ३५ ॥ कलाशरीरोपाग ॥ यद्यस्यिन्द्रोद्भूतमणिस्थित्वापलाततुहासाद्य ॥ ३६ ॥ यद्यस्यिन्द्रोद्भूतगुलपर्वतवासाकारोपलक्षितिब्रह्मजिबिष्यभागेमाकाशेनयत्सनागत  
 पदवासाद्यपर्यः ॥ ३७ ॥ एकद्विसवायोऽप्यपिकरान्किह्योदयमितनीयइत्याह ॥ प्राणएवेत्यादिना ॥ ३८ ॥ आप्यायनपानाभ्यायोऽकाकल्प ॥ ३९ ॥





यथापानोपाधिरथाहृदमनातपरिच्छिन्नसतप्राणापानसमाहार प्राणनापाननशक्तिर्भवति एवं कर्णांतरशक्तीनामपि यच्छक्तिरूपं भवतीत्यर्थः ॥ ७१ ॥ प्राणापानकुंभकभावेन द्विसर्गरेचकादिभावेन च तदेव विवर्तत इति तदेवोपास्यमित्याह ॥ हृदि ति ॥ ७२ ॥ प्राणापानयोः परामर्शश्चालनतास्मिन्मिच्छततत्साबोधरूपचेत्यर्थः ॥ एवं प्राणोपास्तिफलमपि तदेवोपास्यमित्याह ॥ यथाप्यमिति ॥ ७३ ॥ इन्द्रियाणां विषयप्रदेशोपसर्पणस्य दस्तदुपभोगश्चानंदस्तयोः कारणम् ॥ ७४ ॥ अखिलकलनाकलकहीनपरमाथतः ॥ आयातदर्शदृशातुसदाजीवोपाधिभूतेन प्राणादिषोडशकलागणेन परिवर्तितवेष्टितम् ॥ सम्यगनुभव स्वानुभवः स एव भवो निरतिशयैश्वर्ययस्य तथा विधपरमात्मपदम्

प्राणापानरथाहृदं प्राणापानमनातम् ॥ यच्छक्तिरूपं शक्तीनां तच्चित्तत्वमुपास्महे ॥ ७१ ॥ त्वस्याणकुंभकं देवं च हि श्वापानकुंभकम् ॥ पूरकांशविस्फुटं यत्तच्चित्तत्वमुपास्महे ॥ ७२ ॥ प्राणापानपरामर्शसत्ताबोधं विरूपकम् ॥ यथाप्यं प्राणमननात्तच्चित्तत्वमुपास्महे ॥ ७३ ॥ यत्प्राणपवनस्यंदोयत्स्यंदानंदकारकम् ॥ कारणं कारणानां यत्तच्चित्तत्वमुपास्महे ॥ ७४ ॥ यदखिलकलनाकलकहीनं परिवर्तितं च सदा कलागणेन ॥ खनु भवविभवं पदं तदयं सकलसुरप्रणतं परंप्रपद्ये ॥ ७५ ॥ ॥ इ० वा० वा० दे० मोक्षोपाये पुनि० पू० भुशुंडोपास्याने समाधि वर्णनं नाम पंचविंशः सर्गः ॥ २५ ॥ ॥ भुशुंड उवाच ॥ एषा हि चित्तविश्रांतिर्मया प्राणसमाधिना ॥ क्रमेणानेन संप्राप्ता स्वयमात्मनि निर्मले ॥ १ ॥ एतां दृष्टिमवष्टभ्य संस्थितोऽस्मि महामुने ॥ न च लामिनिमेषांशमपि मेरुविचालतः ॥ २ ॥ गच्छतस्तिष्ठतो वापि जाग्रतः स्वपतोपि वा ॥ स्वप्नेऽपि न चलत्येपसुसमाधिर्ममात्मनि ॥ ३ ॥ नित्यानित्यासु लोलासु जगत्स्थितिषु सुस्थितः ॥ अंतर्मुखोऽस्मि तिष्ठा मिस्वकामेनात्मनात्मनि ॥ ४ ॥ अपि संरुद्धत्वे वा पुरपि वासल्लिंगते ॥ नैतस्मात्सुसमाधानाद्दिग्दं संस्मराम्यहम् ॥ ५ ॥ प्राणापानानुसरणात्परमात्मावलोकनात् ॥ अशोकमनुजातोऽस्मि पदमाधं महातपः ॥ ६ ॥ आ महाप्रलयद्वह्नन्मुज्जननिमज्जनम् ॥ अहमद्यापि भूतानां पश्यन्ती वा मिधीरधीः ॥ ७ ॥ न भूतं न भविष्यं चिंतयामि कदाचन ॥ दृष्टिमा लंब्य तिष्ठा मि वर्तमाना मिहात्मना ॥ ८ ॥ यथा प्राप्तेषु कार्येषु पुरित्यक्तफलैषणः ॥ सुषुप्तसमया बुद्ध्यापरितिष्ठा मि केवलम् ॥ ९ ॥

क्तप्रकारेण प्रपद्ये उपासे इत्यर्थः ॥ ७५ ॥ ॥ इति श्रीवासिष्ठम० तात्पर्यप्रकाशे निर्वाणप्रकरणे ० पंचविंशतितमः सर्गः ॥ २५ ॥ ॥ इत्थं स्वस्यात्मविज्ञानं निरूप्य प्राणचिंतया ॥ भुशुडेनात्र कथ्यते चिरजीवितहेतवः ॥ १ ॥ अनेनोक्तप्रकारेण ॥ १ ॥ मेरोर्विचलनविचालत्वात्सादृषि ॥ २ ॥ ३ ॥ जगत्स्थितिषु इष्टानि पलक्षणासु स्थितो निर्विषेपः ॥ स्वकामेन स्वच्छेदेन ॥ ४ ॥ वायुप्रवहाल्यो ज्योतिश्चक्राधारः ॥ सलिलमहानदीनाम् ॥ गते प्रवहणात्संरुद्धते सरुद्धे तापीत्यर्थः ॥ विरुद्धव्युत्थापकं विपयजातम् ॥ ५ ॥ हे महातपः ॥ ६ ॥ ७ ॥ वर्तमानानित्यवर्तमानस्वभावासाक्षिष्टम् ॥ आत्मना मनसा ॥ ८ ॥ निरभिमानत्वेन सुषुप्तसमया ॥ ९ ॥

॥ ५६ ॥ १ ॥ इराकालीप्राणापानाभ्यासैर्हनिगीर्णांशितिपरयेत्यथ ॥ तादृशावस्थाप्राणापानसधिक्षणेसधम्राणिनाम्यस्तियोगिनस्तुतद्विदुर्नान्येदस्याह ॥ क्षणमित्यादिना  
 ॥ ५८ ॥ विदु यागिनदतिरोय ॥ ५९ ॥ १ ॥ एवकियाभेदमिन्नप्राणैश्चित्तमकारमुक्तातन्निष्ठयनतरप्राणापानाद्योतरतवधिष्ठानचिदात्मोपासनफलव्यमित्यारथेनाह ॥  
 पुण्यस्यात्रित्यादिना ॥ साक्षिप्राणोपहितएवोपास्योनेत्याह ॥ नसप्राणमिति ॥ तर्हिकियाणलयोपलक्षितोपानात्मासनेत्याह ॥ नबापानमिति ॥ तथाचतत्परिचयार्थप्राण  
 स्यात्तवस्थितमित्युक्तंनूपासनापाधितयतिभाष ॥ ६१ ॥ आत्मायतदत्यास्वावोमाधुर्यमिव ॥ सप्राणसजीवम् ॥ अत्राणनिर्जीवम् ॥ ६२ ॥ १ ॥ ३ ॥ प्राणस्येति ॥ सउपा  
 विचाययहिरतर्वान्मूयपरिशोध्यते ॥ अपानमक्षणापरेप्राणेच्छदितयायहि ॥ ५६ ॥ देशकालचसंप्रेस्थनभूयोजायतेमन ॥ यत्रप्रा  
 णोत्यपानेनप्राणेनापानएवच ॥ ५७ ॥ निगीर्णोयहिरतश्चदेशकालौषपथतौ ॥ क्षणमस्तगतप्राणमपानोदयवर्जितम् ॥ ५८ ॥ अय  
 त्मिद्वयात्यस्यंकुम्भकृतल्पद्विदु ॥ अयन्नसिद्धोत्यतस्यंकुम्भकपरमपदम् ॥ ५९ ॥ एतत्तदाल्मनोरूपशुद्धैपापरमेवचित् ॥ एतत्तत्तत्स  
 दाभासमेतव्याप्यनशोध्यते ॥ ६० ॥ पुण्यस्यांतरिवामोद्भ्राणस्यंतरवस्थितम् ॥ नसप्राणनवापानचिदात्मानमुपास्महे ॥ ६१ ॥ जल  
 स्यांतरिवात्वादमपानस्यांतरस्थितम् ॥ नसप्राणनवापानचिदात्मानमुपास्महे ॥ ६२ ॥ प्राणक्षयस्योपातस्यमपानक्षयकाटिगम् ॥  
 अपानप्राणयोर्मध्यचिदात्मानमुपास्महे ॥ ६३ ॥ प्राणस्यप्राणनत्रोच्चै परजीवस्यजीवनम् ॥ देहस्यधारणबुर्धचिदात्मानमुपास्महे  
 ॥ ६४ ॥ मनसोमननसत्यदुदरेकावबोधनम् ॥ अर्हकृतेरर्हकारचिदात्मानमुपास्महे ॥ ६५ ॥ यस्मिन्सर्वयत सर्वयत्सर्वसर्वतश्चयत् ॥  
 यच्चमवमयनित्यतच्चित्तत्वमुपास्महे ॥ ६६ ॥ आलोकालोकनपुण्यसर्वपावनपावनम् ॥ नचभावनमन्यूनंतच्चित्तत्वमुपास्महे ॥ ६७ ॥  
 (अपानास्तगतोयत्रप्राणोनाभ्युठित क्षणम् ॥ कलाकलंकरहितंतच्चित्तत्वमुपास्महे ॥ १ ॥ १) नापानोऽभ्युठितोयत्रप्राणश्चांतमुपाग  
 त ॥ नासाग्रगनावर्ततच्चित्तत्वमुपास्महे ॥ ६८ ॥ यत्रप्राणोत्तमायातियत्रापानोत्तमेतिच ॥ यत्रह्रावप्यनुत्पन्नौतच्चित्तत्वमुपास्म  
 हे ॥ ६९ ॥ प्राणापानोद्भवस्यानेत्याभ्यतरमास्थिते ॥ येहयोगिपदाधारस्तच्चित्तत्वमुपास्महे ॥ ७० ॥

णस्यमाणदस्यादिव्युते ॥ प्राणनादिव्यापारेनिमित्तमितिसर्वपर्यायार्थ ॥ ६४ ॥ १ ॥ १ ॥ आलाकालोकनज्योतिषोप्योति ॥ भावेमनोबुद्ध्यादिविकारिमत्तन्मयीभवत्  
 पूर्वस्वभावात्प्रप्यवतनच ॥ दूनमितिनित्यय ॥ १ ॥ नासायोपलक्षितह्रावरागुलमवेशगगनआवस्यःप्राणापानप्रवाहसधियस्य ॥ विच्छप्रबाहवसधीसावर्ताभवति ॥ ६८ ॥  
 इरार्नावासीतप्रदशोपाधिभेदमपह्वाय यतश्चादेतिसूर्योत्पन्नप्रचगच्छति तरेथाचकिरेधर्मसएवाचसउश्चएतद्वैतवित्तित्युत्पद्यमसिक्तत्वाह ॥ यत्रप्राणदति ॥ १ ॥ येहप्राणापा  
 नोद्भवस्यानेयागिभि पयतेगम्येतेइतिपदेतदाधारस्तवधिष्ठानयच्चित्तत्वतदित्यथ ॥ ७ ॥  
 १ अयंभ्याक कार्मीरस्यपुस्तकेऽधिकारः ॥

यत्प्राणापानोपाधिरथाऋढमनातपरिच्छिन्नं सत्प्राणापानसमाहारः प्राणनापाननशक्तिर्भवति एवं कर्णतरशक्तीनामपियच्छक्तिरूपभावतीत्यर्थः ॥ ७१ ॥ प्राणापानकुम्भकभावेन तद्विसरिचकादिभावेन च तदेव विवर्तत इति तदेवोपास्यमित्याह ॥ त्ददिति ॥ ७२ ॥ प्राणापानयोः परामर्शश्चालनतस्मिन्निमित्तभूतत्सत्ताबोधरूपचेत्यर्थः ॥ एवं प्राणोपासिफलमपितदेवेस्युपास्यमित्याह ॥ यत्प्राणमिति ॥ ७३ ॥ इन्द्रियाणाविषयप्रदेशोपसर्पणस्पदस्तदुपभोगश्चानदस्तयोः कारणम् ॥ ७४ ॥ अखिलकलनाकलकहीनपरमार्थनः ॥ आपातदर्शिशशातुसदाजीवोपाधिभूतेन प्राणादिषोडशकलागणेन परिवर्तितवेष्टितम् ॥ सम्यगनुभवः स्वनुभवः स एव विभवो निरतिशयैश्वर्ययस्य तथैव विधंपरमात्मपदमु

प्राणापानरथारूढं प्राणापानमनातम् ॥ यच्छक्तिरूपं शक्तीनां तच्चित्तत्वमुपास्महे ॥ ७१ ॥ त्प्राणकुम्भकदेवं बहिश्चापानकुम्भकम् ॥ पूरकांशविस्तृष्टयत्तच्चित्तत्वमुपास्महे ॥ ७२ ॥ प्राणापानपरामर्शसत्ताबोधं विरूपकम् ॥ यत्प्राणप्रं प्राणमननात्तच्चित्तत्वमुपास्महे ॥ ७३ ॥ यत्प्राणपवनस्यंदोयत्स्यं दानंदं कारकम् ॥ कारणं कारणानां यत्तच्चित्तत्वमुपास्महे ॥ ७४ ॥ यदखिलकलनाकलकहीनं परिवर्तितं च सदा कलागणेन ॥ स्वनुभवविभवं पदं तदग्र्यं सकलसुरप्रणतं परंप्रपद्ये ॥ ७५ ॥ इ० वा० वा० दे० मोक्षोपाये पुनिः पू० भुशुंडोपाख्याने समाधिवर्णनं नाम पंचविंशः सर्गः ॥ २५ ॥ भुशुंड उवाच ॥ एषा हि चित्तविश्रान्तिर्मया प्राणसमाधिना ॥ क्रमेणाननसंप्राप्ता स्वयमात्मनि निर्मले ॥ १ ॥ एतां दृष्टिमवष्टभ्य संस्थितोऽस्मि महामुने ॥ न च लामिनि मे पांशमपि मे रुचिचालतः ॥ २ ॥ गच्छतस्तिष्ठतो वापि जाग्रतः स्वपतोऽपि वा ॥ स्वप्नेऽपि न चलत्येष सुसमाधिर्ममात्मनि ॥ ३ ॥ नित्यानित्या सुलोला सुजगस्थितिपुसुस्थितः ॥ अंतर्मुखोऽस्मि तिष्ठामि स्वकामेनात्मनात्मनि ॥ ४ ॥ अपि संरुद्धते वायुरपि वासलिलंगते ॥ नैतस्मात्सुसमाधानाद्दिरुद्धं संस्मराम्यहम् ॥ ५ ॥ प्राणापानानुसरणात्परमात्मावलोकनात् ॥ अशोकमनुजातोऽस्मि पदमाधं महातपः ॥ ६ ॥ आमहाप्रलयद्वह्नन्नुन्मज्जननिमज्जनम् ॥ अहमद्यापि भूतानां पश्यन् शोवाभिधीरधीः ॥ ७ ॥ नभूतं न भविष्यं च चित्तयामि कदाचन ॥ दृष्टिमा लंब्य तिष्ठामि वर्तमाना मिहात्मना ॥ ८ ॥ यथाप्राप्तेषु कार्थेषु पुरित्यक्तफलैषणः ॥ सुषुप्तसमया बुद्ध्या परि तिष्ठामि केवलम् ॥ ९ ॥

क्तप्रकरणप्रथे उपसिदत्यर्थः ॥ ७५ ॥ इति श्रीवासिष्ठम० तात्पर्यप्रकाशे निर्वाणप्रकरणे पू० पंचविंशतितमः सर्गः ॥ २५ ॥ ॥ इत्थं स्वस्यात्मविज्ञानं निरूप्य प्राणचित्तया ॥ भुशुंडेनात्र कथ्यते चिरजीवितहेतवः ॥ १ ॥ अनेनोक्तप्रकारेण ॥ १ ॥ मेरोर्विचलनविचालत्सत्सादपि ॥ २ ॥ ३ ॥ जगत्स्थितिपुटानि टलक्षणासु स्थितो निर्विक्षेपः ॥ स्वकामेन स्वच्छेदेन ॥ ४ ॥ वायुः प्रवहणात्स रुद्धेनैसरुद्धेतापीत्यर्थः ॥ विरुद्धव्युत्थापकं विपयजातम् ॥ ५ ॥ हेमहातपः ॥ ६ ॥ ७ ॥ वर्तमानानित्यवर्तमानस्य भावासाक्षिष्टम् ॥ आत्मना मनसा ॥ ८ ॥ निरभिमानत्वेन सुषुप्तसमया ॥ ९ ॥





ईश-परेषामाक्रमणसमर्थीव्याकातिपरिभ्रवंकरोमि ॥ एवंपरकृतेपरितापेसहनशीलत्वान्खेदवान् ॥ २९ ॥ पश्यद्भूषेतेनप्रायेअस्मिन्शरीरेआसमानेप्यहंचिदास्पदश्चि  
 न्नात्रदर्शी ॥ एवचचिदात्मन सर्वभूतेषुसाम्यात्सर्वभूतस्थालासन्भूतदृश्वशरीरमिवपश्यामीत्यध्याहृत्ययोज्यम् ॥ ३० ॥ सर्वदासमाहित-सन्आशापाशविनुन्नायाश्चिस्तद  
 ते-अतर्हदिमस्पर्शप्रवेशनददामि ॥ ३१ ॥ बाह्यदृष्टिविषयेषुम सन्जगत-असत्तापश्यामिअतस्तुप्रबुद्ध सन्आत्मन सत्ताकरविल्ववत्यश्यामीत्यन्वयः ॥ ३२ ॥ श्लथंशिथि  
 लावयव क्षीणकशाग क्षुब्धव्यापृतावयवक्षुण्णसचूर्णितावयव सर्वमतीतानागतवर्त्तमानवस्तुनित्यनिर्विकारात्ममात्रत्वदशानववत्पश्यामि ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ भावाःकला  
 नामिवित्तादीनामुपचयाअज्ञावास्तक्षयाश्चतैर्बुनैवाभिविद्योस्मि ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ किं सर्वत्रजाड्यमनपोष्यैवाहुबुद्धिस्तेनेत्याह ॥ घटइति ॥ ३८ ॥ उपसहरति ॥  
 करोमीशोपिनाक्रांतिपरितापेनखेदवान् ॥ दरिद्रोपिनवांछामितेनजीवाम्यनामयः ॥ २९ ॥ पश्यद्भूषेशरीरेस्मिन्भूतस्थालास्माचिदास्प  
 दः ॥ भूतद्वंदमहंसाभ्यात्तेनजीवाम्यनामयः ॥ ३० ॥ आशापाशविनुन्नायाश्चित्तवृत्तेःसमाहितः ॥ संस्पर्शनददाम्यतस्तेनजीवाम्यना  
 मयः ॥ ३१ ॥ असत्तांजगतःसत्तामात्मनःकरविल्ववत् ॥ सुप्तःप्रबुद्धःपश्यामितेनास्मिचिरजीवितः ॥ ३२ ॥ जीर्णोभिन्नंश्लथंक्षीणंक्षु  
 ब्धंक्षुण्णंक्षयंगतम् ॥ पश्यामिनववत्सर्वेतेनजीवाम्यनामयः ॥ ३३ ॥ सुखितोस्मिसुखापन्नेदुःखितोदुःखितेजने ॥ सर्वस्यप्रियमिन्नंच  
 तेनजीवाम्यनामयः ॥ ३४ ॥ आपद्यवधधीरोस्मिजगन्मिन्नंचसंपदि ॥ भावाभावेषुनैवास्मितेनजीवाम्यनामयः ॥ ३५ ॥ नाहमस्मि  
 नचान्योमेनाहमन्यस्यकस्यचित् ॥ इतिमेभावितंचित्तेनजीवाम्यनामयः ॥ ३६ ॥ अहंजगदहंब्योमदेशकालकमावहम् ॥ अहंक्रिये  
 तिमेबुद्धिस्तेनजीवाम्यनामयः ॥ ३७ ॥ घटश्चिचित्पटश्चिद्वनंशकटंचचित् ॥ चित्सर्वमितिमेभावस्तेनजीवाम्यनामयः ॥ ३८ ॥ इत्य  
 हंमुनिशार्दूलत्रिलोककमलालिकः ॥ भुशुंडोनामकाकोलःकथितश्चिरजीवितः ॥ ३९ ॥ ब्रह्मार्णवविलुलितंत्रिजगत्तरंगमुत्पादनाद्य  
 भिभवेनविभिन्नरूपम् ॥ आलीनमुन्नमितमाकुलदृश्यदृश्यमालोक्यनप्रकलयंश्चचिरंस्थितोस्मि ॥ ४० ॥ इत्यार्षेवावां दे० मो  
 क्षोपायेपुनिर्वाणप्रकरणेपू० भुशुंडोपाख्यानेचिरजीवितहेतुकथनंनानामषड्विंशःसर्गः ॥ २६ ॥ ॥ भुशुंडउवाच ॥ एतत्ते  
 कथितंब्रह्मन्यथास्मिदिहास्मिच ॥ त्वदाज्ञामात्रसिद्ध्यर्थंधार्ष्येनज्ञानपारग ॥ १ ॥

इतीति ॥ मेरुकर्णिकावासित्वात्श्यामत्वाच्चत्रिलोककमलस्यअलिरिवअलिकः ॥ ३९ ॥ उत्पादनानिसर्गा आदिपदाहुद्धिविपरिणामापक्षयास्तद्वृक्षणेनाभिभवेनपरस्परप्र  
 तिघातेनविभिन्नानिवैचिन्ध्यप्राप्तानिहूपाणियस्यतत् ॥ एवरीत्यापुन-पुनरुन्नमितमालीनचाकुलपरिधमत्साक्षिदृश्यबुद्धिमनइन्द्रियाणांदृश्यजगद्दुःस्थानकालेआलोकयन्समा  
 धिकालेप्रकलयन्विलापयश्चिरस्थितोस्मीत्यर्थः ॥ ४० ॥ ॥ इतिश्रीवा०तात्पर्य०नि०पू०षड्विंशःसर्गः ॥ २६ ॥ ॥ ३९ ॥ भुशुंडस्यप्रशासात्रिययासोस्तेनपूजनम् ॥ व  
 सिष्ठस्यनभोगत्यास्यलोकानिश्चवर्ण्यते ॥ १ ॥ यथायेनप्रकारेणअस्मिचिरजीवामि ॥ परमार्थतद्दहकार्यकरणसघातेयइस्मितच्चकथितमित्यर्थः ॥ धार्ष्येनैवियात्येन ॥ १ ॥

आत्मोदत्त सुदत्तान् ॥ १ ॥ ३ ॥ येनवत्प्रपस्यतेतेपादशोधयन् ॥ यावद्वेषेतिस्वदशोश्चिरस्थितिसार्धस्याभिप्रायम् ॥ ४ ॥ विपुधानशिवानांविदुषांषशूतयोक्षानैश्वर्यसंपबोदटा  
 ॥ ५ ॥ यालायजनचिरमश्विप्यापिमहान्स्वस्रोजनःकथञ्चिद्व्याप्यततत्रापिप्रवागिनवनसुलभ ॥ ६ ॥ वराखवेवेषुवने ॥ वेणूनामप्यट्टमुक्ताकरेपुपरिगणनात् ॥ ७ ॥ ८ ॥  
 मध्याङ्गपरनमाभ्याङ्गिककर्मलस्यत् ॥ ह्यमविरसन्नापिलोकस्वरुहम् ॥ ९ ॥ १० ॥ मौक्तिकलक्षणोन्मेषेणअर्घार्थजलेन ॥ ११ ॥ त्रिनेत्रमिषेत्सुपमानान्चित्यशिशुषूजा  
 श्रीवसिष्ठउवाच ॥ अहोनुचिन्नभगवन्भवताभूपणश्रुते ॥ आत्मोदत्त प्रकथित परविस्मयकारणम् ॥ २ ॥ धन्यास्तेयेमहात्मानम  
 त्यंतश्चिरजीवनम् ॥ भवतंपरिपश्यतिद्वितीयमिवपद्मजम् ॥ ३ ॥ यावददृशोघन्या स्वात्मोदत्तमस्वद्वितम् ॥ यथावत्यावनबुद्धे सर्वक  
 थितवानसि ॥ ४ ॥ प्रभ्रांतदिक्षुसर्वांसृष्टष्टाविबुधभूतय ॥ भवानिवजगत्यस्मिन्नमहानवलोकित ॥ ५ ॥ कथञ्चिद्व्याप्यतेकश्चिद्धात्वे  
 हहिमहाजन ॥ नभवानिवभव्यात्मासुलभोजगतिक्वचित् ॥ ६ ॥ वंशखड्गेहिकस्मिश्चिज्जायतेमौक्तिककथया ॥ जगत्खड्गेहिकस्मिश्चिद्व  
 श्यतेत्वाशशलाया ॥ ७ ॥ मयातुसुमहत्कार्यमपसपादितंशुभम् ॥ पुण्यदेहविविमुक्तात्मायद्रवानवलोकित ॥ ८ ॥ तदस्तुतवकल्याणप्रवि  
 शाल्मगुहांशुभाम् ॥ मध्याङ्गसमयोन्यन्मेवजामिसुरमविरम् ॥ ९ ॥ इत्याकण्यसुशुद्धोसौजग्राहोऽयायपादपात् ॥ सकल्पिताभ्याहस्ता  
 भ्यामुपात्तहमपह्ववम् ॥ १० ॥ कल्पवृक्षलतापुष्पकसरेणहिमल्पिपा ॥ तत्पात्रमौक्तिकार्थेणपूरयामासपूर्णधी ॥ ११ ॥ तेनार्थ्यपाद्य  
 पुष्पेणत्रिनेत्रमिवमामसौ ॥ आपादमस्तकभक्त्यापूजयामासपूर्वज ॥ १२ ॥ अनुब्रज्याक्वर्धनस्वर्गेद्रालमितिबुवन ॥ विष्टरादह  
 मुत्प्रायतत खगवदाहुत ॥ १३ ॥ व्योम्नियोजनमाश्रुतुमदनुब्रज्ययागत ॥ करकरेणावष्टभ्यक्षलात्सरोधित खग ॥ १४ ॥ मथियाते  
 क्षणेनैवगगनाध्वन्यदृश्यताम् ॥ निदत्तोसौविहंगेन्द्रोऽस्यजासगति सताम् ॥ १५ ॥ अन्योन्यमपिकस्मिश्चिन्नरगकहवांबुधौ ॥ व्योम  
 न्यदृश्यतायातोस्वगस्मृत्यामुनीनहम् ॥ १६ ॥ सप्तर्षिमंडलप्राप्यजायापरिपूजित ॥ यातेरुतयुगस्यादौपुरावर्षशतद्वये ॥ १७ ॥ स  
 मेवर्षतत्रैवोपरिभूयत ॥ १८ ॥ मध्येत्रेतायुगस्यास्यजातस्त्वरिपुमदन ॥ पुनरथाष्ट

पलापितस्वगम्यते ॥ पूषकाश्चिरतन ॥ १२ ॥ हेखर्गेन्द्रअनुब्रज्यालक्षणैकवर्धेनप्रमेणअलमितिबुधन्इहाहुताउद्धीन ॥ १३ ॥ सरोधितोनिर्वाकित ॥ १४ ॥ १५ ॥ आ  
 बाभयोन्यमप्यदृश्यतायातौ ॥ तत.अहस्वनस्यगुह्यस्यस्यत्याअबिच्छिन्नस्वरगेनोपलक्षित सप्तसर्षिभक्तप्राप्यजुनीष्टष्टाभित्तितोष ॥ १५ ॥ जाययाअर्षथस्या ॥ १६ ॥  
 कायाजुष्टभसने काकमाह ॥ यातेइति ॥ १७ ॥ १८ ॥ गृह्यन्-वेरो ॥ १९ ॥

उपसहरति ॥ इतीति ॥ २० ॥ इतीति ॥ इतिइमासुमेतुभुशुडस्यस्वत्कार्यप्रविचारयिव्यतिसइहास्मिन्नेवशरीरेभावजन्माद्यस्तद्वैबहुलाअतएवाकुलायेजीवास्तीरास्थि  
ताइतिइमाप्रसिद्धामसत्सरितमायानदीतिरिष्यति ॥ प्रसभमितिपौरुषप्राधान्यद्योतनार्थम् ॥ २१ ॥ ॥ इतिश्रीवासिष्ठम०तात्पर्यप्रकाशोनिर्वाणप्रकरणेपू०सप्तविंशतितम  
सर्गः ॥ २७ ॥ ॥ ३ ॥ ॥ आख्यायिकाभिसंबोधेहानियतिवर्णनम् ॥ आपातभातिमात्रत्वेद्वादेऽत्रात्रवर्णयते ॥ १ ॥ वर्णितायाभुशुडाख्यायिकायाः प्रकृतोपदेशमव  
धदर्शयति ॥ एवमित्यादिना १ ॥ प्राणाभ्यासोत्रप्राणस्यनिरोधउपास्तिवर्तपूर्विकाम् ॥ महार्णवइतिविपुलससारोनिगीर्याव्यवसितः ॥ २ ॥ ३ ॥ प्राणापानावलोकि  
मिलितोभूद्भुशुडोमेतथैवाजररूपवान् ॥ इतिसंक्रथितंचिंत्रंभुशुडोदंतमुत्तमम् ॥ श्रुत्वाविचार्यैवैवांतयद्युक्तंत्समाचर ॥ २० ॥ ॥ श्री  
वाल्मीकिरुवाच ॥ ॥ इतिस्वमितिभुशुडसत्कार्ययोविमलमतिःप्रविचारयिव्यतीह ॥ भवभयबहुलाकुलास्थितांसप्रसभमसत्सरितंत  
रिष्यतीति ॥ २१ ॥ ॥ इत्यार्षेवा०वा०दे० मोक्षोपायेपुनि० पू० भुशुडोपाख्यानसमाप्तिर्नामसप्तविंशतितमःसर्गः ॥ २७ ॥ ॥ ३ ॥  
श्रीवसिष्ठउवाच ॥ ॥ एवंभुशुडदृत्तांतःकथितस्तेमयानघ ॥ अनयाप्रज्ञयातीर्णोभुशुडोमोहसंकटात् ॥ १ ॥ एतादृष्टिमवष्टभ्यस्वप्राणा  
भ्यासपूर्विकाम् ॥ भुशुडवन्महाबाहोभवतीर्णमहार्णवः ॥ २ ॥ यथाज्ञाननयोगेनसंतताभ्यासजन्मना ॥ भुशुडःप्राप्तवान्प्राप्यंतथासाद  
यतपदम् ॥ ३ ॥ असक्तबुद्ध्यःसर्वेभुशुडवदवस्थितिम् ॥ प्राप्नुवंतिपरंतत्त्वेप्राणापानावलोकिनः ॥ ४ ॥ एताविचित्राभवताश्रुताविज्ञा  
नदृष्टयः ॥ इदानींधियमालंब्ययथेच्छसितथाकुरु ॥ ५ ॥ ॥ श्रीरामउवाच ॥ ॥ भगवन्भवताभूमिभास्वताज्ञानरश्मिभिः ॥ हाईमुद्दाम  
दौरात्प्यंप्रष्टमखिलंतमः ॥ ६ ॥ प्रबुद्धाःस्मःप्रलुष्टाःस्मःप्रविष्टाःस्मःस्वमास्पदम् ॥ स्थिताःस्मोज्ञातविज्ञेयाभवंतोत्यपराइव ॥ ७ ॥  
अहोभुशुडचरितंपरंविस्मयकारकम् ॥ भगवन्भवताप्रोक्तमुत्तमार्थावबोधनम् ॥ ८ ॥ भुशुडचरितेब्रह्मन्नेतस्मिन्कथितेत्वया ॥ यच्छ  
रीरगृहंप्रोक्तंमांसचर्मोस्थिनिर्मितम् ॥ ९ ॥ तत्केननामरचितंकुतोवातत्समुत्थितम् ॥ कथंवास्थितिमायातंकोवातत्रावतिष्ठते ॥ १० ॥  
श्रीवसिष्ठउवाच ॥ परमार्थावबोधायदोपापाकरणायच ॥ शृणुराघवतत्त्वेनवक्ष्यमाणमिदंमया ॥ १ ॥ अस्थिस्थूणंनवद्वारंरक्तमां  
सावलेपनम् ॥ शरीरसदनंरामनेकेनचिदिदंरुतम् ॥ १२ ॥

नःउकोपास्तिशीलाः ॥ ४ ॥ यथेच्छसियोगपूर्विकामुपास्तिपूर्विकावास्त्रात्प्रतिष्ठांतथाकुरु ॥ ५ ॥ स्तायोगोपालीत्वदुपदेशश्रवणादेवस्वस्यतस्त्वबोधःसिद्धइतिसूचयन्  
रामकथाप्रसंजितेदेहेहस्यरूपमेवजिज्ञासमानपृच्छति ॥ भूमिभास्वताभूमाववतीर्णनसूर्येण ॥ उद्धामानिदौरात्म्यानिअनात्मस्वात्मत्वदर्शनानितस्युक्त  
दुश्चेष्टितानिचयस्मात्तथाविधहार्दंतम ॥ ६ ॥ अपराद्वितीयाभवतइव ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ कर्तुर्निमित्तस्यस्थितिप्रकारस्यतदतस्थस्यस्वामिनश्चप्रश्नाः ॥ १० ॥ ११ ॥ तत्रा  
यस्योत्तरमाह ॥ अस्थीति ॥ १२ ॥

नर्धाभरोत्येहस्यनिमाताभुतिपुराणाध्यायिकाप्रसिद्धः अविशुत्वकर्मापभोगायास्यानापकलोक्थमपलप्येतैत्राह ॥ आभासमाघमिति ॥ इत्येवविवैषनिर्मातारामि  
 त्ययानिहजलेचद्रासोनिमातारमेपेक्षतेनार्थिमिरिककस्मितद्वितीयचन्द्रविषमल्लहृदित्यर्थ ॥ ईश्वरस्यनिर्मादुल्लतुश्रीतनमुष्पम् ॥ पुरुपनि श्रसितदटांतवर्शानात् ॥ जीष  
 स्तनिमापयितुत्वमपितया अमुद्धिपुवत्वादिनिटनिमापणयोगाबेतिभाष ॥ १३ ॥ वेहस्यमिभ्यात्वगुतीकालभाप्रस्थितिकत्वाच्चद्विह्वयवेवसिद्धिमिष्याह ॥ द्विषदेतिाचद  
 द्विह्वद्विषद्वरानत्यविधौसभ्येवभवतिनान्यदा देहोपिहियस्मासथैव बलुतस्तुसैवसेकएवैदुरित्यन्वय ॥ १४ ॥ उक्तमेवस्पटमाह ॥ वेहेति ॥ परमाथसवधिधानकतयाउपचा  
 रास्तत् ॥ १५ ॥ अस्त सत्त्वर्षानि ऋट्टातमाह ॥ स्वमदति ॥ मुधामिथ्यैव ॥ वृद्धवविधौवृद्धदन्तिसत्त्वे ॥ इतरद्विधौशुद्धालवर्शनसत्ये ॥ अलभ्यगुण्यानोवकम् ॥ १७ ॥

आप्ताममात्रमेवमित्यमेवावभासते ॥ द्विचंद्रविभ्रमाकारसटसच्चव्ययस्थितम् ॥ १३ ॥ द्विचंद्रदर्शनविधौचंद्रद्वित्वसंदेवहि ॥ वस्तुत  
 श्रेकएवैदु स्थितादेहज्ञयैवहि ॥ १४ ॥ देहप्रत्ययकालेहिदेहोयसमवस्थित ॥ असन्नेवचत्तस्माद्योक्त सदसटात्मक ॥ १५ ॥ स्वप्न  
 स्वप्नावयोध संस्वन्यटासमुधैवहि ॥ बुद्धोबुद्धदविधौसत्योमित्यैवचान्यदा ॥ १६ ॥ देहोदेहविधौसत्योत्यसत्यइतरद्विधौ ॥ प्रतिभास  
 विधौतावज्जलसदसदन्यदा ॥ १७ ॥ प्रतिभासविधौदेहसन्नसश्चान्यदास्मृत ॥ आभासमात्रमेवदभिर्यसप्रतिभासते ॥ १८ ॥ अय  
 नामाहमित्यंतगृहीतमननस्थितम् ॥ मासास्थिमयनिमाणदेहोहमिति विभ्रमम् ॥ १९ ॥ त्यजसकल्पनिर्माणदेहा मतिसहस्रश ॥ सुख  
 तल्यगतीयनस्वप्नदेहनदिकटान् ॥ २० ॥ परिभ्रमसिहेरामसेदेह्लोक्कसस्थित ॥ जागरायामनोरज्येयनस्वर्गपुरांतरम् ॥ २३ ॥ परिभ्र  
 मसिमेरुवासदेह्लोक्कसस्थित ॥ स्वप्नेवपिचय स्वप्नज्ञत्रयेनमहीतटान् ॥ २२ ॥ परिभ्रमसिहेरामसेदेह्लोक्कसस्थित ॥ मनोरज्यम  
 नोरान्येमहद्विभवभूमिषु ॥ २३ ॥ परिभ्रमसियेनेहसदेह्लोक्कसस्थित ॥ गर्तेदेहमनोरज्येयाविचित्राजगकिया ॥ २४ ॥ प्रकरोपिम  
 हाथाहोतेदेह्लोक्कसस्थिता ॥ विलासिन्यानुरागिण्यायेनसकल्पकांतया ॥ २५ ॥ निर्दतियामिठेहेनसेदेह्लोक्कसस्थित ॥ एतेरामयया  
 देहामनस सदसन्मया ॥ २६ ॥

पतिभासविधाधितिसाधितार्थनिगमनत्वान्यपैनरुक्त्यम् ॥ १८ ॥ आभासमात्रतामुपयापयत्वभिमानत्याजयति ॥ अयमिति ॥ प्राग्युहीतदेहाकारामनमेवसस्कारा  
 ब्यालुन पुनरैहाकारेणस्थितम् ॥ १९ ॥ त्यजतिपूर्वाभ्यायि ॥ सकल्पनिर्माणदेहनेवोबाह्यत्वेपामसत्यतारशयति ॥ सुखतस्यगतदस्वादिना ॥ २० ॥ जागरायोजागरे ॥ छा  
 रमधीत्यम् ॥ २१ ॥ २२ ॥ मनोरज्यत कल्पितेमनोरज्यतेरमहीतपुषिभावभूमिषु ॥ आम्भूत समानधिकरणजातीययोरित्यात्मेकतम्येनवभावच्छावस ॥ महतीमहद्व  
 द्दारीनीबाधिकाश्रमिषु ॥ २३ ॥ गतै कल्पनाकिलयमनुबिठति ॥ २४ ॥ २५ ॥ निर्दतिसभोगसुखंयासीतियोग्यतयापत्तमानकालोक्तिः ॥ एवमिष्यारत्नमनोरज्येदेहा  
 अप्युराहायाः ॥ तेभुमिभ्यात्वसाकल्पिकत्वादेनिश्चितत्वात्वालुतदेहेषितयात्वसापयति ॥ एतेद्विति ॥ २६ ॥

अहताभ्यासविषये देवैर्दशितो न्यायो ममताभ्यासगोचरे धनादावपि समदत्तत्वाशयेनाह ॥ २७ ॥ यानुदेनादौ स्वामादिवैधर्म्यमुद्धि साचिगनुद्धिमात्रान्वनुमत्य  
 लासाकल्पिकत्वादिप्रयुक्तेत्याशयेनाह ॥ दीर्घेति ॥ २८ ॥ अतएवास्त्यतस्वप्नानेनवाध्यत्यमुपपन्नमित्याशयेनाह ॥ प्रबोधमिति ॥ २९ ॥ सम्यक् आत्ममात्रपरिशोधेपेणद्रव्य  
 सि ॥ यथा अर्कोदयेप्रबुद्धस्वामार्थान्परयतिरहत् ॥ ३० ॥ काचिदनिवृत्तनीयामिथ्येवेत्यर्थः ॥ उक्तार्थेचनानुवृत्तिप्रकरणेधिसूत्रोक्तं सारार्थतः ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥

तथैवतादृशाचारादेहोयंमनसःस्मृतः ॥ इदंमनस्येदेहोदेशोयमिति विभ्रमः ॥ २७ ॥ तत्सर्वचित्तवीर्यस्य संकल्पस्य विजृम्भितम् ॥ दीर्घं  
 स्वप्नमिमं विद्धि दीर्घवाचित्तविभ्रमम् ॥ २८ ॥ दीर्घं वापि मनोराज्यं संसारं पुनं दन ॥ प्रबोधमेव्यसि यदापरमात्मैच्छया स्वया ॥ २९ ॥  
 द्रक्ष्यसित्वं तदा सम्यग्दिदमर्कोदये यथा ॥ स्वप्नसंकल्पजालेन यथान्वयजगत्स्थितिः ॥ ३० ॥ तथैवेयं हि संकल्पकलनाकाचिदेव हि ॥ यथा  
 पूर्वमयोस्यतिः प्रोक्ता कमलजन्मनः ॥ ३१ ॥ मनसः स्वयमेवांतः संकल्पकलनादृवा ॥ विचित्रचरनोपेतं मनस्तत्रात्तविभ्रमम् ॥ ३२ ॥  
 संकल्पकलनामात्रं तथेदमवभासनम् ॥ यथा कल्पित आभासो मनसो ज्ञानांगनः ॥ ३३ ॥ देहाद्विचिंतिने देहः स्थितो न्यस्तद्वदेव हि ॥  
 प्राक्प्रवाहचिराभ्यस्तो वासनातिशयेन यः ॥ ३४ ॥ तथैव इत्यनें देहस्तथा कल्पद्रुयेनमः ॥ पौरुषेण प्रयत्नेन संकल्पमाल्ययमवचित् ॥ ३५ ॥  
 अन्यथा भाव्यतरामभूयते तदिहान्यथा ॥ अयं सोहं मया यं वसंसादति भाविते ॥ ३६ ॥ सत्याया भाव्यतराम भावनादादये संभवः ॥  
 भावितं तीव्रवेगेन येदवाशुतदेव हि ॥ ३७ ॥ सर्वत्र इत्यनेन रामकान्तिवात्यंतवद्गता ॥ अहर्ष्यावृत्तिरभ्यन्ता यथान्वयं पुद्गल्यंत ॥ ३८ ॥ तथा  
 यं भावनाभ्यस्तः संभारोप्यवलोप्यते ॥ यथान्वभावनौ द्विप्रमहर्षदवभासते ॥ ३९ ॥ तथेदमन्यकालस्य मपि संलक्ष्येन स्थिरम् ॥ व्योम  
 न्येव यथानापते मे इदं स्थिते सरित् ॥ ४० ॥ धराप्यविद्यमानापि संकल्पमादृश्यंत यथा ॥ इत्यनें द्विषिवेरूप्याद्यथा व्योमनिपिच्छिका ॥ ४१ ॥  
 तथैवैजगद्दृक्ष्मीदुर्ज्ञानादवभासते ॥ इत्यनें समयादृष्ट्यानयथा व्योमनिपिच्छिका ॥ ४२ ॥

द्वोपाख्यानोक्तमपि स्मर्तेव्यमित्याह ॥ यथा कल्पित इति ॥ ३३ ॥ पूर्वदेहादुक्ताति जाले विचिंतितो यो देहः ॥ ३४ ॥ तथा कल्पद्रुयेन तारुमंस्थानमपंश्वा ॥ पौरुषेण मनस्ये  
 न मनः प्रत्यमुखी कल्पस्वात्मदर्शने अये देहजगदाकारः सकल्पश्चैवेन्न न्ययः ॥ ३५ ॥ अन्यथा भाव्यं तत्र दीर्घमिति ॥ इति भाविते येवानुयत इति  
 शेषः ॥ ३६ ॥ तदेव हि दृश्यते इति परेणान्ययः ॥ ३७ ॥ अद्विष्यावृत्तिव्यापितयं यथाभ्यस्ता ॥ ३८ ॥ निमगीमप्रयत्नीक्षणोदिकादौ योऽवभासते ॥ ३९ ॥ स्थि  
 रराश्वनम् ॥ व्योमनिरुभूम्याकाशे ॥ सरित्पुनृत्पानदी ॥ ४० ॥ धराप्यविद्यमानापि संकल्पमादृश्यंत यथा ॥ इत्यनेन भयमात् ॥ ४१ ॥

भीतरपितृस्वस्वराज्यकस्मितहृत्सिध्याप्राप्तिपु ॥ सम्भ्रमयम् ॥ ४३ ॥ स्वप्नाव आत्मा ॥ सप्रतिबहिमुखवरायाप ॥ ४४ ॥ यद्विभेतिनद्विप्रयार्कनिकषिखा  
 लम्पतिरिक्तमस्तीत्यर्थ ॥ य विभेतिस्वर्षकषित्तोरोष्योविवेचनीयः ॥ ४५ ॥ अयमयाविलक्षणामोह अद्ययशुखलमिनदरथेते ॥ तथाचमुति ॥ यमवम्यम्यालिकिसमा  
 नुविभेतीति ॥ ततएवास्याभयवीयाय कस्माद्वाभेव्यन् द्वितीयाद्विभयंश्रवतीति ॥ केनतर्तुपायेनात्माशुद्ध्यातितमाह ॥ सम्यगिति ॥ स्वप्नावआत्मा ॥ ४६ ॥ पुनरशुद्धिप्राप्ति  
 र्शर्कारायति ॥ नेति ॥ स्वप्नावत कौषधनयोत्पाताभतयापृद्धीर्ततापादिनास्वरूपप्राप्तियुक्तौपुनलाभत्वविवेत्यर्थः ॥ कुनोत्पद्वरान्मयाप्राच्छ्छिरितिचेष्टयमलस्याभासमाधत्वा  
 रित्याह ॥ आभासमापयेवति ॥ ४७ ॥ इतिअस्माद्धतो सम्यगालोकनयेवाभ्यकलनायात्सागोनिवृत्तिरितिक्विरितिपूर्वणाथय ॥ सम्यगीक्षणतर्हिकीदमतथाह ॥ मरण  
 सम्यग्दृष्ट्याजगद्ध्मीलयेर्यनावभासते ॥ भीरुरभ्येतिनययास्वसफल्यपुसंभ्रमम् ॥ ४३ ॥ स्वसकल्येहिमसारेनतयैतिभयंसुधी ॥ स्व  
 एवहिस्वभावोयमित्यसप्रतिभासते ॥ ४४ ॥ संसारसरणिस्थित्याकस्मात्कात्रविभेतिकिम् ॥ सएवकिंचित्सशोध्यःशुद्ध्याविमलताग  
 ते ॥ ४५ ॥ तस्मिन्नदृश्यंतराममोहोर्यजगत स्थित ॥ सम्यगालोकमात्रेणस्वभावशुद्धिसृच्छति ॥ ४६ ॥ नगृह्णातिमलभूयस्त्वत्प्रतामि  
 वकार्थनम् ॥ आभासमात्रमेवदनसन्नासजगन्नयम् ॥ ४७ ॥ इत्यन्यकलनात्पाग सम्यगालोकनविदु ॥ मरणजीवितंस्वर्गोज्ञानम  
 ज्ञानमेवच ॥ ४८ ॥ चिदाभासाहतेनास्तीत्येकतासम्यगीक्षणम् ॥ त्वमहंतादिससारइतिमेनदिशोक्श ॥ ४९ ॥ सर्वस्वाभासमेवेतिस  
 न्यगालोकनविदु ॥ सदसन्मयसंसारियथाश्रुतायदर्शनात् ॥ ५० ॥ नास्तमेतिनशोटेनिसम्यगालोकनाम्न ॥ निर्णयिसवज्ञावानाम  
 सत्वसत्वमेवच ॥ ५१ ॥ निकांशंशोतिमभ्येतिमम्यगालोकनाम्न ॥ ननिंदतिनश्चलौतिनद्व्यतिनशोचति ॥ ५२ ॥ शीतलांसत्यता  
 मेतिसम्यगालोकनाम्न ॥ अवश्यमेवमर्तव्यसर्वैरिवहियधुभि ॥ ५३ ॥ इतिवधुवियोगेपुकिंचदयापरितप्यसे ॥ अवश्यमेवचमयाम  
 तंध्यभित्तिनिश्चय ॥ ५४ ॥ इत्यात्ममरणप्राप्तौकिमुधापरितप्यसे ॥ अवश्यमेवजातेनकिंचित्सुविभवादिक् ॥ ५५ ॥  
 मित्यादिता ॥ ४८ ॥ चिदाभासाद्येकताशादतेविनापृथक्नास्तीत्येकताश्चिन्माप्ररिशेषकलत सम्यगीक्षणमित्यर्थ ॥ ततास्वातिरिक्चेतनता ॥ अहंतास्वरेहमाप्रचरि  
 स्थिपचेतनता ॥ आदिपरास्वताइताभिमानविषयआध्यात्मिककार्यकारणकलाप संसारयत्यात्मानंलोकान्तरेपुषियेपुषयमयतीतिसारोपिपयकलापलदाथारावरादि  
 राधेतिस्वर्दृश्यजातयेमत्वबधिनपृथक्नसतिकिंतुस्वाभासस्वरूपात्स्वस्वरूपमेवास्तीत्यन्वयः ॥ ४९ ॥ सम्यगालोकनफलमाह ॥ तदृश्ययेति ॥ सद्ब्रह्मअसतीमायात  
 इमयोपादानके ॥ ५० ॥ असर्वब्रह्मम् ॥ सत्वमधिष्ठानसम्याप्ररिशेषम् ॥ ५१ ॥ निष्कामजातकामत्वाइकामम् ॥ ५२ ॥ शीतलामपराततापप्रयाप ॥ स्वस्यपुक्तावपि  
 संपुजनानीवपानिच्छतेलवयपरणादिरनच्छलापोबुधरिसाध्याह ॥ अकारणमेवेत्यादिता ॥ ५३ ॥ अज्ञानादशायास्वमरणांकातापोव्येनेनोपायेनपरिहर्नराक्यमुत्पाशये  
 नाह ॥ अकारणमेवेति ॥ ५४ ॥ ५५ ॥

॥ ५६ ॥ आपत्तदार्ढ्यदुर्दशाद्या ॥ अथदेवियायाताभवत्वेव ॥ बृहतिवर्धते ॥ ५७ ॥ असदपिसदैवअसदैवनकदाचित्स्त्वमापन्नमितिमायाविक्रियावैचित्र्यमात्रात्मकेन  
 पंचकिमन्यदस्त्रियस्परिदेव्यतेदित्यर्थः ॥ ५८ ॥ अहअहकारात्मानास्मि ॥ ५९ ॥ चिन्नात्कामकर्मवासनाविद्यादोषादुत्थः ॥ चिदाभासश्चित्तकाशः ॥ अंगेतिकोमलामत्रणे ॥  
 ॥ ६० ॥ येनिष्ठेउदकफलेनिमित्तभूतेयस्त्रिपरितापेइतिक्रियाविशेषणम् ॥ ६१ ॥ अनुत्तमपदेस्थितोब्रह्मवित्तसर्वभावेषुनाशातावाधपरिशिष्टांपरतांब्रह्मतामेवआदत्तेस्वीक  
 रीतिनप्रतीतिकालिकीखताय ॥ यथात्तिरीनीडनिर्माणायत्णानांमूलतःखरभागात्परित्यज्यद्वीतृणकोटिमेवादत्तेद्वदित्यर्थः ॥ ६२ ॥ एतदर्थससारस्यखरभागपरिहारार्थ  
 प्राप्त्यंपुरुषेणेतिहर्षस्यावसरोहिकः ॥ सर्वस्यैवहिंसंसेनेरस्यव्यवहारिणः ॥ ६३ ॥ अर्थायाताभवत्यापच्छोकस्यावसरोहिकः ॥ बृंह  
 ल्युदेतिस्फुरतिबुद्बुदौघइवार्णवे ॥ ६४ ॥ इदं हिजगतांजालकिमत्रपरिदवना ॥ सत्सदेवसदैवतदसदेवासदेवहि ॥ ६५ ॥ क्रियावैचित्र्य  
 मात्रेनुकिमन्यत्परिदेव्यते ॥ नाहमस्मिन्चाभूवंभविष्यामिनसोधुना ॥ ६६ ॥ देहोयंचित्रदोषोयःकिमन्यत्परिदेव्यते ॥ देहाच्चिदन्यएवा  
 हंचिदाभासस्तदंगे ॥ ६७ ॥ कौतौमेसदसद्भावौयन्त्रिषुंपरितप्यते ॥ इतिनिश्चयवत्त्वांतस्यज्ञानालनोभुनेः ॥ ६८ ॥ नास्तमेतिनचो  
 देतिनशांतंपरितप्यते ॥ परतामेवनाशांतामनुत्तमपदेस्थितः ॥ ६९ ॥ आदत्तेतित्तिरीच्छद्वीतृणकाटिमिवामलाम् ॥ एतदर्थमसत्येस्मि  
 न्नास्याकार्यामनागपि ॥ ७० ॥ सुरज्ज्वेववलीवर्द्धाव्यतेजंतुरास्थया ॥ अतस्त्वयाहृदमिदमितिनिर्णयितुद्धितः ॥ ७१ ॥ आस्थारहित  
 यानुद्ध्याविहर्तव्यमिहानघ ॥ कर्त्तव्यमेवकर्त्तव्यमकर्त्तव्यमुपेक्षते ॥ ७२ ॥ आस्थानास्येपरित्यज्यलीलयैवमहाधिया ॥ आभासमात्र  
 मेवेदयस्यचप्रतिभासते ॥ ७३ ॥ सौंजतःशीतलतामेतिदिनातेभुवनंचया ॥ प्रतिभासंपरित्यज्यपठार्थपटलव्रजे ॥ ७४ ॥ आभासमात्र  
 सामान्यमिदमालोकयानघ ॥ आभासमात्रकरामचित्तामशकलंकितम् ॥ ७५ ॥ ततस्तदपिसंत्यज्यनिराभासोभवोत्तम ॥ चिदाका  
 शमयोनित्यंसर्वगःसर्ववर्जितः ॥ ७६ ॥ आभासस्यपरित्यागेभवस्येकांतनिर्मलः ॥ नाहमस्मिन्मेभोगाःसत्याइत्यभिभाविते ॥ ७७ ॥  
 नेदमांडवंरं व्यर्थमनर्थायावभासते ॥ अहमेवहिवासर्वंचिदित्येवंविभाविते ॥ ७८ ॥ नेदमांडवंरं व्यर्थमनर्थायावभासते ॥ दर्शनद्वयम  
 प्येतत्सत्यमत्यंतसिद्धिदम् ॥ ७९ ॥

म ॥ ६३ ॥ इदमयभूतब्रह्मदतिउक्तयुक्त्यानिर्णय ॥ ६४ ॥ तर्हि किमास्थापरित्यज्ययथेष्टाचरणकर्त्तव्यंनेत्याह ॥ कर्त्तव्यमेवेति ॥ ६५ ॥ लीलयाअश्रमेण  
 ॥ ६६ ॥ दिनातेसौरतापोपरमे ॥ सर्वानुगतसन्मात्रदर्शनिउपायमाह ॥ प्रतिभासमिति ॥ विशेषाकारमित्यर्थः ॥ पदार्थानांपंचभूतानापटलंसमूहस्तदात्मकेघटप्रदादिविषयव्रजे  
 ॥ ६७ ॥ चित्तस्यआमर्शनविशेषकल्पनेनकलंकितमभूदितिशेषः ॥ ६८ ॥ तत्सन्मात्ररूपमाभासमपिसत्यज्यस्यात्मव्यतिरेकबुद्ध्यात्मव्यतिरेकानिराभासस्त्रिपुटीशून्यःसर्वगःपूर्णः ॥ ६९ ॥  
 निराभासतासिद्धुपायभूतचित्तनद्वयमाह ॥ नाहमित्यादिना ॥ अभितोभावितेचित्तेसति ॥ ७० ॥ चित्तिसर्ववाधचित्तनंसर्वस्यचिदात्मभावचित्तनवेतिद्वैचित्तने ॥ ७१ ॥ ७२ ॥



ऐच्छिकसमुच्चयेप्यनयोर्निरोधः फलतरेककृप्यादित्यारायेनाह ॥ ७३ ॥ रागादिवोपक्षयस्येवचित्तमद्वयसफलनाप्यस्मिन्मित्याह ॥ कुर्वित्यादिना ॥ रागा  
 रिक्षयमेवप्रधानफलसौमि ॥ यत्किञ्चिदिति ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ पदस्वित्तिम् ॥ ७७ ॥ किनामदु स्वफलमितिशेषः ॥ शास्त्रशालिनोपिभूत्वेतिशेषः ॥ ७८ ॥ तेअना ॥ ते  
 अरण्यप्रसिद्धानुक्रमाः ॥ एवार्थेदेशाच्च ॥ रागद्वेषकमसमूलमाह ॥ मद्धनमिति ॥ अम्यत आन्यस्माद्वरयपासधनप्रभावास्यकम् ॥ ७९ ॥ इतिद्वित्यलक्षधनदधनाद्विधियेअ  
 िनिवेशान्तद्वङ्गार्थबन्धनारितसंध्यवहारेहालक्षणारागद्वेषयोः कथा केनुच्छादित्यर्थः ॥ धनानीत्यादिना ॥ ८० ॥ मियविषयभावेनअप्रियाभावेनचभाच  
 यदुःकमेतयोर्नस्तिरम्यतद्रामसंश्रय ॥ द्वाभ्यामेवायैतौभ्यार्दरानाभ्यामिहानघ ॥ ७३ ॥ विहरन्कुकल्याणरागद्वेषपरिक्षयम् ॥ य  
 किचिदुदितंलोकयन्नस्यथवादिवि ॥ ७४ ॥ तत्सर्वप्राप्यतेरामरागद्वेषपरिक्षयात् ॥ रागादिदहतयाबुद्ध्यायाहग्रामविषेष्टितम् ॥ ७५ ॥  
 तत्तेवप्रयात्याशुमृदानांविपरीतताम् ॥ द्वेषवोषोमिरुद्धासुनगुणाश्चित्तवृत्तिषु ॥ ७६ ॥ पर्वकुर्वतिदग्धासुस्यलीपुहरिणाहव ॥ रागद्वे  
 पश्रसर्गद्वौनविलीनोमनोविले ॥ ७७ ॥ आयस्यकल्यतरौसस्मात्किनामांगनलभ्यते ॥ येहिप्राज्ञा स्वनियताविदग्धाशास्त्रशालिन ॥ ७८ ॥  
 रागद्वेषमयास्तेजनुकालेधिगस्तुतान् ॥ मद्धनमुकमन्येनधनत्यक्तमयान्यत ॥ ७९ ॥ इतिसव्यवहारेहा केरागद्वेषयोःत्रमा ॥ धना  
 निधवोमिन्नपुनरायातियात्वि ॥ ८० ॥ किमेतपुनरप्राज्ञोरज्यतेवाविरज्यते ॥ प्रावाभावभवाभोगामार्थेयंपारमेश्वरी ॥ ८१ ॥ स  
 सारचनार्वांससक्तपातयत्यलम् ॥ नधनजनानात्मासत्यराधवस्तुत ॥ ८२ ॥ मियैवमियावसितमितोदपरिलक्ष्यते ॥ आद्यं  
 तयोर्भवमन्मध्येष्यस्यिरमाधिमत् ॥ ८३ ॥ क्वचप्रातिरितिप्राज्ञोत्यन्यकल्यतरवहुमे ॥ एकनकल्पिताखेस्त्रीमुक्तेतादुरगोपर ॥ ८४ ॥  
 इतीयमगर्मसारचनानेनाभ्रम् ॥ मृत्ताज्वंजवीभावमिममाततमाकुलम् ॥ ८५ ॥ गधवपुरनिमाणविलाभेनसमविदु ॥ स्वप्न  
 संकल्पपुरवटसंवेदमुत्थितम् ॥ ८६ ॥ सर्वत्रसंस्थमेवेदस्तुपुममिवविच्युतम् ॥ परिपश्यसिससारदीर्घस्वप्नपुरहुमम् ॥ ८७ ॥ अज्ञान  
 नित्रालुठनस्वप्नावात्मकमच्युतम् ॥ ससारस्वप्नसंभ्रातोभवानयमिहस्थित ॥ ८८ ॥ तदेनां विततांनिद्रांघनाज्ञानमयात्मिकाम् ॥ त्यजा  
 लक्ष्मीमिवावाप्तनिधानपुरुषोत्तम ॥ ८९ ॥

स्याभोगोयस्याम् ॥ ८१ ॥ ससकलपदम् ॥ ८२ ॥ इतिवक्ष्यमाणयुक्त्यामित्येव्यवसितमित्यैवपरिलक्ष्यते ॥ तायत्किमाह ॥ आपतयोरिति ॥ आपतयो पूर्वोत्तरकालयो ॥  
 अस्मिन्मरारत्तरभावादिकारपक्षम् ॥ ८३ ॥ तुच्छेससारदतिर्वधयाग्यत्वेदोतमाह ॥ अन्येत्यादिना ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ विदु प्राज्ञा ॥ ८६ ॥ कल्पनाया सबन्धसम्भवादिपिष्टा  
 नचिन्मद्वासाद्यसवपसम्भयम् ॥ निच्यतस्वप्नादिभाषापन्नस्तुपुममिव ॥ ८७ ॥ अच्यतमजलानुस्यूतम् पृथग्भ्यि ॥ भवापस्तुभवास्तेएनांनिष्ठान्त्वयेत्येवाराब्धिमि ॥ ८८ ॥  
 १ वाक्शान्तिनियतादति कश्चिप्राप्त

चिदाभासंचित्तकाशम् ॥ १० ॥ ११ ॥ मयाघेयस्थानीयेन ॥ सुशब्दपदंश्लेषाद्गर्जनमप्याह ॥ १२ ॥ अथैवप्रकटोवोधोयस्यथाविधिसत्सत्यस्यत्वमालोक्य ॥ १३ ॥  
॥ १४ ॥ उपसहरति ॥ परिगलितेति ॥ सुसारसुषुप्तमिदमसौम्यानिर्विकेपाट्टिर्यस्यथाविधस्त्वददित्यापरोक्षमतिविततत्रलैवासिअत सुशुद्धयेसमुपशामानितस्मिन्नेवसमा  
हितस्तिष्ठेत्यर्थः ॥ १५ ॥ ॥ इतिश्रीवासिष्ठमन्तात्पर्यप्रकाशोनिर्वाणप्रकरणे० अष्टाविंशः सर्गः ॥ २८ ॥ ॥ ७३ ॥ रामस्यवोवाद्धिश्रान्तिःपुनरुक्तार्थविल

रः ॥ कैलासेप्राक्शिवेनेत्यस्योपदेशश्चकीर्त्यते १ ॥ इत्यसानुपग्रहश्रीवसिष्ठेनोपदेशत्रमत्कारै प्रतिबोधितस्यश्रीरामस्यअन्येपाचश्रोतृणातच्चसाक्षात्कारोदयेनमुहूर्तार्थस्यरू

प्रबोधमेहिपश्चस्वमात्मानमुदितंसदा ॥ निर्विकल्पचिदाभासंप्रातःपद्मंरविंयथा ॥ १० ॥ प्रबुद्धास्वप्रबुद्धास्यपुनःपुनरयंमया ॥ प्रबो

द्धसेमहाबाहोपश्चाल्माकर्मनामयम् ॥ ११ ॥ मयैतेनाभिवृष्टेनशतितनज्ञानवारिणा ॥ सुशब्दशालिनारामद्वनैवासिवोधितः ॥ १२ ॥

बोधमासादयपरंप्रबोधोद्यैवराघव ॥ सत्यमालोक्यालीकंत्यक्केमंजागतंभ्रमम् ॥ १३ ॥ नतजन्मनतेदुःखंनदोपास्तेनतेभ्रमाः ॥ स

र्वसंकल्पमुत्सृज्यतिष्ठात्मनिसुसंस्थितः ॥ १४ ॥ परिगलितविकल्पदोपजालस्वमसिसुसारसुषुप्तसौम्यदृष्टिः ॥ अतिविततमिदंमुशुद्धय

त्वंसमुपशामानतिष्ठेहमहात्मन् ॥ १५ ॥ इत्यार्षेवा०वा०दे०मो०नि०पू०परमार्थयोगोपदेशोनामाष्टाविंशतितमःसर्गः ॥ २८ ॥

श्रीवाल्मीकिरुवाच ॥ इत्याकर्णयतिस्वस्थसमचेतसिराघवे ॥ विश्रान्तेस्वात्मनिस्वैरंपरमानंदमागते ॥ १ ॥ तत्रस्येपुचसर्वपुतेपुपश

मशालिपु ॥ राघवस्यात्मविश्रान्तिःस्थित्यर्थवचनामृतम् ॥ २ ॥ विरराममुनेर्वारिसस्येष्वंबुधरादिव ॥ अथयातेमुहूर्त्तोर्धराघवेप्रतिबो

धिते ॥ ३ ॥ पुनराहतमेवार्थवसिष्ठेवदतांवरः ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ रामसम्यक्प्रबुद्धोसिस्वात्मानमसिलब्धवान् ॥ ४ ॥ एवमेवा

वलंब्यार्थतिष्ठनेहपदंक्रथाः ॥ इदंसंसारचक्रंहिनाभौसंकल्पमात्रके ॥ ५ ॥ संरोधितायांवहनाद्रघुनंदनरुद्धते ॥ क्षोभितायांमनोनाभ्या

मिदंसंसारचक्रकम् ॥ ६ ॥ प्रयत्नाद्बोधितमपिप्रवहत्येववेगतः ॥ परंपौरुपमास्थायत्रलंप्रज्ञांचयुक्तिः ॥ ७ ॥ नाभिसंसारचक्रस्य

चित्तमेवनिरोधयेत् ॥ प्रज्ञासौजन्ययुक्तेनशास्त्रसंवलितेनच ॥ ८ ॥ पौरुषेणनयत्प्राप्तंनतत्कचनलभ्यते ॥ देवैकपरतांत्यक्त्वावालबोधो

पकल्पिताम् ॥ ९ ॥ निजंप्रयत्नमाश्रित्यचित्तमादौनिरोधयेत् ॥ आविरिंचात्प्रवृत्तेनभ्रमेणाज्ञानरूपिणा ॥ १० ॥

पविश्रातिसमाधिनाचिक्वपस्थितिश्रीवाल्मीकिरुवाच ॥ इत्याकर्णयतीत्यादिसार्धेन १ ॥ तत्रस्येपुस्वात्मनिविश्रान्तेष्वितिभक्तिविरिणामेनयोज्यम् ॥ मुनेर्वचनामृतंविरामे

तिपरेणाच्यः ॥ २ ॥ यथादृष्टितपितेषुसस्येपुअंबुधराद्वारिविरमतिद्वद्वेोधितेसमाधेर्बुन्त्यापितेअथाद्वसिष्ठेवैवेतिगम्यते ॥ ३ ॥ पुनस्त्रमेवार्थदृढीकारायाहेत्यर्थः ॥ ४ ॥ अ

र्थपरमार्थमालतत्वम् ॥ इहमसारेपदस्थितिमाकथाः ॥ तत्रोपायमाह ॥ इदमिति ॥ ५ ॥ क्षोभितायांरागद्वेषादिनाक्षिपेप्रापितायाम् ॥ ६ ॥ पौरुषअभ्यासैवराग्यदाढ्यं

लक्षणम् ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥

एच्छिकममद्येप्यनयोर्नारोप' फलत्रैककृष्यादित्याशयेनाह ॥ ७३ ॥ रागाविदोपक्षयवत्येव' धितनद्वयसफलनाम्यस्मिच्चित्वाह ॥ कुर्वित्साविना ॥ रागा  
 विसयवपधानफल' स्तौति ॥ यत्किञ्चिदिति ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ पदस्थितिम् ॥ ७७ ॥ किनामदु' स्वफलमितिशेष' ॥ शास्त्ररालिनोपिप्लूत्तेतिरोप' ॥ ७८ ॥ तेजना ॥ ते  
 अरण्यपसिद्धामुक्ता ॥ एवार्थैवशाब्' ॥ रागद्वेषकमसमुलमाह ॥ मञ्जनीमिति ॥ अम्यत' अम्यस्मादवश्यपासाधनप्रमादाशयकम् ॥ ७९ ॥ इतिवत्याल' धनदृष्यनाविषियेयञ  
 जिनियेशाणद्वइणार्थवधधनाविसव्यबहारे' इच्छासृणारागद्वेषयो' कमा केनुच्छा' इत्यथ ॥ कुलसुच्छालभाह ॥ धनानीत्यादिना ॥ ८० ॥ पियविषयभावेनअपियाभावेनअत्र  
 यदंरुमेतयोर्' स्थिरस्यतद्रामसश्रय ॥ द्वाभ्यामेवायवैताभ्या' दर्नाभ्यामिहानघ ॥ ७३ ॥ विहरन्कुरुकल्याणरागद्वेषपरिक्षयम् ॥ य  
 क्त्विचिदुदितलोकैचमस्यपवादिवि ॥ ७४ ॥ तत्सर्वप्राप्यतेरामरागद्वेषपरिक्षयात् ॥ रागादिद्विहतयाबुद्ध्यायादग्रामविधेष्टितम् ॥ ७५ ॥  
 तत्तदेवप्रयात्याशुमुद्धानाविपरीतताम् ॥ द्वेषदोषोर्भिरु' सासुनगुणाश्चित्तवृत्तिषु ॥ ७६ ॥ पदकुर्वतिव' धासुस्थलीपुहरिणाहव ॥ रागद्वे  
 पश्रसर्पद्वौनविलीनीमनोविले ॥ ७७ ॥ आस्यकल्यतरोल्लस्मा' किनामांगनलभ्यता' येद्विप्रो' ज्ञा स्वनियताविदग्धा' शास्त्रशालिन ॥ ७८ ॥  
 रागद्वेषमयात्ते' वैजुक्तास्तेधिगस्तुतान् ॥ मञ्जनुकमन्येनधनतयकमयान्यत ॥ ७९ ॥ इतिसव्यवहारेहा' केरागद्वेषयो' क्रमा ॥ धना  
 निवधवोमिन्नपूनरार्यातियातिच ॥ ८० ॥ किमेतपुनर' प्राज्ञोर' ज्यतेवाविरज्यते ॥ भावाभावमवाभोगामायेयपारमेश्वरी ॥ ८१ ॥ स  
 साररचनामवा' मसकृपातयत्यलम् ॥ नधननजानानात्मासत्यराघववस्तुत ॥ ८२ ॥ मिथ्यैवमिथ्यावसितमितीदपरिलक्ष्यते ॥ आद्य  
 तयो' सवममन्मध्येस्थिरमाधिमन् ॥ ८३ ॥ क्वधधातिरति' प्राज्ञो' त्यन्यकल्पितखद्रुमे ॥ एकनकल्पितारखेक्षी' मुक्तेतादूरगोपर ॥ ८४ ॥  
 इतीयमगमसार' रचनातेनमाश्रम ॥ भूताजवंजवीभावमिममाततमा' कुलम् ॥ ८५ ॥ गधवपुरनिमाणविलासेनसमविदु ॥ स्वप्न  
 मकल्पपुरवटसद्वेदमुत्थितम् ॥ ८६ ॥ सर्वत्रसस्यमेवेदसुप्तमिवविच्युतम् ॥ परिपस्थसिससारदीर्घस्वप्नपुरद्रुमम् ॥ ८७ ॥ अज्ञान  
 निद्रालुठनस्वप्नावात्मकमच्युतम् ॥ ससारस्वप्नसञ्जातो' भवानयमिहस्थित ॥ ८८ ॥ तदेना' विततानिद्रा' धनाज्ञानमयात्मिकाम् ॥ त्यजा  
 लक्ष्मीमिवावा' ननिधान पुरुपोत्तम ॥ ८९ ॥  
 स्याजोगायम्याम् ॥ ८९ ॥ सत्तलपटम् ॥ ८९ ॥ इतिवश्यमाणयुक्त्यामिथ्येत्यवसितमिथ्यै' वपरिलक्ष्यते ॥ तायुक्तिमाह ॥ आपतयोरिति ॥ आपतयो' पूर्वोत्तरकालयो ॥  
 अस्थिरमुत्तरा' तरभाषविकारपलम् ॥ ८९ ॥ तुच्छे' संसार' इतिवधयो' म्यत्वेदृष्टतमाह ॥ अध्येत्यादिना ॥ ८९ ॥ विदु' माहा ॥ ८९ ॥ कल्पनाया' सवधसमवाधि  
 नधिल्लमावा' चमवधसस्यम् ॥ विच्युर' स्वमादिभाषापल' सुप्तमिमिष ॥ ९० ॥ अच्यतनमज्ञानुत्पन्नम्' पूर्वा' स्वयि ॥ अभा' यदु' मन्वा' ल्परनो' मिद्रा' ये' ज्ये' स्तरा' न्ययि ॥ ८८ ॥ ८९ ॥

१ यास्त्राविनिपतादिति का' न' ए' ४

चिदाभासचिह्नकाशम् ॥ १० ॥ ११ ॥ मयाघस्थानीयेन ॥ सुशब्दपदंश्लेषाद्गर्जनमप्याह ॥ १२ ॥ अब्येवप्रकटोबोधोयस्यथाविधिसत्सत्यंस्वतस्त्वमालोक्य ॥ १३ ॥  
॥ १४ ॥ उपसहरति ॥ परिगल्लितेति ॥ सुसारसुषुप्तमिदमसौम्यानिर्विक्षेपादृष्टिर्यस्यतथाविधस्वददंनित्यापरोक्षमतिविततब्रह्मैवासिअतःसुशुद्धयेसमुपशामामनितस्मिन्नेवसमा  
हितस्तिष्ठेत्यर्थ ॥ १५ ॥ ॥ इतिश्रीवात्सिष्ठम०तात्पर्यप्रकाशोनिर्वाणप्रकरणेपू०अष्टाविंशःसर्गः ॥ २८ ॥ ॥ रामस्यत्रोवाह्निश्रान्तिपुनरुक्तार्थविल्ल

र ॥ कैलासेप्राक्शिवेनेत्यस्योपदेशश्चकीर्त्यते ॥ १ ॥ इत्यसानुग्रहश्रीवसिष्ठेनोपदेशत्रमत्कारै प्रतिबोधितस्यश्रीरामस्यअन्येप्रांचश्रोतृणातस्वसाक्षात्कारोदयेनमूहूर्तार्थस्वरू  
प्रबोधमेहिपश्चस्वमात्मानमुदितंसदा ॥ निर्विकल्प्यचिदाभासंप्रातःपद्मंरविंयथा ॥ १० ॥ प्रबुद्धास्वप्नबुद्ध्यास्वप्नःपुनरयंमया ॥ प्रबो  
द्ध्यासेमहाबाहोपश्चात्सार्कमनामयम् ॥ ११ ॥ मयैतेनाभिवृष्टेनशतितेनज्ञानवारिणा ॥ सुशब्दशालिनारामद्वयनेनैवासिबोधितः ॥ १२ ॥  
बोधमासादयपरंप्रबोधोद्यैवराघव ॥ सत्यमालोक्यालीकंयत्केमंजागतंभ्रमम् ॥ १३ ॥ नतंजन्मनतेदुःखंनदोपास्तेनतेभ्रमाः ॥ स  
र्वसंकल्पमुत्सृज्यतिष्ठात्मनि सुसंस्थितः ॥ १४ ॥ परिगलितविकल्पदोपजालस्वमसिसुसारसुप्तसौम्यदृष्टिः ॥ अतिविततमिदंसुशुद्धये  
त्वंसमुपशामामनितिष्ठेहमहात्मन् ॥ १५ ॥ ॥ इत्यार्षेवा०वा०दे०मो०नि०पू०परमार्थयोगोपदेशोनामाष्टाविंशतितमःसर्गः ॥ २८ ॥  
श्रीवाल्मीकिरुवाच ॥ इत्याकर्णयतिस्वस्यसमचेतसिराघवे ॥ विश्रान्तिस्वामनिस्वैरंपरमानंदमागते ॥ १ ॥ तत्रस्थेपुचसर्वपुतेपुपश  
मशालिषु ॥ राघवस्यात्मविश्रान्तिःस्थित्यर्थवचनादृत्तम् ॥ २ ॥ विरराममुनेर्वारिसस्येष्वंबुधरादिव ॥ अथयतेमुहूर्त्तार्धराघवेप्रतिबो  
धिते ॥ ३ ॥ पुनराहतमेवार्थवसिष्ठेवदतांवरः ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ रामसम्यक्प्रबुद्धोसिस्वात्मानमसिलब्धवान् ॥ ४ ॥ एवमेवा  
वलंब्यार्थतिष्ठनेहपदंक्रुथाः ॥ इदंसंसारचक्रंहिनाभौसंकल्पमात्रके ॥ ५ ॥ संरोधितायांवहनाद्रघुनंदनरुद्धते ॥ क्षोभितायांमनोनाभ्या  
मिदंसंसारचक्रकम् ॥ ६ ॥ प्रयत्नाद्बोधितमपिप्रवहत्येववेगतः ॥ परंपौरुपमास्थायबलंप्रज्ञांचयुक्तिः ॥ ७ ॥ नाभिसंसारचक्रस्य  
चित्तमेवनिरोधयेत् ॥ प्रज्ञासौजन्ययुक्तेनशास्त्रसंवलितेनच ॥ ८ ॥ पौरुषेणनयत्प्राप्तंनतत्कचनलभ्यते ॥ दैवैकपरतांत्यत्कावालबोधो  
पकल्पिताम् ॥ ९ ॥ निजंप्रयत्नमाश्रित्यचित्तमादौनिरोधयेत् ॥ आविरिंचात्प्रवृत्तेनभ्रमेणान्ज्ञानरूपिणा ॥ १० ॥

पविश्रान्तिसमाधिनाच्छिपस्थितिश्रीवाल्मीकिरुवाच ॥ इत्याकर्णयतीत्यादिसार्धना ॥ १ ॥ तत्रस्थेषुस्वामनिविश्रान्तेष्वितिभिक्तिविपरिणामेनयोज्यम् ॥ मुनेर्वचनादृत्तविरामे  
तिपरिणाचयः ॥ २ ॥ यथादृष्टितर्पितेषुसस्येषुअंबुधराद्वारिविरमनितद्वद्वेोधितेसमाधेर्बुन्ध्यापितेअर्थाद्वसिष्ठेनैवेतिगम्यते ॥ ३ ॥ पुनस्तमेवार्थदृढीकारायाहेत्यर्थः ॥ ४ ॥ अ  
र्थपरमार्थमालतस्त्वम् ॥ इहससारेपदस्थितिमाकृथाः ॥ तत्रोपायमाह ॥ इदमिति ॥ ५ ॥ क्षोभितायारागद्वेषादिनाक्षिपेप्रापितायाम् ॥ ६ ॥ पौरुषअभ्यासैवैराग्यदाढ्यं  
लक्षणम् ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥



॥ २९ ॥ तत्रस्थेनमिथ्याज्ञानचक्रस्थेनजीविन ॥ ३० ॥ देहचक्रकंदेहपरपराचक्रम् ॥ ३१ ॥ प्रतीतितःसन्नपिपरमार्थत असन् ॥ असत्येनाज्ञानादिनाकृतयस्माद्धेतोः  
 ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ तत्कृतनैवोच्यतेयदेशेतिशेषः ॥ चेतनवज्जडेअपराधारोपादर्शनादित्यर्थः ॥ ३४ ॥ इच्छातोहिकर्तृत्वस्यात्मानुजडेदेहेनिर्विकारेआत्मनिवासभवतीत्याह ॥  
 निरीहदति ॥ ३५ ॥ अकर्त्रात्मनिश्चयफलमाह ॥ यथेति ॥ ३६ ॥ तर्हि कथराज्यसस्थितिसिद्धिस्तत्राह ॥ यथेति ॥ ३७ ॥ देहसत्यतादर्शनेतुतदभिमानलक्षणाहकारस्या

यथापस्थतिदिक्रकंभ्रमदत्यंतमोहितः ॥ अकस्मादेवहृदनेमिथ्याज्ञानेनवल्गता ॥ २९ ॥ तत्रस्थेनतथैवेदं देहस्थतेदेहचक्रकम् ॥ भ्रमिंतं  
 चभ्रमद्रूपंप्रपातितम् ॥ ३० ॥ हतंचहन्यमानंचहृथ्यतेदेहचक्रकम् ॥ धीरतामलमालंब्यघनभ्रममिमंत्यजेत् ॥ ३१ ॥ संकल्पेन  
 कृतोदेहोमिथ्याज्ञानेनसन्नसन् ॥ असत्येनकृतंयस्मान्नतत्सत्यंकदाचन ॥ ३२ ॥ असदभ्युत्थितोदेहोरज्ज्वामिवभुजंगर्धीः ॥ असत्या  
 मेवसत्यांचकरोत्यपिजगत्क्रियाम् ॥ ३३ ॥ जडेनरामक्रियेतयन्नतत्कृतमुच्यते ॥ कुर्वन्नपितदादेहो नकर्ताक्वचिदेवहि ॥ ३४ ॥ निरीहो  
 हिजडोदेहोनात्मनोस्याभिवांछितम् ॥ कर्तानकश्चिदेवातोद्रष्टाकेवलमस्यसः ॥ ३५ ॥ यथादीपोनिवातस्थःस्वात्मन्येवावतिष्ठते ॥ सा  
 क्षिवत्सर्वभावेपुतथातिष्ठेज्जगत्स्थितौ ॥ ३६ ॥ यथादिवसकर्माणिभास्करःखंस्थएवसन् ॥ करोत्येवमिमांरामकुरुपार्थिवसंस्थितिम्  
 ॥ ३७ ॥ अस्मिन्नसन्मयेदेहगृहेशून्येसमुत्थिते ॥ सत्तामुपगतेमिथ्याबालकल्पितयक्षवत् ॥ ३८ ॥ कुतोप्यागत्यनिःसारःसर्वसज्जनव  
 र्जितः ॥ अहंकारःकुवेतालःप्रविष्टश्चित्तनामकः ॥ ३९ ॥ अस्यमाभृत्यतांगच्छत्वमहंकारदुर्मतेः ॥ अस्यभृत्यतयारामनिरयःप्राप्यते  
 फलम् ॥ ४० ॥ स्वसंकल्पविलासेनदेहगेहेदुराकृतिः ॥ उन्मत्तचित्तवेतालःपरिवल्गतिलीलया ॥ ४१ ॥ शून्यं देहगृहंप्राप्यचित्तयक्षेण  
 तत्कृतम् ॥ भीतायेनमहांतोपिसमाधिनियताःस्थिताः ॥ ४२ ॥ चित्तवेतालमुद्दास्यस्वशरीरकमंदिरात् ॥ संसारशून्यनगरेनविभक्तिक  
 दाचन ॥ ४३ ॥ चित्तभूताभिभूतोस्मिन्येशरीरगृहेरताः ॥ चित्रमद्यापितेकस्माद्धृदिताआत्मवत्स्थिताः ॥ ४४ ॥ ग्रस्तेचित्तपिशाचेनदेह  
 सन्ननियेष्टताः ॥ पिशाचस्येवयाबुद्धिर्नापिशाचस्यराघव ॥ ४५ ॥

वर्जनात्तदृत्यतास्यादेवेत्याह ॥ अस्मिन्नित्यादिना ॥ ३९ ॥ ४० ॥ सत्यहकारेअनर्थांतरमप्याह ॥ स्वसंकल्पेत्यादिना ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥  
 देहगृहेरताआसक्तास्तेअनतकोटिदेहेपुनटेपुअद्यापिदेहेनआत्मवत्तादात्म्येनघटिताःकस्मात्स्थिताः ॥ सदैवतद्वदन्नदुःखेअनुभूयमानेपितद्विघटनेयत्ननकुर्वन्तितच्चित्रमित्यर्थः  
 ॥ ४४ ॥ येष्टतास्तेषामितिशेषः ॥ ४५ ॥

धृतिनापप्रयवद्विश्ये शरीरेके आस्थाया विहरनापुरुष पिशाच एवेति विभक्तिविपरिणामेनानुपज्यते ॥ तत्रास्याकुतो न युक्तात्तत्राह ॥ नत्विति ॥ ४६ ॥ प्रथममहकारस्यानु  
चरतां श्रुत्यात्ततो योगमभूमिका म्यासावहकारस्य अस्त्विति आत्विकविस्त्रिंशत् ॥ ४७ ॥ नमिच्छाणीति ॥ अहकारिणां विनयवीर्लभ्यावौद्धत्यावस्यभावाच्च न कश्चि  
त्त्रिंशतीति भाव ॥ ४८ ॥ फलकलहजनवैरादिरूपमत एव मरणालोकम् ॥ ४९ ॥ ५० ॥ तस्य परलोकेऽपि दुःखमेवेत्याह ॥ अहकारेति ॥ ५१ ॥ यस्य स्वदेहपादपस्य कोटरे

अहकारत्रहृद्यहृद्यहृद्यहृद्यशरीरके ॥ विहरन्नास्यथासाधो न तु वै तत्किल स्थिरम् ॥ ४६ ॥ अहकारानुचरतां त्यक्त्वा विततयाधिया ॥ अह  
कारास्मृतिं प्राप्य स्वार्त्मे वा श्वलब्धताम् ॥ ४७ ॥ अहंकारपिशाचेन प्रस्ताये निरयैषिण ॥ तेषां मोहमदां धानानभिच्छाणि न वांधवा ॥  
॥ ४८ ॥ अहंकारो पहतयानुद्ध्याया क्रियते क्रिया ॥ विपवह्या इव फलतस्या स्यान्मरणालोकम् ॥ ४९ ॥ विवेकधैर्यहीनि न स्वाहकारमहोत्स  
व ॥ मूर्खेणालधितो येन नष्टमवाशु विद्धितम् ॥ ५० ॥ अहंकारपिशाचेन वराफायेव शीकृता ॥ त एते नरकानीं रायर्वे धनतां गता ॥ ५१ ॥  
अहंकारो रगो यस्य परिस्फूर्जति कोटरे ॥ स्वदेहपादोऽर्धरैरिधिरेण निपात्यते ॥ ५२ ॥ अहंकारपिशाचोऽस्मिन् देहेति ष्टुतु यानुवा ॥ त्वमेवमा  
लोकय मामनसामहतां वर ॥ ५३ ॥ अवधूतोऽस्य वज्ञातश्चेत्सैव तिरस्कृत ॥ अहंकारपिशाचस्तेनेह किंचित्करिष्यति ॥ ५४ ॥ देहालयस्फुर  
त्यस्मिन् रामचित्तपिशाचके ॥ अस्यानंतविलासस्य किमिवागतमात्मन ॥ ५५ ॥ चित्तयक्षाभिभूतानां याः पुंसां विततापद ॥ शक्यते  
परिसंस्थानुना वपंशतैरपि ॥ ५६ ॥ हाहा हृतोऽस्मिद्गंधोऽस्मीत्येतावैदु खटत्तय ॥ अहंकारपिशाचस्य शक्यो न्यस्य नानघ ॥ ५७ ॥ स  
वर्गोऽपिययाफाश सवधोनेह केन चित् ॥ सर्वगोऽपितथैवात्मानाहंकारेण संगत ॥ ५८ ॥ यत्करोति यदादत्ते देहयत्र मिदचलम् ॥ वातरज्जु  
युतं रामतदहंकारचेष्टितम् ॥ ५९ ॥

द्विस्वदेहपादप ॥ बहुवेकवचनं जालीक्यात् ॥ अधीरितिच्छेत् ॥ ५२ ॥ माकालोकय ॥ ५३ ॥ अनवलो कनयाभेणां कित्यात्तत्राह ॥ अकथुनइति ॥ ५४ ॥ आत्म  
नलदगुसणोरेवानय उपेक्षितस्तस्यितोऽप्यकिंचित्करिष्यति ॥ देहालयेइति ॥ ५५ ॥ चित्तेतिपकृताहंकारस्ती बहस्यंतरेऽप्यनर्पकारिताख्यानायनिर्देशः ॥ ५६ ॥ आत्म  
अहंनिस्पात्नीवानुभूयमइतिद्विग्यायिकादीनां चित्तव्यारयति ॥ सर्वमइति ॥ सवद्यत्तइतिवचनं चतुश्चिदहंकारं ॥ ५८ ॥ वातरज्जु-द्वेषाल्पावाकः ॥ ५९ ॥

यथाकारणवत्त्वेष्टानि भिन्नानामातर्हि केने पितं पतति प्रेषितं मनः केन प्राणः प्रथमं प्रैतियुक्तः ऊर्ध्वं प्राणमुच्यते यत्पानं प्रत्यगस्यति मध्ये वा मनमासीनं विश्वे देवा उपासते इत्यादि  
श्रुतिविरोधस्तत्राह ॥ दक्षोत्सत्ताविति ॥ आत्मसस्थः स्वमहिम्नि प्रतिष्ठितः कारणश्रुतिभिरुपचर्यते इत्यर्थः ॥ ६० ॥ उपचरे मन आदीनामत्तास्फूर्तिप्रदत्वमेव निमित्तमित्याह ॥  
आत्मेति ॥ आत्तवपुर्लब्धत्वात्ताककल्पितस्थूलदेहं च ॥ ६१ ॥ प्रकटाधयोश्चिज्जडयोः ॥ ६२ ॥ नन्वसवधे मन आदेः सत्तारकूर्यसिद्धिः सबधेत्वात्मासगत्वा सिद्धिरित्याशक्या  
ह ॥ चपलेति ॥ चपलस्य इदानीरयति प्रेरयतीति चपलस्य इनेरास्तथा विधाभिरालनः प्राणस्य शक्तिभिरावृतवशीकृतचित्ततादात्म्याध्यासलक्षणनमौर्ध्वेणान्नानेन दृश्यते न वस्तु दृ  
दक्षोत्पत्तौ यथा हेतुरकर्त्रपि किलांबरम् ॥ आत्मसंस्थस्तथेहात्मा चित्तचेष्टासु कारणम् ॥ ६० ॥ आत्मसन्निधिमात्रेण स्फुरत्यात्तवपु म  
नः ॥ दीपसन्निधिमात्रेण कुड्यरूपमिवामलम् ॥ ६१ ॥ अपि विप्रिलक्ष्योरामनित्यमेवात्मचित्तयोः ॥ धावापृथिव्योरिव कः संबंधः प्र  
कटाधयोः ॥ ६२ ॥ चपलस्यं दनेराभिरालमशक्तिभिरावृतम् ॥ चित्तमात्मेति मौर्ध्वेण दृश्यते रघुनंदन ॥ ६३ ॥ आत्मा प्रकाशरूपो हिनित्यः  
सर्वगतो विभुः ॥ चित्तं शठमहंकारं विद्धि हाद्वैबृहत्तमः ॥ ६४ ॥ आत्मासि वस्तु तस्त्वं हि सर्वज्ञानमनोभ्यशम् ॥ दूरे कुरु मनो मोहं किमेतेना  
भिसंगतः ॥ ६५ ॥ पिशाचोपिनोरामशून्यदेहगृहे स्थितः ॥ भावयत्येषदुष्टालामौ नमुत्तमसंस्थशन् ॥ ६६ ॥ भवप्रदमकल्याणं धैर्यं  
सर्वस्वहारिणम् ॥ मनः पिशाचमुत्सृज्य योसि सत्त्वं स्थिरो भव ॥ ६७ ॥ चित्तयक्षदृढाक्रान्तं नशास्त्राणि नवांधवाः ॥ शक्रुवंति परित्रातुंगुर  
वो न च मानवम् ॥ ६८ ॥ संशांतचित्तवेतालं गुरुशास्त्रार्थवांधवाः ॥ शक्रुवंति समुद्धर्तुं स्वल्पं कान्दगं यथा ॥ ६९ ॥ अस्मि अगच्छून्यपुरस  
र्वमेव प्रदूषितम् ॥ देहगेहं प्रमत्तेन चित्तयक्षेण वलाता ॥ ७० ॥ चित्तवेतालवलितासमस्ता देहखंडजा ॥ इयं जगदरण्यानीशून्या कस्य  
न भीतये ॥ ७१ ॥ जगन्मगर्यामस्यां तु शांतचित्तपिशाचकम् ॥ देहगेहं कतिपयैः सेव्यते सद्भिरेव यत् ॥ ७२ ॥ इह संश्रूयते यायादिवसैस्वर  
घुनंदन ॥ प्रमत्तमो हेवतालैः पूर्णादिह श्मशानकैः ॥ ७३ ॥ अस्यां जगदरण्यान्यां मुह्यंतं मुग्धबालवत् ॥ स्वयमारार्थ्यधैर्यां शमात्मनात्मा  
नमुद्धरेत् ॥ ७४ ॥ जगज्जरदरण्येस्मिंश्चरद्भूतमृगव्रजे ॥ धृतिं तणरसैराममागच्छ मृगपतिवत् ॥ ७५ ॥ अस्मिन्महीतलारण्ये चरंति मृ  
गपातकाः ॥ त्वमज्ञानगजं भुक्त्वा सैर्हीदृत्तिमुपाश्रय ॥ ७६ ॥

तेनेत्यर्थः ॥ नाभिरिति पाठे चित्तविशेषणम् ॥ ६३ ॥ असगलोपपादनाय विरुद्धत्वमेव प्रपंचयति ॥ आत्मेति ॥ शठवंचकम् ॥ ६४ ॥ हे उत्तम मनः पिशाच आत्मानमसे  
स्पृशन् अपिमौनतूष्णीमेव स्वसंस्पृष्टभावयतीत्यन्वयः ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ सशानेति ॥ शुद्धचित्तमिति यावत् ॥ मृगमृगसदृशं वत्सम् ॥ ६९ ॥ ७० ॥ देहलक्षणेषु खंडेषु परिच्छि  
न्नभागे जाता ॥ ७१ ॥ समस्तेत्युत्सर्गः क्वचिदन्यथात्मपियोते दृष्टमित्याह ॥ जगदिति ॥ यत्पतः ॥ ७२ ॥ अतएवाज्ञे देहाः श्मशानतुल्या इति निदिति ॥ इहेति ॥ ७३ ॥  
धैर्यां शमाराध्यदृढमवलब्ध ॥ ७४ ॥ तृणसदृशैरसैर्विषयसैर्धृतिकतार्थता बुद्धिम् ॥ ७५ ॥ मृगपति कसदृशा अन्ये मूढा विषयतृणानि चरति चेच्चरतुनाम ॥ ७६ ॥



॥ ७ ॥ ननुवपुर्जनि समानशीलतयासिद्धिबाधस्थानसुखदुःखदोषकोशापत्ताग्रह ॥ अत्यस्वेति ॥ विशेषणान्युभयप्रयोजयानि ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ नमत्तभ्यमासक्ति कर्मेदं विशेष ॥  
 पतलमार्गान्धितालक्षणाच्छीकोपनाशुलाणाराक्षसीस्वादीत्यर्थ ॥ ८० ॥ अन्येनकमणा ॥ यज्ञेणाहकारेण ॥ अप्यस्यमनस ॥ अप्योर्जाव ॥ मौल्यस्यचक्रिकापरि  
 बतमानापरपराचिमाआभ्यर्चयेत्यर्थ ॥ ८१ ॥ सर्वेकपत्न्यादपिनाम्नानिहु स्वतन्त्रोगमोक्तुरारारारिखुपातरावकारादृशाशयेनाह ॥ यथेत्यादिभिभि ॥ इतरस्यसङ्घेतररूपस्य  
 सारितत्वस्यैव असल्लोकार्दिवैभ्रमसिद्धिरिति भाव ॥ ८२ ॥ यथाउपलस्यपनताकाठिन्यनोपलाप्युक्वतीतयामानसमाटिभ्यधिमन समूह आदिपदातत्कार्यस्थूलप्रपच

अन्येनरसृगामुग्धानुद्वीपेस्वजले ॥ विहरतिययारामतथामाविहरानप ॥ ७७ ॥ अत्यस्यकालशिशिरेकदंमालेपदायिनि ॥ नमत्त  
 व्यंघ्रुत्प्रेमहिपणेवपल्लवे ॥ ७८ ॥ भोगाभोगावहिकायांआयस्यानुसरेत्यटम् ॥ प्रविचार्यमहार्यस्वमेकमालानमाश्रयेत् ॥ ७९ ॥  
 अपविन्नस्यतुच्छस्यदुर्गस्यदुराकृते ॥ देहस्यार्थेनमंक्त्यचिंताचहीसुदारुणा ॥ ८० ॥ अन्येनरचितोदेहोयक्षेणान्येनसश्रित ॥ दु  
 खमन्यस्यसोक्तान्यश्रिन्नेयमौल्यचक्रिका ॥ ८१ ॥ यथैकरूपापनताहृषोस्यात्मनस्तथा ॥ सत्तामात्रैकसामान्यादितरस्याप्यसम्भ  
 वात् ॥ ८२ ॥ ययोपलस्यपनतामानसादितयात्मन ॥ सत्तामात्रादभिन्नत्वाद्भावादस्यसस्थिते ॥ ८३ ॥ ययोपलस्योपलताघटस्य  
 घटायाया ॥ सत्तामात्रादभिन्नैवमानसादितयात्मन ॥ ८४ ॥ अत्रेवामपरार्द्धिर्महामोहविनाशिनीम् ॥ शृणुयाकथितापूर्वममकै  
 लासकरे ॥ ८५ ॥ संसारदुःखशांत्यर्थेदेवनाशुदुर्मौलिना ॥ अर्लीदुःखसंभारमासुरपारगोदिव ॥ ८६ ॥ कैलासोनामशैलेब्रोगौरी  
 रमणमदिरम् ॥ तत्रास्तेभगवान्देवोहरश्चद्रकलाधर ॥ ८७ ॥ तंपूजयन्महादेवतस्मिन्नेवगिरौपुरा ॥ कदाचिदवसंगंगातेदविरचित्ता  
 श्रम ॥ ८८ ॥ तपोर्यतापसाचारैचिरायरचितस्थिति ॥ सिद्धसंघातवलितरुतरशाब्धार्यसंग्रह ॥ ८९ ॥ पुण्यार्थस्यूतपुटिक पुस्तकव्यूह  
 संग्रही ॥ एवगुणविशिष्टस्यकैलासवनकुंजका १० ॥ तप प्रचरतोरामममकालोत्यवतत ॥ अथैकदाकठचित्तुषडुलस्याष्टमेदिने ॥ ९ ॥  
 म् ॥ तज्जुन ॥ सत्तामात्मलाभावाभिन्नत्वात्पुष्पकअस्यमानसारे सस्थितेरभावावित्यर्थ ॥ ८१ ॥ अयमभ्यायःअत्येकघटतन्मानसरस्थाविषयपियोप्यदृत्तिसद्वैतमेवमसि  
 अमित्याह ॥ यथेति ॥ ८२ ॥ अप्राप्तिन्वर्थेदेनावहयमाप्यमानसशिखजूजालक्षणाद्विदृष्टणु ॥ ८५ ॥ तत्रार्थकैलासवर्णनमुखेनकथाप्रलीति ॥ अस्तीत्यादिना ॥ इदुकराणां  
 संभार सपातदुर्बभासुर ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ तापसैराच्यनद्वितापसाचार कच्छुषीद्रायणाद्विस्तस्मिन्चित्तास्थितिभ्यस्तथाविधि सन् ॥ ८९ ॥ ॥ षडुलस्यकण्डस्य  
 आशयणस्यस्याष्टमेदिने ॥ ९ ॥

रात्रयेमुखे प्रदोषे पूजाजपध्यानादिनाक्षयमागते सति ॥ प्राणिसंचाराद्युपरमात्संशान्तरूपासु विक्षुकरादिवेष्टयाप्यथानिवेदनकाष्ठमीनव्रततत्र स्थितास्त्रिव ॥ ९२ ॥ गहनेषु वने  
 पु ॥ ९३ ॥ तनुनाईपद्महिः प्रवणतामितियावत् ॥ ९४ ॥ स्मयात्स्विस्यात् ॥ ९५ ॥ बहिर्दृष्ट्या अवलोकितगतिर्विचारितमित्यर्थः ॥ विचार्यचयावत्तुपरस्थसानुं प्रस्थदेशपश्यामिताव  
 तत्रप्राप्तइत्यर्थः ॥ ९६ ॥ छुसयत सावधानः ॥ ९७ ॥ सुमनाःस्तुष्टमनाः ॥ पुर पुरोदेशम् ॥ ९८ ॥ सम्यक्साष्टागप्रणम्याभिवाहितःस्तुत ॥ स्वभाष्यमहोदयस्वस्मिस्तदगुमह

गते श्रावणपक्षस्य रात्र्यप्रेक्षयमागते ॥ दिक्षुसंशान्तरूपासु काष्ठमीनस्थितास्त्रिव ॥ ९२ ॥ खड्गच्छेद्यां धकारेषुकुंजे पुगहनेषु च ॥ एतस्मि  
 न्तरतत्रयामार्धप्रथमे गते ॥ ९३ ॥ समाधि तनुतानीत्वा स्थितो ह्वात्थमग्रदृक् ॥ अपशंकाननेते जो झटित्येव समुत्थितम् ॥ ९४ ॥ शु  
 भ्राभ्रशतसंकाशं चंद्रविंबगणोपमम् ॥ प्रकटीकृतदिक्रुंजंतदालोक्य मया स्मयात् ॥ ९५ ॥ अंतःप्रकाशशालिन्या बुद्धिदृष्ट्या वलोकित  
 म् ॥ यावत्पश्यामि तं सानुं प्राप्तश्चंद्रकलाधरः ॥ ९६ ॥ गौरीकरार्पितकरो नदिप्रांत्सारिताग्रगः ॥ शिष्यान्संबोध्य तत्रस्थानगृहीत्वा र्थ्यसु  
 संयतः ॥ ९७ ॥ अगमं सुमनास्तस्य दृष्टिपूतमहंपुरः ॥ तत्रपुण्यांजलिदत्त्वा दूरदेवत्रिलोचनः ॥ ९८ ॥ दत्तार्घ्येण मया देवः संप्रणम्याभिवं  
 दितः ॥ ततश्चंद्रप्रभासख्याक्त्रज्याशीतलयातया ॥ ९९ ॥ दशासर्वार्तिहारिण्याचिरमस्यास्पदीकृतः ॥ पुष्पसानूपविष्टाय तस्मै त्रैलोक्य  
 साक्षिणे ॥ १०० ॥ अर्घ्यपुष्पंतथापाद्यमभ्युपेत्यार्पितं मया ॥ मंदारपुष्पांजलयो विकीर्णा बहवः पुरः ॥ १०१ ॥ नानाविधैर्नमस्कारैः स्तो  
 त्रैश्चाभ्यर्चितः शिवः ॥ ततो भगवती गौरी तादृशैव सपर्यया ॥ २ ॥ संपूजिता सखीपुक्ता गणमंडलिका तथा ॥ पूजाने पूर्णशीतांशुरस्मिशी  
 तलयगिरा ॥ ३ ॥ तत्रोपविष्टं प्रोवाच मामद्भुक् कलाधरः ॥ ब्रह्मन्प्रशमशालिन्यः प्राप्तविश्रांतयः परे ॥ ४ ॥ कच्चिक्ल्याणकारिण्यः संवि  
 दस्ते स्थिताः पदे ॥ कच्चित्तपस्ते निर्विघ्नं कल्याणमनुवर्त्तते ॥ ५ ॥ कच्चिन्प्राप्यमनुप्राप्तं कच्चिच्छाम्यं तिभीतयः ॥ एवंवादिनिदेवेशे सर्वलो  
 कैककारिणि ॥ ६ ॥ गिरानुनयशालिन्यामयो कंरनुंदन ॥ त्र्यक्षानुस्मृतिकल्याणवतामिह महेश्वर ॥ ७ ॥ न किंचिदपि दुष्प्रापं न च काश्च  
 न भीतयः ॥ त्वदनुस्मरणानंदपरिघूर्णितचेतसाम् ॥ ८ ॥ न ते संति जगत्कोशे प्रणमंति न येषु न ॥ ते देशस्ते जनपदास्तादिशस्ते च पर्वताः ॥ ९ ॥  
 दृष्टिपातवर्णयति ॥ तत इति ॥ तया स्वानुभूता लौकिकानि रतिशयानदाविर्भावचमत्कारकारिण्या ॥ ९९ ॥ १०० ॥ अभ्युपेत्य अभिसुखं समीपे गत्वा ॥ १०१ ॥ तादृश्याशि  
 वपूजासदृश्यासपर्यया पूजया ॥ २ ॥ ३ ॥ तदाज्ञायत त्रसानावुपविष्टमाम् ॥ तत्रकुशलप्रश्ने कर्त्तव्ये सर्वकौशल्यपरमकाष्ठापरमात्मनि चित्तविश्रांतिमेव भगवान्प्रथममनुजिघृक्ष  
 यापृच्छति ॥ ब्रह्मन्नि ॥ ४ ॥ सविदश्वित्तवृत्तयः ॥ पदे परमात्मवस्तुनि ॥ ५ ॥ ६ ॥ अनुनयो विनयस्तच्छालिन्या ॥ ७ ॥ ८ ॥ जगत्कोशेति प्राणिनो न सति येन प्रणमति ॥ सर्वे  
 पि प्रणमत्येवेत्यर्थः ॥ ते देशाः प्रशस्तमाइत्यर्थः ॥ अपशोवा अन्ये गोअश्वेभ्यः पशोवो गोअश्वान् इति वत्प्राशास्यलाभः ॥ ९ ॥

भूतस्यायकसंधितस्पुण्यस्यदशस्थानीयस्यफलजनोति अनतकोटिगुणतयाविलारयति ॥ वसमानस्थितेद्धारभ्यस्यसेचनमृतसेकेनेवाप्रिषधनतनोति ॥ ११० ॥ एष्यत  
रूपिष्यमाणस्यद्व्यर्थाधीजनतनोति ॥ १११ ॥ १२ ॥ सवासान्तमानानामेयंतीनाच ॥ १३ ॥ पूणादिटार्यैरिति शेष ॥ १४ ॥ त्यक्ताउहेगाश्विस्तसोभेदतयोयस्मिस्तथावि  
धेरेवाचनविधानंमूर्धातिपण्णास्य ॥ १५ ॥ १६ ॥ पूणमितकलादिशादस्युत्पावसिष्ठस्यविषयप्रोगाजिहाययुष्यतापोतनात्सर्वपापक्षयकरसवकस्याणवर्धनमिति विशेष  
णाभ्याचसतवानपिनहस्युपलक्षितनिराशाधानरूपसोसाधनविषयएवमायमभङ्गतिनिश्चितवास्तवैक्ष-परमकाठणिकदेव्यर सर्वभावेनप्रपन्नायवसिष्ठायापरमपुरुषार्थसाधन  
नरप्रदानमेवमदेवाचनपरमरहस्यश्रुतमुपदेटकामयतिजनति ॥ शृण्विति ॥ १७ ॥ प्रप्रवक्ष्यमाणदेवार्चनानुरूपमलौकिकदेवत्वरूपमुपदेष्टुं शिष्यस्यतदुमुत्साजनयपृच्छति ॥

त्वदनुस्मरणैकान्तिधियोयनस्यिताजना ॥ फलंभूतस्यपुण्यस्यवर्तमानस्यसेचनम् ॥ ११० ॥ तनोति चैष्यतोयीजत्वदनुस्मरणप्रप्तो ॥  
ज्ञानाद्यैकैकलगोपृतिन्योत्त्रानिशारकर ॥ १३ ॥ अपवर्गपुरद्वारत्वदनुस्मरणप्रप्तो ॥ त्वदनुस्मरणोदारचितामणिमतामया ॥ १२ ॥  
सवामामापढांभूमिदत्तमृतपतेपदम् ॥ इत्युक्त्वासुप्रसन्नतभगवतमहेश्वरम् ॥ १३ ॥ अचोचप्रणतोभूत्वायद्रामतदिदंशृणु ॥ भगवं  
स्त्वद्यसांनेपूणाभिसकलादिश ॥ १४ ॥ किंपृच्छामिदेवेशसदेतन्ननिर्णयम् ॥ ब्रूहिप्रसन्नयाबुद्ध्यत्यक्तोद्वेगमनामयम् ॥ १५ ॥  
सवपापक्षयकरसर्वकल्याणवधनम् ॥ देवाचनविधानतत्कीदृशंभवतिप्रप्तो ॥ १६ ॥ इश्वरउवाच ॥ ॥ शृणुब्रह्मविदांश्रेष्ठदेवार्च  
नमनुत्तमम् ॥ वढामिमुच्यतेयेनरुतेनसरुदेवहि ॥ १७ ॥ कच्चिद्देत्सिमहाबाहोदेव क स्यादितिहिज ॥ नदेव पुंहरौकाक्षोनचदेवस्त्रि  
लोचन ॥ १८ ॥ नदेव कमलोद्भूतो नदेवस्त्रिदशेश्वर ॥ नदेव पवनो नार्कानलोननिशाकर ॥ १९ ॥ नवाक्षणो नानाविनो नानाहंनत्वद्दि  
जोत्तम ॥ नदेवो देहुरो हिनदेवश्चित्तरूपधृक् ॥ २० ॥

कचिरिति ॥ महाबाहानितरे देवाचनसफलीकृतवाहोदिति बाहुसापेक्षबासपूजाभाष्यरतापोतनायससो धनम् ॥ ननुपसिद्धाएवपुंहरौकाक्षमितोषनावयोरेवा किमेतावद्यपि  
विषयेभगवाम्याचनमिदंशंभावयतीति मयमानस्यवसिष्ठस्यपरिच्छिन्नेपुमद्वाजात्प्रमथमपनेनुमाह ॥ नैववद्व्यादिता ॥ १८ ॥ कमलोद्भूतोमला ॥ त्रिकोश्वरद्व ॥ नि  
शाकरपृथगतकलापीनशारीकरूपयान्त्रात्कोटिदेवैरेहोपलक्षणम् ॥ १९ ॥ पुनर्हिनंनत्वमिति निषेधोत्तरवसिष्ठयोस्तुप्रोद्भयं तितस्माद्ब्रू ॥ यद्वद्वसिष्ठोस्मितस्त्ववसिष्ठोसी  
स्यास्मिन्निपुनस्त्यसप्तद्विगुणतात्रसिद्धे क्तमपकरोददद्वितिमाणद्वितिमाणस्यैवसद्विबाल्यकस्तमुनेश्वमाणभावेनमात्रेयनात्त्वनिवारणाथम् ॥ एवमैनेहैवाकामुबन्धुर्वमर्शित्यादि  
वदिवुआप्यात्मिकेषु चतुष्टुपुंहराव्यदर्शनात् त्वत्वेत्वाहोत्वस्य त्वाहाइत्यादिबैर्वाठिनाच्चेद्वाद्याप्यात्मिकभाषाजानपिसकदेवतात्त्वकारयति ॥ देहकपइति ॥ १९ ॥

आध्यात्मिकप्रसावात्मकमलात्रदेहादिशोभा ॥ मतिमहणसर्वाध्यात्मिकभावोपलक्षणार्थम् ॥ तत्तुल्यन्यायादाधिभौतिकेव्यपिसर्वभावेऽप्येवत्वमुक्तं बोध्यम् ॥ कस्ताहिदेवस्त  
माह ॥ अरुत्रिमिति ॥ इरुजोडितः ऋ कर्मश्रित्यमितिम् ॥ कृत्रिमक्रियासाध्यतद्विलक्षणपरमार्थदेवननिरतिशयप्रमोदश्रित्यक्राशोदेवइत्यर्थः ॥ पुंडरीकाक्षादिमत्यता  
हिचिसकाशादीनसत्तास्फूर्तिकत्वान्तस्मिन्नध्यस्तालेपाचिसकाशाशरुथक्करणस्वरूपसिद्धिरेवदुर्लभादूरेदेवत्वमितितेव्यपिसत्ताप्रकाशाएवानाहतः स्फुरन्सर्वत्रैकोदेवस्तदभिव्य  
स्यतिशयदेवपुंडरीकाक्षादयोपिअभिभूजान्जाल्वाङ्गशब्देनज्वलद्गारादेवदेवाउच्यतेइतिस्त्वस्यादिवादेविरोधोपीतिभावः ॥ २१ ॥ आकारादिनादेशतोवस्तुतथपरि  
च्छिन्नेभितेकालतः परिच्छिन्नेतत्देवनकुतः ॥ अयभावः ॥ दिवुकोडाविजिगोपाव्यवहारयुतिसृतिमंदमदस्वमकातिगतिच्यतिदशास्वर्थपुत्रसिद्धाहीव्यते पचायचिंदशशब्दव्यु

नदेवः कमलारूपीनापिदेवोभवेन्मतिः ॥ अरुत्रिममनाघंतं देवनं देव उच्यते ॥ १३ ॥ आकारादिपरिच्छिन्नेभितेवस्तुनितकुतः ॥ अरु  
त्रिममनाघंतं देवनं चिच्छिवं विदुः ॥ २ ॥ तदेवदेवशब्देनकथ्यतेतत्पूजयेत् ॥ तदेवास्तियतः सर्वसत्तात्मरूपधृक् ॥ २३ ॥ अज्ञा  
तशिवतत्वानामाकाराद्यर्चनं कृतम् ॥ योजनाध्यन्यशक्तस्यकोशाध्यापरिकल्प्यते ॥ २४ ॥ इयत्तादिपरिच्छिन्नं रुद्रादेः प्राप्यतेफलम् ॥  
अरुत्रिममनाघंतं फलमानंद आत्मनः ॥ २५ ॥ अरुत्रिमफलं त्यक्त्वायः कृत्रिमफलं ब्रजेत् ॥ त्यक्त्वासमंदारवनं करं जंयातिकाननम्  
॥ १२६ ॥ बोधः साम्यं शमइतिपुष्याण्यगणितत्रच ॥ शिवंचिन्मात्रममलंपूज्यंपूज्यविदोविदुः ॥ २७ ॥ शमबोधोधादिभिः पुष्यैर्देव आ  
त्मायदर्थ्यते ॥ तत्तुदेवार्चनं विद्विनाकारार्चनमर्चनम् ॥ २८ ॥ आत्मसंवित्तिरूपं तु त्यक्त्वा देवार्चनं जनाः ॥ कृत्रिमाचारानुयेसकाश्चिरं  
क्लेशं भजंति ॥ २९ ॥ ज्ञातज्ञेयाहियेसंतो बालक्रीडोपमंचते ॥ आत्मध्यानाहंतवत्सन्कुर्वतां देवपूजनम् ॥ ३० ॥ आर्त्मेव देवो भग  
वाच्छिवः परमकारणम् ॥ ज्ञानार्चनेनाविरतं पूजनीयः स सर्वदा ॥ ३१ ॥

त्यादनात्सकोचेमानाभावान्माधिकनिरकुरोश्चर्यस्वच्छदक्रीडाविजिगीपाव्यवहारस्तुतीनामावियकमदस्वमेच्छागतीनांचनिर्वाहकत्वाद्दशस्वर्थपुद्युतिमोदावेवमुल्यावर्थेति  
चनित्यनिरतिशयानंदसप्रकाशेव्रह्मण्येवसभवतोपरिच्छिन्नेपुजेड्येति ॥ अतः अरुत्रिमचिच्छिवमेवदेवंतत्त्वतोविदुरित्यर्थः ॥ २१ ॥ यतः सर्वजगज्जीवतत्संसाररूपंतत्सत्तथै  
वसत्तात्मरूपधृक्कनस्वतइतितेदेवास्तिनान्यदित्यर्थः ॥ २३ ॥ तर्हि कपुंडरीकाश्याकारार्चनविधिर्यर्थेवनेत्याह ॥ अज्ञातेति ॥ कृतं विहितम् ॥ २४ ॥ आत्मनस्तत्त्वतः सा  
क्षात्कारतपूजनेनप्रसन्नदित्यर्थः ॥ २५ ॥ कृत्रिमकामभोगानात्मपूजनास्तिद्धांतीतितदर्थकृत्रिमपूजेवकार्यतयाह ॥ अरुत्रिमिति ॥ २६ ॥ अरुत्रिगपूजनेतर्हि कासामयो  
तामाह ॥ बोधइति ॥ साम्यसर्वबालौपम्येनदर्शनम् ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ज्ञातज्ञेयायेकदाचिदात्मध्यानाद्गुथिताः संतः साकारेवपूजनं कुर्वन्तथेद्भुरयेतेनत्तेबालक्रीडोपम  
कुर्वन्तिनरुत्रिमभोगाशयेत्यर्थः ॥ १३० ॥ १३१ ॥

त्वभीवत्साधमरुत्रिमाम्यप्येतेनाकाशाचिदाकाशास्रक्षविद्धिनत्वन्य अनात्मापूज्योयतोऽज्ञानलक्षणमाल्मपूजनमेवमुख्यपूजानान्येत्यर्थ ॥ यथाहुः ॥ देहोवैशाल्यभोक्तो  
 जीमारुहश्मशिशिवः ॥ त्यजेदज्ञाननिमान्यसोऽंभाधेनपूजयेदिति ॥ ३२ ॥ तदेवास्तिपत सर्वसप्तसत्तालरूपवृत्तिगतिब्रह्मणएवजगज्जीवितत्सतरणसत्तात्मानावस्थानमुक्तप्रभो  
 पर्वातिजिज्ञासुर्षोऽहं वेतेनेति ॥ ३३ ॥ तत्रचित्तत्तायाश्चेत्यानधीनत्वतावत्सर्वेष्वस्यमलयेऽप्यनयागात्प्रसिद्धिभितितवधीनज्ञानस्यचेत्यस्यज्ञानोतरमिबनसत्तातरम  
 पियुक्तिन्युपपत्तिमाह ॥ चिद्योमति ॥ सर्वंपतिपूवाधाम्यपि ॥ ययस्माद्धेतो ॥ अथवाचिद्योमसवधसर्गकालोपिअसप्रवचेत्यपारादियरिच्छेदय्यत्वात्कलयकालवदित्यनु  
 मानलक्षणात्रोपपत्तिरतितायोऽप्या ॥ ३४ ॥ कथयतिइजगद्रूपमतिप्रासलमाह ॥ ययदिति ॥ तस्यापरिच्छिद्यत्वात्वेकमायावरणोत असमानान्मायिकवासानविमार्गेणय  
 त्स्वद्विन्दनमिबमसिद्धिनेरअगदितिअलभाति ॥ तथाहि ॥ ययस्वर्यचद्रप्रवीपेद्वियमनआदित्वयनकचतिबहुलीभूतप्रकाशाप्रवतितस्यस्वकचनस्यस्वर्दिबेअसमानारस्यय

त्वमेतचेतेनाकाशमात्मानजीवमय्यम् ॥ स्वभावंविद्धिनत्वन्यपून्यपूजाल्मपूजनम् ॥ १३२ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ ॥ चेतनाकाश  
 मात्राल्मययाजगदिदंभ्रमो ॥ ययातचेतेनस्यैवजीवादित्वंतदुच्यताम् ॥ ३३ ॥ ॥ श्रीश्वरउवाच ॥ ॥ चिद्योमेवकिलास्तीहपारा  
 वारविवर्जितम् ॥ सर्वत्रासप्रवचेत्यकल्प्यतेवशिष्यते ॥ ३४ ॥ ययत्स्वयंप्रकचतितस्यस्वकचनस्यतु ॥ स्वययत्स्यदितनमतेनेद  
 जगदित्यलम् ॥ ३५ ॥ इत्येवंस्वप्नपुरवज्जगद्रातिचिदालकम् ॥ एवचिद्योममात्राल्मजगदच्छंनमितिमत् ॥ ३६ ॥ अत्यंतासंभवाच्चे  
 त्यदृश्यचिद्योममात्रकम् ॥ चित्वाल्कचतिसर्गादीयत्तज्जगदिस्मृतम् ॥ ३७ ॥ तस्मात्स्वप्नपुराकारयदिदंभासतेजगत् ॥ तत्रचिद्योम  
 मात्राल्मन्यतानामकाशुत् ॥ ३८ ॥ चिन्मात्रमेवगिरयश्चिन्मात्रंजगदवरम् ॥ चिन्मात्रमाल्माजीवश्चिन्मात्रभूतसतति ॥ १३९ ॥  
 चिद्योममात्रादितरत्सर्गादौसववेदने ॥ भिन्नस्वर्गेपुरेवापिफिसंभवनिकव्यताम् ॥ १४० ॥

यदिबाह्वि दशाकारेण्यदितस्वर्दनामसिद्धतेबनीलपीताद्विपयरूपजगदित्यलम्यतप्रसिद्धमित्यर्थ ॥ ३५ ॥ इतिउक्तरीत्याएवबिष्वरूपजगच्चिदात्मकमेवसत्त्व  
 मपुरबत्चिद्विभवातिताया ॥ एवमदुक्तीत्यापरमार्थतोविमृष्टजगन्मितिमत्अभूतमच्छचिद्योमनाशालैवेत्यर्थ ॥ ३६ ॥ तर्हिचिदेषचेत्याकारेणपरिणतस्वरययतिने  
 त्याह ॥ अत्यति ॥ अपरिणामित्वाद्दृश्यत्वात्स्वात्यंतासभावोऽस्यमप्याद्यजित्तत्त्वाभावादप्यथाकचतियतेतदेवदृश्यजगदित्यर्थ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ अतएवबरोपितरूपबाधे  
 नचिन्मात्ररूपद्रष्टव्यमित्याह ॥ चिन्मात्रमेवेत्यादिता ॥ ३९ ॥ स्वर्गज्यलोकेपुरेस्वर्गरेवाअपिशब्दात्वात्तालेपुबाचिद्विन्मात्रं किंसंभवतितत्कव्यतनिरूपणजुराले अचि  
 द्मभ्यत समारुद्रिमत्वेअचिस्वरूप्यायातामदगाथेअलीकत्वात्अलीकस्यचित्ताप्युज्जीबनारोनाचिन्तोऽसंगत्वेनाचित्सबाधयोगास्तापकांतरस्यचासिद्धेरितिभाव ॥ १३९ ॥

ननुयजतिददातिजुहोतीत्यादिशब्दानात्कर्मभेदइवचिद्आकाशजगदित्यादिनामंतराद्भेदोस्त्वितिचेत्तत्राह ॥ आकाशमिति ॥ भूताकाशाव्याकृताकाशाथत्रयपरत्वेनाभि  
प्रेतानात्रयाणामप्याकाशशब्दानांकाशदीप्तावितिधात्वर्थानुगमेनचिन्मात्रवचनत्वसभावान्नमेरुपियेग्यथार्थस्त्रिज्ञानार्थादित्यनुशासनाद्वर्त्तमानेपृषन्महद्दृहजगच्छतृवच्चेतिक्वितिक्विति  
द्वित्वादिनातेपिज्ञानार्थत्वानपायाच्चित्तयार्थानामतोपत्तेरितिभावः ॥ ४१ ॥ तदेतिदर्शनाद्येदेत्यध्याहार्यम् ॥ एवरीत्याद्वैतस्वमादिभिःसमयदानुभूयतेतत्त्वदशातदेत्यर्थः  
॥ ४२ ॥ ४३ ॥ द्वितीयएवशब्दोऽपिशब्दार्थः ॥ ४४ ॥ अखिलचित्तसचेत्यमपिजगत्अचेत्यसन्मात्रमेवस्थितम् ॥ ४५ ॥ परमाकाशस्यब्रह्मणःकलनबहुस्याप्रजायेयेति  
श्रुतिदर्शितआद्यसकल्पएवत्रिजगद्भूत्वास्वयमुत्थितद्वैतवत्त्वैतवाद्यभिमतसत्यवस्तुवदित्यर्थः ॥ ४६ ॥ जगत्सामान्येउक्तन्यायघटपटादिविशेषेपिदर्शयति ॥ यथेत्यादिना ॥ स  
आकाशंपरमाकाशंब्रह्माकाशंजगच्चितिः ॥ इतिपर्यायनामानितत्रपादपठक्षवत् ॥ १४१ ॥ एवंद्वौस्वप्नसंकल्पमायाभिःस्वभूयते ॥ त  
दाकिलचिदाकाशमवभातिजगत्तया ॥ ४२ ॥ यथैतत्संविदाकाशंस्वप्नेभातिजगद्दुः ॥ तथेदंजाग्रदाख्येपिस्वप्नेभातितदेवनः ॥ ४३ ॥  
यथास्वप्नपुरेचिखंवर्जयित्वेतरत्कचित् ॥ नकिंचित्संभवत्येवंजाग्रत्येवंमहाचितः ॥ ४४ ॥ यतो नसंभवत्यन्यच्चेत्यंकिंचित्ततोखिलम् ॥  
चित्तंसंचेत्यमप्येतदचेत्यंसजगत्स्थितम् ॥ ४५ ॥ परमाकाशकलनंत्रिजगत्स्वयमुत्थितम् ॥ स्वप्नवद्विचिच्छ्रोमिनत्वेतद्वैतवत्स्थितम्  
॥ ४६ ॥ यथाचिच्छ्रोममात्रात्मस्वप्नेघटपटादिकम् ॥ सर्गादोवेवसर्गोयं तथाचिच्छ्रोममात्रकम् ॥ ४७ ॥ शुद्धसंवित्तिमात्रत्वाद्दतेन्यत्स्वप्न  
पत्तने ॥ यथानविद्यतेकिंचित्तथास्मिन्भुवनत्रये ॥ ४८ ॥ याःकाश्यनदृशयेभवाभावास्त्रिकालगाः ॥ सदेशकालचित्तास्तसर्वंचि  
च्छ्रोममात्रकम् ॥ ४९ ॥ सएषदेवःकथितोयःपरःपरमार्थतः ॥ यस्त्वंसोहमशेषंवाजगदेवचयोखिलः ॥ ५० ॥ सर्वस्यवस्तुजातस्यजग  
तो न्यस्यतेमम ॥ देहोहिचेतनाकाशंपरमात्मैवनेतरत् ॥ ५१ ॥ संकल्पनेस्वप्नपुरेशरीरंचिच्छ्रोमतोन्यन्नयथास्तिकिंचित् ॥ तथेहसर्गेप्रथ  
मैकसर्गान्मुनेप्रभृत्यस्तिनरूपमन्यत् ॥ ५२ ॥ ॥ इत्यार्षेवा०वा०दे०मो०नि०पू०जगतःपरमात्ममयत्ववर्णनं नामएकोनत्रिंशत्तमः  
सर्गः ॥ २९ ॥ ॥ ४३ ॥ श्रीईश्वरउवाच ॥ एवंसर्वमिदंविश्वंपरमात्मैवकेवलम् ॥ ब्रह्मैवपरमाकाशमेषदेवःपरःस्मृतः ॥ १ ॥  
र्गोघटपटादिः ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ सज्ञानेनपूज्योदेवःप्रथमप्रश्नोत्तरत्वेनकथितः ॥ १५० ॥ देहःपरमार्थिकस्वरूपम् ॥ १५१ ॥ उक्तमनूयोपसहरति ॥ संकल्पनइति ॥  
प्रथमादेकस्यहिरण्यगर्भस्यसर्गात्पृथित्प्रवृत्तेर्देहास्मिन्सर्गेतथासंकल्पनत्वमपुरशरीरादिवदेवान्यद्रूपनास्ति ॥ १५२ ॥ ॥ इतिश्रीवासिष्ठम०तात्पर्यप्रकाशेनिर्वाणप्र०पू०  
एकोनत्रिंशःसर्गः ॥ २९ ॥ ॥ ४३ ॥ ॥ चित्तसर्वात्मतासर्वभोक्तृभावेनसस्थितिः ॥ यथाजीवदशाप्राप्ताचित्तञ्चाप्यत्रवर्ण्यते ॥ १ ॥ चेतनाकाशमात्रात्मयथास  
र्वमिदंप्रभोइतियच्चयापृष्टतस्येदमुत्तरवर्णितमित्याह ॥ एवमिति ॥ कञ्चिद्वैस्मि महाबाहोदेवः कः स्यादितिद्विजेतिमयात्वरपृष्टदेवार्चनविधानमूलरहस्यंयत्त्वांप्रतिपृष्टतदप्येतदेव  
त्याह ॥ एषदेवइति ॥ १ ॥

परिच्छिन्नदेवाचनपरिच्छिन्नफलमेतद्वर्षमनुसर्षकामावसानशुभिशूमानवभ्रातिफलमितिसर्वोक्तमिदं ॥ तदेतदिति ॥ सर्गं शुं सर्वजगत्सर्गोपाधिष्ठानम् ॥ २ ॥ तत्र प्रवृत्त  
 विसम्ययायाससाध्यतार्कापरिहरति ॥ अत्र हि साधनवतवसाप्यचेतिषिषह ॥ ३ ॥ प्रबुद्धो विवेकी पुण्याधिकारी नियावत् ॥ अतिशयितो देव अतिदेवस्त  
 इवने ॥ ४ ॥ मूर्ख्यादिरूपदेवार्थनेतार्किकधिकारिणलानाह ॥ अभ्युत्थयेति ॥ अतएव तदनु रूपमेकभिमप्रतिमादितस्त्वामपीचेत्याह ॥ कृत्रिमेति ॥ अत्रात्रतिमातव्यपुरम् ॥  
 ५ ॥ तच्चराल्यादनालाभेकोद्धारानमिबेत्याह ॥ शमेति ॥ ६ ॥ अर्चनकृत्वा संतोषमायतिशामुवति ॥ ७ ॥ यत कुतश्चिस्त्वमप्रायविमानासरप्रभृत्तिसाधनान्मिथ्यात्व  
 कमेवत्सर्गादिकलमासावधतीतिमुपेत्यस्योपपत्तिः ॥ ८ ॥ ९ ॥ वयमादि कारणयस्यतोः स्मदादिरस्त्वल्पप्रपंचातगत असौ बहुराविदरयमूर्त्तिरूपो देव कश्चिदनिर्बचनी  
 तदेतल्युजनेत्रयस्तस्मात्सवमवाप्यते ॥ तदेव सर्गं शुं सर्वमिदत्स्मिन्यवस्थितम् ॥ २ ॥ अकृत्रिममनापतमद्वितीयमखंडितम् ॥ अवहि  
 साधनासाध्यसुखतस्मादावाप्यते ॥ ३ ॥ प्रबुद्धस्त्वमुनिश्रेष्ठतेनेवतवकथ्यते ॥ नातिदेवाचने योग्यपुष्पधूपचयोमहान् ॥ ४ ॥ अभ्युत्पन्नधि  
 योयेहिवालपेवचेतस ॥ कृत्रिमार्चामयतपदेवाचनमुदाहृतम् ॥ ५ ॥ शमनो धायभावेहिपुष्पापैवाचंयति हि ॥ मिथ्यैवकल्पितैरेवमा  
 कारैरुत्पितामके ॥ ६ ॥ स्वसकल्पकृतै कृत्वाकर्मैरर्चनमाहता ॥ बाला सतोपमायांतिपुष्पधूपलवाचने ॥ ७ ॥ स्वसकल्पकृतैरर्थैः कृ  
 त्वादेवाचनमुधा ॥ यत कुतश्चिन्मिथ्यात्मफलमात्रनयति ॥ ८ ॥ पुष्पधूपार्चनमन्नस्रन्कल्पितं बालबुद्धिषु ॥ यत्स्याद्भवाद्दशायोग्यमर्चन  
 तद्वदान्यहम् ॥ ९ ॥ अस्मदादिस्वसौकश्चिदेवो मतिमतांवर ॥ देवस्त्रिभुवनधार परमालैवनेतरन् ॥ १० ॥ शिवस्सर्वपदातीत सर्वसक  
 ल्यनातिग ॥ सर्वसकल्पवलितोनसर्वोनचसर्वक ॥ ११ ॥ दिक्कालापनवच्छिन्न सवारंभप्रकाराकृत् ॥ चिन्मात्रमूर्त्तिरमलोदेवइत्युच्य  
 तेमुने ॥ १२ ॥ सवित्सर्वकलातीतासवभावांतरस्थिता ॥ सर्वसत्ताप्रदादेवी सर्वसत्तापहारिणी ॥ १३ ॥ ब्रह्मब्रह्मन्सदसतोर्भ्यंतैव उच्यते ॥  
 परमात्मपराभिस्त्वतस्सदोमित्युदाहृतम् ॥ १४ ॥ महासत्तास्वभावेन सर्वत्रसमतांगतम् ॥ महाचिदितिसत्रोक्तपरमाथइतिश्रुतम् ॥ १५ ॥  
 योमायामयएवेत्यय ॥ कलाहिवारमाधिकोरेवस्तमाह ॥ देवइति ॥ १० ॥ सर्वेभ्याम्रह्मविष्णुः कदादिवेभ्योप्यतीत सकल्पनामनोऽसयस्तदंग ॥ यतोबाचोनिर्वर्ततअप्य  
 प्यमसासइतिश्रुते ॥ यत्सुसर्वधिपयजोगसकस्मिन्नैस्त्रिजोवेदितो ब्रह्मविष्ण्वद्विषद्वृत्तप सनसाधनतोपिसर्वोनफलतोपिसर्वकजोगसुख्यस्मिस्तथाविध ॥ स्वत्कर्मोपासनतार  
 तम्यानुसारणवजोगसामग्यास्तात्कर सुखलवस्यचतप्रलाभादित्यर्थ ॥ ११ ॥ आत्मदेवस्तु पूजनवशायाफलवशायाचिदित्यनिरतिशयपरमार्थसत्यपूर्णवैकल्यभावएवे  
 नितिसएवेवइत्यन्तियोग्यइत्याह ॥ शिक्कालेति ॥ १२ ॥ १३ ॥ सदसतोर्भावाभावावयवतनातवृत्तकालयोर्माभूतयो कारणकार्योभ्यावह्वरिभ्रममिति ज्ञासिकयोर्भावात्  
 राटिकसाक्षिचिन्मात्ररूपत्वादि ॥ टामस्ताह्वनप्यम् ॥ परमसुखवशाभिकरणक्योतिभ्यः उक्तं आदिबपरासबाधोत्तमज्ञाना अत्रिध्याप्रकाशोयस्तत्तथाविधकर्मोचितिप  
 रममिदुषिवापिवापिवाप्यलकसर्वपर्ययविद्योपमेनशिवस्त्रिभुवैरुच्यतेस आत्मासिद्धेयइत्युदाहृतमित्यर्थ ॥ १४ ॥ १५ ॥

व्यवहारे सर्वत्रानुगमत्सत्तासामान्यरूपेण ॥ सर्वबाधेतु महासत्तात्मना ॥ १६ ॥ तस्यैव सर्वेषां देवतादीनामालम्बादपि मुख्यैव त्वमित्याह ॥ यदित्यादिना ॥ १७ ॥ १८ ॥ तस्यैव वि-  
मर्शैव सर्वदेवतासारत्वाद्देवत्वमित्याह ॥ पाद्वेति ॥ किसारः स इति शेषः ॥ १९ ॥ स सर्वः पूर्णो देव एवाह न परिच्छिन्न इत्यर्थः ॥ २० ॥ २१ ॥ स एव सर्वकर्त्ता सर्वभोक्ता चेत्याह ॥  
सकरोतीत्यादिना ॥ २२ ॥ पुर्यामास्ते ॥ स एष इह प्रविष्ट आनखाभेभ्य इति श्रुतेरिति भावः ॥ २३ ॥ शरीरमावसथो महागृह्यस्यास्तथाविद्यायां गहनानुर्विवेका अन्ननया

स्थितं सर्वत्र सर्वतुलतास्वंतर्ययारसः ॥ सत्तासामान्यरूपेण महासत्तात्मनापि च ॥ ३६ ॥ यच्चित्तत्वमरुंधत्यायच्चित्तत्वं तवानय ॥ यच्चि-  
त्तत्वं च पार्वत्यायच्चित्तत्वं गणेषु च ॥ १७ ॥ चित्तत्वं यन्मम देव चित्तत्वं यज्जगत्त्रये ॥ तदेव इति तत्त्वज्ञाविदुरुत्तमबुद्धयः ॥ १८ ॥ पादपा-  
ण्यादिमानन्योयोवादेवः प्रकल्प्यते ॥ संविन्मात्राद्देवत्वान्किं सारः किल कथ्यताम् ॥ १९ ॥ चिन्मात्रमेव संसारसारः सकलसारताम् ॥  
गतः स देवः सर्वो हंतस्मात्सर्वमवाप्यते ॥ २० ॥ न सदूरे स्थितो ब्रह्मन्नदुःप्रापः सकस्य चित् ॥ संस्थितः स सदा देहसर्वत्रैव च खेतथा ॥ २१ ॥  
सकरोति स चाश्रातिसिभिर्भक्तिप्रयाति च ॥ सनिःश्रयसि संवेत्तासौ गान्यंगानिवेत्ति च ॥ २२ ॥ सोस्यां विचित्रचेष्टायां प्रकाशिन्यां च त-  
द्दशात् ॥ तत्स्वरूपनिबद्धायां पुर्यामास्ते मुनीश्वर ॥ २३ ॥ शरीरावसथायां च चलायां तत्प्रसादतः ॥ सोस्यांगहनकोशायां तद्गुहायां गुहेश्व-  
रः ॥ २४ ॥ मनः षष्ठेन्द्रियाचारसत्तातीतामलात्मनः ॥ तस्य संख्यवहारार्थं संज्ञाचिदितिकल्पिता ॥ २५ ॥ स एपचिन्मयः सूक्ष्मः सर्वव्यापी  
निरंजनः ॥ इमं भास्वरमाभासं करोति न करोति च ॥ २६ ॥ साचिदत्यंतविमलाजगदर्थजगत्क्रियाम् ॥ इमं रंजयति प्राज्ञरसेनेव मधुल-  
ताम् ॥ २७ ॥ चारवो ये च मल्काराश्चित्श्रितश्चित्थयास्थितम् ॥ चमत्कुर्वन्ति किल ते तेन केचिन्नभोभिधाः ॥ २८ ॥ केचिज्जीवाभिधानाश्च  
केचिच्चित्ताभिधानकाः ॥ केचिक्कलाभिधानाश्च केचिद्देशाभिधानकाः ॥ २९ ॥ केचिक्क्रियाभिधानाश्च केचिद्भ्रव्याभिधानकाः ॥ केचि-  
द्भावविकारादिजात्यौचित्याभिधानकाः ॥ ३० ॥ प्रकाशाभिधानाः केचिक्केचिच्छैलतमोभिधाः ॥ अर्केन्द्राद्यभिधाः केचिक्केचिद्ब्रह्मा-  
भिधानकाः ॥ ३१ ॥

दिवहि कोशायस्यास्तथाविधायाम् तद्दुःखिः सैव गूहतीति गुहातस्याम् आनंदमयकोशगुहेश्वरः ॥ २४ ॥ उपदेशसंबन्धवहारार्थम् ॥ २५ ॥ आस्यारोपे करोतीव तदपवादेन करो-  
ति ॥ नित्यमानस्य कृतत्वाभावादित्यर्थः ॥ २६ ॥ रजयति शोभयति ॥ मधुर्वसतः ॥ २७ ॥ चमत्कारा आरोप्ये सत्तास्फूर्तिप्रदानरूपाः ॥ चितिमायाशब्दे यस्त्विथ्यत पूर्वकामक-  
र्मावासनानुसारेण नियतचमत्कुर्वन्त्याविर्भावयति ॥ ताश्चिच्चमत्कारानेव नामकल्पनया व्यपदिशति ॥ केचिदित्यादिना ॥ सर्गभेदेन भोवद्बुत्वोक्तिः ॥ २८ ॥ २९ ॥ भावविकाराजा-  
यतेऽस्ति वर्धते विपरिणमतेऽपक्षीयेनेन श्यतीति यास्कोक्ताः ॥ आदिपदानुगमेदास्ते पांजात्यावैचित्र्येण औचित्येन च विचित्राभिधानकाः ॥ ३० ॥ तानेव प्रपचयति ॥ प्रकाशेति ॥ ३१ ॥



वित् किंत्वभोगच्छयाजगत्सृष्टिर्नत्याह ॥ निरिच्छेति ॥ तथाचोक्तश्रीमन्नौषपादाचार्यैः ॥ भोगार्थं च स्थितिलोकेकीर्त्तयामितिवापरे ॥ देवस्यैपस्वभाबोयमात्मकामस्यकास्थ  
 हेति ॥ नचैवंसोकामयनबहुत्वात्प्रजायेत्येव्यादिभ्युतिविरोध अस्यमहतोभूतस्यनि श्वसितमेतद्यदुभेदोयजुर्वेदइत्यादिश्रुत्यतरेदच्छापप्रभाषनपेक्षनि श्वसितप्रायत्यल्लोकैर्देवैश्च  
 तबहुत्वाप्रजायेदितिमाननात्यर्थकमुत्तरानुगण्यायथाकामयतेत्युक्तेरथेतन्नप्रधानाविकवृक्तारोकावारणमाश्रतात्पपकत्वात् ॥ तथाचभगवतोबाह्वार्यायजस्यसृष्टम् ॥ कामा  
 धनानुमानापेक्षेति ॥ ३२ ॥ श्रेलोक्यलक्षणानामभोधीनासंस्यासृताधिकस्थितियुविषयमाणानुशिवेवशरीरवास्तावतच्यतूपाजलजालकाजलसमूहस्थानीयानाम्पवि  
 ल्यप ॥ ३३ ॥ इत्यामनसकस्यरुनमोक्षादिप्रिपुटीप्रकाराकाल्यमेवमोक्षविषेकाद्रोक्तव्यमितिकल्प्यतइत्याशयेनाह ॥ शरीरेति ॥ इश्वरीस्वरोपितसवाभासनसमर्थो  
 निरिच्छस्वस्वावेनवसंतेनययांकुर ॥ तन्यतेतद्देवजगद्दृष्टीश्रिदात्मना ॥ ३२ ॥ श्विवेवासुसमग्रासुसर्वदेवैर्किंकेवहि ॥ त्रैलोक्यां  
 मोधिसस्यासुरशरीरजलजालिका ॥ ३३ ॥ शरीरपकजआतमनोभ्रमरसंभृताम् ॥ आस्तादयतिसकल्पमधुसत्तांविठीश्वरी ॥ ३४ ॥  
 ससुरासुरगधर्वसशैलार्णवकजगत् ॥ धितिस्थिनप्रवहतिजलावर्तजलयया ॥ ३५ ॥ यद्यचित्तमयाचारचारुषचुरचक्रिकम् ॥ संसार  
 चक्रचिच्चक्रेभ्राम्यतिभ्रमभाजनम् ॥ ३६ ॥ चिच्चतुर्भुजरूपेणजघानासुरमडलम् ॥ फालोजलदखंढिनसायुधेनययातपम् ॥ ३७ ॥  
 चिच्चिनेत्रयात्रस्रनृष्टपशीतांशुचिङ्गया ॥ गौरीकमलनीवक्रपद्मपदपदतांगता ॥ ३८ ॥ विष्णो यप्रालितामेत्यचिद्भ्यानाधीनमानसा ॥  
 प्रयोनलिन्या सरसीधत्तेपेतामहीस्थितिम् ॥ ३९ ॥ श्वितोत्रक्षन्विचित्राणिशरीराणीहभूरिश ॥ पत्राणीवतरोर्हृदिकेयुरादिक्रियेवच  
 ॥ ४० ॥ श्वित्समजसुरानीकपरिवदितपादया ॥ त्रैलोक्यबुद्धामणितांघत्तेवासवलीलया ॥ ४१ ॥ श्वित्सुभासुरतामेत्यत्रैलोक्योदरह  
 यरे ॥ पतत्युदेतिसंयातिस्वात्मन्येवाव्यवारिवत् ॥ ४२ ॥ श्विच्चद्विकाशतुर्दिक्षुअवभासवितन्वती ॥ विकसयतिनिशेपभूतसत्ताकुमुद  
 तीम् ॥ ४३ ॥ चिद्दणममहादृष्टीस्त्रिजगद्व्यतिर्द्विधितम् ॥ शृङ्गात्यनुग्रहणानस्वगर्भमिवगर्भिणी ॥ ४४ ॥

॥ ३३ ॥ एवमकृतमपितस्या स्वाभ्यारोपितकारपरिचमनयानिमित्तत्वगवेत्यारोयेनाह ॥ सद्युष्टादुरेति ॥ प्रवहतिपरिवर्तते ॥ ३५ ॥ भ्रमतीतिबधलायाविषोयश्चित्त  
 मय कवृत्वमोक्तवृत्तपञ्चाशारलोनचारवचुराश्रयलाभ्यप्टिजीवसेसरणचक्रिकायास्त्रिस्तथाविधकीवसमप्टिससारचक्रमायाशवलेचिच्चक्रेकाम्यति ॥ ३६ ॥ शरीरजल  
 स्रवधितपद्ममर्धकर्मोक्तवृत्तविराम्यवर्णयति ॥ श्वित्यादिना ॥ कालोयपनु सायुधेर्नृष्टपुर्वज्युक्तेनजलदखंढेवेषेणतपमिव ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ विष्णोर्नाभिपद्मेअलितांय  
 मत्त्वमिवपत्स्यप्य ॥ प्रयोधेवास्त्राक्षणापानलिन्या सरसीमहासरोगूतास्थितिर्नूत्नम् ॥ ३९ ॥ केयुरादीनांक्रियानिर्मितिरिव ॥ ४० ॥ चूडामणितावधतामिनियावत्  
 ॥ ४१ ॥ सुभासुराभ्यादिवजोक्षपताम् ॥ ४२ ॥ साक्षादपित्तस्याआकाशपद्यानिमित्तजामाह ॥ श्विच्चक्रिकेति ॥ ४३ ॥ महतीलक्ष्मी स्वच्छास्त्रालक्षणारोभाविष्णवी  
 मायाया ॥ ४४ ॥

चतुर्दशभुवनस्थानां भूतानाम् ॥ भूनीकरोतिसत्तांसापादयति ॥ यथावारिश्री रसशक्ति अंबुधिजलसमूहहूपासनीसमुद्रस्यसमुद्ररूपसत्तांसांपादयति तद्वत् ॥ ४५ ॥ इदानीं ता  
 मेवचितलतात्वेनरूपयति ॥ व्योमेत्यादिना ॥ व्योमात्रमायाकाशास्तल्लक्षणयाकेदारिकायाक्षेत्रभक्तौरुढाहिरण्यगर्भात्मनाअकुरिता ॥ सत्तौघा सर्वपदार्थसत्यतास्तल्लक्ष  
 णफलदायिनी ॥ ४६ ॥ सवेदानिसविकल्पज्ञानानि ॥ चित्तेहाश्वित्तवत्तयः ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ जडाःशैलादयएवगुल्मकामूलप्ररोहायस्याः ॥ विषहाश्वतुर्विधशरीराण्येवप  
 थयसौर्वलिता ॥ आमूलाग्रप्रदत्तिप्रदानै परिवर्त्तितोवेदितता ॥ ४९ ॥ पेलवमित्यादिविशेषणविशिष्टदृश्यकुसुमअनयाजन्यतइतिपरेणान्वयः ॥ सदसद्वृष्टिरित्यस्यपरामर्शासि  
 हमित्युपपत्ति ॥ ५० ॥ छायाचद्रादिकान्तिरिवाच्छंफुटदृश्यकुसुमम् ॥ मन्यतेअभिमानविकयीक्रियते ॥ तन्यतेविस्तार्यते ॥ ५१ ॥ तस्याश्रित. सतसत्यंचित्चेतनम् ॥ ज  
 चिच्चतुर्दशभूतानांमंडलानिमहातिच ॥ भूतीकरांतिवारिश्रीःसमुद्रस्वमिवांबुधिः॥४५॥ विचित्रालोककुसुमाघनसंकल्पपल्लवा ॥ व्यो  
 मकेदारिकारूढासत्तौघफलशालिनी ॥ ४६ ॥ जीवजालरजःपुंजवासनारसरंजिता ॥ संवेदनत्वग्वलितचित्तेहाकलिकाकुला ॥ ४७ ॥  
 अतीतासंख्यत्रिजगत्केसरोज्ज्वलरूपिणी ॥ अनारतस्यंदमहाविलासोह्लासहासिनी ॥ ४८ ॥ सर्वतुर्पर्वपरुषाजडशैलादिगुल्मका ॥  
 विग्रहग्रंथिवलितामूलाग्रपरिवर्त्तिता ॥ ४९ ॥ चिह्नतेयंविकसितापेलवंसदसद्वृष्टुः ॥ विचित्रंदृश्यकुसुमंपरामर्शासहंबुद्ध ॥ ५० ॥ अन  
 येहहिसर्वत्रच्छायाच्छमिवजन्यते ॥ मन्यतेतन्यतेवस्तुगीयतेक्रियतेपिच ॥ ५१ ॥ महाचितानयानित्यंभासंतेभास्करादयः ॥ देहाःस्वदं  
 तेचमिथस्तत्सच्चिज्जडविभ्रमैः ॥ ५२ ॥ चिताचावर्त्तवर्त्तित्यासिद्धान्येवप्रवृत्त्यति ॥ जगज्जालरजोलेखातत्सत्तादृश्यदेहिनी ॥ ५३ ॥ चि  
 त्सर्वजगदारंभमिमंप्रकटयत्यलम् ॥ त्रैलोक्यदीपकशिखादीपोवर्णाश्रयंशया ॥ ५४ ॥ चिच्चंद्रविंबेविविमलेशशवत्प्राप्यसंगमम् ॥ सर्व  
 त्रलक्ष्यतामेतिपदार्थश्रीजगद्गता ॥ ५५ ॥ चिद्रसायनसेकेनपदार्थपटलावली ॥ रूपमेतिफलंचैवप्रावृत्सिकेवसल्लता ॥ ५६ ॥ चिच्छा  
 ययेवसर्वस्यजाड्यंसम्यगुदेतिच ॥ सर्वस्यास्यशरीरस्यगृहस्येवतमस्त्विह ॥ ५७ ॥

इचेत्यविवेकप्रयुक्तैर्भौक्तभोग्यताविभ्रमैर्दपत्यादेहावस्तुतोऽगलरूपाअपिमिथ स्वदतेप्रीतिविषयाभवति ॥ ५२ ॥ आत्रत्तोवात्यावर्त्तसद्वर्त्तित्य्याचित्तैवसिद्धातसत्तयेवद  
 श्यदेहिनीदर्शनयोम्याकारवतीजगज्जालरजोलेखाअन्याचिद्यतिरिक्तेवभूत्वाप्रवृत्त्यति ॥ ५३ ॥ त्रैलोक्यप्रकाशानदीपकशिखाभूताचित् ॥ दीपप्रसिद्धोवर्णाश्रयरूपवद्भव्य  
 यथाप्रकटयतितद्वत् ॥ ५४ ॥ चिदधीनप्रकाशतामेवजगत.प्रपचयति ॥ चिच्चंद्रविंबेद्वत्यादिना ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ननुचिद्यद्विरसायनमिवपदार्थपटलावलीसर्वतोव्याप्यस्फुर  
 तितर्हितत्रजाड्यानस्यात् ॥ नहिसर्वतोसार्द्रैशुष्कताया.प्रसक्तिरस्तीतितत्राह ॥ चिच्छाययैवेति ॥ यथापचीकरणेनगृहस्यापिसर्वतस्तेजोव्याप्तिसत्वात्तदतस्तमःप्रसक्त्यभावे  
 पितेजसभास्वरतायाभूतानरभागैरभिभावाद्दहिरभिव्यक्तसौरालोकक्यमैतत्प्रयुक्तच्छाययाअतस्तमउदेति ॥ तथाघट्याद्यधिष्ठानचिद्भास्वरतायाअप्यध्यस्तेनाभिभावाद्दहि  
 श्चाक्षुषटस्यार्थभिव्यक्तचिद्घ्रास्यास्फुरणतच्छाययाअतर्जाड्यभूतेतीत्यर्थ ॥ ५७ ॥

तथाययथासीरथासाककेशावयइमासादाघाळर्तिविष्वम्यसिद्धिप्रथावहार्तराश्व्यक्तप्रमाशुचिब्रह्मस्तुतिशरादेवगणाश्रयपटपाघाकृतिवैचिच्यसिद्धिर्नाम्ययेत्याह ॥ चि  
 द्यमाश्रयइति ॥ शिलोक्यदहोबिराज्यतिगता साकारपद्याएतेछायाकाद्येधेत्यक्काआकृतिमाकारमपिनस्तरोयु साथकाराभाषादित्यथ ॥ ५८ ॥ क्रियाविहितिनियिद्धे  
 गुणवृत्ति सैबहुत्वसु ॥ ५९ ॥ उत्कर्मयमगुणधयिगुणधयिपरमिथोरकमुनेनापिमिद्धोबाहुरणेपुसमर्थयति ॥ शिवालोकमिनिहाम्याम् ॥ स्फुरयुसबलभ्यामुबन्धपिपकटनाएतिय  
 तदट ॥ किदनप्रयजमकाराकारदेराननिरास ॥ ६० ॥ स्वर्गानिरात्वा यस्य ॥ कुलछालि केरासमुहोलन्रायस्मिन् ॥ चिन्मज्जनविद्यामिविना ॥ ६१ ॥ एववचिबिबधी  
 नममइद्यादिसभाभवत्वाजगजलाधीनसर्वभाबसारागविक्रमिबिबधवपरमार्यत ॥ वद्धतइति ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ यथकाचिदेवास्तितर्त्तईतवाम्यक अ  
 येद्वानिद्रामूलाभयमुककाराशुत्यात्रवअवनिस्कारमर्थमृत्पशुगतविकारगुताअभनेभादिहानामितिबिनचततितक्तथमित्यथ ॥ ६४ ॥ तदेवस्पष्टगुनराह ॥ अयमिति ॥  
 चिचमत्कृतयोदेहनमवेपुरिमायदि ॥ त्रैलोक्येदेहास्यकैनेनस्पृशेयु किलाकृतिम् ॥ ५८ ॥ शिदाकाशप्रकारोस्मिन्संकल्पयिशिशुधारि  
 णी ॥ क्रियाकुलवधूर्देहगुहस्फुरतिचंचला ॥ ५९ ॥ शिदालोकविनाकस्थरसनानेस्फुरन्पि ॥ कथकदाप्रकण्ठामेतिहृष्टकवारस ॥ ६० ॥  
 शृष्टवंगस्वांगशाखपिकुतलालिलतोप्यलम् ॥ चिन्मज्जनविनादेहदृक्ष कइवराजते ॥ ६१ ॥ वद्धतेविलुठत्यतिचिचिराशरकारिणी ॥  
 श्विदेवास्तीतरत्रालिचिन्मात्रमिदमुत्थितम् ॥ ६२ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ इत्युक्त्वास्तदाभ्यक्ष सुधाशु स्वच्छयागिरा ॥ पुन पृथो  
 मयारामसुधाशुस्वच्छयागिरा ॥ ६३ ॥ यदिसर्वगतादेवचिदस्येकातदालम्क ॥ तदयचावनिस्फारमर्याधिवनचेतति ॥ ६४ ॥ अयचि  
 त्वान्पुराभूत्वाचिद्धीनभ्यप्रतिस्थित ॥ इतीयकल्पनालोकप्रत्यक्षानुभववाक्यम् ॥ ६५ ॥ ॥ श्रीश्वरउवाच ॥ ॥ शृण्वेवतदखिलब्रह्म  
 न्यदाशृष्टवदामितं ॥ महानयत्वयाप्रभ्र कृतोवहसविदांवर ॥ ६६ ॥ चिदस्तिहिशरीरहसर्वभूतमयात्मिका ॥ बलोन्मुस्वात्मिकैकानुनिर्विक  
 ल्यापरासृष्टता ॥ ६७ ॥ संकल्पयुशसैवांत स्वयमन्येवसस्थिता ॥ संकल्पितेतरवरादौ शील्यस्त्रीययागता ॥ ६८ ॥ सएवहिपुमान्कोपाद्य  
 येहान्यइवस्यात् ॥ भवत्येवंविकल्पाकाचिस्वरूपान्यतांगता ॥ ६९ ॥

अयेवहादिपुराहस्यभावादर्धकीवनदशार्याचिविस्वायेतनावात् ॥  
 तसीमत्वयदतिगत्वाजगत्त्वाभावा ॥ गृत्वासप त्रिदस्यमरणादिरस्रापाचिद्धीमस्वितइतीयकल्पनाकचयितोदिवनारिस्वभाबत्वावपरिणामित्वास्त्रकयमपिआह्यायागाविति  
 यभाषं ॥ ६५ ॥ ययातयेनस्यैवजीवाचित्वतद्गुण्यतामितिमाकनमभासरमयत्वेवयातरेवसिद्धेनकृतेद्योएरप्युनारसैषैववक्तुकाईश्वरउवाच ॥ शृण्वन्ति ॥ अखिल  
 प्राकनभोत्तरतद्विंत्सर्वम् ॥ ६६ ॥ इत्यमगोपाधानमयमर्णबिबधयिबिबधैविकल्प्यदेहेरयति ॥ चिदिति ॥ इकिल बलायाप्यष्टिसमष्टिबद्धौउन्मुस्वात्मिकाआसकस्य  
 जावा ॥ विज्ञानमयराब्दाभ्याकनुरागोक्तत्वायेत्यर्थं ॥ पराकृतस्यचिन्मिर्दिकस्वा ॥ ६७ ॥ तस्याम्बलभावत्वमिवभेदोप्युपाधितएवेत्याशयेनाह ॥ सकल्पेति ॥ इ  
 नाह्मिनालिसारेवताअनेवजीवेनात्वानुभवयेव्याकरवाल्मीकिमुक्तिदेशेनसकल्पत्वात्माननेवजीवात्सनामुद्गाबुद्धवती ॥ आदिकर्मणिकककारितकः ॥  
 ययाशुष्ठिवर्णात्सवंकल्पितइतरोबरउपपरिर्मययाविभाहतीदौ शील्यंगतासर्तीह्यितीयेवसपन्नातह्य ॥ ६८ ॥ पुनान्यनुप्यःअभ्योपाराहसुसुहृदोरोजभजितह्य ॥ ६९ ॥

एवरीत्यास्वरूपपात्यरिच्युताचित्कमाज्जाह्यजडतादारम्यभावयतीसतीकठनायाःसविकल्पबुद्धेपदंविषयतांप्रयातिस्विकल्पनयैवत्यर्थः॥७०॥ आकाशसहितानिपरमाणुनिसु  
 क्ष्मभूतानितद्रावणशब्दस्पर्शरूपरसगंधरूपभोग्यानाबीजालिकाचेत्यतामायोपलक्षितचिद्विषयताएतिपश्चाद्घाततन्मात्रसमष्टिप्राणभावस्तद्गामिनीभवति॥७१॥ तथाभू  
 तायास्तस्याःपचीकरणप्रयुक्तस्थूलभूतात्मकसमष्टिव्यष्टिस्थूलदेहभावंतदतल्लिगदेहेजीवभावतत्रबुद्ध्यादिभावचदर्शयति॥देशेति॥तन्मात्रैःसूक्ष्मभूतैःपचीकरणेनवलितासंव  
 लितासतीसमष्टीपचतुर्दशलोकात्मकदेशविभागातानिमेषादिद्विपरार्धाविकालविभागाताचक्रमाद्भवति ततस्तत्रप्राणधारणाज्जीवोभूत्वाबुद्धिरहंकारोमनःअर्थाच्चित्तचभाव  
 तीत्यर्थः॥७२॥७३॥ ब्रह्मचिदेवअप्रबोधेनाज्ञानेनशबलरूपमासाद्यदेहेजीवाकारेणसक्यितासतीतत्प्रयुक्तजाड्येनअविश्वप्रबोधिनीअसर्वज्ञाभूत्वापुनःपुनर्भोगसकल्यादनारत  
 विकल्पकल्पिताब्रह्मंश्रित्स्वरूपपरिच्युता॥जाड्यंक्रमाद्भावयंतीप्रयातिकलनापदम्॥७०॥चित्स्वयंचेत्यतामेतिसाकाशपरमाणुता  
 म्॥शब्दबीजालिकांपश्चाद्घाततन्मात्रगामिनी॥७१॥देशकालविभागांतन्मात्रवलितक्रमात्॥जीवोभूत्वाभवत्याशुबुद्धिःपश्चा  
 दहंमनः॥७२॥मनस्वंसमुपायातासंसारमवलंबते॥चंडालोस्मीतिमननाचंडालत्वमिवद्विजः॥७३॥संकल्पिताप्रबोधेनजाड्यावि  
 श्वप्रबोधिनी॥शबलंरूपमासाद्यसंकल्याद्यात्यनारतम्॥७४॥अतंतसंकल्पमयीजाड्यसंकल्पपीवरा॥चिज्जाड्यान्मोहमायातिपयः  
 पाषाणतामिव॥७५॥ततश्चित्तंमनोमोहोमायेतिविहिताभिधा॥जाड्यंनिपुणमाश्रित्यसंसारेजायतेमुने॥७६॥मोहमाद्यमुपायाता  
 तृष्णानिगडपीडिता॥कामक्रोधभयोपेताभावाभावातिपातिनी॥७७॥त्यक्तानंतनिजाभोगाव्यवच्छेदविकारिणी॥दुःखदावान  
 लातघाशोकाशित्ररुशशया॥७८॥इयमस्मीतिभावेनशून्येनविकलीकृता॥देहमात्रगृहीतास्थारपरंदैन्यमुपागता॥७९॥मन्नामो  
 हमहापंकेजीर्णववनदंतिनी॥भावाभावलतादोलापरिलोलशरीरका॥८०॥असारापारसंसारविकारव्यवहारिणी॥तापोपतसहृद  
 यारागतेजोनुरंजिता॥८१॥निजयूथपरिभ्रष्टाग्नीवावशतांगता॥आविर्भावोदिताकारातिरोभावेस्तमागता॥८२॥स्वसंकल्पोप  
 यातासुभीतासंभ्रमदृष्टिषु॥पलायतेवाप्यन्यासुवेतालेश्विवबालिका॥८३॥उर्वमधुरंबिंदुवांछतेभावितंसुखम्॥अवांतरपरिभ्र  
 ष्टादोपादोपंपतत्यधः॥८४॥ यातिससरति॥७४॥पयोजलपाषाणताकरकाल्विमोहजीवताभ्रममायाति॥७५॥७६॥भावोविभवः॥अभावोदा  
 रिन्धतदनुपातिनी॥७७॥व्यवच्छेदेषुभार्यापुत्रादिवियोगेषुशोकादिविकारिणी॥शोकैरशिविश्वकृशशशयाकृपणा॥७८॥इयप्रत्यक्षदुःखमोहादिस्वभावैवाहमस्मीति  
 भावेनभ्रमेण॥७९॥८०॥रागेणतेजसाक्रोधेनचानुरजिता॥८१॥विभवानाभूतमात्राणावाआविर्भावेउदिताकाराहृष्टाअभिव्यक्तावा॥अस्तदैन्यंतिरोभाववा॥८२॥  
 ८३॥यथाउर्ध्वाकटकनिबपत्रादिषुचव्यंमाणेषुस्ववासनाभावितविदुमल्पतरमधुरंसंकाक्षेतदहृदुःखबहुलेषुविषयेषुसुखकांक्षेतइत्यर्थः॥अथवायथाउष्ट्रीविषमप्रांशुवप्र  
 प्रहृददशापसंबद्धमधुपटलप्रस्तमधुबिडुलेहनेवालयवक्षमारुरुक्षुर्युगपत्सुरःपादोन्नयनमात्रात्स्वेदेहभ्रष्टावप्राधोविषमदेशेपतितद्वत्यतीत्यर्थः॥८४॥

॥ ८ ॥ नरकादिभूमिफुल्लकष्टमनुभासा ॥ ८१ ॥ क्रमाभ्यानुच्यलभोपिबान्याप्यश्रुत्सिन्धुवहारकौरशलाभ्यासादिद्विद्व्यात्कीशलाभ्यासादिद्विद्व्यागाभ्यानाटक्नकार्क्यभ्यासमुपागता  
 सतीविद्यस्यस्वपथस्यधनयद्दुःखेपरिवारोद्वैर्माणिय-पराक्रमस्तत्सद्भवेभगतानमोक्षोपयोगिविधेकपदमित्यर्थ ॥ ८७ ॥ एवमकेनैवय पारश्राप्यप्राणात्यमुपागतासतीसप  
 तोभीतारंक्ते ॥ विवर्त्तनभूमीलठनत्तरायणा ॥ ८८ ॥ संक्षेपोक्तप्रपचयति ॥ बाल्येइति ॥ विवशा-पराधीना-सर्वेअर्थाभोगायस्या ॥ चित्तपाषित्तविपय्यादिषितयया  
 वनापिहितविबेका ॥ ८९ ॥ कर्मगतरीवद्वयप्रचयति ॥ आयतद्वय्यादिना ॥ ९० ॥ कुलपर्वतेद्विषयवादी ॥ ९१ ॥ वेवगिरीमेरी ॥ वीष्शुल्मिनी ॥ ९२ ॥ नारायणावीनाम  
 पिजीवगतिपुपचन पद्भवेवहितचित्तमनित्यापदिन-स्युताइत्यादिशिशपुरापानुरोधात् ॥ मारायणादिसाहस्यमुक्तजीवविषयेवायोज्यम् ॥ अथबाहुतआरभ्यनजीवगतय-  
 परवैपम्यमायतिसक्यात्सकटगता ॥ दुःखादु-स्वनिपतिताविपदोविपदिस्थिता ॥ ८५ ॥ नानानयगणोपेताचेष्टापरवशाशया ॥ क  
 श्लकष्टमनुप्राप्तापरितापानुतापिनी ॥ ८६ ॥ क्रमादाश्रवैदभ्याद्वैदग्ध्यांगमुपागता ॥ विचित्रवधनिर्माणपरक्रामपदंगता ॥ ८७ ॥  
 सवत शंफतभीताप्राणात्यायमुपागता ॥ क्षीणतोयेवशरफरीविवर्त्तनपरायणा ॥ ८८ ॥ बाल्येविवशसर्वायायौवनेषितयावृता ॥ वा  
 धकेयतिदुःखात्तच्छ्रुताकर्मवशीकृता ॥ ८९ ॥ जायतेस्वर्गनगरेनागीपातालकोटरे ॥ आसुरदैत्यविवरेनरक्षीवसुधातले ॥ ९० ॥ राक्ष  
 सीरालसाधारेवानरीवनकोटरे ॥ सिंहीगिरीग्रिगिरेकिन्नरीकुलपर्वते ॥ ९१ ॥ विद्याधरीदेवगिरीव्यालीचवनगर्त्तके ॥ लतातरीख  
 गीनीडेवीरुत्सानोवेनष्टगी ॥ ९२ ॥ शेतनारायणोभोधौध्यानीत्रक्षपुरेभज ॥ कर्तागतोहर-शैलेस्वर्गसुरवरोहरि ॥ ९३ ॥ दिनकरोति  
 तीक्ष्णांशुर्वपत्यधुरोजलम् ॥ करोतिश्वसनसविस्सपर्वतमहोदधिम् ॥ ९४ ॥ ऋतुषक्रप्रवहति सहसाकालमहलम् ॥ दिनरात्रितयोपै  
 तितेजस्त्रिमिरतारुमात् ॥ ९५ ॥ क्वचिद्दीजसोच्छासात्क्वचित्पापाणमौनिनी ॥ क्वचिन्नदीरसवतीक्वचित्कुमुदविलुति ॥ ९६ ॥ क्वचित्फ  
 लावलीपाकै क्वचिक्काष्ठानलादिभि ॥ क्वचिच्छैत्यहिमद्वारिक्वचित्वादिनकिंचन ॥ ९७ ॥ क्वचिदुज्वलितताकाराक्वचित्कष्टाशिलाक्  
 चित् ॥ क्वचिन्नीलायहरिताक्वचिदग्निक्वचिन्मही ॥ ९८ ॥ सवामत्वात्सर्वगत्वात्सर्वशक्तित्वयोगत ॥ सर्वात्वादेवंपैवखादप्यच्छैव  
 सापरा ॥ ९९ ॥ चिच्चिनोतिययात्मानंयेनयत्रयदायदा ॥ तत्तयानुभवत्ययुस्पटाद्द्वीभ्यादितायया ॥ १०० ॥

यप्यभेत्किन्नुचित सर्वभ्यापारकर्तृवैतस्योष ॥ कर्तायागत अर्धमिसंगत ॥ ९१ ॥ श्वसनाविपैवैवाध्यापारालहयते ॥ ९२ ॥ ऋतुघटितसंवत्सरकम् ॥ कालमहल  
 युगमन्थनरादि ॥ ९५ ॥ क्वचिदुस्रावीवीमालकस्तवकुरताहेतुरसात्मकभोच्छासोयस्या ॥ पापाणोनिनीनिम्बला ॥ ९६ ॥ स्त्रीर्यातपवद्वयानतरमुपलक्षितेत्यप्याहार्य  
 म ॥ शैलेनद्विविधाधरतद्विमत्वारिकल्पस्या ॥ स्वआकाराविपवाद्वायुभ्यश्चान्यन्किंचन ॥ ९७ ॥ कष्टाकुराकटकादिदुर्गमा ॥ ९८ ॥ सर्वशक्तित्वमायातयोगत ॥  
 सर्वात्वादेवप्राजमह्यैव ॥ सर्वनाकोरुत्तिमाप्रमुषद्वाषच्छावसत्वान्कृत ॥ परमार्यातस्तुत्वाइत्यच्छैवसाषित्यर्थ ॥ ९९ ॥ चित्आलानस्वयेनभावनपप्रययाचिन्नोति  
 विवर्त्तनपचपनयतिथातभाक्वमनुभवतीत्यर्थ ॥ १०० ॥

तात्भावात्पुनः प्रपचयति ॥ हसीत्यादिना ॥ पुनर्बकीग्रहणमतिदीर्घपादचतुर्जात्यतरसप्रहार्थम् ॥ एवंबलाकाग्रहणमप्यतिधवलतूलकठजातिग्रहणाय ॥ १०१ ॥ वटीकादि  
 य पक्षिजातिभेदाः ॥ शालीशारिका ॥ प्रीतीरतिरितिद्वलोपेदीर्घ ॥ शवरीमाया ॥ २ ॥ धोनिबुद्धेभेदेषु ॥ ३ ॥ अवलादुर्बला ॥ ४ ॥ ५ ॥ कर्मात्साकमानुसारस्वभावा ॥ तथा  
 चश्रुतिः ॥ यथाकारीयथाचारीतथाभवतिसाधुकारीसाधुर्भवतिपापकारीपापोभवतिपुण्योवैपुण्येनकर्मणाभवतिपाप पापेनेति ॥ ६ ॥ अनन्ययास्वातिरिक्तसत्तास्फूर्तिशून्यया  
 अविद्ययाअव्यवस्थितमनियतम् ॥ ७ ॥ भर्तृहीनानायिकेवानाथास्थितिशेषः ॥ १०८ ॥ हेरामत्वजङ्गतेरविद्याया शक्ततासामर्थ्यमवलोकयद्यस्माद्धेतोर्यापूर्णब्रह्मस्वभावा  
 पिचित्रअरघदस्यघटीयत्रस्यघटीबुप्रविष्टघनपीठमाकाशस्तेनतुल्यतद्वत् ॥ निजन्यनिरतिशयानदपूर्णभावस्यघनसमुद्रादिसकलजलोपलक्षितसर्वजगद्गर्भावनसामर्थ्यस्यच  
 हंसीक्रौंचीवकीकाकीसारसीतुरगीचकी ॥ बकीबलाकाहारिणीवानरीकिन्नरीशुनी ॥ १०३ ॥ वटीकापिंगलीशालीमक्षिकाभ्रमरीशु  
 की ॥ धीःश्रीःश्रीःप्रीतीरतिश्रशंवरशर्वरीशशी ॥ २ ॥ एतास्वन्यासुचान्यासुप्रधात्रालाचलाऽबला ॥ ४ ॥ एपासाकथितातुभ्यंजीवशक्तिर्भ  
 ॥ ३ ॥ विभेत्यथस्वसंकत्यास्वशब्दादिवर्गद्वी ॥ नानयासदृगन्यास्तिमुग्धात्रालाचलाऽबला ॥ ४ ॥ एपासाकथितातुभ्यंजीवशक्तिर्भ  
 हामुने ॥ प्राकृताचारविवशावराकीपशुधर्मिणी ॥ ५ ॥ कर्मात्मेत्यभिधांप्राप्तशोभ्यास्यपरमात्मनः ॥ अनंतंदुःखबहुलंस्वयंविभ्रममा  
 श्रिता ॥ ६ ॥ असदेवानयाक्रांतंविनाशिसहजंमलम् ॥ तंदुलेनेवकंचूकमनन्ययाऽव्यवस्थितम् ॥ ७ ॥ अनंतंविभवभ्रष्टादौर्भाग्यपरि  
 तापिनी ॥ शोचंतीप्राप्यजीवत्वंभर्तृहीनेवनायिका ॥ ८ ॥ जङ्गतेरवलाकयशक्तांनिजपदस्मरणेनविनेहचित् ॥ ब्रजतिकष्टमधःपत  
 नाययायदरघदघटीघनपीठवत् ॥ १०९ ॥ ॥ इत्यार्पवा०वा०दे०मो०नि०पू०शिवपूजापाख्यानेचेत्योन्मुखचिह्नचिरोनामत्रिंशः  
 सर्गः ॥ ३० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ श्रीईश्वरउवाच ॥ चिनोत्यलीकमेवैवंसदुःखास्मीतिभावनत् ॥ चिन्स्वप्नक्षीवतामोहपतितासंभ्रमेयथा ॥ १ ॥  
 अमृतापिमृतास्मीतिविपर्यस्तमतिर्वधुः ॥ यथारोदित्यनष्टैवनष्टास्मीतितथैवचित् ॥ २ ॥ अकारणंविपर्यस्तामतिभ्रान्तमपिस्थिरम् ॥ यथा  
 जगत्स्थतीदंतथाहंताभ्रमाच्चिति ॥ ३ ॥ चित्तंहिकारणंत्वस्याःसंसारानुभवेचितेः ॥ नचतत्कारणंकिंचिच्चित्त्वान्यत्वात्यसंभवात् ॥ ४ ॥  
 स्मरणेनविनादेहमात्रपरिच्छिन्नाहघटीमात्रपरिच्छिन्नमहोगनिमित्तपुण्यव्ययेअल्पजलक्षरणेचमरिक्तैवसपन्नेतिमन्यमानापुनःपुनःस्वपननायअधोधोब्रजतितत्कटमि  
 त्यर्थः ॥ १०९ ॥ ॥ इतिश्रीवासिष्ठम०तात्पर्यप्रकाशोनिर्वाणप्रकरणेपू०त्रिशत्तमःसर्गः ॥ ३० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ जीवतादिनिषेधेनसाशुद्धाचिन्सदृश्यते ॥ मनःप्राणोद्वियद्वा  
 राबहिरत प्रथायथा ॥ १ ॥ एववर्णितप्रकारजीवजगद्भावमलीकमसदेवाज्ञानाच्चिनोतिआरोपेणसचिनोति ॥ स्वमेक्षीवतामदिरामदस्तुतेसमोहपतिता ॥ १ ॥ वधुर्गुः ॥  
 भ्रातकुलालचक्रादियथास्थिरनिश्चलपश्यतितथाजगदपिस्थिरपश्यति ॥ ३ ॥ तच्चित्तकिंचिद्वस्तुन ॥ कुतः ॥ चित्तस्यतदन्यत्वस्यचअत्यतमसंभवात् ॥ अचित्तत्वेजगदंतःपा  
 तेनतत्कल्पनाहेतुत्वायोगादित्यर्थः ॥ ४ ॥



यथादीपः पदार्थप्रकाशनाय स्वरूपस्थित्यैव प्रभवति न तु कांचन क्रियां करोति तद्वच्चिदपीत्यर्थः ॥ १९ ॥ एषा एवंप्रभावापिसाचित् अमुना देहादिभावेनैवामलिनापिमलिनासंप  
 न्ना एवमविकल्पाढ्यापि विकल्पनीतिसर्वत्रयोज्यम् ॥ २० ॥ इदानीं सर्वगतायाः सूक्ष्मतमायाश्चित्तैकस्मिन् देह एव आनखाय विशेषव्याप्तिलक्षणे उपचयेदुक्तिमाह ॥ निर्वि  
 कल्पेति ॥ निर्विकल्पाविशेषोभिमानादिविकल्पास्पृशनीपरासर्वगतासूक्ष्माचित्वाते प्राणप्रधानोऽल्लगदेहे आवाताप्रतिर्विबभावेनानुगतासती अगानिहसत्पादादीनि मर्माणि हृद्द  
 यादिस्थानानि आदिपदाद्विसमन्तिसहस्रनाडीभेदव्यव्याप्यसर्वगतास्वसिद्धतावन्मात्रे आकृष्येव चिरोति उपचयं नयति ॥ यथादीर्घसूक्ष्मकौशेयादितुस्तुर्क्यंत्रादिसूचीवैद्यने अ  
 तिदीर्घमपि स्वतावन्मात्रे उपसहस्रबदरायाकारमुपचयनयति तद्वदित्यर्थः ॥ १ ॥ अतएव जायत पुरुषस्य चिद्धहीरूपाद्यालो कनैरतर्मनस्करैश्वरलतासतीवो धतो बोधो धपक्षे भव  
 ति ॥ निद्राद्योगच्छतस्तु स्वमेवासनामयूरूपालोकमनस्कारवलिततासती अतर्बोधतो बहिस्त्वबोधति पक्षद्वयेपि भवति ॥ सुप्तौ त्वज्ञानमात्रसाक्षित्वान्न किंचिदेवेदिषमिद्युस्थि  
 साक्षिवत्तिष्ठतिसती स्पंदतेन च कुत्रचित् ॥ दीपः प्रकाशनायेव करोति न पुनः क्रियाम् ॥ १९ ॥ मलिनाप्यमुनैषासाविकल्पाढ्या विकल्पि  
 नी ॥ जडेवाप्यजडाभासानसर्वासर्वगैव च ॥ २० ॥ निर्विकल्पापरासूक्ष्माचिच्चिनोति स्वसंविदम् ॥ वातावातांगमर्मादियथायंत्रादिवे  
 ष्णे ॥ २१ ॥ रूपालोकमनस्कारावलितचिदबोधतः ॥ बोधतश्चैव भवति निद्रांसदसतीयतः ॥ २२ ॥ सापरैव चिदस्यच्छांचितामाया  
 तिचेतनात् ॥ साधुरेव यथासाधुर्भाविते दुर्जनैपणाः ॥ २३ ॥ मलेन स्वर्णमायातिवाघतां मलमार्जनात् ॥ पुनः कनकतामेति यथाचित्प  
 रमातथा ॥ २४ ॥ स्वरोपशांत्या स्वादर्शो यथैति प्रतिमास्थितिम् ॥ तथा सर्गमिवागम्यबोधास्वयं यति तैपदम् ॥ २५ ॥ अभाववेदनाद्  
 स्याः संसारः संप्रवर्त्तते ॥ स्वभाववेदनादेषत्वसेदोपशाम्यति ॥ २६ ॥ यदाचित्वाच्चिनोत्यंतरन्यतामसती तदा ॥ अहंतामिव संप्राप्य  
 नश्यतीवाप्यनाशिनी ॥ २७ ॥ ईप्स्यंदादधोयाति भृगुप्रांतात्तरोः फलम् ॥ यथा तथैव संवित्तरः पातो महा निव ॥ २८ ॥ रूपादीनां तु सत्तै  
 पाचित एवामलैव चित् ॥ द्वित्वैकत्वे त्वबोधोत्थे बोधेन विलयं गते ॥ २९ ॥ सत्तामात्रेण चित्तस्य बोधश्चित्तैर्द्रियादिषु ॥ आलोकसत्तामा  
 त्रेण व्यवहारः क्रियास्विव ॥ ३० ॥ तस्य परमशीघ्रसदसतीसत्यप्यसत्त्वाया अबोधपक्ष एव भवतीत्यर्थः ॥ २२ ॥ सा अत्यच्छाब्रह्मचिदेवेदेहात्मा तचेतनातदनक  
 लमतिकूलप्रतिपरिहारघितामायाति यथासाधुरेव दुर्जनसंगस्याचिरचित्ते भाविते संस्कृते सति दुर्जनैपणाः प्राप्य असाधुर्भवति तद्वदित्यर्थः ॥ २३ ॥ अतएव पुनर्ब्रह्मालताभावि  
 चित्ते समस्यैव भवतीत्याशयेन दृष्टांतमाह ॥ मलेनेति ॥ २४ ॥ यथाशोभन आदर्शो दर्पणः स्वरोपितमलस्य मार्जनेन शात्याप्रतिमास्थितापुनः पुनः प्रतिविबाभिव्यक्तियोग्यास्थितस्व  
 च्छताभेति तद्वच्चिदप्यज्ञानाजडजीवभावादितर्गमिवागम्य ॥ बाल्यपीत्यनुनासिकलोपविकल्पः ॥ आगत्य स्थितातत्त्वबोधात्तलैकवलयपदयातीत्यर्थः ॥ २५ ॥ अभावः असद  
 ज्ञानं तद्वेदनात् ॥ २६ ॥ अन्यता भेदम् ॥ उदरमतरकुरुते अथतस्य भयं भवतीति श्रुतेरिति भावः ॥ २७ ॥ ईप्स्यंदाद्भुतवियोजकप्रच्युतिमात्रात् ॥ भृगुर्गिरितटतत्त्वात् ॥ एष जीव  
 भावः ॥ २८ ॥ चित्त एवेति ॥ अध्यस्तस्याधिष्ठानव्यतिरिक्तस्वाभावादि भावः ॥ द्वित्वैकत्वे भेदाभेदाध्यासौ ॥ २९ ॥ चित्तस्य चित्तसाक्षिणः ॥ ३० ॥



सामान्येनोक्तविशिष्यचक्षुरादिषुविशयोपपादयन्वितएवसवप्रकलीभाभशरयन्ति ॥ वातादित्यादिना ॥ चित्तनिधेयताद्वातात्मान्मानवायोर्निमित्ताच्चक्षुःकनीनिकयो स्पवो  
 भवतितस्मात्स्तितादीमिलीजसर्वाभिविद्युदृष्टिश्चक्षुरित्युच्यते ॥ तथाकृत्याद्वाजालनिषवासंभविः प्राणणीययदत करणतद्भवतितद्वाग्नेयदादौतद्द्रूपस्यात्समानाकास्यारूपस्पर्शनल  
 पीतादेपटायाकारस्यधोबोधसनाप्रथासापराधिवेदेत्यथ ॥ ३१ ॥ एवस्थानभिपुटीस्पलपित्वत्तमालीजहीतुच्छास्वत सत्तास्फुत्तिशुण्यो अतश्चिदधीनसत्तास्फुत्तिबला  
 देवतयोःशुणःस्पर्शद्रियकस्वननिमित्तत्वात्स्पर्शउच्यते ॥ तद्वारातस्युकरीतोष्णारिद्वस्येपुमनतदाकारामनोदक्षि स्पर्शसंघित्तिरित्युच्यते ॥ तत्तच्चिःसिस्तबश्चिद्वान्नाविषयान  
 भिपुटीप्रथातुरासाक्षिवेदेत्यर्थ ॥ ३२ ॥ एवमाणेद्रियात्मनागधालनाच्चविभक्तस्यगधतस्मप्रत्यनासाप्रेषियायमेनकृत सधधोगधसविद्योयथाकारात करणवृत्तीनानित्त  
 त्वाद्बधसत्तिर ॥ आसभिपुटीनामनसाहीनविक्रियकयस्यारः क्षणवेदनसपरमासाक्षिविदेत्यर्थ ॥ ३३ ॥ एवराश्वत्थ्याप्रत्यभवर्णेद्रियस्यव्यानवातस्यघसगादुल्यन्वामनोद  
 वातात्कनीनिकास्पदस्नदीमिदृष्टिरुच्यते ॥ तद्वात्त्ववतितद्रूपधोधस्तुचित्परा ॥ ३४ ॥ त्वद्भ्रमारुतौजहीतुच्छातत्सगस्पर्शउच्यते ॥ मन  
 नस्पर्शसंघित्तिसत्संघित्तिलुचित्परा ॥ ३५ ॥ गधतन्मात्रपवनसर्वधोगधसंविद ॥ आसांतुमनसाहीनवेदनपरमैवचित् ॥ ३६ ॥ श  
 ब्दतन्मात्रश्रवणवातसंगान्मनोविना ॥ सुपुनसदृशीसंवित्परमाचिद्रुटाद्धता ॥ ३७ ॥ कियन्मुखत्वसंकस्यात्सकल्योमननरुम ॥ मन  
 नचित्तकालुथमालाचिन्निमलाभवेत् ॥ ३८ ॥ चित्तकारामिकानित्यात्वालन्येवावसस्यिता ॥ इदमतजगद्धतेसन्निवेशययाशिला  
 ॥ ३९ ॥ अद्वितीयादधानेठविकारादिविवर्जितम् ॥ नास्मैतिनचोदेतिस्यदेतोनवदत्ता ॥ आसकल्याज्जीवितामेत्यनिःसंकल्पाल्मनाल्य  
 ॥ ४० ॥ मनससुरयः प्राणः प्राणस्याक्षगणोरय ॥ अक्षौपस्यरयोदेहोदेहस्यस्यन्दनोरय ॥ ४१ ॥ स्पन्दनकर्मससारेजरामरणपजरम् ॥ एवं  
 प्रवर्तितंचक्रमिदमादिविभूतिजम् ॥ ४२ ॥ प्रतिभासतएवात्मन्यसत्त्वभद्रवात ॥ मनागपिनसत्यात्मसुगठण्यांशुवस्त्यितम् ॥ ४३ ॥  
 सय शब्दसविसयस्तासुमनोर्तविनाविद्वायुपुनसदृशीनिकारायासाक्षिसविष्ठापरमाक्षित् ॥ एवरासनभिपुटीसाक्षिविषयविष्यद्वद्वेष्येतिभाव ॥ ४४ ॥ एवकर्मैन्द्रिय  
 प्रवर्तितमित्तकस्यात्मकमनोर्बन्धनात्प्रसङ्गितयाप्यात्मविद्विषेवनीयेत्याह ॥ कियोन्मुखत्वमिति ॥ ४५ ॥ एवधात्मबद्धिश्रसर्वद्वैतस्तूर्ते साक्षिविष्ठाप्रालकत्वेसर्ष  
 णम् ॥ अधिष्ठानतत्त्वानविकारादिविर्जातमितिका ॥ ४६ ॥ चित्तजगजगद् नोऽजगजगद्वात्त्वभावभावपतीसनीस्वयस्वरूपेस्त्यताप्रवातीत्यर्थ ॥ ४७ ॥ विकारादिविर्जातमित्तक्रियाविशेष्य  
 द्विसदशेषरपरालकल्पयन्त्याह ॥ रयद्विद्वान्म्याय ॥ ४८ ॥ स्पन्दन कर्मैन्द्रियगण ॥ ४९ ॥ सर्वेषामपिरथानांससारेस्पन्दनपमणमेवकर्मसाध्यमित्यर्थ ॥ जरामरणोपल  
 क्षितानेहापृषजराण्ययध्दयाविधुषीवसगरोलाषकाआरुढकाकारणस्येभ्यस्परस्यविभूत्यामायैभ्यैषणजानम् ॥ ५० ॥ यद्यपिकञ्जवेधोपपादयति ॥ प्रतिभासतद्भवति ॥ ५१ ॥

मनसस्तुरथः प्राण इति युक्तं तत्र त्रयं पञ्चमं प्राणार्थं पयुक्तं विशेषवक्तुमुपपत्तिमाह ॥ रथ इति ॥ कल्पनायामानसकल्पनायानिमित्तत्वादि विशेषः ॥ तदेव दर्शयति ॥ यत्रेत्यादिना  
 ॥ ४३ ॥ बलीहूत्ररूपत्वात्सर्वधारणचालनसमर्थः ॥ ४४ ॥ एवमनसोऽपि प्राणानिमित्तत्वमस्तीति व्यतिरेकमुखेनाह ॥ मनसीति ॥ आकाशो हार्दाकाशसंस्तीनेसति ॥  
 ॥ ४५ ॥ रूपयथानराजतेतद्वदित्यर्थः ॥ एवप्राणनिरोधादिपमनो निरुच्यत इत्याह ॥ प्राणे इति ॥ ४६ ॥ अत एव तस्य तद्रथत्वमुक्तमित्याह ॥ यत्रेति ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ क्षेप  
 णयत्र विशेषः ॥ अन्यथा प्राणनिरोधे मनः क्षयिष्तीयत इत्यर्थः ॥ ४९ ॥ प्राणः समष्टिव्यष्टिरूपः ॥ इदुश्चद्रस्तदराभूतं मनश्च ॥ छत्रिश्चाद्रिकामनो वृत्तयश्च ॥ अत एव चाक्षुषादि

रथस्त्वत्रस्मृतः प्राणः कल्पनायामुनीश्वर ॥ यत्र प्राणमरुत्तत्र मननं परिनिष्ठति ॥ ४३ ॥ आलोकश्रीः स्थितायत्र रूपं तत्रैवराजते ॥ प्रा  
 णो बलीस्थितो यत्र तदेव परिवेपति ॥ ४४ ॥ यत्र याति वनं वा त्यात देव परिघूर्णते ॥ मनस्याकाशसंस्तीनेन प्राणः परिवेपति ॥ ४५ ॥ तेज  
 स्य सत्तामायातेन रूपमिवराजते ॥ प्राणे प्रशान्ते मरुति मनो तर्न मनागपि ॥ ४६ ॥ वात्यायामुपशान्ताय रजोनपरिकंपते ॥ यत्र प्राणो  
 मरुद्याति मनस्तत्रैव तिष्ठति ॥ ४७ ॥ यत्र यत्रानुसरति रथस्तत्रैव सारथिः ॥ प्राणसंप्रेरितं चित्तं याति देशान्तरेक्षणान् ॥ ४८ ॥ क्षेपणोन्मु  
 क्ताप्राण इव तत्रान्यथाक्षयि ॥ यत्र पुष्यं तत्र गंधो यत्राग्निस्तत्र सोष्ण्याता ॥ ४९ ॥ यत्र प्राणो मरुद्याति यत्रेदुस्तत्र तच्छविः ॥ संवित्तिः पव  
 नस्पंदान्नाडीसंस्पर्शनश्चसः ॥ ५० ॥ संवित्तिस्फारता चित्तं मनस्तस्याणकोटरे ॥ सर्वत्र विद्यते संविद्यो मस्वच्छाजडाजडे ॥ ५१ ॥ क्षुभ्यं  
 तीवतुसाप्राणस्पंदं दित्यनुभूयते ॥ सत्तामात्रस्वरूपेण जडेपुसमवस्थिता ॥ ५२ ॥ प्राणसंबोधिता वेत्ति वेदनात्मतया जडे ॥ नानास्फा  
 रसमुद्धासैर्यः पूर्वपरिवल्गति ॥ ५३ ॥ प्राणे तीते त्वमननः स एवाशुनवेपति ॥ पुर्यष्टके चित्परमास्वे मुने प्रतिबिंबति ॥ ५४ ॥ आदर्श एव  
 प्रतिमादृश्यते नोपलादिषु ॥ मनः पुर्यष्टकं विद्धि सर्वकार्यैककारणम् ॥ तदेव भेदैः कथितमन्यैः स्वाशयकल्पितैः ॥ ५५ ॥

सवित्तिषु मये कवायोरपि निमित्तताप्राह्मयोपदर्शितित्याशयेनाह ॥ सवित्तिरिति ॥ सर्वागेष्वन्तरसमवे शार्थसर्वनाडीसस्पर्शनश्च सपवन ॥ ५० ॥ चित्तमनो घटितलिगशरीरा  
 लकेतस्मिन् प्राणकोटरे चित्तो विवमति विवभावेन द्विगुणीकरणेन स्फारतापित्तस्मादेवोपपन्नेत्याह ॥ सवितीति ॥ ५१ ॥ तत्रोपपत्तिमाह ॥ क्षुभ्यतीवेति ॥ स्फुटाभिव्यक्त्यासं  
 चलं तीवयतोलोचिदनुभूयते इत्यर्थः ॥ ५२ ॥ जडेपि देहे प्राणसंबोधिता सतीसर्गादि वेदनात्मतया आध्यासिकचित्तादात्म्यबलेन वेत्ति ॥ यो देहः पूर्वजीवनदशायामस्विलगति  
 व्यवहरति ॥ ५३ ॥ स एव न वेपति न कपते ॥ भूतातः करणप्राणज्ञानकर्माद्विद्यैर्युतम् ॥ अविद्याकामकर्मद्व्यलिंगपुर्यष्टकविदुः ॥ तस्मिन् पुर्यष्टके ॥ ५४ ॥ ननु प्राणनिमित्तो म  
 नसि चित्वाति विव उक्त इदानीं पुर्यष्टके स उच्यते तत्कथं विरोधस्तत्राह ॥ मन इति ॥ अन्यैराचार्यैः स्वाशयकल्पितैः शिव्यबोधनोपायैः ॥ ५५ ॥

9 पुस्तकारे प्राणसंबोधितो वेत्ति वेदनात्मतया जड इति मूलपाठस्तदनुसूरो जडोपि देहः प्राणसंबोधितः सद् इत्यादि टीका पाठश्चोपलभ्यते

इदानीं जीवतु पापिनो ग्यलक्षणस्य विस्वस्योत्पत्तिरिति लये पुषिदकससस्यमात्रस्यार्थान्त्वात्परमाद्यतोऽत्रैवैव तदित्यनुभाषणमुपसर्हति ॥ यस्माद्धतोऽत्र प्र  
 चित्येवोदिति ॥ यथासात्प्रवस्थितवत् चकारात्प्रवस्थीयते यस्माद्धेतोमनएव देहदृष्ट्या विपरिवर्तितमिति ॥ छान्दसपरस्मिपवम् ॥ तत्तस्मात्प्रिपरमवस्तुम्रिष्विनाम्यदिति वि  
 द्नीत्यर्थं ॥ ५६ ॥ इति श्रीशिवसिद्धयन्त्रे ० ताल्यन्तकारो नि ० पु ० एकविंशत्तमः ॥ ११ ॥ ५ ॥ विषेष्टयतिवेद्वादि यथापुपुयटकगता ॥ यथावेद्वांतरयातितत्त्ववमिहवर्ण्य  
 त ॥ १ ॥ परमाधिभ्यामुक्तीत्यापुसांतनुयटकं चरतीप्रविष्टासतीकयकार्यास्यकार्याणिरोहिष्कपारालीकिककफर्माणिकरोतितच्छीला कयधततनुकूरुवेद्वाविस्ववशाालिनीस  
 तीअग्निर्धवलति त्वाति शुक्रे यजते ब्राह्मण क्षपियोदेवदत्तस्यादिराब्धाभिलाषोपयोग्यताउपतितत्सर्वकथयामिष्टाण्यत्यर्थं ॥ १ ॥ देहस्येवेचिद्व्यतिषिष्वजीवचलनेहेतुस्त  
 धलनेवतनुपुपुयटकं एवमनस्तापापरिणताभालक्षिस्वभावतिरोधोधीमायाराकैर्हेतुस्तस्यामनोदूषेणपरिणतोपूर्वपूर्वदेहांतपरिणामसचित्तकर्मराशिवेहेतु ॥ मुहूर्त्वारण्य  
 के कर्मर्हेतुत्वचतु कर्मवैतत्याराशुरितिपद्वातिपद्कूपर्हेतुत्वस्यकमत्वव्यवस्थापनारित्यारायेनाइ ॥ प्राक्तनैरित्यादिना ॥ शक्तिरनाविमायारूपप्राप्तशक्ति स्वावर्णश

यस्माद्धेतिकलनाकुलदृश्यजालयत्तचस्थितवदित्यनुभूतमुच्चै ॥ यस्मान्मनोविपरिवत्ततिदृष्ट्यासर्वतुतपरमवस्त्विति विद्वि  
 श्यम् ॥ ५६ ॥ इत्यार्षेर्वा ० वा ० दे ० सो ० नि ० पु ० मन प्राणैक्यप्रतिपादननामैकत्रिंशत्सर्ग ॥ ३१ ॥ ५३ ॥ श्रीईश्वर  
 उवाच ॥ ॥ मुनेष्टणुक्यकार्यकारिणीस्पृष्टशालिनी ॥ चरतीचतनुंपुसामुपैतिपरमाभिधाम् ॥ १ ॥ प्राक्तनैस्तीनिहृत्येवस्वमनोमननेहि  
 तै ॥ कर्मव्रतैर्विचित्रैः परिपीवर्तांगतै ॥ २ ॥ मनस्तायागताशक्ति सज्जदेवागताचिते ॥ सासुरत्यनयावक्षन्नुचिताशक्तिसूतया  
 ॥ ३ ॥ अस्या प्रसादादिहसाधित्कलकवतीमुने ॥ जगद्गर्ध्वनगरफरोतिनकरोतिच ॥ ४ ॥ चितायसत्तयदेहोमूकस्तिपुत्तिपुञ्जवत् ॥  
 तत्सत्तयाप्रसुरतिस्र संप्रेरितारमवत् ॥ ५ ॥ यथासुरत्यतिजडमयोयस्कांतसन्निधौ ॥ यथासुरतिजीवोयंसतिसवगतपरे ॥ ६ ॥

क्यात्वाश्रयप्रवर्तित्वेवनास्तिसातानिप्रतीतियोय्यतानीत्याप्राक्तनैरनाभिकाळादाराप्यस्यथात्यरिपीधरतामतिपुटतांगतविचित्रैर्बहुविधकामवासनान्वितैर्मनैस्सैमानसिरी  
 द्वि ॥ कायधकटाक्षेभ्यश्चिद्विनिपिच्छकमत्तैरिनिर्मैर्मनस्तायापुयटकालकमनोप्रायेणतापरिणतासतीचिते स्वाधिष्ठानचित्तसातद्विबिस्वस्वभावबलाज्जेवमिभ्यभा  
 वभायतापूलाज्ञानकमप्यवहारोचितासतीत्यरिभूतयाआनयाज्ञानकर्मद्वियादिपणाब्धासायाशक्तिरवदुष्टराजदुर्यादिनवविधससारूपेणसुरतित्यतिनाम्यत्कचि  
 दिनिहृत्यर्थं ॥ २ ॥ ३ ॥ अस्यामायाराकैः अविचारलक्षणद्विचारलक्षणद्वमसाबाह्मसात्करोतिनकरोतिचेतिसद्व्य ॥ ४ ॥ अर्द्धिप्रसचित्तनिधानोद्देहपवसर्वकरोतीकि  
 चित्तादिकत्वानयात्तथाइ ॥ चित्तादीति ॥ आदिपद्वाभ्यनोपुद्वाकारपरिपइ ॥ ५ ॥ जीवस्ययाणकर्मद्वियभ्यापारप्राप्तसन्निधिमात्रेणसाधारणनिमित्तमित्याइ ॥ ययेति ॥ ६ ॥

१ पञ्चम्यायद्वितीयेब्राह्मणे १ तत्प्रविचारावस्थायोयेकीर्तित्यित्वाकर्महेवाश्रयपुन पुन कार्यकरणोपादानहेतुमुचतु ॥ नकेवलमुचतुर्यापितुकाळेअरा  
 यपुपुपुयेपुयधीप्रशरंशुः कर्महेतवत्प्रपांसुरिति ३ पद्वाभाणजिह्वाकचक्षु आश्रमनोहेतुत्वचः ॥ अतिपद्वाअपानरसानरूपप्राप्त्यकारकमत्परसंज्ञा

पुष्यादिप्रथायां ज्ञानेन्द्रियप्रयोजनेषु च प्रतिविर्षार्षणेनासाधारणनिमित्तमित्याशयेनाह ॥ सर्वस्थयेति ॥ आत्मरूपयाच्चिच्छत्यैव स्फुरति स्वरप्रथासमर्थो भवति ॥ ननु भौति  
 कत्वाद्ब्रह्म स्वभावे स्थितजीवोपाधिभूतलिगमद्रव्यस्वभावाद्ब्रह्मणः सकाशात्कथप्रतिबिंबमदत्तेद्रव्येद्रव्यस्यैव प्रतिबिंबननियमदर्शनादिति चेत्तत्राह ॥ मुकुटइति ॥ मुकुटेण ब्रह्म  
 स्वभावे अस्थितादपि गुणक्रियाजात्यादेः प्रतिबिंबादानदर्शनान्द्रव्यादेव प्रतिबिंबोपासइति नियमइत्यर्थः ॥ ७ ॥ यद्ब्रह्म प्रतिबिंबोपासइति कथं तस्य अज्ञाननिद्रालस्यादिजा  
 इयानुभवः न हि सूर्यप्रतिबिंबे अभास्वरतास भवइत्याशयः ॥ ७ ॥ चित्तत्वचित्तधर्मजाड्यामालिन्यादि ॥ सुमहान्गाधिलत्रणहरिश्चद्रादिरिव ॥ ९ ॥ चित्ततादा  
 र्म्याध्यासाच्चित्तधर्मैद्यादिप्रामिन्नवाणतादास्याध्यासात्तद्धर्मैहसचलनेहेतुत्वमप्यस्याः सिद्धमित्याह ॥ जडयेति ॥ वातशक्तिः प्राणस्तप्तादात्यापस्यात्समानतया ॥ ९ ॥  
 कर्मात्मना उक्तरीत्याक्रियास्वभावत्वमापन्ने मनसा मनशक्तिमता ॥ उपाधिपारवश्याद्ब्रह्मदीर्घपटाद्युपाधिपरवशेनवायुनानीकास्थाः

सर्वस्थयात्मशक्त्यैव जीवएषस्फुरत्यलम् ॥ मुकुरो विंबमादत्तेद्रव्यात्मन्यस्थितादपि ॥ ७ ॥ प्रविस्मृतस्वभावत्वाज्जीवोयं जडतांगतः ॥  
 मोहाद्विस्मृतभावत्वाच्छ्रुतामिवसद्भिजः ॥ ८ ॥ प्रविस्मृतस्वभावाहिचिच्चित्तत्वमुपागता ॥ मोहापहत्तत्त्वत्वात्सुमहानिवदीनताम् ॥  
 १ ॥ जडयावशयादेहावातशक्तिसमानया ॥ संचाल्यतेतदनया वारीव वीचिमालया ॥ १ ० ॥ कर्मात्मनावराकेण जीवेन मनसामु  
 ना ॥ चाल्यंते देहयंत्राणि पाषाणाइव वायुना ॥ १ १ ॥ शरीरशकटानां हिकर्षणे परमात्मना ॥ मनः प्राणोद्यौब्रह्मन्कृतौ कर्मकृतौ हृद्गौ ॥ १ २ ॥  
 चिज्जटूररीरुत्यरूपं जीवत्वमेत्य च ॥ मनोरथमुपारुह्यवहस्राणतुरंगमम् ॥ १ ३ ॥ क्वचिज्जातपदार्थत्वं क्वचिन्नष्टपदार्थताम् ॥ क्वचिद्ध  
 ङुपदार्थत्वं क्वचिदेकपदार्थताम् ॥ १ ४ ॥ गतेवभिन्नेवास्त्येव मत्यजं तीनिजंपदम् ॥ जलतेवतरंगत्वसैवा सदसदोदिता ॥ १ ५ ॥ उपजी  
 व्यात्मनोरूपंपरंस्फुरतिदृत्तिषु ॥ आलोकमुपजीव्ये मरूपश्रीदृश्यगायथा ॥ १ ६ ॥ परमात्मनि चित्तत्वे स्थिते सति निरामये ॥ जीवोजी  
 वतिसालोकदीपे सति गृहं यथा ॥ १ ७ ॥ आधयो व्याधयश्चैव प्रयांत्यस्य प्रपीनताम् ॥ अपामिव तरंगत्वं वीचिवस्येव फेनता ॥ १ ८ ॥

पाषाणा अभिमतदेशं प्रतिचाल्यतेतद्वत् ॥ १ १ ॥ मनः प्राणोद्यौमन प्राणशक्तिकर्मकृतौ श्रुत्यौ बलीवर्द्धौ वा ॥ १ २ ॥ स्वाभ्यवहारसाधारणयायमनसएव रथत्वकल्प्यमुल्यामु  
 ल्यप्राणानांतुरंगमत्वमित्याशयेनाह ॥ चिदिति ॥ १ ३ ॥ क्वचित्जापारस्वमयोजातपदार्थत्वमाविर्भूतपदार्थत्वबहुपदार्थत्व च ॥ क्वचिस्तुभूतप्रपदार्थतांतिरोभूतसर्वपदार्थ  
 तां आविर्भूतपदार्थतां च गतेवेति परेणान्वयः ॥ १ ४ ॥ किताडुंधं दधिभावेनेव जीवजगद्भावेन परिणामान्नष्टानेत्याह ॥ अस्तीति ॥ एवं परिणतापि निजपारमार्थिकवपुः स्वरूप  
 मत्यजं तीसतीतत्त्वदशा असजापदिवव्यवहारदशाप्यसस्वमद्वचआउदिताईषद्विकसितेत्यर्थः ॥ १ ५ ॥ आत्मन्यथ्यालत्वादेवात्मसत्तामत्रोपजीव्यमनोदृत्तिप्रतिफलिताल्म  
 चिद्धेनैव मनोरूपं जीवजगत्प्रत्यतइत्याह ॥ उपजीव्येति ॥ १ ६ ॥ चिदेवतत्त्वंपारमार्थिकरूपं यस्य तथाविधे ॥ १ ७ ॥ एवदेव चेष्टाहेतुताचित उपपादिताइदानीतस्यादेहां  
 तरप्रामिप्रकारं वक्तुं वैराग्याय च हेनिमित्तदुःखानि प्रपचयति ॥ आधयइत्यादिना ॥ १ ८ ॥

वैषम्यैर्यत्रु स्वादि ॥ १० ॥ अग्रदेहे ॥ यथास्योवीथि स्वप्रकाशित्वावर्धेधिलिरोधानम्लानिस्वस्वित्वाविवेकयप्रदृष्टस्याएतितद्वत् ॥ २० ॥ व्यक्तीज्ञानानापिफुलतयोनियतती ॥ स्पृश्यनोरितिनुमो माधुच्छावस ॥ यथापनेनमविरादिमवजाब्जेनपराभूतपुरुष स्वङ्गाविनास्वागावदलननविदतिनानुसधसतद्वत् ॥ २१ ॥ कवार्ताह्वितोमोहो नरप्रियदाह ॥ प्राप्येति ॥ यथायवविचनमोहरतो जनु कालेनत्वकर्मस्मरणप्राप्यनिर्मोहो भवति तद्वत् ॥ २२ ॥ इद्वानविहत्यागमकारयकुमुपक्रमते ॥ येति ॥ यवावातस्य प्राणस्यस्पर्शक अगतविवा आनखायाह्निगोपाधिद्वाराप्रविष्टजीवसविवाहद्विलगस्योपसहारेणप्रमोषतोमिच्छाद्वलपादादेरनुसधाननकरोति ॥ यथाकुष्ठोगलितानामगुन्याहीनास्देरणनकरोति तद्वत् ॥ तदाह वैस्थितशुशुभापास्यानेवर्णितव्यप्रमाणसचारानुकूलतयानस्फुरतिनकपतेदतिपरेणाश्वय ॥ २३ ॥ यथायज्ञेभ्रत्विगुभिरपरराष्ट्र आधियाधिभिराणीशरीराभोजपदपट ॥ जीवोवैप्यमायातितरगत्वैययापय ॥ १९ ॥ चिच्छक्ति सर्वशक्तित्वान्नाह्विचिदितिज्ञा वनात् ॥ अत्रमवैतिवैवश्यमूर्यादीमैरिवाद्युदे ॥ २० ॥ वैवश्याह्यवतीमौठ्यान्निर्विदत्यात्मसविदम् ॥ घनजाह्वपराभूत स्वांगावदलन यया ॥ २१ ॥ प्राप्यचाप्यनुसधानमस्यामाहोविनस्यति ॥ घनमोहरतो जनु स्वकार्यस्मरणयथा ॥ २२ ॥ यदागसविदांवातस्पदशक्ति प्रमोपत ॥ नकरोत्यनुसंधानकुष्ठीस्पर्दिपणयया ॥ २३ ॥ असवित्स्वदतोदेहेपद्यपत्रं दृढिस्थितम् ॥ नरफुरत्यपरराष्ट्रदारुपात्रयथाव द्वि ॥ २४ ॥ नि स्पदप्रपत्रेत् प्राणाशातिप्रयात्यमी ॥ तालद्वैययाऽस्यदेवहिपवनशक्य ॥ २५ ॥ प्राणशातितरस्पर्शजीवोनिष्पुर्ण मूरुनाम् ॥ यानिगांतेनमोवायो नदृशत्वययारज ॥ २६ ॥ विरजविगताधारमनोहिशिष्यतेमुने ॥ तिष्ठत्यात्मपदलब्ध्वाजलादितरुबी जवत् ॥ २७ ॥ इतिवैकल्यमायाते कारणौघे समतत ॥ पुर्यष्टकेशमयातेदेह पततिनिश्चल ॥ २८ ॥ चिच्चैत्यचेतनाम्नोहाहस्वदमायांति वामना ॥ तदीरितास्मरयन्त्यद्विस्मरतिस्वयम् ॥ २९ ॥ दृत्पद्यपत्रस्फुरणात्स्फुर्यष्टकमेवेत् ॥ दृत्पद्ययत्रेवहनाद्दुष्टेपुर्यष्टकक्षयि ॥ ३० ॥ देहेपुर्यष्टकरुयावदस्तितावत्सजीवति ॥ शान्तिपुर्यष्टकेहोष्टतइत्युच्यतेद्विज ॥ ३१ ॥

शरणाग्रनस्वदेतद्वत् ॥ १३ ॥ शान्तिरेवविलयम् ॥ मनःप्राणेप्राणालेजसीतिश्रुते ॥ २५ ॥ रूपोपाधिविलयान्निर्गलपूर्णानामोपाधिविलयाम्कथ्य कारणामात नार्थयति ॥ २६ ॥ एवमुणप्रधानस्वाधाराम्णोपरमावेवविरजविगताधारमनोपित्तैहैवमाणेनकारणास्पदलब्ध्वातद्वावेनैवशिस्यते ॥ तद्विक्तिसर्वयागतनेत्याह ॥ तिष्ठ तीति ॥ अलादिभूतमायापटव्ययाधिवतरुबीअवलनर्हेहाविभावोन्मुलतिष्ठतीत्यर्थ ॥ २७ ॥ सपद्यास्यावेहत्यागदस्याह ॥ इतीति ॥ २८ ॥ पुर्यष्टकस्यतद्विकेनहेतुनोद्भवद तिष्ठतुत्यावदान्तरस्यपुषुषुषुभोफाद्विभावस्येति ॥ साचवासनास्पदाहासनास्येवत्वखापानानलतंघितभयत्याकारचेतनहेतुरितित्स्वोन्मुखत्यायचित्तश्वेत्याकारात्ताप्रतिप तिलसणावद्विभूतित्वप्रयमवीरुपपत्तेननिरोद्धयेत्याशयेनाह ॥ चिच्छैत्यचेतनाद्वे निश्चलमाह्वेनिश्चलसनीतियावत् ॥ ३० ॥ ३१ ॥

परस्परविरुद्धानां वातपित्तकफाख्यानां मलानां च संवो वातप्रकोपात् शब्दादिकृतदेहच्छेदोदादिवशाच्च ॥ अम्यतरदेहमध्ये ॥ ३२ ॥ वातयवेव्यज  
नादी ॥ ३३ ॥ स्वस्थसवित्तिक सक्त्वत्तद्वशात् ॥ वैवश्यमरणादिहु स्वहस्तम् ॥ ३४ ॥ अतएवभोगवासना  
शून्येषु तत्सकल्याभावान्मृत्युव्ययतेत्याह ॥ वासनेति ॥ विमलारागादिमलरहिता ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ व्योममरुतिहृद्योमवायौ प्राणे ॥ ३७ ॥ एवलीनस्य मनस पुन स्वर्गनरका  
दिभोजकादृष्टप्रबोधितस्य हार्दाकाशे एव चक्षुष्टोवा मूर्ध्ना वा अन्येभ्यो वा शरीरदेशेभ्यो निर्गमनमलोकादिगमनस्वर्गनरकजोगादिकस्वकल्पनैव न तु वहि स्वर्गादयो नामान्यसती  
त्याशयेनाह ॥ सुचिरेति ॥ सुचिरमनादिकालादभ्यस्तस्तत्तद्गोयोग्यशरीरादिजाबोयेन ॥ यत्र तत्रेति स्वर्गादिनिवयदेशसच्चनिराकरणार्थम् ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ तस्यादेहातरय  
विरुद्धमलसंबोधाच्छेदभेददशावशात् ॥ न प्रस्फुरति हृद्यक्षयंत्रमभ्यंतरयदा ॥ ३२ ॥ तदापुन्यं पृकंशांतिमुपैति गगने शनः ॥ संरोधिते  
वातयंत्रेयथापवनसततिः ॥ ३३ ॥ स्वसंविस्तिवशाज्जीवो वैवश्यमुपगच्छति ॥ पद्ययंत्रशरीरस्थं प्रवाहं याति नित्यदा ॥ ३४ ॥ वासना  
विमलायेषां हृदयान्नापसर्पति ॥ स्थिरैकहृदयान्नापसर्पति ॥ ३५ ॥ संरुद्धपद्ययंत्रं हि प्राणेशांतिमुपागते ॥ देहः प्रतप्य  
धैर्ययंकाष्ठलोष्टसमक्षितौ ॥ ३६ ॥ यथैव व्योममरुतिलीनं पुन्यं पृकंभवेत् ॥ तथैव तत्रैव तदा लयमेति मनोमुने ॥ ३७ ॥ सुचिराभ्यस्तभा  
वंतु वासनाखचितं मनः ॥ यत्र तत्र अमस्वर्गनरकादिप्रपस्यति ॥ ३८ ॥ शरीरं शवतामेति मनोमारुतवर्जितम् ॥ गते गृहजेते दूरं गृहं संशू  
न्यतामिव ॥ ३९ ॥ सर्वगाचिच्चेतनतो जीवीभूय मनः स्थिता ॥ पुन्यं पृकवपुर्भूत्वा सातिवाहिकदेहिनी ॥ ४० ॥ तन्मात्रपंचकंचित्तं काडी  
कृत्यव्यवस्थिता ॥ स्वप्नअमवदाकारं भावात्स्थूलं प्रपस्यति ॥ ४१ ॥ इदं भावनयापश्चात्तत्रैव रसशालिनी ॥ आतिवाहिकदेहत्वं विस्मर  
त्यखिलं क्षणात् ॥ ४२ ॥ असत्येव शरीरेस्मिन्कृतकृत्रिमभावना ॥ न च त्यसत्यं सत्यत्वं सत्यं चासत्यतामपि ॥ ४३ ॥ सर्वगाहिचिदंशेन जी  
वीभूया भवन्मनः ॥ मनःपुन्यं पृकथमाक्रामतिततो जगत् ॥ ४४ ॥ पुन्यं पृकवातमचदेहमुत्थापयत्यलम् ॥ हृत्स्यं दिवं तालडवजीवतीत्यु  
च्यते तदा ॥ ४५ ॥ क्षीणे पुन्यं पृकंचित्तं यदा व्योमनिलीयते ॥ तदा स्फुरति देहोयं मृतइत्युच्यते पित्तं ॥ ४६ ॥ स्वभाववशतो जीवा विस्मृत्या  
शक्तिमच्छति ॥ वैवश्याकालवशतः पूर्णं जर्जरतामिव ॥ ४७ ॥

हणकममाह ॥ सर्वगति ॥ सर्वगाब्रह्मचिदेव ॥ अनेन जीवेनात्मनानुप्रविश्य नामहपेव्याकरवाणीति श्रुत्युक्ते चेत्याकारानुप्रवेशचेतनत ॥ ४० ॥ तन्मात्राणि सुष्मभूतानि ते पाप  
चानासघातात्मकचित्तमातिवाहिकदेहाख्यपुन्यं पृकम् ॥ भावात्सकल्पनात् ॥ ४१ ॥ रसशालिनी अहंताशक्तिमती ॥ ४२ ॥ अस्मिन्कलक्षणे स्थूलदेहे ॥ असत्यजगत्सत्य  
त्वनयति आरोपेण प्रापयति ॥ सत्यं स्वीयब्रह्मभाव असत्यतानास्ति न जातीति स्वप्रतीतियोग्यताम् ॥ ४३ ॥ चित्तसत्सरणेकममाह ॥ सर्वगति ॥ अशेन वृद्धिप्रतिविश्रितशेन  
॥ ४४ ॥ वातमयसूत्रभूतप्राणप्रचूर्म ॥ यदा उत्थापयति तदा हृदि प्रविश्य स्पृही स्पृहनी लोवेतालोयस्य तथा विधिः शवद्वजीवतीत्युच्यते जैरित्यर्थः ॥ ४५ ॥ व्योमनिहाइ  
काशे ब्रह्मणि ॥ स्फुरतिकाष्ठलोटादिवदेचेतनः स्फुटो भवति ॥ ४६ ॥ स्वस्याजरा मत्र ब्रह्मरूपता विस्तृत्य जरठदेहतामशांतिस्वयं कच्छति प्रामोति ॥ ४७ ॥

तत पूबचन्वियतइत्याह ॥ जीवशासयेति ॥ जीवसकपिण्याप्राणुकस्त्वशित्सायापरापृष्टेऽतएवबलनाम्बिच्छेदसति ॥ ४८ ॥ पुनःपुननानारारीरपङ्कतंपससरणजराभरणोत  
 मेऽबाप्यमित्वासायेनाइ ॥ ययेति ॥ य्वाजीवानाम् ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ उक्तमेवोपसंहृतुमनुवदति ॥ सर्वमेति ॥ ५२ ॥ परितोदितेपूर्णेचिदमलनमसिप्रयत्नरूपा पूषतन  
 स्वीयभुभुप्रयत्नपरिणतिरूपा अतएवसुखदुःखफलभोगेद्वात्स्यरोद्गात्स्यरोद्धानादिकलकलै कोलाहलैमुखरा ततन्मयाश्विदचिद्यवुरजीवजगदूपा कल्पना स्फुटाभिरामाआषा  
 तरणीयाविविधे शरीरेऽननमर्यादावित्याआत्मविक्याङ्गनायनापस्करमिप्रतिभासतइत्यर्थ ॥ ५३ ॥ इतिश्रीबासिष्ठम ० ताल्यं ० नि ० प्रक ० पू ० ह्याभिरा सर्ग ॥ ३२ ॥  
 ययाजीवजगद्गशोभ्यमकलकल्पिता ॥ विचारैदिसभाभ्यास्ताथागतकैरिहोष्यते ॥ ५१ ॥ सर्वगपिचिदेतस्मिन्वेतसिप्रतिबिंबतीतियुक्तयच्चट्टभावतयापश्चात्सशैबरसरालिनी  
 त्यायुक्तप्रोग्रामाप्यनुपनिबसिष्ठ शक्ते ॥ चतुर्थेतिह्याभ्याम् ॥ धर्मातिशयव्याप्यरोत्तरेधरश्चन्द्रार्थशेखरपर ॥ अर्धशब्दस्ययोदारातमभागनिष्ठत्वेनसमासावाचित्वा  
 भाषनानुसक्तार्वर्धनपक्षक मत्यस्याप्रवृत्तेऽप्रीतरुक्ष्य ॥ अनतस्यविक्षालवल्लुकतपरिच्छेदरूप्यस्यएकरूपस्यसजीयविजानीयत्वगतभैरुरूप्यस्यचिह्नक्षणस्यतस्वस्य  
 जीवशक्त्यापराच्छेदेनरुद्धेऽप्ययनके। प्राणेशरोधमायातेन्नियतेमानवोमुने। ४८ ॥ यथाजातानिजातानिचान्यान्यान्यानि कालत ॥ ४८ ॥  
 स्वात्पणानिशीर्यन्तशरीराणि तयानृणांम् ॥ ४९ ॥ जायतेचभियतेचशरीराणि शरीरिणाम् ॥ पादपानांचपर्णानिकततत्रपरिदेवना ॥ ५० ॥  
 चिदुधौसुरत्येतादेहदुद्धर्षक्य ॥ इतश्चान्याइतश्चान्याएतास्वास्यानधीमत ॥ ५१ ॥ सर्वगपिचिदेतस्मिन्वेतसिप्रतिप्रतिप्रवति ॥ पदा  
 यमंतरादनेनान्योहिमुकुराहते ॥ ५२ ॥ चिदमलनमसिप्रयत्नरूपापरिवितेतेतदतन्मया सुरुंति ॥ कलकलमुखरा स्फुटाभिरामविवि  
 धशरीरविमोहतापनाय ॥ ५३ ॥ ॥ इ० वा० वा० दे० मो० नि० पू० देहपातविचारानामद्वात्रिशत्तम सर्ग ॥ ३२ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठउवा  
 च ॥ चंद्रार्धशेखरधरचित्तत्वस्यमहात्मनः ॥ अनतस्यैकरूपस्यद्वित्वैक्यमुपागतम् ॥ १ ॥ कथंचतन्महदेवकूटपर्यायसकुलम् ॥ प्र  
 वेदुःखोपपातायप्रज्ञयाविनिवारितम् ॥ २ ॥

मजानीयजीवस्यजानीयकजगदृषद्वित्वैक्यमुपागतम् ॥ किंस्वतउतपरतः ॥ नाप ॥ अतिकारत्वा  
 इतपयवत्वाच्च नापिद्वितीय द्वितीयस्यैवाप्रसिद्धेरितिभावः ॥ १ ॥ यद्विनिर्दिमितनेवतदागतनिर्दिष्टेयैतद्विषकोषेयानामाबादनतकोटिमिलस्ययायेर्धने सकुलप्याप्रपिषरा  
 नुदस्यारूढतमपक्षयातस्वबोधैकित्वागतकुत्वाप्यादुदलतमनकपचिनिवारितसत्आत्यतिकदुःखोपपातायभवेत् ॥ निर्दिमितस्यैकस्याप्युच्छेदानसिद्धे ॥ कथंचिदेकस्योच्छे  
 देत्ययेयावतानातदार्थधानापरिप्रायासुमःपुनरप्याग्यनिर्दिमित्तबोधोत्पन्नदुर्बिताच्च ॥ नप्राणुकत्वासाकिमायानिभिमपिप्यागुतेवतदितिमकान्द्वयोपदतिपुनम् ॥ सा  
 ह्यामनुकीवास्यात्सहजाबा ॥ आयेषित्तउतन्वाउतपरसंबंधायेतिचिन्तौअनिर्वाणनबस्यादिदोषायेते ॥ सहजायाअप्रीच्यशक्तिवत्सिद्धलस्यपनेतुसरास्तस्याअनिर्वा  
 सताइवस्थान ॥ ऐकरस्यभुतिरेत्यमसंगाच्च ॥ किंचनायारोकेभिप्यात्वेकत्पतासत्वाइतनःकार्योत्पाइकत्वायोगत्वाएवसुस्थितोनिर्हेतुकैर्दोसाइवाइव ॥ सत्यत्वेकानेकनि  
 वस्ययोवाहिनौप्रदोषादिर्बोसइत्युभयतस्ताराज्ज् ॥ नचनिच्छर्षेत्तसासस्वनिर्दिकावृणीयाविधाकेनचिद्व्यवस्थापयितुंशक्या ॥ तयैवविधावानोकरवचिद्वित्तस्यासिवाव  
 आत् ॥ नचिद्विधावाद्येनपचमिद्विनीयाकार्मुनीशक्या ज्ञानस्याकारककारव्यवस्थान्यात्मतायोपसत्त्वकूपपरिदृश्यवर्षोभानुत्तस्त्वन्मत्त्वत्वात् न कुर्वन्वाभिविचारव्यविति ॥ २ ॥

नवयजीवजगदाद्वैतप्रमाणैरुपपादयितुं प्रवृत्ताः किंतु मोहादनादिकालादारभ्य भात्याप्रसक्तं तदध्यारोपापवादव्यायमाश्रित्यापवदितुम् तत्राध्यारोपेसर्गादीयकामकर्मवास  
नादिनिमित्तकारणानाब्रह्माविद्याधुपादानकारणानां वियदादिकमस्यव्यटिसमष्टिस्थूलसूक्ष्मादिविभागकोशभेदादीनां कल्पनंतत्सर्वस्वयमसत्यमपिसत्यवस्तुपरिचयोपायत  
याश्रुत्याकल्पितपरमार्थसत्यप्रयोजनाविसर्वादिताइतरवादिकल्पनापेक्षया उक्तमिति श्रोतृणां विश्वासजननायलोकदृशैवोपपत्तिभिः शालेषुसमर्थते ॥ परिचितेतुसर्वात्मके  
सर्वप्रतीचितस्याद्वितीयताबोधनायपरमार्थदृष्टिमेवाल्लभ्यापोष्यतएवेतितस्मिन्नेकत्वमभ्युपेत्यतद्विरुद्धद्वित्वासभवोद्भावनतवस्वाभ्युपगतविरुद्धसिद्धातविरुद्धचेतिकथनपरश  
सीत्याशयेन श्रीमगवास्समाधत्ते ॥ सर्वशक्तीत्यादिना ॥ यदाब्रह्मव्यवहारदृशासर्वशक्तिपरमार्थदृशातु एकसदेववित्ततद्विद्वयमगीकृतं तदाद्विलैकत्वलक्षणयाः  
कलायाः सर्वशक्त्येकदेशादुदयोयस्य तथाविधस्तदाक्षेपोनिर्मूलएव ॥ हियस्माद्यवहारदृशा अध्यारोपः परमात्मदृशाऽपवाद ॥ नताद्यवहारदृष्ट्या ॥ य सर्वज्ञः ससर्वविद्यस्य  
ज्ञानमयतपइति श्रुत्योपपादितात्सर्वज्ञात्सर्वशक्तिमतो जीवजगद्वैनागमोनुपपन्नः ॥ यमिमाहकमानेन तस्य तस्वभावस्यैव निर्णयात् ॥ तदेतद्ब्रह्मा पूर्वमनपरमनतरमवाप्तम् ॥ यत्र  
नान्यत्सर्थातिनान्यच्छृणोति नान्यद्विजानाति सभूमेति श्रुतिदर्शितपरमार्थदृष्टिगम्येतु न कदाचिदपिद्वित्वतद्विरोध्येकत्ववाप्रसक्तमिति तत्रतदनुपपत्त्युद्भावननिर्मूलमेवेत्यर्थः ॥ ३ ॥

॥ श्रीईश्वर उवाच ॥ सर्वशक्तिहितद्वससदेकं विद्यते यदा ॥ तदानिर्मूल एवायं द्विलैकत्वकलोदयः ॥ ३ ॥ सतिद्वित्वे किलैकं स्यात्सत्ये  
कत्वेद्विरूपता ॥ कलेद्वे अपिचिद्रूपेचिद्रूपत्वात्तदप्यसत् ॥ ४ ॥ एकाभावादभावोत्र एकत्वद्विरवयोर्द्वयोः ॥ एकं विनानद्वितीयं नद्वितीयं वि  
नैकता ॥ ५ ॥ कार्यकारणयोरेकसारत्वादेकरूपता ॥ फलांतस्यापिबीजादेर्विकारादिहकल्पना ॥ ६ ॥ चित्त्वं चेत्यविकल्पेन स्वयं स्फुरति  
तन्मयम् ॥ विकारादितेदेवांतस्तत्सारत्वान्भिद्यते ॥ ७ ॥

ननुनेहनागाल्लिकित्रन ननुतद्वितीयमस्ति ततो न्यद्विभक्तम् विभुचिदानमरूपमद्भुतमित्यादिश्रुतिभिर्द्विल्वमेव निषिध्यते नैकत्वमित्यविरुद्धमेकत्वं कथं द्वित्वतुल्यकक्षतयानिषि  
द्यनेतत्राह ॥ सतीति ॥ सतिप्रसिद्धेद्वित्वे तद्ब्याहृत्ये एकत्वकल्प्यते सतिचैकत्वे तदेवैकत्वातरसहितद्वित्वमितिकल्प्यत इति परस्परसापेक्षकल्पनत्वात्तुल्यकक्षे एवते ॥ तत्रैकत्व  
लक्षणवर्मस्यापितदतिरिक्तस्य कल्पनेचिदेकरस्यव्याघातप्रसंगात्तदप्यसदेवेत्यर्थः ॥ ४ ॥ ५ ॥ इदानीव्यवहारपरमार्थदृष्ट्योरुपदेशादिव्यवहारायमिश्रणेपिसत्ताद्वैविध्यकल्पना  
नपरमार्थसतिव्यावहारिकसत्ताया जीवजगद्वैतविरोध इत्याह ॥ कार्येति ॥ बीजादेः पुनः फलांतस्य यथास एवायमिति प्रत्यभिज्ञायमानैकत्वभावे अनुगतद्रव्ये विकारान्त्वानात्वक  
ल्पनात्तद्बुदपपत्तेरित्यर्थः ॥ ६ ॥ यदितुसर्वविकारणापरमार्थसत्ताव्यतिरिक्ताव्यावहारिकसत्तानाभ्युपेयते तदासुतराद्वैतं चिद्विकल्प एव फलित इति राहुशिरोद्वैतविरोधोद्भावनतुल्य  
स्त्वदाक्षेप इत्याशयेनाह ॥ चित्तमिति ॥ अतस्स एवसारः परमार्थोयस्य तत्त्वात् ॥ एवं च मायातत्कार्याणां पृथक्सत्त्वपक्षः अपृथक्सत्त्वपक्षः असत्त्वपक्षश्चतृतीयविधापक्षोवाना  
नावादिकल्पितप्रधानपरमाणुक्षणाक्षणाविज्ञानगून्यतादिपक्षोवायः कश्चिच्चयाभ्युपगम्यता तथाप्यसगाद्वयचिन्माभास्पर्शाससर्वोपिचिदधीनसिद्धिकश्चिद्विकल्पमात्र  
मितिचित्तकदापिब्रधप्रसक्तिरेवयत्रदुर्लभातत्रानिमोक्षोद्भावनदूरनिरस्तमेवेतिभावः ॥ ७ ॥



नत्मात्त्वबाधवारयत् ॥ विकारादीति ॥ यतोयपद्भूषाविकारलक्षणसदाश्रयपटाविलक्षणश्रविकल्पसत्ता सहस्रानु सकाशावोधाथआविभूयजलाहृणाथर्थक्रियाका  
 एतादिभि सार्थकत्राभोगपववगानयति ॥ भोगश्चिद्विश्वसनेनैवेतितन्मात्रसारतेत्यथ ॥ ८ ॥ एवजगतोविकल्पनामात्रत्वेकेचिआरतगादयोव्यावहारिका मरुमरी  
 चिनायतना यात्रिासिका बंध्यापुषराशरगारयत्त्वतासतद्व्यवातरविलक्षणविकल्पव्योक्त्यैवेत्याह ॥ तरगादिति ॥ यस्तत्तत्रविव शशावुभ्रिओवीहियथापंकुरोपि  
 प्रववतिमत्त्वस्ययेसल्लयत्र सिद्धालांगलेरीलस्यमूर्त्रिकल्पितेतायेतरगाले समा सरीलोपिशाराश्रगसम स्वतोसत्वस्यब्रह्मसत्तयासत्वकल्पनस्यच त्रिष्वपिसाम्याविस्यथ  
 ॥ ९ ॥ यत्प्रजगत्यबोधकृत सबपद्यानापरस्परम्यावृत्तिलक्षणोम्यबच्छेदबलबलुबोधस्त स्वसाक्षाकारएवसधनेस्फुटितशकलानिसधोनेवैकलाभयति ॥ तत्रइदोरोविष  
 येशिश्वरश्चनिमुत्पण्यासे अलसाध्यनास्ति ॥ यत अनरणतेअज्ञानत्रयोवाभ्यापृक्तिसहस्रवपिअपरोक्षयमसिद्धम्यवच्छेदादित्दुरुच्छेपमित्यर्थ ॥ १० ॥ तत्त्वदशाव  
 विकारादिविख्योयंततउत्थायवस्तुषु ॥ यातिसायकतानानाकायकारणतादिभि ॥ ८ ॥ तरंगा सल्लेचेपितोयेरीलस्यतेसमा ॥ श  
 शरुंगमम मोपियस्यसत्यशशांकुर ॥ ९ ॥ वस्तुबोधोत्रसंधत्तत्रालवागविकल्पने ॥ व्यवच्छेदादिदुन्दुषेयवचोवाध्याक्लिद्विज  
 ॥ १० ॥ ब्रह्मण मर्वशक्तिवत्त्वतानविभिद्यते ॥ तरगाकणकडोलजलौघहववारिण ॥ ११ ॥ पुष्पपद्मवपत्रादिलतायानेतरघया ॥  
 द्विविकत्वजगत्त्वादित्यंत्वाहत्वतयाचिते ॥ १२ ॥ देशकालविकारादि कृतोभेदश्चित्तस्युय ॥ तच्चिदंतदमख्योक्तनप्रश्नोत्रतवोचित  
 ॥ १३ ॥ देशकालक्रियासत्तानियत्यायाश्रकय ॥ चिदात्मिकाएवचित सत्वात्सपतिता स्वत ॥ १४ ॥ चित्तत्त्वचित्तचेत्येहचिद्विद्वसाद्य  
 भिधास्मृता ॥ यथावीध्यापमिधाईस्थितमनुतरगकम् ॥ १५ ॥ असंभवत्तरंगस्यचिद्विलासमहांबुधे ॥ तरगितत्वमिवयत्तत्तावच्छेत्त्य  
 सगिता ॥ १६ ॥ तदेतत्परमब्रह्मसत्येश्वरशिवादिभि ॥ शून्येरुपरमाल्मादिनामभिधरिगीयते ॥ १७ ॥ एवरूपपदातीतयद्रूपपरमाल  
 न ॥ यत्तुनामाहममलविषयोनिगिराचतत् ॥ १८ ॥

शननुब्रह्मण सर्वशक्तिवमर्वजगदाकारमायिकरूपसंख्यायतस्वतोनिभिद्यतेतत्रैवनिरोजकतीत्यर्थ ॥ ११ ॥ तथाच अपागावप्रेरमित्त्वबाधारेभणविकारोनामधयभीणिह  
 यार्णोयेहसत्यमित्प्रतिश्रितगत्योयेनलनायंक्पशरनितरीयुष्पसुखादेशीदानाभिवतस्वरनिजगद्देवानामप्यकृतत्वेत्यभोनिरालयनइत्याह ॥ पुष्पेत्यादिना ॥ १२ ॥ यो  
 भए सतन्तःचिदभेदेचतुल्येवनासिततद्विलकयमुपागतमित्येतस्ययाअस्योक्तम् ॥ अथअसद्विषयेतवमभ्यानोचितइत्यर्थ ॥ १३ ॥ यतश्चित्तसत्त्वादेवसपतितासप  
 यसत्ताकाअतर्थात्तिकाएव ॥ १४ ॥ चित्तचत्तरीहाभ्येतेपीसमाहाशरूपमप्यचिन्तस्त्वमेव ॥ एवंब्रह्मादिलभपर्यताअभिधानामप्रयोपिचिदेवस्तुता ॥ अदुतरगक  
 अदुतरगानुतरससाम्नायंयथावीध्यापमिधाईस्थिततद्वृत् ॥ १५ ॥ त्रंनितत्वमिवयद्विषयतंतदेवचेत्यसबधइत्यर्थ ॥ १६ ॥ शून्यपदेनअसहाइवमपआसीदितिभुतिस्थयस  
 स्परलस्यते ॥ १७ ॥ ब्रह्मस्वरूपमार्येनलेरेवेत्याह ॥ एवमिति ॥ ह्यथात्पिपरनिनाभानिचतदतीतयत् आहम् ॥ नृशाब्पुरोदस्यनामसाकाररूपम्याहस्यर्थ ॥ तदुगिरावाचा  
 ब्राह्मन्तानिचिषय ॥ १८ ॥

यद्विद्वयते जगत्तत्तस्याश्रिते श्रिष्टक्षणायालताया फलपल्लवपुष्पादीत्यन्वय ॥ १९ ॥ यदित्नु अदृष्टमेव जीवजगद्भावविवेकायपृच्छसितदाश्रुणुसाचित्तमहती अविद्याउप  
 नयनविचित्रवर्णरजितोपेनेत्रयस्यास्तथाविधायदाभवतितदाजीवत्वेनअभिधीयतइत्यभिधातथाविधासतीद्वीद्विब्रस्वबाह्यत्ववाह्यजीवजगद्भावपश्यतीत्यर्थ ॥ २० ॥ अन्या  
 अब्रह्माचिद्रूपास्मि ॥ २१ ॥ अकलंकैनेवरूपेणस्थितापिसकलकवथपुत्र्यटककल्पितंतेनससारितप्राप्यऔपाधिकचेतनेनैवचेतननिष्कलकचेतनेनेत्यर्थ ॥ २२ ॥  
 एतेनपुत्र्यटकेन एकतातादाम्याध्यासलक्षणाजीवनाएति ॥ तन्मयश्रित्वचुगसृजीवतिप्राणनादिक्रियालभते ॥ २३ ॥ इत्थसर्त्रगापिचिद्वेत्स्मिश्चतस्रिपतिविवतीत्येतदाक्षेपा  
 शसमाथायदृढभावनयापश्चात्तत्रैवरसशालिनीचेतदाक्षेपाशसमाधानुनम्यस्थूलदेहप्राप्तिक्रममाह ॥ आतिवाहिकेति ॥ भावनापश्चकभावभौतिकस्थूलदेहसस्कारात्मक ॥  
 भूत्वादेहेलाभायवीहियत्रतिलमाषादिद्रव्यमहसपन्नमस्मातिवेत्ति ॥ तदहर्माहियवास्तिलमाषादितिजायतइतिश्रुतेरित्यर्थ ॥ श्रुतौइतिशब्दोभाविदेहानुकूलद्रव्यमात्रोपलक्ष

यदिदंइत्थतेतस्यास्तुहतायामहाचितेः ॥ फलपल्लवपुष्पादिनिभ्रंतन्मयंयतः ॥ १९ ॥ महाविद्योपनयनाच्चिद्रवत्यभिधासती ॥ साजी  
 वत्वेनवाद्यत्वंतदादीं द्विवपश्यति ॥ २० ॥ स्वयमन्यैवमस्मीतिभावयित्वास्वभावतः ॥ अन्यतामिवसंयातिस्वविकल्मात्मिकांस्वतः ॥ २१ ॥  
 ॥ २१ ॥ अकलंकैनेवरूपेणस्तरूपंयत्सकलंकवत् ॥ संसारसस्तिप्रप्राप्यचेतनेनैवचेतति ॥ २२ ॥ चिद्रूपः स्वयमेतेनत्वंकतामेतिजीवताम् ॥  
 चित्तत्वस्यावभासेनजीवो जीवतितन्मयः ॥ २३ ॥ आतिवाहिकदेहेपिजीवतांसमुपागतः ॥ भावनापंचकंभूत्वाद्रव्यमस्मीतिवैच्यलम्  
 ॥ २४ ॥ तद्व्यंप्राणिनाभुक्तमाशुगच्छतिवीर्यताम् ॥ ततोहंप्राणवान्जानोवेत्तीत्यनुभवत्सकम् ॥ २५ ॥ अहंतादिक्रमेणाशुपंचका  
 नुभवभ्रमात् ॥ स्यावरंजंगमंसर्ववेत्तितत्तद्भवत्यलम् ॥ २६ ॥ काकतालीययोगेनदृढाभ्यासक्षयेणच ॥ वासनांतरसंश्लेषात्सूक्ष्ममा  
 कारमुज्झति ॥ २७ ॥ द्वित्वस्वसंविदाद्वित्वमेकस्यैवप्रवर्तते ॥ पुंसोवेतालसंकल्प्यादेतालइवभासुरः ॥ २८ ॥

णार्थ ॥ तेनस्थावरत्वेदादिदेहप्राप्तिस्थलेतत्तद्वीजानुकूलजलादिद्रव्यभावोप्यस्यभवतीत्तियोतमायद्रव्यमस्मीतिवैत्तीतिसामान्योक्तिः ॥ २४ ॥ वीर्यतोरेतस्त्वदक्षादौ  
 नुर्वीजभावम् ॥ ततस्त्रियानिवेकक्रमेणाहप्राणवात्स्थूलदेहो जानोस्मी तवेत्तत्यर्थ ॥ २५ ॥ अनुभवात्मकब्रह्मैवउक्तेनाहतादिक्रमेणपचान्नासघपंचकस्थूलदेहस्तदनुभव  
 थमाच्चक्षुरादिद्वाराबाह्यस्थावरजगमचवेत्तिपुनस्तद्वासनयास्वयमपितत्तद्भवतीत्यर्थः ॥ २६ ॥ क्तुपूर्वमशकादिदेहत्यागेतदेहाकास्वासान्नात्मनासूक्ष्मतायास्थितस्यपुत्र्यटकस्य  
 दृढाभ्यस्तमशकाकारस्यसौक्ष्म्यस्यचकथनिरुत्तिहंस्याकारस्यस्यौल्यस्यचानभ्यस्तस्यकथलाभस्तत्राह ॥ काकतालीयेति ॥ यथाआकस्मिकेकाकतालसवधेकाकमरण  
 प्रयोजककर्मनिमित्तनान्यत्थादृढाभ्यस्तवासनाभिभवेचिरव्यवहितहस्याथभाववासनोद्भवेचकर्मनिमित्तम् ॥ उद्भूतहस्तिवासनांतसंश्लेषात्तुचिराभ्यस्तमपिसूक्ष्मम  
 शकाकारमुज्झतीत्यर्थः ॥ २७ ॥ विरोधिवासनोद्भवेनपूर्ववासनोपमैर्उत्तरस्याभ्यासेनदाढ्येचदृष्टानाह ॥ द्वित्वेत्यादिना ॥ २८ ॥

॥ २९ ॥ अनेकस्वप्नगतोपि ॥ ३० ॥ ३१ ॥ असकल्लावहायोस्तथाविधिम् ॥ द्विप्रसिद्धम् ॥ ३२ ॥ किञ्चल्यर्थेनयाशब्द ॥ सकल्पनेमानसप्रयत्नेनचनेच्छेश श्रमालि  
नमसकल्पस्यविनारणे ॥ औदासीन्यमाश्रेणस्वतएवतस्सिद्धे ॥ प्रसिद्धाभ्यापमयईत्याह ॥ सकल्पयद्दत्ति ॥ गधर्वोभ्रमनस्तगुपुर्यामनोरथरचितपुर्या सटीसकल्पएवासभा  
वितरचनासमर्थत्वापसोद्विष्यशिसिद्धो ननुताक्षयइत्यर्थ ॥ ३३ ॥ कर्षमाच्छेरा ॥ ३४ ॥ उर्ध्व सर्वगुणाळ्ढेनवनोचानेस्थितोपीतिशेष ॥ नपरिक्षीणच्छेरो

अद्वित्ववेदनाद्वित्वमात्मनोपिनिवर्त्तते ॥ नकरोमीतिसकल्यात्युरुपस्येवकर्तृता ॥ २९ ॥ द्वित्वसकल्पतोद्वित्वमेकस्यैवप्रवर्त्तते ॥ अद्वित्व  
सविठाद्वित्वमनकस्यापिनस्यति ॥ ३० ॥ परमात्मतयाद्वित्वनकिलात्मनिविद्यते ॥ अविकारादिमत्वेनमर्वागत्वेनसर्वदा ॥ ३१ ॥ यत्स्व  
सरूपरचितमसकल्पक्षयहितम् ॥ यथामुनेमनोरज्यंगधर्वनगरयथा ॥ ३२ ॥ तथासकल्पनेच्छेगोनसकल्पविनाशने ॥ सकल्पयक्षो  
गधर्वपुर्या स्तथैतनुक्षये ॥ ३३ ॥ पुष्टमकल्पमात्रेणयदिददु स्वमागतम् ॥ तदसंकल्पमात्रेणस्यिकात्रकटयना ॥ ३४ ॥ यत्किञ्चिदपि  
मकल्पनरोदु खनिमज्जति ॥ नर्किचिदपिसकल्पसुखमन्ययमन्युते ॥ ३५ ॥ मकल्पव्यालनिमुक्तानयदावचेतना ॥ नतदानदनाया  
नेत्वचुर्चै परिराजसे ॥ ३६ ॥ स्वविवेकानिलै रुत्वाभकल्पजलदक्षयम् ॥ परानिर्मलतामेहिशरटीवनभोतरम् ॥ ३७ ॥ सकल्पसरित  
मत्तामणिमन्त्रेशोपय ॥ तत्रोच्यमानमात्मनसमाश्वास्यभवाभना ॥ ३८ ॥ सकल्पानिलनिधूतभ्रान्तपणल्लणाशवनम् ॥ भ्रूताकाशे  
चिठालानमवलंब्यविलाकय ॥ ३९ ॥ स्वसकल्पनकालुष्यविनिवार्यात्मनात्मन ॥ परप्रसादमासायपरमानदवान्भव ॥ ४० ॥ सर्वश  
क्तिमयोत्यागमायपथाभावयत्यलम् ॥ तत्तयापस्यतितदास्वसकल्पविवृप्तिम् ॥ ४१ ॥ सकल्पमात्रभेवेदजगन्मिथ्यात्वमुत्थितम् ॥ अ  
र्मकल्पनमात्रेणनक्ष्णकपिविहीयते ॥ ४२ ॥ सकल्पवातवलितजन्मजालकटवक्रम् ॥ असकल्पानिलस्पगाहिश्राम्यतिपरपदे ॥ ४३ ॥ व  
प्याकरजलतिकामिर्मारुद्विपुगागताम् ॥ सकल्पमूलोद्धरणत्परिशोपवर्तीकुरु ॥ ४४ ॥ प्रतिभाससमुत्थानंप्रतिभासपरिक्षयम् ॥ यथाग  
धर्वनगरतयासंस्थतिविभ्रम ॥ ४५ ॥ प्रमुरस्मीतिविस्मृत्यतावच्छोषतिभूमिपि ॥ भूमिपोस्मीतिसंजातायावन्नास्यच्छटिस्मृति ॥ ४६ ॥  
राजसे ॥ ३९ ॥ संकल्पनानेतर्दिकउगायलमाह ॥ स्वावधेकति ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ पर्णतुणस्पक्षशा खडाल्लक्ष्मणपतिम् ॥ गुताकारोसर्बभूतल्लवाकारो ॥ ३९ ॥ ४० ॥ य  
दुत्तुल्लाकारजगोप्याक्वोणवायथाभावयतितयापयति ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ सकल्पक्षणेनपुरोवातनत्रलितकबलितजगत्प्रलितकक्षणाजालानाजलधराणाकबककसकल्ल  
क्षस्यपाभात्यानिलस्पस्वरोत्तरपक्षजालाकाराविश्राम्यतिविहीयतद्वृत्तियावत् ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ अविद्याकामसंकल्पनारोपियद्विजगद्भासेततद्विषयिभासमायमितिजीव  
न्मुकापुत्रवसिद्धदुष्टद्विपयिषिपिप्यमद्व्यारायेमाह ॥ प्रतिभासेति ॥ ४५ ॥ यावद्वालनावरेषजगद्व्यतिभास-रोकहेतुर्नतुकरकालबिध्याशयेनाह ॥ प्रमुरिति ॥ ४६ ॥

ज्योतिर्भि सूर्यचंद्रशिवाङ्कणहूपैस्तमोभिरधकाराज्ञानतत्कार्यैश्चमुक्ता ॥ १३ ॥ तस्याःपूर्वपिक्षयायेविशेषास्तानाह ॥ घनेति ॥ सर्वेषांपरापरिणतिमित्युत्तरत्रोपमानतयास  
 बधः ॥ १४ ॥ यदापूर्वभूमिकैवाभ्यासवशाद्घनसौषुमादिवत्परापरिणतियातितदाआकाशोविद्यमानाशून्यशक्तिःपरमाकाशचिदंघनब्रह्माकाशभावमागतेवभूत्वाचेत्याशो  
 न्मुखतास्यजतीतिप्रेणान्वयः ॥ स्वतोव्युत्थानशून्यताभवतीत्ययपूर्वपिक्षयाफलतोपिविशेषइतिभावः ॥ १५ ॥ १६ ॥ क्रियाहिकालस्यकला परिच्छिन्नमवकाशसापेक्ष  
 वस्ताकाशस्यकलाताभ्यासकलेकालताकाशतेतत्परित्यागादेवत्यक्त्वा सकलदृश्यमात्रनकलयतीतिसकलाकला व्यावर्त्तनीयजडाभावान्नाजडा अनामिकाशब्दाभिला  
 पायोभ्यावक्ष्यमाणविशेषणसत्ताधत्ते ॥ १७ ॥ जायतस्वमसुषुमिभ्यस्तुर्योयोरिविन्द्रहिरण्यगर्भाव्याकृतेभ्यस्तुर्योशस्तेनकलिताप्रथमानाम् ॥ १८ ॥ अतएवसर्वनिमित्तक

एषैवमनसोन्मुक्ताचिच्छक्तिःशांतिशालिनी ॥ सर्वज्योतिस्तमोमुक्तावितताकाशसुंदरी ॥ १३ ॥ घनसौषुसलेखावच्छिलांतःसन्निवे  
 शवत् ॥ सैधवांतस्थरसवद्वातांतःस्पंदशक्तिवत् ॥ १४ ॥ कालेनयत्रतत्रैवपरापरिणतियदा ॥ शून्यशक्तिरिवाकाशेपरमाकाशगातदा  
 ॥ १५ ॥ चेत्यांशोन्मुखतानूनंत्यजत्यंब्विवचापलम् ॥ वातलेखेवचलनंपुष्पलेखेवसौरभम् ॥ १६ ॥ कालताकाशतेत्यक्त्वासकलेस  
 कलाकला ॥ नजडानाजडास्फाराधत्तेसत्तामनामिकाम् ॥ १७ ॥ दिक्कालाघनवच्छिन्नमहासत्तापदंगताम् ॥ तुर्यतुर्यांशकलितामक  
 लंकामनामयाम् ॥ १८ ॥ कांचिदेवविशालाक्षसाक्षिवत्समवस्थिताम् ॥ सर्वतःसर्वदासर्वप्रकाशस्वादुत्पराम् ॥ १९ ॥ एषाहितीया  
 पदताकथितावसुव्रत ॥ तृतीयंशृणुवक्ष्यामिपदंपदविदांवर ॥ २० ॥ एषाहृक्केत्यवलनादनार्थापदंगता ॥ ब्रह्मात्मेत्यादिशब्दार्थाद  
 तीतोदतिकेवला ॥ २१ ॥ स्वैर्येणकालतःस्वस्थानिष्कलंकपरात्मना ॥ तुर्यातीतादिनामत्वादिपियातिपरंपदम् ॥ २२ ॥ सापरापरमा  
 काष्ठाप्रधानंशिवभावतः ॥ चित्येकानिरवच्छेदादृतीयापावनीस्थितिः ॥ २३ ॥

सार्वकालिकसर्वस्तुगोचरेभ्यःप्रकाशेभ्यःप्रथाम्यःस्वादुभ्यश्चानदेभ्यश्चतत्परांतादृशोल्कर्षवतीसृष्टहणीयतरांच ॥ १९ ॥ उक्तांतुर्याख्याद्वितीयभूमिकामुपसृत्स्यतृतीयामव  
 तारयति ॥ एषेति ॥ पदभूमिकाम् ॥ २० ॥ तस्यापूर्वपिक्षयायेविशेषास्तानाह ॥ एषेत्यादिना ॥ दृक्ब्रह्माकाराअखडट्यंचिश्चेत्यतद्याप्रब्रह्मतयोर्वलनात्क्षीरोदकवेदकीभा  
 वान्मयतिगोचरयतीतिनामाहकाशःअर्थतोगम्यतेइत्यर्थोभासाशस्तुभयशून्यतापदंगता ॥ अतएवब्रह्मात्मेत्यादिपदवाक्यार्थादीतीता ॥ तथाचसंप्रज्ञातसमाधिगम्यैवपू  
 र्वभूमिकाइत्यत्वसंप्रज्ञातसमाधिप्रतिष्ठागम्येतिविशेषइतिभावः ॥ २१ ॥ स्वैर्येणषड्भावविकाराहिल्येनकालतोपिस्वस्थास्थिरा तमसोपिपेरेणआत्मनास्वैवैवनिरस्तकल  
 का ॥ याअतिशयितपरंपदपरमपुरुषार्थइत्यर्थः ॥ २२ ॥ सर्वेषांपरांपरापरमाकाष्ठाअवधिः ॥ शिवभावतःपरमंगलत्वात्सर्वैभ्योमगलेभ्यःप्रधानम् ॥ एकामुख्यानिरव  
 च्छेदाचिच्छित्तिरहिताचित्तिस्थितिसृतीयेत्यर्थः ॥ २३ ॥

अकलकस्थितिमाह ॥ शुद्धति ॥ सत्याषाढसत्यावाप्त्येवमादिभिर्दिकल्पनामशब्दार्थैः सर्वैर्विमुक्ताभ्यवहारेसेवनामरूपात्मिकापिस्वैश्वर्यस्वभावासेत्यर्थ ॥ ५ ॥ उक्तनिष्कलकस्थितिप्रतिष्ठार्थं शुभुमादिभूमिकाशेषाद्वशायितुमुपक्रमते ॥ सर्वमिति ॥ सर्वपूर्णितरुपममसिबआकाशाभिप्रथमविकसतीत्याकाशविकासातथाविधयास्वमायासत्याजापत्स्वमयुमितलक्षणैः षट्स्थितिसंहारलक्षणैरध्यात्मार्थिशूनाधिभूताधिबलक्षणैर्बाचिमार्गैः प्रवृत्तजगन्मनसैर्बर्जितम् ॥ ६ ॥ अतोमनश्छेदेनैवास्पृच्छेदइत्याह ॥ मनवतेति ॥ सत्यस्यालोकात्वाशास्कारात् ॥ ७ ॥ एतत्स्वबोधेनकल्पनाभिः सहमनसिच्छिन्नेप्रथमयस्याभूमिकायाजीवन्मुक्तस्यस्थितिर्भवतितालक्षणैनाकाशवर्शयति ॥ श्रुएकीजापमेत्यादिना ॥ इतिनामिका श्रुटयपारपरपत्यप्यरीरामस्यमद्भिमानमितीतिशोकइतिश्वेताश्वतरकाठकश्रुत्योऽच्छादोम्येस्वपितनामनिर्बन्धनेत्वापिदूतीतिविभ्रागेवइतिपेनम्यवृत्तत्वादितिनामिकेत्यर्थ ॥ यद्यप्यहमप्युमावपिस्वपितनामालिताप्यपितस्वबाधेनाज्ञानलिगादिबाधस्योपाधेर्यस्यामविषयालयलायोरभावाव्ययबोधक

शुद्धानिरशासत्यावाप्त्येवमादिभिः ॥ विमुक्तानामशब्दार्थैः सर्वैः सर्वात्मिकापिस्वम् ॥ ५ ॥ सर्वनिरुपमंशतमनसैतच्चिमागं  
 म् ॥ नमोदंष्ट्रितंनक्षरात्त्याकाशविकासया ॥ ६ ॥ मनसामनसिच्छिन्नेस्वैर्द्विद्रियावयवात्मनि ॥ सत्यालोकाजगज्जालेप्रच्छन्नेविल  
 यगते ॥ ७ ॥ छिद्यतेरीर्णससारकलनाकल्पनात्मिका ॥ श्रुएकीजोपमासत्ताजीवस्यइतिनामिका ॥ ८ ॥ पश्यतीनामकलितोत्सृजती  
 वेत्यचर्वणाम् ॥ मनोमोहाद्भ्रान्तिर्मुक्ताशरदाकाशकोशवत् ॥ ९ ॥ शुद्धाचिद्भावमात्रस्याचेत्यचिच्चापलगता ॥ समस्तसामान्यवती  
 प्रवतीर्णप्रवार्णवा ॥ १० ॥ अपुनर्भवसौप्तपदपादित्यपीवरी ॥ परमासाद्यविश्रांताविततेपदे ॥ ११ ॥ एतत्तेमनसिस्फीणे  
 प्रथमकथितपदम् ॥ द्वितीयंश्रुणुवित्रैश्शरकेरस्या सुपावनम् ॥ १२ ॥

स्यापिशब्दस्यनिरुत्तोरूपम्ययंकरइतिशब्दएवावशिष्टरूपात्मामसपचतइतिभाष ॥ ८ ॥ एवमसंस्तुदस्यबाधेनापरोसदृश्याप्रपरोयोत्तरयतीइत्यतस्यानामतरमित्याह ॥  
 परयतीति ॥ वेत्यचिन्तविषयस्यचर्णपुनः पुनः प्रीत्यानुस्मरणउत्सृजतीत्यजती ॥ ९ ॥ प्रायेत्यचिच्चापलगतापिसर्पतचित्त्वभावमात्रस्यासमस्तस्यासामान्यसत्तातद्वती  
 तन्माधेणपरिशिष्टेतिथावत् ॥ जनेजीवइत्यायनेवतीर्णोऽर्थावबोयस्याम् ॥ १० ॥ सौप्तमितिपदस्यश्रुनिरतिशयानवात्कस्तुमंस्वलात्कारूपमितिच्छादोम्यकृतव्युत्पत्त्यनु  
 रूपयत्यादित्यपंभारात्अन्यज्ञानंतिज्ञानमपहितस्तस्यभाष पदित्ययम्यमोधिरोऽजिनोऽकामइतद्विमुक्त्युपवर्शितलक्षणविह्वनुभवसिद्धसंयोजनव्याणाराहइत्यादि  
 नामानुयायनविह्वरूपयानांनवतशतशतगुणोऽपरोसरोऽष्टद्विषयानवसीकरमद्भ्यार्णबायितत्वेनश्रुतिर्दृशितनिरतिशयानवरूपतनपीवरी ॥ अथवासौप्तपदस्यसौप्त  
 स्थानस्यपत्यादित्यनिराल्ताविषयौत्सृचिदेकपयन्युक्तानंदस्वपकारात्स्वकूपतेनपीवरी ॥ अतएवज्ञानस्यागलक्षणयामद्भ्यामपवनामिकापिसेतिभाष ॥ ११ ॥ उपरस्यान  
 वनापिप्यव्यवहितपदस्यानुपपद्यति ॥ एतदिति ॥ शरकेचिच्छेकेर्द्वीकाराहा ॥ १२ ॥

ब्रह्मविष्णुहारादीनामत्रयः परमः पिता ॥ महादेवः परात्मासौ पूज्यसीमात ईर्यते ॥ १ ॥ अक्तवात्सल्यानिशयान्मविकामविश्वो मद्भाग्योदयेन प्रेरितः सन्बहिर्विकामनेन चो  
 न्मीलन आदेस्वीचकार ॥ १ ॥ हरस्यमुखलक्षणनिर्मलत्वात्त्रिपुङ्गुशरदभरेवा कितत्वाच्चाकाशतले उदितोदृशा चंद्रसूर्याभिलक्षणेन त्रिणां च योवो धसमाधेः प्रबुद्धतां चोतयामा  
 स ॥ यथासमुद्रकान्धेघसपटकाद्वावाञ्जुमिसंपुटाद्वा उद्गतः अशुनाराशिरक्तौऽर्द्योतयतितद्विद्व्यर्थः ॥ अर्कअशुराशिरित्युत्वविषयेयत्वच्छादसम् ॥ २ ॥ तत्र भगवास्तस्त्वबोधो  
 पयोगितया उपायोपेयसौप्रथममाह ॥ मुने इति ॥ हे मुने त्वया प्रथममनन विचारमाहूयसन्निधाप्यस्वस्य प्रतीच सत्तापारमार्थिकरूपमेवाशुभीयताप्रमाणैर्निर्ययताम् ॥ तत्र  
 प्रतीचि अनर्थबहिर्मुखत्वापादेन सवार्थानर्थमूलत्वमर्थयुष्मत्सत्यययोग्यमचिदशमाआहर ॥ यथाअचलमेवाकाशपवनः स्पृशतानयस्तापरजो जाड्यादिभाजकरोतितादृशमि  
 तित्वमर्थोपमा ॥ ३ ॥ ननुत्वमर्थेष्वपि द्रष्टव्यहेयमुपादेयवद्भस्ति तत्कुतोनादत्तं व्यतत्राह ॥ द्रष्टव्यमिति ॥ येनाश्रुतं श्रुतं भवत्यमतममविज्ञातविज्ञातभवतीत्यादिश्रुतेराल्मद  
 शनैव सर्वद्रष्टव्यानां तत्त्वतो दृष्टत्वाद्दृष्टैर्वाभ्रैः समसहकिप्रयोजनम् ॥ तद्विदस्तस्त्वविदः ॥ ४ ॥ उपात्तादृष्टार्था प्रहीणा अनिष्टाश्च चित्ताश्वासानेहे  
 श्रीवसिष्ठ उवाच ॥ ततो मूढैर्न हरगौरीकमल्लिनीसरः ॥ मद्दिकामोन्मुखः स्वैरविकामो वरिहराददे ॥ १ ॥ दृश्योद्योतयामासमुखा  
 काशतलोदितः ॥ बोधं समुद्रकादकं अशुराशिरिवोद्गतः ॥ २ ॥ श्रीश्वर उवाच ॥ मुने मननमाहूयस्वसत्तैवाशुभीयताम् ॥ त्वमर्थ  
 माहरानर्थपवनः स्पंदतामिव ॥ ३ ॥ द्रष्टव्यमिहयल्लिचि तद्दृष्टिकंसंभ्रमैः ॥ नहि हेयमुपादयंचेहपश्चात्तद्विदः ॥ ४ ॥ शांत्यशांतिमया  
 नेतां चित्तान्दलयन्नसिः ॥ धीरोसिना न्यथास्थित्वात्वमेव भवचात्मदृक् ॥ ५ ॥ इमां दृश्यदशामाशुबाल्यबोधायवापुनः ॥ समाश्रि  
 त्यमदुक्तं वंश्रुणुषीं स्थितेन किम् ॥ ६ ॥ इत्युक्त्वा बाल्यबोधस्वमाभवेति त्रिशूलधृक् ॥ प्राणेनेदेहगहंपरिस्फुरति यंत्रवत् ॥ ७ ॥ प्राण  
 हीनंपरिस्पंदं त्यक्त्वा तिष्ठति मूकवत् ॥ चालनीपावनीशक्तिः शक्तिः संवेदनीचितिः ॥ ८ ॥

तुत्वाच्छ्रुतिमयास्त एव विपरीताविक्षेपहेतुत्वाद्दशातिमयास्तानेतां चित्तान्दलयस्त्वमेव धीर-असिरसि अन्यथा तु न धीरोसि ॥ अतः आस्थित्वा आस्थाविधाय आत्मदृक् चाद्दी  
 रश्च भव ॥ तथा च दृश्याकारानास्कृतिचिदात्मस्वभावावस्थितेरेव मुख्यः कल्प इति भावः ॥ ५ ॥ तत्र चैवमसमर्थस्तहित्वा प्रयेकं चित्कालश्रवणाद्यनुकूलं कतिपया भववा  
 स्यदृष्टिमवलब्धनिरतरतस्त्वप्राप्तयेयतस्वनकदाचिदपि प्रमादादुपरमस्वेत्याह ॥ इमामिति ॥ बाल्यबोधाय सूर्योद्यथा सर्वलोकस्य चक्षुर्न लिप्येते चाक्षुर्बैवास्त्रिदोः ॥ एकस्तथा  
 सर्वभूतात्मानलिप्येते लोकदुःखेन वास्य इति श्रुतौ अलेपकत्वसमर्थनाय सर्वप्रचवासत्वेन दर्शितस्यात्मनो बोधाय तूष्णींमात्मलाभप्रयत्नविना स्थितेनावस्थितेन किकः पुरुषा  
 र्थ इत्यर्थः ॥ ६ ॥ बाह्याकारदर्शनानामध्ये देहात्मतादर्शनमेव महानर्थः सर्वानर्थबीजचेतितदेवममत्याजयितुं भगवान्प्रवृत्त इति वसिष्ठ आह ॥ इत्युक्तेति ॥ त्रिशूलधृक् इति  
 प्रागुक्तकल्यातरमुक्त्वात्त्वबास्य देहात्मतावबोधो यस्य तथा विधोभाभवत्याशयेन वक्ष्यमाणे देहात्मताभ्रमनिरासोपायमाहेति पूरयित्वा व्याख्येयम् ॥ त्रुटितो वा प्रथोत्रान्वेष्यः ॥  
 तत्र देहस्य क्रियाशक्तिरिव चेत्तन शक्तिरपि परायत्तेतिनात्मप्रसक्तिरित्याशयेन प्राणाधीनदेहचेष्टेत्याह ॥ प्राणेनेति ॥ ७ ॥ देहस्य चालनीचलनानुकूला क्रियाशक्तिः पावनीपवन  
 प्रयुक्ता ॥ संवेदनीशक्तित्वात्तु आत्मचित्तिरेवेत्यर्थः ॥ ८ ॥

अस्यांश्रुगार्थाभूमिकार्यास्थितिः सासंभ्यं शीवशास्त्रप्रसिद्धपञ्चम्यभ्युत्तिप्रसिद्धधूमार्धिरायम्यसाव्यगेम्यलैरभ्यप्रिष्ठपास्तिफलमूखलोकभेदयामेभ्यश्च दूरगा अतोहे  
 अगममाषिष्यसागरविपयतांसमायानिक्रियुत्वयमेवानुभूयतइत्यर्थ ॥ २४ ॥ अभ्योजापदाविमार्गेभ्य कलनाया लसापेक्षनुयत्वसव्यायाश्रयातीतइतिष्वरूपयोर्वेव  
 सनातनो नित्योनाम्य ॥ अतोभ्यवापिमिथुनेति श्राव ॥ २५ ॥ तन्मयवेवनाचतुपादानकत्वदशानात् एतन्मयम् ॥ उपादानतीताद्विलीयसत्यसवेवनाचुदनेवच ॥ द्विविध  
 विकल्पानतीतमित्यर्थ ॥ २६ ॥ तदवस्पष्टमाह ॥ नेवमिति ॥ स्वस्यकोशउदरतद्वत् ॥ २७ ॥ कुनलसमेभ्योपिसमाभासतत्रहेतुमाह ॥ अद्वैतैकपादितिद्वाम्याम् ॥ प्रलयाम्बि  
 वरूपक्याभावेपिस्वात्मनिसंशोभ स्यान्नेत्याह ॥ असंशोभादिति ॥ कुतोसंशोभलघाह ॥ घनेपिसंधवत्त्वंद्वत्वादिविकारस्तत्रसएषदृष्टस्त्वत्किनस्यात्  
 प्राह ॥ अविकारादिसत्त्वादिति ॥ आद्विपदाद्विषयपरिग्रह ॥ चिरनित्याअपिकालाकारादयोनित्यायसाचादृशतया ॥ २८ ॥ सतामसतामपिशिशुकस्वितनम शिलाको

चिरमस्याप्रतिष्ठायामर्वाध्याध्वगदूरगा ॥ साममाप्यगवचसानसमायातिगोचरम् ॥ २४ ॥ त्रिभार्गकलनातीतमितेकथितमुने ॥  
 तिष्ठतस्मिन्येनित्यमितेदेवमनातन ॥ २५ ॥ एतन्मयमिदविश्वंमनेतन्मयवेदनात् ॥ सत्यसवेदनात्नेदनचनेदंमुनीश्वर ॥ २६ ॥ नेदं  
 प्रवर्ततेऽक्रिचिन्नदंकिचिन्नवर्तते ॥ शांतसमसमाभासप्रयंतस्वस्यकोशवत् ॥ २७ ॥ अद्वैतैक्यादसंक्षोभाह्ननचेतनयातया ॥ अविकारा  
 दिमत्वाच्चनित्यानित्यतयाचिरम् ॥ २८ ॥ चिह्नत्वाच्छिशुशिलाकोशानाजगतामपि ॥ मनागपिनभेदोलिसतामप्यसतामपि ॥ २९ ॥  
 समस्तंमुनिवंशांतमतीतंवाग्वित्सासत ॥ ओमित्यस्यचतन्मात्रानुयांसापरमागति ॥ ३० ॥ ॥ श्रीवाल्मीकिरुवाच ॥ ॥ इत्युक्तवा  
 नमलदृश्यपरिणामतोस्मिन्यारंपदेममुपशातरवाभिधाने ॥ तूष्णीमतिष्ठदमुनामुनिनाचसार्धविश्रांतवत्तियतत्रमुहुर्त्तमीश ॥ ३१ ॥  
 इ० वा० वा० ढे० मो० नि० पू० श्रीपरमेश्वरोपदेशानामचतुस्त्रिंश सर्ग ॥ ३४ ॥ ॥ ६३ ॥

शानांजगतामपिचिह्नत्वान्वननागपिभेदोलीनिसमसाभासमितिष्ठदूकमिति श्राव ॥ २९ ॥ उक्तेवदनुयतीतत्वमुपावयन्मुपसहरति ॥ समलमिति ॥ ओमित्यस्याशर  
 स्वविराहदिभिरकारादिमायोभेदेकस्वितेश्चतुभिः पादैः अविभाक्तस्ययानाद्विदुराकिशाताख्यालास्याकर्षभाप्रायामाश्लासुनुयशाताख्यासापरमागति ॥ तस्याद्विओ  
 तानुसाधनुसा विकस्याख्यामुस्थितिपुअविकस्याख्यानुरीयानुरीयातापनीयशुद्धीपरमागतिव्यत्यादितेति श्राव ॥ ३० ॥ ईश शिवइतिवर्णितप्रकोणोक्तवानुपविष्टवानुसूअ  
 यअमनावसिष्ठनमुनिनाचावथै स्करनयादिभिश्चत्सार्द्धसम्पुपशातोत्वभ्रणवार्धमात्रसमागोयभेतिव्युत्सख्याशातरवाभिधानेअस्मिन्सयसंसारपातुनीयनुरीययदेअ  
 लापाट्टुंभूजानरचिपतदैकस्वेनपरिणामनोविश्रांताहसियस्यतयापिधममभवसिष्ठाअमेमुहुर्त्तंनिवेष्टएववतिष्ठर ॥ ममसपरमपदविश्रांतीतवधीमसर्वद्विषयवेयानाकु  
 डीभाषादिभिः श्राव ॥ ३१ ॥ ॥ इतिवासिष्ठव तात्पर्यकाशेनि पू० चतुस्त्रिंश सप्त ॥ ३४ ॥ ॥ ६४ ॥

वेदावेदार्था सर्गादि क्रममा सागोपांगक्रियाकलापाउपासनभेदाब्रह्मत्वनवव्युत्पादनोपायभेदाश्चतदधिकारिणो जीवास्ते पांका म कर्मधा मना जनन मरणाद्यनर्थकटाथ्वेत्येतेषामा  
वलीपक्तिरूपाविद्येति पूर्वचान्वय ॥ अविद्याविलासेभेदास्त्वानत्यादृक्तमशक्या इत्याह ॥ तत इति ॥ २० ॥ वर्णनासुक पुरुषः क्रमत इति क्रमः समर्थ स्यात् न कश्चिदित्यर्थः ॥  
अथवा क्रम्यत इति क्रम प्रयोजनम् किप्रयोजनस्यान्विकिदित्यर्थः ॥ यतो ब्रह्म विष्णुश्चादयो पितृदधीनशरीरोपाधिपरिग्रहात् अत अयं चिदात्मा महादेव स्तेषामपि पितेत्यर्थः ॥ तथा  
चाथर्वीशिर श्रुतिः ॥ ध्यायति शानप्रथ्यायितव्यम् सर्वमिदं ब्रह्म विष्णुरुद्रे स्ते स प्रसूयते सर्वाणि चेद्वियाणि सह भूते न कारुणं कारुणा नायाताध्याता कारुणं तु ध्येयः सर्वैश्वर्येण सप  
न्नः सर्वैश्वर्यशशुक्राकाशमध्ये इति ॥ पुराणेष्वप्युक्तम् ॥ त्रयस्ते कारुणात्मानो जाताः साक्षान्महेश्वरात् ॥ तपसातोषयित्वा तपित्स्परमेश्वरम् ॥ परस्परस्माज्जायते परस्परजद्वैपि

वेदवेदार्थवेदादिजीवजालजटावली ॥ ततस्तस्या अनंतायाः प्रसृतायाः पुनः पुनः ॥ २० ॥ संपन्नदेशकालायाः क्रमः स्याद्वर्णनासुकः ॥  
ब्रह्मविष्णुहरादीनामतोयं परमः पिता ॥ २१ ॥ मूलबीजं महादेवः पल्लवानामिव ह्रुमः ॥ सर्वसत्त्वाभिधः सर्वः सर्वसंवेदनैककृत् ॥ २२ ॥ सर्व  
सत्ताप्रदो भास्वान्वद्योभ्यर्च्यश्चतद्विदः ॥ प्रत्यक्षवस्तुविषयः सर्वत्रैव सदेदितः ॥ २३ ॥ संवेदनात्मकतयागतयासर्वगोचरम् ॥ नतस्या  
द्वानमंत्रादिकिंचिदेवोपयुज्यते ॥ २४ ॥ नित्याहूतः ससर्वस्योलभ्यते सर्वतः स्वचित् ॥ यथां वस्तुदशां यातितत एव मुने शिवम् ॥ २५ ॥ स्व  
रूपंसमवाप्नोति रूपा लोकमनोदृशाम् ॥ आद्यं पूज्यं नमस्कार्यं स्तुत्यमर्ष्यं सुरेश्वरम् ॥ २६ ॥ एतंतं विद्विद्वेद्यानां सीमांतं महतामपि ॥ ए  
तमात्मानमालोक्य जराशोकभयापहम् ॥ संशुष्टबीजवज्रं तुर्नभूयः परिराहति ॥ २७ ॥ सकलजंतुपुत्र्यत्वभयप्रदं विदितमाद्यमुपास्य  
मयत्नतः ॥ त्वमजमालगतं परमं पदं भवसि किंपरिमुद्यसिदृष्टिषु ॥ २८ ॥ ॥ इ० वा० दे० मो० नि० पू० महादेवस्य पूज्यसीमांतत्व  
कथनं नाम पंचत्रिंशः सर्गः ॥ ३५ ॥

ण इति ॥ २१ ॥ महत्यपरिच्छिन्ने आत्मज्ञानयोगैश्वर्यमहीयते पूज्यते सर्वोत्कर्षेण तत इति महादेवः ॥ तथा च श्रुतिः ॥ य सर्वात्मावाप्नोति त्वज्यात्मज्ञानयोगैश्वर्यं महति महीयते तस्मा  
दुच्यते महादेव इति ॥ सर्वेषासत्वानावलानि अभिधाश्वयस्य ॥ २२ ॥ तद्विदस्तपरिचितवतः पुसः प्रत्यक्षप्रतीद्वियप्रतिवस्तुचस्फुरद्रूपत्वात्स एव विषयानान्यः ॥ २३ ॥ सन्निधा  
नार्थमाद्वानप्रकाशनार्थं च मन्त्राउपयुज्यते ॥ सर्वगते सदास्फूर्तिरूपे तु तस्मिन्नाद्वानमद्यो प्रयोजनमस्तीति भावः ॥ आदिपदात्प्रतिष्ठापनावगुठनावरोधनादिपरिग्रहः ॥ २४ ॥ तत  
एव लभ्यते ॥ २५ ॥ रूपाणातदालोकनानातन्मनलक्षणानामनसा तसाक्षिदृशश्चस्वरूपस्वयमेव आमोति धेत्ते नान्यदित्यर्थः ॥ अतस्तेव सर्वपूजादिव्यवहाराणामाद्युर  
स्फूर्तिकदेवपूजादियोग्यविद्धि ॥ २६ ॥ एवमेव यानामप्यमेवसीमेत्याह ॥ एनमिति ॥ २७ ॥ यत्सकलजंतुषु विदितसत्त्वं स्यादाद्यत् अयत्नत उपास्यतदजपदत्त  
मेव भवसि अतः किवाद्यदृष्टिषु परिमुद्यसीत्यर्थः ॥ इ० वा० म० ता० नि० पू० पंचत्रिंशः सर्गः ॥ ३५ ॥



तर्कयागाम् मूलमाययम् विनश्यत् विच्छन्नि लुनविनश्यतीत्याह ॥ विनश्यत् इति ॥ १ ॥ कुनोविनश्यतिप्रोपपत्तिमाह ॥ मन प्राणमयेदति ॥ लिङ्गेवहसवस्त्रिनेद्विनिया  
 १२ ॥ १८ ॥ आयेने निरायणमभिम्यस्यते ॥ १० ॥ स्थलेदेहमात्रस्वनुचिद्विभ्यन्नि ससर्थात्मलिनत्वविदित्पट्टिनोपपावयति ॥ सवपीत्यादि सार्धेन ॥ ११ ॥ १२ ॥ अत  
 एवमर्गनापि चिम्यापाकत् फाहृतत्वात् लिङ्गेदेहाद्यप्रयासक्रियायुस्त्वत्त्वबोधे चासमयास्लिङ्गेवे अनादृतत्वात्तद्विद्यारतदुभायसमर्थेत्याह ॥ सर्वगति ॥ बासाकारेणोच्छ्रूना  
 द्रापादुद्विष्टेने निमित्तादेहपटस्पर्शिकमति समर्था ॥ ब्रह्माकारो धानुमायाकेलकविमलास्वयमेव परमशिव परमकस्याणैकब्रह्मास्प्यवतिष्ठतमर्थ ॥ १३ ॥ अत एवा  
 भिम्यक्ताशिवेश्वरसत्तास्त्वनिमित्तत्वादीम्यनिपाततदतिप्युत्सप्यारेवदतिविद्वत्सदस्याह ॥ विदुरिति ॥ तस्याआभासमभिम्यक्त्वरूपम् ॥ त्वभिम्यक्त्युक्तपविबहुरिहरा

माभुताखादपि स्वच्छासत्सत्तैवान्नकारणम् ॥ विनश्यत् प्राणदेहौवियोगान्मरुदेवच ॥ ९ ॥ चिदात्माखादपि स्वच्छोनविनश्यतिकिं  
 भ्रमे ॥ मन प्राणमयेदेहेचित्तत्वपरिजायते ॥ १० ॥ मुकुरेत्यमलाभासंप्रतिधिषप्रवर्तते ॥ सद्यग्रगतवस्तुप्रतिधियक्रियाविना  
 ॥ ११ ॥ ययानास्तिमलोपेते मुकुरे मुनिनायक ॥ तयानास्तिगतप्राणेवियमानेपि देहेके ॥ १२ ॥ सर्वगापिचिदुच्छूनयोधात्संपदादिक  
 ॥ ११ ॥ योधात्कलकविमलाचिदेव परमशिवम् ॥ १३ ॥ विदुर्दवतदाभासं सर्वसत्तार्यदतया ॥ सहरि सशिव साज सभ्रह्माससुरेश्वर  
 ॥ १४ ॥ अनिलानलचक्राकवपुस्सपरमेश्वर ॥ स एपसवगत्यात्माचित्स्वनिश्रेतन स्मृत ॥ १५ ॥ देवेशो देवभृद्भ्राता देवदेवो दिव पति ॥  
 कणाल्नायसइव वारिधेरिव धिदव ॥ परस्मात्परिनिर्याता ब्रह्मविष्णुहरादय ॥ १६ ॥ येनामतेजगत्येते ब्रह्मविष्णुहरादय ॥ १७ ॥  
 रातशावेयमविप्योटेतिपीवरी ॥ १९ ॥ स्थितेपुत्रमवीजेपुकल्पनाजालकटपु ॥ सहस्र

रिकानामप्युट्टरेत्स्वमित्याशयेनाह ॥ सहरिरिति ॥ अजोहिरण्यगम ॥ ब्रह्माचतुमुक्त ॥ १८ ॥ चित्स्वनि सर्वधितम्याकर ॥ १९ ॥ येनामकेचनमहाचित समुद्रासनि  
 रनिशयानभिस्त्वक्तिनाप्यनमूर्त्तीबामिव्यामोहपरब्रह्मानभवतिने एतेजगति ब्रह्मविष्णुहरादय परमेश्वेवा प्रतिष्ठादित्यर्थ ॥ १९ ॥ यस्तु परब्रह्मेव लक्ष्मणुद्योगैकेश्वे शाभिमानिन  
 एतेषु चारिकायापमाकिर्त्ना विष्णुकिर्त्तनायालक्ष्यतदत्याशयेनाह ॥ परस्मादिति ॥ १७ ॥ उवाच्युपहितभाधाम्याभ्यां कमादृताती ॥ इदं बाराक्षीयव्यवहारदरशोक्तमि  
 रंटरानुब्रह्मरीनामप्यादिनामगारिधेयानुषोपदेशात्सोबाधिपत्यन्तिरोभाबोनाअपि व्यवहारअधियाकृतमन्तिरेव न बालकीत्याह ॥ तेज्येत्यादिना ॥ १८ ॥ १९ ॥

१ कलकविष्णुविलस्यर्थः

वेदावेदार्था समादिमक्रमा सागोपांगक्रियाकलापाउपासनमेद्राह्ननचव्युत्यादुनोपायमेदाश्चतदधिकारिणोजीवास्तेपाका मकर्मधासनाजननमरणायथयैअटाश्वेत्येतेषामा  
वलीपक्तिरूपाअविद्येतिपूर्वत्रान्वय ॥ अविद्याविलासमेदास्वानत्याहुक्तुमशक्याइत्याह ॥ ततइति ॥२०॥ वर्णनासुक पुरुष. क्रमतइतिक्रम. समये स्यात्नकश्चिदित्यर्थ ॥  
अथवाकस्यतइतिक्रम प्रयोजनम् किप्रयोजनस्यान्विकिचिदित्यर्थ ॥यतोब्रह्मविष्वाद्योपितदधीनशरीरोपाधिपरिमहाअत. अयाचिदात्सामहोदेवस्तेषामपिपितेत्यर्थ ॥तथा  
चाथर्वशिर श्रुति ॥ ध्यार्यतिशानप्रध्यायितव्यम् सर्वमिद्रह्मविष्णुरुद्रेस्तेसप्रसूयतेसर्वाणिचेद्रियाणिसहभूते नकारणकारणानाधानाध्यानाकारणतुष्येय सर्वैश्वर्येणसप  
न् सर्वेश्वरशशभुराकाशमध्येइति ॥पुराणेष्वप्युक्तम् ॥ त्रयस्तेकारणालानोजाताःसाक्षान्महेश्वरात् ॥ तपसातोषयित्वातपित्स्परमेश्वरम् ॥ परस्परस्साज्जायतेपरस्परजयैषि

वेदवेदार्थवेदादिजीवजालजटावली ॥ ततस्तस्या अनंतायाः प्रस्यतायाः पुनः पुनः ॥ २० ॥ संपन्नदेशकालायाः क्रमः स्याद्दर्शनासुकः ॥  
ब्रह्मविष्णुहरादीनामतोयंपरमः पिता ॥ २१ ॥ मूलबीजं महादेवः पल्लवानामिव ह्रुमः ॥ सर्वसत्त्वाभिधः सर्वः सर्वसेवेनैकरुत् ॥ २२ ॥ सर्व  
सत्ताप्रदो भास्वान्वंघो भ्यर्च्यश्चतद्विदः ॥ प्रत्यक्षवस्तुविषयः सर्वत्रैव सदेददितः ॥ २३ ॥ संवेदनात्मकतयागतया सर्वगोचरम् ॥ नतस्या  
ह्यानमंत्रादिकिंचिदेवोपयुज्यते ॥ २४ ॥ नित्याहूतः ससर्वस्थोलभ्यते सर्वतः स्वचित् ॥ यांयां वस्तुदशां यातित एवमुने शिवम् ॥ २५ ॥ स्व  
रूपंसमवाप्नोतिरूपा लोकात्मनोदृशाम् ॥ आद्यं पूज्यं नमस्कार्यं सुत्यमर्थं सुरेश्वरम् ॥ २६ ॥ एनंतं विद्विद्विद्यानां सीमांतं महतामपि ॥ ए  
तमात्मानमालोक्य जराशोकभयापहम् ॥ संश्लेषबीजवज्जंतुर्न भूयः परिरौहति ॥ २७ ॥ सकलजंतुपुत्रत्वभयप्रदं विदितमाद्यमुपास्य  
मयलतः ॥ त्वमजमालगतंपरमंपदं भवसि किंपरिमुत्थसिदृष्टिषु ॥ २८ ॥ ॥ इ० वा० दे० मो० नि० पू० महादेवस्य पूज्यसीमांतव  
कथनंतामपंचत्रिंशः सर्गः ॥ ३५ ॥

णइति ॥ १ ॥ महत्परिच्छिन्ने आत्मज्ञानयोगैश्वर्ये महीयते पूज्यते सर्वोत्कर्षेण तत इति महादेवः ॥ तथा च श्रुति ॥ य सर्वात्मावाप्नरित्यज्यात्मज्ञानयोगैश्वर्ये महतिमहीयते तस्मा  
दुच्यते महादेवइति ॥ सर्वेषामत्वानावलानि अजिधाश्रयस्य ॥ २२ ॥ तद्विदस्तपरिचितवतः पुसः प्रत्यक्षप्रतीक्षिप्रतिवस्तुचस्फुरदूपत्वात्स एव विपयोनान्य ॥ २३ ॥ सन्निधा  
नार्थमाद्धानप्रकारानार्थचमत्राउपयुज्यते ॥ सर्वगते सदास्फूर्तिरूपेण तस्मिन्नाद्धानमत्रयो प्रयोजनमस्तीति भावः ॥ आदिपदात्त लष्ठापनावगुठनावरोधनादिपरिमह ॥ २४ ॥ तत  
एवलभ्यते ॥ २५ ॥ रूपाणातदालोकनानात्मनलक्षणानामनसातत्साक्षिशश्वररूपस्वयमेव आभोतिधेनेनान्यदित्यर्थ ॥ अतस्तेभवसर्वपूजादिव्यवहाराणामाद्युर  
स्फूर्तिकेदेवपूजादियोग्यं विद्धि ॥ २६ ॥ एवमेथानामप्ययमेवसीमेत्याह ॥ एनमिति ॥ २७ ॥ यत्सकलजंतुषु विदितसत् आभयप्रदं यत्सर्वस्मादायत् अयत्ततः तपास्यतदजपद्वल्  
मेवभवसि अतः किवाद्यदृष्टिषु परिमुत्ससीत्यर्थः ॥ इ० वा० म० ता० नि० पू० पंचत्रिंशः सर्गः ॥ ३५ ॥

मयैव्याद्वान्तस्यसवाकारणस्यिते ॥ सवास्याः द्विशुद्धेश्वसर्भ्यपपच्यते ॥ १ ॥ यतएतमालानमालोक्यनभय परिरोद्धिततोहोतुटमाप्र ससाररुज्जावधयनीतिरु  
 दमचासीदेसवस्यप्रगतदीश्वर स्वामीतद्विबुधलविद ॥ तथाचभ्रुति ॥ सदृशोमृडयतिन ॥ १ ॥ चिद्वाचुत्थारम् ॥ २ ॥ क्रियारास्या  
 यारणम् ॥ स्वसत्तयासर्भाधानांभावनसत्तामम् ॥ परमार्यतनुअकारणमभाष्यमभावत्सकष ॥ ३ ॥ चेतनीचानासवबुद्धिदृष्टनीचेतनप्रकाराक चेतनात्मनिजीयेष्यत  
 सात्तुधननिधिपै ॥ स्वप्रत्यभूतशल्यानांवासचेयानामपिचेतनं बुद्धिद्वितिव्यतिकृताभिव्यक्त्याप्रथयितारं चेत्यानापरमधिष्ठानतत्त्वभूत भूरिभावनआत्मानमेवमायया  
 श्रुत्यनभाकिरवतम् ॥ ४ ॥ आलाकानांशुसुरादीनामादित्यादीनांशालोकप्रकाराकम् ॥ तच्छुद्धस्योतिप्रायोरितिभ्रुते ॥ अनालोक्यश्चसुयापप्रकारायम् ॥ अलोक  
 प्रबलीशिकम् ॥ आलोकप्रकारम् ॥ ५ ॥ नषिपेतेसत्पृथिव्यप्रअस्सद्वाध्याकाराश्वयम् ॥ सत्यनध्यावहारिकणासत्येनप्रातिप्रासि  
 ॥ श्रीइश्वरउवाच ॥ ततश्चिद्रूपमेवैकमर्वमत्तांतरास्थितम् ॥ स्वानुभूतिमयंशुद्धदेवरुद्रेश्वरविदु ॥ १ ॥ यीजंसमस्तयीजानांसार  
 समारमस्तं ॥ कर्मणांपरमकमचिद्वातुविद्विनिमलम् ॥ २ ॥ कारणकारणोपानामकारणमनाविलम् ॥ भावनभावनीधानामभा  
 व्यमभवान्तरुम् ॥ ३ ॥ चेतनचेतनीधानांचेतनात्मनिचेतनम् ॥ स्वचेत्यचेतनंचेत्यपरमभूरिभावनम् ॥ ४ ॥ आलांकालाकममलम  
 नात्साप्यमलोरुजम् ॥ आलोकंयीजयीजौघंचिह्ननविमलविदु ॥ ५ ॥ असत्यसन्मयशांतसत्यासत्यविविजितम् ॥ महासत्तादिमत्तां  
 तेचिन्मात्रंविद्विनतरत् ॥ ६ ॥ स्वयमवतिरागाल्मारजकोरजनंरज ॥ स्वयमाकाशमप्याशुकुब्जमवतिमद्वितम् ॥ ७ ॥ अस्मिश्चिचेत  
 मिस्कारजगन्मरुमरीचय ॥ सुरिता प्रस्फुरिष्यतिप्रस्फुरतिचकोटय ॥ ८ ॥ स्वसत्तामात्रसपन्नपटमस्मिन्स्वतेजसि ॥ नकिंचनचसं  
 पन्नमन्यद्रौणयादिवानले ॥ ९ ॥ गर्भीकृतमहामेरुपरमाणुसमविदु ॥ आच्छादितमहामेरुपरमाणुसमविदु ॥ १० ॥ गर्भीकृतमहा  
 रस्योनिमपोमाबुदाहृत ॥ आरुतकल्पेनानेनमत्यकानिमेपता ॥ ११ ॥ वालाग्रकावप्यणुनांयामनेनाखिलामही ॥ सताम्बि  
 वमेनाप्युर्वीनास्यांतमधिगच्छति ॥ १२ ॥ अकुवन्नेवसंसारचर्नाकटतांगत ॥ कुर्वन्नेवमहाकर्मनफरोत्येवकिंचन ॥ १३ ॥

१ इतनर्षीनिकचित्वाह

महाकायोब्रह्मांडशरीरः ॥ १४ ॥ अथशब्दवाच्यषष्टिघटिकात्मकोपिप्रातःआद्यत्रिमूर्त्तमात्रात्मा ॥ परमार्थतस्तुनवाअथनापिप्रातः ॥ अथप्रातरादिश  
ब्दानायदित्तदधिष्ठानचित्तिलक्षणतदासैवसतत्तच्छब्दयोग्यइत्यर्थः ॥ १५ ॥ एवमुन्मत्तबालादिप्रलपितनिरर्थकापशब्दजालमपिसएवेतितेपुकांश्चिदनुकृत्यदर्शयति ॥  
भिद्विमिति ॥ १६ ॥ तथासत्यसार्थकवेदशास्त्रादिशब्दजालमपिसएव ॥ उक्तसर्वीपिडीकृत्यव्यतिरेकमुखेनाप्याहानतदस्तीति ॥ १७ ॥ अयमेवप्रह्लादेनापिप्रादृष्ट्वाप्रणतइति  
स्मारयन्मुपसहरति ॥ यस्मिन्निति ॥ १८ ॥ यत्रारोपादसतोपिसत्ताभवतीतिहुक्तसत्ताभावनायथायत्रानर्थकाअपिश्लोकासार्थकाभवतीतिदृष्टातप्रदर्शनमभिप्रेत्यानर्थ  
कश्लोकमुदाहरति ॥ यत्रेति ॥ यत्रइत्यादिकानाशब्दानामर्थश्रीःसत्यरूपिणीतिउत्तरसर्गाद्येनाव्यस्तत्रैतद्वाख्यास्यामः ॥ १९ ॥ ॥ इतिश्रीवासिष्ठमंतात्यर्थप्रकाशेनि  
र्वाण० पू० षट्त्रिंशः सर्गः ॥ ३६ ॥ ॥ सयोगादसतासत्ताशिवस्यानतशक्तयः ॥ प्रधानशक्तेर्नियतेर्दृष्ट्याचोपवर्ण्यते ॥ १ ॥ यस्मिन्नीश्वरेइत्यादिकानांसर्गा  
तोदाहृतश्लोकप्रकृतीनाशब्दानामर्थश्रीःसत्यरूपिणीसत्यप्रायाभवतितस्मिन्सर्वजगत्सत्तालक्षणस्यमणेःसमुद्रकेसुटप्रायेमायाशबलेसर्वेश्वरेकाविमलाभासाःशक्तयोनक  
चतीतिप्रेणान्वय ॥ तस्यश्लोकस्यलोकतःपरमार्थतश्चयथासत्यार्थतातथावर्ण्यते ॥ तत्रलोकतस्तावत्कश्चिद्दृक्षोनेनवर्ण्यते ॥ पल्लवैःकिसलयैर्दलैर्हीरितपत्रैश्चामलैरम्ला  
द्रव्यमप्येषनिर्द्रव्योनिर्द्रव्योपिहिद्रव्यवान् ॥ अकार्योपिमहाकार्योप्यकार्यवान् ॥ १४ ॥ अधाप्येषसदाप्रातःप्रातरप्यद्यतां  
गतः ॥ नवाद्यमद्यनप्रातस्त्वद्यप्रातश्चवासदा ॥ १५ ॥ भिद्विभिद्विखिलेमत्तपुरुषिच्छिलिसालघम् ॥ विविच्चलित्सदालोकालासोर्गा  
लुगुलुःशिली ॥ १६ ॥ इत्याद्यनर्थकंवाक्यंतथासत्यंसएवच ॥ नतदस्तिनयस्त्यनतदस्तिनयस्त्वसौ ॥ १७ ॥ यस्मिन्सर्वयतःसर्वयःसर्व  
सर्वतश्चयः ॥ यश्चसर्वमयोनित्यंतस्मैसर्वात्मनेनमः ॥ १८ ॥ यत्रांतरालगहनेनविलासवत्याहेलाविलोलघनसज्जितयामलेन ॥ मल्लेन  
पल्लवदलामलमालितानालक्ष्मीलताविरलितावलितेवमुष्टिः ॥ १९ ॥ ॥ इ० वा० वा० दे० मो० नि० पू० परमेश्वरवर्णनं नाम षट्त्रिंशः  
सर्गः ॥ ३६ ॥ ॥ श्रीश्वरउवाच ॥ ॥ इत्यादिकानांशब्दानामर्थश्रीःसत्यरूपिणी ॥ तस्मिन्सर्वेश्वरेसर्वसत्तामणिसमुद्रके ॥ १ ॥  
नैर्मालितानालतानामल्लेनकातेन सर्वतोलताभिरालिंगितेनेतियावत् ॥ अतएवानरालेषुस्कधकोटरशाखांतरलेषुगहनेनदुष्यत्रेशेनदुरोहेणेतियावत् ॥ स्वयचामलेनअम्ला  
नेनानेनरुणापुष्पफलपल्लवभ्रमरखगादिसमृद्ध्याविलासवत्याहेलयाअवहेलेनविलोलानितरलितानिघनानामेघानाविद्युत्सवलनस्त्रिधशिशिरश्यामतासौदर्यातिशयविभ्र  
मसजितानियया ॥ गजितयेतिपाठेसौदर्यातिशयाभिमानप्रयुक्तगर्जनानिययेतियोज्यम् ॥ तथाविधयास्वलक्ष्म्याटक्षतरेषुवनतरेषुसर्वजगतिवाप्रसिद्धालक्ष्मीलतास्वात्मन्ये  
वोपसयहहलित्तासकोचितामुष्टिरिवाऽविरलिताघनिकत्वेत्यर्थः ॥ अथवाभ्रगवात्विष्णुरत्रवर्ण्यते ॥ पल्लवैर्दलैश्चामलयावनमालयामालितानांपुरुषाणांमध्येमल्लेनश्रेष्ठेनाम  
लेनपरमार्थतोवसनभूषणादिनाचिर्मलेन अतरालेजठरेचतुर्दशभुवनभरितत्वाद्गहनेनविष्णुनाजगन्मोहनसौंदर्यविलासवत्याप्राग्भवेवहेलात्रिलोचनगजितयास्वदेहलक्ष्म्या  
स्वमालिगतीलक्ष्मीलक्षणाललनापिवलितामुष्टिरिवविरलिताअपृथक्कृतेत्यर्थः ॥ परमार्थतोप्यतरालेविचित्रकामकर्मवासनागहनेनाज्ञानलक्षणेनमलेनपल्लवप्राथैःसूक्ष्म  
भूतैस्तत्कार्यैर्दलप्राथैःस्थूलभूतैर्भुवनमदैश्वरमालितानाजगतायालक्ष्मीलतासोहेलयालीलयानभिसिविलोलानाघनानागजितमिवगजितंयस्यास्तथाविधयामहावाक्यश्रुत्या  
१ नयन्वषेतिकचित्पाठः

२ भुवनामोदैरित्यपिकचित्पुस्तकेपाठः ॥ इदपाठद्वयमपिमूलाननुगणत्वाद्द्विचरणीयम्

वित्तसन्वित्तसात्त्विक्याकारण्यामहेनप्रतिमुह्यताहनायवलितामुष्टिरिषअधिरलिताधिवेकघनीकृता ॥ एवमर्थातरण्यव्यत्यश्लोकस्यसुधीभिक्षुसानि ॥ इत्यादि  
कानामित्यमअदिपवदानर्पकलेनमसिद्धतमानिआरुद्रवरावाहिमिवाक्यानिगुसते ॥ आरुद्र व कबलपादुकाभ्याग्निप्रकाणि ॥ मन्नाखणिपृच्छतिपुप्रकाभा  
राजगुरुभायलधुनत्यकाच ॥ आस्यापिलौकिक पारमार्थिकोषार्थोब्रह्मसत्तयैवकस्वयितुराक्यते ॥ तथाहि ॥ लौकिकस्तावत् ॥ कश्चि मद्रवेराज कबलपादुकाभ्यामुपल  
क्षितोजरद्वयसादर्याञ्जद्वयोबाहीक स्वयहृद्द्वारिस्थित सम्पद्रकाणिमद्रेशमसिद्धिगीतनिगायतिनकाचिच्छुननश्चिस्सुरोगुकेनपुत्रेणसहलवणाकरप्रतिकेनचिदवारथक  
नकार्येणगिप्यतीतप्रपुशीबनकामाम्राह्मणभीलवणकरापथमागतइतिलोकेऽन्यधुत्वाहैराजन्चितिसवबुमानसवाभ्युठमायालवणाकरेच्छुननस्यकोऽय किंसमर्धलधुनमुतम  
इपमितिपृच्छतीत्यथ ॥ पारमार्थिकोपि ॥ कबलसदस्याअविद्यापादुकाप्रार्थेणालिगवहेनचक्षुराविह्वारिविययभोगार्थेस्थितोजरद्वयसदशोजीवोवैपयिकाण्येवमद्रका  
णितरीपुत्रादिसगलगीतानिविद्धिर्मुंवागायतिनमनागपित्स्वत्सविदक्षतेतमतादशामुपलभ्ययुनाम् ससारनरकाबायतइतिपुत्रोब्रह्मात्मताबोधत्स्त्वकामाम्राह्मणीवब्राह्मणीभ्रुति पृ  
च्छति हैराजन्स्वययोतिहेनविराजमानस्वसैतन्येनसर्वकाग्रजयश्चआत्मरुमायीसविविद्याकामकर्मवीजविनाशकत्वाह्यब्रह्मणाकरपरप्रायेत्वस्वरूपेपरमशुद्धेअत्यताप  
विप्रत्याब्राह्मणभोग्यलधुनन्यस्यभोग्यस्यकोऽर्षोमीन्यविचारस्तः ॥ तस्मात्परित्यज्यबासदृष्टित्वात्साराभोजनव्यशयेनकोयमालेतिकयमपास्त्रहे कतर सआत्मार्किका  
रणब्रह्मकृत सजगतात्प्रापृच्छतीत्यर्थ ॥ एवमशाहिमिविद्याक्षयेव्यर्थसत्ताऊसा ॥ भिद्धिभिद्धिमितिश्लोकस्यतुवालमत्ताधम्यकजस्थितानुकरणास्यानुकारिेस्वार्थे  
कानामविमलाभासात्सस्मिन्परमधिमणौ ॥ नकवंतिविधिन्यतिविचित्राणिजगतिया ॥ २॥ एवाधीजकणात्स्याचित्सत्तास्ववपुर्न  
यम् ॥ लब्ध्वाऽहृत्कालवार्थादिकरोत्येकुरमोदनम् ॥ ३॥ फेनावर्तविवर्त्तवर्त्तित्वर्त्तिनीरसरूपिणी ॥ कठिनैर्द्वियसवधेकरोतिस्यदभमभाम्  
॥ ४॥ एपाकुसुमगुच्छैर्पुरसरूपेणसस्थिता ॥ कचित्प्राणरंभेपुक्रोतिपरिफुह्यताम् ॥ ५॥ शिलांगस्याशिलांगाम्रासतीसत्यतापदम् ॥  
सगाधारदशान्धत्तेगिरात्र स्थितिलीलया ॥ ६॥ पवनस्यदकोशालरूपिणीवत्वर्गिद्वियम् ॥ ससाधयत्यलमसुतपितेवात्मतयातया ॥ आ  
बत्ता ॥ अनुकायत्यलव्यक्तत्वादेवव्याक्यते ॥ १ ॥ यावीजशरकयोजगतिविधिव्यतिआरोपयिता शक्य कानामविमलाभासास्फुटाभृत्वानकघतिनाविभक्ति ॥ २ ॥  
ता राक्तीरवयुस्योदाहरति ॥ एयत्वादिना ॥ श्रीसादिबीजकणात्स्या एयाएश्वरीचित्सत्ताश्लेषेपरिच्छुक्तमुक्तालवायाविसहकारिकारणानिलध्वाप्रथमकुरकरोतिकमेतद्बु  
लीभ्रयसाक्षारपुरुषभोग्यमोवनकरोतीत्यर्थ ॥ ३ ॥ फनाऽवात्ता विवत्ताश्चातवर्त्तनीयस्या तेव्यवधिनीअनुगतावारससायाम्यरूपिणीऐश्वरशक्ति कठिनशिलातलावि  
संबधेनिस्त्रेदोपसपणलक्षणजिह्वेद्विसययोगेत्तुरोपसर्पणरूपस्यदकरोति ॥ ४ ॥ रसरूपेणमकरसवलितगधरूपेण ॥ नासापुटयोऽपरिफुह्यताम् ॥ ५ ॥ शिलांगप्रतिमात  
बाभाम्याशिलाव्याप्तिरेणयुगसतीया ॥ व्यावहारिकस्यतापदम् ॥ अज्यतप्रतिसर्ग कार्यतबाधार शिलेतिभवविकम्पहरामविल्लैवधत्ते ॥ यथाअविकृतो गिरात्रस्वुणदक्षाल  
वादिकायाग्निधत्तैर्द्वित्यर्थ ॥ ६ ॥ एवपवनलक्षणोप स्ववानीसर्वक्रियाणांकोरस्तत्वालत्वरूपत्वमित्त्रियैस्पर्सापहणायससाधयत्यनुकूलयति ॥ यथापिताआत्मसुतत्व  
कार्येप्रवर्त्तयतिहृत् ॥ अनपारीत्याद द्वियांतरेव्यवित्तुहन्तिशक्योबोप्याइत्यर्थ ॥ ७ ॥

१ चित्तानुशिलांगानामितिपाठःपुलकइयेउपलब्ध ॥ मूलस्यपाठुचिह्नसेतिविरोध्यनुपकमलध्मवोप्यम्

यथाप्रवृत्तिशक्त्यासरतितथा निवृत्तिशक्त्या अशेषस्यजगत साराणासत्तानासपिण्ड एकधनमात्मानमधिकृत्यश्रवणमननाद्युपायै स्वसिद्धयेमोक्षायभावयित्वानेतनेतीतिस  
 वप्रतिषेधेनकिंचित्त्वशून्यत्वमिवसर्वस्यकरोति ॥ ८ ॥ सर्वशक्तिभेदानेकीकृत्यतत्कार्थ्यत्तामवधारयति ॥ आमहेति ॥ ब्रह्माविष्णुश्रुद्धश्वईश्वरश्रवसदाशिवइत्युक्त  
 र्षपरपरायापचमभीशानसदाशिवमभिव्याप्यनियति सर्वकार्यव्यवस्थापिकामूलशक्तिः ॥ १० ॥ कथतन्नियति स्वयभवतीतिचेन्नियमेनतत्प्रथाहेतुत्वादित्याह ॥ साक्षिणीति ॥  
 स्फोरुपरिच्छिन्ने ॥ आज्ञासेज्योतिषि ॥ ११ ॥ आकाशनगरगर्ध्वपुरतत्रत्यनाट्यमडपभूमिप्रायजागदादिषु ॥ १२ ॥ काइतिसामान्याविषयभागप्रभः ॥ कथमितिप्राति  
 स्विकप्रकारभेदप्रभः ॥ १३ ॥ १४ ॥ सोकामयनबहुस्यामितिश्रुतेःप्रथममिच्छासत्ताभिव्यक्तततोव्योमाभिव्यक्तौतत्सत्तातत्रकालात्मन सूत्रस्याभिव्यक्तौकालसत्तासतो

अशेषसारसंपिंडमध्यात्मानंस्वसिद्धये ॥ भावयित्वानकिंचित्त्वमिवस्वत्वंकरोत्यलम् ॥ ८ ॥ स्वसत्ताप्रतिबिंबाभमाकाशमुकुरोदरे ॥ ध  
 तेकल्पनिमेषांकंकालाल्पममलंबपुः ॥ ९ ॥ आमहापंचमेशानंपरिणाममयाइमे ॥ इवमित्यमिदनेतिनियतिर्भवतिस्वयम् ॥ १० ॥  
 साक्षिणिरफारआभासेगृहेदीपइवक्रियाः ॥ सत्येतस्मिन्प्रकाशतेजगच्चित्रपरंपराः ॥ ११ ॥ परमाकाशनगरनाट्यमंडपभूमिषु ॥ स्वश  
 क्तिवत्तंसारंपश्यंतीसाक्षिवत्स्थिता ॥ १२ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ ॥ शिवस्यास्यजगन्नाथशक्तयःकाःकथंस्थिताः ॥ साक्षिताकाच  
 किंतासांष्टंस्याक्वियदेवतत् ॥ १३ ॥ श्रीईश्वर उवाच ॥ ॥ अप्रमेयस्यशांतस्यशिवस्यपरमात्मनः ॥ सौम्यचिन्मात्ररूपस्यसर्वस्याना  
 कृतेरपि ॥ १४ ॥ इच्छासत्ताव्यामसत्ताकालसत्तातथैवच ॥ तथानियतिसत्ताचमहासत्ताचसुव्रत ॥ १५ ॥ ज्ञानशक्तिःक्रियाशक्तिःकवृ  
 ताकर्तृतापिच ॥ इत्यादिकानांशक्तीनामंतोनास्तिशिवात्मनः ॥ १६ ॥ ॥ शक्तयःकृतएवैतान्बहुत्वंकथमासुच ॥  
 उदयश्वकथदेवभेदाभेदश्चकीदृशः ॥ १७ ॥

नियतसस्थानभूतभौतिकविभोविनियतिसत्ताभिव्यज्यतेतासुसर्वास्वगुतामहासत्तेतिभावः ॥ १५ ॥ ऐश्वरानसाधारणशक्तिभेदानुक्त्वाजीवसाधारणांस्तानाह ॥ ज्ञानशक्ति  
 रिति ॥ कर्तृताप्रवृत्तिशक्तिरकर्तृतानिदृत्तिशक्तिश्चक्रियाशक्तेरवातरभेदौ ॥ यद्यपीच्छाशक्तिरपिजीवेस्ति तथापिज्ञानेश्वरवक्त्याविनास्वविषयसाधयतीतिक्रियाशक्तिपर  
 वशातत्रैवातर्भूतेतिभावः ॥ इतिसामान्येनपरिगणिताअपिप्रातिस्विकरूपेणगणयितुमशक्याइत्याह ॥ इत्यादिकानामिति ॥ एतेनचतुर्थप्रश्नस्याप्युत्तरमुक्तमेव ॥ १६ ॥ अ  
 द्वितीयेशक्तिमत्त्वभेदेएवनिमित्तदुर्बदूरेशक्त्यवातरभेदवैचित्र्यादीतिमन्यमानोवसिष्ठआक्षिपति ॥ शक्तितद्वतोभेदोभेदश्चविरुद्धःकीदृशःकिमुपपत्ति  
 कइत्यर्थः ॥ १७ ॥

मायिकविकल्पकस्मनापमुक्तचिद्वेदाएवराकयदस्युच्यतेतेवस्तुत शिवावभिन्नाएयेतिनकश्चिद्विरोधइत्यारापनेश्वर समापत्ते ॥ शिवस्येति ॥ अनतरूपस्येति ॥ मायाद्वित्व  
 रूपताऽर्थात्शिवगुणत राक्तिनःकार्यतन्धानतंक्रुवाणातस्यामत्यबर्धयतीवननुविहृतीतिश्राव ॥ मनायपिविकल्पनाभिन्मानवस्तुतदत्यर्थ ॥ १९ ॥ विभावनाद्विकल्पनात् ॥ तर  
 गाविभेदविकल्पैश्च उदकमिषबहुरकम् ॥ १९ ॥ ऋतुमासाविकालनियतिक्रमेणपरिशिक्षितानटादृष ॥ २० ॥ पराभिधानापराधइत्यकाला ॥ अपराभिधानाअघांतरकस्य  
 तदवयवरूपा ॥ सार्धश्वरस्यक्रियेतिक्रियेतिअथइच्छेतिकामवादिन कस्ययतुअस्माभिःश्लनामाश्रवात्काल कल्पनात्कल्पदृतिविकल्पपर्यायानामभिरवकृताभिधे  
 त्यर्थ ॥ २१ ॥ तस्याकालराक्तीनियमिपवध्पुत्यादयति ॥ आमहेति ॥ द्विमित्यसस्यानमित्याकारनियमोविकारनियमश्च ॥ तभापआतृणआनहार

श्रीश्वरउवाच ॥ शिवस्यानतरूपस्यएपाश्चिन्मात्रतात्मन ॥ एपाहिशकिरित्युकातस्माद्विभ्रामनागपि ॥ १८ ॥ इत्व कर्तृत्वभोक्तृत्व  
 साक्षित्वादिविभावनात् ॥ शक्तयोविविधरूपधारयतिबहुदकम् ॥ १९ ॥ एवजगतितृत्वतिवस्त्राद्वितृत्वमहपे ॥ कालेननर्तकेनेवक्रमेण  
 परिशिक्षिता ॥ २० ॥ यैपापरापराभासासैपानियतिरुच्यते ॥ क्रियायकृतिरिच्छावाकालेत्यादिकृताभिधा ॥ २१ ॥ आमहारुद्रपर्यंत  
 भिदमित्यमितिस्थिते ॥ आढणापद्मजस्यर्वंनियमान्प्रियति स्मृता ॥ २२ ॥ नियतिनित्यमुद्देगवजितापरिमाजिता ॥ एपानृत्यतिवैदृत्य  
 जगज्जालकनाटकम् ॥ २३ ॥ नानारसविलासार्ह्यविवर्ताभिनयान्वितम् ॥ कल्पक्षणहतानेकपुकरावर्तघर्घरम् ॥ २४ ॥ सर्वतुकुसु  
 माकीर्णधारगोलकमदिरम् ॥ भ्रूयोभूय पतहपभूरस्वेदजलोत्करम् ॥ २५ ॥ पयोदपृष्ठवालोलनीलांबरकृतभ्रमम् ॥ पूर्णसशुद्धस  
 माभिरज्जीपवलयकुलम् ॥ २६ ॥ यामपक्षदिनेप्रेक्षाकटाक्षो द्रासितांवरम् ॥ मज्जनोन्मज्जनव्यथकुलाद्रिकुलशेखरम् ॥ २७ ॥ भ्रम  
 च्छशिमणिप्रोतंगामुक्ताफलत्रयम् ॥ सहशदृष्टसंध्याभ्रविलोलकरपृष्ठवम् ॥ २८ ॥ अनारतरणछोललोकालंकारकोमलम् ॥ शू  
 रिसूतलपातालनभजलपदकमम् ॥ २९ ॥

प्रवर्धतं द्वितीयत्वात्तृणमापद्यमस्यैवमित्युक्तयानियमनान्प्रियतिराध्वाच्येत्यर्थ ॥ १२ ॥ यावत्त्वबोधेनापरिमाजितातावनृत्यतीत्यर्थ ॥ १३ ॥ तन्तृतेनाटकक्षणानि  
 रसोपति ॥ नानेत्यादिना ॥ कल्पः प्रलयस्तुक्षणोनात्त्रोपरमक्षणेकृताविषुदापातवाविताअनेकेकपुकरावर्तत्प्यायेषापृषपराबाधभेवायम् ॥ २४ ॥ धारावपधारास्तशुक्त  
 ब्रह्माहोत्कमेवबह्वानाज्जमरिरित्यर्थ ॥ २५ ॥ पयोबोमेपापृष्ठवादशार्पातासीरालोलेयनीलमर्माकाशतेरेष्येपानीलबद्धतेनकृतादिनराभ्याविमानोबेषभयायप  
 सशुद्धीनिर्दिष्टः-समाभिलक्षणे र्जीपवलयवलयपराकुलम् ॥ २६ ॥ मज्जनबल्यस्त्रोरोधानं उन्मज्जनमुद्वाहनताभ्याभ्यपाणिकुलाद्रिकुलाभ्येबरोत्स्वराणिशिरोपाणियप  
 ॥ २७ ॥ मुक्ताफलपपरेनहारपदसंलक्ष्ये ॥ २८ ॥ लोकाजानामुक्ताभिनयान्मृगसंगीरलकरिःकोबलंमंजुलव ॥ वैरकस्यतइतिपदकवानटीपाद्विभ्यासस्यानभेदाः ॥ २९ ॥

मग्राअस्तिमिताउन्मग्राउदिताश्वमहस्योभास्वरास्ताराएवधर्मकणोल्कराःस्वेदविंदुसमूहायत्र ॥ चंद्रार्ककुंडलयोःस्वैःस्मितैरीषद्धास्यैःस्फुटंव्यक्तीकृतंनभोलक्षणंनटीमुखय  
त्र ॥ ३० ॥ ब्रह्माहपदेनतद्भित्तयोलक्ष्यते ॥ ताएवकपाटकानीववितानकानितिरस्करिण्योयत्र ॥ लुठत.असुरव्याकुलीकृताऊर्ध्वाधोलोकातरव्यूहाएवध्वनतःमुक्तागुफितद  
शाउत्तरीयातरीयपटपह्वत्रायत्र ॥ सुखदुःखयोराविर्भावादिदशास्तान्निमित्तदोषाश्चभावा.स्थायिभावाअभावास्तद्विन्नाविभावा.सचारिभावारसांतराणिशृगारादिरसभेदा  
श्रयत्र ॥ स्थायिभावानामेवविभावादिभिव्यज्यमानानरसत्वमित्यालकारिकसिद्धातादितिभाव. ॥ ३१ ॥ एवनाटकवर्णयित्वानद्दृष्टारविमर्शैस्वमात्रपरिशेषपरमात्मानदर्श  
यति ॥ अस्मिन्निति ॥ विकारैःप्रसिद्धैर्नाट्यशास्त्रप्रसिद्धेदस्तभारोमाचादिविकारैश्चवलितेनियतेनट्याअस्मिन्ससारनाम्निचिरनाटकनाट्यसारेविलासेसाक्षीसाक्षाद्दृष्टाप्रभु

मग्नोन्मग्नमहानेकताराधर्मकणोल्करम् ॥ चंद्रार्ककुंडलस्पंदस्मितस्फुटनभोमुखम् ॥ ३० ॥ कल्पितानेकब्रह्मांडकपाटकवितानकम् ॥  
लुठह्योकांतरव्यूहध्वनन्मुक्तांकपह्ववम् ॥ सुखदुःखदशादोषभावाभावरसांतरम् ॥ ३१ ॥ अस्मिन्विकारवलितेनियतेविलासेससारना  
म्निचिरनाटकनाट्यसारे ॥ साक्षीसदोदितवपुःपरमेश्वरोयमेकःस्थितोनचतयानचतेनभिन्नः ॥ ३२ ॥ ॥ इ० वा० वा० दे० मो० नि०  
पू० नियतिवृत्यंनमससर्गः ॥ ३७ ॥ ॥ श्रीईश्वरउवाच ॥ एषदेवःसपरमःपूज्यएसदासताम् ॥ चिन्मात्रमनु  
भूत्यात्मासर्वगःसर्वसंश्रयः ॥ १ ॥ घटेपटेवटेकुड्येशकेटवानरेस्थितः ॥ शिवोहरोहरिर्ब्रह्माशक्रवैश्रवणोयमः ॥ २ ॥ बहिरंतश्चसवा  
त्मासदास्वात्मासुबुद्धिभिः ॥ विविधेनक्रमेणैषभगवान्यरिपूज्यते ॥ ३ ॥ बहिस्तावन्महाबुद्धेक्रमेणपरिपूज्यते ॥ येनतच्छृणुतत्वज्ञश्रो  
ष्यस्यंतःक्रमंततः ॥ ४ ॥ पूजाक्रमेषुसर्वेषुदेहेहंपवित्रकम् ॥ त्याज्यं देहावबोध्यात्मपरं यत्प्रापवित्रकम् ॥ ५ ॥ पूजनंध्यानमेवांतर्ना  
न्यदस्यस्यपूजनम् ॥ तस्मान्निभुवनाधारंनित्यंध्यानेनपूजयेत् ॥ ६ ॥

स्थानीयःअथप्रत्ययपुःपरमेश्वरएकएवस्थितःसचतयानट्यातेननाट्येनचनपरमार्थतोभिन्नइत्यर्थः ॥ ३२ ॥ ॥ इतिश्रीवासिष्ठम०तात्पर्यप्रकाशेनिर्वाण०पू०सप्तत्रिंशःसर्गः  
॥ ३७ ॥ ॥ शिवस्यानंतचिन्मूर्त्तैर्बहिर्ध्यानपूजनम् ॥ ज्ञानेनचमहापुण्यविमुक्तिफलमीर्यते ॥ १ ॥ सएषनियतिनाटकसाक्षीचिदात्मैवपरमोदेवः ॥ १ ॥ तस्यवक्ष्यमाणप्रकारे  
णपूजनेसर्वदेवपूजनमर्तवतीत्याशयेनतस्यसर्वात्मतामाह ॥ घटेइति ॥ २ ॥ विविधेनवक्ष्यमाणबासाभ्यंतरभेदेनक्रमेण ॥ ३ ॥ ४ ॥ शास्त्रोक्तसंस्कारैःस्नानाचमनादिभिश्च  
पवित्रकमपिदेहेहंपयलास्याज्यम् ॥ देहस्यावबोधःसाक्षिचिदात्मैवपूजयेत् ॥ ५ ॥ पूजनसाधनक्रियाचध्यानमेव ॥ ६ ॥



सस्तानामासानासुयादितेजसा बुद्धिदानीं च प्राप्तम् ॥ अहताया सारं रोधितमंतस्य चिद्व्यकारम् ॥ ७ ॥ आकाशावपि विपुलाभोगाकधराकटाद्बुधभागो यस्य ॥  
 अनतोयः अधस्तनाकाराकोश सपावसरोरुहे यस्य ॥ ८ ॥ नानाविधेषु यारतो ब्रह्मिषु यस्य त्वाद्ययो महतो लोकास्तारिगुजयुहीतानि परमाधुनानियस्य ॥ ९ ॥ तर्हि ते किमप्रा  
 ह्मदासानेत्याह ॥ तत्काराति ॥ प्रकाररूप परमाकारात्तमस पाण त्वयमपारो विषह स्वरूप यस्य ॥ १० ॥ इदमप्यथस्तना विप्रसंभाभवेन तत्र तैर्वैविधेयादुपपाद्यम् ॥ ११ ॥  
 भूतप्रियं चतुर्विधं भूतरोभाम् ॥ चिजगद्ब्रह्मसर्वशय्येष्टनापरीशिताय भरद्वाज इच्छाया शक्तयस्तस्य शरीरगनाब्धश्चितनीया ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ रूपभैरवैरनानां पवा

चिद्रूपसूयलक्ष्मसमस्ताप्तासासनम् ॥ अतस्य चिद्व्यकाराशस्वमहतासारमाश्रयेत् ॥ ७ ॥ अपारपरमाकाशविपुलाभोगाकधरम् ॥  
 अनंताधस्तनाकाराकोशपादसरुहम् ॥ ८ ॥ अनंतविक्रदाभोगुजमंडलमद्वितम् ॥ नानाविधमहालोकयुहीतपरमाधुघम् ॥ ९ ॥  
 त्त्कोशकोणविश्रांतब्रह्मादौघपरंपरम् ॥ प्रकाशपरमाकाशपारगापारविग्रहम् ॥ १० ॥ अध ऊर्ध्वचतुर्दिक्षु विद्विषुचिनिरंतरम् ॥  
 ब्रह्मैन्द्रहरि रुद्रेशत्रमुखामरमद्वितम् ॥ ११ ॥ इमां भूतश्रियतस्य रोमालिं ब्रविचिंतयेत् ॥ विविधारभकारिण्यस्त्रिजगद्यन्तर्जव ॥ १२ ॥  
 इच्छाया शक्तयस्तस्य चितनीया शरीरगा ॥ एपदेव सपरम पूज्य एपसदासताम् ॥ १३ ॥ चिन्मात्रमनुभूत्यात्मासर्वग सर्वसंश्रय ॥  
 घंटेपटेवटेकुब्जे शफटेवानरे स्थित ॥ १४ ॥ शिवो हरो हरिश्चक्षराशको वैश्रवणो यम ॥ अनतैकपदाधारसत्तामात्रैकविग्रह ॥ १५ ॥ वि  
 वर्तितजगज्जाल कालोत्स्यद्धारपालक ॥ सशैलभुवनभोगभिदब्रह्माहमद्वलम् ॥ १६ ॥ देहकाणोत्स्यकस्मिश्चिस्वांगावयवतांगतम् ॥  
 विचिंतयेन्महादेवं सहस्रश्रवणेक्षणम् ॥ १७ ॥ सहस्रशिरसरातसहस्रभुजसूपणम् ॥ सर्वत्रेक्षणशक्त्याद्यं सर्वतोघ्राणगतिकम् ॥ १८ ॥  
 सर्वत स्पर्शनमर्थसर्वतोरसनां वितम् ॥ सर्वत्रश्रवणाकीर्णसर्वत्रमननान्वितम् ॥ १९ ॥ सर्वतोमननातीतसर्वत परमं शिवम् ॥ सर्व  
 दासर्वकर्तारसवसकल्पितार्यदम् ॥ २० ॥ सर्वभूतारोवस्यं सर्वसर्वकसाधनम् ॥ इति सर्चिद्व्येवैशमश्वयेद्विधिवत्तत ॥ २१ ॥ वि  
 धानमचनस्यैवंदंष्ट्रुगुणस्रविदांवर ॥ स्वसविदाम्नादेवोयनोपहारेण पूज्यते ॥ २२ ॥

नामाधरो वाच्यस्तत्रैव परित्यागे एकपरस्याधारोलक्ष्याया सताम्नाभैकविषह ॥ ११ ॥ द्वारपालक अविष्टुद्धिकाले मनसोत्तमभरानिरोधकोविष्टुद्धीतुं प्रवेशानुबुद्ध इति ॥  
 १६ ॥ स्वगिमाया रावत्तुपेअवयवतामेकेशताम् ॥ अयवा सर्वमणिनां श्रवणेक्षणशिर पाण्यापयवालास्यैविति श्वरूपचिंतनीयमित्याह ॥ विचिंतयेदित्यादिना ॥ १७ ॥  
 १८ ॥ १९ ॥ तथार्चितनेप्यर्षगाद्वायवात्सुतलस्य भविस्मन्भ्येत्याह ॥ सर्वत इति ॥ २० ॥ सर्वस्य एकसाधनं सत्सत्सूचितिरयम् ॥ इति लक्ष्मणकरणे ॥ २१ ॥ उपस्थित  
 ल्युपशारोमधेषु भाशित्नेन ॥ २२ ॥

तदेवप्रपंचयति ॥ नेति ॥ २३ ॥ इतरेऽशुच्यत्राचारदर्पणायर्पणैः ॥ २४ ॥ अखडसाक्षात्कारदृष्टिधाराहृदयेनस्वेनस्वात्मकेनबोधेन ॥ पूर्वीकचितनमप्येतदगमितीयमेवसर्वपूजा  
 भ्यप्रधानेत्याशयेनाह ॥ एतदेवेति ॥ २५ ॥ अस्याकालानियमोपिनास्तीतिसैवकार्येत्याह ॥ परथन्नि ॥ २६ ॥ उक्तज्ञानधारालनाध्यानामृतेन ॥ २७ ॥ परमास्वाद  
 युक्तेनेति ॥ अयभावा ॥ पुष्पादिविषयार्पणहिंदेवस्यनसाक्षादविच्छिन्नसुखार्पणकितुपरपरयाल्पतरदीयसुखाभिव्यजनस्तुधितस्यद्वीहिमुद्यर्पणमिवनतथाप्रीतयेभवति ॥  
 इदुप्रतीचःस्यमेवशोधेनेननिरतिशयानदरूपतामाविर्भाव्यतस्यनित्यनिरतिशयस्यात्यैकरस्येनशिवायार्पणरूपपूजनपरमास्वादनयुक्तमितितेदेवतादृशदेवस्यानुरूपपूजन

नदीपेननधूपेननपुष्पविभवापर्णैः ॥ नान्नदानादिदानेनचंदनविलेपनैः ॥ २३ ॥ नचकुंकुमकर्पूरभोगैश्चित्रैर्नचेतरैः ॥ नित्यमक्लेशल  
 भ्येनशीतलेनाविनाशिना ॥ २४ ॥ एकैनैवामृतेनैषबोधेनस्वेनपूज्यते ॥ एतदेवपरंध्यानंपूजैषेवपरास्मृता ॥ २५ ॥ यदनारक्तमंतस्यशुद्ध  
 चिन्मात्रवेदनम् ॥ पश्यच्छृण्वन्स्पर्शन्जिघ्रन्नश्नन्गच्छन्स्वपन्श्चसन् ॥ २६ ॥ प्रलपन्विस्तृजन्गृह्णन्शुद्धसंविन्मयोभवेत् ॥ ध्यानामृते  
 नसंपूज्यस्वयमात्मानमीश्वरम् ॥ २७ ॥ परमास्वादसुक्तेनमुक्तेनकुसुमेहितैः ॥ ध्यानोपहारएवात्मध्यानंल्यस्यसमीहितम् ॥ २८ ॥ ध्यान  
 मर्ष्यचपाद्यंशुद्धसंवेदनात्मकम् ॥ ध्यानसंवेदनपुष्पसर्वंध्यानपरंविदुः ॥ २९ ॥ विनातेनेतरेणायमात्माभ्यतएवने ॥ ध्यानात्मसाद  
 मायातिसर्वभोगसुखश्रियः ॥ ३० ॥ अयमात्मानुनेभुंक्तेदेहहृपोगृहेयथा ॥ ध्यानेनानेनसुमतेनिर्मेपांस्तुत्रयोदश ॥ ३१ ॥ मूढोपिपूजयि  
 त्वेशंगोप्रदानफलंभवेत् ॥ पूजयित्वा निमेपाणांशतमेकमितिप्रभुम् ॥ ३२ ॥ अश्वमेधस्ययज्ञस्यफलंप्राप्नोतिमानवः ॥ पूजयित्वास्व  
 मात्मानंघटिकार्धमितिप्रभुम् ॥ ३३ ॥ अश्वमेधसहस्रस्यफलंप्राप्नोतिमानवः ॥ ध्यानबलसुपहारंणस्वयमात्मानमात्मना ॥ ३४ ॥

समीहितनपुष्पादीत्यर्थः ॥ २८ ॥ अतएवांक्तक्षणध्यानैर्नैवसर्वोपचारसिद्धिरित्याह ॥ ध्यानमिति ॥ ध्यानाभिब्यक्तसंवेदनमचेतन्यपुष्पप्रयोजनरूपत्वात्पुष्पम् ॥ एवसर्वनुपचा  
 रसंवेदनमेवविदुः ॥ असविदितोपचारभोगाप्रसिद्धेरिति ॥ २९ ॥ प्रसादस्वरूपाभिव्यक्तिम् ॥ किततस्तत्राह ॥ सर्वेति ॥ सर्वेषामनुबुद्ध्याद्विहरण्यगर्भानानांभोगसुखश्रियः ॥  
 अयप्रसन्नआत्माभुंक्तेदित्परिणाव्ययः ॥ योवेदनिहितगुहायापरमेष्ठ्योमन् ॥ सोश्रुतेसर्वान्कामान्स्सहेतिश्रुते ॥ ३० ॥ यथादेहहृपोदेहाभिमानीस्वगृहेभोगान्शुक्तेतद्वत् ॥ ते  
 नापिविषयसस्पर्शन्यवत्यभिव्यक्त्यात्मसुखस्यैवानुभवात् ॥ ब्रह्मात्मसुखेसर्वसुखानामतर्भावादितिभावः ॥ इदानीतस्वसाक्षात्काराभावेपियथोक्तध्यानमात्रेणापितदुक्त  
 पानुसारिफलोत्कर्षमाह ॥ ध्यानेनेत्यादिना ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥

ननु घटिका र्धाध्यानेन अश्वमेधसहस्रफलवेदिकाध्यानेन तोष्यधिकफलवाच्यम् ॥ तत्कथमेकराजसुयफलकीर्तनम् ॥ नसश्वमेधाद्राजसुयस्यफलमधिकम् ॥ इह वारुण्यके गु  
 र्युपश्रुक्यश्वमपयाजिनोगच्छन्तीति ह्यश्रितं वैश्वरथाङ्गाभ्याम्यलोकद्वयलोकरिणापृथिवीसमुद्रादिरिमाणमुक्तात परतस्तापावतीसुरस्यधारायावह्नामक्षिकाया पप्रताशा  
 नैरणाकारादिति ह्यल्लोहखण्डयसिमुक्तातानि ह्यसुपर्णो गृत्नात्रायवनायच्छसाश्वारुत्तानि स्थित्वा तत्रागमय यथाश्वमेधयाजिनो भवन्त्यश्वमेधयाजिनो ब्रह्मा ब्रह्मखण्डपरस  
 विहारायायुनावर्द्धिनि सायसकमफलोत्कर्षस्थानत्रापणश्रवणविरोधात् ॥ अल्लहत्याश्वमेधेऽध्यायानपरपुण्यपापयोरिति त्रिसिद्धे ॥ पूर्वामायाणेदलोपाख्याने नाश्वमेधात्परोय  
 श्चत्रियश्वमेधमहात्मन इति श्रीरामचरनविरोधाच्छरीरकइतरकीर्णो धूमविमर्गोणश्च मलप्रानिरेवाश्वमेधयाजिन एकस्य त्वर्चिरादिमार्गेण ब्रह्मलोकानिमिरिति सिद्धता ध  
 कारणाश्चाश्वमेधस्य राजसुयपक्षया फलाधिक्यस्य सिद्धत्वाविति चेत् ॥ नैपदोप ॥ परस्य पवाविरोधेनावाधकत्वोक्तोपपत्ते ॥ यथघटिका १ पुअनेनाश्वमेधसहस्रफलतत्रघटि  
 कामाप्रपूजनतस्यैदृगुण्यप्रामेयतभराजसुयफलस्वाराभ्यलक्षणश्रूयमाणमितरणमश्वमेधयाजिनो स्वाराभ्यलक्षणमहाप्रभोगोत्कर्षो घटिकापूज

घटिकापूजयेद्यसुराजसूयलमेतम ॥ मथ्याङ्गपूजनादित्यराजसूयैकलक्षभाक् ॥ ३५ ॥ दिवसपूजयित्वैव परेधाश्विसेन्नर ॥ एषो  
 मोपरमोयोगएपासापरमाक्रिया ॥ शाल्यसपूजनत्रोक्तमेतदुत्तममालम ॥ ३६ ॥ एतत्पवित्रमखिलाघविघाते हेतुयस्त्वाचरिव्यतिन  
 रक्षणमप्यस्त्रिन्न ॥ तंवदपिप्यतिसुरासुरलोकपूग प्राप्तास्पदं जगति माभिवमुक्तमालम् ॥ ३७ ॥ ॥ इ० वा० वा० दे० मो० नि० पू०  
 वात्यपूजननामाऽष्टत्रिंशत्सर्गं ॥ ३८ ॥ ॥ श्रीश्वरउवाच ॥ पावनपावनानायत्सर्वतमसाक्षय ॥ तटिडानीप्र  
 वक्ष्येहमत पूजनमालम ॥ १ ॥ गच्छतस्मिपुतश्वेवजाग्रत स्वपतोपिच ॥ सर्वाचारगतापूजानित्यंध्यानात्मिकात्वियम् ॥ २ ॥ नित्यमेव  
 शरीरस्य भिमथ्यायेत्परशिवम् ॥ सर्वप्रत्ययकर्तारस्वयमालमानमालना ॥ ३ ॥

कस्यसिद्धयति ॥ नथागतकौक्षिप्यस्यायाभ्रणयुक्तम् ॥ वाक्यैर्यैर्यप्रसगात् ॥ तथाचेदशेषिपयेमहाभ्राव्येउक्तम् ॥ असतिस्वत्वपिसुभवेबाधनभावतिअस्तिवसश्रवो  
 यदुभयस्याविति ॥ नाप्यभापच्छेराधिकरणम्यायाबसरः ॥ अवक्षिणत्वसर्ववैसदक्षिणत्वयोरिषमल्लोककाल्वाराण्यफलयाविरोधोभाषाविति विशेषयद्योतनायतुशब्द ॥ ३५ ॥  
 विश्वसमिति ॥ चिरंकाप्यज्ञानोदयावयवावाविति भाव ॥ ३६ ॥ उक्तोपासपूजापरासनुपसहरति ॥ एतविति ॥ हे आत्मनदतिभेमातिशयेन त्रसिष्टसवोधनम् ॥ एतदुक्तल  
 क्षणपूजनयसुनर-अखिनोविक्षेपत्वेदृग्य सक्षणमप्याचरिष्यन्ति क्रमात्सर्वबधमुक्तमतएवनामास्पदसुरासुरलोकपूगोऽजगतिमाभिवषदप्यप्यतिअश्रिवावनस्तुत्यावित्पापूज  
 यिष्यतीत्यथ ॥ ३७ ॥ ॥ इति श्रीशक्तिष्ठम तास्यनकाशेनि० पू० अष्टादश सर्ग ॥ ३८ ॥ ॥ शष्वाश्विषियैः नानैरगमत्यगभासितु ॥ प्रत्यगाल्पशि  
 बस्याश्रत-पूजोपणयति ॥ १ ॥ सर्वैपतमसामज्ञानानीशयदेतुत्वाक्षय ॥ १ ॥ सर्वैवाशारेयुष्यबहोरेपुगताअनुमता ॥ २ ॥ सर्वैपमत्ययानोक्तारिसिध्विधिमोभ्रणअनधि  
 नारकापयितारं ॥ ३ ॥

सृथ्यस्पर्शादिविषयसृशंतभुजानम् ॥ अथवाउद्वेगात्त्यजंतम् ॥ ४ ॥ तदेवस्पष्टमाह ॥ भुंजानमिति ॥ बाह्याथानांजाग्रदादिविषयाणांपारिकर्तारस्वाध्यारोपेणनिर्मातारम् ॥  
 सर्वेषाकार्याणास्वरूपद्वस्वसत्ताप्रदम् ॥ ५ ॥ स्वदेहलक्षणेषुलिंगेषु ॥ तथाहि ॥ पद्माद्यासनस्थःपुरःप्रसारितपाणिर्वद्वाजलिर्देहःशित्रलिगाकारोभवतीतिप्रसिद्धम् ॥ अतएव  
 त्यक्तमृद्धारुशिलादिलिगातरआदिपदात्मनिमातरचयत्र ॥ शातेनिर्विक्षेपस्वभावोस्थितबोर्वालंगम् ॥ ६ ॥ प्रारब्धप्रवाहपतितेष्वर्थेषुभोगेषुस्थितः ॥ प्रसक्ताशुद्धिरपिपुनःपुन  
 रसगविशुद्ध्यात्मबोधलक्षणेतस्मानेनसदाशुद्धिमान् ॥ ७ ॥ तादृशपूजनेयदिमनस्तमसिमज्जिततदातर्बहिःश्रसर्वनत्रःपरिपूर्णमखांडितमह्यमादित्यमडलस्यभावयेद्यदिनपरितापे  
 निमज्जिततदातदृशचद्रमहलतयाउदितस्वभावयेदित्याह ॥ आदित्येति ॥ आदित्यात्मनाभावनात्कल्पितेनाभोगेनविस्वतस्वसस्थानेनभावितेपूर्णेहादृवाक्षावेरभास्वरम् ॥ ८ ॥

शयानमुत्थितंचैवव्रजंतमथवास्थितम् ॥ सृशंतमभितःसृशंत्यजंतमथवाभितः ॥ ४ ॥ भुंजानंसत्यजंतंचभोगानाभोगपीवरान् ॥  
 बाल्यार्थपरिकर्तारंसर्वकार्यस्वरूपदम् ॥ ५ ॥ देहलिंगेषुशांतस्यत्यक्तलिंगांतरादिकम् ॥ यथाप्राप्तार्थसंविच्यावोधलिंगंप्रपूजयेत् ॥ ६ ॥  
 प्रवाहपतितार्थस्थःस्वबोधस्नानशुद्धिमान् ॥ नित्यावबोधार्हणयावोधलिंगंप्रपूजयेत् ॥ ७ ॥ आदित्यभावनाभोगभावितान्तरभास्वर  
 म् ॥ शशांकभावनाभोगभावितेदुतयोदितम् ॥ ८ ॥ प्रतिभासपदार्थौघनित्यावगतसंविदम् ॥ द्वारैर्वहंतशरीरैर्मुखेप्राणस्वरूपिणम्  
 ॥ ९ ॥ रसोरुत्यरसंप्राणस्वातोदात्ततुरंगमम् ॥ प्राणापानरथारूढगूढमंतर्गुहाशयम् ॥ १० ॥ ज्ञातारंज्ञेयदृष्टीनांकर्तारंसर्वकर्मणाम् ॥ भो  
 कारंसर्वभोज्यानांस्मर्तारंसर्वसंविदाम् ॥ ११ ॥ सम्यक्संविदितांगौघंभावाभावनभावितम् ॥ आभासभास्वरंभूरिसर्वगंचितयेच्छि  
 वम् ॥ १२ ॥ निष्कलंसकलंचैवदेहस्थंव्योमचारिणम् ॥ अरंजितरंजितंचनित्यमंगंगसंविदम् ॥ १३ ॥ मनोमननशक्तिस्थंप्राणापानां  
 तरोदितम् ॥ लृकंठतालुमध्यस्थंभ्रूनासापुटपीठगम् ॥ १४ ॥

बाह्यातरबुद्धित्तिप्रतिभासेषुतद्भासितपदार्थेषुचानुस्यूतायानित्यावगतरूपसंविच्छूपम् ॥ वहंतंस्वाभासान्बहिर्विषयदेशेप्रापयतम् ॥ ९ ॥ स्यतइतिरसःशब्दादिविषयस्तंस्वा  
 नदरसेनैवरसीकत्यमधुरीकृत्यआत्वादयतमिवितिशेषः ॥ प्राणस्यांतलक्षणौउदात्तौउक्तटौरुगमौयस्य ॥ १० ॥ ११ ॥ यथाप्रकाशयत्येकःकृत्स्नलोकमिमरविः ॥ क्षेत्रक्षे  
 त्रीतथाकृत्स्नप्रकाशयतीतिभगवदुक्तीत्यास्यक्वसविदितसर्वांगौघम् ॥ भाविर्विषयभावनैरभावनैश्चभावितलक्षितम् ॥ आभासेभ्य सर्वप्रकाशेभ्योपिभूरिभास्वरम् ॥ विशे  
 व्यस्यसापेक्षत्वेसामर्थ्याविधातात्समासः ॥ १२ ॥ निष्कर्षेनिष्कलमन्यथासकलम् ॥ व्योम्निर्लृकदयाकाशेचरणशीलम् ॥ अगंगसविदंप्रत्यंगव्यापिवोधरूपम् ॥ १३ ॥ तदेव  
 विदणोति ॥ मनोमननेति ॥ १४ ॥

पट्टप्रशस्यशनिशेषशाग्यसिद्धिपट्टप्रशस्यत्तान्तिवोचरमस्थानस्यम् ॥ कालीरीद्रीकलविकरणीत्यादिशक्तिभागेऽन्वयमानोन्मन्याश्रतवशामप्यतिगतम् ॥ शिवयोगप  
मिन्द्राशाऽन्वयपदशामरीजसमाधिक्यपातरतिगतम् ॥ १५ ॥ स्यबह्वारविकस्मिनिनिर्धीअसमाधिभोक्षयोरविकसेषवाप्यलक्षरूपेषाक्यपथे ॥ १६ ॥ कला  
गौभूतभायाभि ॥ स्पृष्टरहात्वनापरिणतं कठिनमूर्धेश ॥ १७ ॥ कलाकलनानामध्यासविकल्पानाकल्पनमधिष्ठानम् ॥ अधिकरणेषुदु ॥ १८ ॥ पुन स्वस्वरूपवित्तर

पट्टत्रिशयट्कोन्म्यमुन्मन्यंतदगातिगम् ॥ कुर्वतमतःशब्दादींश्चोदयतमन खगम् ॥ १५ ॥ विकल्पिव्यविकल्पेचद्विविधेवावयथेस्यि  
तम् ॥ तिलतेलमिवांगपुमर्वंस्वंचांतरस्थितम् ॥ १६ ॥ कलाकलकरहितकठिनचकलागणी ॥ एकदेशेमुद्धृत्येसर्वदेहचसंस्थितम्  
॥ १७ ॥ अग्निमानममलाज्ञामकला कलनकल्पनम् ॥ प्रत्यक्षससर्वंस्वानुभृतिमयात्मकम् ॥ १८ ॥ प्रत्यक्कतनमालीयमर्थित्वेनपुन  
स्यितम् ॥ पठयानामुपेत्याशुक्षणाद्वित्वमिवागतम् ॥ १९ ॥ सहस्रपादावयव सकेशनखतक ॥ स्वदेहसंविदाभासोदेवोयमिति  
भात्रयंत ॥ २० ॥ विचित्रा शक्तयोत्रन्धोनानाधारामनोहराम् ॥ उपासतेमामनिशपण्य कातमिवोत्तमम् ॥ २१ ॥ मनोमेहारपालो  
यनिरेडितजगद्य ॥ धितयमंत्रतीह्वारद्वारस्याशुद्धरूपिणी ॥ २२ ॥ शक्तिर्ममात्मिकाशुद्धि क्रियांचिववरगना ॥ ज्ञानानिचविचित्रा  
णिभृपणान्यगगानिमे ॥ २३ ॥ कर्मत्रियाणिद्वाराणिशुद्धीद्रियगणी मह ॥ अयसोहमनतामाव्यवच्छेदोज्झितारुति ॥ २४ ॥ तिष्ठामि  
न्नरिनकालापुण मवावपूयक ॥ इतिदेवीमुपाश्रित्यस्वच्छामात्मचमलुतिम् ॥ २५ ॥ देवत्वपरिपूर्णतरदीनालमावतिष्ठते ॥ नास्तमेति  
नचांनिननुष्यतिनकुप्यति ॥ २६ ॥ नवामेनसुधयानिभिवाछतिनोज्झति ॥ सम समसमाचार समाभास ममाकृति ॥ २७ ॥ मी  
म्यनामलमायात ममेताम्बुदराशय ॥ आटेहमेरएवानामवयुच्छिन्नमहामति ॥ २८ ॥ देवाचनकरोत्येवदीर्घदीर्घमहर्निशम् ॥ चि  
त्तत्त्वचलितादहादचोस्यममुदाहृत ॥ २९ ॥

णादागाधित्वस्थितम् ॥ ग्यात्रिरिन्मपरायानविषयमेवोपेत्यआशुक्षणास्वसक्तावेदद्वित्वमागतमिषस्थितम् ॥ १९ ॥ स्वदेहसविवेकाभासापरिचायिकायस्य ॥ २० ॥  
॥ २१ ॥ मन्मापगा परत्याशुदुष्टरूपिणी ॥ २२ ॥ आत्मिकाआत्मवत्पर्यतिविषयीष्टतशुद्धिज्ञानराक्ति ॥ क्रियाप्राणराक्ति ॥ विचित्राणिशास्त्रीयाणि लौकिकानिषसा  
नानिभपगानि ॥ २३ ॥ २४ ॥ देवीमर्त्यकिमीमात्मचमलुद्रिप्रत्यकत्यपरिचयम् ॥ २५ ॥ ताराराजुपापरिपाककलाप्याह ॥ मालमेतीत्यादिना ॥ २६ ॥ अंतसम् ॥ २७  
दिशमवेर्डीशमर्कममआशरोयस्य ॥ २८ ॥ २९ ॥ कोप्येष कथमावेदुमर्षयतीतितयाह ॥ चिन्मत्वेस्यादिना ॥ २९ ॥

वस्तुनात्रिपुटीरूपेण ॥ देवचिद्भ्रष्टेन्द्रियकवन्तिप्रतिबिबचिद्भ्रष्टं प्रतिद्विबभूतम् ॥ ३० ॥ सर्वार्थेनवाश्याभ्यतरवस्तुना ॥ अपूर्ववस्तुनिगंधपुष्याद्युपचारवस्तुनि ॥ ३१ ॥ प्राप्त  
 देहताप्राप्तमस्त्राक्षत्रियादित्यशरीरोचितया यथाशास्त्रमर्थक्रिययाव्यवहारेण ॥ काम्यतइतिकामादेहेधारणमात्रनिमित्तान्नपानादयस्तेषांसेवेन ॥ ३२ ॥ तदेवस्पटमा  
 ह ॥ भक्षयेति ॥ ३३ ॥ सवुध्यतत्त्वतोज्ञात्वा ॥ तथाचयावत्तदज्ञानतावद्विषयसुखोपभोगेनप्रसजितव्यमितिभावः ॥ ३४ ॥ एवयथाप्राप्तदुःखभोगेपिपूजाबुद्धिरेवकार्या

यथाप्राप्तेनसर्वेणतमर्चयतिवस्तुना ॥ समयासर्वयानुज्याचिन्मात्रदेवचित्परम् ॥ ३० ॥ यथाप्राप्तक्रमोत्थेनसर्वार्थेनसमर्चयेत् ॥ म  
 नागपिनकर्तव्योयत्नोत्रापूर्ववस्तुनि ॥ ३१ ॥ प्राप्तदेहतयानित्यंतथार्थक्रिययानया ॥ कामसंसेवेनेनाथपूजयेच्छोभनंविभुम् ॥ ३२ ॥  
 भक्ष्यभोज्यान्नपानेनानाविभवशालिना ॥ शयनासनयानेनयथाप्तेनार्चयेच्छिवम् ॥ ३३ ॥ कांतान्नपानसंभोगसंभारादिविला  
 सिना ॥ सुखेनसर्वरूपेणसंबुज्यात्मानमर्चयेत् ॥ ३४ ॥ आधिव्याधिपरीतेनमोहसंभशालिना ॥ सर्वोपद्रवदुःखेनप्राप्तेनात्मानमर्च  
 येत् ॥ ३५ ॥ समस्तैश्चसमस्तानांचेष्टानांजगतःस्थितेः ॥ मृतिजीवितस्वप्नावैःप्राप्तेरत्मानमर्चयेत् ॥ ३६ ॥ दारिद्र्येणाथराज्येनप्रवाहप  
 तितात्मना ॥ विचित्रचेष्टापुष्पेणशुद्धात्मानंसमर्चयेत् ॥ ३७ ॥ नानाकलहकहोलललनोह्लासशालिना ॥ रागद्वेषविलासेनसौम्यमात्मा  
 नमर्चयेत् ॥ ३८ ॥ सतांस्त्वदयगामिन्यारूढयाशिश्रीतया ॥ मैत्र्यामाधुर्यधर्मिण्यास्त्वत्स्थमात्मानमर्चयेत् ॥ ३९ ॥ उपेक्षयाकरुण  
 यासदासुदितयास्त्वदि ॥ शुद्धयाशक्तिपद्धत्याबोधेनात्मानमर्चयेत् ॥ ४० ॥ आकस्मिकोपयातेनस्थितेनानियतेनच ॥ भोगाभोगैकभो  
 गेनप्राप्तेनात्मानमर्चयेत् ॥ ४१ ॥ भोगानामनिषिद्धानांनिषिद्धानांचसर्वदा ॥ त्यागेनवातिरागेणस्वात्मानंशुद्धमर्चयेत् ॥ ४२ ॥ इहिता  
 नीहितौघेनयुक्तायुक्तमयात्मना ॥ त्यक्तेनात्तेनचार्थेनत्यर्थानामीशमर्चयेत् ॥ ४३ ॥ नष्टंनष्टमुपेक्षेतप्राप्तमुपाहरेत् ॥ निर्विकारतयै  
 तद्विपरमार्चनमात्मनः ॥ ४४ ॥ सर्वदेवसमग्रासुचेष्टानिष्टासुदृष्टिषु ॥ परमंसाभ्यमाधायनित्यात्मार्चाव्रतंचरेत् ॥ ४५ ॥

नोद्वेगइत्याह ॥ आधीति ॥ ३५ ॥ जगतःस्थितेःसवधिनासमस्तानांचेष्टानांफलैरितिशेषः ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ तर्हिकिकलहादिपरेणापिभाव्यनेत्याह ॥ सतामिति ॥ ३९ ॥  
 कलहाद्यप्रसक्तावुपायमाह ॥ उपेक्षयेति ॥ शक्तिःक्रोधादिनिग्रहसामर्थ्यतद्वत्या ॥ ४० ॥ एवभोगलंपटेनापिनभाव्यमित्याशयेनाह ॥ आकस्मिकेति ॥ भोगाभोगेषुभोग  
 समूहेष्वेकस्यकस्यचित्कदाचिद्भोगेन ॥ ४१ ॥ अनिषिद्धानानिषिद्धानांचसर्वदात्यागेनेतिमुख्यःकल्पः ॥ अथवाक्वचिदनिषिद्धानारागेणेतौगैः ॥ ४२ ॥ अयुक्तमयात्मना  
 त्यक्तेनयुक्तमयात्मनाआत्तेनेतिव्युक्तमेणान्वयः ॥ अर्थानामीशभोक्तारम् ॥ ४३ ॥ इदानीमुख्यार्चनसारमाह ॥ नष्टमित्यादिना ॥ उपेक्षेतनानुशोचेत् ॥ ४४ ॥ ४५ ॥

ब्रह्मविदेदृष्ट्या सर्वशुभमवतिर्ब्रह्मदेतयुद्धीयात् ॥ ब्रह्मसंवलितमायामयत्वदृष्ट्या तु सर्वशुभाशुभसमिधमिति विद्यात् ॥ उग्रयथापि साम्येन विषम्यद्वाननिमित्ताभावाद्ब्रह्मिवात्म  
 यमिति वा आत्मप्रचुरात्ममयमिति वा कुयात्परयेत् ॥ ४६ ॥ उत्तरीत्याहुसमभ्रुत्वा ॥ ४७ ॥ इति विभागोद्देशम् ॥ ४८ ॥ सर्ववाप्राप्तेन सर्वाकारविकारिणा सर्वप्रकरणसर्वक  
 र्णनाशान्नसर्वसर्वलोकमालानमर्षयेत् ॥ ४९ ॥ मिथ्यात्वबुद्ध्यापरित्यज्यत्वात्माभताबुद्ध्या उग्रयोरश्रयणेन स्वीकारेणापि ॥ ५० ॥ भोगभूमय इह स्वदुःखहेतवो विपया  
 ॥ ५१ ॥ नुच्छाद्युग्रयुः अयाना विदियुः अनुच्छाद्युषधसर्वस्वनारा विदियुः पुणित आपतित प्रसक्त उद्देगो नानुगतम् ॥ पतितेष्विति पाठे आपतितपुंश्चिमातेष्वनुहत्सेपुंभजु

सर्वविदेतसुशुभसर्वविद्याच्छुभाशुभम् ॥ सर्वमात्ममयंकुयान्नित्यात्माचाव्रतचरेत् ॥ ४६ ॥ आपातरमणीययज्ञापातसुदुः सहम् ॥  
 तत्सर्वसुसमनुध्वानित्यात्माचाव्रतचरेत् ॥ ४७ ॥ अयसोहमयनाहविभागमितिसत्यजेत् ॥ सर्वब्रह्मेति निश्चित्य नित्यात्माचाव्रतचरेत्  
 ॥ ४८ ॥ सवदामवरूपेण सवाकारविकारिणा ॥ सर्वसर्वप्रकरणप्राप्तेनात्मानमर्षयेत् ॥ ४९ ॥ अनीहितपरित्यज्यपरित्यज्यतयेहित  
 म् ॥ उभयाश्रयणेनापिनित्यमात्मानमर्षयेत् ॥ ५० ॥ नवाच्छतानत्यजता वैवप्राप्ता स्वभावात् ॥ सरित सागरेणैव भोक्तव्या भोगभूम  
 य ॥ ५१ ॥ उद्देगो नानुगतम्यसुच्छानुच्छासुदृष्टिषु ॥ ज्योत्स्नाचित्रपदार्येषुपतितोत्थाततेष्विव ॥ ५२ ॥ देशकालक्रियायोगापदुपैतिशु  
 भाशुभम् ॥ अविकारं गृहीतेनैवैवात्मानमर्षयेत् ॥ ५३ ॥ आत्मार्धनविधानं स्मिन् प्रोक्ता ब्रह्मश्रियस्तुया ॥ एकैनेव समनैतारसेनप  
 रिभाविता ॥ ५४ ॥ नाम्दानकद्रव्योनोत्तिका न कपायाश्चकाश्रय ॥ चित्रैरपरिसेदिग्धामधुराएवता किल ॥ ५५ ॥ समतामधुरारस्यो  
 रसशक्तिरतीन्द्रिया ॥ तया यद्भावितचेत्यममृततत्क्षणाद्भवेत् ॥ ५६ ॥ समतामृतरूपेण यन्नामविभाष्यते ॥ तत्तदायातिमाधुर्यपरमि  
 डोरिव च्युतम् ॥ ५७ ॥

बकरातदाहादिविषप्रपदार्येषुभ्योभवेतिदृष्टतियोग्यम् ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ननुविषमदुःखरागद्वेषादिविकारहेतवः शुभशुद्धिकदृतिफादिविषमरसाभ्योम्यद्वभ्यभिय कयमावि  
 कारपृहीर्नुशाक्यादिति चरेत्कनसमर(समसर्वेपादिपम्यनिरासेनमधुरीकरणादित्यारायेनाह ॥ आत्माचनेति ॥ परिभाषिता आह्लाषिता सत्यो न अम्हानकद्रव्य किनुमधुरीकरसाग  
 वतीतिपेणाच्यप ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ आनवैकसैविवधत्वेनसमतारानाह्वानासायविकारेणपहृणसिद्धिरित्यारायेनाह ॥ समनेति ॥ रसशक्ति रसोवैसइतिश्रुतिवशितआत्मा ॥  
 ॥ ५६ ॥ इदाभ्युत्तममृतमिष ॥ ५७ ॥

ब्रह्मैक्यदर्शनलक्षणयासमतया स्वयमाकाशवद्भ्रुव्वालीनमानसंयथास्यात्तथायदवस्थानंतदेवमुख्यमर्चनमित्यर्थः ॥ ५८ ॥ उपलक्ष्यपिणास्फटिकशिलावन्निर्मलदृढेन ॥ ५९ ॥  
 ईदृशो ब्रह्मस्वविदेवउपासको मुख्यो मत्पूजक इत्यर्थः ॥ ६० ॥ नट्टोत्तरेयं लिखतीति दृष्टेः ख-कामो विद्युदादिश्च यस्मिन् ॥ ६१ ॥ आनदाद्यतपरिपूर्णत्वा  
 लोमएवसन्निष्कलकरप्रकाशातिशयादकस्तथाविध अस्तमितानिमानसमनोदत्तिर्मातामेयचयत्रतथाभूतं सद्यः प्रसूतस्य शिशोर्वेदनवद्वितानं विगतविकल्पवित्सारचेतनस्य  
 चिदाभासस्य चित्तस्य चर्बीजमूलभूतत्वात् शिवप्रशातमित्यथास्यात्तथापश्यन्सत्त्वमनुत्तमे जीवन्मुक्तपदे स्थितस्तद्भावैवतिष्ठसैव परापूजेत्यर्थः ॥ ६२ ॥ विस्तरोक्तसंक्षिप्यो  
 पसहरति ॥ देशेति ॥ शातासकलार्द्धहामनोरथायस्यास्तथाविधयाधियास्वात्मनि तिष्ठ ॥ ६३ ॥ ॥ इति श्रीवासिष्ठमन्तात्यर्थप्रकाशे नि ० पू ० ए

समताकाशवद्भ्रुव्वायत्तुस्याह्नीनमानसम् ॥ अवि कारमनायासंतदेवार्चनमुच्यते ॥ ५८ ॥ पूर्णेदुनेव पूर्णेन भाव्यंसमसममत्विषा ॥ स्व  
 च्छेनचिह्ननैकेनज्ञेनाप्युपलक्ष्यपिणा ॥ ५९ ॥ अंतराकाशविशदोबहिः प्रकृतकार्यकृत् ॥ रंजनामिहिकामुक्तः संपूर्णो ज्ञोपासकः ॥ ६० ॥  
 स्वप्नेप्यदृष्टेः खमज्ञानभ्रपरिक्षये ॥ शांताहंतादिमिहिकंज्ञः शरद्भ्यो मराजते ॥ ६१ ॥ सोमार्कमस्तमितमानसमात्ममेयंसद्यः प्रसूत  
 शिशुवेदनवद्वितानम् ॥ पश्यन्प्रशांतमतिचेतनचित्तबीजं जीवन्ननुत्तमपदस्थितएवतिष्ठ ॥ ६२ ॥ देशकालकरणक्रमोदितैः सर्ववस्तु  
 सुखदुःखविभ्रमैः ॥ नित्यमर्चयशरीरनायकं तिष्ठशांतसकलेहयाधिया ॥ ६३ ॥ ॥ इ० वा० वा० दे० मोक्षोपायेषु निर्वाणप्रकरणे पू०  
 देवार्चनविधिर्नामएकोनचत्वारिंशः सर्गः ॥ ३९ ॥ ॥ श्रीश्वरउवाच ॥ ॥ यथाकालं यथारंभं न करोषि करोषि  
 यत् ॥ चिन्मात्रस्य शिवस्यांतस्तदेवार्चनमालनः ॥ १ ॥ तेनैवाह्लादमायातियातिप्रकटतांतथा ॥ तथास्थितेनरूपेणस्वेनैवस्वयमीश्व  
 रः ॥ २ ॥ रागद्वेषादिशब्दार्थानात्मन्यन्यतयामले ॥ संभवंति पृथग्युपावह्नौ वक्त्रिकणा इव ॥ ३ ॥ यद्यद्राजत्वदीनत्वसुखदुःखादिवेदनम् ॥  
 आत्मीयं परकीयं च तत्तद्वर्चनमालनः ॥ ४ ॥

कोनचत्वारिंशः सर्गः ॥ ३९ ॥ ॥ ७ ॥ पूज्यपूजकपूजादिविकल्परहितः शिवः ॥ परिशुद्धचिदात्मैव देवता तत्त्वमीयते ॥ १ ॥ आत्मविदः कृताकृतं सर्वमपि कर्म शिवार्चन  
 मेवेत्याह ॥ यथाकालमिति ॥ यथारभयथाशक्ति ॥ १ ॥ तस्कुतस्तत्राह ॥ तेनैवेति ॥ तेन तदृशपूजनेनैव तथास्थितेन पारमार्थिकेन स्वरूपेण आह्लादं निरतिशयानदस्वरूपपा  
 भिव्यक्तम् ॥ प्रकटतामावरणभ्रगमायाति ॥ २ ॥ ननु स्यात्प्राविकचेष्टासर्वापिरागद्वेषमूलतयानर्थहेतुः साकथपूजनस्यादिति चेत्स्वात्मव्यतिरेकेण रागद्वेषविकल्पदर्शनादेवेत्या  
 ह ॥ रागेति ॥ ३ ॥ राजत्वसपत् ॥ दीनत्वदारिच्यम् ॥ आदिपदादशनायापि पासादयो गृह्यते ॥ तेषां वेदनमध्यारोपणम् ॥ देवेषु पञ्चाद्यारोपणस्यैव पूजात्वमसिद्धेरिति भावः ॥ ४ ॥

१ पुस्तकारे जीवमिति मूलपाठो जीवभूतमिति टीकापाठश्चोपलभ्यते ॥



तथाचनित्यस्य शिवस्य आत्मनः प्रतीकत्वमिव बाहिलक्षणस्य अपवादिलक्षणस्य च विश्वस्य सवित्तिरारोप एवाद्या ॥ यथा विषयवाचिकेण ब्रह्मपदायात्मनया लोक्रियते स्वयमत्य  
 गालात्ततैवैवजापवादिके मणपटायात्मतयैवात्कियतइत्यर्थ ॥ ५ ॥ एवं चैकेशिवरूपमप्रत्यगात्मरूपवाजगद्यपवशागतमिव सर्वतद्वासाभास्वरतस्तिथ्यस्यास्त्यतमित्यर्थ ॥ ६ ॥  
 एष विमर्शे प्रत्यगैव स्वातिश्चित्तमिति न भूत्वा जीवादिस्वभावः अस्य ह्युठविजागृपश्च स्थितान्यात्किञ्चिदित्यर्थ ॥ ७ ॥ एवत स्वता इति निपुञ्जकादिभिः पुठीसवापि बाधि  
 ताप्रवृत्तीत्याह ॥ सर्वात्मकस्येति ॥ अतः परिच्छेदरूपं विपुटीविमर्शकृत असनेयेत्यर्थः ॥ ८ ॥ यत्र यस्यानियताकारतायाः पूज्यपूजाविषय क्रमः सकल्प्यतः सानियतकारता

विश्वसवित्तिरेवार्थानित्यस्यात्मन एव च ॥ घटाद्यात्मतया ब्रह्मस्वयमात्मा तयैव च ॥ ५ ॥ शिवशां तमना भासमेकभास्वरमागतम् ॥ ज  
 गत्प्रत्ययत्सर्वं मालरूपमिदं स्थितम् ॥ ६ ॥ अहो नुश्चित्रमालैव पटापन्यन्नैव स्थितम् ॥ जीवादिस्वभावो तन्नू न विस्मृतिमानिव ॥ आ  
 सवात्मकस्यानतस्य शिवस्यांत किलालन ॥ पूज्यपूजकपूजाख्यो विभ्रम प्रोदित कुत ॥ ८ ॥ नियताकारताशतितेन च सप्तमवतीश्वरे ॥  
 यत्र सकल्प्यते ब्रह्मन्यून्यपूजामय क्रमः ॥ ९ ॥ पूज्यपूजापवच्छिन्नो देवो नित्यामलालन ॥ सर्वशक्तेरनंतस्यनेश्वरत्वस्य भाजनम् ॥  
 ॥ १० ॥ त्रिजगत्पटं ताच्छाच्छंसं विद्रूपस्य चालन ॥ नेश्वरस्याकृते ब्रह्मन्यपदेशो हि युज्यते ॥ ११ ॥ देशकालपरिच्छिन्नो यथास्यात्परमे  
 श्वर ॥ अस्माकमुपदेश्वात्मेन विषयश्चिद्विषयश्चिदात्मा ॥ १२ ॥ तदीयादृष्टिमुच्छ्रज्यते यमामवलड्यच ॥ समस्वच्छमना शांतीवीतरागो  
 निरामय ॥ १३ ॥ कामोपहारैरभितो यथा प्राप्तेरखिन्नधी ॥ आत्मानमर्चयस्तिष्ठसुखदुःखशुभाशुभे ॥ १४ ॥ अधिगतवतिसाधौ चै  
 कमेवानुरूपं त्वयितरलितजीवे जन्मदुःखादि किंचिन् ॥ नलगतिपरिशून्ये सर्वत स्फाटिकगो न वसदनइवां किञ्चलकेकलक ॥ १५ ॥  
 इत्यार्षे वा० वा० दे० मोक्षोपाये पुनिवाणप्रकरणे पू० देवतातत्त्वविचारो नाम चत्वारिंशः सर्गः ॥ १० ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७४ ॥

परिच्छिन्नस्य स्थानानस्य भवति ॥ ९ ॥ नित्यामलालन इति नुगर्भमीश्वरत्वविशेषोऽयम् ॥ १० ॥ ईश्वरस्य आहारेति विषयधिकरणे पठ्यते ॥ व्यपदेशो वा चाप्रिलापो पिनयुज्यते  
 ॥ ११ ॥ इति पश्चिदिति सौधमम् ॥ विपश्चिन्नोऽपि विपश्चिन्तामिति वा ॥ १२ ॥ इमा बहुकामपरिच्छिन्नदृष्टि मवलड्यकामोपदेशो रचयस्ति द्वेति परेणान्वय ॥ १३ ॥ १४ ॥  
 तरलित शोभने नरे शाप्युच्छोकीवोयेतया विधेसाधौ कमानित्वादिगणवत्यत एवानुरूपे कथ्यते स्वमुक्तपूज्यपूजकादिति स्वविमर्शो नाधिगतवति अतएव निरस्तमायाकलके  
 परितस्तत्कार्यमपवशुच्ये च त्वयि जन्मदुःखादि किंचिन्नलगति ॥ यथा स्फाटिकशिलासर्वाथयवककेसरीपरितानीलरत्नविष्वस्ततरशून्येन वसनेलेपतः प्रतीकितवतो वा ने  
 न्यादिरजनकण्ठको नलगति इत्यर्थः ॥ १५ ॥ इति श्रीवासिष्ठमः ० ता निर्वाणः पू० चत्वारिंशः सर्गः ॥ १० ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७४ ॥

शास्त्राचार्यादिसाफल्यनामभेदप्रकल्पनम् ॥ अध्यारोपक्रम पश्चादपवादः प्रदर्शयति ॥ १ ॥ यदुक्तं जेश्वरस्यारुक्तेर्ब्रह्मव्यपदेशोद्दिद्युज्यत इत्यादिनापूज्यतस्वमरूपकमव्यपदेश्यतस्य शिवादिशब्दैरपिकथं व्यपदेश इत्याशयेन पूच्छति ॥ शिव इति ॥ यद्विशिवादिशब्दप्रवृत्तिनिमित्तककचिदपि धर्मतन्मसृशतितर्हि शिव इति किनिमित्तमुच्यते ॥ एवंपरब्रह्मेत्याद्यपि किनिमित्तमुच्यत इत्यर्थः ॥ १ ॥ ओतत्सदिति निर्देशो ब्रह्मणस्त्रिविधः स्थान इत्यादिव्यपदेशेषु अभिनीतिभेद परस्परव्यावर्तकप्रवृत्तिनिमित्तकनामविशेष किनिमित्ततात्तमुच्यत इत्यर्थः ॥ २ ॥ पृष्ठेषु नामसु सदिति नामास्त्वावयववृत्तिनिमित्तमन्यनवाच्यम् तदर्थे व्यावर्त्यस्याप्रासिद्धैव व्यावृत्त्यनपेक्षणात् स्वतएवासद्वाक्यत्वेन प्रवृत्तिनिमित्तताकृततद्वावृत्तिकत्वाभावाच्च ॥ अन्यथा तत्प्रवृत्तिनिमित्तस्याप्यसतः सद्भाववर्तकत्वायोगात्सत्त्वेव श्वक्तव्येतुल्यन्यायेन तत्रापि सच्छब्दप्रवृत्तिनिमित्तमन्यदेववाच्यमेव तत्र तत्राप्यनवस्थापातात् ॥ एवकिचिन्नाकिचिच्छब्दयोरपि इन्द्रियावेद्यत्वेन तद्द्वैधमैर्निर्दुशक्यत्वाद्वावृत्तिनिरपेक्षतयैव तत्र प्रवृत्तिसंभवः ॥ नस्य व्यावृत्तव्यावर्तकधर्मशून्यताशब्दानवोधयेत्येवं शक्यवक्तुम् अव्यावृत्तनिर्द्धर्मकादिशब्दानावोधकत्वस्य सर्वानुभवसिद्धत्वात् ॥ नहि निर्द्धर्मकत्वधर्मः अव्यावृत्तव्यावृत्तभित्तिवक्तुशक्यम् ॥ स्वमाताव्यंतिवद्वाहृतत्वात् ॥ एवच शिवादिशब्दानामपि निर्देशेपिनिरतिशयानदस्वरूपमात्रे निमित्तनिरपेक्षेव प्रवृत्तिस्तुल्यन्यायादुपपन्ना तस्वरूपप्रयुक्तैव वा शिवेदुः

श्रीवसिष्ठ उवाच ॥ शिवः किमुच्यते देवपरंब्रह्म किमुच्यते ॥ आत्मा किमुच्यते नाथ परमात्मा किमुच्यते ॥ १ ॥ तस्किंचिन्न किंचिच्च शून्यं विज्ञानमेव च ॥ इत्यादिभेदाभगवंस्त्रिलोकेश किमुच्यते ॥ २ ॥ श्रीश्वर उवाच ॥ अनाद्यंतमनाभासं स किंचिदिह विद्यते ॥ इन्द्रियाणामगम्यत्वाद्यन्न किंचिदिदिव स्थितम् ॥ ३ ॥ श्रीवसिष्ठ उवाच ॥ यद्विद्रियाणांबुद्ध्यादियुक्तानामध्यदृश्यताम् ॥ गतंतकथमीशानत्वशंकेनोपगम्यते ॥ ४ ॥ श्रीश्वर उवाच ॥ यामुमुक्षुरविद्याशः क्रेवलोनोमसात्विकः ॥ सात्विकैरेव साविद्याभागैः शास्त्रादिनामभिः ॥ ५ ॥ अविद्यां श्रेष्ठया श्रेष्ठां क्षालयन्निहतिसृति ॥ मलं मटेनापहरन् युक्तिज्ञोरजको यथा ॥ ६ ॥

स्वादिव्यावृत्तिरपीति ननामभेदानुपपत्तिरित्याशयेनोत्तरमाह ॥ अनाद्यंतमाद्यतपरिच्छेदाभ्यास्वतोव्यावृत्तम् ॥ अनाभासमाभासातरनिरपेक्षयंज्योति ॥ ईदृशसद्वस्तुदहस्वेमहिम्निस्वतएव विद्यते न देशकालधर्मज्योतिरादिपरोपेक्षसत्तयापराधीनव्यावृत्त्याचेत्यर्थ ॥ इकारस्तत्राकिचिच्चादेरपि मिथ्यात्वद्योतनार्थः ॥ ३ ॥ मनोबुद्ध्याकारचिन्तानाभिद्रियगृहीतार्थमात्रगोचरसकल्पविकल्पाध्यवसायाभिमानस्मरणहेतुत्वादिन्द्रियागम्यत्वोक्त्या बुद्ध्याद्यगम्यत्वमप्यथादुक्तमेव ॥ नच बुद्ध्याप्यगम्यस्य बोधेकश्चिदुपाय स भवतीति सतोपितस्य बोधोपायास भवात् अशंकेन उपायास भवशाकारहितेनाधिकारिणात्तद्ब्रह्मकथमुपगम्यते अधिगम्यते साक्षात्क्रियत इत्यर्थः ॥ ४ ॥ प्रमाणजन्यया शुद्धसात्विकभागपरिणामरूपया ब्रह्माकारवृत्त्या अविद्यावरणमपनीयते आवरणापगमेतु ब्रह्मस्वप्रकाशत्वादेव तच्चतोभाति स एवास्य साक्षात्कारो न बुद्धिवृत्त्यभिव्यक्तचिद्वापिरूपो मुमुक्षुर्मोक्षेच्छुर्मनोलक्षणः शमदमादिसाधनपरिशुद्धत्वात्केवलः सात्विकोऽविद्याशः ससच्छास्त्रसदुरुसस्सगादिनामभि सात्विकैरेवाविद्याभागैः सपादितया श्रेष्ठया श्रवणमननिदिध्यासनसाक्षात्कारात्स्ववृत्तिपरपरया बहुतरजन्यसचितयज्ञानादिसुकृतसंभृतत्वाच्छ्रेष्ठासकार्याविद्यां क्षालयन्नेव चिरं तिष्ठति ॥ ५ ॥ ६ ॥

किततसप्राह ॥ काकेति ॥ तत्रश्चिरान्यासात्काकालीयन्यायेनभ्रायपरिपाकाहुन्विययापूणप्रहाकारहस्याअविषाया क्षयनि शेषोच्छेदेआगतेसतिअनावरणआत्माआ  
 ल्नेवात्मानपरयतिवात्सयस्वभयास्वभावएवावतिष्ठतइत्यथ ॥ आत्मस्वभावस्वप्पउक्तस्वप्रकारास्वरूपपरिरोपएवनिश्चय ॥ असविधाविषयस्तसाहात्कारोनान्याट्टा  
 इत्यथ ॥ अथवाअविषास्वभावस्वैपउक्तप्रकारएवक्षयनिश्चयोनान्याट्टादइत्यथ ॥ ७ ॥ अविषारोनेवाविषाक्षयेआत्मनेवात्मनेमन्यसिद्धीषट्टांतमाह ॥ ययेति ॥  
 विद्युर्बलोङ्गेअंगोरेगृहीत्वापरस्परनेचपणकीवाभ्यसनीअगारयोःक्षयाव्यक्षालितेपिहस्तेपुनपुनलान्निघणनेनकरनेर्मन्यनामोति निघणोपजनितरेणपरगलक्षणकाण्ये  
 नागारयोःक्षयेनुक्ताळयगुनगरालाभात्करस्यस्वप्न सिद्धमेवैमन्यसौर्वैर्यस्वतएवनामोतियथायासात्लिकलामसम्भविषाभाग-शास्त्रार्थ स्वभागर्तरे सहाय्यथाकथयचि

काकतालीयवत्यश्वादविधाक्षयआगते ॥ प्रपभ्यत्यात्मनेवात्मास्वभावस्यैपनिश्चय ॥ ७ ॥ यथाकथञ्चित्गारेनिघृष्यत्सालयच्छिद्यु ॥  
 करनैर्मन्यमाम्नोतिकायर्थागारक्षयेयया ॥ ८ ॥ यथाकथञ्चिच्छास्त्रार्थभागविचारयेत् ॥ सात्त्विकस्वाममोभागोद्वयोरारामोदयस्त  
 या ॥ ९ ॥ प्रपस्यत्यात्मानमाल्मैवविचारयतिचारमना ॥ आत्मैवेहास्तिनाविधाइत्यविधाक्षयविद् ॥ १० ॥ यावत्किञ्चित्दिवस्तुनानाना  
 त्मावगन्तव्यम् ॥ क्रमागुरुपदेशाधानात्मज्ञानस्यकारणम् ॥ ११ ॥ गुरुर्हीद्वियवत्तात्मावक्षसर्वद्वियक्षयात् ॥ यहस्त्रुयत्स्येप्राप्यतत्त  
 म्मिन्सतिनाप्यते ॥ १२ ॥ अकारणान्यपिप्राप्तमशंकारणताद्विज ॥ क्रमागुरुपदेशाया आत्मज्ञानस्यमिद्धये ॥ १३ ॥ क्रमेगुरुपदेशा  
 नाप्रवृत्तेशिष्यबोधत ॥ अनिर्देशोप्यहसोपिस्वयमात्माप्रसीदति ॥ १४ ॥ शास्त्रार्थेनुच्यतेनात्मागुरोर्वचनतो नच ॥ बुध्यतेस्वयमेवैप  
 स्वबोधवशतस्त ॥ १५ ॥ गुरुपदेशशास्त्रार्थविनाचात्माननुध्यते ॥ एतत्सयोगसत्तवस्वात्मज्ञानप्रकाशिनी ॥ १६ ॥ गुरुशास्त्रार्थ  
 शिष्याणां चिरसयागसत्तया ॥ अहर्निवजनाचार आत्मज्ञानप्रवर्तते ॥ १७ ॥

शास्त्रानविचारयेच्छेद्योरपिभागयोर्नाशोनिमलासोदयश्चसिष्यतीत्यय ॥ ८ ॥ ९ ॥ ननुबुद्ध्याआत्माविषयानिधायतेतत्कुतो नपुद्धिदरयतात्मनदतिषेन्बुद्धेअभायाविचा  
 रार्थीस्वातन्त्र्यकित्वात्सैवबुद्ध्यापुण्यैर्विचारविना विषयाधिवात्सयप्रथतद्व्याह ॥ पर्ययीति ॥ १ ॥ अतएवगुरुशास्त्रादिनानाशेवानआत्मानाप्यात्मज्ञानहेतव आत्मस्व  
 रूपस्तत्ज्ञानस्यसाधनानेपेक्षत्वादित्यारायेनाह ॥ यावदिति ॥ ११ ॥ तपोपपत्त्यतमाह ॥ गुरुदिति ॥ इद्वैर्यैर्वचनपटिनप्युपटक्नरात्मा ॥ १२ ॥ तद्विक्रियुवाव्योम्य  
 यनित्याह ॥ अकारणानीति ॥ सिद्धयविस्तनकठवाभीकरवक्ष्यामाय ॥ १३ ॥ प्रसीदतिअभिष्यकोभवति ॥ १४ ॥ एवभावरयकत्वेकथमकारणत्वोक्तिलभाह ॥ शास्त्रा  
 र्थदिति ॥ १५ ॥ शकाशिनीअभिष्यजिका ॥ १६ ॥ १७ ॥

अतएवब्रह्मविद्यानिर्णयप्रवृत्तिनिमित्तसापेक्षइत्युक्तमित्याह ॥ कर्मति ॥ १८ ॥ इदंजगत्वाधेनास्ति आरोपेचास्ति ॥ तदधिष्ठान  
तत्त्वअस्तिहिअस्यैव ॥ व्यावहारिकसद्वैलक्षण्यत्वात् ॥ १९ ॥ शिवब्रह्मसदादिनामकल्पनापिजीवन्मुक्तानामधिकारिवोधनायैवत्याह ॥ अविश्रांतेत्यादिना ॥ मुमुक्षुभि  
रधिकारिमोचनेच्छुभिर्विचित्रस्यजगतःशुद्धस्यतत्त्वस्यचमननतल्लक्षणोयःशुद्धात्मनिकलकस्तद्युक्तआत्मानोयेषाम् ॥ २० ॥ परमार्थस्यअद्वैतनिहितेजीवन्मुक्तस्यदृक्प  
थेतिष्ठति ॥ मोक्षायस्वोपासकायेतकालोपावोधायशास्त्रार्थस्यतत्त्वज्ञानतदुपायानारचनायसम्यगुपपादनाय ॥ २१ ॥ पुराणानोवेदानासिद्धातानाबादरायणसूत्रादीना

कर्मबुद्धीन्द्रियाद्यंतसुखदुःखादिसंक्षये ॥ शिवआत्मेतिकथितस्तत्सदित्यादिनामभिः ॥ १८ ॥ यत्रेदमखिलंनास्ति तद्रूपैवचास्तिवा ॥  
तदाकाशादच्छतरमनंतसद्विवास्तिहि ॥ १९ ॥ अविश्रांततयायत्रतनुविधैर्मुमुक्षुभिः ॥ विचित्रशुद्धमननकलंकलितात्मभिः ॥ २० ॥  
अदूरएवतिष्ठद्भिर्जीवन्मुक्तस्यदृक्पथे ॥ मोक्षोपासकवोधायशास्त्रार्थरचनायच ॥ २१ ॥ ब्रह्मेद्रुद्रप्रमुखैर्लोकपालैःसुपंडितैः ॥ पुराण  
वेदसिद्धांतसिद्धयेभावितारमभिः ॥ २२ ॥ चिद्धहशिवआत्मेशपरमात्मेश्वरादिका ॥ एतस्मिन्कल्पितासंज्ञानिःसंज्ञेयथगीश्वरे ॥ २३ ॥  
एवमेतजगतत्वंस्वतंत्रंशिवनामकम् ॥ सर्वथासर्वदासर्वसर्वयत्सुखमास्वभो ॥ २४ ॥ शिवआत्मापरंब्रह्मेत्यादिशब्दस्तुभिन्नता ॥  
पुरातनैर्विरचितातस्यभेदोनवस्तुतः ॥ २५ ॥ एवंदेवार्चनंनित्यंज्ञःकुर्वन्मुनिनायक ॥ यत्रास्मदादयोभृत्यास्तस्यार्थातिपरंपदम् ॥ २६ ॥  
श्रीवसिष्ठउवाच ॥ अविद्यमानमेवेदंविद्यमानमिवस्थितम् ॥ यथातन्मेसमासेनभगवन्कुमर्हसि ॥ २७ ॥ श्रीईश्वरउवाच ॥  
योसौब्रह्मादिशब्दार्थःसंविदंविद्विकेवलम् ॥ स्वच्छमाकाशमप्यस्यस्थूलंमेरुरणोरिव ॥ २८ ॥ सावेद्यमिहगच्छंतीयातिचिन्नामयो  
ग्यताम् ॥ अप्यवेद्यवतीतूनमुन्मन्यंतपदस्थिता ॥ २९ ॥

सिद्धयेसार्थक्याय ॥ २२ ॥ पृथक्संज्ञाकल्पिता ॥ २३ ॥ भोवसिष्ठवियदादिजगदारोपाधिष्ठानत्वाजगत्तत्त्वम् ॥ अवस्थात्रयारोपाधिष्ठानत्वात्स्वंतत्त्वंचयत्सर्वदासर्वप्रका  
रे.सर्ववस्तूनासर्वभावनिर्वाहकतत्केवलब्रह्मसुखमेवनाणुमात्रमप्यन्यदस्तीतिनिश्चयत्वमास्व ॥ २४ ॥ २५ ॥ एवमुक्तस्थितिहूपदेवार्चनम् ॥ यत्रयस्मिन्परमशिवपदेअस्म  
दादयएकैकगुणाभिमानिनोभृत्याद्वद्वद्वयादिकर्मनियताः ॥ २६ ॥ इदानीवसिष्ठःशुद्धचित्तिजीवभावतत्सरणारोपक्रमजिज्ञासु.पृच्छति ॥ अविद्यमानमिति ॥ २७ ॥ उत्त  
रोत्तारोपेस्थौल्योपचयंकुपरमसूक्ष्मरूपमूलदर्शयति ॥ योसाविति ॥ मेरुरणोरिवेति ॥ चित्तौक्ष्मस्यजडसौक्ष्म्यस्यचस्पृशमेवातरमितिभावः ॥ २८ ॥ साचिद्धेद्यगोचरस  
स्कारोद्बोधेद्यकल्पनोन्मुखीयदाभवतितदाचेतनाच्चिदितिक्रियानामयोग्याभवतीत्यर्थः ॥ उन्मन्यतपदेनिर्विकल्पसमाधिप्रसिद्धचिदानंदैकरसरस्वभावेस्थितापि ॥ २९ ॥

३० ॥ द्यसापीर्वाप्यावमाह नो देशार्ताकालताधगता कल्पना सपथेताश्चाहताया सरथ्यदस्युल्लेक्षा ॥ ३१ ॥ माभिर्देशकालकल्पनाभि सबलितासा अहतास्पद्यगोच  
 स्कारोद्गोधास्त्वविज्ञानासतीपवनस्यलेखिकेर्थात भ्राणस्यबासनीजीवाभिधानिका भवति ॥ जीवमाणधारणेइतिथाल्थार्थानुगमापित्यर्थ ॥ ३२ ॥ एवनिश्वयसंस्कारोद्गो  
 दुर्वाशिराश्वाप्यपिभवतीत्याह ॥ जीवेति ॥ ३३ ॥ ततोवाचिककापिकमानसिककथ्यवद्भारसंस्कारोद्गोधाच्छब्दाशिरात्म्या अहतानुगम्यते नमद्देशितमयतपिहितताच्च  
 मालद्रूपयया ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ अंतस्यया अनाहतसाक्षिरूपयाम्बारात्म्यामजानातीतिइतिप्रमादुरुपसपथते ॥ तत्त्वामन स्वप्रकारताबलावेवेत्याह ॥ आत्मदृग्गो  
 च ॥ ३६ ॥ एवमत कल्पनावासदस्यसत्ताकल्पनायाहेतुरित्याह ॥ सपथमानाइति ॥ ता-वदस्यमाणा ॥ ३७ ॥ तेजःसत्ताया-भकारिणीयसु सत्ता ॥ ३८ ॥ रसयतीतिरसोरो  
 क्षणाद्भावित्वेयत्वाद्देहतामनुगच्छति ॥ पुरुषत्वात्पुमान्स्वप्नेवनवारणतामिव ॥ ३९ ॥ अस्याहतादिरूपाद्यदेशार्ताकालतागता ॥ स  
 पथेततःशून्यरूपिण्य-सस्यएवता ॥ ३९ ॥ ताभि-संवलितासेवसत्ताजीवाभिधानिका ॥ भवतिस्पदविज्ञानापवनस्येवलेखिका  
 ॥ ३२ ॥ जीवशक्तिसयामृतानिश्रयैकविलासिनी ॥ बुद्धितामनुयातासाभवत्यज्ञापदेस्थिता ॥ ३३ ॥ शब्दशक्त्याक्रियाशक्त्याज्ञानश  
 न्यानुगम्यते ॥ प्रत्येकप्रसुरत्यतरप्रदर्शितरूपया ॥ ३४ ॥ मिलित्वेयगण क्षिप्रंस्मृत्तिसमनुकूलयन् ॥ मनोभवतिभूतात्मवीजसकल्प  
 शाखिन ॥ ३५ ॥ आतिवाहिकदेहोक्तिप्राजनतद्द्विदुधा ॥ अंतस्ययावन्नशक्त्याज्ञरूपस्वात्मनात्मदृक् ॥ ३६ ॥ संपपमानाएवास्मिश्चे  
 तसीमाशिराक्तय ॥ पश्चाद्विद्वद्दृष्टास्ताउपत्यनुदिताअपि ॥ ३७ ॥ वातसत्तास्मदसत्तास्पर्शसत्तातयैवच ॥ त्वक्सत्तातेजसासत्तातया  
 सत्ताप्रकाशिनी ॥ ३८ ॥ रूपसत्ताजलसत्तास्वादुसत्तातयैवच ॥ तयैवरससत्ताचगधसत्तातयैवच ॥ ३९ ॥ भूसत्ताहेमसत्ताचपिहस  
 ताचपीवरी ॥ देशसत्ताकालसत्तासार्वाढ्याकारवर्जिता ॥ ४० ॥ सर्वसत्तागणचैतन्योद्गीकृत्यस्वरूपवत् ॥ स्फुरत्याश्रित्यपञ्चादिवीजं  
 वीजाठितागतम् ॥ ४१ ॥ एतस्युर्षुकंविशिदेहोयथातिवाहिक ॥ अपारबोधमेतत्सुस्फुरत्यगविभागवत् ॥ ४२ ॥ एवमायगसपञ्चस  
 पन्नचर्किकचन ॥ नहाननचतूपनविदाचितचेतनम् ॥ ४३ ॥

नैदियतसत्ता ॥ ३९ ॥ हेमशब्देनअतस्वर्णमयेभ्रमाहत्वरयासे ॥ पीषरीअतिमहीभ्रमाहपिहसत्ता ॥ ४० ॥ स्वद्रूपवत्तादात्म्येनकोडीकृत्यसगुप्त ॥ यथाबीजमुत्तरोत्त  
 रपरिणामेनीजाठितागतमसुरकोडारात्तापभाषिकोडीकृत्य स्फुरतितद्भवत् ॥ धीजाड्डीकाठितामितियाठेजीअजितउत्तरोसरबीजानियेभ्यस्तादृशानामकुलकाडिपरंपराणामवि  
 तनिशानतागतम् ॥ ४१ ॥ एतदुक्तसर्वसत्ताकोडीकृतस्वरूपपुष्टकस्युलादिविद्वद्भययात्मकम् ॥ अयमववासनात्मनाआतिवाहिकोदेह ॥ अपारोपरिच्छिन्नोबोधश्रित्वात्मक  
 पयस्यतथाविषयभ्रमैवएतत्तुक्तमिभागवास्फुरतिनाप्याहित्यर्थ ॥ ४२ ॥ एवमारोपकमपण्यापवावर्षीयति ॥ एवमासीति ॥ एवमासीति ॥ एवमासीति ॥ एवमासीति ॥

जलपीठस्यजलाधारस्यसमुद्रस्येतियावत् ॥ ४४ ॥ कश्चिद्विज्ञातं तत्राह ॥ सविदिति ॥ यतोदृश्यजातंसविद्वेदितिसवेदने एकाल्पक सविद पृथक्कृततु अचेतनं भासकशून्यमित्यु  
 भयथापिनजीवतीत्यर्थः ॥ ४५ ॥ किंचेदज्ञातसद्भास्त्वस्याइज्ञातवानोअयथापीत्याह ॥ सवेदनादिति ॥ सवेदनादित्यव्याख्यापरिज्ञानादिति ॥ ४६ ॥ अथयदिकश्चिद्भूयारस्व  
 तश्चिन्मात्रत्वभावमपि एतद्भूतबहुस्याप्रजायेयेतिसकल्पात्स्वात्रेवदृश्याशाताविद्वेदेइति हिंसकल्पकल्पितस्यमित्यात्वात्तस्याणोः परमसूक्ष्मस्यात्मनस्तन्मात्रस्वभावेनसत्ताप्र  
 थमकल्पितेदेहेकेसूक्ष्मदेहे एवचिन्मात्राभ्यासात्स्थूलतापश्यति ॥ ४७ ॥ स्थूलदेहगवधाच्चसर्वमातरकोशचतुष्टयवास्यविषयजातचस्थूलत्वमापन्नतद्भूतैवस्वकल्पनयापश्यति ॥ बा

परंपरेप्रस्फुरितंकेवलंलात्मसत् ॥ जलपीठस्यजठरेजलद्रवविलासवत् ॥ ४४ ॥ संवित्संवेदनैकाल्मपृथगेतदचेतनम् ॥ संपद्यतेप  
 रिज्ञातंसंकल्पनगरोपमम् ॥ ४५ ॥ संवेदनात्परिज्ञानाच्छिवतामेवगच्छति ॥ अज्ञातमेववायत्तत्कथंगच्छतिवस्तुताम् ॥ ४६ ॥ अथै  
 तद्विद्वेत्स्वांतःसंकल्पादंशतांस्वतः ॥ तन्मात्रसत्तातस्याणोरेतांपश्यतिदेहेके ॥ ४७ ॥ सर्वस्थूलत्वमापन्नंतदेवाशुप्रपश्यति ॥ तस्यतन्मा  
 त्रंभ्राणियथादेशंप्रपश्यति ॥ ४८ ॥ ततःपुरुषरूपैकभावनापुरुषारूढिम् ॥ काकनालीयवदृष्ट्वातुष्टुंभुवंभवत्यलम् ॥ ४९ ॥ जीवेदेत  
 दवस्याकंस्थितंपश्यतिदेहकम् ॥ असंतमेवगंधर्वपुरंस्वप्नरंयथा ॥ ५० ॥ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ ॥ गंधर्वनगराकारमपिस्वप्नरोप  
 मम् ॥ जगद्दुःखायद्दुःखस्यकात्रयुक्तिःपरिक्षये ॥ ५१ ॥ ॥ श्रीश्वरउवाच ॥ ॥ वासनावशतोदुःखंविद्यमानेचसाभवेत् ॥ अविद्य  
 मानंचजगन्मृगत्वांभुंगवत् ॥ ५२ ॥ अतःकिंवास्यतेकेनकस्यवावासनाकुतः ॥ कथंस्वप्नरेणांगमृगत्वांभुपीयते ॥ ५३ ॥ स  
 द्रष्टरितुसाहंतेसमनोमननादिके ॥ अविद्यमानेजगतियत्सत्परिदृश्यते ॥ ५४ ॥ यत्रनोवासनानैववासकौनैववास्यता ॥ केवलंकेव  
 लीभावःसंशान्तकलनभ्रमः ॥ ५५ ॥ यस्यसत्योप्यसत्योवाशून्यएवहियक्षकः ॥ विलीनस्तस्यैकवल्याकिमन्यदवशिष्यते ॥ ५६ ॥

स्ररूपादिदर्शनेचतस्यदेहस्यचक्षुरादिलक्षणांनितन्मात्रद्वाराणियथाविषयव्यवस्थितानिप्रपश्यति ॥ ४८ ॥ ततोहस्तपादाद्यवयवसघातेआंतरकोशेषुचपुरुषाकारैकत्वभाव  
 नापुरुषाकृतिपश्यति तेनचाकस्माद्यवहारक्षमतादृष्ट्वातुष्टुपृष्ठच भवति ॥ ४९ ॥ ५० ॥ मिथ्येतिज्ञातमपिजगद्दुःखजनयत्येवअतोदुःखचिक्त्सामिथ्यात्वज्ञानादन्येववाच्ये  
 तिमन्यमानोवसिष्ठ पृच्छति ॥ गंधर्वेति ॥ ५१ ॥ वासनाक्षयपर्यंतदृढतरमिथ्यात्वनिश्चयएवदुःखनिष्टस्युपायोनापाततइत्याशयेनोत्तरमाह ॥ वासनेति ॥ ५२ ॥ अत्यतास  
 च्चदृढनिश्चयेआश्रयविषयाद्यभावादेववासनानुदयसिद्धिरित्याह ॥ अतइति ॥ ५३ ॥ द्रष्टादिसहितेजगत्यविद्यमानेसतियद्दृष्ट्वात्रसत्तदेववाशिष्यते ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ सत्यो  
 व्यावहारिक.असत्य.प्रातिभासिकोवायक्षकोयस्यमौढस्यमौढस्यत्वानित्यविलीनः ॥ ५६ ॥

॥ १० ॥ कुनोपवेश्यलाह ॥ जीवमिति ॥ तस्या ज्ञाना सपथिताश्वाहताया सस्यइत्युल्लेखा ॥ ११ ॥ ताजिर्देकालकस्मनाभि सबलितासाअहनास्ववगोचरस  
 तमसइत्थापिभानित्वाइतन्मयाबालय अक्षमरास्तिउपदेशा ॥ अजीवमितिधानिकाभवति ॥ आविषाणधारणेइतिथाल्वाङ्गुणमादित्यर्ष ॥ ३१ ॥ एबनिश्चयसत्कारोद्वोधा  
 तात्यप्रकारोनिर्वाणप्रकारेषु एकचत्वारिंशसर्गं ॥ ३१ ॥ चिककायिकमानसिकभ्यषहारसत्कारोद्वोधाच्छब्दादिरास्याअहताङ्गुण्यते नपदार्थितमत्यतपिहिततात्त्विक  
 वेदवदस्याकस्थितपथतिदेहकमित्येयोप्यारोपउक्तलच्छेपिप्रज्ञाशक्त्याभ्यामजानातीतिइतिप्रमादुरूपसपथते ॥ तस्मान्न स्वप्रकाशताबलादेवेत्याह ॥ आल्लहृगिति  
 धर्जावत्स्मनरोपयद्यस्मतमनाडीधुविस्तृततम्रसांडपरयतितद्वृत्तसूत्रयमानाइति ॥ ३७ ॥ तेजसत्तायाःअकाशिनीषसु सत्ता ॥ ३८ ॥ रसयतीतिरसोरस  
 शून्यएवहिवेतालइवेत्थंचित्तवासना ॥ उदितेयज सुमान्स्वप्नेवनवारणतामिव ॥ ३० ॥ अस्याहंतादिरूपायादेशार्ताकालतांगता ॥ स  
 स्थलाधिगन्धतनरोपदेशस्त्वसाविति ॥ ५८ ॥ जीवोसवलितसैवसत्ताजीवाभिधानिका ॥ भवतिस्पदविज्ञानापवनस्येवलेखिका  
 किलय कनकावदावांसस्वप्नेष्टपुरुषायासुताददाति ॥ अक्षितामनुयातासाभवत्यज्ञपदेस्थिता ॥ ३३ ॥ शब्दशक्त्याक्रियाशक्त्याज्ञानश  
 रिंशसर्गं ॥ ४१ ॥ ॥ ७१ ॥ ॥ श्रीश्वरउवाच ॥ ॥ ४१ ॥ भिलिवैपगण क्षिप्रस्मृतिमनुकूलयन् ॥ मनोभवतिभूतात्मबीजसकल्प  
 मुपैतिह ॥ १ ॥ ॥ श्रीश्वरउवाच ॥ ॥ परस्मात्परमेव्या ॥ अतस्ययात्रक्षशक्त्याज्ञरूपस्त्वामनात्मदृक् ॥ ३६ ॥ संपद्यमानाएवास्मिश्चे  
 चिह्नस्यकार्यस्वप्नरोपिहि ॥ ययाकरोत्याशुतयाजीय प ॥ ३ ॥ आवातसत्तास्पदसत्तास्पर्शसत्तातयैवच ॥ त्वसत्तातेजसांसत्तातथा  
 नितेनाशुप्रथमप्रयितपुमान् ॥ ४ ॥ एवससर्गेकस्मिन्त्रियैवच ॥ तयैवरससत्ताचर्गंधसत्तातयैवच ॥ ३९ ॥ भूसत्ताहेमसत्ताचर्पिष्ठस  
 तामह सकस्मिश्चिकस्मिश्चिदचिचेतर ॥ सषसकल्पयु ॥ ४० ॥ सर्वसत्तागणचैतत्क्रोढीकृत्यस्वरूपवत् ॥ स्फुरत्याश्रित्यपत्रादिबीजं  
 यययाकल्पयत्याशुतत्तयानुभवत्यलम् ॥ ७ ॥ तत्त्वसंब्रू  
 पकेोपिस्वपराकिमत सत्वादितिभाव ॥ कार्यप्रज्ञाडययाकारोहितयाअव्या  
 नुपुषनाभेदमपिकथयतीत्याह ॥ सनातनइति ॥ १ ॥ तस्यैवसात्विकराजितिमहतीप्रज्ञाडर्पिष्ठसत्ता ॥ ४० ॥ स्वरूपवत्तावारस्येनक्रोढीकृत्यसयुस ॥ ययाबीजमुत्तरोत्त  
 शमप्रबोत्रालनिपूर्वराभायणोक्तेनाभ्युत्पत्तिनियम पितामहृत्यनास्तीत्याशाटेबीजाढीअधितामितिपाठेबीजतित्तरोत्तरोत्तरीजानियेभ्यस्तादृशानामकुरकोडादिपरपराणामादि  
 दिप्रारोगप्रज्ञायुद्धवद्भुत्वमसिद्धे ॥ सउक्त सर्वाशिक्षारिपुरुषसकल्पमय ईविविधप्रयात्मकम् ॥ अयमेववासनात्मनाआतिवाहिकोवेहः ॥ अपारोपरिच्छिन्नोबोधश्चिरत्वरू  
 प्रःसत्तत्कालसमष्टिभ्याटिमनोरूपमास्थितोहिरण्यगर्भादिरूप सय्यद्भुवनम् ॥ १ ॥ एवमासीति ॥ सपन्नमज्ञदृशा तत्त्वदृशानुनक्तिचतसंपन्नम् ॥  
 नुसुष्टूपसत्यनिबभमति ॥ ८ ॥

एवमुक्तीत्याय आदिपुरुषः स्वसृष्टस्य द्राप्तं पद्यते सनिमेषप्रतिनिमेषरूपकालेऽपि स्वरूपपर्यालोचनमात्रेण व्योमचिदाकाशमात्रेऽसमुदेति ॥ अथ स्वरूपानुपपत्त्यर्थे ॥ ११ ॥ ते च सर्गभेदायावतां  
 अनन्तमपारं च सारप्रतिभेद्यते ॥ ९ ॥ कल्पकल्पनासमर्थः ॥ प्रतिभासस्य विपर्यासपराक्प्रवणतात्मात्रेण ॥ १० ॥ व्योमिसूची छिद्राद्याकाशोपि ॥ ११ ॥ ते च सर्गभेदायावतां  
 जीवानां तुल्यकालतुल्यगोचरत्वात्स नोद्भवस्तावतामिथोदर्शनादिव्यवहारसवादिनः अन्येषात् च्छून्याइत्यैदत्रोपाख्या नन्यायमाश्रित्याह ॥ दृश्यतइति ॥ अदर्शनचकल्पितरूपा  
 शे अधिष्ठानाशेतुसर्वेषानित्यापरोक्षतैवेत्याह ॥ दृष्टेनेति ॥ १२ ॥ तत्र युक्तिमाह ॥ सर्गइति ॥ यतः सर्गेण सर्गात्मना स्थितेन जीविनसभाव्यमानाः सतएव सर्गाः संभवंति न तु ते शिवे  
 परमार्थस्वभावे परमेव्योमि ॥ तत्र ते पाव्योमरूपत्वस्यैव पर्यवसानादित्यर्थः ॥ १३ ॥ ननु सर्गा ब्रह्मसत्ता निरपेक्षाः स्वसत्तया वादेशकालसबधवलब्धसत्तया वासतुतत्राह ॥ स्व  
 यचेति ॥ सदसद्रूपानैकतरनियतस्वभावाः एव देशः कालश्च सर्गः प्राङ्नाक्रातः तयोरपि सर्गात्तर्गतत्वात्सर्गस्यैव रूपत्वैव न सर्गाधीनकल्पनत्वाच्चेत्यर्थः ॥ तर्हि सर्गएव स्वस्य काला  
 द्रष्टादिपुरुषस्त्वेवं स्वयं संपद्यते हि यः ॥ सनिमेषं प्रति व्योमसमुदेत्यथ नीयते ॥ ९ ॥ निमेषएव कल्पयोमहाकल्पपरंपराम् ॥ प्रतिभासवि  
 पर्यासमात्रेणानुभवत्यलम् ॥ १० ॥ परमाणौ परमाणौ व्योमि व्योमि क्षणेक्षणम् ॥ सर्गकल्पमहाकल्पभावाभावाभवंति ते ॥ ११ ॥ दृश्यं  
 तेकेचिदन्योन्यं साधर्म्याद्वासनागतेः ॥ मिथः केचिन्नहस्यते हृष्टेनाथसदात्मना ॥ १२ ॥ सर्गाः सर्गेण सर्वत्र संभवंति न ते शिवे ॥ भवंति पर  
 मेव्योमि व्योमरूपमहपाइति स्वयम् ॥ १३ ॥ स्वयंचसदसद्रूपालीयं ते स्वप्नप्रशैलवत् ॥ सर्गे न देश आक्रान्तेन च कालो न कर्तृता ॥ १४ ॥ नचैते  
 सस्वरूपवानकल्प्यनापि चक्षणः ॥ नचेंदं जायते किंचिन्नच किंचिन्नच न स्थिति ॥ १५ ॥ सर्वसंकल्परूपेण चिच्चमलुरुते चिति ॥ स्वप्नप  
 त्तननिर्माणपातोऽभातनवज्जगत् ॥ १६ ॥ नदेशकालक्रमं करोति चमनागपि ॥ यथासंकल्पशैले न देशकालाद्यनंतकम् ॥ १७ ॥ आ  
 क्रांतमपि नाक्रान्तं तथैव जगतासता ॥ अथनाक्रान्तमक्रान्तमिव संकल्पमेरुणा ॥ १८ ॥

दिसबधरूपमन्यादृशं वासत्वकरोतुतत्राह ॥ नकर्तृतेति ॥ सर्गाणामिति विपरिणामेनानुषणः ॥ १४ ॥ तर्हि सर्गस्य भेदात्स्वरूपसंतुतत्राह ॥ नचैते इति ॥ सर्गस  
 त्वदयोः पर्यायत्वापत्तेर्नाशापत्तेः ॥ नाभावो विद्यते सतइति भगवत्सिद्धतादिति भावः ॥ तर्हि सर्गस्य स्वमध्यस्तमेवास्तुतत्राह ॥ नकल्प्यमिति ॥ असतः सत्त्वाध्यासाधिष्ठान  
 त्वासभवादिति भावः ॥ तर्हि वैनाशिकमतवत्तत्क्षणरूपमेव स्वधारयानुगतमस्तुतत्राह ॥ नापीति ॥ क्षणरूपस्य स्वस्य प्रतीतिकालपर्यंतमनवस्थितेरत्यताप्रतीतस्य सत्त्वे अ  
 लीकस्यापितदापत्तेरिति भावः ॥ एतेन आद्यतक्षणसबधलक्षणैजन्मनाशावपि सर्गस्य निरस्तावित्याशयेनाह ॥ नचेदमिति ॥ १५ ॥ एवं चास्मत्सिद्धात् एव शरणमित्याशयेन प्रा  
 गुक्तस्मारयति ॥ सर्वमिति ॥ १६ ॥ कथं तर्हि देशकालाक्रान्ताप्रत्ययस्तत्राह ॥ यथेत्यादिना ॥ १७ ॥ यथा उच्चैः स्थितेन संकल्पमेरुणा नाक्रान्तमेव अथापि संकल्पकाले आ  
 क्रांतमिव प्रतिभासते तद्वदिति परेणान्वयः ॥ १८ ॥



॥ ५ ॥ ५८ ॥ कुनो नो परेरय लग्नाह ॥ जीवमिति ॥ तन्मो आत्मज्ञा विधे कि न प्रामाधिकारि विरोपणमुपश्रितिनत्वप्रामाधिकारत्वा बुद्धमवदुतरथातिशालिनमार्थैर्मन्त्रमुपेक्षि  
 तमसद्वद्वदप्रभिमानित्वावसन्मथबालय आक्षयशास्त्रि उपदिग्गति स कनकवदववाताशुवरी स्वशुना स्वमदृष्टपुरुषाय इशति सोपि मूर्ख एवेति यावन् ॥ ५९ ॥ ॥ इति श्री वासिष्ठम  
 नायकप्रकाशो निर्वणप्रकरणे ० एकचत्वारिंशत् सर्ग ॥ ७ ॥ ॥ समष्टिष्यटिससार्कूमिरीशा विपूर्षिका ॥ माये वेत्युप विरयाप्रशु त्वनिलययथौ ॥ १ ॥ जी  
 वनेतवस्याकस्थितं पर्यतिदेहकमित्येयोभ्यारोप उक्तलक्ष्णेपचिज्ञासुषसिष्ठ पृच्छति ॥ तत इति ॥ आविसर्गे कस्याप्यासकमे ॥ उक्तानुवाद पूर्वनि सधानार्थ ॥ १ ॥ स  
 धनीक स्वमनरोपयासुहसतमनाधीषुस्सुततमग्लाहपरमतिद्वलरससुस्नेषिबाकोरपि परयीत्वर्य ॥ १ ॥ उक्तमेवदटानाराय विवृणेति ॥ सर्वगत्वादिति ॥ नाडीच्छिद्रांत  
 शून्य एव हि वेताल इवेत्यं चित्तवासना ॥ उदितेय जगन्नामीतच्छांतौशांतिरक्षता ॥ ५ ॥ अहतायां जगति च मृगव्याजलेचय ॥ सा  
 स्पत्तं धिगपतनरोपेदस्य स्वसाविति ॥ ५८ ॥ जीव विवेकिनमिहोपदिशतितज्ज्ञानोवालुद्धममसन्मयमार्थमुक्तम् ॥ अज्ञप्रशास्ति  
 किलय कनकावदानां सस्वमदृष्टपुरुषाय सुताददाति ॥ ५९ ॥ ॥ इ० वा० वा० टे० मो० नि० पू० जगन्मिथ्यात्वप्रतिपादननामैकचत्वा  
 रिंशत् सर्ग ॥ ४१ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठ उवाच ॥ तत सर्जीवो भगवन्दृष्टवादेहसंभ्रमम् ॥ आठिसर्गे नम संस्य कामवस्था  
 मुपैति हि ॥ १ ॥ श्रीश्वर उवाच ॥ परस्मात्परमेव्योधिपूर्वाक्त्तमतोवपु ॥ जीवपश्यति सन्नसचस्वप्नरोयथा ॥ २ ॥ सर्वगत्वा  
 चिह्ननस्य कार्यस्वप्नरोपि हि ॥ यया करोत्याशुतया जीवोपापि शरीरशृक् ॥ ३ ॥ सनातनो ह मन्यक्त पुमानित्यभिधातत ॥ करोत्यात्म  
 नितेनाशुप्रथम प्रथित पुमान् ॥ ४ ॥ एवससर्गे कस्मिंश्चित्त्रयमोयसदाशिव ॥ कस्मिंश्चिद्विष्णुरित्युक्तो नाभ्युपन्न पितामह ॥ ५ ॥ पि  
 तामह सकस्मिंश्चित्कस्मिंश्चिदपि चैतर ॥ सधसंकल्पपुरुष सकल्यान्मूर्तिमास्थित ॥ ६ ॥ पुष्ट प्रथमसंकल्प स्तां मनोमूर्तिमास्थित ॥  
 ययथायत्ययत्याशुततयानुभवत्यलम् ॥ ७ ॥ तत्त्वसद्रूपमखिलशून्यवेतालकोयथा ॥ अमदृष्ट्या तु सद्रूपमित्यहताजगद्गति ॥ ८ ॥  
 नवरोपितसरान्तं मत सत्त्वाविति प्राप ॥ कार्यब्रह्मादयथाकरोति तथा अथापि सर्वेषामसिद्धमित्यर्थ ॥ १ ॥ स एवादि सर्गे समस्त्युपाधिको हिरण्यगर्भ इत्य त्वात्मनि बासव  
 मुपबनामने इमपिकथयतीत्याह ॥ सनातन इति ॥ ३ ॥ तस्यैव सत्त्विकराजसतामसकल्पे पुसवाशिवादिमूर्तिमायस्येतेतरकल्पकत्वनियतमित्याह ॥ एवमिति ॥ ५ ॥ आका  
 शपत्रबो ब्रह्मनिर्पूर्वराभायवोकेनाभ्युत्पत्ति नियमः पितामहस्यनास्तीत्याशयेनाह ॥ पितामह इति ॥ इतरोद्गुणैरेव विनायकावि ॥ तेयामपितत्तन्माहात्म्यप्रतिपादकपुराणा  
 रिभागे पुब्रह्माण्डबहुत्वमसिद्धे ॥ सत्कत्तवाशिवादिपुरुष सकल्पमय सोकामयतबहुत्वापजायेयेति श्रुत्युक्तमायिकसंकल्परूप ॥ ६ ॥ प्रथमसंकल्पपुसवभूतसगद्गारापु  
 त्र सत्सत्कालसमष्टिष्यटिसनेरूपपथास्थितो हिरण्यगर्भादिरूप सरयुद्वयनप्रजासर्गादियथाकल्पयतितत्तथाभ्यवहारक्षममनुभवतीत्यर्थ ॥ ७ ॥ तत्त्वदृष्ट्या अस्तु पंचमदृष्ट्या  
 नुसद्रूपसत्यमिदमिति ॥ ८ ॥

ततारपुष्टे ॥ ३१ ॥ पूर्वमेवशमवतामयातस्यश्रीगुरोरीश्वरस्यानुस्मृतिपूर्वकमेवतदुपदिष्टंनित्यापरोक्षदेवार्चनंनवयापरिष्कृतयाश्रद्धादिपवित्रयाचिधियामयानुष्ठयेत्वेनांगीकृत  
 तत्पाकनजहदेवार्चनजिहासितंचेत्यर्थः ॥ ३२ ॥ ॥ इतिश्रीवासिष्ठम०तात्पर्यप्रकाशेनि०पू०द्विचत्वारिंशः सर्गः ॥ ४३ ॥ ॥ इहश्रुत्वासैराग्यरामःस्वात्मशिवाचं  
 नम् ॥ प्रबुद्ध कृतकृत्यस्वतिसिष्ठमवर्णयत् ॥ १ ॥ ईश्वरोपदिष्टतत्त्वदर्शनपर्यवसितस्वात्माशिवार्चनश्रीरामस्यश्रद्धानिशयसिद्धयेप्रशसन्व्ययमपितदेवपुनरुपदिशति ॥ एतदि  
 त्यादिना ॥ परसर्वोच्छ्रष्टम् ॥ इदजगत्तत्त्वम् ॥ ११ ॥ यत्रमायायाअलीकेअमेअलीकोपाधिघटितत्वादलीकेनजीविनअलीकमसेवजगद्विलोक्यते ॥ २ ॥ तत्रकविकल्पितेनमे  
 रुत्वेनराजादेर्वर्णितेथानुभवोदृष्टातइत्याह ॥ यथेति ॥ विविधकल्पयतीतिविकल्पेनयनकविनायस्मिराजादौमेवादिविविधभावकल्पनयद्विकल्पत्वेनकाव्यारचनयायथाय  
 श्रीवसिष्ठउवाच ॥ ॥ इत्युक्तानालंकारैःसौत्यक्तपुष्पांजलौमयि ॥ ततारपरिवारेणसमंवरकोटरम् ॥ ३३ ॥ तस्मिन्गतेत्रिभुवनधि  
 पतावुशेशेस्थित्वाक्षणंतदनुसंस्मृतिपूर्वमेव ॥ अंगीकृतंनवपवित्रधियामयात्मदेवार्चनंशभवतैवजिहासितंतत् ॥ ३२ ॥ ॥ इ०वा०  
 वा०दे०मोक्षोपायेपुनिर्वाण०पू०परमात्माभिधानंनमद्विचत्वारिंशःसर्गः ॥ ४२ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ ॥ एतदुक्तंपरतेनस्वयमे  
 वचवेइयहम् ॥ रामत्वमपिजानीषेयथेदंसमवस्थितम् ॥ १ ॥ यत्रालीकमलीकेनकिलालीकेविलोक्यते ॥ तस्यांसंसारमायायांकिंस  
 त्यंकिमसन्मयम् ॥ २ ॥ यथायेनविकल्पेनयद्विकल्पेनकथ्यते ॥ तथैतेनात्मकल्पेनगताप्यनुभूयते ॥ ३ ॥ यथाद्रवत्वंपयसिथथास्यं  
 दोनभस्वति ॥ यथानभसिशून्यत्वंतथासर्गत्वमालनि ॥ ४ ॥ ततःप्रभृतिनैवक्रमेणार्चनमात्मनः ॥ अद्यथावद्गतव्यत्रःकुर्वन्नहमव  
 स्थितः ॥ ५ ॥ अनेनार्चाविधानेनमयेमेरामवासराः ॥ अखिन्नेनातिवाह्येतेव्यवहारपराअपि ॥ ६ ॥ यथाप्राप्तेःक्रियाचारकुसुमैरालनो  
 र्चनम् ॥ व्युच्छिन्नमपिव्युच्छिन्नंनकदाचिदहर्निशम् ॥ ७ ॥ ग्राह्यग्राहकसंबंधेसामान्येसर्वदेहिनाम् ॥ योगिनःसावधानत्वंयत्तदर्थं  
 नमात्मनः ॥ ८ ॥ दृष्ट्यानयारपुपतेसंगमुक्तेनचेतसा ॥ संसारविरलाणयेविहरास्मिन्नखिद्यसे ॥ ९ ॥ दुःखेमहतिसंप्राप्तेधनमंधुविविधो  
 गजे ॥ एतांदृष्टिमवष्टभ्यविचारंकरुब्रत ॥ १० ॥

थाकथ्यतेतथातथाश्रुत्वाआत्मानकल्पयतीत्यात्मकत्वराजादिल्लेनस्वस्मिन्वगतामेरुताकल्पदक्षतावाप्यनुभूयते कथमन्यथाकाव्यार्थानुभवचमत्कारास्वादस्तस्यबहुवित्त  
 लाभमानादिकचकवेःस्यादितिभावः ॥ ३ ॥ विविधकल्पनाचाज्ञातस्यात्मनःस्वभावएवेत्याशयेनदृष्टाततराणयाह ॥ यथेति ॥ ४ ॥ एवस्यात्राविकल्पेविकल्पाध्यारोपस्थाचं  
 नत्वचितनदाप्रशुत्यथपर्यतकुर्वन्नेवस्थितइत्याह ॥ ततइति ॥ ५ ॥ सुषुप्तिकालेव्युच्छिन्नमपिकदापिनव्युच्छिन्नम् ॥ तदापिसुखमहमस्वाप्सनकिंचिदवेदिपमित्युःत्यतप्रति  
 सधानहेत्वविद्यादन्तिपुष्यत्रयार्चनसद्भावदितिभावः ॥ ७ ॥ तर्ह्यज्ञानामपितादृशाशिवार्चनसैवस्तीतिकस्तवतेभ्योविशेषस्तत्राह ॥ यायेति ॥ सावधानत्वविशेषइत्यर्थः ॥ ८ ॥  
 साचसावधानताआसगत्यागएवेतिदर्शयन्चनेदृष्टकलबाहुल्यकीर्तिनेरामप्रवर्तयति ॥ दृष्टयेति ॥ ९ ॥ त्यक्तस्यासगस्यपुनरनुत्पादेविचारदाढ्यहेतुरित्याह ॥ दुःखेइति ॥ १० ॥

अतएवसकलानुसारंषष्ठपकीटस्थावराविकल्पवैशेषिक्यमित्याह ॥ सपद्यतइति ॥ सर्वकारक ऐहिकामुष्मिकसवधकियासमय ॥ १९ ॥ तस्युपास्थावराणोथोनिरपिसपद्य  
 ते ॥ एवमेवअजाविषतुर्धिधजातय सपद्यतइत्यर्थ ॥ २ ॥ क्षणप्रतिमायाधिष्ठानु सकल्पक्षणेएव ॥ वासनासौष्म्यात्परमाणूपमार्दपङ्क्तिकासेप्रसरेणुपमा सगा साप्रतस  
 ति ॥ ११ ॥ वर्तमानसर्गदेवतातितागतानामपिकमोबोध्यइत्याह ॥ एवएवेति ॥ तेपारुद्रादिनुणानाम् ॥ कथतर्हिर्गोपरमस्तथाह ॥ अस्याइति ॥ एवभूतस्यपरमार्थ  
 तद्यस्यभावनात्सात्कारात् ॥ २२ ॥ अणलेशमाप्रमविचिदालनोषह्निमुखलेकक्यकोटिदिस्वतानयोवयइत्याह ॥ निमेयेति ॥ २३ ॥ लुट्प्रोपभ्युता ॥ चित स्वरूपमपति  
 द्वैवप्रकृतेत्याह ॥ सेति ॥ शलत्वविषेनकृत्यतेअनुश्रूयतइतिरूपा ॥ २४ ॥ अभिमानरुद्व्यापयापयासगभौट्टिगच्छतितथाचिवालविद्योतनकासपरिच्छेदाधिक्यप्र  
 युक्ताआत्मनःसुदृताथेत्याह ॥ अस्मिन्निति ॥ २५ ॥ सगतेरसत्त्वैर्द्वैशकालकृतैरौ परिच्छेदैपरमाराकयुनिकायताअणुतासुदृताचालनइतिशेष ॥ परमाणुनेतिपाठे  
 ययोर्चिदशकालादितयैवजगतासता ॥ संपद्यतेययायोसौपुरुष सर्वकारक ॥ ३९ ॥ अनेनैवक्रमेणहकीट सपद्यतेक्षणान् ॥ तस्युपासे  
 वमेवेहजातयोद्विचतुर्विधा ॥ २० ॥ रुद्राधामृणपर्यता सपद्यतेक्षणप्रति ॥ परमाणुपमा सतितयोकेचिदणुपमा ॥ २१ ॥ एवएवक्रम  
 स्तेर्पासतिवासतिसर्गके ॥ अस्याःससारमायाएवंभूतार्थभावनात् ॥ २२ ॥ भेदोपशांतावभ्यासाद्भवत्युपगत शिवः ॥ निमेपशत  
 भागार्धमात्रमेवपराधिति ॥ २३ ॥ स्वरूपतश्च्युठितासैवोदत्यनवम्यिति ॥ साक्षरूपाशिलाकाशहवचिस्वात्मनिस्थिता ॥ २४ ॥  
 तदनाद्यवभासालवक्षराद्येनगीयते ॥ अस्मिन्नौट्टिगतेसर्गेमहाचिद्योतनंनच ॥ २५ ॥ सगतासत्यटिदेशकालांशपरमाणुता ॥ जी  
 वतामागताभूततन्मात्रवलनारुमान् ॥ २६ ॥ भवत्यगृहगीवीरुकीटदेवासुरादिकम् ॥ यस्मिन्नित्येतनेतदेवसृष्टिगवितिष्ठति ॥ २७ ॥  
 सदसद्व्यतिर्विश्वविश्वेगोविश्वकर्मणि ॥ नतदूरेननिकटेनोर्ध्वनाधोनेतेनमे ॥ नपूर्वनापनप्रान्तनसन्नासन्नमध्यमम् ॥ २८ ॥ अनु  
 भावकलनामृतेस्यमाताभवतिनसर्वविकल्पनेष्वसत्यु ॥ फलदुरुविप्रवाप्रमाणमालास्थितिमुपयातिनवारिणीववद्वि ॥ २९ ॥ यथा  
 पृष्ठंमुनेप्रोक्तव्ययिकल्याणमजुते ॥ दिशप्रयामोसिमतामागच्छोत्तिष्ठपार्वति ॥ ३० ॥

परिणामुनाल्लिगोपाधिनाह्रस्विक्रीवामागतासतीभूततन्मात्राश्वित्वेर्हेदियाविलनाकमातरेअगृहगीवीरुठुनावाकीटदेवासुरादिकवाभवतीतिप्रेणाभ्यय ॥ २६ ॥ अत  
 एवदस्येत्त्रिगुणविश्वसद्व्यतिर्गतिष्ठतीत्याह ॥ यस्मिन्निति ॥ आधिकेयैनुतसर्वविकृतालाविपरिच्छेदनिर्मुक्तमेवेत्याह ॥ नतविति ॥ नेत्ववीयन मेमवीयचन ॥ मध्यमसदसत्य  
 क्षीतरालिकमनिषधनीयम् ॥ २८ ॥ अतएवत्वानुभाषमाशमेवतधमानतुलौकिकमाधुमानादितप्रक्रमतइत्याह ॥ अनुभवति ॥ एवसर्वविकल्पनेष्वसृष्टअस्यत्वानुभाषरूपाक  
 लनास्वपकाराशैतम्यद्येविनाअप्योगताअनुभावितानभवति ॥ यानुलौकिकीफरस्युरबोध्यषह्वारविभाषापस्याःसकारात्तथाधिप्रमाणमालासावारिणिवक्रिरीवतप्रस्थि  
 र्तिनोपयाति ॥ तथविपुटीभाषस्यबाधाल्ययं ॥ २९ ॥ उपरेरेष्यतेरापरिरोपदर्यायस्त्रीश्वरःसोपविष्टार्थमाशियापिषिसिद्धमनुश्रूयेदेशमुपसृष्टत्योतस्याचित्वाहाययेति ॥ ३० ॥

ततारपुष्टे ॥ ३१ ॥ पूर्वमेवशमतमयातस्यश्रीगुरोरीश्वरस्यानुसृष्टतिपूर्वकमेवतदुपदिष्टंनित्यापरोक्षदेवार्चननवयापरिष्कृतयाश्रद्धादिपवित्रयाचधियामयानुष्ठेयत्वेनांगीकृत  
 तस्याक्तनजडेवार्चनजिहासितचेत्यर्थ ॥ ३२ ॥ ॥ इतिश्रीवासिष्ठम०तात्पर्यप्रकाशेनि०पू०द्विचत्वारिंशः सर्गः ॥ ४२ ॥ ॥ इहश्रुत्वासवैराग्यराम स्वात्माशिवाच  
 नम् ॥ प्रबुद्ध कृतकृत्यस्वतत्पठितमवर्णयत् ॥ १ ॥ ईश्वरोपदिष्टतत्त्वदर्शनपर्यन्तसितस्वात्माशिवार्चनश्रीरामस्यश्रद्धानिशयसिद्धयेप्रशंसस्वयमपितदेवपुनरुपदिशति ॥ एतदि  
 त्यादिना ॥ परसर्वोक्तम् ॥ इदजगत्त्वम् ॥ १ ॥ यत्रमायायाअलीकभमेअलीकोपाधिघटितत्वाद्दलीकेनजीविनअलीकमसदेवजगद्विलोक्यते ॥ २ ॥ तत्रकविकल्पितेनमे  
 रुत्वेनराजादेर्वर्णनेतयानुभवोदृष्टातइत्याह ॥ यथेति ॥ विविधकल्पयतीतिविकल्पेनयेनकविनायस्मिन्राजादौमेवादिविविधभावकल्पनयद्विकल्पेनकाव्यरचनयायथाय  
 श्रीवसिष्ठउवाच ॥ इत्युक्तानालकंठेसौत्यक्तपुष्पांजलौमयि ॥ ततारपरिवारेणसमंवरकोटरम् ॥ ३१ ॥ तस्मिन्गतेत्रिभुवनधि  
 पतावुमेशेस्थित्वाक्षणंतदनुसंस्मृतिपूर्वमेव ॥ अंगीकृतंनवपवित्रधियामयात्मदेवार्चनंशमवतैवजिहासितंतत् ॥ ३२ ॥ ॥ इ०वा०  
 वा०दे०मोक्षोपायेषुनिर्वाण०पू०परमात्माभिधानंनमद्विचत्वारिंशःसर्गः ॥ ४२ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ एतदुक्तंपरंतेनस्वयमे  
 वचवेदयहम् ॥ रामत्वमपिजानीषेयथेदंसमवस्थितम् ॥ १ ॥ यत्रालीकमलीकेनकिलालीकविलोक्यते ॥ तस्यांसंसारमायायाकिंस  
 त्यंकिमसन्मयम् ॥ २ ॥ यथायेनविकल्पेनयद्विकल्पेनकथ्यते ॥ तथैतनात्मकल्पेननगताप्यनुभूयते ॥ ३ ॥ यथाद्रवत्वंपयसियथास्पं  
 दोनभस्वति ॥ यथानभसिशून्यत्वंतथासर्गत्वमात्मनि ॥ ४ ॥ ततःप्रभृतिनैवक्रमेणार्चनमात्मनः ॥ अद्ययावद्गतव्यग्रःकुर्वन्नहमव  
 स्थितः ॥ ५ ॥ अनेनार्चाविधानेनमयेमेरामवासराः ॥ अखिन्नेनातिवाह्यंतेव्यवहारपराअपि ॥ ६ ॥ यथाप्राप्तैःक्रियाचारकुसुमैरात्मनो  
 र्चनम् ॥ व्युच्छिन्नमपिव्युच्छिन्नंनकदाचिदहनिशम् ॥ ७ ॥ ग्राह्यग्राहकसंबंधेसामान्येभवंदेहिनाम् ॥ योगिनःसावधानत्वंयत्तदर्थ  
 नमात्मनः ॥ ८ ॥ दृष्ट्यानयारघुपतेसंगमुक्तेनचेतसा ॥ संसारविरलारण्येविहरास्मिन्नखिद्यसे ॥ ९ ॥ दुःखेमहतिसंप्राप्तेधनबंधुवियो  
 गजे ॥ एतांदृष्टिमवष्टथविचारंकरुमुव्रत ॥ १० ॥

थाकथ्यतेतथाश्रुत्वाआत्मानकल्पयतीत्यात्मकल्पयोरजादित्सेनस्वस्मिन्नगताभरुताकल्पदक्षतावाप्यनुभूयते कथमन्यथाकाव्याथानुभवचमत्कारास्वादस्तस्यबहुवित्त  
 लाभमानादिकचकवे स्यादितिभावः ॥ ३ ॥ विविधकल्पनाचाज्ञातस्यात्मनस्वभावएवेत्याशयेनदृष्टातारणयाह ॥ यथेति ॥ ४ ॥ एवंस्यात्ताविकस्यैववित्रल्याध्यारोपस्याच  
 नत्वचितनदाप्रभृत्यथपर्यंतकुर्वन्नेवस्थितइत्याह ॥ ततइति ॥ ५ ॥ सुषुप्तिकालेव्युच्छिन्नमपिकदापिनव्युच्छिन्नम् ॥ तदापिसुखमहमस्वाप्सनकिचिदेदिपिमयुत्थितप्रति  
 सधानहेत्वविधादृत्तिपुण्यत्रयार्चनसद्भावदितिभावः ॥ ७ ॥ तर्ह्यज्ञानमपितादृशाशिवार्चनसदैवात्मीतिकस्तवतेभ्योविशेषस्तत्राह ॥ ग्राह्येति ॥ सावधानत्वविशेषइत्यर्थः ॥ ८ ॥  
 साचसावधानताआसगत्यागएवेतिदर्शयन्नचनेदृष्टफलबाहुल्यकीर्तिनेनरामप्रवर्तयति ॥ दृष्टयेति ॥ ९ ॥ त्यक्तस्यासगस्यपुनरनुत्यादेविचारदाढ्यहेतुरित्याह ॥ दुःखेइति ॥ १० ॥

सुखदुःखेर्हर्षिषादौ ॥ एवमायाईदशानम्भराएव ॥ ११ ॥ प्रथममार्यातिततोयति ॥ स्वम्यसनातीगनुरुपपरिभवति च ॥ १२ ॥ अविचारितैरतर्कितै ॥ १३ ॥ हृन्निमल ताजग  
 क्रियास्तर्वातर्गततासांत्वमतर्नाकिचिनुच्छमेव ॥ १४ ॥ यद्विद्वजगतस्तुच्छन्निच्छसितसालैवजगदितिपरम तथादशनिपितवधधादिविधियोगस्वाययवपरिवत्तनद्वनहृपशोकप्रस  
 क्तिरित्याह ॥ त्वमिति ॥ १५ ॥ १६ ॥ इतिउक्तरीत्याषिदूरेकगच्छकषाचस्ये ॥ १७ ॥ उकार्धनस्यपरमकाष्ठायायामस्यापयति ॥ चिदेकतानतामिति ॥ १८ ॥ स्वयसम

सुखदुःखेनकर्तव्येधनवधुदयक्षये ॥ एवंप्रायाएवसर्वाणित्यंससारहृष्टय ॥ ११ ॥ जानास्येवर्गतिचिन्नाविपयाणांप्रमाथिनीम् ॥ य  
 यार्यातियार्यातियथापरिभवति च ॥ १२ ॥ एवमेवप्रवर्ततेप्रमाणिचधनानि च ॥ एवमेवावहीयतनिमित्तैरविचारितं ॥ १३ ॥ नतारु  
 वनतासांत्वनिर्मलातजगत्क्रिया ॥ इदमित्यजगत्किचिक्किमुधापरितप्यसे ॥ १४ ॥ त्वमिहासिजगद्द्रूपचिन्मात्रविततरुते ॥ निजावय  
 वकादृत्तौक क्रमाहर्षशोकयो ॥ १५ ॥ तातचिन्मात्ररूपोसिनतेभिन्नमिदजगत् ॥ अतस्तवकृयुकुत्रहयोपादेयकल्पना ॥ १६ ॥ इतिचि  
 च्चरुर्थाचल्येधिन्मयेजगदनुधौ ॥ तरगजालेचांभोधौक क्रमोहर्षशोकयो ॥ १७ ॥ चिदेकतानतामेत्यसौपुनोभागत स्थितिम् ॥ अय  
 प्रथनिरामत्वतुयावस्यात्मकोभव ॥ १८ ॥ सम समसमाप्राप्तोमास्वहदुरुदारुधी ॥ तिसृत्तामाचारंतोनित्यपरिपूर्णइवार्णव ॥ १९ ॥ एत  
 त्वंश्रुतवान्सर्वस्थितस्त्वपरिपूर्णधी ॥ यदिच्छसीतरत्पुतत्पच्छरघुनदत्त ॥ २० ॥ यत्पृष्टप्रथमेकल्पेनदृष्टपरिचादय ॥ श्रीरामउवा  
 च ॥ इदानींसंशयोन्नस्र्वनिवृत्तोविशेषत ॥ २१ ॥ ज्ञानंज्ञातप्यमखिलजातादृष्टिरऋत्रिमा ॥ नमुनेस्तिमलंद्वित्यनचेत्यनचकल्प  
 नम् ॥ २२ ॥ तदाममामुदज्ञानप्रगातमधुनातुत् ॥ कलकआत्मनोर्त्सीतितदज्ञानवशेनया ॥ २३ ॥ आंतिरासादिदानींसानिदृत्तात्व  
 त्वसादत् ॥ नजायतेनभियतेनचैवात्माकलकित ॥ २४ ॥ सर्वथखल्विदंद्रक्षमयमित्युदितोरम्यलम् ॥ प्रश्नेभ्य सशयेभ्यश्चवांछितेभ्य  
 अस्वर्त ॥ २५ ॥ शुद्धंमेनिर्मलंचेतस्त्वष्ट्रायन्नप्रमादिव ॥ सवाचारोपदेशेपुप्राप्तप्रोक्तेपुसाधुभि ॥ २६ ॥ निराकाक्षीस्त्येतोरम्यत सुमे  
 रुकनकेष्विव ॥ नतदस्त्यस्तियन्नाशानतदस्तियदीप्सितम् ॥ २७ ॥

सर्वेषिप्यनिर्मुक्तः ॥ ह्येनमक्षणासमापेकरस्यापन्नाजगदाभासायस्य ॥ १९ ॥ २० ॥ प्रथमेकल्पेविचारारंभेविराम्यप्रकरणेत्वयायत्पृष्टयेप्रभारुतालेपुअर्थाकिचिद्व  
 शिष्टचेत्स्तिर्हितत्वंचोदयपुच्छ ॥ २१ ॥ मलमज्ञानम् ॥ हित्वजीवप्रसभेव ॥ कल्प्येतेयेनतत्कल्पनम् ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ ब्रह्मिब्रह्ममयब्रह्मविवर्तोवा ॥ वांछि  
 तेभ्यन्निवृत्तमितिशेष ॥ २५ ॥ त्वष्ट्रायभेकारोप्ययमणयमलक्षिततक्षणतस्मात्सूर्याष्वभिवशुद्धभास्वरम् ॥ साधुभि प्राप्तेभ्यउपगतेभ्य रिप्येभ्यभोक्तेपुसर्वेषामावा  
 राणांसाधनाभानुपदेशोपुनिष्ठाकाक्षी ॥ २६ ॥ चिरलभ्येआरा अनुपबलभ्येदृष्येतिभेद ॥ २७ ॥

मध्यमुपेक्ष्यम् ॥ २८ ॥ शैववरकविशेषचापिनद्वेषि ॥ २९ ॥ कणशःपरमाणुशोविमज्यकीर्णानिविक्षिप्मानिविनाशितानीतियावत् ॥ त्रिजगंतियेनतथाविधस्यक्षीरसागरस्यसृष्टति सर्वतोव्याप्तिरिवव्याप्तिर्यस्य ॥ औलोक्षिकमेतत् ॥ अथवाकणश प्रसृतैर्यशःक्षीरलवैःकीर्णानिसिक्तानित्रिजगति यथाविधामनुवशक्षीरसागरेसृष्टतिव्यवहारोयस्यतथाविधिश्चिरसंभारोरामलक्षणोमदराचलोवोधात्तोत्यच्याकृतार्थ साप्रतविश्रातउपरतभयोत्तइतिरेणान्वयः ॥ ३० ॥ इदजगत्इत्थयथादृष्टप्रकारमेवनाय्यत्तत्रमस्तीतियेनमूढेनज्ञातस्यसृष्टिकुसदेहजालेनज्वलितेवअधिकसतापिनीइदवस्तुइतिकलनाअलमस्तिहेमुनीश्वरत्वमितिमहुक्कार्थस्वानुभवसवादायपर्येतिरेणा

नतदस्ति यदादेयं ह्येयं मध्यं चराचरे ॥ इदं हेयमुपादेयमिदं सदिदमप्यसत् ॥ २८ ॥ इति चिंताभ्रमः शांतो निपुणं परमो मुने ॥ न स्वर्गमभिवांछामि द्वेषि वापि न रौरवम् ॥ २९ ॥ आत्मन्येव हितिष्ठा मिमं दराद्रि वाभ्रमः ॥ कणशः कीर्णानि त्रिजगत्क्षीरसागरसंस्थितिः ॥ ३० ॥ विश्रांतश्चिरसंभारो निभ्रमो राममंदरः ॥ अवस्ति यदा मिदं वस्तु पश्येति कलनास्य लम् ॥ ३१ ॥ तद्वदितस्य कुसुं देहजालेन ज्वलितं विविजितं ॥ इदमित्यंजगदिति ज्ञातं येन मुनीश्वर ॥ ३२ ॥ स यत्र याति कार्पण्यं जगतस्तत्र लभ्यते ॥ विचित्रा कुलकल्लोलाज्जडहृत्ति विविजितात् ॥ ३३ ॥ त्वत्प्रसादेन भगवंस्तीर्णाः स्मो भवसागरात् ॥ संपदामवधिज्ञातो दृष्टः सीमांत आपदाम् ॥ ३४ ॥ सर्वसारेष्व्यदीनाः स्मः पूर्णाः स्मः परमेश्वर ॥ यथावभेद्यामपरैर्दलिताशामतंगजम् ॥ संसारसागरे सम्यग्वीरतामागतं मनः ॥ ३५ ॥ परिगलितविकल्पतामुपतंप्रगलितवांछमदीनसारसत्वम् ॥ त्रिजगति यदतिप्रसन्नरूपं प्रमुदितमंतरनुत्तमं मनो मे ॥ ३६ ॥ इ० वा० वा० दे० मो० नि० पू० विश्रांतिवर्णनं नाम त्रिचत्वारिंशः सर्गः ॥ ४३ ॥ ॥ ४३ ॥ ॥ ४३ ॥ ॥ ४३ ॥

नचयः ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ सतादशमूढपुरुषो यत्रयस्त्रिधनादिविषये कार्पण्ययाति जगतः सबधितद्वस्तुत्तच्चदृशानलभ्यतेऽस्माभिरिति शेषः ॥ यतोवयविचित्राअशनायादिलक्षणआकुलाकल्लोलाः षडूर्मयोयस्सिस्तथाविधाच्छुद्धिचिदाकारदत्तिविविजिताज्जडवसागरास्त्वत्प्रसादेनतीर्णाः सृष्टिरेणान्वयः ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ सर्वसारभ्रमानंदविषयेपिनित्यलब्धत्वादीनाः स्मः ॥ अस्मन्ननः संसारलक्षणे समरे दलितः आशामतंगजो येन तथाविधं सत्परैरेभेद्यां सम्यग्वीरतां यदौ ॥ ३५ ॥ पूर्णामनः स्थितिभेववर्णयन्नुपसहरति ॥ परिगलितेति ॥ अदीनसारमकार्पण्यदृढसत्वस्यैर्यस्य ॥ त्रिजगतिप्रसिद्धानि पूर्णचंद्रक्षीरसागरशरदाकाशादीनियानि प्रसन्नरूपपाणिताय्यतिक्रान्तमतिप्रसन्नरूपम् ॥ सापेक्षसमासश्छादसः ॥ अंतः प्रमुदितमतएवानुत्तममेमनः स्थितमित्यर्थः ॥ ३६ ॥ ॥ इति श्रीवासिष्ठमंतात्पर्यप्रकाशे नि० पू० त्रिचत्वारिंशः सर्गः ॥ ४३ ॥ ॥ ४३ ॥

इहासगस्योपायाबाळात्यागादय-पुन ॥ मन क्षयातगुठुणाज्ञानदाब्धार्थमीरिता ॥ १ ॥ रामेणस्वस्यतस्त्वबोधविश्रीतीर्थाणितायामपितत्तरिपाकावप्राक्प्रच्युतिर्मात्रुविति  
 रिक्तानिस्मातस्युणादाब्धयसिधिकीलपरपरामिष्वमीष्वमुक्तलक्षणभूताभानुक्तसाधनपरपरामेवप्रतिष्ठापियप्यश्रीबसिष्ठ-आगुकेयथाभामभ्यषद्गारोपभोगादिलक्षणेशिबा  
 बनेपि सर्वांशान्निरोधेभूयानाप्रिखिादताइतिस्थायेनप्रभाद्विद्विषापरानिष्ठाद्विषसकेरवर्जनास्त्रोगस्यानर्थहेतुत्वाच्चस्योदेवपुनजननाशनर्थइत्याशार्कानारयन्वाह ॥ केवलेन  
 ति ॥ केवलेनरामादिहेतुमन्वातएवअसगमेनकत्वाभिमानलक्षणकियासगनरूप्येन ॥ १ ॥ ननुविषयाणांनुष्टिजनकत्वनियमात्कथंतेपुरागस्तुक्रुराक्यदत्त्याशारस्याह ॥ केवलेन  
 यथेति ॥ प्राप्तिक्षणतिरिक्तपूर्वांतरकालयोलेपुनुष्टिहेतुत्वव्यभिचारान्यानियमइतिभाष ॥ २ ॥ अतएवचिरानर्थक्षणकसुखेक्षासगोपिनपुनकइत्याह ॥ बांछेति ॥ वां

श्रीवसिष्ठउवाच ॥ केवलेनेद्विचै सार्द्धवत्तंमानार्थवत्तिना ॥ असगमेनमनसायत्करोपिनतत्कृतम् ॥ १ ॥ यथाप्राप्तिक्षणेषुवस्तुप्रय  
 मेतुष्टयंतया ॥ नप्राप्त्येकक्षणादूर्ध्वमितिकोनानुभूतवान् ॥ २ ॥ वांछाकालेययावस्तुतुष्टयेनान्यदातया ॥ तस्मात्क्षणसुरखेसक्तियालो  
 धभ्रान्तिनेतर ॥ ३ ॥ वांछाकालेतुष्टयेतत्रवांछैवकारणम् ॥ बुष्टिस्त्वबुष्टिपर्यंतातस्माद्वांछापरित्यज ॥ ४ ॥ यद्वितल्पदमामोसिकदा  
 चित्कालपर्यंयात् ॥ तदहंभावानारूपेनमकथ्यंत्वयापुन ॥ ५ ॥ आत्मज्ञानाचलस्याभेराभविश्रांतवानसि ॥ अहंभावमहाश्वभ्रंनपुन  
 पातमहसि ॥ ६ ॥ यस्मृतानतसदृष्टेभ्रत्वमेरुशिर स्थिते ॥ पुनगर्भानुकारात पातालेपतनकुत ॥ ७ ॥ दृश्यतेतेस्वभावावोयममतासत्य  
 तामय ॥ मन्येक्षणीविकल्पोसिजातोसिहतकालिक ॥ ८ ॥ स्वभावेसस्यितोरामइत्यावेदयतीवमे ॥ सौम्यपूर्णार्णवप्रस्थासमतानि  
 मलातव ॥ ९ ॥ आशायानुनिराशाल्वमभावायातुभावनम् ॥ अमनस्त्वमनोयातुतवासगेनजीवत ॥ १० ॥ यांयां वस्तुदृशयासितस्यां  
 तस्याभवस्थितम् ॥ सत्तासामान्यरूपेणब्रह्मद्विहितम् ॥ ११ ॥

छापरेलागोलदयते ॥ १ ॥ यदावस्तुलाभकृत-श्रवणकोविवांछानिरोध-सुखहेतुलक्षणात्कवांछोच्छेदोन्निराशयायइहेतुरित्यर्थाशागतम् तदाशवांछेदवानर्थइत्याशयेना  
 ह ॥ वांछाकालेइति ॥ बुष्टिरानर-अनुष्टिस्तुष्टिचिरोधिवांछैवपर्यंतोविच्छेदोयस्यासत्तायाभिधा ॥ ४ ॥ ननुपुणानरपदमामोहतस्वैमसंपुनर्विषयबांछात्यागोपदेशस्तोकिमयस  
 भाह ॥ यतीति ॥ पुन-कालांतरेव्यहंभावपकेनिसज्जनंमात्रुद्विहितस्यवस्थितिदाब्धार्थ-पुनरुपदराइत्यय ॥ ५ ॥ सत्यपिराब्धेपुनर्मज्जनकिनाशारक्यतेतथाह ॥ यद्विति ॥ यय  
 स्मादेतोः ॥ गर्भोमात्रुकुक्षिगत-पिबलमनुष्ठस्यकरोतिजम्भापनार्थमितिगर्भानुकारोहंभावलक्षणैत-याताले ॥ दृढीभूतज्ञानस्यावयवमपिधानार्थमीकोच्छेदित्वावितिभाब  
 ॥ ७ ॥ अय्येयामुपकारपयामयेपुनरुक्तं बलज्ञाननष्ट-मितिमयासयताद्विलिखितमेवत्याशयेथाह ॥ दृश्यतइति ॥ कालिकाकविय्या ॥ ८ ॥ ९ ॥ नतजननसगस्तेनजीव

नलातमननादिदार्यान् ॥ १२ ॥ इदानीं निर्वासनत्वस्य स्वानुभवगम्यलक्षणमाह ॥ यत्रेति ॥ वस्तुभोगसुखम् ॥ यथागतं प्रारब्धोपनीतदुःखमपि ॥ १३ ॥ स्ववत्त्वा  
 काशवत् ॥ १४ ॥ अभव्यं दुःखाद्यपि त्रिषु द्वेषकीकारेणात्मतया अनुभव ॥ तेन तस्य प्रतिकूलताशाम्यतीति भावः ॥ १५ ॥ दुःखादौ प्रातिकूल्यविकल्पनमनःकृतमितितदेववाप्तु  
 शुभोक्तयुक्त्या निरोद्धव्यमित्याशयेनाह ॥ चित्तेति ॥ १६ ॥ १७ ॥ अज्ञानमेववाप्रवृत्तिद्वारानर्थनिदानमितितदेवज्ञानदाढ्येन निरसनीयमित्याह ॥ मौर्ख्येति ॥ १८ ॥ चित्तोन्मे  
 षनिमेषाभ्यामितियदुक्तदृष्टानेन स्फुटयति ॥ यथेत्यादिना ॥ यथास्वमाकाशावातस्य जसाचसगात्स्यदाच्चमलिनचलनादिस्वभाववेदनसपन्वतथाचित्त्रिचरणधीरिव ॥ २० ॥  
 चैत्यतया इदमनर्थजातमुपस्थितमित्यर्थः ॥ १९ ॥ उक्तैर्नैव्यव्यतिरेकौ दर्शयति ॥

अज्ञातात्मानिवद्भोसि विज्ञातात्मानवध्यसे ॥ रामत्वं स्वात्मनात्मानं बोधयस्व बलादतः ॥ १२ ॥ यत्र न स्वदेते वस्तु स्वदेते च यथागतम् ॥  
 अवासनत्वं तद्विद्विसास्यमाकाशाकोमलम् ॥ १३ ॥ वासनारहितैरंतरिं द्विचैराहरक्रियाः ॥ नविक्रियामवाप्तौ षिखवत्क्षोभशतैरपि  
 ॥ १४ ॥ ज्ञाताज्ञानं तथा ज्ञेयत्रयमेकतयात्मनि ॥ शांतात्मानुभवाभयं न भूयो भव भागसि ॥ १५ ॥ चित्तोन्मेपनिमेषाभ्यां संसारप्रल  
 योदयौ ॥ वासनाप्राणसंश्लेषत्रयमेकतयात्मनि ॥ १६ ॥ प्राणोन्मेपनिमेषाभ्यां संस्तुतेः प्रलयोदयौ ॥ तमभ्यासप्रयोगाभ्यामुन्मेषरहि  
 तं कुरु ॥ १७ ॥ मौर्ख्योन्मेपनिमेषाभ्यां कर्मणां प्रलयोदयौ ॥ तद्विहीनं कुरु बलादुरुशास्त्रार्थसंयमैः ॥ १८ ॥ यथावातरजःसंगस्पंदारवं  
 भाववेदनम् ॥ तथाचित्तश्चेत्यतया स्पंदं दिदमुपस्थितम् ॥ १९ ॥ दृश्यदर्शनसंबंधस्पंदेनेयं जगद्गतिः ॥ स्फुरत्यालोककुड्यादिसंगजा  
 वर्णधीरिव ॥ २० ॥ दृश्यदर्शनसंबंधस्पंदं भावेन जायते ॥ वेदनाभवदाभासाचित्तपुंसां मिवाशये ॥ २१ ॥ चित्तस्पंदोत्थितामायातद्  
 भावेविलीयते ॥ पयःस्पंदोत्थितावीचिस्तद्भावे विनश्यति ॥ २२ ॥ त्यागेन वासनांशस्य बोधाद्वाप्राणरोधनात् ॥ चित्तेनिस्यंदतां यते  
 कुतः स्पंदस्य संभवः ॥ २३ ॥ असंविस्पंदमात्रेण याति चित्तमचित्तात् ॥ प्राणानां वा निरोधेन तदेव च परंपदम् ॥ २४ ॥ दृश्यदर्शनसंब  
 धेयत्सुखं पारमार्थिकम् ॥ तदंतैकांतसंविच्याब्रह्मदृष्ट्या मनःक्षयः ॥ २५ ॥ यत्र नाभ्युदितं चित्तं तत्सुखमकृत्रिमम् ॥ न स्वर्गादौ संभव  
 तिमरौ हिमगृहं यथा ॥ २६ ॥

भवतीति भवज्जगत्तदाभासा ॥ यथाचित्तत्रिखितपुसामाशये हृदि भावैव न जायते तद्वत् ॥ २१ ॥ २२ ॥  
 स्पदस्य कौटस्थच्युतिरूपस्य ॥ २३ ॥ सर्वेश्च शब्दः ॥ २४ ॥ बोधाद्वा इति मध्यमोपायमुक्तविवृणोति ॥ दृश्येति ॥ विषये द्वियसबधेयत्सुखप्रसिद्धत्वरमार्थतो ब्रह्मसुखमे  
 व ॥ एतस्यैवानदस्यान्यानि भूतानि मात्रा मुपजीवतीति श्रुतेः ॥ अतस्तस्यातः परमावधिर्मानुषानदमारभ्योत्तरोत्तरशतगुणोत्कर्षेण श्रुत्यादर्शितो वाचो निवर्तते अप्राप्य मन  
 सासह आनदब्रह्मणो विद्वान्बिभेतिकदाचनेति तदेकांततन्मात्रपूर्णतात्संविच्चिरूपया ब्रह्मदृष्ट्या मनःक्षयः सिद्ध्यतीत्यर्थः ॥ २५ ॥ तत्तत्सुखब्रह्मसुखतच्च स्वर्गादिभोगभूमौ न  
 संभवति ॥ तत्र चित्तस्य कामासूयादिकलुषत्वादित्यर्थः ॥ हिमशिशिजलतस्य गृहसरः ॥ २६ ॥



नरायणं नृपमगस्परानुभवं कर्मगम्यमित्यथ ॥ ७ ॥ धित्तस्यतोनाश ॥ यनोदुर्वेधाश्रुतिवशादेव धित्तवेदिता धित्तसद्भाषयतीतिर्बोधेन नृप्यातिर्नरयतीति युक्तश्चित्तनाराइति  
त्तर ॥ शत रुन्नित्रे गलकव ॥ तेनदुर्वेधेना ॥ ८ ॥ मनसुानिनामपिप्यषहृाररानाच्चित्तमस्वेवत्कथज्ञानेननट सत्त्वनटत्वयोयुगपदेकत्रविरोधात्तत्राह ॥ धिपमानमपीति ॥  
॥ १ ॥ नाशना यतथाप्यत्वभ्रमद्वयग्यरभ्राक् ॥ ३० ॥ भोतिथीजस्येवमधित्तस्यचित्तनासावाधेनप्रधिलीयतइत्यर्थः ॥ षटादिनाशोपिकपालाद्यात्मनापरिशेषवर्जना  
नन नदुपगनाग काव्यसिदुण्येन्याहानाभावइति ॥ ३१ ॥ वस्तुबोधस्याब्रलुकाखितोशामप्रवाधकल्पप्रसिद्धेरपिनसत्याशवाधकल्पसक्तिरित्याह ॥ अवस्त्वेवेति ॥ चि  
नार्भमर्भरगामादिकस्यात्मनोबिबनइतिशेष ॥ ३२ ॥ तर्हिकर्तव्यमुक्तचित्तस्यप्यषहृारक्षमाधस्यवास्ताम्येव नेत्याह ॥ धित्तमिति ॥ विश्वरसमाधिसाक्षाकार्पयती  
चित्तोपशमजस्फारमचाय्यत्रथमासुखम् ॥ इयातिशयनिर्मुक्तं नैतेतिनचशाम्यति ॥ २७ ॥ योधाद्रवतिचित्तानोदुर्वेधाच्चित्तवेदि  
ता ॥ बालवेतालवत्तेनमोहश्रीघनतांगता ॥ २८ ॥ विपमानमपिद्येतच्चित्तयोधाद्विलीयते ॥ सटप्यसटिवाभातितार्भहेमीकृतयथा  
॥ २९ ॥ ज्ञम्यधित्तनधित्ताख्यज्ञचित्तमत्त्वमुच्यते ॥ नामार्यान्त्यत्वभाकित्तनोधात्ताभस्रवणवत् ॥ ३० ॥ नसत्प्रवतिचित्तत्वंतेनतत्प्रवि  
लीयते ॥ भ्रमशाम्यतियोधेननाभावोविद्यतेमत ॥ ३१ ॥ अवस्त्वेवविकल्पाल्मचित्तादिशशृंगवत् ॥ सर्वतदाल्मनस्तस्मात्तद्धिबो  
धाहिलीयते ॥ ३२ ॥ चित्तमत्त्वसमायातकिचित्कालजगस्तियतो ॥ विद्वत्यतुयवस्यायतुयार्थातीतमवत्यत ॥ ३३ ॥ ब्रह्मेवभूरिभुवन  
भ्रमविभ्रमोर्षेरियंन्धितंममनेकतर्थंरुमेव ॥ नवालसंभवतिनतरदगर्किंचित्ताडिकचनहठीवहिसन्निवेश ॥ ३४ ॥ ॥ इ०  
वा० वा० ट० मो० नि० पू० चित्तसत्तामूचननामचतुश्र्वत्वारिंशसर्गं ॥ ४४ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ ॥ अत्रेमा  
मत्रयोथायविस्मयोहासकारिणीम् ॥ अपूर्वाचैवसंक्षेपाद्रामरम्यांकर्यांशृणु ॥ १ ॥ योजनानांसहस्राणिविपुलंविमलसुटम् ॥ युगे  
रप्यजरद्रूपमस्तिविल्वफलमहत् ॥ २ ॥ अविनाशरसाधारसुधामधुरसारवत् ॥ पुराणमपिवाल्लेदुदुलमार्दवसुंदरम् ॥ ३ ॥  
नरस्यानशालशीकिन्याभ्यन्त्रिषुपिपालागुरुतसाधितानुबन्धि विवेकैकव्याकिर्भूतनुयातीतावस्यैवतस्यावसलकीतिश्राव ॥ ३३ ॥ तनुयतीतब्रह्मयवन्वहातातवच्चि  
त्तजगद्विनिध्यावेरणास्तिनेसत्वात्मकमभितिनधित्तारिकनामकिंचित्तिरद्वलतरमलीतिज्ञानमाषेणतन्माश्रमभाषपरिशेषिचिन्तादेपुंकेपुवेत्याशयेनाह ॥ ब्रह्मिहेति ॥ यथा  
नरेवनापरिकथितनामारोपनवाप्यादिसन्निवेशालपासमावेशनानालितद्वल्लयसुखस्यअच्छिन्नचिदेकसत्पनेब्रह्मण्यपिजगदसमावेशोबनानीत्यर्थः ॥ ३४ ॥ इ  
निर्यथाभिष्टम० नाम्ययकारोनिबाण० पू० चतुश्र्वत्वारिंशसर्गं ॥ ४४ ॥ ॥ १९ ॥ ॥ स्थानदरससपूर्णाधिक्रिजगत्कल्पमास्पद्यम् ॥ इहविल्वकलत्वेनपरब्रह्मोपबण्यते ॥ १ ॥  
रुयारिन्याप्याताप्याव ॥ १ ॥ नर्भयमद्वयजगद्रूपमभावोपत्य ॥ २ ॥ तुषेवतुधादेक्षयाबाअतिभयुरसारवत् ॥ बाल्लेदोर्दुकरायाप्यतिदिनमुपशीयभाषानिबलानीवया-  
कालाानीवभावेनतद्वयनपनमुखस्त्येतिवामुद्वारम् ॥ ३ ॥

भुवनव्यूहमध्यगतमहामेरुरिवमेठीभूतम् ॥ मंदराद्रि रिवाचलदृढम् ॥ ४ ॥ प्रागुक्तं सहस्रपदसंख्यपरमि विव्याचष्टे ॥ योजनेति ॥ जगतः स्थिते विधारणस्य नियमनस्य च मूलम् ॥ ५ ॥ हरतिवहति ॥ राजिकासृक्षमसर्षपास्तत्कणानापद्धतेः पक्तेः ॥ ६ ॥ षड्स. षडिद्रियभोग्यब्रह्मलोकांतमुखलव. प्रसिद्धोवा ॥ ७ ॥ तेनादाशरसयुक्तेनापिकाकेनयत्पा  
 तपतनसमेति ॥ तर्हिकिस्त्वस्थानएवजीर्यतिनेत्याह ॥ सदैवेति ॥ ८ ॥ जरठाश्विरायुषः ॥ ९ ॥ १० ॥ विततमतिविस्तीर्णयत्स्यौल्यबृहत्तातच्छालिनः ॥ ११ ॥ समस्तेषुफ  
 लेषुपुरुषार्थेषुचसारस्थश्रेष्ठस्या॥ अष्टिवीजनास्ति॥ १२ ॥ शिलायाअत. प्रदेशवनीरघोघनः॥ विज्ञानघनएवेतिश्रुतेः ॥ स्वदमानंदुविबवत्स्वसंविदाद्यनमिवास्वाद्यनिरतिशयानद

व्यूहमध्यमहारुंमंदराद्रि रिवाचलम् ॥ महाकल्यांतवात्यायाअपिवेगैरचालितम् ॥ ४ ॥ योजनायुतकोटीनांकोटिलक्षशनैरपि ॥ वै  
 पुत्येनापरिच्छेद्यंमूलमाद्यंजगत्स्थितेः ॥ ५ ॥ यस्यबिल्वफलस्योच्चैर्ब्रह्मांडानिसमीपतः ॥ हरंतिलीलांशैलाधाराजिकाकणपद्धतेः ॥ ६ ॥  
 स्यंदमानरसापूरांस्वाह्वीरसचमल्लतिम् ॥ यस्यातिशेतेनोकाश्विदपिराघवषड्रूसः ॥ ७ ॥ नकदाचनपाकेनपानंतेनसमेतियत् ॥ सदैवप  
 क्तमप्यंगजरसायन्नबाध्यते ॥ ८ ॥ ब्रह्मविष्विंबद्रुद्राघाजराःकेचिदेवन ॥ यस्योत्पत्तिविजानंतिमूलंवाद्यंतमेवच ॥ ९ ॥ अहधं कुरद  
 क्षस्यत्वदृष्टकुसुमाकृतेः ॥ अस्तंभमूलशाखस्यफलस्यास्यमहाकृतेः ॥ १० ॥ एकपिंडघनाकारविततस्यौल्यशालिनः ॥ यस्योत्पत्तिवि  
 कारादिपरिणामो नदृश्यते ॥ ११ ॥ समस्तफलसारस्यफलस्यास्यमहाकृतेः ॥ नमज्जानाष्टिविततोनिर्विकारो निरंजनः ॥ १२ ॥ शिलांत  
 रिवनीरंध्रःस्यंदमानंदुविबवत् ॥ रसंस्वसंविदास्वाद्यंस्यंदमानद्वामानशीतलालोककारकः ॥ शैला  
 भोमृतपिंडाभोमजाआत्मफलस्थितेः ॥ १४ ॥ तस्मात्परममजातुयासौस्वात्मचमल्लतिः ॥ अनंतरक्षितो नित्यमनन्यः श्रीफलंगतः  
 ॥ १५ ॥ स्वसंनिवेशवैचित्र्यमन्यत्वफलतांगताम् ॥ अत्यजंत्यातयातन्व्यास्थूलयाप्यतिवालया ॥ १६ ॥

रसंस्यदमानः ॥ १३ ॥ कोशइति ॥ एतस्यैवानदस्यान्यानिभूतानिमात्रामुपजीवतीतिश्रुतेः ॥ आत्मनोमानुषानंदादिहेरण्यगर्भानंदांतकर्मफलस्थितेर्मज्जासारः ॥ १४ ॥ त  
 स्माद्धैरण्यगर्भानंदफलादिपरमस्याव्यक्तस्यमज्जा ॥ अनतेनत्रिविधपरिच्छेदशून्यत्वभावनैरक्षितः ॥ स्वात्मकमेवश्रीफलविल्वगतःसचानन्यःअद्वयएवेत्यर्थः ॥ १५ ॥ अ  
 नन्यत्वमेवोपपादयितुचमल्लतिपदस्वारस्यप्रकटयति ॥ स्वसंनिवेशेत्यादिना ॥ यतस्तयास्वात्मचमल्लत्यास्याध्यस्तस्यान्यत्वस्यभेदज्ञानस्यफलतापरमप्रयोजनतांगतचिदेक  
 रसमज्जारूपपारमार्थिकत्वसंनिवेशवैलक्षण्यमत्यजत्वैवइदंभेदादिस्ययमुत्पाद्यभावितमितिपरणान्वयः ॥ प्रकारांतरैरपितस्याश्वमल्लतित्वोपपादनायतन्व्येत्यादिविरुद्धविशेष  
 णानि ॥ अणोरणीयस्वात्तन्व्या महतोमहीयस्वात्स्थूलया चिरतनत्वेपिदृष्ट्यादिविकाराभावादिवालया ॥ १६ ॥

असमोपिभेदस्थोत्यादनेकोहेतुलामाह ॥ इयमिति ॥ इयमइमस्मीति अनिवमिद्वताप्यासपवतद्वेदुरित्यर्थः ॥ अम्यतापृथक्कतदापादकफलमविषयोनेवभूतभुवनभेदादिरूपेणो  
 त्यायेत्यर्थः ॥ असप्रबदित्यनेनत्वप्रकाराचिदेकरसेमलस्यैवप्रभोनालिङ्गुरातत्कार्यभेदस्थेतिष्योत्येते ॥ १७ ॥ स्वोत्वादिभूतभुवनमविभेदेहेतुतोत्यादनद्वाराआभिमानिकस  
 बलनसालगतत्वाह ॥ अहमिति ॥ अहकलाअहकारलास्या समुद्रोम्यपिसमष्टिरूपेणोद्भवस्तत्समनतरम् ॥ आकारालादुणःशब्दश्चिद्रूप्युणैकदेशीयेयांतयाचिधैबिलो  
 क्योपलक्षितम्यपिसमष्टिरारीपरमाणुभिः ॥ १८ ॥ स्वस्वरूपापरित्यागनैवसूपापन्तिरेवास्यामहतीआलक्षमकृत्तिरित्यमयावर्णितेत्युपसहति ॥ इतीति ॥ शक्तिर्भवद्वास्तसमर्थ  
 तातस्वरूपताम् ॥ १९ ॥ समेतिर्दिकारेनिच्छेदेएवमर्थजगदाकारादकृतसमसारिता ॥ २० ॥ इत्यथविषयदादिसर्वमियमेवनाम्यइत्या किंचिदितिदृष्टव्यमित्याह ॥ इदमित्या  
 इयमस्मीतिकलनादसद्व्यन्यतामलम् ॥ भेदापसंभवदिदस्वयमुत्यापभावितम् ॥ १७ ॥ अहकलासमुद्रयसमनतरमेवसा ॥ वलि  
 ताकाशशब्दांगत्रैलोक्यपरमाणुभिः ॥ १८ ॥ इत्यनुकमतोयातासविच्छक्तिस्वरूपताम् ॥ मज्जाप्राक्सन्निवेशस्वतमेवाप्यसमुज्जती  
 ॥ १९ ॥ संविच्छक्त्यातयातत्रतत्सरलरूपया ॥ निजएवसेरूपेदृगित्यसंप्रसारिता ॥ २० ॥ इद्व्योममहनंतमिर्यंकालमयीकला ॥  
 इयंनियतिरित्युक्ताक्रियेयसंदरूपिणी ॥ २१ ॥ अयंसकल्यवित्सारस्त्वयमाशांतरअम ॥ रागद्वेषस्थितिरियेहयोपादेयधीरियम् ॥  
 ॥ २२ ॥ इयत्वत्तात्वियमत्तातत्तेयसंस्थितास्वयम् ॥ ब्रह्माहौषोयमूर्ध्वस्य स्वयमंगोर्ध्वमप्यध ॥ २३ ॥ अयंपुरःशार्ध्वतोयंपश्चादाराह  
 वीयसी ॥ इदंभूतवतमानमविप्यत्विडमित्यपि ॥ २४ ॥ इदमंत स्थितानल्यकस्वर्नाभोरुहालयम् ॥ ब्रह्माहर्महपापीदक्रीहामहपमहल  
 म् ॥ २५ ॥ अनतकलनातत्वपरिपद्यवित्ताहरे ॥ तद्वनकर्णिकाचंचंलोकपद्माक्षमालिका ॥ २६ ॥ इयंकोर्णमहारुद्रगणापूरितकोटरम् ॥  
 दीर्घाअसरणिअतीव्यसनेय प्रभाविनी ॥ २७ ॥ इयंमेरु ककुभ्रजगत्यंजकर्णिका ॥ सुरवेद्रुमवृद्धासत्पटामरपद्रपदा ॥ २८ ॥  
 इयमुद्दामसौगव्यस्वर्गश्रीपुण्यमजरी ॥ जगज्जरठदक्षस्वरजोनरकमूलिन ॥ २९ ॥

दिना ॥ ११ ॥ आप्यालिकार्थाअपीयमेवेत्याह ॥ अयमिति ॥ २२ ॥ २३ ॥ लिंगभेदःआत्माप्रभेत्वाविशिष्यपरमप्यातत्योज्य ॥ द्वीयसीदूरतरा ॥ २४ ॥ अत  
 स्थिताअनंता कल्पनोष्ठोद्वाणामालयाजीवायस्मिन्नायाधिपम् ॥ २५ ॥ अनंतै कलनातस्यै रचनरइत्ये-वरित-पद्युधिता ॥ २६ ॥ कीर्णै-सर्वतोम्यातेमह्यरुद्रगणै-पूरितको  
 टरा अयसरणिआकारापवधी ॥ अस्मिन्व्यर्णितैरिक्षेप्रभाअधि ॥ नीलपीवा शितिकठा-शबद्विद्विभ्रुतेरितिभाष ॥ भाताविपयलपटा स्वर्णिणलेपाप्यसनेम्य अप-यतने  
 म्यानिमित्तेभ्यःप्रभाबिभ्रतापवधीपकाशबतीबा ॥ नक्षप्रपातेन-पयेप्रमानुबुक्तिवर्शनात्स्वर्ध ॥ २७ ॥ अथअस्यामुतस्यांककुम्भिशिा इडुलक्षणस्यमधुनजडासेअ  
 यामकरेलेपटा अमरलक्षणा पद्रुद्रापस्याम् ॥ २८ ॥ रजोगुणकार्यगारादिनानरैःसु-सिधमूलिनोभूलभतोअगच्छाटवस्वत्वाडामसीमप्यास्वर्गश्रीलक्षणापुष्यमजरीइयमे  
 वेत्यर्थः ॥ २९ ॥

ऊर्ध्वमपारपरितथापारपर्यता व्योमलीलाव्योमाकारासरोजिनीकमलिनीसरस्तीवाइयमेवेत्यर्थः ॥ ३० ॥ क्रिया कर्मार्ण्येवपरितो ग्राहायस्याम् ॥ तरंगाइवतरलामासत्वाव  
 लीयस्याम् ॥ सर्ग प्रजोत्पादनतल्लक्षणे आवर्त्तनिधावनेकार्थेतिष्ठतीतितस्थामूरिभूतपरशस्यस्याम् ॥ ३१ ॥ इयत्तयाप्राण्यायु परिमाणेनप्रसरिणीविस्तृता तेजोभिरम्या  
 दिल्यचद्रादिभि केशरिणी ॥ व्योमैवपकजंयस्यास्तथाविधाकालनलिनीइयमेव ॥ ३२ ॥ इतिवर्णितप्रकाराःसर्वेसानिजमजाचमक्ततिरेव ॥ एवप्रकारैर्व्यष्टिसमष्टि  
 सकल्पसन्निवेशस्यातःकृतसंस्थितिः ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ बिल्वाख्यायिकासमाप्यस्वरूपैवचितवर्णयन्नुपसहरति ॥ एकेति ॥ एकत्वसंब्ययायाअपिद्वैतापादकत्वान्नैकालिका

इयंचताराकिंजल्कब्रह्माणवतटस्थिता ॥ अपारापारपर्यताव्योमलीलासरोजिनी ॥ ३० ॥ इयंक्रियापरिग्राहातरंगतरलावली ॥ स  
 र्गावर्त्तविधानस्थभूरिभूतपरंपरा ॥ ३१ ॥ इयत्तयाप्रसरिणीक्षणकल्पादिपल्लवा ॥ तेजःकेशरिणीकालनलिनीव्योमपंकजा ॥ ३२ ॥  
 इमाभावविकाराढ्याजराभृतिविषूचिकाः ॥ विधाविधाविलासाढ्याइमाःशास्त्रार्थदृष्टयः ॥ ३३ ॥ इतिसातस्यबिल्वस्यनिजमजाच  
 मरुतिः ॥ संकल्पसन्निवेशांतरेवैवकृतसंस्थितिः ॥ ३४ ॥ शांतास्वस्थानिरावासौम्याभावनयोञ्जिता ॥ कर्तृत्वमप्यकर्तृत्वंकृत्वा  
 कृत्वेवसंस्थिता ॥ ३५ ॥ एषैकैकैवविधेवविभाव्यमाननैकालिकानविधाननुसैवसैव ॥ सत्यास्थितासकलशांतिसमैकरूपा  
 सर्वात्मिकातिमहतीचितिरूपशक्तिः ॥ ३६ ॥ ॥ इत्यार्षेवा०वा०दे०मोक्षोपायेषुनि०पू०बिल्वोपास्थानेपंचचत्वारिंशःसर्गः ॥ ४५ ॥  
 श्रीरामउवाच ॥ भगवन्सर्वसारज्ञत्वयैपाविल्वरूपिणी ॥ महाचिद्धनसत्तेहकथितेतिमतिर्मम ॥ १ ॥ चिन्मज्जारूपमखिलमहंतादी  
 दमाततम् ॥ नमनागपिभेदोस्तिद्वैतैक्यकलनात्मकः ॥ २ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ यथाब्रह्मांडकूडमांडमज्जामेवादिंसंस्थितिः ॥  
 तथाचिद्विल्वमज्जेयंब्रह्मांडादिजगत्स्थितिः ॥ ३ ॥

नापिविधाधिकतुसैवएकत्वसैवैका ॥ वीसयासजातीयजिजातीयनिष्ठत्तिर्वा ॥ सकलस्यद्वैतविकल्पस्यशांत्यात्मैकरूपा ॥ अनेनस्वगतभेदस्यापिव्यावृत्तिः ॥ अतिमहती  
 ब्रह्मशब्दलक्ष्याचितिरूपाशक्तिरेवेत्यव्युत्पत्त्यादितेत्यर्थः ॥ ३६ ॥ ॥ इतिश्रीवासिष्ठम०तात्पर्यप्रकाशनिर्वाणप्रकरणे०पंचचत्वारिंशःसर्गः ॥ ४५ ॥ ॥ इह  
 शिल्पिमनोदृष्टपद्मिनीखड्गमहितम् ॥ शिलोदरमिवब्रह्मप्रपचाभासमीर्यते ॥ १ ॥ श्रीरामःस्वस्यबिल्वाख्यानतात्पर्यबोधंदर्शयति ॥ भगवन्निदिह्वाभ्याम् ॥ १ ॥ २ ॥ नाहंता  
 दिमात्रचिद्विल्वमज्जाकिंतुब्रह्मांडादिसर्वमपीतिनिस्सकोचबोध्यमित्याशयेनवसिष्ठउवाच ॥ यथेत्यादिना ॥ ३ ॥

चिद्विलस्यमञ्जोत्पुकेऽतःशेरास्थावयवानांरसघन परिणामविरोधदतिकस्यचिद्भूतिभारयति ॥ सृष्टिरिति ॥ यथाबिल्वस्वर्षमज्जायाऽधाराक्षयासृष्टिलक्षणमज्जायाऽऽ  
 धयाया साधास्त्ववपरस्यानीपस्यान्यत्यसभवेतदतःपरिणामरूपमज्जास्यात् तत्रसर्वगस्यास्यचिद्वालनःकारत्वेनैकेशेनषापरिणामित्वेविनाशोदुर्भारः ॥ नचैतन्निरवयवे  
 मप्योत्रःशेराःपरिणामोबासप्रवतीतिनमज्जाराध्वःपरिणामपरदत्ययः ॥ ४ ॥ तर्हिर्कपरदतिषेद्विषमलक्षणचमत्कारपरदत्याशयेनाह ॥ चितेरिति ॥ शिलांत शिल्पियमनःक  
 ल्पिनपयत्रयसन्निवेशवक्षिष्य ॥ ५ ॥ दृष्टांतविबरीतुमलशिलाऽप्यायिकप्रसौति ॥ अथेति ॥ ६ ॥ ७ ॥ मनःकल्पनानामानत्यावर्तनाति ॥ ८ ॥ उपनिगूढानिष्ठिष्टानि ॥ ९ ॥  
 ॥ १० ॥ दृष्टैर्परीत्येनापिमन कल्पनसभवादाह ॥ कर्णिकेति ॥ कर्णिकाजालेपुमूलानियेषाम् ॥ इतराणिकानिचिदमूलानिच ॥ ११ ॥ शखा पद्ममुकुटवत्सन्निवेशान् ॥

सृष्टिचिद्विल्वमज्जास्यात्साधारान्यत्वसभवे ॥ विनाश सर्वगस्यास्यनचैतत्सप्तवत्यलम् ॥ ५ ॥ चितेर्मरीचयीजस्यजगदास्याचमल्ल  
 ति ॥ स्थितासौपुमसौम्यांत शिलात सन्निवेशवत् ॥ ५ ॥ अत्रेमाभिदुवदनचित्रांविस्मयकारिणीम् ॥ वर्ण्यमानामयारम्यामन्यामा  
 स्यायिकंशृणु ॥ २ ॥ श्लिग्धास्पष्टाष्टदुस्पर्शमहाविस्तारशालिनी ॥ निधिठानित्यमद्भुव्याक्चिदस्तिमहाशिला ॥ ७ ॥ तस्यामतःत्र  
 फुड्यानिपमानिसुयद्हन्यपि ॥ सरस्याभिवरम्याणितान्यनंतानिसतिवै ॥ ८ ॥ अन्योन्यप्रोतपत्राणिभिमयोविचटितानिच ॥ मिथश्चोपनि  
 गुदानिगूढानिप्रकटानिच ॥ ९ ॥ अधोमुखान्यूर्ध्वमुखान्यपितिर्यङ्मुखानिच ॥ मियोमिलितमूलानिमिय प्रोतमुखान्यपि ॥ १० ॥ क  
 णिकाजालमूलानिमूलंत कर्णिकाणिच ॥ ऊर्ध्वमूलान्यधोमूलान्यमूलानीतराणिच ॥ ११ ॥ तपांचनिकेटसंतिशखा शतसहस्रश ॥  
 चक्रौपाश्रमहाकारा पद्मवत्सन्निवेशान ॥ १२ ॥ श्रीरामउवाच ॥ ॥ सत्यमेतन्मयादृष्टाताहरीसामहाशिला ॥ शालग्राममेहरेर्धा  
 क्षिविद्यतेपरिवारिणी ॥ १३ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ ॥ एवमेतद्विजानासिदृष्टवानसितांशिलाम् ॥ योयश्चतत्रवैप्राण समस्ताहगन  
 तरः ॥ १४ ॥ मयात्वियमपूर्वैवशिलेहकथितातव ॥ यस्यामतमंहाकुट्टीसर्वमस्तिचनास्तिच ॥ १५ ॥

शकीपास्तुविकसितपद्मवत्सन्निवेशानदत्यथादृश्यते ॥ १२ ॥ स्वयतीर्थयाभायांशालग्रामक्षेत्रेदृष्टांशिलागुठवाक्यास्वरग्राम शैवाश्रमगतताजगत्कल्पनासहितमल्लदृष्टा  
 तत्तेनोवादेतेतिमप्यमानआह ॥ सत्यमेतदिति ॥ परिवारिणीपद्मवत्सन्निवेशानपरिहता ॥ १३ ॥ दृष्टांतवार्ष्टतिकसप्तधस्त्यासम्यभुद्धइत्यनुमोवमानोषसिष्ठआह ॥ एवमेतदि  
 ति ॥ तदृष्टांतपूर्वांशिलादृष्टवानसीतिविजानासियश्चतादृष्टांतवार्ष्टतिककृतश्चिबालायोपादृशास्वभाव ॥ अतरोनिरवकाराचिह्नन समःप्राणस्यापिप्राणोनिरतिशयानवह  
 पसप्रतस्मिन्चिपिपेष्टयवानसीतिविजानासि ॥ १४ ॥ मयातुनल्लदृष्टांशिलादृष्टांतत्वेनाभिप्रेताःकत्वपूर्वास्त्रैषैवशिलात्वेनपरिकल्प्यविल्वमिवोपप्यस्तेतिउपपयेतात्यर्थ  
 विषयारेपिनोपेयेविषयारदत्यायेनाह ॥ मयात्विति ॥ १५ ॥

चिदात्मनिगुण्याशिलाशब्दप्रयोगनिमित्तानगुणान्दर्शयति ॥ घनत्वेति ॥ आदिपदादभेद्यत्वेकरसत्कूटस्थत्वादिपरिग्रहः ॥ १६ ॥ अपिशब्दाभ्यांस्त्वितोविरोधोमायायापरिहर्तव्यः ॥ १७ ॥ जगदेवमयातत्रप्रभवनेनोक्षितमित्याह ॥ अस्यामेवेति ॥ तच्च जगदन्यदिवभातमपिवस्तुनानान्यतशुद्धचिदात्मकचवानाकनुमायैवेत्यर्थः ॥ १९ ॥ तेषाचनिकटेसतिशरवाःशतसहस्रशदितियदुक्ततात्पर्यमाह ॥ शखेति ॥ लोक्यतइतिलोकचित्रलिख्यतेशिल्पमन कल्पनयायथातथाभूतभव्यसर्वजगत् तत्रशालभ्रजिकावस्तुतोयथावास्तवीवअस्तीतिरेणान्वयः ॥ २० ॥ २१ ॥ आदत्तेस्त्रीकरोतितथाएषाचिदिघनाएकिकाएकपिडतास्त्रीकरोतीत्यर्थः ॥ २२ ॥ तत्स्वरूपादभिनोपिवपुर्मय परिच्छिन्नाकारइवभातीत्यर्थः ॥ सुषुप्तावस्थयाटकच्छेदात्सागनभिव्यक्तयेत्यर्थः ॥ २३ ॥ २४ ॥ सतोःशिलाभरिचयोर्नोदेतिनास्तमायातितथेत्यर्थः ॥ पुरुध्यासुचित्रायाखि

चिच्छिलैषामयोक्तायेस्यामंतर्जंगतिवै ॥ घनत्वैकाल्मकत्वादिवशादेशिलैवचित् ॥ १६ ॥ अप्यत्यंतघनांगायाःसुनीरंधाकूटेरपि ॥ विद्यतेतर्जगद्व्योमीवविपुलानिलः ॥ १७ ॥ द्यौःक्षमावायुराकाशंपर्वताःसरितोदिशः ॥ संतितस्यांशिलायांचसुषिरंमननागपि ॥ १८ ॥ अस्यामेवघनांगाल्मजगत्पद्मंविजृंभते ॥ एतस्माद्दस्तुतोनान्यद्व्यच्छुद्धाल्मकंचवा ॥ १९ ॥ शंखपद्मादिकंलोकंपाषाणेलिख्यतेयथा ॥ भूतंभवद्भ्रविष्यच्चशिलायांशालभ्रजिका ॥ २० ॥ तथास्तितत्रतत्सर्वसंस्थानंवस्तुतोयथा ॥ उपलांतःसन्निवेशोनानात्माप्येकपिडताम् ॥ २१ ॥ यथादत्तेतथैषाचिपिंडाकारैकिकांघनाम् ॥ यथापद्मःशिलाकोशादभिनन्नस्तद्वपुर्मयः ॥ २२ ॥ तथासर्गश्चितोरूपादभिनोपिवपुर्मयः ॥ सुषुप्तावस्थयाचक्रपद्मलेखाःशिलोदरे ॥ २३ ॥ यथास्थिताश्चितेरंतस्तथेयंजगदावली ॥ शिलांतःपद्मलेखाली मरिचांतश्चमल्लतिः ॥ २४ ॥ नोदेतिनास्तमायातियथासर्गस्तथाचितौ ॥ यथापुरंध्यांमर्योतर्मज्जावाविल्वगायथा ॥ २५ ॥ तथानंतविकाराढ्याचितौब्रह्मांडमंडली ॥ विकारादितदेवेतिमुधैवोक्तिरनर्थिका ॥ २६ ॥ तत्तांसमुपयात्याशुजलंबिंदुरिवांभसि ॥ अनंतत्वाच्चित्तेरद्विकारादिचितेरिति ॥ २७ ॥ उक्त्यासंपद्यतेयच्चतल्लयेनविलीयते ॥ ब्रह्मैवेदंविकारादिविकाराद्यर्थवर्जितम् ॥ २८ ॥ वर्जनवर्जनेर्थस्यब्रह्मैवानंततावशात् ॥ ब्रह्मस्थितंविकारादिब्रह्मैवोत्पादितंक्रमात् ॥ २९ ॥

यामतर्मसिमर्यस्तत्कांतःसदैवास्ति ॥ २५ ॥ यदाविकारिणांब्रह्मांडानांचिन्मात्रत्वतदातद्विकारभुवनशरीरादिभेदानांचिन्मात्रत्वमर्थसिद्धमितितदुक्तिरर्थशून्यत्वान्मुधानि फलैव ॥ २६ ॥ कुतोर्थशून्यातत्राह ॥ तत्तामिति ॥ यतएतद्विकारादिआशुब्रह्मांडानांचिन्मात्रतादर्शनक्षणएवतत्तांचिन्मात्रतासमुपयातिनपृथगणुमात्रमप्यवशिष्यतइति हेतोः ॥ २७ ॥ कविवर्णितगंधर्वनगरवैचित्र्यवदुक्तिमात्रसिद्धत्वादपितस्यप्रत्येतृचिन्मात्रत्वमित्याह ॥ उक्त्येति ॥ सभूरितिव्याहृत् भुवमसृजत एतइतिवैप्रजापतिदेवानसृजत अस्यभितिमनुष्यानिदवइतिपितृनित्यादिश्रुत्याभुवनादिसर्गस्यामपूर्वकत्वोक्तेरवनामलयेनलयोप्युहः ॥ २८ ॥ विकाराद्यर्थवर्जनमपिनवस्वतरमित्याह ॥ वर्जनेति ॥ २९ ॥

पुण्यफलपतिसकार्यैर्जवत्सर्भप्राप्तिस्तानुदृशितशानादापिषर्षाधिदेवेष्व्याह ॥ ३० ॥ अकुरादिष्वेषुष्विकारोपुभवतीविषयमनिवाद्यउत्तरकालकाङ्क्षारावा  
पसुशदियति ॥ ३१ ॥ इतस्त्वैकत्वकल्पनाधीनकल्पनत्वाद्यकल्पितक्षिप्रप्रतक्षिप्रार्थनत्वाद्यकल्पितसिद्धिप्रत्यक्षितिरिक्काञ्चकल्पना  
तरुपीनादिति ॥ तच्चिदुपेतुकरादिष्विषर्षादेरजाञ्चत्सम्भार्वनसंभार्वतीत्यर्थ ॥ ३२ ॥ तदेवसुदृढयन्त्रकृतयोजयति ॥ चिदिति ॥ ३३ ॥ मज्जादिबिल्वेइतिरोप ॥ ३४ ॥ एक  
प्रातदतिप्रसिद्धमग्नूपेणदृश्यते ॥ सुपुमकशिश्विस्त्रिष्यवासानामाश्रम ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ जगत्कृतजिष्विस्त्ररूपंतरीयकतुत्वादिजगच्चिदितिचिद्वेद ॥ मयाभवाआभिर्भावितोभावा  
अत्रान्यार्थमिदंविद्विशृगटव्यांभसासमम् ॥ यीर्जपुव्यफलांतस्यंवीजांतनान्यदाल्मकम् ॥ ३७ ॥ याहरीपीजसत्तासाभवतीयात्ययो  
॥ ३८ ॥ चिदन्विह्नकदाचिच्चह्यमर्नभिर्योद्दयम् ॥ ३९ ॥ एकत्वमेतयोर्द्वित्वमेकाभावेहयोऽस्ति ॥ जगदन्त्यभवोद्धतिर्नकदाचित्तदीहशम्  
या ॥ रेखोपरैस्त्रावलितायैकापीवरीशिला ॥ ४० ॥ तथात्रैलोक्यवलितत्रैकमितिदृश्यते ॥ एतच्छिलांतरजादिययानित्यसुपुमकम्  
॥ ४१ ॥ नाल्मनेतिनचोदंतितयाहवाजगद्गति ॥ यथाशिलातल्लैस्वादिभिद्येतेनशिलांतरात् ॥ ४२ ॥ तत्सारत्वाज्जगत्कृदं कर्तृत्वादिजगच्चि  
ति ॥ यथाशिलांतरानानांस्त्रास्यटस्रवाभवा ॥ ४३ ॥ विपयत्वनगच्छतिकर्तारोजगतस्रया ॥ नेदंकटाचिच्छिक्यतेनकदाचननश्यति  
॥ ४४ ॥ अद्विव्यभवोच्छासविलासावेदनात्मकम् ॥ ययायज्ञयदाकारतयातत्रानन्देवहि ॥ ४५ ॥ ब्रह्मसत्तात्मकं सर्वसुपुमस्थमिवस्थित  
म् ॥ मुरिभावनिकाराद्गयोयजंगदुरुश्रम ॥ सुपुममेवतद्विद्विशिलान्तपकजादिवत् ॥ ४६ ॥ नित्यं सुपुमपदमेवजगद्विलास सम्यक्  
प्रशान्तमचिह्नस्त्रात्मकत्वात् ॥ पद्मा शिलातरिवसर्गदशास्त्वसाराहृष्टानन्देहमुपयांतिकदाचिदेव ॥ ४७ ॥ इ० वा० वा० दे० मोक्षो  
पायुपुनि पू शिलाकोशोपदेशोनामपदृषत्वार्शिरा मर्ग ॥ ४८ ॥

॥ १ ॥ शिलायातरुपरिमिवयत्वंनगच्छतितथाआलतस्त्रवर्तानपिकजाइत्यर्थ ॥ ३८ ॥ अद्विवद्विरिच्छवद्विकारित्वाइत्यर्थ ॥ अतएवशिलानानाशिश्विनिविठ  
द्रमानसकल्पनाभेदद्वयप्रलापिनानाजीष्विरुद्धकल्पनाभेदपितत्तद्रूपमेवावतिष्ठतइत्याह ॥ यथेति ॥ यदाकारकल्पय्यतइतिरोप ॥ ३९ ॥ सुपुमस्थयथापतिजीष्विष्विष्वेभला  
शापकल्पनाभेदविविरोधेनसद्भेतद्वैत्यर्थ ॥ सुपुममनुष्मिपितवासानामाश्रमेव ॥ ४० ॥ आस्पायिकातात्पर्यसक्षिप्योपसङ्हरति ॥ नित्यमिति ॥ चिह्नयद्ब्रह्मलतदाल्मक  
त्वात् ॥ असातालुच्छा शिलांतपद्याद्भवगादिरशाआल्वनिदृष्टाअपिकदाचिद्वेदेष्विदेष्वस्वरूपस्थितिनापर्यायेत्यर्थ ॥ ४१ ॥ इतिश्रीभासिष्ठमन्तात्ययप्रकाशेनि १०  
पदृषत्वार्शिरा मर्ग ॥ ४२ ॥

इह ब्रह्मविद्याशिलाख्यानात्स्यमुपवर्णयते ॥ मथूराडरतेवर्हवर्णसंस्थानभेदवत् ॥ १ ॥ बिल्वदृष्टवशादचिद्रूपमेवतदंतर्धीजमज्जादीनामिवस्वगतभेदेनतत्रतत्समसत्ताकसर्गोद्भवश्चा  
 चोक्तइतितात्पर्यंशमोभाभूदितितात्पर्यवर्णयति ॥ चित्तस्त्वस्येति ॥ चिद्रूपतत्त्वयावस्वस्वरूपप्रतिसंधानशून्यतावेदवसर्गर्गमितिद्योतनायांचेतनफलदृष्टातः ॥ सर्गश्च  
 तप्रसिद्धस्वापादपरःस्वापःस्वमएवयुगवत्सरादिक्रमात्स्वसत्ताकल्पितसन्निवेशेनप्रवृत्तौनचित्तमसत्ताकःस्वगतभेदइत्यर्थः ॥ १ ॥ तर्हि किंचित्त्वादन्यएवसर्गएतदपिदुर्वच  
 मित्याह ॥ देशेति ॥ २ ॥ तर्हि किमसदेवेदसर्गादितदपिदुर्वचमित्याह ॥ समस्तेति ॥ समस्तानाशब्दानादर्थानातद्वासनानातस्सुकसंकल्पविकल्पादिकलनानाचेत्रेदितुरवस्था  
 त्रयेष्वेकाल्वात्सत्येअत्यतासत्तेनवेदनादर्शनादित्यर्थः ॥ ३ ॥ तस्माच्चिद्दीनप्रातिभासिकानुक्रमवैचित्र्याशयैर्नैवफलत्वेनोत्प्रेक्षणमित्याह ॥ फलस्येति ॥ अनानातथाना

श्रीवसिष्ठउवाच ॥ चित्तत्वस्यफलस्येवचित्तःस्वापापरक्रमात् ॥ ससत्तासन्निवेशेनयःससर्गइतिस्थितः ॥ १ ॥ देशकालक्रियादीनाम  
 पितन्मयरूपतः ॥ इदमन्यदिदंचान्यदितिनान्नोपपद्यते ॥ २ ॥ समस्तशब्दशब्दार्थवासनाकलनाविदः ॥ एकाल्मत्वादसच्चंद्रमितिसंकथ्यते  
 कथम् ॥ ३ ॥ फलस्यांतःसंनिवेशोनामानुक्रमतोयथा ॥ चित्तःस्वसत्ताघनतानानानास्थितातथा ॥ ४ ॥ अनानैवापिनानैवक्षुब्धेवाक्षु  
 भितैवच ॥ यथाफलांतःस्वासत्ताचिदंतःसिद्धयस्तथा ॥ ५ ॥ जगन्नगरमादर्शंचित्तःस्वंप्रतिबिंबितम् ॥ कचतीवाकचदपिशिलांतःसंनि  
 वेशवत् ॥ ६ ॥ परमेचिन्मणौसतिजगत्कोटिशतान्यपि ॥ चिंतामणावनंतानिफलानीवापितान्यलम् ॥ ७ ॥ चित्समुद्रकण्वेदंतदंगो  
 ल्कीर्णमाततम् ॥ जगन्मौक्तिकमाभातितदंशमयमन्यवत् ॥ ८ ॥ अहोरात्रं विकरयन्वेदनावेदनान्यलम् ॥ चिदादित्यःस्थितोभास्वाश्च  
 गद्गव्याणिदर्शयन् ॥ ९ ॥

नाचभूलास्थिता ॥ ४ ॥ तत्रानानात्वाद्यंशएवप्राथम्याद्वास्तवइत्याह ॥ अनानैवेति ॥ क्षुब्धाविक्रमेव ॥ सिद्धय सन्निवेशनिष्पत्तयः ॥ ५ ॥ शिलाख्यानस्यतात्पर्यदर्शय  
 ति ॥ जगदिति ॥ शिलांतःसन्निवेशवज्जगदितियदुक्तस्याप्यादर्शंप्रतिबिंबितनगरमिवचित्तस्वरूपमेवअकचदपिकचतीत्यर्थतात्पर्यमित्यर्थः ॥ ६ ॥ मायिकानतशक्तिम  
 त्त्वाद्वाचितामणौचित्तकमनोरथफलानीवचित्तिसर्वजगदस्तीतितत्तात्पर्यवर्णनीयमित्याह ॥ अपितानीतिश्रुतिपुअरनाभिनिदर्शनोपन्यासादितिभावः ॥ ७ ॥ क  
 ल्पितविकाराशाशिशिभावेनमुक्ताशुक्तिसपुटकेमुक्तानामिववाचितिजगत्स्थितौतात्पर्यमित्याह ॥ चित्समुद्रकइतितादेतद्भ्रंउत्कीर्णमिवतदगोल्कीर्णम् ॥ तदेवाह ॥ तदशमय  
 मिति ॥ ८ ॥ आदित्यःस्वरूपविभाविरोभावात्मकमहोरात्रविभागमिवचिन्मणिशिलापिस्ववेदनावेदनात्मकजगद्भव्यप्रकाशनाप्रकाशनेस्वात्मनिकरोतीत्यर्थेवातत्तात्प  
 र्यमित्याह ॥ अहोरात्रमिति ॥ विकरयन्विकलयन्विकुर्वन्नितियावत् ॥ ९ ॥





चिदात्मनासत्त्वेजगद्ब्रह्मशब्दार्थोर्भेदोनास्तीत्याह ॥ नानयोरिति ॥ २१ ॥ एषाजगताम् ॥ २२ ॥ मेवादिस्थूलतमोपिपदार्थस्तत्त्वदृशाआलोकना  
 च्छुद्धमस्यौल्यादिधर्मकब्रह्मैव भवति यथाकारकाद्यबुकेवलपयोभवतितद्भव ॥ अतोवाहिसृणुगुल्मादेर्ब्रह्माढातस्यअतश्चित्तोदेर्हिरण्यगर्भतस्यापिचजगतःपरमयदब्बिबोत्त  
 रोत्तरसुद्धमतमभूत्सूक्ष्माव्याकृताक्षराततद्विजागेनानेयद्वृपपरिशिव्यतेतदेवपरविदुर्ब्रह्मविद्इतिपरेणान्वयः ॥ २३ ॥ स्थूलस्यविमर्शसूक्ष्ममात्रत्वेयुक्तिमाह ॥ तत्समूहइति ॥  
 पचीकृतस्रपचीकृतसमूह अपचीकृतगूतानितुचित्तमेवेत्येवकमेणवोव्याप्तिस्यर्थ ॥ २४ ॥ सौक्ष्म्येसत्सारत्वादेवतस्यौल्येपिसत्यतरत्वलक्षणसारतरताप्रपचेपामरैरनुभूयत  
 इत्याह ॥ यत्सौक्ष्म्येपीति ॥ अतएवाप्परमाणुगतरसशक्तेःस्थूलजलेइन्द्रियगोचरेतेवघटादौब्रह्मसत्तायास्तद्गोचरेत्याह ॥ यथेति ॥ २५ ॥ पायसीस्थूलजलनिष्ठासतीयो

नानयोर्विद्यतेभेदस्वरूपादपयोरिव ॥ यानीमानिजगतीहनान्यत्तानिचिदाकृतेः ॥ २१ ॥ भावाभावादिनास्येषांतस्याइवकदाचन ॥  
 ब्रह्मैवजगदाभासंमरुतापोयथाजलम् ॥ २२ ॥ ब्रह्मैवालोकाच्छुद्धंभवत्यंबुयथातपः ॥ मेवादिस्तृणगुल्मादेश्चित्तादेर्जगतोपिच  
 ॥ २३ ॥ परमांबुविभागेनयद्द्रूपंतत्परंविदुः ॥ तत्समूहस्तदेवोच्चैश्चित्तंमेरुवृणादिकम् ॥ २४ ॥ यत्सौक्ष्म्येपिहिसारात्मस्यौल्येसारतरं  
 हितम् ॥ यथारसालिकाशक्तिःपरमाणुतथानघ ॥ २५ ॥ स्थिताजगत्पदार्थेषुपायसीब्रह्मतातथा ॥ रसशक्तिर्यथानानातृणगुल्मलतां  
 भ्रसाम् ॥ २६ ॥ तथानानातयोदेतिसैवासैवेवब्रह्मता ॥ यैपारूपविलासानामालोकपरमाणुता ॥ २७ ॥ गुणगुण्यर्थसत्तात्मरूपिण्या  
 सांपरात्मता ॥ चित्तिचित्तेस्तिमेवादिदत्तदभिव्यंजनात्मनि ॥ २८ ॥ पिच्छपक्षौघकाठिन्यंमयूरान्डरसेयथा ॥ चितितत्त्वेस्तिनानातातद  
 भिव्यंजनात्मनि ॥ २९ ॥ विचित्रपिच्छिकापुंजोमयूरान्डरसेयथा ॥ यथानानात्मिकेत्थेववर्त्युंण्डरसवर्हिते ॥ ३० ॥ विवेकदृष्ट्यादृष्टेतेत  
 थाब्रह्मजगत्स्थितम् ॥ सनानातोप्यनानातोयथांण्डरसवर्हिणः ॥ ३१ ॥

म्येतिशेषः ॥ स्थूलवैचित्र्येणसत्तावांतरसामान्यात्मनासत्तावैचित्र्येयतादृशादृष्टांताःकल्प्याइत्याशयेनाह ॥ रसशक्तिरित्यादिना ॥ २६ ॥ रूपविलासानानीलपीतादिरूप  
 वैचित्र्याणामालोकपरमाणुतासूक्ष्मतमरूपसामान्यंयथातथेत्यनुपज्यते ॥ २७ ॥ परात्मताब्रह्मसत्तापिआसांधटादिव्यक्तीनांगुणिगुणरूपावातरवैजात्यार्थसत्तात्मरूपिणी  
 भवतीतिशेषः ॥ आविर्भावदशायाकार्यात्मनाकारणमेवास्तीतिवात्तिरोभावदशायामपिकारणत्वनकार्यमप्यस्येवेत्येतदपिदृष्टानोपपादयति ॥ चितीति ॥ सर्वथातिरो  
 भावेमायाशबलचित्तिअर्थतिरोभावेचित्तेमेवादिस्थूलकार्यजातमस्ति यथापिच्छानिपक्षौघा.काठिन्यचमयूरोपादानभूतेतदंडरसेसंतितद्दित्यर्थः ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ वि  
 वेकदृष्ट्याभेददृष्ट्या ॥ तथाचतत्रकल्पितभेदोयथानवास्तवाभेदविरोधीतद्ब्रह्मनापीत्याह ॥ सनानातइति ॥ अडेरसरूपोवर्हिणोमयूरः ॥ ३१ ॥

नैतावता वैपम्यप्रसक्ति ॥ यथासवगतौ सत्तासमतायामवस्थितिस्तथातन्त्रिरूप  
 वार्तस्य ॥ ३२ ॥ मनुषियम्यपरिहारायसत्तासमतायामेवावस्थानमितिकुलः आभासभाषतापत्तिलक्षणशुभ्यत्वपि वैपम्यपरिहारावित्याशक्याह ॥ यतदिति ॥ रूपतत्त्व  
 भास्यमद्वन्द्वुपयसन्वनयस्य निष्ठम् ॥ आभासव्यापिसदधीननिरूपणत्वात् ॥ तस्यबाह्यत्वान्नाऽनानालकभिन्नाभिन्नत्वभासमिदजगद्रूपनस  
 त्तरोयस्यनन्तसम्बन्धमनुपपन्नम् ॥ नअर्थस्वन्नाशब्दस्यबहुव्रीहि ॥ ३३ ॥ एवमनुपपन्नस्यापिकर्षहरसदृष्टिर्नैविकरस्यनेयमित्याशयेनाह ॥ चिजगदिति ॥ यथाजगदितिचि  
 हत्वकन्तचमनुगतथापार्थिगिरसोनुगत यथाचित्तचेजगद्वृक्षणमयूरोरस्वरस ॥ तत्रभासमानजगम्यूरुरूपतुअमयूरुरूपसत्तालक्षणपदत्तरमार्थवस्तुविद्धि तत्रचभेद कृतोस्ती  
 विपशार्थचमलक्षणे पिच्छे पूर्णाआपान्नात्रिदेषजगद्वृक्षणमयूरोरस्वरस ॥ तत्रभासमानजगम्यूरुरूपतुअमयूरुरूपसत्तालक्षणपदत्तरमार्थवस्तुविद्धि तत्रचभेद कृतोस्ती  
 स्य ॥ ३५ ॥ इतिश्रीश्रीनासिद्धमन्तालयप्रकाशेनि०पु०सप्तचत्वारिंशत्सर्ग ॥ ४० ॥ यत्सत्तास्फूर्त्तिसौख्यानप्रतिषिध्नतिकस्मिते ॥ तत्सच्चि  
 जैद्वैतहेतमत्तामातयान्नजगद्धम ॥ यथासदसतोसत्तासमतायामवस्थिति ॥ ३२ ॥ यतस्सदसतोरूपभावस्यविविद्धितपरम् ॥ नाना  
 नानानालकमिदव्यनुभूतनसंभवम् ॥ ३३ ॥ चिजगद्वृक्षणमयूरुरस्वरसवर्द्धिणम् ॥ यथाजगदितिचि तत्त्वचित्तचेयजगत्तथा ॥ नाना  
 नानालकमयूरुरहरसोयथा ॥ ३४ ॥ नानापदार्थभ्रमपिच्छपूर्णजगन्मयूरुरहरसश्रिवाया ॥ मयूरुरूपत्वमयूरुरमंत सत्तापदविद्धि  
 कुतोस्तिभेद ॥ ३५ ॥ इ०वा०वा०दे०मो०नि०पु०चिह्ननोपदेशोनामसप्तचत्वारिंशत्सर्ग ॥ ४० ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥  
 यत्रानुदितरूपालमसर्वमस्तीदमाततम् ॥ मयूरुइवधीर्जेतस्तदहतादिगादिष ॥ १ ॥ यत्रनाभ्युदितकिञ्चित्तत्रसर्वचविद्यते ॥ तदत्राप्य  
 गिरा स्वगस्तुखसारेणविविधति ॥ २ ॥ तथाचमुनयोदिवागणा सिद्धामहपय ॥ आस्वादयंत स्वरूपसदानुर्यपदेस्थिता ॥ ३ ॥ एतेयेस्तब्ध  
 नयनदृष्टोनिर्निमेषिण ॥ तेदस्सदर्शनासगस्पदत्यागेष्यवस्थिता ॥ ४ ॥

रानरपनत्रस्तनिष्ठव्यवर्णयति ॥ १ ॥ मयूरुरसदृष्टान्तिरोभूतजगद्वैचिष्यग्रीचिद्विचिस्संबलितबीजशक्तिमवस्थाकृतमेवतश्चनतत परशुद्धमस्तीतिभ्यामोद्देशमाश्रुवितितवधिधा  
 ननिर्दिशयमानरूपनिष्ठव्यपरिचाययित्तुश्रीवसिष्ठउवाच ॥ यथेति ॥ बीजेअहअतर्मयूरुवर्षणितमतरदृताविकर्षिर्दिगाविविद्यवर्षणितमयूरुद्वेकालप्रयेप्यनुदि  
 तरूपालअनुलम्बस्वरूपमेवासि तरेवोक्तदृष्टान्तालयविविद्योनासबलमित्यर्थः ॥ १ ॥ यत्रपरमार्थत किञ्चिन्नाभ्युदिततत्रैवसर्वजगद्विषयाविद्यतेतदेवाप्राप्सिन्नेहेपिअगि  
 राअगानरमभूत माणःसत्प्रमादिवैषयिककुखसारेणचित्तवृत्तिभेदेनचिषभोगाकारतयास्फुटिकमुकुरादौचद्वर्षवर्षिति ॥ तथाचविषयसुखानुभवबलात्तद्विषयानुनिरति  
 शयानरंसद्वाधोनुमेवइत्यर्थः ॥ २ ॥ सर्वसाधारण्येनतस्सद्वाधेअनुमानममाणमुक्ताविद्युपानुभ्रममाणमप्याह ॥ तथाचैति ॥ स्वरूपस्वात्मभूतभूमानरम् ॥ ३ ॥ सर्वैरिपुजो  
 नानुपपन्नवृत्तिषुदृश्ययनासनाद्याणस्वरजनविशेषावृत्तिरुद्वाण ॥ अतएवतदुभयपरिहारायनासायनिच्छददृष्टयःप्रणानिरोधपराभ्ययोनिनोदस्यतइत्याह ॥ एतेइति ॥ स्तब्धे  
 नयनेनोत्कृष्टदीप्तवृत्तिष्वेवाह ॥ ४ ॥

इदं त्वनाह षष्ठादिभूमिकाना आरुढषष्ठसप्तमभूमिकास्तुव्यवहंरंतोपिसमाहितै पूर्वभूमिकागंतैस्तुव्यमात्मसुखंमदैवात्वाद्यतीत्याह ॥ नास्थिताइति ॥ कर्मसुव्यवहारैषुस्थि  
 तानामपियेषाषष्ठादिभूमिकागतानावास्मार्थसत्यताभावाननास्थिताईषड्स्थिता येचपूर्वभूमिकागताःसविस्वेद्यसवद्यत्यागक्षणसमाधौस्थितायेषां प्राणोमनश्चनस्पद  
 तेतेचचित्तचेत्यसमासगयोस्यागोयस्मिस्तथाविधेभूमानदपेदन्यतयास्थिताइतिसार्धद्वयस्यार्थः ॥५॥६॥ षष्ठादिभूमिकागताअतर्ब्रह्माकाराखड्ढत्तिधारास्पदात्तेनाशेननिर  
 तिशयानदास्वादनलक्षणपरमपुरुषार्थयथासार्धयतितथैवबाहिश्चत्तचेत्यादिस्पदाद्यवहारसस्थितिमपिकुर्वति यथाजगदीश्वरोत्तसैवस्वरूपानदप्रतिष्ठोपिबहिर्माययाजग  
 द्यावस्थापालयतितद्वदित्यर्थः ॥७॥ तेषाव्यवहारेदृशेषुबाह्याविषयेषुदर्शनानाबुद्धिदृष्टीनांसगमेत्रिपुट्यामप्यभिव्यक्तो निरतिशयानदात्मातर्ह्यादयत्येवेतिसर्वोपिव्यवहारसुख  
 रूपएव ॥ यथाऐवोरिदमिस्तरुपल्लवमतःप्रविश्यहृदयतितद्वदित्यर्थः ॥८॥ अतःस्वरूपसुखनुतेषासुतरानिर्विक्षेपमित्यत्रापिदृष्टातमाह ॥ विव नित्यतरालि

नास्थिताभावनायेषांस्थितानामपिकर्मसु ॥ संविस्वेद्यसंबंधस्यंदत्यागेतेस्वपदेस्थिताः ॥५॥ प्राणेनस्पंदतेयेषांचित्रस्थवपुषामिव ॥  
 सनोनस्पंदतेयेषांचित्रस्थवपुषामिव ॥६॥ चित्तचेत्यसमासंगत्यागेतेस्वपदेस्थिताः ॥ स्पंदात्संसाधयंत्यर्थेनाशेनेश्वरोयथा ॥७॥  
 तथैवचित्तचेत्यादिस्पंदाकुर्वतिसंस्थितिम् ॥ यथाहृदयतिस्वच्छं प्रहृवंरिभ्रैर्देवः ॥८॥ तथात्माहृदयत्वंतर्ह्यदर्शनसंगमे ॥ विवाहू  
 रंप्रयातस्यभित्तावपतितस्यच ॥९॥ यद्विदोस्तेजसोरूपंतद्रूपंशुद्धसंविदः ॥ नदृश्यंनोपदेशार्हंनान्यासन्नंनदूरगम् ॥१०॥ केवलानुभ  
 वप्राप्यंचिद्रूपंशुद्धमात्मनः ॥ नदेहोनेद्रियप्राणौनचित्तंनचवत्सना ॥११॥ नजीवोनपिचस्यंदोनसंचित्तिनवेजगत् ॥ नसन्दासन्नम  
 ध्यंचशून्याशून्यंनचैवहि ॥१२॥ नदेशकालवस्वादितदेवस्तिनचेतरत् ॥ एतैःसर्वैर्विनिर्मुक्तं हृदिकोशशतेनच ॥१३॥ यत्रैतत्स्पंदते  
 हस्यंतत्तदात्मपदंभवेत् ॥ यच्चनाद्यंनकल्यांतंनवस्वाद्यनिलादिभिः ॥१४॥ इहचामुत्रसद्रूपादन्यथाभवतिक्वचित् ॥ जायंतंचेषियंते  
 चदेहकुंभाःसहस्रशः ॥१५॥

कस्यशुद्धनमःस्थस्येदोस्तेजसश्चद्विक्रियायायद्रूपतेदवपरमात्मनोनिर्विक्षेपाहृदरूपतैरनुभूयतइत्यर्थः ॥ ९ ॥ १० ॥ तदेवदेहादिसर्वोपाधिनिर्मुक्तमात्मनस्तत्त्वमित्याह ॥ नदेह  
 इत्यादिना ॥ ११ ॥ १२ ॥ देशकालवस्तुनिहृष्यत्रिविधपरिच्छेदादिनाब्रह्मैवास्ति ॥ एतैर्देहादिभिः ॥ भूतजाविदेहकोशानाहृदिवत्सनात्मनास्थिता  
 नामानत्यात् ॥ १३ ॥ एवकोशशतेनहृदित्तेयत्रयस्मिन्सति एतद्वृथयमाविर्भावतिरोभावादिनास्पंदतेतत्सन्नात्रमेवात्मपदभवेत्सभावितमित्यर्थः ॥ एवकार्यकारणविलक्षण  
 तत्सभावनीयमित्याह ॥ यच्चेति ॥ यद्ब्रह्मआद्यमहाकल्यादिकालेभवमव्याकृताख्यकारणम् ॥ तथाकल्यातप्राकृतादिप्रलयरूपचन ॥ सर्गकालेपिइहएतस्मिन्लोकेअमुत्र  
 परलोकेवाअनिलादिभिःशोषणदहनछेदनभेदनादिविकारै क्वचित्सद्रूपादन्यथानभवतीतिसविकारवस्तुअदिपदात्कद्विकाराश्वयन्भवतीत्यर्थः ॥ १४ ॥ ननुदेहादिविकारैस्तद  
 नुगनसद्रूपस्यापिविकार किनस्यात्तत्राह ॥ जायंतेचेति ॥ १५ ॥

तद्विकारिपृथगल्लिनेत्याह ॥ तद्येति ॥ १९ ॥ विष्णुक्वचतदुसिद्धयाश्रयणापुण्यपरिच्छ्रतया ॥ १७ ॥ अतएवव्यवहृन्मपिनिर्धिकारालम्बर्गनाभित्यमुक्तात्स्वरूप  
 लितत्याह ॥ मन्वल्पपीति ॥ मन्वल्पस्वराज्यप्योग्यम्यबहोपुदीप्यमान ॥ १८ ॥ १९ ॥ इअगकालाविसर्गजगद्ब्रह्मत्यात्मदृष्टादृष्टातस्तर्ककर्मयोपिभ्रमणसंभवतिने  
 वमभवतीत्यर्थ ॥ यतस्त्वबलुत सममथिपमत्वरूपच्छसिसेवप्रामात्रानसीतिसमएववा ॥ प्रलियसमप्रसाप्येतीतिश्रुतेरितिभाव ॥ २० ॥ इतिश्रीवासिष्ठमन्तात्यप्रकारानिर्वा  
 णनकरण०ऽष्टबत्वारिशःसगः ॥ २८ ॥ १९ ॥ विकारोऽप्योषिवर्तस्वैलक्षण्यमिहोष्यते ॥ अमबोधोधावधिष्यास्तिप्रबोधेनास्तिसेतिष ॥ १ ॥ विकाराराम्याविवर्त  
 स्वलक्षणोभेदेजिमासमानोराम पृच्छति ॥ यदीति ॥ आदिपद्धारपरिषद ॥ मृद्धिनित्यनिरतिरायद्विभ्रमतिप्रिविधपरिच्छेदरूप्येइतियावत् ॥ १ ॥ तद्यकारणेकार्यो  
 मन्वल्पथाअतितोइतिभागवम्य १ प्रतिबद्धभागवस्य २ प्रच्छन्नभागवस्यो ३ विनष्टभागवस्यो ४ प्रच्छन्नभागवस्यो ५ भ्रमेति ॥ आपोऽव्यवोधयटादिभात्र ॥ द्वितीयोजलस्यद्विमक  
 सयात्याभ्यतरस्यास्यनात्माकाशस्यखडना ॥ तच्चदेहादिसफलमलैवात्मविदांवर ॥ १६ ॥ केवलंयोधवेरूप्यादीपत्पृथगिवास्त्यितम् ॥  
 विष्वगारममयविन्वज्ञातुद्व्यासुसिद्धया ॥ १७ ॥ प्रज्वलन्नपिकार्येपुनिवाणोनिममोभव ॥ यदिददृश्यतेकिञ्चिज्जगतस्यावरजगमम्  
 ॥ १८ ॥ तत्सर्वत्रसनिधमनिगुणनिर्मलरमकम् ॥ निर्विकारमनापंतनित्यशांतसमारमकम् ॥ १९ ॥ कालक्रियाकरणकठनिदानका  
 यंजन्मास्थितिलयसंस्मरणानिर्मलरमकम् ॥ तदक्षतिदृष्टवतएवतवात्मदृष्ट्याभूयोपिपिकिञ्जमणमगसमगएव ॥ २० ॥ इत्यार्षेवा०वा०  
 दे०मोक्षोपायेपुनि०पु०वक्षेकारमत्रतिपादननामअष्टचत्वारिंशसग ॥ ४८ ॥ १९ ॥ श्रीरामउवाच ॥ ॥ यदिनास्ति  
 विकारादिमन्नक्षणिवृद्धिने ॥ तदिदकयमाभातिभावाभावमयजगत् ॥ १ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ ॥ अपुन प्रागवस्थानयस्वरू  
 पविषयय ॥ तद्विकारादिकतातयक्षीरादिपुवर्त्तते ॥ २ ॥ पयज्ञापुनरभ्येतिदधित्वान्पुनपय ॥ बुद्धमायतमध्येपुनस्रमस्रैवनिर्मलम्  
 ॥ ३ ॥ क्षीरादेरिवतेनास्त्रिभ्रणोनविकारिता ॥ अनायतविभागस्यनचैपोवयविक्रम ॥ ४ ॥

काभाह ॥ द्वीपोरत्रयासपभाह ॥ चतुर्थोजलद्व्यतरगभाह ॥ पञ्चमोदुग्धस्यदधिभाह ॥ तत्राप्येवजम्भ्याद्विभाषविकारपरिणामश्च इतरेतुषिवत्तेभेवापेधेत्याशयेनम  
 यंनवसिद्धाविकाररूपणमाह ॥ अपुनरिति ॥ यक्षीर्यासाविपुदधिवैतुव्यादिलक्षणकार्यपुनयाकनक्षीराविभावावस्थानरूप्याक्षीरादिसत्वरूपविषययद्वपविषयेततवविकार  
 मत्कारपरिणानाश्रय्यामित्यय ॥ २ ॥ मल्लणिमगल्लक्षणकार्यपुनतयार्तद्विधर्म्यादित्याह ॥ अदुद्धमिति ॥ ३ ॥ अलुतद्विपरमाणुभिर्धर्णकुकादीनामिवाययव्यांजक  
 मत्प्राह ॥ अनायतेने ॥ आपतलपणेशैकपरिच्छेदवस्तुक्रियासयोगादिविभागवत्सुचावयवेष्वव्यप्यारणकमस्याभ्यतद्विलक्षणस्यब्रह्मणःसदृश्यर्थः ॥ एतेनबहुनासपु  
 मनासिनेवतानाशास्वपुन्याभयसम्भवेवासवयोनेककार्यजनकत्वमारणकत्वम् ॥ यथातदुर्नापटयति यथाकारणपुणानाकार्यगुणप्रतीतिवैशेषिकाद्यभिमतलक्षणसुचि  
 तम् ॥ यथाचकारादमूचम् ॥ इत्यादिद्व्यतरगभारभेते गुणाभ्यगुण्योर्नरभिति ॥ ४ ॥

ब्रह्मणि जगतस्तु परिशेषाद्विबर्त्तवमेव सिद्धमितितल्लक्षणेन दर्शयति ॥ समस्येति ॥ विकृतिरन्यथाभावः ॥ स भ्रमविवर्तम् ॥ तथा चाद्यतयोः समेतदस्य शिवैषम्यप्रतिभासो विवर्त्त इति तल्लक्षणमिति भावः ॥ ५ ॥ तदस्य परादर्शयति ॥ न स वेद्यमिति ॥ ६ ॥ मध्ये विकारासंस्पर्शः कथञ्ज्ञायत इति चेदाद्यतयोस्तदस्य परास्वभावावधारणादेव लिगादित्याह ॥ यादृगिति ॥ ७ ॥ आत्मनस्तु प्रकाशस्वाभाव्येन समतासर्वानुभवसिद्धा अनात्मभावश्च तस्यात्यन्तसाभाव्यइत्याह ॥ आत्माविति ॥ ८ ॥ ९ ॥ चित्तकाशैकरसे ब्रह्मणि तद्वि

समस्याद्यंतयोर्धैयं दृश्यते विकृतिः क्षणात् ॥ संविदः संभ्रमं विद्धि नाविकारे स्ति विक्रिया ॥ ५ ॥ न संवेद्यं न संवित्तिस्तत्र ब्रह्मणि विद्यते ॥ तद्ब्रह्मशब्दकथितं निःसंबंधं चिदात्मवत् ॥ ६ ॥ याद्दगाद्यंतयोर्वस्तुताद्दगेव तदुच्यते ॥ मध्ये यस्य दन्यत्वं तदबोधोद्दिष्टं भित्तम् ॥ ७ ॥ आत्मात्वाद्यंतमध्येषु समः सर्वत्र सर्वदा ॥ स्वमप्यन्यत्वमायाति नारम तत्वं कदाचन ॥ ८ ॥ अरूपत्वात्तथैकत्वान्निव्यत्वाद्यमीश्वरः ॥ वशं भावविकाराणां तदकदाचन गच्छति ॥ ९ ॥ ॥ श्रीराम उवाच ॥ विद्यमाने सैदेकस्मिन् ब्रह्मण्येकांतनिर्मले ॥ संविद्धमस्वरूपाया अविद्यायाः कारणमः ॥ १० ॥ ॥ श्रीवसिष्ठ उवाच ॥ ब्रह्मतत्त्वमिदं सर्वमासीदस्ति भविष्यति ॥ निर्विकारमनाद्यंतं नाविद्यास्तीति निश्चयः ॥ ११ ॥ यस्तु ब्रह्मेति शब्देन वाच्यवाचकयोः क्रमः ॥ तत्रापि नान्यत आभवमुपदेष्टुं क्रमो ह्यसौ ॥ १२ ॥ त्वमहं जगदाशाश्वद्यौर्भूथाप्यनलादिवा ॥ ब्रह्ममात्रमनाद्यंतं नाविद्यास्ति मनागपि ॥ १३ ॥ नामैवेदमविद्येति भ्रममात्रमसद्विदुः ॥ न विद्यते यासासत्याकीदृशामभवे क्लि ॥ १४ ॥ ॥ श्रीराम उवाच ॥ उपशमप्रकरणे ह्यस्त्वेनेतु लये रितम् ॥ अविद्येयं तथैतच्छिवाच विचार्य तद्विप्रभो ॥ १५ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठ उवाच ॥ एतावंतमबुद्धस्त्वमभूः कालं रघूह ॥ कल्पिताभिः किलैताभिर्बोधितोऽसि स्वयुक्तिभिः ॥ १६ ॥ अविद्येयमयं जीवइत्यादिकलनाक्रमः ॥ अप्रबुद्धप्रबोधाय कल्पितो वाग्विदांवरैः ॥ १७ ॥ अप्रबुद्धमनोयावत्तावेदं भ्रमं विना ॥ न प्रबोधमुपायातितदाक्रोशशतैरपि ॥ १८ ॥

रुद्धस्वभावाया अविद्यायाः कथमसक्तिर्येन तत्र जगद्विवर्त्तः स्यादिति प्रबुद्धदृशाराम शकते ॥ विद्यमाने इति ॥ १० ॥ न प्रबुद्धदृशा अविद्यासद्भावब्रूमः किं त्वबुद्धयुत्पादनाय कल्पनयेत्याशयेनोत्तरमाह ॥ ब्रह्मतत्त्वमिति ॥ सर्वपूर्णम् ॥ ११ ॥ न अन्यताया भावसद्भाववदाम किंतु पदेष्टुमसौ क्रमः कल्पित इत्यर्थः ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ यद्यविद्यानास्येव तद्युपशमप्रकरणे यथाभ्यातिरविद्येयतथैतच्छिवाच विचार्य तद्विद्यैवाविद्यासद्भावमंगीकृत्योक्तमिति रामः शकते ॥ उपशमेति ॥ १५ ॥ तत्तु तवाबोधदशाया त्वद्बुद्ध्यानुसारिकल्पनयोक्तमिदानीतुल्यप्रबुद्धइति न तत्कल्पनावसरइत्यविरोधइत्याह ॥ एतावतमिति ॥ १६ ॥ १७ ॥ भ्रममविद्यादिशास्त्रीयव्यवहारकल्पनाम् ॥ तत्समः ॥ १८ ॥

पुर्तनाममावदनादिगुणपदावनिरासकत्वारितिभाष ॥ १९ ॥ सत्पुत्रोपेतत्त्वोपदेशोभ्ययद्वयशाशयेनाह ॥ सवमिति ॥ २० ॥ २१ ॥ येनयादशोपदेशोनावोभ्यमेतत्  
 च्वित्तिरोप ॥ २२ ॥ तमेवाह ॥ प्रमेति ॥ यथेच्छसीतिरेच्छिकेनस्यबहारेणनशास्तब्रह्मत्वहानिरितिभाष ॥ २३ ॥ कोटि सवचित्तिभाषाधिस्तम्भाप्रम् ॥ एकेति ॥ त  
 प्रकामाहक गाकएकत्वमपुरयतदत्याश्रितेतिभाष ॥ २४ ॥ इरापत्वत्तिट्टराच्छृष्यसत्वपश्वअत अहभावरूपआलेत्यनुभव ॥ २५ ॥ वेदनचिद्वकरसम्भाभव  
 ॥ २६ ॥ सवर्गीकाल्युदसविम्यालक सत्वमेव ॥ तच्छ्रुतिप्रसिद्धमनापतरपरसश्रुतितोसि ॥ २७ ॥ यद्वमेति ॥ आलेतितुर्यइत्यपिचमसिद्धयथाचअविषामरुत्तिश्च  
 युत्पवधोधयित्वैपजीवआत्मनियोज्यते ॥ ययुक्त्यासापतेकार्यनतधलशतरपि ॥ १९ ॥ सर्ववश्रैतियोवृयादप्रयुञ्जस्यदुर्मते ॥ सकरो  
 तिसुदृह्यस्याणोर्दुं खनिवेदनमा ॥ २० ॥ युक्त्याप्रयोध्यतेमूढःप्राज्ञस्त्वेनवोध्यते ॥ मूढ प्राज्ञत्वमायातिनयुक्त्याद्योधनविना ॥ २१ ॥  
 एतावतमयुदस्त्वकालंयुक्त्याप्रयोधित ॥ इदानींसप्रयुञ्जस्त्वमयायेनावयोध्यसे ॥ २२ ॥ ब्रह्माहत्रिजगद्ब्रह्मत्वब्रह्मत्वलुद्दृश्यम् ॥ द्विती  
 याकलनानालियेच्छसितयाकुरु ॥ २३ ॥ असंवेपमहासंवित्कोटिमात्रजगत्प्रयम् ॥ एकप्रत्ययवानत कुर्वन्नपिनलिप्यसे ॥ २४ ॥  
 भारूपश्रेतनोत्थापीपरमामाहमित्ययम् ॥ राधवानुभवतस्त्वतिपुन्यच्छृष्टुसन्त्वपन् ॥ २५ ॥ निर्ममोनिरहकारोयुद्धिमानसिसा  
 युचेत् ॥ तद्ब्रह्मावेदनशातमवभूतस्यितभव ॥ २६ ॥ तदनाघतमाभाससत्त्वमेवपरपदम् ॥ स्थितोसिसर्वगैकालशृद्धमविन्मयात्मक  
 ॥ २७ ॥ यद्ब्रह्मापिनियुश्रयाविघाप्ररुतिश्रया ॥ तदभिन्नसदैकालययाकुंभशतेपुञ्ज ॥ २८ ॥ नात्मनःप्रकृतिभिर्नापटाल्मन्मयता  
 यया ॥ मन्मन्मात्रययार्थातरालैवप्ररुति स्थिता ॥ २९ ॥ आवर्त सलिलस्येवय स्पदस्त्वयमात्मन ॥ प्रोक्त प्रकृतिशब्दनेतेनैवहसाए  
 वदि ॥ ३० ॥ ययैकःस्पदपवनौनाम्नाभिन्नोनिस्तया ॥ तयैकमाल्मप्रकृतीनाम्नाभिन्नेनस्तया ॥ ३१ ॥ अयोधादेतयोर्भेदोयोधेनैववि  
 लीपते ॥ अयोधासन्मयोयातिरज्ज्वासंपन्नमोयया ॥ ३२ ॥ चिद्वेत्त्रेकलनायीजंयेदत्तततिस्फुरन् ॥ चित्ताकुरतेदेतस्माद्भाविंससा  
 रमदक ॥ ३३ ॥

१ ब्रह्मत्वब्रह्मत्वपूरित्यविषाकः

२ ब्रह्मत्वब्रह्मत्वपूरित्यविषाकः ॥ २९ ॥ स्वदेविबर्कनम् ॥ तेनसम्भाष  
 ३ ब्रह्मत्वब्रह्मत्वपूरित्यविषाकः ॥ ३१ ॥ सत्ययःसम्भाष ॥ यातिरज्ज्वात्परमिनिरोध ॥ ३२ ॥ तदेवचित्तिरोप ॥ ३३ ॥

एतत्कलनाबीजमेव ॥ ३४ ॥ नोपततिचेतसुखदुःखफलाःशरीरदुःमायेभ्यस्तथाविधाश्रित्तांकुरानजायते ॥ ३५ ॥ उपक्रांतमुपदेशहस्यमुपसंहरति ॥ द्वित्वमिति ॥ हेराम  
 जगतिअसत्भांत्युपात्तद्वित्वजहिहित्यज ॥ आचहैइतिचकाराज्जहोतेरि ॥ यतस्त्वबोधमुपागतोसि ॥ आत्मैकभावक्षणेनरितिशयानदविभवेनअभयात्माभव ॥ दुःखं  
 तुकालत्रयेपिनास्येत्रेतिनःपरमार्थसारउपदेशइत्यर्थः ॥ ३६ ॥ ॥ इतिश्रीवासिष्ठम०तात्पर्यप्रकाशेनि०पू०एकोनपंचाशत्तमःसर्गः ॥ ४९ ॥ ॥ इहकल्प  
 नयाजी .लिंगपुर्यष्टकोद्भवः ॥ वर्णितोहैस्तथातस्यबाह्यार्थग्रहणक्रमः ॥ १ ॥ भिद्यतेहृदयघंथिश्छिद्यतेसर्वसथाइतिश्रुतेस्तच्चसाक्षात्कारेणस्वयच्छिन्नसर्वसंशयोपिरामः

एतदेवात्मविज्ञानाद्ब्रह्मसद्भासनाजलैः ॥ संसिक्तमपिचलेननभवत्यंकुरक्षमम् ॥ ३४ ॥ नोचेत्यततिचित्क्षेत्रेकलनाबीजकंततः ॥ चित्तां  
 कुरानजायंतेसुखदुःखलवद्दुःखमाः ॥ ३५ ॥ द्वित्वंजगत्यसदुपात्तमबोधजातंबोधक्षयंजहिहिवोधमुपागतोसि ॥ आत्मैकभावविभवेनभ  
 वाभयात्मानास्येवदुःखमितिनःपरमार्थसारः ॥ ३६ ॥ ॥ इत्यार्षेवा०वा०दे० मोक्षोपायेषुनि०पू०संस्तुतिविचारयोगोनामएकोनप  
 चाशःसर्गः ॥ ४९ ॥ ॥ ५३ ॥ ॥ श्रीरामउवाच ॥ ॥ ज्ञातंज्ञातव्यमखिलंदृष्टव्यमक्षतम् ॥ परेणपरिपूर्णाःस्मोब्रह्मज्ञानाच  
 तेनते ॥ १ ॥ पूर्णात्पूर्णाभिदंपूर्णंपूर्णप्रसूयते ॥ पूर्णनापूरितंपूर्णस्थितापूर्णचपूर्णता ॥ २ ॥ लीलयेदंतुष्टुच्छामिभूयोबोधोधाभिवृद्धये ॥  
 बालस्येवपिताब्रह्मन्नकोपंकतुंमर्हसि ॥ ३ ॥

परेषामुपकारायतत्संशयप्रदं प्रदुःखकामः प्रथमं त्वानुभवमभिलष्यदर्शयति ॥ ज्ञातमित्यादिना ॥ वयनेत्वत्संबंधिनाब्रह्मज्ञानाभ्युत्पत्तेनपरिपूर्णा. स्म. ॥ १ ॥ त्वानुभवेन पूर्णमदःपूर्ण  
 भिदपूर्णत्वपूर्णमुदच्यते ॥ पूर्णस्यपूर्णमादायपूर्णमेवावशिष्यतइतिश्रुतिसवाव्ययति ॥ पूर्णादिति ॥ पूर्णाद्विलक्षणःसकाशादुपाधौप्रविरम्यानखायात्पूर्णमिदजीवरूपंपरमार्थत. पूर्ण  
 ब्रह्मैव यत. पूर्णाद्यद्विद्यदादिकेमेणप्रसूयतेव्यष्टिसमष्टयुपाधिरूपतदपिपूर्णमेवप्रसूयते ॥ तद्यदाभवावाक्योऽर्थेनाहब्रह्मास्मीतिज्ञानेनसमूलोपाधिपरिच्छेदापनयनात्पूर्णंनब्रह्मणा  
 पूर्णमेवजीवतत्त्वमखेक्येनापूरितंतदाकल्पितापूर्णताभिमस्यापगमात्पूर्णस्यपूर्णत्वप्राक्सिथैवावस्थितेत्यर्थः ॥ २ ॥ भूयसाजनानाबोधोधाभिवृद्धयेबालस्यलीलाप्रश्नेपितेवको  
 पंकतुंमर्हसि ॥ ३ ॥



सवपाप्रणिर्नदंयेवायानुभवोऽसुखदशानात्प्रियात्रियदर्शनजन्यसुखं स्वयोद्धयनुभवान्निशानामपिवासायानिच्छपेथस्थितिरानाच्छुद्धपेथवासायानामप्यनुभवो  
य ॥ तत्रभोषश्चतुरादिद्रियाणांभासायांशुद्धयानेनुमराक्तेरथेतनत्वेनचस्वयंबहिरंगत्वाद्नुश्रूयागत्यास्थानुमराक्तेश्चश्रोत्रादिगोलकातिरिक्तैर्द्रियाभ्युपगमोऽभ्यर्थ ॥ नवात  
करणवच्छिन्नीर्बन्धवैद्विषयनाड्यानिर्गल्यबासघटादिभ्याप्यतद्बुभक्तविकल्पनापियुक्ता ॥ तथासतिबहिरंगाभुभवोऽस्तेष्वपत्ते ॥ प्रियाप्रियदर्शनमनुक्तसुखं  
खानामपिबहिर्द्वयापत्तेः कालांतरेण स्वत्वेनापत्तेः अतर्विषयपवेशर्मतेरणानुभवयोगात् ॥ नवसहिरंत करणवृत्तिर्विपर्यालगनेनकार्णाल्छिनसस्काराभ्यायुद्गीत्वा  
तन्प्रविरपनटद्वयनवाकारविह्वलयतीतद्बुभावयतिस्मारयतिविसुभ्यतदतिकल्पनापियुक्ता ॥ घटायाकारानुभवानांतच्छोछिनविषयत्वकल्पनेयमप्रमयोरविशेषापत्ते सर्वभिवाना  
भ्यासप्रसगात् घटादेर्बासत्वानुभवानापत्ते ॥ इत्यथानुभवआंतरोघटादिश्चबासइत्यनयोरसंबधान्कयाश्चिदपिवासायस्यानुभवारोहणमुपपादयितुंशक्यम् ॥ अतएवनेया  
यिकादयोनुभवइत्यपिपरिचयं सहेविषयविषयिभावलक्षणं स्वरूपसवधएवमसंश्लेषाविलक्षणइत्याशङ्कते ॥ नवसोपियुक्त ॥ असंबद्धस्वरूपस्यसर्वावृषिपयाम्त्वविराटत्वेन  
विषयव्यवस्थायोगात् ॥ नचालामनसासयुज्येतनद्विषयेणैतन्निकेणेतत्वाश्रयसुक्तसुक्तसयोगाविपररासवधव्यवस्थयाम्यवस्था ॥ अननुगतस्यपररासवध  
स्यस्वत्वनुमित्याद्यनुगततत्तद्द्विषयव्यवस्थापकत्वायोगात्पररासवधेनबासायिपरोक्ष्यानिर्वाहात्तस्यैवम्यवस्थापकत्वेस्वरूपसवधकल्पनेवैयर्थ्याच्चाएतनसन्निकपद्वारायो  
श्रोत्रचक्षुस्पर्शानश्चरसनंघ्राणमेवच ॥ विद्यमानमपित्रसन्दृश्यमानमपिस्फुटम् ॥ ४ ॥ कथंनृतस्यैवेजतोर्विषयस्वतनपश्यति ॥ जीवत  
श्रक्यमर्षविविषयत्वमपश्यति ॥ ५ ॥ कथंघटादिवात्यत्वमिन्द्रियाणिजह्वान्यपि ॥ शरीरेनुभवत्यतपुनर्ननुभवत्यपि ॥ ६ ॥ अयं शला  
कोपमयोधर्मादिद्रिययो किल ॥ अश्लिष्टयोरंतरसौकर्यंतन्नोदितामिय ॥ ७ ॥ जानन्नपियदेतान्विशेषोपाच्छतधापुन ॥ पृच्छामित  
दग्गेणकथयस्वानुकपया ॥ ८ ॥

यौयज्जानम्यक्तिकजनक सतद्विषयदमित्यवस्थापिप्रत्युक्ता ॥ इन्द्रियादीनामपितद्विषयत्वप्रसगात् ॥ तस्माद्य  
द्विघटनसमर्थमायाराक्त्वादेर्बोधासायानुभवोभाष्यस्यासात्तिकाकणाविगोलकातिरिक्तैर्द्रियाभ्युपगमेतियथानुभवतदूर्विचिवात्मासायमनुभवतीतिस्यात् तथा  
सतिनशरीरेपिकणादीनांसघतस्यसत्त्वानवसत्त्वात्तत्रापिवासायानुक्तोानुभवतीतिराम संकल्पे ॥ श्रोत्रमित्यादिना ॥ श्रोत्राविश्वगोलकपरा ॥ अतएवस्फुटदृश्य  
मानमपीनिवेशोपणम् ॥ ४ ॥ ५ ॥ यदिकश्चिद्वृत्त्याच्छतुरादीन्द्रियाणिस्वयंबहिरंगत्वघटादीनांवासत्वमनुभूयान्भविष्यकथयतीतिप्रथाह ॥ आहानीति ॥ नेतेपापृष्येन्नतल्वक  
यनसामर्थ्याअस्तीतिभाव ॥ यदिकश्चिद्वृत्त्याद्विषयादिद्रियाणिबासायंत्द्विनीत्वास्थापयतीतिप्रथाह ॥ पुनरिति ॥ कथंयस्यापेनुपुनच्छवितद्बुभव स्याद्घटादेर्ददयाद्विनि  
सारकारानादितिभाव ॥ ६ ॥ ननुघटाविषयजातकम्रथमचक्षुरादीद्रियजातत्ववेश्रमाकर्षति तच्चाकृष्टमिन्द्रियविषयसवेष्ट्यांतद्विस्थायापोकनविशरोनांतनयतिघ्राण  
मिवधर्मनितिकल्पनामारोप्याह ॥ अयमिति ॥ विषया सच्छिष्येन्द्रियाण्याकार्पयेयानासंस्विष्य असंश्लिष्टरज्ज्वादीनांपटायाकपकत्वारोनात् ॥ नचगोलकप्रदेशानुपसर्पि  
णांपटादानंतत्संश्लेष संभवति नार्पेन्द्रियाणांरज्ज्बद्धसंश्लेषत्वाकपकत्वबायासिद्ध भिन्नप्रदेशनिर्वातायशलाकाद्यबन्धनवेश्रत्वादित्याह ॥ अश्लिष्टयोरिति ॥ अश्लि  
टयुपघटादीन्द्रिययोर्भिन्नोऽसौत्वद्रूपमानांतन्नोदितापरस्परार्कपणशीलतात्तत्रापिनेभाष्यमविभारोतघटादिस्थूलप्रवेशाकताकार्यंसंबन्धिमविच्छेदत्वर्थः ॥ ७ ॥ ननुतस्वबोधेन  
च्छिन्नस्ववसधस्यस्यतत्त्वार्थमायामपेसर्वानुपपत्तिमानकनःस्तिपृष्यबहारेर्देशशरायस्यत्तथाह ॥ आनन्वपीति ॥ शतभाष्यबुधापुन पृच्छामि ॥ अहामुपबहोर्वित्वर्थः ॥ ८ ॥

अत्यल्पमिदमुच्यते यद्गोलकातिरिक्तानीन्द्रियाणि न संतीति यतः सम्यग्बिभर्शे चिद्घातिरेकेण प्रमातृप्रमाणमेव विभागाः केपिनिरूपयितुं केनापि वादिना शक्यत इत्याशयेन वसिष्ठः प्रथमसमाधत्ते ॥ इन्द्रियादीति ॥ १ ॥ यदितुकल्पनया द्रष्टृश्यस्य चोपपत्तिमन्यसे ता हि इंद्रियादिघटितपूर्यष्टकत्वेनापि पूर्वपूर्ववासनानुसारेण कल्पनोपपत्तेर्न किंचिदनुपपन्नमित्याशयेनाह ॥ गगनादपीति ॥ तथा चिता आत्मनामायाशबलस्वभावेन पूर्यष्टकत्वेन स्वरूपभावदृष्ट्या पूर्वपूर्ववासनानुसारेण आवितं कल्पितमित्यर्थः ॥ १० ॥ उक्तैर्धेमायां तु प्रकृतिविद्यान्मायिनतु महेश्वर अस्यावयवभूतैस्तुव्याप्तसर्वमिदजगदिति श्रुतिप्रमाणयति ॥ तदेव चेति ॥ ११ ॥ एवचेद्विद्यद्वारावहिर्निर्गतेन पूर्यष्टकघटकेन चित्तेन घटादिव्यासास्वदृष्टिप्रतिबिंबितघटादेर्बाह्यत्वाकारेणैव तद्दयेनीत्वाप्रदर्शनतथैव कालातरे स्थितिः स्वभेचातर्गतस्थिवबाह्यत्वेनानुभवश्चेति सर्वमुपपन्नमित्याशयेनाह ॥ पूर्यष्टकत्वमि

श्रीवसिष्ठ उवाच ॥ इंद्रियाद्यपि चित्तादिघटाद्यपि न किंचन ॥ पृथक्संभवतीहांगनिर्मलाच्चेतनाहते ॥ १ ॥ गगनादपि याऽच्छाचित्तयारूपं स्वमात्मना ॥ चित्त्वापूर्यष्टकत्वेन भावदृश्यैव भावितम् ॥ १० ॥ तदेव च प्रकृतितांगतं जगदवस्थिते ॥ तस्या अवयवाज्जातमिन्द्रियादिघटादि च ॥ ११ ॥ पूर्यष्टकत्वमायातं यच्चित्तं स्वस्वभावतः ॥ स्वएवावयवस्तस्मिन् घटादिप्रतिबिंबिते ॥ १२ ॥ श्रीराम उवाच ॥ जगत्सहस्रनिर्माणमहिमोदपणस्य च ॥ पूर्यष्टकस्य भगवन् रूपं कथय कीदृशम् ॥ १३ ॥ श्रीवसिष्ठ उवाच ॥ अनाद्यंतं जगद्बीजं यद्ब्रह्मास्ति निरामयम् ॥ भारूपं शुद्धचिन्मात्रं कलाकलनवर्जितम् ॥ १४ ॥ कलनोन्मुखतां यातं मंतर्जीवइति स्मृतः ॥ सजीवः खलु देहस्मिंश्चिनोति स्पंदते स्फुटम् ॥ १५ ॥

ति ॥ एवंरीत्या पूर्यष्टकत्वमायातं चिद्रूपं तत्त्वमेव पूर्यष्टकस्य चित्तादिघटितस्वभावतः स्वयमेव सः चित्तदृष्ट्या ख्योवयवो भवति तस्मिन् अवयवेषु घटादिबाह्यत्वाकारेणैव प्रतीतिवति ॥ स्मृतेहेतुपूर्यष्टकघटितस्यार्थलगात्मनो जीवस्य स्वकल्पनयैव लीलापारख्यानोपदर्शितरीत्या निर्गमनान्बदर्शनादिसामर्थ्यामिति सर्वदोषपरिहारइति भावः ॥ १२ ॥ यद्येवंतद्दिपचीकृतभूतभागेन जगदाकारेण परिणमतोऽपंचीकृतभूतकार्यार्थलगात्भूतभागेन तत्प्रतिबिंबप्रहर्षणभूतस्य च पूर्यष्टकस्यैव किं रूपं तदेव कथयेति रामः पृच्छति ॥ जगदिति ॥ १३ ॥ तत्स्वरूपवस्तुवसिष्ठस्तन्मूलमज्ञातब्रह्मतत्त्वनिर्दिशति ॥ अनाद्यंतमिति ॥ १४ ॥ तद्ब्रह्मविद्यद्विभूतसूक्ष्मसहस्रातेनापंचीकृतेन लिगपचीकृतेन ब्रह्मांडचसहस्रातदंतःप्रतिबिंबलक्षणकलनोन्मुखतायातसत्सूत्रप्राणानामभिमानेन धारणाज्जीवइति स्मृतोऽभूदित्यर्थः ॥ चिनोति वासनोपचयेन चोपचितो भवति उपचितश्च बाह्यं तद्व्यापाराल्पनास्पदं तेत्यर्थः ॥ १५ ॥

तस्यैवाग्निमानादिस्थापारभेदेनानामभेदानाह ॥ अहृभावादित्यादिना ॥ १६ ॥ सर्वभ्यापारसाधारणत्वभावात्प्रापुयटकमितिनास्नास्त ॥ १७ ॥ शानैर्द्रियभ्यापारेणज्ञात्व  
 कर्षेर्द्रियभ्यापारेणकतृत्व ताकलसुखदुःखाश्रयत्वेनभोक्तृत्व सर्वस्यैवासीत्येनमकारनेनसाक्षित्वम् ॥ आविपद्मोदोगकरणत्वायतनत्वादिपरिग्रह ॥ एतद्विज्ञापतिनीआ  
 प्यासेनैतद्वर्धिकायासित्सेवचिष्याथाभ्येनजीवदस्युक्ता जडाश्राधाभ्येनतेवेषुपुष्टकविदुरित्यर्थ ॥ १८ ॥ अतएवत्वतादात्म्यभावितादुभ्याकाराणांकाळभेदेनभेदाज्जीवो  
 पिकामकोधयविषयाद्यापनुरजितोनानेषभवतीत्याह ॥ कालेकालेइति ॥ अन्तर्वासानाकणिकोदयमाकारसृच्छनीतिपरेणाभ्य ॥ १९ ॥ तस्यैवसमष्टिभ्यःकृषिष्यवीज  
 स्यात्कृषाकृषुभादीवसर्जजगदाकारादस्याशयेनाह ॥ यथेति ॥ २० ॥ अतएवापश्चिवात्मानाहकिन्तुरारीरायाकारएवाहमितिभिभ्याज्ञानेनचेततिपस्यति ॥ २१ ॥ २२ ॥

अहृभावादहृकारोमननाम्ननउच्यते ॥ योधनिश्चयतोबुद्धिरिन्द्रष्टेस्तथैत्रियम् ॥ १६ ॥ देहभावनयादेहोघटभावनयाघटः ॥ एपएवस्व  
 भावात्मानजैर्भुर्यष्टकस्मृत ॥ १७ ॥ ज्ञात्वकर्तृत्वभोक्तृत्वसाक्षित्वाद्यभिपतिनी ॥ यासविज्जीविदुक्ततद्विपुर्यष्टकविदु ॥ १८ ॥ का  
 लेकालेतोजीवस्त्वन्योन्योभवतिस्वतः ॥ भाविताकारयानतवासनाकणिकोदयम् ॥ १९ ॥ पुर्यष्टकस्वभावेनकालेनाकारसृच्छति ॥  
 ययावासनत सेकाद्दीजंपहवतामिष ॥ २० ॥ आकारोहंशरीरादिस्थावरादिचरादिषु ॥ नाहमापश्चिदात्मेतिभिभ्याज्ञानेनचेतति  
 ॥ २१ ॥ अमत्येवजगज्जीवोवासानावलितश्चिरम् ॥ ऊर्ध्वाधोगमनैरन्यौकाष्ठवीचिहंतयथा ॥ २२ ॥ कश्चिद्विद्विदुज्जातित्वाद्भवद्यथाद  
 नंतरम् ॥ बुध्वारमानंमभ्येतिपदमार्थतवर्जितम् ॥ २३ ॥ कश्चित्कालेनबहुनाभुक्तयोनिरिगणानुर ॥ आत्मज्ञानवशादेतिपरमपद  
 मारमन ॥ २४ ॥ एवरूपश्चसुमतेजीवोयात गरीरताम् ॥ नेत्रादिनाघटाद्यतयथावेत्तितयाशृणु ॥ २५ ॥ चित्तस्यकलनांतस्यसप्र  
 यातस्यजीवताम् ॥ मन पर्षेर्द्रियग्रामोदेहोयमवतिष्ठते ॥ २६ ॥ यदान्य सर्वदेहेभ्यस्वेतत्यदसूरूपिणा ॥ तदातज्जीवसंस्पशज्जीवा  
 त्मेकत्वसृच्छति ॥ २७ ॥

कश्चित्कनकादिन्युक्तस्यादावेषयनाकुस्मनीयप्रवर्षादन्तरमायेज्जन्म्येकेत्यर्थः ॥ अयंषष्ठौविभागः सात्त्विकराजसविषीभेदवर्णनितस्तन्निप्रकरणेव्याख्यात ॥ २३ ॥ २४ ॥  
 कर्षपटादिवासात्त्वभिर्द्रियाणिजन्मान्यपीतियापुटतस्मान्मायत समाहितमपिबिभेरोषेणसमाधते ॥ एवरूपइत्यादिना ॥ २५ ॥ चित्तस्यैतन्म्यस्यकलनांतस्यपुर्यष्टकेप्रतिबिंबत  
 पापरिच्छेपस्यानवापेभ्योभ्यामीपेरियादूनयावतिष्ठते ॥ तेनसराकीवचैतन्प्येवैवपरिमिनदेहांतगतमेवसुखदुःखादिबंधधादनुभवतिनवासम् ॥ २६ ॥ यद्यनुअभ्योबासपटावि  
 दृष्टस्योभवतिनदातहागुदिकजलंकुन्त्याद्दोरेषसर्वदेहेभ्यःउद्विक्तसुहुराचक्रपिणाद्दोरेणबासेपटादिपर्यतिस्वेबासाकारोपततिर्निर्गच्छतीत्यर्थः ॥ किमतस्तथाह ॥ तदेति ॥  
 तदातइदंदिनपमादिद्वारनिर्गतमीवेनसाकारवृत्तिभ्यामिद्वारासस्पर्शाद्यापनाज्जीवैतन्प्येनसहैकत्वनाप्यासिकचित्ताद्याभ्युत्पन्नवृत्तित्तिच्छति ॥ २७ ॥

सचाक्षस्यसबधश्चित्तेनसमन्वितस्यजीवतएवबाह्यार्थवेदेनकारकोभवतिनमृतस्यमुक्तस्यवेत्यर्थः ॥ २८ ॥ अस्तुबाहरेवतथापिकथमंतस्तदनुभवस्तत्राह ॥ यथादित्यादिना ॥ यद्यदत्तकरणदृक्त्तरूपनयनरश्मिरूपवास्वच्छतरवन्तुतस्मिन्वाद्यनभस्थघटादिप्रतिबिंबविसचप्रतिबिंबोदृश्यतर्गतेनजीवेनश्लिष्टोभवति ॥ तर्हिबहिष्एवाहघटमनुभवाभीतिकुतो नानुभूयतेतत्राह ॥ बहिरिति ॥ यद्यपिबहिर्जीवोस्तितथाप्यसौबहिःअजीवतिप्राणान्नधारयति ॥ नजोनलोपश्लादसः ॥ अनुव्यचलदितिचित्तडतोत्तरपदःसमासोवा ॥ यत्रप्राणव्याप्तिस्तत्रैवाहतावमशौनबहिरित्यर्थः ॥ २९ ॥ अस्वेवतर्हिघटेप्रथाफलोपत्तिस्तथापिकथमतर्हदिघटाकारानुप्रवेशस्तत्राह ॥ निघृष्टेति ॥ यदानयनतारकेपटलादिदोषराहित्याच्छाणनिघृष्टनूतनेद्रनीलाभेभवतस्तदातयोस्तारकयोर्घटप्रतिबिंबसहितचित्तदत्तःप्रविशतीतिवाद्यगतोघटादिपदार्थःप्रतिबिंबतीत्युच्यते ॥ ३० ॥ सचैवनयनतारकानुप्रविष्टःपदार्थोहोर्देनाहमभिमानवताजीवनहृदिप्रतिबिंबतयाश्लिष्टोभवतीत्यर्थः ॥ इतिअनयारीत्याघटादिवास्वस्तुबहिस्वभासमानमेवातर्हदिअहंकारसव

बाह्यार्थवेदेनित्यंसंबंधोक्षस्यकारकः ॥ समन्वितस्यचित्तेननमुक्तस्यकदाचन ॥ २८ ॥ यद्यदच्छतरंतस्मिन्नभस्थंप्रतिबिंबति ॥ जीवेनभवतिश्लिष्टोबहिर्जीवोप्यजीवति ॥ २९ ॥ निघृष्टनवरत्नाभेयदानयनतारके ॥ तदातयोर्वाद्यगतःपदार्थःप्रतिबिंबति ॥ ३० ॥ जीवेनभवतिश्लिष्टःप्रतिबिंबतयाततः ॥ जीवज्ञेयत्वमायातिबाह्यंवस्वितिराघव ॥ ३१ ॥ यत्संश्लेषमुपायातितद्बालोपिहिविंदति ॥ पशुर्वास्यावरोवापिजीवःकस्मान्नवेत्यति ॥ ३२ ॥ अच्छस्यनयनस्याथोरश्मयोजीववेष्टिताः ॥ क्रोडीकुर्वंत्यलंक्षंजीवस्तत्त्वेनविंदति ॥ ३३ ॥ एषएवक्रमःस्पर्शसंबंधःप्रत्ययोद्भवः ॥ रसेगंधेचकथितोजीवसंस्पर्शसंभवः ॥ ३४ ॥ शब्दस्वाकाशनिष्ठत्वाकर्णाकाशगतःक्षणत् ॥ जीवाकाशंविशत्यंतरिस्थमिंद्रियसंविदः ॥ ३५ ॥ श्रीरामउवाच ॥ हस्यतेमानसादर्शयंत्रदावौदरेपुत ॥ प्रतिबिंबितमेतन्मेब्रूहिब्रह्मन्किमात्मकम् ॥ ३६ ॥

लितजीवज्ञेयत्वमायातीत्यर्थः ॥ ३१ ॥ चेतनस्यार्थस्यस्पर्शवेदननियमोबालपृथ्वादिष्वपिभ्रसिद्धेत्याह ॥ यदिति ॥ स्यावरेष्वपिगुल्मविशेषेस्पर्शमात्रेणपत्रसंपुटीकरणदर्शनात्तद्वेदनसर्वत्रानुमीयतइतिभावः ॥ ३२ ॥ दूरस्थविषयस्यकथगोलकसस्पर्शइतिपामरशकामपाकुर्वन्नाह ॥ अच्छस्येति ॥ गोलकातिरिक्तस्यस्वच्छतमस्थेद्रियस्यरश्मयःप्रागुक्तीत्याजीववेष्टिताःसतःपुरोवर्तिविषयकोडीकुर्वंत्यालंगति ॥ ३३ ॥ चक्षुष्युक्तक्रमस्पर्शादावप्यतिदिशति ॥ एषएवेति ॥ ३४ ॥ शब्देविशेषमाह ॥ शब्दस्त्विति ॥ शब्दस्यदत्तप्रतिबिंबनविनापिसाक्षाच्छोन्नद्वारातःप्रवेशोपिसभवतीतिभावः ॥ इत्यगधस्यापिपवनद्वारात्प्रवेशसंभवोऽस्तुनामेत्याशयेनयथासंभवमुक्तन्यायमुपसहरति ॥ इत्यमिति ॥ ३५ ॥ इदानीरामःप्रसंगात्सर्वेषांप्रतिबिंबानांस्वरूपजिज्ञासुपृच्छति ॥ दृश्यतइति ॥ दृश्यमानसानिचआदर्शाश्रयतत्समाहारे काचकास्यमणिजलादियंत्रदारूणांमौद्गेषुउदरान्निर्गतेषुनवपल्लवादिषुयत्प्रतिबिंबितघटमुखप्रभादिपुत्रकिमात्मकतन्मेब्रूहीत्यर्थः ॥ ३६ ॥

यप्रवक्ष्यससत्यत्वेविश्वानिब्रह्मभूतयोर्व्यष्टिसमष्टिजीवयोर्विद्यानिरुद्धरूपयानिमाप्रसिद्धेनमिर्बन्तुरास्य तन्नास्यतज्जयोर्मुत्सवर्षणयोर्घटविषयत्वोर्घोपरस्परसापेक्षप्रति  
 बिम्बरूपदुर्बर्चमिन्द्रिकाभ्यमित्याशयोन्तरमाह ॥ अत्यतेति ॥ दुराश्चेत्यालनोर्भातिविद्धि ॥ ३७ ॥ नकेवलप्रतिबिम्बमात्रप्रतिरिपिनुजगदपीत्याह ॥ नाचरिति ॥ अप्य  
 र्धेनुराह ॥ तावन्मात्रभातिमात्रम् ॥ अतएवतद्वद्वजगतिविश्वासोमालु ॥ अहमित्यादिप्रपञ्चलक्षणस्थानीयविश्वजालारपृथगसन्नित्यर्थ ॥ वर्त्तमाननुसदाविज्जलमेवेत्य  
 य ॥ ३८ ॥ हेरायत्वमित्यमसकमति सूरानामृपाभूतसुखदुःखविक्रिद्यस्यतथाविश्वभूत्वाअस्मासमस्माभवलक्षणामयद्रूपामायायस्यत  
 याविभःसुखसमतायात्रासुखत्वावेतिविष्टमलिष्ठेत्यर्थ ॥ ३९ ॥ ॥ इतिश्रीवासिष्ठसंतात्यर्थप्रकारोनिर्वाण० पू० पंचाशत्तमःसर्गः ॥ ५० ॥ ॥ जीव

॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ अत्यंतजहद्व्योरेवजीवयोरिवतन्मिय ॥ प्रतिबिम्बदृशोऽतिविश्वेयविदांवर ॥ ३७ ॥ तावन्मात्रजगत्वेतद्धि  
 श्वासोमातवास्त्वह ॥ अहमित्यादिस्ररंगोवर्त्तमानंसदाजलम् ॥ ३८ ॥ परांभोधौतुनास्येवदंशकालक्रियाडिकम् ॥ तन्मयैकतयानि  
 त्यमात्मासर्वत्रसर्वग ॥ ३९ ॥ नित्यमसकमतिर्मुदितामाशांतप्राप्तुस्वदुःखविदत् ॥ तिष्ठनिविष्टमतिःसमतायामलसमस्तममवाम  
 यमाय ॥ ४० ॥ ॥ इ० वा० वा० दे० मो० नि० पू० अक्षसंवेदनविचारयोगोपदेशोनामपंचाशत्तमःसर्गः ॥ ५० ॥ ॥ ५३ ॥ ॥  
 श्रीवसिष्ठउवाच ॥ नपुनर्भवत पूर्वसपन्नाश्चसुरादय ॥ यथाकमलजस्यैतत्सर्वमेवत्वयाश्रुतम् ॥ १ ॥ ब्रह्मपुत्र्यष्टकस्यादावर्थसंवि  
 पयोदिता ॥ पुत्र्यष्टकस्यसर्वस्यतथैवोदेतिसर्वदा ॥ २ ॥ विश्विपुत्र्यष्टकजीवोयोगर्भस्यैत्रियोदय ॥ यथाभावावयत्याश्रुततयापरिपश्य  
 ति ॥ ३ ॥ इन्द्रियाणीन्द्रियायांस्यविश्विसंवेदनंस्वकम् ॥ संपन्नंचययातत्तेप्रोक्तमाधमन स्थितौ ॥ ४ ॥

सानिमनोरेहपुत्र्यष्टकमित्यम ॥ अबोधोदेवबोधेनुब्रह्मैवैकमितीयेति ॥ १ ॥ कलनोन्मुत्सोपातमित्यादिनाबधितमहकारेर्हेदियावीनागसतांकल्पनजीवसमटेपकज  
 स्तेष्वप्येतेलवापिनुत्पन्नित्वात्पयैत्वयाज्ञातयेदेतिब्रह्ममाणोपोद्घातायप्रथममनुभवति ॥ नपुनरिति ॥ अप्यर्थेषुन शब्द ॥ कमलजस्येभ्रमभ्रतोपिच्छे पूर्वमनापतमित्यादि  
 वर्णितब्रह्मत्वावेस्थितस्याचसुरादयोनसंपन्नाइत्येतत्सर्वमेवत्वयामब्रह्मनात्यर्थभ्रुतमधार्तमित्यर्थ ॥ १ ॥ एवंपुत्र्यष्टककल्पनोत्तरव्यवदायार्थकल्पनमपिसमष्टिब्रह्मव्य  
 टीममित्याह ॥ ब्रह्मेति ॥ ब्रह्माहिरुच्यमर्गःसमष्टिपुत्र्यष्टकनस्ययासर्गोवैभ्यहृतमव्यार्थसिद्धिरिताथासर्वस्यप्यष्टिपुत्र्यष्टकस्याप्युदेति ॥ २ ॥ तरेवगर्भस्थितिमारभ्यरर्याय  
 ति ॥ विद्धीति ॥ योव्यष्टिमीवोगर्भस्यएवब्रह्मरावीन्द्रियोदयविराटपुत्र्यष्टकालाभेमासिसंपत्येसतदारभ्ययपयाभ्यवहृतंयंबस्तुभावायतितथातत्त्वबासमयापरिपस्यती  
 स्यात् ॥ ३ ॥ एवंज्जायमन स्थितौहिरुच्यमर्गःमनोव्यापारयथास्वकत्वेवर्नइन्द्रियाविह्रियात्सर्वचंचययातत्तेनवाविष्येतेसंपन्नचित्तजयोर्ककल्पात्पर्यः ॥ ४ ॥

सर्गात्पूर्वसंभवतीव्यपिसमद्व्योरैकैवशुद्धासंविततस्तदनन्तरं अहंवेदनालक्षणानतजीवपुर्णपृष्ठाकाञ्चितासास्तुथापिसंवेदनस्वरूपमर्निदितमेवेत्यर्थः ॥ ५ ॥ वेद्यदोषात्सवेदनंतत् कुनोननिद्यतेदतिचेद्वेद्यस्यपरमार्थतोऽसत्त्वादित्याह ॥ नत्विति ॥ एकत्वादिहेतुभिरनामयेसवेदेनेपरस्यतदन्यस्यास्तिसासत्यतानत्वित्यन्वयः ॥ नास्तित्वेचअभावत्वादयस्ययो हेतवः ॥ अभावत्वादेशकालकृतपरिच्छेद्वत्वादेनेकत्वाद्दस्तुकृतपरिच्छेद्वत्वात्स्थूलत्वाच्चेत्यर्थः ॥ ६ ॥ ननुसंवेदनमेवमनस्तादिभावांगच्छतीत्युक्तेतत्रमनस्तादीना मसत्यत्वेसवेदनमेवासत्यकिनस्यात्तत्राह ॥ चेत्यादीति ॥ चेत्यमतव्यादिगोचरबुद्धिदृश्यध्यारोपमात्रतन्वास्तवमनस्ताप्राप्तिःसेत्यर्थः ॥ ७ ॥ तर्हि विद्याविलासाविर्भूतस्वरू

शुद्धासंवितासंवेदनीसंवेदनमर्निदितम् ॥ ततोहंवेदनानंतजीवपुर्णपृष्ठाकाञ्चिता ॥ ५ ॥ नत्वेकत्वादंतत्वादेद्यत्वादानामये ॥ अभावत्वा दनेकत्वाद्दशून्यत्वात्परास्थिता ॥ ६ ॥ चेत्यादिबुद्ध्यातत्किंचिन्नमनस्तांचगच्छति ॥ नचजीवत्वमायातिनचपुर्णपृष्ठाकात्मिका ॥ ७ ॥ नवि द्यादिविलासोस्तिसोस्तिनास्तीवयःसदा ॥ परमात्मेतिकथितोमनःषष्ठेन्द्रियातिगः ॥ ८ ॥ तस्मात्संपद्यतेजीवश्चिन्मूर्तिर्मननात्मकः ॥ भ्रमःकेवलमित्याद्यउपदेशायगीयते ॥ ९ ॥ यतःकुतश्चित्संपन्नेत्वविद्यामयआमये ॥ उपदेशोपदेशेनप्रविलीनेविचाराणात् ॥ १० ॥ प्रशांतसकलाकारंज्ञानंतत्रावशिष्यते ॥ यत्राकाशमपिस्थूलमणाविवमहाचलः ॥ ११ ॥ यत्रोधदाचारमपिसदप्यसदिवस्थितम् ॥ जगज्जान्विपयांस्यत्काकायेत्वंतिष्ठनिर्मले ॥ १२ ॥ असन्मयमविद्यायारूपमेवतदेवहि ॥ यद्दीक्षितासतीनूनंनश्यत्येवनदृश्यते ॥ १३ ॥ आलोकितंनामकथमवस्तुक्लिन्नलभ्यते ॥ प्रयत्नेनापिसंप्राप्तंमृगच्छणांबुकैरिव ॥ १४ ॥

पत्वात्पूर्वतदप्यसत्किनस्यात्तत्राह ॥ नेति ॥ आदिपदाच्चरमप्रमाणमननादिपरिग्रहः ॥ योमूढेर्नास्तीवेतिकल्प्यतेसपरमात्मासदास्ति ॥ ८ ॥ यद्यद्वितीयएवसःनहितस्मात्सर्व ए तआत्मानोब्युच्चरतीतिश्रुत्याअग्निविस्फुलिंगन्यायेनजीवसपत्तिःकथमुक्तेतिचेदुपदेशायकल्पनयेत्याह ॥ तस्मादिति ॥ ९ ॥ अतएवाविद्यारोगस्यनमूलंचित्यंकिंतुचिकित्से वचितनीयेति ॥ मूलकल्पनादिश्चिकित्सोपायएववनवास्तवइत्याह ॥ यतइति ॥ प्रविलीनेसतिस्वरूपज्ञानमेवावशिष्यतइतिपरेणान्वयः ॥ १० ॥ ११ ॥ उद्यदाचारंनिष्पद्य मानव्यवहारार्थंक्रियाशालीतिसद्भावहारिकसत्यमप्यसच्छून्यमिवयत्रस्थिततत्रत्वजगज्जावविषयास्यत्कानिर्मलेजीवमृक्तःकायेसत्येऽवतिष्ठ ॥ १२ ॥ इदानीमविद्यायाः स्वरूपमाह ॥ असन्मयमिति ॥ १३ ॥ मृगतृणांबुकैरिवसंप्राप्तदृष्टान्तोप्यप्रसिद्धइत्यर्थः ॥ १४ ॥

असरेषसद्भातिपत-आसदसद्भानोदेवास्वसत्यतेत्यन्वय ॥ १५ ॥ सत्यात्मन सन्निधानादत्यंतमसत्यायाऽप्यविद्यायाः कल्पनाकल्पितेत्यर्थ ॥ १६ ॥ तस्यतेजीवस्योपवेशाय  
 तस्या-अविद्यायाहेतोर्जीवाविकल्पमाहता ॥ १७ ॥ आबोधनोन्मुखीवासायर्थरानोन्मुखासायथाभावयतीतिप्रेरान्यय ॥ १८ ॥ बालेनसभावितीयक्षकद्वसत्यःअ  
 सत्योवाभत्रु अयत्तुपचतन्माभस्यपचीकरणस्मिकदिहकलनासतयासत्यतयासभावयतीत्युत्तरेणाश्वयः ॥ १९ ॥ तत्रात्मनिदेहात्मनिरघ्नाद्द्वित्रियद्वाराणि ॥ छाविसप्तुस्तम्  
 ॥ २ ॥ एभ्य-पचतन्माभेभ्य-परमार्थनोऽग्यदेवाभ्यार्भमिद्वियद्वारै-पस्यति ॥ २१ ॥ तद्यद्वर्भमिद्वियमन-आणारिअंत ॥ इवघटाविबासम् ॥ भाववासनाम् ॥ २२ ॥ तत्रयि  
 पर्येद्विपसयोगाभिष्यक्तस्वात्मद्वलवैभविपयमुत्सतयासभावयतीत्याह ॥ रश्मिजालमिति ॥ २३ ॥ एवस्वाभाविकत्ववेदनेषविपयसन्निपकपाज्जातमहकारात्मनोधमदति  
 असेदेवसेदेवासद्भानादस्यसत्यता ॥ ज्ञानापयास्त्यितवस्तुदृश्यतेन-स्यतिअत्रम ॥ १५ ॥ अविद्यायाविचारोयजीवपुण्यपृथकादिका ॥  
 अप्यत्यतमसत्याया-कल्पनाकल्पितात्मन ॥ १६ ॥ तस्यास्तउपदेशायसंयंजीवादिफलना ॥ रुताशास्त्रे प्रवोधायातात्वमेकमना-श्ट  
 णु ॥ १७ ॥ जीवत्वमिवसंप्रानापुर्यपृथकपदस्थिता ॥ कलाकलककलितारिचितीरानोधनोन्मुखी ॥ १८ ॥ यद्यथाभावयत्याश्रुतत्तयानुभ  
 वन्यलम् ॥ सत्योभावत्वसत्योवाचालेननिशियक्षक ॥ १९ ॥ पचतन्मात्रकलनासभावयतिसत्तया ॥ तत्रात्मनितयारध्रान्प्रपश्यतितयो  
 दिदान् ॥ २० ॥ एभ्यएवसमुत्पन्नंयद्वि-स्यंभूतपंचकम् ॥ पश्यत्यनन्यदन्त्याप्रशाखाशतमिवाङ्कुर ॥ २१ ॥ इदमतरिदयात्थमितिनिश्च  
 यवाञ्जित ॥ जीवोभावययादेतेतत्तयाद्ब्रह्मयत्यय ॥ २२ ॥ रश्मिजालमिवेदोयंदात्मन प्रतिभासनम् ॥ यात्यस्पर्शतयातेनतदेवाश्रु  
 रीकृतम् ॥ २३ ॥ मरिचस्येवयत्तैक्ष्ण्यशून्यत्वमिवस्वस्ययत् ॥ आत्मनोवेदनयच्चतदेवान्यदिवस्थितम् ॥ २४ ॥ अत्रैवनिश्चयंयद्वानि  
 यम सुदृढीकृत ॥ अनेनेयमनेनेत्यभाष्यमित्यवर्त्तितम् ॥ २५ ॥ स्वभावैतरनामासौस्वसकल्पमयात्मक ॥ कश्चित्कदाचिद्रवत्विस्र  
 भावेनैवनान्यया ॥ २६ ॥ आत्मनैवेदमखिलसंपन्नद्वैतमहयम् ॥ खडोमधुरसेनेवष्टेदेवचमहाघट ॥ २७ ॥ सन्निवेशविकारादिदेश  
 कालादिसंभवान् ॥ संभवत्यत्रनल्वीशैशकालाद्यसंभवान् ॥ २८ ॥

संभावयतीत्याह ॥ मरिचस्येति ॥ २३ ॥ अप्रमासाधिकपियमोगोव्येवपुठयार्थपर्यवसाननिश्चयवत्त्वादेहलीकिककारलीकिककमाधरणनियम सुदृढीकृत ॥ अनेनलीकि  
 ककर्षणा ॥ अनेनवैदिककर्षणा ॥ आबर्त्तितनन्मरसुस्वमुहिरयेत्यर्थ ॥ २५ ॥ तत्रैक-प्रदन्तिनियम-स्वाभाषिकरागाविकृतइतरलुशास्त्रकृत ॥ द्विविधोप्ययसकल्पमयात्म  
 कलयो-कशाधिकस्त्रिवस्वाभाषिकपुठयनेनेतेतरजित्वाभतिनान्ययेत्यर्थ ॥ २६ ॥ तत्रोभयभाष्यद्वयत्वभावशास्त्रान्यतरानुसारीतत्तद्यापारसाधनफलामनानि  
 बलतदस्याह ॥ आत्मनैवेति ॥ स्व-यधुसारकाकराविशेष ॥ २७ ॥ यद्यपिस्व-यधुसारकाकराविशेषोऽपूर्वतन्मद्वयपदभावस्ययोर्दिनाशास्त्रिकरीतयापिमाधुर्यंयदस्वरूपमिनाशास्त्रेशोविबलतद  
 एती महिनद्वयस्त्रिभिकार-सभगतितद्विधम्यादित्याह ॥ सन्निवेशेति ॥ अत्रमधुमदारी ॥ ईशोब्रह्मणि ॥ २८ ॥

अथवाखडोमधुरसेनेवेतिवाक्येखंडोवनखंडः मधुरसेनवसंतद्रणेवेत्यर्थस्तथाचाविकारएववृक्षविकारहेतुर्जलभागोदृष्टांतदत्याशयेनाह ॥ इतदिति ॥ यथावृक्षप्रविष्टोरसोज  
 लमित पत्रमित-पुष्पमहमितिवैचित्र्येणोदित सन्अद्विवेदित्वेद्विदितावहृदृष्टस्तथानःस्वात्मनिप्रसिद्धसत्तारूपब्रह्मापिदत्त पटइत कुड्यमहमित्यादितोभेदात्सर्वजगदात्मनाआत्मनि  
 द्वित्वमाहरद्विद्वितीरेणान्वयः ॥ २९ ॥ ३० ॥ यथावाअभोदोमेघःअथभीष्मेअर्करुगेवाहमितिताद्रूप्येणतिष्ठति ततआथवर्षारभेवारिदानावरेवारिदोहमितिठिति ॥ ततोभू  
 मिप्रवेशेनाकुरातर्जलात्मनाप्रवेशेअथाकुरोहमितितिष्ठति तथाआत्मापिकालभेदेनभावाभावाकारोभूत्वानिष्ठतीत्यर्थः ॥ ३१ ॥ अयजगद्विवर्त्तनियमक्रम कल्पितोपिनकेन  
 चिद्व्यथानुकरातर्जलात्मनाप्रवेशेअथाकुरोहमितितिष्ठति तथाआत्मापिकालभेदेनभावाभावाकारोभूत्वानिष्ठतीत्यर्थः ॥ ३१ ॥ अयजगद्विवर्त्तनियमक्रम कल्पितोपिनकेन  
 ब्रह्मस्वभावस्यचैवलक्षण्यमाह ॥ आदर्शतिद्वाभ्याम् ॥ आदर्शवत्स्वच्छेआकाशोस्व-स्वीयोभागःकार्यवानैवप्रतिविवति ॥ कुतः ॥ व्यतिरेकासंभवतःआकाशोआकाशकार्ये  
 इतःपुष्पमितःपत्रमहमित्युदितोयथा ॥ खंडेस्वात्मनिनःसत्तारसोऽद्विवेदित्वां वहन् ॥ २९ ॥ इतःपटइतःकुड्यमहमित्यादितस्तथा ॥ सर्वा  
 त्मनात्मनिब्रह्मविद्वित्वं द्वित्वमाहरत् ॥ ३० ॥ अथांकुरोहमध्यांकरुगंहत्वद्यवारिदः ॥ यथेतिषुत्व्यंभोदस्तथात्मासदसदपुः ॥ ३१ ॥ इति  
 भाव्यमनेनेदमित्थं सर्वेश्वरेतत् ॥ क्रमंखंडयितुंलोकैकस्यनामास्तिशक्ता ॥ ३२ ॥ आदर्शस्वच्छआकाशेनैवस्वःप्रतिविवति ॥ व्य  
 तिरेकासंभवतःकचत्येवहिकेवलम् ॥ ३३ ॥ ब्रह्मणित्वात्मनात्मैवस्थितःकचतिविंबति ॥ द्वितीभवत्येदोपिचिन्मयत्वात्स्वभावतः ॥ ३४ ॥  
 यद्यथैवात्मकचनंवेत्तितंभवतात्मना ॥ असत्यमपितन्नेहव्यभिचारीकदाचन ॥ ३५ ॥ हेमत्वंकटकत्वेद्वैसत्यासत्यस्वरूपिणी ॥ हेमिभां  
 डगतेयद्वच्चित्वाचित्स्वेतथात्मनि ॥ ३६ ॥ सर्वगत्वाच्चितेश्चिन्त्वंनित्यंमनसिविद्यते ॥ हेमत्वंकटकस्येवजडभावःस्थितोन्वदा ॥ ३७ ॥ चि  
 त्वज्जात्मात्मकंचित्तं दृढंभावयतिस्वयम् ॥ यथायदैवयद्गावंतथाभवतितत्तदा ॥ ३८ ॥ कालेकालेचित्ताजीवस्वन्योन्योभवतिस्वय  
 म् ॥ भाविताकारवानंतर्वासनाकलिकोदयात् ॥ ३९ ॥

भूतांतरेवाआकाशभेदाभावात् ॥ किंतुकेवलमाकाशनिश्रुतिविवदर्पणोदरवत्स्वच्छतयाकचतिदीप्यतएवेत्यर्थः ॥ ३३ ॥ साविद्यं ब्रह्मनुनतयेत्याह ॥ ब्रह्मणीति ॥ कचतिसर्व  
 वस्तुशक्त्यादिरूपेणदीप्यते ॥ जीवरूपेणप्रतिविवति ॥ भेदकल्पनयाचद्वैतीभवति ॥ ३४ ॥ अस्त्वेवकिततस्तत्राह ॥ यदिति ॥ तत्रसर्गादीयद्वस्तुस्वभावोत्पत्तयत्तत्तत्स्य  
 भावमसत्यमपिभवतासत्येनात्मनासत्येचित्तिसचवियमोनकदाचनव्यभिचारीतिसर्वापिनियतिःसिद्धेत्यर्थः ॥ ३५ ॥ सत्यादृत्तमित्युनीभावेवाचारंभणश्रुतिदर्शितन्यायेनदृष्टा  
 तमाह ॥ हेमत्वेति ॥ ३६ ॥ अतएवप्रथमकार्यमनसिचिज्जडोभयरूपतादृश्यतेतत्रयन्वित्यतस्त्वमित्याह ॥ सर्वगत्वादिति ॥ अन्यदाकदाचिदित्यर्थः ॥ ३७ ॥ चित्तज्जाड्ये  
 तिपाठेचित्तस्यजाड्यजडदेहविषयाकारस्तदालकचित्तदृढभावनयायदैवयथादेवनरस्थावरादिनायेनप्रकरणयदायद्गावंभवतितदातथैवतद्भावमवतिअनुभवतीत्यर्थः ॥ ३८ ॥  
 अतएवकालभेदेनजीवस्याहमाकारभेदानुभवद्वत्याह ॥ कालइति ॥ चित्तातर्वासनाकलिकानामुदयाद्विकासद्वैचित्र्येणभाविताकारवान्अन्योन्योभवति ॥ ३९ ॥



यथास्वप्नदोषानोवनादिसत्ताप्येतक्षणान्नाविभावयान्ति योवेहभूतोयजीवोपिदेहोदेहान्तरभाषयति ॥ ४० ॥ यथास्वप्नप्रतिभासत  
 दन्तिप्रभासोदरयमानोरोऽट्टिनिकुम्भग्ल्वापटोप्रवेत्तयामरणमूर्छायामपिप्रतिभासमानमिवदेहान्तरभवतीत्यर्थः ॥ ४१ ॥ नन्वयदेह इत्युक्तमिदमेवसतेष्वसकथयेद्देहान्तरभाषेत्  
 ग्राह्याभसत्येवेति ॥ मरणजननादिकमपिर्गुणातिशयिकमेव जीवतानुतेदेहस्यग्राह्यद्विरनन्तस्वाधिकस्मितस्येधनतद्वासनामयस्येतिभावः ॥ स्वस्याम्यरूपबेदांतरवदि  
 त्यथ ॥ ४२ ॥ तर्हि कियीधनवार्थक्यवेदेहान्तमप्येतदेहस्यकालिकपरिणामोनेत्याह ॥ कालेनेति ॥ एतादृशमेतदेहरूपकालेनअम्यत्ववेदान्तरभाषणतीतिन यतः प्रकृतमिवदश  
 रीराण्यथापवस्थामेरेपितेदेवमितिप्रत्यभिज्ञानिभ्ययारूढम् ॥ एतेभूतभाषिवेदेहास्तुन प्रत्यभिज्ञानाभावाव्येनाम्येसंतिनसंतीत्यविशक्तिगच्छन्तिअतलोपास्वतोजीवतएवप्रवो  
 वासनयासमद्वत्यथ ॥ ४३ ॥ ननु कथापिग्राह्येदेवादिशरीरभावेकास्यवासनातथाह ॥ अस्त्विति ॥ इदमुजगद्गुणजीवस्वमेतर्गतविद्धि ॥ तस्यप्रयआवसयास्य स्वमाइतिश्रुते

स्वनेदृशोयथाग्रामोयातिसत्तान्यतेक्षणान् ॥ देहोद्देहतयायातिदेहोयप्रतिभात्मकः ॥ ४० ॥ प्रतिभासोयथास्वप्नेनर कुम्भपटोभवेत् ॥  
 प्रवत्यसत्यमेवेद्देहान्तरमिदस्वत् ॥ ४१ ॥ असत्यमेवधियतेत्वसत्यंजायतेपुन ॥ जीव स्वप्रतिभासेनस्वप्नवत्स्वान्यरूपवत् ॥ ४२ ॥ का  
 लेनैतादृशरूपमिदनाम्यत्वमेतिवै ॥ प्रकृतमिश्रयारूढममत्येतेभव स्वत् ॥ ४३ ॥ वस्तुदृष्टमदृष्टं च स्वप्ने समनुभूयते ॥ जीवस्वप्नेजगद्रूप  
 विद्धिवेयविदांवर ॥ ४४ ॥ अजाग्रदृष्टिदृशोय स्वाभिधानादिनेरित ॥ नस्वप्नोविद्यतेतस्मादच्छात्माचिदिमात्रकम् ॥ ४५ ॥ अयापूर्वा  
 भिधस्वप्नेययापस्यतिनान्यथा ॥ अग्रदृष्टयैवार्थचेतनचित्तपश्यति ॥ ४६ ॥ प्राक्तनीवासनाद्यापिपौरुषेणावजीयते ॥ त्व कुकर्मण्य  
 यत्नेनप्रयतिहिंसुकर्मताम् ॥ ४७ ॥ मोक्षाहतेनशान्म्यंतिजीवतांचक्षुरावय ॥ उन्मज्जतिनिमज्जतिकेवलदेशकालन ॥ ४८ ॥

रित्यथ ॥ इदुस्वप्नेजननुभूतस्यापिरानमिदुअम्यम्यनुभूतानुभूतानुभूतानुभूतचसर्वपरयतीतिश्रुतिमवलम्ब्योक्तम् ॥ वस्तुतस्त्वनादीस  
 साराननुभूतकृषिर्वस्तीतिमरणकालेभाषिवेदहारत्रककर्मोद्बोधितवासनानुसारेणैवदेहान्तरोद्भवदिवो ध्यम् ॥ ४१ ॥ तर्हिवाक्यअम्यप्रससाहाकारालम्यत्रासभाषोपिदेहान्तरव  
 द्वासनामय स्वमएवाकनस्यात्तथाह ॥ अजापविति ॥ य शिवमद्वैतचतुर्थमप्यतदतिस्वाभिधानादिनाईरित अजापवुद्भयानुरीययादृष्टपरमात्मातस्यउकलक्षणविधि स्वमए  
 वनविद्येतेजापतिकथापितदनुभवाभावेनतद्वासनामसिद्धेस्तस्यवासनामयत्वायोगात्सत्सादावच्छात्माचैतन्म्यमाभमित्यर्थः ॥ ४२ ॥ सएवपिदात्माचेतनजीवोभूत्वाअपअपू  
 वाभिधमभिनर्षेवत्तमानमर्थयथाधित्स्वभावावेवपस्यतिनान्यथातैर्वापेदृष्टमप्यर्थप्रपरयतीत्यर्थः ॥ ४३ ॥ अतएवादृष्टविषयेपिभावनामपयेनदबीकृतवासनापूर्वदृष्टविष  
 योभावनोमयतीतिपुठपयननाबन्धनपरिहितमित्याह ॥ प्राक्तनीति ॥ ४७ ॥ एवजीवस्यवासनापरिष्कृतोदेहाविषयेर्षकितः इदानीकदातच्छमतिरितिवाक्यायानाह ॥  
 नोऽशरिति म ४८ ॥

भोक्षं विनैवेदेहादिनिवृत्तिः किंनस्यात्तत्राह ॥ चितइति ॥ यथाश्रितो यावन्मोक्षदेहाकारकलनावासनातिष्ठत्येवा ॥ स्वकलनैवैतस्य जीवस्य पंचात्मा देहोऽद्येतिष्ठतीव ॥ यथाशिशो  
 भावितो महायक्षो येतिष्ठतितद्बहुर्निवारइत्यर्थः ॥ ४९ ॥ इदानीकथंचित्स्थूलदेहनिवारणेपिमोक्षविनालिगदेहलक्षणपुंर्यष्टकं दुर्निवारमित्याशयेनतदर्शयति ॥ मनइति ॥ ५० ॥  
 ननुशास्त्रेज्ञानेद्रियकर्मैद्रियप्राणाभूतानिअत करणमविद्याकामकर्माणिपुंर्यष्टकमित्युक्ततपुंचीकृताकाशावाच्चादिलिगघटितस्थूलान्तमूर्त्तरूपमपिस्यात्तत्कथममूर्त्तमनोबु  
 द्ध्याद्यष्टकमेवपुंर्यष्टकमुक्ततत्राह ॥ अमूर्त्तएवेति ॥ त्वदुक्तमूर्त्तपुंर्यष्टकतदास्याद्यदिपंचीकरणानामूर्त्तानां तन्नात्राणास्थौल्यस्यात् ॥ अयतुतन्मात्ररूपो लिगात्मा अमूर्त्तएव ॥  
 अस्यरावत्वपंचीकृताकाशात्वमतिपीनतानिरवधिकस्थौल्यतच्चनसभवति नह्यमूर्त्तवासनाकोटीनामपिमेलनेस्थौल्यदृष्टयदास्यखत्वमेवदुर्लभंतदास्थूलवाततामहागुल्मोदक्ष  
 इवात्यतमसभाविता ॥ एवस्थूलनेजोजलपृथ्वीतापि ॥ एवचस्थूलभूतानामेवासप्तवेअस्यपरमाणोरप्यतिसहस्रस्यदेहेतासुमेरुनेवात्यतासभाविनेतिनभौतिकेदेहांतपुंर्यष्टकव

चितः स्वकलनात्तस्य देहो ग्रहवतिष्ठति ॥ पंचात्माभावितोसत्योमहायक्षः शिशोरिव ॥ ४९ ॥ मनोबुद्धिरहंकारस्तथातन्मात्रपंचकम् ॥  
 इतिपुंर्यष्टकंप्रोक्तेदेहोसावातिवाहिकः ॥ ५० ॥ अमूर्त्तएवचित्तात्माखत्वमस्यातिपीनता ॥ वाततास्यमहागुल्मोदेहतास्यसुमेरुता  
 ॥ ५१ ॥ विरजस्वक्रमेणैव निरवस्यसुमुक्तिभाक् ॥ सुषुप्तैकवस्थास्यजडाः क्रोडीकृतायथा ॥ ५२ ॥ स्वप्ननामीतथावस्था देहप्रत्यय  
 शालिनी ॥ आमोक्षंभ्रमतीहायमितिस्थावरजंगमैः ॥ ५३ ॥ कदाचिद्धिसुषुप्तस्थः कदाचित्स्वप्नवस्थितः ॥ आतिवाहिकदेहोयंसर्व  
 स्यैवावतिष्ठते ॥ ५४ ॥ यदासुषुप्तभावस्योभाविदुःस्वप्नवेधितः ॥ तदाकालानलसमस्तिष्ठत्यनुदिताकृतिः ॥ ५५ ॥

ण्यंतइत्यर्थः ॥ ५१ ॥ मुक्त्यनुपयोगादपिनमोक्षशास्त्रेऽत्रस्थूलसद्भाषकल्पनायुक्तेत्याशयेनाह ॥ विरजस्वेति ॥ मनोमात्रमेवदेहादिप्रपंचश्रेयनसोवैराग्याद्यभ्यासेनविरज  
 स्त्वेगमादिसाधनसंपत्तौवाक्याज्ज्ञानोदयक्रमेणमनःकल्पितस्वप्नायप्रपंचस्यतन्मूलाज्ञानस्यचर्वाधेस्वकार्यकारणावस्थावधद्वयशून्यस्यमुक्तिरुपपद्यते ॥ स्थूलभूतभौतिक  
 मूर्त्तप्रपचाभ्युपगमेतुतादृशस्यज्ञानेनबाधादर्शनान्मुक्तिरुपपद्यतइत्यर्थः ॥ एवचनिष्कर्षस्वमसुषुप्तेद्विषावस्थेनजायन्नास्मीस्थूलविषयाअन्याअवस्थाकेनचिदुपपादयितु  
 शक्येत्याशयेनेतेविभाज्यदर्शयति ॥ सुषुप्तनेतिसार्धेन ॥ यथाजडाः सर्वदेहादिप्रपचावासनात्मनोपसहृत्यक्रोडीकृताः ॥ ५२ ॥ इतिएवपरिदृश्यमानप्रकारेणस्थावरजंगमैरा  
 कारैरातिवाहिकेदेहएवआमोक्षाद्भ्रमतीत्यर्थः ॥ ५३ ॥ भाविभिर्दुःस्वप्नैर्वसनात्मनांतःप्रविष्टैर्वीधितोविद्धवगतस्यतिरतएवानुदिताकृतिश्चित्यतिविबचितत्वादुपसं  
 हृतजगत्त्वाच्चकालानलतमोदीमस्तिष्ठति ॥ अनेनातज्ञानशून्यनैयायिकादिसुषुप्तिः प्रत्युक्ता ॥ ५५ ॥

नप्रत्यावारादिनिकृटावस्थासुजाट्याधिक्यासुगुप्तिप्रप्राप्त्याह ॥ स्यावरापास्त्रिति ॥ अप्यर्थेचशब्द ॥ तथाचकल्पवृक्षाणांपुण्याधिक्याकृमिकीटसुतुपाविदु स्वाभा  
 वादानदाधिस्येपिनमनुप्यादिविश्रयोधोस्तीतिमस्त्वित्वेत्यर्थ ॥ १६ ॥ तथाचचित्तजाड्यप्रकपएवसुगुप्तिमिथित्तममणमेवस्रतिश्वित्तस्यतस्त्वबोधएववधमुक्तिस्तुयैतथास्य  
 जापदितिपयवसन्नमित्याह ॥ सुगुप्तेत्यादिना ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ प्रबोध उक्तटचिन्मात्रास्ररूपोभवति ॥ सचबोधोपुञ्जे पुरुषप्रयत्नत ॥ ६० ॥ तत्त्वतोयावान्यश्रेति  
 ज्ञातप्रमाणोजीव सर्वातयोर्जानातिभासयतिसाक्षीतन्मयएवभवतीत्यर्थ ॥ यस्त्वज्ञातप्रमाणःसोपिपरमार्थत स्वस्यएवाज्ञानाच्छिलावदृकीकृतेस्वद्वयेसुवीचत्वमविच्यमती  
 यप्रपयस्यतीतिपरेणाश्रयः ॥ ६१ ॥ तर्हिकिञ्जीवानन्ददेवधाल्मभयमस्तिनेत्याह ॥ जीवानामित्यादिना ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ अस्यजीवाणो सीपुमीस्थितिर्वा  
 स्यावराधास्ववस्थासुकल्पवृक्षादशासुच ॥ भवत्येवसुपुमस्योधनमोहशिलाघन ॥ ५६ ॥ सुपुमतास्यजडतास्वप्नोत्येयंहिस्रष्टति ॥ य  
 प्रयोधोस्यसामुक्तिज्जाग्रथातुत्यंता ॥ ५७ ॥ जीवप्रयोधान्मुक्तिर्हिप्रयोधात्परमात्मताम् ॥ सोभ्येतिक्षालितमलताश्रंकनकतामिव  
 ॥ ५८ ॥ जीवप्रयोधान्मुक्तियासाचहृद्विविधोच्यते ॥ एकाजीवन्मुक्ततेतिद्वितीयदेहमुक्ता ॥ ५९ ॥ जीवन्मुक्तिर्हितुयत्वतुयंतीतपदत  
 त ॥ योधोजीव प्रयोधोयसचयुद्धिप्रयत्नत ॥ ६० ॥ ज्ञातप्रमाणजीवोतयोर्जानातीहन्तमय ॥ पश्यतीमभयचैवसुदीघस्वप्नविभ्रम  
 म् ॥ ६१ ॥ मिथ्योदित स्वद्वदयेस्वस्यएवशिलीकृते ॥ जीवानामतरेत्वन्मन्त्रकिञ्चित्कलाविना ॥ ६२ ॥ तामेवान्यतयापश्यन्मुधैवप  
 रिशोचति ॥ जीवाणोरतरेत्वन्मन्त्रकिञ्चित्परमाहृते ॥ ६३ ॥ यत्रतत्रजगदृष्टमहोमायाविजृम्भितम् ॥ स्यात्यतःकयदबुनायथानाना  
 भ्रमोदय ॥ ६४ ॥ जीवाणुनांतयैवांतिमिथ्याससरणोदय ॥ बधोस्यवासनाबधोमोक्ष स्याद्वासनालय ॥ ६५ ॥ वासनांतास्यसौपु  
 सीस्वप्नोविस्फुरतिस्यति ॥ घनवासनमोहोयजीव स्यावरादिभाक् ॥ ६६ ॥ मध्यस्यवासनस्त्रियंकुपुरुपस्तनुवासन ॥ यदांतर्जीवि  
 तेनांतानह्जितापटादय ॥ ६७ ॥ जीवैक्यादुभयो सत्तात्राद्यत्राहकयोस्तदा ॥ आत्मानात्मसमालीढोवहिरंतर्यटाचिता ॥ ६८ ॥  
 सनानार्थोऽवधि ॥ नृपुंयातीतयोर्निर्वासनत्वात् ॥ सचस्वमेस्फुरतिचिन्म्येणस्फुटीभवतीत्यर्थ ॥ कथस्फुटीभवतित्वाह ॥ घनेति ॥ ६९ ॥ तस्यवासनासुधोक्त्यर्पादुत्  
 रोत्तरागुमयोनिप्रभिरित्याह ॥ मध्यस्थेति ॥ पुरुषोमनुष्यापवद्विषयधर्वादि ॥ वासनानाक्षयतातन्मैवैषिष्यस्फुटीभावमुक्तायासपहणादिविष्येणापितमाह ॥ यदेत्या  
 दिना ॥ यथायस्मिन्सुगुप्तिविष्णुनिकाळेरेहति आनस्वापप्यामप्राणाह्माधलक्षणनजीवितेनएतावाश्वेहपरिमितएवाहमित्यतःपरिच्छेदोभवतितवापटादय पवार्यादिर्जाता  
 सपन्ना ॥ ६७ ॥ संतुबद्धि किञ्जलसाभाह ॥ जविक्यादिति ॥ तत्राचसुरादिद्वारनिर्गमन करणद्वारनिर्गमनरूप्यचच्छिन्नजीवेनपटादीनाभ्यामीपटमहजानामीतिपाशपाहक  
 योर्धासनात्मिकासत्तान्तद्विचिन्म्येणस्फुटीभवतीत्यर्थ ॥ एतेरेवस्फुटमाह ॥ आत्मेति ॥ अत स्थितआत्माजीवोयत्राहिरानात्मसमालीढोभवतित्वाचितायासप्याहकवासना  
 नृपुंयैवाप्यलक्ष्मिणागेनसोवयाउदेतीत्यर्थ ॥ ६८ ॥

एव हेयोपादेयवैचित्र्यमपि वासनाध्यस्तमेव न वास्तवमित्याह ॥ नेहेति ॥ ६ ॥ शोभितास्तत्त्वबोधेन विराजमाना ॥ सबाध्याभ्यतरजगच्चिद्यतिरिक्तं न विद्यते कालत्रयेपीत्यर्थः ॥  
७० ॥ यथाअब्धि समुद्रस्तत्त्वतोविष्टं अपास्तसमस्ततरगबुद्बुदादिभेदत्वादाकाशादप्यच्छसकलमेकशुद्धजलमेव तथाऽदसर्वजगत्तत्त्वतो बुद्धसत्त्वोपहस्तितनिरस्तवास  
नावस्थायैवैचित्र्यभेदजातयस्य तथाविधमनामयपरपदमेवेत्यर्थः ॥ ७१ ॥ इति श्रीवासिष्ठमन्तात्यर्थप्रकाशोनि ० पू ० एकपचाशः सर्गः ॥ ५१ ॥  
जीवस्यसो जगत्तत्रासक्त्या तत्परिक्षय ॥ तदर्थमर्जुनाख्यानवसिष्ठेनावतार्यते ॥ १ ॥ ननु स्वम सर्वेषां जीवानां प्रत्येकमिन्न ॥ जापत्यपचस्तु सर्वेषां साधारण सर्वै स्वमैवैव  
स्येणानुभूयमान कथस्वम स्यात्तत्राह ॥ यइति ॥ आदिन प्रथमजीवस्य सर्वजीवसमष्ट्यात्मनोय स्वमस्तमेवमस्माकजापदितिकल्पितससारविद्धि ॥ १ ॥ किमर्थमेवक  
तदाग्राह्यग्रहणधीर्गृहणेषोवसोदया ॥ नेहसंत्यज्यते किंचिन्नेह किंचिन्नगृह्यते ॥ ६ ॥ बाह्यांतरकलाकारश्चिदात्मैकः प्रकाशते ॥ त्रि  
जगच्चिच्चमकारस्त्वलंभेदविकल्पनैः ॥ शोभिताः स्मश्रित्चिरात्सर्वाख्याद्यंनविद्यते ॥ ७० ॥ अब्धिर्यथाजलमपास्तसमस्तभेदः स्वा  
दच्छमेवसकलंद्रवमेकशुद्धम् ॥ सर्वतथेदमपहस्तिभेदजातमाद्यंपरंपदमनामयमेवबुद्धम् ॥ ७१ ॥ ॥ इ० वा० वा० दे० मो० नि०  
पू० इन्द्रियार्थोपलंभविचारोनामैकपंचाशः सर्गः ॥ ५१ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ ॥ योजीवस्यादितः स्वप्नोनानाकलन  
कोमलः ॥ तमिमं विद्धिसंसारं नसत्यं नाप्यसन्मयम् ॥ १ ॥ नपुंसइवजीवस्य स्वप्नः संभवतिक्वचित् ॥ तेनैतेजाग्रतोभावाजाग्रत्स्वप्नरुतो  
त्रहि ॥ २ ॥ जीवस्वप्नमिमं दीर्घक्षिप्रताप्रतिभासतः ॥ असत्यमप्यवस्तुत्वाद्द्विद्वेषविदांवर ॥ ३ ॥ स्वप्नास्वप्नांतरमिवगच्छंतोजीव  
जीवकाः ॥ असत्यमेवपश्यंतिघनसत्यतयानघ ॥ ४ ॥ अजडेजडतातातजडेचाजडतोदिता ॥ असत्येसत्यताजीवजीवानुभवमो  
हतः ॥ ५ ॥ भानोरप्यंतरखिलंपश्यंतस्त्रिजगद्भ्रमम् ॥ भ्रमंतिस्वप्नसंभ्रांताइवजीवाभिदालिभिः ॥ ६ ॥ सर्वगत्वादनंतत्वात्स्वस्यजीव  
स्यजीवतः ॥ यद्भावयंतिचेतंतितेदेवाश्चितिसत्यवत् ॥ ७ ॥  
ल्प्यइतिचेद्यधीनामिवसमष्टे स्वप्नातरप्रसिद्धेरित्याह ॥ नेति ॥ तेनास्माकजापत्यसिद्धाभूतभुवनदिभावास्तस्यजाग्रत्स्वमोभयस्थानकृतोदयानस्वमतोभिद्यंतइत्यर्थः ॥ २ ॥  
असत्यत्वावस्तुत्वाभ्यामपितस्यस्वमतासाधन्यैवम्यानुभवेनित्तदशर्यति ॥ जीवस्वमिति ॥ असदीयस्वमवत्क्षिप्रवाप्यतायाअप्रतिभासतोहेतोर्दीर्घम् ॥ तथाचैर्धर्मैव  
वैवर्ण्यभमहेतुरितिभावः ॥ ३ ॥ ४ ॥ वस्तुस्वभावैवंपरीत्यदर्शनादप्यस्यस्वमेत्याह ॥ अजडेइति ॥ अजडेब्रह्मणिभूतभुवनादिजडतातथाजडेचाहंकारादिहेतौ आलत्वाभि  
मानाजडताउदिता ॥ जीवस्यसमष्टेरैकदेशभूतायेव्यष्टिजीवास्तदनुभवलक्षणान्मोहतोभोते ॥ ५ ॥ जीवाभिदालिभिर्भेदकल्पनपरपराभिर्धमिति ॥ ६ ॥ कल्पितभेदेषुसत्य  
त्वारोपेकारणमाह ॥ सर्वगत्वादिता ॥ व्यष्टित्वादेवजीवतोप्यस्यतजीवभूतस्यस्वस्यपरमार्थतः सर्वगत्वादनंतत्वात्परिच्छेदेनसत्यत्वाच्चयद्भावयंतितेदेवआशुतत्ससक्त्यास्वास  
त्तारोपेणसत्यवच्चेतति ॥ तथाचतत्ससक्त्यागात्तत्सत्यताभमनिष्टत्तौ बुद्धतत्त्वस्यजीवन्मुक्ति सिद्धीतीतिभावः ॥ ७ ॥

अथमेवार्थो भगवद्गीतायां भगवत्प्राप्त्या जुनायोपदिष्ट इत्याह ॥ पुढरीकाक्षेति ॥ शुभ्राश्रयिषि तिरोप ॥ ८ ॥ तदर्थमजुनास्यायिकामवतारयति ॥ वाञ्छेरिति ॥ सुखजीवन्मुक्ति  
 सुखविराटम् ॥ जीवितमाशुक्षिपयित्तिशेष्यमिति ॥ स्वार्थेणिषिणुणाभावच्छादस ॥ ९ ॥ १० ॥ अर्जुनावतारे कारणबहुसर्वमूलमनुकाममिति ॥ अस्तीत्यादिना ॥ स्थित  
 मिति ॥ स्वेष्विषिपतिष्ठतदतिश्रुते ॥ ११ ॥ १२ ॥ तस्मिन् दृश्यमाने संसारजाले ॥ शकुलमयपक्षिण ॥ १३ ॥ तत्र तत्राद्युक्तं आतिपुमप्येरासित ॥ श्रुतिस्यत्यादिवर्णित क्रम  
 श्ररिप्रयेषाम् ॥ श्रुतपंचकपरीक्षतन्मात्रपंचकलक्षणेसारेलोकपालत्वतत्राहोकोपिपत्यम् ॥ १४ ॥ इक्षुतिस्त्रिसप्तमाचारविहितपुण्यमुपादेय इवतन्निषिद्धपापहे  
 पुढरीकाक्षनिर्दिशामससक्तिर्गतिशुभ्राम् ॥ यामालिङ्ग्यमहाबाहोजीवन्मुक्तो महा मुनि ॥ ८ ॥ पादो पुत्रो जुनो नाम सुखं जीवितमाल्म  
 नः ॥ क्षिपयिष्यति निद्रु खंतथाक्षेपय जीवितम् ॥ ९ ॥ ॥ श्रीराम उवाच ॥ १० ॥ ॥ भविष्यति कदाग्रसूनुं सर्जुनं पांडुनंदन ॥ कीदृशीं च हरि  
 सस्यकथयिष्यत्यसक्तताम् ॥ १० ॥ ॥ श्रीवसिष्ठ उवाच ॥ ११ ॥ अस्ति सन्मात्रमालेतिपरिकल्पितनामकम् ॥ स्थितमाल्मन्यनापतेन भ्रमसी  
 वमहानमः ॥ १२ ॥ दृश्यते विलेतस्मिन्नयसंसारविभ्रम ॥ कटकदियथाद्दिभ्रितरगादियथां भ्रमसि ॥ १३ ॥ चतुर्दशविधाभ्रुतजातय  
 प्रसुरंत्यलम् ॥ तस्मिन्संसारजालेस्मिन्कालेशकुनयोया ॥ १४ ॥ तत्रैतेयमचक्रार्कशक्राद्या शंसितकमा ॥ भ्रुतपचकसंसारलोक  
 पालत्वमगता ॥ १५ ॥ इदपुण्यमुपादेयैर्यपापमिद्विविति ॥ तै स्वसकल्पघटितोद्देनात्स्यापितास्थिति ॥ १६ ॥ तस्याथयावदनपत्र  
 वाहपवितेनिजे ॥ कर्मण्यचलसकाशस्थिरश्चित्तमवस्थितम् ॥ १६ ॥ भगवान्सयम किञ्चिद्भूतेप्रतिचतुर्युगे ॥ तपःप्रकुरुते भ्रुतदलनात्या  
 पशकया ॥ १७ ॥ कदाचिद्विद्वैवर्पाणिदशदशावापिच ॥ कदाचित्यं च समाटिकदाचित्पोडशापिच ॥ १८ ॥ उदासीनवदासीनेतस्मिन्नि  
 यमसंस्थितौ ॥ नहिनस्तिजगज्जालेच्छत्युर्भूतानिकानिचित् ॥ १९ ॥ तेननीरध्रभ्रुतौघनि संचारमहीतलम् ॥ भवतिप्रावृपिस्वेदीकुजरो  
 मराकेरिव ॥ २० ॥ अयैतानिविचित्राणिभ्रूतानिषड्युक्तिभिः ॥ क्षिपयति सुखरामभ्रुवोभारनिवृत्तये ॥ २१ ॥ एवयुगसहस्राणिव्यव  
 हारशतानिच ॥ समतीतान्यनंतानिभ्रूतानिषडजगतिष ॥ २२ ॥

यमितिस्वापिकारानुरूपसकल्पघटितोद्देनात्स्थितिर्यथां दशास्थपिता ॥ १५ ॥ अस्तेष्विकतस्तप्राह ॥ तस्येति ॥ तस्यब्रह्ममाण्यमस्यअपयावेताबालकालेस्त्रीयेअधि  
 कारकर्मिणश्चलदशस्थिरश्चित्तमन-अवस्थितम् ॥ १६ ॥ प्रतिचतुर्युगम् ॥ बीप्सायामप्ययीभाव ॥ कदाचित्कालेक्षिपयःप्रकुरुते ॥ प्रतिचतुर्युगकिञ्चिद्भूतेद्वापरतिइतिवा ॥  
 ॥ १७ ॥ तत्रकालनियमोनास्तीत्याह ॥ कदाचित्किति ॥ १८ ॥ तस्मिन्पथेनियमसंस्थितौतपसिआसीनेसतिश्रुतुःकानिचिदपिभ्रूतानिभ्रूतानि ॥ १९ ॥ तेनाहिसनेनेहेतु  
 नामहीतलंभीश्रेष्ठभ्रुजिर्भूतीर्दीर्घनि-संचारसंचारायोप्यनक्तति ॥ स्वेषीस्वेववा ॥ २० ॥ इतराविव्यवहारिबा युक्तिभिः संशारवतारमारतपुत्रापुत्रापुत्रै  
 इतीतिप्राचर ॥ २१ ॥ अथचतारवतारारविष्यवद्दरोवद्भुगोवद्वत्त्याह ॥ एवमिति ॥ २२ ॥

॥२३॥ अधानां पापानां विघाताय कर्त्तव्याऽऽविष्यतीति शेषः ॥ दूरेऽस्तं जनानां कर्षणं पीडनं यस्याम् ॥ अस्माद्दिशेषणाद्वृत्तचर्या अहिंसादिघटितनिर्विकल्पसमाधिहृपेति गम्यते ॥ २४ ॥ प्रपन्नगुल्मवानगुल्मसकीर्णैरित्यावत् ॥ २५ ॥ २६ ॥ नरनारायणचणैरनुगते साहाय्यार्थमवतीर्णैरितियावत् ॥ २७ ॥ २८ ॥ अंभोधिमेखलायाम्भूपोराजा अंभोधिमेखलाशुवपातीतिवा ॥ आतोनुपसर्गकः ॥ २९ ॥ तस्य पितृव्यजोभाताऽऽविष्यति तस्यद्वद्द प्रतियोद्धाभीमोऽऽविष्यतीति योज्यम् ॥ बभुर्नकुलः ॥ अहेः सर्पस्येव ॥ ३० ॥

वैवस्वतोद्यतुयमां च एष पितृनायकः ॥ अनेन त्वधुना साधोपरिक्षिणेपुकेपुचित् ॥ २३ ॥ युगेष्वघविघाताय वर्षाणि द्वादशात्मना ॥ व्रतचर्ये हर्कतं व्यादूरास्तजनकर्षणा ॥ २४ ॥ तेनेयमुर्वीनीरंध्राभूतैर्मर्यैरमृत्युभिः ॥ दीनाप्रपन्नागुल्मेव भारभूतैर्भविष्यति ॥ २५ ॥ भूभारपरिभूतांगीहरिशरणमेष्यति ॥ कांतादस्युपराभूतादीनापतिमिव प्रिया ॥ २६ ॥ हरिर्देहद्वयेनाथमहीमवतरिष्यति ॥ देवांशैरखिलैः साद्धीरनरायणंगतैः ॥ २७ ॥ वसुदेवसुतस्वेकोवासुदेवइति श्रुतः ॥ देहोऽऽविष्यति हरिर्द्वितीयः पांडवोऽर्जुनः ॥ २८ ॥ युधिष्ठिर इति ख्यातो धर्मपुत्रोऽऽविष्यति ॥ अंभोधिमेखलाभूपः पांडोः पुत्रः स धर्मवित् ॥ २९ ॥ दुर्योधन इति ख्यातस्तस्य भ्राता पितृव्यजः ॥ भविष्यति दृढद्वंद्वोऽभीमोवभ्रुरहेरिव ॥ ३० ॥ अन्योन्यं हरतोरुर्वीतयोः संग्रामलोलयोः ॥ अष्टादशान्नाक्षौहिण्यो घटिष्यंत्यत्र भीमपणाः ॥ ३१ ॥ तत्क्षयेण विभारत्वं भवो विष्णुः करिष्यति ॥ राघवार्जुनदेहेन बृहद्गंडीवधन्वना ॥ ३२ ॥ विष्णोरर्जुननामादौ प्राकृतं भावमास्थितः ॥ हर्षमर्षान्वितो देहो न रधर्मा भविष्यति ॥ ३३ ॥ सेनाद्वयगतान्दृष्ट्वा स्वजनान्मरणोन्मुखान् ॥ विपादमेष्यत्युद्योगं युद्धाय न करिष्यति ॥ ३४ ॥ तमर्जुनाभिधेदं प्रासकार्यैकसिद्धये ॥ हरिर्बुद्धेन देहेन बोधयिष्यति राघव ॥ ३५ ॥ न जायते म्रियते वाकदाचिन्नायं भूत्वा भवितावानभूयः ॥ अजो नित्यः शाश्वतोऽयं पुराणो न हन्यते हन्यमाने शरीरे ॥ ३६ ॥ अएनं वेत्ति हं तारं यश्चैनं मन्यते हतम् ॥ उभौ तौ न विजानीतौ नायं हं तिन हन्यते ॥ ३७ ॥

आसमतात्त्रायत इति आत्रासेनातदक्षौहिण्यः ॥ अत्र भारतयुद्धे कुरुक्षेत्रे वा घटिष्यति ॥ ३१ ॥ हेराघव बृहद्गंडीविं धनुर्न्यस्य ॥ धनुषश्चेत्यनङ्क ॥ तथा विधेनार्जुनदेहेन विभारत्वं भारावतरण करिष्यतीति पूर्वत्रान्वयः ॥ ३२ ॥ न रधर्मा अज्ञा प्राय इति यावत् ॥ ३३ ॥ स्वजनान्बधून् ॥ ३४ ॥ बुद्धेन स्वतः सिद्धात्मबोधेन कृष्णदेहेन ॥ ३५ ॥ बोधनप्रकारमेव विल्लराद्धर्णयति ॥ न जायत इत्यादिना ॥ आद्यत विकारयोर्निषेधमध्यतन विकारचतुष्टयप्रसक्तवारयति ॥ नायमिति ॥ भाविजन्मादिप्रतिषेधोवा ॥ ३६ ॥ एनमुक्तस्य भावस्यानयो हतारवेत्तियश्च हतं मन्यते तावुभौ नात्मानतच्च तो विजानीतः ॥ अज्ञानमेव हतवृहत् इत्येतादृशमिति यावत् ॥ ३७ ॥

प्रिभिः किञ्चनैतान्यनाशकारानाराहेतूनां प्रतिशेष ॥ ३८ ॥ स्फारमपरिच्छिन्नमत्प्रवालब्धवोपसंविष्टपुत्रैतन्मत्स्वरूपमेवासि अतएवाजोसि नित्योसिनिरलाङ्घानतत्कार्यक  
 छकाजनभासीतिनबंधुसंस्तित्प्रमरणादिसिआशानामयुक्तु स्वतबोधितभितिभाव ॥ ३९ ॥ इतिश्रीश्रासिष्ठमन्तात्यप्रकारोनि०पू० द्विपचारसर्ग ॥ ५२ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ५  
 पतिहस्तेस्त्रागः शगत्यागादिलक्षणम् ॥ उपास्यसेयत्प्रपेचवराभेदभ्यबस्थिते ॥ १ ॥ तथावीस्वबधुंताहमित्यादिरूपोद्भूताभिमान एतेमवीयाबाधवाइत्यादिममताभिमान  
 भ्रतबसर्वदुःखनिदानमितिसंप्रवत्याप्यइत्याह ॥ अर्जुनेति ॥ हेअर्जुनत्वजराभरणव्यादियद्भिनिर्मुक्तः अतएवशाश्वत स्वप्नवादीनसर्वभूतानांस्वयसाक्षावास्मासि अतस्त्वक  
 स्थापिनइता ॥ अहंहेत्यभिमानमलयंतत्यजेत्यर्थ ॥ १ ॥ अभिमानस्यागफलमाह ॥ यस्येति ॥ यस्यबधविप्रवृत्तिकालेअहममुघातयामीत्यहृकृतोभाबोनास्तिउ  
 त्तकालषयस्वदुःखिलाफलरूपविषादादिनानलिप्येतेसंपुण्ड्रमांसबांलोक्यमइतिलोकाश्वतुर्भिधुतजातयलाहृत्वाप्राणैरिधियोप्यापिकमपिनइति ॥ सर्वभराश्वैतका

अनंतस्यैकरूपस्यसतः सूक्ष्मस्यस्वादपि ॥ आत्मनः परमेशस्यैकिकयंकेननस्यति ॥ ३८ ॥ अनतमध्यक्तमनादिमध्यमात्मानमालोक  
 यसंविदारमन् ॥ संविदपु स्फारमलब्धवोपमजोसिनित्योसिनिरामयोसि ॥ ३९ ॥ ॥ इ० वा० वा० दे० मो० नि० पू० अर्जुनोपाख्यानने  
 रनारायणावतारकयननामद्विपंचाशत्तमः सर्ग ॥ ५२ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ ॥ अर्जुनत्वनहंतात्वमभिमानमलंत्य  
 ज ॥ जराभरणनिर्मुक्तः स्वयमात्मासिशाश्वत ॥ १ ॥ यस्यनाहृकृतोभावोयुद्धिर्यस्यनलिप्यते ॥ इत्वापिसहृमौल्लोकाग्रहंतिननियथ्यते  
 ॥ २ ॥ यैवसजायतेसविदंत सेवानुभूयते ॥ अयंसोहमिदन्मइत्यंत सविदंत्यज ॥ ३ ॥ अनयैवचयुक्तोस्मिनद्योस्मीतिषभारत ॥ अ  
 भित सुखदुःखाभ्यामवशापरितप्यसे ॥ ४ ॥ स्वात्माशैः क्रियमाणानिगुणैः कर्माणिभागशः ॥ अहंकारविमूढात्माकर्त्ताहमितिमन्यते ॥ ५ ॥

सतत्वस्यबधाविकारास्यार्थिनस्तथैवसत्त्वात् ॥ देहादीनां चनायाभाभ्रनेननित्यजसत्त्वादेवबध्यापुमप्येवबधधाप्रसक्तैरितिभाव ॥ अतलायुक्तपापफलेनापिननिबध्यतेयथे  
 श्वइत्यर्थ ॥ १ ॥ इत्वादिपरमकेदेहादितादात्म्ययासिसेवेदनवरादेवगच्छर्महृत्वादेरात्मनिपतितासोनस्वत ॥ अतल्लेखमयमत्यजेत्याह ॥ यैवेति ॥ अंतर्हृदिआत्मनिथिबस  
 विदुद्धितर्हृदिपमिमानरूपाअम्यादरीया ॥ अयकार्यकरबसंपातः सर्वताग्रह इमेतेदेहादिसंबंधितरूपादिमेवम इत्येवसंबंधिदेवातिहासित्यजेत्यर्थ ॥ ३ ॥ अनया  
 उत्कलक्षणयासविदाहृत्वादिमिणुकोस्मि तययुक्तपथिबनष्टः बंधुनारादैहिकानर्जनैरकपातापानुष्मिकानर्थैश्चयुक्तोस्मीतिषभानीत्याहुत्वद्दुःखाम्योपरितप्यसे ॥ ४ ॥ तथा  
 लनः अंरावत्परिच्छेदकत्वेनारालोः सत्त्वादिगुणविकारैर्हृदिप्रादिभिः क्लिष्यमाणानिर्कर्मणि ॥ ५ ॥





विमर्शोत्सुखरादीनामेवरूपादिविषयेषु महतिर्नात्मन इति न तत्कैरस्य कर्तृत्वप्रसक्तिरित्याशयेनाह ॥ चक्षुरिति ॥ अत्रास्मिंश्चक्षुरादिकरणकार्यस्य धाने अहं कः न कश्चिदिति अ  
हमिति स्थितिः कानयुक्तेत्यर्थः ॥ ६ ॥ कलनासकल्यादित्तद्विषयत्वे स्वकर्मणि रते प्रसक्ते सत्यपि अत्रास्मिन् न आद्यंतःकरणसंघातेऽप्यहं न कश्चिदिति पश्यतस्तेकः पदार्थः क्लेशभागे  
प्रविष्टो यदर्थशोचसि सनास्येवेत्यर्थः ॥ ७ ॥ यत्र स पातकते कार्यात्तदगतं स्यात्प्येकैकस्य सघाताभिमानदुःखेन शोके उपहास्यतातत्र किं वाच्यं तद्विर्भूतस्य तदनुशोचने इत्याश  
येनाह ॥ बहुभिरिति ॥ गृह्यते चेत्तदासायैव भवतीत्यर्थः ॥ तथाचाहुः ॥ न सा भवायिकदुःखमेकः शोचि तुमर्हतीति ॥ ८ ॥ किंच निरहकारस्य फलासंगरहितकारिकादित्रिवि  
धशास्त्रीयकर्मचित्तशुद्धिद्वाराज्ञानोद्दीपकत्वात्परमपुरुषार्थयैव भवतीति न तेषु धर्मेषु द्वाद्दुःखप्रसक्तिरित्याह ॥ कायेनेति ॥ योगिनोर्नारुरुक्षवः ॥ ९ ॥ नभारितो मरणाय  
व्यापारितः पुनः पुनर्मृत्युहेतुभांगलापद्येन प्रवर्तित इत्यर्थः ॥ निर्बुचिकाः निरस्तरागाद्यामयाः ॥ लौकिकशास्त्रीयकर्मकुर्वतोप्यानुषंगिकतरफलहरत उपभुजाना अपि न चते  
चक्षुःपश्यतु कर्णश्च शृणोतु त्वक्स्पृशत्वित्दम् ॥ रसानाचरसंघातुकात्रकोहमिति स्थितिः ॥ ६ ॥ कलनाकर्मणि रते मनस्यपि महत्तमनः ॥ न  
कश्चिदज्ञाहमिति हेतुशभागे कएवते ॥ ७ ॥ बहुभिः समवायेन यत्कतं तत्र भारत ॥ एकोभिमानदुःखेन हासायैव हि गृह्यते ॥ ८ ॥ कायेन  
मनसा बुद्ध्या केवलैरिन्द्रियैरपि ॥ योगिनः कर्मकुर्वतिसंगं त्यक्त्वात्मशुद्धये ॥ ९ ॥ अहंत्वविषचूर्णनयेषां कायो नभारितः ॥ कुर्वतोपि हरंतो  
पिन च तं निर्बुचिकाः ॥ १० ॥ न कश्चिद्राजते कायो ममता मेध्यदुषितः ॥ प्राज्ञोप्यतिबहुशोपि दुःशील इव मानवः ॥ ११ ॥ निर्ममो निर  
हंकारः समदुःखसुखः क्षमी ॥ यः स कार्यमकार्यं कुर्वन्नापि न लिप्यते ॥ १२ ॥ इदं च ते पांडुस्तु तस्वकर्मक्षात्रमुत्तमम् ॥ अपि क्रूरमतिश्रे  
यः सुखायैवाद्याय च ॥ १३ ॥ अपि कुत्सितमप्यन्यदप्यधर्ममयक्रमम् ॥ श्रेष्ठं ते स्वयथा कर्म तथेहामृतवान्भव ॥ १४ ॥ मूर्खस्यापि स्व  
कर्मैव श्रेयसे किमु सन्मते ॥ मतिर्गाल्दहंकारापतितापि न लिप्यते ॥ १५ ॥

कुर्वतोहरतश्चेत्यर्थः ॥ १० ॥ कश्चिद्वैकिकेशास्त्रीयेवाप्यवहारो नराजते ॥ अनर्थानां सकृदितपुरुषार्थार्थानकल्पत इति यावत् ॥ ११ ॥ कार्यमवश्यकर्तव्यशास्त्रीयकर्म अ  
कार्यमनावश्यकं लौकिकम् न तु निर्बुद्धमप्रसक्तेः ॥ १२ ॥ क्षात्रक्षत्रियाणां विहितसयामेष्वपलायनवधुवधरूपत्वात् क्रूरमपि चित्तशुद्धिद्वारा ब्रह्मज्ञानादिसुरवायैव तथा धर्मय  
शोराज्यस्वर्गायभ्युदायाय चेत्यतिश्रेय एवेत्यर्थः ॥ १३ ॥ तर्हि यद्बुधुवधादन्यत्तद्गोणभीष्मकपादिगुरुवधरूपं कुत्सितकर्म तन्मया कथकार्यामित्यजुनस्य तत्राधर्मत्वशाकासत्यश  
पथारिणानिवारयन्नाह ॥ अपीति ॥ पूजाहर्षुतद्विपरीतशास्त्रोद्यमनप्रहरणाद्यधर्मबहुलकर्ममपि ते स्वयुद्धकर्मयथायेन सत्येन शास्त्रप्रामाण्येन श्रेष्ठतया तेन सत्येन इहास्मिन्पु  
द्दे अस्तवान् अमरणधर्माविजयी भवेत्यर्थः ॥ १४ ॥ यत्र अज्ञस्यापि स्वधर्मः श्रेयसेतत्र तत्त्वज्ञस्य तस्मान्नरकादिप्रसक्तिर्दूरापासैव पातित्यावहैर्महापातकादिकोऽपि भिरपि नि  
रहंकारमतेर्लैपाभावादित्याशयेनाह ॥ मूर्खस्यापीति ॥ १५ ॥

रिवराभ्यन्तर्भाद्रिजाभययुक्तमुद्धेतोभ्रमूलानिपाथानिरसभूलालयाऽभयादन्तिन्यायेनकराधिरथमप्रसक्तिं स्यात्कलासगत्योगेनसिद्धिसिद्धिसमगालक्षणयोगस्यनुत  
 यक्षनिरसिनास्तीन्द्रितयोगस्थितिमयविराति ॥ योगस्यद्वि ॥ १६ ॥ अथबाधस्यमाणलक्षणप्रकार्यणबुद्ध्याकृतशास्त्रीयविद्वकर्मनेषभायेत्याह ॥ शान्तिनि ॥ १७ ॥ निर्धि  
 शयप्रलतत्त्वज्ञाननरतराभय्येसगुणभ्यापणबुद्ध्यावाकमकुलनतेरिनकमभयदत्याह ॥ इत्येति ॥ १८ ॥ अथबाधसर्वसकषत्त्यागलक्षणसंन्यासयोगयुक्त्यापिनतेकमभयम  
 सतिरित्याह ॥ सन्त्येति ॥ १९ ॥ एषमुपदिद्युनसगत्यगार्दीनांतुसुशौर्षिभागजिघासुयुच्छति ॥ सगत्यागस्येतिद्विभ्याम् ॥ २० ॥ १२१ ॥ आत्यतिकसगत्यागस्यत्यत्त्वपरि  
 क्षाननरणायाद्ब्रह्मात्मतत्त्वमवभगवन्त्ययमंलक्षणेनविराति ॥ सर्वेति ॥ तथाश्चानिर्धकस्यसमाधिपरिपाकाज्ञात्कारानुभवसिद्धिनिष्पत्त्यपगत्यगत्यमेवमेवमेवेत्यर्थ

योगस्य कुरुकभाणिसगत्यक्काधनजय ॥ नि संगस्त्वययाप्राप्तकर्मवान्निवध्यसे ॥ १६ ॥ शान्तवक्षवपुर्भुत्वाकर्मवक्षमयकुरु ॥ वक्ष्मा  
 पणसमाधारोवक्षवभवसिस्त्रिणात् ॥ १७ ॥ इत्यारोपितसवायर्द्व्यथरात्मनिरामय ॥ इत्यर सर्वभूतात्माभावभूषितभूतल ॥ १८ ॥ स  
 न्यसवसकत्य सम शान्तनामुनि ॥ सन्त्यासयोगयुक्तात्माकुवन्मुक्तमतिर्भव ॥ १९ ॥ ॥ अर्जुनउवाच ॥ ॥ सगत्यागस्यभगव  
 लयावक्ष्मापणस्यच ॥ इत्यरापणरूपस्यसन्त्यामस्यचसर्वश ॥ २० ॥ तथाज्ञानस्ययोगस्यविभागा कीदृशाभ्रभो ॥ कर्मणकययैतन्मे  
 मद्दामंहनित्वत्तये ॥ २१ ॥ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ ॥ सबसकत्यसशातौप्रशांतधनवासनम् ॥ नकिंचिद्वावनाकारयत्तद्दक्षपरविदु  
 ॥ २२ ॥ तदुपांगवदुद्धानियोगचक्रतयुद्धय ॥ वक्षसर्वजगदहचेतिवक्ष्मापणविदु ॥ २३ ॥ अतःशून्यवाहि शून्यपापाणद्धदयोपमम् ॥  
 शान्तमाकाशकोशाच्छन्दस्नदशपरम् ॥ २४ ॥ ततइपपदुत्पानमीपदन्यतयोदितम् ॥ सजगत्प्रतिभासोपमाकाशमिवशून्यता  
 ॥ २५ ॥ भावोहमितिकोप्येपत्येकमुदितश्चिते ॥ कोटिकोत्थशकलित कइवैनप्रतिग्रह ॥ २६ ॥

॥ २२ ॥ तदुपांगरदाकारावहितेषितदन्तिमज्ञाननिदन्तिफलोपदिनाज्ञानमाहुलक्षेनकुलधाराभाभ्ररूपानुयोगमित्यर्थ ॥ ब्रह्मण्यप्रिभरभयस्यजगत्तदविभित्गुरकारस्यचवा  
 धानुष्यवलापणमित्याह ॥ ब्रह्मति ॥ २३ ॥ ब्रह्मणिजगदहकारयोर्धापोपपत्तयेतभाभ्यलत्वचक्रमक्षररूपमाह ॥ अतन्त्यमित्यादिना ॥ नदस्यमिति ॥ सर्वदूरयनिरेषेद  
 शोपिदूरयत्कान्निपथ किन्नस्यादिस्यारान्यद्वान्दशपरमिति ॥ दशोदस्यनानियेयोबादशास्याद्यदित्शपरदगनरस्यात्ननुतदस्तीत्यर्थ ॥ २४ ॥ ततस्तादृशात्वभावावीपद्वन्त्यत  
 यान्तिरपत्यमन्यतनाशयजगद्यभिभास सगपधनगराकारामिषयुत्तवेत्यर्थ ॥ २५ ॥ सन्त्यासोपवषणनोपपत्त्यर्थमक्ष्माणिजगत्वारोपवधेवतदरोपुजीधेपुप्रत्येकमहभावाभ्यासद्वि  
 त्तवभापदृष्टुक्तत्याह ॥ भावदन्तिद्विभ्याम् ॥ २६ ॥

एष अहमिति भावः रनाधिष्ठानादपृथगभूतएव ॥ हियस्माद्धेतोः पृथक्कपयैतः परिच्छेदः स च ब्रह्मणि न असंश्रनाहमिति कश्चिद्वगच्छति ॥ तथाचावंगत्वेन पृथक्कोपपत्तिः  
 पृथक्केन चावगत्त्वोपपत्तिरित्यवश्यमन्यतरस्मिन्हैयेनिरुपपत्तिकपृथक्कमेव हेयमिति भावः ॥ २७ ॥ अहतायामुक्तो न्यायो घटादिममतेहायामपियो ज्यइति दर्शयस्तन्मू  
 लाहतापहत्यागमेव दृढयति ॥ यथेति ॥ यथा अहमीहा अहभावो नपृथगस्ति तथा इह प्रतीचि घटादिममतेहा लक्षणो मर्कटोपि पृथङ्नास्तीति न जनुषणो ज्यम ॥ तथा च द्वि  
 विधापीहा अमो धिरिव पूर्णस्वमात्मेति नाहतापहोयुक्तइत्यर्थः ॥ २८ ॥ किंचाहममतादिसर्वविकल्पभेदेतत्तद्विषयवैचित्र्येण विचित्रे स्फुरिते पित्तसत्तास्फूर्तिनिमित्ते अवस्थाना  
 यानुगते सवित्सारमात्रस्य भावे सर्वविकल्पागमापायसाक्षिणि प्रत्यगात्मन्येकत्वमपि स्फुरत्येव ॥ एवसतितत्ताप्याप्रहोयुक्तः सकुतो नो न क्रियत इत्यर्थः ॥ २९ ॥ इति उक्तरीत्या

अपृथगभूतएवैष पृथगभूत इव स्थितः ॥ पृथक्कंहिनपयैतो नाहमित्यवगच्छति ॥ २७ ॥ यथेहाहंतथेहास्ति घटादीहापिमर्कटः ॥ स्वर्माहै  
 वंतथांभोधिः किमहंतांप्रतिग्रहः ॥ २८ ॥ विकल्पभेदे स्फुरिते संवित्सारमयात्मनि ॥ वैचित्र्येण विचित्रेपि किमेकत्वेपिनोग्रहः ॥ २९ ॥  
 इति ज्ञाताविभागस्य बुद्धौ तस्य परिक्षयः ॥ कर्मणां यः फलस्य गस्तं संन्यासं विदुर्बुधाः ॥ ३० ॥ त्यागः संकल्पजालानामसंसंगः सकथ्यते ॥  
 समस्तकलनाजालस्य श्वरत्वैकभावना ॥ ३१ ॥ गलितैतनिभासिमेतदेव श्वरार्पणम् ॥ अवोधवशतोभेदो नाश्वैषांचिदात्मनि ॥ ३२ ॥  
 बोधात्मा किल शब्दार्थौ जगदेकनसंशयः ॥ अहमाशाजगदहंस्वमहंकर्मचाप्यहम् ॥ ३३ ॥ कालोहमहमद्वैतं चाहमहंजगत् ॥ मन्मना  
 भवमद्भक्तो मद्याजीमानमस्कुरु ॥ मामेवैष्यसि युक्तेव मात्मानं मत्परायणः ॥ ३४ ॥ ॥ अर्जुन उवाच ॥ ॥ हेरूपेन वदेवेशपरं चापरमे  
 वच ॥ कीदृशं तत्कदारूपं तिष्ठान्नाश्रित्य सिद्धये ॥ ३५ ॥

वित्श्रयज्ञानसारासारविभागस्य पुरुषस्य बुद्धौ तस्याहममतापहस्ययः परिक्षयस्तेन चार्थसिद्धः सर्वकर्मफलेष्वस्य हालक्षणस्यागः ॥ ३० ॥ तेन च सर्वसकल्पत्यागलक्षण असंस  
 गसिद्धतीति प्रथमप्रश्नोप्युत्तरितइत्यह ॥ त्यागइति ॥ चतुर्थप्रश्नस्योत्तरमाह ॥ समस्तेति ॥ सर्वस्य द्वैतजालस्य वाचरभणश्रुत्युक्तन्यायनतदुपादाने श्वरमात्रत्वभावनेत्यर्थः  
 ॥ ३१ ॥ तत्रोपपत्तिमाह ॥ अवोधवशतइति ॥ ३२ ॥ तद्वृद्धीकाराय भगवात्स्वस्य सार्वभ्यलक्षणविभूतिमाह ॥ अहमाशा इत्यादिना ॥ गच्छतीति जगत्परम् ॥ स्वकर्मा  
 श्रयः ॥ ३३ ॥ अद्वैतपरद्वैतमपररूपतन्मियभ्यंजगच्चाहमेवेत्यर्थः ॥ एवद्विरूपेमायि अधिकारतारतम्येन मनोयस्य समन्मनाः भव ॥ तादृशे मयितथैव भक्तः श्रवणकीर्तनादिनव  
 विधभक्तिमान्भव ॥ तादृशस्य मेज्ञानयज्ञेन कर्मयज्ञेन वायजनशीलो भवेत्यर्थः ॥ एवमुक्तप्रकारद्वयेनापि युक्तामयि चित्तनिवेश्यमाभेवात्मानस्यात्मभूतमेव्यसिसाक्षात्पर  
 याचकारस्य सीत्यर्थः ॥ ३४ ॥ एवमुक्तोर्जुनस्तेद्वैततयुक्तियोप्यमधिकारकालविभागच जिज्ञासमानः पृच्छति ॥ द्वेइति ॥ ३५ ॥

साधन्यवचनसमाधार्यसुधापमित्यय ॥ १६ ॥ परअशुद्धिर्नैवुरधिगमम् ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ततश्चिन्तशुद्धिकमात् ॥ ३९ ॥ शुशब्दार्थेवाशब् ॥ इवचसगुणभजनमयातु  
 ध्यात्तयुद्धाभाषसाम्प्राक्तपरिदुतबभाम्भिसत्त्वयवेदनाईविज्ञातम् ॥ भावेक ॥ विज्ञानैकत्वमाद्यमक्षयस्थगथाविष-शुद्धेतिमन्यसततार्हेममर्द्धश्वरस्यआत्मानपारमा  
 धिष्वसत्त्वभूतशाधिततत्सार्थभ्रातान स्वस्यवआत्मानरोधितत्वपदार्थकंपथैकरसीकत्सात्त्वहपरिपूणात्सानसत्ययपुरव्यातन्निष्ठोभवेत्यर्थ ॥ ४० ॥ अहंभाराजागद्वृत्तिस्या  
 रित्तिभूत्पुत्रेशस्यापितसदीधितानसतत्वपरिशोधनएतत्त्वत्ययमित्याह ॥ इववाहमिति ॥ ४१ ॥ मदुपदेशावबोधेततवसपएवस्वखरोषिभ्याति सेत्स्यतीत्युक्त्वाहजननायसिद्धय  
 त्स्याह ॥ मन्थेदिति ॥ ४२ ॥ आत्मानमधिष्ठानत्वेनागुणम् ॥ आत्मस्थप्यतामि ॥ ४३ ॥ सर्वथासर्ववर्णकारणसमाधिष्ठित्याभ्यध्वहाराहृदयाबाधन्तमानोपि ॥ ४४ ॥ सर्व

श्राभगवानुवाच ॥ ॥ सामान्यपरमर्चवदेरुवेविद्धिमेनय ॥ पाणयादियुक्तसामान्यशखचक्रगदाधरम् ॥ ३६ ॥ पररूपमनापतय  
 न्ममर्चनामयम् ॥ वक्षारमपरमात्मादिशब्देनैतदुदीयते ॥ ३७ ॥ यावदप्रतिबुद्धस्त्वमनात्मज्ञतयास्थित ॥ तावच्चतुर्भुजाकारदेवपू  
 जापरोभाव ॥ ३८ ॥ तन्रुमात्सानुबुद्धस्त्वतोज्ञास्यसितत्परम् ॥ ममरूपमनापतयेनभूयोनजायते ॥ ३९ ॥ यदिवावेद्यविज्ञातोभाव  
 क्कटरिमदन ॥ तन्ममात्मानमात्मानमात्मानश्चाशुसश्रय ॥ ४० ॥ इदंवाहमिदंवाहमिदियद्यवदान्यहम् ॥ तदेतदात्मतत्त्वतुभ्यत्पुप  
 दिशान्यहम् ॥ ४१ ॥ मन्थेसाधुविबुद्धोसिपदेविश्रांतवानसि ॥ संकल्पैरवभुक्तोसिसत्यैकारममयोभाव ॥ ४२ ॥ सर्वभूतस्यमात्मानंस  
 वभूतानिचात्मनि ॥ पश्यन्त्यागयुक्तात्मासवन्नसमदर्शन ॥ ४३ ॥ सर्वभूतस्थमात्मानंभजत्येकत्वमात्मन ॥ सर्वयावर्तमानोपिनस  
 श्रुयाभिजायते ॥ ४४ ॥ एकत्वसर्वशब्दायएकशब्दायआत्मन ॥ आत्मापिचनसत्यासद्गतोयस्याशुतस्यतत् ॥ ४५ ॥ त्रैलोक्यचेतसा  
 मतसार्थकोयन्नकाशक ॥ अनुभूतिमुपाहृद सोहभाग्मेतिनिश्चय ॥ ४६ ॥ त्रैलोक्यपयसाभंतयोरसानुभव स्थित ॥ गव्यानामव्यि  
 ज्ञानाचसोपमागमेतिभारत ॥ ४७ ॥

भूतस्यमात्मानमिन्द्रिकात्सगतसर्धत्वयमेववणयति ॥ एकत्वमिति ॥ सर्वभूतेष्वधिष्ठानतयास्थितमात्मानपश्यन्निर्वाणसर्वकाश्चस्यार्थोधिष्ठानम्यनिरिकत्सालाभावेकत्वम  
 जतवषट्कशाब्दार्थआत्मन्यर्गव स्वभावेपर्यवसन् सआत्मापिचनसमभूतंभूतपयस्वभाषोनाप्यसत्सदस्यभूतद्वयत्वभाव किनुभूमानदीचिदेकत्वभावोयस्यानुभवागतस्तस्या  
 श्रुतवर्णमसमकालवधतज्जम्भादिषड्वर्णिकपाराहितभूमानदात्मकंभवन्त्यपयस्यस्वगीतितत्तात्पर्यमित्यर्थ ॥ ४५ ॥ तस्यकेनाप्यननुभवाहृत्यंतपरोशानापसक्तोधारयति ॥ त्रैलो  
 कोपमात्मेतिनयाप्राप्त्यवधकिंत्वयर्थ ॥ ४७ ॥

अनुभावनीयेन विषयजातेन मुकोरहितः अतएवदुर्लभ्यत्वात्सूक्ष्माः ॥ ४८ ॥ सर्वपदार्थानामंतरधिष्ठानतया देहानामंतस्तु प्रकाशकतया च स स्थितः ॥ ४९ ॥ देहांतस्थितिदृष्टा  
 नेन विशदयति ॥ सर्वानि ॥ यथा सर्वरत्नानामर्गतं तं जो बाहिरपि प्रकाशयति तद्वदित्यर्थः ॥ ५० ॥ असंस्थित इवेत्युक्तितात्पर्यं विषयमलेपकत्वदृष्टान्तरेण विशदयति ॥ यथेति  
 ॥ ५१ ॥ सर्वदेहेष्वतः स्थित्वा तर्था मितया विधारकत्वेऽप्यलक्ष्यत्वेदृष्टान्तमाह ॥ मुक्ताफलेति ॥ ५२ ॥ तथाधिष्ठानात्मनानिर्विकारस्थितिर्ब्रह्मतासैव वास्तवी यानुमुक्तासुतनुवद  
 तर्था मितया स्थितियां चरत्नेषु प्रभावत्वं कदजीवतया स्थितिस्तेऽभेऽप्यस्तसापेक्षेऽजगद्बहाराथकल्पिते देति न वास्तवहृतव्यहंतान्तस्युक्तपापतरफलप्रदो वात्यातिरिक्त इत्याशा  
 अंतःसर्वशरीराणां यः सूक्ष्मो नुभवः स्थितः ॥ मुक्तो नुभवनीयेन सोऽयमात्मास्ति सर्वगः ॥ ४८ ॥ समग्रपयसामंतर्था घृतमिव स्थितम् ॥  
 तथा सर्वपदार्थानां देहानां सांस्थितः परः ॥ ४९ ॥ सर्वाभोनिधिरत्नानां सबाह्याभ्यंतरे यथा ॥ तेजस्तथास्मिं देहानामसांस्थित इव स्थितः  
 ॥ ५० ॥ यथा कुंभसहस्राणां सबाह्याभ्यंतरे नभः ॥ जगच्च यशरीराणां तथात्माहमवस्थितः ॥ ५१ ॥ मुक्ताफलशतौघानां तंतुः प्रोतवपुर्ध  
 या ॥ तथा चंदहलक्षाणां स्थित आत्मा स्थलक्षितः ॥ ५२ ॥ ब्रह्मादौ लणपर्थे तपदार्थानि कुरं वके ॥ सत्तासामान्यमेतद्यत्तमात्मानमजं वि  
 दुः ॥ ५३ ॥ तदीषत्स्फुरिताकारं ब्रह्म ब्रह्मैव तिष्ठति ॥ अहंतादिजगत्तादिक्रमेण भ्रमकारिणा ॥ ५४ ॥ आत्मैवेदं जगद्द्रूपं हन्यते हंति वा ब्र  
 किम् ॥ शुभाशुभैर्जगद्गुरुः सैः किमस्यार्जुन त्विष्यते ॥ ५५ ॥ प्रतिविंबेष्विवादर्शासंसाक्षिवदा स्थितम् ॥ न स्यात्सुनविनश्यंतं यः पश्यति  
 सपश्यति ॥ ५६ ॥ इदं चाहमिदं नेति इतीदं कथ्यते मया ॥ एवमात्मास्मि सर्वात्मानामेवं विद्धि पांडव ॥ ५७ ॥ इमाः सर्वाः प्रवर्तते सर्गप्र  
 लयविक्रियाः ॥ आत्मन्यहंता चित्तस्थः पयः स्पंदाद्ब्रवां बुधौ ॥ ५८ ॥ यथोपलवं शैलानां दारुत्वं च महीरुहाम् ॥ तरंगाणां जलत्वं च पदा  
 र्थानां तथात्मता ॥ ५९ ॥ सर्वभूतस्थमात्मानं सर्वभूतानि चात्मनि ॥ यः पश्यति थात्मानमकर्तारं सपश्यति ॥ ६० ॥ नानाकारविकारे  
 घुतरंगेषु यथापयः ॥ कटकदिषु वृवहे मभूतेष्व्वात्मानथाजुंन ॥ ६१ ॥

यनाह ॥ ब्रह्मादाविति त्रिभिः ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ अथ्यसैर्वधादिदेवैरलेपेदृष्टान्तरमाह ॥ प्रतिविंबेष्विति ॥ ५६ ॥ सर्वदेहेषु अहमहमिति प्रथमान्निश्चिदंश एवाहं जडदे  
 हेद्विद्यविषयशोनाहमिति विभागोक्तिरपि दर्पणप्रतिविंबेष्वात्मनेकदर्पणान्तरेषु पदादिषु च व्याहृतदर्पणस्य रूपपरिचयाय दर्पणादर्पणविभागोक्तिरवदेवत्याह ॥ इदं चाहमिति ॥ इति  
 शब्दार्थोऽर्थविभागप्रकारपरो द्वितीयस्तु उक्तिविभागप्रकारपर इत्यपौनरुक्त्यम् ॥ एवदर्पणवदेवालेपकोऽद्वय एवात्मासन्नहं सर्वात्मास्मि ॥ ५७ ॥ अहंता अभिमानवन्ति स्तद्ब्र  
 त्तिचिन्तेति श्रुतीति तत्स्था ॥ ५८ ॥ आत्मतापारमार्थिकीत्यर्थः ॥ ५९ ॥ अकर्तारं प्रतिविंबचेष्टासु दर्पणवदेवाख्यापृतमित्यर्थः ॥ ६० ॥ ६१ ॥

॥ ६२ ॥ इत्यथत्यन्त्रिर्विवरवेकमेव ॥ ६३ ॥ यद्यन्निर्विकारप्रसङ्गेकनवात्मनिरेभाषविकारात्मनस्यमात्माप्यभूतकिमन्यदस्ति ॥ नैकधुषयदिभाषविकारावाकसति आगव  
चिक्रियाम्यद्विनिर्वाकवित्यर्थ ॥ ६४ ॥ अत आभयप्रत्यभाषयित्वात्प्रभयगुभूय ॥ ६५ ॥ नेपायेनोकलस्यपिधिशोचानाविवेकैकव्याभारिणीत्याशयेनाह ॥ निर्मानमोहा  
इति ॥ ६६ ॥ इतिश्रीभाषातिष्ठमंतास्यपमकारोतिर्वाणपकरणेषु ० विषयशासत्रम सर्ग ॥ ५३ ॥ ॥ ५४ ॥ ॥ सुखदुःखत्वादिसवधेहेतुर्हानकमस्तथा ॥ यथास  
प्यथतद्वानतस्यर्थेनिकीत्यते ॥ १ ॥ द्वैविमुक्ता सुखदुःखस्यसैलित्यगच्छतीत्युक्तनपदद्वयस्येकहेतुः कश्चनद्विभोसोपाय किमास्यस्यत्वात्कापरिहारद्वारेणात्मनत्वंमुपवे  
दुकामोभयगजनुषान् ॥ भूयस्वेति ॥ धीयमाणापर्यात्याश्रुतकामापाउपरिविषयमानार्थपहणोत्समुत्पत्ते च ॥ १ ॥ तथादीविषयापृषसुखदुःख स्वकृपाइत्यभेदभ्यभारतपत्न्याह ॥ मा

नानातरगददानिययात्त्रोत्थानिवारिणि ॥ कटकठादीनिवाहेसिभूतान्येवपरात्मनि ॥ ६२ ॥ पदायजातभूतानिशुद्धदृशस्यभारत ॥ एकमे  
वास्वितविद्विदृथकनमनागपि ॥ ६३ ॥ किंतद्वाविकाराणांगभ्यमस्तिजगत्स्ये ॥ कर्तेवापिजगत्किवाकिमुधापरिमुत्यसि ॥ ६४ ॥  
इतिश्रुत्वाभयत्वतभावयित्वासुनिश्चितम् ॥ जीवन्मुक्ताश्चरतीदमत्त समरसाशया ॥ ६५ ॥ निर्मानमोहाजितसगदापाअध्यात्मनि  
स्याविनिन्द्यकामा ॥ द्वैविमुक्ता सुखदुःखसंज्ञीगच्छत्यमूढापदमव्ययतत् ॥ ६६ ॥ ॥ इ०वा०वा०टे०मोक्षोपायेषुनि०पू०अर्जु  
नोपास्थानेअजुनापदेशानामन्निपवाग सर्ग ॥ ५३ ॥ ॥ श्रीमगवानुवाच ॥ भूयएवमहाबाहोषृणुमेपरमवच ॥ यत्नेहप्रीयमा  
णायवक्ष्यामिहितकाम्यया ॥ १ ॥ मानास्मशाहिकोत्तेयरीतोप्यासुखदुःखटा ॥ आगमापायिनोनित्यास्तांस्तिक्ष्णस्वभारत ॥ २ ॥ ते  
तुनेकालनश्रान्येकांतोदुःखकवसुखम् ॥ अनाघतेनवयवेकुत पूरणखदने ॥ ३ ॥

यास्यादस्ति ॥ भीयदीविषयापरिस्मरतिभाषादंविषयाणितोषाविषयसस्पर्शात्तेशीतोष्णायुनभावनमयुकसुरवदुःखहेतव ॥ अथावासुरयतइतिस्पर्शा शब्दात् ॥ शीतोष्णपद  
णभुशरुत्थापय ॥ यथारतिपीत्येसुखदुःखदुःखत्वेनेपुन शिथिरिभेपरीतेइतिनिविषया सुखदुःखरूपत्वात् ॥ पृषदुःखहेतुभ्यस्वर्यतन्निन्धारणोपायमाह ॥ नीत्स्तिक्ष्णस्वेति ॥  
निक्षोक्तिकेत्वाप्यस्याप्युपलक्षणम् ॥ तथाचविद्येयुविरम्यस्व अपियुयुतिक्षिप्त्वेत्यथ ॥ २ ॥ यथासुखात्तद्विरागतक्षिप्त्वात्तामाह ॥ तेविति ॥ नेमाभा स्थर्शाभ्यतेसुख  
दुःखेवा चकाराप्यथैव ॥ एकालन अहमपूणानतदसंभवात्सामान्येनअत एवधोपादित्यर्थ ॥ किंविषयममधनपुत्रादिसपदापूर्णाहमितिभारत्या आभिमानिकसुखतद्वि  
याथाप्यसपथयत्स्वद्विनेहमितिदुःखस्यस्थाषा अपितरवयवेपूरणखदनासंभवइरनिविषयतेइत्यह ॥ अनाघतेइति ॥ ३ ॥

यस्यस्पर्शानाविषयाणांभावाणामिन्द्रियाणांवाख्यानामाख्यासत्यताप्रतीतिःसंस्थिताउपशान्ताभवतिसमात्रास्पर्शभ्रमात्मकोजीवोधीरस्यास्तीतिधीरस्तत्त्वदर्शीसमदुःखसु  
 खोभूत्वाअसृत्वायकल्पतइत्यर्थः ॥ ४ ॥ नन्वप्रियादुःखादयःकथस्यप्रतिकूलवेदनीयतास्वभावजस्युर्योनेसयाःस्पुस्तत्राह ॥ सर्वत्वादिति ॥ निरतिशयानदैकरसस्यात्मनए  
 वसर्वत्वादेतेदुःखादिभेदाः शोभनाभेदाःसुभेदाःप्रियतमधनपुत्रादिभेदाइवसांस्थितानप्रतिकूलवेदनीयताभज्जने प्राक्तनेनतुप्रातिकूल्यस्वभावोनासदूपाइत्यर्थः ॥ ५ ॥ तदेवस्फुटी  
 कृत्यसमर्थयति ॥ मनागपीति ॥ ६ ॥ नन्वसदपिदुःखाद्यात्मन्युत्पद्यते असत्एवस्वकारणसमवाय स्वसत्तासबधआद्यक्षणसबधोवाउत्सत्तिरितिकणभक्षाक्षचरणायुक्तिप्रति  
 क्षिपति ॥ नासतइति ॥ असतोदुःखादेर्भावःसत्तानविद्यते सतःअभावःअसत्ताचनविद्यते ॥ स्वभाववैपरीत्यायोगात् वाचारभणादिश्रुत्याविकारमात्रस्यासत्त्वनिश्चयात् ॥ न  
 संस्थितास्पर्शमात्राख्यामात्रास्पर्शभ्रमात्मकः ॥ समदुःखसुखोधीरःसोमृत्वात्वायकल्पते ॥ ४ ॥ सर्वत्वादात्मनश्चैतेसुभेदाःसंस्थिताइ  
 व ॥ असदूपास्त्वसदूपकयंसोढुनशक्यते ॥ ५ ॥ मनागपिनविद्यतेसुखदुःखेतुसर्वशः ॥ सर्वत्वादात्मतत्त्वस्यसत्ताकथमनात्मनः ॥ ६ ॥  
 नासतोविद्यतेभावोनाभावोविद्यतेसतः ॥ नास्येवसुखदुःखादिपरमात्मास्तिसर्वगः ॥ ७ ॥ सत्त्वास्त्वमतीत्यक्ताचैतयोर्जगदात्मनोः ॥  
 त्यक्तानकिंचिन्मध्येचशेषेवद्वपदोभव ॥ ८ ॥ नदृष्यतिसुखैरत्मादुःखैर्लयातिनोऽर्जुन ॥ दृश्यद्वेकतनात्मापिशरीरांतर्गतोपिसन्  
 ॥ ९ ॥ जडंचित्तादिदुःखस्यभाजनंदेहतांगतम् ॥ नचैतास्मिन्क्षतेक्षीणोकिंचिदेवात्मनःक्षतम् ॥ १० ॥ जडंदेहादिदुःखादेर्यादिकंभांक्तु  
 संस्थितम् ॥ तन्मायाभ्रममेवांगविद्धावोधवशोरिथितम् ॥ ११ ॥ नकिंचिदेवदेहादिनचदुःखादिविद्यते ॥ आत्मनायत्पृथग्भूतकिंके  
 नातेनुभूयते ॥ १२ ॥

नुसर्वविकाराणामसत्त्वेपिहायन्यतमविकारानालिगितप्रकतिमृदाद्यदर्शनात्तस्याप्यसत्त्वेशून्यतापरिशेषःकिनस्यादितिचेन्न ॥ विकारेष्वनुगतसद्वृत्तेर्निर्विषयत्वायोगेनविकारा  
 सत्त्वेपिशून्यपरिशेषानापत्तेः ॥ यद्विनदप्यसदेवस्यात्ताहिंघटःअसत्पटःअसन्नित्येवान्ववरस्यत् सत्सादित्येवचानुवर्ततेअतस्तन्मात्रमेवपरिशिष्यते ॥ यस्तुविकारेषुसदिदमिभ्यभि  
 मानःसोधिष्ठानसत्तानुवेधोदेवनस्ततइतिसुखदुःखादिनास्येवेत्यर्थः ॥ ७ ॥ जगत्तःसत्त्वमतिनिरतिशयानदात्मनःअसत्त्वमतिचल्यक्तातयोर्जगदात्मनोर्मध्येअंतरालेउभयसंघट  
 नानिभित्तमनस्तमश्चातितुच्छमितिचल्यक्ताशेष्यतइतिशेषिश्रदात्मानस्मिन्बद्धपदःभ्रतिष्ठतोभव ॥ ८ ॥ दृश्यानिहर्षणलान्यादीनिसाक्षितयापश्यतीतिदृश्यदृक् ॥ नहिदृश्यास्ते  
 दुग्धर्माभाविनुमर्हतीतिभावः ॥ ९ ॥ किन्तहिंदुःखहर्षादिभाजनतत्राह ॥ जडमिति ॥ एतस्मिन्चित्तादौ ॥ १० ॥ इदंचित्तादिघटितजीवरूपम् ॥ ११ ॥ १२ ॥

सधिरार्षः

यदिरु ॥ स्वरदायोन्मथानिरतस्तनसम्भोर्धनैर्बधिनरपति ॥ अथदृष्टतकथयाभीत्यन्वय ॥ १३ ॥ १४ ॥ कीदृश सवोधस्तमाह ॥ विव्यगिति ॥ विभ्विवक्पूर्णास्त्रीष  
 ॥ १५ ॥ अथबाधापयकाठे ॥ १६ ॥ कलवावर्थायावच्छब् ॥ कालार्थानाहदृष्टमास ॥ सदसूदूर्भाभावाभावविकर्मो ॥ १७ ॥ १८ ॥ त्वत्करिव्यभाष्यगुरुवास्त्रीहिणीक्षया  
 लभापप्रलर्णवृष्टिर्गत अनुभावास्तनाशुद्धस्त्रीषत्रलमयुर्धत्स्य ॥ १९ ॥ २० ॥ नूनत्स्वनिष्येननकिषनजागतीक्षारिद्रपभूत्वा ॥ खडवातोगुहापरिच्छिनोवायुर्  
 यदितद्वययाम्भ्यनतेनैवातोविनश्चति ॥ भ्रातिर्दुं खमवोधोत्थासम्भ्ययोधेनभारत ॥ १३ ॥ यथारज्ज्वामहिभयवोधान्भश्चत्यवोधज  
 म् ॥ तथदृष्टादृष्टादिधोधानश्चत्यनोधजम् ॥ १४ ॥ विष्विविभ्रमजवक्षननश्चतिनजायते ॥ इतिसत्यपरविद्विबोध परमणुपस ॥  
 ॥ १५ ॥ वक्षानुधातरगत्यकिंचिद्व्याविलीयते ॥ वक्षान्वर्त्तसुरस्ययवक्षैवासिनिरामयम् ॥ १६ ॥ यावत्कालक्रियादेशास्त्वमहसैन  
 याद्व ॥ वक्षणीवपरिस्पटानात्रल सदसूदूर्भो ॥ १७ ॥ जाहिमानमदर्शोकभयमीहासुखासुखे ॥ द्वैतमेतदसद्रूपमेक सद्रूपवान्भव ॥  
 ॥ १८ ॥ पुरुषान्नाहिणानाचस्वयणानुभवानना ॥ वक्षणाद्युहितशुद्धवक्षवक्षमयकुरु ॥ १९ ॥ असंविदन्सुरवदु खंलाभालाभौजया  
 जयो ॥ शुद्धवक्ष्यनांगच्छवक्षान्विस्त्वहिभारत ॥ २० ॥ लाभालाभसभामूत्वाभूत्वा नूननकिंचन ॥ खडवातइवास्पदीप्रकृतकार्यमा  
 चर ॥ २१ ॥ यत्करोपियदश्रासियज्जुहोपिटासियत् ॥ यत्करिप्यसिकोतेयतदाभोतिस्थिरोभव ॥ २२ ॥ यन्मयोयोभवत्यत सतदा  
 न्नात्यसशयम् ॥ वक्षसत्यमवाभुत्ववक्षमत्यमयोभव ॥ २३ ॥ अनपेक्षफलवक्षभूत्वावक्षेतिभावितम् ॥ क्रियतेकेवलकर्मवक्षज्ञेनय  
 यागतम् ॥ २४ ॥ कमण्यपरमयपभ्यत्यकमणिचकर्मय ॥ सशुद्धिमान्मनुष्येपुसवाक तत्क्षरर्मकृत् ॥ २५ ॥ माकर्मफलहेतुर्भूमतिस्  
 गास्त्यमणि ॥ योगस्य कुरुकमणिगिस्तात्यक्काधनजय ॥ २६ ॥

१ ॥ २१ ॥ सवकिपाणांमूर्त्तवतिनिष्ययस्यैयमेवमवर्णानित्यारथेनार ॥ यदिति ॥ २२ ॥ यन्मय पदाकारचित्त ॥ २३ ॥ अपेक्षायाअभाव-अनपेक्षम् ॥ अर्थाभावेव्य  
 र्थाभाष ॥ सवकामोपरमलरूपत्परमपुरुषाय स्वयभूत्वाकेषदृष्टयाचेष्टाक्षयप्रभृतिभावनायाधितकर्मीकयते ॥ २४ ॥ ययुमाप्रकमण्युक्तरीत्याअकमनिक्प्रियप्रक्षपरय  
 स्वयमभिप्रलभिषाधिष्यारयतिशाक्षकमअवरधकनभ्यपरयनिसुद्विभाक्निवेकीसपृषधस्यरूपत फलत्तश्चकल्लपूर्णकमकरोतीकल्लकमकुरुत्कोषद्विरित्यर्थ ॥ २५ ॥  
 कमण्डलानिर्वाभादीनिदृशन्मदस्तिनिमित्तानियस्यारथाधिधोभाषु ॥ अकमणिपामकमाकरणधितेसगआसक्तिभाषुत्तयोगस्य-भागुत्कसिद्धिसमदृष्टिपतिवित ॥ २६ ॥

१ मुद्यान्वर्त्तकनागच्छप्रक्षारित्यस्वरभारतनिषाटनित्य



मूढान्तत्त्वदृष्टीप्रमादम् ॥ २७ ॥ २८ ॥ मौर्ख्यं उक्तप्रमादस्थितेसत्यवश्यमासक्तिर्भवेदेवततोऽनर्थपरपरत्यर्थ ॥ २९ ॥ तत्त्वदर्शनाप्रमादं तु निरासकेभ्यनएवाकर्तृतासिद्धान्ती  
 त्याह ॥ परमिति ॥ ३० ॥ तेनचभूमिकाकमाद्विदेहकैवल्यान्तसिद्धान्तीत्याह ॥ अकर्तृत्वादिति ॥ ३१ ॥ अकार्यप्रमादान्निषिद्धचकुर्वन् ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ सव्यथसक्तियोपि  
 सअव्ययतामक्रियताम् ॥ ३४ ॥ अलब्धस्थलाभोयोगोलब्धस्यपालनक्षेमस्तदुभयार्चिताभून्व्य ॥ ३५ ॥ त्यक्तसर्वकर्मणोमानसविषयासगसत्वेदांगिकएवससन्त्यासइ

कर्मासक्तिमनाश्रित्यतथानाश्रित्यमूढताम् ॥ नैकर्ममप्यनाश्रित्यसमस्तिपुत्रयास्थितम् ॥ २७ ॥ त्यक्त्वाकर्मफलासंगानित्यतमोनि  
 राश्रयः ॥ कर्मण्यभिप्रवृत्तोपिनैवकिंचिकरोतिसः ॥ २८ ॥ आसक्तिमाहुःकर्तृत्वमकर्तुरपितद्भवेत् ॥ मौर्ख्यस्थितेहिमनसितस्मान्मो  
 र्ख्यपरित्यजेत् ॥ २९ ॥ परंतत्वज्ञमाश्रित्यनिरासकेर्महात्मनः ॥ सर्वकर्मरतस्यापिकर्तृतादेतिनक्वचित् ॥ ३० ॥ अकर्तृत्वाद्भोक्तृत्वम  
 शोक्तृत्वात्समैकता ॥ समैकत्वादनंतत्वंततोब्रह्मत्वमातंत्तम् ॥ ३१ ॥ नानातामलमुत्सृज्यपरमात्मैकतांगतः ॥ कुर्वन्कार्यमकार्यंचनैव  
 कर्त्तात्वमर्जुन ॥ ३२ ॥ यस्यसर्वसमारंभाःकामसंकल्पवर्जिताः ॥ ज्ञानाग्निदग्धकर्माणंतमाहुःपंडितंबुधाः ॥ ३३ ॥ समःसौम्यःस्थि  
 रःस्वस्थःशांतःसर्वार्थानिस्पृहः ॥ यस्तिष्ठतिससव्यग्रोप्यलमव्यग्रतांगतः ॥ ३४ ॥ निर्द्वंद्वोनित्यसत्वस्थोनिर्योगक्षेमआत्मवान् ॥ यथा  
 प्रासानुवर्तीत्वंभवभूपितभूतलः ॥ ३५ ॥ कर्मोद्वियाणिसंयम्ययआस्तेमनसास्मरन् ॥ इंद्वियाथान्विमूढात्तामिथ्याचारःसउच्यते ॥ ३६ ॥  
 यस्त्विंद्वियाणिमनसानियम्यारभतेर्जुन ॥ कर्मोद्वियैःकर्मयोगमसक्तःसविशिष्यते ॥ ३७ ॥ आपूर्यमाणमचलप्रतिष्ठंसमुद्रमापःप्रवि  
 शंति यद्दत् ॥ तद्वत्कामायप्रविशंति सर्वशशांतिमाप्नोति न कामकामा ॥ ३८ ॥ ॥ इ० वा० वा० दे० मोक्षोपायेषु० नि० पू० अर्जुनोपा  
 ख्याने आत्मज्ञानोपदेशानामचतुष्टयंचाशःसर्गः ॥ ५४ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७४ ॥ ॥ ७५ ॥ ॥ ७६ ॥ ॥ ७७ ॥

त्याह ॥ कर्मोद्वियाणीति ॥ ३६ ॥ समनस्केद्वियनिग्रहवतोयथाशास्त्रव्यवहरोपि फलासगत्यागात्सन्धासफलमस्त्वेवेत्याशयेनतंप्रशंसन्नाह ॥ यस्त्विति ॥ ३७ ॥ तस्मान्निर्मु  
 द्दितसर्वोद्वियस्यसन्धासिनएवसर्वकामोपरमात्परमपुरुषार्थानान्यस्येत्युपसहरति ॥ आपूर्यमाणमिति ॥ यद्दत्तआपोनद्यआपूर्यमाणसमुद्रं प्रविशतितद्भावमापन्नावर्त्तियतेत  
 द्ददचलेब्रह्मणिप्रतिष्ठाप्यस्यतसन्धासिनसर्वकामाभिध्यात्वबुद्धिबाधितविषयासतप्रविशत्यात्मन्येववर्त्तियतात्ममात्रतामापद्यतेसएवसर्वानर्थशान्तिलक्षणभोक्षमाभोतिनतुका  
 स्यतइतिकामाविषयास्तकामनशीलइत्यर्थ ॥ ३८ ॥ ॥ इति श्रीवासिष्ठम० तास्यर्षप्रकाशेनि० पू० चतुष्पचाशसर्ग ॥ ५४ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७४ ॥ ॥ ७५ ॥ ॥ ७६ ॥ ॥ ७७ ॥

रहनरोप्यनाशात्मानुदरस्वप्नोन्मम ॥ मूर्धोन्नत्यादिशाग्राचात्यास्रलुनेत्यप्रवधपथे ॥ १ ॥ शुज्यतइति शोभादेहधारणहेतुषोन्नपानादपतेपांसत्यागनकुयात् ॥ हितमितमेध्या  
 शनापुपादधारित्यर्थ ॥ भोगानाभार्धार्धानांतसोषवसपादनव्यसनितां धनकुयात् ॥ तष्टाभालाभादिपुष्टसमेवस्थातव्यमित्यर्थ ॥ १ ॥ एवदेहत्माभाधानापिनकार्येत्याह ॥  
 अनात्मनीति ॥ प्रधात्सनिजम्भाद्विक्रियास्वभावे ॥ २ ॥ ३ ॥ उतेक्यैर्धर्मैर्धर्मैर्निदृश्रीयतेइतिश्रुतिप्रमाणयन्नाभिमानिकपरिपदएवशार्णार्तादेवधर्माणामात्मनिप्रसजक  
 स्तस्यागनुराणतारिप्रसक्तिरित्याह ॥ नहीति ॥ अचिन्तात्मादेहादिपरिपदनिमित्ताच्चिन्ताद्विष्यददृश्यव्य ॥ कर्मणिमुदाहरी ॥ ४ ॥ मौर्य्यस्थितेअक्षनापन्ने ॥ ५ ॥

॥ श्रीभगवानुवाच ॥ नकुर्याद्भोगसत्यागंनकुर्याद्भोगभावानम् ॥ स्यात्वव्यसुसभेनेवययाप्रामानुवर्तिना ॥ १ ॥ अनात्मन्यात्मतां  
 देहमाभावयमवात्मनि ॥ आत्मन्येवात्मतांसत्यभावाभावरूपिणि ॥ २ ॥ देहनाशेमहावाहेनकिंचिदपिनश्यति ॥ आत्मनाशोहिना  
 श्च स्यान्नचालमानश्रुतिप्रव ॥ ३ ॥ नहिशीर्यत्यधितात्मत्यक्तसर्वपरिग्रह ॥ कर्मण्यभिप्रवृत्तोपिनेवकिंचित्करोतिस ॥ ४ ॥ आस  
 त्तिमाहु कर्तृत्वमकतुरापितद्वेत् ॥ मौस्यस्थितेहिमतसितस्मान्मौर्य्यपरित्यजेत् ॥ ५ ॥ परतत्वन्नमाश्रित्यनिरासकेर्महात्मन ॥ सर्व  
 कभरतस्यापिकवताटतिनधश्चित् ॥ ६ ॥ अविनाशमनाद्यतमात्मानमजरविदु ॥ नश्यत्यात्मेतिदुर्वोधोमातवास्त्विहदु खद ॥ ७ ॥  
 नतथापरिप्रश्रुतिविदित्वात्मनउत्तमा ॥ पश्यत्यनात्मनात्मनस्वमात्मन्यात्ममानिन ॥ ८ ॥ अर्जुनउवाच ॥ एवंचोच्चिजगन्ना  
 यमुदानामपिमानद ॥ देहनाशसमुत्पन्नेइधनपुनर्किंचन ॥ ९ ॥ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ एवमेतन्महावाहेनकिंचिन्नश्यति  
 चित् ॥ आत्मवास्त्यविनाशात्माकिंतस्यकविनश्रुति ॥ १० ॥ इदंनष्टमिदयुक्तमितिमोहश्चमाहृत ॥ अन्यत्तयानपश्चाभिर्वध्याश्रीतनय  
 यथा ॥ ११ ॥

तयोत्पायमाह ॥ परमिति ॥ ६ ॥ ७ ॥ मयाश्रालानरयतीत्येवमकोणनपरिपथति ॥ कुनोपपरयप्रि यतलेआत्मन्येवआत्ममानिन स्वमात्मानमनात्मदेहादिकपनपरयतीत्य  
 ध ॥ ८ ॥ नष्टवशंतिमूर्धोदेहात्पान्ममुत्पायपयनुनामतथाचितेयात्न्याशेआत्मनोशोनस्त्वनेतिभ्रमणानिनर्ण स्यादित्यर्जुन शकन्ते ॥ एवंचेदिति ॥ इष्टमिधतममवर्जुनर्कचन  
 नष्टम् ॥ इष्टमितिपाठयथापरदृष्टिगम्यम् ॥ ९ ॥ इष्टापत्त्याभावाभ्यरिहुरिति ॥ एवमेतदित्यादिना ॥ १ ॥ कथमोहोदेहनाशपुष्पलाभादेरनर्थत्वमर्थत्वधातेपांतमाह ॥ इद  
 मिति ॥ युक्तदृष्टम् ॥ स्वमपिपुष्यमरणजम्भमपादत्तयाद्विष्यवशादेरनिश्रुतिभावाः ॥ ११ ॥

अतएवसतोऽसत्त्वविरोधान्मदेहादेःसत्त्वमितिप्राणुक्तमित्याह ॥ नासतइति ॥ उभयोःसदसतोः ॥ सत्सेवेवअसदसेवेनत्वभावविपर्ययइतिअंतोनिर्णयस्तत्त्वदर्शाभिर्दृष्टोन्नमूढे रि  
 ल्यर्थः ॥ १ २ ॥ एवमस्तत्तद्विनाशिराशितदसदेवेतिनासतोबधुदेहादेर्गुद्धेनाशेकश्चदनर्थइत्याशयेनाह ॥ अविनाशीतिद्वान्ध्याम् ॥ १ ३ ॥ १ ४ ॥ अद्वयत्वाद्दिनाशका  
 प्रसिद्धेरपिनात्मनाशप्रसक्तिरित्याह ॥ आत्मेति ॥ १ ५ ॥ एकत्वकारणसच्छब्दवाच्यद्वित्वकार्यमसदहनतयोर्मध्यमातरमधिष्ठानसन्मात्रम् ॥ १ ६ ॥ एवमपरिच्छिन्नस्यात्म  
 नोमरणादिपरिच्छेदइत्यादिभेकोहेतुरित्यर्जुनपृच्छति ॥ तदिति ॥ तत्तर्हि ॥ क्रिकताकेनहेतुनाप्राप्ता ॥ स्थितिर्नियति ॥ तस्यांचस्थितौस्वर्गःसुरवनरकोटुःस्वर्चाकिकतौ

नासतोविद्यतेभावोनाभावोविद्यतेसतः ॥ उभयोरपिदृष्टौतस्त्वनयोस्तत्त्वदर्शिभिः ॥ १ २ ॥ अविनाशितुतद्विद्विचेनसर्वमिदंततम् ॥  
 विनाशमव्ययस्यास्थनकश्चिकर्तुर्महीति ॥ १ ३ ॥ अंतवंतद्विमेदहानित्यस्योक्ताःशरीरिणः ॥ अनाशिनोप्रमेयस्यतस्माद्युद्ध्यस्वभारत  
 ॥ १ ४ ॥ आत्माचैकोस्तिनद्वित्वमसतःसंभावःकुतः ॥ अविनाशस्त्वनंतोसौसतोनाशो नविद्यते ॥ १ ५ ॥ द्वित्वैकत्वपरित्यागेशोपंचत्यरि  
 शिष्यते ॥ शांतंसदसतोर्मध्यंतदस्तीहपरंपदम् ॥ १ ६ ॥ अर्जुनउवाच ॥ ॥ तन्मृतोस्मीतिभगवान्किंकृतातुष्टुणांस्थितिः ॥ कथंस्थि  
 तौचलोकानांतौस्वर्गनरकौप्रभो ॥ १ ७ ॥ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ ॥ भूमिरापोनलोवायुःखंमनोबुद्धिरवच ॥ एतत्तन्मात्रजालात्माजी  
 वोदेहेषुतिष्ठति ॥ १ ८ ॥ सकृष्यतेवासनयारज्ज्वेवपशुपातकः ॥ सतिष्ठतिशरीरांतःपंजरविहगायथा ॥ १ ९ ॥ सकालदेशतोदेहाज्जर्ज  
 रत्वमुपागतात् ॥ वासनावशतोयातिष्ठक्षपणाद्रिसोयथा ॥ २ ० ॥ श्रोत्रंचक्षुःस्पर्शनंचरसनंध्राणमेवच ॥ गृहीत्वैतानिसंयातिवायुर्ग  
 धानिवाशयात् ॥ २ १ ॥ वासनावस्वमेवास्यदेहोनेतरयुक्तिजः ॥ क्षीयतेवासनात्यागोक्षीणेभवतितपदम् ॥ २ २ ॥

॥ १ ७ ॥ एतेभ्योभूतेभ्यःसमुत्थायतान्येवानुविनश्यतीतिश्रुतितात्पर्येणभगवान्प्रसाधत्ते ॥ भूमिरिति ॥ पचभूतमात्रानिर्भूतमनोबुद्ध्यादिघटितव्यपिसमापिस्यूलसूक्ष्मेदेहता  
 दात्म्यापत्तिरेवपरस्यजीवभावःसएवजन्ममरणमुखदुःखादिभ्रमनियतिनिमित्तमित्यर्थः ॥ १ ८ ॥ तस्यविष्विभ्रदेहपरिपहेतत्तदनुकषयैवैविच्येचनिमित्तमाह ॥ सइति ॥ १ ९ ॥ पूर्व  
 देहादेहतारामनेपिवासनैवनिमित्तमित्याह ॥ सइति ॥ २ ० ॥ आशेतअस्मिन्नित्याशयःपूर्वशरीरपुण्यादिवचतस्मात् ॥ २ १ ॥ अतएवास्थस्यूलेदेहोपिवासनात्मकएवचिरानु  
 वृत्त्यास्थौल्यभमइत्याशयेनाह ॥ वासनेति ॥ क्षीणोलिगेतत्परमपदस्ययमेवभवति ॥ २ २ ॥

परपालसुतेरीवात्पताहितआपुट अपवाधासमाधार्त्तोरहृत्-रंणपरमात्मनाअवच्छेदप्रतिबन्धभावाभ्यर्द्दिगुण्येनमन्त्रेशावापुट अभिषक्तभूत्वत्यथ ॥ मायार्पूठजा  
 लिकपुरुषापयान्नेषाम्प्रतिहृत ॥ यमभरमाहिर्मात्तिकमण्यण् ॥ २६ ॥ प्रोषणस्यु स्वरान्धेतिपुक्तनद्विहणोति ॥ अक्षरत्वभावाति ॥ स्वभावात्प्रोषणरार्की  
 ॥ २७ ॥ तदवलोकरणप्रसिद्धमित्याह ॥ हेहृदति ॥ २५ ॥ २६ ॥ तद्विधाकारोभूताकारोषापयप्रथयस्तिन्यस्तिन्वेहृदेशकालभोभ्यापकारेअथतिष्ठतेमोऊकाट्टोद्गा  
 नितशासनाप्रक्षतिगतभाकारपरयति ॥ २७ ॥ अत्यदेहृत्स्वनारोप्येवमसम्भरण्य ॥ अथवाशुभमवेहृदन्तारातवसत्त्वचभापरय ॥ यथाशुभुमेनकिचित्परयतिनद्वित्यर्थ ॥ २८ ॥  
 प्रतिपोषिनाशासनाकषित्वेनप्राधानामथितारुशास्त्रमेवाहिसर्गाधारभ्यकुम्भमित्याह ॥ यर्धवेति ॥ आहिसर्गेहृत्पुंस्त्वेनएगुसर्गेगुगवाभ्यापकारेगुभावनयापूर्वसर्गानुभवधा  
 वासनावान्परगुपेभूत्वभ्याभ्यतियोगिणु ॥ जीवोभ्रमभरामारोमायागुरुपकोयथा ॥ २३ ॥ अक्षस्वभावानविलोच्छरीराद्वासना  
 वश ॥ जीवोपृथीवात्सयातिपुण्याद्गधमिवानिल ॥ २४ ॥ देशेनिस्यदाभेतिजीविकैतियनिर्गते ॥ निस्यंदावयवांमंगशातवातइव  
 हुम ॥ २५ ॥ अचेष्टेदभेदादिदोपरायात्यदृश्यताम ॥ सतइत्युच्यतेतददेशोविगतजीवित ॥ २६ ॥ सर्जाव प्राणमूर्त्तिं खेचञ्जयञ्जावति  
 ष्ट ॥ तंतस्ववासनाभ्यासात्पश्याकारमाततम् ॥ २७ ॥ अयदेहोहिजीवेनत्वसन्नेवावलोकित ॥ अस्यनाशोत्वमप्येवपश्यमावासु  
 पुसवत् ॥ २८ ॥ यथैवपश्यत्याकारोक्षेपानाशांस्यैवस ॥ आदिसर्गेभावनयाकिलैव्वेवविभावाव ॥ २९ ॥ क्षाटित्युद्रवकालेहियथ  
 यादृश्यतेपुर ॥ आनिपातदेवास्याअविनाभासिदिविद ॥ ३० ॥ प्राक्तनवासनामूलंपुरुषार्थुनजीयते ॥ यन्ननाद्यतनेनाशुल्यस्त्वनाच  
 तनयथा ॥ ३१ ॥

सनयंविभावतोषिभावनायावशादेवकषितगतनुग्रहवायादायकुलात्प्रकियिनिर्मितम् ॥ किन्तेतिश्रुतिपुराणप्रसिद्धी ॥ २९ ॥ ननुत्ससिकालेअगद्वासनामयमिथ्या  
 भूतमकुस्त्रियनिकाळत्त्वर्थकियासमर्पणात्सर्वअनीनसस्यतानुप्रधाच्चक्षालवमेवेत्याराक्याह ॥ क्षाटितीति ॥ उत्ससिकालेक्ष्माटिप्रथमक्षणेयथयादेहृत्पटाद्विषयमिथ्याभूतसत्यथा  
 पुरादृश्यतआविनारातदेवतथात्वभावेयमभयतिनत्वभावात्तरेअकते ॥ अस्यासदधिष्ठानभूतायास्तद्विधनाभासिद्वेषेयथोत्पन्नरूपस्थितिहेतुत्वास्त्विविधिनभावेनेप्रासनाया  
 अक्षरानाच्चतिग्राह ॥ ३० ॥ देशायाकाराणांशासनामयत्वमकुत्किमतलपाह ॥ प्राक्तनमिति ॥ अशुप्रधासनाकषित्येदेहायाकारस्यशुभासनाभ्यासमसूतब्रह्माकारेत्यास  
 मूलनाशकत्त्वमितिग्राह ॥ पुरुषार्थेनप्रधानमननादिपुरुषयप्रथमअतिनेनारवधाकारक्षानेनकीयतेवाच्यते ॥ अथनेनप्रयाप्यित्वादिपक्षेनसत्तनमयायतनमधर्मानुष्ठानयथा  
 क्षीयतेतद्वद ॥ अथनेनशुभेनसत्तनयायतनरूपयुत्पयानास्येतेतद्वदितिवा ॥ ३१ ॥

ननु बहूनां ज्ञानाय यतमानानां प्रयत्नः प्रबलाभिः पूर्वतनकामक्रीधादिवासनाभिर्विनाशयमानोदृश्यत इति नोत्तरत्वप्रावृत्त्ये हेतुरिति चेत्तत्राह ॥ यत्पूर्वति ॥ धर्मार्थकाममोक्षेषु मध्ये  
 यत्पूर्वममायुपरुषार्थं आवश्यक इत्यभिनिवेशेन दृष्टं स एव पूर्वोत्तरप्रयत्नयोर्विशेषांशो जये प्रयोजकः ॥ तथा च तेषामोक्षाभिनिवेशमायाद्भोगाभिनिवेशादाढ्याच्च पराभव इति भा  
 वः ॥ ३२ ॥ अतएव शास्त्रोपेयप्रयत्ने दृढाभिनिवेशः कार्य इत्याह ॥ अपीति ॥ ३३ ॥ तन्माद्ये पूर्ववासनावैचित्र्यात्सुखदुःखानर्थपरंपरासर्वतोदुर्वारिवेत्याशयेनाह ॥ नरकेति ॥  
 जरुष्टमोहवी अनाद्यज्ञानमूढबुद्धिः ॥ ३४ ॥ तमेवाशयमज्ञो जन्तुरनीशोयमात्मनः सुखदुःखयोः ईश्वरप्रेरितो गच्छेत्स्वर्गवानरकतुवेति व्यासवाक्यादिप्रसिद्धकारणोत्तरसदेहनि  
 रासेन स्फुटजिज्ञासुरर्जुनः पृच्छति ॥ नरकेति ॥ जगतः स्थिते निमित्तस्यास्य जीवस्य ॥ ३५ ॥ नहेत्वतरसभावनीयमेश्वरकामकर्मादीनामपि वासनानुसारेणैव सुखदुःख

यत्पूर्वपुरुषार्थेन दृष्टो बलवता क्षणात् ॥ पूर्वोत्तरविशेषांशः स एव जयति स्फुटम् ॥ ३२ ॥ अपि स्फुटति विविधाद्भौवातिवाप्रलया निले ॥ पौ  
 रुषं हि यथाशास्त्रमतस्याज्यंनधीमता ॥ ३३ ॥ नरकस्वर्गसर्गादिवासनावशतो भितः ॥ प्रपश्यति चिराभ्यस्तं जीवो जरुष्टमोहधीः ॥ ३४ ॥  
 ॥ अर्जुन उवाच ॥ ॥ नरकस्वर्गसर्गादिसंभ्रमे पुजगत्पते ॥ किमस्य कारणं बहिर्जीवस्य जगतः स्थितेः ॥ ३५ ॥ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ ॥  
 स्वप्नोपमानातेन हेश्रेयसे वासनाक्षयः ॥ चिराभ्यासवशात्सौदासंसारभ्रमकारिणी ॥ ३६ ॥ ॥ अर्जुन उवाच ॥ ॥ किमुत्थादेव देवेश  
 क्षीयते वासनाकथम् ॥ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ ॥ मौर्ख्यं मोहसमुत्थानात्सनात्मन्यात्मभावना ॥ आत्मज्ञानान्महाबोधाद्विलयं याति  
 वासना ॥ ३७ ॥ भावितान्मासिकौतेयसस्य विज्ञातवानसि ॥ अयं सोहं जनाएते मयोतित्यज वासनाम् ॥ ३८ ॥ ॥ अर्जुन उवाच ॥ ॥  
 वासनाविलये जीवो विलीनो भवति स्वयम् ॥ यो हि यस्तत्तयोच्छूनस्तन्नाशास्तविलीयते ॥ ३९ ॥

प्रापकत्वाद्वासनैवासाधारणं चिराभ्यासनिहृदासत्यतिहेतुरिति तदक्षयएव परमपुरुषार्थान्नासर्वप्रयत्नैः कार्य इत्याशयस्फुटीकुर्वन् भगवानाह ॥ स्वमेति ॥ शास्त्रीयप्रयत्नविना  
 चिराभ्यासवशात्सौदास्यमोपमानावासनैवयेन हेतुना ससारभ्रमदायिनीतेन हेतुना तत्त्वज्ञानाभ्यासेन समूलवासनाक्षयः श्रेयस इत्यन्वयः ॥ ३६ ॥ वासनामूलं ज्ञानुका मोर्जुनपृ  
 च्छति ॥ किमुत्थेति ॥ अज्ञानमेव तन्मूलज्ञानादेव समूलतन्नाश इति भगवानाह ॥ मौर्ख्येति ॥ ३७ ॥ तत्र विचारादात्मस्वरूपपरिचयस्येदं तस्मादाढ्यान् देह तस्माद्विषयव्यादिष्वह  
 ममेति वासनाक्षयमात्रकर्मव्यपारेशिष्यत इत्याह ॥ भावितेति ॥ ३८ ॥ ननु वासनामयमेव लिङ्गस्य तिविबो जीवस्तदुत्थस्तस्य वासनाक्षये क्षय एव स्यादित्यनर्थयैव तत्त्वज्ञान  
 वासनाक्षयश्चेत्याशयेनार्जुन शकते ॥ वासनाविलये इति ॥ विलीयते विनश्यति ॥ ३९ ॥

जन्मन परमान्द्विभासलक्षणपरमपुरुषायास्त्यमरणस्य आत्यंतिकानथनारास्त्येषकोभाजनतामेतनकश्चिद्विलक्षणयाभ्यास्थेयम् ॥ प्रसिद्धजन्ममरणेनप्राप्तं नत्स्यस्य  
समूलधासनानाशेतत्सक्यमाधात्सुधापरपथाननुगणत्याच ॥ ४ ॥ भवेद्यदेयोयद्विप्रतिद्विषमाभससारीजीवसद्यर्षिवाक्न्योभूतमाधापीनजन्मादिवेशकालभेदभिन्नइत्य  
भ्युपगतस्यात् मतेर्वाक्येनैवपरमाथत शुद्धमद्वनयात्साधिषयापविहितत्वत्कर्मजनानत्सात्यन्येवजीवजगद्वेककल्पनयाससतीवतदेवशास्त्रीयमध्यगणादिप्रयत्नेनसतत्त्वबुद्ध्या  
सशासनानिर्वाचिभ्युपत्यस्यभावेभक्तिघटतेसास्त्यमुक्तिरितिधीतसिद्धान्जन्मनकश्चित्त्वदुष्साधितोषद्वत्याशयेनभाग्याभूसमापसे ॥ स्वयमित्यादिना ॥ ४१ ॥ अनाप्यत्तमन  
स्यार्थीनम् ॥ ४२ ॥ साधसमूलधासनानुक्तिपाषण्डधाराणश्रीरन्मुक्तिरितिप्रसिद्धाद्वैष्वल्यपाप्यनुभाविदुःशाक्येतिनमुक्तिकलभाजिषशयकापदत्याशयेनाह ॥ कीवन्नेवेति ॥  
॥ ४३ ॥ सधमोक्षानकभक्तिनबासाविषयगोचरवार्थित्येवालभ्यैकत्वाम्भानेनेवेत्यारायेनाह ॥ यदिति ॥ ४४ ॥ उक्तसमाधानसंक्षिप्यापसहरति ॥ इवर्शनस्येति ॥ स्वभा  
जीवविलयमायातदशकालान्यथारुतौ ॥ कोसौभाजनतामेतिजन्मनोमरणस्यच ॥ ४० ॥ ॥ श्रीभागवानुवाच ॥ ॥ स्वयकल्पितस  
कल्पमालमरुपयदाविलम् ॥ तदेववात्मनाकारजीवविद्धिमहामते ॥ ४१ ॥ अनायत्तमसंधल्पमालमरुपयद्व्ययम् ॥ प्रवोधाहासना  
मुक्तन्मोक्षविद्धिभारत ॥ ४२ ॥ जीवन्नेवमहायाहोतत्वब्रह्मयथास्थितम् ॥ वासनावागुरोन्मुक्तोमुक्तइत्यभिधीयते ॥ ४३ ॥ योननि  
दासनानूनसवधमपररोपिस ॥ सर्वज्ञोप्यभितोषद्पजरस्योयथाखण ॥ ४४ ॥ दुर्दर्शनस्यगगनेशिविपिच्छिकेवसूक्ष्मापरिस्फुरति  
यस्यजुवासनांत ॥ मुक्तःसएवभवतीहहिवासनैववधोनयस्त्यननुतत्स्यएवमोक्ष ॥ ४५ ॥ ॥ इत्यार्षेवांवा०दा०दे०मांक्षोपायेपुनि०  
पु०अजुनोपास्थानेजीवतत्त्वनिर्णयानामपथपचाशतमसर्ग ॥ ५५ ॥ ॥ श्रीभागवानुवाच ॥ ॥ इतिनिर्वासनत्वेनजीवन्मुक्त  
याजुन ॥ अतशीतलतामेत्यथधुदुखमलत्यज ॥ १ ॥ जराभरणानिशकआकाशविशदाशय ॥ त्यक्तेयानिष्टसकल्पोवीतरागोभवा  
नय ॥ २ ॥ प्रवाहपतितकार्यनिर्दिकचिपयथागतम् ॥ कुरुकायाणिकर्माणिनकिञ्चिद्दिहनश्चति ॥ ३ ॥  
यापिहितत्वदुर्दर्शनस्यअनयस्यक्षयामेवैशतममाणस्ययस्यपरमात्मनोगगनेर्देवजालिकिशिविच्छिकेवनानाममदायिनीसूक्ष्मधासनाभ्रतपरिस्फुरतिकीवजगत्कारेणपथ  
नेसपथुक्राधिकारिशरीरेरेवांतनयप्राप्योत्सन्नतत्संज्ञानक्षमूलधासनाद्यथान्मुक्तोभवति ॥ इहास्मिभ्यरमात्मनिभनुपत समूलाबासनेष्वथलतास्यएवमोक्षश्चेत्यर्थ ॥ ४५ ॥  
॥ इतिप्राधासिष्ठमंता प्र०नि पू०पथपचारोत्तमसर्ग ॥ ५५ ॥ ॥ १ ॥ ॥ श्रीरन्मुक्तिप्रतिष्ठांस्तिन्वजुनायोपरिस्थते ॥ चिस्तत्त्वजगदुपमन्थिष्वधिसतर  
र ॥ १ ॥ यथुदुस्त्वपुष्यपथुदुखम् ॥ १ ॥ २ ॥ यदाहपतितिशिष्टप्यद्वारापरपरामतकार्यमवसरयकसंख्यमिदुद्धमनयानिवापरयकानियागदानादीनिकर्माणि कुरुनकार्यित्तेनत  
रवर्णोपस्यसतिस्तिय ॥ ३ ॥

स्वस्य धर्मरूपमेव ॥ सा प्राप्तिस्त्रा जीवन्मुक्तता तथा तादृश्येन देहे वेदाभावात्प्रागहूपत्यर्थ ॥ ४ ॥ ५ ॥ सुपुत्रादवत्यात्मनि त्रिसकल्यास्तिष्ठतीति सुपुत्रस्थाः सुपुत्रात्मानविशेषे  
 षस्वस्य ज्योतिरात्मभावशेषात् स्फुरति ॥ ६ ॥ अन्यदपि सुपुत्रिसाम्यजीवन्मुक्तस्य लक्षणं स्तीत्याह ॥ स्थिरामिति ॥ ज्ञानबाधितत्वात्तुच्छेभ्यद्द्वियार्थेभ्यो विषयेभ्यः स्वतः प्र  
 यत्नविनैव व्यावृत्तानां द्वियाणियस्य हृदि हृत्स्थे परमात्मनि मनसा सह स्थिरा निश्चला सा स्थितिर्भैकरस्येन स्थैर्यमायाति ॥ यथा कूर्मस्य शिरःपादाद्यंगानि अल्पेपि विक्षेपे स्नाटित्येवा  
 तः प्रविशति तद्वत् ॥ सतथा विद्यो जीवन्मुक्ताव्यवहारकाले जगत्प्रथतीति चेन्मनोराज्यपरिकल्पितनिर्भ्रान्तिकचित्रवैचित्र्यवदेवेति प्रदर्शना  
 यजगत्सर्वमासर्गात्मनोरचित्चित्ररूपेण वर्णयितुमुपक्रमते ॥ विश्वात्मनीति ॥ चित्तलक्षणश्चित्रकर्तृशिरात्प्राधिष्ठाने आत्मनि तथा तेन तेन सर्वजनप्रसिद्धानतवैचित्र्येण विभ्रं

प्रवाहपतितं कर्म स्वमेव क्रियते तु यत् ॥ जीवन्मुक्तस्वभावो यं सा जीवन्मुक्ता तथा ॥ ४ ॥ इदं कर्म त्वजामोदमाश्रयामीति निर्णयः ॥ मूढ  
 स्य मनसोरूपं ज्ञानिनस्तु स मास्थितिः ॥ ५ ॥ प्रवाहपतितं कर्म कुर्वतः शांतचेतसः ॥ जीवन्मुक्ताः सुपुत्रस्थाः स्फुरंत्यत्र सुपुत्रवत् ॥ ६ ॥  
 स्थिरा संस्थितिमायाति कूर्मांगानिव सर्वशः ॥ इन्द्रियाणीन्द्रियार्थेभ्यो हृदि यस्य स्वभावतः ॥ ७ ॥ विश्वात्मनितया विभ्रं कालत्रयमयो दि  
 तम् ॥ अभित्तित्रिजगच्चित्रं कुरुते चित्तचित्ररुत् ॥ ८ ॥ व्योम्नि व्योमात्मकमपि प्रस्फुटं दत्तिवार्त्ताभिः ॥ चित्तचित्रकरेणादौ चित्रं चित्रं  
 वितानितम् ॥ ९ ॥ पश्चाद्भित्तिः कृता व्योमरूपा चासावहो भ्रमः ॥ अपूर्वैवातिमायेयं लणकुड्यमयो शुभा ॥ १० ॥ नमनागपि भेदोस्ति  
 स्फुटमप्युपलब्धयोः ॥ इमाया उपलक्ष्यंते भित्तयश्चित्तचित्रजाः ॥ ११ ॥

कर्त्तव्यमभित्तिभिस्तिरहितत्रिजगच्चित्रं कुरुते इत्यन्वयः ॥ ८ ॥ व्योम्नि अज्ञानाकारे व्योमात्मकमज्ञानमात्रस्वरूपत्वात्स्थितुमयोप्यमपि साभासातः करणवृत्तिलक्षणवार्त्तिका  
 भिः प्रस्फुटमभिव्यक्तचित्रमद्भुतचित्रवितानितविस्तारितम् ॥ ९ ॥ अद्भुतत्वमेव प्रसिद्धचित्रवैधर्म्येण दर्शयति ॥ पश्चादिति ॥ समटिमनसासत्यसकल्पत्वात्सकल्पसमकालमेव  
 जगच्चित्रं कृतततः पश्चाद्भित्तिस्तदाधाराः कृता व्योमरूपा अमूर्त्तकारा रूपा चित्रधारणे अयोव्येवेत्याश्रयं अतएवायं भ्रम इत्यर्थः ॥ अहो भ्रम इति पदयो रर्थं क्रमात्प्रचयति ॥ अपू  
 र्वेवेत्यादिना ॥ इयं विरचनार्थपूर्वैव अतिशयितामाया अतिमाया वृणकुड्यमिवात्म्यं तमसारापि धातं दृशाशुभा ॥ १० ॥ आश्रयान्तरदर्शयति ॥ नमनागपीति ॥ मत्सिद्धेषु चित्रे  
 षु चित्रेभ्यो भिन्नाभिन्तयो भवन्ति इमास्तुयाश्चित्तचित्रजा व्योमादिभित्तय उपलक्ष्यंते तासास्फुटमप्युपलब्धयो राधायोश्चित्तत्वाविशेषान्मनागपि भेदोनास्तीत्याश्रयं  
 मित्यर्थः ॥ ११ ॥

अहोप्यमदस्यप्रादृत्यशप्रपव्यममदस्यशप्रपचयति ॥ व्योमदत्यादिना ॥ तामनश्चिभरष्वनाभ्योऽभ्युत्पतमाअत्यासासत्यदतिपावत् ॥ हेतामरसलोचन ॥ तषक्षणिकस्व  
 मजागपट्टटतमाह ॥ क्षणेनेति ॥ पाटिकाया-पद्योभाग-क्षण ॥ १२ ॥ आत्मानतसात्कार्यजगत्तथास्वमवशेषनम-युत्पमसहेषेत्यर्थ ॥ कुनलहिजानानासत्यताप्रतीतिस्त  
 माह ॥ चिरतनेति ॥ चिरानुवृत्तत्यावित्यर्थ ॥ किलेतिनेदतत्प्रमितिद्वयनाय ॥ १३ ॥ किनाहिनस्वतमाह ॥ किञ्चित्ति ॥ चिन्मेष्यातिकल्पितपदार्थकानेयमस्यसकन्मत्वका  
 लमपदिनास्यवगतक्षनालोक्षितेनत्ततःअट्टेनत्वज्ञानात्कार्कस्याद्यपि नस्यारोहेत्यर्थ ॥ यनुषसताविकालक्रमेणबाल्यायवस्थाक्रमेणपञ्चावधिकारक्रमेणवाआलोकेना  
 द्यक्रियासाम्यलक्षणमप्यह्याप्याहाराकसत्यत्वमसिद्धतत्त्वदर्शनलक्षणेनालोकेनविलीयते ॥ यथासौरालोकेनदृश्यमानशरदृश्यमवलनेनैवशोष्यमाणविलीयतेतद्वद्वि  
 व्योमःशून्यतमाविद्वितात्तामरसलोचन ॥ क्षणेनचेतसियथाभ्रतीलोकक्षयोदयी ॥ १२ ॥ आत्माजगतयैवेदंसवात्याभ्यतरनम ॥  
 चिरतनमनोरान्ययत्तस्मात्किलसत्यता ॥ १३ ॥ किंत्वनालोकितेपिस्यात्सत्यनास्येवविभ्रमे ॥ क्रमेणालोकत सत्यमालोकेनविली  
 यते ॥ १४ ॥ दृश्यमानमपिक्षामंशरदीषाभ्रमद्वलम् ॥ चित्तचित्रकृतश्रित्रेसंस्थिताश्रित्रञ्चपुञ्जिका ॥ १५ ॥ भित्त्यभावादानाकाराद्यहि  
 सिभुवनार्ठिका ॥ नता सतिनवासित्वकिंकेनपरिरोप्यते ॥ १६ ॥ रोधरोधकसमोहत्यक्वाशेविललांभव ॥ प्रवृत्तिरेवनव्योष प्रवृत्ति  
 श्वैवस्वात्मिका ॥ १७ ॥ अत कालकियाकुन्धकलादिविमलंनम ॥ चित्तसस्ययथाचित्रसरूपमखिलात्मकम् ॥ १८ ॥ व्योम शून्यत  
 मंविद्वितयेदमखिलजगत ॥ चित्तमित्तीकृतचित्रञ्चच्चित्रञ्चक्रेणतत् ॥ १९ ॥ सर्वशून्यतयाव्योषोमनागपिनमिप्यते ॥ यथाप्रकचत  
 श्रित्तेजगन्निमाणसक्षयो ॥ २० ॥ क्षणेनेवतयेवमीभुविस्थवितिविद्विहे ॥ अद्यक्षीणामनोरान्येनानानुभवनात्मनि ॥ २१ ॥

विपराणाश्चय ॥ १४ ॥ एवमनश्चिभस्ययानिनामत्वेनयथुषधाद्विभेभागातिभ्ययुक्तमित्याह ॥ चित्तेत्यादिना ॥ १५ ॥ परितरोप्यनेहृष्यते ॥ १६ ॥ रोधरोधकसमोहृष्य  
 यानकल्पमद्युक्तशोकमातिभ्यमितिपावत् ॥ स्वेभ्रमाकारो ॥ यतोव्योमश्चिभवाकारास्यथादिवसत्तिरवनाति यागुमाति भासिकीप्रवृत्ति साचरवात्मिकाह्रमाकाराहृष्यैव  
 ॥ १७ ॥ कलाश्चिभरष्वनाकौरालआदिवशादीश्चिभ्यमश्राद्यद्विमलंनमोक्षीष यथाचित्तसस्यमनाराज्यश्चिमखिलप्रपञ्चालकमपियुत्पत्तान्मम स्वरूपतयापरिदृश्यमान  
 मपिजगद्योभ्युत्पतममित्युसरोप्याश्चय ॥ १८ ॥ इशानीमज्ञानाश्चिदेवश्चिभकस्तिन्मनुनमिस्तिरित्युषेक्षणपिपुत्पत्तयेषपर्यवस्यतीत्याह ॥ चित्तेति ॥ १९ ॥ तन्मापिभनोर  
 प्यश्रौक्षिकजगदेवदृष्टादित्याह ॥ यद्येति ॥ २० ॥ तद्वनानामुषवनात्मिनोएवमेक्षणमादित्तयोहेनपरिकल्पिमाहव्यपानक्याद्याहिकक्षणमभ्युत्पत्तयेवोपेणाम्नीत्या ॥ २१ ॥



ननुक्षणभावितमोहेनकथमनाथानकल्पविस्तीर्णसंसारलक्षणमनोराज्यकृतं चाह ॥ असेदेवेति ॥ यथाअसतोपिजन्मादिकरणेभनःशक्ततथाक्षणस्यकल्पीकरणेपिवलवत्स  
 मर्थमित्यर्थ ॥ २२ ॥ क्षणकल्पीकरोत्येतत्तत्असदुत्पादयतीत्येतच्चाश्रयमल्पमेव ॥ यस्मात्ततोपिवहुआश्रययदसदपिजगत्सत्कुरुतेइतीदृशभनःसामर्थ्यादेवेयंजगद्भूतितरुथि  
 तेत्यच्यय ॥ २३ ॥ तदेवाह ॥ क्षणेनैवेति ॥ २४ ॥ एवनिर्वाणेनित्यमुकेआत्मन्यथस्तत्वास्वतिभाभावतोजातत्वात्तुच्छनिमेषमयक्षणिकमप्युत्थितजगदजानद्भिःअत्रेदंश  
 एवसर्वाथातैर्वज्रसारतादुरुच्छेदताकल्पिता ॥ २५ ॥ साचनयुक्त्याह ॥ प्रतिभासेति ॥ अविदिताकृतेअज्ञाततत्त्वस्यात्मन इदजगत्सतिभासविपर्यासोन्यथाप्रतिभासस्तावन्मा  
 त्रम ॥ इदंशस्यास्यप्रवृत्तावध्यारोपेन्द्रितौबाधेवाकावज्रसारतानकाचिदित्यर्थ ॥ २६ ॥ स्थितस्यहिनिरासेप्रयत्नापेक्षाइदनुकदापिनस्थितमेवेत्याह ॥ चित्तचित्रकृतदिति

क्षणभावितमोहेनकल्पनापरिकल्पिता ॥ असदेवमनोराज्यं कर्तुं शक्यं यथामनः ॥ २२ ॥ क्षणस्य कल्पीकरणे तथैव बलवन्मनः ॥ क्षणं  
 कल्पीकरोत्येतत्तच्चात्यंकुरुते बहु ॥ २३ ॥ असत्सत्कुरुते क्षिप्रमितीयं शान्तिरुत्थिता ॥ क्षणेनैव मनोराज्यं प्रतिभातं स्वभावतः ॥ २४ ॥  
 यद्विचित्रात्मतदिदं जगज्जालमिति स्थितम् ॥ सर्गो निर्वाणनिष्ठत्वादिमेषमयमुत्थितम् ॥ २५ ॥ प्रतिभाभात्त्रतोत्रैव कल्पिता वज्रसार  
 ता ॥ प्रतिभासविपर्यासमात्रं ह्यविदिताकृतेः ॥ २६ ॥ प्रवृत्तौ वानिवृत्तौ वा कैवसावज्रसारता ॥ चित्तचित्रकृतश्चित्स्थं जगच्चित्रं कदा  
 स्थितम् ॥ २७ ॥ अकुड्यमप्यरंगाद्यमिदं स्कारमिवाग्रतः ॥ अहेनुचित्रं निभित्तिचित्रमुज्ज्वलमुत्थितम् ॥ २८ ॥ सुरंजनं जगदिति स्फु  
 रदंष्ट्रिविलोभनम् ॥ नानातमोमधीलेखनानातेजोशुरंजनम् ॥ २९ ॥ नानाकल्याणावयवं नानारागानुरंजितम् ॥ नानादृष्टिविलासा  
 द्यं नानानुभवलोचनम् ॥ ३० ॥ नानाग्रहोप्रकचनं नानाकाराग्रपश्चिमम् ॥ व्योमनीलसरः फुल्लताराचंद्रार्कपंकजम् ॥ ३१ ॥ विचित्र  
 रचनोद्युक्तमेघालीपत्रमंजरी ॥ प्रकोष्ठकाभिलिखितसुरासुरवृत्तिकम् ॥ परमालोकमंकोलयुवताकाशकुड्यकम् ॥ ३२ ॥

॥ २७ ॥ विनास्वकारणसामयीतः स्वतश्चासदप्यग्रत स्फुरतीत्याश्रयमित्याह ॥ अकुड्यमिति ॥ रंगाश्विबलेखनसाधननीलपीतादिरगद्रव्याणि ॥ २८ ॥ कथं पुरं स्थिततदा  
 ह ॥ सुरजनमित्यादिना ॥ सुष्ठुरजयत्यासजयतीति सुरजनम् ॥ दृष्टिग्रहणमिन्द्रियमनाद्युपलक्षणम् ॥ २९ ॥ कल्यास्तदगणुगादीनिचावयवायस्य ॥ ३० ॥ सूर्याद्यास्ता  
 दिकालेषु नानाकारेअपराश्रिमं प्राचीप्रतीव्यौयस्मिन् ॥ तत्रचित्रपद्मवनादिवर्णयति ॥ व्योमंत्यादिना ॥ ३१ ॥ शरदादिकालभेदेनविचित्ररचनाभिः उत्कर्षयुक्तामेघाली  
 लक्षणाः पत्राणि मज्जयाश्रयस्मिन् ॥ लोकत्रयलक्षणेषु प्रकोष्ठकेषु चित्रकोष्ठभेदेषु अभितोलिरिवताः सुरासुरमनुष्यलक्षणाः पुत्रिकायस्मिन् ॥ परमउल्कद्योयश्चद्रसूर्याद्यालोक  
 स्तल्लक्षणेनमकोलेनसुधालेपेनयुवतेवविराजमानतायस्यतथाविधमाकाशलक्षणकुड्यभित्तिर्यास्मिन् ॥ ३२ ॥

इदानीं यत्कां विवदन्टीति धीमपुत्रिकां परिकल्पयणायति ॥ आकाराद्येत्यादिषु धिभिः ॥ चपलेन कायकेन चित्तकलक्षणो न चिप्रकभासाधिष्ठानमसाकारोपवर्धयधप  
 यानामगमपटुसंगामनोद्वेगानदीपुत्रिकारचिता ॥ प्रतिमानवनबोम्भपशादिनीबुद्धिरेवकोमुष्योरगोवृत्त्यशालापस्या ॥ वृत्त्यशालामवीपस्यानीयस्यसाक्षिर्धैर्यस्यस्यकै  
 रिवस्त्वोद्विर्बलयादिभिर्बुद्धिर्बुध्याभरणोपरिगारजितान्भकारितालोकायया ॥ वृत्त्यशोधभावावित्तासादिलीजामिराकुला ॥ २३ ॥ पुनस्तान्मेधविरिनादि ॥ तद्व  
 दमभर्तृदमसहसार्कसमनभिर्नित्युराणोक्तैर्हेममयसलाहबेधावलाटवाअगलनिकायस्या ॥ यनामेयापृषकशायाशायस्या ॥ धर्मार्थकायाथानिधिनियमितानिभ्यावन्नानि  
 ययास्तथाविधेयवृत्तिनिश्चिन्ताशास्त्रबोधेयस्या ॥ पातालभालानिसमपतालानिजठजानुजपागुल्फपादपाज्यर्गुलित्वपसमावयवकीचरणीयस्या ॥ उन्नतार्मानितयोय  
 स्या ॥ २४ ॥ मन्नारिनाहुषपृष्टयनयपासपर्या ॥ सल्लगुणलक्षणकसकाहताभ्यामुन्नताभ्यां विवेकैरेतय्यकुशाभ्यांरुहतीअगपटियस्याम् ॥ सुभ्यालैशोपादिभिर्वैष्टिमही

आकाशपरचित्ताप्रतिभैकरंगामुन्धानजघ्नयमनोहरुरुत्रिकेय ॥ चिन्मात्रचक्रपरिरजितसर्वलोकालीलाकुलाचपलचित्तकश्चिन्मक  
 न्या ॥ २३ ॥ इमावर्तांगलतिकायनकेशपाशाश्चद्राकलाचनविद्यालनदृष्टलोका ॥ धर्मार्थकामविनियन्तशाश्ववशापातालजालच  
 रणान्तभुनितया ॥ २४ ॥ वसैरुद्रहरिषाहुचतुष्टयांयासत्वावर्तानतकुचस्फुरदगपदि ॥ सुभ्यालवेष्टितमहीतलपयपीठापनीकृता  
 चलमहाभुवनोदरीष ॥ २५ ॥ राश्यधकारचपललहरास्त्रिष्वेष्टातराकरालतुलकापविततपक्ति ॥ ष्वचक्षुर्वदशविधातुलभूतजातरो  
 मीधनाप्रलपवादकटधपुष्पा ॥ २६ ॥ जौवांनितानगगनएवकृताविधिनाभ्योमालिकाचिरविलक्षणाच्चिन्नकर्त्ता ॥ चित्तेनचिन्नपरिक  
 मविदाप्रितोर्कानानावित्तासवलित्तावरपुत्रिकेति ॥ २७ ॥ ॥ इ० वा० वा० दे० मोक्षोपायेगुनिर्वाणप्रकरणेपु० अर्जु० चित्तवर्णनं  
 नामपट्टपचाशसग ॥ ५६ ॥ ॥ ५३ ॥ ॥

नलभयकाकारवीठशसनयस्या ॥ योरोचनाकल्प्यादिनानाभणपमरचनस्थानीयाः म्नाश्वलाभेर्दजानिभवादिनानाभर्णवर्तनायस्मिस्तथापिधमहाभुवनमध्यलोकेप  
 यउरत्यस्या ॥ १ ॥ राश्यधकारस्यनेठमदक्षिणांकराणलक्षणयक्षपलत्सतद्वरतिअनुरत्ययनयतिष्वधद्राकलक्षणार्क्षिषेष्टायस्या ॥ परिधिमुदेवदतपक्तिप्रस्था ॥ भुवनमे  
 दानुपरात्रिधमपुत्रपरस्तार्षिसदशाभूतजातमभामिर्भवंद्रोर्माचनयस्या ॥ तपुभूतेषुमसिद्धाभूतभुवमगद्विप्रलयधाराएवसर्वतभ्रसारितसद्बुद्धिकेसरत्साच्छेन्नृणाधैराभ्यसदासना  
 धीगभ्यापायकलाधायाल्लिकरबभालापुष्पाप्ययस्या ॥ १६ ॥ औघेनप्यष्टिसमपत्यासनाअस्थिता ॥ चिप्रस्यपरिकर्माणिउपकरभूतानिचिषिषधासनाकामकर्मणि  
 र्वदधिप्रामादितयाविधनअनुरागारिदरेविससत्पानांविषाण्यकपार्थिनियांसमर्धेनचिन्नेनइतिपुत्रवर्णनरूपालोकोलक्षणवर्णुत्रिकत्वाविधेयानिचिद्वगनपृषकतेरपुस  
 हार ॥ २७ ॥ ॥ इति श्रीवासिष्ठध० गीतस्यप्रकारोनिर्वाणप्रकरणेपु० पट्टपचाशसग ॥ ५६ ॥ ॥ ५३ ॥ ॥

जायतेवयादृष्ट्यासयोनिर्वासनमनः ॥ सुखाद्व्यात्मशेषश्चाट्टिरुपदिश्यते ॥ १ ॥ तत्रप्राग्दर्शितांजगत्याश्रयतादृष्टिभेवप्रथमंवासनारौशिल्योपयोगितयावर्णयति ॥ इद  
 मिति ॥ अभिसौनिराश्रयएवमनसाजगदाकारकलनारपूर्वजगच्चित्रजायतेपश्चात्तदगताभूतभुवनात्मकविराङ्गितिसदाधारतयाकल्प्यमानाउदेति ॥ व्यष्टिसमूहस्वसमष्टिवि  
 राजोव्यव्यधीनकल्पनत्वाद्वापश्चादुदयः ॥ १ ॥ अत्यतमसावितरूपत्वादियंमायाअसमावितस्वचविरुद्धत्वादित्याशयेनप्रसिद्धानादशमायाभुदाहरति ॥ मयमिति ॥ तु  
 व्याफलुतुवम् ॥ फलेलुक् ॥ तत्किलजलेमग्निरालुप्तुनाइतियथास्वमेद्रजालादावेवांपपद्यतेतद्वदित्यर्थः ॥ २ ॥ आस्ताजगच्चित्रस्याश्रयता तस्मिन्शून्यात्मनिचिह्नोभा  
 स्मनस्तवाहोदयस्तोप्याश्रयंभूतइत्याह ॥ चित्तस्थिति ॥ ३ ॥ यदितुजगत्यपिचिह्नोयताभेवपश्यसितर्हिसादृष्टिरेवपर्यवसन्तेत्याश्रयंभवेत्याह ॥ सर्वमिति ॥ ४ ॥ दीर्घसस्तिति  
 श्रीभगवानुवाच ॥ इदंविद्विमहाश्रयंमर्जुनेहहियत्किल ॥ पूर्वसंजायतेचित्रंपश्चाद्भित्तिरुदेतिहि ॥ १ ॥ अभित्तावुस्थितेचित्रेदृश्य  
 तेभित्तिरातता ॥ अहोविचित्रामायेयंमभ्रंतुबंधिशिलासुता ॥ २ ॥ चित्तस्थचित्रसदृशेव्योमात्मनिजगच्चये ॥ व्योमात्मनस्तेकिमियमहं  
 ताव्योमतोदिता ॥ ३ ॥ सर्वव्योमरुतंव्योम्याव्योमिवितीयते ॥ भुज्यतेव्योमनिव्योमव्योमनिचाततम् ॥ ४ ॥ वेष्टितंवासना  
 रज्ज्वादीर्घसस्तितिदामवत् ॥ वासनोद्वेष्टनेनैवतदिहोद्वेष्ट्यतेर्जुन ॥ ५ ॥ प्रतिबंधंयथादर्शतथेदंद्वस्त्राणिस्वयम् ॥ अगम्यंछेदभेदादेराधा  
 रानभ्यतावशात् ॥ ६ ॥ अनन्यच्छेदभेदादिवस्त्राणिद्वस्त्राणांवरम् ॥ किंकथंकरस्यकनैवच्छिद्यतेवाक्रमिद्यते ॥ ७ ॥ तेनेहवासनाभावो  
 धासंपन्नएवते ॥ योननिर्वासनोनंसर्वधर्मंपरोपिस्न ॥ ८ ॥ सर्वज्ञोप्यतिवद्वात्पापंजरस्योयथाहरिः ॥ यस्यास्तिवासनाबीजमत्य  
 ल्यंचितिभूमिगम् ॥ ९ ॥ बृहत्संजायतेतस्यपुनःसस्तितिकाननम् ॥ अभ्यासाद्बृदिरुद्धेनसत्यसंबोधवद्भिना ॥ निर्दंभंवासनाबीजनभूयः  
 परिरोहति ॥ १० ॥

धमणयन्नतथाविधंतजगच्चित्रंदाभवत्प्रस्तनयावासनारज्ज्वावेष्टिततच्चिह्नोमापीहजगतिवासनोद्वेष्टनोद्वेष्ट्यतइत्यर्थः ॥ ५ ॥ अस्वज्ञानानिरिकोपायदुरुच्छेद्यताप्यधिष्ठा  
 नदाढ्यर्बलादेवनस्तइत्याह ॥ प्रतिबिबमिति ॥ ६ ॥ अतएवब्रह्मानन्यतादर्शनवलादेवजगतःसर्वच्छेदभेदादिव्यवहारायोग्यतादर्शनेनसर्ववासनासमूलमुच्छेद्याइत्याशयेना  
 ह ॥ अनन्यदिति ॥ यदाब्रह्मणिप्रतिभातच्छेदभेदादिव्यवहारजातद्विषयीभूतजगच्चब्रह्मस्त्राणाअनन्यत्वाच्चिदवरमेवतदाकेनकर्वाकरणेनवाकेनप्रकारेणकस्यफलस्यार्थकदेशेका  
 लेवार्कच्छिद्यतेभिद्यतेवा ॥ छेदादिव्यवहारवादानभिस्मातिरिक्तविषयदर्शनादित्यर्थः ॥ ७ ॥ तेनानेनोपायेनबोधान्तेवासनानामपिब्रह्मातिरेकेणाभावःसंपन्नएव ॥ ईदृज्ज्ञाना  
 भावेतुवासनाबोधोदुरुच्छेदएवेतिप्रागुक्तस्मारयति ॥ यइति ॥ ८ ॥ हरिःसिंहोहरितवर्णःशुकोवा ॥ अणुमात्रमपिवासनानस्थाप्या अनर्थसहस्रबीजत्वादित्याशयेनाह ॥ य  
 स्येति ॥ ९ ॥ निःशेषदधम् ॥ १० ॥

दशार्त्विजोर्कोशवेधनटीक्रोपाधिषयुषिकपारिकल्पयणंयति ॥ आकाशाएवेत्यादिषभि ॥ षपलेनकामुकेनष्विसकलक्षणोनष्विमकभास्विध्यानप्रभाकारोएवद्वयधर्म  
 मानाजमवपलसधामनोहरानटीयुषिकारचिता ॥ प्रतिमानधनबोम्पेरातिनीशुद्धिरेषएकमुस्योरगोएत्यशालायस्या ॥ इत्यशालापरीषस्थानीयस्वसाक्षिधैतम्यस्वधके  
 रिसुत्कुर्यप्रतिषिष्यपाहिभिनुमिद्वहस्थाभरणी-परितारजितारमकारितालोकायया ॥ इत्यह्वाभावावबिलासादिलीलाभिराकुला ॥ ११ ॥ पुनलाभेवधिरानदि ॥ हेमेति ॥ तद  
 इममहर्द्वयसहस्राकंसमप्रभामिनिपुराणोक्तेहेममयप्रबलाहेनबाषलाट्टाकागलतिकायस्या ॥ यनायेचाएषकेरायाशायस्या ॥ धर्मार्थकामार्थानिष्विनियमितबोय  
 ययोलपाधिपेयदशिनदशिश्राद्धेवेषेयस्या ॥ पाललआलातिसमपयातालानिकठजानुअंयागुल्कपाद्याष्यार्थमृदिद्वयसमावयवकीचरणोपस्था ॥ उन्मताभूर्निर्गतबोय  
 स्या ॥ १२ ॥ प्रभादिबाहुषण्टयेनउपासमर्था ॥ सत्यगुणलक्षणकामुकाहताभ्याभुननाभ्यादिषेकैरीत्यभ्यक्तुभ्याभ्यारसुक्तीअगयटिर्मस्याम् ॥ सुभ्यालै शेषादिभिर्द्वैतमहै

आकाशाएवचित्ताप्रतिभैकरगामुग्धाजगन्मनोहरगुञ्जिकेय ॥ चिन्मान्वचकपरिरजितसर्वलोकालीलाकुलाचपलचित्तकचिन्नक  
 या ॥ ३३ ॥ हेमाचलंगलतिकापनकेशपाशाचद्राकंलाधनविषालनदृष्टलोक ॥ धर्मार्थकामविनियजिनशाश्रवशापातालजालध  
 रणोन्नतमुनितया ॥ ३४ ॥ वसैद्रुद्रहरियाहुषगुष्टयोभासत्वाटनोन्नतकुवस्फुरदगायधि ॥ सुभ्यालवेष्टितमहीतलपक्षपीठापनीकना  
 चलमहाभुवतोदरीष ॥ ३५ ॥ राश्यधकारषपलत्वहराक्षिचेशाताराकरालगुलकापविततपत्ति ॥ चषचतुर्दशविधागुलभूतजातरो  
 भांषनाप्रलयवादकदधुण्या ॥ ३६ ॥ जीवान्वितागगनएवकताविचित्रार्थोमालिसकाचिरविलक्षणाचिन्नकद्रा ॥ चित्तनचित्रपरिक  
 मविदात्रिलोकानाविलासवलित्तावरगुञ्जिकेति ॥ ३७ ॥ ॥ इ०वा०वा०दे०मोक्षोपायेपुनिर्वाणप्रकरणेपू०अर्जु०चित्तवर्णन  
 नामपट्टपञ्चाश सग ॥ ५६ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥

नलमवपयाकारवीठभासमयस्या ॥ गोरोजानाकसूयादिनानावणपप्रश्नरानस्थानीया-कनाश्रवलावेर्धैअनह्विमवरादिनामावर्णवर्तनायास्तिस्तथाधिधमह्नाभुवनमध्यलोकर  
 धउदरंयस्या ॥ १५ ॥ राभ्यधकारस्यमेठप्रदक्षिणाकारकलक्षार्थयवपलत्वनद्वरतिअनुहरत्यपनयनिषवर्धमाकलक्षणोक्षिष्यटायस्या ॥ पविर्धिपुरेवतनपत्तियस्या ॥ भुवनमे  
 शशङ्गराधिधमगुलपरस्तरासिस्तदाभूतजानमेधादिर्मावर्धोभांषनयस्या ॥ मयुनेपुमसिद्धाभूतभुवनोद्विपलतयाद्याएवसर्वतअसाहितसद्वृद्धिकेसरत्वाच्छ्रोत्रुणधिराम्यसदासना  
 सीनप्याथापकत्वाद्यापारकलिकन्दबालापुण्याणियस्या ॥ १६ ॥ अश्वेनभ्यादिसमभ्यासनाकान्विता ॥ चिप्रस्यपरिकर्षाणिउपकरणभूतानिष्विष्वधवासनाकामकर्माधि  
 र्बद्विभामानितथाधिधनअतएवाशिवादेवविलक्षणाभ्यांशिष्याणाकर्षानिर्वाणसमर्थेनचिसेनदक्षिणवर्णितरुपाधिलोकीलक्षणावगुणिकत्वाधिधाम्निष्विद्वानएवकनेरुपस  
 हर ॥ १७ ॥ ॥ दक्षिणवर्णसिधम०गत्यपमकारेनिर्वाणप्रकरणेपू०इदं चारासव सर्व ॥ ५६ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥

यत्रपटादिस्थूलानामपिवाधस्तत्रपरमसूक्ष्मवासनानां स्थितिरसंभावितैवेत्याह ॥ यत्प्रामाविति ॥ ७ ॥ ८ ॥ रजोरेणु रिवनुच्छाक्षुद्रा ॥ ९ ॥ १० ॥ स्वात्मनिस्वोदरे अखिलं  
 पूरयति प्रसतितथाविधे ॥ ११ ॥ समप्रकारः पूर्णतातद्द्रुपम् ॥ समसैर्जागदाकारैर्वर्जितम् ॥ १२ ॥ हे अर्जुनत्वमतः पूर्णात्मदर्शनादेवाभिमतानाकामानापरिहारो निवृत्तिलक्ष  
 क्षणयामन्नयुक्तया विषयविषयप्रयुक्तविषयविकारूपसदाप्रवृत्तिहेतुमहस्थितिमतःकरणस्यावासनानिपुणमपास्त्विविभवः विगतससारवधोभियास्त्वानिर्धानामभूमिरभयस्यभावो  
 भगवानहमेव भवेति सर्वभगवद्गीतार्थम्यात्रेसप्रहेणोपदेशः ॥ १३ ॥ मौनमुपगम्य पुरस्तात्स्थिते सति ॥ १४ ॥ १५ ॥ गार्डीवधनुर्पत्यसोऽर्जुनः ॥ गांज्यजगात्सज्ञायामिति  
 यस्मात्सौ सर्वपुत्रेभेक्षीणाघटपटादयः ॥ वराकीवांसनातत्रकिं करोतु परेपदे ॥ ७ ॥ यथानलगिरिप्राप्याहिमत्तेशो विलीयते ॥ शुद्धमासा  
 द्यचित्तत्वमविद्यालीयते तथा ॥ ८ ॥ क्वराकोरजस्तुच्छावांसनाभागवधनम् ॥ कूपरितजगज्जालश्चित्तत्वविपुलानिलः ॥ ९ ॥ ताव  
 त्सुरस्य विद्येयं नानाकारविकारिणी ॥ यावन्नसंपरिज्ञातः शुद्धः स्वात्मयमात्मना ॥ १० ॥ सर्वादिश्चदशः क्षीणाः स्वच्छतैवोदितानया ॥  
 नभसीवपदे तस्मिन्स्वात्मस्य खिलपूरणे ॥ ११ ॥ समप्रकाररूपतस्य मग्राकारवर्जितम् ॥ वागतीतंपरंवस्तुकेन नामोपमीयते ॥ १२ ॥  
 विषयविषयविपूचिकामतस्त्वं निपुणमहंस्थितिवांसनामपास्या ॥ अभिमतपरिहारमंत्रयुक्त्या भवविभवो भगवान्भियामभूमिः ॥ १३ ॥  
 श्रीवसिष्ठ उवाच ॥ इति गदितवतित्रिलोकनाथेक्षणामिव मौनमुपस्थिते पुरस्तात् ॥ अथमधुपइवासिताज्जखंडेवचनमुपैष्यति तत्र  
 पंडुपुत्रः ॥ १४ ॥ अर्जुन उवाच ॥ परिगलितसमस्तशोकभारपरमुदयं भगवन्मतिर्गतेयम् ॥ ममतववचनेन लोकभर्तुर्दिनपति  
 नापरिवो धिताज्जिनीव ॥ १५ ॥ इत्युक्तोऽथायगांडीवधन्वासहरिसारथिः ॥ अर्जुनो गतसंदहोरणालीलां करिष्यति ॥ १६ ॥ करिष्यति क्ष  
 तगजवाजिसारथिद्वुतक्षरद्विधिरमहानदीभुवम् ॥ शरोत्करप्रसरमहारजःस्थलीतिरोहितदुमणिविलोचनां दिवम् ॥ १७ ॥ इ० वा०  
 वा० दे० मो० नि० पू० अर्जुनापाख्याने अर्जुनकृतार्थतानामाष्टपंचाशः सर्गः ॥ ५८ ॥ ॥ अर्जुनोपाख्यानं समाप्तम् ॥ ७४ ॥ ॥

॥ श्रीवसिष्ठ उवाच ॥ एतां दृष्टिमवधुभ्यराधवाधविनाशिनीम् ॥ तिष्ठतिः संगसंन्यासवस्त्रसार्पणमयात्मकः ॥ १ ॥

मत्वर्थेव ॥ धनुषश्चेत्यनद् ॥ १६ ॥ सोऽर्जुनो भुवक्षताः गजवाजिसारथयोद्गताः श्रीमन्नवाहिताया सुतथाविधाः शरद्विधिरमहानद्योपस्यातथाविधा करिष्यति ॥ दिवं च शरोत्क  
 रप्रसैर्महाराजो निर्मितस्थल्यचतिरोहितदुमणिः सूर्यस्तद्विक्षणविलोचनयस्यास्तथाविधा करिष्यतीत्यर्थः ॥ १७ ॥ ॥ इति श्रीवासिष्ठम० तात्पर्यप्रकाशो निर्वाण० पू० अष्टपंचा  
 शः सर्गः ॥ ५८ ॥ ॥ ७४ ॥ जीवन्मुक्तपदस्यदाचेत्यमुक्ताचितः स्थितिः ॥ सुस्थिरास्याद्ययादृश्यासादृष्टिरिहवर्ष्यते ॥ ११ ॥ अयविनाशिनी सर्वापक्षयकरीम् ॥ निःसगता  
 लक्षणा यः स न्यास सर्वत्यागस्त्वपदार्थशोधः सर्वजातो ब्रह्मणि वाधलक्षणयद्ब्रह्मार्पणतत्पदार्थशोधस्तद्विभयपरिशिष्टावद्वमहावाक्यार्थसिद्धिदानदैकरसभूमात्मानिष्ठेत्यर्थः ॥ ११ ॥

विद्यमानिवासनाधीजानियस्यथाविषमन ॥ १ ॥ उक्तोपदेशकममुपसहरेन्मजुननिर्वासनस्थितीप्रतिष्ठापयति ॥ शातासेने ॥ हेअजुनत्वउज्जिता आभिताआराधेनत  
 याविषमस्यपावनतरपसिद्धभागवदीतारूपमनुपदेशसम्यगमभ्यगलितमहामनोविमोहसमृत्तिरपगतबभूवधादिहेतोरुत्सांनिवासनात्मनिशातात्मगलितधिसंप्रक  
 शातप्रसन्नरूप अतएवविगतभायानिबाधचरमनिरतास्तिहेत्यर्थ ॥ १२ ॥ इतिश्रीशालिसिधमंगोत्सयप्रकारोनि० पू समप्रधारसमसंग ॥ १० ॥ ॥ ९ ॥ मस्वधो  
 धेनसामिषयासनसामसमभवः ॥ इदोपपाद्यतनेनाप्यजुनस्यकतायता ॥ १ ॥ हेअजुनत्वत्वसावातअनुपहृमपुकेत्वदुपदेशान्मोहसधासनान्माननए ॥ विस्तनकठशामीकर  
 स्वत्वत सिद्धात्सत्त्वस्वस्थगिरिवस्थमि साक्षात्कारोलभ्यातपाद्यसर्वसद्देहीजनाराद्रतबभूवधादिकभूतासद्देह स्थितोस्तिअतस्तत्सावस्थिगिदिययथाशामस्यबहाराकर्म  
 दर्धतुवासनाधीजननिमज्जतिवस्तुषु ॥ सुखदुःखादिपुस्वच्छपस्यप्रभिवामासि ॥ १ ॥ शातात्मविगतमयोज्जिताभिताशोनिर्वाणि  
 गलितमहामनोविमोह ॥ सम्यक्श्रुतमवगम्यपावनतत्तिष्ठालस्यपदतिरेकरातिरूप ॥ १२ ॥ इ० वा० वा० दे० मोक्षोपायेषुनि०  
 पू० अजु० अजुनविश्रातिवर्णनं नामसमपचाशा सर्गं ॥ १५ ॥ अ० ॥ अजुनउवाच ॥ नद्योमोहस्मृतिर्लभ्यात्वस्यसादान्मयाच्यु  
 त ॥ स्थितोस्मिगतसंदेह करिव्येषचनतव ॥ १ ॥ श्रीभागवानुवाच ॥ एतयोयद्विधोधेनसशाताद्धदयस्फुटम् ॥ तच्चित्तशांतमेवा  
 तर्धिसत्वमुपगतम् ॥ २ ॥ अत्रतच्चैत्यरहितं प्रत्यक्षेत्तनामकम् ॥ यत्तरोपविनिर्मुक्तयत्सर्वसर्वतश्चयत् ॥ ३ ॥ नकेचनविदत्येतेतत्प  
 दजागतादय ॥ भूतलाद्गनोद्दीनविहगमभिवोज्यतम् ॥ ४ ॥ प्रत्यक्षेत्तनामाशाशुद्धसकल्पवर्जितम् ॥ अगम्यमेनमात्मानविद्विदूरह  
 शाभिव ॥ ५ ॥ सर्वातीतयदत्यच्छविनाशुद्धस्ववासना ॥ नराकोतिपदंद्द्रुज्जनदृष्टिरणुनिव ॥ ६ ॥

मनाधिपयथावत्तद्वचनकारित्यथास्तिव्यप्याधीत्यर्थ ॥ १ ॥ एवमजुनेनकृतार्थत्वैर्वातेपिसोपद्विष्टतस्वधोधेनसमूलसर्वधासनसामसमुपयतिभिद्रव्यिष्यमृश्रीभागवानुवाच ॥  
 हसयदस्यादिना ॥ तस्वधोधेनद्वयोरामादिहसयोयदिसर्वात्मनाशातास्तत्तर्हिसवासानात्मकाधिभरशांतसंतसत्त्वनिर्वासनत्वमुपगतमितिचिदि ॥ तथाचभूति ॥ यथासर्वेषामुष्य  
 तेकाभायस्यद्विरिभ्रता अयमस्यो० मृगोभधत्वमप्रसक्तसमभृगतमिति ॥ २ ॥ अप्रअस्यसंख्याप्रस्थापामस्यक्षेत्तनात्मकपद्यद्वारेसर्वीनस्वगतस्त्वरोपविनिर्मुक्तद्रव्यचैत्यरहितमवती  
 लिशेय ॥ ३ ॥ जागताम्यसुराहयोःक्षेपनात्मकेचनतस्तदनिश्चिदिति ॥ जन्तमूर्च्छेदरागतम् ॥ ४ ॥ आभासमहाभूतादिप्रयोदराविधयोःप्राबभासकम् ॥ अगम्यमधिष्यपम् ॥ दुरा  
 दुरपस्यनिकटमिब ॥ ५ ॥ तदरानेचमप्यणायप्रभृत्तन्नाधानात्म्यत्तानिदिप्यासनारस्याआधारयकीत्याह ॥ सर्वातीतमिति ॥ चित्तत्वभावात्स्यच्छुभ ॥ आसगत्वाच्छुद्धम् ॥ ६ ॥

१ अर्धनिरपवासानादीकामितिपादोपेक्षितमितिमात्रिटीकाप्रतोषार्थ २ अयमादिशब्दार्थ

यत्रघटादिस्थूलानामपिवाधस्तत्रपरमसूक्ष्मवासनानांस्थितिरसभाविर्तेवेत्याह ॥ यत्रप्रामाविति ॥ ७ ॥ ८ ॥ रजोरेणुरिवतुच्छाशुद्रा ॥ ९ ॥ १० ॥ स्वात्मनिस्वोदरेअखिल  
 पूरयतिप्रसतितथाविधे ॥ ११ ॥ समयाकार पूर्णतत्तद्रूपम् ॥ समसैर्जागदाकारैर्वाँजातम् ॥ १२ ॥ हेअर्जुनत्वमत पूर्णात्मदर्शनादेवाभिमतानाकामानांपरिहारोनिदृत्सस्तद्व  
 क्षणयामत्रयुक्त्याविषयविषययुक्तविबूचिकारूपासदाप्रवृत्तिहेतुमहस्थितिमत. करणस्थावासनानिपुणमयास्वविभव. विगतससारवधोभियासर्वानर्थानामभूमिरभयस्वभावा  
 भगवानहमेवभवेतिसर्वभगवद्गीतार्थस्यातेसपहेणोपदेश ॥ १३ ॥ मौनमुपगम्ययुरस्तात्स्थितेति ॥ १४ ॥ १५ ॥ गाडीवधनुर्न्यस्यसोऽर्जुनः ॥ गाड्यजगात्सज्ञायाभिनि  
 यस्यासौसर्वपूर्वमेदीणापटपटादयः ॥ वराकीवांसनातत्रकिंकरोतुपरेपदे ॥ ७ ॥ यथानलगिरिंप्राप्याहिमलेशोविलीयते ॥ शुद्धमासा  
 द्यचित्तत्वमविद्यालीयतेतथा ॥ ८ ॥ क्वराकोरजस्तुच्छावांसनाभागवंधनम् ॥ कूपरितजगज्जालश्रितत्वविपुलानिलः ॥ ९ ॥ ताव  
 रसुरस्यविधेयंनानाकारविकारिणी ॥ यावन्यसंपरिज्ञानःशुद्धःस्वात्मयमात्मना ॥ १० ॥ सर्वादृश्यदशःक्षीणाःस्वच्छुतैर्वादितानथा ॥  
 नभसीवपदेतस्मिन्स्वात्मन्यखिलपूरणे ॥ ११ ॥ समयाकाररूपतत्समयाकारवर्जितम् ॥ वागतीतंपरंबसुकेननामोपमीयते ॥ १२ ॥  
 विषयविषविपूचिकामतस्त्वंनिपुणमहंस्थितिवासनामपास्या ॥ अभिमतपरिहारमंत्रयुक्त्याभवविभवोभगवान्भियामभूमिः ॥ १३ ॥  
 श्रीवसिष्ठउवाच ॥ ॥ इतिगदितवतित्रिलोकनाथेक्षणमिबमौनमुपस्थितेपुरस्तात् ॥ अथमधुपइवासिताज्जखंडेवचनमुपैष्यतितत्र  
 पांडुपुत्रः ॥ १४ ॥ अर्जुनउवाच ॥ ॥ परिगलितसमस्तशोकभारापरमुदयंभगवन्मतिर्गतेयम् ॥ ममतववचनेनलोकभर्तुर्दिनपति  
 नापरिवोधिताज्जिनीव ॥ १५ ॥ इत्युक्तोत्थायगांडीवधन्वासहरिसारथिः ॥ अर्जुनोगतसंदहोरणलीलांकरिष्यति ॥ १६ ॥ करिष्यतिक्ष  
 तगजवाजिसारथिहुतक्षरहुधिरमहानदीभुवम् ॥ शरोत्करप्रसरमहारजःस्थलीतिरोहितद्युमणिविलोचनांदिवम् ॥ १७ ॥ ॥ इ० वा०  
 वा० दे० मो० नि० पू० अर्जुनोपास्थानेअर्जुनकृतार्थतानामापुपंचाशःसर्गः ॥ १८ ॥ ॥ अर्जुनोपास्थानंसमाप्तम् ॥ १९ ॥ ॥  
 ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ ॥ एतांहृष्टिमवष्टभ्यराषवाघविनाशिनीम् ॥ तिष्ठतिःसंगसंन्यास्वस्वसांपणमयात्मकः ॥ १ ॥

मत्वर्थव ॥ धनुषश्चेत्यनद् ॥ १६ ॥ सोर्जुनोभुवक्षतागजवाजिसारथयोहुता. शीघ्रप्रवाहितायासुतथाविधाःक्षरदुधिरमहानद्योपस्यातथाविधाकरिष्यति ॥ दिवंचशरोत्क  
 रप्रसरैर्महाराजोनिर्मितस्थल्याचतिरोहितद्युमणि सूर्यस्तद्वक्षणविलोचनयस्यास्तथाविधाकरिष्यतीत्यर्थ. ॥ १७ ॥ ॥ इतिश्रीवासिष्ठम० नात्यर्थप्रकाशेनिर्वाण० पू० अष्टपंचा  
 शःसर्गः ॥ १८ ॥ ॥ १९ ॥ ॥ जीवन्मुक्तपदेऽप्यदाचेत्यमुक्ताचिन्त. स्थिति. ॥ सुस्थिरास्याथयादद्यासादट्टिरिहवर्णते ॥ १ ॥ अघविनाशिनीसर्वपापक्षयकरिम् ॥ निःसगता  
 लक्षणायाःसन्त्यास सर्वस्यागस्तपदाथशोध. सर्वजातोब्रह्मणिवाधरुक्षणयद्ब्रह्मर्षणतत्पदार्थशोधस्तदुभयपरिशिष्टारवडमहावाक्यार्थसिद्धिदानदैकरसभूमात्मानिद्वेत्यर्थः ॥ १ ॥

यस्मिन्सर्वस्थितं यत् सर्वसर्गं यत् सर्वसर्गं सवतस्य यत्कालप्रयोगे पृथक्त्वानिस्वयंप्रथमयोगिनित्वा परतन्त्रेधात्मानविद्धिनपरिच्छिन्नस्वभावात्मन्यथ ॥२१॥ सर्वप्रपञ्चसिद्धि  
 भावाद्दूरस्थमपि सर्वांतरत्वात्सर्वस्यादूरस्थम् ॥ पृथक्कारावत्त्वयगमपितस्त्वभातिवत्तत्त्वस्तुपर्याप्तमेव ॥ इत्थसप्तप्रकारेणापितदेवैकमस्ति नान्यवित्तिसिद्धेत्यपरिच्छिन्नरूपेणा  
 पितस्मिन्सिद्धसिद्धितस्तस्यस्तस्यत्तर्पुत्रसत्तामभावापिनत्वात् न्येण ॥ एवसतिर्भक्तवपरिच्छेदाभिमानेनसंप्रबापरिच्छिन्नसन्माप्तस्त्वमसिअत्परिच्छेदसशयोभवेत्यर्थ ॥३॥ द्वि  
 त्पथोद्विषयात्मनारूपविवर्किभिन्नभूयत एकवित्ततद्वित्तपतिर्द्वितितेत्वात्तर्पुत्रपञ्चितनिर्मित अपरवचित्ततद्वित्ततद्विपयाणामागमापायादिसबावस्थासाक्षिसिद्धिपुत्रम  
 निनिमित्तमितेन्द्र तदुभयमपिचत्वेनसर्वेयापिपुटयाचविनिमुकचेत्तरमपरप्रक्षीवसपत्न्यमितिसिद्धीत्यर्थ ॥ ४ ॥ साधेत्यसवयवविनिर्मुक्तसविसिस्थिति ॥ यतीवाचानिबर्धतद

यस्मिन्सर्वयत सर्वय सर्वसर्वतश्चय ॥ यश्चसर्वमयोनित्यमात्मानविद्धितपरम् ॥ २ ॥ दूरस्थमप्यदूरस्थसर्वगतस्थमेवच ॥ तस्य  
 सत्तामवानोपितेदेवास्त्यस्तसशय ॥ ३ ॥ यत्सवेपयनिर्मुक्तसवेदनमनिर्भितम् ॥ वेत्यमुक्तवचिदाप्तासतद्विद्धिपरमपदम् ॥ ४ ॥ सापरा  
 परमाकाष्टासादृशाद्गजुत्तमा ॥ सामहिर्षांश्चमहिमागुरुणांसातथागुरु ॥ ५ ॥ सआत्मातच्चविज्ञानंसशून्यवक्षतत्परम् ॥ तच्छ्रेयस  
 शिवभात सावियासापरास्थिति ॥ ६ ॥ योयमर्तश्चित्तरात्मासवतुभवरूपक ॥ यत्रस्वदेतसर्वाणिस्वात्मद्रव्याणिसत्तया ॥ ७ ॥ सज  
 गत्तिलतलात्मासजगद्गदीपकः ॥ सजगत्पाटपरस सजगत्पशुपालक ॥ ८ ॥ सर्ततुर्भूतमुक्तानांपरिप्रोतद्धदपर ॥ सभूतमरिच्यौपा  
 नापरमार्तादृशातातया ॥ ९ ॥ सपदार्थपुपदार्थत्वंसतत्त्वंपदनुत्तमम् ॥ ससतोवस्तुन सत्वमसत्ववासत स्वत ॥ १० ॥ य स्ववित्तिविवि  
 त्नेणस्वयमात्मेवलभ्यते ॥ सर्वेष्वजगद्भावाअविचारेणचारव ॥ ११ ॥ अविद्यमाना सद्भावाविचारविशरारव ॥ अहमादौजग  
 ज्जालेभियथाभ्रमभराम्बति ॥ १२ ॥ कोनुभूत्वानुयधामिदन्तिकथमवापधी ॥ आद्यमध्यातमानानिसकल्पकलनान्यहम् ॥ १३ ॥

स्यादस्मृतिवोक्ताअनरोक्तपरात्पराया परमाकाष्ठा ॥ महिष्नामहृत्त्वानाम् ॥ गुरुणामाभ्यानांपरमागुरु ॥ नात-परमस्तीत्यर्थ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ शैवसवजगत्सारद्वयार्ह ॥  
 सवत्पारिना ॥ ८ ॥ ९ ॥ सपृथक्सवत्पार्यानामवापराणस्तत्कथयित्वाह ॥ सद्दति ॥ सत्वसन्म्यक्कम् ॥ १० ॥ सक- य स्वस्ववित्तिलात्सिककद्रुपेणयोपस्तरूपेणविष्वेणालौ  
 किकनोपापयवर्षस्वयमात्मेवनाभ्यर्दितिलभ्यतदन्त्यर्थ ॥ ११ ॥ सत परमात्मनोभावाधिकस्याधिकधारविशरारवदस्तुक्तनष्कारोदरोनविचारेणजगद्भावाविशीरीदीतदशयति ॥ अ  
 ह्मिष्यारिना ॥ १२ ॥ इतिमास्याम् ॥ ननुपरीषपुद्गस्यापितवक्त्रास्याप्येधेनित्तभाविप्यतिनसाह ॥ कथमिति ॥ धीर्बुद्धिरप्यसगाह्ययमाकथमसाप ॥ सत्त्वानीनास्तिहेतुरि  
 त्यथ ॥ साधेतुंसाधतयासितन्देवाभारिष्यथावारादिरिच्छेदा सकल्पकलनानिषाहमेवमद्यतिकेणसतीतिविचारैभ्रक्षणाभेनेपयामसकारित्यारायेनाह ॥ आधेति ॥ १३ ॥



एवविचारवतोलोकगाम्नाविरुद्धव्यवहारकालेपिसास्थितिर्नाथीत्याशयेनाह ॥ सम्यगिति ॥ १४ ॥ यस्यमनःसमेभ्योपिसमेब्रह्मणिस्थितंसमहात्मासर्वदाअंतरुदयास्तम  
योन्मुक्तस्थितिरितिप्रेरान्वय ॥ १५ ॥ व्यवहारकालेनादर्शास्थित्यप्रच्युतावुपपत्तिमाह ॥ भावेति ॥ यतोयभावनयैवाद्दयपदाख्खेनव्यवहारतइत्यर्थ ॥ तथाचाहु ॥ भा  
वद्वैतसदाकुर्यात्किदाद्वैतनकर्हिचित ॥ अद्वैतचिपुल्लोकेषुनाद्वैतगुणसाहेति ॥ १६ ॥ १७ ॥ लुदयोहेब्रह्मोमानापमानादिदु खम ॥ कथतस्मिश्चिन्मणौजीवन्मुक्तेव्यवहार.प्रसर  
तितजादर्शएवदृष्टातइत्याह ॥ अविभागमिति ॥ इवकारोभिन्नकम ॥ यथाआदर्शदर्शयमानोजनव्यवहार अविभागमादर्शस्यवैचित्र्यविभागविकारमकत्वैवप्रतिबिबतितद्व  
च्चिन्मणवापीत्यर्थ ॥ १८ ॥ १९ ॥ वाच्यवाचकशिष्यतदीहागुलतद्वाक्याद्याख्यानकल्पनाचमत्कारैर्ममादेशस्त्वदुपदेशोपितन्मयाश्चिन्मयएव ॥ २० ॥ चमत्कुरतेविवर्तते ॥ प्र
वक्ष्याकाशमनाद्यंतकेवेयत्ताममात्मनः ॥ इतिनिश्चयवानंतःसम्यग्व्यवल्दतिर्बहिः ॥ १४ ॥ उदयास्तमयोन्मुक्तस्थितिरंतःससर्वदा ॥ ना  
स्तमेतिनचोदेतिमनःसमसमस्थितम् ॥ १५ ॥ यस्यखस्येवशून्यत्वंसमहात्मेहतदपुः ॥ भावाद्वैतपदारूढःसुषुप्तपरयाधिया ॥ १६ ॥ व्य  
वहार्यपिसंक्षोभंनैत्यादर्शनरोयथा ॥ आदर्शपुरुषस्येवव्यवहारवतोपिच ॥ १७ ॥ नयस्यलुदयोहेब्रह्मोमानागपिसमुक्तिभाक् ॥ अविभा  
गमिवादर्शाचिन्मणौप्रतिबिंबवति ॥ १८ ॥ चित्तेःपरमनैर्मत्याद्भवहारोयथागतः ॥ चिच्चमत्कुरितरेवेयंजगदित्यवभासते ॥ १९ ॥ नेहास्यै  
क्यंनचद्वित्वंममादेशोपितन्मयः ॥ वाच्यवाचकशिष्येहागुरुवाक्यैश्चमत्कुरतैः ॥ २० ॥ आत्मनात्मनिशांतैवचिच्चमत्कुरतेचिति ॥ चित्सस्यं  
दोहिसंसारस्तदस्यंदःपरंपदम् ॥ २१ ॥ चित्स्यंदशमनेनेयंपरिशाम्यतिसंस्तुतिः ॥ महाचित्तेनतेर्थोशाभावापोभावनाक्षयः ॥ २२ ॥ अ  
सन्नपिस्वभावांतत्संविस्स्यंदउदाहृतम् ॥ शून्यत्वमजडंयत्तत्परमाहुश्चितेर्वपुः ॥ २३ ॥ तत्त्वेनभावनायत्तासंस्तुतिःसानुभूयते ॥ अभाव  
नामात्रलयत्साचानिःसाररूपिणी ॥ २४ ॥ केवलंकेवलीभावात्तद्रूपासैवशिष्यते ॥ चित्स्यंदमेवसंसारचक्रप्रवहणंविदुः ॥ २५ ॥

स्पदोविवर्तएव ॥ २१ ॥ तेतवमहतिअपरिच्छिन्नेब्रह्माकारेचित्तेनेतेपरिणतेसतियःअशभावस्यजीवजगद्भ्रक्षणेकदेशभावस्यायोऽपगम.सोऽर्थ.परमपुरुषार्थःसएवभावनाक्ष  
योवासनक्षयश्चेत्यर्थ ॥ २२ ॥ यथास्माद्धेतो असन्नपिसवित्स्यदउदाहृतजडस्यभावमापादयतितत्तस्माद्धेतो.स्यदशून्यत्वमेवअजडतत्परमचितेर्वपु.स्वरूपमित्यनुभवनिष्ठा  
आहु. ॥ २३ ॥ अनात्मदर्शनरूपायासस्तुति.साअनात्मजगदाकारस्यतत्त्वेनयाथार्थ्येनयाभावनातदायत्तातथैवानुभूयते ॥ तदभावनामात्रेणभावनालयात्साजीवन्मुक्तसस्त  
तिर्दशपदवचि साररूपिणीनबधक्षमेत्यर्थ ॥ २४ ॥ कथतर्हिजीवन्मुक्तौसाशिष्यतेतदाह ॥ केवलमिति ॥ केवलीभावाच्चिन्मानीभावात्सासस्तुतिस्तद्रूपाच्चिद्रूपैवशि  
ष्यतेअतश्चित्स्यदमेवसात्त्वमानादिरूपससारमाहुर्इत्यर्थ ॥ २५ ॥

सधनश्चैत-पृथगस्तीत्यवोधपदससृष्टि पथपत्यति ॥ २६ ॥ २० ॥ स्वभाव स्वात्मतत्त्वतद्वोधमात्रेण ॥ २८ ॥ भोगधातनासयात्सहजसिद्धभोगानाभाश्चैतनमेवकृत्यस्यजी  
 वसमुक्ततायालक्षणम् ॥ कुनोसौभोगान्भाषयतिप्रसाह ॥ इतदिति ॥ २९ ॥ प्रवर्ततीतिपूर्वाभिपि ॥ कोनुमूल्येत्यादिनावर्धितेभ्योविषेकाहिलक्षणेभ्य-आपरलक्षणम् ॥ ३० ॥  
 इतानालक्षणोत्तरमाह ॥ चिश्चिश्चि ॥ भरीयात्मचिश्चेवतेनभोक्तुभाष्यभोगाकारोणस्वरतेमद्विस्तस्यवाभूत्यासर्वात्मरूपिणीआस्तीतिर्योर्गर्भय- स्वभ्यास-सम्पद्ध-सएवकृत्यलक्षण  
 पित्यर्प ॥ ३१ ॥ यातुतस्यसर्वजनबद्धेधारणनिमित्तेभोगप्रवृत्तिसावध्याचेष्टेत्याह ॥ यदिति ॥ योलोकानुरोपसिद्धार्थमुच्यमानानपिभोगानुपरमावर्तानुक्तेसबुद्धिर्मास्त  
 त्वधिर्पयात्मानोहनमप्रसक्तलोकानुरोपसिद्धार्थत्वयमपितर्गुर्भोर्भोर्भितद्वत्तस्यवध्याचेष्टेत्यर्थ ॥ ३२ ॥ ननुसायदिवध्याचेष्टातर्हिसर्वजनभोक्तुभोभ्यभोगाकारपरिणता

माहमानप्रभंयादिफटकादीवहेमनि ॥ पृथगस्तिनधस्युदंश्रितेर्यांसंस्तुतिर्भवेत् ॥ २६ ॥ चित्तमेवचित्स्मदस्तद्व्योधोहिसंस्तुति ॥ अथो  
 धमात्रेणचिस्मद फटकत्वमिवास्थितम् ॥ २७ ॥ बोधमात्रविलीनेस्मिच्छुद्धाचिद्रामश्लिष्यते ॥ स्वभावयोधमात्रेणक्षीयतेभोगवासाना  
 ॥ २८ ॥ भोगाभावनेवेहपरमब्रह्मत्वलक्षणम् ॥ इतानाभिमतता सर्वज्ञस्यभोगा स्वभावत ॥ २९ ॥ प्रवतिकोतित्वमोहिरुवकिलवा  
 उति ॥ एतदवपरविद्विज्ञत्वस्यापरलक्षणम् ॥ ३० ॥ स्वभावेनैवभोगानांयत्किलानभिवाछुनम् ॥ चित्तस्पदिवसर्वात्मरूपिण्यस्तीति  
 निश्चय ॥ ३१ ॥ योत प्ररुह स्वभ्यासाज्ञत्वशब्देनसस्मृत ॥ योनमुक्तेभुज्यमानानपिभोगानसबुद्धिमान् ॥ ३२ ॥ लोकानुरोधसिद्ध्या  
 र्थसहतिजगुहेनभ ॥ विनाशनिमयाशुद्धानसिद्धिरवगम्यते ॥ ३३ ॥ कश्चिदात्मावलोकेश्वागावदलनैरपि ॥ चिच्चेत्यचेत्यकोटिस्था  
 तावत्तस्यतिविभ्रमम् ॥ ३४ ॥

त्पिचरषडर्शात्मरूपेतिप्रणुक्तबुद्धिरपिषड्वर्जननभोष्टगुहजनमधीयमेवेतिषट्कतीतिबुद्धित्वात्केश्रमेवेतिसाकपलक्षणत्वानोकातमाह ॥ विनेति ॥ सिद्धिर्निरतिरायानहमात्मतत्त्व  
 म् ॥ तथाप्यह-प्रिममपिषडर्शाभाषडर्शानपरिच्छिन्नात्मदृष्टिनिरासद्वारातत्त्वावगमोपयुक्तमितितल्लक्षणमुक्तमित्यय ॥ ३३ ॥ तर्हिहेहात्मबुद्धिनिरासद्वारात्सर्वदर्शनोपयोगित्वा  
 दलयावद्वारित्स्यानानामभारलनाविषाहसकियातिल्लक्षणार्कनस्यात्तयाह ॥ कश्चिदिति ॥ यदिकश्चिच्छाब्देविद्वदनुभवेवास्वागानामवदलनाविसाहसैरपिषडर्शात्मतदार्शनसरत्वा  
 स्मावलाकेष्टययोग-यसिद्ध-स्यात्तदार्तापेक्षलक्षणस्यान्तुतरस्तीत्यर्थ ॥ अथसाअकश्चिन्मयेतिच्छेद ॥ आत्मावलोकेश्वागावदलनाविसाहसैरपिषडर्शात्मतदार्शनसरत्वा  
 ररहवलाकारुद्धानिनास्वागावदलनै-स्वागावदलनसदशासहसकोटिभिरसिद्धिरूपयोगोनाहगम्यतरत्यर्थ ॥ तस्कुनस्तमाह ॥ चिश्चिश्चिश्चि ॥ इयश्चित्तयावदवधोभ्यात्मा  
 अज्ञानच्छन्नाभवतितावच्छब्दकोटिस्थास्वप्रकारपुद्ग्यादिकोटेत्यनुपविष्टासतीत्ययमपिस्वहृत्कषिणीष-गुत्वाच्छैत्यवासाश्चिच्चयपनिस्वरतेनचिच्चयनपत्यति ॥ ३४ ॥

यदाअतन्मम्यवोधोदय स्यात्तदाशस्यदशस्यदशक्रम साभिधानक स्वनाम्नासहक्रापियातिवाप्यतइत्यर्थः ॥ ३ ५ ॥ ३ ६ ॥ आत्यंतिकप्राणचेष्टोपरमोपिसएवेत्याह ॥ यदिति ॥ मध्यगमनिर्वचनीयमपिरूपयन् ॥ ३ ७ ॥ नविद्यतेअसवित्तिरज्ञानस्यदश्रयस्याश्रिते प्रशममोक्षाव्यविदुरित्यर्थः ॥ यदाचित्तात्माचिन स्यदःशुद्धचित्तःस्फाररूपब्रह्माकारस्तस्यधुरभवतिदानवदायनमोक्षाय ॥ ३ ८ ॥ चित्तिरर्थव्यर्थैर्वित्तिश्रित्ताकारोनिर्वाणतदुपरमश्रतेद्वेदरोनविदनेचेत् ॥ ३ ९ ॥ तत्तर्हि ॥ ४ ० ॥ समोक्षोमास्तुसमानिर्वक्षे

इदंयावद्वोधात्मास्यंदतेस्यंदरूपिणी ॥ सम्यवोधोदयोतःस्यात्स्यंदास्यंददशाक्रमः ॥ ३ ५ ॥ क्रापियातिचसंशान्तदीपवत्साभिधानकः ॥ चितःप्रशान्तरूपायादीपिकायाःस्वभावतः ॥ ३ ६ ॥ स्यंदास्यंदमयीनेहकथैवास्तिमनागपि ॥ यदस्यंदस्यमरुतो नसन्नासन्नमध्यगम् ॥ ३ ७ ॥ रूपंतदेवासंवित्तिस्यंदायाःप्रशमंचितेः ॥ अभिन्नःस्याच्चितःस्यंदःशुद्धचित्स्फाररूपयुक् ॥ ३ ८ ॥ नबंधायनमोक्षायस्थितआत्मनिकेवलम् ॥ चित्चेत्तिरर्थसंवित्तिनिर्वाणेनचविंदते ॥ ३ ९ ॥ तद्वंधमोक्षपक्षदादेर्नामापीहनविद्यते ॥ मोक्षोस्त्वित्येववोधोतःपूर्णताक्षयकारणम् ॥ ४ ० ॥ समास्त्वित्यपिवंधस्तेश्रेयोऽसंवेदनंपरम् ॥ यदनाभासमजडंतद्विद्विपरमंपदम् ॥ ४ १ ॥ चितःस्वरूपंसंस्थानमचेत्योन्मुखतात्मकम् ॥ यःसंकल्पनशब्दार्थरूपःस्यंदोमहाचितः ॥ ४ २ ॥ बंधमोक्षादिकाहोसौप्रेक्ष्यमाणःप्रणश्यति ॥ प्रेक्षणादेवसंशान्तत्वहंभावेनिरास्यंद ॥ ४ ३ ॥ नविद्यःकेनकिंकस्यबध्यतेवाथमुच्यते ॥ संकल्पएवरचितेबुधश्रेदविभागवान् ॥ ४ ४ ॥ तदसंकल्पमस्यंदसर्वजातमवारितम् ॥ स्यंदेस्यंदमयेवातंतन्मयत्वात्सदाचिता ॥ ४ ५ ॥ संक्षानेनचसंसारो निस्यंदेचिद्वनेस्थिते ॥ चित्तेजएवचित्त्स्यंदइतिबुद्धेनिरंतरम् ॥ ४ ६ ॥ व्यतिरिक्तश्रितःस्यंदोनाकेचिदवशिष्यते ॥ अस्मिन्दृश्यमयेदीर्घस्वप्नस्वप्नांतरंनजन् ॥ नज्ञोमोहमुपादत्तेसर्वगत्वात्स्वसंविदः ॥ ४ ७ ॥

पाचिदस्त्वितिवाइच्छापिबधः ॥ किंतर्हिश्रेयस्तदाह ॥ श्रेयइतिसपादेनार्थद्वयेन ॥ ४ १ ॥ कस्तर्हिबंधमोक्षादिकव्यवहारार्हपदार्थस्तमाह ॥ यइति ॥ ४ २ ॥ ४ ३ ॥ कस्तर्हिचित्तसकल्पस्यदस्यागोउपायस्तमाह ॥ सकल्पएवेति ॥ बुधोविवेकीत्यरचितेसकल्पएवचेदिदमयासकल्पितमिदनेतिपूर्वापरविमर्शो नविभागजहातितर्हिजातोपिसकल्पो बहिःस्यदजाननाक्षमोदधानश्रयतीत्यथादेवसर्वमवारितमसकल्पमस्यदचजातमवेत्यर्थः ॥ ४ ४ ॥ एवचित्ताप्रबुद्धचैतन्येनस्यदेसक्षीणस्यंदमयेवातेचसक्षीणोसतितन्मूकःससारोपिक्षीणएवेत्याह ॥ स्यंदइति ॥ ४ ५ ॥ अथवाचित्प्रकाशव्यतिरेकेणस्यदोन्योनोस्तीतिदर्शनादपिनन्निर्वात्तिरित्याह ॥ चिदिति ॥ ४ ६ ॥ मोहस्त्वचलनादिधमम् ॥ ४ ७ ॥

अतिशयस्मिरसभवायमाणाअपिषलगतसवजगदाकारोपलभा स्वरगतयमुक्तानावासाद्वीनसुभामयथास्थानतथाउपगतउत्सपत तथाउकसधसाधनानासता।स्य।१८१५  
पाश्र्नि ०२उकसवितरुया सकलकस्तनाकारकायस्त्रिमयलतिर्नायेकतप्रत्यगास्तानमेधमुक्तप्रकरेणप्याननिषारेणायगमयपरमेस्वर्थ ॥ ३८ ॥ ॥ इतिश्रीषास्त्रि  
धुम०तास्यप्रकाराणि पू ०कनरुदतम सग ॥ ५१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ अद्वितीयस्यशुद्धस्यप्रस्यनिजमायया ॥ सर्वाकारे स्थितिरिद्विभूतिरुपदिभ्य

र ॥ १ ॥ शीतान्नद्रणविभूतिं प्रपचयिष्यत्प्रमुष्यान्मयमनिर्दिशति ॥ एवमिति ॥ तस्यास्तनिष्ठा ॥ तथाचतद्वर्ततेलोकधर्दिषधिसूतपूक्तर्षीभानुयादिहरतिष्यतिभा  
र ॥ १ ॥ तथामानुषानद्विभूषणान्द्वैर्नितितरीयभूतिर्दशानातलोकधर्कमप्रयमभूमिकानिर्देश ॥ तदुक्तभूमिकासुसुखोक्तपमाह ॥ आकाशेति ॥ कर्त्तव्यतेतस्यैवज  
नतत्परणाभ्य ॥ २ ॥ तस्त्रिभ्रस्तत्रिआनरस्फूर्तिधरोपिमाटिन्यक्षयरातम्येतद्विठरीतितरस्थोभनुष्याधर्षादर्जनत्वेन ॥ स्पर्शकसापयेतितरुत्तरणधर्षात्पुनरभूमिकोवा

यनादतिप्रसमनिभग्गमवितिसतायस्मिन्नेतसकलकलनाकारपकागलति ॥ उपत्येतेस्वदनसुभगायजसर्वाप्लभायानेवतम  
वगमयप्रत्यगात्मानमत ॥ ५८ ॥ ॥ इ०वा०वा०दे०मोक्षोपायंपुनि०पू०प्रत्यगात्मावयोधानामैकोनपष्टितम सर्ग ॥ ५९ ॥ ॥ ७ ॥  
श्रीवन्निपुडवाच ॥ ॥ एवमाद्यपरतत्त्वचिह्ननपरमपदम् ॥ तस्याएतेमहारूपद्रक्षविष्णुहरादय ॥ १ ॥ विभूतिभि स्फुरत्युच्चैर्जनास्तु

एतत्पादव ॥ आयाशगमनायामि नोडाभि र्नीड्यतेचिरम् ॥ २ ॥ तस्येतेवजनेनेहस्वर्गोस्वर्गो कसायथा ॥ तथाप्यागनाधियतेतथाप्या  
गनशाब्धेन ॥ ३ ॥ तथाप्यर्जात्यतेनागतथाप्यागनरुध्यते ॥ अपारपरमाकाशरूपिण परमात्मन ॥ ४ ॥ सतासामान्यरूपचेन्मनाग  
पिविभाष्यते ॥ तत्तानिभपमानेणजतुमुक्तमनामुनि ॥ ५ ॥ कुर्वन्ससारकमाणिनभूयधरितप्यसे ॥ ॥ श्रीरामउवाच ॥ ॥ मनोनुदि

रहरारश्रित्तपन्नस्तयगतम् ॥ सतासामान्यमाभातमनसासकिमुष्यते ॥ ६ ॥ ॥ श्रीवन्निपुडवाच ॥ ॥ यद्द्रक्षसर्वदेहस्यभुक्तेपिवतिव  
त्नाति ॥ आदत्तंविनिहृत्यत सवित्स्ववेद्यवर्जितम् ॥ ७ ॥

इत्यायम् ॥ तत्सवानदोक्त्वाद्यधिभूतब्रह्मनत्वधोधेनपाप्य ॥ अंगेतिस्वरोपने ॥ १ ॥ नजीष्यतेप्राणधाराणनिर्भैररानायाविभिनर्वाङ्मते ॥ नरुध्यतेबुद्ध्यावन्नि ॥ ४ ॥ त  
त्तराश्रु साधाराजानुराशरीरेषियद्विस्त्यासयाधिनपरितप्यसे।कपुनरत्तमशरीररुच्युत्तरेणान्यय ॥ ५ ॥ यद्भिषाबानाङ्गुनवधरितप्यतेतत्सतासामान्यरूपकनिर्देशेपुनसधि

शायम् ॥ आप्तस्यनिभतिषयानसगतम् ॥ द्वितीयतथाप्यभानुनपरितप्यतेइत्यात्मतिकपरितापोच्छेदवधानमयुक्तमित्यशयेनराय पूच्छति ॥ मनोद्वि ॥ मनोबुद्ध्याविसधद्वैत  
यप्रसापगतयन्त्रिंशेषमाभाजपूषाधिष्णाप्रमवसतासामान्यमिद्विषयाप्यतेइतमनस्तीमनआविसधधिशोपवाइसधाल्याइश्वरइत्यय ॥ ६ ॥ नाभाप्रयत्नमाधोत्तरपरिशिटनि  
धिशायमिनिषातरुद्रकार्तिकसद्विशरायानतिवाधिभाजयसतासामान्यभुक्तैर्बन्धुसर्वजीविभाषेव्यीश्वरभाषेभुक्तैषयद्गुनस्यूनमसधद्वेषापमानसन्धाभतेदेवोक्तत्वेवजगतस्तत्त्वम् ॥

नमनुलक्षितनतनकांश्च द्वा।पद्यशापयनवसिठ सभापस ॥ यदिति ॥ आदत्तंकायाप्राप्तमसर्गकाठे ॥ विनिहृतिस्वप्निसलपयो ॥ सधिस्ववेद्यवर्जितनद्वीपयनायाम् ॥ ७ ॥

स्थितमेवकंठचामीकरवद्वोधेनार्जितम् ॥ ८ ॥ तद्देशविषयश्रद्धिकापार्तुभयुर्नतद्विभूतितयोपवर्णयतेसावार्म्यप्रदर्शनायेत्याह ॥ तद्विद्यादिना ॥ ९ ॥ तत्तयारसनेन्द्रियतया ॥ नेत्रे  
 चक्षुरिद्विये ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ अहंरुत्याअहंकारतया ॥ सविद्विबुद्धौ ॥ सविद्याबुद्धितया ॥ १३ ॥ १४ ॥ चेतनेचतुर्विधभूतेषु ॥ १५ ॥ तत्रविशेषाकारसत्तापित  
 देवेत्याह ॥ अमरेष्विति ॥ १६ ॥ कालस्यकर्मयुगसवत्सरत्वाद्विभेदे ॥ ऋतावित्यादिसप्तपञ्च ॥ १७ ॥ नियमेननियतितया ॥ १८ ॥ १९ ॥ बाल्येनेत्याद्योभावप्रधाननि  
 तस्यवर्गतमाद्यंतरहितंस्थितमर्जितम् ॥ सत्तासामान्यमखिलंवस्तुत्वमिहोच्यते ॥ ८ ॥ तस्स्थितंस्वतयाव्योम्निशब्देशब्दतयास्थितम् ॥  
 स्पर्शास्थितंस्पर्शतयात्वचितत्वकथास्थितम् ॥ ९ ॥ रसेलीनंरसतयारसनायांतुततया ॥ रूपेरूपतयादृष्टनेत्रेलीनंचदकथा ॥ १० ॥ द्राण  
 द्राणतयादृष्टुंशंघेगंधतयोदितम् ॥ पृथंकयतयाकायेभूमावपिचभूतया ॥ ११ ॥ पयसयाचपयसिवायौवायुतयास्थितम् ॥ तैजसया  
 तेजसिचबुद्धौबुद्धितयागतम् ॥ १२ ॥ मनसयामनस्यंतरहंकस्याप्यहंकनौ ॥ रूढसंविदिसंविद्याचित्तयोस्थितम् ॥ १३ ॥ दक्षे  
 दक्षतयालक्षप्रदृष्टतयोदितम् ॥ षट्षटतयारूढंवेवट्टतयोस्थितम् ॥ १४ ॥ स्थावरेस्थावरत्वेनजंगमत्वेनजंगमे ॥ पाषाणत्वेनपाषा  
 णेचेतनत्वेनचेतने ॥ १५ ॥ अमरेष्वमरत्वेनरत्वेनरेषुच ॥ तिर्यकेनचतिर्यक्षुक्तिमित्वेनकिमिस्थितौ ॥ १६ ॥ कालक्रमेकालतयाक्र  
 तादृत्ततयातथा ॥ नृदिक्षणनिषेधादौस्थितस्ततयाविभुः ॥ १७ ॥ शुक्लेशुक्लतयाजातंरुष्णोरुष्णतयास्थितम् ॥ क्रियाशुस्पर्धरूपेण  
 नियतौनियमेनच ॥ १८ ॥ संस्थितःसंस्थितौस्थितानाशेनाशतयास्थितः ॥ उत्पत्तिरूपेणोत्पत्तावास्थितःपरमेश्वरः ॥ १९ ॥ बाल्येनवा  
 ल्यविश्रांतौयौवनेयौवनेनच ॥ जरसाचजरारूपमरणोमरणेनच ॥ २० ॥ इतिसर्वपदार्थानामभिन्नःपरमेश्वरः ॥ कङ्क्षोलसीकरोर्मीणाम  
 ध्याविवपयोभरः ॥ २१ ॥ नानातैषांत्वसत्यैवसत्येनानेनचैवहि ॥ कल्पिताचिरस्वभावेनवेतालःशिशुनायथा ॥ २२ ॥ सर्वत्रसंस्थितिमता  
 विगतामयेनव्याप्तमयेदमखिलंविधैर्विलासैः ॥ चिद्रूपिणैवकलनाकलिततात्मनेतिमत्त्वोपशांतमतिरास्वशुखंमहात्मन् ॥ २३ ॥ ॥ श्री  
 वाल्मीकिरुवाच ॥ ॥ इत्युक्तवत्यथमुनीद्विसोजगामसायंतनायविधयेस्तमिनोजगाम ॥ स्नातुंसमाकृतनमस्करणाजगामश्यामा  
 क्षयेरविकरेश्वसहाजगाम ॥ २४ ॥ ॥ इ०वा०वा०दे०मो०नि०पू०विभूतियोगोपदेशोनामषष्टितमःसर्गाः ॥ ६० ॥ ॥ दिवसः ॥ १६ ॥  
 ईशाः ॥ २० ॥ ॥ पयोभरोजलसामान्यमिव ॥ २१ ॥ कथमयमेवैकोनातात्वेनस्थितइतिचेरसाज्ञानथातिकल्पनयैवभवस्तुतइत्याह ॥ नानातेति ॥ २२ ॥ हेमहात्मनसर्वत्र  
 सस्थितिमताचिद्रूपिणामयाआत्मनास्वेनैवयजगत्कलनाकलितकल्पिता इदमखिलमयैवविधैर्विलासैर्व्याप्तमयैवविभूतिर्मद्यतिरिक्ताकिंचिदस्तीतिमत्वाउपशातामति  
 र्पस्यतथाभूतआखल्यमद्विप्रतिष्ठेत्यर्थः ॥ २३ ॥ २४ ॥ ॥ इतिश्रीवासिष्ठम०तात्पर्यप्रकाशेनिर्वाणप्रकरणेषु०षष्टितमःसर्गाः ॥ ६० ॥ ॥ ॥ ७४ ॥

नृपसाध्यते पुत्रयास्त्रभाषामजात् ॥ सर्वप्रजाविरोधेन मात्यासर्वस्वसंभव ॥ १ ॥ यदिसर्वजगत्संभ्रमजन स्वमसदृशीयातिक्रान्तिविभूतिस्त्रीभस्त्रादिदशास्त्रमवभ्रूति  
 रित्यभ्रासत अस्त्रादिदृशानुत्समनुत्सम किनुटुकर मत्स्यइत्येवशासतइतिवैभस्वकोहेतु नचदीर्घकालानुदृश्यास्त्राकमयाभातीतितसमाधानयुक्तम् ॥ भ्रम्रादीनापराध  
 यापुपाततोषिषिकाटसघारानुदृश्यासस्यतादाक्याधिक्यापतेरित्याशयेनराम-भूच्छति ॥ यद्येतिहाभ्याम् ॥ १ ॥ अस्माकअस्माकमेवप्रपञ्चेदुकर सत्यतप्रत्यय कथमुत्थि  
 तानपद्यआदीनामित्यर्थ ॥ २ ॥ अथाधिगच्छितानुदृशितरेवसत्यतापमशक्त्येहेतुर्नबाधितश्चितानुदृशितित्याशयेनवसिष्ठ-सभाधने ॥ अस्मदिति ॥ यकायपद्यज-पुत्रमुपासकाव  
 स्योपानुशातत्वज्ञानाभाषादस्यप्रआपतेस्तर्शनान-पूर्वसर्गाइवानीमत्स्यदनुभूयमानसर्गावरेवआसमताच्चतुर्धियभूतपामलक्षणजीवयतिभासात्सावत्यएषाभातितयापिसावत

॥ श्रीरामउवाच ॥ ॥ यथात्माकमुनेस्त्रभ्रपुरपत्तनमदलम् ॥ तथैवपद्यजादीनायदिदेहपरिश्रम् ॥ १ ॥ तथैवेदं च संजातयदिसर्वमस  
 न्मयम् ॥ तदस्माकदुतर-भ्रत्यय कथमुत्थित ॥ २ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ ॥ अस्मत्सर्गावदाभातिपूर्वसर्गं प्रजापते ॥ आजीवयति  
 भासात्मविधत्तेननुवास्तव ॥ ३ ॥ सर्वगत्वाच्चित्तैस्सर्वजीव सर्वत्रसस्यति ॥ सात्वासम्यग्दर्शनोत्थासम्यग्दर्शननाशिनी ॥ ४ ॥ स्वभा  
 मप्रतिभासोस्ययएषसमुपस्थित ॥ अहंताप्रत्ययेकालासपूर्वातिदहस्थित ॥ ५ ॥ स्वप्नेस्त्रिप्रविनाशित्वयथापुंसानदृश्यते ॥ सर्वस्वमे  
 तथैवेतदक्षणाभिहलक्ष्यते ॥ ६ ॥ स्वप्नोपयुक्तपस्यास्यप्रतिभासस्ययोभवेत् ॥ रामास्मदादिसर्वात्माभवेत्तादृशएवच ॥ ७ ॥ यत्स्वप्नपु  
 रुषाज्जाततत्स्वप्नपुरुषात्मकम् ॥ भवतीत्यनुभूतं द्वियद्दीजतत्फलवया ॥ ८ ॥

स्वतन्वज्ञानवाधिगत्वाहास्तवानभिधत्ते ॥ १ ॥ यानवज्ञानतावस्थिते सर्वगत्वात्सर्वजीवोभवति सर्वप्रवसद्यति सत्येवभवति सात्वासम्यग्दर्शनीविरोध्याज्ञानोत्थासम्यग्दर्शनमदृ  
 शीतप्रस्थानयाविधेस्यर्थ ॥ २ ॥ अतएवात्स्यप्रआपतेस्तत्त्वज्ञानवाधिगत स्वभास-येकव-भ्रमप्रतिभासोय-समुपस्थित-सःअस्त्रास्त्रया-यहतामस्ययैकैकालाएकीभूत-अत्रअति  
 दहस्थित ॥ ३ ॥ तर्हिप्रआपनिति स्वकल्पितप्रवचस्यतच्छब्दोयेनसिद्धिनाशितानुभूतनानुभूतदति-वेदोकाकाहेदुनप्रतिवधिरित्याशयोनाह ॥ स्वमेदति ॥ यथासुप्तमुसास्त्रा  
 मभाषाप्रकथंमिच्छन्त्यासमेषिषयमानमपिक्षिप्रविनारित्वनदृश्यतेतथासम्यदित्वमजगत्प्रपञ्चक्षणावपद्यज्ञानाभिहृविनाशित्वबोधेप्रतिबंधोच्छेद्यतइत्यर्थ ॥ ६ ॥ हेरामअस्य  
 सुमपुरुषस्यप्रतिभासस्यप्रतीतिरप्यवसिद्ध स्वभा-अस्त्रादिसर्वकौषिकजगत्साक्षात्पाराशा-भाषयतमभाहृहृपदस्येवमेषोव्यथापतेरपिपादराएषजनेवित्यर्थः ॥ ७ ॥ अस्तुतादरा-ईकत  
 तलभाहृ ॥ यदिति ॥ यथातत्यावादेर्हीकमेवतजगत्प-इष्टफलात्कलापयित्वातत्रवस्त्वोपसंगच्छित्यर्थः ॥ ८ ॥ अस्तुतादरा-ईकत

अस्त्वेततोपिकतत्राह ॥ असत्यमेवेति ॥ असत्येन मनःपुरुषेण यत्साध्यते तदसत्यमेवेति सिद्धमनोजन्मतिरस्युर्गन्तकार्थक्रियासमर्थोपवनसत्यत्वभावनपशुत्वात् ॥ १० ॥  
यत्नहेतुना न युक्तनेन हेतुना दृढप्रत्ययितमपि रित्याज्यम ॥ १० ॥ किंचास्माद्दीनामपि स्वामसर्गादिद्यद्भासते तत्तदानीदृढप्रत्ययमेव भवति न भिद्यद्बुद्धिस्तदादृश्यते न तावता स्पस  
त्यनेत्यर्थः ॥ अभ्युपेत्य प्राजापत्यस्य सर्गस्य दीर्घकालस्थायित्वमिदं सर्वमुक्तम् वस्तुनस्तत्तस्य दैर्घ्यमपि पृथग् स्वर्गद्वेषवदत्पकालेऽपि स भवतीत्याह ॥ निमेषमात्रमिति ॥ वार्धि  
क पुरइव प्रवृद्ध पौर अयनाजापत्य सर्गस्यम ॥ ११ ॥ प्रजापतेरिव सर्वेषामपि स्वस्य मेषु तदानीदीर्घप्रपचताप्रत्ययोऽस्येवेत्याह ॥ सुदीर्घेति ॥ १२ ॥ चिदधीनप्रसिद्धिकत्वत्

असत्यमेव तद्विद्यदसत्येन साध्यते ॥ असत्ये र्थसमर्थेऽपि न युक्तं भावनं घनम् ॥ ९ ॥ येन तेन परित्याज्यमसद्भावनभावनम् ॥ दृढप्रत्य  
यितं स्वप्नपुरुषात्समुत्थितम् ॥ १० ॥ भवत्यात्मनिसर्गादिदृढप्रत्ययमेव तत् ॥ निमेषमात्रः पौरोच्यसर्गस्वप्नः पुरश्च्युतः ॥ ११ ॥ तस्मिन्नि  
मेषु एवास्मिन्कल्पनापरिकल्प्यते ॥ सुदीर्घस्वप्नखंडोच्यर्थो देति प्रजापतेः ॥ १२ ॥ सर्गाख्यः सर्वभूतानां प्रत्यकमुदितस्तथा ॥ चित्तत्व  
स्यैव भावेन सर्गवर्गपरं परा ॥ १३ ॥ स्फुरत्यंभोद्रवत्वेन यथावत्तं विवर्तनैः ॥ यथास्वप्नात्मिकैव संसर्गलक्ष्मीर्नवास्तवा ॥ १४ ॥ तदासं  
भवतीदं वै तत्पदं प्रलयंगतम् ॥ यद्यथायादृशं दृष्टं तत्तादाविवद्यते तथा ॥ १५ ॥ न हि पर्यनुयाक्तव्याः स्वप्नविभ्रमरीतयः ॥ न तदस्ति जगत्य  
स्मिन् यत्नसंभवति भ्रमे ॥ १६ ॥ विचित्रासिपुलोके पुद्गलस्यैव स्तुदृष्टयः ॥ जलमध्यं जलस्यैव प्रियं यथौ वडवानलः ॥ १७ ॥ नगराण्यं व  
रेसंति यथा वै मानिकाश्रयाः ॥ शिलास्वप्नानि जायंते हेमाद्राविवपादपाः ॥ १८ ॥ एकांते सर्वपुण्यानि संतिकल्पतरौ च यथा ॥ शिलाफलं  
ति फलिवद्यथारत्नगुल्फच्छकाः ॥ १९ ॥ शिलांतः प्राणिनः संति भेकाद्भवति शिलांतरे ॥ हृद्दावारिनिर्थाति चंद्रकांतोपलादिव ॥ २० ॥ निमेषे  
पेण यदोयाति पटां स्वापसंविदि ॥ असत्यमपि बुध्येत स्वप्ने स्वमरणं यथा ॥ २१ ॥

पदप्रत्ययमिध्यात्वे प्रयोजकतच्चोभयत्रापिसमानमित्याशयेनाह ॥ चित्तत्वस्येति ॥ १३ ॥ १४ ॥ तथाजापत्यपदसर्गादिसहितप्रलयगतमत्यंतासंदेवेति न निरोधो न चोत्थितं  
वद्वो न च साधक नमुमुक्षुर्नैवमुक्तिरित्येपापरमार्थतेर्नादप्रसिद्धश्रुतिवचनसंभवतीत्यर्थः ॥ न च त्वंतासंदेवैक्यव्यवहारार्हमिति चेत्तथादृष्टत्वादेव नात्र पर्यनुयाज्यमस्तीत्या  
ह ॥ यद्यथेति ॥ १५ ॥ अज्ञानस्याघटितघटनासामर्थ्यादपि न पर्यनुयाज्यतेत्याह ॥ न तदिति ॥ १६ ॥ असंभावितानवहूनाजगति दर्शनमुदाहरति ॥ विचित्रादृश्यादिना  
॥ १७ ॥ हेमाद्रौ निर्मातके ॥ १८ ॥ एकांते एकदेशे सर्वाणि पुण्यानि पुण्यफलभूतान्यभिप्रेतवस्तुनि ॥ पुण्यानीतिपाठेन स्प  
ष्टम् ॥ यथाशब्दासर्वत्रोदाहरणार्थः ॥ फलिवद्वृक्षवत् ॥ रत्नगुल्फच्छकाश्चितामणिगुच्छाः ॥ १९ ॥ २० ॥ स्वापसंविदित्यर्थः ॥ २१ ॥

स्वणीभशक्तिर्ना ॥ २१ ॥ २१ ॥ नकलतिनास्यये ॥ यथाभोक्षउत्सर्गो प्रलनस्यनु प्रपथ सत्योस्तु भोगा शाश्वता सनु नियतंभयनी वेदाअप्रमाणीभवतु दृष्ट्यादीना  
 विपयसत्यसकस्यानाधिनिताम्यविनकलतीत्यर्थ ॥ १४ ॥ असमाधा-असमाधिताअन्येधविचिप्रारभविभभा शतरगधर्मादिभायाविलासैर्दृष्टादत्यन्त्य ॥ २५ ॥ देशेद्व  
 सारोचद्वयारिकस्यारय कालभ्रंस्तानिकनभ कदधारयोमप्रययोगादिक्रिययाभ्योपधादिविद्वैधैरभमणिभ सधरणीये विशाषभवाप्यनुभवेशीश्वजातास्तेनेधिचिप्रारमधिभ  
 सट्टादत्यय ॥ २६ ॥ सत्यभ्यदवायक्रियासंभोयभ्यस्तथाधिपाट्टादितिपूर्वेणान्वय ॥ इदानीमसभोव्ययब्रह्मब्रह्मनाथादिगर्वासभवातीतिसभषउपपदे ॥ २७ ॥ एव  
 निशानासभाविगतंथ स्वमधिप्रमन्वलेतद्वयोधेयासंभससद्विद्वयैस्वरूपविभ्योतयेभभर्तौत्यय ॥ एवचप्रमाणात्मनादर्शनसत्याकश्चित्तिजगत्सनावशनेनुरनसत्यैक  
 आकस्मिकजलंथोसिधियतेसुतगयया॥वितानभिवलेवारितियुतिसखणीयया॥२२॥उद्धीयतेशिला स्थूला पक्षवतोययाद्वय ॥ शि  
 लांतप्राप्यतेसर्वतनुधितामणेरिव ॥ २३॥ चितितानिफलत्याशुर्दवापानांतरैखिव ॥ तान्येवनफलत्याशुमक्षुदादीनाचराधव ॥ २४ ॥  
 अथतानोपिपुरतंकमयत्रुमानिव ॥ एवमायास्त्वान्येवविचिप्रारंभविभ्रमा ॥ २५ ॥ इष्टा गभरगाधवलिलासैरप्यसमावा ॥ देश  
 कालक्रियाद्वयद्वसधरणीयजा ॥ २६ ॥ अयांगधवंजनिताअनता सत्यसमावा ॥ असमाव समावोयमपिमाव्युपपद्यते ॥ २७ ॥  
 समावोऽसमाव मन्यकसिद्ध्ययस्वन्नविभ्रम ॥ नतदक्षिनयत्सत्यनतदक्षिनयन्वृषा ॥ २८ ॥ सर्वसर्वेणसर्वेणस्वनेसगभिधानके ॥ स्व  
 नेतिममधीर्जतु पश्चात्तिस्थिरतायथा ॥ २९ ॥ सर्गस्वप्नममनुद्धि पश्चात्तिस्थिरतायथा ॥ भ्रमाद्भुमांतरंगान्द्वन्स्वभास्त्वप्रांतरवजन् ॥ अ  
 तिस्थिरप्रत्ययभागिहजीवोविमुद्यति ॥ ३० ॥ श्वभ्रांतरश्वभ्रानिपातदोपात्सप्राशुवन्मुग्धग प्रयाति ॥ मोहययापातमयेकरूपजीव  
 क्षयात्सद्यतिपातमूढ ॥ ३१ ॥ इ वांवांदांदांमोनिंपूजगात्वन्नफयननामएकधृतिम सर्गा ॥ ३२ ॥ ॥ ३३ ॥ ॥ ३४ ॥

॥ प्रावसिपुउवाच ॥ ॥ अत्रापववक्ष्येहभितिशासमिभष्टणु ॥ यद्वक्तकस्यचिद्विक्षो किंचिन्मनशाखिन ॥ १ ॥ आसीत्कश्चिन्म  
 हासिस्तु समाप्यथासतत्पर ॥ नित्यंस्वध्ववहारेणक्षिपयत्यस्त्वल्डिनम् ॥ २ ॥  
 विश्वीनिफलिभिलाह ॥ भवति ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ यथामुग्धोयम न्यप्रनृनिपातयतीतिश्वचनिपातस्तथाविधास्त्वमोहोयाशुभाच्छुभान्तरप्रयातितयासवनी  
 पातयतीतिवधतिगणाराणाख्यसाश्चुओष पातमपतपाएकवधनम्यगवन्मध्यनिगमनमसि यथातयाविषमोहोवहादिगतप्रवेशस्यमपयातीत्यर्थः ॥ ३१ ॥ ॥ इतिश्रीधार्मि  
 धमंतरापप्रकारानिंपूएकधृतिम समा ॥ ११ ॥ ॥ ३२ ॥ ॥ इतिश्रीधार्मि  
 ॥ १ ॥ अथकस्मिन्पुनःप्रागणच्छिन्विप्रधानितेदेउहादरण्येभितिहासपुराहसम् ॥ यद्वक्तसयन्मन् ॥ १ ॥ महत्प्राविदीतैवैराभ्याविषयन्तोमिस्तु परिब्राह् ॥ स्वभ्यवह  
 रणस्वभ्यविश्वरथप्रपन्ननादिभ्यवहरण ॥ २ ॥



समाधिश्चित्तस्य ध्येयाकारदाढ्यैर्न पूर्वस्वरूपान्यत्वापादनं तदेवार्थमात्रनिर्भासस्वरूपशून्यमिव समाधिरिति पतञ्जलिबचनम् ॥ तदभ्यासनशुद्धपुष्पासासनाभ्याः ७१ ॥ अतु  
जलवीचितामिव ॥ ३ ॥ एकधीरेकाप्रचित्त ॥ ४ ॥ सामान्यजनांशात्सस्कारहीनास्तद्वृत्तित्वाच्चित्तचेष्टानुसारिताम् ॥ ५ ॥ नरातरयतिधर्मानियचित्तपामरपुरुषातररूपं  
यथा अंबुआवर्तने कर्ते प्राक्तनप्रवाहस्पदस्य समसस्थानस्य च सत्यागमात्रेण नाभ्याकारभावतर्पित्वरूपान्तरेण तद्वृत्तितद्वत् ॥ ६ ॥ तत्र नान्तरीयकीनामकल्पनामाह ॥ तेनेति ॥ ७ ॥  
॥ ८ ॥ लट्टोमतः ॥ ९ ॥ पार्थरथ्ययै सत्कर्मनिष्ठानैश्चतुष्टिमत्सतुष्टनपृथक्जनचरित्रेण ॥ १० ॥ अहर्ष्यापारिण्डयाश्रातदतिशेषः ॥ अतः सस्कारात्मनालीनाव्यवहृतिर्ध

समाध्यभ्यासशुद्धतस्य चित्तं क्षणेन यत् ॥ चित्तयत्याशुतद्वांगच्छत्यं विववोचिताम् ॥ ३ ॥ कदाचित्समाधानविरतोतिष्ठदेकधीः ॥  
किंचित्संचितयामास स्वासनस्यः क्रियाक्रमम् ॥ ४ ॥ तस्य चित्तयतो जाताप्रतिभेषमिति स्वतः ॥ भावयाम्याशुलीला र्थसामान्यजनद  
त्तिताम् ॥ ५ ॥ इति संचित्यचेतोस्थितं किंचित्तरांतरम् ॥ स्पंदसंस्थानसंत्यागमात्रेणावर्तने विवव ॥ ६ ॥ तेन चित्तनरेणाथकृतं नामा  
त्मवांछया ॥ जीवटोस्मीतिसहसाकाकतालीयवस्थितम् ॥ ७ ॥ जीवटोविजहाराथसस्वप्नपुरुषश्चरम् ॥ स्वप्ननिर्माणनगरेकस्मिंश्चि  
त्पुरवीथिषु ॥ ८ ॥ तत्रपानं पपौ मतोभुंगः पद्मरसंयथा ॥ लीलयेवददं दृष्टः सुष्यापघननिद्रया ॥ ९ ॥ स्वप्नेददर्शं विप्रत्वं पाठानुष्ठानतुष्टिम  
त् ॥ प्रतिभामात्रसंपन्नंचित्ते देशांतरासिवत् ॥ १० ॥ कदाचित्सद्विजश्रेष्ठस्वहर्ष्यापारिण्डया ॥ सुष्यापांतर्व्यवहृतिर्वीजतायामिवहु  
मः ॥ ११ ॥ द्विजोपश्यस्वयं स्वप्नेसामंतत्वमथात्मनि ॥ समासंतः कृताहारः कदाचिद्वननिद्रया ॥ १२ ॥ अपश्यद्राजतां स्वप्नेककुब्जल्य  
पालिनीम् ॥ लालितां भोगपूणेनपुष्पौषेणलतामिव ॥ १३ ॥ सकदाचिन्नूपः स्वस्थः सुष्यापासमि ते हितः ॥ पुरोभाविनिजाचारः स्वकार्य  
म्विकरणे ॥ १४ ॥ अपश्यस्वात्मनि स्वप्ने सुरस्त्रीत्वमनिं दितम् ॥ दक्षकाशरसो ह्यासो मंजरीत्वमिबोदितम् ॥ १५ ॥ सासुरबोरतिश्रां  
तानिद्रां गाढामुपागता ॥ मृगीत्वमत्मानिस्वैरभावत्वं भिवांबुता ॥ १६ ॥

स्य ॥ यथाबीजतायादुर्मोर्तर्गविद्ययादिसस्कारआसंतद्वत् ॥ ११ ॥ सामंतत्वमहलिकराजताम् ॥ १२ ॥ कताहारोभुक्तवानसन्नुभोपननिद्रयाराजतासाभाज्य ककुभा  
दिशावलयानिपालयितुशीलयस्यास्तथाविधम् ॥ १३ ॥ पुरोभावीफलदानायोपस्थितो निजः स्वीयः त्रयासक्तिरूपआचरो यस्य ॥ स्वकार्यदक्षदादि ॥ कारणबीजे ॥ १४ ॥  
बहुपुरुषसंभोगेप्यनिंदितसुरस्त्रीत्वमपरस्त्वम् ॥ रसो ह्यसौचेतनत्वकल्पनयोक्तिकर्लक्षणयादक्षजीवोक्तिर्वा ॥ १५ ॥ मृगीनयनसौंदर्याभिलाषवासनयामृगीत्वमपश्यदित्यनुकल्प्य  
ते ॥ अबुना अंबुसाभ्यावस्था ॥ १६ ॥

॥ १७ ॥ निरस्त्रात्मभरानमलिनवेतिवैश्वानारूपत्याह ॥ त्रियच्चरति ॥ चिन्मास्यदृष्टशुभसकारपाह्वित्सात्सतिसस्कारेस्त्वतिषारत्समस्याप्यवर्जनादित्यारय ॥ १८ ॥ तत्रा  
 पद्युशसक्तिपरशामुभवात्पुत्र ॥ वनदेवीनाम्बनेमसिद्धलतायहृन्मिषविलसनरीला ॥ १९ ॥ सालत्नाकचिक्कालभत सविद्ययासाक्षात्तैतन्मेननिद्राजडतामुपुमिभनुभूयवीजातस्था  
 याशाभ्युत्तराकारायाधियोदपमिषत्वरूपयस्यालयाधिययास्वभोन्मुल्याधियाभमराकारोद्वेदसस्कारया आत्मानभमरमपयदित्युष्य ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ कौमुभ  
 मधुमकरदणैरनिशेष ॥ २३ ॥ वरसनीअत्यासक सर्षपिषित्यनालगतलम ॥ २४ ॥ पदभ्यवसितम् ॥ ज्ञानतेवधरे ॥ २५ ॥ तेनगजेनसाभमराभितानलिनिर्माक्षिने

साद्यगीलोलनयनाकदाचिन्निद्रयाहता ॥ स्वनेददरीवह्रीत्वस्वाभ्यासाहृदमात्मनि ॥ १७ ॥ तिर्यञ्चोपिप्रपश्यातिस्रमचिन्तस्वभावत ॥  
 हृदनाचश्रुतानांश्चन्तस्मरणमक्षतम् ॥ १८ ॥ साधभूवलतापुष्पफलपह्ववशात्लिनी ॥ वनदेवीवनापानलतागृहविलसिनी ॥ १९ ॥  
 धीजातस्याकुसकाररूपयेहाधिक्रुदया ॥ सापश्रुदतसवित्यास्तुदलवनमात्मन ॥ २० ॥ कंचिकालसुपुमस्यकलयाजडतांपना  
 म् ॥ अनुभूयददशांप्यस्वात्मानभमरंस्थिरम् ॥ २१ ॥ पदपदोविजहारायवनेवनलतास्वसौ ॥ पद्मिनीपुचपुह्यास्तुरुणीष्विववहृम  
 ॥ २२ ॥ प्रियाधिपाधरस्वादुरसवल्कसुभमहु ॥ अमत्कुसुमसपासुमुकावह्रीविलासिपु ॥ २३ ॥ सधभूवसरोजिन्याप्यसनीधिसना  
 लग ॥ कश्चिदेवरतित्येतिचेतोजडमंतरपि ॥ २४ ॥ तामाजगामनलिनिर्पारिखोलयितुगज ॥ रम्यवस्तुक्षयार्थवमूढानांजुभतेपदम्  
 ॥ २५ ॥ नलिनीमर्दितासैवसमंतनसपदपद ॥ गतोदतांतरंधीहिरिवचूर्णत्वमापयो ॥ २६ ॥ अमरोवाराणालांकाहारणालोकभावना  
 त् ॥ ददर्शात्मानमामोदमत्तहस्तितयोदितम् ॥ २७ ॥ शुक्सागरगर्भारिगजस्वातेपपातह ॥ तमोपनयनेशून्येसंसारइवजीवक ॥ २८ ॥  
 धभूववहृभोरशोभहापरमलतक ॥ सदानदयलसीधोपूर्णातीवनिशाचर ॥ २९ ॥ कदाचिदसिनिर्क्रिशाच्छिन्नसास्तमुपाययो ॥  
 विवेकानिलनिर्तूनरूपाजिवहृवात्मनि ॥ ३० ॥

धनेनगालनधमधपदुपयोगास्यहंतगतत सस्यसजपकण्ठधीरिषभ्यभ्यामाणभ्यूजत्वमापयो ॥ १६ ॥ भारभस्यालोकान्दण्डोकेनाद्वारणस्यालोकेयतइत्यलोकाकारक  
 प्रारणारालानमत्तइस्तिमयायदितिषयन्तद्वरं ॥ २७ ॥ सगज रवानहस्तियकनिर्धतगर्भे यनेभ्यःशस्वलाहिरुधेभ्योपिपनेकोदोरससारकीषकइषपादसधयइ स्वाभ्यननुभन  
 ॥ २८ ॥ निशाचरदसुत्तराभ्यपि ॥ २९ ॥ सकाराचिदुपस्थितेनिशापुत्रेचरतीतिपरशाचर सन्सिभिर्हीपत्सईर्निर्नतात्सरत्प्रोग्निभ्यानिर्दिशता कपाचिकसाभिभ्यच्छिन्न  
 सप्तसप्तसुमुपाययो ॥ कीरोतीशोपायिर्धोहाप्यनिशानद्वय ॥ ३० ॥

गजपदानाहस्तिममूहानांकुमस्थलायेभ्य उच्चलितानुर्डीनान् ॥ अभ्यासाच्चिरिशीलनसस्कारात् ॥ अत्युडयनदर्शनसंस्कारोद्धोषितादित्यशयः ॥ ३१ ॥ पुन पूर्ववासनेये  
 ल्यर्थः ॥ अयोधिन अज्ञस्य ॥ शेषपष्ठीननुकन्तिरि नलोकेतिनिषेवात् ॥ ३२ ॥ सविद्येयादर्शनेनतदुद्धोषितवासनयेतियावत् ॥ ३३ ॥ योनिष्वन्यासुसङ्कुटन्नित्युक्त्या हस  
 पक्षवनेभूत्वाविष्यकच्छेचवारण ॥ हरिणोदेहयत्रादावित्यादिवक्षमाणदिशाअतरालेपचारीतिजन्मानिजातानीतिगम्यते ॥ तथाचात्रोक्तहंसजन्मद्वयानतरंरुद्रतागतःससार  
 शतपर्यन्तेरुद्र सोहंब्यवस्थितइतिवक्ष्यति ॥ सकदाचित्सुनर्हसजन्मप्रामोऽप्येहसै सगतोविजहारेत्यर्थः ॥ ३४ ॥ तत्रहससंसद्विब्रह्महंसगुणाकारादिवर्णनश्रवणात्सशब्दातन्नाम  
 सहितातदाकारार्थवतीचेतिद्वेषाप्रिब्राह्महसात्मिकासवित्अहमपीदृशोब्राह्महस स्यामितिवासनातत्रतस्मिन्जन्मनितस्यहसभूतस्यास्यमिक्षुमनसःप्रार्ग्वर्णिताइरसस्थर्वाह्वत्

पश्यान्गजपदाकुंभस्थलाप्रोच्चलितानलीन ॥ गंहस्यश्रमराभ्यासाद्गजोभूयोप्यभूदलिः ॥ ३१ ॥ सेवमानोवनलतांपुनरायात्सपदि  
 नीम् ॥ दुस्यजोहिदुरभ्यासोवासनानामयोधिनः ॥ ३२ ॥ तत्रहस्तिखुराक्रांतःपुनःसंचूर्णतांपयथौ ॥ पार्थस्यहंससंविन्यावभूवकलहंस  
 कः ॥ ३३ ॥ कलहंसश्चिरतरंयोनिष्वन्यासुसङ्कुटन् ॥ कदाचिद्दुग्भिर्हंसैःसंगतोविजहारह ॥ ३४ ॥ ब्राह्महंसालिकासंविन्सशब्दार्थवती  
 मनाक् ॥ तत्रपुष्टास्यतस्यांतःप्रागंडरसर्वाह्वत् ॥ ३५ ॥ सतच्चिंतांचरन्मृतोदहंभ्याधिघुणाहतः ॥ तत्संविन्यनुसंधानाज्जातःपद्मजसार  
 सः ॥ ३६ ॥ तत्रातिसंततविवेकवतोविलासैःसंबोधितोविगतलौकिककवस्तुदृष्टिः ॥ मुक्तःस्थितो ननुयुगांतविधीविदेहमुक्तेननाकिमुभा  
 विविभाव्यमेतत् ॥ ३७ ॥ इत्यार्षवांवा०दा०दं०मोक्षोपायेषुनि०पू०जीवदोषास्थानेस्वप्नशतरुद्रीयभिक्षुसंसारोदाहरणानामद्विषष्टि  
 तमःसर्गः ॥ ६२ ॥ ॥ ७४ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ ॥ सकदाचिद्दशाथरुद्रंरुद्रपुरंगमः ॥ वैरिचनल्लिनीनाललीलाभाभेनलीलया ॥ १ ॥

पुष्टावनीभूतेत्यर्थः ॥ ३५ ॥ सताब्राह्महसचित्तोभेवदृढचरन्नावर्तयन्व्याधिघुणाभिहतोमृतःपद्मजस्यसारसोक्ष्णयाहसोवाहनमित्यर्थः ॥ ३६ ॥ तत्रतस्मिन्जन्मनिब्र  
 ह्मलोकेचअतिशयेनसततैर्विवेकवतःप्रजापतेर्विवेकवैरायतत्त्वज्ञानाद्युपदेशविलासैःसम्यग्बोधितः अतएवविगतालौकिककवस्तुषुभोप्यवर्गेषुसारतादृष्टिर्यस्यतथाविधःसन्मु  
 क्तोजीवन्मुक्तोभूत्वास्थितः ॥ एवजीवतैवानरतिशयानदमोक्षसुरेखल्लयेसति ब्रह्मणासहतेसर्वेसप्रामेप्रतिसचरे परस्यातेकनात्मानःप्रविशतिपरपदमितिश्रुतेयुगांतविधौद्विपरा  
 धावसानब्रह्मणासहविदेहमुक्तेनतेनहसेनाकिमधिकभाविषाध्य एतत्तसुधीभिर्विशाब्ध्यमित्यम ॥ उदतिवितर्के ॥ ज्ञानेनैवसमूलानर्थानिदन्तेनिरतिशयानदावाभेश्रसपादित  
 त्यात्तदतिरिक्त्पुरुषार्थाभावाच्चास्यकतकल्यत्वादित्यर्थः ॥ ३७ ॥ ॥ इतिश्रीवासिष्ठम०तात्पर्य०नि०पू०द्विषष्टितम सर्गः ॥ ६२ ॥ ॥ ७४ ॥ ॥ रुद्रभूतेनतेनात्रपूर्व  
 देहप्रबोधनम ॥ तेषाचशतरुद्रत्वमैकारम्यचेहत्रण्यत ॥ १ ॥ सहमोलीलयाअनायासेनवैरिचासनल्लिनीनाल्लेकीलाःक्रीडास्तस्याभेनपद्मजसामीप्यमुक्तिपदप्राप्तिबलेनेति  
 यावत् ॥ कदाचित्पद्मजेनसहरुद्रपुरगतोरुद्रदर्श ॥ १ ॥

न परमस्य ज्ञानयोगेनैव पाद्विषयमुक्तोक्तपदार्थानात्सत्यस्यैव सति रक्षाहावनया कठं स्यादिति निश्चिता बुद्धिरभूत् ॥ ननु जीवन्मुक्तस्य निर्वासनस्यैव सत्यकथं कठं त्वस्यैव हा न  
 कठानाभ्यां घनदृश्यागनयुना कठं दारो रपारमथ ॥ यदि तु भारतस्य प्रिअन्वभिरिति श्रिया येन तस्मानादेहभोग्यपारकथं शोयाद्द्वारं पारम्यार्थं कठं हाहाभयपारम्यार्थं न स्थापनयुगेन  
 पक्षगात्रं कठस्य भूतपातद्वाहस्य कर्मकठलायागाच्चैति चेत्तथाह ॥ परिनिर्बन्धरिति ॥ भायमुख्यो कठभागः किन्तु परिनिर्बन्धयत्तस्मात्कल्प्युक्तिसौचकर्मोपास्तिकलभावत्येव ॥ वे  
 शोन्त्याश्चानयोरीतिभूतेरिति भावः ॥ २ ॥ नाप्येतज्जन्मार्तं किन्तु पारम्यरोपोयनीतयेच्छया योगिबन्धानसेर्दशनरकल्पनेन पूर्वदेहत्यागभाषमित्याशायेनाह ॥ कठभूतबपुरिति  
 ॥ १ ॥ गणकोटिपुंगवपात्रेयप्राणाणव्यपवृष्यति यावत् ॥ ४ ॥ सात्त्विकमुक्तौ जगत्सद्द्वारादिव्यापाराधिकाराभावेपि ज्ञानैव्यपादिनापसिद्धकठसाम्यमस्त्वथेत्याशयेनाह ॥ क  
 ठं त्विति ॥ अनुसप्तसार्तैरेव्यपिललासंभवासिद्धकठं कनयासाधयेन ॥ ५ ॥ स्वयमेकतिस्रमनस्येवोवाच ॥ ६ ॥ ७ ॥ आद्वतिस्ररणयातकोनियत ॥ अहं प्रथमपाकनयार  
 तप्रयुद्धिरभूत्स्य कठोहमिति निश्चिता ॥ प्रतिप्रियवदादर्शद्रागित्येव हि विधियता ॥ ३ ॥ कठभूतवपूस्तन्नतनुत्तस्याजतामसौ ॥ गध पव  
 नतांगच्छुभकप्रकथया ॥ ३ ॥ सकठं कठभवनविजहारययेच्छया ॥ तैस्ते शिवपुराचरैर्गणकोटिगिरिषुया ॥ ४ ॥ कठस्त्वनुत्त  
 मज्ञानविलासकतयातया ॥ स्वमशेषवत्तांतमपस्वधाकनधिया ॥ ५ ॥ निरावरणविज्ञानवपुः सप्तगर्वास्तदा ॥ उवाच स्वयमेकतं  
 स्वस्वभगतविस्मित ॥ ६ ॥ अशोनुचिनामायेयतताविश्वविमोहिनी ॥ असत्यैवापिसद्रूपामकभूमिपुवारिवत् ॥ ७ ॥ इति प्रथममाज्ञा  
 तचिप्याह चित्ततांगत ॥ सवसपन्नसर्वज्ञगानादिविभावानात् ॥ ८ ॥ यदच्छयास्थितं जीवोभूततन्मात्रं जित ॥ कस्मिंश्चिदंभवत्स  
 र्गभिक्षुरस्तुभितोभित ॥ ९ ॥ तं तावपययधेनयहि स्वैरविहारिणी ॥ लीलाविलुलिताकारायदारन्येति भावत ॥ १० ॥ सर्वभाषोपमदं  
 नतदभ्यासवशात्तदा ॥ तामेव सांस्वभूद्विस्तुस्य कान्यमननोदयम् ॥ ११ ॥

भाषिकसिध्याश्चरेषु ततोभायपाधिचतारं बहुस्याप्रकारयेयं प्रिसप्तसकस्यवसितगतद्वयदीर्घमाज्ञातस्यनमित्यर्थः ॥ गीटासकभ्यां रेवाहसंघसंपन्न सचिदरोसंघो ज्ञातरोगम  
 नादिहैभाषाभ्यं ज्ञातस्य प्रया ८ ॥ ततोपटच्छयाभ्यविसर्गविलिगस्युत्तरेहैविषयाभासात्सनानुपवेशोभूति स्मृतेस्तन्मार्थं सूर्येभ्यैर्नैहैस्तावारम्यससर्गाभ्यासेनतद्वनवासनादेषि  
 र्देषिभ्यपटद्वरं कित सप्रर्जाषोभूत्याहसितरत्यर्थं ॥ सप्तजीव अतारिकलाज्जन्मपरापमनुभवत्कार्स्विसिद्धसर्गेरीयायसमाधिपाटयादिति शोषिपयैरस्तुभितोभितुपरिदाह  
 भवत् ॥ ९ ॥ आस्तासामयुष्यस्तस्यारम्येवासरस्तुनीरपरैणार्यपैरेणयाषितानिरोधाभ्यासपाटवेन पूर्वदेहैरेताल्यनिकविस्तरणराक्युस्रवदर्यापत्ति ॥ तेनेप्यारिना ॥ तेनाभिसुणाव  
 दपयथाघनस्यैरेणस्युत्तरेहैवसयथानाहसपादार्थानां लोकेहैवसयथानां पाप्यादिपार्थानां च धेननिरोधेन बहिर्देवतादिषिपयेषिसत्यपदादेषु यानसपूजादिलीकारभ्येति भावत अ  
 विलुलिताकाराभारभ्यतनहाहातभ्यासवशात्तामेव विलीलातसिद्धिद्वयसप्तभाषोपमदं नोवभूतिपरेणान्वय ॥ १० ॥ ११ ॥

१६०५ ॥ तस्यैव सिद्धस्याप्यशास्त्रीयमानसत्वे लनप्रदत्तावनर्थापरपरोदयो भूदित्याह ॥ सइत्यादिना ॥ तेषु देहेषु योनिषु ॥ जरठवासनइत्यनेन शास्त्रीयवा  
 जतिशुष्यतीति यावत् ॥ १२ ॥ तस्यैव सिद्धस्याप्यशास्त्रीयमानसत्वे लनप्रदत्तावनर्थापरपरोदयो भूदित्याह ॥ सइत्यादिना ॥ तेषु देहेषु योनिषु ॥ जरठवासनइत्यनेन शास्त्रीयवा  
 सना रौधिल्ये अनाद्यनर्थवासनोद्भवोऽवश्यभावातीति सूच्यते ॥ १३ ॥ तानेवसनिमित्तप्रपचयति ॥ आत्मनीत्यादिना ॥ भावस्योद्भूतस्य अभावस्यानुद्भूतस्य च विपर्ययैव परीत्ये  
 साध्ये अभ्यासापटवादिबलवानेव वासनाचयोवर्धते उद्भवति अन्व्यास्तिरोभवतीत्यर्थः ॥ १४ ॥ १५ ॥ धर्मप्रचयसहितयाकामुकतया ॥ १६ ॥ लोचनपदेन मृगलोचनसौ  
 चमत्कतिश्चेतसियारूढासैव विजृम्भते ॥ वल्लीत्यजतिनेदाधीपीतमप्यंजुमाधवम् ॥ १७ ॥ साभिक्षुर्जावदो भूत्वा जंतुर्जरठवासनः ॥ तेषु  
 देहेषु च भ्रामरं धेखिवपिपीलिका ॥ १८ ॥ आत्मनि द्विजभक्तत्वात्सोपस्थद्विजतामथ ॥ भावाभावविपर्ययसंबलवानेव वर्धते ॥ १९ ॥  
 सामंततामवापसौ विप्रः संततचिंतिताम् ॥ सातत्ये नरसः पीतः फलतामेतिपादपे ॥ १५ ॥ राज्यार्थं धर्मकार्याणां कर्तव्यात्सो भवन्त्युपः ॥  
 सकामुकतयाराजासुरस्त्रीत्वमवापह ॥ १६ ॥ लोलालोचनलोभेन सा मृगीरसशालिनी ॥ बभूव वासनामोहश्चाहोदुःखाप्यजंतुषु ॥ १७ ॥  
 मृगीसावतचित्तस्याबभूव विपिनेलता ॥ अवश्यं भाविलवनं लतिकानुबभूवह ॥ १८ ॥ अंतःसंज्ञाचिराभ्यस्तं भ्रमरत्वमथात्मनि ॥ सा  
 पश्यत्सावमर्देन सदा तद्भावभाविता ॥ १९ ॥ सवारणसुरक्षोदमनुभूयाथ भावितम् ॥ भूयो भूयः प्रवभ्राम महासंस्तिसंभ्रमान् ॥ २० ॥  
 संसारशतपथैते रुद्रः सोहमहं स्थितः ॥ अस्मिन्संसारसंभ्रमे स्वमनोमात्रसंभ्रमे ॥ २१ ॥ एवमत्यंतचिन्नासुसंसारारण्यभूमिषु ॥ बद्धी  
 ष्वहमतिभ्रांतस्त्वशून्यास्त्रिवभूरिशः ॥ २२ ॥ कस्मिंश्चिदभवंसर्गैर्वहं जीवदनामकः ॥ कस्मिंश्चिद्वाह्यश्रेणश्रेणः कस्मिंश्चिदशुधाधिपः  
 ॥ २३ ॥ हंसः प्रयवने भूत्वा विध्यकच्छेचवारणः ॥ हरिणो देहयंत्रादौ दशमहामिमांगतः ॥ २४ ॥ अत्र वर्षसहस्राणि चतुर्युगशतानि च ॥  
 समतीतान्यनंतानि दिनतुंचरितानि च ॥ २५ ॥ ममप्रथममेव प्राकलितस्य परात्पदात् ॥ तत्त्वज्ञानितयारूढो भिक्षुत्वे योग्यताक्रमः ॥ २६ ॥  
 भूयो भूयोप्यतिक्रम्य गतश्च ब्रह्महंसताम् ॥ स एव प्राक्तनो भ्यासः फलितः संगमोदयात् ॥ २७ ॥

दर्शकक्ष्यते तच्छोभेन लोका रसशालिनी रजिता ॥ १७ ॥ लवनलेदनम् ॥ १८ ॥ सावमर्देन लेदनावमर्दसहितकता देहेन ॥ १९ ॥ भूयो भूय इत्यनेनंतरालिकानिवारणालिहंसा  
 दीनिनवतिजन्मानि स्तनान्युष्यते ॥ २० ॥ साभिक्षुरहसनेव रुद्रो हिमिति स्थितः ॥ २१ ॥ अशून्यासुसत्यास्त्रिवभातासु ॥ २२ ॥ २३ ॥ विध्यकच्छेचवारणो हरिणश्चाभवम् ॥  
 इत्यं देहयंत्रादिपदान्मनोयेचाह निभावाणि तद्रूपादशागतः ॥ २४ ॥ ममप्रथमसर्गकालादारभ्य परात्पदात्त्विदेकरसरूपाच्चलितस्य प्रच्युतस्यात्रास्मिन्ससारे वर्षसहस्राणि च  
 तुर्युगशतानि च अनंतानि समतीतानि दिनतुंचरितानि च ॥ २५ ॥ ममभिक्षुत्वेन स्वज्ञानितया भावितुं यो रथताक्रमः श्रवणमननाद्यभ्यासरूढोऽपि प्रमादादतिक्रम्य  
 भूयो भूयश्च जन्मपरंपरया ब्रह्महंसतागतः स एव प्राक्तनो भ्यास इत्यभ्यासकमोरुद्रसर्गमोदयाद्भूत्वेन त्वज्ञानफलेन फलित इति द्वयोरन्वयः ॥ २६ ॥ २७ ॥



बोधयित्वाजागृहकं कृत्वाचेतसास्यचित्तारोचिचेतनेनस्वाराचिदाभासलक्षणैर्नतत्त्वज्ञजीवेनचयोजयामास ॥ अतएवभिक्षोजागरेणननास्मादास्वापप्रथमस्यवजा  
 टादिरुद्रातशरीराणातसपचानाचनिरनुदात्तिबाधप्रसगोनिरस्तः ॥ सर्वत्ररुद्राशजीवप्रवेशकल्पनेनतदीयसत्यसकल्पत्रलेनविचित्रभोजकाट्टरोषवलेनचवाधितानामपिसर्वेषा  
 माकल्पानमनुदात्तिसञ्जावादिनि ॥ ३९ ॥ बोधात्तत्रदर्शनात् ॥ अल्पकालेचिरकालानेकजन्मानुभावलक्षणास्यस्यामरुद्रशरीरायनुदात्तिलक्षणस्यचाश्वर्यस्यदर्शनाद्विस्मयं  
 यौ ॥ ४० ॥ जीवदससारब्रह्माहातरम् ॥ ४१ ॥ तत्रकालोपाख्यानवर्णितरीत्याप्रविश्यभुवनभूलोकगालानत्रापितजीवटास्पदद्वीपम् विषयमडलातर्गतदेशम् तच्चग्रहम्  
 बोधयित्वायतंभिक्षुंचेतसाचेतनेनच ॥ योजयामासस्मरभिक्षुरप्यात्मनोभ्रमम् ॥ ३९ ॥ रुद्रमात्मानमालोक्यजीवटादिमयंत  
 था ॥ बोधादविस्मयाहोपिसाभिक्षुर्विस्मयंययौ ॥ ४० ॥ अथरुद्रस्तथाभिक्षुर्दावेवोत्थायजग्मतुः ॥ क्वापिजीवटसंसारंचिदाकाशौ  
 कर्काणगम् ॥ ४१ ॥ तत्रतद्भुवनंगत्वातद्वीपंतच्चमंडलम् ॥ विषयंतरपुरंतच्चतंचपाणावासिग्रहम् ॥ ४२ ॥ सुसंदहशतुर्नृणंसंज्ञंजीवटकंश  
 वम् ॥ स्थापयित्वावपुर्भावंप्रभातंभवभूमिषु ॥ ४३ ॥ तंप्रबोध्यनिचोज्याशुचेतसाचेतनेनच ॥ एकरूपास्त्रिरूपास्त्ररुद्रजीवटभिक्षुकाः  
 ॥ ४४ ॥ बोधवंतोप्यबुद्धाभाविस्मिताअप्यविस्मिताः ॥ बभूवसूष्णींस्थिताश्चित्रकताकाराइवक्षणम् ॥ ४५ ॥ अथजग्मुश्चतेसर्वैक  
 चिद्भोमनिसंस्थितम् ॥ विप्रसंसारमारब्धंपरिभूतसद्युंभुमम् ॥ ४६ ॥ नेतत्रभुवनंगत्वातद्वीपंतच्चमंडलम् ॥ विषयंतच्चतंभ्रामंप्रापुस्तं  
 द्राक्षणात्वम् ॥ ४७ ॥ विप्रंतददृशुःसुकलत्रवलितंग्रहे ॥ कंठेगृहीतंब्राह्मण्यावाहिर्जीवमिवास्थितम् ॥ ४८ ॥ तंप्रबोध्यनिचोज्याशुचे  
 तसाचेतनेनच ॥ तस्यास्तेवहवाप्यन्येविस्मयविविस्मयाः ॥ ४९ ॥ अथजग्मुश्चिदाकाशकचित्तंचतितंचितेः ॥ सामंतंनृपसंसारंभ्र  
 मणाभोगसुंदरम् ॥ ५० ॥ ततस्तेभुवनंप्रामासद्वीपंतच्चमंडलम् ॥ सामंतंददृशुर्मत्तंसुसंपर्कपंकजं ॥ ५१ ॥ हेमावदातहेमांयानिहि  
 तंकुचकोटरे ॥ भ्रमर्यैवान्वितंपद्मकाशसुसंभद्युवतम् ॥ ५२ ॥ कान्ताभिरभ्यावलितंमंजरीभिरिवहुमम् ॥ दीपजालकमध्यस्थंरौघद  
 वकांचनम् ॥ ५३ ॥ तंप्रबोध्यनिचोज्याशुचेतसाचेतनेनच ॥ तस्यास्तेवहवोप्येकेसविस्मयविविस्मयाः ॥ ५४ ॥

तत्रग्रहेणौअसंभ्रंणंपहेयस्यतथाविधतर्जावटचददृशतुः ॥ ४२ ॥ शवामिवसुमम् ॥ तत्रत्यजनानास्वदर्शनायोग्यत्वाद्बुद्धभिक्षुवपुषी भावोजीवटर्वाधनाभिप्रायस्त रुद्र  
 स्ययाकोटिसूर्याभाप्रभातदत्तसर्वस्वप्रभावस्थापयित्वाअतर्धानशक्त्यागोपयित्वा ॥ भवभूमिषुजीवटसस्तदिप्रदेशेषु ॥ ४३ ॥ चेतसेत्यादिपूर्ववत् ॥ अतरेकरूपाः ॥ बहि  
 ष्मरूपाः ॥ ४४ ॥ चित्रकताकाराश्चित्रलिखिताइव ॥ ४५ ॥ क्योमनिचिदाकाशोसस्थितमध्यस्तम् ॥ आरब्धजावटचित्तपरिणामरूपम् ॥ परिरोभूतैःप्राणिभिसद्युभसश  
 द्यम् ॥ ४६ ॥ तेतत्रेत्यादिपूर्ववत् ॥ ४७ ॥ कलत्रोष्यवर्गस्तद्वलितम् ॥ बहिर्गतजीवमिवप्रियतमम् ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ चित्तेश्चिदाकारवित्तायाश्चेतिपरिणतिरूपम् ॥ ५० ॥  
 पर्यकलक्षणंपकजे ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ तस्यास्तत्रस्थिताःसतः ॥ ५४ ॥

अतएवशाब्दीपसाधनाभ्यासोऽप्यापार्ययोर्विच्छेदेनकञ्जम्भिर्ध्वजितोऽपिपुनरुद्धपुरुषादीसाधयत्वेधेत्साह ॥ दृढाभ्यासमिति ॥ स अत्यतमरसेनकञ्जसहद्वेषणभ्यवहितोपी  
 त्रिशेष ॥ १८ ॥ तस्यशुभोविभावनाभ्यासस्तुल्यमुत्पाशुभ्यासमप्यवहितोऽपिपुनरुद्धवेत्साह ॥ काकतालीयति ॥ २१ ॥ तस्यशुभभासनावच्छुभभासनाभ्यासोऽपिस्वयमे  
 धयाकनसंस्कारादुद्भवित्यतितद्वलाद्देषायपुरुष-अशुभभासनाहृत्यतिथेतिपुरुषप्रयत्नविधानम्यर्थमित्यारभ्याह ॥ सगतीति ॥ इतुद्भासनाजाल्जिहासत-युसंप्रपानन  
 सहासनाभ्यासकालांतरेलोक्षप्रपतिसस्युरुषप्रयत्नमीक्षतेपतीक्षतेनतन्निनोद्धवतीत्यर्थ ॥ १० ॥ सव्यपनोऽनेकञ्जम्भ्यस्तएवसहासनावच्छेदनेदुद्भासनासंप्रसमर्थोभवतिनसह  
 शैवेस्वाशयेनाह ॥ यद्वेति ॥ अस्वर्षीत्यनेनभिभ्यार्थविषयशैवेतोपास्त्यापिप्रयत्नोऽपिप्रजापत्यस्रकालस्यनानुभवयोग्यशैवताभासादिकलसमर्थोभवतिनर्भकवाप्यपरमार्थ  
 दृढाभ्यासोऽप्युवाख्यजीवस्योदेत्यविप्रत ॥ सोत्यतमरसेनापितमेवाश्वनुधावति ॥ २८ ॥ काकतालीययोगेनकटाचित्साधुसगमान् ॥  
 अशुभोभावनाभ्यासोऽजीवस्यविविचरन्ते ॥ २९ ॥ सगत्यधिगतर्षेपकेवलस्वोदयप्रति ॥ प्राक्तनोवासनाभ्यासोहातुरुद्यममीक्षते  
 ॥ ३० ॥ यद्वेदाभ्यस्यतेजसयद्वेदांतरेपिच ॥ जाग्रत्स्वप्नेष्वसदपितत्सदित्यनुसूयते ॥ ३१ ॥ तत्तदयकियाकारिदु-खायचसुखायच ॥  
 उदेतिभावनतस्माद्भावनाभावनजय ॥ ३२ ॥ भावनेवस्वभात्मानदेशेयमितिपश्चति ॥ असत्तामान्त्वविस्तरगुल्मकत्वम्भिवाकुर  
 ॥ ३३ ॥ भावनाप्रोक्ष्यमाणपानकिंचिद्विद्विशिष्यते ॥ नचविद्यतएवेतितद्भुमेणालमस्तुन ॥ ३४ ॥ भ्रमस्यजागतस्यजगतस्याकाशव  
 णवत् ॥ असवेदनमात्रैकमार्जनायालमस्तुन ॥ ३५ ॥ असम्भयीस्वरूपपापरंसत्तैवलालनी ॥ वरन्तेचेद्दिनोढायकिंचित्सानकरिष्यति  
 ॥ ३६ ॥ तत्तान्स्वन्स्विससारानुत्पायालाकयाम्यहम् ॥ सन्ध्यालाकदानन्तेभ्यर्फीकरोम्यहम् ॥ ३७ ॥ इतिसंचित्यरुद्रोसौतसर्गप्र  
 जगामह ॥ यत्रसिद्धुर्विहारस्य सुमश्रावद्ववस्थित ॥ ३८ ॥

बस्तुगोचरभ्रदणारिपयत्न-प्रमाणगम्यपरमार्थसत्यत्वमाहवापभवतीति सूच्यते ॥ ११ ॥ अतएवनाम्नविषय शाब्दीयोऽपिभाषनाभ्यासोऽह त्वभिन्नतसुखायैवेति सर्वं भाव  
 नोच्छेदप्रवृत्त्यास्यतिकानपजयोनातरालिकदशस्वद्विधामित्याराधयनाह ॥ तत्त्विति ॥ नीतद्विद्यतशरीरतक्रोगार्थार्थकियाकरोतिनच्छीलभावनमनात्सार्धतनम् ॥ ३२ ॥  
 किञ्चानात्मभाषनाकनप्रव्यापयनस्यैकपतर्धातुभासेष्यद्वाराशयेनाह ॥ भावनेषति ॥ ३३ ॥ सातत्स्वर्दानभाप्रेणसूच्छेदेत्साह ॥ भावनेति ॥ नवगतदुच्छेद साध्योऽस्तिनित्यो  
 च्छिन्नत्वात्सतस्यसाह ॥ नवेति ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ अथवाभास्वसद्वदनतश्चज्ञानवाधितस्यसर्वेनेपिवाधिताहेरिवअयजनमासायध्यानपत्याभावाप्यस्युतलीलाहेतुत्वाच्चेत्सा  
 ह ॥ असम्भयीति ॥ वाधितव्यावस्ययीकधिधासससासत्सर्वपासगदाकारभाषनालाकनीकोनूकनेनुरेवपरद्विधिमितिभासिकसत्तयावसन्ते चेत्तद्विधिनोदायीकचिद्विद्वानुभाषण  
 प्यनर्दसानकरीष्यतीत्यर्थ ॥ ३६ ॥ तस्यसासकीदुक्कराराद्देषोऽप्याप्यपत्सासप्यनलाककस्ययत्नोऽवच्छेदप्रयत्नोऽप्यवगतपिचिच्छेदकञ्जम्भिकरोति ॥ ३७ ॥ ३८ ॥



बोधयित्वा जागरूकं कृत्वा चेतसा स्वचित्तं शोचिन्नेन चेतनेन स्वशरीरचिदाभासलक्षणगतत्त्वज्ञजीवेन च योजयामास ॥ अतएव भिक्षुा जागरणतर्कस्मादादित्यप्रथमं च स्वयं जाग  
 दादित्स्वतशरीराणातत्पचानाचनिरनुदत्तिबाधप्रसंगो निरसः ॥ सर्वत्र रुद्राशजीवपत्रेशकल्पनेन तदीयसकल्पत्रलेन विचित्रमोजकाटुटशेषवलेन च वाधितानामपि सर्वेषा  
 माकल्पतमनुदत्तिसंभवादिति ॥ ३९ ॥ बोधात्तत्र दर्शनात् ॥ अल्पकाले चिरकालातेकजन्मानुभवलक्षणस्य स्वाप्नरुद्रशरीराद्यनुदत्तिलक्षणस्य चाश्रयस्य दर्शनाद्विस्मयं य  
 यौ ॥ ४० ॥ जीवदत्तसारब्रह्माडातरम् ॥ ४१ ॥ तत्र लोकोपाख्यानवर्णिता रीत्याप्रविश्य भुवनमूलोत्क्रमात्वा तत्रापित जीवटास्पदद्वीपम् विषयमंडलतर्गतदेशम् तच्च ग्रहम्  
 बोधयित्वा यतं भिक्षुं चेतसा चेतनेन च ॥ योजयामास सस्मार भिक्षुरप्यात्मनो भ्रमम् ॥ ३९ ॥ रुद्रमात्मानमात्मेक्यजीवटादिमयंत  
 था ॥ बोधादविस्मयाहोपिस भिक्षुर्विस्मयं ययौ ॥ ४० ॥ अथ रुद्रस्तथा भिक्षुर्द्विवोत्थाय जग्मतुः ॥ क्वापि जीवदत्तसंसारं चिदाकाश  
 ककोणगम् ॥ ४१ ॥ तत्र तद्भुवनं गत्वा तद्दीपंतच्च मंडलम् ॥ विषयंतरपुरंतच्च तंच पाणावसिग्रहम् ॥ ४२ ॥ सुसंददृशतुर्नृसंज्ञं जीवटकं श  
 वम् ॥ स्थापयित्वा वपुर्भावं प्रभातं भवभूमिषु ॥ ४३ ॥ तंत्रबोध्यनि योज्याशुचेतसा चेतनेन च ॥ एकरूपास्त्रिरूपास्त रुद्रजीवदत्तभिक्षुकाः  
 ॥ ४४ ॥ बोधवंतोप्यबुद्धाभाविस्मिता अप्याविस्मिताः ॥ बभूवुः स्थिताश्चिन्नकृतकारा इव क्षणम् ॥ ४५ ॥ अथ जग्मुश्च ते सर्वे क  
 चिद्बोमनि संस्थितम् ॥ विप्रसंसारमारब्धं परिभूतसपुंषु मम् ॥ ४६ ॥ नेतत्र भुवनं गत्वा तद्दीपंतच्च मंडलम् ॥ विषयंतच्च तंत्रां प्राप्सुं  
 द्राह्मणालयम् ॥ ४७ ॥ विप्रतेददृशुः सुसंकलत्रवलितं ग्रहं ॥ कंठे गृहीतं ब्राह्मण्यावहिर्जीवमिव स्थितम् ॥ ४८ ॥ तंत्रबोध्यनि योज्याशुचे  
 तसा चेतनेन च ॥ तस्यास्ते बहवाप्यन्ये विस्मयविविस्मयाः ॥ ४९ ॥ अथ जग्मुश्चिदाकाशकचितंच तितंचिनेः ॥ सामंतं नृपसंसारं भ्र  
 मणा भोगसुंदरम् ॥ ५० ॥ ततस्ते भुवनं प्राप्सास्तद्दीपंतच्च मंडलम् ॥ सामंतं ददृशुर्मत्सु संपर्कपंकजं ॥ ५१ ॥ हेमावदातं हेमां यानि हि  
 तं कुचकोटरे ॥ भ्रमर्यैवान्वितं पद्मकाशसुसंभुवतम् ॥ ५२ ॥ क्रांताभिरभ्यावलितं मंजरीभिरिव द्रुमम् ॥ दीपजालकमध्यस्थं रत्नौघद्व  
 वकंचनम् ॥ ५३ ॥ तंत्रबोध्यनि योज्याशुचेतसा चेतनेन च ॥ तस्यास्ते बहवोप्येकेसा विस्मयविविस्मयाः ॥ ५४ ॥

तत्र ग्रहे पाणौ असेर्गहणयद्द्वेयस्य तथा विधतर्जावटचददशरतुः ॥ ४२ ॥ शवमिव द्रुमम् ॥ तत्रत्यजनानास्वदर्शनयोप्यत्वाद्द्रुमभिक्षुवपुषी भावो जीवदत्तबोधनाभिप्रायस्त रुद्र  
 स्य याकोटिद्वयाभाप्रभातदत्तच सर्वस्वप्रभावस्थापयित्वा अतर्धानशक्त्या गोपयित्वा ॥ भवभूमिपुर्जावटसदतिप्रदेशेषु ॥ ४३ ॥ चेतसेत्यादि पूर्ववत् ॥ अतरेकरूपा ॥ वहि  
 स्त्रिह्रपा ॥ ४४ ॥ चित्रकतकाराश्चित्रलिखिता इव ॥ ४५ ॥ व्योमनि चिदाकाशे संस्थितमध्यस्तम् ॥ आरब्धजीवदत्तचित्तपरिणामरूपम् ॥ परितो भूर्त्तं प्राणिभि सद्युचुमसशा  
 वम् ॥ ४६ ॥ नेतत्रेत्यादि पूर्ववत् ॥ ४७ ॥ कलत्रपोष्यवर्गस्तद्वलितम् ॥ वहिर्गतजीवमिव प्रियतमम् ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ चित्रे श्वेत्नाकारविवत्तायाश्चेति तत्परिणतिरूपम् ॥ ५० ॥  
 पर्यकलक्षणोपकजे ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ तस्यास्तत्र स्थिताः सत ॥ ५४ ॥

धरसाधातिष्ठाहिकाराशरेणव ॥ अथांतरालेषुमानां सबाधनभाप्रवृत्तानां नृसजीवनमपिबोध्यम् ॥ ५७ ॥ ब्रह्महंसरूपार्द्रांश्चैतपरिष्कृतिम् ॥ रुद्रचैतचेतनींशारथचैतचेतनव  
 स्वात्मनिःसर्षपस्यत्वाद्यात्मनम् ॥ तेषर्वेषैश्वर्यरुद्राभांशतम् ॥ ५६ ॥ तद्वशाह ॥ एकेति ॥ ५७ ॥ प्रातिभासिकसर्वसंसारस्य सर्वपिआधारभूतम् ॥ सर्वजगदतन्मत्स्ययमंतर्पामि  
 नप्राप्तियत्ना ॥ ८ ॥ इंद्रपेषुसहस्रगणिसहस्रशापायुं रुद्राअधिभूम्यापित्यादिसृष्टिनिषिद्धानां रुद्राणां स्थितिरित्याशयेनाह ॥ शनोति ॥ त्रिसु रुद्रकल्पितशतजगतांमध्यपूरनरशर्माचप  
 निभानुभूयमानतपासस्थितजगत्पूरकारशानामरुद्रसंसारविद्धि ॥ ५९ ॥ ननु त्रिसुत्समसंसार सर्वेषुसर्वै कुतो नानुभूयततथाह ॥ योयदिति ॥ सउत्तरक्षणोअविस्यपाय स  
 एत आभितः समुद्रेति ॥ तन्मतेनृसंसारेय ॥ ६ ॥ मनसापुद्गलास्तन्मविदुर्लुंकीषं सद्मिलनीति सर्वपरमीत्याराय ॥ ६१ ॥ भेदनेषुहेतु स्थील्यापगमइत्याशयनाह ॥ यद्ये  
 अयनेराजससारजगन्मुक्तत्रिविबोधयतम् ॥ षतसैवमयान्यासुभ्रमु ससारभूमिपु ॥ ५५ ॥ प्राप्यतां ब्रह्महंसैश्वर्यरुद्रतां सर्वैरेवते ॥ समा  
 जगन्मुक्तिरजुश्रुकराणामुत्तमशतम् ॥ ५८ ॥ एकसविद्विन्नतनुचिभवेष्टितवेष्टितम् ॥ एकरूपमनेकाभरूपतत्पारमेश्वरम् ॥ ५७ ॥ रुद्रा  
 णांतच्छतमयनिरावरणचिन्मयम् ॥ सर्वमसारसंबधिस्थितमर्बजगरिस्थितम् ॥ ५८ ॥ शंतरुद्रशतानां हंसतिराममहांतिहि ॥ एतंदका  
 दशविद्धिससारप्रतिभस्थितम् ॥ ५९ ॥ योयोभित सर्जावस्यसंसार समुदतिहि ॥ तत्रापुद्गलाजिवीषा पश्यतिनपरस्परम् ॥ ६० ॥  
 मिलतिहि मनोपुद्गलासरंगाद्भववारिषी ॥ अपपुद्गलास्तुतन्मात्रनिष्ठातोषवदास्थिता ॥ ६१ ॥ यथाद्भवत्वादीव्यभुत्वान्यान्यसमिलत्यल  
 म् ॥ तथाप्रपुद्गलाजीवीषामियथित्वात्मिलंत्यलम् ॥ ६२ ॥ प्रत्येकमुदितेवैतेसमांरेजीवराशय ॥ चिद्वातोऽसर्वगत्वेनत्वसत्या सत्यव  
 स्थिता ॥ ६३ ॥ पपदाखन्यते मूर्भेस्तत्राभयानभ ॥ सर्वंगायाश्चितंयंपुद्गल्यतेततयैवचिन् ॥ ६४ ॥ सर्वंप्रपचभूतानियथानुभ  
 वसीहहि ॥ तयहसर्वभूतान्मिचित्वंसर्वत्रविपते ॥ ६५ ॥ यच्छालभजिकादहेशंलंभ्यभगंतंकम् ॥ प्रस्थतेतददकाल्यातयाचिचितिजग  
 त्स्थितम् ॥ ६६ ॥ अवेदनेपरेशुद्देवदनयजगतिस्थितम् ॥ अकारणमर्चैतस्यशून्यत्वेनयथानभ ॥ ६७ ॥

ति ॥ ६१ ॥ सर्वजगतेश्वरभूतब्रह्मैक्यलागएवसर्वैस्तरीयकल्पितरूपात्मकर्माधिभूतनमित्यारथेनाह ॥ प्रत्येकमिति ॥ चिद्वातोश्चिससारस्यप्रक्षण ॥ ६१ ॥ उक्ततअपोसंते  
 तद्वशाशनिवस्यत्वाद्यपनीयतेततयानभोषधवधिसतिरिष्यते ॥ ६४ ॥ ममसद्व्यवहित सर्वंप्रसत्यमनुभाषयति ॥ सर्वेति ॥ सर्वेषंपंचाधिशेषिभागास्तपुक्तानिपचभूतानियथा  
 सर्वंभानुभूयसितयासर्वंभूतान्मभूतससांरूपचिस्त्वमपि सर्वमिष्यतेतदनुभवेत्यर्थ ॥ ६५ ॥ तस्यसद्वगतत्वेतप्रपचसवकल्पनेदद्यातमाह ॥ यदिति ॥ यथायाहक्षेकाद्ये शीर्षाडिलास्त  
 नोषादकच्छेदनेतसिन्धिमिासासाकारयतिमानुकूलभवेत्तन्मभक्तपुंरुहसिस्तिरगायाकारपरिच्छेदगतसतिनद्वेषुठपादिविषिप्ररूपाशाळमजिकापेक्ष्यतेतद्वेकाम्बासहृप संधा  
 कारभेदयतेचिद्भूतसिन्धुकासायास्थितभेदइत्यर्थ ॥ ६६ ॥ ब्रह्मादीदृक्कल्पयकृत परिच्छेदरुद्रां किकेतःस्तथाह ॥ अवेदनेदिति ॥ अवेदनेअधिषयपयोशुद्देयद्वेदनेचिषयता  
 धराननस्ययाद्यानतद्वेभजमवितिपरिच्छेदनिमित्तस्थितमित्यर्थ ॥ चिदेकरसेमिलानेयजगत्कारमर्चैतस्यशाब्दमकरकारणनिर्मितमेवेतिनभूद्वेषुभूयस्यत्वेनस्थितम् ॥ ६७ ॥

१ अथरुद्राकरशतानामिषयथाशोदुरयतसटाकात्प्रपर्तकाननुगुणार्द्रमिति

तथा च तादृशवेदनमेवास्पर्शध्वस्तानिदित्तिरेवमोक्षदतिकलितमित्याह ॥ विद्यतदिति ॥ ६८ ॥ बोधनात्तदुभयसाक्षिण ॥ ६९ ॥ असत्तिरेदर्शनमात्राद्यन्तस्तिरस्य अन  
 र्थस्यनारोकाकदर्शनाआयास ॥ यच्चसुखतूर्णाभावेनप्राप्यतदाशुभाममेव ॥ तत्राप्यायासापेक्षानास्तीत्यर्थः ॥ ७० ॥ यज्जगदुपवेदनमात्रात्मतत्त्ववेदनमदर्शनमेवक्षयो  
 यस्यतथाविधम् ॥ तत्तस्याजगद्वेदनायाप्यद्वेदनसाक्षिचैतन्यतत्त्वाममेवेत्यनुपज्जाते ॥ यदिदमितिपूर्ववत् ॥ ७१ ॥ दृष्टानादार्ष्टानिकेयद्वैलक्ष्यप्यतदर्थयति ॥ एतावन्मात्रदिति ॥  
 भेदोवैलक्ष्यम् ॥ ७२ ॥ तदेवाह ॥ देशेति ॥ जगतआदौविवर्तीपादानेब्रह्मणिदेशायाःपूर्वमसंतःपश्चादारोप्यमाणाःनार्यभूतजगत्कोटावेवेक्षिताः ॥ ७३ ॥ नास्वत्स्वप्रकारां  
 यत्स्वमास्वरूपवेदनचैतन्यतदेवाविद्यावरणादाभास्वर्मप्राप्तप्रकाराभिवसपन्नत्रिजादित्यतिकम्पस्वरूपमन्यथाजानि ॥ चिंतंश्रद्धूपस्यतस्यपारमार्थिकस्वरूपंविदनज्ञानमेव  
 विद्यतेवेदनंदृश्यबंधोमोक्षस्ववेदनम् ॥ यदंवरुचिरंतेस्यात्तदेवाशुहृदिकुरु ॥ ६८ ॥ सर्गासर्गाबंधमोक्षोवेदनावेदनात्मकौ ॥ अभिन्नौ  
 बोधनाच्चोभौयथेन्द्रासितथाकुरु ॥ ६९ ॥ असंविन्तेस्तुयन्नास्तिनन्नाशकाकदर्शना ॥ तूर्णोभावेनयत्प्राप्तमंवाशुविद्वित् ॥ ७० ॥  
 यद्वेदनमात्रात्मतदंगावेदनक्षयम् ॥ तद्वेदनंवेदनायायदिष्टंतस्माच्चरत् ॥ ७१ ॥ वीचियथांभसःस्पंदोजगच्चैवतथाचितौ ॥ एतावन्मा  
 त्रएवात्रभेदोयद्रघुनंदन ॥ ७२ ॥ देशकालस्वरूपेपुसरघुवीच्यादितांभसि ॥ जगदादौतुदेशाद्याअसंतोजगतीक्षिताः ॥ ७३ ॥ आभा  
 स्वरंत्रिजगदित्यतिभातिमास्वत्स्ववेदनंविदनमेवचितेःस्वरूपम् ॥ वाचिस्थितंभवतिचैतदुपोहभेदकृष्टप्रशांतवचनस्तुशिवःपरात्मा  
 ॥ ७४ ॥ संवेदनंसर्वदतीहशब्दादर्थदभिन्नौनकदाचित्तौ ॥ वीच्यंभसोद्वेदितिनोचितोकिर्यस्याज्ञतायांविदमेवयुक्तम् ॥ ७५ ॥ इ  
 वांवा०दं०मो०नि०पू०जीवदो०स्वप्नशतरुद्रौयकथनंनामत्रिपष्टितमःसर्गा॥६३॥ ॥ ७६ ॥ श्रीरामउवाच ॥ ॥ जीवदवाक्षणादौ  
 नाहंसादीनांमुनीश्वर ॥ भिक्षुस्वप्नशरीराणांसंपन्नांकिमतःपरम् ॥ ७७ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ ॥ रुद्रेणसहसंभूयप्रबुद्धाःसर्वएवतं ॥ मिथ  
 श्वदृष्टसंसारारुद्रांशाःसुखिनःस्थिताः ॥ ७८ ॥ तेनरुद्रेणतांमायामवलोक्ययथोदिताम् ॥ स्वांशास्तामेवसंसारस्थितितेप्रोपिताःपुनः ॥ ७९ ॥  
 नजडम् ॥ एनद्वेदंछिष्टत्रिजगत् ॥ अन्नेनसोम्यशुभेनापोभूलमन्त्रिच्येत्यादिश्रुतिदर्शितोपायंरुपोहउपसहर ॥ तयोपसंहृतंतदाचारंभणविकारोनामधेयमितिश्रुतिदर्शितदिशा  
 वाचिवाद्यान्नेस्थितमवाति ॥ पशातवचनवाङ्मात्रमपियत्रतथाविधस्तुपर शिवःपरमात्मेत्यर्थः ॥ ७८ ॥ एवमवेदनमात्मचैतन्यसर्वाजगदितिचशब्दादर्थद्विजाभिन्नोसपन्नो नक  
 दाचित्तौद्वौस्तः ॥ यस्त्योक्तरूपस्यात्मन अज्ञतायामिदमेवयुक्तननुज्ञतायामित्यर्थः ॥ ७५ ॥ इतिश्रीवासिष्ठम०तात्पर्यप्रकारो०नि०पू०त्रिपष्टितम सर्गः ॥ ६३ ॥ ॥ तैस्त्वेदं  
 हैपुनस्तेपाशेषभोगोत्रवर्णयते ॥ ततो रुद्रगणत्वामि संकल्पस्थिरताक्रमः ॥ १ ॥ अिक्ष्वादि रुद्रात्तदेहैप्यातरात्किंकाटनवतिदेहेपुभोजकप्रार्थ्यशेषाःसतिनवेतिसेदहेत्तदुत्तातरा  
 मपृच्छति ॥ जीवदिति ॥ किंसपन्नस्वामशरीरवद्वाधजतायेव्यवहारोपिसपन्नइत्यर्थ ॥ १ ॥ तेरुद्राशामिथश्चदृष्टपूर्वात्तरससाराःसंतःकृतकत्वत्वात्सुखिनःस्थिताः ॥ २ ॥  
 तेनकैतुकदर्शनायप्रथमपदत्तेनरुद्रेण ॥ ताजीवदादिसंसारस्थितिमेव ॥ ३ ॥

॥ ४ ॥ महाप्रलयतद्दिपराधावसानतद्भारभ्यक्षयेभोजकाविषालोनेनसह ॥ जगद्यन्निभासस्यतोषा ॥ ५ ॥ तेषां सर्वेषां कष्टाणां तद्दानीमस्य रुद्रससारस्य परमं त्प्यानदरानप्यस्ता  
 क्षिप्रैतन्मभूत्सम्यभ्यन्तरीलिककीर्षटादिससारप्रत्येकनाययौ स्वमसाक्षिषजागरमित्यथ ॥ ६ ॥ ७ ॥ मध्विप्यनीत्युर्केर्मसिष्टरामसयावकालेनेस्वस्वससारैरुष्वस्थिताइतिग  
 म्यते ॥ ८ ॥ पाण्डुरा-पुण्यार्थस्थिविशेषकिंसासपाप्रथ स्य ॥ ९ ॥ अशेषाधिष्ठानविश्वराष्ट्र अभ्यस्तारोतुसकष्टस्यसत्यानिधिवेकेनस्य ॥ नमसस्तस्यसहितसर्वा  
 लिकाप्यस्यनिरित्कषपूर्वोत्तरकालयोर्नितितेवनालितस्यमधिष्ठानतुयत सबास्यतोस्येवेनितस्यतथैषभोजकाटोदोधिनिर्वाकस्यिकार्थस्यायिकियासामभ्यमित्यर्थं  
 ॥ श्रीरुद्रउवाच ॥ गच्छताशुनिजस्थानंतनुमुक्ताकलत्रकै ॥ कच्चिकालं सभभोगान्मत्सकाशमुपैष्यथ ॥ ४ ॥ मविष्यथमदशार्थे  
 गणामसुरभूषणा ॥ ततोमहाप्रलयतोयास्यामस्तथरपदम् ॥ ५ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ इत्युक्त्वाभगवान् रुद्रस्तेषां सौतरधीयत ॥  
 अत्यससारसस्थानं रुद्राणां मध्यमाययी ॥ ६ ॥ प्रपयु स्वास्यदतेपिजीवदवाक्षणादय ॥ सकलत्रै समर्दहस्यपयित्वायकालत ॥ ७ ॥  
 रुद्रलोकंसमानापमविप्यतिगणोत्तमा ॥ कदाचिद्भ्रांश्चिदस्यतेतारकाकारकरिण ॥ ८ ॥ ॥ श्रीरामउवाच ॥ भिक्षुसंकल्यरूपस्ते  
 जीवदवाक्षणादय ॥ कथसत्यत्वमायाता सकल्पार्थकसत्यता ॥ ९ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ सकल्यसत्यतात्वशैत्यजसकल्यसत्य  
 ताम् ॥ तत्रयन्नास्ति तन्नास्ति यत सर्वात्मतपदम् ॥ १० ॥ यत्सन्नैदस्यतयश्चसंकल्पैरवलोक्यते ॥ तत्तथाविद्यतेतत्रसर्वकालतदालोक  
 म् ॥ ११ ॥ तद्देशकालात्मतयागत्वादेशांतरयथा ॥ देशादेशांतरयद्दन्नगत्यात्मादिकविना ॥ १२ ॥ नलभ्यतेतथास्वप्नोविनातत्रनलभ्य  
 ते ॥ सर्वमस्तिचित कोशेषयथालोकयत्यसौ ॥ १३ ॥ चित्तयातद्वाप्नोतिसर्वात्मत्वादविक्षतम् ॥ सकल्य स्वप्नकस्त्वगायया च दशया  
 प्यते ॥ १४ ॥ परमभ्यासयोगाभ्यां विना त्वेनलभ्यते ॥ येषां तु योगविज्ञानदृष्टय फलिता स्थिता ॥ १५ ॥

॥ १ ॥ सषकालयस्वरपिधानतश्चकभूत्वातद्देशकालात्मतयातत्रसदाविद्यते ॥ ११ ॥ गत्यादेशांतरयथेत्येतद्विषणोति ॥ देशादिति ॥ यथा मथुरादिदेशांतरयादलियु

धादितपदिषयानमपिगनिर्गमनमासास्वस्थयन-आदिपशाच्छुरादिपाटदभइरादिकाललाद्विकोपवेद्यायु रूपदत्यादिककारणकलापविधाननलभ्यतेतथास्वप्नोपितनभजापसुषु  
 म्पो स्वप्नानेनलभ्यतदनिपरेणाव्यय ॥ १२ ॥ चित्त-कोशकोशसदरोसद्वबासनकोशज्ञानेयथायथा-आलोकयन्निभोभकाटोदोधिनिर्वाकस्यनिरित्तया  
 यथाश्रिआदिक्षतसमपतद्विषयकषट्कस्यतयाश्रामोति ॥ १३ ॥ सवस्यस्वसंकल्पमार्गैर्युगपद्वरनिर्द्विकउपायस्तमाह ॥ सकल्यदिति ॥ अत्यन्तेनतद्दशार्थद्विभक्ति  
 परमिति ॥ अत्यासयोपविरयाकरोडुसेस्य ॥ नयेभ्यराणां विनाप्यव्याखल्यतेतद्विद्विषयकसकल्यदिति ॥ अत्यन्तेनतद्दशार्थद्विभक्ति ॥ १४ ॥

अध्यासयोगो सकल्पितार्थलाभे तदैकाग्र्यसंपादकत्वेनैवयोगः । ऐकाग्र्याभावे तु चित्तमनेकार्थध्यासकमेकमपि स्वसांकल्पिकमर्थमलभत इत्यसत्यसंकल्पनात्प्राप्तयेत्या  
 शयेनाह ॥ इदमित्यादिना ॥ मया ऐकाग्र्यशून्येतेन आप्यामामुराक्ययतश्चित्तसकल्पिततदस्योभयाश्रयादुभयभशामोतिनैकवस्थिरीभवतीत्युत्तरेणान्वयः ॥ १६ ॥ यतइत्य  
 उच्यते पस्यासिद्धत्वात्सधिरार्थः ॥ उक्तमेवार्थसामान्योक्तिभिः समर्थयति ॥ सर्वमित्यादिना ॥ १७ ॥ ककुभादिशम् ॥ १८ ॥ १९ ॥ प्रकते योजयति ॥ तस्मादिति ॥ २० ॥ तथा  
 पसिद्धरुद्रदेवसार्धयेत सर्वैकध्वम् ॥ अस्यापितथास्थिते ॥ ते आतरालिकाजीवटादयोहनवतिभिश्चसकल्पजीवाः प्रत्येकयत स्थितास्तज्जागृह्यकृतान्योन्यनपश्य  
 ति ॥ २१ ॥ तर्हि ते रुद्रसन्निधौ कथमन्योऽप्यदृष्टवत्तत्राह ॥ अप्रबुद्धा इति ॥ जीवानामताः ससारभेदात्तद्वोधिनस्तस्य रुद्रस्येच्छया प्रजायते ॥ २२ ॥ तथा तद्रूपाबद्धरूपाश्च  
 सर्वसर्वत्रपश्यांति ये तः शंकरादयः ॥ इदमग्रगतं वस्तु तथासांकल्पितं मया ॥ १६ ॥ नाप्यंयतो भयभ्रंशं सप्राप्तोऽनुभयाश्रयात् ॥ सर्वैर्यभि  
 मतं कार्यमेकनिष्ठस्य सिद्ध्यति ॥ १७ ॥ दक्षिणांककुभंगच्छन्कः प्राप्नोत्युत्तरांदिशम् ॥ सांकल्पार्थपरैरेव सांकल्पार्थावगम्यते ॥ १८ ॥ अत्र  
 स्थार्थपरैरेव संस्थितो र्थावगम्यते ॥ अत्रस्थे बुद्धिसंस्थेयः सांकल्पप्राप्तुमिच्छति ॥ १९ ॥ तदासावेकनिष्ठत्वाभावात्तन्नाशयेद्वयम् ॥ त  
 स्मादेकार्थनिष्ठत्वाद्भिक्षुजीवेन रुद्रताम् ॥ २० ॥ प्राप्यसर्वात्मना लब्धं तथा सर्वतथास्थितेः ॥ भिक्षुसांकल्पजीवास्ते प्रत्येकं तज्जगत्पृ  
 थक् ॥ २१ ॥ पश्यांति चैतान्योन्यं रुद्रज्ञानादतेततः ॥ अप्रबुद्धाः प्रजायंते जावाजीवांतवां धिनः ॥ २२ ॥ तदिच्छयाशुतद्रूपाबद्धरूपाश्च  
 तै इह ॥ इह विद्याधरो हस्या महस्या महि पंडितः ॥ २३ ॥ इत्येकध्यानसाफल्यं दृष्टं तो स्यां क्रियास्थितौ ॥ एकत्वं च बहुत्वं च मूर्ध्यापडित्यमे  
 ववा ॥ २४ ॥ देवत्वं मानुषत्वं च देशकालक्रियाक्रमैः ॥ तुल्यकालमलं कर्तुं धारणाध्यानयत्नतः ॥ २५ ॥ सर्वशं स्याः स्वरूपत्वाज्जीवस्या  
 स्य कशक्ता ॥ अनंतश्चांतपुं कश्च स्वभावोऽस्य स्वभावतः ॥ २६ ॥ साविकासः ससंकोचोऽहिंसस्तेन चिदात्मनः ॥ यदिच्छति तदस्यांग  
 जंतुः संपद्यते स्वयम् ॥ २७ ॥

ते तदिच्छयैव जायत इत्यर्थः ॥ प्रातिस्विकससारदर्शनैरेषां भवेच्छाहेतुरित्याह ॥ इहेति ॥ २३ ॥ अन्येषामपि जीवानामस्याप्रसिद्धाया क्रियास्थितौ तज्ज्ञावहारव्यवस्थाया  
 मयभिश्चसकल्पसर्ग एव दृष्टात ॥ अय जीवो धारणाध्यानयत्नानुसारेण यद्यदित्तत्सर्वकमेणुगपञ्चयथेच्छकर्तुं समर्थ इत्याह ॥ एकत्वमित्यादिना ॥ २४ ॥ देशकालक्रिया  
 क्रमैस्तुल्यकालवाकर्तुं मूलसमर्थः ॥ २५ ॥ तत्र हेतुमाह ॥ सर्वैति ॥ यतो य जीवः परमार्थतोऽनंतः अतोऽस्य सर्वशक्तयः सति यतश्चायमेकैकदेहाभिमानलक्षणोऽनेन परिच्छेदेन पुनः  
 अतोऽस्यैककार्यावशक्ततासि ॥ शक्तिसुभावा नुसारतश्चतत्कार्यस्य भावोऽस्य व्यवस्थित इत्यर्थः ॥ २६ ॥ अत एव प्राणिकर्मानुसारेण स्वर्गनरकाद्यनर्थसहस्रसर्गात्मना मविका  
 स सर्वप्राणसहारेण प्रलयालनाचससकोचो जगदीश्वरः अहिंसो हि सा प्रयुक्तवैषम्यनैर्घृण्यपशून्प्रायतोऽय जंतु जीवसयः स्वयं यदिच्छति तदेव स्वेच्छानुसारादस्य चिदात्मन ई  
 श्वरस्य सकल्पात्स पद्यते तेनैकचित्कस्य चिदिति टाक्रियत इत्यर्थः ॥ तथा च भागवतो वादरायणस्य सूत्रम् ॥ वैषम्यनैर्घृण्येन सापेक्षत्वादिति ॥ २७ ॥

१ बुद्धादित्रिंशोर्दीपशक्तियटयोरेकगतिस्त्वस्थभाष्यस्थैक्यटोक्तेः २ पुस्तकात्तरे मूलटीकयोर्नूकइति पाठः

॥ ४ ॥ महापटपटादियथाधावसानतः पारव्यक्षये भोजका विधाते रोनसह ॥ जगद्यति भासक्षयतोषा ॥ ५ ॥ नेषा सर्वेषां रुढाणां तदानीमन्त रुद्रससारस्य यत्संस्थानदर्शनयत्ता  
 सिर्वतम्यभूत्सम्यभ्यन्तगतिकजीवदादिसारप्रत्येकमाययोस्त्वमसाक्षीवजगारमित्यथ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ऋषिच्यवीन्यूकेर्धसिद्धरामसषाड्काळोत्सत्ससाररेषुषस्थितादितिग  
 म्यत ॥ ८ ॥ प्रामङ्गुराः पृथाप्यस्यधिशेषजिज्ञासयाप्रभः स्पष्ट ॥ ९ ॥ अशोकपिधानचिद्वररूप अच्यस्तशेतुसकल्पसत्यताधिकेनत्यज ॥ तत्रसहसत्सर्वालिगसक  
 लिकायंपत्सदतिरितरूपपूर्वोत्तरकालोर्नास्तितरेवनास्तितरमधिधानतुपत सर्वाभ्यन्तोस्त्वेषेतिनत्वन्तयैश्चभोजकाट्टोदोधिगसकल्पिकार्यस्यार्कियासामध्यमित्यर्थ

॥ श्रीरुद्रउवाच ॥ ॥ गच्छताशुनिजस्थानतत्रभुक्काकलत्रकै ॥ कश्चित्कालंसमभोगान्मत्सकारामुपैष्यथ ॥ ४ ॥ भविष्यथमदंशाये  
 गणामपुरमुपणा ॥ ततोमहाप्रलयतोयास्यामलत्वरपदम् ॥ ५ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ इत्युक्त्वाभगवान् रुद्रस्तेषां सौतरधीयत ॥  
 अत्यससारसस्थानरुद्राणामध्यमाययी ॥ ६ ॥ प्रययु स्वास्पदतेपिजीवदवाक्षणादय ॥ स्वकलत्रे समदेहस्यपयित्वाथकालत ॥ ७ ॥  
 रुद्रलोकसमाभाषभविष्यतिगणोत्तमा ॥ कदाचिद्भ्राष्टिदस्यतेतारकाकारकारिण ॥ ८ ॥ ॥ श्रीरामउवाच ॥ ॥ सिद्धुसकल्यरूपास्ते  
 जीवदवाक्षणादय ॥ कथसत्यत्वमायाता सकल्यार्थकसत्यता ॥ ९ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ ॥ संकल्पसत्यतात्वशैत्यजसकल्यसत्य  
 ताम् ॥ तत्रयन्नाजितन्याकियत सर्वात्मतत्पदम् ॥ १० ॥ यत्स्वप्नेदस्यतेयच्चसकल्यैरवलोक्यते ॥ तत्तथाविद्यतेतत्रसर्वकालतदात्मक  
 म् ॥ ११ ॥ तद्देशकालात्मतयागत्वादेशांतरंयथा ॥ देशादेशांतरयद्दन्नगत्यात्मादिकविना ॥ १२ ॥ नलभ्यतेतथास्वप्नोविनातत्रनलभ्य  
 ते ॥ सवमस्तिचित कोशेषपयालोकयत्यसौ ॥ १३ ॥ चित्तयातद्वाप्नोतिसर्वात्मत्वाद्विद्वतम् ॥ सकल्य स्वप्नकस्त्वगययाच्यदर्शया  
 व्यते ॥ १४ ॥ परमभ्यासयोगाभ्याविनात्येनलभ्यते ॥ येषांतुयोगविज्ञानदृष्टय फलितता स्थिता ॥ १५ ॥

॥ १० ॥ स्वकालयत्सर्वधिधानतस्तत्कमूलागदेशकालात्मतयातत्रसर्वाविद्यते ॥ ११ ॥ गत्यादेशांतरयद्येत्येनद्विवर्णोति ॥ देशाविति ॥ यथाभयुरादिदेशांतरयादकिपु  
 परित्रयद्विषयानमपिगणितगमनात्सास्त्वमनः आदिवशाच्चक्षुरादिपादद्वयभङ्गरादिकालस्तद्विषयोपदेष्टारूपद्वयत्वादिककारणकलापविनानलभ्यतेतथास्वप्नोपिनिष्प्रकायसुषु  
 स्मा स्वप्नतरेचानलभ्यतद्विषयेषाम्यथ ॥ १२ ॥ चित्तकोशकोभासदेशोसवधासनकरश्चाननेपयापयाआलोकयतिभोजकाट्टोदोधिगिनभासनाभिः पर्यालोचयन्तिनयात  
 याश्चतर्भवेदस्यमद्विषयरूपपटपटायाभासोति ॥ १३ ॥ सवस्य स्वमसकल्पादेर्गुणपट्टरनिर्वाहिककठयायस्तमाह ॥ सकल्पइति ॥ आच्यतेतद्वराश्रित्विशेषः ॥ १४ ॥  
 परमिति ॥ अभ्यासयोगपरिषाकरशैशुसत्य ॥ तेष्वनराणां विनाप्यभ्यासस्वतरेषुयोगसिद्धिफलमस्तीतिविशेषमाह ॥ येषांतिविति ॥ १५ ॥

॥ २ ॥ एवमेव सर्वेषामपि जीवानां मरणकालोद्भूतस्वकर्मैव स्वमद्वजगदात्मना आभोक्ष्यतीति बोध्यमित्याह ॥ सर्वएवेति ॥ ३ ॥ एवं भिक्ष्वात्मेव तत्र परिच्छिन्नस्वरूपस्य तथा विधोपि देही देहपरिच्छिन्न इव आभोक्षमाकुलस्तिष्ठतीत्यर्थः ॥ अनया भिक्षुकथया ॥ ४ ॥ परापूर्णास्वरूपात्प्रस्यदितात्सासर्वोपि जीवइति एवप्रकारएव न केवलं भिक्षुरित्यर्थः ॥ अहरहः प्रतिदिनस्वप्नेनः अन्नभवसिद्धमेवेत्यर्थः ॥ ५ ॥ ६ ॥ इदजन्मादिदुःखकचिक्केन चिन्मिन्नेन परिप्रथतीति प्रेरणान्वयः ॥ ७ ॥ ८ ॥ इदानीं बधमोक्षतत्त्वसंक्षिप्याह ॥ देहेति ॥ देहनाशोहमिद्यभिमान एवातो बधस्यात्सलाभएव मोक्षइति निष्कर्षइत्यर्थः ॥ किंचिद्यदुक्तामोराभोवर्णिता र्थप्रबोधमाश्रयार्थिभिर्नयेन व्यनक्ति ॥ अहो इत्यादिना

सर्वस्याभासजीवस्य मृतिजन्ममयी स्थितिः ॥ भवत्येव चिदाकाशरूपिण्येवाकृतिगता ॥ २ ॥ पृथक्कृतैक्यमभ्येति स्वात्मासंसारखंडक म् ॥ सर्वएव मृतो जंतुः पृथक्स्वप्ननिभात्मकम् ॥ ३ ॥ एवंततस्वरूपोपि देही चामोक्षमाकुलः ॥ जीवयूथं जयातुभ्यं कथितं कथयानया ॥ ४ ॥ परात्प्रस्यदितात्मेति भिक्षुरात्मकेवलम् ॥ मोहान्मोहांतरं याति जीवो हरहरे वनः ॥ ५ ॥ पर्वताग्रपरिभ्रष्टो ह्यधो धउपलोचया ॥ परमात्मपरिभ्रष्टो जीवः स्वप्नमिमं दृढं ॥ ६ ॥ पश्यत्यस्मादपि स्वप्नाद्याति स्वप्नांतरं पुनः ॥ स्वप्नात्स्वप्नो विनिपतन् मृपैवेदं दृढकिल ॥ ७ ॥ परिपश्यति जीवो तर्मां यथा जर्जरीकृतः ॥ कचिक्केन चिदेवेह कदाचिदपि वास्वयं ॥ ८ ॥ देहनाशोहमित्यंतो मुच्यते स्वंप्रपद्यते ॥ श्रीराम उवाच ॥ अहो नु विषमो मोहो जीवस्यारयोपजायते ॥ ९ ॥ यथासुप्तस्य सोकेन नानाकारविकारया ॥ मिथ्याज्ञानोपया मिथ्यामाययानिपतत्यलम् ॥ १० ॥ अहो नु खलु वैषम्यं भोमं निजवदुच्यते ॥ भगवन् सर्वदा सर्वसर्वदैव जगत्स्थितौ ॥ ११ ॥ त्वया संभवतीत्युक्तं यथा तच्चानुभूयते ॥ एवं गुणविशिष्टात्मा तन्मोहात्मा सा भिक्षुकः ॥ १२ ॥ कचिदस्ति नवास्तंतरालो क्यकथया शुभे ॥ श्रीवसिष्ठ उवाच ॥ अद्य रात्रौ सा माधिस्थस्त्रिलोकी मठिका मिमां ॥ १३ ॥

॥ ९ ॥ स्तोकेनान्येनापि मदश्रमादिनिमित्तेन सुप्तस्य मनःसाप्तमायया यथा अलभत्यंतं भीमैव पश्यदुःखसकदनिपतितच्चानिजवत्सत्यवरस्तीयवद्वा उच्यते तद्देहो आश्रयमिति प्रेरणान्वयः ॥ १० ॥ सर्वसर्वं न सर्वदा स भवतीति च त्वया पदुक्तं तदप्यनुभवात् ऋममाभूदित्याह ॥ भगवन्मिति ॥ ११ ॥ एवमुपदिष्टार्थाभिर्नन्देन गुरुप्रतोष्यत्वया य भिक्षुर्मदो धायकल्पयित्वा लोके उत कचिदस्तीति स देहेन कौतुकात्पृच्छति ॥ एवं गुणविशिष्टइति ॥ तन्मोहात्मा तादाश जीवटादिमोहात्मा ॥ १२ ॥ अतर्योगेन आलोक्यत्वद्दोषाय यथापि कल्पयित्वा मया भिक्षुरुक्तस्तथापि तद्वाक्यस्यादत्तत्वायोगात् कचित्संभावित एव सः तस्य च योगेनाधुना दर्शने उत्थाने विलवः स्यादित्याशयेन वसिष्ठस्तकालोचितं भवाच अथेति ॥ १३ ॥





दक्षशब्दाद्भागुरिमेतेनहलंतादापिदीर्घदेशेयस्येतिव्युत्पाद्यम् ॥ ९ ॥ तस्यग्रहंकूर्दाप्यानभंगभीताःप्रियाअपिशुत्थानोविशति किल ॥ १० ॥ तस्यभिक्षोः ॥ संवेतुविवेहकव  
 ल्यापचरमसाक्षात्कारमामुम् ॥ तत्कुत ॥ यतो नियतेस्तदायुर्नियतुर्विधातु ॥ ११ ॥ तथापाम्भर्णितप्रकारेण ॥ १२ ॥ एवंप्रवविध ॥ अथास्मिन्कल्पे ॥ अयद्विर्निय ॥  
 तृतीयोपलभ्यतेतदाभीयत्यर्थ ॥ १३ ॥ जगत्सद्वेअकिनाअकिन्नूभतामयाअस्मिन्सर्गोत्तरीयोपलभ्यतइतिपूर्वैणपरैणवाअन्वयः ॥ १४ ॥ अयमयाकीलयाअस्मा  
 तस्मिन्विहारेस्वकुटीकोशेकपिलमूर्धजः ॥ भिक्षुदीर्घदेशोनामस्थितएवसमाधये ॥ १५ ॥ एकविंशतिरात्रंचतस्यैवंस्थितिशालिनः ॥ दृढा  
 र्गलंगुहध्यानभंगभीताविशंतिना ॥ १० ॥ श्रुत्याःप्रियाःकिलतथासंतिप्रतिसाभिक्षुकः ॥ अद्यैवतस्यसंवेतुंनियतेरीदृशास्थितिः ॥ ११ ॥  
 राजयोध्याननिषुस्यगतस्तस्यैकविशंतिः ॥ सतुवर्षहस्त्राणितयाचितेनभूतवान् ॥ १२ ॥ कस्मिंश्चिन्त्याक्त्रनेकल्पेभिक्षुरेवंपुराभवत् ॥  
 अद्यत्विहद्वितीयोस्मिंस्तृतीयोपलभ्यते ॥ १३ ॥ मयातुपुनरन्विष्यचेनसाचतुरात्मना ॥ तादृग्भिक्षुस्तृतीयोव्योजगतयद्वादरात्ति  
 ना ॥ १४ ॥ अस्मात्सर्गात्ततोऽत्रस्तृतीयस्तादृशाशयः ॥ अथान्यलीलयासर्गमयासंप्रोक्षितास्ततः ॥ १५ ॥ यावत्तस्मिंश्चिदाकाशा  
 कोशशाथिनिसर्गके ॥ तृतीयो विद्यतेभिक्षुर्ब्राह्मश्वसदृशक्रमः ॥ १६ ॥ एवंतेनैवतेनैवसन्निवेशेनभूरिशः ॥ भविष्यत्यभवत्सर्वपदार्थाः  
 सर्गसंततौ ॥ १७ ॥ अस्यांसभायामपिचेमुनयाब्राह्मणास्तथा ॥ भाव्यसर्वसमाचारैस्तरन्यैरप्यनकशः ॥ १८ ॥ नारदेनामुनाभाव्यं  
 पुनरन्येनचामुना ॥ एवंकलनकर्मभ्यांयुक्तनान्येनभूरिशः ॥ १९ ॥ एवंजन्मादिनाभाव्यंव्यासेनापिशुकेनच ॥ शौनकेनपुनर्भाव्यंक्रतु  
 नापुलहेनच ॥ २० ॥ अगस्येनपुलस्येनभृगुणागिरसापिच ॥ एतएवतथान्येचएवंरूपक्रियास्पदम् ॥ २१ ॥ चिराच्चिराद्भविष्यंतिमा  
 येयंविततायतः ॥ सदृशाचारजन्मानसएवात्येचभूरिशः ॥ २२ ॥ भूयोभूयोविवर्ततसर्गेष्वस्मिन्विववर्वाचयः ॥ अत्यंतसदृशाःकच्चिकेचि  
 दर्धसमक्रमाः ॥ २३ ॥ केचिदीपस्तमाःकेचिन्नकटाचित्पुनस्तथा ॥ एवमेपानिविततामहतामपिमोहिनी ॥ २४ ॥

सर्गादन्येसर्गासंप्रोक्षितास्तत्रतृतीयस्तादृगाशयोऽत्रद्वयान्वयः ॥ १५ ॥ तदेवाह ॥ यावदिति ॥ ब्राह्मस्तत्रत्यब्रह्मणानिर्भनएतत्सदृशएवमुवनकर्मोविद्यते ॥ १६ ॥ एवब्रह्मां  
 हमेनेनसदृशेपदार्थक्रमेनादृशाभिज्ञवाप्यनताःसभवातीत्यारायेनाह ॥ एवमिति ॥ १७ ॥ अस्मिन्सर्गेषुमुशुब्धवहारोक्तमेवार्थपुनःप्रपचयन्नाह ॥ अस्यामित्यादिना ॥ तैरप्येव  
 भिक्षुसदृशसमाचारैस्वसदृशसमाचारैश्चभाव्य ॥ अन्यैरपिएतन्मुनिसमाचारैर्भिक्षुसमाचारैश्चभाव्यमित्यर्थः ॥ १८ ॥ कलत्रंज्ञानकर्मचरित्रताभ्यांयुक्तेन ॥ १९ ॥ २० ॥  
 एवंविधस्वरूपस्यसत्थानस्यक्रियाणांचास्यदृग्भविष्यतीत्यर्थः ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥

राधानपायव्याङ्करायकोटिहिसोबाधोर्दन्त्यनितिपावद् ॥ १४ ॥ धनगजितमंभमासलपुट ॥ गस्त्यासठस्य ॥ १५ ॥ धाननपुला कापनापत्तय ॥ १६ ॥  
 सस्तेनपूर्वपुञ्ज ॥ १७ ॥ अर्ध्यापारमाक्रान्तिजधर्मसपादयामासु ॥ १८ ॥ मुनिप्रोक्तज्ञानशास्त्रार्थतपत आभ्यस्त ॥ उपविष्टार्थानुसधानसुखेनक्षणमिषपुनाराम  
 पुराणप्रवणोर्द्वैत्यज्ञाननिद्राभावात्कल्पमिषव ॥ १९ ॥ स्वधरभूषणभूतसोरोरिषिमतिवासाप्रतकीनेमद्यत्स्वस्वकापयपरजेआतेसतिरशरथसभामस्तनथापूर्वपुत्रद्वयपुन  
 आत्पानलोकरवनेनप्राप्यानप्रवणोचितसभासन्निवराकरवनेनस्यो ॥ २० ॥ इतिश्रीबासिष्ठम तात्पर्यमकारोनिर्माण पू० पधर्पाटितम सर्ग ॥ ६५ ॥

शिखुरेऽस्तिनास्तीतिप्रैक्ष्यप्रातर्वंदाभ्यहम् ॥ श्रीबालमीकिरुवाच ॥ मुनीन्वैवक्ययतिबहिर्मंथ्याङ्गिहिम ॥ १४ ॥ उद्भूतलप  
 क्षुब्धपनगजितमंसल ॥ तत्पुत्रप्रायसस्युष्णजलिपरंपरा ॥ १५ ॥ वृषापौराविटपिनभुष्यंवातधुताहव ॥ पूजयित्वामुनिश्रेष्ठा  
 नुदतिपुन्स्वविपरात् ॥ १६ ॥ सप्तातदनुसोत्तस्योसप्रणामपरपरा ॥ क्रमेणत्व्यस्तनेनैवजन्मु स्वैचरभूचरा ॥ १७ ॥ सास्यदपुष्यपारा  
 खमहव्यापारमाहता ॥ सर्वसपादयामासुर्निजधर्मक्रमोचितम् ॥ १८ ॥ चित्तवंतमुनिप्रोक्तमहीचरनभश्चरा ॥ ज्ञानक्षयांस्वणमिव  
 नित्यु वस्यमिवापिच ॥ १९ ॥ प्रात पुन प्रसूतकायपरंपरेस्मिन्जातेजनखचरभूचरभूतसप ॥ आस्थानलोकरचनेनतयैवतस्याव  
 न्योन्यमंघटनपूजिनपुन्यलोक ॥ २० ॥ ॥ इ० वा० वा० दे० मो० नि० पू० विद्योत्तरविस्मयवर्णननाभपचपटितम सर्ग ॥ ६५ ॥ ॥ ६४ ॥  
 श्रीबालमीकिरुवाच ॥ वसिष्ठमुनिसशुकाविश्रामिनादिसयुता ॥ स्थिता स्वैचरसिद्धीपाविश्रांतातृपननायका ॥ १ ॥ सरामलक्ष्म  
 णासंवतर्पवायसभायज्ञो ॥ सौम्यासमसमाभोगारांतवातेवपस्मिनी ॥ २ ॥ अन्वेक्ष्यवचभ्रममुवाचायमुनीश्वर ॥ बांधयंतिवलादे  
 वसानुकृपाहिसाधव ॥ ३ ॥ श्रीवमिष्ठउवाच ॥ राजनरयुकुलाकाराशांकरघुनंदन ॥ त्यामयाज्ञाननेत्रेणसाभिदुःप्रोक्षिताश्चि  
 रम् ॥ ४ ॥ ध्यानेनाहचिरभ्यातक्ताहमिस्तुटिदक्षया ॥ दीपानिससविपुलांकुलशैलसपर्वताम् ॥ ५ ॥ यावत्कुनश्चिदप्येवमिदुलभ्यां  
 तादृश ॥ वयकिलमनोरान्धयंहिरप्युपलभ्यते ॥ ६ ॥ ततश्चिभागशेषायांराभ्यापुनरहंधिया ॥ इतराशांतरंयातावेलावानह्वार्णव  
 म् ॥ ७ ॥ जिननामैपतत्राकिश्रीमन्जनपदांमहान् ॥ वल्मीकोपरितत्रास्तिवहाराज्जनसश्रय ॥ ८ ॥

अर्ध्यापयजनशिशोरशनमुष्यत ॥ तारशानतपाभ्येधमर्मानभूतमाधिन ॥ १ ॥ स्थिताउपविष्टा ॥ सतोयुक्तास्तोनायका सामगारयश्चिप्रान्ताउपविष्टा ॥ १ ॥  
 पश्चर्नपश्चवर्तीशरती ॥ २ ॥ पश्चपुनवेक्ष्यअपतीक्ष्यपश्चउवाच ॥ प्रातर्धर्वाप्यहमितस्वयप्रतिज्ञातत्वावितिभाव ॥ ३ ॥ चिरपश्चितोऽन्धिष्ट चिरमन्धिष्यप्येक्षितदतिबा ॥ ४ ॥  
 ५ ॥ पाषण्डतभ्यलाधरुहिसिरेयोमदतिपूर्वैणान्यप ॥ ६ ॥ उत्तरस्याक्षाशायाविराकातरवेशयानोमनसापयल्लोचितवधानितिपावद् ॥ ७ ॥ बल्मीकाख्याज्ञानपवाहुपरि  
 पतोजिननामापयप्रसिद्धाजनपदेशोस्तिनपञ्चअनपदेशोविहाराख्यो जनसमयोबहुअनाश्रयोरेशोस्ति ॥ ८ ॥

दकृशब्दाद्गुरिमेनेनहंताहापिदीर्घदेश्यस्येतिव्युत्पाद्यम् ॥ ९ ॥ तस्यगृहंकूर्दाध्यानभंगमीताःप्रियाअपिभृत्यानोविशतिक्लि ॥ १० ॥ तस्मिन्निक्षीः ॥ सर्वतुवदहकव  
 ल्यायचरमसाक्षात्कारप्रामुम् ॥ तत्कृत ॥ यतोनियतेस्तदायुर्नियतुर्विधातुः ॥ ११ ॥ तथाप्राश्चितप्रकरणे ॥ १२ ॥ एवंप्रवविधः ॥ अथास्मिन्कल्पे ॥ अयद्वितीय ॥  
 तृतीयोनेपलभ्यतेतदानीमयत्यर्थ ॥ १३ ॥ जगत्सद्येअलिताअलित्रद्भुमतामयाअस्मिन्सर्गोत्तरीयोनेपलभ्यतेइतिपूर्वणपरेणवाअन्वयः ॥ १४ ॥ अथमयालीकयाअस्मा  
 तस्मिन्विहारेस्वकुटीकोशेकपिलमूर्धजः ॥ भिक्षुर्दीर्घदेशोनामस्थितएवसमाधये ॥ १५ ॥ एकविंशतिरात्रंचतस्यैवंस्थितिशांतिनः ॥ इडा  
 गलंगुहंध्यानभंगभीताविशंतिनां ॥ १० ॥ भृत्याःप्रियाःकिलतथासंतिपुतिसाभिक्षुकः ॥ अथैवतस्यसंबेत्तुंनियतेरीदृशीस्थितिः ॥ ११ ॥  
 राजयोध्याननिष्ठस्यगतास्तस्यैकविशंतिः ॥ सतुवर्षसहस्राणितथाचिन्तनभूतवान् ॥ १२ ॥ कस्मिंश्चिस्वाकनेकल्पेभिक्षुरेवंपुराभवत् ॥  
 अथविहद्वितीयोस्मिंस्तृतीयोनेपत्तभ्यते ॥ १३ ॥ मयातुपुनरन्विष्यचेतसाचतुरात्मना ॥ तादृग्भिक्षुरतृतीयोन्योजगत्पद्मादरालि  
 ना ॥ १४ ॥ अस्मात्सगात्ततोत्तद्वधस्तृतीयस्तादृशाशयः ॥ अथान्यलिलयासर्गामयासंप्रेक्षितास्ततः ॥ १५ ॥ यावत्तस्मिंश्चिदाकाशा  
 कोशशायिनिसर्गके ॥ तृतीयोविद्यतेभिक्षुर्बाह्यश्वसदृशक्रमः ॥ १६ ॥ एवतेनैवतेनैवसन्निवेशनभूरिशः ॥ भविष्यंत्यभवन्सर्वपदार्थाः  
 सर्गसंततौ ॥ १७ ॥ अस्यांसभायासपिचमुनयोवाह्यतास्तथा ॥ भाव्यमेवंसमाचारैस्त्वरन्यैरप्यनेकशः ॥ १८ ॥ नारदनामुनाभाव्यं  
 पुनरत्येनचामुना ॥ एवंकलनकर्मभ्यायुक्तनात्येनभूरिशः ॥ १९ ॥ एवंजन्मादिनाभाव्यंभ्यासेनापिशुकेनच ॥ शौनकेनपुनर्भाव्यंक्रतु  
 नापुलहेनच ॥ २० ॥ अगस्त्येनपुलस्त्येनभृगुणांगिरसापिच ॥ एनएवतथान्येचएवंरूपक्रियास्पदम् ॥ २१ ॥ चिराच्चिराद्भविष्यंतिमा  
 येयंविततायतः ॥ सदृशाचारजन्मानस्तएवान्येचभूरिशः ॥ २२ ॥ भूयोभूयोविवर्ततसर्गेष्वस्मिन्स्ववर्वाचयः ॥ अत्यंतसदृशाःकचिकेचि  
 दर्शसमकमाः ॥ २३ ॥ केचिदीपत्समाःकेचिन्नकदाचित्पुनस्तथा ॥ एवमपानिविततामहतामपिमोहिनी ॥ २४ ॥

त्सागंद्येसर्गासंप्रेक्षितास्तवतृतीयस्तादृगाशयोत्तद्वधस्त्यन्वय ॥ १५ ॥ तदेवाह ॥ यावदिति ॥ ब्राह्मस्तत्रत्यब्रह्मणानिर्मितएतत्सदृशएवभुवनकर्मोविद्यते ॥ १६ ॥ एवमस्मा  
 दभेदेनसदृशेपदार्थकमेतादृशभिक्षुवोष्यनतासभवतीत्याशयेनाह ॥ एवमिति ॥ १७ ॥ अस्मिन्सर्गेषुमुष्टुव्यवहारोक्तमेवार्थपुनःप्रपचयन्नाह ॥ अस्यामित्यादिना ॥ तैरप्येव  
 भिक्षुसदृशसमाचारैस्वसदृशसमाचारैश्चभाव्य ॥ अन्यैरपिपुनन्मुनिसमाचारैर्भिक्षुसमाचारैश्चभाव्यमित्यर्थः ॥ १८ ॥ कलनज्ञानकर्मचरित्रताभ्यायुक्तेन ॥ १९ ॥ २० ॥  
 एवविधस्यरूपस्यस्थानस्यक्रियाणांचास्यदभाव्येतित्यर्थः ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥

शानिरस्यथकालान्निदह्यामानसघटापिनास्ति दशविषद्यालक्षणकमचयूरनिरस्तत्वादेवनास्ति किनर्दिपतिस्त्रीतिरश्केवलज्जमेत ॥ तदेवदृग्भिष्टुषारिषेस्यटमित्याह ॥  
 ११ ॥ अन्तर्जीषदाहिर्षाकिन्तपलासाभलसम्यगुपलभ्यक ॥ १५ ॥ २६ ॥ पातरुजमिषविकसितम् ॥ तत्पक्षेभमरादीनानाकलहाजलकछालाभ्यपरयेतिपोष्यम् ॥  
 अर्थिर्भे सङ्घतमान साधिभदान्निप्रिर्बुकिणार्दिषुष्टालस्येदेवगोदेवेमशुद्धिमज्जाज्जातम् ॥ २७ ॥ एवमिष्टुमनसीषसर्वजीषमन स्वपिपत्येकजगदुप्यभिभासत्बडवितस्त  
 स्यत्स्पर्शार्थवत्कृत्तरेष्विषविषम सगान्तडदितदस्तनषस्येधमायादरोत्यर्थ ॥ तेनाथमिकत्वदा स्वयनेपिषतश्नगतजगदस्त्वहाभिय स्वस्यभ्यङ्गारदृशानमिष्यासत्याए  
 ष ॥ किस्वतानत्याह ॥ सयात्मनीति ॥ सयात्मभ्यस्मिभ्रस्वसंकरसेपरमात्मनिनाशाभ्येनस्फुरतिस्मि ॥ तेनस्तत्त्वभाधेनतद्गावत्यागुनार्कविस्वस्यमिष्यथ ॥ २८ ॥ ॥ इति

क्षणनश्लिनोवमनतिपतिर्दिज्जमेत ॥ फेनविशत्यहंरानाअन्ताकृतयेनय ॥ २५ ॥ धतासामुपलभोलमहोर्माभामनोगति ॥ प्रति  
 भामानभवदमित्यविकसितस्थितम् ॥ २६ ॥ नानाकलहकञ्जालजलेपानरिवांजुजम् ॥ जातसवदनादवशुद्धादितमशुद्धिमन ॥ सन्मा  
 रजालमविलसाधिंभवद्विक्रणादिव ॥ २७ ॥ प्रत्येकमवमुदित प्रतिभासुस्वह स्वहांतरंष्वापिषतस्यविचित्रसंह ॥ भवस्वयननुचर्तपिभि  
 यानमिय्यासवात्मनिसुरतिकारणकारणेस्मिन् ॥ २८ ॥ ॥ इ० धा० वा० टे० मो० निवाणप्रकरणपू० जीषदा० भिसुसस्ततिकयनना  
 मप्रप्रथितम सर्ग ॥ २६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ टशरपउवाच ॥ ॥ मुनिनायकतभिक्षुगत्वासद्योधयत्वमी ॥ नरामत्यहिताश्रीप्रधानयतुकुटी  
 गतम् ॥ १ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ ॥ राजस्तस्यमहाभिक्षो सुदह प्राणवर्जित ॥ हृदोवैवण्यभायातोनासौजीवितभाजनम् ॥ २ ॥  
 तस्यभिक्षास्कुर्जिवासाभूत्वापद्यजसारस ॥ जीवन्मुक्त स्थितोभूयेनासौसंस्ततिभाजनम् ॥ ३ ॥ तद्देहेमासपर्धतंबलात्रिकासितार्ग  
 ला ॥ अतरालतुतिपुतिभृत्याभिसुदिदस्वव ॥ ४ ॥

श्रीवसिष्ठम० मास्यप्रकारोनिर्वाणपरण्यपू० पदपठितम सग ॥ ६६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ मिश्रोस्वभापौमुक्तस्यहृन्तरारोषवण्यते ॥ भिक्षुच्यभिषदन्त्येर्पाथपामोक्ष  
 भवोपत ॥ १ ॥ सर्वोपयतुसमापेर्भूत्वापयतु अमीमत्यहितामयापेधितानरामिषिणोभवदाज्ञयाश्चानयतु ॥ १ ॥ अर्धैवतस्यसवतुंनियतरेषनिभ्यपयदन्तिषडुक्तविस्वस्यत्वयेवपुट  
 मितिसुषपथसिष्ठउवाच ॥ राजन्निभि ॥ हृदःप्राणापटमकान्तरसभाम शोषेणैर्बैषण्यर्थायात ॥ २ ॥ सगर्हित्वीपयस्यसकभ्येनपजीषतुतयाह ॥ तस्येति ॥ सत्येवतद्देहोभ्य  
 यारभ्यरोपमसकभ्यभ्यस्तनेनाप्यधीतिभाष ॥ ३ ॥ मासपयतपृष्टार्गलनिकासनीयमितिभिक्षुणाश्चाश्वैरतरालवार्तमिस्तद्वैर्गुमत्वावपिलन्मन्त्रिमिस्तस्यधोपनकनुमशर  
 स्यसिष्याह ॥ तद्देहदि ॥ मासस्यपयतिभ्यारनिरोषलात्रिकासितार्गलासंतोभिष्टुहृदिदक्षबाधुत्याहृद्द्वारतरालेतिष्ठति ॥ षडामिष्याज्ञाबलाद्वितिषा ॥ ४ ॥

नतोभासतेकायानिक्षुशरीरंनिक्वाल्यनिःसार्यजलेत्यक्षयमिषजिष्यति ॥ तस्याकुट्यामन्यंतत्कायाकारशिलाप्रतिमात्पुंभिक्षुपूजाभक्त्यादिष्ववहारप्रवर्तनायकरिष्य  
 ति ॥ दृढत्वादक्षुष्णमानसभक्तमनःकल्पितदेवतारूपम् ॥ कर्मधारय ॥ ५ ॥ एवमुत्तरीत्यामुक्तः ॥ विहारप्राणचेष्टादिव्यापारविषयेनष्टमृतम् ॥ ६ ॥ प्रश्नप्रासंगिकमुक्त्वाप्र  
 स्तुतमेवावलंबते ॥ एषेत्यादिना ॥ दुर्बोधेनभ्रातिपरपराहेतुविक्षेपशक्त्या ॥ अतिवासेननिरस्यते ॥ अशरीरविषयमनैवकृतजगदारभा ॥ हेक्षःकटकतयेवप्रतिभासस्ययोवि  
 पर्यासोन्यथाभावस्तस्मान्नकारणकोविभ्रमोदयोयस्याः ॥ ८ ॥ वाचारभणविकारोनामधेयमृत्तिकेत्येवसत्यमित्यादिदृष्टान्तश्रुतिवाचादाष्टांतिकमायापिदृश्यमन्तस्वभौववानुर्मा  
 यते ॥ ९ ॥ ज्ञानरमात्प्राएवंअविवेकाज्जीवत्वमायाति ॥ सचस्वविवेकात्सर्वमात्मेतिपरशरीत्यात्सदृक्चिन्मात्रःपरिशिष्यतइत्यर्थः ॥ १० ॥ सःस्वबोधतआत्मेव ॥ अर्बोधतस्तुस  
 ततोनाशंगसंधानंकायंनिक्वाल्यतेजले ॥ त्यक्ष्यंत्यन्यंकरिष्यंतिभििक्षुमक्षुष्णमानसम् ॥ ५ ॥ अनेनैवंसदेहेनभििक्षुर्मुक्तोव्यवस्थितः ॥ क  
 थंप्रबोधतेनशंतद्विहारशरीरकम् ॥ ६ ॥ एषंगुणमयीमायादुर्बोधेनदुरस्यया ॥ नित्यंसत्यावबोधेनसुखेनैवातिवाह्यते ॥ ७ ॥ असत्ये  
 वरुतारंभाहेशःकटकतायथा ॥ प्रतिभासविपर्यासमात्रकारणकोदया ॥ ८ ॥ परमात्मनिवाचेयमित्थंमायानुमीयते ॥ तरंगालीवपय  
 सिप्रेक्षामात्राविनाशिनी ॥ ९ ॥ ज्ञोहिदृश्यमयादीर्घस्वप्नात्स्वप्नांतरंब्रजेत् ॥ एवंजीवत्वमायातिविवेकात्सर्वमात्महृक् ॥ १० ॥ योयस्यप्र  
 तिभासःस्यादात्मैवसस्वबोधत ॥ सएवोदेतिसंसारःकरंजवनगुल्महृक् ॥ ११ ॥ प्रत्येकंभूतमुदितंकरंतंसारमंडलम् ॥ भिक्षोःस्वप्नांतरद  
 वपरांभंगिभिवांभसः ॥ १२ ॥ प्रस्तुतःपद्यजादेवजगत्स्वप्नोयथोदितः ॥ तथैवास्वच्छचित्तोरथोरुदःसर्वजनंप्रति ॥ १३ ॥ पितामहवदा  
 भातिसर्गःस्वप्नविलासवत् ॥ प्रत्येकमुदितस्तेनब्रह्मांडानीवकोटिशः ॥ १४ ॥ स्फुरत्यथातथावास्मिन्जीवःपश्यतिविभ्रमम् ॥ त्ददयेयं  
 समर्थंचस्वप्नवदीर्घमांतरम् ॥ १५ ॥ चित्सत्तामात्रमासाद्यप्रतीच्युतमात्रतः ॥ जराभरणदुःखानांकिंचिद्भाजनतांगतः ॥ १६ ॥

एवससारात्मनाउदेति ॥ ११ ॥ भूतंप्राणिनिकायंप्रतिप्रत्येकससारमंडलंथांत्याउदितंकरतम् ॥ यथाभिक्षोःस्वप्नातरेअभसोभंगिआवर्ततरगादिविभागमिवविक्रीत्यर्थः ॥ १२ ॥  
 समष्टेर्हैरण्यगर्भस्यमनोमात्रनिर्माणत्वादयसर्गःस्वप्नएवचेष्टादरेपितथैवभावितुमर्हति अस्यच्छचित्तादुश्चितइतिपरस्थिरइवभासतइत्याह ॥ प्रस्तुतइति ॥ १३ ॥ चित्तशुद्धीतु  
 पितामहस्येवपितामहवत्स्वप्नविलासवदसत्यआभातितेनतादृशभागेनज्ञायतेप्रत्येकमयब्रह्मांडानीवकोटिशोउदितइतिनिश्चीयतइत्यर्थः ॥ १४ ॥ अयंजीवोव्यपिप्रपचरूपेणस  
 मष्टिप्रपचरूपेणवासाधारणप्रपचरूपेणप्रत्येकमसाधारणप्रपचरूपेणवायथातथावास्फुरन्मस्तुतथापिददयेप्रतिभानसमर्थदीर्घविभ्रमंपश्यतीतिसस्वप्नत्रन्मिथ्यैवेत्यर्थः ॥ १५ ॥  
 दीर्घत्वमदर्शनेनिमित्तमाह ॥ चित्सत्तामात्रमिति ॥ तच्चतःप्रतीच्युतमाहतावन्मात्रतश्चित्सत्तामात्रमासाद्यआश्रित्यकचिक्कस्मिंश्चिद्वेवनरतिर्यगादिदेहे ॥ १६ ॥

श्रयनिरवयवकालस्मिन् ईश्वरानवधेयापिनास्ति श्रेष्ठादिषु शालक्षणकमच्युरनिरालम्बोहवास्ति किन्तु ईश्वरपतिपतिपतिरिषकेषु लक्ष्मणे ॥ तत्रैव हि शिशुचरिभेस्पष्टमित्याह ॥  
 कति ॥ अन्तर्जाषदादिषु गच्छन्तस्तानामलसम्पुण्ड्रमश्व ॥ २५ ॥ २६ ॥ पातरुजामिषविकसितम् ॥ तस्य शेषभरारीनानामाकलङ्कालकलुषाभ्यपरयेति योज्यम् ॥  
 अर्धैर्धे सुहृदभयान साधिर्महान्निर्विक्रिकणादिषु शुकान्सेवेनारेवेरमशुद्धिभक्षणजातम् ॥ २७ ॥ एवमिशुभनसीवसर्वजीवभन स्वपिप्रत्येकजगदूपमतिभासस्वडदितक  
 स्यत्स्यार्थीवस्वहातरव्यपिष्विचित्र सगस्वडदितकस्यनस्यैश्वरभापादरोत्यर्थ ॥ नेपायमिकालका स्वयनेपिचतवर्तमानजगत्स्वहामिष स्वस्वव्यवहारदरामिमिष्यासत्याए  
 ष ॥ किस्वतानेत्याह ॥ सवालनीति ॥ सवालन्यस्मिन्निस्सर्तकरसेपरमात्मानावास्त्येनस्फुरतिर्गत ॥ तेनस्वतस्वधाभेनतद्दानत्यागजुनकिञ्चित्स्वमित्यथ ॥ २८ ॥ इति

क्षणंनहास्तिनोकमप्रतिपत्तिर्हेजुभते ॥ केव विशत्यहोरात्रा अनताकृतयानप ॥ २५ ॥ कृतासाभुपलभालभहोमीभानांगति ॥ प्रति  
 सामात्रभवदमित्यविकसितस्थितम् ॥ २६ ॥ नानाकलङ्कशालजलेप्रानरिवांबुजम् ॥ जातसवदनादवशुद्धादिदमशुद्धिमत् ॥ सभा  
 रजालमश्वित्सार्थवद्विकणादिव ॥ २७ ॥ प्रत्येकमवमुदित प्रतिभासुखद स्वदांतरेष्वपिचतस्यविचित्रखद ॥ सर्वस्वयननुष्वतपिमि  
 यानमिष्यासवालनिसुरतिकारणकारणस्मिन् ॥ २८ ॥ ॥ इ० वा० वा० दे० मो० निवाणप्रकरणपू० जीवदो० मिक्षुसस्यतिकयनना  
 मपद्रुपुटितम सर्ग ॥ २६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ दशरथउवाच ॥ ॥ मुनिनायकतमिक्षुगत्यास नोपयत्वमी ॥ नरामव्यहिता शीघ्रचानयतुकुटी  
 गतम् ॥ १ ॥ ॥ श्रवमिपुउवाच ॥ ॥ राजसस्यमहाभिक्षां सदह प्राणवर्जित ॥ क्लेदावैवण्यमायातोनासौजीवितमाजनम् ॥ २ ॥  
 तस्यभिक्षासूजीवासोभूत्वापद्यजसारस ॥ जीवन्मुक्त स्थितोभूयानासौसंस्तुतिमाजनम् ॥ ३ ॥ तद्वहेभासपर्वतयलाब्धिकासितार्ण  
 ला ॥ अंतरालतुतिपुतिपुत्यगासिक्षुदिवद्व ॥ ४ ॥

श्रीशासितप मार्ययनकारोनिर्वाणप्रकरणेषु पट्टपटितम सग ॥ ६१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ मिक्षोस्समाधौमुक्तस्यहृन्तराश्रयण्यते ॥ मिक्षुमीतिवद्व्येर्वांबपाभोक्ष  
 म्यवोपत ॥ १ ॥ सशोभयतुसमाधे०भूत्वापयतु अमीमव्यहितमपाधोहितनरामिषणोमधुस्रपाश्रयानयतु ॥ १ ॥ अर्धवतस्यसवतुनियरेपनिभ्यद्वनिभुक्तविस्रस्यत्ययेदुपुट  
 मिसिस्वपम्यसिद्धउवाच ॥ राजन्निद्रि ॥ हेह पाणोपटभकान्यरसभाग शोपेणैवण्यमायात ॥ २ ॥ सतर्हृत्वदीपसस्यसकस्येनमकीवृगतयाह ॥ तस्येति ॥ सस्यवतहृभोभ्य  
 पारथ्योपमसकस्यम्यसतेनान्ययेति प्राय ॥ ३ ॥ भासपयतपुर्णालननिष्कासनीपमितिमिषुणाभासैरतरालभासिभिक्षासूतैर्गुतत्वात्पत्त्वम्यमिभिल्लव्योपेनकमुमरा  
 म्यपित्याह ॥ तद्वद्वसि ॥ भासस्यपयतिचरमनिवलाब्धिकासितार्णला सतीमिषुद्वद्विद्वेषाभुत्वापुर्णालननिष्कासितार्णला सतीमिषुद्वद्विद्वेषाभुत्वापुर्णालननिष्कासितार्णला ॥ ४ ॥

नतोभासतेकायभिक्षुशरीरेनिक्वाल्यनिःसार्यजलेत्यक्ष्यतिमज्जिष्यति ॥ तस्याकुट्यामन्यतल्कायाकारशिलाप्रतिमस्वरूपंभिक्षुपूजाभक्त्यादिव्यवहारप्रवर्तनायकरिष्यं  
 ति ॥ दृढत्वाद्दक्षुणमानसभक्तमनःकल्पितदेवतारूपम् ॥ कर्मधारयः ॥ ५ ॥ एवमुत्तरीत्यामुक्तः ॥ विहारप्राणचेष्टादिव्यापारविषयेनष्टंस्तम् ॥ ६ ॥ प्रश्नप्रासंगिकमुक्त्वाप्र  
 स्तुतमेवावलंबते ॥ एवेत्यादिना ॥ दुर्बोधेनधातिपरपराहेतुविक्षेपशक्त्या ॥अतिवाहनेनिरस्यते॥५॥असतीअविद्यमानैवकृतजगदारभा ॥ हेम कटकतयेवप्रतिभासस्ययोवि  
 पर्यासीत्यथाभावसम्भावकारणकोविधमोदयोयस्याः॥८॥वाचारभणविकारोनामधेयंमृत्तिकेत्येवसत्यमित्यादिदृष्टान्तश्रुतिवाचादाष्टितिकमायापिदृश्यमनृतस्वभाववानुमा  
 यते ॥ ९ ॥ ज्ञःपरमात्माएवअविवेकाज्जीवत्वमायाति ॥ सचस्वविवेकात्सर्वमात्मेतिपरशरीत्यात्सदृक्चिन्मात्रःपरिशिष्यतइत्यर्थः ॥ १० ॥ सःस्वबोधतआत्मैव ॥ अबोधतस्तुस  
 ततोनाशंगसंधानंकार्यंनिकात्यतेजले ॥ त्यक्ष्यंत्यन्यंकरिष्यंतिभिक्षुमक्षुण्णमानसम् ॥ ५ ॥ अनेनैवंसदेहेनभिक्षुमुक्तोव्यवस्थितः ॥ क  
 थंप्रबोधतेनष्टंतद्विहारशरीरकम् ॥ ६ ॥ एषांगुणमयीमायादुर्बोधेनदुरस्यया ॥ नित्यंसत्यावबोधेनसुखेनैवातिवाह्यते ॥ ७ ॥ असत्ये  
 वदुत्तरंभाहेशःकटकतायथा ॥ प्रतिभासविपर्यसिमात्रकारणकोदया ॥ ८ ॥ परमात्मनिवाचेयमित्यंमायानुमीयते ॥ तरंगालीवपय  
 सिप्रेक्षामात्रविनाशिनी ॥ ९ ॥ ज्ञोहिदृश्यमयादीर्घस्वप्नात्स्वप्नांतरंब्रजेत् ॥ एवंजीवत्वमायातिविवेकात्सर्वमात्मदृक् ॥ १० ॥ योयस्यप्र  
 तिभासःस्यादात्मैवसस्वबोधतः ॥ सएवोदेतिसंसारःकरंजवनर्गुल्मदृक् ॥ ११ ॥ प्रत्येकंभूतमुदितंक्रतंसंसारमंडलम् ॥ भिक्षोःस्वप्नांतरद  
 वपरांभंगिनिवांभसः ॥ १२ ॥ प्रस्तुतःपद्मजादेवजगत्स्वप्नोयथोदितः ॥ तथैवास्वच्छचित्तोरथोरुदःसर्वजनंप्रति ॥ १३ ॥ पितामहवदा  
 भातिसर्गःस्वप्नविलासवत् ॥ प्रत्येकमुदितस्तेनब्रह्मांडानीवकोदिशः ॥ १४ ॥ स्फुरत्यथातथावास्मिन्जीवःपश्यतिविभ्रमम् ॥ त्ददयेयं  
 समर्थचस्वप्नवदीर्घमांतरम् ॥ १५ ॥ चित्सत्तामात्रमासाद्यप्रतीतिच्युतमात्रतः ॥ जरामरणदुःखानांक्वचिद्भाजनतांगतः ॥ १६ ॥

एवससारात्मनाउदेति ॥ ११ ॥ भूतप्राणिनिकायंप्रतिप्रत्येकससारमंडलंथात्याउदितकतम् ॥ यथाभिक्षोःस्वभातरेअंभसोभंगिआवर्ततरगादिविभागमिविक्रीत्यर्थः ॥ १२ ॥  
 समदोर्हिरण्यगर्भस्यमनोमात्रनिर्माणत्वादयंसर्गःस्वमएवचेद्याधेरपितथैवअवितुमर्हति अस्यच्छचित्तादुस्थितइतिपरस्थिरइवभासतइत्याह ॥ प्रस्तुतइति ॥ १३ ॥ चित्तशुद्धीतु  
 पितामहस्येवपितामहवत्स्वमविलासवदसत्यथाभातितेनतादृशभागेनज्ञायतेप्रत्येकमयब्रह्मांडानीवकोदिशोदितइतिनिश्चीयतइत्यर्थः ॥ १४ ॥ अयंजीवोव्यापिप्रपचरूपेणस  
 मष्टिप्रपचरूपेणवासाधारणप्रपचरूपेणप्रत्येकमसाधारणप्रपचरूपेणवायथातथावास्फुरन्मस्तुतथापिददयेप्रतिभानसमर्थादीर्घविभ्रमंपश्यतीतिसस्वप्नत्रन्मिथ्यैवेत्यर्थः ॥ १५ ॥  
 दीर्घस्वप्नदर्शनेनिमित्तमाह ॥ चित्सत्तामात्रमिति ॥ तत्रतत्रप्रतीतश्च्युतमादृशतावन्मात्रतश्चित्सत्तामात्रमासाद्यआश्रित्यक्वचिक्वस्मिंश्चिद्वेचनरतिर्यगादिदेहे ॥ १६ ॥

१ एषानिचिततामायेत्यपिपाठः

२ गुल्मधृणतिकचित्पाठः

नसद्यस्त्वमवधिप्रसूकरतयास्तिदीवीधितस्वचित्ताशस्यदमाधेणाय-यानात्वाकर्मब्रह्मलोकधाल्नाकल्नाभुजानासस्थितेत्यर्थ ॥ १७ ॥ परमात्मविदेवमणकल्पनयातद  
 धीनस्वरूपिणीभूत्वात्तद्वारण्यकीर्षनामककृपगतासतीआत्मनिदहाकारसमभारिणीअप्यधवादिभ्यगत्वाविषयाकारसमभारिणीभूत्वाविलुठति ॥ १८ ॥ अस्त्वमस्यधी  
 स्यातीवार्तिनामकधरोदलधायिपरमार्त्तयेव अप्याससहस्रैरप्यधिष्ठानस्यान्यत्वायोगादिप्रियमपुरुषार्थफलकीधमद्विकल्पदुडीकरोति ॥ चित्तनीति ॥ प्रत्यगात्माचित्तस्युपा  
 ध्याकार्पात्रिमाध्यापराधात्किपरमात्माप्रलनपरवाभ्रमार्त्तिकआत्माप्रत्यगात्मानिकिमस्यब्रह्मणोभुस्त्वस्यदधुधेयनिर्देवनादिबीयाधिककीर्षनाभीदेवदत्तयज्ञदत्तादेर्देनास्यआदि  
 पराद्याणाम्क्वच्युदादिनामभ्यार्हानन किनुभ्रभेदेव्युपाधिधरात्सर्वसंगत्येव ॥ तथाच्युति ॥ सपुण्यदृष्टयधितष्ठानस्यारथेभ्य प्राणान्येधमणोनोमभावतिवदभ्याक्परस्यच्यु-य  
 पानालंबस्रलंबववाचित्तसुदुतशातिनी ॥ चित्ताशस्यदमाधेणकृत्वाकत्वेवसस्थिता ॥ १७ ॥ चित्तस्वरूपिणीजीवनामरूपगतात्मनि ॥  
 अन्यत्रचविलुठतिगत्वासभ्रमहारिणी ॥ १८ ॥ चित्तेतिपरमात्मानपरमात्मानवानकिसु ॥ जीवदेहादिनासोस्यप्रतिर्विवादिवाहर्ता  
 ॥ १९ ॥ ब्रह्मण्यवपरब्रह्मजगदृष्ट्यैवसास्थितम् ॥ शुद्धाकाशमिवाकाशेजलेजलमिवामलम् ॥ २० ॥ लोकोब्रह्मणएवायजगद्रूपेयुतिष्ठ  
 ति ॥ धिभंत्यन्यतयावांधान्प्रतिर्विधाटिवाभ्रक ॥ २१ ॥ स्पदिस्पदाकतेवेहस्वत-सज्ञाविलीयते ॥ साप्यलपरिणामेनलीयतेभीषृतंचया  
 ॥ २२ ॥ चित्तस्वरूपवचित्तस्मदेसवाभ्यनिविजृम्भित ॥ सदास्पटीजुभाणादिकलितनात्रवास्तवम् ॥ २३ ॥ नस्पटोस्तीहनास्पदोनेकता  
 वापिनद्विता ॥ शुद्धचिन्मान्नसर्वस्वयैवास्तितयास्थितम् ॥ २४ ॥ सारेणतुविचारणसर्वशब्दार्थयो सभे ॥ चिन्मान्नमेवज्ञातेऽयना  
 स्तित्यपिनविपत ॥ २५ ॥ भेदेवदनयोदेतिभेद-भ्रकतिलालुनम् ॥ अभेदबोधाटखिलेगलितेशिष्यतेपरम् ॥ २६ ॥

७१ ॥ एकैक्यवर्शिनजगदृष्ट्याप्यधारादृष्ट्येवपरब्रह्मब्रह्मण्येवसंस्थितार्कपुन-परमार्थदृष्ट्यासमूलोपाधिबाधेनद्वाप्यमि  
 तिभाव ॥ २० ॥ किञ्चर्यणारीगुत्वाहृत्यतभिस्यमुरवस्यस्थितामप्यध्यात्तिसंभावनापित्यात् अयज्जिधलोकसुत्वात्मभूतस्याभायस्यब्रह्मणएवमूर्तामूर्त्तस्यकेपुजगद्रूपेयुति  
 धर्तमिनतस्रभावनार्यतिपापिअन्यतयाआत्मन्यतिरिक्तमन्यभ्यमभयहेतुरस्तीतिबोधादिभेदीत्याभ्यर्थमित्यर्थ ॥ २१ ॥ अभ्यताभाधेच्युद्विस्वरोहेतुरितिबुद्धिस्वरसनाप्य  
 ध्यासेनअस्यदीक्यभदुबुद्धिलक्षणासंज्ञास्वतएषुबुद्धीधिलीयतसमुच्चिद्विद्व्यलपूणब्रह्माकारेणचरमसाक्षात्कारेणपरिणामेनाभीकृतपुनमिदतद्विदेब्रह्मणिद्विलीयतइत्यर्थ  
 ॥ २२ ॥ बाधमाधत्कचकुरालकाटिदुर्भेषजगद्विदीयतमनिचेदवास्तवचित्तस्यदमाधत्वावित्याह ॥ चित्तस्यदरूपेति ॥ २३ ॥ कश्चित्मिदिकपक्षानामितिचेत्नस्वरगतद्वरानादि  
 स्याह ॥ नति ॥ २४ ॥ सर्वशब्दस्यतदर्थस्यच्युधेपुकरसेत्तभावेज्ञातेसन्निध्याभयेवपरमार्थस्य ॥ नास्तीतिअत्रावभूतेव्ययपवचोनिधयतेदुरेकावइत्यर्थ ॥ २५ ॥ २६ ॥



यथोक्तैवस्तु स्थितिर्केन चिदप्यथा कर्तुं शक्येति वसिष्ठः प्रतिजानीत ॥ नानातति ॥ एवकारः ॥ अन्यकमे ॥ हेराभक्त्यज्जन्तुः ॥ २७ ॥ ततस्तादृशानिःशकता  
 वेषणानुबोधे पूर्णचिद्रूपव्याप्तिं अस्मिन्नर्थयकंचपृच्छ ॥ एवमेवास्ति परमार्थः ॥ तस्मादेव तव मम अन्यस्य च परानिःशकता प्रतिष्ठितेत्यर्थः ॥ २७ ॥ ततस्तादृशानिःशकता  
 बलादेव जायदादिसर्वावस्था द्वैतापलापः प्रवृत्त इत्याह ॥ तत इति ॥ २८ ॥ अर्वाधवशादेव द्रष्टृश्यादित्रिपुटी जागत् ॥ यदात्वबोधः ॥ असत्य एव तदा शुद्धात्मरूपा तच्छान्तिरेव  
 काजगन्नाम्नी ॥ यतः साशातिरेव गच्छति सर्वतो व्याप्नोतीति व्युत्पत्त्या एव जगन्नामयो ग्यतया व्युत्पत्त्या स्थिता ॥ द्रष्टृश्यादर्शनात्मिका त्रिपुटी तु अत्यन्ताप्रसिद्धेति नासौ तदा जगन्नाम्नी  
 त्यर्थः ॥ २९ ॥ ननु चित्राणादिस्पदस्य बोधमात्रेण कथानिदृशान्तिरिति चेतद्वेतुसकल्पक्षयादेवत्याह ॥ स्पदइति ॥ ३० ॥ चित्तः अभावनाददर्शनं द्वैतैक्यादिरूपसकल्प उदितः  
 नानातैवास्त्वबोधेन सर्वो धस्त्वनेवेक्षणतः ॥ पृच्छकंचैव मस्येव तस्मान्निःशंकता परा ॥ ३१ ॥ ततः स्वप्नो न जागर्ति न सुषुप्तिर्न तु र्यता ॥  
 नवंधांस्ति न मोक्षोस्ति नान्यथा कल्पनात्मकम् ॥ ३२ ॥ शांतिरेका जगन्नाम्नी शांतिरेव भवति स्थिता ॥ अर्वाधोऽसत्य एवातः क्रदष्टदृश्यदर्श  
 नम् ॥ ३३ ॥ स्पंदोप्यस्पंद एव स्यान्निःसंकल्प नयाचते ॥ न स्पंदास्पंदयोर्भिन्नासंकल्परहितैव चित् ॥ ३४ ॥ द्वैतैक्यविकलरूपसंकल्प  
 श्रिदभावनात् ॥ सच भावनमात्रेण गतो ब्रह्मैव शिष्यते ॥ ३५ ॥ चिच्छंदाविवेके संकल्पकलंकः स्फुरतीव यः ॥ नासौ कलंकसद्विद्विचिद्विनस्पधनं  
 वपुः ॥ ३६ ॥ चिद्विनस्पनसन्नासन्मथीयतां यततेपदे ॥ इत्यदोषमहाबोधसारसंग्रहणं कृतम् ॥ ३७ ॥ चिच्छंदाविवेकासंकल्पकलंकात्तवि  
 ग्रहः ॥ त्वया भव्येन संस्पृष्टो भावाभावक्षयात्मना ॥ ३८ ॥ भावाभावादिकलनां नीत्वा चिन्मयतां चितः ॥ समो ह्यस्रविलासांतः समा  
 ध्वसयथा सुखम् ॥ ३९ ॥ स्पंदास्पंदौ कल्पना कल्पनावाचित्ताभायो विद्विनाभाधिनाम्ना ॥ सर्वाकारानिर्दृतिः शांतिसत्ता पूर्णा पूर्णत्व  
 कमेवास्थितेति ॥ ४० ॥ इत्यार्षेवांवां दे० मोक्षोपायेषु नि० पू० ब्रह्मैक्यप्रतिपादनं नाम सप्तषष्ठितमः सर्गः ॥ ६७ ॥ ॥ ७४ ॥  
 सच भावनमात्रेण दर्शनमात्रेण गत इति द्वैतैक्यरहिता चिद्वैक्यैव शिष्यत इत्यन्वयः ॥ ३९ ॥ तददर्शनप्रकारमाह ॥ चिच्छंदाविवेइति ॥ ३८ ॥ नासौ कलंक इत्यर्थैर्युक्तिमाह ॥ चिद्व  
 नस्येति ॥ त्वया चिद्विनस्पततेपदे स्थायताम् ॥ यद्यस्मात्पूर्णभावस्थानात्सकल्पादिस्त्वैक्यस्य मापन्न पृथङ् न स नत्वदात्मना च स न भवति इति अनयैव युक्त्या सर्ववस्तूनामात्मैक  
 रस्य सपादकनिर्दोषबोधसारस्य सग्रहणसम्यगवलंबनकुरु ॥ ३९ ॥ हेचिच्छंदाविवे हे असकल्पकलक ॥ भावाभावक्षयात्मना भव्येन त्वया सस्पृष्टः सर्वापि पदार्थाः अमृतविग्रहः  
 संपद्यते अहोते महात्म्यमित्यर्थः ॥ ३८ ॥ चित्तः समो ह्यस्रविलासात्सत्यांत सम्यगाध्वसविविश्रानिभज ॥ ३९ ॥ हे राम त्वअधिनाम्ना आनदसमुद्राख्येन स्वरूपेण स्थितः स न स्पंदास्य  
 दौ कल्पनासकल्प अकल्पनाविकल्पो वेति यावाश्च तात्प्रायाश्च तन्धाति भेदः स नवोपि सर्वाकारानिर्दृतिः सुरैक्यकारसाशातिसत्तैव तथातथा आस्थिता इमे च पूर्णा पूर्णदेशे एकमेव मे  
 स्वरूपमिति विद्वि ॥ ३९ ॥ ॥ इति श्रीवासिष्ठमन्तात्पर्यप्रकाशे निर्वोपु० सप्तषष्ठितमः सर्गः ॥ ६७ ॥ ॥ ७४ ॥

१ विकसद् रूप इति पुस्तकारेण तः ॥ उभयविधपाठमभ्येटीकानुग्रहो मूलपाठेऽस्तीति भाति २ अबटीकानुरोधात्कुर्विति पाठोपेक्षित इति भाति



यथोक्तैः तत्र स्थितिर्न केनचिदप्यथाकर्तृशक्येति विसिद्धमिति जानीते ॥ नानातेति ॥ एवकाराभिन्नकर्म ॥ हेरामत्वअवाचनवर्तनानातासत्त्वं ॥ २७ ॥ ततस्तादृशानिःशकता  
 वेक्षणानुबोधः पूर्णचिद्रूपएवासि अस्मिन्नर्थयकंचपृच्छ ॥ एवमेवास्ति परमार्थः ॥ तस्मादेव तत्र मम अन्यस्य च परानिःशकताप्रतिष्ठितेत्यर्थः ॥ २७ ॥ ततस्तादृशानिःशकता  
 बलादेव जायते इति सर्वथा द्वैतापलापः प्रवृत्त इत्याह ॥ तत इति ॥ २८ ॥ अबोधवशादेव दृष्टदृश्यादित्रिपुटीजगत् ॥ यदात्वबोधः ॥ असत्य एव तदा शुद्धात्मरूपात् च्छान्तिरेव  
 काजगन्नाम्नी ॥ यतः साशातिरेव गच्छति सर्वतो व्याप्नोतीति व्युत्पत्त्या एव जगन्नामयो मय याव्यत्र स्थिता ॥ दृष्टदृश्यदर्शनात्त्रिपुटीतु अत्यन्ताप्रसिद्धेति नासौ तदा जगन्नाम्नी  
 त्यर्थः ॥ २९ ॥ ननु चित्तप्राणादिस्पृश्यबोधमत्रेण कथयित्वा तिरिति चेत्तद्धेतुसकल्पक्षयादेवेत्याह ॥ स्पृश्य इति ॥ ३० ॥ चित्तः अभावनाददर्शनद्वैतैक्यादिरूपसकल्प उदितः  
 नानातैवास्पृशेन्न बोधेन सर्वो धस्त्वनवेक्षणात् ॥ पृच्छुकंचैव मस्यैव तस्मान्निःशंकता परा ॥ २७ ॥ ततः स्वप्नो न जागर्ति न सुषुप्तिर्न तुर्यता ॥  
 नवं धांस्ति न मोक्षोस्ति नान्यथा कल्पनात्मकम् ॥ २८ ॥ शांतिरेका जगन्नाम्नी शांतिरेव मवास्थिता ॥ अबोधोऽसत्य एवातः कद्रष्टदृश्यदर्श  
 नम् ॥ २९ ॥ स्पृशेन्न बोधेन सर्वो धस्त्वनवेक्षणात् ॥ न स्पृशेन्न बोधेन सर्वो धस्त्वनवेक्षणात् ॥ ३० ॥ द्वैतैक्यविकलारूपसंकल्प  
 श्रिदभावनात् ॥ सच भावनमात्रेण गतो ब्रह्मैव शिष्यते ॥ ३१ ॥ चिच्छांद्रविं वसे संकल्पकलंकः स्फुरतीवयः ॥ नासौ कलंकस्तद्विद्विच्छिद्वनस्य धनं  
 वपुः ॥ ३२ ॥ चिद्वनस्य न सन्नासस्यो यतां यततेपदे ॥ इत्यदोषमहाबोधसारसंग्रहणं कर्तम् ॥ ३३ ॥ चिच्छांद्रविं वासं कल्पकलं काष्ठतवि  
 ग्रहः ॥ त्वया भव्येन संस्पृशे भावाभावक्षयात्मना ॥ ३४ ॥ भावाभावादि कलनां नीत्वा चिन्मयतां चितः ॥ समो ह्यासविलासांतः समा  
 ध्वसयथा सुखम् ॥ ३५ ॥ स्पृशेन्न बोधेन सर्वो धस्त्वनवेक्षणात् ॥ चित्ताध्यायो विद्विनामाधिनाम्ना ॥ सर्वाकारानिर्दतिः शांति सत्ता पूर्णा पूर्णैत्ये  
 कमेवास्थितेति ॥ ३६ ॥ ॥ इत्यापूर्वांवां दे० मोक्षोपायं बुनि ० पू० ब्रह्मैक्यप्रतिपादनं नाम सप्तषष्टितमः सर्गः ॥ ६७ ॥ ॥ ७ ॥  
 सच भावनमात्रेण दर्शनमात्रेण गत इति द्वैतैक्यरहिता चिद्व्रह्मैव शिष्यत इत्यन्वयः ॥ ३१ ॥ तदर्शनप्रकारमाह ॥ चिच्छांद्रविदेति ॥ ३२ ॥ नासौ कलंक इत्यर्थयुक्तिमाह ॥ चिद्व  
 नस्येति ॥ त्वया चिद्वनस्य ततेपदे स्थायताम् ॥ यथास्मात्पूर्णभावावस्थानात्सकल्पादिस्त्वैकरस्य मापन्नः पृथङ्जनसत्त्वशालनाचसत्त्ववति इति अनवैक्यक्या सर्ववस्तुनात्मैक  
 रस्य सपादकनिर्दोषबोधसारस्य सग्रहणसम्यगवलंबनकुरु ॥ ३३ ॥ हेचिच्छांद्रवि देव हे असकल्पकलक ॥ तावाभावक्षयात्मना भव्येन त्वया सस्पृशः सर्वापि पदार्थः अन्यत विग्रहः  
 सपद्यते अहोतेनाहात्म्यमित्यर्थः ॥ ३४ ॥ चित्तः समो ह्यासविलासस्य तत् सम्यगाध्वसविविश्रांति भज ॥ ३५ ॥ हेरामत्व अधिनाम्ना आतदसमुद्राख्येन स्वरूपेण स्थितः सत्स्पृशेन्न  
 दैव ल्यनासकल्प असकल्पना विकल्पो वेति यावा श्रित्ताम्ना य श्रित्तभाति भेद स नवोपि सर्वाकारानिर्दतिः सुरवैकरसाशांति सत्त्वैतथात्ता आस्थिता इमे च पूर्णा पूर्णदशेण कमेवमे  
 स्वरूपमिति विद्वि ॥ ३६ ॥ ॥ इति श्रीवासिष्ठमन्तार्यप्रकाशे निर्वा० पू० सप्तषष्टितमः सर्गः ॥ ६७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

१ विकसद्द्रुप इति पुस्तकांतरे पाठः ॥ उभाय विधापठमध्येटीकानुग्रहे मूलपाठे स्तीति भाति २ अत्रटीकानुरोधात्कूर्वाति पाठोपेक्षित इति भाति

भौनधुर्विपत्यतक्षणैरुपवर्धयति ॥ सुपुसमीनतभाविपुयातीप्रपतिष्ठितम् ॥ १ ॥ चिसिखिलासिर्वाचिसस्यस्वाभार्दिकमहत्स्यनुसारिताम् ॥ १ ॥ वागादीनीनीनसयम काष्ठ  
 विवर्धनकाष्ठमीनम् ॥ सर्वपुमीनेपुद्विशिषसमर्थोभक्षसीतिमीनेरा ॥ २ ॥ द्विविधाइति ॥ त्वद्विदितानाप्रयाणाकाष्ठनपखिनानारतभ्यभेदानामनास्यसतयाएककोटिरीवेतिआ  
 ष ॥ १ ॥ तमवयकटयति ॥ अभावितायाविति ॥ भावितमात्सतस्वपर्यालोषनतच्छुभ्यायापुष्कायातद्गुणभरसस्यभ्यायाकेच्छुवाद्रायणादिकियायाम ॥ ४ ॥ व्यहृद्विरे  
 इतरतखिलकोपमोष्यतीरतिशयानरासाहरसम् ॥ ५ ॥ एकत्वर्थगुल्लाघमस्यार्थगुल्लाहयति ॥ एतयोरिति ॥ ६ ॥ तत्राद्येधायिषिभज्यधनुष्प्रकारमीनमुनयआहुरि  
 स्य ॥ ७ ॥ नेपायनेकरक्षणाय्याह ॥ शार्दोनंतित्यारिता ॥ इदियतिपदोऽक्षमीनम् ॥ ८ ॥ एवमिभगपर्यालोषनेमनोमीनमपिपचमयपणिसभाभतितभापितकाष्ठना  
 श्रीवसिष्ठउवाच ॥ सुपुसमीनवान्भूत्वात्यक्काचितविलासिताम् ॥ कलनामलनिमुक्तसिष्ठावपृथगतत् ॥ १ ॥ ॥ श्रीरामउवा  
 च ॥ ॥ वाङ्मोनमसमानचकापुमीनचवन्द्यहम् ॥ सुपुसमीनमीनशयक्षन्वूहिकिमुष्यते ॥ २ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ द्विविध प्रो  
 ष्यतेराममुनिमुनिवरेरिह ॥ एक कापुतपस्तीस्याज्जीवन्मुक्तसयेतर ॥ ३ ॥ अभावितायांशुष्कायांक्रियायांबद्धतिश्वय ॥ इठाज्जितेद्वि  
 यप्राम्भुनि स्यात्कापुतापस ॥ ४ ॥ यथाभूतमिदुग्धवाभावितात्मात्मनिस्थित ॥ लोकापमोपित्तमौतयं समुक्तमुनिस्मृत ॥ ५ ॥ एत  
 योर्प्राप्तवद्भावश्चांतयोभूतिनाययो ॥ चित्तनिश्वयरूपात्सामीनशब्देनसस्मृत ॥ इत् ॥ धनुष्प्रकारमाहुःकमीनमीनविदोजना ॥ वाङ्मो  
 नमत्समीनचकापुसीपुसमवच ॥ ७ ॥ वाङ्मोनंवचसारेधोषलादिद्वियनिप्रह ॥ अक्षमीनपरित्यागश्रेष्ठानांकापुसज्ञाकम् ॥ ८ ॥ म  
 नोर्मानपचमचतन्मृताकापुतापस ॥ भावेसुपुसमीनास्यजीवन्मुक्तोनुजीवति ॥ ९ ॥ त्रिपुमीनविशेषेपुविषय कापुतापस ॥ सुपुसमी  
 नावस्थायांसातुयासवमुक्तधी ॥ १० ॥ वाङ्मोनंमीनमित्येतासिद्धतद्धमन किल ॥ मलिनंजीवबंधायातत्रस्य कापुतापस ॥ ११ ॥  
 अस्मत्सस्मरणवापिदृश्यवाङ्मयमस्पर्शत ॥ अपश्यत्येवपश्यद्विकापुमीनीतुतिष्ठति ॥ १२ ॥ प्रसुरश्चित्तकलनमेतन्मीनत्रयंस्मृतम् ॥  
 प्रवतिमीनिनरुचनतज्ज्ञाकारस्यर्त्तलया ॥ १३ ॥

पद्यसमीप्यहासुपुसारेवसभजनान्प्येदितर्जनपरिगणितमित्यर्थ ॥ तद्यर्थः ॥ भावेजात्मतत्त्वानुभव ॥ ९ ॥ विषयश्चापिच्छेद ॥ गुयाद्यनुर्था ॥ मुक्तेपुकीधन्मुक्तेपुपी  
 पत्रद्विमुक्तपी ॥ १० ॥ यद्यपिपिपुसमीनेपुमीमत्वसिद्धतयापिगानिमलिनमनोदहनश्वयरूपावयेतिजीवित्यवधायैवेत्याह ॥ वागिति ॥ ११ ॥ तीक्ष्णकाष्ठनापव ष  
 माधोकाप्यदिष्ठमिराह ॥ अस्मदिति ॥ श्लाघनोतिपदृणानरस्सहाऽहभावस्यसस्मरणमनुसंधानमस्वरत्नहिरपिरस्यरूपपचवाङ्मयनानामपचंवास्वराम्यज्ञानावतनात्मान  
 वपरयन्नेधसुपुमाविधिनित्यास्मद्विलोपाभावात्सच्छुभ्यामिदंश्लाघनामप्योतिदापरयस्तिष्ठतीत्यर्थ ॥ १२ ॥ भुत्स्थानकालोत्तेतन्मीनत्रयमपसुरश्चित्तकलनमेव तत्रापक्त  
 नाद्ययोर्भतिनाशवदितज्ज्ञासिषक्षवापाम्नातस्यनिरोधभुत्स्थानादिलीलयातत्रभाषतीत्यर्थ ॥ १३ ॥

अथवातरस्थलीलधेयस्यपूर्णमस्थितिलीलया तज्ज्ञास्तुच्छाक्तनमौनत्रयेयंधरूपमेवेदनिरस्यमितिकुप्यंतु चिदानंदविलासएवेतिबुद्ध्यानवाकुप्यंतुतथापितेषामत्रोपादे  
यताज्ञानमेवनास्तीत्यर्थतस्यार्थिस्याह ॥ नात्रेति ॥ १४ ॥ जीवन्मुक्तानामितिरनुभावस्तत्रस्थितम् ॥ जतोर्भावतीतिशेषः ॥ अतस्त्वमपिशृणु ॥ १५ ॥ तत्त्वदर्शनेसिद्धेअयत्ने  
नैवतस्तिथ्यतीतिनपूर्वमौनछेरासापेक्षेत्याह ॥ नात्रेति ॥ ऊर्ध्वार्धोमध्यसचारभेदेनत्रिविधः ॥ विषयलाभहर्षणनोह्रस्यतेनिरोधछेशेननभलायते ॥ १६ ॥ तस्यज्ञानबाधि  
तचित्तकथमवतिष्ठतेत्याह ॥ चेतइति ॥ १७ ॥ विभाजकविकल्पक्षयात्तारतम्यविभागाभावाच्चाविभागम् ॥ अतएवानभ्यासमभ्यासनिरपेक्षम् ॥ अपरिच्छिन्नात्स्वरूपत्वाद्

नात्रोपादेयताज्ञानमेतन्मौनत्रयेकिल ॥ लीलयाकथितंतेनतज्ज्ञाःकुप्यंतुवानवा ॥ १४ ॥ इदंशुषुप्तमौनंतुजीवन्मुक्तमितिस्थितम् ॥  
अपुनर्जन्मनोजंतोःशृणुश्रवणभूषणम् ॥ १५ ॥ नात्रसंयम्यतेप्राणस्त्रिविधोनापियोज्यते ॥ नाह्रस्यतेनभ्यायंतेसमस्तंद्रियसंविदः  
॥ १६ ॥ नानाताकलनेयंचनवल्गतिनशाभ्यति ॥ चेतोनचेतोनानाचेतोनसन्नासन्नचेतरत् ॥ १७ ॥ अविभागमनभ्यासंस्यदनाद्यंतमा  
स्थितम् ॥ ध्यायतोऽध्यायतश्चैतत्सौषुप्तमौनमुच्यते ॥ १८ ॥ यथाभूतमिदंबुद्ध्याजगन्नात्त्वविभ्रमम् ॥ यथास्थितमसंदेहंसौषुप्तमौ  
नमेवतत् ॥ १९ ॥ अनेकसंविद्रूपात्मशिवेनैवेदमाततम् ॥ इत्यास्थितमनंतंयत्सौषुप्तमौनमुच्यते ॥ २० ॥ आकाशंनैवचाकशांसर्वम  
स्तिचनोस्तिच ॥ इतिचित्तंसमंशान्तंयत्तन्मौनंशुषुप्तवत् ॥ २१ ॥ सर्वशून्यनिरालंबंशांतिविज्ञप्तिमात्रकम् ॥ नसन्नासदितिचस्यामासि  
तंमौनमुत्तमम् ॥ २२ ॥ भावाभावदशादेशविशेषैर्विततोस्थितैः ॥ संविदोयदनाभासस्तन्मौनंपरमंविदुः ॥ २३ ॥ अत्यंतसमत्तैवांत  
श्चेतसाऽद्यतिरूपिणा ॥ यदनावर्तनंसंविदुत्तेस्तन्मौनमक्षयम् ॥ २४ ॥ नाहमस्मिन्चाप्योस्तिनमनोनचमानसम् ॥ इतिसंविदसंविन्ति  
रविच्छिन्नातिमौनिता ॥ २५ ॥ अहमस्मिजगत्यस्मिन्स्वस्तिशब्दार्थमात्रकम् ॥ सत्तासामान्यमेवेतिसौषुप्तमौनमुच्यते ॥ २६ ॥ यस्मा  
त्संविदमेवस्यात्स्वान्यादिकलनाकृतः ॥ अनंतमेवसौषुप्तंसर्वमौनमतस्तत् ॥ २७ ॥

नायतम् ॥ १८ ॥ जगदितिनानात्वविभ्रमोयस्मिस्तद्दहआत्मतत्त्वंयथास्थितंबुरध्या ॥ १९ ॥ अनेकधासंविद्रूपाणामात्मायःशिवस्तेनैवाततंपूर्णंआस्थितमवस्थानंयत्तदित्यर्थः  
॥ २० ॥ शून्यरूपत्वाभावाच्चैवचाकाशे ॥ २१ ॥ यस्याजीवन्मुक्तदशायामासितमवस्थानम् ॥ २२ ॥ भावाभावादिविशेषैःसंविदोऽनाभासःअविवर्त्तः ॥ २३ ॥ बाधि  
त्वादित्यतमसत्तैव ॥ २४ ॥ मानसविकल्पनम् इतिबाधितस्यस्यविदाअसवित्तिरप्रतिभासः ॥ २५ ॥ स्वस्तिअनामयंशब्दार्थमात्रकसर्वसत्तासामान्यमेव ॥ २६ ॥ यस्माद्धेतोः  
अभासर्वबाधकत्वाकारचरमद्यत्तिप्रमाशून्यातामपिपसतीवस्यात्तस्मात्स्वस्यअन्यस्यआदिपदाद्धेदस्यच ॥ २७ ॥

मीनधनुर्धिपत्न्यप्राणधीरधवप्यसि ॥ सुपुमधीनतथाधिगुर्यातीतप्रतिष्ठितम् ॥ १ ॥ चित्तविलासिताच्चित्तस्यस्वाभावेकप्रदहस्यनुसारिताम् ॥ १ ॥ बाणाधीर्नामीनसयम काष्ठ  
 पिबमीनकाष्ठमीनम् ॥ सर्वेषुमीनेषुदरिद्रापसमर्थो भवसीति मीनेर ॥ २ ॥ द्विविधा इति ॥ त्वद्विदितानां प्रयाणा काष्ठनयस्त्विनानारतस्य भेदानामनात्मज्ञातपाएककोटिर्भेद इति आ  
 ष ॥ १ ॥ तमेवप्रकटयति ॥ अभावितायामिति ॥ आहितभास्वत्स्वपर्यालोचनतच्छुभ्यायां शुष्कयातदनुभवसस्युभ्यायां कच्छुभादायणार्थिकयायाम् ॥ ४ ॥ प्यहृदरे  
 इतरतपस्त्रिलोकोपेभ्योत्तर्निरायातनास्वाहरुम् ॥ ५ ॥ परत्पर्थेषुत्याद्यमस्ययार्थेषुत्यादयति ॥ एतयो रिति ॥ ६ ॥ तथा धंभेयाभिजय्यन्नृष्कारमीनमुनय आहुरि  
 त्यर्थ ॥ ७ ॥ भेयापत्येकलक्षणान्याह ॥ बाह्यीर्नमित्यादिना ॥ इदियनिषदोऽक्षमीनम् ॥ ८ ॥ एवंविभागापर्यालोचनेमनोमीनमपिपश्वमयपिपसभावति तथापिमतकाष्ठता  
 श्रीवसिष्ठउवाच ॥ ॥ सुपुममीनवान्भूवात्यक्काचित्तविलासिताम् ॥ कलनामलनिर्मुक्तलिष्टावपृथगतत्त्वं ॥ १ ॥ ॥ श्रीरामउवा  
 च ॥ ॥ वाह्यीर्नमक्षमीनचकाष्ठमीनचवदस्यहम् ॥ सुपुममीनमीनेशवसन्न्युद्धिकिमुष्यते ॥ २ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ ॥ द्विविध प्रो  
 थ्यतेराममुनिर्मुनिवरीरह ॥ एक काष्ठतपस्वीत्याज्जीवन्मुक्तसयेतर ॥ ३ ॥ अभावितायांशुष्कयायां क्रियायां वदनिश्रय ॥ इहाज्जितेद्वि  
 यभाभोमुनि स्यात्काष्ठतापस ॥ ४ ॥ यथाभूतमिदंशुभ्याभावितात्मात्मनि स्थित ॥ लोकापमोपिदमोतयं समुक्तमुनि स्मृत ॥ ५ ॥ एत  
 योर्योभवेद्भावश्चांतयो मुनिनाथयो ॥ चित्तनिश्रयरूपालाममीनशब्देनसस्मृत ॥ ६ ॥ षतुष्कारमाहुस्तमीनंमीनविदोजना ॥ वाह्यी  
 नमक्षमीनचकाष्ठसौपुत्रमवच ॥ ७ ॥ वाह्यीर्नवचसरोधोषलादिद्विविदिप्रह ॥ अक्षमीनपरित्यागश्रेयानांकाष्ठसंज्ञकम् ॥ ८ ॥ म  
 नोमीनंपश्वमचतन्वर्तौकाष्ठतापसे ॥ भावेसुपुममीनाख्यं जीवन्मुक्तोनुजीवति ॥ ९ ॥ त्रिपुमो नविशेषेपुविषय काष्ठतापस ॥ सुपुममी  
 नावस्थायांसातुयासैवमुक्तधी ॥ १० ॥ वाह्यीर्नमीनमित्येतसिद्दतक्षमनः किल ॥ मर्दिनजीवबंधापायतत्रस्य काष्ठतापस ॥ ११ ॥  
 अस्मत्सस्मरणवापिहृश्ववाक्त्रयमस्यशान् ॥ अपश्वनोवपश्वद्विकाष्ठमीनीतुतिष्ठति ॥ १२ ॥ प्रसुरश्चित्तकलनमेतन्मीनत्रयंस्मृतम् ॥  
 श्वानिमीनिनस्तत्रानतज्ज्वास्तस्यतीलया ॥ १३ ॥

पश्वमीनमूर्च्छांशुप्रारंभसंभवतिनाप्येतान्तर्नयतिप्रिणमित्यर्थ ॥ त्वर्थे च ॥ भावेआत्मत्वरानुभावे ॥ १ ॥ विषयः अधिकत ॥ गुयाश्चतुर्थी ॥ मुक्तेषुजीवन्मुक्तेषुपी  
 यतइतिमुक्तधी ॥ १० ॥ यथापिधिषुमीनेषुमीनस्यसिद्धतायापितानिमित्तमनोहृदनिश्रयरूपपाणयेतिजीवस्यवधयोर्वेत्साह ॥ वागिति ॥ ११ ॥ तीर्हिताह्याक्काष्ठतापस स  
 माथीकपयतिप्रितदाह ॥ अस्मदिति ॥ इहाह्यनोनिषदणानरत्सदोऽहभावस्यसंस्तरायनुसंधानमस्यराज्ज्वाहिरपिदरूपप्रपञ्चाद्वयनानामप्रपञ्चास्यस्यरान्मज्ञानादृतायात्मान  
 मपरपत्येवशुपुमादिद्वितिस्यत्स्वद्विलोयाभावाद्मत्स्यत्स्वत्याप्रिब्रह्माक्षिमाषय्योतिपापस्यसिद्धतीत्यर्थ ॥ १२ ॥ व्युत्थानकालेनेतन्मीनत्रयमप्रसुरश्चित्तकलनमेव तथापातक  
 नाहयोर्मीनिनाशवतिनकास्तुत्रिषावाधायान्तस्यनिरोधेषुपुस्थानाद्विलीलयतात्प्रभावतीत्यर्थ ॥ १३ ॥

अथवातरस्थलीयेत्यस्यपूर्णान्स्थितिःलीकथा तज्ज्ञास्तुच्छप्राक्तनमौनत्रयेवंधरूपमेवेदंनिरस्यमित्तुकुप्यंतु चिदानंदविलासपेवेतिबुद्ध्यानवाकुप्यंतुतथापितेषामत्रोपादे  
यताज्ञानमेवनास्तीत्यर्थेनात्यर्थमित्याह ॥ नात्रेति ॥ १४ ॥ जीवन्मुक्तानामितिरनुभावस्तत्रस्थितम् ॥ जतोर्भवतीतिशेषः ॥ अतस्त्वमपिशृणु ॥ १५ ॥ तत्त्वदर्शनेसिद्धेअयत्ने  
नैवतस्तिथ्यर्तातिनपूर्वमौनेच्छशसापेक्षतेत्याह ॥ नात्रेति ॥ ऊर्ध्वार्थोमध्यसचारभेदेनत्रिविधः ॥ विषयलाभहर्षेणोद्वेगस्त्येतनिरोधेच्छेननपत्यायते ॥ १६ ॥ तस्यज्ञानबाधि  
तचित्तकथमवतिष्ठतेतदाह ॥ चेदइति ॥ १७ ॥ विभाजकविकल्पक्षयान्तरतस्यविभागाभावाच्चाविभागम् ॥ अतएवानभ्यासमभ्यासिनिरपेक्षम् ॥ अपरिच्छिन्नात्स्वरूपत्वाद्

नात्रोपादेयताज्ञानमेतन्मौनत्रयेकिल ॥ लीकथाकथितंतेनतज्ज्ञाःकुप्यंतुवानवा ॥ १४ ॥ इदंशुषुप्तमौनंतुजीवन्मुक्तमितिस्थितम् ॥  
अपुनर्जन्मनोजंतोःशृणुश्रवणभूषणम् ॥ १५ ॥ नात्रसंयम्यतेप्राणस्त्रिविधोनापियोष्यते ॥ नाह्यस्यतेनभ्लार्थतेसमस्तेद्विषसंविदः  
॥ १६ ॥ नानाताकलनेयंचनवल्गातिनशास्यति ॥ चेतोनचेतोनोचेतोनसन्नासन्नचेतरत् ॥ १७ ॥ अविभागमनभ्यासंयदनाद्यंतमा  
स्थितम् ॥ ध्यायतोऽध्यायतश्चैतसौषुप्तमौनमुच्यते ॥ १८ ॥ यथाभूतमिदंबुद्ध्याजगन्नानात्वविभ्रमम् ॥ यथास्थितमसंदेहंसौषुप्तमौ  
नमेवतत् ॥ १९ ॥ अनेकसंविद्द्रुपात्मशिवेनैवेदमाततम् ॥ इत्यास्थितमनंतंयसौषुप्तमौनमुच्यते ॥ २० ॥ आकाशंनैवचाकाशंसर्वम  
स्तिचनस्तिच ॥ इतिचित्तंसमंशांतंचतन्मौनंशुषुप्तवत् ॥ २१ ॥ सर्वशून्यंनिरालंबंशांतिविज्ञानिमात्रकम् ॥ नसन्नासदितिषस्यामासि  
तंमौनमुत्तमम् ॥ २२ ॥ भावाभावदशादेशविशेषैर्विततोत्थितैः ॥ संविदोयदनाभासस्तन्मौनंपरमंविदुः ॥ २३ ॥ अत्यंतसमत्तैवांत  
श्चेतसाऽवतिरूपिणा ॥ यदनावर्तनंसंविदुत्तेस्तन्मौनमक्षयम् ॥ २४ ॥ नाहमस्मिन्चान्योस्तिनमनोचमानसम् ॥ इतिसंविदसंविन्ति  
रविच्छिन्नातिमौनिता ॥ २५ ॥ अहमस्मिजगत्यस्मिन्स्वस्तिशब्दार्थमात्रकम् ॥ सत्तासामान्यमेवेतिसौषुप्तमौनमुच्यते ॥ २६ ॥ यस्मा  
त्संविदमेवस्यारस्वान्यादिकलनाकुतः ॥ अतंतमेवसौषुप्तसर्वमौनमतस्ततम् ॥ २७ ॥

नायतम् ॥ १८ ॥ जगद्विनिनानात्वविधमोयस्मिस्तद्दृढआत्मतच्चयथास्थितंबुद्ध्या ॥ १९ ॥ अनेकधासंविद्द्रुपाणामात्मयःशिवस्तेनैवातंतंपूर्णंआस्थितमवस्थानंयत्तदित्यर्थः  
॥ २० ॥ शून्यरूपत्वाभावाच्चैवचाकाशे ॥ २१ ॥ यस्यांजीवन्मुक्तदशायामासितमवस्थानम् ॥ २२ ॥ भावाभावादिविशेषैःसंविदोऽनाभासःअविवर्तः ॥ २३ ॥ बाधित  
त्वादित्यतमसत्तैव ॥ २४ ॥ मानसविकल्पनम् इतिबाधितस्यसविदाअसवित्तरप्रतिभासः ॥ २५ ॥ स्यास्तिअनामयंशब्दार्थमात्रकसर्वसत्तासामान्यमेव ॥ २६ ॥ यस्माद्धेतोः  
अभाससर्वबाधकस्वाकारचरमवत्तिप्रमाणशून्यातामपिप्रसतीवस्यात्तस्मारस्वस्यअन्यस्यआदिपदाद्भेदस्यच ॥ २७ ॥

अथिवाधाधानुर्धनद्वेषकस्तीनामपिधाधानुयातीतम् ॥ २८ ॥ प्रागुक्तसविधधानुभूमिकानामध्यपञ्चम्यावयवप्रशास्तीस्वाभूमिका समाधिप्रवृत्त्याजायतआध्यात्म्या  
 स्वमस्तेवित्तविविधयायणप्रवतीत्याह ॥ सौधुर्मकति ॥ समाधान समाधिकश्रवणमाधि पूतेसमाधयोजायत्यपिभवति ॥ २९ ॥ हेमकामकामभूतहेसाधोजायतिसमतानि  
 पुणम्यवहरन्सर्वोपिउदधात्यकम्यवहार समाधिस्थोपिधीवम्भुक्त सकलामलशान्तिवसिर्नित्यदुर्गस्थपृथक्वाविदेहपृथ ॥ इत्यथस्थिति स्थूलसूक्ष्माकारद्वयाधान्यनाभव  
 दीतिनाभाभमयस्तस्यैवास्तिनाम्यस्त्यर्थ ॥ अथधानमदत्यपिसधोधनमेव ॥ इत्यस्तिनिलायाप्रवतएवास्तिनाम्यस्त्यर्थ ॥ अथधाप्रवतस्तथैवास्तीतिरामपतिसिद्धवत्  
 काराकि ॥ ३० ॥ इरामल अविनिर्माहृक्योपनिषदुक्तिन्याधिराधादिपादभाषाप्रबिहापनेनोवल भवधासनमेकदुपकृपमास्व ॥ सर्वेष्वपिप्रवतीहृकिलयस्यसिद्धवत्प्रान्तरो

न्युपममौनमेवंदमनतत्वाद्यधोधवन् ॥ तुर्यमेवामलविद्विदुयातीतमयापिच ॥ २८ ॥ सौधुर्मकसमाधानस्तयातुर्यसमाधिक ॥ तुर्याती  
 तसमाधिवाजाप्रत्यपिभवति ॥ २९ ॥ तुर्यस्यावसकलामलशान्तिवित्तिर्जाप्रत्यपिव्यवहरन्निपुणसमतात् ॥ नित्यसदेहउतवापिवि  
 देहएवबलान्भोभावतएवकिलास्तिसाधो ॥ ३० ॥ अभित्युदकाभववासनमेकमास्वनवनवाहमपिनाम्यदिहास्तिसत्यम् ॥ सर्वेष्वपि  
 यतवर्तद्विकलांतरासज्जलिपृथिद्गानकोशकलैकनिपु ॥ ३१ ॥ ॥ इत्यार्षेवांवा०वा०दे०मोक्षोपायपुनिर्वाणप्रकरणपू०महामौनय  
 ब्रौपदेशोनामाष्टपटितम संग ॥ ६८ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७३ ॥ श्रीरामउवाच ॥ ॥ कुतश्चतत्त्वमायातक्रुद्राणामु  
 निनायक ॥ योगणास्तेतुयेक्रुद्राउतनेतिवदाशुमे ॥ १ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ ॥ स्वप्नानामिदुष्पादादृशतशररीरकम् ॥ सर्वमुद्देशाना  
 ज्ञातततउक्तनतन्मया ॥ २ ॥

नाक्रुद्रनुग्रयमान स्वमलशाभगुण्योर्जीवन्मुक्तस्त्वचिद्गानकोशकलैकनिपुलिष्येत् ॥ ३१ ॥ ॥ इतिश्रीवासिष्ठमंतास्यर्षप्रकारोनि०पू०अष्टपटितम संग ॥ ६८ ॥  
 गणानामपिठद्वलभुक्तानामंष्टिकीस्थिति ॥ योगाद्याणस्यविलयोयत्तद्वृत्तिरुच्यते ॥ १ ॥ याम्यनाम्रकद्वसर्दाक्रुद्रतासर्वएवने ॥ समाजयमृषिरेजुभ्यक्रुद्राणामुत्तमशान्ति  
 शानतामप्युत्तमठदाधानुगतदुसरासर्षकदासप्रयतेपुदेहपुषाररक्षरोपजुकवतनियाम् नमभुक्ताधिरभोगाम्याप्यक्रुद्रपूरत ॥ गणताभावसतलोत्स्यास्तिसपरिच्छेदाह  
 स्युक्तमठदच्छेधारातठदमूर्त्तनागणत्वमेकैकक्रुद्रमूर्त्तिरितिषदिशानोराम पूच्छति ॥ कुतश्चि ॥ क्रुद्राणांशतत्त्वकुलआगतम् किंनपी सहेपरिगणानाहुततद्वान्तिकक्रुद्राणाभेदपरिग  
 णनात् ॥ एषार्येगुशाच ॥ यगणान्त्वयोक्तास्तएवयेक्रुद्राउक्तास्तेजन ॥ अन्त्येएवक्रुद्रत्वस्य ॥ १ ॥ तपप्रथमकल्पमेवाबलव्यधसिद्धउत्तरमाह ॥ स्वप्नानामिति ॥ उद्देश  
 वध्याग्निवित्तव्यम्यादिप्रस्तावतस्वप्नातमेधतस्तन्मयाक्रुद्रातस्यस्थानेनामतेरिषियुनोक्तम् ॥ २ ॥



भिक्षुस्वभेदे जीवदायाकारास्तदाकारभेदोत्सर्गांगणशतमिति स्मृतम् ॥ तदेतद्दृशतकमपि भोगैश्वर्याभ्याद्दुर्दारात्वाच्च भवति ॥ ननु गणादिति रुद्रस्य स्वकाऽप्यदाऽप्यन्य  
 कथमुत्थरुद्रा रयु स्वाभिमिश्रुत्य भावयोर्विरुद्धयोरेकत्रास भवति ॥ किंच शततमस्य मुल्यरुद्रत्वाद्गत्वात् भावाद्गणशतमित्युक्तिश्चानुपपन्नेवेति चेन्न हा ॥ रुद्राअपीति ॥ तेश  
 तस्य परुद्राअपि पूर्वसिद्धस्येश्वरकोटिभूतरुद्रस्य परिचर्यादिविधौ गणाएव भवति तेषां कर्मफलभोगैश्वर्यप्राप्तेस्तदर्थानत्वादित्यर्थ ॥ ३ ॥ वो दयित्वानुनिभिक्षुचेतसाचेतनेन च  
 त्यादिना भिक्षुस्वप्रकृतेन शततमेन रुद्रेण स्वचित्तचैतन्यदानेनाभिधवादीनावो धनयत्यागुक्ततदन्यत्रादर्शनादसंभावयत्तसाम्पृच्छति ॥ एकस्मादिति ॥ ४ ॥ अनीश्वरेष्वज्ञेषुत  
 ददर्शने निर्वेश्वरेषु मुक्तेषु न तदसंभावनायुक्तेति परिहरति ॥ निरावरणेति ॥ ज्ञानैश्वर्येण निरावरणायोगैश्वर्येण सद्भावाः सत्यसकल्पाः ॥ रसैर्वैसरसंसेवायलब्धानदीभवतीति श्रु

य आकाराश्रिते स्वप्ने तद्गणशतं स्मृतम् ॥ तदेतद्दृशतकं रुद्राअपि गणाविधौ ॥ ३ ॥ ॥ श्रीराम उवाच ॥ एकस्माद्गवांश्चित्ताक  
 यंचित्तशतं कृतम् ॥ तत्स्वप्नकृत रुद्रेण दीपाद्दीपशतं यथा ॥ ४ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठ उवाच ॥ निरावरणसद्भावा यद्यथा कल्पयंति हि ॥ तन्न  
 यानुभवत्येव रसावरणसंविदः ॥ ५ ॥ ॥ सर्वात्मनः सर्वगत्वाद्यद्यथा यत्र भाव्यते ॥ तथा नुभूयते तत्र तथा ज्ञतया धिया ॥ ६ ॥ ॥ श्रीराम  
 उवाच ॥ कपालमालाभरणो भस्मशाली दिगंबरः ॥ रमशाननिलयो वसन्कामुकश्च किर्माश्वरः ॥ ७ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठ उवाच ॥ म  
 हेश्वराणां सिद्धानां जीवन्मुक्तशरीरिणाम् ॥ न क्रियानियमो स्नाहसख्यज्ञस्यैव कल्पितः ॥ ८ ॥ ॥ अज्ञसुदितचि तत्वाक्क्रियानियमनं विना ॥  
 गच्छन्त्यायेन मास्तेन परंदुःखं प्रयाति हि ॥ ९ ॥ ॥ सुज्ञास्त्विष्टेष्वनिष्टेषु न निमज्जातिवस्तुषु ॥ यतोद्भिः खल्वद्दृष्टवानिर्वासिनस्तथा ॥ १० ॥

ने रसो भूमानदस्त आसमातरसा कल्पिकार्यं सत्तालाभाप्यदृणोति स्विकरोति तथा विधाया मायाप्रतिव्यवसंवेतसावैश्यसंशक्तत्वाख्यातइत्यादित्यर्थ ॥ ५ ॥ सर्वात्म्यवलादिपि  
 तेषा सर्वभावितार्थांसिद्धिरित्याह ॥ सर्वात्मनइति ॥ ६ ॥ एवमैश्वर्यसंतिहरिहरादयः किमर्थमानुषयो न्यायवताररमशानवासादिकदर्शनान्वस्य कल्पयति शुभमेव कुतो न कल्प  
 यतीत्याशयेन राम.पृच्छति ॥ कपालेति ॥ भस्मनाशालतेशो भतेन च्छीलः ॥ ईश्वरः सर्वशक्तिसपन्नोपिसत्क्रिकिमर्थमंत्रमासं इत्यर्थ ॥ ७ ॥ क्रियाः शास्त्रायाएव भगलरूपा  
 एव सुखभोगफलाएव कार्याइति नियमस्तेषां विधिकरत्वाभावात् ॥ अज्ञदकप्रसिद्धमगलानामपि सर्वपातत्रदशाअमगलतमत्वाविशेषात् ॥ अशुभकर्मभावेन दुःखसा  
 मप्रयापितेषां दुःखभोगानुदयात्सर्वस्य सुखरूपत्वाविशेषाच्चैति भावः ॥ ८ ॥ दितचि तत्त्वानरागद्वेषलोभादिदोषसहस्रखंडितचि तत्त्वान्मास्तेन मत्स्येषु प्रसिद्धे न दुर्बलस्वपरआ  
 तिप्रसन्न्यायेन गच्छन् क्रियानियमनं विना परजन्मपरपरानरकादिदुःखप्रयाति ॥ हिदृतिशास्त्रप्रसिद्धौ ॥ ९ ॥ १० ॥

अथिवावाधानुर्धनद्राधन्वनीनामलिखाधानुयातीतम् ॥ १८ ॥ प्रागुक्तसमिधेषसानभूमिकानामध्यपचम्याद्यपरास्तिस्रोभूमिकासमाधिभवेद्वयाकापातकापराभ्या  
 ।स्यमस्थवितरत्रिविधप्रयापणभवतीत्याह ॥ सौपुर्नकति ॥ समाधानस्यमाधिकश्चसमाधि एतेसमापयोजापत्यपिभवति ॥ १९ ॥ हेम्वलनद्रस्यूनहसाधोजापतिसमतात्नि  
 पणध्यवदस्वरेहोपिउत्साल्यक्तम्यद्वारसमाधिस्योपिजीवन्मुक्तसकलामलरार्तिवृत्तिर्नित्यतुयस्यरुवतथाविद्दृष्टम् ॥ इयच्चस्थितिस्तूल्यस्यमाकारद्वयधाधान्यभापय  
 नीतिनभाभश्चमल्लोकातिनाम्यस्यत्यम् ॥ अथवानभदस्यपिषवोपनमेव ॥ इयस्थितिस्तथाभवतएवातिनाम्यस्येत्यर्थ ॥ अथवाभवतस्तवैवास्तीतिरामप्रतिसिद्धयत्  
 ष्वागतिक ॥ २० ॥ इरामन्तअग्निमिमीक्षुष्यापनिपुङ्करीत्याधिराहादियादमाथापविष्टापनेनेवस्तभवथासनमेकतुयरूपमास्त ॥ सर्वेष्विद्यतदनीहिकिलयस्यसिद्धतत्प्रतिरो

न्युपमर्मानमेवंदमनतत्वाद्यथोभवत् ॥ तुर्यमेवामलविद्वितुर्यातीतमयापिच ॥ २८ ॥ सौपुर्नकसमाधानस्तयातुर्यसमाधिक ॥ तुर्याती  
 तसमाधिवाजापत्यपिभवतिवै ॥ २९ ॥ तुयस्यएवसकलामलशांतिवृत्तिर्जाप्रत्यपिव्यवहरन्निपुणसमतात् ॥ नित्यसदेहउतवापिचि  
 दंहरववक्षन्नभोभवतएवकिलास्तिसाधा ॥ ३० ॥ अभिस्युदक्षभववासनमेकमास्वनत्वनवाहमपिनान्यदिहास्तिस्त्यम् ॥ सर्वेष्वि  
 यतद्वर्तद्विज्जितराभङ्गास्तिष्टुचिद्वगनकोशकलकनिष्ठ ॥ ३१ ॥ ॥ इत्यापेवांवा० वा० दे० मोक्षोपायेषुनिर्वाणप्रकरणेषु० महामूर्निच  
 ज्ञापदशानामाष्टपद्वितमसग ॥ ६८ ॥ ॥ ६९ ॥ ॥ श्रीरामउवाच ॥ ॥ कुतशतत्वमायातरुद्राणामु  
 नितायक ॥ योगणास्तेतुयेरुद्राउतनेतिवटाशुभे ॥ १ ॥ ॥ अथिसिष्ठउवाच ॥ स्वप्नानांभिद्वुषणादृशतशतभरीरकम् ॥ सर्वमुद्देशता  
 ज्ञातततउक्तनतन्मया ॥ २ ॥

नत्प्रारतुभ्यमानसमस्तशभधुराष्याहोर्जायन्मुक्तस्त्विद्वगनकोशकलकनिष्ठस्तिवेत्यर्थ ॥ २१ ॥ ॥ इतिश्रीवासिष्ठमन्त्रास्यर्षपकाशेनि० पू० आष्टपद्वितमसग ॥ ६८ ॥  
 गणानामपिद्वस्युक्तानामोच्छिर्कीस्थिति ॥ योगायात्यस्यवित्तपोयतेस्तद्भूतिरुच्यते ॥ १ ॥ प्राप्यतप्रसहस्रहोदनासर्वएवते ॥ समाजमूर्ध्विरेजुश्चरुद्राणामुत्समरातमिति  
 शतानामप्युत्तमद्वेताप्रागुक्तानुत्तरेषोश्चरुद्राक्षयातपुनेपुद्दुग्धुभारद्वयोपमुक्तवतीयम् तत्रभुक्ताश्चिरभोगाम्भाव्यरुद्रपुरातन ॥ गणतानामधसतस्तेस्यास्त्यतिसपरिच्छेदाद्  
 स्युक्तनप्रष्टच्छयाशतठमूर्दानागणस्त्वकैवठमूर्तिरेतिसहिदानोरामपृच्छति ॥ कुलइति ॥ रुद्राण्यशतत्वकुलआगतम् किण्णोस्वह्यपरिमाणानुगतद्वानिरिकठद्राणामेवपरिग  
 षतान् ॥ एषार्थेयुंशाब् ॥ यमथास्तपोकालएवपठेद्राउकालेउतन ॥ अन्येएवठेद्रात्त्यथ ॥ १ ॥ तत्रप्रथमकथनेषाबलम्यथासिष्ठउत्तरमाह ॥ स्वप्नानामिति ॥ उद्देश  
 तत्र्यार्वाचितवज्जम्भारिसरावतस्तयासातेमवततन्मयाठेद्रातसंख्यानेनामतेवैरिष्यिनोक्तम् ॥ १ ॥

एककलत्वेऽर्धेनसिद्धौवाङ्मिजलयोरिवसांख्ययोगयोःसमुच्चयोरुक्तोऽनविकल्पइतिचेत्तत्राह वासनामिति ॥ सस्तेर्वासांतःकरणप्राणादिचेष्टायास्तद्वासनापुंजात्मकंमनएव  
कारणतच्चसाख्येनयोगेनवारकेनैवविलीयतत्त्वज्ञानात्मनापरिणतमुभयोःकरणप्राणयोरपिकर्मसुब्ध्यापरेषुअकारणतामेतौत्येकैकेनाभयफलसिद्धेर्नसमुच्चयइत्यर्थः ॥ २३ ॥  
देहाहतादर्शनपूर्विकेवसर्वांसहतिस्तन्मूलमनस्तच्छातौसर्वसहतिशानतिरुपपन्नेत्याह ॥ मनइति ॥ २४ ॥ आत्मदर्शनेनतर्हिकथंमनसोनाशइतिचेत्तददर्शनजन्यत्वादित्याह ॥  
मनइति ॥ २५ ॥ ज्ञानेनमनोबाधेतत्कार्यार्हममतादिवंधमोक्षानां सर्वाः कल्पनावाध्यतइत्याह ॥ मनोऽभवइति ॥ ककुतइत्यनयोःप्रतिपदमन्वयः ॥ २६ ॥ इदानीमुत्तमाधम  
मध्यमाधिकारिकेणमोक्षसाधनत्रयसर्वशास्त्रार्थात्पर्यसपहेणदर्शयति ॥ एकेति ॥ २७ ॥ तेषुमध्यमरामआक्षिपति ॥ यदीति ॥ मरणेसर्वेषाप्राणविलयप्रसिद्धेरितिभा  
वः ॥ २८ ॥ अयोप्युपायामनोनाशद्वैवमोक्षहेतवोमरणेचनमनोनाशःप्राणनाशोवाकितुमूर्त्तिकांलिविलीनसैधववद्विद्यायांवासनात्मनावस्थानमुक्त्वाकालेपुनराविर्णा  
वासनांचित्तमेवाहुःकारणंतद्विसंस्ततेः ॥ तदकारणतामेतिविलीयोभयकर्मसु ॥ २३ ॥ मनःपश्यतिवैदेहंवाल्मीकेतालकंपथा ॥ स्वात्मा  
नंवल्ययनीत्वानभूयस्तंप्रपश्यति ॥ २४ ॥ मनोमुधैवाभ्युदितमसदेवानवेक्षणत् ॥ स्वप्नेस्वमरणाकारंप्रेक्ष्यमाणंनविद्यते ॥ २५ ॥ मनो  
भवस्तुसंसारःकममाहंकसंततिः ॥ उपदेशोपदेशादिवंधमोक्षौचितकुतः ॥ २६ ॥ एकतत्त्वधनाभ्यासःप्राणानांवल्यस्तथा ॥ मनोवि  
निग्रहश्चेतिमोक्षशब्दार्थसंग्रहः ॥ २७ ॥ ॥ श्रीरामउवाच ॥ ॥ यदिहिप्राणविलयोमुनेमोक्षस्यकारणम् ॥ मृताएवविमुच्यंतेतन्मन्ये  
सर्वजंतवः ॥ २८ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ ॥ त्रिव्येतेषुप्रयोगेषुमनःप्रशमनंवरम् ॥ साध्यंविद्वितदेवाशुभथाभवतितच्छिवम् ॥ २९ ॥  
यदानिर्वाणनंप्राणास्त्यजंतींशरीरकम् ॥ तदानुभूयतन्मात्रैर्यातिव्योमनिसंगमम् ॥ ३० ॥

वः सविज्ञानोभवतिसविज्ञानमेवान्वक्तामतीतिश्रुतेस्तृणजलायुकादृष्टांतप्रसिद्धेर्विलीनताप्राणानांचक्षुरादिद्वारेणोक्तमणासभावाम् नचस्थूलदेहरूपाधाराजावाह्वहिर्निर्ग  
तानाविलयः वासाकारोसहोक्ताताभिर्भूतमात्राभिलात्कालिकव्यवहारयोग्यदेहकल्पनसभावादित्याशयेनवसिष्ठःसमाधत्ते ॥ त्रिव्येतेष्वित्यादिना ॥ मनःप्रशमनेभववरंश्रेष्ठ  
साध्यविक्षि ॥ २९ ॥ यद्यप्राणानिर्वाणनम् ॥ वणशब्दे ॥ उपशान्तयुर्धुरारावमिदशरीरकत्यजतितदावासनाकामकर्मापस्थापितमाविदेहाकारमनुभूयबाह्यव्योमनितदृशदे  
हारंभानुकुलैस्तन्मात्रैर्भूतमात्राभिःसंगमयति ॥ तथाचश्रुतिः ॥ सविज्ञानोभवतिसविज्ञानमेवान्वक्तामतीति ॥ तथाप्येशस्कारीपेशसोमात्रामुपादायान्यन्वतरकल्याणत  
ररूपतनुनेएवमेवायमात्मेशरीरनिहत्याविद्यागमयित्वाऽप्यन्वतरकल्याणतरंरूपकुरुतेपिउपवागांधर्ववदैववाप्राजापत्यंवाब्राह्मन्त्येवांवाभूतनामितिच ॥श्रुतौपेशस्कारी  
स्वर्णकारपेशसःस्वर्णस्यमात्राशकलात्पुपादायेत्यर्थः ॥ ३० ॥

ठरा अकस्यादायुर्भूताम् ॥ यद् आसग ॥ ११ ॥ एषकभामानुष्पाद्विजन्मकफ ॥ १२ ॥ नहेयताकस्यधितिशेष ॥ आत्मीयत्ववषणाश्रमोचितम् ॥ परतवत्पद् ॥ सा  
 निद्रास्तान्निविणानिपन्नानिनिविषयलयाधिधनकषिवित्स्थ ॥ १३ ॥ मर्हकयहरस्यमसिद्धहरभवेनकियानियमोहेरुवतिश्चरिष्वेयादिनियमोभाववादीनाश्चास्त्राणोत्त  
 मवधानियम काकनालीपन्यापतरपटनादिसाराकथाह ॥ अथाग्निनामिति ॥ आतयस्तत्तज्जात्युचितकर्मनियम ॥ मुख्यश्चेच्छाखुधानादिनियतिरेवतद्यवस्थाधिकेस्यथ  
 ॥ १४ ॥ अक्षानानुषधानाप्र्यादिकियाधिन्ययता सगाराश्रमिभ्यकार्कनुसर्गेरुदिनायातेसतिनत्तद्वर्णाविभागसकेनवशात पृथक्प्रेरिहकारत्कीकसुखद् स्वानुभूतिक्रता

कापतालीयवद्वृद्धाधिर्वाकूर्वतितेसदा ॥ नकुर्वत्यपिचिषिनेपाकषिठपिग्रह ॥ ११ ॥ काकतालीयताविष्णुरवकर्मदित पुरा ॥ एव  
 यमाजिनयनएवकर्मशुजाडव ॥ १२ ॥ नर्निपमसिनानिर्धनोपादेयनहेयता ॥ नचात्मीयनचपरकमज्ञविषयकषित् ॥ १३ ॥ अथ्या  
 र्दानांयौष्यादिसगाटाकृदिमागतम् ॥ हरार्दानातयाकर्मद्विजातीनाचजातय ॥ १४ ॥ सर्गेप्ररुदिनायातेसकेतवशात पृथक् ॥ अनुभू  
 तिकलाश्रया कस्यिता कस्यिता स्वयम् ॥ १५ ॥ विदेहमुक्तविषयतुयमौनमतीमया ॥ नोक्तवपरमौनसदेहस्वरूढह ॥ १६ ॥ रवाट  
 व्यतिरामच्छुभागाकाशचिदात्मकम् ॥ तत्ताप्राप्तिभ्रश्रेय साकयप्राप्यतेशुणु ॥ १७ ॥ सम्यग्ज्ञानावधेननित्यमकसमाधिना ॥  
 सख्येवावयुद्धायेतरयता साख्ययोगिन ॥ १८ ॥ प्राणायनिलसशातौयुक्तयायेपदमागता ॥ अनामयमनाद्यततेम्भतायोगयोगि  
 न ॥ १९ ॥ उपादयतुसर्वेषागातपठमक्षिभिमम् ॥ तत्केचित्सख्ययाप्राप्ता कचिद्योगेनदेहत ॥ २० ॥ एकसांख्यषययोगाचय पश्यतिस  
 पश्यति ॥ यत्सांख्यं प्राप्यतस्यानपरयोगैकतेवहि ॥ २१ ॥ यत्रप्राणमनोवहतिरत्यतनोपलभ्यते ॥ वासनावागुरेक्कांतातद्विद्विपरम  
 पदम् ॥ २२ ॥

शार्धपास्त्राभाविस्मयरागाद्विषयात्सयद्विभितादनिधेयम्वित्यर्थ ॥ १५ ॥ एषप्रभसमाभाषयस्तुनेपुर्मैनेपृषकभ्यशेषरंयति ॥ विदेहेति ॥ सेदेहस्यमसिद्धाच्चतुर्व  
 धर्मानास्तरात्रनोक्तच्युतिवतिपरेणाचय ॥ १६ ॥ तत्तापालाद्भावस्ययाप्तिभ्रश्रेययोगीक्ष ॥ १७ ॥ तत्प्राप्तासांख्ययोगावुपापद्विनिर्णयिष्यसांख्ययोगिनोत्सयति ॥  
 सस्यमिति ॥ सख्ययाद्विषयकविषयारपयुक्तराजयागत ॥ १८ ॥ कर्मयोगिनोत्सयति प्राणोन्नि युक्त्यापान्मर्षितद्वययोगेन ॥ १९ ॥ उपादेयकलीभूतसखसाक्षात्कारेणप्राप्त  
 प्यय ॥ सर्वेधेद्विधियानाद्यपियोगिनाम् ॥ देहताःअनर्भेवदेहन ॥ २० ॥ फलनपरदेहस्कुटयति ॥ यदिति ॥ २१ ॥ ननुविभिन्मरूपयास्तयो कुतएकफलनभाह ॥ यथेति ॥ प्रा  
 णमनादवधात्मपारव्यात्यतिक्रिडयोपल्लिखितस्त्रुषयधासनाधागुरेक्कांतास्थितिरवतस्वरमपदवतद्वित्यर्थ ॥ २२ ॥

एकफलत्वेऽदिसिद्धौ वद्विजलयोरिवसाख्ययोगयोःसमुच्चयोरुकोनविकल्पइतिचेत्तत्राह वासनामिति ॥ संस्तेर्वासांतःकरणप्राणाद्विचेष्टायास्तद्वासनापुंजात्कंभनएव  
 कारणतच्चसाख्येनयोगेनवाएकेनैवविलीयतत्त्वज्ञानात्मनापरिणतभुभयोःकरणप्राणयोरपिकर्मसुख्यापारेषुअकारणतामेतीत्येकेकेनाभयफलसिद्धेर्नसमुच्चयइत्यर्थः ॥ २३ ॥  
 देहाहतादर्शनपूर्विकैवसर्वासस्तिस्तन्मूलमनस्तन्व्यातौसर्वसस्तिशातिरुपपन्नोत्याह ॥ मनइति ॥ २४ ॥ आत्मदर्शनेनतर्हिकथंमनसोनाशइतिचेत्तददर्शनजन्यत्वादित्याह ॥  
 मनइति ॥ २५ ॥ ज्ञानेनमनोबाधेतक्तकार्यार्हममतादिवंधमोक्षांताःसर्वाकल्पनाबाध्यतइत्याह ॥ मनोभवइति ॥ ककुतइत्यनयोःप्रतिपदमन्वयः ॥ २६ ॥ इदानीमुत्तमाधम  
 मध्यमाधिकारिक्रमेणमोक्षसाधनत्रयसर्वशास्त्रार्थान्तर्यसमूहेणदर्शयति ॥ एकेति ॥ २७ ॥ तेषुमध्यमंरामआक्षिपति ॥ यदीति ॥ मरणसर्वेषाप्राणविलयप्रसिद्धेरितिभा  
 वः ॥ २८ ॥ यद्योप्युपायामनोनाशद्वारैवमोक्षहेतवोमरणेचनमनोनाशःप्राणनाशोवाकिनुमूर्च्छाकालेविलीनसैधववद्विधायावासनात्मनावस्थानमुक्कमणकालेषुनराविर्भा  
 वासनांचित्तमेवाहुःकारणंतद्विसंस्ततेः ॥ तदकारणतामेतिविलीयोभयकर्मसु ॥ २३ ॥ मनःपश्चातिवैदेहंवात्तोवेतालकंयथा ॥ स्वात्मा  
 नं विलयंतीत्वानभूयस्तंप्रपश्यति ॥ २४ ॥ मनोमुधैवाभ्युदितमसदेवानवेक्षणात् ॥ स्वप्नेस्वमरणाकारंप्रेक्ष्यमाणंनविद्यते ॥ २५ ॥ मनो  
 भवस्तुसंसारःकममाहंकरसंततिः ॥ उपदेशोपदेशादिवंधमोक्षौचतल्लुतः ॥ २६ ॥ एकनत्वघनाभ्यासःप्राणानां विलयस्तथा ॥ मनोवि  
 निप्रहश्येतिमोक्षशब्दार्थसंग्रहः ॥ २७ ॥ ॥ श्रीरामउवाच ॥ ॥ यदिहिप्राणविलयोमुनेमोक्षस्यकारणम् ॥ ऋताएवविमुच्यंतैतन्मन्ये  
 सर्वजंतवः ॥ २८ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ ॥ चिष्वेतेषुप्रयोगेषुमनःप्रशमनंवरम् ॥ साध्यंविद्धितदेवाशुचथाभवतितच्छिवम् ॥ २९ ॥  
 यदानिर्वाणनंप्राणास्यजंतोदंशरिरकम् ॥ तदानुभूयतन्मात्रैर्यातिव्योमनिसंगमम् ॥ ३० ॥

वः सविज्ञानोभवतिसविज्ञानमेवान्ववकामतीतिश्रुतेरवृणजलायुकादृष्टांतमसिद्धोर्विलीनानांप्राणानांचक्षुरादिहारेणोक्कमणासंभवाच्च नचस्थूलदेहेरूपाधाराभावाद्दहिर्निर्ग  
 तानाविलयः वासाकारोसहोक्कानाभिर्भूतमात्राभिस्तात्कालिकव्यवहारयोर्यदेहकल्पनसंभवादित्याशयेनवसिष्ठःसमाधत्ते ॥ चिष्वेतेष्वित्यादिना ॥ मनःप्रशमनमेववरंश्रेष्ठ  
 साध्यविद्धि ॥ २९ ॥ यदाप्राणानिर्वाणनम् ॥ वणशब्दे ॥ उपशान्तपुर्धुरारावमिदंशरिरकस्यजंतितद्वासनाकामकर्मोपस्थापितभाविदेहाकारमनुभूयबासव्योमनितदृशदे  
 हारंभानुकूलैस्तन्मात्रैर्भूतमात्राभिःसंगमयाति ॥ तथाचश्रुतिः ॥ सविज्ञानोभवतिसविज्ञानमेवान्ववकामतीति ॥ तथाप्येशस्कारीपेशसोमात्रामुपादान्यन्वतरेकल्याणत  
 ररूपतनुतेएवमेवायमात्मेदंशरिरनिहत्याविधागमयित्वाऽप्यन्वतरेकल्याणतरंरूपकुरुतेपिउपवागांधर्ववद्वैववाप्राजापत्यंवाब्राह्मवाहन्येपावाभूतानामितिच ॥श्रुतौपेशस्कारी  
 स्वर्णकारपेशसःस्वर्णस्यमात्राशकलाप्युपादायेत्यर्थः ॥ ३० ॥

इतं भक्तस्वाध्यायुर्भूताम् ॥ एव आसग ॥ ११ ॥ एव कर्माभानुप्यादिजन्मकथा ॥ १२ ॥ नरेयताकस्य चिदितरेष ॥ आत्मीयस्त्वयणाश्रमोचितम् ॥ परतदभ्यन्त ॥ सा  
 सिद्धासाश्रमिणो निपन्नान्ति विषयस्तथा चिधनकचिदित्यर्थ ॥ १३ ॥ नहि कथं हरस्य प्रसिद्धहरश्चरिष्वेष कियानियमो हेरिष्वर्तच्चरिष्वेपादिनियमो भवदादीनां च प्राक्कणोत्त  
 मवधानियम कानाटलीयन्यायेतदपदनादित्याराक्याह ॥ अथ्यादीनामिति ॥ जातयस्तज्जात्युत्थितकर्मनियम ॥ मुख्यश्चरेच्छ्लाघयानां विनियतिरेवतद्रावस्थापिकेत्यथ  
 ॥ १४ ॥ आक्रान्तुचयानां प्रादिकिवाभिनयता सगवाध्याभ्यक्ता किन्तु सर्गोद्धतिभाषायेततितनद्वर्णादिभिर्भागसेकेनवशत पृथक्प्रेहिकपारलीकिकसुखदुःखानुभूतिकृत्

काकतालीयवद्ग्रांभिन्यां कुर्वतितेसदा ॥ न कुर्वत्यपि वै किंचिन्नैपाकचिदपि ग्रह ॥ ११ ॥ काकतालीयतां विष्णुरेव कर्मादित पुरा ॥ एव  
 कर्माभिनयनएवं कर्मावृत्तौ द्रव ॥ १२ ॥ नर्तियमस्ति नानिद्यनोपादेयनहेयता ॥ नशात्मीयनचपरकर्मज्ञाविषयकचित् ॥ १३ ॥ अथ्या  
 दीनां यथौज्यादिसर्गादीरुद्धिमागतम् ॥ हरादीनां तथा कर्महिजातीनां च जातय ॥ १४ ॥ सर्गप्ररुद्धिभाषायात्सकतवशत पृथक् ॥ अनुभू  
 तिकलाश्रय्यां कलितता कलितता स्वयम् ॥ १५ ॥ विदेहमुक्तविषयतुर्थमौनमनोभया ॥ नोक्तवपरमौनसेदेहस्यरूढह ॥ १६ ॥ खाट  
 व्यतिरामच्छ्रमात्साकाशश्चिदात्मकम् ॥ तत्ताप्राप्ति परश्रेय माकथप्राप्यतश्चणु ॥ १७ ॥ सम्यग्ज्ञानावाधनानित्यमकसमाधिना ॥  
 सख्येवावबुद्धायेतस्वता साख्ययोगिन ॥ १८ ॥ प्राणायनित्सशतीचुत्पयायेपदमागता ॥ अनामयमनाद्यं ततिभ्यतायोगयोगि  
 न ॥ १९ ॥ उपदेयतु सर्वेषां शतपदमकृत्रिमम् ॥ तत्केचित्सख्ययाप्राप्ता कचिद्योगेन देहत ॥ २० ॥ एकसांख्यचयोगचय पश्यतिस  
 पश्यति ॥ यत्सांख्ये प्राप्यतस्यानंपरं योगे कतेवहि ॥ २१ ॥ यत्र प्राणमनोवृत्तिरत्यतनोपलभ्यते ॥ वासनावागुरोक्क्रांतातद्विद्विपरम  
 पदम् ॥ २२ ॥

शार्ङ्गायास्वाभादिभ्यश्चरागादिषु शास्त्रयकस्त्रिणाह निवेप्यमित्यर्थ ॥ १५ ॥ एवमभ्यसनाध्यायप्रस्तुतेषु मनिपुषकभ्यशेषदर्शयति ॥ विदेहेति ॥ सेदेहस्यपति सदा चतुर्द  
 धीनास्तरतं मनो कलाच्छुष्विति शेषो भाष्य ॥ १६ ॥ तत्ताप्यास्तद्रावस्थयापि परमयो मोक्ष ॥ १७ ॥ तत्प्राप्तौ सांख्ययोगावुपायद्वितिवर्षापि व्यभसत्स्ययोगिनो लक्षयति ॥  
 सव्यमिति ॥ सख्ययापि श्रेयसि चारथयुक्तताकायोमेन ॥ १८ ॥ कर्मयोगिनो लक्षयति प्राप्तेति युक्तमाप्याभ्यर्तित इदपयोगेन ॥ १९ ॥ उपदेयकटीभूततस्वसाक्षात्कारेण प्राप्त  
 म्यम् ॥ सर्वेषां हि विधानां मत्तियोगिनान् ॥ २० ॥ फलतपते देहस्युदयति ॥ यदिति ॥ २१ ॥ ननु विभिन्नरूपयास्तयोः कृत एकफलतप्राह ॥ यदिति ॥ प्रा  
 षमनोद्धत्योः कथाप्राप्यात्मनिकविलोपोपलक्षितत्वाद्भयपयासनापगुरोक्क्रांतास्थितिरेवतस्तरमपदततदित्यर्थ ॥ २२ ॥

एकफलत्वेऽर्धेन सिद्धौ वद्विजलयोरिव सांख्ययोगयोः समुच्चयो युक्तो न विकल्प इति चेन्न ब्रह्म वासनामिति ॥ संसृतेर्वासात्करणप्राणादिचेष्टायास्तद्वासनापुंजात्मकं मन एव  
 कारणतच्च साख्येन योगेन वा एकेनैव विलीयत त्वज्ञानात्मना परिणतमुभयोः कारणप्राणयोरपिकर्मसुख्यापारेषु अकारणताभेतीत्येकैकेनाभयफलसिद्धेर्न समुच्चय इत्यर्थः ॥ २३ ॥  
 देहाहतादर्शनपूर्विके वसवो ससृत्सिन्मूलमनस्तच्छातौ सर्वससृत्तिशान्तिरुपपन्नेत्याह ॥ मन इति ॥ २४ ॥ आत्मदर्शनेन तर्हि कथमनसो नाश इति चेत्तददर्शनजन्यत्वादित्याह ॥  
 मन इति ॥ २५ ॥ ज्ञानेन मनोवाधेन त्कार्यार्हममता दिवंधमोक्षाताः सर्वाः कल्पनावाध्यत इत्याह ॥ मनोभव इति ॥ ककुत इत्यनयोः प्रतिपदमन्वयः ॥ २६ ॥ इदानीमुत्तमाधम  
 मध्यमाधिकारिके भोगोक्षसाधनत्रयसर्वशास्त्रार्थात्पर्यसंपहेण दर्शयति ॥ एकेति ॥ २७ ॥ तेषु मध्यमराम आक्षिपति ॥ यदीति ॥ मरणे सर्वेषां प्राणविलयप्रसिद्धेरिति भा  
 वः ॥ २८ ॥ त्रयोप्युपायामनोनाशद्वैरवोक्षहेतवो मरणे च न मनोनाशः प्राणनाशो वा किन्तु मूर्च्छाकाले विलीनसैधववद्विद्याया वासात्मनावस्थानमुक्त्वा काले पुनराविर्भा  
 वासनांचित्तमेवाहुः कारणं तद्विसंस्तुते ॥ तदकारणतामेति विलीयो भयकर्मसु ॥ २३ ॥ मनः पश्यति वैदेहं बालो वेतालकं यथा ॥ स्वात्मा  
 नं विलयं नीत्वानभूयस्तं प्रपश्यति ॥ २४ ॥ मनोमुधैवाभ्युदितमसदेवानवेक्षणान् ॥ स्वप्ने स्वमरणाकारं प्रेक्ष्यमाणं न विद्यते ॥ २५ ॥ मनो  
 भवस्तु संसारः कर्ममाहं कसंतंति ॥ उपदेशोपदेशादिबंधमोक्षौ च तत्कृतः ॥ २६ ॥ एकनत्वधनाभ्यासः प्राणानां विलयस्तथा ॥ मनो वि  
 निप्रहश्चेति मोक्षशब्दार्थसंग्रहः ॥ २७ ॥ श्रीराम उवाच ॥ यदि हि प्राणविलयो मुने मोक्षस्य कारणम् ॥ मृता एव विमुच्यंते तन्मन्ये  
 सर्वजंतवः ॥ २८ ॥ श्रीवसिष्ठ उवाच ॥ त्रिष्वेतेषु प्रयोगेषु मनः प्रशमनं वरम् ॥ साध्यं विद्धि तदेवाशु यथा भवति तच्छिवम् ॥ २९ ॥  
 यदानिर्वाणनं प्राणास्त्यजंतीं दर्शयिष्ये ॥ तदानुभूयतन्मात्रैर्यातिव्योमनि संगमम् ॥ ३० ॥

वः स विज्ञानो भवति स विज्ञानमेवान्ववका मतीति श्रुते स्तृणजलायुकादृष्टांतप्रसिद्धेर्विलीनानां प्राणानां चक्षुरादिद्वारेणोक्तमणास भवाच्च न च स्थूलदेहरूपा धाराभावाद्दहिर्निर्ग  
 ताना विलयः वासाकारो स होक्ताताभिर्भूतमात्राभिसात्कालिकव्यवहारयोग्यदेहकल्पनस भवादित्याशयेन वसिष्ठः समाधत्ते ॥ त्रिष्वेतेष्वित्यादिना ॥ मनः प्रशमनमेव वरश्रेष्ठ  
 साध्यविति ॥ २९ ॥ यदा प्राणानिर्वाणनम् ॥ वणशब्दे ॥ उपशान्तयुर्धुरारावमिदं शरीरकल्पजं तितदा वासाका मकर्मिपस्थापितं भाविदेहाकारमनुभूय बाह्यव्योमनितादृशदे  
 हारं भानुकुलैस्तन्मात्रैर्भूतमात्राभिः संगमयति ॥ तथा च श्रुतिः ॥ स विज्ञानो भवति स विज्ञानमेवान्ववका मतीति ॥ तद्यथापेशस्कारोपेशसोभा नामुपादायान्यन्ववतरकल्याणत  
 ररूपतन्ते एवमेवायमात्मेदर्शरीरनिहत्या विद्यागमयित्वाऽन्यन्ववतरकल्याणतरं रूपं कुरुते पिड्यं वागांधर्वैव देववाप्राजापत्यं वा ब्राह्मवा न्ये पां वा भूतानामिति च ॥ श्रुतौपेशस्कारी  
 स्वर्णकारपेशसः स्वर्णस्य मात्राशकलान्युपादायेत्यर्थः ॥ ३० ॥

तर्हिनाभूतभाषावर्हिर्भातरपार्थिवः सार्थपि कुनो न भिद्यति तत्र ॥ भासनेति ॥ तत्तज्जीववासानामाशात्मकानि नातितादृशावासानाम्भनानि शिष्टपार्थिवसि भिद्यति नेतरे रिति  
 व्यवस्थितमित्यर्थ ॥ ११ ॥ प्राणो र्हेतोरतद्देवानासनासर्हिताप्येत्यर्थे यत्र पुनरेहमपि आसिद्देवासानासर्हिताएतन्मुच्यते ॥ हेतोरेशतदीयद्वाद्व्योकात्तदगतवायुभिश्च  
 श्लेषयति ॥ यथा कुशुभमभयस्तिष्ठेत्प्रतिविशाल इतरेतेन स श्लेषयतीति यथा निष्पादनादिरेव यथा भयति तद्वत् ॥ ११ ॥ अतएव मरणमाश्रयणमभनो नारादृतिन प्राणानरोपीत्या  
 ह ॥ नरादि ॥ यथा साधुपदं क्रमोर्धोमप्रोवासाकर्तारश्च यानो विनशाभ्यनिनस्पति ॥ मनःप्राणयोश्च यनि यत्र तत्त्वप्यन्तिके मुत्वेनाभ्ययमुत्वेन चरार्थयति ॥ नामनस्काद्विज्ञा  
 वासनासात्मकान्येव विहितम्नाम्यकाणिवै ॥ तदात्मकेर्मनोवद्विः प्राणौ भिद्यत्यतिनेतरे ॥ ३१ ॥ सवासानाकृत्यपते प्राणामुच्यति देहक  
 म् ॥ तद्योमवायुसंश्लेषयतीति दुःखायगंधवत् ॥ ३२ ॥ मनःसांशुरिवांशोर्धौ नशाभ्यति सवासानम् ॥ नामनस्का सप्तवति प्राणा सूर्य  
 इव त्विष ॥ ३३ ॥ नजहाति मनःप्राणान्विनाज्ञानेन कर्हिचित् ॥ वृणांतरणैव विनावृणागमिषवति तिरि ॥ ३४ ॥ ज्ञानादवासनीभास्व  
 नाराप्राप्तयान्मन ॥ प्राणात्स्यंदधनादत्ततथातिर्दिशियते ॥ ३५ ॥ ज्ञानात्सर्वपदार्थानामसत्वसमुदेत्यलम् ॥ तर्गेण वासनाशा  
 दियोगाः प्राणचेतसो ॥ ३६ ॥ ततो नपश्यति मनःप्रशांतिर्देहातुन ॥ स्वनाशेन पदंप्राभवासेनैव मनोवदु ॥ ३७ ॥ चेतो हि वासनामात्र  
 तदभावे परपदम् ॥ तत्संपपतज्ञानज्ञानमाहुर्विचारणम् ॥ ३८ ॥ इत्यस्या संस्तरामपर्यंतः सप्रवर्तते ॥ स्वयविवेकमात्रेण रज्जुसंप  
 भ्रमाकृते ॥ ३९ ॥ एकार्थाभ्यसनप्राणरोषचतपरिक्षया ॥ एकस्मिन्नेव ससिद्धे संसिद्धाति परस्परम् ॥ ४० ॥ तालवतस्य संसंदेशीत  
 शांतोच्यमानिल ॥ प्राणानिलपरिस्संदेशीतशांतयामन ॥ ४१ ॥ प्राण शरीरविलये प्रयाति व्योमवायुनाम् ॥ यथा वासितमेवेदस  
 र्वपश्यति तत्रवा ॥ ४२ ॥ यथा विदेहा पश्यति प्राणव्योमनिदेहकम् ॥ समनस्कास्तथाचारसर्वधानुभवति ॥ ४३ ॥ शांतिवातपरिस्व  
 देययगंध प्रशाप्यति ॥ तथा शांतिमनःस्यंदेशाभ्यति प्राणवायव ॥ ४४ ॥

र्थेन ॥ ३१ ॥ ३४ ॥ अतएव ज्ञानादात्मना क्षेपे उभयनारादृत्याह ॥ ज्ञानादिति ॥ ३५ ॥ कथं ज्ञानेन वासनानारादृतिश्चेत्तद्देहतायावित्याह ॥ ज्ञानादिति ॥ ३६ ॥ ३७ ॥  
 नरादिज्ञानसमासर्तवर्धवापि ज्ञानात्सात्मन्येव सप्रपतेत एतत्स्वविचारणरूपेण भेदाद्दिगतश्चात्मनमच्छलज्ञानमभिरिप्यत इत्यनुभवनिष्ठा आहु ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ प्रस्तुतमुपादत्ते ॥  
 एकैति ॥ एकैर्पार्थिवैर्यतश्चतस्रस्य सनप्रप्रथायावर्तनम् ॥ ४० ॥ ४१ ॥ सति शरीरे प्राणाकमणे अस्त्यकमो यथा शरीरे स्थैरवापच्छेदादिना नारास्तप्रक कर्मस्तथाह ॥ प्राण  
 ति ॥ व्योमवायुना वासाकारास्वयायुमिच्छनात्प्रवाहम् ॥ तत्रवासाकारो ॥ ४२ ॥ यथायादृशकर्मो ज्ञासितवासानामप्युत्तरनप्यन्यारिरेह कपरयति तयात इत्येवद्विधात्पार  
 व्यवहारैरनुगतमिति ॥ ४३ ॥ ४४ ॥



तिलतैलेसकान्तकुसुमामोदवन्मिश्रे ॥ ४५ ॥ रथसारथीद्वयान्योन्यस्पर्दनं विहरतः सपादयतः ॥ ४६ ॥ आधाराधेयवत् अर्थाप्यवत् ॥ ४७ ॥ शांतबाधितद्वैतवासनम् ॥ प्रा  
 णसभावस्य तस्मिन्मनसिलीनत्वादेकीभूतत्वात् ॥ ४८ ॥ तस्मिन्मातृत्वे लयेन तदात्मत्वमेव स्थिरमवति ॥ ४९ ॥ अनुपलभोऽज्ञान उपलभस्तद्वाधिकात्प्रलाकारादचित्तस्यो  
 द्योरप्यसतोर्निवृत्तयोर्ध. शिष्यतइति शेषस्तच्चिन्मात्रेप्राणधारणयावास्थिरोभवेत्यर्थः ॥ ५० ॥ किंयत्कालमेकतत्त्वभावनाधार्यातिवाह ॥ एकस्मिन्निति ॥ भावतदाकार  
 दत्तिधाराम् ॥ यावद्भावसावदत्तिधारणपिचरमसाक्षात्कारपुटासतीअभावत्वमायातितावदित्यर्थः ॥ ५१ ॥ भोभ्यक्षयादाहारक्षयात्स्ययदेहद्वैतविलोयते ॥ ५२ ॥ धारणाति प  
 चभिरगैर्मनसोबासाकारक्षयेसतिधारणादिभिस्त्रिभिर्ब्रह्मेकानतासपत्यानिर्विकल्पसमाधिपरिपाकेनब्रह्मभाव. सिद्धीतीत्याह ॥ यदेकतानमिति ॥ ५३ ॥ अश्रुतेअमतेचभ्यान  
 अविनाभावनीनित्यंजंतूनांप्राणचेतसी ॥ कुसुमामोदवन्मिश्रोतलैलेद्वयस्थिते ॥ ४५ ॥ मनसःस्पंदनंप्राणःप्राणस्यस्पंदनंमनः ॥  
 एतौविहरतौनित्यमन्योत्पंरथसारथी ॥ ४६ ॥ आधाराधेयवच्चैतावेकाभावेविनश्यतः ॥ कुरुतश्चस्वनाशिनकार्यमोक्षास्यमुत्तमम्  
 ॥ ४७ ॥ एकतत्त्वपनाभ्यासाच्छांतंशास्वत्यलंमनः ॥ तद्ध्यानत्वात्स्वभावस्यतेनप्राणोपिशाम्यति ॥ ४८ ॥ विचार्ययदंतंतात्मतत्त्वंत  
 न्मयतानय ॥ मनस्तत्सह्यंनतदेवभवतिस्थिरम् ॥ ४९ ॥ यदेवातिराश्रेयोनुपलंभोपलंभयोः ॥ ह्योरप्यसतोस्तत्रशेषेषवापिस्थिरो  
 भव ॥ ५० ॥ एकास्मिन्सुहृदेतत्त्वेतावद्भावंविभावयत् ॥ भावाभावत्वमायातिस्वभ्यासाद्यावदाततम् ॥ ५१ ॥ प्रत्याहारवतांचंतःस्वयं  
 भोभ्यक्षयादिव ॥ विलीयतसहस्राणैःपरमेवावशिष्यत् ॥ ५२ ॥ यदेकतानंभवतिचेतस्तद्भवतिक्षणान् ॥ शांतशेषविशेषौघंचिराभ्यास  
 स्वभावतः ॥ ५३ ॥ अविद्येयंतुनास्तीतिबुद्ध्यायुक्तियुतंधिया ॥ ज्ञानादेवपरावासिस्तदभ्यासस्ततःपरम् ॥ ५४ ॥ चित्तेशांतंशास्वतीयं  
 संसारसृगलक्षिका ॥ जराभुपगतमेयोमिहिकातन्मयीयथा ॥ ५५ ॥ चित्तमात्रमविद्येति कुरुतेर्नैवतक्षयम् ॥ तद्दूरंरामचिन्तात्मना  
 भावोहिपरंपदम् ॥ ५६ ॥ मुहूर्तमेवनिर्वाणंयद्विचेतःपरंपदे ॥ तत्तत्परिणतंविद्वितत्रैवास्यादमागतम् ॥ ५७ ॥

धारणाद्यभ्यासायोगच्छ्रवणमननाभ्याद्वैतजातमविद्यैवसात्त्वनास्येवतत्त्वज्ञानादेवपरावाप्तिरितिप्रमाणप्रमेयासभावनादोषतिरासपर्यंतंवृत्त्याततःपरंभ्यानधारणादिनाज्ञाना  
 भ्यासःकार्यद्वयर्थः ॥ ५४ ॥ मेघेजराभुपक्षयशरदिउपगतेसतिततोहेनोरोगातान्मयो ॥ तनआगतइत्यर्थेहेतुमनुष्येभ्योऽन्यतरस्यामित्यनुवर्त्तमानेभयदूचेतिभयद् ॥ ५५ ॥ ब्र  
 ह्माकारपरिणतेनेतच्चित्तैवतस्याचित्तस्यक्षयकुरु तस्यचित्तक्षयस्यरूपतुचित्ताविष्टानमाल्मैव नशून्यता हि यस्मान्नदभावःपरंपदपरमपुरुषार्थानभवतीत्यर्थः ॥ ५६ ॥ अप्य  
 र्थेपरकारः ॥ निर्वाणविश्रातम् ॥ तत्तर्हितद्रव्यवपरिणतविद्वितत्वव्यस्तस्याधिष्ठानव्यतिरिक्तंरूपमस्तीतित्रैवतिराशयस्यप्रकाशानदास्यादमागतंसन्नव्युत्थानमिच्छतीत्य  
 र्थः ॥ तथाचोक्तिरिधयोन्तरे ॥ ज्ञानात्परसोयेनसकदास्वदिनोभवेत् ॥ विहायसर्वकार्याणिमनस्तत्रैवधावतीति ॥ ५७ ॥

रवेवपस्तुतयो धास्ययोगोरककलविस्वाह ॥ यदिति ॥ ५८ ॥ सत्वशास्वार्थस्यमेवाह ॥ धेनविति ॥ अंतरत्नभावाच्चिच्छेदम् ॥ ५९ ॥ तद्वर्तनोन्मुखजनाविरलाएवेत्याह ॥  
 शिष्यदिति ॥ अक्षरशा अक्षभावनान्स्थूप्योपम इदशानुपरज्योति ॥ ६० ॥ उक्तमेवार्थमनुश्रवन्नुपसहरति ॥ विगलितेति ॥ हेतुभागे उक्तविधिधायाभ्यासैर्धिगलितभाष्या  
 यनोआपरत्नमनुगुणलक्षणातिभोतिर्द्विज्वरानपदानियस्यतयाधिपत्यथाविधाक्षयाद्विगलद्वाधितव्यवपटवत्प्रतिभासभाप्रशिराटमनइहर्जिवन्मुत्तपस्थायासत्वमिति  
 ध्यते ॥ तत्रशासनार्थमशक्तिदाइतुनारागद्वेषाभिमानादिकलाभिर्मलिनससारपरतएति ॥ यथास्वार्थमणिसात्कनकनामुपागतताभ्युपन कलककलनामलिनताम्यपदने  
 तद्वदित्यर्थ ॥ ६१ ॥ ॥ इतिश्रीशासिष्ठमन्त्रात्ययमकारोनि० पू एकोनसप्ततितम सर्ग ॥ ६१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ मायाभ्यात्यनवस्थानेविद्यात्मपरिशुद्धये ॥ वे  
 यदिसास्थेनविश्रांतचेतोयोगेनवापिते ॥ क्षणतस्त्वतांयातंनभूयइहजायते ॥ ५८ ॥ धेतोविगलिताविपंसत्वशब्देनकथ्यते ॥ तन्ध  
 ससारधीजतन्नददात्यतरपुन ॥ ५९ ॥ कश्चिद्विगलिताविद्य सत्वस्थभातवासन ॥ परशून्योपमसपोज्योति पश्यतिशाभ्यति ॥ ६० ॥  
 विगलितात्मपदविगलन्मन सुभगमत्वमितीहद्विकथ्यते ॥ नपुनरेतिकलामलिनपदकनकतामिवताधमुपागतम् ॥ ६१ ॥ ॥ इ० वा०  
 धा० ट० मं० नि० पू० प्राणमन संयोगविचारणानाभैकोनसप्ततितम सर्ग ॥ ६१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ ॥ जीवो  
 जीवोभावत्याशुयातिधिसमचितताम् ॥ विचारादित्यविधातोमोक्षइत्यभिधीयते ॥ १ ॥ श्वाल्पाजलमिवमनोहतादिदृश्यते ॥ अस  
 देवमनागोवतद्विचारात्पलीयते ॥ २ ॥ संस्तित्स्वप्नविश्रांतीवेतालादाढतानिमान् ॥ प्रश्नानाकर्णयंशुभान्प्रसंगात्स्मृतिमागतान् ॥ ३ ॥  
 अस्तिविध्यमश्राट्प्यावेतालोविपुलाकति ॥ सर्किन्मर्मदलगावर्दाजगामजिषांसया ॥ ४ ॥ संवेतालोवसत्पूर्वकर्म्मश्रित्सज्जनास्य  
 द् ॥ यद्दुष्यत्पुपहरेणनित्यत्वतयासुखी ॥ ५ ॥ निर्निमित्तनिरागस्करोप्यभ्यागतनस ॥ क्षुधितोपिनरहतिस्तोहिन्यायदर्शका ॥ ६ ॥  
 सकालेनानर्वागोहोजगामनगरांतरम् ॥ त्याययुत्त्याजनमाकुंस्तुधासमभितोदित ॥ ७ ॥ तन्नप्रापसमूपाडराच्चिचयीविनिर्गतम् ॥ त  
 नाहपनपारेणशब्देनोभनिशाचर ॥ ८ ॥

उवाचसहाहकथाशक्तिपनेशुभा ॥ १ ॥ चित्तेशितिशान्त्यधीयससारमगृह्णिकेसुकषिसरातीचविचारएवशांनाहयपर्थतउपायइत्याह ॥ अश्रुदिति ॥ इति कान्तोपायेन  
 पयोपक्रायांकारणाविद्ययोर्तोनाराश्वभाक्षइत्यभिधीयते ॥ १ ॥ उकाधार्मिसमावनाहेतुमपचेदाहृद्यनमधारयति ॥ मगृह्णन्ति ॥ २ ॥ असेवमनगोवेत्युक्तायस्यस  
 यनायास्थायिककामक्षणारयति ॥ सद्यतीति ॥ ३ ॥ गवाहृद्ययोग्यव्यक्तानेव्यनदराह ॥ ४ ॥ सक्षिप्योक्तविलारविद्युपुनरादितआरभ्याह ॥ सद्यति ॥ सज्जनस्वराशाकस्त  
 रशक्तिरागराज्यककर्दाश्राज्जनेनइदुष्यभनवत्पुपहरेणनित्यमगतयानिर्क्षेपसमाधिपुसुखी ॥ ५ ॥ ६ ॥ कालेनप्रपथ्यकमालाभकालेन ॥ अटधीगोहृयस्य ॥ ७ ॥  
 तन्नाश्वयानिचिनगरेदुटजनपरिश्राननापयोराहृद्यपायधसचारस्तर्प्यद्विविनिर्गतम् ॥ ७ ॥ ८ ॥

॥ ९ ॥ निर्याप्यन्यायाप्रेतकर्मणालिचेत् ॥ १० ॥ सकला आशास्यतइत्याशाश्रिभिलिखितायां ॥ किलेति वर्मशास्त्रप्रसिद्धौ ॥ ११ ॥ अन्नश्चदपराधसहस्रसुलभंसुब्रश्चे  
 न्नापराध्यत्वेव सचसत्यप्यपराधसहस्रेपालनीयइतिपरीक्षणायप्रश्नपूरणमेवप्रार्थयते ॥ ममैतामिति ॥ सप्तवाश्रीमवाधितार्थाम् ॥ अनेनासमावितार्थप्रश्नच्छलेनपरवधप्र  
 वृत्तिः स्वस्यनास्तीतिदर्शितम् ॥ १२ ॥ सर्वेषाप्रश्नानामापातार्थः स्पष्टः ॥ तास्यर्थतस्तूत्तरसर्गस्फुटीकरिष्यते ॥ १३ ॥ उत्तरोत्तरस्वमेपूर्वपूर्वसत्यतांत्यजन्निपितत्प्रकाराक  
 स्वच्छसत्यात्मस्वरूपनत्यजति ॥ १४ ॥ यथारभायाः कदल्याः सप्त अतरतस्तथातदतश्चपत्रमात्रवलकलमात्रम् ॥ दृष्टानेतत्सदृशवलकलान्तरदाष्टान्तिकेसपुवेतिविशेषइतिभा  
 वः ॥ १५ ॥ भूतौषपदेनतदाधारभुवनानिलक्ष्यत ॥ अतिमहत्त्वेनप्रसिद्धायेब्रह्मांडाकारादयोपियस्याणोरेषक्षयापरमाअणव अत्यतक्षुद्राः ॥ १६ ॥ परमाणोः सूक्ष्मस्थैवस  
 वेतालउवाच ॥ राजन्लब्धोसिभीमेनवेतालेनमयाधुना ॥ कगच्छसिविनष्टोसिभवभोजनमद्यमे ॥ १७ ॥ राजोवाच ॥ हेरात्रिच  
 रतिन्यायंमांचेदस्तिबलादिह ॥ तत्सहस्रधामूर्धास्फुटिष्यतिनसंशयः ॥ १० ॥ वेतालउवाच ॥ नत्वामद्व्यहमन्याध्यन्यायोयंहि  
 मयोच्यते ॥ राजासिसकलाशाश्रपूर्णायास्त्वयाश्रिनाम् ॥ ११ ॥ ममैतामश्रितारंजन्मंभवार्थीप्रपूरय ॥ प्रश्नानिमान्मयोकांस्त्वंस  
 म्यगाख्यातुमर्हसि ॥ १२ ॥ कस्यसूयस्यरश्मीनांब्रह्मांडान्यणवः कशाः ॥ कस्मिन्स्फुरंतिपवनेमहागगनरेणवः ॥ १३ ॥ स्वप्नात्स्वप्नांतरं  
 गच्छच्छतशोथसहस्रशः ॥ त्यजन्नत्यजतिस्वच्छंकरः स्वरूपंप्रभास्वरम् ॥ १४ ॥ रंभास्तंभोयथापत्रमात्रमेवंपुनःपुनः ॥ अंतरंतस्तथां  
 तश्चतथाकोणुःसएवहि ॥ १५ ॥ ब्रह्मांडाकाराभूतौषसूर्यमंडलमेरवः ॥ अपरित्यजतोणुत्वंकस्याणोःपरमाणवः ॥ १६ ॥ कस्यानव  
 यवस्यैवपरमाणुमहागिरेः ॥ शिलातर्निविडैकांतरूपमज्जाजगन्नया ॥ १७ ॥ इतिकथयसिचेन्नमेदुरात्मंस्तदिहनिगार्थ्यभवंतमात्मघा  
 तित् ॥ फलमिवतवमंडलंप्रसेहंप्रसभमुपेत्यजगद्यथाकृतांतः ॥ १८ ॥ इत्यार्षेवांवा०वा०दे०मोक्षोपायेषुनिर्वाणप्रकरणेषू०वेताल  
 प्रश्नानामसप्ततितमःसर्गः ॥ ७० ॥ ॥ ७१ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ इत्युक्तवतिवेतालेवकुंप्रश्नान्विहस्यसः ॥ उवाचवचनंराजा  
 दंतंशुश्रुवलांबरः ॥ १ ॥

तोमहतो गिरे ॥ निविडघनतरयत्सत्कैकातरूपंतदेवमज्जासारोयस्या ॥ १७ ॥ इतिषट्प्रश्नान्मेकथयसिचेद्दृष्टोदेहादिवेवआत्मायस्यतथाविध अतएवापरिच्छिन्नमात्मान  
 परिच्छेदेनघातितवानसीत्यात्मघातिर् तत्तस्मादकथनापराधादेवभवतफलमिवनिगीर्यप्रसन्नबलात्तवमडलमडलस्थजनात्प्रसेयम् ॥ प्रसेहमितिपाठेविकरणपदव्यत्ययश्रुता  
 दसः ॥ १८ ॥ ॥ इतिश्रीवासिष्ठम०नात्पर्यप्रकाशेनि०पू०सप्ततितमःसर्गः ॥ ७० ॥ ॥ आयाप्रश्नसमाधानविस्तरेणात्रवर्णयते ॥ अनतकोटिब्रह्मांडफलदक्षादिकल्पनैः  
 ॥ १ ॥ प्रसिद्धब्रह्मांडानांप्रसरेणुत्वमित्यल्पदृष्ट्यात्वयोक्त्रक्ष्यमाणकल्पनयाकोटिकोटिगर्भब्रह्मांडानामपितत्रप्रसरेणुत्वसंभवादित्याशायेनविहस्यदत्तानामशुभिःप्रभाभिर्ध  
 वलान्यवराणिवलाण्याकाराचयस्यतथाविधःसर् ॥ १ ॥

नपार्कस्य उपरशीनां ब्रह्मा ब्रह्मणेण ब्रह्मिण्यथ मयभस्योत्सावकुम्भसिद्धिमत्स्यभिधानेतिहासकस्य निरस्तुर्भक्तविकल्पनात्प्रथमकारणकारणायति ॥ आत्मेदत्यादिना ॥ इद  
 ल्यामयाचार्थिप्रतीकमसदस्यात्तजरोत्तरोत्तरागुणाभिभूतत्वभिभूजलायावरी-परिवेष्टितम् ॥ १ ॥ इदमस्यैव १ इन्द्राज्ज्वाहसहस्रगुणियधीष्टनमद्वाभुगतानि  
 १ नद्वभानपत्न्याया १ उत्तरोत्तरदृग्गीष्णिरसार्दितम्भाषाणि ७ नद्वर्भैरुपयर्गमन ८ अतीतनागतनंतद्वभाभूतभाषाराराय ९ नद्वर्भा कम्पकाला १० नद्वर्भा उ  
 षरात्तस्य रिनभूनाप्रत्यविष्णुद्वेषाणायाय कालास्तदात्मानलरष ११ अननकोदीनतिप्रासत्तास्फूर्तिभ्यवहारपथर्तकमापाराष्टलप्रस १२ इत्यतीभ्यगुर्दरावार्थानिहकमा

राजंवाच ॥ ॥ आत्मेकटाचिद्वेदह्रिदस्त्रादमजरफलम् ॥ उत्तरोत्तरदर्शगुणभूतत्वम्परिवेष्टितम् ॥ २ ॥ तादृशानां सहस्राणि फलानि च  
 व्रसति हि ॥ अत्युच्चं लादृशांशाखाविपुलाचलपट्टवा ॥ ३ ॥ तादृशानां सहस्राणि शाखानां यत्र सत्यय ॥ तादृशोक्तिमहावक्षोदुर्लभ्यो वि  
 पुलाकृति ॥ ४ ॥ तादृशानां सहस्राणियत्र सति महीरुहाम् ॥ तादृशवनमत्युच्चैरनततरुगुल्मकम् ॥ ५ ॥ तादृशानां सहस्राणिवनानां यत्र  
 संत्यय ॥ तादृशोक्तिमृद्वृद्गमत्युच्चैर्मरिताकृति ॥ ६ ॥ तादृशानां सहस्राणि शृङ्गाणां यत्र सत्यय ॥ तादृशोत्पतिविल्लीर्णादेशो विपुलको  
 दर ॥ ७ ॥ तादृशानां सहस्राणि देशानां यत्र सत्यय ॥ तादृशोक्तिमृद्वृद्गपमहाद्भनदीयुतम् ॥ ८ ॥ तादृशानां सहस्राणि दीपानां यत्र सत्यय ॥  
 तादृशोक्तिमहीर्पाठीविचित्ररचनान्वितम् ॥ ९ ॥ तादृशानां सहस्राणि पृथ्वीनां यत्र सत्यय ॥ तादृशोक्तिमहास्फारं महाभुवनदंघरम् ॥ १० ॥  
 तादृशानां सहस्राणि जगतां यत्र सत्यय ॥ तादृशोक्तिमहर्षादंघदंघरपीठवत् ॥ ११ ॥ तादृशानां सहस्राणियत्रां हानिकरं दंघका ॥ तादृशो  
 क्तिगतस्य दौ विपुलाभ्यिभ्रसागर ॥ १२ ॥ तादृशोक्तिमहर्षादंघदंघरपीठवत् ॥ तादृश स्वविलासात्मानिमलोक्तिमहाणं व ॥ १३ ॥  
 तादृशोत्पिसहस्राणियस्योदरजलान्यय ॥ तादृशोक्तिपुमान्कश्चिदत्युच्चैर्मरिताकृति ॥ १४ ॥ तादृशानां वृणालक्षीर्यस्यमालोरसिस्थिता ॥  
 प्रधानसवसतानां तादृशोक्तिपरपुमान् ॥ १५ ॥ तादृशानां सहस्राणि पुरुपाणां महात्मनाम् ॥ सुररतिमदलेयस्यस्वननृरुहजालवत् ॥ १६

इत्यशास्त्रादिधुरराकम्पनाभिर्निरयायति ॥ तादृशानामित्यादिना ॥ षडानिपद्युतनीवभुवनानियस्याय ॥ १ ॥ २ ॥ ५ ॥ शृणुपदेनायतप्रधानो गिरिवोष्यते ॥ विपु  
 लतमत्वात्सदतभारितादिति ॥ ६ ॥ ७ ॥ महाद्भनदीवदाविभूतानाविर्भूमयद्गुणभाषाणादिवारुषेयाभिपुतम् ॥ विचित्राभिर्नामदिरचनाभिरन्वितम् ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥  
 ॥ १२ ॥ १३ ॥ पुमानधिष्णु ॥ १४ ॥ परपुमानरुद्र ॥ १५ ॥ तनूदृशः क्कशलोमानितज्जालवत् ॥ तथाचभूमि ॥ तथासत पुरुषात्केशलोमानितयाक्षरात्समपदीह  
 विभ्यन्ति ॥ १६ ॥

प्रत्यदृष्टेरन्ध्यासुपरारदृष्टिभूयाएनास्त्रादिब्रह्मांडांताः शतमसख्या कलनाः प्रतिभासास्ताएताः सर्वप्राणिप्रत्यक्षास्तस्यादित्यस्यदीप्तयोरक्ष्मणः ॥ १७ ॥ मयाचिदात्मादिति एव  
 प्रभावः सूर्यइतित्वत्वाश्रोतरत्वेनोत्तरतसर्वजगदसौतपतिप्रकाशयति ॥ १८ ॥ भुवनाभोगाब्रह्मांडाः ॥ १९ ॥ भातिस्फूर्तिलभते ॥ भवतिसत्ताचलभते ॥ २० ॥ रेवेताल  
 वर्णिताशवलब्रह्मलक्षणस्यत्रैलोक्यमंडपमणेः सूर्यस्यपारमार्थिकतत्त्वभूतेमुख्याधिकारिषुविज्ञानशास्त्रजन्याखण्डाकारसाक्षात्कारस्तन्मात्रेणकचित्तात्मनिस्यात्मतयाप्रथमाने  
 अनधिकारिजनुमात्रेणअविकासभाजिअस्फुटइहप्रत्यगात्मनिअग्निविस्फुलिगवच्चिज्जन्मनोर्जावजगतोर्भवनस्यपृथक्सत्तायाः कर्तृत्वभोक्तृत्वाद्यनंतसम्भ्रमतानात्वावलेखाः  
 उल्लेखाः सति ॥ परमार्थदृशातुमनागपिनसति अतस्त्रशातप्रश्नाडवरमास्त्रेस्यर्थः ॥ २१ ॥ ॥ इतिश्रीवागसिद्धमन्तात्पर्यप्रकाशनि० पू० एकसप्ततितमः सर्गः ॥ ७१ ॥ ॥ ७१ ॥  
 इहावसिष्ठप्रश्नानपचानामुत्तरकमात् ॥ वेतालायाप्रमत्तायराज्ञापम्यगुदीयते ॥ १ ॥ एवप्रथमप्रश्नमायायकस्मिन्स्फुरंतिपवनेमहागगनेरणवदितिद्वितीयप्रश्नाराजासमाधि  
 तादृशोस्तिमहादित्यः शतमन्यासुदृष्टिषु ॥ याएताः कलनाः सर्वास्ताएतास्तस्यदीप्तयः ॥ १७ ॥ अस्यादित्यस्यदीप्तीनांब्रह्मांडास्त्रसरेणवः ॥  
 मयाचित्सूर्यइत्युक्तः सर्वमेतत्तपत्यसौ ॥ १८ ॥ विज्ञानात्मैवपरमोभास्करोभाविताशयः ॥ इमेचभुवनभोगास्तस्यैवत्रसरेणवः ॥ १९ ॥  
 विज्ञानपरमार्कस्यभासाभांतिभवंतिच ॥ इमाजगदहर्लक्ष्म्यः कचिह्रक्ष्म्योरवेरिव ॥ २० ॥ विज्ञानमात्रकचित्तात्मनिजंतुजातेत्रैल्यो  
 क्यमंडपमणेरविकासभाजि ॥ चिज्जन्मनोर्भवनसंभ्रमतावलेखाः संतीहरेनहिमनागपिशान्तामास्व ॥ २१ ॥ इ०वा०वा०दे०  
 मोक्षोपायेषुनिर्वाणप्रकरणेषु० वेतालप्रथमप्रश्नांतरवर्णनंनार्कसप्ततितमः सर्गः ॥ ७१ ॥ ॥ ७१ ॥ ॥ राजावाच ॥ ॥ कालस  
 ज्ञानभः सत्तास्पंदसत्ताचचिन्मयी ॥ शुद्धचेतनसत्ताचसर्वमित्यादिपावनम् ॥ १ ॥ परमात्ममहावायौरजःस्फुरतिचंचलम् ॥ कुसुमां  
 गइवामोदस्तदद्रूपकंसतः ॥ २ ॥

ते ॥ कालसत्तेत्यादिना ॥ तत्रगगनपदेनप्रसिद्धगगनस्यैवग्रहणविवाक्षितमुतमहत्सदविशोपितत्वाद्गोण्यामहाकालरूपश्चित्तसंबलितमायाकाराउतस्पंदशक्तिप्रधानः सूत्रात्मा  
 काराः उतततोनिष्कटः शुद्धचिदाभासलक्षणोर्जावाकारः अन्योवास्तुसर्वेष्वपिकल्पेपुनस्तत्सत्ताएवसक्षमत्वान्तेपारेणवस्त्वयोक्तादित्याह ॥ कालसत्तेति ॥ स्पंदः क्रियाश  
 क्तिप्रधानः सूत्रात्मातसत्ता ॥ शुद्धचेतनसत्तोननिष्कटश्चिदाभासलसत्ताचेत्यादिसर्वसक्षमत्वात्पावननिर्दोषरजः परमात्ममहावायौकल्पितानेकविकारचंचलस्फुरतीतिपरेणा  
 न्वयः ॥ १ ॥ ननुपरमात्मनएवसर्वानुगतसत्तारूपत्वात्तत्रकालादिसत्तास्फुरतीत्याधाराधेयभावेनव्यपदेशः कथनत्राह ॥ कुसुमंगदिति ॥ यथाकुसुममेवस्वगोआमोदाख्यंभे  
 दस्यतएवपरिकल्प्यकुसुमंआमोदरूपकमिबतदाधेयतयास्थिततद्वत्परमार्थसत्तैवकालादिसत्ताभेदात्मतांस्यात्मनिपरिकल्प्यस्थितेत्यर्थः ॥ २ ॥

स्रग्भक्त्यात्तद्विचित्राद्विदुर्भीषयभक्त्योत्तरमाह ॥ जगदाख्येदिति ॥ शीतप्रशीतनसत्समदोषमसगज्येतीरूपम् ॥ अतएवतथात्रोपमाभावाद्ब्रह्मशीतल्लवुद्वहणम् ॥ ३ ॥ र  
 भास्तभापयथापयधितिषुगुर्धुपभसभापसे ॥ रभास्तमदिति ॥ अत्र अत्रऋषिबिबर्तिविषसनरील अपिशब्दावधारकारणेषुपरीणामरीलिव अत्र सेणुस्तमोप्यतर  
 नरेत्यथ ॥ ४ ॥ विषसजगद्दृष्टादिनिमित्तोद्देशस्तद्वृत्त्यात्मादिशब्दगोचरतानतुल्यस्तुत सर्वधर्मशून्यत्वादित्याह ॥ भ्रमेति ॥ ५ ॥ अतएवपटसत्तागनुसत्तायापयवस्यतितनु  
 सत्ताकावासकतायासात्तरकलसत्तायासागुल्मसत्तायासाबाजस्यज्जातिविषसायामित्यादिकमेणयायासात्ताविषाग्नेतसासातसद्गुणमन्निर्मितानाकाराविशदोपरजास्तंभ  
 वद्वरतरनुभक्तपथिष्मभयपमम्यतीत्यरक्तक्षामलजगदकारणतद्विस्तृतमित्यर्थ ॥ ६ ॥ तत्राणुपव्यवर्त्तानिमित्तमाह ॥ सुक्ष्मत्वादिति ॥ एषसीद्व्यपिनपूजाहानि  
 रिभिन्नलक्षार्यापितद्वेष्याअतिपरिच्छिन्नत्वात्परमाप्यादिप्रिष्माहाकारार्भुर्नापत्यादिपचमभ्राविदत्तोत्तर सत्तद्वत्पारायेतह ॥ अतत्त्वादिति ॥ मेधाद्विपरनभ्रभ्रो  
 जगदास्यमद्भास्वप्रसन्नास्वप्नातरवजन् ॥ रूपत्यजतिनोशातंवलक्षशातल्लवुद्वहणम् ॥ ३ ॥ रभास्तंभोयथापयत्रमात्रमेवातरंतरम् ॥ अ  
 तरंतस्यथद्विविन्वब्रह्मविवर्यपि ॥ ८ ॥ सद्ब्रह्मात्मादिभि शब्दयंतताभिर्विगीयते ॥ शून्यमव्यपदंशतनत्किंचिच्चैकिंचन ॥ ५ ॥ याया  
 विसाव्यतमत्तामासानुभवनिमित्तान् ॥ रभास्तमवदंतावच्चिन्मात्रमभलततम् ॥ ६ ॥ सूक्ष्मत्वाद्यलभ्यत्वात्परमात्मापराणुक ॥  
 अतत्त्वात्सवंप्रामासवाटिमुलताम् ॥ ७ ॥ अणोरप्यत्यंतंत्स्यपुंसास्यजगदापि ॥ परमाणुवटाभातिप्रतीतत्वादरूपवत् ॥ ८ ॥  
 परंणुर्यालेभ्यत्यानिपूरकत्वान्मक्षगिरि ॥ सवावचवरूपोपिनिरस्तावयवभुमान् ॥ ९ ॥ अस्यवैक्षिभिमात्रस्यमज्जाभात्रजगद्वयी ॥  
 विज्ञानमानमव्यहिसाधोविद्विजगद्वयम् ॥ १० ॥ विज्ञानमात्रकलनाकलितजगतिशांतस्वभावसुकुमारमनतरूपम् ॥ वंतालवाल  
 रूपदतदलपनायमवस्वयसमनुभावयशांतमास्व ॥ ११ ॥ ॥ इ० वा० वा० द० मा० स्तोपायपुनिर्वाणप्रकरणपू० वंतालप्रथमेदोनाम  
 द्विसप्ततितम मग ॥ ७२ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७४ ॥ ॥ ७५ ॥ ॥ ७६ ॥ ॥ ७७ ॥ ॥ ७८ ॥ ॥ ७९ ॥ ॥ ८० ॥ ॥ ८१ ॥ ॥ ८२ ॥ ॥ ८३ ॥ ॥ ८४ ॥ ॥ ८५ ॥ ॥ ८६ ॥ ॥ ८७ ॥ ॥ ८८ ॥ ॥ ८९ ॥ ॥ ९० ॥ ॥ ९१ ॥ ॥ ९२ ॥ ॥ ९३ ॥ ॥ ९४ ॥ ॥ ९५ ॥ ॥ ९६ ॥ ॥ ९७ ॥ ॥ ९८ ॥ ॥ ९९ ॥ ॥ १०० ॥

उपदिश्यान्नवेतालप्रश्रनिर्णयमस्थितिम् ॥ भगीरथस्यहृत्तांतस्तत्रान्योप्यत्रवर्णयते ॥ १ ॥ तत्रतस्मिन् राजनिविचारोचितयाधियाअनुमितयाभाविताल्मनयातत्रज्ञतयानिमि  
 नेन ॥ वेतालप्रक्षेवासर्धयोज्यम् ॥ १ ॥ अविचलध्यानीसमाधिस्थइतिधावत् ॥ २ ॥ एवक्रमेणराजवर्णितक्रमेण ॥ ३ ॥ बालभ्रातिकल्पितवेतालकस्यकायइवविलीय  
 ते ॥ ४ ॥ चित्तसर्वतउपसहृत्यस्वोभावःप्रमात्नादापतिततद्यतिष्ठितकुर्वम् ॥ ५ ॥ हेमुनेमनशीलरामएकस्मिन्वस्तुनिशमःसर्वदृत्तिलयस्तेनशांतात्पोपरतच्चित्तःअतएव  
 सर्वत्रसमंभ्रतपरयतीतिसमदर्शनं ॥ ६ ॥ असमूढातपूर्वान्वयि ॥ नन्वेवास्थितस्यमेकथदेहयान्नासिद्धिस्तत्राह ॥ यथेति ॥ दुःसाध्यमन्येपाकटसाध्यमपिकार्ययस्यानायासे

श्रीवसिष्ठउवाच ॥ इतिराजमुखाच्छ्रुत्वावेतालःशांतिमाचरौ ॥ भावितात्मतयातत्रविचारोचितयाधिया ॥ १ ॥ उपशांतमनाभू  
 त्वामलैकांतमनिंदितम् ॥ बभूवाविचलध्यानीविस्मृत्यविषमांक्षुधाम् ॥ २ ॥ एतद्राममयोक्तंवेतालप्रश्रजालकम् ॥ एवंक्रमेणचि  
 द्गीतेनेदंसांस्थितंजगत् ॥ ३ ॥ चिदृणोःकोशगाविश्वंविचारेणविलीयते ॥ कायावेतालकस्येवशिष्यतेयत्पदंतुतत् ॥ ४ ॥ संहृत्यसर्वत  
 श्रितंस्मितेनांतरालमना ॥ स्वभावापतितंकुर्वानिरिच्छंतिपृशांतधीः ॥ ५ ॥ आकाशविशदंरुत्वामनसैवमनोमुने ॥ तिष्ठैकशमशां  
 तात्मासर्वत्रसमदर्शनः ॥ ६ ॥ स्थिरबुद्धिरसंमूढोयथाप्राप्तानुवर्तिनः ॥ राज्ञोभगीरथस्येवदुःसाध्यमपिसिद्धयति ॥ ७ ॥ संपूर्णशांतम  
 नसःपरिहृतत्तोर्नित्यंसमेसुखमयात्मनितिष्ठतोतः ॥ सिद्धांतिदुर्लभतराअपिवांछितायांगंभावतारइवसागरखातवस्तु ॥ ८ ॥ इ०  
 वा०वा०दे०भो०नि०पू०वेतालाख्यानंनमत्रिसप्ततितमःसर्गः ॥ ७३ ॥ ॥ ७४ ॥ ॥ श्रीरामउवाच ॥ यथाचित्तचमल्क  
 त्याराज्ञो गंभावतारणम् ॥ भगीरथस्यसंपन्नंतन्मेकथयभोप्रभो ॥ १ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ आसीद्भगीरथोनामराजापरमधार्मि  
 कः ॥ भुवःसमुद्रयुक्तायामंडलीतिलकोपमः ॥ २ ॥ संकल्पानंतरंप्राप्तायथाभिमतमर्थिनः ॥ चंद्रप्रसन्नवदनादस्माच्चिंतामणोरिव ॥ ३ ॥

नैवसिध्यति ॥ ७ ॥ यथासगराशुमद्विलीपादिदुर्लभतरापिसागराणासगरपुत्राणांतरखातसमुद्रस्यचवस्तुसंजीवनमणिप्रयायोगंभावतारःशांतितृप्तिसमदर्शित्वादिगुणसंपन्नस्यभ  
 गीरथस्यानायासेनसिद्धस्तद्वदित्यर्थः ॥ ८ ॥ ॥ इतिश्रीवासिष्ठम०तात्पर्यप्रकाशेनि०पू०त्रिसप्ततितमःसर्गः ॥ ७३ ॥ ॥ ७४ ॥ ॥ भगीरथस्यान्नगुणाश्रिताचाथद्विचा  
 रजा ॥ त्रितलेनचसवाशोजिह्वासातोत्रवर्णयते ॥ १ ॥ चित्तस्यपूर्णतादिलक्षणयाचमल्कत्या ॥ १ ॥ समुद्रयुक्तायाभुवोराजास्वीयकोसलमदल्यास्तुतिलकोपमः ॥ २ ॥  
 तस्यदानशीलतावर्णयति ॥ संकल्पानंतरमिति ॥ अर्थिनोयाचकाअस्माद्भगीरथायाज्ञासंकल्पानंतरमेवसर्वापगमनवाक्प्रयोगादिश्रमविनैवयथाभिलषितमर्थप्राप्ताःप्राप्तव  
 तः ॥ गत्यर्थीकर्मकेतिकर्त्तारिकः ॥ चंद्रप्रसन्नवदनादित्यनेनदानोस्ताहान्मुखेप्रसादातिशयएवतलस्यधनव्ययदुःखान्मलानिरितिचोत्पत्ते ॥ ३ ॥

अथाप्रवृत्तान्धारयति ॥ साधूनामिति ॥ एवम्यपरैरित्यस्यकथनप्रसित्ताहार ॥ वृणामाधमिति ॥ कश्चित्प्रथायस्थानेस्त्वधर्मं प्राप्तवृणामाधममुपादत्ते ॥ यौनरुत्तयावृणो  
 पारानापरिदुर्भ्राश्रामणिपदेनकामधनुर्लक्ष्यत ॥ १ ॥ यथावज्जघेधनमणि अध-अधोभागोअयसायन्यतेषध्यतेदस्ययोपमन्नज्जसादृढनरवज्जांतरपरिभ्रमत्यास्वकीत्या  
 उच्चलतीप्रकारासानाप्रमथकनेमिपस्मिष्कर्मणितायथाभाष्यमितथाभित्वास्वभोततगुणयोभ्यकरोतितथायोभगीरयोदल्लक्षतरसमपिसर्धुर्जनतद्यटितचतद्वेशास्करदनेतस्यप्रता  
 पनोज्जलतिरयनेप्यकिनानिषमबलानियस्मिष्कर्मणितायथाभाष्यतितथारात्तात्प्रयोर्नियसुअध-यादेरोनिगद्वाययोभिर्धुप्यतेदस्ययोपमकल्पाकाभिनसमिन्नेषगुणपूर्णषका  
 रेवर्ध ॥ धज्जमारमधीतिपठोविद्वेषकेषामेवशास्तयाय ॥ ५ ॥ दिशानिशप्रजापालनायसर्वत-परिभ्रमणान्तस्यभ्रांतोपिन्वणामधर्ममन्त्रानिहेतुतमोर्द्धोपकारैरन्यवारिन्यम  
 साधूनांयोष्यवस्यार्थधनान्मविरतददौ ॥ वृणामान्मुपादत्तेकश्चिद्वितामणिचर्या ॥ ४ ॥ वज्जसारमिवप्रोतमुज्ज्वलन्नेभियोभिन्नत् ॥  
 अधोमणिरयोयन्सर्वदुःखानवोषितम् ॥ ५ ॥ अधूमवद्विदहश्री श्रातोपिदेन्यमप्यलम् ॥ तमोहरखणानैशद्युमणिवैदमनामिव ॥ ६ ॥  
 किरत्नाभिकणासारमभित स्वप्रतापजम् ॥ मध्याङ्गसूर्यकांताभिरिवज्वलतिचोरिणु ॥ ७ ॥ ऋदुशीतलसस्यशौर्यस्समाह्लादधन्मन ॥  
 सुज्ञानाद्भवतिस्त्रिभयस्यंदोरिदुमणियथा ॥ ८ ॥ जगद्यज्ञोपवीतस्यस्वर्गपालवालवाहिन ॥ गगावाहस्यचेनास्याद्वतीय-पूरितोगुण  
 ॥ ९ ॥ अगस्त्यशोषितोभोधिर्गंगापूरणपूरित ॥ येनदुर्धरुसृतापिमहासार्थोर्ध्वनामिव ॥ १० ॥ गंगासांपानपद्धत्यायनपातालवासि  
 न ॥ योजितावक्षणांलोकैर्वाधवात्लोकधुना ॥ ११ ॥ बक्ष्माणशकरजङ्घनपमारोधयश्चय ॥ भूयोभूयोचयीस्वेदमधून्याष्यवसायि  
 न ॥ १२ ॥ यौवनेवसमानस्यतस्यभूमिपतेरपि ॥ प्रविचारयतो लोकयान्नांपचाकुलामिनाम् ॥ १३ ॥ सुविरागधमत्कारविचारकणि  
 क्तादभूत् ॥ वयस्यपिचतारुण्येदेवाहृष्टीमराविव ॥ १४ ॥

एवहरत ॥ यथायुगमिर्धेदमननैरातमोष्यवृत्तारैरन्यं चरुतिनद्वत् ॥ विरोपयेउभयभयोज्ये ॥ ६ ॥ स्वस्यप्रताप पराक्रम-अतिममताय तस्माज्जातमभिकणानामासारथा  
 राकिरसवयोर्गिरिपुमप्याङ्गकालेवद्वेद स्यकानशिलाप्रिषज्जलति ॥ अग्निपक्षेभरा-अथावपयासतीतिअरणस्तपादपस्तेषु ॥ ७ ॥ सुसाध्रक्षतन्वधिरस्तेवासिन्धि ॥  
 ददुमणिभ्रह्मकार ॥ ८ ॥ येनगगावाहस्यगणामबाह्लक्षणास्यजगत्प्रयोषीतस्यदुर्नीयोगुणस्तनु-अस्यायुधिष्यगगावमारणेनपूरित ॥ ९ ॥ सर्वविमतवसिनामर्धिनमह्नाध  
 सार्ध-सपोधनेनेव ॥ १० ॥ भूतद्रोहिन्नाह्रक्षरवनिरंधत्वात्प्रतालवासिन अधोगर्तप्रानाधीधवा-सगरपुष्यायेनगगालक्षणायासोपानपद्धत्याह्रक्षणांलोकैर्योजिताआरोपि  
 ता ॥ ११ ॥ अयुष्याप्यवसापिन अभिषिञ्चदहनिभ्यपानत्स्ववसःशकारात् ॥ १२ ॥ अशिराव्यासत्सर्वेतिपन्थे ॥ १३ ॥ यौवनेविष्वादीराप्योदयोऽतिदुर्लभद्वन्मिपोत  
 नापयराधिर्देति ॥ १४ ॥



इतिवक्ष्यमाणप्रकारेण इभिर्जागयात्राचिन्तयामस ॥ चिन्तनप्रकारमेवाह ॥ नियमित्यादिना ॥ १५ ॥ ग्यामारात्रि ॥ बहुगोभुक्तिविरसंचकलयस्यतत्तयाविधमेवसर्वेषां  
 कुर्वताकर्मलक्ष्यतेनत्वपूर्वपरमपुरुषार्थफलचेत्यर्थः ॥ १६ ॥ तत्तयाप्रिसाधनरुत्कर्मविपुचिकेचाशुद्धि इत्यफलमेवेत्यर्थः ॥ १७ ॥ १८ ॥ अथउक्तचिन्ताननरससूत्रःसका  
 शादेकानमत्यतर्गीत सन् ॥ १९ ॥ भ्रमताज्जीवानाराणहृत्पादिससारवृत्तिपूरकलभूनास्तेनासुस्यगनरकमानुष्याथरण्यानीपुच ॥ २० ॥ २१ ॥ साधनचतुष्टयश्रवणमन  
 नायुषाथश्रियाभ्यस्यसास्यविक्षेपवैषम्यरूपसमाधिप्रसात्मनाअनादिसिद्धन्नराकारणचउत्थेनाविभूनेनज्ञेयस्यप्रत्यक्तत्त्वस्यावयोधेनसर्वदुःखानिर्हायतेइतिपरेणान्वय  
 ॥ २२ ॥ २३ ॥ उदयचनेति ॥ २४ ॥ एवमुपदिष्टोभगारयोविवेकेनस्वयंभात्मनस्वमत. पर्यालोप्यापानतानिश्चित्यतत्रविक्षेपवाहुल्याच्चित्तस्थप्रतिप्राप्तभामान. स्वाद्यगता  
 एकांतचित्तयामासमर्होपतिरसाविति ॥ जगयात्रामिर्मानित्यमसमंजसमाकुलम् ॥ १५ ॥ पुनर्दिनंपुनःश्यामादानदानशतंपुनः ॥  
 तदेवभुक्तविरसंतलक्ष्यतेकर्मकुर्वताम् ॥ १६ ॥ चनप्राप्तनलोकास्मिन्नप्राप्यभवशिष्यते ॥ तत्कृतंशुद्धतमन्यशांपंकर्माविपुचिका ॥ १७ ॥  
 पुनःपुनःपयुषितंकर्मकुर्वन्नलज्जते ॥ मूढबुद्धिरबुद्धिसुकःकुर्यात्किलत्रालवत् ॥ १८ ॥ अर्थकदादिप्रमनाःकदाचिच्चित्तलंगुरम् ॥ एकां  
 तंसंस्तर्भतिःसमपृच्छद्भगारिथः ॥ १९ ॥ ॥ भगारिथउवाच ॥ ॥ अंतःशून्याशुभुचिरंभ्रमत्संसारवृत्तिषु ॥ अरण्यानांपुचताशुभ्रं  
 खिन्नावयंविभो ॥ २० ॥ जरामरणमाहादिरूपाणांभवकारिणाम् ॥ भगवन्भवदुःखानांकथमंतःप्रजायत ॥ २१ ॥ ॥ चित्तलउवाच ॥  
 चिरसाभ्यात्मनोरथेननिर्विभागाविलासिना ॥ राजनज्ञेयावबोधनपूर्णंनभरितात्मना ॥ २२ ॥ त्वांचंतसंबदुःखानिचुद्व्यतिप्रंथयोभि  
 तः ॥ संशयाःसमतांयातिसर्वकर्माणिचानप ॥ २३ ॥ ज्ञेयंविदुरथात्मनंसंशुद्धंज्ञानिरूपिणम् ॥ सचमवंगतंनित्यंनास्तमेतिनचादि  
 यम् ॥ २४ ॥ ॥ भगारिथउवाच ॥ ॥ चिन्मात्रंनिर्गुणंशांतमस्तिनमंतमच्युतम् ॥ इहादिनेतरत्किंचिदितिब्रिभुनोभ्यर ॥ २५ ॥ किं  
 तत्रप्रतिपत्तिर्मेस्फुटतामेतिनेतरा ॥ एतावन्मात्रसंवित्तिःस्यामहंभगवन्कथम् ॥ २६ ॥ ॥ चित्तलउवाच ॥ ॥ ज्ञानज्ञेयानिप्रुत्वमेति  
 चेतोदृढंवर ॥ ततःसर्ववपुर्भूत्वाभूयोर्जावैजिजायते ॥ २७ ॥

शगुरवेनिवेदयस्तरुर्धावविक्षेपापशभेचापापपृच्छति ॥ चिन्मात्रमिति ॥ अस्तीत्यनेनअसत्त्वापपादकोऽज्ञानशोभेनएदमिस्त्वितम ॥ देहेद्रियप्राणमनोबुद्ध्याविधांतिमन  
 रत्किंचिदात्मनैत्यपित्वद्वचनविश्वासारखोपपत्याचर्वाच ॥ २५ ॥ तत्राभानापादकाःज्ञानशरदरावभासहेतुविक्षेपानान्यस्यस्थननएदतिदर्शयति ॥ किमिति ॥ अत्रअनयोः  
 सदसाद्विकेवोधयोर्मध्यंतराआयासदात्मबोधरूपप्रतिपत्तिस्फुटताकरतलामलकवरस्यएतान्तिनत्रार्ककारणम् ॥ अहसर्वविक्षेपात्याएतावन्मात्रसवित्तिश्चकथकेनोपा  
 येनस्यामित्यर्थः ॥ २६ ॥ तत्रभगारिथस्वरज्यायाभिमानदेवततद्विषयेपुंचत्तथावनाद्विक्षेपस्त्यावल्यादेवनस्फुटान्प्रप्रतिपत्तिरितिनिश्चस्यचित्तलस्तस्यरित्याजनायप्रथ  
 मगीतोक्तमानित्वादिसाधनान्युपदिशति ॥ ज्ञानेनेति ॥ ज्ञाप्यंतंअनेनेतिज्ञानममानित्यादितेनज्ञेयपत्तत्ववक्ष्यामीत्यादिभागवद्दर्शितेसंयोगेतिष्ठत्यस्यैषम् ॥ सर्ववपुःपूर्णस्वभावः ॥  
 नजायतेपूर्णस्वभावान्प्रच्यवतइत्यर्थः ॥ २७ ॥

अमानित्वादिपुका निषिद्धमुत्पानुवाद्भ्याम्याभ्यां प्रपद्यति ॥ असक्तिरित्यादिना ॥ १८ ॥ यदि चानभ्यपागेन भक्तिरप्याभिचारिणी स्वस्त्यात्पर्यादर्शयति ॥ आत्मन इ  
 ति ॥ निष्कटात्सर्वतन्मन्त्राभाषणमिति नृणां धारिण्यप्रवणकीर्तनादिर्भगवद्भिर्येत्स्य ॥ १९ ॥ २० ॥ अध्यात्मज्ञाननित्यत्वं श्रवणमनननिद्विध्यासनाभ्यास नस्यज्ञाने  
 वाप्यस्यभक्तत्वं स्वस्वरात्ररुटाभिध्यात्किपात्पापुष्टासासर्षसाधनफलीभूता सर्वथाभवेसाधनानामनदकारलक्षणसाधनमूल अहकारेति अमानित्यादेर्दुं संपादत्वादि  
 स्याथयेनाह ॥ अहभावेति ॥ ११ ॥ गर्हितस्वरित्यागोपायममममवेदिति पृच्छति ॥ शरीरदिति ॥ १२ ॥ विकसितामकामोपहृतत्वेन स्फुटीभूतासनाशुद्धास्माकारतागत्वास्थि  
 तस्यतिरेप ॥ ११ ॥ त्यक्तराज्यं याजाननबहुमन्यते शपथश्लोचसिष्यति सधामिलपितपूरणसमर्थो हकथमिक्षामदिव्यामि कथं कदन्पानादिनाजीविष्यामीत्यादिषु  
 असक्तिरनभिव्यग पुत्रदारदृहादिषु ॥ नित्यंचसमचित्तत्वमिष्टानिष्टोपपत्तिषु ॥ २८ ॥ आत्मनो नन्ययोगेन तद्रावनमनारतम् ॥ विवि  
 कदेशसेविवमरतिजनसंसति ॥ २९ ॥ अध्यात्मज्ञाननित्यत्वतत्त्वज्ञानार्थदर्शनम् ॥ एतज्ज्ञानमिति प्रोक्तमज्ञानतदतो न्यया ॥ ३० ॥  
 रागद्वेषसाकारसमारथ्याधिभेजम् ॥ अहभावोपगतीं गुराजन्ज्ञानमवाप्यते ॥ ३१ ॥ ॥ भगीरथ उवाच ॥ ॥ शरीरेस्मिश्चिरा  
 रद्वीगिरीतरिवस्वके ॥ अहभावोमहाभागवदमेत्यन्यते कथम् ॥ ३२ ॥ ॥ त्रिल उवाच ॥ ॥ पौरुषेण प्रयत्नेन त्यक्त्वा भोगीषभावा  
 नाम् ॥ गत्वा विकसितामत्तामहकारो विर्जयते ॥ ३३ ॥ यत्र णापजरे यावद्भ्रमलजादिना विलभम् ॥ अकिंचनत्वशंपेण स्फुटातावदहंठ  
 ति ॥ ३४ ॥ सवमेतद्विद्यात्सक्कायदिति पिसिनिश्चल ॥ तदहंकारविलयेत्वमेव परमपदम् ॥ ३५ ॥ शांताशेषविशेषणो विगतभी सत्य  
 कसवंपुणोगत्वानुनर्भिकंचनत्वमरिपुरत्यक्त्वासमर्थात्रियम् ॥ शांताहंकारिरस्तदहंकलनस्तेष्वेवाभिक्षामदन्नामप्युज्जिनवानल्यदि  
 भवस्युच्चैस्त्वमुच्चरन्मि ॥ ३६ ॥ ॥ इ० वा० वा० दे० मोक्षोपायेषु निर्वाणप्रकरणेषु ० भगीरथोपदेशो नाम चतुःसप्ततितम सर्ग ॥ ७४ ॥  
 ॥ श्रीवसिष्ठ उवाच ॥ ॥ अथ तस्य गुरोव क्वाटित्याकण्य भगीरथ ॥ मनस्त्याहितकर्तव्यं भव्यापारपरो भवन् ॥ १ ॥

नाप्युत्कसजाभिमानादिना क्तमहैषुषधैषनि यमप्यालक्षणपजरायावर्धकंचनत्वशेषेण सर्वत्यागेन नमप्रताडवहं कति स्फुटा अत्यत विकसिता हृत्यतीत्यथ ॥ १७ ॥ नसाहिं  
 ॥ १५ ॥ सधत्यागे धावरपकसप्यतया प्रपद्यति ॥ शतिति ॥ शीतोत्पन्नानि च्छिन्नधामरादीनि राकाविशेषणानि यस्त्यतया विधेः सन्मूनमस्यतर्भिकंचन सन्नसमर्पाभ्ययमरिपु  
 स्यक्ता अस्तद्वैर्भाभिमानस्तेष्वारिष्येभिसामदसन्नर्माणुठमपि अलपूण सप्यटभ्याद्यपरिशोयाभावाद्युज्जिनवाच्यनुशुभ्रुपणेन यावदायुष्यधोषयोधोवातो गुरुरीश्वरदत्त्यादिशा  
 वाप्यभाष्यप्रसंगादीहरालक्षणासप्योपदिभवसिर्त्सर्षसर्पुसुगुणैकैभूतस्त्वमुच्चैः सर्वोत्कटप्रसिध्वासिनेते सारसभाधनापीत्यर्थ ॥ ३६ ॥ ॥ इति श्रीवाशिष्ठम ० तस्य य  
 पकाशेति ० पू चतुःसप्ततितमः सर्ग ॥ ७४ ॥ ॥ १ ॥ ॥ १ ॥ ॥ मत्वप्याजेन सधत्वत्यागो राशो भवप्यति ॥ शैशचयार्काविच्छेलेष्वितलेन समस्थिति ॥ १ ॥ मनसि आ  
 हिननिश्चितवद्व्यभाषणकर्तव्यमेतत्पादिषुः सर्ग ॥ १ ॥

अग्निष्टोमप्रहणविश्वजित्यर्थात्नासोमसंस्थानामुपलक्षणम् ॥ २ ॥ अगुणिश्रुताध्ययनाद्विकलमपिअविचारयन् तद्विचारोविलंबापत्तः ॥ ३ ॥ असवःप्राणास्तन्माधावशो  
 षः ॥ ४ ॥ सीमातिनेसीमातेसन्निहिताय ॥ ५ ॥ अधोवासाःक्रीपीनाच्छादनतदवशेषः ॥ ६ ॥ यत्रत्ययट्टोपिजनेर्भागिरथनाभ्जानज्ञायते यत्रचजनमुखास्वनामापिनज्ञायते  
 नश्रूयतेतत्रतादृशेषु ॥ ७ ॥ ॥ इतिअनयारीत्यावर्त्तमानः ॥ ८ ॥ द्वीपानिनयंत रितानिमंडलानि ॥ अवशःसन्दर्शनाधीनचित्तः ॥ ९ ॥ प्रवाहपतितार्कमपानान्नागारा  
 न् ॥ छादसपुल्लम् ॥ प्राप्यतिशेषः ॥ १० ॥ विविदु परिचिक्मुः ॥ ११ ॥ अनादृनमशेषराज्ययेन ॥ १२ ॥ शोचिन्तःशोकविषयीकृतः ॥ १३ ॥ १४ ॥ स्वमेवगुरुमितिपूर्वाभ्यधि ॥  
 ततःकतिपयेष्वेववासरेषुगतेषुसः ॥ अग्निष्टोममखंचकेसर्वत्यागैकसिद्धये ॥ २ ॥ गोभूम्यथ्वहिरणयादिददौधनमशेषतः ॥ द्विजेभ्योनि  
 जबंधुभ्योगुणयुणयविचारयन् ॥ ३ ॥ दिवसत्रयमात्रेणसर्वमेवपरित्यजन् ॥ असुमात्रावशेषोसावासीद्राजाभगिरथः ॥ ४ ॥ अथ  
 सर्वाथरिक्तस्त्रिचक्रप्रकृतिपौरकम् ॥ सीमांतिनेहणमिवराज्यंस्वमरयेददौ ॥ ५ ॥ आक्रांतिद्विषताराज्येमुनिःसद्मनिमंडले ॥ अधोवासा  
 वशेषोसीनिजंगामस्वमंडलात् ॥ ६ ॥ यत्रनज्ञायतेनाधायत्रनज्ञायतेमुखात् ॥ तत्रग्रामेष्वरण्येषुदूरेषुवासधैर्यवान् ॥ ७ ॥ इत्यल्पेनैव  
 कालेनप्रशांतसकलैषणः ॥ परमेणशमेनासावापविश्रांतिमात्मनि ॥ ८ ॥ अमनदीपानिभूपीठेकदाचिकालयोगतः ॥ अवशःशत्रु  
 णाक्रांतंस्वमेवप्रापतपुरम् ॥ ९ ॥ नानागारांश्रतत्रासौप्रवाहपतितांश्रतान् ॥ पौरांश्रमंत्रिणश्रैवशमीभिक्षामयाचत ॥ १० ॥ विवि  
 दुस्तेनृपपौरामंत्रिणश्रभगिरथम् ॥ पूजयामासुरथतंसाविपादाःस्पयंया ॥ ११ ॥ प्रभोरज्यंगुहाणोतिप्राथितोप्यरिणामुनिः ॥ नादत्ते  
 नाहाशेषस्त्वणमप्यशनाहते ॥ १२ ॥ कतिचिद्विवसांस्तत्रनीत्वान्यत्रजगामसः ॥ भगिरथोचंहकण्ठमित्तोकेनशोचितः ॥ १३ ॥ अ  
 थान्यत्रोपशांतात्मापरिविश्रांतधीःसुखी ॥ आत्पारामंकदाचित्सुप्रपापत्रितलंगुरुम् ॥ १४ ॥ स्वमेवस्वगतंक्रुत्वातेनसार्धभगिरथः ॥ कं  
 चिकलमुवासाद्रौवनेग्रामेपुरेजने ॥ १५ ॥ समतामुपयातौगौरुशिष्यौसमास्थितौ ॥ कलयामासतुःस्वस्थौविनोददहधारणम् ॥ १६  
 किमयंधायतंदेहःकिंवानेनोञ्जितेनः ॥ यथाक्रमंयथाचारंतिष्ठुत्वेषयथास्थितम् ॥ १७ ॥ इतिनिश्चित्यतिष्ठंतौतौवनाहनगामिनौ ॥ अ  
 नानंदंपरानंदनासुखंनचमध्यमम् ॥ १८ ॥ धनानिवाजिविभवाद्यैश्वर्यंचाष्टधोदितम् ॥ सिद्धैरप्यर्पितंतुष्टुर्मैनातेजर्जरहणम् ॥ १९ ॥  
 स्वागतग्रहणवंदनाद्युपलक्षणम् ॥ १५ ॥ विनोदकृतहलभूतदेहधारणम् ॥ १६ ॥ यथाक्रमयथाशास्त्रोक्तक्रमम् यथाचारंदःकाचारमनुसृत्यचतिष्ठतु ॥ १७ ॥ नद्विद्यतेविषयानं  
 दायत्रतथाविषयपरानदप्रापतुरितिशेषः ॥ तदेवविरिनाष्टि ॥ नासुखमिति ॥ असुखदुःखतद्रहितम् मध्यमसुखदुःखोभयभूत्यांतरालावस्थातद्विन्म ॥ १८ ॥ तयोर्मानुषभोगे  
 ष्विवदिव्यभोगेष्वपिधैरग्यदाढ्यदर्शयति ॥ धनानीति ॥ तच्चरितसंतुष्टेःसिद्धैर्ब्रह्मादिभिरर्पितदत्तमणिमादिभेदेनाष्टधाउदितप्रसिद्धमैश्वर्यंचजर्जरजीर्णतमत्तुणमिवमेनते ॥ १९

१० ॥ नैमुनीनिजेन पूर्वसमाचरणकर्मणजातसुखमसीत्पुंस्वमपिअभिमानदत्तु ॥ यतस्तीस  
 मभ्यापिसमभ्रतणिअदिसीमोएकस्तीभूर्नासर्तस्वतस्तस्वभावावशशर्मिनापरमशीतिमती ॥ २१ ॥ ॥ दृतिर्थासिष्ठम०नात्यपमकारोनि०पू०पचसमतिमम संग ॥ ७५ ॥  
 पुनभगीरयस्यदराभ्ययानिदशीयो॥आराभ्यभ्रतदरादीर्गगयाभ्यावतारणम् ॥ १ ॥ कासलनडलादगिरियास्यदमडलाधमडलानरे ॥ अहृदहृदवान् ॥ अगमिपसुदमस्त्या  
 रि ॥ १ ॥ नटाशस्यकमपात्नमयर्थापयथाप्राविधासतपात्नसमयपाणुलक्ष्यासुतनृपमन्विष्यतिस्व ॥ २ ॥ सवगुणलक्ष्मसासमन्वितोपनिनिपरिक्षापयस्यभिज्ञा  
 यनपागर्तस्यभिसिप्यमर्दीर्घार्तषकु ॥ ३ ॥ सटनिगअशिशिप्रयआठोह ॥ ४ ॥ नीरभर्तापूणताम् ॥ ५ ॥ मस्मिन्नेककालेदेवात्कोसलराज्यद्वारिणोपिमरणादयोप्या  
 स्वकर्मणोवदह्राययावस्तस्त्वमनिन्द्या ॥ धारणोयद्वृत्तिस्वेनकर्मणोवाथतस्यतु ॥ २० ॥ अस्मिननदतुरागतमुतमौनिजसमाचरणान्म  
 जमुनी ॥ सुखमसौस्वमर्माप्सितवर्जितोसमसमंतिसमोशभिनीस्वत ॥ २१ ॥ ॥ इ०वा०वा०द०मो०निवाणप्र०पू०भगीरयनि  
 वाणानामपचसमतिम संग ॥ ७५ ॥ ॥ ७५ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ ॥ अर्थकटापुरेश्रेपुकेस्मिश्चिन्महर्जानरे ॥ अनपत्यनृप  
 स्युरहन्मस्तद्द्वामिपम् ॥ १ ॥ तत्रप्ररतय खित्यानपुंशकमाहृपम् ॥ अन्विष्यतिस्मसयुक्तगुणलक्ष्याविशालया ॥ २ ॥ तभगीर  
 यभासापस्त्रिशिक्षाचरमुनिम् ॥ परिज्ञायसमानार्थसैन्येषुकर्महीपतिम् ॥ ३ ॥ भगीरयक्षणावप्रावपीवायुनासर ॥ वलितसेन  
 यागुप्याक्षित्यशिशिच्येगजम् ॥ ४ ॥ भगीरयोजगन्नाथोजयतीतिजनारवे ॥ नीरधतामुपाजगमुर्तिरीद्राणांमहागुहा ॥ ५ ॥ तत्रत  
 पालपततद्राज्यराजानमाहता ॥ आजभुम्प्राक्प्रकृतय प्रादुरित्यनृपाधिपम् ॥ ६ ॥ प्रकृतयऊर्ध्व ॥ राजन्मस्माकमधिपोय  
 स्त्वयामपुरस्कन ॥ सत्युनाविनिर्गणोसौमस्त्येनवामिपमदृ ॥ ७ ॥ तत्तत्पालयितुराज्यप्रसादकतुमहसि ॥ अत्रार्थितोपयानात्प्रा  
 गाथानांचनाचित ॥ ८ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ ॥ इतिसंप्राथितोराजातदगीरत्यतदच्च ॥ समसागरचिद्व्यायास्यभुवभुवभ्रति ॥ ९ ॥  
 सम शान्तमनामोर्नोर्वातरागाविमत्सर ॥ प्रासकार्यककरण सतिरोहितविस्मय ॥ १० ॥ पातालतलनथानासागराकारकरिणाम् ॥  
 पितानमहानागानांनुशुश्रुवतारणस्वमम् ॥ ११ ॥ तदाकिलस्वगनर्दावहृत्तिस्मनभूतल ॥ पितृणांभूतविल्लोभूत्तेनगगाजलाजलि ॥ १२ ॥  
 स्यात्प्रियदहनपाभगीरयपागमसाधयामाशुतियाह ॥ मधति ॥ भगीरयस्यैषप्रपाकनामधिपुरोहितोद्विप्रकृतय ॥ ६ ॥ राज्यजगत्त्वयाय सीमातवासोअरि राज्यदानेन  
 पुरस्कृत भर्ता ॥ ७ ॥ तत्तस्माद्वतास्तवाकनराजपम् ॥ ८ ॥ ० ॥ सीनीमितद्वितसस्यषाकु ॥ तिराहितस्तत्त्वज्ञाननवाधिशोविस्सयोमहृत्पिकैर्गुकेआभ्ययताशुद्धिर्पस्य ॥ १० ॥  
 अभ्याप्यपापभूम तननाकागाराकारार्त्तकर्तुरीत्यपापम् ॥ कपिलकापाधिनापातालतलेनथानांमस्मिभूतानोस्वपिनामहानागानुभूदानेनकलाजलिदानेनचतारणक्ष  
 मनयाहृत्तज्जमिनिताहृदयचननसानपरपरयाननयुग्मदस्य ॥ ११ ॥ तदानींभूतरेगगास्तिर्दत्तवर्षयजलाजलि मुनीनवन्द्यशास्त्र्याह ॥ तद्वति ॥ तेनभगीरयेनेषामयेया  
 पविस्तिनृपायमाजलाजलिभूतसजगद्विल्ल्यापत्यानिपत्यस्तपाविधोभूरित्यर्थ ॥ १२ ॥

१० ॥ नैमुनीनिजेन पूर्वसमाचरणकर्मणजातसुखमसीत्पुंस्वमपिअभिमानदत्तु ॥ यतस्तीस  
 मभ्यापिसमभ्रतणिअदिसीमोएकस्तीभूर्नासर्तस्वतस्तस्वभावावशशर्मिनापरमशीतिमती ॥ २१ ॥ ॥ दृतिर्थासिष्ठम०नात्यपमकारोनि०पू०पचसमतिमम संग ॥ ७५ ॥  
 पुनभगीरयस्यदराभ्ययानिदशीयो॥आराभ्यभ्रतदरादीर्गगयाभ्यावतारणम् ॥ १ ॥ कासलनडलादगिरियास्यदमडलाधमडलानरे ॥ अहृदहृदवान् ॥ अगमिपसुदमस्त्या  
 रि ॥ १ ॥ नटाशस्यकमपात्नमयर्थापयथाप्राविधासतपात्नसमयपाणुलक्ष्यासुतनृपमन्विष्यतिस्व ॥ २ ॥ सवगुणलक्ष्मसासमन्वितोपनिनिपरिक्षापयस्यभिज्ञा  
 यनपागर्तस्यभिसिप्यमर्दीर्घार्तषकु ॥ ३ ॥ सटनिगअशिशिप्रयआठोह ॥ ४ ॥ नीरभर्तापूणताम् ॥ ५ ॥ मस्मिन्नेककालेदेवात्कोसलराज्यद्वारिणोपिमरणादयोप्या  
 स्वकर्मणोवदह्राययावस्तस्त्वमनिन्द्या ॥ धारणोयद्वृत्तिस्वेनकर्मणोवाथतस्यतु ॥ २० ॥ अस्मिननदतुरागतमुतमौनिजसमाचरणान्म  
 जमुनी ॥ सुखमसौस्वमर्माप्सितवर्जितोसमसमंतिसमोशभिनीस्वत ॥ २१ ॥ ॥ इ०वा०वा०द०मो०निवाणप्र०पू०भगीरयनि  
 वाणानामपचसमतिम संग ॥ ७५ ॥ ॥ ७५ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ ॥ अर्थकटापुरेश्रेपुकेस्मिश्चिन्महर्जानरे ॥ अनपत्यनृप  
 स्युरहन्मस्तद्द्वामिपम् ॥ १ ॥ तत्रप्ररतय खित्यानपुंशकमाहृपम् ॥ अन्विष्यतिस्मसयुक्तगुणलक्ष्याविशालया ॥ २ ॥ तभगीर  
 यभासापस्त्रिशिक्षाचरमुनिम् ॥ परिज्ञायसमानार्थसैन्येषुकर्महीपतिम् ॥ ३ ॥ भगीरयक्षणावप्रावपीवायुनासर ॥ वलितसेन  
 यागुप्याक्षित्यशिशिच्येगजम् ॥ ४ ॥ भगीरयोजगन्नाथोजयतीतिजनारवे ॥ नीरधतामुपाजगमुर्तिरीद्राणांमहागुहा ॥ ५ ॥ तत्रत  
 पालपततद्राज्यराजानमाहता ॥ आजभुम्प्राक्प्रकृतय प्रादुरित्यनृपाधिपम् ॥ ६ ॥ प्रकृतयऊर्ध्व ॥ राजन्मस्माकमधिपोय  
 स्त्वयामपुरस्कन ॥ सत्युनाविनिर्गणोसौमस्त्येनवामिपमदृ ॥ ७ ॥ तत्तत्पालयितुराज्यप्रसादकतुमहसि ॥ अत्रार्थितोपयानात्प्रा  
 गाथानांचनाचित ॥ ८ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ ॥ इतिसंप्राथितोराजातदगीरत्यतदच्च ॥ समसागरचिद्व्यायास्यभुवभुवभ्रति ॥ ९ ॥  
 सम शान्तमनामोर्नोर्वातरागाविमत्सर ॥ प्रासकार्यककरण सतिरोहितविस्मय ॥ १० ॥ पातालतलनथानासागराकारकरिणाम् ॥  
 पितानमहानागानांनुशुश्रुवतारणस्वमम् ॥ ११ ॥ तदाकिलस्वगनर्दावहृत्तिस्मनभूतल ॥ पितृणांभूतविल्लोभूत्तेनगगाजलाजलि ॥ १२ ॥  
 स्यात्प्रियदहनपाभगीरयपागमसाधयामाशुतियाह ॥ मधति ॥ भगीरयस्यैषप्रपाकनामधिपुरोहितोद्विप्रकृतय ॥ ६ ॥ राज्यजगत्त्वयाय सीमातवासोअरि राज्यदानेन  
 पुरस्कृत भर्ता ॥ ७ ॥ तत्तस्माद्वतास्तवाकनराजपम् ॥ ८ ॥ ० ॥ सीनीमितद्वितसस्यषाकु ॥ तिराहितस्तत्त्वज्ञाननवाधिशोविस्सयोमहृत्पिकैर्गुकेआभ्ययताशुद्धिर्पस्य ॥ १० ॥  
 अभ्याप्यपापभूम तननाकागाराकारार्त्तकर्तुरीत्यपापम् ॥ कपिलकापाधिनापातालतलेनथानांमस्मिभूतानोस्वपिनामहानागानुभूदानेनकलाजलिदानेनचतारणक्ष  
 मनयाहृत्तज्जमिनिताहृदयचननसानपरपरयाननयुग्मदस्य ॥ ११ ॥ तदानींभूतरेगगास्तिर्दत्तवर्षयजलाजलि मुनीनवन्द्यशास्त्र्याह ॥ तद्वति ॥ तेनभगीरयेनेषामयेया  
 पविस्तिनृपायमाजलाजलिभूतसजगद्विल्ल्यापत्यानिपत्यस्तपाविधोभूरित्यर्थ ॥ १२ ॥

नतस्तच्छुवणदिनात्प्रभृति ॥ १३ ॥ गंगावतरणकार्यार्थयत्तपआदिकार्यैर्नदर्थार्हैर्दत्तयायस्य ॥ १४ ॥ अयोजयत्अवतार्थसंयोजितवान् ॥ १५ ॥ जगत्तैश्शशिभिः  
 शिवस्यागसिनीरिरसिसगता सापक्षत्वादसमर्थत्वेपिसमासश्लोकात् ॥ जगत्तैर्ब्रह्मणोवानियोगादितिशेषः ॥ नभस्तलाद्वाभूमिनिपतति ॥ महात्मनांस्वर्गिणावद्वीपुण्यसत  
 तिरिवेत्युत्प्रेक्षा ॥ १६ ॥ भगीरथेमहीपतौसजातस्यशाश्वतस्ययशसआसमुद्रप्रचारार्थवीथिकादितिरूपकोत्प्रेक्षा ॥ १७ ॥ ॥ इतिश्रीवासिष्ठमन्तास्यार्थप्रकाशेनि ० पू० पद्स  
 मतिनमसर्ग ॥ ७६ ॥ ॥ ७७ ॥ चूडालाख्यानमुकार्थद्विभ्रंजनावतार्थते ॥ शिविष्वजस्यमाहात्म्यविवाहकीडनकमाः ॥ १ ॥ भगीरथेनपश्चाद्राज्यकालेधि  
 भगीरथेनचमहीमवतारयितुंदिवः॥गंगंगृहीतोनिचमस्ततःप्रभृतिभूभृता॥ १३ ॥ ततोराज्यंपरित्यज्यमंत्रिणांभूपतिःशमी॥ तपस्रैकाय  
 कार्येहोजगामविजनंवनम् ॥ १४ ॥ तत्रवर्षसहस्रैश्चसमारोध्यपुनःपुनः॥ ब्रह्माणशंकरंजहंभुविगंगामयोजयत् ॥ १५ ॥ ततःप्रभृत्यम  
 लतरंगभंगिनीजगत्पतेःशशिविभ्रदंगसंगिनी ॥ नभस्तलानिपततिगंगिनिमार्गगामहात्मनामिवबहुपुण्यसंततिः ॥ १६ ॥ स्फुरत्तरंगभं  
 गिनिस्वप्नेनपुंजहासिनीप्रसन्नपुण्यमंजरीयुतेवधर्मसंततिः ॥ भगीरथेमहीपतौयशःप्रचारवीथिकातदाहिसान्निमार्गगामहीतलेवभू  
 वह ॥ १७ ॥ ॥ इ० वा० वा० दे० मो० निर्वाणप्रकरणेपू० गंगावतरणं नामपद्मसतितमःसर्गः ॥ ७६ ॥ ॥ ७७ ॥ श्रीवसिष्ठउ  
 वाच ॥ ॥ एतामवष्टभ्यदशंभगीरथधियाधृताम् ॥ समःस्वस्थोयथाप्राप्तंकार्यमाहरशांतधीः ॥ १ ॥ इदंपूर्वंपरित्यज्यक्रोडीकृत्यमनःख  
 गम् ॥ शांतमात्मनितिष्ठुवांशिविष्वजइवाचलः ॥ २ ॥ ॥ श्रीरामउवाच ॥ ॥ कोसौशिविष्वजानामकथंवालब्धवान्पदम् ॥ एतन्मे  
 कथयब्रह्मन्भूयोवांधविदद्वये ॥ ३ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ ॥ द्वापरेभवतांपूर्वमिदानींचभविष्यतः ॥ तेनैवसन्निवेशेनदंपतीस्त्रिभयतां  
 गतौ ॥ ४ ॥ ॥ श्रीरामउवाच ॥ ॥ यत्पूर्वमासीद्गणवंसदिदानींतथैवहि ॥ भविष्यतिकमर्थवैवदंभंवदतांवर ॥ ५ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठउवा  
 च ॥ ॥ जगन्निर्माणनिपतेरस्याब्रह्मादिसंविदः ॥ इदंश्ववस्थितिर्नित्यमनिवार्यस्वभावजा ॥ ६ ॥ यदन्यद्दुशोभूत्वापुनर्भवतिभूरि  
 शः ॥ अभूवैवभवत्यन्यःपुनश्चनभवत्यलम् ॥ ७ ॥ अन्यस्याक्संनिवेशादहंसादृश्येनविवल्गति ॥ सदृशाविषमाश्वैवयथासरसिर्वाच  
 यः ॥ ८ ॥ ताएवान्याश्चदृश्यतेव्यवस्थासंसृतांतथा ॥ तस्माद्वाजेवभूयोपिवक्ष्यमाणकथेश्वरः ॥ ९ ॥  
 याधृताम् ॥ १ ॥ इदंविभवजानपरित्यज्य ॥ मनःस्वगकोर्डीकृत्यदृदिनरुद्धा ॥ २ ॥ ३ ॥ इंपतीजायापतीपूर्वकत्वेद्वापरेअभूताम् ॥ इदानीमटाविराचतुयुगेधिमद्वापरेतेनैवस  
 न्निवेशेनभविष्यत ॥ ४ ॥ भूतभविष्यतो सादृश्यकोहेतुरितिरामप्रश्नार्थ ॥ ५ ॥ जगन्निर्माणेनियतिरूपायाब्रह्मादीनासत्यसकल्पसंविदः अनिवार्यस्वभावएवतद्वेत्तुरित्यर्थः  
 ॥ ६ ॥ इदंशशियुक्तप्रपचयति ॥ यदिति ॥ यथाएकस्मिन्नाश्वतरौअन्यदन्यत्फलबहुशोभूत्वापुनपुनस्तादृशमेवभूरिशोभवति ॥ स्कथवदस्तुअभूत्वैवभवतिसचच्छिन्नपुन  
 स्तस्मिन्नभवति ॥ ७ ॥ ८ ॥ सदृशौशिविष्वजादिसंसारेपितथेत्यर्थः ॥ राजाअतीतशिविष्वजइववक्ष्यमाणकथायावपर्यत्वेनईश्वरोनायकः ॥ ९ ॥

॥ १० ॥ कः प्रभा कुं ० ० ० ॥ १५ ॥ यथा नामा भुवः प्रत्यागा भुवः कुलः ॥ १५ ॥ यथा नामा भुवः प्रत्यागा भुवः कुलः ॥ १५ ॥ यथा नामा भुवः प्रत्यागा भुवः कुलः ॥ १५ ॥  
 ॥ ११ ॥ सकलानां नाथी कृतवाणां रामादिकायां धाम ॥ विद्वानो लोकराख्यनिष्पात ॥ १४ ॥ शांतभ्यादीशुभ्रान् सौभाग्यलक्षणयुक्तभक्तिनयार्थानां परेषामविनयप्रियाशा  
 रं प्रतीकान्यानां वदितवाक्या ॥ १५ ॥ सर्वदेवजातां नित्यप्रापिमाननाभिः कृताभिमानलक्ष्यभ्य ॥ वृणवीष्यसनादि ॥ १६ ॥ उत्सन्नओजसात्वाङ्गुलीर्षण ॥ अनेन पिना  
 नद्वैलिकरवासीरसौ त्रयार्थो जेससपाट्मपद्मद्विगम्यते ॥ १७ ॥ साधाव्यपयुक्तयासपत्या ॥ तद्वद्विहासिदस्यूनाभावाद्यजानीधनवद्धतर्दमिषिणतजेतभ्यशाशुसुद्धा

शविष्यति महते जातद्वृतांतमिमं शृणु ॥ द्वापरे पूर्वमभवदनीते समने मनी ॥ १० ॥ चतुर्गुणचतुर्गुणसौमिन्धु रुणां कुले ॥ जगृहीपेन  
 सिद्धस्य विषयस्य दूरसंस्थिते ॥ ११ ॥ मालवानां पुरेश्रीमान्छिविष्वजइतीश्वर ॥ धैर्यादायदशायुक्तक्षमाशान्तमाच्यित ॥ १२ ॥  
 शूरशुभ्रसमाच्यारोर्मौनीगुणगणाकर ॥ आहृतांसर्वयज्ञानां जेतासर्वधनुष्मताम् ॥ १३ ॥ कनासकलकायां भर्ता पूर्ववपुर्भुव ॥  
 पेशलक्ष्मिधमधुरो विदग्धश्रीतिसागरभा १४ ॥ सुदूरशांतसुभ्रान् प्रतापी धर्मवत्सलभावदिता विनयार्थानां दाता सकलसपदाम् ॥ १५ ॥  
 भोक्तृसासलगासहितसुश्रोता सकलश्रुते ॥ वदासौमाननाशून्यश्रेणलक्षणवदस्यशन् ॥ १६ ॥ पितरित्स्वभावात्प्रत्येवाल्लुप्तमौजसा ॥  
 कल्याणोदशवपाणिस्वयंतिविययवंशी ॥ १७ ॥ नूनंसाधा जयसपत्न्याभूमदलमयोजयत् ॥ अतिष्ठदिगताशकपालयन्धर्मत प्रजा  
 ॥ १८ ॥ सर्वामान्मनिभिर्सार्वचरसाशुक्लचन्द्रि ॥ अयगच्छसुवर्षेषु वसते प्रोहसत्यलम् ॥ १९ ॥ पुष्यपुत्रममाणं पुष्करसुशिर  
 त्रिमपु ॥ मजरीजालदोलसुविदपांतपुरांतरे ॥ २० ॥ रजकर्पूरधवलवलेदलकपात्के ॥ आमांदविलसत्पुष्पगुल्फच्छकवितानके ॥ २१ ॥  
 गायसुगहने पूषेभिर्पुनेष्वलिनां मिय ॥ आवातिमधुरे वायोशशिशीकरशतले ॥ २२ ॥ कदलीकदलीकच्छतलपल्लवलासिनि ॥ कां  
 तापतिषभूषास्यवसच्चत समुत्सुकम् ॥ २३ ॥ क्षीयकुसुमसभारसौगधमधुरासवे ॥ मनोनान्यास्यदचेकसेवसतमिवोदितम् ॥ २४ ॥

वाराकम् ॥ १८ ॥ वर्षेयुगच्छसुवीरनेपासेपतीतियात् ॥ अथास्यथेन कांतामसिद्धसुक्लभूषेतिवधमेनसदथ ॥ १९ ॥ विदथशाखातल्लक्षणोभ्रंतपुरांतरेमकरीजालदोला  
 सुअष्टिनमिष्येयुगपापस्थितिव्यवहितेनाष्वय ॥ २० ॥ तरेवतपुरतत्सामपीवस्थननमर्षपति ॥ रकादिति ॥ २१ ॥ शशिनारगीकरैश्वरीतले ॥ २२ ॥ कदलीमसिद्धा कद  
 ल्यो ग्लन्भेरासपाकच्छयायेतलेपुष्यशुषुषलगासिनिलास्यशोभितेदरीतौल्यवायोवपादकवायाद्विशेषणम् ॥ वसन्तिपुत्रस्यापूर्वमेवगुणसौर्षर्पादिश्रवणाच्छालायामनुरक्तमि  
 तिगम्यते ॥ २३ ॥ कुशुमसभारणो गौणव्यलक्ष्णमं पुरैरासवे क्षीयमसद्वसवतनमिद्वद्विदरागच्छवितनन अथास्यैकांतातिरिक्तविषयादलवननधके ॥ २४ ॥

नदीरेसुकप्रकारमपचयति ॥ उद्यानेत्यादिना ॥ २५ ॥ २६ ॥ निवेक्ष्यामिपरिणेष्यामिममेवतस्याअपिस्वाभिलाषप्रयुक्तसतापःकदास्याद्येनशीघ्रयदनास्यादित्याशयेनाह ॥  
मृणालेति ॥ दृश्येद्व्य पुष्पिनलतागृहात्मनाददीभूतावह्व्यस्तदभिलाषिणी ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ वनानामुपवनानाचगुणानुवर्णनेआवलितसुकथासुचारमतेतिसममीनांस  
वय ॥ ३० ॥ ३१ ॥ कुमारी त्दिद्विपूजयामासवद्वुमेनेसाकल्पिकभूषणैरलचकेवा ॥ मन्येइत्यवितर्के॥वितर्कचचनंवासिष्ठस्यवाक्यालंकारार्थम् ॥ ३२ ॥ मंत्रिणापदलक्षणम् ॥

उद्यानवनदोलासुलीलाकमलिनीषुच ॥ कदाप्रणयिनीमुग्धाहेमाब्जमुकुलसनीम् ॥ २५ ॥ करिष्येकामिनीमंकेपर्यैकेकुंकुमांकिता  
म् ॥ कदाकमलवल्लीनांदोलास्खलिरिवालिनीम् ॥ २६ ॥ आलोलानांनिवेक्ष्यामिबालांभुजलतानुगाम् ॥ मृणालहारकुंदुदुदंभवह्वय  
भिलाषिणी ॥ २७ ॥ मल्लनेमदनातमाकदास्यादिदुसुंदरी ॥ इतिचिंतापरोभूत्वाकुसुमावचयोन्मुखः ॥ २८ ॥ विजहारवनातेपुकुसु  
मोपवनेषुच ॥ वनोपवनलेखासुलीलाकमलिनीषुच ॥ २९ ॥ वल्लीवलयगेहृषुविविधोद्यानभूमिषु ॥ वनोपवनविन्यासवर्णनावलि  
तासुच ॥ ३० ॥ शृंगाररसगभासुकथास्वरमतोन्मनाः ॥ त्दहिहारलसत्कायविलोलकवह्वरीः ॥ ३१ ॥ कुमारीःपूजयामाससुवर्ण  
कलशसनीः ॥ एतन्मन्येविदुर्भयामंत्रिणोदपनिश्रयम् ॥ ३२ ॥ इंगिताकारवेदित्वमेवमंत्रिपदंपरम् ॥ अथतस्यविवाहायमंत्रिव  
गोविचारयन् ॥ ३३ ॥ सुराष्ट्राधिपतेःकन्यांपयाचेयौवताल्विताम् ॥ नवयौवनसंपन्नांभार्याल्विविधिनोत्तमाम् ॥ ३४ ॥ उपयेमेसता  
मात्मसदृशींप्रतिमामिव ॥ चूडालेतिभुविरथानाभाद्यपतिसुंदरी ॥ ३५ ॥ सातंभर्तारिमासाद्यरेजेफुह्वेवपद्मिनी ॥ नीलनीरजनेत्रां  
तांचूडालांशशिविध्वजः ॥ ३६ ॥ स्नेहाद्विकासयामाससूर्योद्वेपोयथाज्जिनीम् ॥ अवर्धततयोःप्रीतिरन्यान्यार्पितचेतसोः ॥ ३७ ॥ हाव  
भावविलासाद्व्यैरर्गैर्नवलतेवसा ॥ सुमंश्र्यर्पितसवार्थःससुरवीसुस्थितप्रजाः ॥ ३८ ॥ राजहंसइवाब्जिन्यारेमेदचितयातया ॥ अंतः  
पुरेषुदोलासुलीलाकमलिनीषुच ॥ ३९ ॥ उद्यानेषुविहारेषुलतापुष्पगृहेषुच ॥ कदंबवनलेखासुचंदनागुरुवीथिषु ॥ ४० ॥ मंदारदामलो  
लासुकदलिकदलीषुच ॥ पुरांतेषुवनांतेषुदिगंतेषुसरस्सुच ॥ ४१ ॥

३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥  
नदीरेसुकप्रकारमपचयति ॥ उद्यानेत्यादिना ॥ २५ ॥ २६ ॥ निवेक्ष्यामिपरिणेष्यामिममेवतस्याअपिस्वाभिलाषप्रयुक्तसतापःकदास्याद्येनशीघ्रयदनास्यादित्याशयेनाह ॥  
मृणालेति ॥ दृश्येद्व्य पुष्पिनलतागृहात्मनाददीभूतावह्व्यस्तदभिलाषिणी ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ वनानामुपवनानाचगुणानुवर्णनेआवलितसुकथासुचारमतेतिसममीनांस  
वय ॥ ३० ॥ ३१ ॥ कुमारी त्दिद्विपूजयामासवद्वुमेनेसाकल्पिकभूषणैरलचकेवा ॥ मन्येइत्यवितर्के॥वितर्कचचनंवासिष्ठस्यवाक्यालंकारार्थम् ॥ ३२ ॥ मंत्रिणापदलक्षणम् ॥  
उद्यानवनदोलासुलीलाकमलिनीषुच ॥ कदाप्रणयिनीमुग्धाहेमाब्जमुकुलसनीम् ॥ २५ ॥ करिष्येकामिनीमंकेपर्यैकेकुंकुमांकिता  
म् ॥ कदाकमलवल्लीनांदोलास्खलिरिवालिनीम् ॥ २६ ॥ आलोलानांनिवेक्ष्यामिबालांभुजलतानुगाम् ॥ मृणालहारकुंदुदुदंभवह्वय  
भिलाषिणी ॥ २७ ॥ मल्लनेमदनातमाकदास्यादिदुसुंदरी ॥ इतिचिंतापरोभूत्वाकुसुमावचयोन्मुखः ॥ २८ ॥ विजहारवनातेपुकुसु  
मोपवनेषुच ॥ वनोपवनलेखासुलीलाकमलिनीषुच ॥ २९ ॥ वल्लीवलयगेहृषुविविधोद्यानभूमिषु ॥ वनोपवनविन्यासवर्णनावलि  
तासुच ॥ ३० ॥ शृंगाररसगभासुकथास्वरमतोन्मनाः ॥ त्दहिहारलसत्कायविलोलकवह्वरीः ॥ ३१ ॥ कुमारीःपूजयामाससुवर्ण  
कलशसनीः ॥ एतन्मन्येविदुर्भयामंत्रिणोदपनिश्रयम् ॥ ३२ ॥ इंगिताकारवेदित्वमेवमंत्रिपदंपरम् ॥ अथतस्यविवाहायमंत्रिव  
गोविचारयन् ॥ ३३ ॥ सुराष्ट्राधिपतेःकन्यांपयाचेयौवताल्विताम् ॥ नवयौवनसंपन्नांभार्याल्विविधिनोत्तमाम् ॥ ३४ ॥ उपयेमेसता  
मात्मसदृशींप्रतिमामिव ॥ चूडालेतिभुविरथानाभाद्यपतिसुंदरी ॥ ३५ ॥ सातंभर्तारिमासाद्यरेजेफुह्वेवपद्मिनी ॥ नीलनीरजनेत्रां  
तांचूडालांशशिविध्वजः ॥ ३६ ॥ स्नेहाद्विकासयामाससूर्योद्वेपोयथाज्जिनीम् ॥ अवर्धततयोःप्रीतिरन्यान्यार्पितचेतसोः ॥ ३७ ॥ हाव  
भावविलासाद्व्यैरर्गैर्नवलतेवसा ॥ सुमंश्र्यर्पितसवार्थःससुरवीसुस्थितप्रजाः ॥ ३८ ॥ राजहंसइवाब्जिन्यारेमेदचितयातया ॥ अंतः  
पुरेषुदोलासुलीलाकमलिनीषुच ॥ ३९ ॥ उद्यानेषुविहारेषुलतापुष्पगृहेषुच ॥ कदंबवनलेखासुचंदनागुरुवीथिषु ॥ ४० ॥ मंदारदामलो  
लासुकदलिकदलीषुच ॥ पुरांतेषुवनांतेषुदिगंतेषुसरस्सुच ॥ ४१ ॥

॥ १९ ॥ पुरंदरवर्तवर्षे कटेपुत्रोपुत्ररमणीयवर्षे दृष्टिपयोस्तथासि धयोर्नपसस्यसपत्कांतयोपुभूम्योरिष ॥ १९ ॥ मिथ अयोन्यस्मान्च्छिक्षणान्न्योन्यसाभ्यार्पित्वा  
 धकोविदीपान्कतरीआतरवसर्गुपासाभ्याश्चरुनरोगेभारुत्परजनाह्वयिष्यमिषसपन्मिल्याह ॥ स्वकृपमिति ॥ ११ ॥ अन्योन्यद्वयस्थत्वाद्देहद्वयसंक्रान्तकेनैकमेवस्वक  
 पम् ॥ चिप्यारिषिन्दीवरव्यमपितसत्स्थिभ्यस्तुनालानामुत्तारापुसअभ्यस्य ॥ १५ ॥ यथाभासोबहुद्वारावर्षेद्वयस्यचर्ममिश्रास्यनियतकालाद्देहविषयायुक्तातिरहम् ॥ सा  
 धृवाता ॥ असीशिलिष्वज ॥ १६ ॥ अभावास्यापान्च्यतिशेष ॥ इहकाविषमिथोद्धयसस्योत्तरीरेक्यमुपागती ॥ १७ ॥ मिथितसीरोरकवर्षेकरसी ॥ १८ ॥ गमल  
 जगलंपुजनातेपुर्जंपुजथीरजातिपु ॥ वभुवाह्लादकसर्वतपोरन्योन्यचेष्टितम् ॥ १२ ॥ सहययोर्धुरवरेपुंभूम्योरिवकांतयो ॥ नित्यमे  
 वावियुक्त्वावियत्वाञ्चेष्टितस्यव ॥ १३ ॥ मिथ कलाकलापस्यकोविदीतीवभूवतु ॥ स्वरूपमेकमेवतीदधतुभिजतांगती ॥ १४ ॥ अ  
 न्योन्यद्वयस्थत्वाटिवसंक्रान्तमक्षतम् ॥ भवर्शाखायवेदभ्याञ्चिन्नापिमुत्वावभा ॥ १५ ॥ बाल कालाटिवागुत्तसासीत्सवार्थप  
 ढिता ॥ नृत्यवापाठयावच्चबूहालावदनादसौ ॥ १६ ॥ अशिक्षतयभुवायकलानामतिकोविट ॥ अभावास्यामिर्वेदकांवन्योन्यवि  
 लमत्कलौ ॥ १७ ॥ मिथोद्धयसस्योतीहावप्येक्यमुपागती ॥ तीसस्थितावेकरसावन्योन्यदयितावुभौ ॥ १८ ॥ पुष्यामांदाविवाभि  
 न्योभूतलस्योशिवाविव ॥ वेदभ्यस्तुदरमतीसर्वशास्त्रार्थपढितौ ॥ १९ ॥ कायार्थभुवंप्राप्तौकमलाकमलाधवौ ॥ स्नेहाव्यसन्नमधु  
 रीसमविज्ञातवादिनौ ॥ ५० ॥ अनुदत्तिपरावाकालोकदत्तातद्विदौ ॥ कलाकलापसंपन्नौलसद्भसरसायनौ ॥ शीतलस्त्रिध्वमुग्धा  
 गोशशांकीहाविवोदितौ ॥ ५१ ॥ रंजलसच्चरतिभोगविलासकांतमंत पुरेपुमिथुनंतदनुत्तमश्चि ॥ वक्षांढवदकुहरेष्विवराजहस्युग्म  
 विकसिमदमन्मथमदधारि ॥ ५२ ॥ ॥ इ० वा० वा० मा० नि० पू० षुहालापास्मानशिविध्वजविलासकथनंनामसससमतितम  
 सर्गं ॥ ७७ ॥ ॥ ५४ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ ॥ एवमद्वुनिवपाणिमिथुनिभंरस्यहम् ॥ रमेयौवनलीलाभिरमदाभिर्दिनेदिने  
 ॥ १ ॥ अथयातेपुत्रदुपुवर्षंघ्रावतिशालिपु ॥ शनैगलिततारुण्यभिन्नकुंसादिवांसि ॥ २ ॥  
 स्याभूपावधरीर्णोशिवोर्गीररकराविष ॥ १ ॥ सहपत्येकभापुष्टसरेदपरलोकराक्षस्यसमनुत्पकालुन्यधिपयध्विज्ञातवन्क्रील्ययस्त्री ॥ ५० ॥ परस्परगुहद्विजा  
 मिज्ञादीनाञ्चानुवति मिथोद्वितिनयाथाञ्चारलसरी ॥ लोकदत्तातस्यतस्यशास्त्रकगम्यधमरहस्यस्यध्विर्दा ॥ लसन्निगारादिनवरसलक्षणभिरसायनानिपयोस्त्री ॥ ५१ ॥  
 प्रसादस्यप्रसादात्प्रयस्यसत्सल्लोकस्यपुनरेगुर्भारसरस्तुराकहसपोपुत्रमिथुनमिष ॥ ५२ ॥ ॥ इतिश्रीवासिष्ठम० शास्त्र्यं० नि० पू० समसप्तमसर्गं ॥ ७७ ॥ ॥ ५२ ॥  
 तयो० कर्णेर्वाभ्यसञ्च्यत्वाभ्यासमिषरगाभूहालापाविषकेमज्ञानलान्नाभ्यवप्यते ॥ १ ॥ निर्भरस्यहृदद्वये ॥ मिथुनतारवपुसहद्वय ॥ १ ॥ अपरनैस्ताठव्येगलतिस्त्रितपुत्र  
 इतिनिर्णयअप्याससन्नराक्षसिचारयाभासतिद्वारावेपकारोश्चक्षुषं ॥ १ ॥



निर्णयहेतुप्रथमतस्त्वनविचारप्रपचयति ॥ मरगोस्यादिना ॥ तरगनिकराकारेण भगुरेण देहेन व्यवहरणशीलं देहिनि ॥ मरणदेहविद्योगः ॥ ३ ॥ कुतोऽुर्निवहरणं तच्चाह ॥ हिमाशर  
 निरिति ॥ ४ ॥ तृष्णाभोगतस्साधनतृष्णाप्राद्विषकदुर्नवीलतं वदीर्घतागताव यतं इति यावत् ॥ ५ ॥ जीव्यते अस्मिन्निति जीवने देहादि ॥ ६ ॥ दुःखान्या  
 ध्यात्मिकादीनितृष्णाचचेतःपतति निपत्यनुदनीति यावत् ॥ ७ ॥ अप्रियासपत्निका मयते यस्य स्य काताप्रियतमेव ॥ ८ ॥ अरतिरिष्टविषयालाभनिमित्तदौर्मनस्यम् ॥ वैरस्य र  
 मशोषः ॥ इहास्मिन्ससारे ॥ ९ ॥ दशासु जन्ममरणादिदुर्दशासु ॥ तद्युग्ममिथुनं इति विचार्यतत्र अथ्यात्मशास्त्रमेव समारव्याविभेदजनिर्णयिते देवविचारयामासेत्यन्य  
 तरंगनिकरकारभंगुरव्यवहारिणि ॥ पातःपक्षफलस्येव मरणं दुर्निवारणम् ॥ ३ ॥ हिमाशनिरिवांभोजेरानिपतनोन्मुखा ॥ अप्युर्णा  
 लस्यविरतं जलं करतलादिव ॥ ४ ॥ प्रादृषीवलतातुं वीहर्षाकादीर्घतांगता ॥ शैलनधारयइव संप्रयात्येव यौवनम् ॥ ५ ॥ इंद्रजालमि  
 वासत्यंजीवनं जीर्णसंस्थिति ॥ सुखानि प्रपलायंते शराइव धनुश्च्युताः ॥ ६ ॥ पतंति चे तो दुःखानि तृष्णागुधइवामिषम् ॥ बुद्धदः प्रादृषा  
 वाभ्युशरंक्षणभंगुरम् ॥ ७ ॥ रंभागभंडवासारोव्यवहारो विचारणः ॥ सत्त्वरंयुवतायातिकंते वाप्रियकामिनः ॥ ८ ॥ बलादरतिराया  
 तावैरस्यमिव पादपम् ॥ तदिहस्यान्दुभाकारं स्थिरं किमतिशोभनम् ॥ ९ ॥ यदासाद्यपुनश्चेतोदशासु न विदूयते ॥ इति निर्णयिच्युभं  
 तस्संसारव्याधिभेषजम् ॥ १० ॥ चिरं विचारयामास शास्त्रमथ्यात्मसंमतम् ॥ आत्मज्ञानं कमत्रेण संस्तुत्याख्याविषुचिका ॥ ११ ॥ सं  
 शास्यतीति निश्चित्य तावास्तां तत्परायणां ॥ तच्चित्तौ तद्गतप्राणौ तन्निष्ठौ तद्दिदाश्रयौ ॥ १२ ॥ तदा तदचंचनपरौ तदीहौ तौ विरेजतुः ॥ तत्रै  
 वातिपनाभ्यासौ बोधयंतौ परस्परम् ॥ १३ ॥ तस्तीतौ तत्समारंभावान्योन्यंतौ बभूवतुः ॥ अथसाविरतरं मरणमणीयपदक्रमान् ॥ १४ ॥  
 श्रुत्वा ध्यात्मविदां वक्त्राच्छास्त्रार्थी स्तारणक्षमान् ॥ इत्थं विचारयामास स्वमात्मानमहर्निशम् ॥ १५ ॥ अव्यापृताव्यापृतावाधियाध  
 वलयेद्दया ॥ प्रक्षेतावस्वमात्मानं किमहं स्यामिति स्वयम् ॥ १६ ॥ कस्यायमगतो मोहः कथमभ्युत्थितः क्वा ॥ देहस्तावज्जडो मूढो ना  
 हमित्येव निश्चयः ॥ १७ ॥ आबालमेतत्संसिद्धं मत्तौ चैवानुभूयते ॥ कर्मद्रियगणश्चास्मादभिन्नावयवात्मकः ॥ १८ ॥

१० ॥ ११ ॥ तदिहाअध्यात्मशास्त्रविदएवाश्रयः शरणययोस्तौ ॥ १२ ॥ १३ ॥ तस्मिन् अध्यात्मशास्त्रपुत्रसम्यक्चित्तनतच्छ्रवणमन्योन्यतस्वबोधनमित्यादि. समारभोग  
 योस्तौ ॥ साच्छाळा ॥ १४ ॥ इत्थं वक्ष्यमाणप्रकारेण ॥ १५ ॥ अव्यापृतास्य कशारीरव्यापारा ॥ प्रक्षेपिविष्यपरयेयम् ॥ अस्मिन्कार्यकारणसद्यते अहंचेतनधातुः किस्या  
 म् ॥ १६ ॥ अयसंसारलक्षणो मोहो भ्रम कस्यागतः यस्य हि ध्यातिरागतासतन्निवारणस्य स्थ. स्यात्सएवकइत्यर्थः ॥ कंयवेति निमित्तज्ञासाकेतितन्मूलजिज्ञासा ॥ मूलैहिपरि  
 ज्ञाते तदुच्छेदेनोच्छेत्तुसशक्यम् ॥ १७ ॥ मत्तौ स्थूलोहगौरेहमित्यादिवुद्धितौ सत्यामेवानुभूयते न स्वतइति तस्य जडत्वमित्यर्थः ॥ अस्मादेहादभिन्नहस्तपादाद्यवयवात्मकः ॥ १८ ॥  
 १ एवव्याख्यानेपुत्रद्वानुपपत्तिः ॥ अप्रियासपत्नीसपहणकामयतइतिव्याख्यानेतुनकाप्यनुपपत्तिः २ कथं कर्मैमित्यैरित्यपिपादः

बुद्धीद्रियमयोपिपुत्ररातीरास्यप्राप्तकएव ॥ यद्यप्यजयश्चेति सुप्रैन्द्रियप्राणारूप सुश्वार्त्तगरेहावपथाएवमनस्पृष्टरेहावपथादनिवारपुष्पेनसिद्धीतिरतथापिरेपरिहावपय  
 स्तैर्निवापिनतपामरमनुप्रथारूपयवहेइत्यकत्वाद्यतदवपयवज्जालमयेत्याशय ॥ १९ ॥ मनआरेरपिजहरेहावियेकत्वात्तस्ययोगायाप्यद्रव्यनयाप्यत्याहिरज्जहरेहसिद्धमि  
 त्याह ॥ येयन्तत्यादिता ॥ २० ॥ अहासताआत्मत्वमार्थिरेतितिभय ॥ क्षेपणरज्जुपथि ॥ २१ ॥ स्वतंत्रमपहृयानरालिकनिक्षेरोन ॥ साबुद्धिर्भासनेपथि ॥ २२ ॥ आ  
 येनपथावच्छिन्नश्चिराभावेमजन्मनेअभ्यसने ॥ तथाभ्यक्षेरेइवतस्याभ्यस्तत्यावेवजहल्यमित्यर्थ ॥ अतात्प्रायाणापाधि ॥ २३ ॥ अंतन्येनस्वातप्यनिर्बिंबितन्यनप  
 रिपूर्णांजावति ॥ अस्यासुखसाक्षिभावेनविषयप्रकाराननेनकलकिनादूर्ध्वतप्रायेण ॥ २४ ॥ कीर्णनिश्चरतनेन ॥ २५ ॥ चेत्योष्ठित्वकलकिनेतिप्रोपयन्तिमाह ॥ अस्त्येति॥  
 अवयवावयविनोनभेदोजहएवच ॥ बुद्धीद्रियगोप्यवजहएवेतिहृश्यते ॥ १९ ॥ प्रयतेमनसायस्मापद्येवमुवितोपुक ॥ मनश्चै  
 वजहमन्येसकत्यात्मकशक्तिर्यात् ॥ २० ॥ क्षेपणीरवपायाण प्रेयतेबुद्धितिश्चये ॥ बुद्धिर्निश्चयरुपैवजहामतेवनिश्चय ॥ २१ ॥ स्वाते  
 नवसरिन्नुनसाहएरेणवास्वते ॥ अहंकारोपितिसारोजहएवशवात्मक ॥ २२ ॥ जीवेनजन्यतेयक्षोषालेनेवश्रमात्मक ॥ जीवश्च  
 श्वतनाकाशावातात्माहृदयेस्थित ॥ २३ ॥ सुकुमारैतरन्येनकेनापिपरिजीवति ॥ अहोनुज्ञातभेतेनचेत्योष्ठेखकलकिना ॥ २४ ॥ जी  
 वोर्जावतिर्जीर्णोनिश्चरूपेणालमरूपिणा ॥ चेत्यश्रमवताजीवश्चद्रूपेणैवजीवति ॥ २५ ॥ आमोदपवनेनेवखातेनेवसरिद्रय ॥ असत्य  
 अहवत्यांशचयनाच्चद्रुजहम ॥ २६ ॥ महाजलगतोत्यभिरिवरूपस्वमुञ्जति ॥ सदासहायदाभातिचित्समाधौसतिस्वत ॥ २७ ॥ आस्व  
 रूपमलमुरज्ज्वतदवभावतिक्षणात् ॥ एवाचिरूपमप्येतच्चेत्योन्मुखतयास्वयम् ॥ २८ ॥ जहशून्यमसत्कस्यचैतन्येनप्रयोष्यते ॥ इतिस  
 चित्स्यबुद्धालाकनेपाश्चित्यचतनी ॥ २९ ॥ इतिसचितयामासश्चिरायेत्यव्ययुद्धत ॥ अहोनुश्चिरकालेनज्ञातहंयमनामयम् ॥ ३० ॥  
 ययनासादास्यसमाभ्यासाच्चिरुश्चरसमाभयपितज्जामिषसपन्नमित्यर्थ ॥ २१ ॥ महाजलतमजलसापुद्गदागतवतोभिरिवस्यभास्वरूपमुञ्जतिमुच्यते ॥ अतएवसत्तारो  
 चिहृलक्षयमिषसलभ्यापटसम्भृदसन्निधिसत्तापटपटापाश्चिाकारसमरसाभुष्यते ॥ घटापाकारस्यवृशरीत्ययेपटानास्तिपटानास्तीति सताकारमप्युञ्जतीअभाषतप  
 व्यापघटनतिमाह ॥ चित्समाधीचेसैकाप्यसद्रूपमसद्रूपबायेवभासनेोपनीतं स्वतआभातिरेवक्षणाहलपूर्वस्वरूपमसद्रूपगतक्षणास्वयभाषतीतिपेणाभ्यय ॥ २७ ॥ एव  
 पुकरीत्यापरभाषतश्चिरुपमपिअविषयाहरेणारूप्यासघरंरयाकाहयूप्यमसत्कस्यसपन्नकागुरुबुद्धावनाहत्तसभावेनैवमन्येनेवतत्तवाकारवतिव्याप्तामूलाविषयावरणभाग  
 हारायबोधनइतिरेव्याभ्यय ॥ २८ ॥ नार्हिसूलाविषयाहरेणभगोनेपाह्रमालिचिकेनोपायेनदरपसमविहायमबोधयतीत्यादितिचिदतिवर्तत्याह ॥ इतीति ॥ २९ ॥ इत्यवगठयं  
 मानप्रकारेणप्युप्यत आत्मतत्त्वमित्यर्थ ॥ ३० ॥

कश्चिदपि पुरुषो नहीयते परमपुरुषाथैव च्युतो न भवतीत्यर्थः ॥ अथवा कश्चिदपि कास्योर्थो नहीयते न हानि प्राप्यते ॥ तदा सैव सर्वकामावाप्तेरित्यर्थः ॥ अथवा किंचिद्वस्तु दुः-  
 खसाधनमिति बुद्धानहीयते नत्यज्यते ॥ सर्वस्याप्यानंदैकरसत्वसपत्तेरित्यर्थः ॥ हानास भवोक्तिरुपादानस्याप्युपलक्षणम् ॥ चिद्विलासस्य अतापरिच्छेदहेतवः ॥ ३१ ॥ द्वि-  
 तीयस्य नैमिरिकट्टिपरिकल्पितस्योदोःपदे स्थाने स्थितायाति कल्पिता इति यावत् ॥ ३२ ॥ शुद्धसर्वदेवमेव आकारस्वरूपं यस्याः ॥ शिवभूमानंदरूपत्वात्परमगलनादशस्व-  
 भावात्कदाप्यपच्युतमित्यच्युतम् ॥ ३३ ॥ सकृन्मूलाविधावरणभोगेन विभातानपुनःकेनाप्याविद्यत इति सकृद्विभाता अतएव नित्योद्भववती परिगीयते वेदांताद्यध्यात्मशास्त्रे-  
 पुलक्षणाया ॥ ३४ ॥ चेत्यादि त्रिपुटीजालमस्यासकाराशान्दिनवस्तुन यतएवाधिपुटीतयासाक्षिभूतयाचेत्यनेन तुमानासिद्धासैषासाक्षिचिद्विपुटीप्रवृत्तेः प्रागेव स्वतः सिद्ध-  
 वादाया ॥ ३५ ॥ विजृम्भते विवर्तते ॥ ३६ ॥ मनोबुद्ध्यादिविवर्त्तैश्चिदात्मनि मातरि प्रभासुभावापन्ने सति तत्रतरगादिकलनाप्रायाजगद्वृत्तभूतभौतिकपदार्थानां सत्ता अस्ति  
 यद्वैविज्ञेयतां क्वाना कश्चिद्विद्यते पुनः ॥ एते हि चिद्विलासांता मनोबुद्धींद्रियादयः ॥ ३१ ॥ असंतः सर्वेषु वा हो द्वितीयेषु पदस्थिताः ॥ महा-  
 चिदकैवास्ति महासत्तैतियोच्यते ॥ ३२ ॥ निष्कलं कासमाशुद्धानिरहंकाररूपिणी ॥ शुद्धसंवेदनाकाराशिवं सन्मात्रमच्युतम् ॥ ३३ ॥  
 सकृद्विभाता विमलानित्योद्भववती सदा ॥ सा ब्रह्मपरमात्मा दिनामभिः परिगीयते ॥ ३४ ॥ चेत्येतेन चित्तादिना स्याभिन्नमानतः ॥  
 तथैपाचेत्यते चिच्छ्रीः सैषाद्याचिदिति स्मृता ॥ ३५ ॥ अचेत्यं यदिदं चित्तं तस्यारूपमक्षतम् ॥ मनोबुद्धींद्रियाद्यर्थरूपैः सैव विजृम्भते  
 ॥ ३६ ॥ तरंगकणकडोलकलनेयं चिदात्मनि ॥ जगद्वृत्तपदार्थानां सत्ता स्फुरति मातरि ॥ ३७ ॥ यदिदं तत्परं रूपं तस्याः खलु महच्चित्तैः ॥ शु-  
 द्धचिन्मणिवत्साहिसंयं ससमोदिता ॥ ३८ ॥ अनन्यथैव याशस्य जगज्जुंभिकया स्थिता ॥ सत्तामायातिरेकेणान्यान्यासंभवती हि हि  
 ॥ ३९ ॥ विचित्रतेव भांडानां ननु हेमतया चथा ॥ सा तथा देतितद्रूपमात्मानं च तति स्वयम् ॥ ४० ॥ स्वचित्तेन द्रवत्वेन तरंगादित्यमंबुषु ॥  
 महाचित्तौ जगच्चित्तौ देतीवानुदेत्यपि ॥ ४१ ॥

तारस्फुरति ॥ ३७ ॥ यदिदं जगत्सात्परं प्रसिद्धतस्य आधिष्ठानभूतायामहाचित्तैरेव पररूपं ह-  
 पातरम् ॥ खलु शब्दोद्भवब्रह्मणोरूपमूर्तैवैवामूर्तैवेत्यादि श्रौतप्रसिद्धियोतनार्थः ॥ यतसा हि चित्स्फुटिकमणिवज्जगत्त्वति विवमसंगैवधत्ते सेयजगत्सत्ता च व्यावहारिकेषु प्रा-  
 तिभासिकेषु च समसाख्यसाधिष्ठानानुसारिणी उदिता ॥ ३८ ॥ अतएव जगत्सत्तायान्यत्वनिरूपणायोगान्मायाभावत्वमित्याह ॥ अनन्यथैवेति ॥ ३९ ॥ अ-  
 तएव नामरूपविशेषप्रत्येजगत्सत्तामायाशब्दब्रह्मसत्तात्मनैव परिशिष्यते ॥ मायाबाधेन आनंदैकरससन्मानरूपमात्मानस्य यमनुभवतीत्याह ॥ विचित्रतेवेति ॥ भांडानाम-  
 लकारजातानां विचित्रता यथाप्रविलये हेमतया हेमसत्तात्मनैवादेतितथेत्यर्थः ॥ ४० ॥ सत्तायादश्रितन्यायेनैव जगद्वैचित्र्यस्फुरणरूपचिद्वेदानामपि विषयाकारभेदेमिथ्यात्व-  
 पर्यालोचने अपरिच्छिन्नपरब्रह्मचिन्मात्रतापर्यवस्थतीत्याशयेनाह ॥ स्वचित्तेनेति द्वाभ्याम् ॥ यथास्वभेदजालादौ द्रवत्वेन परिणतेन स्वचित्तेन सिद्धेषु समुद्राद्यबुधुतरगादि अनु-  
 धरप्युदेतीव तथा महाचित्तौ ब्रह्मण्यपिसमष्टिचित्ताज्जगदनुधरप्युदेतीत्यर्थः ॥ अनुदेतीति न जस्तिद्धंतेन सहेतियोगविभागात्समासश्रद्धांसेवा ॥ ४१ ॥

अन्तेर्वाक्यतस्तथा ॥ तदिति ॥ सतपथस्योपि ह्यप्राप्तौ विना कश्चित्कथञ्चिदप्युक्तं पुरुषव्याप्तं तद्विद्वान्पुत्राणां पितृणां चिद्विद्वत्सि पृथक् ॥  
 व्यासपुत्राणां जगद्गतिविशेषैरेव पुत्रो न परमाधत्त पुणश्चात्मनो मत्तो व्यतिरिक्तमणुषां भवत्यतीत्यङ्गु आणस्याप्यपि शिरोवाहनं भावश्चिन्मा प्रमेधात्तद्विस्तीर्णमित्यथा ॥ २२ ॥  
 मरुदेहविद्योयोगानां च सद्गतिभेदः ॥ सर्वसद्गतिस्वर्गमरुकी ॥ २३ ॥ तत्रमस्तु तत्रिचारस्याप्यधीषिर्भाति रशयति ॥ अच्छेद्यद्वि ॥ २४ ॥ आसे सतस्यो रद्विषलोग ॥ अ  
 सत्पराधाभासोपसिद् ॥ २५ ॥ चिरकालिकपरच्छेदरहितम् ॥ अन्तरे शरत्सुकुनपरिच्छेदरहितम् ॥ ब्रह्मास्ति सत्पदं यथा निष्कर्म फलौ पापकारात्सत्त्वापनभ्यापारा अफ  
 लारिकानिच्छकृत्साधनादथाच्छेदश्चरमाकाराभेद्यन्यथा ॥ २६ ॥ पुस्तककालादिपुरुषजातितत्कर्ममयीतन्निर्माता ॥ अथवापुस्तकप्रतिमाया कश्चित्पुरुषजाति ॥ कर्म  
 तदात्मैव यथाया तोरुपवान्जलधौद्रवात् ॥ एवं चिन्मात्रभवेवाहमनहभावमाततम् ॥ २७ ॥ नतस्य जन्ममरणेन तस्य सद्सद्गती ॥ नन्त  
 श सप्तवत्यस्वचिन्मात्रमसक्तचित् ॥ २८ ॥ अच्छेद्योपमदाह्योयं चिदादित्योति निर्मल ॥ आहोनुचिरकालेन शांतास्मिपरिनिर्द  
 ता ॥ २९ ॥ निर्वाग्निभ्रमनिमुक्तमासे निर्मदराश्रित्वात् ॥ असदाभासमत्यच्छमनंतमजसच्युतम् ॥ ३० ॥ आत्माकाशमनावाधमम  
 लपरमचिरम् ॥ अन्तंमिदमाकारं फलौ पाश्र्वाफलादिका ॥ ३१ ॥ सुरासुरशुतविश्वमेतन्मयमकृत्रिमम् ॥ पुस्तकमंभयीसेनासर्व  
 न्याञ्चकयथा ॥ ३२ ॥ द्रष्टव्यमयीसत्ताश्चिन्मात्रैक्यमयीतथा ॥ इदमेकमिदद्वित्वमहनाहमितीति च ॥ ३३ ॥ कद्रुवभ्रमसमोहकयक  
 स्यकृतं कथा ॥ स्वमनतमनायासमुपशांतास्मिसस्थिता ॥ ३४ ॥ निर्वाणपरिनिर्वाणगतमासे गतमासे गतजवरम् ॥ अचतनचतनंवाप्यायमा  
 भातिचेतति ॥ ३५ ॥ आसमानात्मतद्रूपं सर्वमहाशितिसस्थितम् ॥ नेदनाहंनचान्यच्चनभावामावावसंभव ॥ शांतसर्वनिरालयकेवलंस  
 स्थितपरम् ॥ ३६ ॥ इत्थं विचारणपरपरमप्रयोधाद्बुद्ध्यायथास्थितमिदं परमात्मतत्त्व ॥ सशांतरागमयमोहतमोविलासाशांतायभूवश  
 रदवरलेविकेव ॥ ३७ ॥ ॥ इ० वा० वा० दं० मोक्षापाये पुनिर्वाणप्रकरणेपु० बुद्धालाप्रयोधोनाम अप्सप्ततितम सर्ग ॥ ३८ ॥ ॥ ३९ ॥  
 श्रीवसिष्ठउवाच ॥ ॥ दिनानुदिनमित्येवास्वात्मारामतयातया ॥ नित्यमतमूर्खतयापभूवप्रकृतिस्थिता ॥ १ ॥

तद्वरुषधलनाहं मन्मयीसत्त्वात्तद्विनिर्गतमस्तना ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ किं ह्यस्य नृपयपकारभोक्तुनिमित्ताधिकरणसमावनाप्रतिपेयार्थम् ॥ स्वपारमार्थिकरूपमाप्येतिशेष  
 ॥ ३९ ॥ निशाणेनोसुसुप्तेपरितीर्णानिर्दंतागतभाज्यजगतकठशानीकारव्यामस्यरूपमेधाध्यासे ॥ यद्वेचनचेतनमवाशाभाद्रि योयतद्रोकाचेतनतितुभ्यमासासमानात्मा  
 निच्ययद्वैततद्रूपस्वविधाकाराभेदेतिपरेणान्यथा ॥ ४० ॥ किं ह्येतादृशान्यसादिजगतसमावस्यैकैकब्रह्मत्वेत्याह ॥ नेदमिति ॥ ४१ ॥ उक्तमेवसंक्षिप्योपसद्वरति ॥ इत्यस्मिनि ॥  
 परमप्रधायास्यतिक्रमोहनिशायाभासंशानारागारयतमोविलासाअवस्थाभयस्तमायस्या ॥ ४२ ॥ ॥ इति श्रीवासिष्ठस्य ० सात्ययंजकारेनिर्वाणप्रकरणेपु० आटसप्तति  
 तमः सर्ग ॥ ३८ ॥ ॥ ३९ ॥ ॥ अपूर्वमयीसत्तास्यपुष्टयाधरणीजगता बुद्धालयास्यशोभायाद्बुद्धौधोपायवर्णयति ॥ १ ॥ पृथक् विचारणोत्पन्नस्य नत्त्वज्ञानस्याप्यासांतिनकर्मणा  
 करोत्तराप्रसिक्तापनिष्ठायाह ॥ दिनानुदिनचित्तिकेव ॥ नित्यमतीक्ष्णप्रकृति स्वागादिककृतस्मिन्स्थितापनिष्ठिता ॥ १ ॥

तस्यास्तन्प्रतिष्ठाक्षणाभ्याह ॥ नीरगोत्यादिना ॥ २ ॥ परिपूर्णादहदांतरान्मनसोप्यंतरप्रत्यगात्मायस्या ॥ ३ ॥ सुचिरं प्राक्संसारश्रान्तातदानिरतिशयानंदपनेज्ञानलब्ध  
 पदांतरेपरमपदेविश्रान्ता ॥ ४ ॥ ५ ॥ कथमस्यकालिकेनवाधेनानादेर्महत्तमस्यचभमस्यनित्तिसत्राह ॥ यथेति ॥ कथिदनिर्वचनीयस्वरूपःस्वदेविभमःअविदपिअकस्मादेवा  
 गतस्तथातत्त्वज्ञानवतिसर्वानि शेषमकस्मादेवविलीयतइत्यर्थ ॥ दीर्घपाठेयथाविलीयनेतथातत्त्वज्ञानवर्तावभूवेतिकथंचिद्व्याख्येयम् ॥ ६ ॥ नट्टमकलह्वेतयन्नयाविभेपे  
 ॥ ७ ॥ यथाजरद्वीहद्वर्गादुरारोहनमसंतुणादकसमालोकनुल्यातपचद्विकोपभोगरौलापदेवाव्याप्यअनाकुलासिस्थिताभवतितद्वत्सापिसमालोकजापदादिसर्वावस्थास्वक  
 रूपप्रकाशप्रत्यगात्मानजापदायसवधात्मनास्वभावेनप्राप्यतस्मिन्नेवात्मन्यमाकुलासिस्थितेत्यर्थ ॥ ८ ॥ आत्मनस्तत्त्वदर्शनप्रयुक्तोदेवेनपूर्णानंदस्वरूपाविर्भावेण ॥ ९ ॥ स्म  
 नीरगानिरुपासंगानिर्देहानिःसमीहितानजहातिनचादत्तेप्रकृताचारचारिणी ॥ २ ॥ परितोर्णभवांभाधिःशांतसंदहजालिका ॥ परमा  
 त्ममहालाभपरिपूर्णांतरात्मना ॥ ३ ॥ विश्रान्तानुचिरश्रान्ताघनलब्धपदांतर ॥ सर्वापमार्तानतयाजगामाव्यपदंश्रताम् ॥ ४ ॥ इति साभा  
 मिर्नान्तस्यचूडालावरवाणिनी ॥ स्वत्येनैवहिकालनययौवदितवद्यताम् ॥ ५ ॥ यथायमगातःकश्चिज्जागतःस्पंदविभ्रमः ॥ तथाविलीयते  
 सर्वतत्त्वज्ञानवतिस्वयम् ॥ ६ ॥ अहंप्रसकलशांतेपदेविश्रान्तिमेत्यसा ॥ रराजशरदन्द्यभ्रमालेवगतसंभ्रम ॥ ७ ॥ अनाकुलासमालोका  
 मसंबंधात्मनात्मनि ॥ जरद्वीवशैलाग्रसतणंप्राप्यसंस्थिता ॥ ८ ॥ स्वविवेकघनाभ्यासवशादात्मोदयनसा ॥ शुशुभेशांभनापुष्यलतवा  
 भिनवोद्गता ॥ ९ ॥ अथतामनवद्यार्गीकदाचित्सशिव्वजः ॥ अपूर्वशांभामालाक्यस्मयमानउवाचह ॥ १० ॥ भूचायौवनयुक्त्वमं  
 हितवपुनःपुनः ॥ अधिकंराजसेतविजगद्राजवतीयथा ॥ ११ ॥ प्रपानामृतसारवल्लभ्यालभ्यपदेवच ॥ आनंदापूरपूर्णवराजसंनितरां  
 प्रिये ॥ १२ ॥ उपशांतंचकांतंचदधानानुंदरं वपुः ॥ अभिभूयंदुमायासिश्रियं कामपिकामिति ॥ १३ ॥ अभागकृपणंशांतमूर्जितंसम  
 तांगतम् ॥ गंभीरंचप्रशांतंचचेतःपश्चामितप्रिया ॥ १४ ॥ तृणीकृत्यत्रिभुवनंपानाखिलजगद्रसम् ॥ अनंतोद्दामरंसौम्यं मनःपश्चामितेप्रि  
 ये ॥ १५ ॥ नकेनचिन्महाभागोविभवानंदवल्लुना ॥ चेतस्सवतुलामंतिमरुत्पाराधियुंदरम् ॥ १६ ॥ तैरवबालकदर्तामृणालांकुरकामलैः ॥  
 अंगैःस्थितिमनुप्रातैर्वाक्षिद्यतेवलक्ष्यसे ॥ १७ ॥ तथातेनैवतनवसन्निवेशेनसंस्थिता ॥ अन्यतामुपयातासिलतेवक्रतुपयय ॥ १८ ॥  
 यमानोविस्मयस्मेरास्य ॥ १० ॥ जगत्जगती ॥ वर्तमानेपुपन्महद्देहाजगच्छतृवच्चेतिशतृवद्भावातिदेशादुगितश्रेतिसिधाट्पूलादसत्यान्नकृतः ॥ राजवतीराजन्वतीपूर्णंचद्रव  
 नीवायथाराजतेतद्दहाजसे ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ ऊर्जितविवेकोर्जितम् ॥ शांतशमादिगुणवत् ॥ प्रशांतमुपरतचापलम् ॥ १४ ॥ १५ ॥ मकरवनिर्जलजाह्यनयाक्षीरादि  
 रिवपूर्णतयाचक्षुदरम् ॥ १६ ॥ स्थितिमचापल्यमुपायातैस्तैः प्राक्तनैरेवांगरवयवैस्तेजोतिशयेनर्वाह्ययतेव ॥ १७ ॥ क्रतुर्पयैरिशिरास्यये ॥ १८ ॥

पयानोत्सापनादिपयग आयेनोमपधाविशिष्टिर्भुक्तयोराकयोगइदयोगोपायास्तप्यदतिगत ॥ १९ ॥ २० ॥ एषरासापृष्टाचूडालास्त्रोनातिशयनिमित्तपरिच्छिन्नद्वेष्टा  
 सतास्तान्पूणाद्विीयप्रलात्ताभयंतिगुहोक्तप्रापयभमुत्तरमह ॥ नार्कविदिति ॥ अहमिषसर्वभूदजनप्रसिद्धिदिशरीरालत्तस्यक्कानविद्यतेआर्कविषयअशेषा र्कविष्णा  
 मरुचपारापसिषण्वाधिषप्रभ्रालत्तत्त्रत्रबाधेनआगतानुमभरसायनाविशापनभाषेण किंविदिकिचिद्वस्यनुच्छन्नतसिद्ध्याकारितेनेत्यर्थ ॥ अथवाअहर्कविष्किचिदाका  
 रजापालभाषस्याह्वयनागतानाप्यर्कविष्किचिदाकारसुपुनरूपर्कनुदरमवस्थाषयमपित्यक्कागुरीयसजाबभागततेनहेतुनेत्यर्थः ॥ अथवाअहर्कमोपासनावितार्कविष्कि  
 विराकारइदधद्रादिरूप्यगर्भानरभावनाकतारत्तस्यविद्यानागता नाप्यर्कविष्किचिदाकारमभ्यन्त रूपार्कवित्तसर्वस्यक्काल्यस्वरूपषाषस्थिततेनहेतुनेत्यथ ॥ अथवा

कित्वयापीतममृतप्राप्तसाधान्यमेववा ॥ अमृत्युमेवसप्राप्तपयोगोगुयुक्ति ॥ १९ ॥ रान्यार्चितामणेवापिनेलोक्याद्वात्वयाधि  
 कम् ॥ अनामंकिमनुप्राप्तनीलोत्पलविलोचने ॥ २० ॥ ॥ चूडालोवाच ॥ ॥ नार्किकिचिद्विदाकारमिदत्यक्काहभागता ॥ नार्किकि  
 किचिदाकारतेनास्मिश्रीमतीस्थिता ॥ २१ ॥ इदसर्वपरित्यज्यसवमन्यन्मयाश्रितम् ॥ यत्तस्यत्यमसत्यचनेनास्मिश्रीमतीस्थिता ॥  
 ॥ २२ ॥ यार्ककिचिदनाकिचिच्चतज्जानामियथास्थितम् ॥ ययोदयययानाश्रितानाम्मिश्रीमतीस्थिता ॥ २३ ॥ भोगैरभुर्केसुप्यामिभुर्के  
 रिवसुदुरगेननद्वय्यामिनकुप्यामितेनास्मिश्रीमतीस्थिता ॥ २४ ॥ एकैवाकाशसकारोकेवलद्वेदयेरमेनरभैराजलीलासुतेनास्मिश्री  
 मतीस्थिता ॥ २५ ॥ आत्मन्यवहितियामित्यासनोपानसद्यसु ॥ नभोगेपुनलज्जासुतेनाहश्रीमतीस्थिता ॥ २६ ॥ जगतांप्रभुरेवास्मि  
 नार्किकिचिन्मात्ररुपिणी ॥ इत्यात्मन्येवतुप्यामितेनाहश्रीमतीस्थिता ॥ २७ ॥ इदवाहमिदनाहसत्याचाहनचाप्यहम् ॥ सर्वमस्मिनाकिचि  
 क्षतेनाहश्रीमतीस्थिता ॥ २८ ॥ नसुखप्रापयेनार्थनार्थेनतरांस्थितिम् ॥ यथाप्राप्तेनद्वय्यामितेनाहश्रीमतीस्थिता ॥ २९ ॥

अहमिदंरिठंगरेपरिच्छिन्नविधाकारत्यक्कापन्नार्कविष्किस्वधात्मकआकारोपस्यतपाधिपरमार्थतेनार्कविष्किचिदाकारप्रभ्रालतशानतापामधतीतेनहेतुनेत्यथः ॥ १९ ॥  
 उक्तमेवार्थमभ्यन्तरेण्युनराह ॥ इदमिति ॥ इदपरिच्छिन्नसर्वपरित्यज्यसर्वमपरिच्छिन्नमभ्यन्मयाशास्त्रितम् ॥ किञ्च ॥ यत्तस्यत्यमभाषितनविषयतेसम्पूर्तस्यदूर्तस्यपयथ  
 इत्ययमस्यसत्यथ ॥ तनेनिप्रायम् ॥ १२ ॥ नार्कविष्किचिदाकारमित्योक्तिभयन्तरेष्वपयति ॥ यदिति ॥ यद्वस्तुउदयसगतमनतिकम्प्येतिपयोदयसद्विदरादुरयमा  
 नार्कविष्किस्तिष्ठन्परेष्वययानाराप्रस्यदरादुरयमाननार्कविष्किचिद्व्यभक्तितयथाधेनकूटस्यभूमानदत्वभाषेनस्थितजानार्तीत्यर्थ ॥ २३ ॥ २४ ॥ उदयपदेनहार्द्वैप्रसक्त  
 स्यते ॥ २५ ॥ आत्मनोपानादिरपरेद्विस्तिष्ठन्प्यहूर्णोक्तस्यधर्मिष्ठामितेनभूणसम्भानादिशारीरान्तसभोगेपुनदलाभमपुक्तलज्जासुता ॥ २६ ॥ २७ ॥ इदंहेष्टाविधासदुपगो  
 प्यनधिष्ठानदयाआरोपितदशागुनाह ॥ २८ ॥ भावर्थाभिष्टासाधार्तितोय ॥ २९ ॥

वयस्यभिःसखीभूताभिः तनु कृशीभूतोविद्वेषोरगश्रयाभिस्तथाविधाभि स्वप्रज्ञाभिःशास्त्रदृष्टिनिश्चसहरमे ॥ अथवाशास्त्रदृष्टिभिःकरणैस्तनुरत्पीभूतोविद्वेषोरगश्रयासां  
 तथाविधाभिर्वयस्यभिःसखीभिःसहरमे ॥ ३० ॥ अंगहेनाथइहजगतिअहनयनरद्विमिभिरन्वैवाइद्विधैश्चिन्नेनचयस्यश्यामितन्किचिददत्तमेव ॥ तेनेद्रियमतोदृश्येनविरहि  
 तनुनकिचिन्निष्प्रचवस्तुअतःपश्यामि ॥ यतोहेतोरितिर्वाणतरीत्याअतर्वाहिश्चसम्यगबाधितरूपंपश्यामि तेनहेतुनाचिरसततमुदितापरमाभ्युदयश्रीमतीअस्मीत्यर्थः ॥ ३१ ॥  
 ॥ इतिश्रीवासिष्ठमःतास्यर्षप्रकाशेनिर्वाणप्रकरणेपु०एकोनाशतितमःसर्गः ॥ ७९ ॥ ॥ ७९ ॥ ॥ अज्ञेनराज्ञातद्राक्यस्यासंबद्धत्ववर्णनम् ॥ रवेचरत्वादिसिद्धीना  
 बीजचात्रनिरूप्यते ॥ १ ॥ एवंवर्णितप्रकारेणस्वशोभातिशयेनिमित्तानिवदतीम् ॥ १ ॥ बालाअभौदबुद्धिरसि ॥ परवोधानुकूलवाक्योच्चारणेअकुशलेतियावत् ॥ २ ॥ अ

तनुविद्वेषरगाभिःप्रज्ञाभिःशास्त्रदृष्टिभिः ॥ रमेसहवयस्याभिस्तेनाहंश्रीमतीस्थिता ॥ ३० ॥ पश्यामियन्नयनरश्मिभिरिन्द्रियैर्वाचिन्ते  
 नचेहहितदंगनकिंचिदेव ॥ पश्यामितद्विरहितंतुनकिंचिदंतःपश्यामिसम्यगितिनाथचिरेदयास्मि ॥ ३१ ॥ ॥ इत्यार्षेवा०वा०दे०मो  
 क्षोपायेषुनि०पू०चूडालोपाख्यानेचूडालात्मलाभोनामैकोनशीतितमःसर्गः ॥ ७९ ॥ ॥ ७९ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ ॥ एव  
 मात्मनिविश्रांतांवदंतींतांवराननाम् ॥ अबुध्वातद्गिरामर्थंविहस्यावाचभूपतिः ॥ १ ॥ ॥ शिखिध्वजउवाच ॥ ॥ असंबद्धप्रलापासि  
 बालासिवरवर्णिनि ॥ रमसेराजलीलाभीरमस्वावनिपात्मजे ॥ २ ॥ किंचित्थक्कानकिंचिद्योगतोप्रत्यक्षसंस्थितम् ॥ त्यक्तप्रत्यक्षसद्ग  
 पःसकथंकिलशोभते ॥ ३ ॥ भोगैरभुक्तैस्तुष्टोहमितिभोगान्जहातियः ॥ रुषेवासनशय्यादीन्सकथंकिलशोभते ॥ ४ ॥ भोगाभोगोपरि  
 त्यज्यरवेश्चरमतेतुयः ॥ एकएवाखिलंत्यक्तासकथंकिलशोभते ॥ ५ ॥ वसनाशनशय्यादीन्सर्वान्स्त्यज्यधीरधीः ॥ यस्तिष्ठत्यात्मनै  
 वैकःसकथंकिलशोभते ॥ ६ ॥ नाहंदेहोन्मथाचाहंनकिंचित्सर्वमेवच ॥ एवंप्रलापोयस्यास्तिसकथंकिलशोभते ॥ ७ ॥ यत्पश्यामिनप  
 श्यामितल्पश्याम्यन्यदेवयत् ॥ प्रलापइत्यसम्यस्यसकथंकिलशोभते ॥ ८ ॥

सबद्धप्रलापताभेवनाकिचिक्किंचिदित्याद्युक्तेदर्शयति ॥ किंचिदिति ॥ ताकारस्वैवशोभाप्रसिद्धा यस्त्वाकारसामान्यत्यक्कानिराकारतांगतःसशून्यप्रायःकथंशोभतेत्यर्थः  
 ॥ ३ ॥ भोगैरभुक्तैस्तुष्ट्यामीतियत्त्वयोक्तदप्यसबद्धमित्याह ॥ भोगैरिति ॥ रुषाकोधेनेव ॥ ४ ॥ एकैवाकाशसंकाशकेवलेत्सुदयेरमेइतियत्त्वयोक्तदप्यसंगतमित्याह ॥ भो  
 गाभोगेइति ॥ स्वयसाक्षाद्भोगोभिन्नश्रुत्यादीनामाभोजनमाभोगश्चेत्यनयोःसमाहारपरित्यज्यतत्साधनंविताथखिलंचत्यक्कायएकएवशून्येवेषिशाचवद्भ्रमतेसकिलशोभते  
 इतिकथसंगच्छतामित्यर्थः ॥ ५ ॥ धीरधीःअतिक्रोधादिवधैर्यामत्रबलेनशीतोष्णान्श्रुतृपादिदुःखानिसहमानइत्यर्थः ॥ ६ ॥ इदंचाहमिदंनाहमिति यदुक्ततदप्यसबद्धमित्याह ॥  
 नाहमिति ॥ ७ ॥ परश्यामियन्नयनरश्मिभिरिन्द्रियैर्व्यंतेयदुक्तंतनुतरामसंगतमितिनैतेशोभाहेतवइत्युपसंहरति ॥ यदिति ॥ ८ ॥

॥ १ ॥ १० ॥ कटुमिनि ॥ नथेरेद्वावेदीन्महीर्दिनटिरित्यादिभूतेरिति भाव ॥ ११ ॥ अगतिरामसवेधने ॥ १२ ॥ रवेगभागभौदेववत्सवारस्तद्विषयेदच्छावभूष ॥ ता  
 दशापरभ्यावद्व्यात्रिति भाव ॥ १३ ॥ १४ ॥ एकैवति ॥ अर्थादास्य राधुजयायद्विमिद्वयनप्रवासकालेनतिगम्यते ॥ अन्यथातत्सराधीनायास्तस्या एकाननिरतत्वापयो  
 गत् ॥ ऊज्जगत्प्रपाणवदनस्यधिरत्सधरसिद्धानुकूलभूमभ्यादिरशानिरोधाभ्यासम् ॥ १५ ॥ रवेधरसिद्धिप्रयोजकक्रियाप्रसंगेनराम क्रियासाभाम्येनिमिसजिज्ञासुराक्षिप  
 त् ॥ परिमिति ॥ यदिरस्थायरजगमवशगतसर्वस्वरूपतुक्रिययानिप्यादितदुरपते धिनाकप्रारिकारकस्यरकस्याप्युत्पत्सरररानात् ॥ तदीयसति क्रियानाम स्थरस्यकथनि  
 श्चानि विमिषियारुद्रपदस्यार आयेआत्माप्रयोजनवस्थाया दितीयेव्यापानःअदिराम फलानवस्थावैतिकयक्रियानाकोवस्तुनउत्पत्तिरनुभूयतेअनुभावपथमारोहतिनद  
 तस्मादालासिभुग्धासिचपलासिविलासिनि ॥ नानालापविलासेनकांढामिक्रीदस्तुदरि ॥ १६ ॥ प्रविहस्यादृशसेनशिविध्वजइतिप्रि  
 याम् ॥ मध्याद्देशातुमुत्थायनिर्जगामांगनागृहत् ॥ १७ ॥ कष्टनात्मनिविश्रांतेमद्वर्थांसिनयुञ्जवान् ॥ राजंतिरिवबाधूढालास्वव्यापा  
 रपरभवत् ॥ १८ ॥ तदातथागतत्रायतादृगाशययोजयो ॥ ताभि पार्थिवलीलाभि कालोषद्वुतिथोययो ॥ १९ ॥ एकटानित्यदमा  
 यानिरिच्छाया अपिसियम् ॥ चूढालायायभूवेच्छालीलयाखगभागमे ॥ २० ॥ खगभागमसिद्ध्यर्थमयसानृपकन्यका ॥ सर्वभोगान  
 नादत्यसमागम्यचनिजनम् ॥ २१ ॥ एकैवैकांतनिरतास्वात्मनावस्थितागिका ॥ ऊर्ध्वगप्राणपवनधिराभ्यासचकारह ॥ २२ ॥ श्री  
 रामउवाच ॥ ॥ यदिददृश्वतेकेचिज्जगत्स्थावरजंगमम् ॥ स्पदभ्युर्तिकियानास कथमित्यनुभूयते ॥ २३ ॥ कस्यस्पदविलासस्यधना  
 भ्यासस्यभंवद ॥ वक्षन्वगमनायेतफलवृक्षशालिन ॥ २४ ॥ आत्मज्ञोवाप्यनात्मज्ञ सिद्ध्यर्थीलियाथवा ॥ कथससाधयत्येतद्य  
 यातददमंप्रभो ॥ २५ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ ॥ त्रिविधसंभवत्यगसाध्यंवास्त्विहसर्वत ॥ उपदेयचहेयचतयोपेक्ष्यचराधव ॥ २६ ॥

इत्यथ ॥ १६ ॥ एवमाक्षिप्यपरस्तुद्रच्छति ॥ कस्यति ॥ एताखगमनादिसिद्धिजातकस्यसर्वाविलासस्यफलतद्विषयस्य ॥ १७ ॥ अनात्मज्ञ सिद्ध्यर्थेआत्मज्ञोलीलय  
 षाएत त्सिद्धिजातकथकनकमण्यसासाधयतिनद्विषयस्य ॥ १८ ॥ भवेदयमात्मप्रयानवस्थादिकोवोयोयदिकियास्वखप्रभाभसिद्धयेकारकापेक्षास्यार अनुगतथाकिन्नुकि  
 यासाध्यस्वरस्य फलनिष्पन्नयेद्विपयत्नानिकारकाणिनातीयकनयाक्रियामवदत्ते ॥ तयाद्विकृत्स्यसाध्याकारकाणासाधनताव्यप्यर्षदुराकम्यते ॥ तथाचसाध्यसा  
 धनोभयविलक्षणक्रियानसाध्यावैक्षितसाधनेभ्य साधनतरमेयक्षतरतितत्साक्षात्क्रियकूटस्वसाकारणमिति विद्विष्यानिरवकाराएवस्यारायेनवसिद्धदजसरय भसभाधानानुकूल  
 गीपुण्यप्रसाधारणक्रियासाध्यविभज्यरायति ॥ विद्विषयमिति ॥ उपाराननुद्विषिष्योभूतरस्तुउपादेयप्रवृत्तिविषय इाननुद्विषयेयनिवृत्तिविषय उपेक्षाबुद्धिगम्यभूये  
 स्वतर्कारादीव्यपि कपोपचारारतेनोपक्षयायनर्ध इतद्विलोक्येवद्वारदरानादीर्षसाध्यम् ॥ १९ ॥



नेपुफलवैलक्षण्यदर्शयति ॥ आत्मभूतमिति ॥ आत्मनस्त्वस्यभूतमनुकूलम् ॥ एतयोर्होयोपादेययोर्मध्यमांतरालिकम् ॥ २० ॥ आह्लादनकरंसाक्षात्परयावासुखानुकूलम् ॥  
 दुःखनिवारणसाधनस्यापिसुखानुकूलत्वादेवतत्साधनोपादानसिद्धेरिति भावः ॥ तद्विरुद्धसुखविधातित्वादेवद्वेष्यत्वादिति भावः ॥ २१ ॥  
 त्रयप्रेतसाध्यमेवात्रानामेवेत्याह ॥ सन्मतेरिति ॥ २२ ॥ विदुषस्तृतीयकल्पाभ्युगमेपिनकाश्रितोषइत्याशयेनाह ॥ केवलमिति ॥ २३ ॥ एकमेववस्तुएकस्यैवपुरुषस्यबोधरीग  
 वैराग्यावस्थाभेदेनत्रेधासपथतेइत्याशयेनाह ॥ ज्ञस्येति ॥ एवसिद्धार्थलीलायाथवाइतिप्रश्नारथोरुपपत्तिमुक्त्वाकथसंसाधयत्येतदित्यंशसमाधानश्रावयति ॥ श्रुत्वित्यादि  
 ना ॥ २४ ॥ तत्रसिद्धिनारतस्येचिराचिरयत्नापेक्षायत्नमित्तान्याह ॥ देशेति ॥ २५ ॥ एषादेशादीनाचतुर्णामध्येश्रीशैलालुत्तमदेशादिचतुष्टयमलनेशीर्षसिद्धिलाभायो  
 गमत्रजपादिक्रियायाइतरदेशाद्यनुष्ठानक्रियापेक्षयाप्राधान्यस्योत्कर्षस्यकल्पनाभावति ॥ फलोत्कर्षोपितदनुसार्थेवेत्याह ॥ सिद्धादीति ॥ यतस्तसिद्धादयः फलोत्कर्षकमाअ  
 आत्मभूतंप्रयत्नेनउपादेयंचसाध्यते ॥ हेयंसंत्यज्यतेज्ञात्वाउपेक्ष्यंमध्यमेतयोः ॥ २० ॥ यद्यदाह्लादनकरमादेयंतच्चसन्मते ॥ तद्विरुद्धम  
 नादेयमुपेक्ष्यंमध्यमंविदुः ॥ २१ ॥ सन्मतेर्विदुषोज्ञस्यसर्वमात्ममयंयदा ॥ त्रयएतेतदापक्षाःसंभवंतिनकेचन ॥ २२ ॥ केवलंसर्वमेवे  
 दंकदाचिच्छीलयातया ॥ उपेक्षापक्षनिक्षिप्तमालोकयतिवानवा ॥ २३ ॥ इत्योपेक्षात्मकंनाममूढस्यादेयतांगतम् ॥ हेयंस्फारविराग  
 स्यशृणुसिद्धिक्रमःकथम् ॥ २४ ॥ देशकालक्रियाद्रव्यसाधनाःसर्वासिद्धयः ॥ जीवमाह्लादयंतीहवसंतइवभूतलम् ॥ २५ ॥ मध्येचतु  
 णामिवैषांक्रियाप्राधान्यकल्पना ॥ सिद्ध्यादिसाधनेसाधोतन्मयास्तेयतःक्रमाः ॥ २६ ॥ गुटिकांजनखड्गादिक्रियाक्रमनिरूपणम् ॥ त  
 त्नासतांचदोषोत्रविस्तारःप्रकृतार्थहा ॥ २७ ॥ रत्नौषधितपोमंत्राक्रियाक्रमनिरूपणम् ॥ आस्तामेवकिलौषोपिविस्तारःप्रकृतार्थहा  
 ॥ २८ ॥ श्रीशैलेसिद्धदेशंचमेवांदौवानिवासतः ॥ सिद्धिरित्यपिविस्तारःकृतार्थंप्रकृतार्थहा ॥ २९ ॥

पितृन्मयास्तादृशक्रियोत्कर्षानुसारिणइत्यर्थः ॥ २६ ॥ अस्त्वेवकिततस्तत्राह ॥ गुटिकेति ॥ तत्रखगमनादिसाधनानिसिद्धगुटिकासिद्धांजनसिद्धखड्गसिद्धपादुकादीन्यपि  
 उडामरतत्रयोगिनीकल्पादिविस्तृतवहुमथप्रसिद्धानिसंति ॥ कथंसासाधयत्येतद्यथावद्वदमेप्रभोइतित्वदीयप्रश्नस्यतत्क्रियाक्रमनिरूपणकर्तव्यमितिचेदभिप्रायस्तर्ह्यविसूतो  
 न्यातादसंभवात्तद्विस्तारकार्यः ॥ नेनतत्रनासुसिद्धिषुविषयेअसतामजिज्ञासुनामतत्त्वविदांचत्वदतिरिक्तश्रोतणद्वैवादिभलाषोदयेतत्रैवप्रवृत्त्यामहाच्योषःस्यात्तवापिसुवि  
 स्तारःप्रकृतस्यात्मतत्रश्रवणार्थस्यविभ्ररूपत्वाद्विपातकइतिनतन्निरूपणमत्रोचितमित्यर्थः ॥ २७ ॥ एषन्यायोमणिमत्रादिसाध्यसिद्धिक्रमनिरूपणेश्रीशैलादिसिद्धदेशनि  
 वाससाध्यसिद्धिक्रमनिरूपणेचयोज्यइत्याह ॥ रत्नेतिद्विभ्याम ॥ २८ ॥ हेकतार्थेतिरामसबोधनतासासिद्धीनात्वात्तदृश्यातुच्छेतेतिद्योतनार्थम् ॥ २९ ॥

तद्विषयभाष्येष्वनन्तरितरास्यविषयोभाभूदितिपुस्तकानशाब्दार्थोपयोगिकत्वमादिसिद्धिर्वाधनंषण्यमानकथासंबद्धमवितारप्राणायामकमथावयति ॥ तस्मा  
 त्द्विषयभाष्येष्वनन्तरितरास्यविषयोभाभूदितिपुस्तकानशाब्दार्थोपयोगिकत्वमादिसिद्धिर्वाधनंषण्यमानकथासंबद्धमवितारप्राणायामकमथावयति ॥ तस्मा  
 रिति ॥ १० ॥ तदाशेषमपिपपयतिशतद्वैजयशरीनेनसंक्षिप्याह ॥ अतस्मादिति ॥ साध्यार्थादंतरासाधनार्थाश्रयवासानस्यकास्थानकानिसिद्ध्यावासानिआदिपवात्मका  
 यशिरापरिगतनिभ्रततानासाधयसमेक्षणमित्यादिदोषाद्योक्तकियाकमपरिग्रह ॥ ११ ॥ तमेवकियाकममवयुसप्रषयति ॥ भोजनेति ॥ साधुसम्पयोगशाखार्थस्यभा  
 वनादपरिशीलनात् ॥ १२ ॥ १२ ॥ सागरेवनेआदानेपूरकनिरोधेकमेकधरुसामभ्यतेपुनत्वास्वयर्गिन ममुत्वाप्राणस्वामिससपनेर्लौकिकस्यपुसभभोर्धुत्वावध  
 वित्वाप्राणविधेयतास्वाधीनतायतीत्यर्थ ॥ १४ ॥ प्राणानास्वाधीनत्वेतत्संबद्धसिद्धीनामपिस्वाधीनतासिद्धीतीत्याह ॥ राज्येति ॥ सर्वस्याधिकारिण ॥ १५ ॥ इदानीं  
 तस्माद्विद्विविधजकयाप्रसगपतितानिमाम् ॥ प्राणादिष्वनान्भ्यासक्रियांसिद्धिफलाश्रणु ॥ ३० ॥ अतस्याव्यखिलास्यकासाध्या  
 यंतरवामना ॥ गुटादिद्वारसंकोचान्स्थानकादिक्रियाकमे ॥ ३१ ॥ भोजनासनशुद्ध्याचसाधुशाखायभावनात् ॥ स्वाधारात्सुजना  
 सगात्सर्वत्यागात्सुखासनान् ॥ ३२ ॥ प्राणायामपनाभ्यासाप्रामकालेनकेनचित् ॥ कोपलोभादिसंत्यागाद्देगत्यागाच्चसुव्रत ॥ ३३ ॥  
 त्यागादाननिरोधंपुश्यायातिविधेयताम् ॥ प्राणाश्रमुत्वात्तज्जस्यपुसोभृत्याइवाखिला ॥ ३४ ॥ राज्यादिभोक्षपथिता समस्तार्वस  
 पद् ॥ देहानिलविधेयत्वात्साध्यासर्वस्वराषव ॥ ३५ ॥ परिमद्वलिताकारामर्मस्थानंसमाश्रिता ॥ आंजवेदिकानामनादीनादीश  
 ताश्रिता ॥ ३६ ॥ वर्णान्प्रावर्तसदृशीसल्लिखतसन्निभा ॥ लिप्याधीकारसस्थानाकुडलावर्तसंस्थिता ॥ ३७ ॥ देवांसुरमनुष्यपुष्ट  
 गनवखगादिपु ॥ कंटादिवज्रजतिपुसर्वेषुप्राणिपुदिता ॥ ३८ ॥

सर्वसिद्धिनिरिहातिसिद्धिपेत्सपुक्तमुपपत्तार्थिपुनृषवैरहपयतदासमतिषद्वक्षरात्सपथानमाहीशानाश्रितामूलाधारादारभ्यआह्वार्यसमस्तुक्केव्यनुपविरयनिर्गतामूलाधारेसाध  
 पिषतस्यदन्तोन सुमकुबलीनिरात्मिगार्थिपुश्रानार्थव्ययति ॥ परिमद्वलिताकारेत्यादिरा ॥ परित्जयतशाखाभिपरिवृष्टित्वात्परिमद्वलिनाकाराअनर्थाप्राणायमपिना  
 हीभिर्द्वैतमताप्रवेदनिकानाम् ॥ १६ ॥ नीमूलाधारेस्वातगमकुडलिनीसस्थानानुसूच्येनषण्यति ॥ वीथेति ॥ वीणावदस्यापमूलमगोमसिद्धिरेत्वात्सकलक्ष्मीमूलपरिष्वसन  
 ष्टप सल्लिखारिष्वसनरूपाबापआवतल्लत्सदृशी ॥ लिप्यालेखनेनप्रदरानितुर्लकारस्याधमर्षीकारल्लस्यसस्थानमिहसस्थानंपस्या ॥ द्विविधाक्षरेपुर्णार्थमिद्वानगराक्षरेउत्तरा  
 यद्विषयगतस्यार्तल्लप्यमित्यर्थ ॥ अर्धेनपुसकामित्येकरैरिनासमास ॥ शोभाकाश्चेतिपररूपम् ॥ ३७ ॥ इयत्वननुष्यव्येर्वाक्यनुसर्षयाच्चिरीरेष्वित्याह ॥ वेवेति ॥ ३८ ॥

शीतेनार्त् शीतानि निवारणाय दृढमंडल इति यावत् ॥ तथा विषस्य सुप्तस्य भोगकायस्तद्वृद्धमंडलयथा ॥ सिताशुभा ॥ कल्पाग्निना विगलता अंतर्वलयकारे  
 रवास्फुटितेनेदुनानुल्यवद्धाकुडलीवलयकारितिया ॥ अथवा कल्पने जरणसमर्थो भवतीति कल्पो मिर्जाठराभिलेन विगलत्यो मूर्ध्नि योगशास्त्रप्रसिद्धश्वद्रः स एव विलियमूलाधा  
 रे प्रसूनोपनीभूयतत्र वद्धकुडलाकालिस्तद्वस्थिते सुलक्षे ॥ ३९ ॥ ऊरुपदेन ऊरुमूलसधिर्गुर्दक्षणयो न्यतेतत आरभ्य भूमध्यपर्वतयानि रं धाणि तानि स्पृशतीति ष्वनुरस्युता मनोव  
 त्तिभिरतश्च चलावहिश्च पवमानेन प्राणादिना सस्पदा ॥ ४० ॥ तस्यामूलैत सा र्द्धां चि वलयकारा कुडलिनीसत्ता चिच्छिकिदर्शयति ॥ तस्याइति ॥ तस्मिन्मूलाधारवीणामूलैदु  
 र्लक्षेण त्रीवेगेनेवलसती परमसुक्ष्मापराख्या सर्वशब्दमूलभूता गतिशब्दब्रह्मात्मिका स्फूर्तिं सैव प्राणसगान्नाभिदयकडदेशेषु तरोत्तरं व्यकतरा पश्यतीमध्यमावैस्वरीत्यादिभेदा  
 न्नभजते इति ॥ तथा चोक्तमत्रशास्त्रे ॥ चैतन्यसर्वभूतानां राब्दब्रह्मेति याद्विदुः ॥ तसाप्यकुडलीरूपप्राणिनां देहमध्यगम् ॥ वर्णान्तना विभवंति गयपथादिभेदतइति ॥ सावेनाप्यु  
 कम् ॥ यासां मित्रावरुणसदनादुच्चरतीभिषटि वर्णान्त्रयप्रकटकरणप्राणसगास्यसूते ॥ तापश्यतीप्रथममुदितामध्यमावुद्विसस्थावाचवकेकरणाविशदावैस्वरीचप्रपद्येइति ॥ ४१ ॥  
 शीतार्त्सुप्तभोगीद्रभोगवद्धमंडला ॥ सिताकल्पाग्निविगलता देदुवद्धकुडली ॥ ३९ ॥ ऊरोर्भूमध्यरंध्राणि स्पृशतीति चंचला ॥ अना  
 रत्तंचसस्पदापवमानेन तिष्ठति ॥ ४० ॥ तस्यास्त्वभ्यंतरे तस्मिन्कडलीकोशकोमले ॥ यापराशक्तिः स्फुरति वीणावेगलसद्गतिः ॥ ४१ ॥  
 साचोक्ताकुडलीनाम्नाकुडलाकारवाहिनी ॥ प्राणिनां परमाशक्तिः सर्वशक्तिजवप्रदा ॥ ४२ ॥ अनिशानिः श्वसद्द्रुपासुरिषेव भुजंगमी ॥  
 संस्थितोर्ध्वीकृतमुखीस्पंदनाहेतुतांगता ॥ ४३ ॥ यदाप्राणानि लोयाति तद्विदु कुडलिनीपदम् ॥ तदासंविदुदेत्यंतर्भूततन्मात्रवीजभूः  
 ॥ ४४ ॥ यथा कुडलिनी देहे स्फुरत्यज्जइवाल्लिनी ॥ तथासंविदुदेत्यंतर्भूदुस्पर्शवंशोदया ॥ ४५ ॥ स्पर्शनं मृदुनान्योन्याल्लिगिका तत्रयंत्रयोः ॥  
 यथासंविदुदेत्युच्चैस्तथा कुडलिनीजवान् ॥ ४६ ॥

सर्वासाप्राणोद्विद्युद्धादिशक्तीनामापिसत्तास्फूर्तिप्रवृत्तिर्वाहकत्वाज्जवप्रदा ॥ ४२ ॥ तत्रकथप्राणशक्तिर्जवप्रदातदाह ॥ अनिशामिति ॥ सैवस्वमुखात्प्राणमूर्ध्वीक्षिपतिअ  
 पानचाधथाकर्षतीत्यनिशानिः श्वसद्द्रुपेत्यर्थः ॥ ४३ ॥ कथबुद्धिशक्तिजवप्रदातदाह ॥ यदेति ॥ यदा तद्विस्थितः प्राणः कुडलिन्या आकटः सन् अपानवृत्त्या कुडलिनीपदया  
 तितदाभूततन्मात्राण्यपचीकृतभूतान्येववीजमुपादानंयस्यतथा विधेअतःकरणे भवतीति भूर्जीवसवितस्त्वहिसकस्याध्यवसायाभिमानरागादिवृत्तिभेदेतरुदेतीत्यर्थः ॥ ४४ ॥  
 कथचंद्रियशक्तिजवप्रदातदाह ॥ यथेति ॥ एवप्राणबुद्ध्योराहितज्ञानक्रियास्वशक्तिः कुडलिनी देहे मृदुस्पर्शो विषयसन्निष्कर्षो येषांतेषां चक्षुरादीनां वंशोदयासती देहे यथापथा  
 यदाशभोजकादृष्टदृष्टसामर्थीविवेच्येण स्फुरति तथातथातत्तद्विद्वैर्यथैश्वर्यविशेषस्फूर्तिरफलभोगादिकक्षणसंविदुदेतीत्यर्थः ॥ ४५ ॥ कथमृदुस्पर्शवंशानुगातदाह ॥ स्पर्श  
 नमिति ॥ कुडलिनीजवान् तथा स्फुरति यथा मृदुना चक्षुरादिना विषयस्पर्शनं प्रथममुदेति ॥ तथा च तत्रयंत्रकार्यकरणसयातयुनक्तीति यत्रयुः प्रमाता तस्य वृत्तिद्वारा बहिर्निर्गतस्य  
 वास्य विषयेण सह अन्योन्यामार्त्लिगनमन्योन्याल्लिगिका ॥ भावेणबुल् ॥ वृत्तिव्याप्तिप्रयुक्ताव्याप्तिरुदेति ॥ तथा च यथा विषयावरुणभगे उच्चैः स्फुटतरा संविद्धदा विप्रथा उदेति  
 तथातेनेन प्रकारेणेत्यर्थः ॥ ४६ ॥

तत्रमूलाधारस्थायाः कुबलिन्याश्चसुताः द्विपत्रतेनाड्योद्धारमित्याशयेनाह ॥ तस्यामिति ॥ उत्पद्यतेप्रतापते ॥ विलीयतेचकुचति ॥ ४७ ॥ कथमुत्पद्यतेविलीयतेचतदाह ॥  
 नित्यमिति ॥ प्राणामनाकाष्पयतोसुकृत्तयाः अपानानामनाश्च यत्रशोभ्युत्पद्यतया ॥ उक्तमुपसर्हरति ॥ सेति ॥ सामानीसाधारणी ॥ समानराश्यान्नाश्वेत्यार्थोऽप्यजिह्वापि  
 इतलद्वितस्त्रियलोप ॥ ४८ ॥ अपरिच्छिन्नायाश्चित्तमूलाधारमार्गीमूलपरिच्छिन्नकुबलिन्याः स्वस्वराशुद्धव कथमिदमर्थविरामपुच्छति ॥ आकम्पादिति ॥ आक  
 म्पारितिकालत ॥ सर्वमितिषल्लभ्यपरिच्छिन्न ॥ देशकृतपरिच्छेदाभावात्स्थायिषल्लुक्तपरिच्छेदाभावेनभावद्वत्याराशयेतोभयोरुपोपादानम् ॥ ४९ ॥ षष्ठिसल्लुतर्हि काल  
 कृतपरिच्छेदाभावात्तत्रातर्भूतपरतिप्रयमुपादानमप्ययम् परिस्रष्टीकरणायतस्यपृथगपादानतर्हिदेशकृतपरिच्छेदाभावेपितत्समानमितिश्रितयानुशाब्ध्याजोनदर्शयन्निराका  
 रयानिर्धययाप्यभ्यधितार्गीषाकारणयटारियोः शरतयावाभिष्यक्त्यप्यर्धतदासविदुरेस्तभूतन्माश्वर्गीकगुरिस्यकार्थविलसराद्विधरिप्यन्स्पृष्टसम्भवद्वयाकारपरिणतभूतसा  
 तस्यासमस्तासयद्दानाड्योद्धेदयकोशगा ॥ उत्पद्यतेविलीयतेमहाणां वद्ववापगा ॥ ५० ॥ नित्यपातोऽसुकृतयाप्रवेशोऽनुभवयातया ॥  
 सासवसविदायीजत्येकासामान्युदाहता ॥ ५१ ॥ श्रीरामउवाच ॥ ॥ आकल्यादनवच्छिन्नाचित्सवित्सर्वमस्तिहि ॥ तस्मात्कुह  
 लीनिकोशालेनार्थेनोदयस्युदः ॥ ५२ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ ॥ सर्वान्सर्वदासर्वचित्सविद्विद्यतेनय ॥ किंत्वस्याभूततन्मात्रवशाद्  
 श्रुद्यत्कचित् ॥ ५० ॥ सर्वत्रवियमानाविदेहेपुरतलायते ॥ सर्वगोप्यातपसौराभिस्यादीवैविजुभते ॥ ५१ ॥ क्वचिनादृक्चिरस्पष्टक  
 ष्विदुच्छन्नतागतम् ॥ वस्तुवस्तुनिदृष्टतत्सद्भावविविजुभितम् ॥ ५२ ॥ एतद्द्वयकमेणाहश्यणुवक्ष्यामि तेनय ॥ देहेस्वचयथादेतिभश  
 सविन्मयकम ॥ ५३ ॥ चेतनाचेतनभूतजातं व्योमतयाखिलम् ॥ सर्वचिन्मात्रसन्मात्रशून्यमात्रं यथानम ॥ ५४ ॥

पेशैवचित्तोविरोधाभिष्यक्तिरित्याह ॥ सर्वमेत्यादिना ॥ ५० ॥ मनुशैकतपरिच्छेदाभावेसवित्सर्वप्रभासेतेत्याशयः पापिधशाराद्वनस्यास्फुटीभावात्तिसदृष्टतामाचष्टे ॥  
 सर्वमेति ॥ तालायात्रुद्धीश्रवच्छेदपरतिर्वनान्माहिंगुणिकत्यप्रथमाः इहर्लीभूताआलस्यकषट्द्विचाष्यन्त्याश्चलीभावतीत्यर्थ ॥ तयोपाधिकृतमहर्लीभावेनस्फुटीभावे  
 दृष्टतामाह ॥ सर्वमदिति ॥ ५१ ॥ तयाप्युपाधिमालिभ्यतारतम्येनचित्तोभिष्यक्तिनारतम्यमित्याह ॥ क्वचिदिति ॥ यच्छिच्छादिष्वस्तुनिद्विद्वस्तुआविषाकाड्येनाभिभवात्सम  
 धारित्यशैल्यनिवदनप्रदर्शनमतम् ॥ देवमनुष्यादिरितिमनुस्पष्टमभिष्यक्तम् ॥ क्वादिर्दिगेपृच्छाच्छन्नतावहि संवेदनविवेकाक्षयतागतदृष्टम् ॥ चिदर्शमवधनसन्तारोशरतम्यमि  
 स्याह ॥ तदिति ॥ तेषामिषिपोपाधीनासंशुर्नशब्दसद्भावेरेवलिीलसर्वेषुविजुभितमनमिभूतमित्यर्थ ॥ ५२ ॥ उक्तमेवाभिष्यक्तिनारतम्यं कमादासासमागोर्नरूपयियु  
 पतिजानीत ॥ एतदिति ॥ सेवमनुष्यादिरहश्वात्स्युस्थाधारादिदेहेयथापाटशरततम्यम् ॥ ५३ ॥ तदुपोद्धानेनसदृशस्पृष्टभूताभ्यासप्रपचननायसंवाधेद्वानसच्चिदेकरससर्वप्रप  
 चतद्व्यप्यथाव्यक्तम्यादीनिर्दिशति ॥ चेतनेति ॥ नभोनभोपदसंघमिभुसुसंभव ॥ ५४ ॥

तस्मिंस्तत्रैवस्थितेभायाकल्पितेकदेशेआकारादिस्वप्नभूतानाक्रमदध्यासान्तदेवभूतमात्रात्मरूपकस्थितमित्याह ॥ तद्वीति ॥ ५५ ॥ ततन्तन्मात्रपचक्रप्राणामनबुद्धिज्ञान  
 द्वियकर्मद्वियमितपचधागतलिगशरीरमतिविवतयाप्रविश्यदीपादीपशतमिवसंपन्नस्त्वस्यसद्विदमनभूताजन्मादिविकाराआदिपदाजापदाद्यवस्थांनदाश्रयस्मिस्तथाविधविक्रि  
 त्वर्जावभावमतियावत् ॥ लक्षसेलक्षयसि ॥ छादसउपपहव्यत्यय ॥ ५६ ॥ कानिचिद्विगारभपरिरिटानिपचकानिजीवस्यदेवमनुष्यायाकारवासनानसारिसकल्पलव  
 रूपिणास्त्वसत्तामात्रकेणैवपर्वाकरणाद्वारास्थूलदेहत्वन्नजति ॥ ५७ ॥ देहप्रकरणाद्धेमादित्त्वधत्तुरादिस्थायवशरीरताम ॥ अथवातिर्यगादित्त्वमित्यादिपदादेवस्थावरदेहपरि  
 षह ॥ हेमादित्त्वमित्यनेनस्पर्णरजतरवर्पोपलक्षितब्रह्माहत्वतदतर्गतभुवनादिभोग्यतन्चित्यर्थ ॥ ५८ ॥ अस्त्वेवाकनतस्तत्राह ॥ एवहीति ॥ स्थितसिद्धम ॥ तस्मिंधिष्ठानचैत  
 न्यसर्वत्रास्तीतिषट्पाद्यपिचेतनोकिनस्यात्तत्राह ॥ चिदिति ॥ ५९ ॥ पचकवशाच्चैतन्यामित्युजकप्राणादिपचकयादित्त्वोदेहमावान्यादेवमनुष्यदेहादौमुख्याचेतनाभि  
 तद्विचिन्मात्रसन्मात्रमविकारंस्वनामयम् ॥ क्वचिस्थितसंविदेवभूततन्मात्रपंचकम् ॥ ५५ ॥ तत्पंचधागतद्वित्वंलक्ष्यत्वंस्वसंविदम्  
 अंतर्भूतविकारादिदीपादीपशतंयथा ॥ ५६ ॥ स्वसत्तामात्रकेणैवसंकल्पलवरूपिणा ॥ पंचकानिब्रजंतीहदेहत्वंतानिकानिचिन्त्वा ॥ ५७ ॥  
 कानिचित्तिर्यगादित्वेहेमादित्वंचकानिचिन्त्वा ॥ कानिचिद्देशतादित्वंद्वयादित्वंचकानिचिन्त्वा ॥ ५८ ॥ एवंहिपंचकस्पर्दमात्रंजगदिति  
 स्थितम् ॥ चित्संविदत्रसर्वत्रविवर्तरणुनंदन ॥ ५९ ॥ केवलंपंचकवशाद्देहादौचेतनाभिधा ॥ जडस्पर्दाभिधाक्वापिस्थायवरादौजडाभि  
 धा ॥ ६० ॥ यथास्तब्धःस्थितोवाचिरिवस्थलमिवास्थितः ॥ पंचकंपुनथतच्चिह्नोलरूपाजडान्विता ॥ ६१ ॥ इतःसौम्यइतोलातःकिम  
 दिधरिति नोयथा ॥ विकल्पादौतथैवेतत्पंचकंहिजडाजडम् ॥ ६२ ॥ देहादिपंचकंजीवःस्पर्दःशौलादिकंजडम् ॥ स्थावराद्यनितस्पर्दिस्व  
 भाववशातो नय ॥ ६३ ॥

धा ॥ क्वापिपरिष्कृलिगस्थूलदेहयो समप्राधान्याज्जहस्पदाभिधाज्जचेतनाभिधा ॥ स्थावरादौनालंगस्यात् सवेदनमात्रत्वेनवह्निर्जनैश्वेतनत्याविभावनाज्जटाभिधाप्रसिद्धे  
 ल्यर्थ ॥ ६० ॥ त्रिष्वपिचित्कथतरतम्येनस्थितेत्यवदटातमाह ॥यथेति ॥यथादिधाविलीनांघृतसमुद्र सायशिशिरपवनसपर्कद्विलानटक्रमाद्दनाभावात्सत्त्व्यानिश्रयल स्थित  
 सन्दवप्रदेशोचिरिवचल ईषदनप्रदेशैषपञ्चल अत्यतघनप्रदेशेस्थलमिवाचलश्रस्थितस्तथैषपाचिन्नरतिर्षकस्थायवरेदेहंरूपपुपचकेपुलोत्तरूपाईषण्डोलोअत्यतजाज्या  
 चिन्ताचस्थितेत्यर्थ ॥ ६१ ॥ यथाक्वचिद्धर्नाभावेनलाल्लाभावेपिनस्पनादित्यत्वव्याघातस्तथावरादिभावेपिनचिद्रूपताक्षतिरित्याह ॥ इतद्विति ॥ नोदतिक्राकु ॥ किमदिवरि  
 त्व्यपदेशेनभवतिक्रानुभावत्येवयथातथैवेतत्सुरनरतिर्यविकल्पादौचैतन्यमक्षतमित्यर्थः ॥ अथवायजडाजडविकल्पाऽप्यस्तपंचकधर्मएवमचिद्रुर्मस्तस्यानिर्धर्मकत्यादि  
 त्याशयेनाह ॥ पचकहीति ॥ ६२ ॥ पचकेस्यभाववशात्तदेहशावहवोविकल्पादटाइत्याह ॥ देहादीति ॥ देहाद्याकारपरिणतपचकप्राणधारणार्थानस्पर्दचैतन्याभ्यार्जाव  
 श्वेतनस्तत्त्वयोजकस्पर्दरौलादिकजडमेव ॥ स्थावरादिशरीरानुयासानिलायीनस्पर्दिअतश्चेतनमित्यादित्यवस्थितविकल्पाःस्वभाववशात्तदटाइत्यर्थः ॥ ६३ ॥

नन्य स्वात्मनाभार स्वभावरकप्रबुद्धविषयात्मकस्याह विरोधोद्विपरसापेक्षस्योभावस्तन्मध्येन परिस्वियोभाष स्वभावत्वाद्यव्याप्तस्वमाप्रसाधेक्षणनरसापेक्ष  
दतिरुपयसापेक्षस्वविषयस्यस्वद्वयनिमित्ततास्यादिति पर्यनुपुज्यताहेत्ययास्वभावविश्रायवाधपर्यनुयोजनभ्या तापुब्रह्मिच्छाबाहिराभ्युत्था ॥ स्वापुनरुक्तनार्थ  
सादेष्यत्तत्पक्षेनन्यताइरेकद्वयमपत ॥ ७४शांताण्यादिपमपरार्थिमाप्रार्थिर्मपरार्थात्मवर्णित्वेनपुनरिषयकारिषयसर्वभयपरित्यज्यतइत्यर्थ ॥ स्वभावादितिस्वस्थोप  
कमनियर्थ ॥ ६४ ॥ अयनावातपनपपनुयोज्यात्स्यात्वासातकत्वेनविकल्पवत्सकार्यानुवाहित्वन्तत्सत्कार्यान्त्यात् किनुगृहीतवासानाशान्तत्वादेकैक्यभावेन  
विकारिणीरुगात्पनपकानास्त्रियपरपपनुयोजनयोऽन्यादित्याह ॥ गृहीतति ॥ तानिरविकल्पनविरोधमाशोच्छेदशक्तिमाध ॥ ६५ ॥ अथवातनासाभ्यपराध पूर्व  
पूर्वबिन्दुविकल्पसदसनातानुमात्स्यात् अतन्वाप्तनबिन्दुविकल्पकल्पनामूलमन्विच्यपतापुसाधिसमित्ततन्व्यबिन्दुविकल्पसहस्रेपनगुणेष्वपयलाविक्षिमावासात्तापुषपयनु  
वाचपयनुयोज्यात्स्वजावाद्बुनदतागतोऽप्यादिहिमाभ्यादिविकेतिपरित्यजते ॥ ६५ ॥ गृहीतवासानांशानांपुष्टाभावविकारिणा  
न ॥ स्थितयपधरानांहीयोज्यापयनुयोजने ॥ ६६ ॥ वासानास्तुविपर्यंसाद्गतोऽनुमितश्रता ॥ पुसानाज्ञानशक्यतेस्तुखपयनुयोजि  
तुम् ॥ ६६ ॥ अशुभवाशुभंवापितनपयनुयोज्यते ॥ प्रनुद्धवासनवात्पत्यचकसुसवामनम् ॥ ६७ ॥ यत्रपर्यनुयोजस्यफलभमनुभुय  
त ॥ तत्रतसमयुंजातनाकागामुदिभिस्त्रियत् ॥ ६८ ॥ दृष्टान्यनिष्ठामेवापापधकनाहिराशय ॥ विवेकनिष्ठाकीटाद्याएतंस्थ्यावरजग  
मा ॥ ६९ ॥ प्रसुप्तवासनावैश्विप्यथास्यावरजातय ॥ प्रनुद्धवासनाकैश्विपयानरसुरादय ॥ ७० ॥ सवासानाविलाकैश्विपयैततिर्य  
गादय ॥ प्रक्षितवासनाकैश्विपर्यंतमोक्षगामिन ॥ ७१ ॥ अथस्वास्त्वेवसवित्सुमनाबुद्ध्यादिकाहता ॥ इत्तयादादिसचुर्कसंज्ञाप  
धरराशिभि ॥ ७२ ॥

पानितशक्यतत्स्वभावरयदस्याह ॥ वासानादिति ॥ ६६ ॥ पुषामभुभेतिपुस्त्याहरादिभाषेभुभेदवादिभाषेनापनुद्धवासनंमुपवासासनंअपधकतिष्ठति ॥ नेनवासनैवतदे  
नृपनुपुष्टातयतदस्यन्वय ॥ ६७ ॥ किंचवासानापर्यनुयोज्यस्यतत्क्षयोपायेप्रवृत्तकत्वेनसकलता स्वभावादिपयनुयोजस्यनकिञ्चित्कलमतीत्याह ॥ यत्रति ॥ ६८ ॥ अत  
धवासानासपुष्णालताभाष्यवापास्वपराशयोपिगृणापस्यनिष्ठशनिष्ठान्च्छेदायोधेतिगृणायनिशास्ययानेतिविवेकनिष्ठारवादिभोगशादित्वात्कापिकीटाद्यादकनुच्छेदरास्य  
यतदस्याह ॥ वृणायति ॥ ६९ ॥ अतएववासानासापयोधतारतम्यदेवपथकेपुस्त्याहरादिविश्वमयिमुद्रात्त्वत्यराशयति ॥ प्रभुमेतिद्वान्ध्याम् ॥ ७० ॥ वासानाभिराश्विडेना  
स्तच्छुभैश्चतस्रहिरासवासानाविला ॥ पक्षिभवासानास्यकवासाना ॥ ७१ ॥ वासानावैश्विप्यदेवरेवरेवरादिपुष्कारिराकाराभिमननादिविश्विप्यवद्वाहारासमरुत्तपारा  
रिल्लकल्पितकर्मदयसयनेदेवरादिपुष्काराशिभिस्वाशुत्वाशुशक्तिरत्वेनरादिपुष्पवद्वाहारेषितामनापुस्त्याहरादिपुष्पवद्वाहारेषितामनापुस्त्याहरादिपुष्पवद्वाहारेषितामनापुस्त्याहरा  
पासप्राप्तकेशकनाभरपुषताम्येतिप्राणिद्विपुष्पभावाद्दयतदितिभाष ॥ ७२ ॥

निर्याभिः पृथ्वादिभिस्तुचत्वारः पादाः शृंगेषुच्छेति पक्षिभिस्तुचंचु पक्षौपुच्छंपादौचेति सपैस्तुफणाभोगः पुच्छमिति कमिकीर्तैर्दशमशकादिभिश्चस्वस्ववासनानुरुपव्यवहार  
 योग्याअवयवादिसकेता कल्पिताइत्यर्थः ॥ ७३ ॥ आद्यतमध्येषुचलैर्विकारिभिर्जडैश्च ॥ अधिष्ठानसद्गुणतुअचलैरजडैश्च ॥ ७४ ॥ एवंपंचकाख्यलिगभेदानंतानुपवर्णय  
 नेव्येकतसस्यकस्याचिक्कर्माणसतसमुच्चयानुष्ठानफलसमध्यहभावप्रामस्यकश्चिदेकः सकल्पपरमाणुरस्यससरनभोदक्षस्यवीजमित्याह ॥ एवामिति ॥ समष्टिगोचरत्वादिभि  
 द्यामः सकल्पानि सकल्पसहक्षणः परमाणु सर्गाख्याणामाकाशदक्षणाणावीजतेषुचसर्गाकारादक्षेपुद्गमानिपंचकानीत्यहोमायेत्यर्थः ॥ ७५ ॥ सर्गाणामाकाशदक्षत्वयदुक्तत

तिर्यगादिभिरप्यन्यैरन्याः संज्ञाः प्रकल्पिताः ॥ स्यावरादिभिरप्यन्यैरन्याः संविदः कृताः ॥ ७३ ॥ इति साधोस्फुरंतीमेचित्राः पंचकरा  
 शयः ॥ रूपैराद्यंतमध्येपुचलाचलजडाजडैः ॥ ७४ ॥ एवामेकोभिसंकल्पः परमाणुर्महीपते ॥ बीजमाकाशदक्षणांसर्गाणि तेष्विमा  
 नितु ॥ ७५ ॥ इन्द्रियाणि च पुष्पादिविषयामोदवर्तिहि ॥ इच्छाभ्रमर्षीराजंत्योमंजयश्चंचलक्रियाः ॥ ७६ ॥ लोकांतराणि स्वच्छानिगु  
 ल्मामूलंसमेरवः ॥ पृष्ठवानीलजलदालतालोलादिशोदश ॥ ७७ ॥ वर्तमानानि भूतानि भविष्यांति च यानितत ॥ जयंति तान्यसंस्थानि  
 फलानिरधुनंदन ॥ ७८ ॥ पंचबीजास्तएते हिरामपंचकपादपाः ॥ स्वयंस्वभावाज्जायंते स्वयंनश्र्यंतिकालतः ॥ ७९ ॥ स्वयंनानात्वमायां  
 तिचिरं जाड्यास्फुरंति च ॥ स्वविक्रमः शमंयांति नरं गाडववारिधौ ॥ ८० ॥ इतोयांति समुत्सेधमितोयांति शमंस्वयम् ॥ एते जाड्या वि  
 वेकाभ्यांतरंगाडवतोयधौ ॥ ८१ ॥ येविवेकवशमालयंगतारामपंचकविलासराशयः ॥ तेनभूयइहयांति संस्थितिप्रभ्रमंति जगतीत  
 रेमुहुः ॥ ८२ ॥ ॥ इ० वा० वा० दे० मोक्षोपायेषुनिर्वाण० पू० चू० पंचकविलासोनामाशीतितमः सर्गः ॥ ८० ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७४ ॥ ॥ ७५ ॥ ॥ ७६ ॥ ॥ ७७ ॥ ॥ ७८ ॥ ॥ ७९ ॥ ॥ ८० ॥ ॥ ८१ ॥ ॥ ८२ ॥

स्तुष्यतदाभोदादिकल्पनयोपपादयति ॥ इन्द्रियाणित्यादिना ॥ आदिपदादिन्द्रियावयवेषुपुष्पावयवतायथोचितं योज्या ॥ विषयलक्षणेष्वाभोदेषुवर्त्तनशीलंतत्प्रधानमिनियाव  
 त् ॥ चषलानाकर्मिन्द्रियाणाक्रियाः ॥ ७६ ॥ स्वच्छानि स्वर्गादिलोकांतराणि गुल्माविदपाः ॥ समेरोभेरुसहितः सर्वपर्वतामूलम् ॥ ७७ ॥ भूतानि चतुर्विधशरीराणि ॥ तत्  
 स्यदक्षस्य ॥ ७८ ॥ स्वभावारस्वविवेकशून्यात्माननः ॥ ७९ ॥ स्वस्माद्विविक्ताविवेकदृष्ट्यादृष्टाः ॥ ८० ॥ श्लोकद्वयोक्तमेवसगसाह ॥ इतइति ॥ इतः परादृष्टेः ॥ इतः प्र  
 त्यगदृष्टेः ॥ ८१ ॥ हेरासयेपंचकविलासराशयः आलयनिर्वासननाशपर्यंतविवेकवशंगतास्ते इहसंसारेभूयो जन्ममरणदेहधारणादिसंस्थितिनयाति इतरेतुजगति यथापूर्वप्रथ  
 मत्येवत्यर्थः ॥ ८२ ॥ ॥ इति श्रीवासिष्ठम० तात्पर्यप्रकारोनि० पू० अशीतितमः सर्गः ॥ ८० ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७४ ॥ ॥ ७५ ॥ ॥ ७६ ॥ ॥ ७७ ॥ ॥ ७८ ॥ ॥ ७९ ॥ ॥ ८० ॥ ॥ ८१ ॥ ॥ ८२ ॥

कृत्स्न्यान्वसगनरोमोद्गरामकमा ॥ सिद्धिसिद्धेशणोपायाद्योपमिदृष्यते ॥ १ ॥ यथापाणानिलोपातिद्धिर्कुडलिनीधरम् । तदासिद्धिरत्यतर्भूतन्माभवीजभूरितिर्बुद्धि  
 शक्तिमध्वदरत्वाप्यदनेभूतन्माभवीजभूरित्यरास्तस्कुटीकलापकृतस्तूत्सुप्रपञ्चकषिधारसगमपन्नेषरासिसिद्धिर्बीजपाणान्यासोपयुक्तप्रदूतकुडलिन्मापाणापुद्गल  
 पकारपररायमि ॥ एतदिति ॥ तस्यस्यूतैर्दत्तकस्यपञ्चकस्वतरेभूलाधारेतस्यापानार्थीनाप्याकुडलिन्मायेतस्यलिंगात्सकपञ्चकस्यबीजमुपादानभूतसूक्ष्मप्रथमपाणपञ्चकक  
 रणस्फुर्त्तास्यर्थ ॥ १ ॥ सामाणक्षेत्रेणात स्फुरिताकुडलिनीमालाधर्मेषणस्यधर्मेषणवत्स्यद् स्पर्शसिद्धिर्त्रिषुपकभयनाभूत्लाकलाचिज्जीवोमन सकभ्योबुद्धिरकार पुपटक  
 र्त्वात्प्रत्यारिनामनिकलनादिभ्यापारोपधिभिर्लभतइत्यह ॥ सातरितिधिभि ॥ १ ॥ १ ॥ ४ ॥ तस्यस्पर्शाके प्रधानवर्तितत्स्थानधिष्यदर्शयति ॥ अपानतामिति ॥ ५ ॥

श्रीवसिष्ठउवाच ॥ ॥ एतत्तन्वकवीजतुकुडलिन्प्रातदतरे ॥ प्राणमारुतरूपेणतस्यास्फुरतिसर्वदा ॥ १ ॥ सात कुडलिनीस्पदस्पर्शस  
 विकलामला ॥ कलोकाफलनेनाशुकथिताचेतेनचित् ॥ २ ॥ जीवनाज्जीवितार्थातामननाचमन स्थिता ॥ सकल्प्याच्चैवसकल्पा  
 यंधादृद्धिरितिस्मृता ॥ ३ ॥ अहकारात्सतांयातासैपापुर्यण्टकाभिधा ॥ स्थिताकुडलिनीदेहेजीवशक्तिरनुत्तमा ॥ ४ ॥ अपानतामुपाग  
 त्यसतत्तन्ववहस्यध ॥ समानानाभिमध्यस्थाउदानात्स्थोपरिस्थिता ॥ ५ ॥ अधस्त्वपानरूपैवमध्यसौम्यवसर्वदा ॥ पुथाप्युदानरूपैव  
 पुम स्वस्त्ववतिष्ठति ॥ ६ ॥ सर्वयत्नमधोयातियदियन्नात्र धायते ॥ तत्पुमान्मृतिमायातितयानिगतयावलात् ॥ ७ ॥ समसौवोर्ध्वमा  
 यातियदियुक्तयानधायते ॥ तत्पुमान्मृतिमायातितयानिर्गतयावलात् ॥ ८ ॥ सर्वयात्मनितिष्ठेत्स्यक्कोध्यांधोगमागमी ॥ तज्जतोर्ही  
 यत्तव्याधिरतमार्तरांधत ॥ ९ ॥ सामान्यनादीवैधुर्यात्सामान्यव्याधिसभव ॥ प्रधाननादीवैधुर्यात्प्रधानव्याधिसभव ॥ १० ॥ ॥  
 श्रीरामउवाच ॥ ॥ किंविनाशा किमुत्पादा शरीरेस्मिन्मुनीश्वर ॥ आधयोव्याधयश्चैवयथावक्तयथाशुभे ॥ ११ ॥

इतिभेदयोजनाभ्याह ॥ अधर्त्त ॥ अपाणाननायेषमपोजनमित्यध ॥ अपानोदानाभ्यामाकृष्यमाणावित्त्वयसौम्यानिश्वसैव ॥ तद्वदृष्यत्वाद्दधुष्टाबलवत्यप्युष्वत्  
 तित्त्वदानरुद्धेषसर्तास्सर्वैर्ब्रह्मनिर्दिष्टागर्भद्विककामयतीत्यर्थ ॥ ६ ॥ एषमपोहसेरपिसाविटभिकेत्याह ॥ सर्वयत्नमिति ॥ यदिसामान्यवत्स्थानधायतेतर्हीसाकीर्षसधिवपा  
 नदरपासर्षयत्नपयास्तपानात्प्राकारेभ्यमाणाअधोमार्गोर्गदृष्टयति ॥ किन्तत्तदाह ॥ तदिति ॥ ७ ॥ प्राणुकस्पटयाह ॥ समसौवैति ॥ ८ ॥ आतएषमाणापानगतिनिरोधा  
 भ्यासेनसर्वमिसमानदरपरवर्तितयसेवसर्वम्याधिशपदव्युत्जयासिद्धिरित्याह ॥ सर्वयैति ॥ आत्मनिदेहे ॥ ९ ॥ एकरातप्रधाननाद्यास्तच्छ्लाघान्तुसाभान्यनाद्यास्तास्वन्दरसपा  
 पित्वाया समानवत्तयोर्ध्वककापित्वापुपयथाद्वैधुयमभ्यापारस्तथैवतत्त्वामुभिर्धर्म्येणाभ्ररसाकर्षणाद्व्यरोगार्णामहुरोगार्णार्त्संभवइत्याह ॥ सामान्येति ॥ १० ॥ कस्ता  
 द्विनारोपयथातकिंविनाशा ॥ एषकिमुत्पादा ॥ ११ ॥



नेपानिद्यत्तिरौपधानुनयैलात्कालिकोपशमः सुखरूपस्यात्मनःपरिशेषात्सुखं तेषामूलतोज्ञानेनारोगमांक्षइत्यर्थः ॥ १२ ॥ मिथ अन्धोऽन्यनिमित्तकत्वात्क्रमसंलग्ने कदाचि  
 युगपदुत्पन्नाद्वाशनिमित्तात्समयुगपत् कदाचिरुत्थातरितेपर्यायेण ॥ १३ ॥ मौर्ख्यमज्ञानतन्मूले ॥ १४ ॥ तत्रआध्मुद्भवनिमित्तान्याह ॥ अत्रत्वज्ञानेति ॥ आक्रमणनि  
 पदस्तिविनतदभावादित्यर्थः ॥ तद्विचित्तानवस्तिमितवायुप्रायास्वारथ्यहेतुसूक्ष्मतामुत्सृज्यरागद्वेषेषुप्रसक्तोरितिशेषः ॥ १५ ॥ इदमामिदमप्राप्तमितिचित्तायाइतिशेषः ॥  
 भयशोकनिमित्तप्राप्तैतत्प्रतीकारोपायापरिज्ञानलक्षणघनमोहदतीतिघनमोहदा ॥ १६ ॥ इदानींशारीरव्याध्मुद्भवहेतूनाह ॥ भृशमित्यादिना ॥ इच्छामौर्ख्यंअतिरेतक्रे  
 श्रीवसिष्ठउवाच ॥ आधयोव्याधयश्चैवदुःखस्यकारणम् ॥ तन्नित्यतिःसुखांविद्यात्तत्क्षयोमोक्षउच्यते ॥ १२ ॥ मिथःकदाचि  
 ज्ञायतेकदाचित्सममेवच ॥ पर्यायेणकदाचिच्चआधिव्याधिशरीरके ॥ १३ ॥ देहदुःखंविदुर्व्याधिमाध्याख्यंवासनामयम् ॥ मौर्ख्य  
 मूलहितविद्यात्तत्त्वज्ञानेपरिक्षयः ॥ १४ ॥ अतत्त्वज्ञानवशतःस्वैन्द्रियाक्रमणंविना ॥ तद्विदितानवमुत्सृज्यरागद्वेषेष्वनारतम् ॥ १५ ॥ इ  
 दंशामिदंनेतिजाज्याद्वाघनमोहदाः ॥ आधयःसंप्रवर्ततेवर्षासुमिहिकाइव ॥ १६ ॥ भृशंसुरतीष्विच्छासुमौर्ख्यंचेतस्यनिर्जिते ॥ दु  
 रन्नाभ्यवहारेणदुर्देशाक्रमणेनच ॥ १७ ॥ दुष्कालव्यवहारेणदुःक्रियास्फुरणेनच ॥ दुर्जनासंगदोषेणदुर्भावोद्भावनेनच ॥ १८ ॥ क्षी  
 णत्वाद्वाप्रपूर्णत्वान्नाडीनरंध्रसंततौ ॥ प्राणेविधुरतांयातेकायेतुविकलीकृते ॥ १९ ॥ दौर्स्थित्यकारणंदोषाद्वाधिर्देहैवसंतौ ॥ नद्याः  
 प्रादणित्वायाभ्यामिवाकारविपर्ययः ॥ २० ॥ प्राक्तनीचैहिकीवापिशुभावाप्यशुभामतिः ॥ यैवाधिकासैवतथातस्मिन्याजयतिक्र  
 मे ॥ २१ ॥ आधयोव्याधयश्चैवंजायंतेभूतपंचके ॥ कथंशृणुविनश्यतिराघवाणांकुलोदह ॥ २२ ॥ द्विविधोव्याधिरस्तीहसामान्यःसार  
 एवच ॥ व्यवहारस्तुसामान्यःसारोजन्ममयःस्मृतः ॥ २३ ॥ प्राप्तेनाभिमतनैवनश्यतिव्यावहारिकाः ॥ आधिक्षयेणाधिभवतःक्षीयंतव्या  
 धयोप्यलम् ॥ २४ ॥ आत्मज्ञानंविनासारोनाधिर्नश्यतिराघव ॥ भूयोरज्जववबोधेनरज्जुसर्पाहिनश्यति ॥ २५ ॥

त् ॥ इरन्नाइयस्तुवासा ॥ दुर्देशाःऋमशानादयः ॥ १७ ॥ दुष्टेषुनिरीयप्रदोषादिकालेष्वशनव्यवायादिव्यवहारेण ॥ दुर्भावाविपसर्पव्याघ्रतस्करादिशंकास्तेषामंनस्युद्भाव  
 नेन ॥ १८ ॥ नाडीनामन्नरसाप्रवेशेनक्षीणत्वाद्दिगुणरसजातादिप्रवेशेनप्रपूर्णत्वाद्वाविधुरताकफपित्तादिप्रकोपेनव्याकुलताम् ॥ आघातादिनाविकलीकृते ॥ १९ ॥ दौस्थि  
 त्यमस्वारथ्यतत्कारणव्याधिःसदेहस्याकारविपर्ययः ॥ २० ॥ साचाधिव्याधिसामग्रीप्राक्तनैहिककर्मानुसारणमित्तीत्याह ॥ प्राक्तनीति ॥ २१ ॥ सामान्यःपेठव  
 सारोदहनरथ ॥ व्यवक्रियतदतिव्यवहारःक्षुत्तृणास्त्रीपुत्रलालसादित्तत्सभवश्च ॥ जन्ममयोजन्मादिविक्रियामूलम् ॥ २३ ॥ अभिमतनान्नपानस्त्रीपुत्रादिना ॥ २४ ॥ आ  
 धिव्याधिःभूयोभूयसालोकपरिशीलनाद्भज्जतत्त्वप्रत्ययपर्यतेनावबोधेन ॥ २५ ॥

पादप्यदीसर्वेवातद्वीर्याग्निवसवैर्वाग्धाधिधित्वासानांसारभ्याधिसस्योमूलहामूलोच्छेदीत्यस्य ॥ २१ ॥ साभान्यध्याधिव्यनाधिज्याध्यापय सुषिकित्साद्दत्ताराय  
 नद् ॥ अनाधिमादन्ति ॥ अन्योद्धरंपरोपधिर्धिविक्लने ॥ २७ ॥ लोलाकर्किरीर्धेपुक्लानम नभ्राक्षीपधानीत्याशुपाया बकुभ्यद्धजनादधिगतान्धीपधानि  
 चिकित्सायागिधलयासायतपृथेशेय ॥ २८ ॥ आधिभ्योप्याधिजम्पकारतश्चिकित्सोपायशराम पुच्छति ॥ आधेरिति ॥ द्रव्यादीपधाविनरयामपुण्यादिक्रपयेति  
 स्वभावावयोकि ॥ २९ ॥ तदपयमरदुग्धपकरामाह ॥ षिधुरितेआधिभिःक्षुब्धे ॥ उक्तमर्धदृष्टतेनोपयावयति ॥ तथाहीतिषार्धेन ॥ अयपुरोमार्गम

आधिध्याधिवित्तासानांरामसाराधिसक्षय ॥ सर्वेषामूलहाप्रावृणदीवतदवीकधाम् ॥ २६ ॥ अनाधिजाध्याधयस्तुद्रव्यमन्नशुभ्रक  
 मं ॥ चिकित्सकादिशाश्रोक्तैर्नश्रंत्यन्यैरिहायवा ॥ २७ ॥ ज्ञानमन्त्रौपधोपायावकुश्राधिगतानिश्च ॥ त्वयाचिकित्साशाखाणिकिमन्य  
 दुपदिभ्यते ॥ २८ ॥ ॥ श्रीरामउवाच ॥ ॥ आधे कथमवेद्वाधि कथमसविनश्रति ॥ इव्यादितरयायुक्त्यामंत्रपुण्यादिरूपया ॥ २९ ॥  
 श्रीवसिष्ठउवाच ॥ ॥ चित्तैविधुरितेदेह ससोभमनुयात्यलम् ॥ तथाहिरुपितोजतुरभमेवनपश्रति ॥ ३० ॥ अनवेक्ष्यपुरोमागममा  
 गमनुधावति ॥ प्रयत्नमागमुत्स्यशरात्तैरिणोयथा ॥ ३१ ॥ ससोभ्रात्सास्यमुत्स्यवहतिप्राणवायव ॥ देहेजप्रविष्टेनपर्यांसीव  
 सरित्ते ॥ ३२ ॥ असमंभवतिप्राणेनाह्योयांतिविसस्त्वितिम् ॥ असस्यकसस्वित्तैर्मुपेययावणाश्रमक्रमा ॥ ३३ ॥ काश्चिन्नाह्यन्नपूर्ण  
 त्वयांतिकाश्चरिक्तताम् ॥ प्राणाविधुरितेदेहेम्वत सरितोयथा ॥ ३४ ॥ कुजीणत्वमजीर्णत्वमतिजीर्णत्वमेववा ॥ दोपायैवप्रयात्य  
 न्प्रमाणसंधारदुक्रमात् ॥ ३५ ॥ यथाकाष्ठानिनयतिप्रार्थादेशसरिद्रय ॥ तथात्नानिनयत्यतन्प्राणवात स्वमाश्रयम् ॥ ३६ ॥ यान्य  
 नानिनरोधेनतिष्ठत्यतश्शरिक्ते ॥ तान्येवध्याधितायांतिपरिणामस्वभावात् ॥ ३७ ॥ ॥ एवमाधेर्मेवद्वाधिकस्याभ्रावाच्चनश्रति ॥  
 यथासन्नोर्ध्वेनश्रतिध्याधयस्तत्कमश्रणु ॥ ३८ ॥

॥ २० ॥ ११ ॥ शार्दतिकेपितथैषआधिकतात्सोभाष्याणवायव साम्यमुत्स्ययामार्गोणवहति ॥ यथागजस्यप्रक्षिटेनप्रवेगेनसुधधानिपर्यासिध्वतिलेदेअमार्गेवहतिनद्वत्  
 ॥ २२ ॥ असमवियमम् ॥ षिसस्थिरककतिसाधिपूणतापयुक्तमिपमसस्थानताम् ॥ २३ ॥ तवेवाह ॥ काश्चिद्विति ॥ प्राणीराधिधुरितेसर्वतोविक्लुटीकृतरेह ॥ सरितेनाह्य  
 तौसीव ॥ २४ ॥ २५ ॥ समानाप्यन्याणवात स्वमाश्रयसर्वशरीरमुक्तान्यनानिरसीकृत्यनयति ॥ मध्येरुसमानप्यसैतद्वृत्तमन्वसमनयतीतिध्रुतेरितिगाव ॥ २६ ॥ धानुर्दे  
 यम्यपरिणामस्वभावात् ॥ २७ ॥ उपसहृरति ॥ अगाभान्तराम् ॥ २८ ॥

हरितकया फलानि हरितकम् ॥ फले लुपि हरितक्यादिपुव्यक्तिरिति नियमान्नवचने युक्तवद्भावः ॥ तथा परलवाद्यो वायुवह्निभूजलादिवीजात्मकामन्नवर्णानामत्रिकभावनवावशतो  
 नार्दपुव्याख्याकारपरिणतान्नरसानामुत्सारणपाचनदिकार्थकुर्वतीत्यर्थः ॥ ३९ ॥ आधुपशमोपायानाह ॥ शुद्धयेत्यादिना ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ प्रासंगिकप्रश्नोत्तर  
 मपसस्त्यप्रकृतसिद्धिहेतुनिरूपणप्रसौति ॥ आधीति ॥ ४३ ॥ पुर्वदकाल्यस्यलिंगात्मनो जीवस्याधारभूताम् ॥ ४४ ॥ आपूर्वकर्मनाड्याप्राणमवष्टभ्येत्यर्थः ॥ तथाचप  
 तजलेः सूत्रम् ॥ कूर्मनाड्यास्यैर्यमिति ॥ कटकपादवडरसिकूर्माकारानाडीतस्याकृतसयम स्थैर्यलभते यथासापर्णोधावेतितद्भाष्यम् ॥ कायस्यापीनतागरिमाल्यासिद्धिरपि  
 तथातादृशीभरणीसिद्धार्तात्यर्थः ॥ ४५ ॥ केततस्यैर्धनभोगेति सिद्धिस्तदाह ॥ यदेत्यादिना ॥ यदापूर्वकेण पूर्णदेहातरायतोमूलाधारादारभ्यन्नतरधपर्यंतदीर्घीकृत्योर्ध्वमाकटः प्राण

यथा विरेकं कुर्वति हरितकयः स्वभावतः ॥ भावनावशतः कार्यं तथा परलवाद्यः ॥ ३९ ॥ शुद्धयापुण्ययासाधोक्रिययासाधुसेवया ॥  
 मनःप्रयाति नर्मत्यंनिकपेणवकांचनम् ॥ ४० ॥ आनंदोवधते देहेशुद्धचेतसिराधव ॥ पूर्णदाबुदितव्यन्नैर्मल्यं भुवने यथा ॥ ४१ ॥ स  
 लशुद्ध्यावहंत्येते क्रमेण प्राणवायवः ॥ जरयंति तथा नानिव्याधिसतेन विनश्यति ॥ ४२ ॥ आधिव्याध्याग्निप्रोक्तौ नाशोपतिक्रमौ त्व  
 यि ॥ कुंडलिन्याः कथायोगादधुना प्रकृतं शृणु ॥ ४३ ॥ पुर्णकपराल्यस्य जीवस्य प्राणानामिकाम् ॥ विद्धि कुंडलिनीमंतरामोदस्येवमं  
 जराम् ॥ ४४ ॥ तां यदा पूरकाभ्यासादापूर्यस्थायते समम् ॥ तदैति मरुवंस्थैर्यं कायस्यापीनता तथा ॥ ४५ ॥ यदा पूरकपूर्णतरायतप्राण  
 मास्तम् ॥ नोयते संविदेवोर्ध्वसोर्ध्वमर्हमंश्रमम् ॥ ४६ ॥ सर्पीवल्वरितैवोर्ध्वयातिदंडोपमांगता ॥ नाडीः सर्वाः समादाय देहवद्दाल  
 तोपमाः ॥ ४७ ॥ तदासमस्तमेवेदमुत्थावयति देहकम् ॥ नीरंधंपवनापूर्णं भस्त्रेवांबुतान्तरम् ॥ ४८ ॥ इत्यभ्यासविलासेन योगेन व्यो  
 मगामिना ॥ योगिनः प्राप्नुवंत्युच्चैर्दानं इंद्रशामिव ॥ ४९ ॥

मास्तो वास्मिन्कर्मणि तथा स्यात्तथा संवित्कुंडलिनीप्राणनिरोधो ह्यनमूष्माणतस्य युक्तशरीररुद्धमभानसंश्रमचाभ्यासपाटवेनाभ्यासेन च सोर्ध्वस्य कर्तुमर्ध्वनीयते ॥ ४६ ॥  
 नोपमानाचसा आकर्षणाद्वदोपमादीर्घागतसती सर्पीवल्वरितैवोर्ध्वमभ्यासापाटवाद्याति ॥ कथयति तदाह ॥ नाडीरिति ॥ ४७ ॥ तद्वानाडीद्वारानीरधनिरवकाशयथा स्यात्त  
 था परनेनापूर्णलपुत्वमापन्नसमस्तमापादमस्तकामिदेहेककूपादूर्ध्वमाकल्प्यमाणार्चमभस्ताततव्याप्तमांतरमतः प्रदेशो येन तथा विधमबिबवउत्कर्ष्यस्रावयति उड्डीनकरोति देवा  
 रस्याथाशराभनभित्यर्थः ॥ ४८ ॥ इति एव विधेनाभ्यासविलासेन योगेन कायाकाशवधसयमलक्षणेन ॥ तथाच भगवतः पतजलेः सूत्रम् ॥ कायाकाशयोः सबधसंयमाह्युत्त  
 रसमापरेत्याकाशराभनभिति ॥ तद्व्याप्यच यत्र कायस्तत्राकाशकायस्य तेन संबधप्राप्तिसत्त्वकतसंयमो योगीजित्वात्तसंबधलपुत्तलादिषु आपरमाणुभ्यः समापत्तिलब्ध्याजित  
 रसं यो लुपुत्तलाप्यभावे पाश्चात्ति हरति ततस्त्पूर्णनाभितंतुमात्रे विदित्यरभिमपुविहरति ततो यथेष्टमाकाशगतिरस्य भवतीति ॥ ४९ ॥

दशनीसिद्धशानापायमाह ॥ प्रसनादीत्यादिना ॥ परारेषकेनप्रयोगोप्यमाकटाकुहलिनैशक्तिप्रसनादीसुपुत्रातदतन्नाणप्रवाहेणरार्थकपाटद्वयसपितरक्षणस्यकपाट  
 स्वर्वाद्दशगुणमितभूर्धनिपादशाताण्यस्थानेमदूषमाद्यस्थितिमागोतितदाप्योमगानासिद्धनादरानभवतीतिपर्याय्य ॥ तथाचभगवतःपुनरुज्जे सुप्रथ ॥ मूर्धयोतिषि  
 सिद्धशानमिति ॥ तदाप्यथ ॥ शिर कपाडभ्रतन्निष्प्रभास्तरसाज्योम्रितप्रसयमात्किञ्चानायाभापुषिभ्योरतराटकार्णोदशानमिति ॥ ५० ॥ ५१ ॥ अदिभ्यानाभिद्विपा  
 पानिदिभाबटक्षणपटाचानादरदतिपठ्या ॥ यशस्वदादीनाभिद्विपाणामदिभ्यानांसातस्यपितरत्सन्निकर्षेसिद्धानतस्वतद्वोचरत्सदुर्लभतदानपनीशुभणचासुपमभासनिर्क  
 विनापादशातदाणपादणमापणसिद्धानादरानकथभवेतच्चकीटशमित्यर्थ ॥ ५२ ॥ तथकथभवेदित्यशमित्यापस्यायसिद्धःपरिहरति ॥ नकेचनेति ॥ नभस्वतोभस्वतोषामुभूता

यस्यनाडाप्रवाहेणशक्ति कुहलिनोपटा ॥ वहिरुर्ध्वकपानस्यदादशागुलमूद्वनि ॥ ५० ॥ रेचकेनप्रयोगेणनाड्यांतरनिरोधिना ॥ मुहूर्त्त  
 स्थितिमानांतिताप्योमगदशनम् ॥ ५१ ॥ ॥ श्रीरामउवाच ॥ ॥ दशनकोद्देशाद्वक्षन्त्यनाशुगणविना ॥ अदिव्यानाभिद्विपाणांत  
 त्वमवश्यमेव ॥ ५२ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ ॥ नकेचनमहावाहोभूचरणभस्वतः ॥ अदिव्येनाश्रिताजानहस्यतपुरुषेडिचै ॥ ५३ ॥  
 विज्ञानादुरसस्यनमुद्दिनेत्रणरापव ॥ दृष्यनेव्योमगा भिद्धा स्वप्नवत्स्वायदाअपि ॥ ५४ ॥ स्वप्नावलोफनयदत्तद्वस्त्रिद्धावलोकनम् ॥  
 केवलंयविशेषायसिद्धनामोस्थिरायता ॥ ५५ ॥ मुवाहद्विद्विदशातरेचकाभ्यासयुक्ति ॥ प्राणचिरस्थितिनीतेप्रविशत्यपरापुरीम्  
 ॥ ५६ ॥ ॥ श्रीरामउवाच ॥ ॥ वदस्भावस्यकयवक्षन्नचतसस्त्विति ॥ वकार सानुकपाहिदुभ्यन्नेपिनर्वादिन ॥ ५७ ॥ ॥ श्रीव  
 सिष्ठउवाच ॥ ॥ शक्तियानुस्वभावास्त्यायथास्फुरतिचात्मन ॥ सगादिपुतयेवासौस्थितियातीतिनिश्चय ॥ ५८ ॥

सिद्धाआम्रतासार्धमस्तिर्नसुदधेर्द्विदशरिष्यनेपायानरेणामानदरयतद्वतिसस्यभेवन्त्योक्तमित्यर्थ ॥ ५३ ॥ केततर्हिदृश्यततदाह ॥ विज्ञानादिति ॥ विज्ञानाद्योगाभ्याससस्कर  
 भयनस ॥ ५४ ॥ कीटशमितिप्रश्नारस्यात्तरमाह ॥ स्वमाबलोकेनमिति ॥ स्थिराथनासधादक्षरानकटाषाम्पाविव्यवहाररक्षामार्थतास्वमापेक्षयाविशेषदस्यर्थ ॥ ५५ ॥  
 दशानिपरवापयनेशोयेनोपायनसिध्याततमाह ॥ मुखादिति ॥ द्वाशानिद्वारशागुलिपरमितपति ॥ ५६ ॥ भिरोपेयसिद्धनामीस्थिराथीतेतिमुदकतत्रस्वभावपवहेनुर्वाभ्य  
 सधस्यजगतामायापयल्लादनेनमस्थितित्यागन्धुशाल्यैवपटस्यपटनादृष्टेत्यादिनाभ्युत्थारितनप्रत्यभाबस्यैकस्यनियतस्थिति कथमनिराम-पृच्छति ॥ षदेति ॥ ५७ ॥ स  
 स्वसवस्स्येश्वरस्यसर्गादिकाटसकभ्यप्रयुक्तावस्तुस्वभावनियतिरपिपाषाणकाटालयेनलस्येयास्तीतिमसर्वनियतिभाषादविरोधदत्यापयेनपानुक्तमेवस्मारय्यवसिद्धकटदु  
 सारमाह ॥ शक्तिरिति ॥ ५८ ॥

कारुभेदेनेवदेशभेदेनापि वस्तुशक्तेरनियततादृश्याह ॥ अवस्तुत्वादिति ॥ कचिक्कामरूपदेशादौ ॥ शारदंशीयादिफलम् ॥ ५९ ॥ नानाऽनानातया अनियतस्वभावतया स्थि  
 तसर्वमेवदबलस ॥ बलस्य भावेनैव नियतैकरूपनात्येनेत्यर्थः ॥ कथतर्हि वक्त्रैरुर्ध्वज्वलनादिनियतित्वात् ॥ ज्ञाभेदिति ॥ प्राणिकर्मतत्फलोपभोगव्यवहारार्थमज्ञातबलैवक  
 चित्कालतथातयानियतस्थितिभूत्वाज्ज्ञाभेदइत्यर्थः ॥ ६० ॥ इदानीमणिमाख्यामहिमाख्याचसिद्धिः केनोपायेनसिद्ध्यतीतिरामः पृच्छति ॥ सूक्ष्मेति ॥ नीयतेयोगिनेतिशेष  
 ॥ ६१ ॥ अस्वप्नश्चस्योत्तरमुत्तरसर्गोविस्तराद्वर्णयिष्यस्तदुपोद्घातयादेहेअर्धोपमव्यामिनिरूपयिष्यन्प्राणापानयोः सधर्षादंतरालेजाठराग्निष्वत्तौदृष्टातमाह ॥ काष्ठेति ॥  
 लेहेद्विधीभावः ॥ द्वयोः प्राणापानयोः ॥ अग्निजाठरः ॥ ६२ ॥ प्राणापानयोः सधर्षणोपपत्तयेअन्यान्याकर्षकत्वेकारणमाह ॥ मासमित्यादिना ॥ कस्तिनस्यदेहयत्रस्यज  
 ठरेदरप्रदेशेनाभेकर्ध्वमवश्रसमिलत्अतएवमिथश्चिलट्टमुत्तमामाशयपक्षारायभस्माद्वयत्वरूपस्थूलमासदिविस्थैरुर्ध्वमाकाशसस्यैरमस्यैरवोज्जलेनिमग्नेश्रजार्गैः परस्परश्लि

अवस्तुत्वादविद्यायावस्तुशक्तिरपिकचित् ॥ भिद्यतेदृश्यतेल्यंगवसंतेशारदंफलम् ॥ ५९ ॥ सर्वमेवभिदं ब्रह्मनानानानातया स्थितम् ॥  
 जृभतेव्यवहारार्थकेवलंकथितस्थिति ॥ ६० ॥ ॥ श्रीरामउवाच ॥ ॥ सूक्ष्मच्छिद्रादिगत्यर्थंपूरणार्थंचरवस्यवा ॥ अणुतांस्थूलतांवा  
 पिकायोपनीयतेकथम् ॥ ६१ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ ॥ काष्ठुककचयोः श्लेषाद्यथाछेदः प्रवर्तते ॥ द्वयोः संधर्षणादग्निः स्वभावाज्जा  
 यतेतथा ॥ ६२ ॥ मांसंकुचंजठरेस्थितांश्लेषुमुरांमिथः ॥ ऊर्ध्वाधिःसंमिलत्स्थूलद्वंभःस्यैरिववैतसम् ॥ ६३ ॥ तस्यकुंडलिनीलक्ष्मी  
 निजोनांतनिजास्पदे ॥ पद्मारागसमुद्गस्यकोशेषुक्तावलीयथा ॥ ६४ ॥ आवर्तंफलमालेवनित्यंसलसलायते ॥ दंडाहनेवभुजगोसमुन्न  
 तिविवर्तिनी ॥ ६५ ॥ द्यावापृथिव्यासंध्यस्थान्क्रियेवस्पंदधर्मिणी ॥ संविन्मधुविवोधाकोद्वल्पद्यपुदपदपदी ॥ ६६ ॥ तत्सर्वंशक्तिपद्मा  
 दिवाह्येनाभ्यंतरैस्सया ॥ हृदिव्याधुयतेवातैःपत्रदंदमिवाभितः ॥ ६७ ॥

दुरुपलक्षितमधोभसाऊर्ध्वावायुनाचविरुद्धदेशयो कल्पमाणवैतसकुजमिवकपमानंस्थितं वर्ततइत्यर्थः ॥ ६३ ॥ अस्तुनलिकतत्त्वात् ॥ तस्यैति ॥ तस्यर्मांसस्याधस्तनभस्मा  
 भागस्यमूलभागरूपेनिजेआस्पदेमूलाधारेप्रागुक्ताकुंडलिनीसर्वस्यकार्यकारणसघातस्यप्राणप्रदत्वाच्छ्रुत्वा ॥ ६४ ॥ जपकाठेआवर्त्यमानारुद्राक्षादिफलमालेवनित्यमग्नी  
 ष्मप्राणापानोद्विरणनिगिरणभ्यासलसलायतेकपेनाव्यक्तकरवजनयति ॥ अव्यक्तानुकरणाद्वाचिवहुलमहणात्करोत्यर्थक्यद् ॥ समुन्नतिरुर्ध्वमुरवततयाविवर्तिनीपरिवर्त  
 नशीला ॥ ६५ ॥ द्यावापृथिव्योर्मध्यप्राणानामूर्ध्वाधोगतिहेतुर्वहितनिषिद्धक्रियेवप्राणापानयोर्हूर्ध्वाधोगतिहेतुत्वात्स्पदधर्मिणी चाक्षुषादिसविल्लक्षणानामधूनारूपदिवि  
 षयाखादानाविवोधैर्अर्कइवस्थिता ॥ ६६ ॥ शक्तयोज्ञानकर्मादियादिशक्तयः ॥ प्रागुक्तद्वयमादिपदान्नादीजालचल्द्विआभ्यंतरैर्वर्तिस्तयाव्याधुयतेकल्पते ॥ यथावाह्येन  
 वातेनतरूपत्रदइव्याधुयतेतद्वदित्यर्थः ॥ ६७ ॥

भासभ्यामपदद्विशालस्तुरतिप्रबलभावादेवभाषावोदलधल्काप्रपापाभिमदुपयानुष्णादिचक्रबलपतीचकोलेनजरयतिनद्वरतर्ष्याक्यविधाणवापयोमुत्तमन्वादिशरयतीत्य  
 र्थ ॥ ६८ ॥ अरण्यकारेणवाह ॥ शरीरिति ॥ तथानुक्तद्वल्यनानीमिच्छादिप्राणशरीराहृन्पमानस्यापयानलोहकारभ्रञ्जवमरलापते ॥ तरलापमानस्यनस्यद्विभ्रतन्त्रविष्ट  
 स्यान्त्यपयपरसोसाद्रकत्काभ्यांसमासात्त्रक्त्वचोमेरोमदसोमजामजाभ्योस्थीप्यस्थिभ्यशुकमितिषिषिषकार्येणभ्यस्याअन्यापरिणतिरेति ॥ यथाब्रह्मनेतरोरतन्मिब  
 टभीमरसस्यपुष्टधामअयं पुष्पाणिकलानीत्यादिरितिद्ववित्यर्थ ॥ ६९ ॥ तत्रसमस्तविधानुस्थानेषुसरोत्तरपरिणामसिद्धयेपरसपर्याज्जाठराप्रभिम्यक्तिरतीत्यारायेना  
 ह ॥ रद्विचि ॥ आअरण्यारणपरपरयाधरमथाद्रुपरिणामपर्यतमित्यर्थ ॥ ७० ॥ सदेहसर्वागिउदितेनपदीमेतन्नजाठराभिनाशोप्यमेति ॥ ७१ ॥ तस्यैवसर्वदेहभ्यापिनोजाठ

यदब्रोमस्तुरत्यगस्तभावात्तत्रवायव ॥ बलवन्मृदुयार्त्तिकिचिद्दुशकवलथनितत् ॥ ६८ ॥ वातैराहृन्पमानतलयादितरलापते ॥ द्ययन्या  
 न्यतिकार्थेणपुष्टवादिद्ययातरे ॥ ६९ ॥ देहव्याजरणसर्वरसानांपवनोन्वहम् ॥ जनयत्यभिमन्योन्यसषपाहनवेणुवत् ॥ ७० ॥ स्वभाव  
 शीतवातात्मादेहकंनौष्ण्यमेत्य ॥ उदितेनससर्वांगेषुवनभानुनायथा ॥ ७१ ॥ सर्वतोविचरेदस्मिस्तत्तेजकारकाकति ॥ द्यययद्देमभ्र  
 मरंपोगिनाचित्यतांगतम् ॥ ७२ ॥ तद्यकारामयज्ञानचितितसद्ययच्छति ॥ येनयोजनलक्षस्यवस्तुनित्यहिदभ्यते ॥ ७३ ॥ तस्याभ्रैर्वा  
 हवस्येवजलसशुकर्मिधनम् ॥ मांसपकजखटाढ्यद्वल्यर कोशवास्तिन ॥ ७४ ॥ यदच्छशीतलत्वचतदस्यात्मेदुरच्यते ॥ इतीदोरुचिय  
 तसोभिरशीपोभौहिदेहक ॥ ७५ ॥ सर्वतूष्णालसर्काकिंचित्तोजोकार्ग्यभिधविदु ॥ शीतात्मकतुसोमास्त्वमाभ्यामेवकृतजात ॥ ७६ ॥  
 विधाविधास्वरूपणसर्वसदसदात्मना ॥ जगद्वायेननिर्वततदेवैविभज्यते ॥ ७७ ॥ सवित्यकाराविधादिसूयमग्निवितुर्बुधा ॥ अस  
 ज्जाह्यतमांविधायाद्भु सोममनीषिण ॥ ७८ ॥

राषवत्तयोत्तरकाकारेणयोतिभिरुपाधनक्रियतदस्याह ॥ सर्वमदति ॥ अस्तिभृदहे ॥ ७२ ॥ तदेवचिद्रूपेणाधत्तमानम्यवहितमिषकटसषपवायदर्शनसिद्धिजनयतीत्याह ॥  
 तदिति ॥ ७३ ॥ तस्याप्रारिधनमाह ॥ मस्येति ॥ बाहवस्याप्रसाभृदजलमिवमांसलक्षणे एकजलस्यैराद्व्यपयुत्सरात्कोशोशापिनस्तस्यजाठरस्याप्रारिधनान्तरसद्वय  
 जलसशुकज्वलनयोर्धर्मधनमित्यर्थ ॥ ७४ ॥ देहेरधनभूतमेवशालक्षणेनविभज्यतेहृत्स्यार्थापोमासकत्वमाह ॥ यदिति ॥ ७५ ॥ श्चिरपिजगत्त्वकारोष्ण्यार्थीत्य  
 आद्याभ्यांवाधीपोमासकस्यमित्याह ॥ सर्वमिति ॥ ७६ ॥ अथवाभिजाशेषयपटिसदसदात्मकमविधाभावद्वयमेवजगदाकारेणनित्यत्तमितितदेवैषपकाशाज्जाह्यतमांका  
 यार्थोभद्रयेणविभक्तमित्याह ॥ विधेति ॥ ७७ ॥ तन्निभाममेवभृदुत्तमाह ॥ सविदिति ॥ विधात्वात्तत्त्वस्त्वस्त्वित् ॥ आदिविधादाशापयपार्थिव ॥ ७८ ॥

देहेष्याजरणं सर्वरसानां पवनोन्महम् जनयत्यग्निमन्योन्यसंपर्पाद्विनेषु वदिति त्वदुक्त्या देहो हि श्रमप्रत्यक्षेणाप्यादित्या देवाः पृथीनोद्ग्रादयादिदर्शनद्विक्रिवाः स्वस्मिन्सोमादुदेती  
 ल्ययमर्थापया बुद्धइति शेषः ॥ शेष. स्पष्ट. ॥ ७९ ॥ परस्परं पर्यायेण प्रजायेते जिगीषेते ॥ जेः सनिद्वित्वकुत्वयोरभावश्छादसः ॥ अन्मनगमाभितिर्दार्थः ॥ प्रजायेते इति पाठेनूप  
 रस्परमुपजीवत इत्यर्थः ॥ ८० ॥ अनयोर्जन्मदीजाङ्कुरवत्सरस्सरोपादानकदिवसरात्रिवत्सरस्परनिमित्तकच ॥ स्थितिस्तुल्ल्यायातपसमापरस्सरोपधातिनीत्यर्थः ॥ ८१ ॥ दृष्टा  
 तभेदोपन्यासस्त्यातरमाह ॥ तुन्येति ॥ युगपदुपलभेच्छायातपस्थितिः पर्यायेणोपलभेदिनरात्रिस्थितिर्दृष्टात इत्यर्थः ॥ ८२ ॥ दृष्टान्तयोः कार्यकारणभावद्वयपरत्वपक्षे

॥ श्रीरामउवाच ॥ ॥ वक्रिर्वात्मानः सोमादुदेतीति मुनीश्वर ॥ सोमस्योत्पत्तिमधुनावदमेवदतांवर ॥ ७९ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥  
 अग्नीषोमीमिथः कार्यकारणोच्यव्यवस्थिते ॥ पर्यायेण समं चैतौ प्रजायेते परस्परम् ॥ ८० ॥ जन्मांगीजाङ्कुरवन्तथादिवसरात्रिवत् ॥  
 स्थितिश्छायातपसमाकेवलसैतयोर्भवेत् ॥ ८१ ॥ तुल्यकालोपलभेसासावित्यंछायातपस्थितिः ॥ केवलकोपलभेच्छायास्थितिर्दिवस  
 रात्रिवत् ॥ ८२ ॥ कार्यकारणभावश्चद्विविधः कथितो नयोः ॥ सद्रूपरिणामोत्थो विनाशपरिणामजः ॥ ८३ ॥ एकस्माद्यद्वितीयस्य सं  
 भवोऽङ्कुरवीजवत् ॥ कार्यकारणभावोऽसौ सद्रूपरिणामजः ॥ ८४ ॥ एकनाशो द्वितीयस्य चद्भावो दिनरात्रिवत् ॥ कार्यकारणभावोऽसौ  
 विनाशपरिणामजः ॥ ८५ ॥ सद्रूपपरिणामस्य महदक्रमसंस्थितः ॥ अक्षोपलभादितरत्नमाणां नोपयुज्यते ॥ ८६ ॥ विनाशपरिणाम  
 स्थदिनरात्रिक्रमस्थितेः ॥ अभावाप्येकवस्तुस्योगतो मुख्यप्रमाणताम् ॥ ८७ ॥

व्यवांतरभेदांतरद्वयेपितास्यर्धमस्तीत्याह ॥ कार्यकारणभावश्चेति ॥ ८१ ॥ तयोराद्यधुपपपाद्यति ॥ एकस्मादिति ॥ ८४ ॥ द्वितीयमुपपाद्यति ॥ एकेति ॥ भावउत्पत्तिः  
 ॥ ८५ ॥ आद्येकार्यदर्शयाकारणसत्वेऽदालकोपपदइत्यादिस्यस्यक्षंप्रमाणमित्याह ॥ सद्रूपेति ॥ यद्यप्यनुमानादीनामपि सभवास्ति तथापि प्रत्यक्षसिद्धेर्धनेत्यर्थे इत्यनुप  
 योगोक्तिः ॥ तदुक्तन्यायवाचस्यत्ये ॥ नहिकरिणदृष्टेर्चाकारेण तन्मुनिभिमते निमता इति ॥ सिद्धिसत्त्वेन पक्षतारूपकारणाभावादित्यारथः ॥ ८६ ॥ एवं द्वितीयोपि कार्यद  
 शार्थाकारणासत्वेदिवारात्रिनोपलभामहे इत्यनुपलब्धिः प्रमाणमित्याह ॥ विनाशेति ॥ एकवस्तुस्यः एकवस्तुमात्रपाह्निप्रत्यक्षाविरुद्धः ॥ ८७ ॥

ननु कार्यं कुर्वन्कारणमुच्यते नन्तु नृत्वं चकारणस्य तद्विभिन्ने शलक्षणायामास्याप्यदृष्टम् न च प्रकारानभाषोपक्षीणस्य दिनस्य रात्रिचिन्तनायोऽस्यास्तीति नास्तीकनृत्वं एव  
 राधेरात्रिनिरवधुत्तनास्तीत्यभाषपरिणामेन कार्यकारणभाषो निमूलः ॥ एवमथेतनस्य यथावर्तते पटाद्विजनने आस्यासमावृति तस्याभ्येतनधर्मत्वात् ॥ किंचानुपमद्विज्ञानस्य  
 मपटादिनियते उपमर्दुयस्येन सत्येवमिति किंच सद्रूपेण परिणमत नर्थाप्यपटस्य नितिकाऽभाषानुगताभ्याम्नामकारिचिन्तनमवतीयास्ति ॥ किंच धीजात्रिस्थितनिश्चयान्त  
 वाञ्छुत्तजनपर ॥ नाप ॥ कुसुलादीनि यस्मात् ॥ नद्वितीयसुतीयो ॥ तथा स्वभाषोप्यसमर्थापरमुत्सादयिषुसमर्थाभितिकावाचोयुक्ति ॥ चतुर्थस्तु कस्य सर्वानुभाववाधितद  
 तिनकस्य चित्तस्य धिबुत्तिकादिनाशावाक्यं स्वभाषत एव सवमुत्सयते चिनरयति चतस्रधीवाप्यर्थावर्तनाद्विषेकिनाकार्यकारणभाषविकल्पत्वात् तयादिदुर्भुक्तिभाविन स्वानुभाववि  
 रोधोऽप्यवनेदीवतिरसर्वादात्साह ॥ अनास्येति ॥ इत्यादि रात्रायुक्तिर्दुर्भुक्तिस्तद्वादिनः ॥ अथ सत्याश्चमनेन ॥ स्वानुत्सपलापिनाचनेपामिस्थं वणीया ॥ अनास्यादियुक्ति  
 बुद्धिरकारणत्वादिभ्योऽनपदिधतयोरेवकार्यकारणभाषलक्षणानुभावसिद्धद्वैतिकयतसाभाष्यापलाप ॥ यदि न जनयति तद्विज्ञानात्स्वानुभावतत्त्वात्परबुधोपधिपययायुक्त्युपन्या

अनास्थानासिक्कनृत्वमित्यापायुक्तिर्वादिन ॥ अवज्ञयावहिकार्थां स्वानुत्सपलापिन ॥ ८८ ॥ प्रत्यक्षवदभावोपि प्रमेवरधुनदतन ॥  
 अस्य भावापि रीतस्य प्रमाणसर्वजनुषु ॥ ८९ ॥ अभिर्भुमतया आगाया प्रयाति पयोदताम् ॥ सद्रूपपरिणामेन तदग्नि सोमकारणम्  
 ॥ ९० ॥ अभिर्नपंतया शीत्यादासावेव प्रयाति यत् ॥ विनाशपरिणामेन तदग्नि सोमकारणम् ॥ ९१ ॥ सार्वाबुधिपय पीत्वाधुमोद्गरेण वाह  
 व ॥ ययोदात्ता प्रयातेन तदेव जनयत्यलम् ॥ ९२ ॥ अकं पीत्वा निशानायमाभावात्स्यपुनपुन ॥ उद्गिरत्यमलेपक्षेष्टणालमि वसारसः ॥ ९३ ॥  
 साः स्वानुभावविच्छेद-मलापदनि ॥ एवरात्रिपरिचरमभाषविकारालानाश्च भाषपरिणामेन दिनस्य कारणमिति स्वानुभावसिद्धमेव ॥ नवनाराणेन भाषविकारः उत्पत्त्यादेरिवतस्या  
 विभाषधमत्वानुभवत ॥ एवदीजाकुटाद्यवस्थास्वगुणद्वयमप्यथाधितमत्यभिसानुभावसिद्धनापलापाद् नवैव स्थितनिश्चयनयन्तमित्याद्यवस्थाभेदत्वात् न्यनुभवदकरा  
 दे कारणनावस्थाभेदयुक्तिप्रयत्नद्वितितमद्वयभेदोत्पत्तिर्हेतुकोत्सत्यादीन्मिथ्यमात्मकानतिर्गौरवयत्नां प्रमलपतोमूर्त्तां अथ द्रव्यैव बह्विकार्यादित्यथ ॥ ८८ ॥ अनुपलभ्ये प्रा  
 मणयसदेवधारयति ॥ प्रत्यक्षवदिति ॥ धर्मव्यवमाणभेद ॥ नचाभाषधमाकारणत्वमन्यधनदृष्टमित्यभिमतम्यम् ॥ तेजोऽभाषस्य शीतानुमितौ छिन्नाधिपयाकरणत्वमसिद्धेरि  
 त्याह ॥ आप्यभाषवदिति ॥ ८९ ॥ बहिरप्य सद्रूपपरिणामेन सोमकारणत्वमुदाहरति ॥ अग्निरिति ॥ ९० ॥ अभाषपरिणामेनानुमितौ छिन्नाधिपयाकरणत्वमसिद्धेरि  
 धियद्वापुषाधयामिति ॥ यथावा अग्निच्छेदयति धायुमेवाप्योतीति श्रुते ॥ ९१ ॥ सद्रूपपरिणामेनानुमितौ छिन्नाधिपयाकरणत्वमसिद्धेरि ॥ अग्निरिति ॥ अस्मिन्न  
 नले यथावदनापयतेन स्वैव तत्समाबुधिपय एव जनयति ॥ शीरवधिपुनर्दीनामपिरसात्मकसोमरूपत्वात्सर्वप्रययोवाद् ॥ ९२ ॥ आअभाषास्यामित्याभाषास्यम् ॥ आद्म  
 यदांति विष्या रस्य म्यधीभावेन पुंसक कृतस्य ॥ कृष्णपक्षे अभाषात्स्याप्यर्थादिति त्यर्थ ॥ अमलेपक्षेष्टणाल ॥ ९३ ॥

१ अस्मिन्नपराशर्याद्यापुनर्नैव यानि यदिति पुलाकांतरेण ॥ मूलस्य पार्थिवुषाभ्यामित्यप्याद्वा रल्लेखेनान्यम् ॥



सोमो मुखमिव शोभामानो यन्न तथा विधवसंतप्रीत्यागमे प्राण. सात्प्रावायुभा । मयप्यन्यथा ।  
 सोमो मुखमिव शोभामानो यन्न तथा विधवसंतप्रीत्यागमे प्राण. सात्प्रावायुभा । मयप्यन्यथा ।  
 स्मिकपृथ्वप्राण. सोमस्यापानस्य मुखवादन्यपानादेरुदे आगमने सति अमृतोपमत्तद्रसपीत्वापीनतागतः सन्न भवद्वाससर्वनाडीजालागमनाच्छरीरपूरयत्ना ।  
 न. सोमपरिणाम इत्यर्थः ॥ तदपानेनाजिघृक्षत्तदावयवसैषोन्नस्यमहइति श्रुतेरिति भावः ॥ सोमसुखागमे इति पाठे तु प्राणोऽग्निभूतो यजमानप्राणोऽध्वरे अमृतोपमशीतसोमरसपीत्वा  
 नेधुमादिभागेषु खस्य स्वर्गस्यागमे अथस्य चद्रसन्निहिताकाशलक्षणमार्गपर्वण आगमनाच्चद्रंप्राप्यतद्भावप्राप्त कलाभिः स्वशरीरपूरयति स एवास्वर्गपौर्णमास्यापीनतांगतः पुनः  
 सोमपरिणाम इत्यर्थः ॥ धुमादिमार्गश्च द्रभावश्च श्रुत्यैव दीर्घतः ॥ अथयत्रेमे प्रातरिष्टापूर्ते दत्तमिधुयुपासते ते धूममभिस भवति धूमाद्रात्ररात्रे परपक्षमपरपक्षाथान्पृष्टदक्षिणैतिमा  
 सास्तान्नेतसवत्सरमभिप्रासुवति मासेभ्यःपितृलोकपितृलोकदाकाशमाकाशाश्च द्रमसमेपसोमोराजातदेवानामन्यमिति ॥ तस्मिन्नेतस्मिन्मगो देवाः श्रद्धाजुङ्घति तस्या आहुतेः  
 सोमोराजास भवतीति च पचाग्निवियायाम् ॥ १४ ॥ यदिमन्यसे नवायुर्भौमरसशोषयति किंत्वर्कं रश्मय एव तपि वति रात्रावप्युष्मरूपेण ते वासत्त्वादिति तदा त एवोदाहरणमित्याशा  
 योत्वात्ततोपमंशीतंप्राणः सोममुखगमे ॥ अभ्यागमात्पूरयति शरीरं पीनतांगतः ॥ १४ ॥ जलमप्युदृषां भोगो प्रयात्यर्कस्य रश्मिताम् ॥  
 सद्रूपपरिणामेन तज्जलं वद्विकारणम् ॥ १५ ॥ नाशात्मकनया तोयमौष्ण्यत्वादेति ल्यभिज्ञताम् ॥ विनाशपरिणामेन ततोयं वद्विकारण  
 म् ॥ १६ ॥ अग्नेर्विनाशो सद्रूपपरिणामो निशाकरः ॥ इंदोर्विनाशो सद्रूपपरिणामो हुताशनः ॥ १७ ॥ हुताशोनाशमागतस्य सोमो भवति  
 वैतथा ॥ दिवसोनाशमागतस्य रात्रिर्भवति वैतथा ॥ १८ ॥ तमः प्रकाशयोऽभ्यायातपयोर्द्विनरात्रयोः ॥ मध्ये विलक्षणं रूपं प्राज्ञैरपि न ल  
 भ्यते ॥ १९ ॥ संधिरप्यविलोपः स्यादेतयोरेव तदपुः ॥ भावाभावैर्यथैकास्थानिष्ठावेतौ तथैव हि ॥ १०० ॥

येनाह ॥ जलमपीति ॥ उत्कर्षमादिस्वरश्चिमाभिरपंभोगेपानेकल्प्यमानेपि जलमर्कस्य रश्मितासद्रूपपरिणामेनयाति शुक्लरूपेण तत्रापामनुगमदर्शनात् ॥ यदादित्यस्य लो  
 हितरूपतेजससद्रूपयच्छुक्लतदपामिति श्रुतेरिति भावः ॥ १५ ॥ यस्तु तत्र शैत्यद्रवत्वयोर्नाशौष्ण्ययोश्चोद्भवत्सदेशो विनाशपरिणामिताप्यस्तीति सकीर्णोदाहरणमिदमि  
 त्याह ॥ नाशात्मकतयेति ॥ १६ ॥ सर्वत्राग्नीषोमात्मकेपरिणामे उअथरूपसकीर्णतापिसुक्ष्मदशालक्षयितुशक्येत्याशयेनाह ॥ अग्नेरिति द्वाभ्याम् ॥ १७ ॥ १८ ॥ तर्हितमः  
 प्रकाशयोऽभ्यायातपदौ च किमनुगत रूपयेन सद्रूपपरिणामता तत्र स्यादिति चेत्तद्वसैव तच्चाभिज्ञतमैरपि भ्रमणाहिकयानलभ्यत इत्याह ॥ तमइति ॥ मध्ये अनुगतं व्याहृततमः  
 प्रकाशविलक्षणसन्मात्ररूपम् ॥ अथवामध्ये सधौ उअथविलक्षणम् ॥ दिनरात्रयोरिति सभासातश्लाघसः ॥ १९ ॥ ननु तमः प्रकाशयोः संधिरुभयविलोपात्माशून्यरूपस्तत्र  
 नोभयविलक्षणार्कचिद्रूपमस्तीत्याशक्याह ॥ संधिरिति ॥ अनयोः संधिरपि अवि लोपः अशून्यरूपः स्यात् यतस्तत्संधिरूपमेतयोरेववपुः परस्परसलभस्वरूपम् ॥ न हि शून्ययोः  
 संधिर्नाम भवति नवानिर्नामितासतोऽशून्यता ॥ कथतर्हितौ संधौ वसैते इति चेत् यथापूर्वात्तरकालयोर्भावाभावैः ॥ उदाहरणवाहुल्याद्बहुवचनम् ॥ परस्परनिरपेक्षनिरूपणे  
 नभावरूपेण सापेक्षनिरूपणेनाभावरूपेण च तमइदमकाशाभावरूपमेकमेववस्तुप्रकाशश्चायतमोऽभावरूपमेकमेववस्त्विति सर्वानु भवादेतावेकास्थानिष्ठौ स्थितौ तथैव हि संधाव  
 पिवसैते नाणुमात्रमप्यन्यथाभूतावित्यर्थः ॥ १०० ॥



तयोः कुड्या लोकावदन्त्योऽन्यतादात्म्यस्थितिं दर्शयति ॥ अपाने इति ॥ १२ ॥ मूलप्राणकुंडलिनीरूपश्चिदग्निराधारादिकं शतं चतुर्दलादिपद्मपत्रस्थं परादेवैश्वरीपर्यंतवाचात्मक  
 म् ॥ त्विषा अर्थप्रकाशनशक्त्या ॥ अनुभूत्या विषयक्षेत्रप्रक्षेपव्यवस्था रूपा रूपा रूपा रूपा ॥ यथावहितिः सूर्य इति शेषः ॥ १३ ॥ यथासर्गादीमायाशबलब्रह्मसविच्छीतोष्णाहृषिणीब्रह्मांडा  
 कारेणार्णवो माभिधाप्राप्तात्तथात्प्राणस्य छिदेहानासर्गोत्यर्थः ॥ १४ ॥ अस्ते ब्रह्माहृषिभिरशरीरमप्यर्णवो मात्मकारिणो कार्यान्तवाह ॥ यवेति ॥ यथादिविकृष्णपक्षे अग्न्या  
 त्मासूर्याः सोमस्य शीताः पचदशकलाः प्रतिपदादिति विषयकमेणपसति एकाधुवाख्या चिद्रूपा परिशेषयति नत शुक्लपक्षे कमेणोष्णा उद्भिरतिताभि कमेणपूर्यमाणामुवाकलापूर्ण  
 सोमो जायते तथाहृदि स्थित प्राणसूर्याः पानरूपस्य सोमस्य मुखनासिकाद्वारा प्रविष्टाः शीताः पचदशकलाप्रसित्वा मुखवाहृदिर्धुवाख्या मेकाकलापरिशेष्य पुनस्ता उष्णा उद्भिरति  
 ताभिः सापूर्यमाणवाहिरपानाख्यः सोमो जायते तत्र बह्विः प्राणापानसंधिकालः पूर्णमासो हृदि त्वमावात्स्या अतरालदेशे इडां पगलयोः प्रत्येकमूर्ध्वाधो भागप्रतिशाखानाडीषट्के  
 प्राणसूर्यस्य प्रवाहो अयने मेषादयोद्वा दशमासास्तदतराले सकातयः ॥ अपानसोमस्य प्रवाहत्वाद्वाद्योमासाविक्रभादयो योगा अन्यानि च पर्वाणि निष्पद्यते इति योगिना प्रत्य

अपाने शीतले सतामेत्युष्णः प्राणपावकः ॥ प्रतिविंबमिवादर्शो स च तस्मिंस्तथैव हि ॥ १२ ॥ चिदग्निः पद्मपत्रस्थं सोमं वाचात्मकं त्विषा ॥  
 जनयत्यनुभूत्यहकुड्या लोके यथावहितिः ॥ १३ ॥ संस्त्यादौ यथाकाचिस्त्वं विच्छीतोष्णरूपिणी ॥ अर्णवो माभिधां प्राप्तासैव सर्गो नृणां मि  
 ह ॥ १४ ॥ यत्र सोमकलाप्रसृष्टा क्षणसूर्येण षोडशी ॥ मुखवाहितस्त्रिमात्रं स्यात्तत्र बद्धपदो भव ॥ १५ ॥ नूनं सूर्यपदं प्राप्तासौ यत्र सोमो हृदं व  
 रे ॥ नूनं केवलयास्थित्या तत्र बद्धपदो भव ॥ १६ ॥ उष्णमग्निश्चिदादित्यः शैत्यं सोम उदाहृतम् ॥ यत्रैतां प्रतिविंबस्थौ तत्र बद्धपदो भव  
 ॥ १७ ॥ शरीरे सोमसूर्याग्नि संकांतिज्ञो भवानघ ॥ तत्र संकांतिकालाहिवत्वात्प्राणसमाः स्मृताः ॥ १८ ॥

क्षम् ॥ अन्यैस्तु स्वरोदयादिशास्त्रतो ज्ञेयम् ॥ एवस्थितेव दृश्यमाणदेहाणुतास्थौ ल्याद्युपयोगिधारणा भेदाः प्रथमधिभिः श्लोकेरुपदिश्यते ॥ यत्र मुखवाहृदिदेशे सूर्येण प्राणसुधुवा  
 ख्यासोमस्यापानस्य षोडशी कलाप्राणोर्द्वीणाभिः कलाभिः पूर्यमाणक्षणाव्यापूर्णमासी च द्रववितस्त्रिमात्रस्य तत्र भुशुडोपाख्यानोक्तबाह्यकुम्भकेन मनोधारणया बद्धप  
 दस्थितो भवेत्यर्थः ॥ १५ ॥ तथा यत्र हृदबरे कलापासेन कमाद्रस्य मानोऽपानाख्यः सोमोऽमावास्यायां भिक्वकेवलयाशुद्धिचिद्रूपधुवाख्यकलात्सिकयास्थित्या तिष्ठति तत्रातः कुं  
 भकेन बद्धपदो भव ॥ १६ ॥ इदानीमधरे चकेनाधरे कमेणवा अतराले प्राणस्यो भयतो निरोधेन विंबप्रतिविंबवत्तुल्यरूपतामापाद्य धारणामाह ॥ उष्णमिति ॥ १७ ॥ यथावसंत  
 पीष्मवर्षा शरसुक्रमेण शीतस्यौष्ण्येन यासासोमस्याग्नि संकांतिः शरद्धमेतशि शिरेषुकमादौष्ण्यस्य शैत्येन यासादग्नेः सोम संकांतिस्तयोः संधी विषुवतौ सूर्यस्य च मेषादिषु संकां  
 तिस्तथा शरीरेपि अपानरौत्यस्य जडराग्निना यासोमस्याग्नि संकांतिः प्राणौष्ण्यस्य बहृदिः शैत्येन यासादग्नेः सोम संकांतिः सूर्यस्य सकातयस्तु प्राणुक्तास्ता जानातीति उज्ञो भवेति पू  
 र्वांक्त धारणागविधिः ॥ प्रासंगिकत उज्ञानस्य प्रासिद्धसंकांतिसानदानादिकलेभ्य उल्लेखतमफलकीर्तनप्रधानफलेन स्तुतिर्वा ॥ १८ ॥



तत्र स्थिता च सा कोऽङ्गीकनासंकलितानमनोबुद्धिमये जीवादिषादिनालिंगशरीरे अहंकारि र्पयातया विधा अंतःस्फुरत्विषयकाशचमत्कारः खेच्छाविहारशक्तिचमत्कारश्रयस्यास्त  
 याविधासती सूक्ष्मतमेविसनालच्छिद्रेरौलादीचयवैवविश्वनिर्गतुयोज्यनेनत्रप्रविश्यनिर्णीतित्वाह ॥ कोऽङ्गीकतेति ॥ द्वयोरर्थ ॥ ८ ॥ ९ ॥ एवंसूक्ष्मीभावप्रकारमुक्त्वास्थुली  
 भावैरेच्छिकनानाशरीरकल्पनाप्रकारमाह ॥ रसेनेत्यादिना ॥ साकुहलिनियोगिनो जीवशक्तिर्वद्रौ प्राणुपसस्तजलभागयदामुचतितदारसेनसर्वतथापूर्णातेति ॥ यथातर्था  
 चर्मरज्जुविभर्त्तितनीभारोआत्माहूपश्वर्मविशेषकूपेशिमोबुनाअपूर्णातेतिहत् ॥ १० ॥ एवरापूर्णासितीप्राणुपसस्तपाथिवभागयमाकारकर्तुंभावयतियोगशक्त्या  
 कोऽङ्गीकृतमनोबुद्धिमयजीवाद्यहंकारिः ॥ अंतःस्फुरत्त्वमत्काराधूमलेखेवनागरी ॥ ८ ॥ विसंशैलेतुणेभित्तावुपलेदिविभूतले ॥ सायथा  
 योज्यतेयत्रतेननिर्यात्यलंतथा ॥ ९ ॥ संवित्तिःसैवयात्यंगरसाद्यंतंयथाक्रमम् ॥ रसेनापूर्णातेनितर्थाभारइवांबुना ॥ १० ॥ रसापूर्णा  
 यमाकारंभावयत्याशुततथा ॥ धत्तेचित्रकतोबुद्धैरेखारामयथाकृतिम् ॥ ११ ॥ हृद्भाववशादंतरस्थीन्याप्नोतिसाततः ॥ मातृगर्भ  
 निषण्णेपुसुसूक्ष्मवांकुरस्थितिः ॥ १२ ॥ यथाभिमत्तमाकरंप्रमाणंवेतिरापव ॥ जीवशक्तिरवाप्नोतिभुमेवदिल्लणादिच ॥ १३ ॥ श्रुतं  
 त्वयायोगसाध्यमणिमाद्यर्थसाधनम् ॥ ज्ञानसाध्यमिदानींत्वंशृणुश्रवणभूषणम् ॥ १४ ॥ एकंचिन्मात्रमस्तीहशुद्धंसौम्यमलक्षितम् ॥  
 सूक्ष्मात्सूक्ष्मतरंशांतंनजगन्नजगत्क्रिया ॥ १५ ॥ तच्चिन्तोत्यात्मनात्मानंसंकल्पान्मुखतंगतम् ॥ यदातदाजीवइतिप्रोक्तमाविलतांग  
 गतम् ॥ १६ ॥ असत्यमेवसंकल्पभ्रमेणेंदंशरीरकम् ॥ जीवःपश्यतिमूढात्मावालौक्यक्षमिवाद्धतम् ॥ १७ ॥ यदातुज्ञानदीपनसस्यगौ  
 लोकआगतः ॥ संकल्पमोहो जीवस्यक्षयितेशरदभ्रवत् ॥ १८ ॥ शांतिमायातिदेहांयंसर्वसंकल्पसंसक्षयात् ॥ तदारोषवनिःश्रेपदीपस्ते  
 लक्षयेयथा ॥ १९ ॥ निद्राव्यपगमेजंतुर्थथास्वप्ननपश्यति ॥ जीवोहिभावितेसत्यतथादेहंनपश्यति ॥ २० ॥ अतस्त्वेतस्त्वभावेनजीवा  
 देहावतःस्थितः ॥ निर्देहांभवतिश्रीमान्जुर्वीतस्त्वैकभावनात् ॥ २१ ॥ अनात्मनिशरीरादावात्मभावनमंगयत् ॥ सूर्याद्यालोकदुर्भेदं  
 हादंतद्वारुणंतमः ॥ २२ ॥ आत्मत्येवात्मभावेनसर्वव्यापिनिरंजनम् ॥ चिन्मात्रममलोस्मिन्निज्ञानादित्येननश्यति ॥ २३ ॥

तथाकल्पाधत्तइत्यर्थः ॥ ११ ॥ तत्रास्थ्यादिकल्पनाप्रकारमाह ॥ हृदेति ॥ मातृगर्भनिषण्णेपुककलेपुसुसूक्ष्मावीजशक्तिरस्थिहस्तपादाद्यकुरस्थितिरेव ॥ १२ ॥ यथाभि  
 मतस्तेच्छानुसारिषुमेवादिमहत्तृणायत्ववाआकारमवाभोति ॥ १३ ॥ योगसिद्धानुसारेणस्थूलसूक्ष्मभावमात्मिकममुक्तमुपसृत्यज्ञानसिद्ध्यातद्विलक्षणतवक्तुपरमप्रकृतश्रा  
 वयति ॥ श्रुनमिति ॥ १४ ॥ १५ ॥ चिनोत्यध्यासेनोपचिनोति ॥ १६ ॥ जीव परश्रुतिसएवात्मस्थूलभावइतिभावः ॥ १७ ॥ सैक्ष्म्यप्राप्तिकममाह ॥ यदावित्यादिना ॥ १८ ॥  
 शान्तिबाधम् ॥ १९ ॥ भावितेसाक्षात्कृते ॥ २० ॥ २१ ॥ लौकिकसूर्याद्यालोकैर्दुर्भेदनाशयितुमशक्यम् ॥ २२ ॥ केनतस्मादित्येनतन्नाशास्तमाह ॥ आत्मन्येवेति ॥ २३ ॥

अस्यांशानिद्विदवापानीद्वन्मकानामैच्छिकविनोवापस्पृष्टसम्भनानिभासिकरेहृष्यनसिध्नीसाह ॥ अभ्येधेति ॥ २४ ॥ विमूढाधिपकीटादय ॥ अच्यतनामभुत  
 वराहाराणाम् ॥ अच्यतयपाम्नादि विपयिप्रितमिदमितिदृढत्वात्साधिपताम् ॥ २५ ॥ इतिदृढरातदुराहणमुद्बुद्धुरालोकेआलोकितमित्यर्थ ॥ २६ ॥ व्योमर्ताप्रसाकाराणाम्  
 ॥ २७ ॥ शैश्यास्तिरिशयाअभिष्मार्दिसर्वसिद्धयन्त्यारायनोपसहस्रति ॥ अणिमादीति ॥ अन्धार्पकायप्रविरयभोगाभामिलक्षणाम् ॥ २८ ॥ तथादीपूर्वैहृषरत्यागोपा  
 यमाह ॥ रषकर्त्त ॥ उद्धृत्यर्वाहर्त्तसायपरहृयेयाषयोअ्यतेतावदयेहृस्त्यज्यतदतिपरेणाभ्यय ॥ यथाशास्यपवनसकान्तुप्यामोदभयनादाकभ्यप्राणोयोअ्यतेतद्वत् ॥ २९ ॥  
 वितस्वरउपरतचट काठलाटवन्नशति ॥ परोपरोहृशीरेभनाभपित्तत्पदभोक्तुमयत्तजीवोविनिर्भरयते ॥ यथाआसेषकपुरुषक्तरस्थकुभोक्केनयमेवमठन्तावाआसेक्तुनि  
 अन्येषविदालानोभावयतियथैवयत् ॥ तत्तथैवाशुपश्चतदृढभावनातया ॥ २९ ॥ दृढभावानुसधानाद्विमुक्ताअपिरापव ॥ विप  
 नयत्यन्तनाममर्तविपतामपि ॥ २५ ॥ एवयथायदेवहभाव्यतेदृढभावनात् ॥ मूयतेहितदवाशुतदित्यालोकितमुद्बु ॥ २६ ॥ सत्यभावा  
 नदृष्टायेदंहादहोभावत्यलम् ॥ दृष्टस्त्वसत्यभावेनप्योमर्तायातिदेहक ॥ २७ ॥ अणिमादिपदप्राप्तौज्ञानयुक्तिरितिश्रुता ॥ भवतासाधु  
 नाराभयुक्तिमन्यामिममश्रुणु ॥ २८ ॥ रेचकाभ्यासयोगनजीव कुदलिनियहान् ॥ उद्धृत्ययान्यतेयावदाभोद पवनाटिव ॥ २९ ॥ त्यज्य  
 तेविरतसदादंहायकापुलाष्टवत् ॥ दंहेपिजीवेपिमतावासेषकहवाटर ॥ ३० ॥ स्याववरजगमेवापियथाभिमतयेच्छ्रया ॥ भोक्तुत्सप  
 दसम्भजार्वातीर्विनियश्नते ॥ ३१ ॥ इतिसिद्धिश्रियभुक्कास्थितैवत्तदुपुन ॥ प्रविश्यतेस्वमन्यद्वायपत्तातविराचते ॥ ३२ ॥ देहादयस्त  
 याधिवान्द्र्याभवत्याखिलानय ॥ संविटाजगदापूयसपूर्णस्थीयतेयवा ॥ ३३ ॥ ज्ञात्वासादाभ्युदितमुज्जितदोपमीशां पययथासम  
 भिवाहृतिचिद्वकाश ॥ प्राप्नोतितत्तदधिरेणतथैवरागमसम्भक्पदविकुरनावरणत्वमेव ॥ ३४ ॥ इत्यार्षवांवा दे० मो० पुनि० पु०  
 सू० अणिमाटिलाभयोगोपदेशानामद्वाभितितम सर्ग ॥ ८२ ॥

॥ २४ ॥  
 ॥ २५ ॥  
 ॥ २६ ॥  
 ॥ २७ ॥  
 ॥ २८ ॥  
 ॥ २९ ॥  
 ॥ ३० ॥  
 ॥ ३१ ॥  
 ॥ ३२ ॥  
 ॥ ३३ ॥  
 ॥ ३४ ॥

चूडालासिद्धिप्रवाअप्रबोधश्वभूपतेः ॥ गुरुपदेशसाफल्येकिराटाल्यानमीयते ॥ १ ॥ चूडालाएवंप्रागुक्तीत्याप्राणधारणादियनाभ्यासवतीसतीअणिमादिगुणैश्वर्ययुक्ता  
 बभूव ॥ १ ॥ तदैश्वर्यमेवावयुत्प्रपचयति ॥ जगामेत्यादिना ॥ मोहकालुष्यत्यातापयस्यचोपशमादमलरथीतलाच ॥ २ ॥ तस्याःकायब्यूहादिकल्पनैश्वर्यमाह ॥ क्ष  
 णमपीति ॥ अगताअवियुक्ता ॥ राउयेपुराद्वृजगत्सुभवेनपुत्रोवास ॥ ३ ॥ विद्युतापारभाउन्मेधाइवद्योतमानानिभूषणानियस्याः ॥ ४ ॥ ५ ॥ दिशांब्योन्नश्वोदेरयावतिभु  
 वनरधाणिप्रसिद्धानितीसर्वाणित्यर्थः ॥ ६ ॥ सर्वभूतरतज्ञानयासभाषणादिव्यवहारम् ॥ ७ ॥ बहुशःप्रतिबोधयामासेतिव्यवहितेनसबधश्रुतांसः ॥ ८ ॥ ९ ॥ यथावेदाध्य  
 यनकालेबालोवेदविद्यासर्वपुरुषार्थानुक्तलार्थप्रकाशनादिगुणशालिनीनवेदतद्वत् ॥ १० ॥ ११ ॥ सर्वासिद्धिशालिन्यास्तस्याश्वेद्वर्तवोधनेअशक्तिसर्हान्येपासिद्धिशून्या  
 श्रीवसिष्ठउवाच ॥ अणिमादिगुणैश्वर्ययुक्तासानुपभामिनी ॥ एवंबभूवचूडालाघनाभ्यासवतीसती ॥ १ ॥ जगामाकाशमार्गोणिवि  
 वेशांबुधिकोटरम् ॥ चचारवसुधापीठंगेवामलशतितला ॥ २ ॥ क्षणमप्यगताभर्तुर्वक्षसश्चेतसस्तया ॥ सर्वपूवासरारउयेपुलक्ष्मीरिव  
 जगत्सुच ॥ ३ ॥ आकाशगामिनीश्यामाविद्युत्सारंभभूषणा ॥ बभ्राममेघमालेवगिरिमालामहीतले ॥ ४ ॥ काष्ठंलणापलंभूतंस्वंवा  
 तमनलंजलम् ॥ निर्विद्रमविशत्सर्वतुर्मुक्ताफलंयथा ॥ ५ ॥ मेरोरुपरिशृंगोणिलोकपालपुराणिच ॥ दिव्योमादररंध्राणिविजहारय  
 थासुखम् ॥ ६ ॥ तिर्यग्भूतपिशाचाद्यैःसहनगामरासुरैः ॥ विद्याधराप्सरःसिद्धैर्व्यवहारंचकारसा ॥ ७ ॥ यत्नेनतंचभर्तारिमालमज्ञानावृ  
 तंप्रति ॥ बहुशोबोधयामासचूडालानविवेदसः ॥ ८ ॥ कलाविदुधामुग्धालेयंयुहिणीमम ॥ इत्येवंकेवलंराजासचूडालांविवेदता  
 म् ॥ ९ ॥ एतावतापिकालेनतामैवंगुणशालिनीम् ॥ बालोविद्यामिवनृपश्रुडालानविवेदसः ॥ १० ॥ साप्यलब्ध्यात्मविश्रान्तिस्तांसिद्धिश्रि  
 यमात्मनः ॥ दर्शयामासनोराज्ञाःशूद्रस्येवमखक्रियाम् ॥ ११ ॥ श्रीरामउवाच ॥ महत्यासिद्धयोगिन्यास्तस्याअपिशिविध्वजः ॥  
 यत्नेनप्रापनोबोधंबुद्ध्यतेत्यःकथंप्रभो ॥ १२ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ उपदेशकमोरामव्यवस्थामात्रपालनम् ॥ ज्ञानेस्तुकारणंशुद्धा  
 शिष्यप्रज्ञैवराघव ॥ १३ ॥ नश्रुतेनपुण्येनज्ञाप्यतेज्ञेयमात्मनः ॥ जानात्यात्मानमात्मैवसर्पःसर्पपदानिव ॥ १४ ॥ श्रीरामउवाच ॥  
 एवंस्थितेवाथमुनेकथमेतज्जगत्स्थितौ ॥ क्रमोगुरुपदेशाख्यःस्वात्मज्ञानस्यकारणम् ॥ १५ ॥

नान्गुरुणांशिव्यबोधनेशक्तिर्दूरापास्तेति

रामशक्ते ॥ महत्याइति ॥ तस्याअपियत्नेनउपदेशप्रयासेन ॥ १२ ॥ तद्विज्ञानार्थसंगुरुमेवाभिगच्छेदित्यादिशास्त्रोक्तमर्थादाव्यवस्थान्मात्रपालनंगुरुकृतउपदेशकमेन  
 त्वसावनधिकारिण्यपिज्ञानबलाज्जनयितुशक्नोतीत्यर्थः ॥ प्रज्ञापहणसाधनचतुष्टयसहितप्रज्ञापरम् ॥ १३ ॥ श्रुतेनअनात्मशास्त्रप्रावीण्येन पुण्येनचित्तशुद्धानेगेनकाम्यकर्म  
 वर्णेण ॥ अथवाश्रुतेनशाब्देनपरोक्षज्ञानेन ॥ आत्मनस्तत्त्वभूतज्ञेयब्रह्मज्ञानज्ञाप्यतेइतरवस्तुवन्नाविषयीक्रियते ॥ पुण्येनापित्वर्गभोगवन्निवंचारज्ञानजन्यतेकितुनाभ्यावि  
 चारेजानितेचरमसाक्षात्कारदृश्यरूढेनात्मनैवात्माआत्मानंजानातीत्यर्थः ॥ सर्पपदानिसर्पइव ॥ इवार्थैवशब्दः ॥ १४ ॥ तर्हिगुरुपदेशाख्यःक्रमःकथंकेनद्वारेण ॥ १५ ॥

स्यात् ॥ ११ ॥ १० ॥ कापण्यात्स्वीयकरणतासभावात् ॥ बुधावशोभयामास ॥ १८ ॥ नस्यान्धेषुणोयोगेनृभिः प्रियया ॥ कपर्दकादिनि ॥ काभेसतिममहंतेभवातास  
 ननकपर्दकादिनि ॥ काभेसतिममहंतेभवातास ॥ १९ ॥ अन्धार्थमप्यारभ्योदोषोयोगोभूज  
 वासरानदिर्विर्गस्तदितभन्म्याकलोभवातीतिस्वयन्ना ॥ जगति ॥ २० ॥ २१ ॥ प्राभाभस्विलाकागद्वय सासारिकभोगायन शाना सर्व्वारिभ्यापनर्पायस्यतादरा  
 नपास्थित ॥ २२ ॥ काणश्चमूल्ययस्यथाधिभतद्वलम् ॥ २३ ॥ मयागुह्यपदेशकानाभ्यच्छाब्दपरोक्षप्रायमभिव्यथते ॥ अभ्यन्तियापरोक्षलभ्यते ॥ २४ ॥ कथमभ्यन्तारह ॥

॥ श्रवसिपुत्रवाष ॥ ॥ अत्यन्तरुपण कश्चित्किराटोपनधान्यवान् ॥ अस्तिर्विध्याटवीकस्तेकुटुंबीवाक्षणोयथा ॥ १६ ॥ तस्यैकदानिप  
 तितागच्छतेर्विधजगते ॥ एकावराटिकारामदणजालकसदते ॥ १७ ॥ कार्पणयान्तसप्रयत्नसर्व्वदणतुपादिकम् ॥ कपर्दकार्पमभि  
 तोदुधावदिवसत्रयम् ॥ १८ ॥ कपर्दका स्युभवताचत्वारोदौषकालत ॥ तत शतसहस्रसहस्रचेतिचेतसा ॥ १९ ॥ कलयन्जगलेदी  
 नंतरान्दिवमवद्वित ॥ जनशससहस्राणिशुशुभेनपरंतुस ॥ २० ॥ तनोदिनत्रयस्यातेनतस्माच्चजगलत् ॥ पूर्णदुर्विषप्रतिमोलभ  
 श्रितनामणिमहान् ॥ २१ ॥ तंभाप्यतुष्टदयसमागन्म्यहंसुरवम् ॥ प्रासाखिलजगद्धतिशातसर्वतयास्थित ॥ २२ ॥ एवयथाकिराटन  
 कपर्दान्वपणतत् ॥ रत्नलब्धजगन्मूल्यमहोरात्रमखेदिना ॥ २३ ॥ तथाश्रुतोपदेशेनस्वात्मज्ञानमवाप्यते ॥ अन्यदन्वियतेचान्यद्भ्य  
 तेहिरुक्रमान् ॥ २४ ॥ वससर्व्वद्वियातीतश्रुतादीन्द्रियसंविद ॥ तेनापदेशादनपनात्मतत्त्वमवाप्यते ॥ २५ ॥ गुरुपदेशाच्चविनानात्मत  
 व्वागभाभवेत् ॥ केनचित्तामणिलभ्य कपर्दान्वपणविना ॥ २६ ॥ तत्त्वस्यास्यमहायस्यगुरुपकथनंगतम् ॥ अकारणकारणतांमणोरि  
 वकपर्दक ॥ २७ ॥ पश्चरापवमायेयमोहनीमहतामपि ॥ अन्यदन्वियतेयन्नादन्यदासायतेफलम् ॥ २८ ॥ अन्यत्करोतिपुरुषफलम  
 न्यद्वनाश्रितियश्चिपूजगतस्ववलाक्यतेच ॥ तस्मादनंतरमवस्यजगद्भूमस्यश्रेयोतिवाहनमसंगमनिच्छयेव ॥ २९ ॥ इ० वा० वा०  
 द० भास्वापायेपुनिवाण० पू० चू० किराटोपास्थाननामभ्यश्रीतितमसर्ग ॥ ८३ ॥ ॥ ६५ ॥ ॥ ६५ ॥ ॥ ६५ ॥

ब्रह्मनि ॥ मृदादिशाब्दप्रधानत्वात्प्रवाधात् इदियमयोयथा सर्व्वद्विभिनसन्नय ॥ गुरुपदेशाच्चशाब्दरूपपृथक्त्वमेतन्नासासंभवेअत्यन्तलच्छतमायोभरमवशोनित्यापरो  
 क्षमब्रह्मस्युत्पत्तिरिष्यद्विस्तच्छात्रास्यत्वाभावाभावापयुक्तमेवोपदेशास्तत्कारणमित्यथ ॥ १५ ॥ तथाप्याचार्यवाच्युक्तयोर्वेदस्यादिश्रुतेगुरुपदेशाआवरणकल्पनाह ॥ गुरुपदेशोति  
 ॥ २१ ॥ अन्धेषुणोयोगेकपर्दकमनतद्वारागुह्यकथनमकारणमप्यवरणफलदर्शनातकारणतांममित्यर्थ ॥ २० ॥ २८ ॥ एवमकारणमेवगुरुपदेशाद्यात्मलाभस्यकारण  
 सभ्यत्वास्तिपारदपरोपनीतिस्वकागद्भूमस्योपदेशेवमप्यसिध्यतीतिनयत्प्रोक्षेसाह ॥ अन्धदिनि ॥ चिपूजगास्युपयत्वात्वेतरेवमबलोक्यतेभूयतेनान्नास्मात्सालाभाहनतर  
 भवस्यपारदपरोपनीतिस्वकागद्भूमस्युपदेशात्तयाअनिच्छयात्पेषुणोनातिवाहनमेवमप्यदत्तय ॥ २९ ॥ ॥ इ० वा० ना नि पू० इपरगीतितमसर्ग ॥ ८३ ॥



शिविष्वजस्यवैराग्यचूडालाश्वत्सनं वने ॥ निशिचैकस्यनिर्याणंमदरेस्थितिरीयते ॥ १ ॥ तत्त्वज्ञानरूपपदंविश्रातिस्थानविना ॥ अप्रजाःनटसंततिःपुमान्शोकादितमसाअ  
 धत्वमिव ॥ १ ॥ अभीष्टैरसामतादिभिरुपनीतासुरलादिविभूतिषु ॥ २ ॥ मुक्तइषुर्यस्सैतथाविधोदैवादिद्वेजातुर्मृगादिव्याधितोभीतोयथाएकानादिपुरतिमेतद्वत् ॥ ३ ॥  
 अशेषादिवसकियाःकार्यते ॥ त्कोरन्यतरस्यामित्यणौकर्तुणौकर्मत्वेकर्मणिल ॥ ४ ॥ परिघ्राडिवस्थितःसमहाभोगान्श्रियचक्रोक्तुवियते ॥ चःपूर्वाक्यार्थेनसहास्यस

॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ ॥ ततःशिविष्वजोराजातत्त्वज्ञानपदंविना ॥ आजगामपरंमोहंतमोंधत्वमिवाप्रजाः॥ १ ॥ दुःखाग्निदीपितमना  
 मनागपिविभूतिषु ॥ तास्वभ्राष्टोपनीतासुरनेमिप्रशिखास्विव ॥ २ ॥ एकांतेषुदिगंतेषुनिर्झरेषुगुहासुच ॥ आजगामरतिजंतुर्मुक्तेषुव्याध  
 तोयथा ॥ ३ ॥ राघवत्वमिवारोषाःसांत्वानुनयबोधनैः॥ प्रार्थितःकार्यतेभृत्यैर्महीपोदिवसक्रियाः॥ ४ ॥ नित्यमुदामवैराग्यःपरिघ्राडिव  
 शांतधीः ॥ खिद्यतेचमहाभागान्सभोक्तुंचश्रियंस्थितः ॥ ५ ॥ ददावतितरंदानंगोभूमिकनकादिकम् ॥ देवेभ्याद्वाहाणेभ्यश्चस्वजनेभ्य  
 श्वमानद ॥ ६ ॥ चचारचतपःकर्तुंरुद्भुचांद्रायणादिकम् ॥ परिवभ्रामतीर्थानिवनान्यायतनानिच ॥ ७ ॥ सतथापिविशोकत्वंनमनाग  
 पिलब्धवान् ॥ अनिधानांखनन्भूमिनिधानार्थानिधिंयथा ॥ ८ ॥ शान्तिदिवंमहानेषुष्यत्येवकृशानुना ॥ चिंतयाचिंतयामाससंसा  
 रव्याधिभेषजम् ॥ ९ ॥ चिंतापरवशोदानोराज्यंस्वस्यविषोपमम् ॥ महाविभवमप्यग्रनापश्यत्खिन्नयाधिया ॥ १० ॥ अर्थैकदंकांतग  
 तंजुडालामंकमागताम् ॥ इदंमधुरयावाचासमुवाचशिविष्वजः ॥ ११ ॥ ॥ शिविष्वजउवाच ॥ ॥ भुक्तंराज्यंचिरंकालंभुक्ताविभव  
 भूमयः ॥ अधुनास्मिद्विरागेणयुक्तागच्छामिकाननम् ॥ १२ ॥ नसुखानिनदुःखानिनापदोनचसंपदः ॥ कोटीकुर्वतितन्वांगिमुनिंवन  
 निवास्मिनम् ॥ १३ ॥ नदेशभंगसंमोहेनसंभ्रामेजनक्षयः ॥ राज्यादप्यधिकंमन्यसुखंवननिवास्मिनाम् ॥ १४ ॥ स्वकसत्नधारिण्यो  
 ररूपह्रवपाणयः ॥ मंजरीजालहारिण्योल्लेशुभ्रांबुदांशुकाः ॥ १५ ॥ स्वपरगांगरागिण्यः ॥ कृतकौसुममंडनाः ॥ आसेव्यकांचनशि  
 लानितंबतटशोभिताः ॥ १६ ॥ तरंगमौक्तिकप्रोतसरिन्मुक्तालतावृताः ॥ लतावयस्यस्यवलितामुग्धमुग्धगात्मजाः ॥ १७ ॥

मुच्चयार्थः ॥ ५ ॥ ६ ॥ देहमनःशोधनकर्तुंरुच्छूचाद्रायणादिकतपश्चकार ॥ ७ ॥ ८ ॥ चिंतयाचितालक्षणेनकशानुना ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ विभवभूमयोवैभवपदानि  
 ॥ १२ ॥ कोटीकुर्वतिश्लिष्यति ॥ १३ ॥ सुखाधिक्येहेतूनदर्शयति ॥ नदेशेति ॥ १४ ॥ इदानीवनराजीश्रुडालोपमात्वेनस्तीकृत्यवर्णयति ॥ स्वककेत्यादिपचभिः ॥ प्राये  
 णसर्वत्ररूपकाणि ॥ १५ ॥ कतानिकुसुमान्येवकौसुमानिमडनानियाभिः ॥ आसेव्याःकाचनःशिलाएवनिर्तंबतटासैःशोभिताः ॥ १६ ॥ तरालक्षणमौक्तिकैःप्रोताभिःसरि  
 न्मुक्तालताभिरावृताः ॥ मुग्धमुग्धगाएवात्मजाःशिशवोयासाम् ॥ १७ ॥

सुधियन्ध्यानिर्वात्रिदशानिकलभाजनानिपात्रि ॥ पुंरत्नपुंरत्नद्वितिगुण्यापूरत्नतापृषत्तापगानियासाम् ॥ १८ ॥ त्वरत्नद्वयत्वात्वायस्यदत्तनमभ्यावापाशातद्वयपा  
 त्ना ॥ वनधीप्योवनराज्य ॥ १९ ॥ १० ॥ अस्तिष्यनपरनविषयोसम्पद्येजसमद्विचारे ॥ ११ ॥ त्वस्यैराप्यदाधीकाकासाधानापाकर्त्तिकाभासक्तिभेवषयोत्रुपतत्तवर्ष  
 नतनमुष्यधानसस्युणाविषालनभ्यापयद्विषालयमीच्छालोषाव ॥ प्राप्तत्पादिता ॥ १२ ॥ ११ ॥ यद्वैशोभाभदेवसावेतियावत् ॥ अस्मद्वयोभ्यनिष्ठुवचनम् ॥ १३ ॥  
 गुण्यात्पापयथायतेपासुलतासुतरापरिरोगतपुष्यमितयागुडितयाजरासासह ॥ गुण्यातिनाभिर्त्तनाभिर्भेदीनास्ताभ्यररापाभेवपुकेतिभाष ॥ १५ ॥ रघस्यराज्यच्छिद्रस्य  
 स्वभावोदामसंगप्यावित्तीर्णफलभोजना ॥ पदपदश्रेणिनयना गुण्यापूरत्नानिका ॥ १८ ॥ आस्तापस्यदत्तायाताशीतलाभलगा  
 त्रिका ॥ रमयतिवमिवमंवनवीप्योवरानने ॥ १९ ॥ यथाविविकभेकान्तमनोभवतिनिर्दन्तम् ॥ नतयाशशिधिषेपुनवधर्द्रसभसु  
 ॥ २० ॥ अस्मिन्सम्भरणोतन्निनविप्रंकुमहति ॥ सत्तुर्विषयदयतीन्द्रानस्वनेपिकुलक्षिय ॥ २१ ॥ ॥ शूढालोवाच ॥ ॥ प्राप्तकाल  
 रत्नकार्यराजतनायनेतरत् ॥ वसतिराजतेगुण्यफलशरदिराजते ॥ २२ ॥ जराजराद्वेहानांयुक्तोवनसमाश्रय ॥ नपुर्नात्वादेशाभेवते  
 नंतम्भनरोचते ॥ २३ ॥ योवननमहाराजनयाध्वयमुज्जिता ॥ पुष्पौषोणोवतरवस्तावन्दोभामहेगृहे ॥ २५ ॥ पुष्पधानागुष्पभितजरसा  
 सहकाननम् ॥ समग्रहद्रमिप्याभोहसाइवसरोवरात् ॥ २५ ॥ अत्रासकालदृपतेप्रजापालनमुज्जत ॥ राजभ्यस्यैवरधस्यमहदंनो  
 भविष्यति ॥ २६ ॥ अत्रासकारिणभूपुरोधयचित्तवैप्रजा ॥ रोधयतिद्व्यकार्यभ्यप्रभुंयत्याभरस्परम् ॥ २७ ॥ ॥ शिखिष्वजउवाच ॥  
 अलमुत्पलपनाक्षिविप्रेनाभिमतस्यमे ॥ विद्विभंगतमेवेतोदूरभेकान्तकाननम् ॥ २८ ॥ बालात्वमनवपागिनिनागंतव्यवनत्वया ॥ पु  
 सामपिद्विषद्विगुडविगाव्यावनाश्रय ॥ २९ ॥ समधानवनावासेयोपित कठिनाअपि ॥ काननेगुष्पमंजयसोदशखालिमक्षमा ॥  
 ॥ ३० ॥ षष्ठ्यापालयत्येहराज्येस्यातव्यमुत्तमे ॥ कुदुभभारोद्वहनंपत्यौयातेष्वतंक्षिय ॥ ३१ ॥ ॥ श्रीवासिष्ठउवाच ॥ ॥ इत्युक्त्वादयि  
 ताराजालामिंदुवदनावशी ॥ उत्तस्यौक्षागुमखिलदिनकार्यवकारच ॥ ३२ ॥ अयोज्जितप्रजाचेष्टोरविरस्ताचलययी ॥ शिखिष्वजो  
 वनाभिवसुसमजानदुर्गमम् ॥ ३३ ॥ सद्धस्यविततंरुपतमेवानुययीप्रभा ॥ नायंभावनिष्कान्तशूढालेवानुरागिणी ॥ ३४ ॥  
 निपसापिशिषेय ॥ एनपापय ॥ ३५ ॥ रोधयतिनिषारयति ॥ २७ ॥ एषविवालिनोप्यविषालवैराभ्य शिखिष्वजस्तामनुनयति ॥ अलभिस्यादिता ॥ ३८ ॥ वनाश्रयो  
 वनरशोभुभ्यनविगासाभ्येदुपशस्य ॥ ३९ ॥ कठिना कठोरतप्योपि ॥ यथाकाननेजानाउपवनजाताभ्यःकठोरतप्यपिगुष्पमंजयंशाखारिषोदुमक्षमास्तद्धिस्यर्थ ॥ शका  
 लिप्रतिपाठरकानाबलवतापक्षिणामाटिपक्षिभिस्याप्येयम् ॥ ३० ॥ यक्षयोक्तमयामकालदृपतेरितिस्त्यापिदोषस्यपरिहृतरत्नैवकार्यंस्वारायेनाह ॥ जगत्सेति  
 ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ उपशययोर्दोषोप्येउपशानयोरेपियोज्ये ॥ ३३ ॥ ३४ ॥

धृताव्योषापागास्वसवीगानेनथाविधंशर्वसंश्लिष्यतिस्वयमपिकामादांलंगीतिसंश्लेषानथाविधायमुनेवेत्युल्लेक्षा ॥ श्याद्यधेतिश्लिष्यकर्त्तरिणः ॥ ३५ ॥ नमाल्लक्षण  
 बालकाभकेयासातासुदिक्षुयमुनाचरिवदर्शनादिवज्योत्साहासोदयाकितर्परितःकतमदलचयथास्यात्तथास्थितासु ॥ इतःप्रभृतिर्वैपसमम्यतानांतारागणोददशेइत्यत्रस  
 वधः ॥ ३६ ॥ दिनश्रीश्चदिननाथश्चतद्रूपयोर्द्वयोद्यानप्रचुरमैरवेमेतसवधिअपरपरउत्तरार्धरतुगच्छतोसतोः ॥ ३७ ॥ नयाअर्धवर्षांपतापभोजर्कःपापैस्त्वन्मित्त  
 स्तीष्णकरैश्चहातपैश्चोच्चित्तमैरवमिदपारनिशानिशांनायकलक्षणयोर्द्वयोःरतुभागच्छतोसतोः ॥ ३८ ॥ दिवधूमिर्मुक्तःउत्सटोमंगलजानामजालिरिवव्योमलक्षणकु  
 टिमसौधतलेतारागणोददशे ॥ ३९ ॥ स्वनाथान्चेवणोनतदुरयप्रतीक्षयाचश्चातकुम्दादिकुमुमैर्हासवती ॥ यौवनस्वयौवनफलभितियावत् ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ संप्रसुमा  
 आययौयामिनीश्यामाभुवनंभस्मधूसरम् ॥ धृतव्योमापगंशर्वसंश्लेषायमुनेवसा ॥ ३५ ॥ दिक्षुसंध्यावदंतानुस्थितासुक्रतमंडल  
 म् ॥ तमालबालकांकानुज्योत्साहासोदयाकितम् ॥ ३६ ॥ गच्छतोरपरंपरंदपत्यामैरवंपदम् ॥ देवोद्यानमयंरतुंदिनश्रीदिननाथ  
 योः ॥ ३७ ॥ आगच्छतोरिदंपारंल्यपतीक्ष्यकरोच्चित्तम् ॥ निशानिशानायकयोर्द्वयोर्भैरवंपुनः ॥ ३८ ॥ तारागणाथददशोविकीर्णा  
 व्योमकुट्टिमे ॥ मुक्तोमंगललाजानांदिवधूमिभिरिवांजलिः ॥ ३९ ॥ चंद्राननातमःश्यामाश्रांताकुशुमहासिनी ॥ यामिनीयावन्नंप्रापस  
 रोजमुकुलसनी ॥ ४० ॥ कृतसंध्यासमाचारःसहचंडालयेषुया ॥ शुष्वापशयनेभूयोमैनाकडवसागरे ॥ ४१ ॥ अथाधरान्त्रसमयेदेशे  
 निःशब्दतांगते ॥ घननिद्राशिलाकोशनितीनेसकलजने ॥ ४२ ॥ सतस्यांसंप्रसुमायांशयनेकोमलांशुके ॥ भृशंनिद्राविमूढायांभ्रम  
 यांमिवपंकजे ॥ ४३ ॥ तत्याजदयितांमुसामंकाद्राजाशिरिवध्वजः ॥ स्वैरस्वैरंमुखंरहोर्दंशंचांद्रप्रभामिव ॥ ४४ ॥ उत्तस्थौशयनाह्नी  
 नवधूकाधीचलांशुकान् ॥ सलक्ष्मीकांतिलोर्मेर्हरिःक्षीरणार्वादिव ॥ ४५ ॥ वीरक्रमार्थ्यामातितत्रैवानुचरव्रजम् ॥ योजयित्वा  
 जगामासौपुरात्रिगंत्यपूर्णधीः ॥ ४६ ॥ राज्यलक्ष्मिनमस्तुभ्यमित्युक्तामदलाद्गतः ॥ विवशोप्राप्तरण्यानीमेकानदइवाणवम् ॥ ४७ ॥  
 घनांधकारगुल्माद्याक्षुद्रभूतौषककशा ॥ सारण्यानीनिशासाधंसंतेनातिवाहिता ॥ ४८ ॥ प्रातःशून्यामरण्यानीसनीत्वाविततंदि  
 नम् ॥ सममर्कणकस्याचिद्विश्यामवनावनौ ॥ ४९ ॥

यातस्याचंडालायाभृशंनिद्रयाविमूढायांसत्याम् ॥ ४३ ॥

यथाराहेर्मुंलचद्रमोक्षकालेस्वैरशैरशनैःशनैश्चाद्रप्रभापार्चादिशप्रतित्यजतितद्वत् ॥ ४४ ॥ लीनावधूर्यास्मिस्तस्त्रीनवधूकतथाविधमधीचलमर्धमागोपस्यतथाविधमधुक  
 प्रावरणवस्त्रयस्मिस्तथाविधाच्छयनात्पर्यकात् ॥ लक्ष्म्याःकातिभिःसहिताःसलक्ष्मीकातयोकोलाश्रोर्मयोयस्मिस्तथाविधाक्षीरणार्णवादिव ॥ ४५ ॥ वीरक्रमश्चोरदुटनिप  
 हाथानिशाचयान्तवीरक्रमएवानुचरव्रजयोजयित्वानियुज्य ॥ पूर्णधीर्निस्सह ॥ ४६ ॥ उपार्जोपणाम ॥ अरण्यानीमहदरण्यम् ॥ हिमारण्ययोर्महत्वेदत्यनुक् ॥ ४७ ॥  
 घनैरधकारसदशैरधकारलक्षणैश्चगुल्मैरद्व्यासाअरण्यानीनिशाचतनातिवाहिताउत्तीर्णा ॥ ४८ ॥ अर्केणसमविशश्राभेत्युक्त्याआसायंजगामैवेतिगम्यते ॥ ४९ ॥

नयस्त्रिनेत्रादिषु ॥ ५० ॥ ५१ ॥ अस्वत्वरस्याजनताजनसमूहा जनपदादितिपाधत् ॥ पुराणिषयस्मात् ॥ ५२ ॥ रटितिशब्दप्रथमनिबन्धनालङ्काराखिलानिपाभ्यस्त  
 यादिप्राथम्याभिधीयतेनाबलघसरर एताचार्यापयस्त्रिषु ॥ पूर्वाभूताभूतपूर्वादिआभ्यामापयस्त्रिषु ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ शाब्दलैर्हितेषुणवत्प्रदी रयामे ऽ मन्वराशाब्दलुत् ॥ ५५ ॥  
 उदम वणाशासनारूपमालयम् ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ विधिधाताअगतिसस्रष्टम्लभिकमभ्यवहारसाधनजातमिव ॥ ५९ ॥ गुण्याणामुभयसचयम् ॥ फलमूलकुराका  
 धर्तारामप्युपलक्षणमतत् ॥ मतस्सर्वाद्येदन्त्यर्थ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ उकमनूपोपसहरति ॥ इतीति ॥ मालवेश रिरिविष्वज्जन्तिवर्णितप्रकोणमवरोपतकच्छेदिरचितउदजेअत  
 भानावदश्रुतायातेतत्रक्षानादिपूर्वकम् ॥ किञ्चित्फलादिकमुष्कानानिनायतमस्विनीम् ॥ ६० ॥ पुनःप्रातःपुराणपुष्पैर्भेदलानिगिरीन्व  
 दी ॥ जवादुह्यययामासरजाहादशशर्वरी ॥ ५१ ॥ ततोमंदरशालस्यतदस्यजनदुगामम् ॥ प्रापकाननमत्पतदूरस्यजनतापुरम् ॥ ५२ ॥  
 रथयणालसलिलवर्षायलितपादपम् ॥ शीर्णवैपालयज्ञानभूतपूर्वदिजाश्रमम् ॥ ५३ ॥ क्षुद्रप्राणिविनिर्मुक्तसिद्धसेव्यलतालयम् ॥  
 आपुणपादपलतप्राणवृत्तिकरे फल ॥ ५४ ॥ तत्रैकस्मिन्समेष्टुद्धस्यलसलिलमालितं ॥ शीतलेशाहलश्यामस्निग्धसफलपादपे ॥ ५५ ॥  
 समंजरीभिवंद्गीभिः सचकारोटजालयम् ॥ प्रावृत्काल सविपुद्भिर्नीलाभ्रैरिवपजरम् ॥ ५६ ॥ मसृणवैर्णवंदहफलभोजनभाजन  
 म् ॥ अपपात्रपुष्पभांडमक्षमालांकमदलुम् ॥ ५७ ॥ कर्षाशीतापनोदायधृत्सिचैववृत्ताजिनम् ॥ आनीयायोजयत्तास्मिन्मठिकामदि  
 ररुप ॥ ५८ ॥ यत्किञ्चिदन्यद्वावसुयोग्यतापसकर्मणि ॥ तत्तत्रस्थापयामासजगतीव कमविधि ॥ ५९ ॥ सध्यापूर्वजपप्रातः प्रहरेस  
 तदाकरत् ॥ पुष्पाञ्चयद्वितीयेतुक्षानिदेवाचर्नतत ॥ ६० ॥ पश्चादनफलकिञ्चिदनकदपिसादिषु ॥ शुक्काजप्यपरोभूत्वानिनायेकोनि  
 शांभगी ॥ ६१ ॥ इतिदिवसमखदमदरोपांतकच्छेदिविरचितउज्जंतमालवेशोनिनाय ॥ नववृत्तविलसतनसस्मारकंवास्तुरतिददि  
 विवकरान्यलक्ष्म्याहरंति ॥ ६२ ॥ ॥ इत्यापूर्वा० वा० दे० मोक्षोपायेपुनि० पू० षू० शिखिविध्वजप्रव्रज्यानामचतुरशीतितम सर्ग ॥ ६५ ॥  
 श्रीवसिष्ठउवाच ॥ ॥ एवशिखिविध्वज-पूणमंठिकायावनेस्थित ॥ इदानींष्टणुचूढालासाकिंकतवतीग्रहे ॥ १ ॥ तत्रार्द्रात्रसमयेदूरया  
 तंशिखिविध्वजं ॥ हरिणाश्रामसुभवेचूढालाद्युधुधुमयात् ॥ २ ॥ अपश्यत्यतिनीर्हीनाशयनशून्यतागतम् ॥ अग्नास्करमपूर्णेदुशांतशोभ  
 निवर्षारम् ॥ ३ ॥ तत्तस्योकिञ्चिदाभ्लानवदनाखेदशालिनी ॥ कुसितेवमहावह्नीनिरुसाहांगपृह्ववा ॥ ४ ॥

स्थितस्त्वनसद्विदसंबद्धद्विषसांनिनाय ॥ मन्वापनुभूतनवदयतिविलासनसस्मार ॥ मकुलसभाह् ॥ कथेति ॥ विषेकेच्छेदिसुरतिसतिराज्यलस्य क्रवारिद्विभषदितिबिजा  
 जनननशरीकशैर्कश्चिन्नकचिदधीस्यर्थ ॥ ६१ ॥ ॥ इतिश्रीवसिष्ठउवा० ताल्यर्थप्रकारोनिर्वाणप्रकरणेषु० चतुरशीतितम सर्ग ॥ ६४ ॥ ॥ ६५ ॥  
 तारयापबुद्धयाराभाभ्युपणयपिररानम् ॥ भाष्यार्थरानकालेवापमञ्जापण्यत्ने ॥ १ ॥ उकमनूपस्ययमापकयपासागमयति ॥ एवमिति ॥ १ ॥ पात्रमनुमेवेतिराज्जिवियोग  
 श्रीत्यास्रराजपस्यरिदेवास्त्रिदपादनेतिषोडशनायम् ॥ १ ॥ पस्यतिर्हीनात्यकट ॥ १ ॥ कृत्स्ननसारकदंभादिजलेप्रसिक्ता ॥ विशेषणसाजगताजोऽज्यत् ॥ ० ॥

॥ ५ ॥ इति चितपावक्ष्यमाणं चितयामासैत्यर्थः ॥ ६ ॥ तदेवाह ॥ तदिति ॥ विधिनशाखेण भर्तवप्रकताप्रथमाणतिः शरणं उद्विष्टाविहिता ॥ असति हि भर्तुरिपुत्रादयोगतिर  
 तिभावः ॥ ७ ॥ वातरप्रवातायनतेन ॥ ८ ॥ अन्युद्धं विप्रमद्वितीयचंद्रध्यातिम् ॥ ९ ॥ वेतालयोन्धेसमये निरिउदितप्रकाशमानम् ॥ १० ॥ भर्तुर्गोविष्यद्वा विपदार्थजात  
 म ॥ ११ ॥ भविष्यदेवप्रकारनिमित्तकालदेशाकियेयत्ताभ्युदयनि श्रेयसपर्यन्तैर्निभाज्यचितितवतीत्याह ॥ यथेति ॥ स्फारानिर्दंतिर्भूमानदविश्रांतिः ॥ १२ ॥ पुरःस्थितनिव  
 नप्रसन्नानविमलावभूवाकुलतांगता ॥ दिनशोरिवनीहारधूसरासाव्यतिष्ठत ॥ ५ ॥ क्षणशय्योपविष्टैव चिंतयामास चिंतयामास चिंतयामास चिंतयामास चिंतयामास  
 ज्यं प्रभुस्यत्कावनं यातामहादिति ॥ ६ ॥ तन्मयेहाद्यकिंकार्यं तस्मामीपं वजाभ्यहम् ॥ भर्तवगतिरुद्विष्टाविधिनप्रकृतास्त्रियः ॥ ७ ॥ इति  
 संचिंत्य भर्तारमनुगंतुं समुत्थिता ॥ चूडालावातरंधेण निर्गत्यां चरमाचर्यौ ॥ ८ ॥ बभ्रामांबरमार्गेण वा तस्कंधेन योगिनी ॥ कुर्वती सिद्ध  
 सार्थस्य मुखेनात्युदुविभ्रमम् ॥ ९ ॥ ददर्शाथयथायार्तरत्रौ खड्गधरंपतिम् ॥ भ्रमंतमेकमेकतेवेतालसमयोदितम् ॥ १० ॥ तादृशंपति  
 मालोक्यास्थित्वा गनकोदरे ॥ भविष्यं चिंतयामास सर्वभर्तुरखंडितम् ॥ ११ ॥ यथायेन यदायत्र यावत्कार्यं यथोदयम् ॥ यथाच निर्दंतिः  
 स्फारागतव्यातेन राघव ॥ १२ ॥ अवशं भवितव्यं तद्भर्तुर्दृष्ट्वा पुरःस्थितम् ॥ तदेव संवादायितुंगमनात्सान्यवर्त्तत ॥ १३ ॥ आस्तां ममाद्य  
 गमनं कालेनातिचिरेण हि ॥ मया स्वपार्थगंतव्यं नियतरेष निश्चयः ॥ १४ ॥ इति संचिंत्य चूडालाप्रविश्यांतः पुरं पुनः ॥ सुष्वापशयने शंभोः  
 शिरसि वैदवाकला ॥ १५ ॥ केन चिकारणेनासौ गतः संप्रति भूपतिः ॥ इति पौरं जनं सर्वमाभ्यास्यातिष्ठदंगता ॥ १६ ॥ राज्यं रक्षभर्तु  
 स्सत्कमेण स मदर्शनात् ॥ यथा कालेन केदारं पकंकलमगोपिका ॥ १७ ॥ तयोस्तदावहकालादंपत्याः स्थितयोस्तथा ॥ अदृशान्योन्यमु  
 खयोराज्यकाननपालयोः ॥ १८ ॥ जगामाथ दिनंपक्षोमासोयक्रतुवत्सरः ॥ शिखिध्वजस्य विपिने चूडालायाः स्वमंदिरे ॥ १९ ॥ बहु  
 नात्र किमुक्तेन वर्षाण्यष्टादशांगना ॥ चूडालो वाससदने वनगुच्छं शिखिध्वजः ॥ २० ॥ अथ यत्तेषु बहुषु वर्षेषु जरासावते ॥ शिखिध्वज  
 महाशैलतटकोदरवासिनि ॥ २१ ॥ भर्तुः कथा च पाकं तदालक्ष्य पालितं चिरात् ॥ तदा तस्याथ यत्तेषु वर्षेषु जरासावते ॥ २२ ॥ तदा तस्या  
 त्मकार्षस्य भवितव्यतया तथा ॥ भर्तुः समीपगमने मम कालोयमित्यथ ॥ २३ ॥ संचिंत्य मंदरोपांतं तु बुद्धिचकार सा ॥ च चारान्तःपुरा  
 द्रात्रौ तारनभसः पथम् ॥ २४ ॥ जगाम वा तस्कंधेन गच्छंती खेददर्शिता ॥ कल्पदक्षं शुकच्छत्ररत्नस्तव कभूषिताः ॥ २५ ॥

योगवलादपरोक्षदृष्ट्या सवाद्यितुतदनु रूपमाचरितुमिति यावत् ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ कलमगोपिका शालिपालिका ॥ १७ ॥ अवहत् अगमत् ॥ १८ ॥ कथमगम  
 तदाह ॥ जगामेति ॥ ऋतुसहितो वत्सरः ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ कथायाणारागादिवासनानापाकमालक्ष्य तन्नावलालनयापालितमतीक्षितमिति यावत् ॥ तदेत्यादिरुक्तानु  
 वादेव क्ष्यमाणाथः ॥ २२ ॥ आत्मकार्यस्य भर्तुर्बोधस्य तथा वक्ष्यमाणप्रकारेण स्वोपदेशेनैव भवितव्यतया ॥ २३ ॥ ततारपुष्टे ॥ २४ ॥ २५ ॥

१ दते इत्यपि कचित्साठः ॥ वने इति पाठे जरागा उपलक्षितस्यैत्यन्वयः ॥ दते इति पाठे शिखिध्वजस्य चरसावते सतीत्यन्वयः

रताः क्रिष्णरुका ॥ परावृत्तार्ता शकलानिकलाय ॥ २१ ॥ सिद्धांतमेभ्य आसातिपूर्वतानिभारमाहा रिवरनकः सूर्यारिर्सांगप्यानिपलधाविधान्याभ्याभ्युत्सर्ग  
 पाशाभयस्य ॥ चंद्रविलसजस्यामुनीभोधेनदृषीचिपरराभूतीनिर्मलज्योत्सवाय ॥ २७ ॥ अवरस्यअनारताभतवर्तिनागतासतीदरशं ॥ २८ ॥ स्वभाषामयेनअविभुक्ता  
 विद्याप्यटाकयत् ॥ आत्मनामनर्षेधाबाध ॥ किमुबाधनराह ॥ अहोदय्यादिना ॥ २९ ॥ १० ॥ मममनःउकविषैकैर्द्विभ्यमानपदिद्विउत्कठने ॥ २९ ॥ अपयष्टेद्वदपो  
 नंजाताअपभा ॥ २१ ॥ ११ ॥ अक्षजा ॥ मुधाप्ययंघषेर्द्विगतसत्किस्थितमर्गत्यर्थ ॥ २४ ॥ अपधानापधोपदतिशेष ॥ कनलभाह ॥ भर्तारंभिति ॥ २५ ॥ द्वा  
 नदनेपाननिलधारका सिद्धाभिसारिया ॥ परावृद्धुराकलान्यालंयकणवर्षिण ॥ २६ ॥ सिद्धांतमात्तसौंगध्यानस्मशयामासमा  
 रुतान् ॥ चंद्रधवाहताभांधेमहार्वाचिपरपराम् ॥ २७ ॥ अपभ्यन्निमलज्योत्सामभरारतरतांगता ॥ भर्षांतरंरणगच्छतीमंवलशाश्च  
 विपुत ॥ २८ ॥ अविभुक्ता स्वभजासामूयोभूयाप्यलाकयत् ॥ उवाचचात्मनेवाहोयावज्जीवशरीरिणाम् ॥ २९ ॥ नस्वभाव शमया  
 तिममाप्युक्तितमन ॥ कदाचंद्रस्कधतप्रणयप्रवणपुन ॥ ३० ॥ पभ्यभिकांतमित्युक्तमयाप्युक्तठनेमन ॥ मजरीजालवलितास्त  
 रुवह्य स्वकयतिम् ॥ ३१ ॥ नमुचंतिक्षणमितिममाप्युक्तठनेमन ॥ ययेयमभजाकांतमेतिसिद्धाभिसारिका ॥ ३२ ॥ तथाकदाहमे  
 प्यामिमभाषातिमन स्थितम् ॥ इममदाश्वमरुतएतेचशशिन करा ॥ ३३ ॥ वनराजयएताश्वमामप्युक्तठयंत्यहो ॥ हेचित्ताज्ञमुधीवां  
 त फिलवांढवितस्थितम् ॥ ३४ ॥ साव्याभनिमलासाधोफनेयाताविवेकिता ॥ अथवाचित्तमत्तारंस्वप्रत्युक्तठसेमत्वं ॥ ३५ ॥ तिष्ठो  
 कठाभिवलितैकसमुक्तठितेनमे ॥ फिदयत्कठसेवाभेभत्तांयातोजरांभवेत् ॥ ३६ ॥ तपस्वीदशगात्रश्वमर्वत्रिर्वासिनस्तथा ॥ मना  
 राज्यापभंगेभ्यामन्यस्यामूलतांगतम् ॥ ३७ ॥ वासनालतिकाप्रावृणदंनदंगतायथा ॥ एकांतरतएकालानीरस शांतवांसन ॥ ३८ ॥  
 मन्मंभवतिमंभत्ताशुकद्वसमस्थिति ॥ तथापिचित्तकोत्कठाभवतोत्कठयान्वितम् ॥ ३९ ॥ मतिमुद्बोध्ययोगेनभ्लेपयिप्याभ्यहृप  
 तिम् ॥ प्रमृष्टपलनभतु सर्माकल्पमनामुने ॥ ४० ॥

नीरद्वयत्वाद् ॥ किमिति ॥ शामहृत्सीरीरपरार्तिगनाद्यर्षसमुक्तठसेतेभसाभरीयातल्लन्विरपेक्षेषभवेरसभाप्यतद्वत्यर्थ ॥ ३१ ॥ राज्यादीनामभोगेभ्य अमोगार्थं अ  
 त्यमन अमृष्टानिमृष्टतांगतंमम्यसभाषये ॥ ३७ ॥ नयाश्वस्यधासनालतिकायापाहाव्यनीसुद्रामहानरगतसगीनयुपगबशिव्यनेतयासपन्नेतिशेष ॥ एकांतरत आसक  
 अतएवष्टकाला ॥ नीरसोतिरिच्छ ॥ ३८ ॥ पूर्वैतरापप्रदशानन्विकस्ताहृमनःपुनरुज्जिष्यतींघाह ॥ तथापीति ॥ अस्त्वेषविद्य सन्तथापिद्वेषितकतातवोत्कठाअहृयोगेन  
 स्थयाप्यापायनभर्तुंघमिमुद्राभ्यतश्चहीहृत्समाएभ्यपेयभोगोत्कठयापुनर्वातभधगासहृद्वेपयिप्यामिनत्वयोत्कठाकार्येतिपरेणाभ्ययथा ३९ ॥ नीरद्वयत्वाद् ॥ प्रमृष्टेति ॥ ४०

॥ ४ १ ॥ यद्यस्माद्धेतोर्भर्तितत्त्वबोधान्मयासमंतल्यरूपमंतर्वाह्यार्थचित्तिंतयस्यतथाविधसंपत्स्यतइतिशेषः ॥ तदेवप्रशस्तंत्याह ॥ समयेति ॥ ४ २ ॥ ४ ३ ॥ अब्दान्बध्यात् ॥  
 वनातरवनमध्यम् ॥ ४ ४ ॥ पादपानात्तानाचस्पदेनवेद्यावनुमेयौगमागमौयस्या ॥ ४ ५ ॥ योगेनसमाहितचित्तेनेतियावत् ॥ योहारकेयूरादिभूषितःसन्मरुकातिरभवन्तमे  
 वअत्रमदरोटजेकशागत्वादिलक्षणइदरीतिपरणसबध ॥ ४ ६ ॥ ४ ७ ॥ भृगीशप्रसिद्धरुद्रद्वारापालमिव ॥ ४ ८ ॥ देवातिथिसमर्चनायपुष्याणिमाळांप्रथयत् ॥ जटाभिर  
 कितचिक्लितम् ॥ ४ ९ ॥ अनात्मज्ञाताअज्ञानदात्मकम् ॥ ५० ॥ यतोयस्माद्धेतोर्भर्तित्प्रियःपतिर्भौहर्षणेनरुदिक्षुणाममिहतामिमादशामभ्यागतस्तस्माद्धेतोरिहास्मि  
 राज्परवनियोदध्यामिनिवत्स्यावःसुखांचिरम् ॥ अहोनुचिरकालेनमनोरथमिमंशुभम् ॥ ४ १ ॥ अहमासादयिष्यामिचद्रतासमाचिति  
 तः ॥ समग्रानंददंनानामेतदेवोपरिस्थितम् ॥ ४ २ ॥ यत्समानमनोवृत्तिसंगमास्वादानेसुखम् ॥ इतिचिंतयतीव्योधाचूडालोहृंष्यपर्व  
 तान् ॥ ४ ३ ॥ देशानब्दान्दिगतांश्रयापमंदरकंदरम् ॥ अदृश्यैव नभःस्थैवप्रविवेशवनांतरम् ॥ ४ ४ ॥ वात्येवपादपलतास्पदवेद्यगमा  
 गमा ॥ वनैकदेशेकस्मिंश्चित्कृतपर्णाटिजंपतिम् ॥ ४ ५ ॥ इह्यायोगेनबुबुधेदहंतरमिवास्थितम् ॥ हारकेयूरकटककुंडलादिविभूषितः  
 ॥ ४ ६ ॥ अभवन्मेरुकांतिर्यस्तमेवात्रददर्शासा ॥ कशांगंकृष्णावर्णंचजीर्णपर्णमिवास्थितम् ॥ ४ ७ ॥ कजलांबुभरज्ञातंभृंगीशमिवनि  
 र्ग्रहम् ॥ चीरांवरधरंशांतमेकाकिनमवस्थितम् ॥ ४ ८ ॥ स्थलीनिषण्णंपुष्याणिप्रथयंतंजटांकितम् ॥ तमालोक्यानवद्यांगीचूडाला  
 पीवरसनी ॥ ४ ९ ॥ किंचिज्जातविषादैवमुवाचात्मनिचेतसा ॥ अहोनुविषमंभौर्यतदनात्मज्ञातात्मकम् ॥ ५० ॥ एवांविधाःसमायांतिद  
 शामौर्यप्रसादतः ॥ अयंसराजालक्ष्मीवान्यतोमेतिप्रियःपतिः ॥ ५ १ ॥ रुदिमोहघनक्षुण्णामिमामभ्यागतोदशाम् ॥ तदवश्यमिहाद्यै  
 वनाथंविदितवेद्यताम् ॥ ५ २ ॥ नयान्यन्ननसदेहोभोगमोक्षश्रियंतथा ॥ इदंरूपपरित्यज्यरूपेणान्येनकेनचित् ॥ ५ ३ ॥ सकाशमस्य  
 गच्छामिवोधंदातुमनुत्तमम् ॥ बालेयंममकांतेतिमदुक्तंनकरोत्यलम् ॥ ५ ४ ॥ तस्मात्तापसरूपेणबोधयामिपतिक्षणात् ॥ भर्ताकषा  
 यपाकेनपरिपक्रमतिःस्थितः ॥ ५ ५ ॥ चेतस्यस्याद्यविमलेस्वतंत्रंप्रतिबिंबवति ॥ इतिसंचित्यचूडालावभूवद्विजदारकः ॥ ५ ६ ॥ ईषड्या  
 नाद्गतान्यत्वंक्षणादंबुतरंगवत् ॥ पपातविपिनेतस्मिद्धिजपुत्रकरुपिणी ॥ ५ ७ ॥ भर्तुरथ्याजगामाग्रमंदस्मितलसन्मुरवी ॥ ददर्शीद्धिजपु  
 त्रंतपुरेयातंशिखिध्वजः ॥ ५ ८ ॥

परेणान्वयः ॥ ५ १ ॥ ५ २ ॥ ५ ३ ॥ किमर्थमिदरूपपरित्याज्यन्त्याह ॥ बालेति ॥ ५ ४ ॥ प्रागेवकृतस्तपस्विवेषेणसनबोधितस्तत्राह ॥ भर्तेति ॥ ५ ५ ॥ द्विजदारकोब्राह्मण  
 पुत्रः ॥ ५ ६ ॥ कथञ्चभूवत्दाह ॥ ईषदिति ॥ प्रागुक्ताश्रीमभारणान्वितादीषड्यानात् ॥ अन्यत्वंपुस्त्वम् ॥ ५ ७ ॥ अपपुरोदेशम् ॥ ५ ८ ॥

नन्दजेअद्यैवअवश्यनाथपतिविदितवेद्यतातथाभोगमोक्षश्रियनयामिप्रापयामीति

मूर्तिमास्मिन्नपश्यद्ब्रह्मलोकनकामिवर्गोराशिपीतस्वच्छात्पंगानियस्य ॥ ५१ ॥ ६० ॥ व्यासत्रकोष्ठान्मार्जवधादिगुणावहिदेशीयेन अतएवकिष्कुभाषणहस्तमाश्रणदुष्यत्प  
 लिभाप्रयावाअरण्यार्तनिदेश्याद्भूमावत्प्रमाणपाशस्यपाशमालयास्थितमुपलक्षितम् ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ श्यमस्यऽग्रासलप्रमापयद्दुपस्यतयाविधमचलपवतमिधस्थितम् ॥ ६३ ॥  
 ५६ ॥ मरुद्वनटापरतरप्रस्यागमाप्रवाहोत्स्यते ॥ तत्रलीनम्रिनिर्वाहित-पूर्णेकुलामिधवचलम् ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ सवनिर्मितत्रिपरमासनम् ॥ करोत्करोकरतलो ॥ ६७ ॥  
 वनातराट्टपायातपोमूर्तिमिवास्थितम् ॥ द्रवत्कनकगौरांगमुकाहारविभूषितम् ॥ ५९ ॥ शुक्लयज्ञोपवीतांगशुक्लावरयुगाद्वतम् ॥  
 कमंडलुधरंकांतुरोयातशिविध्वज ॥ ६० ॥ व्यासत्रकोष्ठद्विगुणोनाक्षसूत्रणचारुणा ॥ भूमावलप्रगात्रेणकिष्कुमात्रेणचस्थित  
 म् ॥ ६१ ॥ पुतलव्यासमुधानसालिमालमिवांशुजम् ॥ भासयतप्रदेशतंशारीरेदीपिमंडले ॥ ६२ ॥ कुडलाभूषितमुखनवमकंमिबो  
 नितम् ॥ शिलासप्तोत्तमदारशृंगस्येंदुमिवाचलम् ॥ ६३ ॥ कांतोपशातवपुमूर्जितविजितेन्द्रियम् ॥ हिमाश्रमस्मितलकभूषितालो  
 फसुटरम ॥ ६४ ॥ मरुहमतटलीनपूर्णेंदुमिबवचलम् ॥ तमालोक्याद्विजसुतसमुत्तस्थौशिविध्वज ॥ ६५ ॥ देवपुत्रागमधियासपरि  
 त्यतपाट्टुक ॥ देवपुत्रनमस्कारहृदमासनमास्थताम् ॥ ६६ ॥ इत्यस्यदर्शयामासपाणिनापञ्चविपरम् ॥ ददौचद्विजपुत्रस्यपुष्पमूर्ष्टिक  
 रंकरं ॥ ६७ ॥ चंद्रकुमुदसंबहस्यप्रालेयमिवपल्लवं ॥ हराजपुंनमस्तुभ्यमितिविजसुतोवदत् ॥ ६८ ॥ गृहीत्वाकुस्तुमान्मस्माद्विवेगपत्र  
 विपरं ॥ ॥ शिविध्वजउवाच ॥ ॥ देवपुत्रमहाभागकुतआगमनंकृतम् ॥ दिवससफलोमन्येयत्वामपाम्स्मिदृष्टवान् ॥ ६९ ॥ इदम  
 व्यमितपापपुण्याणीमानिमानद ॥ इमाप्रप्रथितामालागृह्यतांमद्रमस्तुते ॥ ७० ॥ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ ॥ इत्युक्त्वापापमर्थ्विचमालां  
 पुण्याणिवानप ॥ शिविध्वजकदिष्टायेददौदेव्येययाखिलम् ॥ ७१ ॥ ॥ चूढालोवाच ॥ ॥ सुबहूनिपरिभ्रांतोभूतलायतनान्यहम् ॥  
 त्वत्पूजाययाप्रामामेयनतयान्यत ॥ ७२ ॥ पेशलेनानुरूपेणप्रश्रयेणामुनानप ॥ मन्येहनुनमत्यंतचिरजीविमिविप्यसि ॥ ७३ ॥  
 शांतेनमनसोदारमारादुन्मुककल्पनम् ॥ निर्वाणार्थतपरसाधोकश्चित्संभृतवानसि ॥ ७४ ॥ असिधारामर्मसौम्यशांतवतमिदंतव ॥  
 स्फूर्तयद्रान्पमुत्सृज्यमहावननिपेवणम् ॥ ७५ ॥

पल्लुधेयद्विपकणआलामिध ॥ ६८ ॥ यथस्मात्त्वामपाम्स्मिद्विद्वसेदृष्टवान्  
 स्मि ॥ ६९ ॥ ७० ॥ अस्मिन्साधोकेमनतिक्रम्यतिपथाखिलम् ॥ पद्याधानतिहृत्सांपयार्थेअभ्यधीमाव ॥ ७१ ॥ नतयान्यत-यामेत्पुन्यपञ्चयते ॥ ७२ ॥ मप्रयेणवितयेन ॥  
 एतद्विद्वत्सर्गवन्मार्गान्शिविनोभर्तृनिमाव ॥ ७३ ॥ आरातद्वेरेउन्मुका कल्पना-कलसकल्पयस्मि ॥ अतएवशेवारनिष्पाणार्थेनप सभुनवान्स्वचित्तधानसि ॥ कश्चिदिति  
 दृष्टयश्चेत्निपात ॥ ७४ ॥ शांतानामकोपनानोपादिवनस्थानाद्भ्रतभिरुपमहावनतिसषडणमसिपारासमभूरमत्यन्तावधाननिर्वास्येत्यर्थ ॥ ७५ ॥



राज्यत्यागनिर्वाणार्थतपश्चरणयोरज्ञातयोः प्रशंसनायोगात्तस्यतपसासर्वज्ञतासंभावयन्त्याजाद्विजसुतरूपादिमपदाप्रशंसति ॥ जानासीत्यादिना ॥ ज्ञायसेमहाप्रभावइतिशेषः  
 ॥ ७६ ॥ अथवाकिवहुनासम्यालोकादीक्षणादेहकातितश्चाहतेनसिचसीव ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ शृंगमेरुशिवरम ॥ अमुनामहत्तमालारूपेण ॥ ७९ ॥ सुमनसांपुष्पाणापत्रदल  
 मिवपेठवसुकुमारतेअगम् ॥ ८० ॥ इदुप्यजातमित्यदृश्यमानवैचित्र्येणसितमथितम् ॥ पिञ्जवधनेकर्मणिक्त ॥ अगोतिसवोधने ॥ तत्तस्माद्देवस्यतवाचर्चनादित्यर्थः ॥ ८१ ॥ दे  
 वार्चनदप्यतिथिपूजनमधिकमितितदेकमपिजन्मसाफल्यहेतुस्त्वत्पूजनेतुमेद्वयमपियुगपत्सपन्नमितिसुतराजीवितसाफल्यमित्याशयेनाह ॥ जीवितमिति ॥ ८२ ॥ तत्तस्मान्म  
 शिविध्वजउवाच ॥ ८३ ॥ जानासिभगवन्सर्वदेवस्त्वंकोत्रविस्मयः ॥ श्रियैवलोकोत्तरयाज्ञायसेचिद्गुरुपया ॥ ७६ ॥ एतान्यंगानितेवं  
 द्राह्मदितानीतिभेमतिः ॥ अथवाकिसमालोकादहृतेनेवास्मिंचसि ॥ ७७ ॥ अस्तिमेदयिताकांतापातिमद्राज्यमद्यतन् ॥ तवेवतस्यादृष्टा  
 नितान्यंगानीहसुंदर ॥ ७८ ॥ उपशांतंचकांतंचवपुरापादमस्तकम् ॥ शृंगंशुश्रुं बुद्धेनेवपुष्पेणाच्छादयामुना ॥ ७९ ॥ निष्कलंकेंदुसं  
 काशमंगमादित्यतेजसा ॥ मन्येतेभ्लानिमायातिसुमनःपत्रपेलवम् ॥ ८० ॥ देवार्चनायापचितमिदमित्यसितंमया ॥ अंगत्वदंगसं  
 गेनतस्ययातुकरार्थताम् ॥ ८१ ॥ जीवितंयातिसाफल्यंसमभ्यागतपूजया ॥ देवादप्यधिकंपूज्यःसतामभ्यागतोजनः ॥ ८२ ॥ तत्क  
 स्त्वंकस्यपुत्रस्त्वांकिमायातांस्यनुग्रहात् ॥ एतन्मेसंशयांछुधिविमलेदुसमानन ॥ ८३ ॥ ॥ ब्राह्मणउवाच ॥ ॥ राजन्मेशृणुवक्ष्यामि  
 यथापृष्टमखंडिनम् ॥ कोनामपरिपृच्छंतींविनीतंवंचयेत्युमान् ॥ ८४ ॥ अस्यास्मिञ्जगतीकांशुश्रुद्व्यात्मनारदोमुनिः ॥ पुण्यलक्ष्म्यामु  
 र्वेकांतैकपूरतिलकोपमः ॥ ८५ ॥ सकदाचिन्मुनिर्देवोगुहायां ध्यानमास्थितः ॥ तत्रहेमतटेगंगवहत्युरुतरंगिणी ॥ ८६ ॥ मेरुलक्ष्म्यां  
 सुरद्रूपाभातिहारलतायथा ॥ एकदानारदमुनिर्ध्यानोत्ससस्रितटे ॥ ८७ ॥ ध्वनहल्लयमश्रौषांहीलाकलकलारवम् ॥ किमेतदित्यसौ  
 किंचिज्जातप्रायकुतूहलः ॥ ८८ ॥ हेलयालोकयन्नाधामपश्चल्लनागणम् ॥ रंभातिलोत्तमाप्राच्यनिर्यातंजललीलया ॥ ८९ ॥ कीडंतं  
 त्यक्तवसनंदेशेपुरवर्जिते ॥ कांचनांभांजमुकुलसंकारैःस्तनमंडलैः ॥ ९० ॥

हत्तपूजाग्रहणादनतरमितिशेष ॥ ८३ ॥ पृष्टमनतिकस्ययथापृष्टम् ॥ ८४ ॥ पुण्यलक्ष्म्या कांतरभ्येमुखेसुरभितरयत्कपूरतिलकंनदुपमायस्य ॥ अनेननारदो गौरागइतिगम्यते  
 ॥ ८५ ॥ गुहायामेरोरितिशेष ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ ध्वनतिवलयानियस्मिस्तथाविधलीलाकलकलारवंजलकीडाकोलाहलध्वनिम् ॥ संभावनाप्राच्यार्थम् ॥ प्रायशब्दोप्यदंतोस्ति ॥  
 तदस्मिन्ननप्रायेसंज्ञायाम प्रायभवः रूपायायादितिपाणिनिजैमिनिप्रश्रुतिभिःप्रयोगात् ॥ ८८ ॥ निर्यातजलाचिर्गतम् ॥ जललीलयाजलसेचनदिकीदृया ॥ ८९ ॥ ९० ॥

अन्वाम्यपरिवर्षस्त्रिभेदितवध्वनिभिन्निपावत् ॥ हुतस्यहेमरसस्यय आपूरनिभर-भवाहातिशयसादुरोनआभोगेनकीतिसस्थानेनभाशुीकठभि स्वात्मकस्यकामध्विरस्यस्य  
 शतधयकुर्वन्निमित्तिरेणाम्यय ॥ ११ ॥ स्वजलनेमन्व्यानिर्मडीलनेनप्रतिध्विष्वद्वेणसर्वगोव्याभाभ्योमधिलोसिनीभाषणाम्बाकिनीरेहलाषणपरसपधाहेणतर्जयतन्यभ्रा  
 धयन्निर्धस्यधारा ॥ १२ ॥ मनापुत्रकामस्यअमरोधानेनहनधनेकीहापारथयधकभूतीनिनधतलसर्षे सेनुभिन्निरोधाहुत्ययेअर्धितगगाभुयेन ॥ १३ ॥ यत स्वच्छन्नमन्वाहस्यो  
 न्यारशतीमनअत सर्वतज्जनिर्वाहितसर्वागसर्वधटससर्वागससवत-पाणिपादनस्यधनोधिधिरोमुख्यभितप्रसिद्धकालासन कभ्यतरार्भगधत सकाशादुत्थिनधिभ्रूपमिवास्थित  
 मित्यय ॥ १४ ॥ विभ्रूपवर्षादिनुर्भमधत-कालात्मकत्वध्विभ्रूपभीतेनाभुनेनकोप्रवानुपकूपद्विपुटेनभगवताकालास्थिलोकसपकथच्छदोलोकाम्भानाहनुमिह्रमद्वन्द्वि  
 स्वधधननेवर्षाशतम ॥ अतस्मिन्नेककालात्मानसर्वकभ्यनाकलदाहुलात्कभ्यतठनेनरूपयति ॥ वर्षधिषटपारित्यारिना ॥ वर्षाणिप्रभावाद्यय यटिसवन्वराभिदया स्कधा यस्य ॥  
 परिवेष्टितमन्योन्यफलकांतुभंयथा ॥ हुतहेमरसापूरनिभरभोगभासुरे ॥ ११ ॥ कुर्वन्मुरुभि काममदिरस्तभसधयम् ॥ निर्मलीक  
 तवद्वेणय्याभांभ्योमधिलोसिनीम् ॥ १२ ॥ लावण्यरसपुरेणतर्जयतमिवापगाम् ॥ प्राकारैरमरोधानरयचकैर्मनोभुव ॥ १३ ॥ उत्पया  
 धितगगाभुनितप्रतटसेतुभि ॥ सवधटससर्वागविभ्रूपमिवास्थितम् ॥ १४ ॥ प्रतिविवितसर्वागमन्योन्यादर्शागतम् ॥ कालकल्पतरा  
 वपविदपात्सक्षपहवत् ॥ १५ ॥ विविधतुलताजालाहिनश्रीकलिकाकुलात् ॥ आलोकपुष्परजसाजाताद्गगनकानने ॥ १६ ॥ सुर  
 जलध्वगभ्रोगात्समाभ्येकालवाहकान् ॥ स्ननसधकददुस्पधयातिरसान्वितम् ॥ १७ ॥ उद्भृत्याद्दत्यसंपूर्णदलितोभोजपहवम् ॥ आ  
 लोलकफेगोक्षितारकादिमधुव्रतम् ॥ १८ ॥ अमृतापट्टिघातायकोशसधयकारिमि ॥ दुभ्रापभूतसपानाविकसत्कनकाभुजे ॥ १९ ॥  
 पद्यिनीपहवच्छद्वेगुमेमेरोर्गुहातरं ॥ शीतलेस्वधुनीतीरतोयान्दृष्टमलेसुरे ॥ १०० ॥

एतेनायमद्वयस्ममासानांशशास्त्रात्मनयार्थकमेव ॥ १५ ॥ त्रिविधाभिन्वलक्षणभ्रतवोलनाजालानिअर्वातरशास्त्रासमुद्गायस्य ॥ गगनमध्यकाकारास्तस्रुक्षणैकाननेनद  
 नजालान् ॥ १६ ॥ स्फुरद्दिजलभयधप्रपरिणामशरीरत्वाञ्जलस्वीर्षेभ्रोगाद्यानाम् ॥ समाप्यभ्ययएकमालबाहकमालकडलधोरमेवाहावालयस्यतथाधिपात्कालक  
 स्यतदार्ध्योत्कूरविभ्रूपमिवास्थितमित्पूर्धभाभ्यय ॥ पुनर्ललनामणमध्विधिरानटि ॥ स्तनेमि ॥ परस्परस्ननसलक्षकददुअभोजमकुलेषुवर्षीदयसाभ्यदर्शनप्रयुकस्यधंया  
 नालाहुत्सोत्सालनासपूर्णद्विक्रिन्त्यभोजमुकुलपहवधानियनेनेतिरेणाम्यय ॥ १७ ॥ अर्धाभ्युत्तपधेपुआलोलाअलकाध्वाणुनला केरातीर्थकृतलाअक्षितारका  
 आदिरराह्यालाटिकास्वस्थिगारुसर्षेर्नीटभणयध्वमधुव्रतान्यमरायस्मिन् ॥ १८ ॥ पुन कीटराललनगणतदाह ॥ अमृतेत्यादिना ॥ अमृत्कलाकोशसंपहकारिमि शुरेद्वे  
 रयतस्यराहुमठहायधर्दयपकानाम्पार्धाधिपानापुगुंएकानभ्रतमेरोर्गुहातेरएकभोयसत्कन्यद्विभ्रूपकलापूरमिवास्थितम् ॥ नभगुमद्विपयुकंतदुपपत्तयेधिरानटि ॥ बुभ्रापे  
 रमि ॥ अन्वाम्यनिर्धेवध्वानिअमृत्निधानयोभ्यस्थानतामवर्षनापानि ॥ ११ ॥ १०० ॥

इदंशंकांतं त्रैणं स्त्रीसमूहमात्मोत्पद्युर्मुनेर्भनस्तदन्तरामार्गदितं प्रभक्तं सन्त आश्रितो विवेकाशोधेन तथा विधेव भूवेति परेणान्वयः ॥ १० १ ॥ २ ॥ चित्तैविकारात्सर्वांगिप्राणक्षोभस्तेन स  
 र्वांगसारस्वरतरसः स्वल्पनदत्तमित्याह ॥ वभूवेति ॥ तत्र दृष्टानानाह ॥ फलमित्यादिना ॥ ३ ॥ छिन्नं क्षतलतावतशाखा मूलस्थानं यस्य तथा विधः प्रत्यग्रस्त रूपाः पादपोवटादिरिव ॥  
 उत्तमेति राजसर्वाधनम् ॥ ४ ॥ द्विधा पातं संयो द्विधा वद्धितं विसंशृणालमि वधा गलन्सारभूतोरसः शुक्रयस्य ॥ राजप्रभः स्पष्टः ॥ ५ ॥ ६ ॥ तत्स्वज्ञानामपि प्रबलतरपारब्धेन विवेकां  
 शनिरोधात्कदाचिद्देहधर्मानुवर्तनमस्येवेत्युत्तरमाह ॥ सर्वस्याएवेत्यादिना ॥ ७ ॥ यावत्स्वातन्त्र्यनाशपर्यन्तम् ॥ ८ ॥ सुखदुःखमयत्वमेव दृष्टानैर्दर्शयति ॥ सृष्ट्यादिनेति ॥ ९ ॥  
 चंद्रविंबकलापूरमेकत्रैवोपसंलतम् ॥ त्रैणमालोत्पत्तकांतं सहसैव मनोमुनेः ॥ १० १ ॥ अनाश्रितविवेकांशं वभूवानं दितं स्फुरत् ॥ आ  
 नंदवल्गिते चित्तैस्त्वभ्ये प्राणानिले स्थिते ॥ २ ॥ वभूवत्तस्य लक्ष्मणस्य मदनस्वल्गितं तदा ॥ फलं रसापूर्णा मिव श्रीष्मांतं इव तोयदः ॥ ३ ॥ प्रत्यग्र  
 पादपच्छिन्नलतादंतं इवोत्तम ॥ अवस्था यकणस्पंदी शशांक इव वासुनिः ॥ ४ ॥ विसं द्विधा पातमि वगलत्सारसो भवत् ॥ ॥ श्रिखि  
 ध्वज उवाच ॥ ॥ तादृशोपिवद्गुहोपि जीवन्मुक्तोप्यसौ मुनिः ॥ ५ ॥ निरिच्छोपि निरागोपिन किंचिदुपमोप्यलम् ॥ सवाद्याभ्यंतरं नित्य  
 माकाशविशदोपि च ॥ ६ ॥ नारदोपि कथं ब्रह्मन्मदनस्वलितो भवत् ॥ ॥ षूडालोवाच ॥ ॥ सर्वस्याएव राजर्षभूतजातेर्जगन्नये ॥ ७ ॥  
 देवादेरपि देहोयं दयात्मैव स्वभावतः ॥ अज्ञमस्त्वथ तज्ज्ञं वायावत्स्वांतं शरीरकम् ॥ ८ ॥ सर्वमेव जगत्संगसुखदुःखमयं स्मृतम् ॥ तस्या  
 दिनापदार्थं केन चिद्धर्धते सुखम् ॥ ९ ॥ आत्कोइव दीपेन महांबुधिरिवेदुना ॥ क्षुधादिनापदार्थं नदुःखं केन चिद्देवहि ॥ १० ॥ तमोमे  
 यपटेनेव स्वभावो ल्यत्रकारणम् ॥ स्वरूपे निर्मलं सत्ये निर्मेधमपि विस्मृते ॥ ११ ॥ दृश्यमुह्यासमाज्ञोति प्रादर्थीव पर्योधरः ॥ अनारतानुसं  
 धानादप्युन्मेषमविस्मृते ॥ १२ ॥ स्वरूपे नो ह्यसत्येष चित्ते दृश्यपिशाचकः ॥ यथा तमः प्रकाशाभ्यामहोरात्रौ स्थितिं गतौ ॥ १३ ॥ तथैव  
 सुखदुःखाभ्यां शरीरं स्थितिमागतम् ॥ एवं हि सुखदुःखे देजन्मकारणदर्शनात् ॥ १४ ॥ अज्ञस्य गार्हतांयातेपटे कुंकुमवदृढम् ॥ तज्ज्ञस्य  
 त्वंगलगतो मनागपि न तदृशात् ॥ १५ ॥

दुःखवर्धत इत्यनुकल्प्यते ॥ १० ॥ यथा मेघलक्षणेन पटेन उपचितेन निशितमेव धर्धते तद्वत् ॥ यत्र तत्त्वज्ञानामपि क्षणं त्वरूपविस्मरणेर्दृशानर्थस्तथाज्ञानार्थं किंवा च्यमित्याशये  
 नाह ॥ स्वरूपे इति ॥ ११ ॥ अतएव सदैव दृश्यानुह्यासाय सदैव समाधिना स्वरूपाविस्मरणशीलेन भाष्यमित्याशयेनाह ॥ अनारतेति ॥ उन्मेषो निर्मेधद्वयानं रालकालस्ताव  
 न्मात्रमपि ॥ १२ ॥ १३ ॥ एवज्ञानाभ्यां प्रारब्धफलभोगसाभ्युपिरजनारजनकतौ विशेषोऽस्येवेति दृष्टान्ताभ्यामुपपादयति ॥ एवमित्यादिना ॥ जन्मकारणस्येद्वाद्यात्मभा  
 वस्य दर्शनात् ॥ १४ ॥ तज्ज्ञस्य तु तदृशात् तत्त्वज्ञानवशात् ॥ मनागपि न लगतः ॥ १५ ॥

यथाभवे स्फटिकस्थितं रजोजगताद्याभ्यामनुरजनेन ॥ आदिपदासथयुक्तेर्नरुपकाराणाप्यप्यासेन आकांशतरी अत्रिशयेन सकानाद्यादिषु भाशुभीकुमुमनीन्यादिषु र्णोपटस्येवरा  
 येणरजमया आदिपदास्युभ्युभ्यादिनाथयथापणोर्नलगतत्वाद्द्विरस्य ॥ १६ ॥ इवानी स्फटिकावापितस्य स्वच्छतरत्वाद्द्विशेषमाह ॥ पुरं स्थेति ॥ स्फटिक-पुरं स्थजपावुसुमादिषु स्तु  
 भावेतरत्वात्कार्करजनानामपियायाम् ॥ तत्रस्तुतामपि नैतस्य ॥ १६ ॥ अक्षस्यमाज्जापाते इति यद्युक्तद्विदृष्टाणि ॥ वस्तुनरत्पारिना ॥ यनरजितरजनम् ॥ धी अक्षस्ये  
 त्रियेय ॥ १७ ॥ तस्कुनराभाह ॥ गतधीति ॥ यथासाद्धो-परितापिताभावतीत्यर्थ ॥ १८ ॥ विषयरजननकाह्वानि ॥ मथाचयुद्धीविषयपरजनवासनीपषयपरवधस्तस्ययए  
 धमोसद्विक्रित्तिस्याह ॥ अनेनेति ॥ १९ ॥ दूरस्थानोपुमराज्यादीनाम् ॥ अपिपदासनिहितानां चलाभानाभाद्विद्येत्यस्तिकारणमासौतर्तमानिन सुवबु रवधकेनकभेण  
 आयेनेतरेतिराजापृच्छति ॥ स्वोत्सर्गाति ॥ १२० ॥ ११ ॥ मभार्दासुखोत्सर्गसिपकारवर्णयति ॥ स्वति ॥ सन्निहितविषयकायाशिक्षाणिभिर्दूरस्थविषयेश्चानुमानादिना  
 यथाशुभाशुभौरागादिनाकांततरीमणे ॥ पुरं स्थवस्तुभावेनरजनांस्फटिकोयथा ॥ १६ ॥ तज्ज्ञातयानैतिवोधाज्जीवन्मुक्तमतिर्नु  
 नि ॥ वस्तुन अन्वेषमात्रेणयनरजितमेतिधी ॥ १७ ॥ गतधिवस्तुनिदृशुद्विर्थापरितापिता ॥ गतपिकुकुभेवर्षंतदीयमनुरजनम् ॥ १८ ॥  
 नजइतियथामूर्तसथाविषयरजनम् ॥ अनेनेवकभेणोतीषधमोक्षीव्यवस्थितौ ॥ १९ ॥ भावनातानवभासोवधोद्दिदृहभावना ॥ शि  
 रिव्यजजडवाच ॥ ॥ स्वात्पत्तिकारणप्रामोकेयं रवसुखं चवा ॥ १२० ॥ अभ्युदेतीतिवदमेदूरस्थानामपिप्रभा ॥ अत्युदारमतीवान्द्य  
 यद्दुर्धवधनं चवा ॥ २१ ॥ श्रोतुं दुर्भिनगन्द्याभिमयूरभ्ररवेच्चिव ॥ ॥ शूदालावाच ॥ ॥ स्वात्पत्तिकारणद्वयलब्ध्याकायाक्षिपाणि  
 म्नि ॥ २२ ॥ सुखसवित्पिषवालानूनमृदुसतिस्वत ॥ दद्रताक्षोभमायाताज्जोवकुंदलिनगताम् ॥ २३ ॥ जीवस्यनिपतानाद्यै पृथग्देहे  
 स्थितिगता ॥ प्राणावपुरितानादीर्जावि आकांशतिसुरान् ॥ २४ ॥ सस्पर्शकप्रभुश्चाल्पारसोह्रुमलताह्व ॥ सुखप्रवोधसच्चारदु र्वयो  
 धागमेतया ॥ २५ ॥ जीवस्यनिपतानाद्यै पृथग्देहेस्थितिगता ॥ सुखिन-प्रसुरत्येपाधीरताशुनदु खिन ॥ १२६ ॥

षडलब्धाउपलभ्य ॥ २१ ॥ अपरिच्छिन्नस्वतस्त्वानभिह्रत्वाद्वालादयमद्वरागुद्विस्थाआत्मसुखसवितुदे शोभातक्षोभमायातासर्वाधारवर्णितरीत्याकुडलिनीमुखप्रभधयाणवि  
 धारकत्वात्कुडलिनोभतभीषभोकाराद्यतिस्वत-प्रत्यगात्मनस्वारेषामपिप्रिस्फुटिगवधुसुसतिआदिभ्रमति ॥ एतस्यैवानदस्याप्यानिभूतानिमाधामुपजीवतीतिभूतेरितिभाष ॥ २३ ॥  
 दस्यस्यभो-कुनयनरजनयोधादिपत्तिनियतप्रोगस्थानामनमगभेदमाह ॥ जीवस्येति ॥ २४ ॥ तसद्विषयसस्पर्शनतरेकायथाहात्पासन्तिपूर्वभान्वप ॥ जीवस्थाना  
 द्वाहासवर्षेवशदत्तमाह ॥ तसदिति ॥ यथाभुलेषिकरेसोजलनाद्वारद्वारदुमलता सर्वप्रदेशेष्वनुपविशतिद्विरस्य ॥ २५ ॥ पृथुपितानैकरूपान्दस्य ॥ कुनएत  
 याननमाह ॥ सुखनदिति ॥ सुखिन-सुखानुभवेप्रवसत्यर्थात्परीरतास्वत्यापस्फुरतिनगुदु रियनादु-स्थानुभवेप्रवसत्य ॥ सद्भिःअस्वत्यतरलरदसमानविधात्मानमनुभवे  
 तीत्यतसस्वपिचाभ्यावेसनापकसपूर्वसल-ध्वनादीभार्गोर्नमीयनेहस्य ॥ २६ ॥

१ अथर्तकानुरोधाप्यथाहात्स्वतिपाठोपेक्षितमिति

अतएवलोकोपिसुवेपस्यभोगेप्रदत्तस्यराजादेःसहृष्टाःकर्तृचदनोदकसिकाःकीर्णकुसुमाधूपकसूर्यादिसुरभिणोगार्गाःप्रसिद्धाःकुवेपस्यनीचस्यनुनद्विपरीताइत्याह ॥ येहीति ॥  
एवचायजीवोयावत्कालतरलतरनाडीमार्गाननुप्रवेशेनअपरिस्फुरत्स्वयतरलताशून्याभावतितावदस्यनदुःखप्रसक्तिः ॥ तदास्यसक्कइनाथाकारवत्यात्पन्त्यात्मसुरवमभिव्य  
ज्यते ब्रह्माकारवत्यातुपूर्णमित्यवातरवैलक्षण्येपिविक्षेपाभावात्साशाम्यत्वेवेतिस्वस्थावस्यमेनतावत्कालमुक्तमेवावेहि ॥ आविर्भूतसुरवास्यस्यतैवमुक्तिरिति तल्लक्षणसत्त्वादि  
तिभाषावः ॥ २७ ॥ २८ ॥ तर्हि विषयसुरवानुभवकालेकतो जीवस्यनुमुक्तानुभवस्तथाह ॥ सुरवेति ॥ इत्थमहणदृष्टातार्थदुःखस्वभावविषयसुरवस्यापिकलनकलानुभवस्तद

येहिमार्गाःसुवेपस्यकुवेपस्यनतेशुभाः ॥ यावत्समाणंजीवोयंसंशाम्यत्यपरिस्फुरन् ॥ २७ ॥ तावत्समाणमेवैनंमुक्तंमुक्तमवेहिवै ॥  
यावत्समाणमधिकंस्फुरतिक्षुब्धमारुतम् ॥ २८ ॥ तावत्समाणमेवैनं वद्धं वद्धमवेहिमे ॥ सुरवदुःखकलास्पंदोबंधोजीवस्यनेतरः ॥ २९ ॥  
तदभावेहिमोक्षःस्यादितिद्वधाव्यवस्थितिः ॥ सुरवदुःखदर्शयावदानिर्नेद्रियैःशठैः ॥ १३० ॥ तावत्सुरवसमःसौम्योजीवस्तिष्ठतिशां  
तवत् ॥ सुरवमालोप्यवाहुःखमक्षातीतश्चलदृगुः ॥ ३१ ॥ समुद्भ्रमतिजीवोतदंभ्रं दुम्भिवतोयधिः ॥ जीवःक्षुभ्यतिदृष्टेनसंविदांगसुरवादि  
ना ॥ ३२ ॥ आग्निपेणवमार्जारिभौर्यमेवात्रकारणम् ॥ शुद्धेनबोधबोधेनस्वात्मज्ञानमयात्मना ॥ ३३ ॥ सुरवदुःखादिनास्तीतिने  
नासौयातिसौम्यताम् ॥ नतसुरवादिनोतन्मेमुधाचायमहंस्थितः ॥ ३४ ॥ इतिजीवःप्रबुद्धोहिनिर्वाणंयातिशाम्यति ॥ सुरवाद्यवस्त्वतद्  
पमित्यंतर्बोधसंविदा ॥ ३५ ॥ नतदुन्मुखतांयातिजीवःशाम्यतिकेवलम् ॥ सर्वमेवचिदाकाशंब्रह्मेतिघननिश्चये ॥ ३६ ॥ स्थितिंयाते  
शमंयातिजीवोनिःस्रहदीपवत् ॥ दीपवच्छममायातिसुरवादिःस्रहसंक्षये ॥ ३७ ॥ सर्वमेवमितिज्ञानाज्जीवोऽद्वित्वाविभावनान् ॥ सर्व  
माकाशमेवेतिबुद्ध्वाक्षोभंनगच्छति ॥ ३८ ॥

धरणायाश्चित्तस्यबहिःस्वदोयश्चसुरवविच्छित्तीतरलीभावस्तदुपायार्जनायानर्थसहस्रेस्यदःसएवजीवस्यघोर्नत्वितरःसुरवविश्रात्यशोपीतिक्षणमात्रमपिसुरवविश्रांत्यातद  
भावेमोक्षस्यादेवेतिसरणासंसरणाभ्याबधमोक्षयोर्द्विधाव्यवस्थितिर्भयोक्तेतिपरेणान्वयः ॥ २९ ॥ उत्कर्मेवार्थप्रपचयति ॥ सुरवदुःखेत्यादिना ॥ १३० ॥ अक्षातीतद्वि  
यागम्यःस्वप्रकाशइतियावत् ॥ ३१ ॥ दृष्टेनसुरवादिनासुरवतत्साधनविषयतदुपायधनादिनातद्गसंविदाक्षुभ्यति ॥ अगेतिसबोधने ॥ ३२ ॥ मौल्यनिरतिशयानंदस्वतत्त्वाज्ञा  
नेनवात्रक्षोभेकारणम् ॥ केततर्हितन्निदृत्याविश्रातिसदाह ॥ शुद्धेनेत्यादिना ॥ बोध्योऽवश्यबोद्धव्यःस्यात्मातद्बोधेन ॥ ३३ ॥ सौम्यताविश्रातिम् ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥  
सुरवादिशुभेहेरागस्तक्षये ॥ ३७ ॥ सर्वजगत्एवचिन्मात्रमेवेतिज्ञानात् ॥ अद्वित्वभैक्यतद्विभावनान् ॥ आकाशंशून्यम् ॥ ३८ ॥

अनेनमदीक्यतिभाषनेनेदुनायुक्ताष्टयस्यप्रथमस्यप्रथम ॥ कथमसस्वस्रोमविषयआगतस्तथाह ॥ जीवेनेति ॥ इदुतिषेनेकस्मितनैवआयजीवेनहिरण्यगर्भेणपृथ्वी  
 र्थावाजनाहसंसिद्व्याम्येहस्तस्वस्रोपाहृदकनेणमुक्तोमदिद्व्यामीनित्ककप्यनेपृथ्वीधर्मोक्षमार्गोक्ष्यपित्तानासुधानुबस्यतइत्यर्थ ॥ ११ ॥ प्रक-स्पट ॥ ४० ॥ जीषिष्वदंशना  
 र्थावाजनोद्धानेनपुष्पसद ॥ ४१ ॥ कथसोमयतिनस्तथाह ॥ सन्निराकाराभाषेणेति ॥ मन्निस्तभाषानापाष्वादीनामपिष्ठाभ्याजीवसिद्धाकुतिरारागद्विहस्यपुरोपपृथ्वाभ्य  
 नुशास्वाभासातदराभाषेत्यथ ॥ वेदोस्थायंत-संनारिणोप्यानावातास्त्यस्यदेनेनेनेसर्वांगस्यितोभेदोतर्गतं सारोमज्जासारश्चआशुमण्डलौगप्यामिषानुगतज स्वसुक्ष्मा  
 रात्यसिद्धि ॥ यथासिद्धंद्गतपृथ्वीकालादिकस्वतर्गतअलारायंतर्थातस्यदेनेत्यजानित्द्वित्यर्थ ॥ ४२ ॥ तदुत्सकरज-सर्वांगभ्यश्चकितसन्नाडीद्वाराअधोमूलाधारस्यानंपाति ॥  
 यथासंबं-स्तेप्रवृत्तअलजअयतिमिनाजपुरोधागतस्तस्मान्निमित्तादेकीभूयपनममआदिपदायश्चभूत्यावर्षोभ्युत्ससर्षोऽसन्निहितदंशंयानित्द्वित्यर्थ ॥ ४३ ॥  
 जीवस्यानेनशून्यस्यक किलसोमविभ्रम ॥ जीवेनेदन्निवेनेवयथाप्रथमसंगतं ॥ ३९ ॥ स्वयसवित्तोमार्गस्तेनैवापाणिगच्छति ॥  
 शिस्विध्वजउवाच ॥ ॥ सुस्वसचारयोग्यसुिजीवेसरतिनाद्विपु ॥ १४० ॥ देवपुत्रमवत्यवतदीयप्यवनकथम् ॥ ॥ षूहालोवाच ॥  
 जीव सोमयतिषुभ्य-प्राणादिपवनवलितम् ॥ ४१ ॥ सीविदाज्ञांशमाभ्येणसेनामिवमशीपति ॥ वातस्यदेतमेदोतर्मज्जासारश्चसस्थि  
 त ॥ ४२ ॥ त्यजत्याशुप्रसौगभ्यरज-पत्रफलादिकम् ॥ चलिततत्त्वधोपातिगज्जादिवधवनादिवे ॥ ४३ ॥ देहनाडीप्रणालेनयातिशुक्रं  
 यहिःसत ॥ ॥ शिस्विध्वजउवाच ॥ ॥ देवपुत्रमहज्ञोसिवेत्सिपूर्वाध्वतस्थितिम् ॥ ४४ ॥ ज्ञायसेवचनदेवस्वभावादिहिकिमुच्यते ॥  
 षूहालोवाच ॥ ॥ आपसर्गेयथासप सुकृतिभ्रमस्रमणि ॥ ४५ ॥ यदावटपटापालतयेषापथ्यवस्थितम् ॥ काकनालीयवह्मद्वारिदुद्दी  
 त्यतिनाशवन् ॥ पुणास्वरवकुन्दूनतस्वभावाविदुबुधा ॥ १४६ ॥

स्तत स्वभाषत ॥ वेदोरेपरिहोयद्व्यानेहत्वभाषतइतिपत्त्ययोक्तमस्यभाषराभ्याथ कइतिराजापृच्छति ॥ देवपुत्रेति ॥ महोभ्यतसोक्षभ्यमहास आत्मतत्त्वविदसि ॥ आत्म  
 ज्ञानाशुर्देवाशरिकपयार्थवस्थिप्रथमार्त्तिकीरान्येनेवेति ॥ ४४ ॥ कथमहमीदृकपाष्वातस्तथाह ॥ ज्ञायसेइति ॥ सर्गादिकालेसर्गेभ्युत्संक्षयप्रयान्तनमणिगर्भानुसारो  
 यारभ्याहृदयंनकंपथसदायात्मनास्वान्तिरुगिरंतस्वपर्याप्त्यभाषतयतदुत्परमंकञ्जतिपत्ति-स्वभाषराभ्याप्यर्दस्यह ॥ आपसर्गेइति १४५ ॥ सीमतिकथटारित्स्वभावे  
 द्विभ्रमदट्टसामर्थीद्विभ्यादापिष्ठाभ्यामेत सर्गादीनामिष्ठाभ्यासाभात्काकानमनस्रणोद्देशासाच्छिरसितट्टपतनविभ्रमेनेतस्यमर्यादविषयमाहृदयाभयमुक्तमित्तोपनायायसर्गा  
 नुपाषममिष्यासार्थपर्यायति ॥ कोकेति ॥ सनासाज्जाद्विषयादिमिह्वार्थद्वयविषयास्यमासाभूमीयेदवार्थोच्छ्रयस्य ॥ सापतिकेपियदिवसुदेराकाशमियने स्वभावेद्विष्ये  
 ष्टट्टसार्थपथ्यनिष्ठापिपुनस्येत्सारायेनेदंतात्तरमाह ॥ भारिदुबुदेति ॥ आपानाभस्तारापकस्त्रिकोषासोस्त्रित्यारयेनेदंतात्तरमाह ॥ पुणास्वरवकिति ॥ ४६ ॥

उत्कलक्षणत्वभाववशत प्रकृतेऽस्मिन्जातिविधिविकारात्मका अंशजादिचतुर्विधादेहाभ्यमति ॥ नेपुकेचिपञ्चानेदेहास्तेप्रक्षीणवासनतयाभूयोजन्मनेनभवंतिइतरेअज्ञानदे  
हामनुभूयोजन्मनेभवति॥यतस्तेभोगेष्वेवधनास्थाइत्यर्थः॥१४७॥ इतिश्रीवासिष्ठम ० तास्यर्षकाशेनि ० पू ० पचाशीतितम सर्गः॥८५॥ ॥७॥ ॥ कुंभेकुंभस्यजन्मात्रवृद्धि  
ब्रह्मसमागम ॥ नदाशियस्यसार्वाव्ययमित्यादिरहवर्ण्यत ॥१॥ यथावर्णितलक्षण स्वभाव सर्ववस्तुषुअप्रलयप्रसिद्धस्तथामायाशबलस्यात्मनःसर्गादित्स्वभावःश्रुत्यादिप्रसिद्ध  
स्तद्वशतइत्यर्थ ॥ भोगार्थस्यदिरत्येकेकीदार्थमितिचापरे ॥ देवस्यैषस्वभावोयमामकामस्यकास्युदेतिभगवद्ब्रह्मपादा ॥१॥ वासनानाक्रासज्ञानाभ्यासेनापक्षयम् ॥ नःदर्श  
नमनुभवइत्यर्थ ॥ २॥ इत्थमनुभवचमत्कारकीर्तितत्त्वकारश्रोतुकामोराजाताप्रशसमान प्रस्तुतकथारोषसक्षिप्यसमापयेत्याह ॥ अत्युदारमित्यादिना ॥३॥१॥५॥ ककस्मि  
अस्मिन्स्वभाववशतोजगतिप्रकृतेदेहाभ्यमतिपरितोविधाविकाराः ॥ प्रक्षीणवासनतथानभवंतिकेचिद्धूयोभवंतिचपुनस्वितरेष  
नास्थाः ॥ १४७॥ ॥ इ० वा० वा० दे० मो० नि० पू० चू० सुखविचारयोगोपदेशानामपंचाशीतितमःसर्गः ॥ ८५ ॥ ॥ ७॥

॥ चूडालोवाच ॥ ॥ आत्मस्वभाववशतोजातंजगदिदंमहत् ॥ स्थितिंवासनयाभ्येत्यधर्माधर्मवशोस्थितम् ॥ १ ॥ वासनाक्रासमा  
नीयधर्माधर्मैर्नृण्यते ॥ ततो न जायते जंतुरिति नो दर्शनं मुने ॥ २ ॥ ॥ शिखिभ्वज उवाच ॥ ॥ अत्युदारं महार्थं च वक्षिस्व वदतां वर ॥  
अनुभूतिमुपारूढं गृहं च परमार्थवत् ॥ ३ ॥ त्वद्वाक्यविभवं नाद्यश्रुतेनानं न सुंदर ॥ पीतेनेवाभ्युतेनाहमतयातोस्मिशीतताम् ॥ ४ ॥ तत्स  
मासेन तां तावदात्मोपतिं वदाशुभं ॥ ततः श्रोष्यामि यत्नेन ज्ञानगर्भा गिरंतव ॥ ५ ॥ तं न पद्मज पुत्रेण मुनिना नारदेन तत् ॥ कुरुतं वीर्यमा  
यं कथयथाद्यथा स्थितम् ॥ ६ ॥ ॥ चूडालोवाच ॥ ॥ ततो निवधत्वातेन मनोमत्तम तं गजम् ॥ विवेकविपुलात्ताने शुद्धयाधीवरञ्च  
या ॥ ७ ॥ तदीयं कल्पकालाग्निगलिते द्रुद्रवापमम् ॥ रसानां पारदादीनां दिव्यानामनुरंजनम् ॥ ८ ॥ मुनिना पार्थगेकुंभेस्फाटिकेविलस  
दुचौ ॥ अद्भुते विदुताकारं चंद्रे चंद्रइवार्पितम् ॥ ९ ॥ तत्र शैले बृहत्काले स्थूलः पार्थेषु चाभितः ॥ गंभीरकुक्षिः सुदृढश्चोपलाहनक्षमः  
॥ १० ॥ संकल्पितेन क्षीरेण सकुंभस्तेन पूरितः ॥ अमृता पूरं भिन्नेन विधिनेवाहृताणवः ॥ ११ ॥ तत्र मासाद्गतो वृद्धिं मुनिमंदाहुतिक्रमः ॥  
अमृताब्धौ शोभोगर्भदंशोरिदुरिवानुजः ॥ १२ ॥ इदं मास इवा पूर्णकालेन सुषुवेपटः ॥ गर्भकमलपत्राक्षं प्रसूनमिव माधवः ॥ १३ ॥

न्याथरेकतस्थापितम् ॥ ६ ॥ आलाने गजवधस्तभे ॥ धीलक्षणयावरत्रयाचमरज्जवा ॥ ७ ॥ कल्पकालसवधिना अग्निना गलितस्येदोर्द्रव उपमायस्य ॥ पारदकाचनरूप्या  
दीनारसानाशुर्वायानामनुरंजनमनुकारिसदृशमिदयावत् ॥ ८ ॥ ९ ॥ तत्र शैले भौ ॥ पार्थेषु चाभितश्च स्थूलो विपुलः अतएव गंभीरकुक्षिः ॥ उपलेष्वाहननमास्फालनतत्र  
क्षम ॥ आस्फाल्यमानोप्यस्फुटन्निसुदृढत्व उपपत्ति ॥ इदं शः सकुंभस्तेन नारदेन संकल्पजेन क्षीरेण पूरित इति परेणान्वयः ॥ १० ॥ स्वसकल्पसदृशता पूरात्मनाभिन्नेन विभ  
केन विधिना सदा अरश्रवण्यश्राणवर्णाविति ब्रह्मलोके श्रुतिप्रसिद्धोऽमृताणवो यथा पूरितस्तद्वदित्यर्थः ॥ ११ ॥ तत्र क्षीरेस्ते होरुक्कुमुनिमंदाग्रिकायाहुतिपुक्रमयतिप्रवर्त्तयतीति  
मुनिमंदाहुतिक्रमः अमृताब्धौ इदं नरंजः प्रतिविवेदुरिववदधे ॥ १२ ॥ मासः आ पूर्णमिदुमिव ॥ १३ ॥

सस्माद्व्यतिष्ठन्नाहभोधे श्रीराणबासपयर्कितारपरद्वुरिय ॥ १४ ॥ १५ ॥ सर्वैर्कृतकमायुपतयनति सत्करैरसपन्नेतस्त्रिभुधे ॥ १६ ॥ विज्ञानाप्यरोषाणिवाहयपा  
 निविद्यास्थानानिपेयनतथाधिधम ॥ १७ ॥ रत्नाड्रीस्तटिकाचले ॥ सभ्योदितभूर्णद्विनिपाद्यत् ॥ १८ ॥ १९ ॥ पङ्कणधारणसौख्यवपरिज्ञानायअग्निमखबाहितवाद्यित्वापरी  
 शितवशास्त्रिधास्थानयस्यतथाधिधमीत्येकेभ्यवेरोयेत् ॥ २ ॥ क्षानानापारपरमावधिभूतत्त्वज्ञानतत्रविश्रान्तकार ॥ २१ ॥ ईसायोसकुभ अयत्नपुरस्स्योह्य ॥  
 मनुषीणावर्षेहस्त्यभर्षु समशयर्षम्यदीर्भ्याचूहासयाकपयिद्विमधतमुभ्यते शतमभ्यादृतद्वितिसहस्रगुणावृत्ते आत्मानस्त्वजनद्वितिपुरुषपुरुषायुगेद्विपुर्दरामायणेभ्री  
 राहवधनम् ॥ योग्यथासतमात्मानमभ्यथापतिपारदयेत् किन्तनकनपापंशोरेणात्पापारिणोतिमहाभारतभारतप्रतिशकुललाक्षणशेषेभ्यसुकुप्यतेतिचत् ॥ भैषदोष ॥ उपवेस्य

परिपूणसमलांगकुभाद्भोविनिर्ययी ॥ इदु सूक्ष्मादिवाभोधेरपरस्त्वचवाजित ॥ १४ ॥ दिने कतिपर्यरेवद्विभ्याजगामस ॥ अ  
 प्रमेयांगमोदयशुक्रपदोशरीयया ॥ १५ ॥ सर्वसस्कारसंपन्नेसतास्मिन्नारदोमुनि ॥ भांडाद्वाहइवाशेपंविधाधनमयोजयत् ॥ १६ ॥  
 दिने कतिपर्यरेवविज्ञाताशेषवाह्मयम् ॥ चकारैनुनिवरप्रतिषिधमिवात्मन ॥ १७ ॥ तेनाराजतपुत्रेणमुनिनामुनिनायक ॥ रक्षा  
 दीप्रतिषिधेनसभ्योदितइवोदुराद् ॥ १८ ॥ अर्थेनपुत्रमादायवक्षलोकसनारद ॥ जगामायस्वपितरंबक्षणाषाभ्यवादयत् ॥ १९ ॥  
 कृताभिवदंनबक्षायीत्रमाटायतंतदा ॥ अभिवादितवेदादिस्वयमकेन्यवेशयत् ॥ २० ॥ अथाश्रिविर्दामोत्रेणसर्वज्ञज्ञानपारगम् ॥  
 पंचतकुभनामानवकारकमलोद्भव ॥ २१ ॥ साधोसोहमयकुभपौत्रोहपद्यजन्मन ॥ पुत्रोहनारदमुने कुभनामास्मिर्कुभज ॥ २२ ॥  
 निवसान्धज्जपुरेपित्रासहयथासुखम् ॥ चत्वारसुदृढोवेदाममलीलाविलासिन ॥ २३ ॥ मातृत्वसामेगायत्रीमममातासरस्व  
 ती ॥ ब्रह्मलोकममग्रहपौत्रस्तत्रास्मिस्तुस्थित ॥ २४ ॥ यथाकाममशेषेणजगतिविहराम्यहम् ॥ लीलयोपरिपूर्णात्त्वान्तुकार्येणकेन  
 चित् ॥ २५ ॥ धरांपततिमेपादीपततोतमहीतले ॥ रजस्वशानिनागानिस्त्वानिनायातिभंवपु ॥ २६ ॥ अद्याकाशपथागच्छन्दृष्टवा  
 स्त्वामहंपुर ॥ इहतनागतास्त्वगसर्वकथितवानिति ॥ २७ ॥

भाष्यब्रह्मविषयपरोचनार्थस्यतद्वाक्यस्यतत्सयार्थिषययार्थाभाषेनाद्यतत्वाभावाद्द्वारभ्याहृषीरकामयत सेनेमनेद्यनवादिनीबाहू पाषाणमुवते इत्यादिद्वैकार्थवात्वाक्य  
 यथाभाष्यापपक्षे ॥ तस्यज्ञानबलेनसार्थस्यपामार्थाहृमगुरभवसुदंश्वेत्यादिवाग्भेदोक्तिपयसोहमयकुभद्वयानुक्तिर्नाद्यनानवभाष्यवचनदोष ॥ कमणामनसावाशासदा  
 प्रभुर्हितशोदिनिष्यनान्दनीर्षयाभिभ्रासकपनेनपरमद्वितस्यास्यथाक्यस्यवचनत्वाभावाविति ॥ २२ ॥ २३ ॥ साक्षाभ्यामुरभाषाभिरनुभाषादप्युपलस्यत्पभाषादप्युपलस्य  
 शयनार्ह ॥ भाष्यवसेति शोषोक्तकणदतिशेष ॥ २४ ॥ २५ ॥ उक्तायर्थाभाषार्थत्वस्यद्विधास्त्वामिद्वर्यापति ॥ यदाचिति ॥ यद्यिधरांपततिभूलोकेसत्त्वरतिसतिनेपादीमही  
 तलेनपतत ॥ २६ ॥ २७ ॥



उक्तिप्रसंहरति ॥ एषदति ॥ हेवनवासरज्जवनवासगुणांस्तकलचित्तशुद्धिचजानरु अहर्षउत्प्रकारजन्मादिमानित्यरिवलमेवत्वपृष्टतेयथानुभूतंमयावर्णितम् ॥ पादा  
 दंतदत्त्यादेशश्रद्धादसः ॥ आर्यजनोत्तमेपुपुच्छरसुसतरसकथननिर्मातिकर्तव्येवयतस्तेसुभगे साद्रि सहप्रश्रोत्तरकथनसंव्यवहारदक्षाअतस्त्वयद्यदभीप्सितंतत्कामपुच्छअह  
 तदकुदशस्मीतिभावः ॥ २८ ॥ २९ ॥ ॥ इतिश्रीवासिष्ठमंतात्पर्यमंति० पू० षडशतितमः सर्गः ॥ ८६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ कुभप्रशसाराज्ञोत्रनिजदुरवनिवेदनम् ॥ शिष्यत्वमुपद  
 श्याधीविश्वासश्चोपवर्णयते ॥ १ ॥ सर्गेजन्मपरपरालक्षणेससारे ॥ सधृतैःसचित्तैर्देवायुगपत्परिपाकेनफलदानायस्फुरद्भिर्मत्पुण्यैर्भवानद्रावस्मिन्मंदाचलेसमेधितइतिमन्येस  
 भावयापि ॥ बृहद्वतैःपुरोवतैः ॥ ११ ॥ त्वदुपदेशान्ममावश्यमाविनीकताथैतिसूचनायसिद्धिवत्कल्याह ॥ अयंति ॥ २ ॥ ३ ॥ राज्यलाभाद्यपेक्षयासाधुसमागमेउत्कर्षदर्शयति ॥  
 एषोहिमित्यखिलमेवयथानुभूततेवर्णितंनुमयावनवासरज्ज ॥ संतोहिसंकथनमार्थजनोत्तमेषुनिर्मात्यलंस्तुभगसंध्यवहारदक्षाः  
 ॥ २८ ॥ ॥ श्रीवाल्मीकिरुवाच ॥ इत्युक्तवत्यथमुनीदिवसोजगामसायंतनायविधयेस्तमिनोजगाम ॥ स्नातुंसमाकृतनमस्करणा  
 जगामश्चामाक्षयेरविकरेश्वसहाजगाम ॥ २९ ॥ ॥ दि० ॥ १८ ॥ ॥ इत्यार्षेवांवा० दे० मोक्षोपायेषुनि० पू० चू० कुंभजननकथनंन  
 मषडशतितमः सर्गः ॥ ८६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ शिखिध्वजउवाच ॥ ॥ सर्गेस्फुरद्भिर्मत्पुण्यैर्मन्येसंप्रोषितोभवान् ॥ अलक्ष्यैःसंभृतरद्रौ  
 बृहद्वतैरिवांबुदः ॥ १ ॥ अद्यतिष्ठाभ्यहंसाधोधन्यानांधुरिधर्मतः ॥ अमृतस्यदिवचसायत्वयास्मिसमागतः ॥ २ ॥ नकेचनतथाभावा  
 श्वेतःशतिलयतिमे ॥ राज्यलाभाद्योप्येतेयथासाधुसमागमः ॥ ३ ॥ निरगंलरसोयत्रसामान्येनविजुंभते ॥ मुक्तरगादिमननंतकल्य  
 नमुखावहम् ॥ ४ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ ॥ एवंवादिनिसैवास्थवाक्यमाक्षिप्यभूपतेः ॥ भूयःप्रोवाचचूडालामुनिदारकरूपिणी  
 ॥ ५ ॥ ॥ चूडालोवाच ॥ ॥ आसामेषाकथानावत्सर्वतवर्णितंमया ॥ त्वंमेकथयहेसाधोकस्त्वमद्रौकरोषिकिम् ॥ ६ ॥ कियत्पर्यव  
 सानेयंभवतोवनवासिता ॥ सत्यंकार्यंचनोसत्यंवक्तुंजानंतितापसाः ॥ ७ ॥ ॥ शिखिध्वजउवाच ॥ ॥ देवपुत्रोसिजानासिस्सर्वमेव  
 यथास्थितम् ॥ लोकेदृत्तांततज्ज्ञोसिकिमन्यकथयाम्यहम् ॥ ८ ॥ संसारभयभीतत्वान्निवसाभिवनांतरे ॥ जानतोपिहिमामार्थक  
 थयाम्येवतेमनाक् ॥ ९ ॥ शिखिध्वजोहंपूजालस्यक्कराज्यामिहास्थितः ॥ भ्रशंभीतोस्मितत्वज्ञसंसृतौजन्मतःपुनः ॥ १० ॥ सुखंपुनः  
 पुनर्दुःखंपुनर्मरणजन्मनी ॥ भवतस्तेनतप्यहंतत्वज्ञवनवीथिषु ॥ ११ ॥  
 निरगलेति ॥ यत्रयस्मिन्साधुसमागमेनिरगंलरसःअपरिच्छिन्नोब्रह्मानंदोमुक्तरगादिमननयथास्यात्तथासामान्येनदरिद्रादिसर्वजनसाधारण्येनविजुंभते ॥ तद्राज्यलाभादि  
 कंतुकल्पनमात्रेणतुच्छसुखावहनिरगंलसुखावहसाधारणचेत्यर्थः ॥ ४ ॥ आक्षिप्यनिरुप्यविवक्षितार्थसमाप्तेःपूर्वमेवेतियावत् ॥ ५ ॥ एवामत्यशसाकथाआस्ताम् ॥ सर्वत्व  
 रपुष्टमितिशेषः ॥ ६ ॥ कियान्कालःपर्यवसानमवधिर्यस्यासाकियत्पर्यवसाना ॥ कार्यवनवाससाध्यप्रयोजनचसत्यंवनप्रच्छादय ॥ यतस्तापसास्त्वादृशाअसत्यंवक्तुनोजा  
 नंतिनजानंति ॥ ७ ॥ ८ ॥ मनःकूर्षपसक्षेपेणेत्यर्थः ॥ ९ ॥ आस्थितस्तपइतिशेषः ॥ हेनत्त्वज्ञपुनर्जन्मनोभीतः ॥ १० ॥ भवतःजायेते ॥ नप्येसतसोस्मितपश्चरामिच ॥ ११ ॥

॥ १२ ॥ अपम कुटनदपम ॥ अकल आधमकल ॥ पूकासहृष ॥ अलारावधकालमलकाल ॥ अविषयायत्यनीत्याविषयायग्रमभुनेत्रत्याविभुनेत्रमअमलवेहेनु  
 मयवाभरेवातिथियुजादिदाम ॥ आवहिनानिपनकालावस्थित्याम् ॥ विधावाविषयाषयलदेरोषयसह अविषयायत्यनीत्याविषयायग्रमभुनेत्रत्याविभुनेत्रमअमलवेहेनु  
 रिनिविश्रान्तयपरियुद्धीमपिकमसमश्चिनमुपासनमधिश्रात्यजननाद्विषयविषयित्यतकस्यहेतोस्तद्देतिभाव ॥ १४ ॥ कम्मसमुच्चितोपासनम्मुक्तिरतिराधाषभोयाबन्निवा  
 यनारवपुषपरदम्प्यात्मनस्वनमद्विपारस्तन्निदामिन्विवाद्याणयस्यस्यपितामहोपदिष्टकमभाषयति ॥ पितमहमिति ॥ क्रियाज्ञानयोमप्येयहेकमुक्तिकारणतद्द्वीत्यर्थ ॥ १५ ॥  
 यन्मिपस्यसमभवति ॥ क्रियातस्यगिरीयोगविनोदायप्रसाधितस्यफल्युत्सवपठयाद्यतयाअनर्थानुपजनितानुपकालपनोरनार्थेषामुत्पादितताउक्तस्य ॥ तथाचमृति ॥  
 म्रन्यवदकमिन्विनीविषय्यत्समा ॥ एवत्वयिनाम्ययेनास्तिकर्मलिय्यतेनेदति ॥ १६ ॥ अतप्रेयमृतिर्विषयाविषयावतिभ्रतिभ्यज्ञानानधिकारिविषया ॥ नमय  
 भ्रमन्निपिठिततेपुषरन्नपिपरतप ॥ नासादयामिविश्रान्तिकानिधिमिवावन ॥ १७ ॥ अयज्ञाप्यफलोप्येकोत्थापुर्णोप्यस्यसगति ॥  
 शुष्याम्यन्वनसाधापुणसुणहवदुम ॥ १८ ॥ इमामरंदितांसम्यक्क्रियासपादयन्तपि ॥ दुखाद्दन्त्यामिदुखापममन्वतमेविपस्त्रि  
 तम् ॥ १९ ॥ ॥ धृढालोवाच ॥ ॥ पितामहमहपूर्वकटावित्युपवतितदम् ॥ यत्क्रियाज्ञानयोरेकंश्रयस्तद्दृहिमेप्रभा ॥ १५ ॥ ॥ वसोवाच ॥  
 ज्ञानहिरमश्रय केवल्यतनवत्यलम् ॥ कालातिवाहनायैवविनोदायादित्ताक्रिया ॥ १६ ॥ अलभ्यज्ञानदृष्टानाक्रियापुत्रपरायणम् ॥  
 यस्यनास्यपरपद्वरथलकित्यजत्यसो ॥ १७ ॥ वासनामानसारत्वादज्ञस्यसफला क्रिया ॥ सवाएवाफलाज्ञस्यवासनामानसक्ष  
 यात् ॥ १८ ॥ सवाह्रिवासनाभावंप्रयान्त्यफलताक्रिया ॥ अशुभा फलवंत्यापिसेकामावेलताहव ॥ १९ ॥ फलवतरेयथायातिविलयपूर्व  
 मानवम् ॥ तयंवासनानाशेनाश्रमतिक्रियाफलम् ॥ २० ॥ नस्वभावेनफलतियथाशरलताफलम् ॥ क्रियानिर्वासनापुत्रफलफल  
 तिनोतथा ॥ २१ ॥ सयत्नवासनानालोयक्षपस्यतिनात्यथा ॥ सद्दुखवासनोमूढोदुःखपस्यतिनात्यथा ॥ २२ ॥ आकारमासुराप्युच्चै  
 नददातिफलत्रिया ॥ शुभाशुभावातजज्ञस्य फुल्लाशरलतायथा ॥ २३ ॥

सुतणस्तायाविकदुभुष्टाभ्याहारंरयतत्वचापक्षिकर्मजिदतमिस्वाशयनाह ॥ अलभ्यते ॥ वीषस्याप्यपत्यत्वाशुभस्युक्ति ॥ १० ॥ ननुज्ञानिनोपिस्ववर्णाश्रयोचितकमकुशा  
 णादरयेतत्कथमलभ्यमानदृष्टिनत्वयक्रियाशरलतायाह ॥ वासनेति ॥ अहृथानोरगावाविहितनिपिदकर्मफलमुक्त ॥ नयकमूलभोफलदासनानारोम्यद्वारानोवासभाषनी  
 निभाष ॥ याप्रशास्व कालेयपर ॥ १८ ॥ किमशुभाश्रापिक्रियास्तर्ध ॥ अमिस्त्याह ॥ सर्वहीति ॥ फलवत्योर्धिति ॥ यथारभ्यफलाश्रापिक्रियावाधितानुवृत्तिमापेणसफल  
 शुक्लनापायाभावेतिप्रानारभ्यफलानरपर्यतिर्किवाप्यम् ॥ ररवोयपरसतेनूजानातप्रकाशयेतिन्यायादितिभाष ॥ १९ ॥ फलवतरेयोप्यशरवादी ॥ पूर्वकार्यंयन्मुक्तिननी  
 हारंफलपरादि ॥ २० ॥ निर्धत्तनपिर्क्रियाकुनोनफलनिर्धत्तकालाशरलतावस्वभावावेत्येत्याह ॥ नेति ॥ २१ ॥ सुखदुःखभोगयोप्युहमितिवासेनैववातसदुदवधीजयस्यनी  
 निकलशाठ्यसंशसासनामिस्वाशयनाह ॥ सयक्षेति ॥ २२ ॥ २३ ॥

ननु अज्ञदशाध्यामर्थं क्रियासमर्थत्वात्त्यायावासनाधाकथं ज्ञानेन बाधस्तत्राह ॥ वासनेति ॥ इह अज्ञदशाध्यामपि ॥ २४ ॥ प्राक्तनवासनानाशेषज्ञानोदयोत्तरमुत्पन्नयात  
 या क्रियाफलतुलनाह ॥ यस्येति ॥ प्राज्ञस्य मरुदेशे शोयमिति प्रबोधवतः ॥ २५ ॥ पदपरमपुरुषार्थवस्तु ॥ २६ ॥ पितामहोक्तिमुपसहरति ॥ ज्ञानेनेति ॥ २७ ॥ अज्ञानवात्  
 ज्ञानविहायतपएवमोक्षहेतुरिति निश्चित्य किं स्थित इत्यर्थः ॥ २८ ॥ विवेकहीनस्य बहिर्मुखस्य दृढकमद्वत्त्वात्पुत्रमपि मतादिविषयतया अनर्थ्यालमित्याशयेनाह ॥ इत  
 इति ॥ २९ ॥ यदितपोप्यनर्थं हेयस्तर्हि कउपादेयस्तमाह ॥ कोहमिति ॥ नावेक्षेनेन विचारयति ॥ ३० ॥ विचारइवगुर्वाभिगमनसेवनपरिप्रश्नादयोप्युपादेया इति दर्शयति ॥  
 वासनाचेहनास्येवसाहंकारादिरूपिणी ॥ असत्यवोदितामौर्यान्मरुभूमविवांबुधिः ॥ २४ ॥ यस्यमौर्यैर्द्वयं यत्सर्वं ब्रह्मेति भाव  
 नात् ॥ नोदति वासनातस्य प्राज्ञस्येवांबुधिर्मरौ ॥ २५ ॥ वासनामात्रसंत्यागाज्जरा मरणवर्जितम् ॥ पदं भवति जीवोतर्भूयो जन्मविव  
 र्जितम् ॥ २६ ॥ सवासनं मनोज्ञेयं ज्ञानं तिवसि नं मनः ॥ ज्ञानेन ज्ञेयमभ्येत्य पुनर्जीवो न जायते ॥ २७ ॥ चूडालोवाच ॥ ॥ ज्ञानमे  
 वपरं श्रेय इति ब्रह्मादयोपि ते ॥ प्राहुर्महांतोर राजर्षेत्वं किमज्ञानवान् स्थितः ॥ २८ ॥ इतः कमंडलुरितो टंडकाष्टमितीषुसी ॥ इत्यनर्थं विला  
 सेस्मिन् रमसे किं महीपते ॥ २९ ॥ कोहं कथमिदं जातं कथं शाप्यति च तिमोः ॥ राजन्नावेक्षसकस्म ॥ किमज्ञ इव तिष्ठसि ॥ ३० ॥ कथं बंधः  
 कथं मोक्ष इति प्रश्नानुदाहरत् ॥ पारावारविदांपादान्कस्माद्राजन्नसेवसे ॥ ३१ ॥ दुःस्पर्दसां विदाशैलकोटरे कि ययानया ॥ जीवितं क्षिप  
 यं किं क्वं शिलाकीटवदास्थितः ॥ ३२ ॥ साधूनांसमदृष्टानांपरिप्रश्नेन सेवया ॥ संगमेन च सायुक्तिर्लभ्यते मुच्यते यया ॥ ३३ ॥ साधुनै  
 वसं भ्रमासंभुं जानो वनकोटरे ॥ तिष्ठावष्टब्धदुश्च्रेष्ठाधराविवरकीटवत् ॥ ३४ ॥ श्रीवसिष्ठ उवाच ॥ ॥ कांतया देवरूपिण्या तत्रैवंप्रति  
 बोधितः ॥ अश्रुपूर्णं मुखोवाक्यं शिखिध्वज उवाच ॥ ३५ ॥ ॥ शिखिध्वज उवाच ॥ ॥ अहो नुबोधितां रम्यद्यच्चिरत्सुरश्रुतत्वया ॥ मौर्या  
 दार्यसमासंगं मुक्ताहमवसं वने ॥ ३६ ॥ अहो नुमेक्षयं यातं मन्ये पापमशेषतः ॥ यत्त्वमेव समागत्य संप्रबोधयसीह माम् ॥ ३७ ॥ गुरुस्त्वं  
 मेपिता वं भो मित्रं त्वं मे वरानत ॥ शिष्यानमस्कराभ्यद्यपि दौतवकृपां कुरु ॥ ३८ ॥ यदुदारतमं वेत्सि यास्मिन् ज्ञातेन शोच्यते ॥ भवामिति  
 दृतो येन तद्वक्षोपदिशाशुभे ॥ ३९ ॥

कथमिति ॥ ससारसमुद्रस्य पारंपरीरसन्नाधरूपशोधिततस्य दार्थः अवारमपरीरचिन्माधरूपः शोधितत्वं पदार्थस्तदवहैक्यलक्षणवाक्यार्थविदाभिस्यर्थः ॥ अथवापारावा  
 रः परमानंदसमुद्रस्तद्विदामित्यर्थः ॥ ३१ ॥ दुःस्पर्दावतोपवासशीतोष्णादिदुःखदमदत्यन्मूर्खाआत्मसंविषयस्यांतथाविधया अनया तपः क्रियया जीवितमायुः क्षिपयत् ॥ ३२ ॥  
 सात्वदभिलषितविष्याति सुखप्रदाज्ञानयुक्तिः ॥ ३३ ॥ तर्हि मयेदानीकथस्येयंतदाह ॥ साधुनैवेति ॥ अत्र दृष्ट्यानि रुद्धास्तपः क्लेशादिव बहिर्मुखश्चेत्याशयेन तथाविधः सत्साधुना  
 गुरुणा सममेव पासमाह रभुजानस्तत्सेवापरस्तदुपदिष्टार्थधराविवरकीटवन्निश्चललिष्ठेत्यर्थः ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ निर्दंतः सुरवविष्मर्तः ॥ ३९ ॥

सानमधपरश्रेयदतिपत्न्यपारमहानागरकमुक्तसर्वेषासानानांमध्यं कलरक्षेत्रं ॥ किमीदशतटस्थविषयमेवतन्मानमताभ्यामृशभितिभाव ॥ ४० ॥ अद्वैतसोभ्येतिपुनरे  
 श्वरपानेपुक्रतोपुत्रेश्च स्थाणोरथेकाकठनवाद्यार्थिनियथेतिप्रथमशब्दधानोभवेत्याह ॥ यदीति ॥ नतीर्हैद्वयत्वरपृष्ठकानयथायादशतद्वर्गमिषस्थापि ॥ ४१ ॥ लीलयाअना  
 स्यपापृष्टस्वभकुर्वांश्च ॥ अस्मत्तद्वैदश्वरुससिन्धुकर्वा ॥ ४२ ॥ भृते स्वर्गकामोपजनेत्यादिविधिर्निर्दोषमानाण्येननिश्चित शिष्टिर्भुक्तसशयमुपाधीयतेतद्वदुपादेयमित्यस्य ॥  
 अविधारितंयानाण्यसंशयेनारिकिञ्चिन्म ॥ ४३ ॥ मुक्तेहेतुमिठपयारनयस्यतथाधिपमपिप्रमाणुद्व्यायथाआदत्ते ॥ ४४ ॥ शुभंस्वहितमित्येवशाब्दम कर्णगुणवाषर्गाति  
 गानमिषधीत्याशुण ॥ ४५ ॥ सभादीरेहापमिमानस्याजनायहृ स्वनिदानोपशान्तायवमणिकाषोपाख्यानहंसिकाख्यातवथावार्थानुभवतारयति ॥ स्वधरिति ॥ स्वस्यतवच  
 पदज्ञानादयाज्ञानेविभागा सत्यनेकश ॥ ज्ञानानांपरमज्ञानंकतरत्तारकंभवत् ॥ ४० ॥ ॥ चूडालोवाच ॥ ॥ यद्युपादेयवाक्येह  
 राजर्वतद्वदाभिते ॥ यथाज्ञानमिदकिञ्चिन्नवक्षेस्स्थाणुकाकवत् ॥ ४१ ॥ अनुपादेयवाक्यस्यवक्तुंशुष्टस्यलिया ॥ व्रजात्पफलतांवाच  
 सप्तसोवाक्षमविद ॥ ४२ ॥ ॥ शिखिष्वज्जउवाच ॥ ॥ यद्वक्षितदुपादेयमयाविधिरिवश्रुतं ॥ अविधारितमेवाशुसत्यमेतद्वचामम  
 ॥ ४३ ॥ ॥ चूडालोवाच ॥ ॥ यथापाल पितृवर्षिर्भुक्तहेतूपपादनम् ॥ आदत्तेहितैवैवत्युद्दृष्टाणैतद्वचोमम ॥ ४४ ॥ श्रवणानंतरदुद्व्या  
 शुभामित्येवभावायत् ॥ शृणुगीतमित्यक्काहत्वर्थित्वंवचामम ॥ ४५ ॥ स्वधरितमृदशतयोदयत्याश्विरसमयेनविबोधनधनुद् ॥ भव  
 जवस्तुतरमहामनीनाशृणुकथयामिकथाकममनोक्षम् ॥ ४६ ॥ ॥ इ०वा०वा०दे०मोक्षोपायेयुनि० पू० चूडालोपास्थानशिरिवध्व  
 जावधोनामसमारशीतितम सग ॥ ८७ ॥ ॥ ४७ ॥ ॥ चूडालोवाच ॥ ॥ अस्तिकश्चित्तुमानश्रीमानस्यानित्यविरुद्धयो  
 गुणलक्ष्मणेशोपेणयथाधिर्वाहवाधुनो ॥ १ ॥ फलावानखकुशलोव्यवहारविवक्षण ॥ सर्वसकल्पसामांतानुजानातितत्पदम् ॥ २ ॥  
 अनतयत्नससाध्योसार्चितामणिसाधने ॥ प्रवृत्तोवाहवोवहिरिभ्यमशांणोचया ॥ ३ ॥ तस्ययत्नेनमहताकालनाथ्यवसायिन ॥ सिद्ध  
 श्रितामणि किंवानसि श्वस्त्युपतात्मनाम् ॥ ४ ॥ प्रवृत्तिमुद्यमप्रज्ञाप्रयुक्तैवेदवेदवान् ॥ अकिंचनोपिशाकत्वसमवाप्तोत्यविद्वत ॥ ५ ॥  
 रितेनसदशतयामदमतीनामपिदुद्धेच्छिरसमयेनविचारोदयद्वाराउदयस्यापुद्धेर्बोधोपनमहामनीनांचसषष्टमभवभयसुतरयस्याभयार्थिपम् ॥ विशेषणपरतिपातच्छांस ॥ ६ ॥  
 दशकथाकनकयार्थिभ्यवितस्य ॥ ४६ ॥ ॥ इतिर्षोवांसिष्ठम०तास्यार्थकशोनि पू० समारशीतितम सर्ग ॥ ८७ ॥ ॥ ४७ ॥ ॥ श्रीव्यार्हिष्ठानामणियामनुपेक्ष्यतपसा  
 चितार ॥ काचकश्चिन्मन्त्रिणांस्याजायाइतिकथोच्यते ॥ १ ॥ नित्यपरस्परविच्छेदयो औदार्यैराप्यसर्वस्वत्यागादिगुणस्यरुद्व्याःसपदभ्रस्थानभावासभूत ॥ यथाकश्चिद्वर्ष  
 वधानलस्यअनुनभविच्छेदयो स्थानतद्वत् ॥ १ ॥ तत्परमात्मपरमपुनआनाति ॥ २ ॥ सर्किचकारतवाह ॥ अनेतेति ॥ अनेतेस्तपोजपदेवतापार्थनाभ्येवणादिगो चैर्यथैःससाध्ये  
 चित्तमप्ये साधनेतपआशीपदस ॥ १६ ॥ अभ्यससाधिनोदुर्बलेनभ्ययतस्तस्यपद्वृत्तातीघ्रायासेनयत्नेनास्यकालेनैवाश्रितामणि सिद्धोत्येस्थित ॥ दृढोपोगेफलावश्यमावाचनियम  
 दविररायति ॥ किंचेति ॥ ४ ॥ मन्त्राविति ॥ आश्रित्येतिशेष ॥ ५ ॥

यथाकाश्रियदुद्रयाचलश्यास्थोमुनिस्तत्रैवोदितोर्मदुहस्तप्राप्यमपिभ्रांत्यामेरावुदितदूरतरस्थमिवदुष्प्राप्यशतितद्वददर्शयर्थः ॥ ६ ॥ अतएवमणिराजानांइंद्रैश्वरेतस्मिंश्रिता  
मर्णानिश्रयवान्सनवभूव ॥ सुदीनोदरितम ॥ ७ ॥ स्मयोविस्मयस्तच्छालिना संभ्रमशालिनायातेनमनसाइदवक्ष्यमाणप्रकारम् ॥ ८ ॥ अयंमणिरित्यापातज्ञानम् ॥ नाय  
मणिरितिभ्रम ॥ मणिश्वरेस्यात्तत्तर्हिंसमल्यक्षोभनभवेत् ॥ तत्तर्हिंपरीक्षणायस्पृशामिस्पृशेयमितीच्छामि।।प. ॥ नस्पृशामिनस्पृशेयम् ॥ यतःकदाचिन्मणिश्वरेभाष्यस्य  
ममस्वरीतेतर्धानवजेत् ॥ ९ ॥ इतिशकायार्वाजमाह ॥ नैतावतेति ॥ आगमोत्रैतिसनकम् ॥ १० ॥ कथतर्हिंप्रत्यक्षरालोकदर्शनंतत्राह ॥ कर्णोहंस्यका  
मणिमग्नोस्थितप्रायंहस्तप्रायंदर्शसः ॥ मेराबुदयशुंगस्थोमुनिरिदुमिबोदितम् ॥ ६ ॥ बभूवमणिराजेद्रेनतुनिश्रयवानसौ ॥ राज्ञेद्रा  
गितिसंसातेसुदीनद्ववपामरः ॥ ७ ॥ इदंसंचितयामासमनसास्मयशालिना ॥ संप्रामापेक्षयादीर्घदुःखसंभ्रमशालिना ॥ ८ ॥ अयंम  
णिर्माणिनयंमणिश्वेतद्भवेन्नसः ॥ स्पृशामिनस्पृशाम्येनंकदाचिन्स्पृशतोवजेत् ॥ ९ ॥ नैतावतैवकालेनमर्णाद्रिःकिलसिद्ध्यति ॥ यत्ने  
नजीवितानेनसिद्ध्यतीत्यागमक्रमः ॥ १० ॥ कृपणःकृणितेनाक्ष्णालोलालतलोपमम् ॥ रत्नालोकंप्रपश्यामिद्विचंद्रत्वमिवभ्रमात्  
॥ ११ ॥ कुतएतावतीस्फोताभाष्यसंपन्ममागता ॥ अधुनैवयदाज्ञोमिमर्णाद्रिसर्वासिद्धिदम् ॥ १२ ॥ केचिदेवमहांतस्तेमहाभाष्याभवं  
तिहि ॥ येषामल्पेनकालेनभवत्यभिमुखाःश्रियः ॥ १३ ॥ अहमल्पतपाःसाधुवराकोमानुपःकिल ॥ सिद्धयःकथमायांतिमामभाष्य  
कभाजनम् ॥ १४ ॥ एवंविकल्पसंकल्पश्रिरमज्ञःपरावृशन् ॥ नमणिप्रहणेयलमकर्षीर्म्मोर्ह्यमोहितः ॥ १५ ॥ नयदायेनलब्धव्यंत  
त्याप्तोत्यसौतडा ॥ चिंतामणिरवाप्तोपिदुर्धियाहेल्योञ्जितः ॥ १६ ॥ इतितस्मिन्स्थितेयातोमणिरुडीयसिद्धयः ॥ त्यजंतित्यवमंतरं  
शरोगुणमिवोञ्जितः ॥ १७ ॥ हत्वाप्राज्ञपदंपुंसःसंयांतिकिलसिद्धयः ॥ आगताःसंप्रयच्छंतिसर्वंयांत्यसहस्रलम् ॥ १८ ॥ पुमान्भूयः  
क्रियायलंचक्रेरलेद्रसाधने ॥ नोद्विजंतस्वकार्येषुजनाअध्ववसायिनः ॥ १९ ॥ ददशार्थिकचद्रूपंकाचखंडमखंडितम् ॥ हसद्भिर्वचकैः  
सिद्धैःपुरस्तमलक्षितैः ॥ २० ॥ अयंचिंतामणिरितिमूढस्तस्मिन्सवस्तुताम् ॥ बुबुधेमोहितोत्वज्ञोहृद्हेमोतिपस्थति ॥ २१ ॥  
पंचयवशात्कृणितेनयातिसकुचिनेनाक्ष्णालोलालातकल्पितलतोपमरत्नालोकभ्रमात्पश्यासि ॥ ११ ॥ भाष्यपुण्यतत्सपत् ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ कुतोनाकार्षींत  
त्राह ॥ नयदेति ॥ लब्धव्ययदतिशेष ॥ १६ ॥ किमर्थमुडीयगतस्तत्राह ॥ सिद्धयस्त्यजतिहीति ॥ यथाभौव्याउञ्जित.शरोगुणभौर्वीत्यजतितद्वत् ॥ १७ ॥ ननुत्वयासपु  
रुणोव्यवहारविचक्षणइतिकथोपक्रमेउक्तस्यसाविचक्षणतामणिसिद्धिकालेकगततत्राह ॥ हत्वेति ॥ सिद्धयश्चागतः सत्यपुसंप्राज्ञपदविचक्षणतांसंप्रयच्छति ॥ असहति  
असहमानेउपेक्षेकेतुपुसिअलयाति अपगच्छत्यश्वसर्वेनस्पृशानमपिप्राज्ञपदविचक्षणत्वहत्वाविनाशयसयांतिकिलेत्यर्थः ॥ यथाहु. ॥ नदेवाइदमादायइद्वयत्यपराधिनाम् ॥  
बुद्धिनस्यापकर्षांतिनेनासौद्वयनेस्वतइति ॥ १८ ॥ १९ ॥ हसद्भिःपरिहासपरैरतएववचकैःसिद्धैःपुरस्कृतमयेस्थानितम् ॥ २० ॥ वस्तुताउपादेयताम् ॥ २१ ॥

पर ॥ विपथनपाथ्यास्तिपथरथ ॥ २३ ॥ एवमेवरायहृष्यादीनपिपमासअद्वादस्याह ॥ देशदत्त ॥ कृष्ण विपथजनशुभ्य ॥ गतभायजाणानिवाच्यम् ॥ २४ ॥ नान्यथाप  
 ह्य ॥ २५ ॥ पाभापत्ककाडाशैर्नभाकानिदिवाहनीका ॥ मीत्यस्यैवयासाअनुरुधाम्युरुधेतियाचत् ॥ २६ ॥ तस्मान्मौल्यमेवदु स्वहेतुपुरकाकालसुपसहरति ॥ इ  
 रानीति ॥ मीत्यविभवेनपानिदु खानिपसिद्धानितानिसर्वस्वतनाराशेरापहसकारानान्यापिकारयामरणेनभाभक्तिमीत्यापिगमेतस्वविद्यामापदादिसहस्रन्धोपिदु र्वादर्शानत्  
 अष्टौपटुद्विपमिषरज्जुसर्पस्यलजलम् ॥ शंश्रीद्वीकुरुतेषितगतोमोहोऽमृतविपम् ॥ २७ ॥ तदग्धमणिमाटायभाकर्नीचश्रियंजही ॥ स  
 र्धचितामणेरस्मात्पाप्यतेकिंघनैरिह ॥ २८ ॥ देशायमसुरवोरुसोजनेप्रापिभिरावत ॥ किंतेद्वेहगतप्रार्थिकेनाममभयधव ॥ २९ ॥  
 दूराल्वायथाकामंसुखतिष्ठामिसपटा ॥ इत्याटायमणिमूढशून्यकाननमाययी ॥ ३० ॥ तन्नकाचकणेनासौतेनतामापदययी ॥ क  
 ज्जलद्विरविनिभामौल्यस्यैवागयासमा ॥ ३१ ॥ दु खानिमौल्यविभवेनभवंतियानिनेवापदान्चजराभरणेतानि ॥ सर्वापदाशिर  
 स्सितियुतिमौल्यमेककृष्णजनस्यवपुषामिषकशजालम् ॥ ३२ ॥ इ० वा० वा० दे० मो० नि० पू० चूहालापास्थानेमणिकाचापास्था  
 ननामअष्टाशीतितम सग ॥ ८८ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ चूहालोवाच ॥ ॥ अयेममपररम्यज्जतांतंशृणुभूमिप ॥ परप्रबाधनमुद् सा  
 धोसदशमात्मन ॥ १ ॥ अस्तिविध्वानेहस्तीमहायुष्यपयुष्य ॥ आगस्त्याशुद्ध्याद्बुद्ध्यार्विध्वनेवोदित स्वत ॥ २ ॥ वञ्चाधिधिपमीठी  
 र्धतस्याकांशनीसितौ ॥ कल्यानलशिरास्तुल्यसुमेरुन्मूलनक्षमी ॥ ३ ॥ सवद्भोलहजालेनहस्तिपेनकिलाभित ॥ मुनीद्विणेवविध्या  
 द्दिरुपेद्वेणववावलि ॥ ४ ॥ निवद्भोयज्ञणामापशकुभादिंतोगज ॥ तांजगामव्यर्थाधीरोनवाभौपुरमेतियाम् ॥ ५ ॥ रिपौहस्तिपके  
 दूरादपस्थतिसवारण ॥ अथ समुद्रकयस्मिन्निनायदिवसजयम् ॥ ६ ॥  
 इमपदिकथायानस्यापिसतिमौल्यदु खसहस्रशभाच्च ॥ आत सबापथारिरसिमील्यमेवैकतिष्ठति ॥ यथाजनस्यसर्वस्यारिरसिकृष्णकेथालनिष्ठतिद्वित्यथ ॥ २७ ॥  
 दुर्निवासिष्ठम तास्यंपकाशेनि० पू० आगशीतितमःशग ॥ ८८ ॥ बुद्धीवप्यगोद्वस्यप्राप्तिच्छिन्नापिपथनम् ॥ अनिघतोरिपुषामरागप्रातोषदण्यते ॥ १ ॥ अथहस्तिका  
 स्थानमपिनिरशनमतसद्विषयद्विषयाह ॥ अथेति ॥ वृत्ततमास्थानम् ॥ आसनसससदराग ॥ १ ॥ आगस्त्यस्येयमागस्तीतया ॥ सुयतिव्येतिपलोप ॥ चिरस्याप्रापरि  
 पालनाच्छुद्धयप्रसन्नयाआनुपहृष्ट्यार्धेन्येनस्तन्धाकनोन्वतरेणेति प्राहुर्गंतद्वेषेयुषासा ॥ २ ॥ अजस्त्यार्धेपिज्यालेद्वेषविपमीतीस्थी ॥ ३ ॥ लोहमयेनजालेन ॥ नु  
 न्निद्विष्यभागस्तन ॥ ४ ॥ यंपणानियपणाम् ॥ कदाप्यसमाहितत्वादेलीकिंकल्याणनेअपुर्वैरराश्रीदसमानमिपुरयाप्ययामतिताम् ॥ ५ ॥ समुद्रकेजालसपुट ॥ ६ ॥

१ इत्याजनासेनधाकनान्तरेपणस्यर्ध

किंकिणीनामिवकाणं ध्वनिम् ॥ ७ ॥ स्वर्गस्यामरावत्याअर्गलंकाटाविव्केभम् ॥ अशुरोवतिरिव ॥ ८ ॥ रिपुर्हस्तिपकः ॥ ९ ॥ नालतरोस्तालनरुमा रुक्षतस्तस्यहस्ति  
नोर्मुक्षिपपात ॥ यथाबलियज्ञेपदत्रयमिनाभुवप्रतिशुश्रमथमेनपदेनभुवंद्वितीयेनस्वर्गमतिकमतस्तृतीयपादपूर्येमेरो सकाशाद्वलेर्मुक्षिपपाततद्वदित्यर्थः ॥ १० ॥ ११ ॥ क  
रुणादयाम् ॥ १२ ॥ इतिकलयश्चिनयन्सन् ॥ १३ ॥ निगड्व्यूहश्रुखलाजालम् ॥ १४ ॥ १५ ॥ स्वस्थोदेहोधीश्रयस्यतथाविधः सन् ॥ १६ ॥ भेदरिरि पादादिजगम्  
वेदान्निगडनिर्भेदयत्नवान्स्वमतंगजः ॥ चकारकिंकिणीकाणंमुखोद्घातैरथान्यदा ॥ ७ ॥ दंताभ्यांयत्नतस्ताभ्यांमुहूर्तद्वितयेनसः ॥ वभं  
जश्रुखलाजालंस्वर्गालमिवासुरः ॥ ८ ॥ तंतस्यनिगडन्द्येदमपश्चदूरोरिपुः ॥ बलेःस्वर्गावदलनंहरिर्भूरुतलादिव ॥ ९ ॥ तस्यविच्छि  
न्नाशस्यमूर्धितालतरोरिपुः ॥ पपातकमतःस्वर्गहरिर्भोरैवतिरिव ॥ १० ॥ सपत्नपादपद्माभ्यामप्राप्यकरिणःशिरः ॥ पपातोव्याफलं  
पकंवाताहतमिवाकुलः ॥ ११ ॥ तंपुरःपतितद्वह्यामहेभःकरुणांयथौ ॥ स्फुरत्स्फारगुणाःसंतःसंतिथिर्भगतावपि ॥ १२ ॥ पतितदलया  
मीतिकिनामममपौरुषम् ॥ वारणापीतिकलयन्नजघानसतरिपुम् ॥ १३ ॥ केवलंनिगडव्यूहंविदायांभिजगामह ॥ विततंसेतुमुत्सा  
यंविपुलौघइवांभसः ॥ १४ ॥ दयामाश्रित्यमातंगोभंक्ताजालंजगामह ॥ विदार्यमेघसंपातनभसीवदिवाकरः ॥ १५ ॥ गतेगजसमु  
नस्योहस्तिपःस्वस्थदेहधीः ॥ गजेनैवसमंतस्यव्यथादूरतरंगता ॥ १६ ॥ प्रोच्चलत्तालशिरस्वरात्सतथापतितोपिसन् ॥ नभेदमापदुर्भेदा  
मन्येद्दादुरालनाम् ॥ १७ ॥ वर्धतेप्रावृषीवाभ्रंक्रुकार्येष्वसतांबलम् ॥ आसीदधिकमुत्साहीसचचक्रमणोतदा ॥ १८ ॥ वारणारिरसि  
द्वांगोगतेभादुःखमायथौ ॥ आगत्यापगतार्थनिधानइववर्धनः ॥ १९ ॥ सोन्वियेषगजंयत्ताहुल्मकांतरितंवने ॥ पयोदापिंहितंभो  
कुरादुरिद्रुमिवांबरे ॥ २० ॥ चिरेणालभतेर्भेद्रंकस्मिंश्चित्काननेस्थितम् ॥ विश्रांतंततरुतलेसमरादिवनिर्गतम् ॥ २१ ॥ अथयन्नस्थि  
तानागस्तन्नदधनक्षमम् ॥ परथाराजसामध्यागजलंपटभूमया ॥ २२ ॥ सखातवलयंचकेहस्तिपःकाननेभितः ॥ सर्वदिक्कविधिर्भू  
मौस्समुद्रवलधंयथा ॥ २३ ॥ उपर्यस्यगद्यद्वाललतौघेनसतंशठः ॥ शून्यतातंतुजालेनशरकालइवांबरम् ॥ २४ ॥ दिनैःकतिपयैरेववा  
रणोविहरन्वने ॥ तस्मिन्निपतितःखातेशुष्काध्याविवपर्वतः ॥ २५ ॥ व्रजनप्याहृतौकूपेपातालतलभीपणे ॥ खातशुष्काब्ध्यधोभागे  
गजरलसमुद्रके ॥ २६ ॥

॥ १७ ॥ चक्रमणेपद्मांचलने ॥ १८ ॥ नसिद्धेअगेस्वप्रयुक्तोपायौयस्य ॥ अतएवगतेभः ॥ १९ ॥ पयोदैर्पिंहितल्लन्नम्  
॥ २० ॥ २१ ॥ तत्रसन्निधौ ॥ गजेल्पदानामासकजनानांभूभावाहुल्ययस्यातथाविधयाराजप्रयुक्तयाखातसामध्या ॥ २२ ॥ विधिःस्रष्टा ॥ २३ ॥ शठोवचकः ॥ शून्यता  
पिधायकतनुजालप्रयेणशुभाथपदलेनशरकालोवरमिवतरवातमुपरिवाललताजालेनास्थगयतआच्छादितवान् ॥ २४ ॥ २५ ॥ पर्पाकृतौवलयाकारेनस्मिन्कूपेखानशु  
ष्काब्ध्यधोभागेव्रजनपिसगजःइतिअनयारीत्यागजरलसमुद्रकेभूयोददंबद्वःसन्नयापितिष्ठतीतिप्रेरणान्वयः ॥ २६ ॥

॥ १ ॥ यथा इति प्यारगतस्तद्गतानि धर्तुः खनालस्यतः ॥ ८ ॥ अतएव बुद्धिमाणागमिका लभिदानीयवशात् प्रापुं रुषमयने बु खवाजसमाजननशाधियादत्तदिना स्थः ॥ ९ ॥  
नि ॥ १ ॥ यावत्सबु त्वनिरानमसानंनोच्छिन्नताद्वयपलसद्वर्ष कृतापि बु त्वापराभोष्य यएवेत्याशयेनाह ॥ मुकोस्मीति ॥ किलार्थवशात् ॥ १० ॥ नत्सावधानमेवमूलबध  
स्तन्वितरदिनास्तत्त्वज्ञानादहेतिरारयन्पसहस्रति ॥ मौष्यमिति ॥ हेमन्तात्ननबद्ध सवाधयभूय स्वयवद्भूतितेवतिसयन्मी स्थितदेवपरबधनमतस्तद्दिमुत्तय आभ्यासि  
कथाशैविनापि शैविकथिषिषपरिच्छेदात्मना आत्मबधमभूत पिजगात्मानः सकारादबोधायाजाम्भयस्यथाविधमसस्तमात्ममयविद्धि ॥ तथावेदने आत्मभ्य तिरिकापरिशेषा  
दास्मानित्यमुक्तएवमिति ॥ ईश्वरदेवनाभादेन मी स्थी स्थितस्यपुस आत्मैवसहसासर्बधादिबुः स्वजीजानीभूमि भराहक्षेत्रभ्रवतीत्यर्थ ॥ ११ ॥ ॥ इति श्रीवासिष्ठम ० सा ० नि ० पु ०  
एकोननवतिव सर्गः ॥ ८ १ ॥ ॥ ॥ मणिकाषुभास्थानातासर्पमद्विहस्तारतः ॥ विहणोतिपुरोराम्भ्रुवालाकुम्भरुचिणी ॥ १ ॥ हेअमरात्मजदेवबुभत्वयाप्यत्ममणिसाधक  
इतिभूयोददंयद्धस्तेनहसिपकेनस ॥ तिष्ठत्यथापिदु स्तेनभूसस्यनिययावलि ॥ २ ७ ॥ अहनिप्यसुरैवासौचयप्रयेपतितरिपुम् ॥ तन्नाल  
प्यततोदु खंगज खतनिवधनम् ॥ २८ ॥ मौस्थ्यादागाभिनकालंवतंमानकिपाकमे ॥ अशाधयन्त्रोदु खयातिर्विध्यगजापया  
॥ २९ ॥ मुकोस्मिगणनिगाहादितुष्टुं हिवारण ॥ दूरस्थोपिपुनवंदोमौ स्थी कष्वनयाधते ॥ ३० ॥ मौ स्थी हिवधनमवेहिपरमहात्मन्व  
दानयद्धतिषेतसितहिमुत्तय ॥ आत्माद्यत्रिजगदात्ममयंसमस्तमौ स्थी स्थितस्यसहसाननुसर्वभूमि ॥ ३१ ॥ ॥ इ ० वा ० वा ० द ० मो ०  
नि ० पु ० वू ० पास्थानेक्षिकोपास्थानं नाम एकोनवतितम सर्ग ॥ ८९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ शिविवध्वजउवाच ॥ ॥ मणिसाधकर्षिधेभ्रव  
धनापमरात्मज ॥ सूचितयकयाजालपुनमप्रक्रीडुरु ॥ १ ॥ ॥ चूडालोवाच ॥ ॥ वाक्यार्थदृष्टेर्निष्पत्याद्धद्वेक्षितभित्तिपु ॥ शृणुस्व  
यंकर्पाचिन्त्राचिन्त्रमुन्मालयामितो ॥ यासौशाखायभ्रुभ्रालस्तत्त्वज्ञानत्वपदित ॥ रत्नससाधक प्रोक सत्वमेवमहीपते ॥ ३ ॥ तज्ज्ञोभव  
सिशान्प्रुरविर्मकतद्विष ॥ तत्त्वज्ञानेनुविश्रानेनत्वदृषदिवंभसि ॥ ४ ॥ विक्षिप्तामणिसाधासर्वत्यागभक्रुन्निभम् ॥ तमर्तसर्वदु  
खानालसाधयसिशुद्धधी ॥ ५ ॥ सर्वत्यागेनशुद्धेनसर्वमासापतेनय ॥ सर्वत्यागोहिसाधार्थकिर्षितामणितोभवेत् ॥ ६ ॥ सिद्ध सुव  
परित्यागसाधाससाध्यतज्जव ॥ स्वविक्रितजगद्भूतिर्विधास्वात्मोदयस्तथा ॥ ७ ॥ सत्यकमवतारो ज्यसदारधनर्थाधवम् ॥ ब्रह्मणेवज  
गस्तगध्यापारस्वनिशागमे ॥ ८ ॥ स्वदेशस्यातिदूरस्थमगगतोसिमभाश्रमम् ॥ भुवोर्तामिवविश्रान्तेवैनेतयः सकच्छुप ॥ ९ ॥

कथासालस्वपरिषमभिसुक्त्यामयप्रियोधनोपायददियाश्चित्तयकटीकुरु ॥ १ ॥ इदुदयतदुक्षणयेयुशै चित्तक्षणामुभित्तुषिषाकधामेवोन्मी स्तरेवामाधेणकतेशिषभया  
व्याकरणशेषिष्यकोष्ठीलयाधस्तय ॥ १२ ॥ तथादाशस्तिकभित्तपुमायधीभानित्यादिनोकामभिसाधक सत्त्वमेवेत्याह ॥ योसाधिति ॥ १ ॥ त्वपिकस्तावाशशाब्दकुरालद्वत्यापुक्त  
सक्षेत्रभर्त्सित्याह ॥ तज्ज्ञोभव ॥ कासौ शिषामणिर्षव्याधनेदृष्टपदस्तमाह ॥ विद्धीति ॥ ५ ॥ मत्साधितामभिसुक्त्यापुत्रयति ॥ सर्वत्यागेनेति ॥ साभाज्यमात्यनिकीपूर्वका  
भता ॥ ६ ॥ तदीकानुच्छाकानैरेवपगभंवरानात्मन्यविद्यागुर्नैरेववर्षपररायेनरथाविधोविद्यालक्षया त्वात्मोदयादिरिषयापानथाभ्युदयोयस्याजयाविधभवसर्वपरित्याग ॥  
भार्तेनपाराधः ॥ ७ ॥ कर्पाचिद्धलस्तार ॥ इत्यकमिति ॥ ब्रह्मणेवज ॥ ८ ॥ कच्छुपपुत्रक्षणयेयुशै चित्तक्षणामुभित्तुषिषाकधामेवोन्मी स्तरेवामाधेणकतेशिषभया ॥ ९ ॥



अहंमतिरभिमानरूपाअविद्या ॥ मृष्टाअखिलाअभनीहारादिकलकायेनशारादानित्तेन ॥ १० ॥ अहंमतिपरित्यागेपरिश्रिष्टःपूर्णंदात्मापरमपुरुषार्थः स्वतएवस्त्विदसाक्षा  
 रस्फुरतीति सर्वत्यागएवभोक्ष पर्यावसितः परमानदश्रितामणिर्नतच्छाभेतदुपेक्ष्यान्यदन्वेषितव्यमित्याशयेनाह ॥ मनोमात्रेइति ॥ त्वनुत्पत्कृत्वाभिमानपरिशेषात्यागाविक  
 स्तरावतइतिनपूर्णात्प्राप्तइत्याह ॥ त्यागात्यागविकल्पैरिति ॥ ११ ॥ विकल्पवशादेवप्राप्तेपि सर्वत्यागेअविश्वासस्तवाभूदित्याह ॥ नायमिति ॥ १२ ॥ इतिचिंतयासकल्प  
 यदणोचिरवद्विगतेसति सर्वत्याग प्रोड्डीयगतः ॥ १३ ॥ याश्रितामापेअर्हंपदपिदणोतिस्वीकरोति ॥ १४ ॥ चिंतत्यागएवमुख्य सर्वत्यागश्रितायानुसत्याचिंतदुस्त्वजचि  
 नेनतुसकल्पद्वाराजगदेवसृष्टीनमितिनकस्यापित्यागस्तेप्रतिष्ठितइत्याशयेनाह ॥ चिंतैवेतिद्वयाभ्याम ॥ १५ ॥ १६ ॥ यामविहगम कपोतादि ॥ १७ ॥ सर्वत्यागस्यफलनि  
 क्रवत्सर्वसंत्यागशेषिताहंमतिस्त्वया ॥ मृष्टारखिलकलकेनस्वसत्तेवानित्तेनखे ॥ १० ॥ मनोमात्रेदत्स्यकेजगदायातिपूर्णात्ताम् ॥  
 त्यागात्यागविकल्पैस्त्वंखमंभोदैरिवावतः ॥ ११ ॥ नायंस्वपरमानंदः सर्वत्यागोमहोदयः ॥ कोप्युच्चैरन्यएवासांचिरसाध्योमहानिति  
 ॥ १२ ॥ चिंतयेतिगतेवद्विंसंकल्पग्रहणेशनैः ॥ वात्ययेववनस्पंदेत्यागः प्रोड्डीयतेगतः ॥ १३ ॥ त्यागितास्याकुतस्तस्यचिंतामप्याव  
 णोतिपः ॥ पवनस्पंदयुक्तस्यनिःस्पंदत्वंकुतस्तरोः ॥ १४ ॥ चिंतैवचिंतामित्याहुः संकल्पेतरनामकम् ॥ तस्यामेवस्फुरत्यांतुचिंतं त्यकंकथं  
 भवेत् ॥ १५ ॥ चिंतोचिंतागृहीतेतुत्रिजगज्जालकक्षणत् ॥ कथमासाद्यतेसाधोसर्वत्यागो निरंजनः ॥ १६ ॥ संकल्पग्रहणेनान्तस्यागः  
 प्रोड्डीयतेगतः ॥ शब्दसंश्रवणेनांगयथाग्रामविहंगमः ॥ १७ ॥ निश्रितत्वंपरं सर्वत्यागआदायतेगतः ॥ आमंश्यापूजितोजंतुः सद्दुःखं  
 नकरोति किम् ॥ १८ ॥ सर्वत्यागमणावेवंगतेकमललोचन ॥ तपःकाचमणिर्दृष्टस्त्वयासंकल्पचक्षुषा ॥ १९ ॥ त्वयातस्मिंस्तपस्येवदुः  
 खेदद्विभ्रमादिते ॥ ग्राह्यैकभावनावद्वाजलेदौशाशिनोयथा ॥ २० ॥ अवाप्सन्मनासत्स्याकृतानंतासवाप्तना ॥ आद्यतमध्यविषमाहुः  
 खाद्यैवतपःक्रिया ॥ २१ ॥ अमितानंदमुत्सज्यसुसाध्यंयः प्रवर्त्तते ॥ मितेवस्तुनिदुःसाध्येस्वात्महासशठः स्मृतः ॥ २२ ॥ सर्वत्यागंसमा  
 रभ्यनचैषसाधितस्त्वया ॥ तथादुःखैकताज्ञानवद्भवनवसद्यनि ॥ २३ ॥ राज्यबंधाद्विनिष्क्रम्यप्रसरदुःखपूरितात् ॥ वनवासाभिधैरसा  
 धोवद्भोसिददवंधनैः ॥ २४ ॥

श्रितत्वत्यागेनापगच्छतानीतमिवेयुक्षते ॥ निश्रितत्वमिति ॥ पुज्यस्यानिमचित्तस्याथपूजनेदक्षाध्वरादावनर्थः प्रसिद्ध किपुन प्रार्थनासहस्रैरागतस्यापूजनेइत्याशयेनाह ॥  
 आमंश्यापूजिते ॥ १८ ॥ ततःकोसौकाचखद्वोयोमयामणिबुद्ध्यागृहीतस्तमाह ॥ तपइति ॥ १९ ॥ दुःखहेतुत्वाद्दुःखेयासामित्येवभावनादृढनिश्चयः ॥ जलेदौघप्रतिविवचद्रेसत्यशशि  
 नोभावनैववद्भ्यर्थः ॥ २० ॥ पूर्वमवाप्तनयथास्यान्नयाअनासत्प्रासर्वत्यागमुपक्रम्यपश्चादनासवाप्तनातपःक्रियाकतासाचदथा ॥ गृहधनदारादित्यागादादौविषमाअनेक  
 लासंगविषयामध्यववनवासशीतवातादिसहनाद्विषमेतिदुःखाद्यैवेत्यर्थः ॥ २१ ॥ अमितानंदमुत्सज्यसुसाध्यं च सर्वत्यागमुत्सज्यमिदं साध्यं च तप आदिवस्तुनि यः प्रवर्त्तते शठ अमि  
 तात्मस्वरूपविधातिव्दारस्वात्महेत्यर्थः ॥ २२ ॥ वनसद्वानितथावर्णिगतप्रकारतपोदुःखैस्तेदेकताप्रयोजकाज्ञानेनचवद्भेनत्वयाएषमाकृत्समारब्ध सर्वत्यागेनसाधितः ॥ २३ ॥ २४ ॥



॥ १ ३ ॥ क्षनं शिथिलीभूतमपि मनस्यागस्तच्च ज्ञानेन निर्भनस्कता तद्विशेषेण महोत्सिन्नानि नैव तदा नीमेव ते चूडालोक्तिश्रवणात्तच्च बोधावसरो भूदिति भावः ॥ १ ४ ॥ तेन त्वदुपेक्षिता  
 ज्ञानेन ॥ १ ५ ॥ राज्य्यागविधौ तदैव तथागतपतिमज्ञानयथायातपि व्यस्तत्तदैव क्षयगतसत्त्वानप स्वातपातेन तद्विष्यदित्यर्थः ॥ १ ६ ॥ सखातवल्लयचक्रे इत्युक्ते स्तात्पर्यमाह ॥  
 यदिति ॥ १ ७ ॥ परयाराजसामस्यागजलपटभूमयेत्यनोकाराजसामपीरफुटयति ॥ यातस्येति ॥ तस्याजरोर्हस्तिपकस्य राजप्रयुक्ताश्राः खानतासामपीसपथात्कसातुअव  
 ज्ञानविचारानादरस्तद्विशेषणस्य हस्तिपकनृपते अभ्यनरचारिणा अतरगैश्वर्यभूता ॥ चिन्तैवस्यविवेकान्यसर्वस्यमिति भावः ॥ १ ८ ॥ हेसाधोत्वमगजोपिसन्नयमुक्तविवेकसंपन्नो ग  
 जेद्रः अनेनाज्ञानलक्षणवैरिणा अभिन खानेतरसानिक्षिप्तः ॥ १ ९ ॥ उपर्यस्थगयद्दाललतौ येन सतरशद्व्यस्यतात्पर्यरफुटयति ॥ यदिति ॥ सज्जनदत्तचिन्तिः शान्तिशाल्यादिगुणै सा  
 धुजनसमागेश्वर्यपदावतमम् ॥ २ ० ॥ इति भूयादृढबद्धसेनेहस्तिपकं नसः ॥ तिष्ठत्यथापि दु रेव नभूसमनि यथावलिरस्युपसहारस्यतात्पर्यवर्णयन्नुपसहरति ॥ इत्यथाधीति ॥ २ १ ॥ उ  
 भोगौ येन नमुमुकेपतस्य ज्ञानसंस्थितिः ॥ पादपेक्रकचच्छिन्ने कुलायस्तद्गतो यथा ॥ १ २ ॥ यदावनंप्रयातस्त्वंतदाज्ञानं क्षतं वया ॥ पति  
 तंसन्ननिहतं मनस्यागमहासिना ॥ १ ४ ॥ तेन भूयः समुत्थायस्मत्वापरिश्रवं कृतम् ॥ तपःप्रपंचखातेस्मिन्गहनेत्वं निर्योजितः ॥ १ ५ ॥ तदै  
 वापातयिष्यस्वयद्यज्ञानं तथागतम् ॥ राज्यत्यागविधौ तत्त्वानाहनिष्यक्षयंगतम् ॥ १ ६ ॥ यत्खातवल्लयस्तेन वैरिणा हस्तिनः कृतः ॥ तत्त  
 पदुःखमखिलमज्ञानेन तवार्पितम् ॥ १ ७ ॥ यातस्य राजराजश्रीगंजारिर्नृपसत्तम ॥ सात्वजज्ञाननृपते श्रितं अभ्यंतरसारिणा ॥ १ ८ ॥ त्वं  
 गजेद्रस्त्वयंसाधो दीर्घवने गजोपिसन ॥ अज्ञानवैरिणा तेन निक्षिप्तसत्त्वसाभितः ॥ १ ९ ॥ यत्खातवल्लयोवाललताभिरवगुंठितः ॥ आदृतं  
 तत्तपदुःखमीषसज्जनदत्तचिन्तिभिः ॥ २ ० ॥ इत्यथापितपःखातेदुःखेत्यास्मिन्नुदारुणं ॥ स्थितोसिपातालतलेनृपवदो यथाबलिः ॥ २ १ ॥ ग  
 जस्त्वमाशानिगडानिवैरी मोहो निखातः पुनरुग्रबंधः ॥ महान्तलं विध्य उदंत इत्थं त्वदीय उक्तः कुरुयत्करोपि ॥ २ २ ॥ ॥ इ० वा० वा० दे०  
 मो० नि० पू० चू० हस्तिकारख्यानतात्पर्यविवरणं नामैकनवतितमः सर्गः ॥ १ ९ ॥ ॥ ५ ॥ चूडालोवाच ॥ यदुक्तं नयशालिन्या तथा  
 विदितवेद्यथा ॥ तदा चूडालयाज्ञानं तत्कस्मान्नो ररो कृतम् ॥ १ ॥ साहितत्वविदां मुख्यायद्यद्दत्तं किं करोति च ॥ तत्सर्वं सत्यमेवांगतदनुषुय  
 मादरात् ॥ २ ॥ अथ चेद्वचनं तस्यास्त्वयाननुष्ठितं नृप ॥ तत्सर्वं संपरित्यागः कस्मान्न निपुणा कृतः ॥ ३ ॥ क मनुक्तचपिहीकृत्याह ॥ गजदिति ॥  
 लगजा ॥ आशास्तवनिगडानि ॥ मोहो वैरीहस्तिपक ॥ उपेतपसिनिर्बंध एव निखातः ॥ महान्तलं विध्यः ॥ इत्थं त्वदीय उदंतो दत्तातो मया हस्तिकारख्यानोक्तः ॥ एवंपरिज्ञायतपरखा  
 तदुद्रस्य तस्य रिपोर्नाशाय यत्करोषितकुरुमाविलंबयेत्यर्थः ॥ २ २ ॥ ॥ इति श्राव० ता० नि० पू० एकनवतितमः सर्गः ॥ १ ९ ॥ ॥ ५ ॥ इह कुभावचः श्रुत्वा सर्वत्यागपरोत्तप ॥  
 त्यक्त्वा वनादिवद्गैः स्वसर्वं भादृभदीदृहत् ॥ १ ॥ यदा त्ववनप्रस्थितस्तदैवाज्ञानपतितसन्ननिहंतमिति त्वयो कृतयतदानां मम मनस्यागोपाय केनेपदिष्टो यो मया पेषित इति राजशका  
 वितर्कयती चूडालोवाच ॥ यदुक्तमिति ॥ १ ॥ तस्या अतत्त्वविच्छादतवादिनीत्वादिशकावापयति ॥ साहीति ॥ अनुष्ठयमभूदिति शेषः ॥ २ ॥ यदि आत्मवृद्ध्या चरंजीवु रुरुवृद्ध्या  
 विशेषतः पशुद्विर्विनाशा यत्वी बुद्धिः प्रलयकरोति वचनात्सर्वी बुद्धिः प्रपेक्ष्यात्स बुद्धिनिश्चिन सर्वत्यागमेव वदुमस्यास्तर्हि स एव त्वया कृतो न स्थिरो कृत इत्याह ॥ अथ चेदिति ॥ ३ ॥

राज्यादिपरित्यागवाप्य सिद्ध सधरारित्याग प्राप्योससाभ्यस्तव स्वर्गीकृतजगद्भूतिर्विधास्तानोदयस्तदेतित्त्वदीयेकम् नञ्मयात्मकारण्यत्पुन स्वीकृतम् तत्कथमयासध  
त्यागतनिपुर्णाकृतमतिरिखिभ्यज पूच्छति ॥ राज्यमिति ॥ ४ ॥ केवलसर्वसत्यागरोचिताद्वैतत्वयेतिमयापाशुक्तमेवास्त्योत्तरम् विवेकाप्राधाररजसौनवतिपन्नस्तद्वयवनाश्रम  
कृदाकमन्वन्तारिपरिपदेशोपदिनि शयत्याजितेकपाषाणद्विक्रमाप्याहकारार्पणपरित्यज्यपूर्वोभाषिष्यदीनिमन्मयागानाशरीस्तदुद्विष्टिश्चरमवतारयोर्गीगुह्याभासधिदैवधुहालोवा  
च ॥ धनमिति ॥ यत्सर्वविषयैवतस्यागसर्वस्याग सिद्ध्यत् नञ्शराज्यतयस्तत्सर्वमिधन सर्वथा ॥ अहकारोद्विराज्याद्विक्रमतिकष्ययस्तत्सामितान्मन्मतेनत्याग्येतिप्राप्तभा  
षायसर्वत्यागसबसिद्धमिभाषयाम् ॥ यथाहकारोताराभ्याराधात्ताराभ्याद्विस्वामितोमतिपन्नस्युप्येनार्हेतरयागोद्वेषराज्यादित्यागिसिद्धोन्नाभ्यथा सचत्वयानत्यक्तदत्त्वा  
॥ शिखिभ्यजउवाच ॥ राज्यत्यक्तशुद्धस्यक्तदेशस्त्यक्तसथाविध ॥ दारास्त्यक्तालयाप्यगसर्वत्यागोर्निकृत् ॥ ४ ॥ ॥ श्रुहालोवाच ॥  
धनदाराण्यहरान्यभूमिभृद्वन्वचपाधवा ॥ इतिसर्वनतेराजन्सर्वत्यागोहिकस्तव ॥ ५ ॥ तवास्त्वापारित्यक्त सेवस्माद्रागउत्तम ॥  
तपरित्यज्यनि शेषमयास्त्यसिविशोकताम् ॥ ६ ॥ ॥ शिखिभ्यजउवाच ॥ राज्यचेन्ममनोसर्वतस्सर्ववनमेवमे ॥ शैलदक्षादिशु  
न्मावगतद्व्यन्तर्यजान्महम् ॥ ७ ॥ ॥ श्रावसिपुउवाच ॥ इतिरामवदन्नेवकुम्भवाक्यप्रणोदित ॥ निमेपातरमात्रेणवशीवीरशि  
खिभ्यज ॥ ८ ॥ प्रममाजवनास्थानोत्तर सुहृद्वनिश्रय ॥ प्रावदोपस्तदगतारजालेखामिवात्मना ॥ ९ ॥ ॥ शिखिभ्यजउवाच ॥  
सहस्राद्रिवनश्रभाद्विपिनाटपिवात्मना ॥ परित्यक्तमयानुनपरित्याग स्थितोमम ॥ १० ॥ ॥ कुभउवाच ॥ अद्वैतद्वनश्रभ्रमलि  
त्पाटपुस्यत् ॥ इत्यादितवनोसर्वसवत्याग कथतव ॥ ११ ॥ तवास्त्वापारित्यक्तस्सर्वस्माद्रागउत्तम ॥ तपरित्यज्यनि शेषपरामा  
यास्त्यशोकताम् ॥ १२ ॥ ॥ शिखिभ्यजउवाच ॥ एतच्चैन्ममनोसर्वतस्सर्वस्वाश्रमोमम ॥ वापीस्थलोदजपुतस्तमेवाशुत्यजाभ्यहम्  
॥ १३ ॥ ॥ श्रावसिपुउवाच ॥ इतिरामवदन्नेवकुम्भवाक्यप्रणोदित ॥ निमेपथ्यानमात्रेणवशीवीर शिखिभ्यज ॥ १४ ॥ प्रममाजा  
श्रमास्त्यातांसविदशुश्रुयावृटि ॥ सुररतिस्फुरणेनैवरजोलेखाभिवालि ॥ १५ ॥ ॥ शिखिभ्यजउवाच ॥ सदक्षोदजवृत्कदाहास  
नास्वाश्रमाटपि ॥ परित्यक्तमयानुनसवत्याग स्थितोमम ॥ १६ ॥ ॥ कुभउवाच ॥ सदक्षोवापीस्थलगुल्ममुदजवततवृतिः ॥ इतिर्किं  
चिन्नतमेवसवत्याग कृतस्तव १ ७ ॥ तवास्त्यन्योपरित्यक्तस्सवस्माद्रागउत्तम ॥ तपरित्यज्यनि शेषपरामयास्त्यशोकताम् ॥ १८ ॥  
१ यानाह्रावते ॥ १८ ॥ उत्तरायमपमपिपयमान-पूर्वपरित्यक्तत्वेद्वेषराज्यादौतद्वेषारोराज्याद्विषयोनस्तीतिनत्यागाह्राता शैलदक्षादीनीतिशार्नीपरिपणान्तरस्यागमररणतपस  
पत्यानविद्वित्यस्याशयस्त्रिमन्मयान शिखिभ्यजउवाच ॥ एवमपेपरिप्राप्तत्वात्सर्पेधमकसा ॥ १७ ॥ ॥ प्रावदोपोधर्षाप्रवाह ॥ राजोलोखापिष्टुगजिभिव ॥ १८ ॥ अत्रा  
सनाममतापरित्यक्ततपमत्याग स्थितस्सप ॥ १ १ ॥ १ २ ॥ त्यागाद्वानवित्तनोसधमिपस्यस्तुमानमनयापित्तथाप्रमहाबाह्वक्तयसर्वत्याग सिद्धद्विमाभा  
हृदिमन्मयान परिखिभ्यजउवाच ॥ पूनवेविति ॥ अथार्थकपुष्करा ॥ १ १ ॥ १ २ ॥ आश्रमोत्तारास्त्यामवतौघनवार्ज ॥ १ २ ॥ १ ३ ॥ कुभारायोराजारायव्यभारवत् ॥ १ १ ॥ १ ८ ॥

कृशानिभित्तय ॥ अत्याकुटीकुटीर ॥ १९ ॥ विष्टरादासनात् ॥ वक्षसासनयोर्विष्टरइतिषत्वम् ॥ अवदातात्माशुद्धचित्त ॥ २० ॥ अंशुमान्स्वर्य स्वस्वस्वन्दनेरर्थेइवासने  
 आलोकयन्नेवस्थितदतिशेष ॥ २१ ॥ २२ ॥ अधिभू समुद्रोदरनिष्प्रभूमिरन्तभुवद्यटिनयादिवारियथाएकत्रानयतितद्वत् ॥ २३ ॥ करैःकिरणैःसंचारवान्स्क्रातोर्को  
 यथासूर्यकातरिशलास्थानपावकज्वाल्यतितद्वत् ॥ अणौज्वलेरकर्मकत्वाणौकर्तुःपावकस्यकर्मता ॥ आंदोपस्करस्यापितफलभस्मीभावाश्रयत्वात्कर्मताविक्षिता ॥ ज्व-  
 लेष्वैलविकल्पादुपधाद्गत्वाभाव ॥ २४ ॥ विवेशशुभस्यामितिशेष ॥ व्यसिकामन्वतरसधिप्रलयस्तत्रयथारवि स्वयदीपितेभौजगद्भुत्वामेरुशुभेउपविशतितद्वत् ॥ २५ ॥ इ-  
 दानीमक्षमालास्यक्तुकाम कतोपकारविस्मरणदोषपरिहरस्तामाह ॥ एतावंतमितिद्वाभ्याम् ॥ हेपतित्रियेस्वामिभक्तेनजातपरिहरेनस्यार्थसाधनबुद्धेर्भेदउच्छेदोयस्यतथावि-  
 श्रिखिध्वजउवाच ॥ ॥ एतच्चेन्ममनोसर्वतत्सर्वभाजनादिभे ॥ चर्मकुड्यकुटीरादिनत्तावत्संस्त्यजाम्यहम् ॥ १९ ॥ ॥ श्रीवासिष्ठुउवाच ॥  
 इत्युक्तासमस्तस्थावविदुष्यमतिशामी ॥ विष्टरादवदातात्माशुगादिवशरह्ननः ॥ २० ॥ कुंभस्वालोकायन्नेवतत्क्रियाःसास्मितःस्वय  
 म् ॥ आसनेलोककार्येषुस्वस्वन्दनइवांशुमान् ॥ २१ ॥ यत्करोतिकरोत्वेतदस्यैतत्पावनंपरम् ॥ इतितूर्णोस्थितःकुंभःशिरिध्वजमवै-  
 क्षत ॥ २२ ॥ शिरिध्वजस्तुतत्सर्वभांदोपस्करमाश्रमात् ॥ एकत्रैवानयामसभुवोवार्थद्विभूरिव ॥ २३ ॥ तत्संस्थाप्यंधनैःशुष्कज्वा-  
 लयामासपावकम् ॥ करैःसंचारवानकःसूर्यकांतपदंयथा ॥ २४ ॥ भांदोपस्करजालंतदप्रौत्स्यकाविवेशसः ॥ ध्वंसिकायांजगद्भुत्वा-  
 मेरुशुभेयथारविः ॥ २५ ॥ एतावंतंमयाकालंवृत्तायत्वंपतिप्रिये ॥ अजातबुद्धिभेदनतेनैवकृतमस्तुते ॥ २६ ॥ भांतौतुविनिवर्तिन्यां  
 नाधुनोपकरोपिमाम् ॥ मंत्राटव्यांचिरंभांतंवल्लतंकार्यवर्त्मसु ॥ २७ ॥ इष्टानिधर्मस्थानानिविश्राम्याभ्यधुनासारि ॥ इत्यक्षमालांज्व-  
 लनचिक्षेपोकाशिरिध्वजः ॥ २८ ॥ कल्यांताग्नाविवद्योमतारालीपवनोमलाम् ॥ मयानरशुणेणत्वांचिरंवनशुगाच्च्युतम् ॥ २९ ॥ अ-  
 बोधेनयुतंवृस्यामिदमेवशुगाजिन ॥ इदानीगच्छतुच्छायपंधानःसंतुतेशिवाः ॥ ३० ॥ वाक्त्रिनाव्योमतंगच्छसतरंव्योमतेसमम् ॥ तद्वृ-  
 स्यंगाकराभ्यांसुधुत्वाचर्मजिह्वादिति ॥ ३१ ॥

धेनमयात्वयत्एतावतकालवृत्तापरिवर्तनश्रमप्रापितानैवतेतवमत्सेवनकृतपर्याप्तमस्तु ॥ २६ ॥ अधुनातुतपोजपादिकर्तव्यताभांतौविनिवर्तिन्यामपगतायासत्यामानोप-  
 करोपिअतोन्वाश्रमेणयोजयाभीतिविश्राम्येत्थर्थ ॥ अहमपित्वयासहजपभ्येणनानामत्राटवीषुभात संप्रतिविश्रामिव्यामीत्याह ॥ मन्त्राटव्यामिति ॥ कार्यवर्त्मसुक्रिया  
 साभ्यशुद्धसिद्धिर्माणेषुविल्लनभातम् ॥ २७ ॥ धर्मस्थानानितपोवनसिद्धिक्षेजादीनि ॥ २८ ॥ यथापवनकल्यांताग्नेव्योभ्रस्तारालीनक्षत्रमालाक्षिपतितद्वत् ॥ अनेनाक्षमाला  
 स्फाटिकीतिगम्यते ॥ शुगाजिनप्रत्याह ॥ मयेति ॥ २९ ॥ वृस्याकुशासने ॥ इदमेवतपोपकृतमस्त्वितिशेषः ॥ तुच्छायमूलकारणभायात्स आवाय ॥ पंधानःअवांतरकारणप-  
 विल्लयलक्षणांमार्ग ॥ ३० ॥ सतारव्योमतेसमिदमस्त्यापृषतस्यनच्चर्मशुद्धिर्बुद्धिचरमितिगम्यते ॥ तस्यद्विसतारव्योमतायासिरनुत्तुवैवेति ॥ ३१ ॥



दृव्योपकरणेर्दहंस्यकुकाः शिखिध्वजः ॥ विनिवार्यांत्रकुंभेनचित्तत्यागायवो ध्यते ॥ १ ॥ स्वेनमनसाद्यथामतासंकल्पेनकल्पितंसमर्थात्तत्कुटीरूपं वृणमंदिरे ॥ १ ॥  
 पिठरशरावकुशकाष्ठसचयादियत्किंचिदभवत्तत्सर्वदाहेत्यादिपरेणान्वयः ॥ २ ॥ स्वस्यवसनवल्कलम् ॥ मुज्यतेयस्मिस्तद्भोजनंपत्रपुटकाद्यपि ॥ ३ ॥ पूर्वदृष्टापश्चान्नटा  
 अदर्शनपामाजनस्थितिर्यत्र ॥ पूर्वकालेति समासः ॥ ४ ॥ तद्देवोपपादयति ॥ आश्रमादिति ॥ ५ ॥ केवलाकृतिर्देहमात्रावाशिष्टः ॥ ६ ॥ वासनांममताम् ॥ तत्रसर्वोपकर  
 श्रीवासिष्ठउवाच ॥ अथोत्थापदाहासौशुष्कतत्पुणमंदिरे ॥ अज्ञेनस्वेनमनसाद्यथासंकल्पकल्पितम् ॥ १ ॥ शिष्टंयत्किंचिदभूव  
 तत्सर्वंशिखिध्वजः ॥ असंख्यमनामौनीक्रमेणसमयाधिया ॥ २ ॥ ददाहचसचिक्षेपतत्याजचवभंजवा ॥ भांडजातंस्ववसनंभो  
 जनाद्यपितुष्टवत् ॥ ३ ॥ सबभूवाश्रमस्तस्यदृष्टनष्टजनस्थितिः ॥ वीरभद्रवलयध्वस्तदक्षयज्ञाश्रमोपमः ॥ ४ ॥ आश्रमान्नेमृगणास्य  
 करोमंथमुद्ययुः ॥ साग्निदाहात्पुरवराद्गीतभीतजनाइव ॥ ५ ॥ भांडजातं दहत्यद्रौसहशुष्कधनेनतत् ॥ केवलाकृतिरस्येहस्तुष्टिमानाहभू  
 पतिः ॥ ६ ॥ शिखिध्वजउवाच ॥ वासनांतत्रसंत्यज्यसर्वंत्यागीस्थितोत्सहम् ॥ अहोनुचिरकालेनदेवपुत्रप्रबोधितः ॥ ७ ॥ संपन्नः  
 केवलःशुद्धःसुखेनोद्बोधवानहम् ॥ किंनामकिलवस्वेतद्भवेसांकल्पिकक्रमम् ॥ ८ ॥ यावद्यावत्प्रहीयंतेविधिधाबंधहेतवः ॥ तावत्तावत्स  
 मायातिपरमांनिर्दतिमनः ॥ ९ ॥ शाभ्यामिपरिनिर्वाप्तिसुखितोस्मिजयाम्यहम् ॥ विबंधाःप्रक्षयंयाताःसर्वंत्यागोमयाकृतः ॥ १० ॥ दिगं  
 बरोदिकसदनोदिकसमोयमहंस्थितः ॥ देवपुत्रमहात्यागात्किमल्पदवशिष्यते ॥ ११ ॥ कुंभउवाच ॥ सर्वमेवनसंत्यक्तंत्वयारजा  
 नशिखिध्वज ॥ सर्वत्यागपरानंदेमासुधाभिनयंकुरु ॥ १२ ॥ तवास्त्येवापरित्यक्तःसर्वस्माद्भागउत्तमः ॥ यंपरित्यज्यनिःशेषंपरामा  
 यास्यशोकताम् ॥ १३ ॥ श्रीवासिष्ठउवाच ॥ इतिश्रुतवतातेनकिंचित्सांचित्यभूभृता ॥ इदमुक्तंमहाबाहोरामराजीवल्लोचन ॥ १४ ॥  
 शिखिध्वजउवाच ॥ इंद्रियव्यालसंघातोरकमांसमयाकृतिः ॥ शिष्यतेसर्वसंत्यागोदेहोमदेवतात्मज ॥ १५ ॥ तदुत्थापयपुनर्दहंभृगुपा  
 ताद्विघ्नतः ॥ विनाशात्मकतांतीत्यासर्वंत्यागीभवाभ्यहम् ॥ १६ ॥ श्रीवासिष्ठउवाच ॥ इत्युक्त्वादेहमग्रस्थेभ्यभ्रैत्यकुमसौजवान् ॥  
 करोतिपावदुत्थानंतावकुंभोप्युवाचह ॥ १७ ॥

णे ॥ प्रबोधितस्त्वयतिशेषः ॥ ७ ॥ साकल्पिकोममतासकल्पप्रयुक्तः सप्रहक्रमांयस्यतथाविधमेतदुपकरणजातकिनामनकिंचित्सारभूतमुपादानार्हमित्यर्थः ॥ ८ ॥ तस्याग  
 सुखमभिनयन्नाह ॥ यावद्यावदिति ॥ ९ ॥ विविधाबंधावधेयहेतवोविषयाः ॥ १० ॥ ११ ॥ बाह्योपकरणत्यागमात्रेणभ्रात्यावालस्येवतस्यसर्वत्यागसुरवाभिनयमसहमानः  
 कुंभउवाच ॥ सर्वमेवेति ॥ अभिनयव्यंजकचेष्टाविशेषम् ॥ १२ ॥ तवेत्यादिप्राग्वत् ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ श्वभेभृगौ ॥ १७ ॥

निरागस्तनिराधाय ॥ महादेतुर्गो ॥ गर्भकस्तवत्सम् ॥ १८ ॥ निरागस्तनोभवदर्यायति ॥ अहम्नि ॥ तवअपराधइतिशेष ॥ १९ ॥ २० ॥ यस्यापराधसमन्यदर्यायति ॥  
 क्षोभयतीति ॥ सपरमिपहाहोरत्ना ॥ २१ ॥ ननुसुखदुःखोद्वेगस्थानत्वात्कुलशरीरानापराधितमाह ॥ सुखेति ॥ भूत्याउत्सृष्टिस्थानतामाश्रेण ॥ तपटदत्तमाह ॥ नेति ॥  
 यथाकल्बालदर्शनोद्भास्यस्यैकत्वादिप्रातेसतिनतदाभिमाभ्यासात्पराधमाश्रयति ॥ २२ ॥ यत्सुकरत्वात्परफलानाशिरभसुखानांपुण्याणांअलान्तानकुरतेइति  
 सपराधमापी नठनासाधुनातिकमपराद्वतहरेइनेनापिसाधुनात्मन किमपरादमित्यर्थम् ॥ २३ ॥ इयस्याक्षसर्वस्यागपुनरधिकारिहरीर्त्न्येनज्ञानदीर्त्न्याद्विषमोदुसाधरुसप  
 कुभउवाच ॥ राजनिकिमितिदेहत्वनिरागस्तकमहावटे ॥ त्यजस्त्यज्ञोहिदपम कुपितोहंतितर्णकम् ॥ १८ ॥ जहोवराकोभूकाल्मातपस्वी  
 देहकोल्ययम् ॥ नकश्चनतवैतस्मिन्माधुधैवतनुंत्यज ॥ १९ ॥ आत्मन्येवैपमूकाल्माध्यानवानवतिष्ठते ॥ सत्वात्यतेपरणैवतरणैव  
 काष्टकम् ॥ २० ॥ क्षोभयत्यन्यएवैननिग्रहाहामुहुर्बलात् ॥ तपस्विनंयथैकर्तसस्थितंमत्तत्स्कर ॥ २१ ॥ सुखदुःखादिभूत्याहिना  
 पराधिशरीरकम् ॥ नात्मनफलवानात्मस्यदेहक्षोपराधवान् ॥ २२ ॥ वात फलशिरभुष्यपातनकुरुतेसुरन् ॥ तरुणासाधुनासाधोर  
 पराद्विकिमात्मन ॥ २३ ॥ त्यक्तेनापिशरीरेणकिलताभरसेक्षण ॥ सर्वंत्यागानतेयातिनिष्पत्तिविषमोहिस ॥ २४ ॥ अर्गोकेवलमेतत्वं  
 निरागस्तशरीरकम् ॥ मुधाक्षिपसिनोदेहत्यागेतस्यागितामवेत् ॥ २५ ॥ येनायक्षोभ्यतेदेशेभतेभेनेवपादप ॥ तत्सत्यजसिचैत्याप  
 तन्महात्यागवानप्रवान् ॥ २६ ॥ तस्मिंस्त्यक्तेभवेत्यकसर्वदेहादिभूपते ॥ नोचोन्मिभमप्रमप्येतद्रूपोभूयन्प्ररोहति ॥ २७ ॥ ॥ शिखिष्व  
 जउवाच ॥ केनायचाल्यतेदेह किंजीजन्मकर्मणाम् ॥ कस्मिस्त्यक्तेपरित्यक्तसर्वंभवतिसुदर ॥ २८ ॥ कुभउवाच ॥ साधोन  
 देहत्यागेननरान्यत्यजनेनच ॥ नषाटजादिशोपेणसर्वत्यागोमवेद्यप ॥ २९ ॥ यत्सर्वं सर्वतोयद्यतस्मिन्सर्वैककारणे ॥ सर्वस्मिन्सपरि  
 त्यक्तेसर्वत्यागशुतोमवेत् ॥ ३० ॥ ॥ शिखिष्वजउवाच ॥ सर्वसर्वगतसर्वहेयत्याज्यचसर्वदा ॥ सर्वकिमुच्यतेगृहिसर्वतत्वविदां  
 र ॥ ३१ ॥ ॥ कुभउवाच ॥ साधासर्वगताकारजीवप्राणादिनामकम् ॥ नजहंनजहंभ्रातचित्तंसवमितिस्मृतम् ॥ ३२ ॥ चित्तमे  
 वश्रमविद्विषिचिंतोनरंशुप ॥ चित्तविद्विजगज्जालं चित्तसर्वमितिस्मृतम् ॥ ३३ ॥

परमत्ययः ॥ २४ ॥ तस्यदेहक्षोभकस्याहकारस्त्यागितानोभवेत्यसिद्योमित्यर्थ ॥ २५ ॥ २६ ॥ एतद्वहादिनिष्प्रकालमजानादिनानाशितमपितस्माद्देहात्कालकोद्वेगअन्य  
 कर्मदीनभूतायतेइति ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ सर्वबासनस्सत्त्वार्त्सर्वम् ॥ सर्वविषयपुपुष्यतत्त्वास्तद्वत् ॥ नकल्पेनसर्वजनकत्वात्सर्वैककारणे ॥ ३० ॥ सर्वंमहेयसर्वदाच  
 त्याज्यत्यपुपोभ्ययसर्वदेहयोच्यतेतत्त्वित्यमित्यर्थ ॥ ३१ ॥ ॥ चित्तधात्तयेनकीदृशनामकचित्तप्राधाभ्युपेयनादिनामकचित्तमित्यर्थ ॥ ३२ ॥ ॥ नरत्प्यद्वर्षुपुत्रुपयम् ॥ ३३ ॥

१ एकस्मिन्मिदायधिकमित्याह. २ भोद्वेपकसर्वदेहादिषुदेहस्यधिकमित्याह.





मनुसर्वस्यजातासद्युःप्यतीबाधकविनातकप्रसर्दत्यायसालभ्यस्यात्तथाह ॥ ५० ॥ यद्यपिसर्दस्यक्राससर्दयुः यतानायत्नस्तथापिनस्तकजगद्वाप्रयातरालाभासमध्याप्तिस्तथा  
 यद्यद्वाप्रसतास्फूर्तिभक्तमन्त्रिणपुत्रस्यध्वंसहृदशापिफालस्त्यसबलभ्येभ्यस्तदन्तिभाव ॥ ५० ॥ अतएवसर्दस्यगोसवधपादप्यवहापादशाआत्यन्तिकत्वइक्षयाच्चिर्वाणदीप  
 दृष्टानसवगतस्वरुपभ्यानिर्देवसवप्यवहारमकारानायावहादृष्टासहेदीपदृष्टानथाह ॥ अत्यहेनति ॥ ५१ ॥ तदवस्तुदृष्टयति ॥ स्थितिमिति ॥ ५२ ॥ सर्वत्यागोभ्युपगतपक्षिवा  
 रयति ॥ समलोति ॥ सप्तलानांवलूनाराज्यारण्योपकरणानांनकासेत्यागे ॥ ५१ ॥ परिशिष्टवित स्थातिरिक्तत्वास्त्यस्यतत्र कपुरुषायस्तथाह ॥ समलोति ॥ तथातिर्वाणपर  
 मरुषयापौपिल्लासानेतरदिस्यर्ध ॥ ५४ ॥ तस्यस्यतसवधपयश्चप्यत्सेपिसर्दसविवाहकभावोस्सवेतिनआत्मसक्तिरित्याह ॥ सर्वस्यागोहीति ॥ द्विीकसांसुर्धवद्वनक्षभादीनाम  
 येनमर्दपरित्यक्ततास्मिन्धुन्येपिसस्थितम् ॥ जगतसर्वत्रिकालस्त्यतंतीभुक्तावलीयथा ॥ ५० ॥ अस्त्रेहेनेवदीपेनयेनसर्वसमुच्छ्रित  
 म् ॥ सस्त्रेहेनेवदीपेनतेनसवप्रकाशितम् ॥ ५१ ॥ स्थितसर्वपरित्यन्यय शेतेऽस्त्रेहदीपवत् ॥ सराजतेप्रकाशात्मात्मसम सस्त्रेहदीपवत् ॥ ५२  
 समस्तवस्तुनिकासपयात्वमवशिष्यसं ॥ सवत्यागोर्कृतादृग्विज्ञानमवशिष्यते ॥ ५३ ॥ समस्तवस्तुदाहेपिययात्वनेतरानुप ॥ सव  
 त्यागतएवांगतयानिवाणमुच्यते ॥ ५४ ॥ सर्वत्यागोद्विशून्यात्माआश्रय सर्वसंविदाम् ॥ अनंतानामुदारणत्विमिवेददिवौकसाम्  
 ॥ ५५ ॥ सवत्यागारसापानंजरामरणर्भातय ॥ नकाश्रनप्रवाधतेस्यस्येवव्योमलेखिका ॥ ५६ ॥ सवत्यागोमहत्त्वस्यकारणनिर्मल  
 युते ॥ सर्वत्यजसिषयस्माद्द्विस्त्यैर्धुइत्तमम् ॥ ५७ ॥ सर्वत्याग परानदाहु खमन्यस्तुदारुणम् ॥ इत्योमित्युरीकृत्ययद्विच्छसितदा  
 वर ॥ ५८ ॥ सर्वत्यजतियस्तस्यसवभेवोपतिष्ठते ॥ यथैवानुविशत्यधौतथैवायातिवारिधौ ॥ ५९ ॥ सर्वत्यागांतरेवास्तिज्ञानमात्मप्र  
 सादकम् ॥ यच्छून्यकिलसांदस्यतत्ररत्नादितिष्ठति ॥ ६० ॥ सर्वत्यागवशादेवहतकालेकलावपि ॥ शाफ्येनविगताशकमुनिनामेरुव  
 स्थितम् ॥ ६१ ॥ सर्वत्यागोमहाराजसवसपत्समाश्रय ॥ नयुक्तातिहियत्किंचित्सर्वतस्मैप्रदीयते ॥ ६२ ॥ कृत्वाभ्यर्चपरित्यागशा  
 तस्वस्थोवियत्सम ॥ सौम्योभवसियद्भूस्तदूपोभवभूपतं ॥ ६३ ॥

यथाअसमोदासीनस्यवस्यभ्योमलेविकारिणिकारिकाकारिभ्रदपिनप्रवाधतेतद्वर ॥ ५६ ॥ निमलायुति स्वरुपस्फूर्तिर्भस्मानपात्तयाधिपस्यमहत्त्वस्यतानुकूलताया  
 ह ॥ सर्वमिति ॥ ५० ॥ इतिधर्मपरमिशेष ॥ ७ ॥ अमित्यस्यविवरणमुररीकृत्येति ॥ ५८ ॥ सवत्यागोमभवदानवधारयति ॥ सर्वमिति ॥ सर्वेष्विभवजातमारभ्योपनीतमुपनिष्ठते ॥  
 वार्तिर्वाअभ्युपयाययावहाधीविशतितयातयानदीभ्यआयात्तेवतद्वदित्यर्थ ॥ ५९ ॥ सर्वस्याज्ञानतत्कार्यस्ययस्यागान्दतरेबात्मप्रसादकज्ञानमवश्यमस्ति ॥ भाहस्यमभ्ये  
 पराभारिभ्युपस्यस्यतरेष्वपरत्वादिनिष्ठमीतिक्रमसिद्धिमित्यर्थ ॥ ६० ॥ कर्तव्यापिष्ठतमेपिकालेवेदवशास्तत्त्वादतिनेनापिशक्येनसबत्यागवशाभाभेठवस्थितंयदातवापुण्ये  
 ह्यपरकालेदेवताबलविनापुण्यतमेनत्वयादिगताराकभ्यामवहास्येयान्तिरिक्ताभ्यामितिप्रोतनायव्यनेति ॥ ६१ ॥ सवासांसपक्षसमाश्रयोनिवासास्त्यागम् ॥ ६२ ॥ ६३ ॥

हेमहास्यभावभूमिपालत्वंप्रथमं स्याज्यसर्वमनसापरिस्यज्यअथोअनंतरं येनत्यजासितन्मनश्चविहायतदनंतरं त्यागाभिमानलक्षणमहंकारमलंचविमुच्यजीवन्मुक्तरूपो भवेत्यर्थः ॥ ६४ ॥ ॥ इतिश्रीवासिष्ठमंतास्यर्थाप्रकाशेति० पु० चिनवतितमः सर्गः ॥ ९३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ इहचित्तपरिस्यकुंतमूलपरिशोधने ॥ देहादिवेद्यवाधेन पूर्णचित्च्छेषईयते ॥ १ ॥ चित्तत्यागचित्तत्यागोपायम् ॥ १ ॥ निरस्तनमपेतित्यक्तमपि ॥ अप्यर्थाहिशब्दः ॥ २ ॥ एतच्चित्तमादातुममतयास्विकर्तुं जानामिदव्यइववास्मिन्मूर्त्तत्वाभावादस्यत्यागुतजानामि ॥ हेउत्तम ॥ ३ ॥ स्वरूपत्यागाईषिहीकतसामान्यरूपम् ॥ ४ ॥ कुमस्तदेवाह ॥ वासनैवेति ॥ रागवासनेत्यर्थाः ॥ उदाहृतोलोके ॥ तथाचलौकिकाआसर्वपरित्यज्यमहास्वभावत्यजस्यथोयेनचतद्विहाय ॥ त्यागाभिमानंचमलंविमुच्यविमुक्तरूपोभवभूमिपाल ॥ ६४ ॥ ॥ इ० वा० वा० दे० मो० नि० पु० चू० शिखिध्वजावबोधननामचिनवतितमः सर्गः ॥ ९३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ ॥ एवंवदतिवैकुंभेचित्तत्यागंमुहुर्मुहुः ॥ अंतर्विचारयन्सौम्योराजावचनमब्रवीत् ॥ १ ॥ ॥ शिखिध्वजउवाच ॥ ॥ हृदयाकाशविहगोहृदयदुममर्कटः ॥ भूयोभूयानिरसंहिसमभ्येत्येवमेमनः ॥ २ ॥ जानामिचैतदादातुंमस्यंजालइवाकुलम् ॥ त्यागमस्यनजानामिचितंद्रव्यइवोत्तम ॥ ३ ॥ चित्तस्यादौस्वरूपमेयथावद्भगवन्वद ॥ ततश्चित्तपरित्यागंयथावदहमेप्रभो ॥ ४ ॥ ॥ कुंभउवाच ॥ ॥ वासनैवमहारजस्वरूपंविद्विचेतसः ॥ चित्तशब्दसुपर्यायोवासनायाउदाहृतः ॥ ५ ॥ त्यागस्तस्यातिसुकरःसुसाध्यःस्पंदनादपि ॥ राज्यादप्यधि कानंदःकुसुमादपिसुंदरः ॥ ६ ॥ मूर्खस्यतुमनस्त्यागो नूनंदुःसाध्यतागतः ॥ पामरस्येवसाध्वाज्यंलणस्येवसुमेरुता ॥ ७ ॥ ॥ शिखिध्वजउवाच ॥ ॥ स्वरूपवेद्यचित्तस्यवासनामयमाकुलम् ॥ त्यागःसमभ्येदुःसाध्योवजनिर्गलनादपि ॥ ८ ॥ संस्त्यामोदपुष्पस्यदुःखदाहानलस्यच ॥ जगदक्लमणालस्यमोहमारुतरखस्यच ॥ ९ ॥ शरीरयंत्रवाहस्यहृदयभ्रमरस्यच ॥ अथलाञ्चेतसरत्यागोयथाभव नितद्वद ॥ १० ॥ ॥ कुंभउवाच ॥ ॥ सर्वनाशोस्ययःसाधोचेतसःसंस्तुतिद्वयः ॥ सएवचित्तसंत्यागइत्युक्तंदीर्घदर्शीभिः ॥ ११ ॥

दुरपुषुषुमवासानासिमहकेष्वस्यचित्तमिति ॥ ५ ॥ सुकरइति ॥ औदासीन्यमात्रेणतस्मिद्धिरितिभावः ॥ राज्यादपीति ॥ तथाचाहुः ॥ यच्चकामसुरवलोकैकयच्चदिव्यमहत्सुखतृणाक्षयसुखस्यैतेनार्हतःषोडशीकलामिति ॥ सुदरोह्यः ॥ ६ ॥ कुतस्तीर्हससर्वैर्नाक्रयतेतत्राह ॥ मूर्खस्येति ॥ ७ ॥ वेदित्वद्वचसेत्यर्थः ॥ वजस्यनिर्गलनान्निगिरणादपिदुःसाध्यः ॥ सतिमौर्ख्यौदासीन्यस्यैवदुष्करत्वादितिभावः ॥ ८ ॥ जगद्व्यक्षणयद्वज्रतन्मृणालस्य ॥ जालेतिपाठेपिजलेभवजालमितिष्यस्यरयाअक्लमेवार्थाः ॥ सर्वपर्यायैःकारणमेवोपलक्ष्यते ॥ ९ ॥ शरीरयंत्रवहतिप्रवर्त्तयतीतिकर्मण्यण् ॥ यथायेनोपायेनभवति ॥ १० ॥ सर्वस्यवक्ष्यमाणमूलंकिंकरशात्वापह्नुवादेनार्थाःसएवससनेरपि क्षयःसएवचित्तस्यसत्यागो नूनंवास्तार्थात्यागवन्ममतानिवर्त्तनमित्यर्थाः ॥ दीर्घदर्शीभिरपरिच्छिन्नात्सदर्शीभिः ॥ ११ ॥

उत्तमर्थाविद्ययातुभारतानुभारेभान् शिविच्छाजलप्रोपयतिमाह ॥ चित्तेति ॥ चित्त्वादिभ्याधि ॥ महिभ्याधे शतशोपिममताष कानलक्षेणेनत्यागेनाभाषणेनूप्रयतेर्कनुचिकि  
 क्षयोच्छेदेनेवानलसुच्छेरेपतन्मूलशाखापुष्पादिबरेत्यय ॥ १२ ॥ अहमज्ञानात्साधीकयस्य ॥ सशाखाकलपपुष्पस्युहस्युहस्योन्मूलनेतत्स्थानाकाराभिबन्धनिरावरणमिक्षेपद  
 र्पयस्यतथाभिधाभाह ॥ १३ ॥ सभावत्यास्मिन्निष्ठमभ्र-क्षेपम् ॥ १४ ॥ अहमर्थार्थज्ञानात्सन् उदयोपत्यतथाषिषोयोपसञ्चिन्तावेदनात्सक्येभिमानिपीसिद्ध ॥ एतेदेवेति  
 धीर्जलगतनिर्देशः ॥ १५ ॥ कास्यसभाब्रह्मिप्रभ्रस्योत्तरमाह ॥ परमात्मपदमिति ॥ परमात्मन-पदनीहृद्यायासिषक्षेपम् ॥ यतस्सम्बन्धैवभाषायामपपप्यस्यक्षेपम  
 मभेत्तथावितरक्षेपमित्यर्थ ॥ कर्त्तुराहस्यस्योत्तरमाह ॥ एतस्मादिति ॥ एतस्याधयोत्पन्न्यान्मूलात्परिच्छिन्नोह्मितिबिभ्रयत्याचिदाभासभ्यामत्वादनुभावात्सक्येकुरीजा  
 यतइत्यर्थ ॥ १६ ॥ मसीबापचयेनचिन्मडुमालनापरिणतिरित्याह ॥ अस्येति ॥ देशायाकान्तिस्मरणाच्चिन्तामत्तन्मनासमनइत्याभिधायस्यास्तथाविधाधीनताजायतइति

शिविच्छजउवाच ॥ चित्तत्यागादर्हमन्येचित्तनाश सुसिद्धये ॥ अभाव शतशोभ्याधे कथमस्यानुभूयते ॥ १२ ॥ कुभउवाच ॥  
 अहर्थाजश्चित्तदुम सशाखाफलपल्लव ॥ उन्मूलयसमूलतमाकाशाददयोभव ॥ १३ ॥ शिविच्छजउवाच ॥ चेतस किमुनेमूलको  
 पुर कोस्यसभाव ॥ काशाखा केववास्क्था कथमुन्मूल्यतेचस ॥ १४ ॥ कुभउवाच ॥ अहमर्थार्थयोयोयसञ्चिन्तावेदनात्मकः ॥  
 एतच्चित्तदुमस्यास्यविद्यीजमहाभते ॥ १५ ॥ परमात्मपदक्षेपक्षेत्रमायामयस्यतत् ॥ एतन्माधयमोहिन्यादकुरेनुभवकृति ॥ १६ ॥  
 निश्चयात्मानिराकारोवुद्धिरित्येवसोच्यते ॥ अस्यबुद्ध्याभिधानस्ययां कुरस्यप्रधानता ॥ १७ ॥ सकलरूपिणितस्याश्चित्तनाममनोभि  
 दा ॥ जीवोमिथोपलभात्माशून्यात्मात्सुपलोपम ॥ १८ ॥ सप्त-कायोयमेतस्यसाध्यास्थिरमरजित ॥ देशान्तरेकुरेहेशेकालस्पदो  
 स्यवासना ॥ १९ ॥ शाखायाश्चित्तदक्षस्यदीर्घाद्विरगतास्तता ॥ द्विद्रियाणयत्यभोगाश्चभावाभावात्मयोनय ॥ २० ॥ विदपीषामहांतो  
 स्यशुभाशुभफलाकुला ॥ इदशस्यास्यचित्तस्यदुर्दक्षस्यप्रतिक्षणम् ॥ २१ ॥ शाखाविलवनकुर्वन्मूलकापेभारकुरु ॥ शिविच्छज  
 उवाच ॥ चित्तदुमस्यशाखादे कुर्वाणाहविकतनम् ॥ २२ ॥ कथं करोमिमूलस्यनि-शेषकणमुने ॥ कुभउवाच ॥ वासनावि

विधा शाखा फलस्पदादिनान्विता ॥ २३ ॥  
 योणाषय ॥ १७ ॥ नस्यदक्षस्यकीषमाह ॥ कीषइति ॥ परमार्थतोनिर्निकारत्वान्साधिका  
 स्युत्पन्नात्कारणोपलयाभोमिथ्याभूतचिन्तनद्वयसंघोपलभात्साक्षातीत्यय ॥ १८ ॥ सप्तभोमूलाच्छास्त्रापदतोमध्यदेशे अयकाय शरीरेभवे ॥ मूलसप्तभदेशाह शात  
 रेअपदेशेस्क्थशास्त्रादिप्रदेशापमं कुरेहो कुरारभेचिकीर्षितवसंतारिकालइवतत्सन्नोमदकर्मपरिपाककारोत्तरागद्वेषयद्वयापकरपुष्पवापाकारणस्पदोत्प्रास-सोस्यबासनेव  
 स्यय ॥ १९ ॥ अस्यचित्तदक्षस्यस्यदीर्घाद्विरगतास्तनाद्विरगतास्तनाद्विरपाणिभाषाभावाकाम्यमरणानिनिरात्मनोनर्पसहस्यस्ययोनय कारणीभूताभोगाश्चअस्यमहो  
 नेविदपीषामहांतोशाखासमुद्गादितिपरोच्यन्त्यय ॥ २० ॥ २१ ॥ विद्ययभोगासमच्छेदकालक्षणपारात्वाविलवनकुर्वन्मसगादितीयात्मदर्शनफलभरणेमूलकापेभारकुरु  
 इत्यर्थ ॥ मध्यात्कालवनेमूलकापेचोपप्रायात्पुच्छति ॥ चित्तति ॥ २२ ॥ इत शाखात्कालवभाषायार्थमुक्तमाह ॥ वासनाइति ॥ २३ ॥

उत्तमर्थाविद्ययातुभारतानुभारेभान् शिविच्छाजलप्रोपयतिमाह ॥ चित्तेति ॥ चित्त्वादिभ्याधि ॥ महिभ्याधे शतशोपिममताष कानलक्षेणेनत्यागेनाभाषणेनूप्रयतेर्कनुचिकि  
 क्षयोच्छेदेनेवानलसुच्छेरेपतन्मूलशाखापुष्पादिबरेत्यय ॥ १२ ॥ अहमज्ञानात्साधीकयस्य ॥ सशाखाकलपपुष्पस्युहस्युहस्योन्मूलनेतत्स्थानाकाराभिबन्धनिरावरणमिक्षेपद  
 र्पयस्यतथाभिधाभाह ॥ १३ ॥ सभावत्यास्मिन्निष्ठमभ्र-क्षेपम् ॥ १४ ॥ अहमर्थार्थज्ञानात्सन् उदयोपत्यतथाषिषोयोपसञ्चिन्तावेदनात्सक्येभिमानिपीसिद्ध ॥ एतेदेवेति  
 धीर्जलगतनिर्देशः ॥ १५ ॥ कास्यसभाब्रह्मिप्रभ्रस्योत्तरमाह ॥ परमात्मपदमिति ॥ परमात्मन-पदनीहृद्यायासिषक्षेपम् ॥ यतस्सम्बन्धैवभाषायामपपप्यस्यक्षेपम  
 मभेत्तथावितरक्षेपमित्यर्थ ॥ कर्त्तुराहस्यस्योत्तरमाह ॥ एतस्मादिति ॥ एतस्याधयोत्पन्न्यान्मूलात्परिच्छिन्नोह्मितिबिभ्रयत्याचिदाभासभ्यामत्वादनुभावात्सक्येकुरीजा  
 यतइत्यर्थ ॥ १६ ॥ मसीबापचयेनचिन्मडुमालनापरिणतिरित्याह ॥ अस्येति ॥ देशायाकान्तिस्मरणाच्चिन्तामत्तन्मनासमनइत्याभिधायस्यास्तथाविधाधीनताजायतइति

अभाविता आसक्ति त्यागेनानुभावित अतर्विचारसंविदलेन लूना भवति ॥ उत्तमेवार्थं जीवन्मुक्तेः पुलक्षणतया दर्शयति ॥ असंसर्केति ॥ २४ ॥ शाखा लवनाभ्यासे दृष्टे सति मूलकारेणोभयो भवतीत्याह ॥ चित्तदुमेति ॥ लताजालशाखासमूहम् ॥ २५ ॥ गौणमगम् ॥ मुख्यप्रदानम् ॥ २६ ॥ मुख्यत्वेन प्राधान्येन ॥ प्रधानासपादने यत्प्रसाधितस्याप्यगस्यैकल्यप्रसगादिति भावः ॥ २७ ॥ त्वचित्तलक्षणस्य कटककवडस्य करजवनस्य अलनिरवशेषमूलदाहर्कुर्वति पूर्वान्यय ॥ एवकेते अचित्तता भवति ॥ तदाहस्यप्रसिद्धेन लतेनासिद्धेन लतारजिज्ञासु पृच्छति ॥ अहंभावात्सन्दर्भेति ॥ अर्थकर समर्थ ॥ २८ ॥ कोहस्यामिति विचारादिसाक्षात्कारात्तदुपधृक् ॥ २९ ॥ मया स्वयुर्द्ध्वं वासाथैर्देहाद्यहकारात् आध्यात्मिकाथैश्चरानात्मान अदृताश्चेति ज्ञातास्तथाप्यतरात्सत्त्वापरिचयाज्जदेव्यहकारेण पुनरात्मनाभ्यातिर्न निवर्त्तन् एवं निवेष्ट्याभ्यामीत्या अभाविता भवंत्यंतर्लूनाः संविदलेन ते ॥ असंसक्तमनामौनीशांतवादाविचारणः ॥ २४ ॥ संप्राप्तकारीयः सांतर्लूनाश्चित्तलतो भवेत् ॥ चित्तदुमलता जालं पौरुषेण विकर्त्तयन् ॥ २५ ॥ यस्तिष्ठति समूलस्य योग्या निकर्षणं भवेत् ॥ गौणं शाखाविल्वनं मुख्यं मूलविकर्त्तनम् ॥ ३६ ॥ चित्तदक्षस्य तेन त्वं मूलकापपरो भव ॥ मुख्यत्वेन महाबुद्धे मूलदाहमलं कुरु ॥ २७ ॥ चित्तकंठकखंडस्य भवत्यवमचित्तता ॥ शिखिष्यज उवाच ॥ अहंभावात्सनाश्चित्तदुमवर्जास्य हेमुने ॥ कानलादहनाख्यस्मिन् कर्मण्यर्थकरो भवन् ॥ २८ ॥ कुंभ उवाच ॥ राजन् स्वात्मविचारायंकोहंस्यामि तिरूपधृक् ॥ चित्तदुर्द्धमवर्जास्य दहनं दहनः स्मृतः ॥ २९ ॥ शिखिष्यज उवाच ॥ मुने मया स्वयानुद्ध्यावद्दुःशः प्रवित् ॥ यावन्नाहं जगन्नावीर्विनमंडलमंडितम् ॥ ३० ॥ नाद्रस्तदं विपिनं न पर्णस्पंदनादिच ॥ जडत्वात्तदेहादिनामांसाभ्यस्तगादिच ॥ ३१ ॥ कर्भद्रियाण्यापिन च न चतुर्दीद्रियाणि च ॥ न मनोनापि च मतिर्नाहंकारश्च जाड्यतः ॥ ३२ ॥ कटकत्वं यथा हेक्षितया हंत्वचित्तात्मनि ॥ जडत्वसद्गुणतया तन्नोस्ति हेमुने ॥ ३३ ॥ सन्निवेशनिवासात्सासर्वार्थादिः परंपद ॥ विद्यतेनान्यदन्यत्वात्प्रभासीव महादुमः ॥ ३४ ॥

ह ॥ मुने इत्यादिपद्म ॥ यावदिति साकल्ये ॥ सर्वजगद्दुःश प्रविचारितमित्यर्थः ॥ तदेव विशिष्याह ॥ नाहमित्यादि ॥ उर्व्यात्तदतगतवनमंडलादिभिश्चमदितं जगन्नाहमिति संक्षिप्योक्तिः ॥ ३० ॥ तदेव विस्तेरणाह ॥ नाद्रेत्यादि ॥ जडत्वादिति सर्वत्रहेतुः ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ अहंकारे जडत्वनास्तीति शका विवर्त्तत्येदुना वारयन् जडस्य स्वतसेदुमशक्त्या चित्तप्रासासिद्धौ मिथ्यात्वपर्यवस्यतीत्याह ॥ कटकत्वमिति ॥ तथा अहत्त्वविवर्त्तं दर्शयन् ॥ जडतुष्किरजनमृगतृष्णादि असद्गुणतया प्राप्तिरिति शेषः ॥ नेन जडत्वहेतुना तदेहत्वादिनास्ति मिथ्यैवेत्यर्थः ॥ ३३ ॥ ब्रह्माहं इतरकजडवर्गस्याधिष्ठानसद्गुणान्यत्वादिपि असत्त्वमित्याह ॥ सन्निवेशेति ॥ स्वतः सतश्चैतन्यात्परस्परचान्यदन्यत्वादिनत्वात् परंपदे चित्तनिवद्यते ॥ तथा त्कुतदिति चेद्यतो ब्रह्माहादिजडवर्गश्चतुर्दशभुवनानिसिन्निवेशाननिवासात्सा आधार सर्वेषामर्थानाराद्यादिविषयाणामादि कारणाभूत् ॥ न च चिदात्मा विभक्तस्य भावो निर्वाणसत्ता सामान्यरूपत्वादित्यर्थः ॥ ३४ ॥

नतिअनपरीत्याअह्वलससुपसमलस्यमाजनआनन्यपिअतभत्योकरसपरससाक्षिष्वनभ्यतन्जामामि ॥ १० ॥ इहार्नपशिरोपादेवसाक्षिष्वनभ्यपरिषायपिय्यभ्यभउ  
 वाच ॥ एतावदिति ॥ एतानन्माप्रकमहृकारपर्यंतदरपदम् ॥ ३१ ॥ अज्ञातुभोक्तवाधिनमसिद्धतरतरकोशापरराधधीयाधनैदकरसेचिन्माधेसतिअनानवाजहृदपाय्यभा  
 वाशब्दादिप्रिययास्वरे ॥ येनवाबुद्धिहृत्युपादनेनदटानिटिविभागननिर्णीयत ॥ ३० ॥ विषेकदशापर्यालोचनेरुषरूपस्यमेमदेहादिकाराणअहमितिताधारम्याभिमा  
 गलक्षणमलसप्रदसकारणमकारणमेतिअहनेषेयिपरत्तस्रस्रनखनवेधीत्यथ ॥ १८ ॥ ३१ ॥ सतासत्येनअसतामिप्याभूतेनवायेनमलेनेनससादीस्थितोसि ॥ २ ॥ त  
 सस्यमिप्यतिशानजानामिकिन्नुषित्तुभस्यसर्वानर्थफलस्यमूलमितिशाशान्यतो इभाषध्याभ्यमभावश्चेतिविशेषतोपिजानामि नखत्यकुनिरसितमुपायनजानामि ॥ ननुनाह  
 नममनिबुद्धिरेवतस्यागोपायन्सिद्धभाक्केयेववनहिदुषरीत सकथमपलप्यनेनभाह ॥सकम्यकमिति ॥ तथापुनपुनस्यसकमधिमूलोच्छेशाभावात्पुनपुनमापेति अतस्तन्म  
 जानन्नापीतिभावनहत्वमलमार्जनम् ॥ अतयज्जनजानामितेनतप्येचिरमुने ॥ ०५ ॥ कुमाउवाच ॥ ॥ एतावन्मात्रकवृदपदिन  
 त्वमहंपते ॥ जहत्वात्तन्महाशुद्धेयांसितददमेनय ॥ ३६ ॥ ॥ शिखिध्वजउवाच ॥ ॥ चिन्मात्रमहमन्ड्यात्मवेदनविदुपावर ॥ यन्त्रभा  
 वास्वदंतेनिर्णीयंतेचयेनवा ॥ ३७ ॥ एवरूपस्यमेलप्रनूनमलमकारणम् ॥ सकारणंवाहभितियस्यद्वचनवृदपहम् ॥ ३८ ॥ असदंते  
 दनात्पीयप्रमार्पुमलमात्वन ॥ मुनेयदानशक्नोमितेनतप्यसुदारुणम् ॥ ३९ ॥ ॥ कुमाउवाच ॥ ॥ ब्रुहिषितन्महावाहलभ्रंतवमलम  
 हत् ॥ स्थितोसियनससारीसतावाप्ययवासात् ॥ ४० ॥ ॥ शिखिध्वजउवाच ॥ ॥ चित्तुमस्ययद्दीजमहभावश्चमेमलम् ॥ तच्चत्यकु  
 नजानामित्यक्तत्यकमुपैतिभाम् ॥ ४१ ॥ ॥ कुमाउवाच ॥ ॥ कारणाज्जायतेकार्यंतत्सर्वत्रसभवेत् ॥ अन्यत्त्वसद्विचद्राभदृष्टमेतन्न  
 विपत् ॥ ४२ ॥ कारणाज्जायतेकायमहभावाद्भवाकुर ॥ इतिकारणमन्वियकययस्वममाधुना ॥ ४३ ॥ ॥ शिखिध्वजउवाच ॥ ॥  
 मुनेहमितोपस्यवेदनवेधिकारणम् ॥ तद्यथापशमयातितन्मेवदमुनीश्वर ॥ ४४ ॥ चितश्चेत्यान्मुखत्वेनदुखायायमहस्वित ॥ चेत्यो  
 पशमनब्रुहिमुनेतदुपशांतये ॥ ४५ ॥

एतदुच्छेदोपायचवदेत्याराय ॥ ४१ ॥ तपसस्यस्यकुर  
 दस्यत्वाकारणानसप्रधस्ये अस्तस्यस्यतुकारणतोकिरसत्वेवकारणेकार्पुसन्मिस्यर्षेपर्यवसितासतीकायस्यासत्यतामेवापावयपीत्यालैक्यपर्यवसितेरिरहस्यतदुभ्यामुसा  
 रथैषवापयिप्यरुभोलाकयसिद्धानुरुपमहकारणत्सत्तुद्धाभिष्यक्यकथयेत्याह ॥ कारणादितिशाशान्यम् ॥ अन्यत्तुकारणविभैषज्जातकार्यद्विषाप्रामसदेव यतएतसस्य  
 गृदृष्वेचविपत्तदस्य ॥ ४२ ॥ यथाअहभावात्कारणाभ्यनआदिलक्षणोभवोकुर कार्यजायतेदतिएवविषयेनवाहभाषस्यपिकारणत्तुभ्याऽपिभ्यममकथयस्तेस्यर्ष  
 ॥ ४३ ॥ एषपुटोराजोशिरस्त्रमुभ्यापिप्यासतिदेहायाकारेदेतेनभाहृताभिमानायोगात्तद्वेदनमवनत्कारणमितिनिश्चितस्यपस्युवाच ॥ मुनेदिति ॥ ४४ ॥ चित्तभ्यस्योन्मुखत्वे  
 नदृशुनाअप्येहाहिराशेनस्थिरसन्नुखायसपन्नाःनभ्यस्वेहाहिरेशितस्तेहेताभाषेपिहेतुरित्यभिधेस्यतदुपरातयेत्योपशमनोपायब्रुहीत्याह ॥ चेत्येति ॥ ४५ ॥

यद्वेदनस्य वेद्योन्मुखत्वे वेद्यमेव कारणमिति कारणज्ञोसितहितस्वाभिप्रेतमाशुबद ॥ ततस्त्वदुक्तयनंतरत्वेदभिप्रेतं कारणमकारणमेव येन क्रमेण संप्रथते तं क्रमं त्वं बोधयिष्यामी  
 स्वर्थः ॥ ४६ ॥ पृष्ठमेवार्थस्फुटीकर्तुं पुनरनुबदति ॥ वेद्येति ॥ सामान्यतो वेद्यवेदनरूपस्य विशेषतश्चेत्यसंज्ञेन तस्य मिथ्यात्वात् कारणकारणत्वाक्षममेव वेद्यकारणतां यान्मि  
 तियत्तवाभिप्रेततद्देस्यर्थः ॥ ४७ ॥ शिखिष्वजः पृष्ठत्वाभिप्रेतस्फुटमाह ॥ चेत्येति ॥ देहादिर्वास्याभ्यात्मिकपदार्थसत्ता ॥ ४८ ॥ वेदनस्य देहादिसत्ता कथं कारणतयाह ॥  
 शरीरेति ॥ यतो वेदनशरीरादिवस्तुसत्तयानिमित्तभूतया स्वयमपि मूषानिषिक्तधातुद्रव्यशरीराया कारणोदेति ॥ अमूर्त्तवेदेनेमूर्त्तदेहाद्याकारतायास्तवत्यायोगाद्विशिन  
 कुंभउवाच ॥ ॥ कारणं कारणज्ञोसि वेदनस्य वदाशुमे ॥ ततस्त्वं बोधयिष्यामि कारणकारणक्रमम् ॥ ४६ ॥ वेद्यवेदनरूपस्य चेत्यसंज्ञे  
 तनस्य मे ॥ अकारणं कारणतां यथा तंतव तद्वद ॥ ४७ ॥ ॥ शिखिष्वजउवाच ॥ ॥ चेत्यचेतनरूपस्य वेद्यसंवेदनाकृतेः ॥ इयंपदार्थसत्ते  
 ह देहादिकारणं मुने ॥ ४८ ॥ शरीरादितयोदेति वेदनं वस्तुसत्तया ॥ असत्याभासया स्पंदो यथापवनत्वेव या ॥ ४९ ॥ असत्तां वस्तुसत्ता  
 यानावगच्छाम्यहं यथा ॥ अहंत्ववेदनं चित्तबीजं समुपशास्यति ॥ ५० ॥ ॥ कुंभउवाच ॥ ॥ विद्यते यदि देहादिवस्तुसत्ता तदस्ति ॥  
 अभावाद्देहसत्तादेः किं निष्ठंतव वेदनम् ॥ ५१ ॥ ॥ शिखिष्वजउवाच ॥ ॥ यस्योपलभ्यते किंचित्स्वरूपं कलनात्मकम् ॥ असद्द्रूपं कथं  
 तस्यात्मकशः स्यात्कथंतमः ॥ ५२ ॥ हस्तपादादिसंयुक्तः क्रियाफलविलासवान् ॥ सदानुभूयमानो यदं देहो नास्ति कथं मुने ॥ ५३ ॥ ॥ कुं  
 भउवाच ॥ ॥ कारणं यस्य कार्यस्य भूमिपालनविद्यते ॥ विद्यते ते हतकार्यं तस्मिं विस्त्वभिभ्रमः ॥ ५४ ॥ कारणेन विना कार्यं शरीरं न क  
 दाचन ॥ विद्यते यस्य नो बीजं तद्व्यथं केव जायते ॥ ५५ ॥ अकारणं तु यत्कार्यं सदिवा भ्रेनुभूयते ॥ तद्दृष्टुं वै भ्रमाद्विद्विभ्रगत्तुणा जलौपम  
 म् ॥ ५६ ॥ अविद्यमानमेव त्वं विद्विमिथ्या भ्रमोदितम् ॥ नाति यत्नवतोप्येतन्मृगतुणां बुलभ्यते ॥ ५७ ॥ ॥ शिखिष्वजउवाच ॥ ॥ अ  
 सतोद्दिदुर्विवादेन युक्तं कारणम् ॥ वंध्यातनयसर्वांगमंडनं कस्य राजते ॥ ५८ ॥

टि ॥ असत्याभासयेति ॥ ४९ ॥ यथा चित्तबीजमहंत्ववेदनं समुपशास्यति तथा देहादिवस्तुसत्ताया असत्त्वनावगच्छामि अतस्तदसत्त्वं यथावगम्यते तथापिशेति भावः ॥ ५० ॥  
 एवंपृष्ठः कुंभो वेदनस्य विषयाकारेणोत्पत्तिभ्रमवाराणाय देहादिवशात्सत्त्वप्रतिजानीते ॥ विद्यते इति ॥ देहादिवस्तुसत्तायदिविद्यते तर्हि तेन वाभिमतं वेदनस्य तन्निमित्तदाकारत्वं  
 स्यात्तदेव दुर्लभमिति वेदनकिंश्चिकिं विषयनिर्विषयमेवेत्यर्थः ॥ ५१ ॥ प्रत्यक्षमुपलभ्यमानस्य देहादेः कथमपलापइति राजापुच्छति ॥ यस्येति ॥ सत्त्वेनोपलभ्यमानस्य  
 त्वप्रतिज्ञाविरुद्धेति दृष्टानेनाप्याह ॥ प्रकाशइति ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ नोपलंभनमात्रेण दृश्यसत्ता निर्णयः आतोपलभेषु व्यभिचारात् किंतु सत्सु कारणेषु यस्य कार्यस्योपलंभस्तस्य स  
 त्वम् तानि चास्य न सतीत्याह ॥ कारणमिति चतुर्भिः ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ तर्हि किमसौ देहादिवंध्यापुत्रदेहादिवदत्यंतासन्नेव स्यादिति राजाश्रकते ॥ असत्तइति ॥ ५८ ॥

करारीरारिष्वनवस्येष्ववस्थितमिष्यादिभूतेस्तथैवविद्वन्नुभाक्कारणानिद्वयणाद्येष्टपत्तिरेषामिमिकुम्भकार् ॥ कारणनेति ॥ ११ ॥ ऐतिहायुमानामोक्षयुगतरसस्थानसाम्भ  
 विगारिनापितास्वकार्णनिर्द्वात-सकथमपलभ्यतइतिराजारांकेने ॥ इति ॥ १० ॥ तस्याप्यसथेनुष्योभ्यापदनिगृह्णाभिषधिसत्तद्वेोत्तरपुनर्बर्णयति ॥ कारणामाधतइत्या  
 रित ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ गृहामिसधिमजानानाराजारांकेने ॥ पितामहानामिति ॥ आद्य-पितामहोदित्ययमं ॥ सविस्मृत्तमृताङ्गसमस्यात्मापुषपिबुपिता  
 मर्हद्विषय्यटिषमदिस्यूजानानुत्पत्तीकारणार्कितस्यादिस्य ॥ पूर्वपथमात्पुणामनुमरीचिदृक्षादीनापूर्वस्यसकथेभ्य-पूर्वस्यस्र्वाहस्यबाउत्पत्ती ॥ १५ ॥ तस्याधिकार  
 णगृह्णयिमस्यत्वेनुष्योभ्यापदनिगृह्णाभिषधिरवेत्तरमाह ॥ आद्यस्यार्दिता ॥ यद्कारणाभावेकस्यविद्विषामाधोनेनित्यनियमसत्तासोपिनास्येत्त्यर्थ ॥ १६ ॥ ननुपौरे  
 कुम्भउवाच ॥ कारणेनविनाकार्यशरीराद्यस्थिपजरम् ॥ अविद्यमानभवेदविविद्यसम्भवतोदृष्य ॥ १७ ॥ ॥ शिखिष्वजउवाच ॥ ॥ इ  
 सपदादियुकस्यशरीरस्यमुनीश्वर ॥ नित्यमालक्ष्यमाणस्यपिताकस्मान्कारणम् ॥ १० ॥ ॥ कुम्भउवाच ॥ कारणामावतीराज  
 न्वितानामनविद्यते ॥ असतोपत्तुसजातमसेदवतदुष्यते ॥ ११ ॥ पदायनांश्चकार्याणांकारणवीजमुष्यत ॥ सप्तवर्यगजगतिनयी  
 जेनविनाकुर ॥ १२ ॥ तस्मान्कारणंपथस्यकथस्यहोपपद्यत ॥ प्रीजामावेहितवास्तित्सांश्चित्तुविभ्रम ॥ १३ ॥ अवश्यवत्युपमा  
 स्तिनिर्वाजितन्मतिभ्रम ॥ हीदुत्वमरुभून्मयुवध्यापुत्रदशासमम् ॥ १४ ॥ ॥ शिखिष्वजउवाच ॥ पितामहानापुत्राणांपितृणांश्च  
 जगन्मये ॥ आप्यपितामहकस्मात्पुत्रोत्पत्तानकारणम् ॥ १५ ॥ ॥ कुम्भउवाच ॥ आप्यपितामहोयस्यास्तोपिनास्त्यवभूपत् ॥ का  
 रणामावतोनित्ययदाभावेनकस्यश्चित् ॥ १६ ॥ कारणस्यस्ववीजस्यनित्यमावात्पितामह ॥ अल्प-सदस्यमानोपिभ्रमदन्व्योनिवि  
 द्यते ॥ १७ ॥ मृगदृष्णांयुवद्वीतिरूपत्वावभासते ॥ पितामहायकारित्वमपितस्यभ्रमात्मकम् ॥ १८ ॥ पितामहोदरेतस्यमिष्याप्रत्य  
 यतस्थिति ॥ घनातवनिदन्तेवमार्जायिष्याम्यप्येतरत् ॥ १९ ॥

शान्तमन्मन्त्रोद्वयविष्वाधिकोद्वयार्थ ॥ हिरण्यगर्भंपरपदाजामानसोनेह-शुभायास्तस्यासुपुनर्कित्यादिमप्रधर्णैपुनरुत्पादकोकायमानतकपादस्यापस्यन्विश्वरत्न  
 त्कारणपरिसद्वरुषसकथमपलभ्यतइत्याराकापरिहरणगृह्णाभिषधियुद्धाटयति ॥ कारणस्येति ॥ सत्यमस्तीश्वर-परमात्मा तथापिनमयापयास्तात्मनिभेदकल्पनयाभ्याभ्याय  
 यान्प्रोदस्यमानोपिषधिरामहस्तस्मादभ्योनयिते तस्कुनलाप्रसत्यस्यश्चिदंशस्यापरिणामिनयाअकारणत्वस्यवद्वयभाणत्यात्परिशेषाम्भायीगार्पूजहत्कारणवाच्यस्तस्य  
 षाहपादस्यसर्वाजस्यकारणत्वमित्योदितेषिपाशाधितोनेश्वरेमित्यमेवाभावादिमर्थ ॥ १७ ॥ एतेनपितामहस्यशुभनादिसर्गायाःकथाकारितापतिभासोपिष्यास्यातद  
 स्याह ॥ मृगपुष्पेति ॥ १८ ॥ इत्ययमुक्तयुक्तयानवधिगामहोत्तरारीरान्त्यैतस्यकार्यपरतरामथस्यमिष्येतितीकिकमत्ययतोयनासात्यत्वेनात्यतद्वीकृतास्थितिर्निदृशीव ॥  
 अथइतरव्यतिभासमाशाधिराशमपिनत्वसाक्षात्कारयदीनोपरेशेनमाजयिष्यामीत्यर्थ ॥ १९ ॥



उक्तमेवार्थस्योपसहरति ॥ तस्मादिति ॥ हेभूमिपतस्माच्चिद्यतिरिक्तस्योक्तयुक्तया असत्त्वाच्चैदवायदवदव प्रागुक्तइश्वर ॥ हरण्यगगा ॥ इत्यथ पश्चात्सर्वप्रकारानामप्युक्तानामपि विचि-  
तितदात्मनि चिदात्मकतया आत्मन्येव क्वचितिनान्यदणुभावमपि सपादयति सपद्यतवा ॥ तेन स्वयमात्मना आत्मैव स्वरूपः पद्यजइत्यादिनामरूपकल्पनेन प्रोक्तः सर्वाणिरूपाणि विचि-  
त्यधीरो नामानि क्त्वाभिवादय्यदास्ते इत्यादिश्रुतिभिर् इति एव पर्यालोचने इदमसत्त्वेन शतब्रह्मैवेत्यर्थः ॥ ७० ॥ ॥ इति श्रीवासिष्ठम ० तास्यर्षप्रकारोनि ० पू ० चतुर्नवतितमः सर्गः  
॥ १४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ घनतातानवेनात्राविद्योपशमनकमः ॥ शिखिव्यजस्यबोधेन विभ्रातिश्रोपवपयते ॥ १ ॥ मृगतृष्णाबुवद्भ्रातिरूपएवावभासतइति यदुक्तत्रमृगत्तृष्णादेस्ता  
नपानार्थक्रियासामर्थ्याच्चदर्शनान्मजनमरणादिदुःखकारणत्वादर्शनाच्च विषमोदृष्टातइति राजाशक्तो ॥ आब्रह्मेति ॥ तत्तर्हि अर्थक्रियासमर्थो दुःखकारणचायकथमिस्य  
न्ययः ॥ १ ॥ सत्यसकल्पभावनादृढां कतस्य मिथ्यास्यार्थक्रियासामर्थ्यदुःखकारणत्वचैवासुरमायानिर्मितशस्त्राहस्यश्वसेनादे प्रसिद्धमेवाकिवाच्यजगदीश्वरमायानिर्मित  
स्यप्रपंचस्येत्प्राशयेनोत्तरमाह ॥ एवमिति ॥ अस्यसर्गात्मकस्यजगद्भ्रमस्यप्राणिकर्मोपभोगार्थत्वात्एवत्वदुक्तप्रकारमर्थक्रियासामर्थ्यदुःखादिकारणत्वचास्ति सत्यसंकल्प  
तस्माच्चिदात्मकतयात्मनिचित्तोयंनित्यं स्वयंकचतिभूमिपदेवदेवः ॥ तेनैवपद्यजइति स्वयमात्मनात्माप्रोक्तः स्वरूपइति शांतिमिदं सम-  
स्तम् ॥ ७० ॥ ॥ इत्यापूर्वा० वा० दे० मो० नि० पू० चू० शिखिव्यजावबोधेन नामचतुर्नवतितमः सर्गः ॥ १४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ शिखिव्यजज-  
वाच ॥ ॥ आब्रह्मसंबर्पयर्तयद्ययंभासतेभ्रमः ॥ अर्थक्रियासमर्थश्चतत्कथं दुःखकारणम् ॥ १ ॥ ॥ कुंभजवाच ॥ ॥ एवंजगद्भ्रमस्या-  
स्यभावनंतावदाततम् ॥ शिलीभूतस्यशीतेनसलिलस्येवरूक्षता ॥ २ ॥ अज्ञानंशिथिलीभूतमेवंनष्टंविदुर्बुधाः ॥ ननाशनविनादेतिपूर्व-  
संस्थानविच्युतिः ॥ ३ ॥ तनुत्वंसर्वबोधस्ययत्तदेवहिकारणम् ॥ सर्गापशमसंपत्तौप्रतिपत्तपरेपदे ॥ ४ ॥ तानवंदश्रुतेयस्यतस्यानुक्रम-  
तःस्वयम् ॥ पूर्वसंस्थानविगमात्प्रशमोत्पुपपद्यते ॥ ५ ॥ अनेनैवक्रमेणैवंत्वमादिपुरुषोत्तमः ॥ भ्रमकारोदयंविद्विद्मगतृष्णांबुवस्थित-  
म् ॥ ६ ॥ एषापितामहाभावेप्यसतोभूतसंततिः ॥ नकदाचनतस्सिद्धयदसिद्धेनसाध्यते ॥ ७ ॥ अयंभूतोपलंभोहिमृगतृष्णां विवोदितः ॥  
विचारोद्विलयंयातिशुक्लैरजतधीरिव ॥ ८ ॥ करणाभावतःकार्यमभूत्वाभवतीति यत् ॥ मिथ्याज्ञानाहतेतस्यनरूपमुपपद्यते ॥ ९ ॥  
स्येश्वरस्यभावनमेवतत्तदर्थक्रियायात्मनाआततम् ॥ यथाशीतेनशिलीभूतस्यसलिलस्यचिरकालेनस्कटिकादिभावेनपरिणामाद्भ्रमतापीठपान्नाथार्थक्रियासामर्थ्यमाततंत-  
द्वदिस्यर्थः ॥ २ ॥ अतएवमूलज्ञानस्यज्ञानाभ्यासपरिष्कारकमेणशिशिलीभावेजगतसूक्ष्मतापत्तिक्रममादेवसहाज्ञानेनाशइत्याह ॥ अज्ञानमिति ॥ अज्ञाननाशविनाजग-  
त्संस्थानवाधोनास्तीत्याह ॥ नेति ॥ ३ ॥ अज्ञानशिशिलीभावेचनिराधाभ्यासेनबाह्यधीदृशितानवकारणमित्याह ॥ तनुत्वमिति ॥ तच्चज्ञानोत्पत्तिक्रमेणाल्यतिकसर्गापश-  
मसपत्तौकारणमित्याह ॥ सर्गाति ॥ प्रतिपन्नेसाक्षात्करोसति ॥ ४ ॥ अतएवलोकेपिअपक्षयापरपर्यायतानवपूर्वकएवस्थूलभावनाविनाशःप्रसिद्धइत्याह ॥ तानवमिति ॥ य-  
स्यदेहदेः ॥ प्रशमोनाशः ॥ ५ ॥ एवंशीतप्रकारेणअज्ञानशैथिल्यक्रमणजगद्भावादेवतवनित्यसिद्धपूर्णतारुक्षणुरुषस्वभावस्थितिस्तिरित्याह ॥ अनेनेति ॥ मृगतृष्णां  
बुवद्भ्रातिरूपएवावतिष्ठतेइतिप्रागुक्तजगत्स्थितिरप्येवंरौत्वबोद्धव्येत्याह ॥ भ्रमकारोदयमिति ॥ ६ ॥ शंकोत्तरमुपसहस्यप्रस्तुतमेवनिगमयन्त्याह ॥ एवेति ॥ ७ ॥ तस्यफल-  
दर्शयति ॥ अयमिति ॥ ८ ॥ अतएवजगतोभातिरेवस्वरूपानान्यदित्याह ॥ कारणेति ॥ ९ ॥

अतएवमिष्यन्दिदृशस्यार्थकिमप्यानि स्वरूपमाभेदापयतइत्याह ॥ विष्यादटीति ॥ १० ॥ तर्हिचितामइत्यनिर्दिशेपत्रार्थिकुतोतकारणं भयपरिणामित्वेनतस्यानित्यत्वा  
 परित् कानिकसद्वपरिणामानुदसिबलदोषेजगति बलस्यनित्यत्वोपपत्तेरितिराजाराकरो ॥ अदुरिति ॥ ११ ॥ कुमभ्युतिपुत्र्यनुभाबिबोपार्थमभिस्याह ॥ हेतुत्विति ॥ मोक्षेन  
 प्राप्तेभनपरमिनिमुत्सापुत्रत्वक्षणहेतुत्वस्यापरत्वलक्षणकार्यत्वस्यचनियेधान्हेतुनानास्तिकेधनेतिभ्रुत्वाहेतुभाषनियेधादसगोसापुरुषइत्यादिभुतेव्यानुदस्यापयपदानत्  
 कृतस्यस्यपरिणामायागव्यस्रमपयार्थानताशात्यादुद्भजनकार्यनापिकारणमित्यर्थ ॥ १२ ॥ कारकांतरामसिद्धलास्युक्तत्वात्प्रत्यलक्षणकवत्वस्यदूरनिरलविष्याह ॥  
 अकार्षिति ॥ यथाव्यक्तनुत्पत्तिद्वीप्रयोजककवृताप्यस्यदुलभेतिद्योतनायाकार्षिति ॥ अकारणनिमित्तस्यरूपमर्थाजकमुपादानरूपम् ॥ १३ ॥ निर्धमकत्वदोषतद्व्यञ्जकार  
 निष्याहदुष्टोक्षितंनुनकदाश्वनविद्यते ॥ श्यावृणोभ्रुत्वाकेनपटकपरिपूरिता ॥ १० ॥ ॥ शिखिव्यजउवाच ॥ ॥ सपुरापस्यप्रमव  
 क्षकस्मात्प्रकारणम् ॥ अनतभजमव्यक्तमर्थशान्तमभ्युत्तम् ॥ ११ ॥ ॥ कुभउवाच ॥ ॥ हेतुत्वाभावतोमक्षकार्यत्वाभावतस्तथा ॥ अ  
 हेतुनातिगतामानव्यकार्यनकारणम् ॥ १२ ॥ अकटकमकरणमकारणमर्थाजकम् ॥ अप्रतकर्मविशेषवक्षकटकयमवेत् ॥ १३ ॥ अ  
 कारणत्वात्कार्यत्वरहिततज्जाद्भवेत् ॥ अहेतैक्यमनापततदापमुपलभनम् ॥ १४ ॥ अप्रतक्यमविज्ञेयवक्षकटकयमवेत् ॥ १५ ॥ तत्क  
 यकस्यकनेवकवभाकुकटाभवेत् ॥ १५ ॥ अतोनेदकतकिंचिज्जागदादिनविद्यते ॥ नकतांसिनभोकासिसर्वशान्तमजशिवम् ॥ १६ ॥  
 कारणभावावत कार्यनकस्यचिदिदजगत् ॥ अकारणत्वात्कार्यत्वभ्रमादिद्वित्विदजगत् ॥ १७ ॥ अकार्यत्वाच्चनास्येतत्सर्गइत्यनविद्य  
 ते ॥ यदानकस्यचित्कार्यरणस्यजगतदा ॥ १८ ॥ पदार्थाभावससिद्धिस्तिसिद्धीकस्यवेदनम् ॥ एववुवेदनाभावेनास्यहेत्वस्यकार  
 णम् ॥ १९ ॥ अतशूद्रोविभुक्तोसिकैवोक्तिर्धमोक्षयो ॥ ॥ शिखिव्यजउवाच ॥ ॥ शुद्धोस्मिभगवन्मुक्तियुक्तमुक्तत्वयान्तमम् ॥ २० ॥  
 कारणभावावत कवदनवमक्षितिवेदयइम् ॥ कर्त्तृभावाज्जागत्वास्तितेननासिपदार्थदक ॥ २१ ॥ नातभ्रित्तादितर्हजानातोहवादिकिष्वना ॥  
 एवस्थितेविशुद्धोस्मिबिबुद्धोस्मिशिवास्मिवा ॥ २२ ॥

एतत्कार्यत्वलक्षणधर्माभ्यामपरिहरितभवेदितिहेतो कार्याकारणत्वलक्षणत्वपन्वन्मिष्यदिसंभाषयसितर्हितजगत्तर्हितैक्यलक्षणोन्नतकतपरिच्छेदेनआपतलक्षणेरेकाराल  
 कतपरिच्छेदेपरिहरितशशयमुपलभननिषेधेकरसस्रक्षीषधपन्वन्मित्यभिषाभाषय ॥ तदाकजगद्वाच कार्यकारणतावेतिभाष ॥ १२ ॥ इत्यभेदतस्यजीवभाषयानि पयसिजेतक  
 वत्वभाकृतेअचिनिरसनीयेदस्याह ॥ अयतक्यमिति ॥ यगुर्भि किन्दैन्भकारकर्त्तव्यकालाभाममसिद्धि सूप्यते ॥ १५ ॥ फलितम्याह ॥ अतइत्यादिना ॥ १६ ॥ १७ ॥  
 उच्यतेकामवलापयामितयास्यारयति ॥ यदेति ॥ १८ ॥ प्रसुर्ननिगमयति ॥ एवत्विति ॥ १९ ॥ एवमहेतुतिरासोपाययुपरित्यपरिगृह्यमाणत्वात्तत्त्वचनुभाषयति ॥ अतइति ॥ उ  
 परितर्ह्यस्त्वानुभवेतानुभेदमानोराजायुक्तमत्वयापदिदमित्यनुवदति ॥ शुद्धोस्तीत्यादिना ॥ २० ॥ यथावदइत्याहपददि ॥ २१ ॥ २२ ॥

चिरस्वरूपात्परमन्ध्वेत्सर्नाकंचिदितिवयाहंबोधितः इत्थंत्वदुपदिष्टयुक्त्यासर्वपदार्थानांविमर्शनेवेदनादध्यारोपेअहमादिविवेकेनापवदैअहमंतदृश्यजातमसन्नास्त्येवेत्यव  
 भासतेइतिप्रेरणान्वयः ॥ एतेनसर्वद्वैतबाधेनरवकोशवत्शाननिर्विक्षेपमासे ॥ २३ ॥ तामेवस्थितिमभिनयन्नुपसहरति ॥ जगदितिद्वाभ्याम् ॥ देशदिक्कालकलाक्रियौधैःसहि  
 नाजगत्सदार्थप्रविभागदृष्टिर्मन्चिरेणकालेनशांता ॥ अहोइत्याश्रयं ॥ तथाचशांतमव्ययात्मनिर्विकारब्रह्मैवस्थितपरिशिष्टमित्यर्थः ॥ २४ ॥ परितःपूर्णभावेनस्थितोस्मि ॥  
 अहमेवतिष्ठामित्वमपित्यःप्रत्यगेकरसोयथास्थितात्मातिष्ठेति अभयत्वागच्छनाथाज्ञावत्क्ययानोभागवन्मभयवेदयसेइतिजनकोक्तिकवत्कुभ्रप्रतिराजोक्तिः ॥ एवस्थितौत्वदा  
 नैवाहंशुभ्रपरमपुरुषार्थरूपंपावनंशुद्धमौनंवागगम्यशिवनिरतिशयसुखमेवसदास्मीत्यर्थः ॥ २५ ॥ ॥ इतिश्रीवासिष्ठमंतात्पर्यप्रकाशेति ० पू० पचनवतितमःसर्गः ॥ १५ ॥

नमोमह्यंपरंचेत्यनकैचिदितिवोधितः ॥ पदार्थवेदनादिस्थमसदेवावभासते ॥ अहमाद्यंतमेतेनशांतमास्वकोशावत् ॥ २३ ॥ जगत्प  
 दार्थप्रविभागदृष्टिःसदेशदिक्कालकलाक्रियौघा ॥ अहेनुकालेनचिरेणशांताब्रह्मैवशांतिस्थितमव्ययात्म ॥ २४ ॥ शाभ्यामिनिर्वाभिप  
 रित्स्थितोस्मिनयामिनोदेमिनचासमोमि ॥ तिष्ठामितिष्ठस्वयथास्थितात्माशिवंशुभंपावनमौनमस्मि ॥ २५ ॥ ॥ इ० वा० वा० दे०  
 मो० नि० पू० चू० शिखिध्वजाविश्रांतिनामपंचनवतितमःसर्गः ॥ १५ ॥ ॥ ७४ ॥ ॥ श्रीवासिष्ठउवाच ॥ ॥ इतिब्रह्मणिविश्रांति  
 मवाप्यसशिविध्वजः ॥ मुहूर्तमासीत्संशांतमनानिर्वातदीपवत् ॥ १ ॥ निर्विकल्पसमाधानपरेणाशुविविक्षितम् ॥ स्वर्त्वालयेतिकुंभेन  
 झटित्येवप्रबोधितः ॥ २ ॥ ॥ कुंभउवाच ॥ ॥ राजन्नज्ञाननिद्रातःप्रबुद्धोसिशिवःस्थितः ॥ कार्थनास्तमयेनैवनचानस्तमयेनते ॥ ३ ॥  
 सरुदेवविभातात्मानशानिष्ठपदात्मकः ॥ कलाकलननिर्मुक्तोजीवन्मुक्तोऽसांप्रतम् ॥ ४ ॥ ॥ श्रीवासिष्ठउवाच ॥ ॥ कुंभेनबोधिस्त्वे  
 वंसवभूवावबोधवान् ॥ विनिर्गतोरराजोच्चैर्महामोहसमुद्रकान् ॥ ५ ॥

पतिबुद्धस्यराज्ञोचदृश्यसत्तावभाजनम् ॥ यथाभवतिनिःशेषतथाकुंभेनवणयति ॥ १ ॥ अरवदब्रह्माकारदत्युदयेनसम्यक्शांतबाह्यवत्तिप्रशमनोपलक्षितंमनोयस्यतथाविधः  
 सन्निर्वातदीपवन्निश्चलआसीदित्यर्थः ॥ १ ॥ अथयदोतेनराज्ञाअरवङ्कारवत्तिलक्षणाविकल्पमप्यवधूयक्षीराधिपतितोदकाविदुवन्मनसोब्रह्मीभावभेवापाद्यब्रह्मण्यैकरस्ये  
 नचिविक्षितप्रवेष्टुमभिसुखीभूततदानस्यइतिएवरूपामभवस्थाभाशुडपलक्ष्यकुंभेनवक्ष्यमाणदृश्यमार्जनेपायादिविवक्षयासझादित्येवप्रबोधितइत्यर्थः ॥ २ ॥ ननुसर्वदृशयानाम  
 रवढाकारदत्तेरप्यस्तमयेनरतिशयानदसमुद्रेविविक्षुरहकिमित्वयाप्युरथापनेनविधितःपुनस्तन्महूर्त्तमभिराज्ञोविवक्षामभिलक्ष्यकुंभउवाच ॥ राजन्निनि ॥ सत्यज्ञाने  
 तदुर्लभं नष्टेत्त्वज्ञानेसर्वदृशयास्तमयोस्तुभावासकद्विभाततसदैवानावतसुलभमेवेतिभावः ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥

१ मूर्तेतिष्ठ सत्यथास्थितात्मेतिच्छेदः ॥ स्वेत्यादिःकर्मधारयः ॥

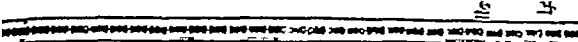


असत्कार्यवादिमतानुप्रवेशोभासूदित्यधिष्ठानसन्तयैवकार्यस्यवस्यणित्रैकालिकसस्वगणपिट्टष्टानदर्शयन्विशेषमाह ॥ जलेइति ॥ देशकालाभ्यामतीपरिच्छेदोयस्मिन् ॥ ज  
 लस्यातारालिककारणत्वाज्जलकारणेनैवसकारणम् ॥ ब्रह्मणोमूलकारणत्वादकारणम् ॥ २० ॥ २१ ॥ श्रेष्ठचश्रेयसात्मपीत्येतदप्यध्यासैर्नैवस्फुटयति ॥ इदृशमिति ॥ जगदेवरा  
 ज्यस्यस्यजगद्राज्यमहाराजभूतगद्गत्वेतिविरुश्रेष्ठमित्यर्थः ॥ यतो जगदप्यस्तत्वात्तृणलववत्तुच्छमतो न द्वैतमद्वैतमित्यर्थः ॥ २१ ॥ तस्यैवसर्वाधिष्ठानत्वात्तत्सन्तयैवजगतःसत्ता  
 लाभइत्याह ॥ इदृशमिति ॥ २२ ॥ एकातन्त्रिचिन्मात्रस्वरूपम् ॥ कातनिरुपाधिकप्रमेपदम् ॥ अद्विताद्वितीयासहिष्णुतद्वशाद्भावत्प्याभावादेकत्वसख्यायाएवद्वितीयत्वापत्ते  
 श्वएकमेकत्वसख्यावदिति ॥ २३ ॥ आसमतात्पूर्णम् ॥ २४ ॥ चक्षुरादिभिरदृश्यत्वात्कारादिभिरलभ्यत्वाच्चनकार्यज्ञानकर्मण्युक्तातिशयानास्यदंनान्पिकारणज्ञानकर्मनिर्वर्तिक  
 जलेतिदेशकालान्तेयथोभ्यादिस्कारणम् ॥ परेऽन्तदेशकालान्तेतथाजगदकारणम् ॥ २० ॥ हेइयस्तिदेशकालान्तेकटकादिस्कारण  
 म् ॥ ब्रह्मण्यदेशकालान्तेतथाजगदकारणम् ॥ २१ ॥ इदृशंतद्वरिषुंचजगद्राज्यंतदक्षतम् ॥ नद्वैतममलंशानंजगत्तृणलवाचते ॥ २२ ॥  
 इदृशंतत्परंश्रेयसास्मिन्यातियदीश्वरे ॥ जगत्पदार्थसार्थश्रीःसासत्तामेतिवेदनात् ॥ २३ ॥ तत्सारमेकमेवेहविद्यतेभूपतेततम् ॥ एकमे  
 कान्त्रिचिकान्तैकमप्यद्वितावशात् ॥ २४ ॥ तस्माद्वितीयाकलनाकाचिन्नामनविद्यते ॥ आत्मतत्त्वमलंभातंतद्वापूर्णमक्षयम् ॥ २५ ॥  
 संस्थितंसर्वदासर्वसर्वाकारमिबोदितम् ॥ अदृश्यत्वादलभ्यत्वान्तत्कार्यनकारणम् ॥ २६ ॥ प्रत्यक्षद्वैरगम्यत्वात्किमप्यवतदुत्तम  
 म् ॥ सर्वसर्वात्मकं सूक्ष्ममच्छानुभवमात्रकम् ॥ २७ ॥ आख्यानाख्यास्वरूपस्थनिरभासप्रभादृशः ॥ सतोवाप्यसतोवाथकथकार  
 णताभवेत् ॥ २८ ॥ यद्वैनकस्यचिद्वाजमनाख्यात्वान्नकारणम् ॥ नकिंचिज्जायतेतस्मात्प्रमाणादितत्त्वान्नः ॥ २९ ॥ अकटकर्मकरणं  
 सत्यंचिद्वनमक्षतम् ॥ आत्मरूपमनाभासंस्ययंवेदनमक्षतम् ॥ ३० ॥ तस्मान्नजायतेकिंचित्परस्माद्ब्रह्मणामुने ॥ कथंकिंलभ्यतेकेनय  
 थोभ्यादिस्कारणम् ॥ ३१ ॥

मित्यर्थः ॥ २६ ॥ किमपिप्रत्यक्षादिकौकिकमानसिद्धार्थविलक्षणमेवस्यानुभवेकगम्यंतदुत्तमंनिरतिशयानंदस्वरूपंस्ययमेवसर्वसर्वस्यात्मासर्वं चारस्यात्मानइतिसर्वात्मकम् ॥ २७ ॥  
 व्यवहारदृष्टौ आख्यानाख्यास्वरूपस्यशब्दतदर्थसर्ववस्तुस्वरूपस्यव्यक्तव्यकत्वरूपस्यवास्वस्यस्वंप्रत्येककारणताभवेत् ॥ परमार्थदृष्टौ तुरितिराभासप्रभादृशः निराभासप्र  
 भाभिन्नदृष्टावन्नभावस्याद्वयस्यकथकारणताभवेत् ॥ किंचव्यवहारेअद्वयमसत्तद्वैतसत् ॥ परमार्थवद्वयसत्तद्वैतमसत् ॥ नहिंसदसतोरपिकेनचित्परस्परकार्यकारणतावस्तुश  
 क्येत्यर्थः ॥ २८ ॥ प्रमाणादिमानमेयमित्यात्मकजगन्नजायतेव्यवहारेआत्मनएवतदात्मत्वात् ॥ नस्तात्माआत्मनोजायतइत्यर्थः ॥ २९ ॥ ३० ॥ तथाचाध्यासपक्षेनकस्यचिज्जान्मा  
 दिविकियेति कौटस्थमेवसिद्धमित्युपसहरति ॥ तस्मादिति ॥ यत्स्कारणमभ्यादिमयोक्तदणिविभर्षीजलानिरिक्तकथलभ्यतेकिवालभ्यतेनकिंचिन्नकथचिदित्यर्थः ॥ ३१ ॥

म्पुपानवाभिरपस्यासाममधयमर्लीडयाअभिगेषस्यस्योपधस्यधिरपिपिक्कुभशोपसवावपरीशालीडया ॥ ६ ॥ ७ ॥ नउसिहितलाधत एकटीभूतआसास्यरूप  
 यस्त्रयाधिपभिरपावरद्वितीयावर ॥ परीपरद्वितीययोयभूतीनिभ्यत्ययोधोपधकुन कस्मान्नितावात्तवनाचेत्यर्थ ॥ किंमतउतासत ॥ आद्यधिकारवाधयोयोग ॥  
 दिगीयसधनममिभासानुपयत्तिरितिभाष ॥ ८ ॥ एषपट्ट कुमलदुभयमप्यासेनोपधरपिप्यप्रप्रभुमृपुपन्त्यनपटारकषद्वयभाणार्थपृष्णसामर्थ्येनपरासति ॥ साध्विति ॥  
 प्राणुपट्टिमास्तत्रधवाप्यनिरलासानारणत्यादाखरस्त्रराजशेरोभेस ॥ राजभेधायभास्करद्वितीपाठुनुद्वार्थवाराध्व ॥ अथनत्यशोधानतराहुनिमुक्तभास्करद्वाराजस  
 दत्यर्थ ॥ ९ ॥ अथाप्यासधामर्धरशानियुभाराप्यसस्कारहृकतज्ञानारकमधिष्ठानवर्धियप्यनपृषसर्गमलधरार्थयति ॥ यद्विमिति ॥ १० ॥ तत्परिरिष्टमधिष्ठानदर्शयति ॥  
 तदभ्यासिता ॥ ११ ॥ यस्त्रमयास्तत्रधसशाक्कारपिधायुकसहकोरितमप्यच्छाभधीतिरणाभ्यय ॥ १२ ॥ १३ ॥ आसमनासुर्णोद्वितीयासविधास्वोधेनआपुणम  
 विश्रान्तर्धा क्षणेनैवपस्थन्दस्यस्यवस्तुन ॥ असत्तामेवमुक्तागालीलयासमुवाधह ॥ ६ ॥ ॥ शिखिध्वजउवाच ॥ ॥ ज्ञातप्रायमपी  
 दनुपरद्व्याभितदुच्यताम् ॥ भुयोनिपुणवोधायमममानदमोदद ॥ ७ ॥ शिवेशानिनिराभासेपदेनुह्यसितात्मनि ॥ द्रष्टृदर्शनदृश्यास्त्र्यो  
 विन्वात्माप्रत्यय भुत ॥ ८ ॥ ॥ कुमउवाच ॥ ॥ साधुष्टमहाराजराजसेवायभास्वर ॥ एतदेवहितिशिष्टंज्ञानुच्यसदिदृष्टणु ॥ ९ ॥ य  
 दिददृश्वतैकैषिजगत्स्यावरजगमम् ॥ सर्वसवप्रकारादर्थकल्पान्तेतद्दिनभ्यति ॥ १० ॥ ततस्त्रिभितगभीरंतजनिंतमस्ततम् ॥ महा  
 पत्यविलामातेसत्सारमवशिष्यते ॥ ११ ॥ चिन्मान्नममलंशान्तभाभातपरमनस ॥ समस्तकलनोन्मुक्तयुक्तपरमयाधिया ॥ १२ ॥  
 यदकोदितमर्यद्व्याशांतमाततमुज्वलम् ॥ परमात्मात्मकतेजस्त्रिभितज्ञेभिमात्रकम् ॥ १३ ॥ अप्रतक्यमविज्ञेयसमंशिवमनिदित  
 न् ॥ नक्षनिवाणमापुणमापुणोदितसविदा ॥ १४ ॥ अणीयसामणीयश्चस्थविधुंचस्थवीयसाम् ॥ गरीयसांगरिष्ठुचश्रेष्ठुचश्रेयसामपि  
 ॥ १५ ॥ इदंशंतत्परसुस्मृतस्याप्येयठिदंनभ ॥ अणो पाश्वंमहामेकरिवस्यूलामलक्ष्यते ॥ १६ ॥ इदशातत्परस्यूलयस्याग्नेयदिदजगत् ॥  
 परमाणुवटाभातिकचित्तेवनभातिच ॥ १७ ॥ विभ्वात्मकचननामपदंमभववेधस ॥ तदहवेदनविद्विराहात्माजगत्स्थितम् ॥ १८ ॥  
 वातस्ववातस्पदस्ययामेदोनविद्यते ॥ शुन्यत्ववत्वोपमयोश्चिन्मानाहत्वयोजया ॥ १९ ॥

॥ १४ ॥ १५ ॥ अणीयसाम  
 णीपरमपरदृतेनसुदयमि ॥ दृशयामि ॥ धुधिव्यपक्षयाउत्तरात्तरसहस्रतरत्वेनमसिद्धेभ्योपिपरमसुहस्रत्वेनमसिद्धमपीदमगः ॥ १६ ॥ स्यद्विष्वचस्यधीयसामित्येसद्विप  
 तयासुदयमि ॥ दृशयामि ॥ १७ ॥ दृशयामपाराखलपदेअधिष्ठानपाक्तनअगस्तस्कारोद्वोपाहुद्वन्तसप्राणिकर्मनिशारियद्व्यासेनविभ्वात्मकचनतवेध अ वासुदेवस्त  
 स्मात्सभोपस्यतयाधिपस्यधधसोद्विराधयगभस्यअद्भुवनमहभाषलक्षणज्ञानाप्यासविद्वि ॥ तपविपयपत्मनजगत्स्थिततनेवशिराहात्माविपयाप्यासदत्यथ ॥ १८ ॥ अथ्या  
 धयभपधिष्ठानवतैयधकार्यकारणोभयसत्त्वतनवाहासायोसधेनमतीक्षानिनवाधस्यसत्कीटस्यस्यधनगुणवत्तिस्यभिधस्यप्यस्तस्याधिष्ठानादुपयुक्तसदृशिनमाह ॥ वा  
 धस्यति म आद्यसधसगाप्यासद्वितीयासारात्मप्यासेददृशते ॥ वातस्यद्विराधेनसुहस्रत्वेनविध्वानदृशती ॥ स्यदःसुदयपत्यद्वेधेनपतिपोनिशाचेकालारव्युल्लेखदृशती ॥ १९ ॥



असत्कार्यादिमतानुप्रवेशोभाभूदित्यधिष्ठानसत्तयैवकार्यस्यब्रह्मणित्रैकालिकसत्त्वगपिट्टतिनदर्शयन्विशेषमाह ॥ जलेइति ॥ देशकालाभ्यामतौपरिच्छेदौयस्मिन् ॥ ज  
 लस्यातरालिककारणत्वाज्जलकारणेनैवसकारणम् ॥ ब्रह्मणोमूलकारणत्वादकारणम् ॥२०॥२१॥ श्रेष्ठचश्रेयसामपीत्येतदप्यध्यासेनैवस्फुटयति ॥ इदंशामिति ॥ जगदेवरा  
 ज्ययस्सतजगदाज्यमहाराजगूतगद्गलेतिविरुष्टश्रेष्ठमित्यर्थ ॥ यतो जगदध्यस्तत्वात्तृणलववत्तुच्छमतो न द्वैतमद्वैतदित्यर्थ ॥ २२ ॥ तस्यैवसर्वाधिष्ठानत्वात्तत्सत्तयैवजगतःसत्ता  
 लाभइत्याह ॥ इदंशामिति ॥ २३ ॥ एकातच्चिच्चिन्मात्रस्वरूपम् ॥ कातनिरुपाधिकप्रेमपदम् ॥ अद्विताद्वितीयासहिष्णुततद्वशाद्भावत्याभावादेकत्वसख्यायाएवद्वितीयत्वापत्ते  
 श्वएकमेकत्वसख्यावदपिन ॥ २४ ॥ आसमतात्पूर्णम् ॥ २५ ॥ चक्षुरादिभिरदृश्यत्वात्करादिभिरलभ्यत्वाच्चनकार्यज्ञानकर्मप्रयुक्तातिशयानास्पदनापिकारणज्ञानकर्मनिर्वर्तक  
 जलेस्तिदेशकालान्तेयथोभ्यादिसकारणम् ॥ परेऽस्तदेशकालान्तेतथाजगदकारणम् ॥ २६ ॥ हेइयस्तिदेशकालान्तेकटकदिसकारण  
 म् ॥ ब्रह्मण्यदेशकालान्तेतथाजगदकारणम् ॥ २७ ॥ इदंशंतद्वरिषुंचजगद्वाज्यंतदक्षतम् ॥ नद्वैतममलंशानंजगत्तृणलवायते ॥ २८ ॥  
 इदंशंतत्परंश्रेयसास्मिन्त्यातियदीश्वरे ॥ जगत्यदार्थसायश्राःसासत्तामोतिवेदनात् ॥ २९ ॥ तत्सात्मिकमेवेहविद्यतेभूपततम् ॥ एकमे  
 कान्तचिकान्तैकमप्यद्वितावशात् ॥ २५ ॥ तस्माद्वितीयाकलनाकाचिन्नात्मनविद्यते ॥ आत्मतत्त्वमलंभातंतद्वापूर्णमक्षयम् ॥ २५ ॥  
 संस्थितंसर्वदासर्वसर्वाकारमिवोदितम् ॥ अदृश्यत्वादलभ्यत्वान्तत्कार्यनकारणम् ॥ २६ ॥ प्रत्यक्षाद्देगम्यत्वात्किमप्यवतदुत्तम  
 म् ॥ सर्वसर्वात्मकसूक्ष्ममच्छानुभवमात्रकम् ॥ २७ ॥ आख्यानाख्यास्वरूपस्थनिरभासप्रभादशः ॥ सतोवाप्यसतोवाथकथंकार  
 णताभवेत् ॥ २८ ॥ यद्वैनकस्यचिद्वाजमनाख्यानकारणम् ॥ नकिंचिज्जायतेतस्मात्प्रमाणान्नः ॥ २९ ॥ अकटकर्मकरणं  
 सत्यंचिद्द्वनमक्षतम् ॥ आत्मरूपमनाभासंस्वयंवेदनमक्षतम् ॥ ३० ॥ तस्मान्नजायतेकिंचित्परस्माद्ब्रह्मणामुने ॥ कथंकिंलभ्यतेकेनय  
 थोभ्यादिसकारणम् ॥ ३१ ॥

मित्यर्थः ॥ २६ ॥ किमपिप्रत्यक्षादिलौकिकमानसिद्धायां विलक्षणमेवत्वानुभवेकगम्यतदुत्तमनिरतिशयानदस्वरूपस्ययमेवसर्वसर्वस्यात्मासर्वकारस्यात्मानइति सर्वात्मकम् ॥ २७ ॥  
 व्यवहारदृष्टौ आख्यानाख्यास्वरूपशब्दतदर्थसर्ववस्तुस्वरूपस्यव्यक्ताव्यक्तस्वरूपस्यवास्वस्यप्रत्येवकथकारणताभवेत् ॥ परमार्थदृष्टौ निराभासप्रभादश निराभासप्र  
 भाभिन्नदृष्ट्यात्रस्वभावस्याद्वयस्यकथकारणताभवेत् ॥ किंचव्यवहारेअद्वयमसत्तद्वैतसत् ॥ परमार्थत्वद्वयसत्तद्वैतमसत् ॥ नद्विसदसतोरपिकेनचित्परस्परकार्यकारणतावत्कुशा  
 क्येत्यर्थ ॥ २८ ॥ प्रमाणादिमानमेयमित्यात्मकजगन्नजायतेव्यवहारेआत्मनएवतदात्मत्वात् ॥ नस्यात्माआत्मनो ज्ञायतइत्यर्थ ॥ २९ ॥ ३० ॥ तथाचाध्यासपक्षेनकस्यचिज्जान्मा  
 दिविक्रियेतिकौटस्थमेवसिद्धमित्युपसहरति ॥ तस्मादिति ॥ यत्सकारणमूर्त्यादिमयोक्ततदपि विमर्शजलानिरिक्तकथलभ्यतेकिंचिन्कचिन्कथचिदित्यर्थ ॥ ३१ ॥

०६ स्वत्यक्तकारण्यकारणतानास्ति तदाश्च यत्नरत्नराकाळपरिच्छेदत्वाकारणमस्य निमानास्तीति क्वाभ्यामित्याह ॥ परेदिति ॥ जलत्वेदंशकाळतिथयाभ्या  
 रिषकात्पम परस्तरशाकात्परितनयात्कारणमितियदागुक्तरत्नत्वयोपसङ्गतम् ॥ सर्वेष्वभ्योक्तयोरकोभिप्रायदन्तिराजापृच्छति ॥ जलदाविति ॥ १२ ॥ समुद्रस्य  
 पर्यायनसत्कायत्वात्कारणभेदेर्वांशवित्यास्रानिमित्तेश्चनरागरेष्वभ्यरिणाभस्यसकारणत्वम् । इत्यत्र कारणमित्येवैतद्वयनयासदृकारिकाणाभावाच्चतद्विषयत्वाकारण  
 पत्न्यवित्तैरेष्वभ्यवशितम् ॥ न चान्वत्समानाद्यागद्वयबलुसभाषनापाएवानुदयार्दशैर्बोद्धुमरास्यं स्वयात्वेन बलुसवैदित्वापेन तद्वत्परिधिनामितसमुद्योधिमतयाशपेनकु  
 भउभार्याह ॥ दशानीदित्यादिना ॥ ११ ॥ परिसर्वद्वैतयापारकारणतद्वैतमजगदस्मित्युक्ते कोभिप्रायस्तमाह ॥ अगच्छत्वाधरहितमिति ॥ प्रवृत्तसैवमाजगतिपतीनाजग  
 परंस्तदंशकाळतितेयजगदकारणम् ॥ ॥ शिविव्यजउवाच ॥ ॥ जलदीपत्तरगादितस्वकारणमस्तिह ॥ २२ ॥ परेजगदहतादिना  
 परणमवैभ्यहम् ॥ ॥ तुभउवाच ॥ ॥ इदानींतत्त्वतोज्ञातमेतत्सत्यमहीयते ॥ ३३ ॥ इदजगदहतादिनेहैकिंचिन्याविद्यते ॥ जगच्छ्रद्ध्याय  
 रहिनजगदस्तिश्चिात्मकम् ॥ ३४ ॥ व्याप्येवनिमित्तशान्तय्याशासूक्ष्मतरणेषु ॥ यथानभसिश्चून्यत्वंतयदजगदीश्वरे ॥ ३५ ॥ सदृशस्व  
 स्वरूपगतवारुणकंनचिन् ॥ एवरूपजगदिदं सभ्यभूजातशिवभवत् ॥ ३६ ॥ सभ्यभूजानप्रभावेणविषमव्यवहतायते ॥ असभ्यभूजात  
 मशिवजगदखन्यपरम् ॥ ३७ ॥ विषयुद्धाहृतमपिशुकविपरसायते ॥ इदंशश्रययावात्तियपदेषुचिदीश्वर ॥ ३८ ॥ तत्तयवाशुभव  
 तितादृशप्रयशिव ॥ यथान्जालाश्रमाज्जालाविचित्राकारविभ्रमे ॥ ३९ ॥ तिरुत्पन्नन्यरूपवदक्षसत्तातयैवहि ॥ यत्परचित्सवरूपेण  
 स्थितमात्मनिभपरम् ॥ ४० ॥ तत्तंतदहदंत्वादिजगदादीवलक्ष्यते ॥ केवलपरमेवैत्यपरमंभासतेशिवम् ॥ ४१ ॥ अतोजगदहतादिप्रश्नार्  
 वंतिनाचित ॥ यद्वस्तुविषयमानसवत्प्रसन्नविराजते ॥ ४२ ॥ प्रोक्षितयत्तुनास्त्यवप्रदंसाप्रभेनतत्रकिम् ॥ सखिवेशविनासतायथा  
 इमंनविद्यते ॥ ४३ ॥

क्वासापूर सागुभमद्रापव्यस्सवत्यभिप्रायइत्यप्या १ ॥ यथाव्योदयेष्वभ्योद्योपिसुस्थतेरणमायाव्योमानिर्मलगर्भर्तनगरमिष्यात्वात्चित्यशातव्योमसत्तदीधालि यथाऽन्ये  
 त्त्रप्रसिद्धरुद्रपुत्रनसत्सर्पवशित्तयाद्भ्रमापायाशब्देभ्रमणिजगदित्यर्थ ॥ ५ ॥ स्वत्वरूपेणवीर्य्यकार्सेनसदृशाश्चरुपमेवसभ्यभूजातम् ॥ अथवाकेनश्चिद्वेषणजहद्वे  
 यशानसदृशपुत्र्यवशित्तानसरोरुवर्षकजगदहत् ॥ १६ ॥ न च योवकपरिश्रमभेत्तयाह ॥ सभ्यमिति ॥ १७ ॥ इदंश विधासद्वायोऽविधासद्वायोवा ॥ १८ ॥ यथाज्जाला  
 निवर्तितेषुपदेषुभेदेकयोऽइकारिद्वयेणविषयाभावात्पुनरप्युदयेवैवतिष्ठति ॥ १९ ॥ यद्विद्वत्सद्वेषणस्थितपरब्रह्मतेषुव्यास्तिमयपरमव्यवोपसंसेनीयमनोपेननिमित्तेन ॥  
 ४० ॥ ४१ ॥ यथापरादृशयुग्मिष्ययोरीदित्यादित्येकतदभ्यस्यामभकाशपुत्रेत्याह ॥ अतदिति ॥ यतिप्रवृत्तरान्तदस्याव्योदिविभ्रमासापस्यपुनरुदतिप्रभपवन्नोक्षित ॥ ४२ ॥  
 परिश्रय्यास्सवर्णैकधन्यशोषास्वदधुसुपुनरुद्विदध्यापिनकापुद्वत्याह ॥ प्रोक्षितमिति ॥ तादृशावेषायानिषिषयत्वेकयानिप्रिषट्ठव्यमकारत्सैवाभावादित्यर्थः ॥ ४३ ॥



स स्थिति प्रभाहति शेषः ॥ ४४ ॥ ननु यदि पृथिव्यादयो न सत्वे तर्हि कथं पृथिव्यां तिष्ठन् पृथिव्या आंतरो यं पृथिवी न वेद यस्य पृथिवी शरीरयः पृथिवी मंतरो यमयत्येष त आत्मा  
 तर्थाप्यमृत्तया दिश्रुते रयाग्निश्वरेण प्रेर्यमाण एव सर्वभावा स्वकार्यं च मत्कुर्वतीति वैदिक सिद्धांतस्तत्राह ॥ यन्मया एवेति ॥ मायाशबलेश्वरमया सर्वभावास्ते न मायाशब  
 लेश्वरेणैव माययैव मिथ मामभ्यात्मना मे लनाय स प्रेरिता सत पच भूतात्मके पिष्टे मायिके मेव तत्कार्यं च मत्कारकुर्वती ॥ यथा मिथुना निखीपुसयुग्मानि यौवने कामयानिकामे  
 न प्रेरितानि परस्परसंभोगेन पुत्राद्युत्पादनेन च मत्कुर्वती ॥ यथा वा बीजानि भूस्थानि वर्षादकेन प्रेरितास्य कुरोदयाच्च मत्कुर्वती तद्वदिति प्रेरणात्वयः ॥ ४५ ॥ तथा आद्यतच्चिन्मा  
 श्रमेव चिन्मात्रेण मायिकेनानात्मनैव नानेव भूत्वा अवधीयते तत्कार्यरूपेण परित्स्थिते ॥ ४६ ॥ यथा तदेव चिन्मात्रत्वात्मज्ञानात्मना स्वैव व्याप्तं पारमार्थिकत्वात्मना च म  
 त्कुरुते तद्वत्क्षण एव ब्रह्मभूतसर्गात्मना मायिकं च मत्कारे तस्यैव तत्त्वज्ञानेन पारमार्थिकत्वरूपावामि च मत्कारे च पूर्णमदपूर्णमिदं पूर्णस्य पूर्णमुद्व्यते पूर्णस्य पूर्णमादाय पूर्णमेवा

तथा जगदहं भावं विनानेशस्य संस्थितिः ॥ अकारणत्वात्नास्तीदं ब्रह्मैवैत्यां विजंभते ॥ ४४ ॥ अजंभमाणमेवेदं जगत्स्वनेव संस्थितम् ॥ य  
 न्मया एव तेनैव मिथः संप्रेरिता शयम् ॥ ४५ ॥ च मत्कुर्वत्यमीभावाः पंचकेमिथुनौ च वत् ॥ चिन्मात्र एव चिन्मात्रं चिन्मात्रेणावधीयते ॥ ४६ ॥  
 नानात्मनैव नानेव स्वात्मज्ञानात्मनात्मवत् ॥ पूर्णारपूर्णास्युद्धरंति पूर्णानि च क्रिरे ॥ ४७ ॥ भवंति पूर्णारपूर्णा नि पूर्णमेवावशिष्यते ॥  
 चिन्मात्रमेव कचति यच्चिन्मात्रमयात्मनि ॥ ४८ ॥ अकचि त्वैव तन्नामकचितं सर्गवेदनम् ॥ अहं चिताचिदेवादौ भवतीव स्वयंततः  
 ॥ ४९ ॥ अभवंत्येवरूपं स्वमत्यजं ती निरामयम् ॥ तेजोमयमनाद्यंतं मनोरूपमनंतकम् ॥ ५० ॥ सखादसंसारमाभासि भवतीव स्वयं व  
 पुः ॥ पश्यत्यथ सदेवेदं स्वरूपत्वात् सदेव वा ॥ भावनाद्भूततामेतिदृश्यं भवति च क्षणात् ॥ ५१ ॥

वशिष्यत इति श्रुतिमर्थत उदाहरति ॥ पूर्णादिति ॥ प्रत्येवा सनामात्रशेषेण सर्वोपाधिप्रत्येमायाशबलेश्वरमया प्रमासाजीवाः कल्पादौ भोजकादृष्टपरिपाके पुनः स्वस्वव्यष्टि  
 समुद्रयुपादीन्सर्गोणयद्दुद्धरति तत्पूर्णादपरिच्छिन्ना ब्रह्मणः कारणत्पूर्णास्य परित्स्थिन्न ब्रह्मरूपाण्येव कार्याणि माययोद्धरति ॥ स्थितिकाले च यद्वा तत्कार्यं जातमैहिकामुष्मिक  
 भोगमोक्षसाधनानि च क्रिरे तदपि पूर्णादेव पूर्णान्येव च मायया च क्रिरे ॥ ४७ ॥ ततो यत्तत्त्वज्ञानात्मिका भवंति तदपि पूर्णादेव मायापगमात्पूर्णा नि भवति ॥ सहभेदभ्रमेण मायापगमे  
 पूर्णमेवावशिष्यत इति श्रुते स्मात्पर्याय इति भावः ॥ यच्चिन्मात्रमयात्मनि सर्गवेदनकचितं तच्चिन्मात्रे चिन्मात्रमेवाकचि तनामेत्यत्रात्वयः ॥ ४८ ॥ अहंप्रत्यगात्मरूपा  
 चिदेव सर्गादौ स्वरूपमत्यजत्वेवाभवत्येव स्वतश्चित्तास्य मेवानतकमनोरूपं भवतीव ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ततः स्थौल्यकल्पनेनाभासिसरस्वयभुवः सखादसंसारविराड्भावेन ससरण  
 रूपं भवतीव ॥ अथ व्यष्टिजीवभावेनेदं जगद्भूत्यासदेव पश्यति परमार्थगोधृष्टानसदेव वा जगति पश्यति तदर्थेन भ्रातिरित्यर्थः ॥ भूतात्चतुर्विधभूतमात्मताम् ॥ ५१ ॥

उत्तमुपवददति ॥ शीतमिन्द्रि ॥ एषमुत्तरात्सधातस्वभावतः शब्दाभाष्यानामरूपाभ्यामुक्तमतएवाभ्यपरेष्वस्वप्रकारोपानुभावस्तदात्मतत्त्वमेकसत्सु निजेष्वमत्करणमायात  
रदरात्कल्पसत्तजगत्यसत्कल्पतयाजगद्विषयत्वात्स्थितमित्यर्थ ॥ ५२ ॥ ॥ इति श्रीवाक्सिष्ठमं सत्यपथं ० नि० पू० पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५२ ॥ ॥ ५३ ॥ ॥ पूषषाका  
रणदशमं जगन्मिन्द्रि मूर्तिमत् ॥ विभाज्यतप्रयत्ननदरयत्वेदतविधत ॥ १ ॥ इत्यधिकारान्तरमश्लोकोक्तं समुद्रतटादटातस्तद्वर्तनद्वैषम्यवदरयमानोपयोगितयोपपादित  
दशमीमकाक्षशान्तमश्लोकोक्तं नैमकटवदटाततद्वर्तनद्वैषम्यवदरयमानोपयोगितयोपपादित ॥ इत्यधिकारान्तरमश्लोकोक्तं समुद्रतटादटातस्तद्वर्तनद्वैषम्यवदरयमानोपयोगितयोपपादित  
शायतीति कथामिन्द्रिजापृच्छति ॥ शिवदश्यादिना ॥ ३ ॥ नमोविद्युत्तसाराश्लोकोक्तं स्वतन्त्रव्यस्तगाधर्षणगराविषयकारास्वरूपताप्रतीतिवत्तवित्पारायेनकुम्भउत्तरमाह ॥ वित्तार  
मिन्द्रि ॥ वित्पारायद्विषित्तारतद्विधानसम्भाषणेनस्यत्वाभ्यस्तस्यसंवेदनसविरूपधेवमिन्द्रि ॥ अतएवतदभ्यस्तमुच्यतेनन्त्याप्रमथिधानसन्त्याप्रमथेतिरेवजगद्विषयवद्विषय  
दस्यप ॥ ४ ॥ अथविज्ञानवार्धभुवन्तद्विषयोयत्तारविज्ञानपरिणामपृषसदव्याभासाधर्षवदशमन्यतद्विन्दनन्यत ॥ शीतमकणाहकपिलप्रतजलिभुगुप्तयोभासाधर्षयुषिभ्यावि  
शांतजगद्वसररूपतयास्वभावशब्दायमुक्तमिन्द्रमव्यपदश्चमेकम् ॥ वस्तुस्थितनिजत्वमत्करणावलोकरूपजगत्स्वरहितानुभवात्मत  
त्वम् ॥ ५३ ॥ ॥ इ० वा० वा० दे० मो० नि० पू० चू० शिविष्यज्जावयोधननामपणवतितमसर्गा ॥ १६ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ कुम्भउवाच ॥ ॥  
इत्यस्मिन्देशकालतिद्वैत्यं जन्यजनिकम ॥ नर्कचिज्जापयतेशांतान्कर्कचिवितीयते ॥ १ ॥ स्वसतायांस्थितवक्षनधीजनचकारणम् ॥  
शुदानुभवमानतत्समादन्यन्विवियते ॥ २ ॥ किंचिज्जगदहतादितदेवान्तमस्तिहि ॥ शिविष्यज्जउवाच ॥ शिवेजगदहंतादिमु  
नानास्तीतिवेदयहम् ॥ ३ ॥ सर्गावेदनभाभातिकथमेतददाशुभम् ॥ कुम्भउवाच ॥ वित्तारतदनापततस्वविद्विद्वितिपुति ॥ ४ ॥ तत्त  
द्भुवनमस्यन्द्यंतत्तन्मानजगद्वयु ॥ नविज्ञानमयोर्थास्तिनयात्थोनापिशून्यता ॥ ५ ॥ वेदनामाप्रसारत्वापथाच्चित्तारउच्यते ॥ इवत्व  
सलिलस्यवचिदचित्त्वमकारणम् ॥ ६ ॥ स्वात्मनीशमनततद्यथास्थितमवस्थितम् ॥ प्रतियोगिष्यवन्द्येदाभावात्सत्त्वभावयो ॥ ७ ॥  
एषभूतमप्यपरभाष्यभूतास्तीति ॥ भाष्यमिकलशून्यमवभासाभाष्यतारपाहाहकभाषेनसदव्यामयतेनवस्तुमूर्तिकाक्षिदस्तीति मन्मताभ्यपाकुषन्माह ॥ नविज्ञानमपदमि ॥ ५ ॥  
मत्कुनलाभाह ॥ वरतति ॥ सर्वेषांदिनाकल्पना सत्यविद्वानायाभुपययतेनासत्यामिन्द्रिततस्या यून्यनाक्षिणकताकन्यताविनाशितापथिणानिर्वाकनविशकविहकुशकयतद्वित्तै  
वसारादस्य ॥ यथाक्षिरशशास्लाधाउच्यतेउपपादतद्व्युदटत यथाद्रवत्वसद्विस्तरस्यसलिलसवधस्तुनैवितभ्यसाह ॥ यद्वैतैतन्प्यनामवस्तुनस्यत्ताईसाधकाभाषासर्व  
जगदस्तिनास्तीतिप्यपदेशानर्कस्यादिनिविभाष्यतामिन्द्रिभाष ॥ एवरसभूतायास्थित आक्षिन्वमकारणनकारणैर्निरूपयिगुराक्यम् ॥ ६ ॥ त्वयावातस्याजगत्परययताकथ  
मप्यपारतीयमिन्द्रिभाषाह ॥ स्वात्मनीति ॥ मन्दिहूपत्वात्मनिजगदाकारणमयनेपरमार्थविभ्याभरूपेणभाषयन्नेशास्वमाययासनर्षमतस्तद्यथासाविधिनिरविषयापयथास्थित  
धैवदरत्वात्प्यवस्थितमित्यर्थ ॥ यदितरस्वच्छास्वच्छोभाषाभाष्यतिगतसमर्पदतीहेतस्यस्वच्छाभाष्येकस्यद्वैत्यात्पुनस्तथाह ॥ प्रतियोगीति ॥ सत्त्वभाष्यस्वभावोद्विष्यच्छ  
भाव अस्वच्छाभाष्यतुद्विच्छाभाष्य सद्यद्विस्वद्विराशिनसत्त्वस्यप्यवच्छेदकुर्यान्नकुप्याहो देवापित्सपशसिद्ध्यातीतिल्लतद्विच्छेदभाषयो परियोगिष्यवच्छेदाभाषाद्व्यच्छेदना  
याअसत्तास्वमेवद्विच्छाभाष्येकस्यवस्थितासिद्धेत्यर्थ ॥ ७ ॥

ननु अस्वच्छभावस्यास्यतापलाप किमर्थं क्रियते स्वच्छचिद्रूपमेवास्वच्छजगद्भावकारणतापत्तियोग्यमिति कुतो न कल्प्यते तत्राह ॥ यदीति ॥ चित्कौटरथाद्वयत्वादिपरश्रुतिवि  
 द्दनु भवविरोधात्तथानकल्प्यतइति भावः ॥ ८ ॥ ९ ॥ चिदभ्यासपक्षविनासर्गस्योपायान्तरेणोपपत्तिरेव नास्तीत्याह ॥ नचेति ॥ १० ॥ उत्थितमिव ॥ ११ ॥ तस्यैस्त्वकारण  
 कर्मेवदजगदिति यदच्छावादिपक्षनिरस्यति ॥ कार्यमिति ॥ १२ ॥ यदिसन्मात्रैकरसतर्हिकथजगच्चिद्विषयात्मकप्रतीयते तत्राह ॥ व्योमपुष्पवदिति ॥  
 स्वपुष्पवज्जगदशो विकल्पमात्रमित्यर्थः ॥ अस्तु तर्हि चिद्रूपमेव ब्रह्मकारणम् ॥ नच चिद्रूपैक्ये इदकार्यमिदकारणमिति विभाजकाभावः जन्मनाशयोरेव  
 विभाजकत्वोपपत्तेस्तत्राह ॥ वस्त्विति ॥ नवापटपटादिजागतवस्तुज्ञं चिद्रूपमुपपद्यते ॥ कुतः नशैकनिष्ठत्वान्नाशनि यतत्वात् ॥ चितो हि नाशो न चितोसिध्यति ॥ नाशकाले चि

असत्वात्तेन परमेस्वच्छभावव्यवस्थता ॥ यदि कारणतापत्तियोग्यं शांतं पदं भवेत् ॥ ८ ॥ अनिगितमनाभासमप्रतर्क्यं भवेत् ॥ अतो  
 नकारणनैव बीजं ब्रह्मकदाचन ॥ ९ ॥ कार्यस्य कस्य चिन्नामतेन सर्गो न विद्यते ॥ नचान्यथोपपत्तिर्हि सर्गभ्यास्योपपद्यते ॥ १० ॥ चिन्मा  
 त्रकहते तस्माज्जडसर्गो न विद्यते ॥ यदिदं दृश्यते किंचित्त्विद्वनमिवोत्थितम् ॥ ११ ॥ अहंभावजगच्छब्दशब्दार्थसंरंजनम् ॥ कार्यं  
 नकारणाभावात्पदार्थतूपपद्यते ॥ १२ ॥ द्विवैक्याद्यात्मकं व्योमपुष्पवत्स्वानुभूतितः ॥ वस्तुनाशैकनिष्ठत्वान्नवाङ्गमुपपद्यते ॥ १३ ॥  
 उपलंभकरो नाशो जन्मनस्तस्य वाकृतः ॥ अथचैनं सदासंतं नित्यं नष्टं च वेत्सिवा ॥ १४ ॥ पदार्थो धंतदेव रथमेकरूपे किंब्यथा ॥ उपलं  
 भस्तु यथा यमेषा चित्तचमत्कृतिः ॥ १५ ॥ चित्तत्वमात्रसत्तासिद्धिवैक्यं कथं च नास्त्यलम् ॥ अतः पदार्थसत्ताया अभवे सति भूपते ॥ १६ ॥  
 असंभवाद्भावस्त्यनाहंताभावनास्ति ॥ अहंभावात्संभवतश्चित्तमन्यत्किमुच्यते ॥ १७ ॥

तः सत्वे नाशो केनिर्विषयत्वात् ॥ नापि जडेन तस्य सिद्धावप्यसमर्थत्वादित्यर्थः ॥ १३ ॥ यदि तु चित्तो नाशो चिद्रूपवत्स्वपरप्रथायामन्यनिरपेक्षइति काश्चिद्रूपान्तत्राप्याह ॥  
 उपलभकरइति ॥ चिद्रूपः सविनाशः स्वजन्मनस्तस्य स्वप्रति योगिनो वा उपलंभकरः प्रकाशकः कुतः न हि स्वोस्ति स्तत्पूर्वकालिकप्रतियोगि चिद्द्वानाशो नोपलब्धुशक्यते ॥  
 नच तदुभयानुपलभेन तस्य नाशः स्वयमुत्पन्नइत्यनुभवेन शक्यम् ॥ नच साक्षिणा तदुभयानुभवश्चिन्नश्चिद्विषयत्वायोगादतस्तद्द्वयोस्त्तिनाशयोर्जगतश्च जाड्यमेवेति भावः ॥ ए  
 वजगतो जाड्ये सिद्धे कारणानिरूपणादकारकोत्पत्तौ सदैव जन्मस्यान्नित्यचनाराः स्यादुभयोरपि निवारकाभावात् ॥ हेत्वभाववादिन्यदिनिष्प्रमाणकमनुभवविरुद्धमपरिस्थमे  
 व नित्योस्त्तिनाशस्वभावमिदजगदिति वेत्सि अभ्युपगच्छसि ॥ १४ ॥ तर्हि श्रुतिविद्वदनुभवसिद्धे अस्वच्छचिदेकरूपे तस्मिन्नभ्युपगम्यमाने तर्वाकिंब्यथा किमर्थं पीडेत्यर्थः ॥ न  
 नुयदिसर्वचिदेकरसतर्हिकथंचिदचिद्विषोपलभस्तत्राह ॥ उपलंभस्त्विति ॥ १५ ॥ तर्हि चिदन्याच्चित्तमेव द्वितीयस्यात्तत्राह ॥ अतइत्यादिना ॥ १६ ॥ १७ ॥

मिन्मनाजीवरसभद्विभ्ररचिद्वधिव्रतद्वरपवेरनगारुपभेरुभनगिति ॥ १८ ॥ शुद्धचिद्वृत्त सपथासुभागतकदापि जाड्यशार्पानामसिद्धेलाभावनामपुक्तमहमिति जीवरूपमपिना  
 स्यरेतिप्यमानीवपरिरिप्यतइत्यर्थ ॥ १९ ॥ गार्हत्यात्वेषस्यसामनतमस्य नित्यविज्ञानमानदमस्य भवेदेदविभ्रमिदशरिष्टमित्यादिसर्ववेदायलाभाषनादेवनवनुभवादि  
 तस्य ॥ गार्हत्यात्वेरनतनस्यमित्कराअरवकाकारदिति सर्वथापित्यस्यपपरिशिष्योत्तराशक्याह ॥ येनितेति ॥ ब्रह्मवितनयाश्चित्तब्रह्मार्थकसत्यत्वाच्चिताद्विद्वितरिपित्वेद्व  
 बाधनवाप्यरदनिमसामातिरिक्तपारोपपसक्तिाल्यर्थ ॥ २० ॥ उक्तमर्थपलेनोपसहरमिति ॥ तेनानिनेनसर्वद्वैतबाधनत्वब्रह्मैवासि तद्ब्रह्मजरोपमनेकमेवसपन्सर्वजगच्चासच्यु  
 प्यमव नद्यभिभासक्याचिरपिपयास्थितमभिवृत्तमस्रंवेतिनिरामयतरावाशरिष्टमित्यर्थ ॥ २१ ॥ ॥ दग्निभीबासिष्ठम ॥ तात्पर्यमकरोति ० पू ० सनतमसितम सग ॥ १ ० ॥  
 चिन्मनास्मिन्निरोपस्यदर्शकाराद्यवितरान ॥ येत्यासत्ताद्विज्ञानत्वब्रह्मैवेतिवच्यते ॥ १ ॥ ननुआलोकेसन्निरूपणेशेरिषसत्येषचिन्नेचित्तलाह्यस्यथापरादरयतेनासति ॥ तद्य

इतिचित्तमहद्रूपनास्त्यानचिन्मिता ॥ निर्वासनशांतमनामौनीपरनभामय ॥ १८ ॥ सदेहोवाविदेहोवाभावस्योप्यवलोपम ॥  
 सयथाच्युद्धचिद्वृष्टपटायाभावसिद्धित ॥ १९ ॥ भावनाभावतश्चित्तनास्त्येवाहमितिस्वयम् ॥ एवमस्यैतिवेदार्थभावनादनुभूतित ॥  
 चंतितायुकसत्यत्वाच्चितानामकविद्यते ॥ २० ॥ तेनासिनिर्मलमकारणमादिमुक्ततद्ब्रह्मशाश्वतमशेषमनेकमेकम् ॥ शून्यनिरामय  
 मसत्सदनादिभ्यसर्वजगच्चिदपिदक्षयथास्थिततत् ॥ २१ ॥ ॥ इ ० वा ० वा ० दे ० मो ० नि ० पू ० चू ० शिखिध्वजप्रबाधननामससनव  
 तितम सग ॥ १७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ शिखिध्वजउवाचा ॥ ॥ चित्तनास्तीतिमेवोद्योयथायुक्त्यास्फुटभवेत् ॥ तामन्यामयवावूहिदुद्धन  
 निगुणमया ॥ १ ॥ ॥ पु ० उवाच ॥ ॥ चित्तनास्त्येवदेराजतृकदाचिर्लक्षणकचित् ॥ यच्चटचित्तवद्रातितद्ब्रह्माभिधमव्ययम् ॥ २ ॥

द्विचित्तप्रदानारहसिकथाप्यतर्हीर्षयनाशरुधपुनराप्यपामम् ॥ किञ्चसचित्ताएवसचेतनाश्रयितास्तचेतनालोकेप्रसिद्धालायादिजीवमृकानटचिन्ताहीर्षयवादिषद्वेदेत  
 ना सपयार ॥ नवतरपारद्वयत ॥ किञ्चसचित्तिचित्तनिरतिशयानरुक्षणापरमपुरुषार्थ शास्त्रफलमनुभविदुशक्यनासति ॥ नचाननुभूयमान कश्चित्पुरुषार्थानामभावति ॥ कि  
 चप्रदानाकारविषयतयचित्तनाश्वतश्रम्युद्धा ॥ नाय ॥ स्वात्मनिक्रियाधिराधात ॥ महिरासदहन्त्यपि स्वात्मापरपुरुशक्रांति ॥ नदितीय ॥ तदाप्यस्वजगतलाभाधकत्वायोगा  
 र ॥ चित्तद्वयमिति रक्तस्यर किञ्चाधकत्वाप्रसिद्धे सुशेषसुदन्त्यायानवतारात् ॥ ब्रह्मणस्तनान्दे सवसाधकत्वमेवनवाधकत्वमितिचित्तवाधोनिरर्थकोडुक्कर सवानुभवपरारुतश्चे  
 स्यापाराकारानिरासनशोपारदयकाभोराआपुच्छति ॥ चित्तमिति ॥ नाभागुक्तमेवयुक्तिविशदीकृत्यमूहे ॥ अथचातरुप्यातनुपयुक्तमदीप्यसर्वांशकानिभारणसमर्थायुर्गुक्ति  
 धर्मात्यय ॥ निराप्यदत्तम १ ॥ नपरसवशायपरिद्वारणचित्तवाधोपपत्तिकोयुक्तिरुक्कृमभिन्वितासत्तत्तदधिष्ठानब्रह्मनाशसत्वव्यपत्तिजानीति ॥ चिन्ममिति ॥ कदाचिक्काटेक  
 चिन्मनास्मिन्निरोपस्यदर्शकाराद्यवितरान ॥ २ ॥

नायुक्तिमाह ॥ अत इति ॥ यत् सर्वचित्तादिजगदज्ञानात्मकज्ञाननाशानवाधेन हेतुना न विद्यते अतो हेतोरित्यर्थः ॥ अयं भावः ॥ भवेदयं स्वात्मनिक्रिया विरोधो यथा ज्ञानवाधा  
 च्छित्तादिबाधोन्म-स्यात् ॥ अज्ञानवाधपरवतु सर्वतत्कार्यतत्त्वधावरणविधेयादिसर्वतद्वित्तिरूपस्तस्मिन्सति चित्तनास्त्वेति प्रतिज्ञातार्थोऽसिद्ध एव ॥ अत एव न पुनराध्यादि  
 दोषप्रसक्तिरज्ञानस्यैव सर्वाध्यप्रयोजकस्याप्यगमात् ॥ स्वप्रकाशपूर्णानन्दपरिशेषेण निरतिशयपुरुषार्थसिद्धेश्च ॥ न च चित्ताधीनाचेतनता किंत्वभिध्यक्तचिदधीनासाच्च जीव  
 न्मुक्तेषु चित्तनाशेष्यस्त्वेति नाचेतनत्वप्रसंगः ॥ न च चित्तनाशोतस्करता चिदभिध्यक्तिरप्येति ॥ अनाभिध्यक्तेरज्ञानावरणकृतत्वेन तदपगमे चित्तोऽभिध्यक्तेः स्वाभाविकत्वेनानपाया  
 त् ॥ न हि वायुना घनापसारणेन कनासूर्याभिध्यक्तिः शरदिवायुप्रभे औपतीति सर्वदोषपरिहारइति ॥ ३ ॥ प्रथमप्रतिज्ञासमर्पितानि गमय्य द्वितीयामुपादत्ते ॥ नास्त्वेवेति ॥ त  
 त्समर्थनाय यत्र त्वस्य सर्वभास्वैवाभूत्तत्केन कपरयेदिति श्रुतिप्रमाणयति ॥ केनेति ॥ ४ ॥ नतिरोधो न चोत्पत्तिर्न बद्धो न च साधकइति श्रुतिरपि तत्रमानमित्याशयेनाह ॥ महाप्र  
 लयेति ॥ महाप्रलय-प्राकृतस्तद्दुत्तरपुराणादिप्रसिद्धे सर्गादौ यदितो दितमेव तर्हि चित्तनास्त्वेवेति प्रतिज्ञावाक्ये त्वया कथय च्चेदचित्तवद्गतीनि निर्देश-कृतस्तत्राह ॥ निर्देशस्त्विति  
 अतोऽज्ञानात्मकं यत्तज्जगदेवनविद्यते ॥ तत्राहं वन्तदित्यादिकल्पिताः कलनाः कुतः ॥ ३ ॥ नास्त्येव जगदेवेदं यच्चेदं किंच नोदितम् ॥ ब्रह्मै  
 वास्तीह सकलं केन तद्बुध्यते कथम् ॥ ४ ॥ महाप्रलयसर्गादावेवेदं नोदितं जगत् ॥ निर्देशस्त्वित्यदमित्यत्र त्वद्वाधाप्यमया कृतः ॥ ५ ॥ उपादा  
 नात्मकदीनां कारणानामभावतः ॥ अकारणं च भावानामशेषाणां त्वसंभवात् ॥ ६ ॥ एवमज्ञानबुद्ध्यात्मजगत्तस्मान्नाविद्यते ॥ तस्मा  
 द्दिदमाभातिभासनं ब्रह्मनेतरत् ॥ ७ ॥ अनाख्येनाकृतौ देवे करोतीदमितिवत्सत् ॥ भाषितं नोपपत्त्यात्मनसस्यं नानुभूयते ॥ ८ ॥ अना  
 ख्योऽप्रतिघः स्वात्मानिराकारोऽर्द्धश्वरः ॥ सकरोति जगदितिहासायैव वचोऽधियाम् ॥ ९ ॥ अननैव प्रयोगेण राजंश्चित्तं न विद्यते ॥ जग  
 देवनसत्साधोऽकृतश्चित्तादितद्गतम् ॥ १० ॥ चेतोहि वासनामात्रं वास्येतु सति वासना ॥ वास्यं जगत्तदेवा सत्तश्चित्तास्तित्ताकृतः ॥ ११ ॥  
 यदिदं कच विब्रह्मस्वयमात्मानमनि ॥ कृतं तस्यैव तेनैव चित्तमित्यादिनामकम् ॥ १२ ॥

॥ ५ ॥ पूर्वोक्तयुक्तिरप्येतत्साधनसमर्थत्वा

शयेनाह ॥ उपादानेति ॥ ६ ॥ द्वितीयप्रतिज्ञानिगमयति ॥ तस्मादिति ॥ ७ ॥ ननु यदिसर्गादिनास्त्वेव तर्हि तदात्मान-स्वयमकुरुत एकोऽवशो सर्वभूतानरात्मा एकं बीजं बहुधा यः  
 करोति कर्ता भोका महेश्वर इत्यादि श्रुतिस्मृतिवादानाकागतिरिति चेन्नेहनानेति श्रुत्यपेक्षितनिषेधसमर्पणेनाद्वैतव्युत्पादनार्थवादत्रैव गतिर्न तच्चायं नित्याशयेनाह ॥ अनाख्ये  
 इति ॥ अनाख्येनामरहिते अनाकर्तारूपरहिते युक्तिशून्यत्वान्नोपपत्त्यात्मनिक्रयमित्यादितात्त्विकश्रुतिविद्वदनुभववाधितत्वान्मसत्यकौर्तिकैरपि नानुभूयते ॥ ८ ॥  
 शीतवातादिप्रतिघातवारणाय गृहादिनिर्माणप्रसिद्धम् ईश्वरस्वप्रतिघः करोतीति अधियंतात्स्यर्था न्यानानामर्थवादानासर्वज्ञस्य दृष्ट्या चेटो किर्हासायैवेत्यर्थः ॥ ९ ॥ एवं जगत्स  
 गांसिद्धौ प्रतिज्ञातार्थसिद्धिरित्याह ॥ अननैवेति ॥ यदा जगदेवनसत्तदा तद्वर्गात् चित्तादिकृत-सदित्यर्थः ॥ १० ॥ जगदसत्त्वे विप्रयासत्त्वादिपि चित्तासत्त्वसिद्धिरित्याह ॥ चेतो  
 हीति ॥ वास्येवासनकर्मणि विषये ॥ ११ ॥ तर्हि चित्तादिव्यवहारस्य कोविपयइति चेन्मायोपहितब्रह्मैवेत्याह ॥ यदिदमिति ॥ नास्त्रासंघोऽनामकम् ॥ १२ ॥

शतोद्दिशासनाभाषमिति श्लोकम्याश्रुटे ॥ अगदिति ॥ दस्यंशास्त्विति श्वाननुसारिणीशासनेति योतनार्थम् ॥ कारणभाषावत्तदिति विषयार्थो निर्दिष्टयथासनास्थित्ययोगादिति  
शास्त्र ॥ १३ ॥ यद्विरुक्त्वातीति श्लोकविषयस्यार्थदुर्गाताकलङ्घनपरतरयाभ्याश्रुटे ॥ अतमिति ॥ १४ ॥ मायातत्त्वदृशाधिभ्याश्रुटे ॥ यत्किञ्चिदिति ॥ परमाकाराश्रुतेष्वि  
दारोप्यत्किञ्चिदनिर्दिष्टार्थयथापाठपरम् ॥ इत्यस्यपरम् ॥ १५ ॥ अरोपानर्थकारिणी अर्द्धजगद्विषयेपापनिवर्तिसर्धतस्सासिषिणोममत्वमर्थमिधैवाभाति नूननिश्चयेनेत्यर्थम् ॥ १६ ॥  
॥ १७ ॥ १८ ॥ यदितोत्स्यताह्वैज्वरनादिति सभेर्वाकर्मस्याभयाद् ॥ लोकेति ॥ दस्यस्यहस्तुनःश्रुतादित्वात्मादिविकिपारहितत्ववाकौटस्यशास्त्रालोकनोपाराशाश्रुतो  
स्वानुगतोपि श्वानोपपद्यत इति परेणाभ्यप ॥ १९ ॥ साकारस्यस्यूलस्यप्रतिपातयोभ्याकनेभ्यास्यजगतो लोकराश्रानुभूतिभिः सिद्धाभ्यापलपार्थोभ्युक्तमेणापलपार्थान्नावि

जगदृश्वमिद्वत्वास्त्यतदेवोत्पन्नमेवने ॥ कारणभाषावत्पूर्वमेवातश्चित्ताकृत ॥ १३ ॥ अतश्चिद्विभमान्नात्मपरमाकारानामकम् ॥  
स्कारवेदनमेवेदकवत्यक्ति कुतो जगत् ॥ १४ ॥ यत्किञ्चित्परमाकाराश्रुतेष्वकथयते ॥ चिदादर्शनजातत्वान्नाचित्तनोजगत्किंया  
॥ १५ ॥ अहत्वजगद्विषयेपापप्रतिपत्तिर्नवास्तवी ॥ मित्यास्त्वह्वभाषानिर्नूनमेऽर्थकारिणी ॥ १६ ॥ वास्यस्यजगतोऽभावापत्तौना  
स्येववासना ॥ अतस्तदात्मकचित्तकीदृशाकृतकथम् ॥ १७ ॥ अप्रबुद्धरवगतश्चित्तहस्यमिदंजगत् ॥ असच्चित्तनिराकारपूर्वमुत्पन्न  
मेवने ॥ १८ ॥ नोत्सन्नकारणाभावात्सर्गादाववसर्वदा ॥ लोकराश्रानुभवतो न च हस्यस्यवस्तुन ॥ १९ ॥ अनादित्वमजत्ववास्त्यर्थ  
वायुपपद्यते ॥ साकारस्यास्त्यजगतःस्यूलस्यप्रतिपाकृते ॥ २० ॥ समस्तकारणाभावाद्योकराश्रानुभूतिभिः ॥ युज्यतेचनिराकर्तुं  
महाप्रलयद्य ॥ २१ ॥ शास्त्रानुभववेदायसिद्धातैस्तेनयोपिवा ॥ प्रलयाश्रनसतीतिवस्तुन्मत्तकपूर्वव ॥ २२ ॥ लोकशास्त्राणि वे  
दाश्रयमाणयस्थनोमतेः ॥ असम्मोक्ष्यतिमूर्त्तससज्जनजनसंश्रयेत् ॥ २३ ॥ नचस्यप्रतिपत्त्यास्यहस्यस्याप्रतिपक्ष्चिन् ॥ कारणमवितुश  
क्तसाकारस्यनिराकृति ॥ २४ ॥ इत्यभासहस्यभाषातत्तदेवसततमुने ॥ नचनार्थाकिंयाकारिभवेत्त्रैत्यमिदंजगत् ॥ २५ ॥

काराननिराकर्तुं युज्यतेनिराकरणोपपद्यतेकसमस्तकारणाभावादित्यभ्यप ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ लोकेद्वेषयादोषुपनेतिर्दिष्टिकापरीवस्यादित्याह ॥ लोकद्विति ॥ अ  
स्यार्थकेवल्लोकरणायापयोप्यभ्यावतिकेभ्योप्यतिमूर्त्तम् ॥ २३ ॥ मूर्त्तमुत्पन्नमस्तकारणापस्युत्पाभ्युपगम्यतान्नाह ॥ नचैति ॥ २४ ॥ निराकारमस्तकारणकत्ववादिभ्यास्तुमु  
त्पन्नान्प्रलयपारोप्यशास्त्रादिभ्यश्चत्यदिश्वारोपापभाषायेनजगतोऽस्त्यकत्वमाश्रानुभवतोऽस्त्यमितिपाणुकनेह ॥ इत्यंश्रुतमाश्रनयाकालस्यभाषाजगत्साहचर्यमुत्पत्त्या  
न्यननार्थकिंयासपर्थमवस्येदमित्तल्लोकविरोध ॥ परमार्थतोऽस्तीभूतमेवेतिनभूत्सद्विषयसिद्धयन्त्योपेभ्युत्पत्त्योपपत्त्याशयेनाह ॥ इत्यभ्यपयसिद्धयन्त्यपरम् ॥ २५ ॥

इदानीं सर्वसर्गश्रुतीनां तिनेतीत्यादिनिराकरणश्रुतीनां च तार्थपर्यधीकृत्यापसंहरति ॥ तस्मादित्यादिभिः ॥ पूर्वार्थे च तन्निरंशं च तस्येति पूर्वार्थे च तन्निरंशः ॥ षष्ठ्यन्तात्सार्थीव  
 भाक्तिकस्तसिः ॥ २६ ॥ सर्वरूपस्य पूर्णस्वभावस्य ब्रह्मणः स्वतो विनैवशास्त्रं यदात्मकचर्नतस्त्वकवपुःस्वरूपमेव सर्गमलप्रकृत्पृथक् जगदिवक्षणं यावदज्ञानकालज्ञानमिति सर्वदृष्टि  
 श्रुतीनामर्थः ॥ तदेव स्वरूपक्षणात्रेतन्नमस्यादिशास्त्रमनुसृत्य बुद्धं सद्ब्रह्मैव निर्गतद्वैतात्मानि स्वभावे आत्मेन्द्रिनो तिनेतीत्यादिद्वैतनिषेधश्रुतेस्तास्यार्थे ईति योज्यम् ॥ २७ ॥ २८ ॥  
 अतः शास्त्रीयबोधत् ॥ २९ ॥ एवं ज्ञातसर्वजगत्प्रशातंसन्निरालंबनिराधारमजयथा स्थितसद्ब्रह्मैव ॥ इदमज्ञदृष्टरूपं तु अत्यन्तासत्त्वान्ना अनानमपि चन ॥ अतो यथा स्थितं व्य

तस्मादिदं निरंशस्य चिद्बोधो प्रतिपाकते ॥ निराकृते रन्तस्य पूर्वात्पूर्वात्निरंशतः ॥ २६ ॥ ब्रह्मणः स्वरूपस्य शांतस्यार्त्तस्य यत्स मम् ॥ स्व  
 तएवात्मकचर्नसर्गप्रलयरूपधृक् ॥ २७ ॥ स्वकं वपुश्चर्तेनैव ज्ञातं जगदिवक्षणम् ॥ क्षणांतरान्नुबुद्धं सद्ब्रह्मैवास्तेनिरात्मनि ॥ २८ ॥ ब्रह्मै  
 वेदमतः सर्वकंचिन्नजगदादिधीः ॥ काचित्तादिकंचित्तादिद्वैतक्यादिकल्पना ॥ २९ ॥ सर्वांनिरालंबमजप्रशांतमनादिरित्यात्मयथा  
 स्थितं सत् ॥ इदं तु नानेव न चाप्यतानाप्यथा स्थितं तिष्ठसु काष्ठमौनम् ॥ ३० ॥ इत्यार्षे वा० वा० दे० मो० नि० पू० चू० शिखिध्वजाव  
 बोधननाम अष्टनवतितमः सर्गः ॥ १८ ॥ ॥ ७४ ॥ ॥ शिखिध्वज उवाच ॥ ॥ नशो मोहः स्मृतिर्लब्धात्वससादान्महामुने ॥ स्थि  
 तोस्मिगतसंदेहो विश्रान्तमतिरात्मवान् ॥ १ ॥ ज्ञातज्ञेयो महामौनी तीर्णमायामहाणवः ॥ शांतो ह मनहरूपो ज्ञः स्थितोऽस्मि निरा मयः  
 ॥ २ ॥ अहो नुसुचिरं कालं प्रभातो हं भवांबुधौ ॥ स्थानमक्षयमदुष्यमधुना प्रासवानहम् ॥ ३ ॥ एवं स्थिते मुनेनास्ति साहं तादिजगन्नय  
 म् ॥ मूर्खबुद्धमिदं भातियत्तद्ब्रह्मैति वेद्यहम् ॥ ४ ॥ कुंभ उवाच ॥ ॥ जगदेवनयनास्ते तत्राहं त्वं विभासनम् ॥ इत्थमंबवरसंसारककु  
 तः कीदृशः कथम् ॥ ५ ॥ यथा स्थितव्यवहृतिर्मौनी शांतमना मुनिः ॥ सौम्यार्णवो देरावर्त्तपरिस्पंदवदस्त्वभो ॥ ६ ॥

वहंस्तत्त्वतः सुकाष्ठमौनोवागादिव्यापारभूत्यस्ति श्वेत्यर्थः ॥ ३० ॥ ॥ इति श्रीवासिष्ठम० तार्थपरकाशे नि० पू० अष्टनवतितमः सर्गः ॥ १८ ॥ ॥ ७४ ॥ ॥ प्र  
 बुद्धोपिनरेद्रोत्रभूयः कुंभेन बोध्यते ॥ स्थूणा निखननन्यायाद्बोधोस्य सुदृढोस्त्विति ॥ १ ॥ एवबोधिगोराजा उपदेशजन्यज्ञानेन सर्वसंदेहादिबीजं त्याज्ज्ञानं नष्टमित्यभिप्रेक्ष्य दर्श  
 यति ॥ नष्टइत्यादिना ॥ विस्मृतात्मनः साक्षात्काररूपस्य तिरित्युच्यते ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ मूर्खबुद्धमिदं साहं तादिजगन्नयनास्ति ॥ ४ ॥ कुंभस्तदुक्तमैवानुभोदमान उवाच ॥ ज  
 गदेवेत्यादि ॥ अवरससरोर्णधर्वनगरव्यवहारः ॥ किं वतान्यधिकरणमिति तदृष्टांतप्रकारप्रतिक्षेपार्थानि ॥ ५ ॥ सौम्यार्णवो देरप्रशांतो य आवर्त्तपरिस्पंदस्तद्ब्रह्मस्य तिष्ठ ॥ ६ ॥  
 १ पूर्वादित्यस्यैकदेशान्वये नित्यज्ञापक्षत्वात्समासः ॥ अथवापंचम्यलुक्छादसः २ पुंस्त्वमापंभ

शब्दायात्शब्दार्थं स्वरूपं न भोग्यं यूप्यं मेव ॥ ३॥ चिद्भ्रमकृत्स्निनामकयदात्मरूपनभस्तेष्वकथकथायते स्वधाकथक्येनेदीप्यते ॥ ८॥ यथा न मासि अवाङ्मुखीष्टं नैर्दनीत्क  
 दाहृत्कारसन्निवेशादटो विषेकदाशातीतद्रामसौ राजो ककथनमस्त्ववतर्दित्यथ ॥ १॥ यथासमस्य हकारात्सास्त्वयू स कथनाप्रभास्त्वयं ध्यात्पहकारोपि ॥ एतौ समपि  
 ष्टिषधसम्भासन्वेदीतरभिमानतस्यित्यागवेदनायत्तौ ॥ १० ॥ तदेव स्पष्टमाह ॥ अहमित्येवेति ॥ ११ ॥ कोटीमोक्षतामाह ॥ यदिति ॥ सशपयार्थेण सततवधमोक्षसकथा  
 नासाक्षिभूतस्वरूपवेदनैव सद्रूपकेवलत्वेकैवल्यकथयतदस्यर्थं ॥ १२ ॥ सिद्धिर्गोक्ष ॥ आपदोषध ॥ सत्वमहमेवानहमिति शुद्धकेवलत्यात्मधोषधाभाव ॥ १३ ॥ शु

ब्रह्मरूपमिदशांतिमित्यमस्त्रियया स्थितम् ॥ अहंजगदिदं चेशब्दायात्जनभोग्यम ॥ ७ ॥ इदमाद्यतरहितसर्वससारनामकम् ॥ चि  
 द्ब्रमकृत्स्निनामत्नम कथकथायते ॥ ८ ॥ सन्निवेशदशशातीतदस्त्रिकनकयथा ॥ जगदाद्यर्थसशातीवक्षेदविद्यते तथा ॥ ९ ॥ यथा  
 स्वयभू सकल स्वयनामतपैव हि ॥ एतौ स्ववेदनायत्तौ वधमोक्षौ व्यवस्थितौ ॥ १० ॥ अहमित्येव सकल्योषधायातिविनाशिनं ॥ नाह  
 मित्यवसकल्योमोक्षाय विमलात्मने ॥ ११ ॥ यद्दधमोक्षसकल्यशब्दायानां सदासताम् ॥ स्वरूपवेदनतत्सत्केवलत्वचकथ्यते ॥ १२ ॥  
 अनहंवेदनसिद्धिरहंवेदनमापद ॥ सोहमेवानहमिति शुद्धयोधोभावत्त्ववान् ॥ १३ ॥ असकल्यनमात्रेण सभ्यज्ञानोदयात्मना ॥ सक  
 ल्य क्षीयते सिद्धैस्वयमेवासदात्मक ॥ १४ ॥ अप्रतर्क्यस्वरूपेहिनास्त्रिकारणताशिवं ॥ कारणभावत कायपटार्थोपनिविद्यते ॥ १५ ॥  
 पदायाभावसिद्धौ वेदनोपपद्यते ॥ कारणभावतो नित्यमहभावस्थानोदय ॥ १६ ॥ अहभावानुदयत ससार कस्यकीदृश ॥ ससारा  
 भावतत्सर्वपरमेवावशिष्यते ॥ १७ ॥ यदिदं भासते तत्सत्परमेवात्मनि स्थितम् ॥ परंपरंपरपूर्णसममेव विजृम्भते ॥ १८ ॥ तेन निस्त्रिभि  
 तसर्वशिलाकीर्णमिवाचलम् ॥ विद्धिरश्मिभयकारमिव ब्रह्मजगत्स्थितम् ॥ १९ ॥

दशोपश्वसकल्पसायानिष्क्रीतीत्याह ॥ अक्षकल्पनेति ॥ १४ ॥ शुद्धस्य कारणत्वात्सम्भावरूपपदार्थाभावात्सहभावाभिभयत्वात्सकल्पक्षय सकल्पनाशाहृत्भावात्सयत्नस्य  
 त्त्रिभूभावादिषु सारक्षयत्नतन्मन्त्रमात्रमात्राशेषदत्तिकमभाह ॥ अप्रतर्क्यं दं निश्चिभि ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ पागपियदिदं जगदाकारेण भासते तत्परमार्थतो ब्रह्मैव तस्य स्थिततत्त्वबो  
 धेन धनार्थो किन्तु परे तस्य बोधिपरमेव परेणापूर्णासमस्तद्रूपमेव विजृम्भते समकटाभावात् ॥ १८ ॥ तेन सर्वैकद्रवत्वेन हेतुभा ॥ ब्रह्मरित्यप्याकीर्णमिद्धितब्रह्मरितलोत्तरमिवाचल  
 ददृश ॥ तत्राप्यप्यगतिस्थिततद्ब्रह्ममिद्धित्त्वं परमार्थमिद्धित्वाकारसहस्रनिष ॥ १९ ॥



मुक्तैर्नाहिकथस्थिततदाह ॥ पुरइति ॥ सदेवसददर्शनादसन्मयम् ॥ २० ॥ कथं तस्यै च लो जगत्स्यं दपत्य यस्तवाह ॥ छायेति ॥ यथावज्जशिलोदरेप्रतिबिम्बपुरुषोऽस्यं दमानप  
 वस्यदेतद्वत्सदि ॥ २१ ॥ सम्यग्ज्ञानप्रबोधस्योदयोवाशाहूपालोकाआतारामनस्काराश्वनीरसानिःसाराइत्यागमप्रमाणजास्थिरभावनाभवतिनामेवनिर्वाणहेतुत्वानिर्वा  
 णविदु ॥ २२ ॥ जगच्छब्दार्थरहितयःपश्यतिसपश्यतीति यदुक्तं दृष्टान्तैर्विदणोति ॥ यथेति ॥ रगत प्रकाशोपधादीपाथाकारसन्निवेशविनास्ति यथावाकटकदिसन्निवे  
 शनिर्मुक्तहेमास्तितथा जगदप्यसन्निवेशब्रह्मास्तीति सभावनीयमित्यर्थ ॥ २३ ॥ रूपालोकमनस्काराइत्येतदपि विदणोति ॥ नीरसाइति ॥ ब्रह्मरूपिणोवोधाद्ब्रह्मभूतस्य जग  
 तो जगत्स्यकारिणो रूपालोकमनस्कारानीरसाकोर्थ असदाभासा भवतीत्यर्थ ॥ २४ ॥ यथावहून्यपिनरगादीनिसमूहे ऊर्भिश्चब्दार्थरहितमवुमात्र्य भवति तथा बहून्यपि व  
 स्तुनि ज्ञानोदयेनिसर्गवद्वल्लोकमेव भवतीत्यर्थ ॥ २५ ॥ सर्गशब्दार्थभेदवाधेसर्गप्रब्रह्मणोरैक्यमेवेति व्यतिहारेण दृश्यति ॥ सर्गएवेति ॥ हि यस्मान् एष एव सर्ववत्स्विदब्रह्मेत्यादि श्रौत  
 पुरःसंकल्पकेन पुंसं कल्पनगरस्य यत् ॥ रूपं तद्विदि जगतः स्वादच्छं सदसन्मयम् ॥ २० ॥ छायानुरुषवत्स्यं दिशां तं निर्मनं जगत् ॥ जगच्छ  
 द्वाधरहितं यः पश्यति स पश्यति ॥ २१ ॥ रूपालोकमनस्कारानीरसागमभावना ॥ सम्यग्ज्ञानावबोधस्य निर्वाणं वै विदुर्बुधाः ॥ २२ ॥ यथा  
 स्तिवातोनिःस्पंदो यथा स्तिखगतोपिवा ॥ यथा हेमासन्निवेशमस्ति ब्रह्मजगत्तथा ॥ २३ ॥ नीरसा असदाभासा जगत्स्य यकारिणः ॥ रूपा  
 लोकमनस्काराः सर्गोमेव स्वरूपिणः ॥ २४ ॥ ऊर्भिश्चब्दार्थरहितं यादृगं बुबहून्यपि ॥ सर्गशब्दार्थरहितं नाह्न्ब्रह्मनि सर्गवत् ॥ २५ ॥ सर्गएव  
 परंब्रह्म परंब्रह्मैव सर्गदृक् ॥ सर्गशब्दार्थरहितो वाक्यार्थस्त्विषशाश्वतः ॥ २६ ॥ ब्रह्मशब्दार्थसंपत्तौ सर्गशब्दार्थः कृता ॥ सर्गशब्दार्थसंसि  
 द्धौ ब्रह्मशब्दार्थः कृता ॥ २७ ॥ समस्तशब्दशब्दार्थभावनाभावनोदयम् ॥ शुद्धं तिष्ठति चिद्ब्रह्मो ब्रह्मशब्देन कथ्यते ॥ २८ ॥ सम्यग्दर्शनं  
 संसिद्धावुभयोरप्यवेदने ॥ यच्छिष्टमजरं शांतं ततो वा विवर्त्तते ॥ २९ ॥ संशांतं सर्वात्मकवेदनौघमस्मीदमं कालकस्वस्वरूपम् ॥ यथा  
 स्थितं सर्वजगत्स्वरूपं पाषाणरूपं च परं जरूपम् ॥ ३० ॥ इ० वा० दे० मो० नि० पू० चू० शिखिव्यजावबोधनं नाम नवनवतितमः  
 सर्गः ॥ १९ ॥ ॥ ३१ ॥ शिखिव्यजा उवाच ॥ एवं चेत्तन्मम महाबुद्ध्या दृशांकारणं परम् ॥ कार्यं तादृशमेवेदं जगदित्येव वेद्यम् ॥ १ ॥  
 वाक्यार्थः ॥ २६ ॥ बहूणाद्वल्लेति ब्रह्मशब्दस्यार्थसंपत्तावेव सर्गशब्दार्थदीर्घाकैकता एव सर्गो नाम रूपयोर्विसर्गशब्दार्थसंपत्तौ चिदधिपरिच्छेदेनित्तेर्बुह  
 धात्वर्थानुसारि ब्रह्मशब्दार्थता कतेत्यनयोरकार्यत्वेत्यर्थ ॥ २७ ॥ ब्रह्मशब्दस्य तस्यै शब्देव स्तुनिकथप्रवृत्तित्वाह ॥ समस्तेति ॥ अल्पस्यापि परिच्छेदस्याभ्युपगमे बहूधात्व  
 र्थस्य कोचापत्तेरशब्दशब्देनैवादिवागपि न वत्त इत्यर्थ ॥ २९ ॥ हेराज नृदसर्वजगत्स्वरूपयथास्थितयदस्ति तदप्यतिदृढत्वाद्ब्रजपाषाणरूपपरब्रह्मस्वरूपमस्यैव ॥ यदापीदं जग  
 दज्ञानेन संशांतं सर्वात्मकवेदनौघसंपन्नतदापि एकात्मकस्वरूपसदस्येवेति ब्रह्मजगतोरकैव सत्तेति न कस्याप्यसत्त्वमि त्यर्थः ॥ ३० ॥ इति श्रीवासिष्ठमंतास्यार्थप्रकाशे नि०  
 पू० नवनवतितमः सर्गः ॥ १९ ॥ ॥ ३१ ॥ ॥ वार्यते ब्रह्मवत्स्वजगतो ब्रह्मसत्तया ॥ जन्मादिविक्रियाऽस्युष्टब्रह्मैव सदितीये ॥ १ ॥ यदि ब्रह्मजगतोरकैव सत्तात हीतया सत्त  
 या ब्रह्मैव जगदपि परमार्थसत्यिकनस्यात् मिथ्यावस्तुनो हिकारणदुर्निरूप सत्यस्य तु सत्यब्रह्मैव कारणस भवति तुल्यत्वादि तिराजाशकते ॥ एवं चेदिति ॥ १ ॥

सत्समापाराशरक्यशुद्धस्य सतर्षभसामसत्ताकसगतकारणमादेह ॥ यत्तु निगुणपरसत्तानुपनीय अद्वयत्वात्पूर्वकालाभावेन पूर्ववृत्तित्वशुच्यनिर्धकारघतस्मात्कार्यकुतो भवे  
 यतनस्य प्रसवाकस्यारित्यय ॥ १ ॥ अस्तुनिर्द्वैतस्य स्थितमापाराशरक्यलभेव जगत कारणमिति चेत्समाप्याह ॥ नेहेति ॥ इह निर्धरोपेयापाराशरक्यकारणत्वात्कार्यकागच्छनास्ति ॥ भाषाह  
 एषीधमायातच्छरलतत्कायाभासद्वीपगमायापरमार्थद्वयानुसंधिमिदजगच्छातमजमेवेत्यय ॥ मयाचोक्तवार्तिके ॥ अविद्यास्तीत्यविद्यायामेवासित्वाप्रकल्प्यते ॥ इन्द्र  
 त्यात्मविषयनकयथनयुज्यतदिति ॥ ३ ॥ अकारोतवसादस्यस्यसक्तिरित्याह ॥ सायतदिति ॥ ४ ॥ कुतो न जायते तथाह ॥ तत्रहीजाभावेऽपिते देवहीजाकर्मनस्या  
 तयाह ॥ अपरकथमिति ॥ भुक्तुस्तत्रहीजाहिल्लभाहदिति यथाभाषसिद्धतदुचितदेशकालाभावादित्याह ॥ देशेति ॥ तद्विभक्तगोचरपरमवतथहेतुपदानकारणगोचरास्तुन वि  
 रोधारित्याह ॥ अकारिति ॥ यत्प्रथमाणस्यत्कथुकर्थाहिकारकभाषाविरोधिभ्रष्टाविषयमेनेहेतुपदानकारणयोपमाजायतदतिकथयकुराकथमित्यर्थ ॥ ६ ॥ ७ ॥ अत  
 ॥ कुभउवाच ॥ ॥ यत्रकारणतानस्यकार्यतदुपपद्यते ॥ यत्रकारणमेवादीतस्मात्कार्यकुतो भवेत् ॥ २ ॥ नेहास्तिकारणकिंचिन्नच  
 कार्यकदाचन ॥ विषमानमित्सर्वसर्वशान्तमजंगत् ॥ ३ ॥ जायतेकारणत्वात्कार्यतत्कारणवद्भवेत् ॥ यन्नजायतएवेहतस्मिन्सद  
 शताकुत ॥ ४ ॥ हीजमवनयस्यास्तितकयवदजायते ॥ अप्रतक्यमनास्यचयत्तस्यकेवहीजता ॥ ५ ॥ देशकालवशात्सर्वहेतुमत  
 प्रमाणागा ॥ अकनुदक्षविषय प्रमाकारणयोक्तयम् ॥ ६ ॥ अकनुकर्मकरणेनास्तिकारणताशिवे ॥ तस्मात्तत्कारणनास्तिकजगच्छ  
 व्यायवेदनम् ॥ ७ ॥ ब्रह्मैवल्लस्वरूपस्यतिस्यतंधारयस्तत् ॥ असम्यग्दर्शिविषयतदेवजगदाश्रितम् ॥ ८ ॥ चिन्मात्रमजरशांतयदक  
 तत्प्रमायते ॥ तेनैवायजगद्ब्रह्मसच्छांतबुद्ध्यतेवपु ॥ ९ ॥ अन्यथैवचयोभावश्वेतसपृथिवीपते ॥ सएवनाशकथितस्वानुभूतश्रवंहि  
 ते ॥ १० ॥ चित्तनाशस्यभावतद्दिदिनाशात्मकं नृप ॥ क्षणनाशोचत कल्पचित्तशब्देनकथ्यते ॥ ११ ॥ असकल्पनमात्रेणसम्यग्ज्ञानो  
 दयात्मना ॥ सकल्पस्वीयतेसिद्धैस्वयमंवासादात्मक ॥ १२ ॥ नाशैवांगीकृताभावयदिविश्वहिकथ्यते ॥ विषमानकयतत्स्यान्ननुता  
 मरसेक्षण ॥ १३ ॥ इत्यावुत्सिष्ययोवृत्तेश्चोस्मीतिशुशगिरा ॥ कथसविप्रोभवतिविप्रत्वत्वस्यकीदृशम् ॥ १४ ॥ विद्वत्तथातुरत्युच्चैर्ष  
 तोस्मोतिविरौतिय ॥ श्रुतिमेवागतविद्विजीवनतस्यसश्रम ॥ १५ ॥

एषलक्ष्यशुद्धाकारकस्यपन्निर्धरोयवस्तुतेर्वाहः भवति त्वदशाह्विधारयत्तनाप्यादृशम् ॥ अहदशाह्वतरेवजगद्वेपमाश्रितमित्यय ॥ ८ ॥ चिन्मात्रमयमयैवजगद्ब्रह्मभावेन  
 सपयत अतस्त्वाकारमनोयास्याथप्रक्रमजागकारणेत्याह ॥ चिन्मात्रमितिहाभ्याम् ॥ १० ॥ तद्वस्तुदृश्याह ॥ चित्तमिति ॥ सःशोणमायमपित्यत्वेव  
 विस्मरणप्रधानारा कल्पकालविस्मरणचिन्तनाशब्दाभ्यामुक्त्यर्थ ॥ ११ ॥ तत्र चित्तमसंकल्पमयं यथासित्तत्त्वज्ञानेनरयतीत्याह ॥ असंकल्पनेति ॥ १२ ॥ अस्तुसकल्पनतरास्तथा  
 पृथिव्यकदानिर्बर्ततेति यच्चिन्मात्राह्वतितिशरतिपरमासम्यक्पीप्रभवेतिनवस्ततरतयाश्रितित्वादेतिविश्वमिति न्यायमिदमप्येत्याह ॥ नाशैवेति ॥ यत्त्वाविश्रानेनाशेनविशर  
 तिरिहविषयानकयस्यादित्यर्थः १ ॥ तत्रावलोकोहसमभाषयामि ॥ इत्यादिनिहाभ्याम् ॥ १२ ॥ अस्तिन्यपतेनविद्विद्याः कुचिन्ताभातयोपस्कयथाविश्वः सःसुखं चिन्दिनत्तुर्युरिति यावत् ॥ १५ ॥

१ मयदिनिषादेपिच्यतिरित्येवार्थः

२ यद्वद्विदितनत्त्वज्ञानेनेव्यपिचिन्मात्राहः

चिन्नाद्यस्तीत्यनुभवस्य तर्हि का गतिरिति चेद्भ्रान्तिव्रमेति दृष्टयैराह ॥ भ्रमाकतीति ॥ १६ ॥ धातिपुंजरूपमेव तर्हि तत्सदस्तुनेत्याह ॥ तदिति ॥ तस्याज्ञानव्यतिरिक्तस्वरूपानां  
 वादित्यर्थ ॥ १७ ॥ १८ ॥ अज्ञानात्मनैव तर्हि चिन्नादिसत्यमस्तु तत्राह ॥ अज्ञानेति ॥ ज्ञानवाच्यत्वान्नाज्ञानात्मनापिसत्यतासिद्धातीत्यर्थः ॥ उक्तदृष्टान्ताभ्यामुपपादयति ॥  
 जलज्ञानमित्यादिना ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ यावत्सकलम् ॥ २३ ॥ अहकारादिसंयुतकिञ्चिदेहादि ॥ अप्यर्थैरेवकार ॥ तर्हि किमस्ति तदाह ॥ संविदिति  
 भ्रमाकृतियदस्तीह दृश्यतेऽलातचक्रवत् ॥ मृगलुष्णाद्विचंद्रादिवालेतालकादिवत् ॥ १६ ॥ तलकशंकलनामस्यात्सत्यं भ्रमभरात्मक  
 म् ॥ अज्ञानभातिरेवांति श्रितमित्येव कथ्यते ॥ १७ ॥ अज्ञानमुच्यते चित्तमसत्सदिवसंस्थितम् ॥ असंवेदनमज्ञानं ज्ञानं संवेदनं भवेत्  
 ॥ १८ ॥ अज्ञानसत्वसांवि ते ज्ञानात्संवेदनादक्षयः ॥ जलज्ञानं मुधाभातिः साधो मरुभरीचिषु ॥ १९ ॥ नैतज्जलमिति ज्ञानात्संवि तेः प्रवि  
 लीयते ॥ इदंचित्तमिति प्रौढं यदज्ञानमलं दृदि ॥ २० ॥ नास्ति चित्तमिति ज्ञानात्तत्समूलं विनश्यति ॥ यथारज्ज्वांभुजंगत्वमज्ञानभ्रमसंभ  
 वम् ॥ २१ ॥ न सर्पायामिति ज्ञानाद्दुदिरुदात्यणश्रुति ॥ तथात्मनि मनोभूतमज्ञानभ्रमसंभवम् ॥ २२ ॥ चित्तं नास्तीति विज्ञानाद्दुदिरुदा  
 दिनश्रुति ॥ चित्तं मनोहमित्यंतर्थावदज्ञानसंभवम् ॥ २३ ॥ न चित्तमस्ति नाचैव महंकारादिसंयुतम् ॥ किञ्चिदेव जगत्यस्मिन्सांविदेकांत  
 निर्मला ॥ २४ ॥ तथासंकल्पचित्तादिरुतमासीद्विमूढया ॥ अघासंकल्पतः सर्वपरित्यक्तं प्रबुद्धया ॥ २५ ॥ संकल्पेन यदायाति त्वसंकल्पे  
 न गच्छति ॥ पवनेन महावाहो ज्वाला जालमिवानले ॥ २६ ॥ आत्मतत्त्वैक्यनया ततया ब्रह्मसत्तया ॥ जगत्सर्वमिति व्यासंसमुद्भववा  
 रिणा ॥ २७ ॥ नाहमास्मि न चात्योस्ति न त्वनैतेन चित्तकम् ॥ नेंद्रियाणि न चाकाशमात्मत्वे कोस्ति निर्मलः ॥ २८ ॥ घटाद्याकाररूपेण स  
 एवायं विलोप्यते ॥ इदंचित्तमयं चाहमिति कैवकुक्कल्याना ॥ २९ ॥ न जायते न क्षियते किञ्चिदास्मिन् भ्रमत्रये ॥ केवलौघंचिदुल्लासः सद्स  
 द्भावनात्मना ॥ ३० ॥ सर्वमात्मा परंब्रह्मसकलमात्मतम् ॥ द्वित्वैकत्वेन विद्येतेन भांतिर्न च संभ्रमः ॥ ३१ ॥ सर्वेन्द्रियगणाकारे सन्ने  
 वासिसखेततः ॥ न दत्त्वसे महाबुद्धे न च कचन लिप्यसे ॥ ३२ ॥ न ते विनश्यति सखेन चाकिञ्चिद्वि वधते ॥ निर्मलाकाररूपस्य कैवल्यानांत  
 रूपिणः ॥ ३३ ॥ इच्छानिच्छालिक्वेशक्तो यैतरापि त्वमेव च ॥ न लंशुष्यति रेकेण शशांक उपलभ्यते ॥ ३४ ॥

॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ व्यामयस्तम् ॥ २७ ॥ कथमस्तदाह ॥ नाहमिति ॥ २८ ॥ तर्हि जीवन्मुक्तैर्घटाद्याकारेण किमवलोकयते तत्राह ॥ घटादीति ॥ २९ ॥ ३० ॥ स  
 भ्रमो मरणादिभयम् ॥ ३१ ॥ सर्वस्मिन्निन्द्रियगणैर्द्रास्य ब्रह्मयायाकारे च सन्नेव सन्मात्रस्वरूपत्वमसि ॥ अतोदाहरेतु भिराभ्यामिक्कादिभावैर्न दक्षसे ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ इतरा  
 क्रियाशक्तिरपि त्वमेव ॥ अतस्त्वेष्टमनिष्टं कर्तव्यं च नास्तीत्यर्थो तनायचकारः ॥ अश्रवः कलास्तद्व्यतिरेकेण ॥ ३४ ॥



निरेमृणालरूपेधानुष्कपरिकल्पिते लक्ष्ये ॥ १४ ॥ १५ ॥ ज्ञानार्थासकथामुपदेशतात्पर्येणावधारितवानसीति शेषः ॥ उपदिष्टार्थानां हृदिधारणात्सोपदेशः ॥ प्रबुद्धव्रांस्तरक  
 लसाक्षात्कारज्ञानवार्त्तातोसीत्यर्थः ॥ १६ ॥ १७ ॥ तवाज्ञानमयमध्याङ्गकाले क्षीणमिति मया ज्ञातमित्याह ॥ यावदिति ॥ १८ ॥ इदानीमथानदिनस्योत्तरभागे ॥ हृ  
 दयात्सपरित्यक्चेतसि क्षयमागते सति ॥ १९ ॥ अचित्ततया निःस्वरूपताद्युद्ध्या ॥ २० ॥ दृष्टेः परमात्मनि व्यक्तेः ॥ २१ ॥ आत्मव्यन्यान्याध्यासात्सदसत्तामयत्वमेव हि  
 वासनात्मयुयानेपुमलेषु विमलं सखे ॥ यद्वक्तिगुरुरंतस्स हि शतीपुर्णया विसे ॥ १४ ॥ कथापत्राकेसंपन्नेत्वं मया व्यविबोधितः ॥ तेनाद्यै  
 वतवाज्ञानक्षयो जातो महामते ॥ १५ ॥ अथपत्रकथापत्रस्त्वमद्यैव ज्ञानसंकथाम् ॥ अथेहसोपदेशस्त्वमद्यैवासि प्रबुद्धवान् ॥ १६ ॥  
 शुभाशुभानां सर्वेषां कर्मणां मय संक्षयः ॥ सत्संगव्यपदेशेन तव निष्पत्तिमागतः ॥ १७ ॥ यावदस्य दिनस्यैष पूर्वभागामहीयते ॥ ताव  
 ज्ञेतोहंमभेतितवाज्ञानं वभूवह ॥ १८ ॥ इदानीं महचो बोधाच्चेतसि क्षयमागते ॥ हृदयात्संपरित्यक्तेसंप्रबुद्धोऽसि भूपते ॥ १९ ॥ हृदि या  
 वन्मनःसत्तातावदज्ञानसंस्थितिः ॥ चित्तचित्तयात्यक्ते ज्ञानस्याभ्युदयो भवेत् ॥ २० ॥ ह्रित्कैवल्यदर्शाच्चित्ततदेवाज्ञानमुच्यते ॥ एत  
 योर्यालयोदृष्टस्तज्ज्ञानं सा परागतिः ॥ २१ ॥ प्रबुद्धोऽसि विमुक्तोऽसि त्यक्त्वचित्तं त्वयानुप ॥ सदसत्तामयत्वं ह्रित्वा ज्ञानमुच्यते ॥ २२ ॥  
 वीतरांको निरायासो निरसंगो नन्य आत्मवान् ॥ महोदयो मुनिर्मानिस्वरूपेति षुनिर्मले ॥ २३ ॥ ॥ शिखिभ्यज उवाच ॥ ॥ एवं हि भग  
 वन्जंतो मूर्खस्यैवास्ति चित्तभूः ॥ प्रबुद्धस्य न तज्ज्ञस्य चित्तं नाम किल प्रभो ॥ २४ ॥ जीवन्मुक्तास्तदेते हि विहरंति कथं वद ॥ अविद्यमान  
 मनसोऽप्युष्मदाद्यास्तथानराः ॥ २५ ॥ इति मे कथया शेषमन्यैः स्ववचनं शुभिः ॥ हार्दंतमो मे निपुणमेवं प्रायैः प्रमार्जय ॥ २६ ॥ ॥ कुंभ  
 उवाच ॥ ॥ यथावदस्मितत्वज्ञततथैव हि नान्यथा ॥ चित्तं हि जीवन्मुक्तानां नास्त्वं कुरद्ववाश्मनाम् ॥ २७ ॥ पुनर्जननयोऽप्यावासा  
 नापनवासना ॥ सा प्राक्ता चित्तशब्देन सा तज्ज्ञस्य विद्यते ॥ २८ ॥ यथा वासनया तज्ज्ञा विहरंतीह कर्मसु ॥ तांस्त्वन्वाभिधां विद्धि पुन  
 र्जननवर्जिताम् ॥ २९ ॥ जीवन्मुक्ता महात्मानः स्वत्वस्थाः संयतो द्विधाः ॥ विहरंति गतासंगं न चित्तस्थाः कदाचन ॥ ३० ॥

चित्तनामतदेव अस्तोजागतपदकल्पनास्थानम् ॥ २२ ॥ २३ ॥ चित्तेत्यक्ते जीवन्मुक्तानां केनातःकरणेन व्यवहारसिद्धिरिति प्रष्टुराजापीठिकारचयति ॥ एवं हीति ॥ यदीत्य  
 र्थकिल शब्द ॥ २४ ॥ प्रष्टव्याशदर्शयति ॥ जीवन्मुक्ता इति ॥ तत्तर्हि ॥ २५ ॥ अन्यैर्दुर्बलमिति शेषः ॥ अन्यैः प्रसिद्धसूर्याद्यशुविकुक्षणैः स्ववचनं शुभिः प्रसिद्धतमो विल  
 क्षणहार्दंतम प्रमार्जयति वा ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ यथाभर्जितावितुं न्याश्चलाजानवीत्यादिशब्दवाच्यानाप्यकुरादिजननक्षमास्तद्वत्तत्त्वज्ञानभर्जितनिरावरणसत्त्वं मनः श  
 ब्दवाच्यनापि पुनर्जननसमर्थमित्यर्थः ॥ २९ ॥ जीवन्मुक्तव्यवहारभासात्तदेव करणाभास इत्याह ॥ जीवन्मुक्ता इति ॥ ३० ॥

॥ ११ ॥ १ ॥ गदापिसल्लवडादेवपावकावप्यवहारः श्वेत्यमीत्याशयेनाह ॥ सल्लवानसीति ॥ ११ ॥ १४ ॥ त्वपापाधिकीर्षितोयोमहात्याग ससवकपचित्तयत्समुच्चित्तमयमे  
 वेत्थर्थाः ॥ १५ ॥ चित्तत्यागेनपोधाननिवर्धकर्मण्यनभूतानिरकलेच्चित्तत्यागोपवर्गान्दितरकलाभ्यनभूतानीत्याशयेनाह ॥ स्वर्गोति ॥ प्रयुद्धाधेधाउपदिष्टार्थधारणापस्या  
 लप्राविषयाअनपुष्टरमधीषवस्थापिधायकतन्त्रिसत्यागपुत्रत्यागपवर्गवित्तादित्यर्थ ॥ १६ ॥ मयक्रादिकलेनज्ञानफलमनर्षधीत्याशयेनाह ॥ तपोनामेति ॥ यद्यतो  
 मनस्सामरूपसमनापा सकाशात्तानमत्प्रज्ञानफलमोक्षसुखसद्यतिरायनिमुक्तिमित्यर्थः ॥ ततःक्रान्तदस्यर्षेणयदुचेतिमयद् ॥ १७ ॥ नससत्येअनित्येवसस्यस्यशाश्वतस्य  
 धार्तामर्षवभावनानीत्याशयेनाह ॥ गतिरिति ॥ ततःज्ञानफलसत्त्वयम् वसमीतिवस्तुशाश्वतञ्च तत्त्वगतिर्विकचित्तुननुसस्यंभगुरथ ॥ भावाभादेशादिर्भाविर्वाक्येणकृदवाका  
 नुदचित्तचित्तमाहु प्रयुद्धसत्त्वमुच्यते ॥ अत्रयुद्धाद्विचित्तस्यासत्त्वस्यास्तुमहाधिष ॥ ३१ ॥ भूय प्रजायतेचित्तसत्त्वभूयेनजायते ॥  
 अत्रयुद्धस्यबंधोक्तिनप्रयुद्धस्यभूपते ॥ ३२ ॥ सत्ववानसिससज्जातोमहात्यागीस्त्रितोभवत् ॥ अशेषेणत्वयाचित्तत्वकर्मयेतिवंप्यहम्  
 ॥ ३३ ॥ समस्तवासनोन्मुकोराजन्तदीवराजसे ॥ आकाशासाभ्यमायातमन्येत्वमुनेमेन ॥ ३४ ॥ शमप्राप्तोस्तिपरमसिद्ध भमसम  
 स्थिति ॥ अर्थाहिसमहात्याग सर्वयत्तत्समुच्चित्तमम् ॥ ३५ ॥ स्वर्गापवर्गवित्तादितत्पादानफलयापि ॥ प्रयुद्धमेधयासाधोधिषापरम  
 याधया ॥ ३६ ॥ तपोनामकियन्मात्रदु खस्यकरंभवेत् ॥ क्षयातिशयनिर्मुक्तयस्तुखसमतामयम् ॥ ३७ ॥ तत्सत्तदस्तुतत्किंचिन्नतु  
 स्वर्गादिभगुरम् ॥ ज्ञावाभावेरुपाकृदस्थिताधिगतवेदनम् ॥ ३८ ॥ स्वर्गोनामकिमानन्दसोपिसिद्धहर्सास्ति ॥ अप्राप्तस्वत्तमसिद्धि  
 क्रियाकाङ्क्षुभोभवत् ॥ ३९ ॥ येननासादितहैमरीतिकसपरित्यजत् ॥ चूडालादिसमाभगाद्भवेच्छत्वसुखेनते ॥ ४० ॥ तत्किमथ  
 मनर्थस्मिन्नमप्रस्वतपोमये ॥ आश्रमादिविकल्पांशासाध्यस्याप्यकुर्मण ॥ ४१ ॥

तपुर्ध्वत्तकालपोरदृष्टित्तवत्तनवेधाभिमतवेदनपामर्शानत्वप्रवर्तित्यर्थः ॥ १८ ॥ गुच्छरूपायासलभ्यस्वर्गादिगुच्छसुखमज्ञानामवेवदुपगतनतस्वविश्रामित्याशयेना  
 ह ॥ स्वामति ॥ स्वर्गोनामेतिकिमानन्दसुच्छसुखम् ॥ क्लेशवेदतिसमाप्त ॥ अथर्षधीषधर्मकीर्तनापुण्यापराधसहजनरथत्वात्वेहसस्ति ॥ १९ ॥ ज्ञानदीर्घभ्याश्चानां  
 पुरकरवगुच्छसर्गादिवरपहृदत्याशयेनाह ॥ येनेति ॥ शीघ्रपित्तम् ॥ नवगतज्ञानमाहुर्दुर्लभमभूत्तयाचित्तत्वेधेतपःश्लेशेतिमप्रदत्याह ॥ चूडालोति ॥ ४० ॥ आश्रमोमानम  
 त्याश्रम ॥ आदिपशात्तयाभ्यस्यपल्लवुचिन्तकमधिकारनिर्वाहकविशेषपात्राणिष्व ॥ तद्विभानतस्साधनं चूडादिदिकल्पविशेषशासद्व्यसनाभ्यासमथकत्वात्कलनोपिकुक्ति  
 तस्यकथम सर्वधिनिकच्छब्दाद्यापणान्दितपश्चेशमसुरंअनर्थत्वमप्यर्थनिकमर्थनिषय ॥ ४१ ॥

स्वर्गादिमहासुरवेतोस्तपसःकथमनर्थवतयाह ॥ आद्यताविति ॥ भोसुमतेयतोस्तपसआदिभागआचरणावस्थाअतभाग फलक्षयावस्थाचहु रवरूपावेव मध्येस्वर्गादिभो  
 गावस्थायामेवसुरत्वसकिल ॥ तर्हीकमयाकृतंतपोव्यर्थमेवनेत्याह ॥ यतइति ॥ यतस्तपसैवनेचित्तकषायपाकास्ताप्रततत्त्वबोधसमयोजातः अतोहेतो सर्वतपोरूपावि  
 कस्याशायास्मिन्विकल्पेनत्त्वज्ञानेपरिणमतितत्फलेनैवफलवतोपिचभावति ॥ ४२ ॥ तन्नज्ञानेवद्वपदःस्थिरोभव ॥ विविदिषतियज्ञेनदानेनतपसेत्यादिश्रुतेस्तत्फलेनैवनेतपसः  
 साफल्यमितिभाव ॥ज्ञानफलचिद्बोमलाभेनसर्वमेवत्वब्धम् ॥ सर्वस्यजगतस्ततएवोद्भवस्थितिलयश्रुतेरित्याशयेनाह ॥ चिद्बोद्भवइति ॥ ४३ ॥ यथापिकार्यमिष्टमकार्यमनिष्टं  
 चसर्वमपिब्रह्मसमुद्बिंबदवएवतथापितुच्छुलान्तसर्वव्यनिष्कलमेवातस्तस्यक्त्रपूर्णसमुद्रस्थानीयनिर्विरोधमेवसमाश्रयेत्याह ॥ इदमिति ॥ ४४ ॥ परमप्रेमास्पदत्वाग्निरति  
 शयानदरूपस्यस्वइष्टातरप्रार्थनापेक्षयातादाशत्वलाभप्रार्थनमेववरामित्याशयेनाह ॥ इदमिति ॥ यथाऽलब्धद्वयितयास्त्रियालब्धव्यद्वयितप्रतिभेइष्टप्रार्थयस्वेत्यन्यत्पार्थ  
 आद्यंतावस्यसुमतेमध्यएवजुखंस्मभोः॥यतस्तेसमयोजातोयस्मिन्परिणमंतिच ॥ ४२ ॥ तपारूपविकल्पांशास्तत्रवद्भूपदोभव ॥ चि  
 द्बोद्धानभसोत्यच्छात्सर्वभावाःसमुत्थिताः ॥ ४३ ॥ तथैवपरिदृश्यतेतत्रैवविलयंगताः ॥ इदंकार्यमिदंनेतिसंकल्पाब्रह्मबिंदवः ॥ ४४ ॥  
 वंध्यंशिरिध्वजत्यक्तापूर्णमेवसमाश्रय ॥ इष्टंमेप्रार्थयस्वैतियथैवप्रार्थयतेसखे ॥ ४५ ॥ स्त्रियातथैवसकथद्वयितःप्रार्थयतेस्वयम् ॥  
 संकल्परचितानेतान्भावानापदभासुरान् ॥ ४६ ॥ मुहंतिनमहात्मानःप्राज्ञाजलरवीनिव ॥ स्वर्गमोक्षादिफलदंयत्किंचित्सर्वमेवतन्  
 ॥ ४७ ॥ त्यक्तासमसमाभासोयोस्यसावेववैभव ॥ सत्त्वंसत्त्वेननाशेननाशं हि विगतस्पृहः ॥ ४८ ॥ पदार्थौघमिमंशुक्लंतिष्ठास्पंदित  
 चित्तभूः ॥ अपरिस्पंदचित्तस्यसंस्तितेहैवावति ॥ ४९ ॥ पौरुषप्रभवसाधाधोविपत्तिर्हिमतौयथा ॥ यानियानीहदुःखानिप्रस्फुरंतिजग  
 त्त्रये ॥ ५० ॥ चेतश्चापलजान्येवतानितानिमहीपते ॥ स्थिरंशांतंगतस्पंदयस्यचित्तमचापलम् ॥ सदैवसमहानंदीसाध्याज्यस्यसभाज  
 नम् ॥ ५१ ॥ अथचेतसितत्वज्ञस्पंदारस्पंदौत्वमेकताम् ॥ नीत्वातिष्ठयथाकामभैक्यमागत्यशाश्वतम् ॥ ५२ ॥

नेतथैवस्वयद्वयितएवकथनप्राथ्यते नस्मिन्स्वार्थीनतयालब्धेनदधीनलब्धव्यातराणास्वतएवलाभादिनिभावः ॥ ४५ ॥ अर्गाकल्यात्मातिरिक्तेष्टान्पुरुषार्थत्वलब्धत्वादेवाप्रा  
 र्थनीयत्वमुक्तम् ॥ वस्तुतस्तुतेषातत्त्वज्ञदशातुच्छत्वादपास्तत्वमेवेत्याह ॥ सर्वकल्पेति ॥ आपदइवअभासुरानरमणियान् ॥ ४६ ॥ जलरवीग्रविप्रतिविबानिव ॥ ज्ञानलाभान  
 तरस्वर्गादिसाधनानीवापवर्गसाधनाभ्यपिहेयान्येवेत्यारथेनाह ॥ स्वर्गीति ॥ ४७ ॥ सर्वपदार्थेषुसदशःसत्त्वेनैवप्राश्रयःअसदशस्तुनित्यनष्टत्वेनैवप्राश्रयश्चित्तचाचल्पविनेत्याह ॥  
 सत्वमिति ॥ ४८ ॥ अस्पदितचित्तभूरित्युक्तेःप्रयोजनमाह ॥ अपरिस्पदेति ॥ नधावतिनप्राप्नोति ॥ यथास्याभाविक्प्रपटन्तिलक्षणपुरुषापरार्थप्रभवाविपत्तिमतीविवेकज्ञानो  
 दयेसतिनप्राप्नोतिद्वदित्यर्थः ॥ ४९ ॥ ५० ॥ सम्यग्भगवावरणतयाराजतइतिसभाट्टसाक्षात्कृतआत्मानद्भावस्यभाजनमित्यर्थः ॥ ५१ ॥ स्पंदारस्पदौतस्साक्षिमात्रतादर्श  
 नेनैकतानीत्यासाक्षिणमपिब्रह्मात्मैक्यमागत्यप्राप्यभूमानदभावेनयथाकामपूर्णकामतयातिष्ठेत्यर्थः ॥ ५२ ॥

१६८ पा स्थास्तरयारकानयनकथमिति। अ. पू. खति ॥ ५१ ॥ तयो स्वरूपेणैकमेवरापय्यधिष्ठानमसिधिम्यापकेषेणतद्विराधदतित्वारापयमदनेनकु  
भउत्तसाह ॥ ५० कर्मिति ॥ शा न्यएयहनस्वरात्मनाधिकतन ॥ ५४ ॥ सत्यज्ञानमननप्रसक्त्यादिभूतिभिर्पदुत्तम् ॥ अगत्यामपणे ॥ ५५ ॥ स्वदास्वदापरैक्यमुपपादयति ॥  
धिस्यरदिति ॥ सर्वयस्वरात्मनस्वरास्वराय ॥ त्रयविध्यादिक्रुपयीस्वरपरदितीयशब्दस्वदसमम् ॥ दृषार्थसमशाब्दमिध्यात्ययोतनार्थ ॥ नामपरिस्वददस्यर्थ ॥ ५६ ॥ अ  
स्तदथातिकर्मस्यरास्वरेस्वरापार ॥ धिरदिति ॥ सतमत्वाद्यात्मैर्बन्धिरस्योदस्यद्वैककृतयथाभाषितभ्येत्तपद्वनात्मरूपमेवधिरावपरिरिप्यतदस्यर्थ ॥ ५७ ॥ सगलशाक

शिरिविध्यजउवाय ॥ ॥ कथमैक्यविभोयात स्यात्स्यदाविभातुर्भौ ॥ सर्वसशयविन्देदकारिनेतदटाशुभे ॥ ५३ ॥ ॥ कुभउवाय ॥  
एयवसुजागस्वर्विन्मात्रवारिविशुधि ॥ तदवस्यदंतधीभिः शुद्धवारीववीचिसि ॥ ५४ ॥ दक्षविन्मात्रममलसत्वमित्यादिनामकम् ॥  
यदाततदिदमुदा पभ्यत्यजगतय ॥ ५५ ॥ चिन्सादएवसर्वस्वसर्गतस्माद्विसस्तिति ॥ परिस्वदीर्घिविध्यादिशब्दस्यदसमपरम् ॥ ५६ ॥  
चितसएवधर्तस्यदक्षयास्वदश्रभाषित ॥ एकरूपतयानामतत्रेदममलशिवम् ॥ ५७ ॥ सर्गाश्रितस्यदमानात्मासत्यनृष्टौविलीयते ॥  
उदस्यसम्प्यनृष्टानरज्ज्वंसपश्रमोचयथा ॥ ५८ ॥ सस्यदाचितदक्षिधानि स्यदात्वियभातता ॥ तुयातीतपठारुदावाधावकुनपायते ॥ ५९ ॥  
शास्त्रसज्जनसपकसतताभ्यासयोगत ॥ कालेनामलतांयातेचेतसीदाविवोदितता ॥ ६० ॥ एतकवलमाभातंस्वानुभूतिभिराततम् ॥ क  
थगतस्वानुभूतपुल्यस्यस्वरूपमात्मना ॥ ६१ ॥ नामसिसारस्वमनादिसिध्यमत्रैवतिसुस्यदेनिविष्ट ॥ नोरूपनिर्भेदमहाश्विदात्माजानोसि  
भायोगवदुर्वातशाक ॥ ६२ ॥ ॥ इत्यापर्ववांवा० दे० मोक्षोपायेषु० निवाणप्रकरणेषु० श्रुद्धालं पाख्यनिशिखिध्यजघोधननामैका  
धिकशततमसर्ग ॥ ५०१ ॥ ॥ ६३ ॥ ॥ ६३ ॥

नखतिनपार ॥ सगदिति ॥ यतस असम्प्यनृष्टानोथास्याउदति ॥ ५८ ॥ तदभिधासगामिध ॥ नित्यंशानुतयतीत्यशब्दवा ॥ ५९ ॥ कशरतयोदितप्रभवतितसाह ॥ शाखे  
ति ॥ यथाश्चसुर्भेतिनिराशयशयणाभलतयातेनित्यसिद्धिषधर्कनाउदिततद्वत् ॥ ६० ॥ यद्विधाधाधकुनपायतीर्हैकयात्सयामादेशेयुक्तभ्येततसाह ॥ एतदिति ॥ स्वमनुभू  
तपुलयाविषेषुस्वानुभूतिभिः शब्दस्य संकथ्यतेलाकट्टकस्यय ॥ ६१ ॥ त्वमपिस्वानुभूतिनामोप्येवततममदृषसास्येर्दमाप्रकर्षित्याह ॥ पासोसीति ॥ भद्रकवर्हादिदृष्टपाणाम  
भाशरदशवर्देदुर्भेद अतएवमर्हाश्वरात्मानात्सत्त्वशोपाद्याभूतोसिनपएवर्वातशाकलाप्रकोषेह क शोक एकत्वमनुपपद्यतेभ्रुनेरितिभाष ॥ ६२ ॥ ॥ इतिश्री  
शशिष्ठमन्तस्यप्रकरणनिघण्टु पू० पु० कोसरागतस्य सग ॥ १०१ ॥ ॥ ६३ ॥ ॥ ६३ ॥



आमन्त्र्यतर्हितकुभेविस्मितस्वमीपतेः ॥ चिरंविस्मयविश्रान्तिःसमाधाविहवर्ष्यते ॥ १ ॥ यथेदं सर्वं मुस्थितमित्यध्यारोपेणयथाचप्रविलीयतइत्यपवादेनचसर्वपूर्णब्रह्मत्वं  
 नेमयाकथितम् ॥ १ ॥ गुरुशास्त्राभ्याश्रुत्वास्वीयविचारेणमत्वाचसम्यग्बुद्धासाक्षाद्देष्टव्यं आवरणभागात्स्पष्टेपरेपदेकदाचित्समाधिप्राधान्येनकदाचिद्ब्रह्महारेणचयथेच्छसित  
 यतिष्ठ ॥ २ ॥ स्वर्गिभद्रसाम् ॥ ३ ॥ ४ ॥ एषामहुपदिष्टैव ॥ ५ ॥ सप्रणामप्रतिवचनारूपवर्मतर्धानम् ॥ साध्वीभिर्भर्तृकृतनमस्कारस्याप्राप्तत्वात् ॥ ६ ॥ स्वमादिप्रतिभा  
 नगतंधनादिवस्तु ॥ अतेजागरे ॥ ७ ॥ चित्रमश्वर्षम् ॥ ८ ॥ चिरोदयसदाप्रभातशाश्वताभ्युदयवाब्रह्म ॥ ९ ॥ कालयुक्त्याभायोदयसमययोगेन ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ इयंसा  
 कुंभउवाच ॥ इतितेकथितं सर्वं शिखिध्वजमहीपते ॥ यथेदमुस्थितं सर्वं यथाचप्रविलीयते ॥ १ ॥ एतच्छ्रुत्वाचबुद्धाचमत्वाचमुनिना  
 यक ॥ यथेच्छसितयातिष्ठष्टेषुपरेपदे ॥ २ ॥ स्वर्गं गच्छाम्यहंपर्वकालेस्मिन्नारदोमुनिः ॥ ब्रह्मलोकात्समायातोभवत्यमरसंसदि  
 ॥ ३ ॥ नमंपश्यतिचेतत्रतकोपमुपगच्छति ॥ नोद्देजनीयाभय्येनगुरवोहिकदाचन ॥ ४ ॥ त्यक्तसंकल्पलेखेननकिंचिदभिवान्छिता ॥  
 लयासदैववसव्यंहृष्टिरेषैवपावना ॥ ५ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ इतियावस्यतिवचःपुष्पहस्तःशिविध्वजः ॥ प्रणामायददत्त्येषताव  
 दंतर्धमाययौ ॥ ६ ॥ प्रतिभानगतं वस्तु यथैवातेनहृष्यते ॥ नहृष्टवांस्यथाकुंभमग्रेराजाशिखिध्वजः ॥ ७ ॥ गतेकुंभेमहीपालःपरंविस्म  
 यमाययौ ॥ तमेवचितयंश्चित्रं चिन्तयामासचित्रं विलसितं विधेः ॥ यत्कुंभव्यपदर्शेनबाधितोस्मिच्चिरो  
 दयम् ॥ १ ॥ कनारदसुतःकुंभःकाहं नामशिखिध्वजः ॥ केवलं कालयुक्त्यैवसोहंसंपरिवोधितः ॥ १० ॥ अहोनुसम्यक्कथितं देवपुत्रेणशु  
 क्तिमत ॥ अहोनुसं प्रबुद्धोस्मि मोहनिद्राकुलशिरात् ॥ ११ ॥ काहमासं विनिर्ममः क्रियाजालकुक्कर्म ॥ इदंकार्यमिदंनेतिभिध्याविभ्रम  
 चक्रके ॥ १२ ॥ अहोनुशीतलाशुद्धाशान्तं यंपदवीनिजा ॥ रसायनोद्भवाकारासत्वं शीतयतीहमे ॥ १३ ॥ शाभ्यामिपरिनिर्वाप्तिसुख  
 मासेचकेवलम् ॥ लणामपिनेच्छामिसंस्थितोस्मियथास्थितम् ॥ १४ ॥ एवं संचिंतयन्त्याजानूनं निर्वासनाशयः ॥ शैलादिवसमुल्की  
 णामौनमेवावतास्थिवान् ॥ १५ ॥ तस्मिन्नेवततोमौनेनिःसंकल्पेनिराश्रये ॥ प्रतिष्ठानिश्रलांप्राप्यसतस्थौगिरिशृंगवत् ॥ १६ ॥ सतत्र  
 संशान्तभयोऽचिरेणचिरेणविश्रान्तमतिःसमात्मा ॥ चिरेणसंप्राप्तनिजामलात्मायोगेनसुष्यापततोदितात्मा ॥ १७ ॥ ॥ इ०वा०वा०  
 दे०मो०नि०पू०चू०शिखिध्वजसमाधानं नामद्वाधिकशततमःसर्गः ॥ १०२ ॥ ॥ ६३ ॥ क्षाकतास्वरूपासाम्नाभ्यपदवी ॥ सत्त्वनिर्वासनंम  
 न ॥ १३ ॥ तैनेवस्यस्पर्णकामतामाह ॥ शाभ्यामीति ॥ १४ ॥ शैलात्समुल्कीर्णःप्रतिभादिवमौनवागादिचेष्टारहितयथास्यात्तथासमाहितोवतस्थिवान् ॥ छादसत्त्वान्दि  
 टकसु ॥ १५ ॥ मौनेमुनिकर्मणिसमाधौ ॥ १६ ॥ सराजातयसमाद्यौसप्राप्तनिजामलात्मासन्समात्मासमरसःसत्त्वचिरेणविश्रान्तमतिर्भूत्वाअचिरेणसद्यप्यसशान्तभयःसर्वाचि  
 रकालानुदत्तेनयोगेनअदितात्माअखण्डितस्वभावःसुष्यापसुषुप्तद्वविशश्रामेत्यर्थः ॥ १७ ॥ इतिश्रीवासिष्ठम०तात्पर्यप्रकाशोनिर्वाण०पू०द्व्युत्तरशततमःसर्गः ॥ १०२ ॥

पूरात्पाया परात्त्वाम्हेणपुराणम् ॥ यथाशुभ्यावनरास्तदात्तापथ्यवर्णयेत् ॥ १ ॥ एवमुकरीत्यागिरिखिब्जजोराजानिर्विकल्पसमाधानात्काष्ठकुब्जोपमस्थितिरभूदिति  
 शय ॥ पूहात्तान्दृतातीतिनियामत् ॥ १ ॥ तनारपुत्रम् ॥ २ ॥ देवपुत्राहर्तिकुम्भेयम् ॥ क्षिण्डीशरीररूपमाकारजपाह ॥ १ ॥ नृपकर्मरत्नकार्यमजानुरजनमित्यर्थ ॥ २ ॥  
 कुम्भानारवथ ॥ ५ ॥ समुत्कार्थनियामकारनिर्दिष्टमुक्तावमिद्विष्यत् ॥ १ ॥ अपराजा ॥ ७ ॥ इदानींप्रारब्धकर्मशेषकालेदेहत्यागार्थकिकर्मदर्करोतिनकरोतिवत्या

श्रीवसिष्ठउवाच ॥ निर्विकल्पसमाधानात्काष्ठकुब्जोपमस्थिति ॥ एवशिरिखिब्जजोराजाचूडालामधुनाशृणु ॥ १ ॥ शिरिखिब्जजत  
 भत्तारकुम्भवर्णनेनसा ॥ प्रयोध्यांतीधिभागत्यतारतरसानम ॥ २ ॥ देवपुत्राकतिव्योधिजहोमायाविनिर्मिताम् ॥ विदग्धमुग्धमा  
 कारक्षेणजपाहसुदरम् ॥ ३ ॥ तमसास्वपुरप्रापविवेशांतपुरक्षणात् ॥ हस्थाधभूवलोकस्यनृपकर्मचकारच ॥ ४ ॥ वासरधितयनाथ  
 पुनरधरमत्यसा ॥ यभूवकुभोयोगेनशिरिखिब्जवनययी ॥ ५ ॥ तथातत्रैवतभूपमपश्रद्धनभूमिगा ॥ निर्विकल्पसमाधिस्यसमुत्कीर्ण  
 मिवदुमम् ॥ ६ ॥ अहानुखलुभोदित्याविश्रातोयमिहात्मनि ॥ स्थित स्वस्य समश्रांतहलुवाषपुनपुन ॥ ७ ॥ तदेनतावदेतस्माद्वाधया  
 म्पिपरात्पदात् ॥ इदानींमेवकिदेहत्यागमेपकरांतिवै ॥ ८ ॥ किंचित्कालसुरत्वेपराज्येनविपिनेनवा ॥ मममेवगमिष्यावस्यत्केद्देहाविभौ  
 समौ ॥ ९ ॥ तस्यापदेशोविषम परिणामनगच्छति ॥ अनेनाश्रासयोगनतावदावोधयाम्यहम् ॥ १० ॥ इतिसच्चित्त्यचूडालासिंहनाद  
 चपरसा ॥ भूयोभूय प्रभोरभेवनेचरमयप्रदम् ॥ ११ ॥ नचचालशिलेवाद्वापदानादेनतेनस ॥ भूयोभूय-कृतेनापितदासातव्यचाल  
 यत् ॥ १२ ॥ चालित पातिताप्यपयदानयुनुधेनृप ॥ तदासच्चिंतयामासचूडालाकुम्भरूपिणी ॥ १३ ॥ अहोपरिणत साधु स्वपदेभग  
 वानयम् ॥ तदेनहिप्रयायुक्तयासांप्रतयोधयाम्यहम् ॥ १४ ॥ अयवैर्नमहात्मानांकिमर्थयोधयाम्यहम् ॥ विदेहयोधमासापतिपुत्रेपय  
 याल्लखम् ॥ १५ ॥ अहमप्यनादाहमिमत्यक्कापरपदम् ॥ अपुनजंननायेवगच्छामीहकिंसमम् ॥ १६ ॥

शय ॥ ८ ॥ विपिनेभोपयकमक्षयधर्तविषितेनवा ॥ समुत्पयकालमयसमौनुत्पत्यभाशौगमिष्याव ॥ कैवल्यमितिशेष ॥ ९ ॥ उपदेशात्कात्प्रयाकत-परिणामसममम्  
 निरावस्थितिवर्दतपराशकनागच्छन्दिदानींमेवहस्यामे ॥ तथाचकीचन्मुक्तिमुखांनभवायमप्यपयो-व्यदतिभाष ॥ १० ॥ यभाश्रुत् ॥ ११ ॥ पाणिसेपेपणाश्चालयत्  
 ॥ १२ ॥ ११ ॥ सममभूमिकानुपदेशयधर्तपरिणत ॥ अहोदत्याप्यर्थे ॥ तथाचतस्रोपदेशोविषम-परिणामनगच्छतीतिभदीपसमावनादशैवेतिभाष ॥ १३ ॥ अतएवाह ॥  
 अपयवति ॥ निरहोदिष्ठुत् ॥ १४ ॥ सपसहैवगच्छाच्चि-द्वन्वीवैर्नोक्कमधिकसुखरमितिशेष ॥ १५ ॥

महामतिरित्यनेनावश्यभोक्तव्यतदीयप्रारब्धकर्मशेषमपिसास्यमत्यादृष्टापुनर्संचितयामासंतिसूचनाय ॥ १७ ॥ सत्वंनिर्वासनंमनस्तस्यसस्कारलेशात्मनाशेषोयद्विद्वद्वरे  
 पारब्धवशेषितभायालेशोपहितेहाद्वैतस्यप्यस्ति ॥ १८ ॥ कालेनतदुद्भवमयेन ॥ यथावसतारभेदुमेमूलकोशेमूलप्रदेशोर्भोगोरसस्तस्मिन्सुक्ष्मभावेनालीनभाविपुष्पजा  
 लमिवसत्वशेषोयद्यस्तीतिपूर्वोक्तान्ययः ॥ १९ ॥ तर्हिपद्यबोधितोयजीवन्मुक्तःसन्एवमहमिबविहरन्जवत्येव ॥ अथयदिसत्वशेषस्यापिवाधान्मुक्तोभवतितत्सर्वाहमपिस  
 मनेनसाकमेवमुक्तिगच्छामि ॥ २० ॥ स्थरीनदेहोष्मलिंगेनवक्ष्यमाणलिंगेनपतिजीवतीतिसाशकमालोक्यसवोधहेतुदयनेसत्वशेषव्यवृथ्यत अस्यद्विसत्वशेषोस्स्येवेत्यवाच

इतिसांचित्यदेहंस्वत्यक्तुमभ्युद्यतासती ॥ पुनःसंचितयामासचूडालासामहामतिः ॥ १७ ॥ आलोकयामिचैतावदेनेदंमहीपतेः ॥ यद्य  
 स्यसत्त्वशेषांस्त्रिवोधबीजंरुदंतरे ॥ १८ ॥ तत्कालेनैपभगवान्संप्रबोधमुपैष्यति ॥ मूलकोशरसालानंपुष्पजालमिवहुमे ॥ १९ ॥ तद्  
 वंविहरन्जीवन्मुक्तएवभवत्यलम् ॥ मुक्तोभवत्यथयदिमन्येगच्छामितत्समम् ॥ २० ॥ इतिसांचित्यचूडालास्यशनेननयेनच ॥ पति  
 मालोक्यसाशंकमुवाचवरवर्णिनी ॥ २१ ॥ अस्त्येवसत्वशेषोस्यद्विसंबोधकारणम् ॥ संबोधहेतुदयनसत्वशेषंव्यवृथ्यत ॥ २२ ॥ ॥  
 श्रीरामउवाच ॥ ॥ भृशंसंशांतचित्तस्यकाष्ठलोष्टसमस्थितेः ॥ सत्वशेषःकथंवल्लज्जायतेथानशालिनः ॥ २३ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥  
 प्रबोधकारणंप्रस्यदुर्हंक्ष्याणुवपुर्द्विदि ॥ विद्यतेसत्वशेषोतर्वाजेपुष्पफलंयथा ॥ २४ ॥ चित्तस्यंदविद्युक्तस्यतस्यास्यंदितसच्चितः ॥ द्वित्वैक  
 त्वविहीनस्यसमस्याचलसंस्थितेः ॥ २५ ॥ कायःममसमाभोगानभ्लायतिनद्वध्यति ॥ नास्तमेतिनचोदतिसममेवावतिष्ठते ॥ २६ ॥  
 द्वित्वैकत्वादियुक्तस्ययस्यप्रस्यंदतेमनः ॥ तस्यदेहोन्यानतामेतिनास्यंदस्यकदाचन ॥ २७ ॥ चित्तस्यंदोहिसर्वेषांकारणंजगतःस्थितेः ॥ रा  
 मभावविकाराणांकुसुमानांयथामधुः ॥ २८ ॥ अस्मिन्प्रयास्यतादेहेचेतसोहिमुहुर्मुहुः ॥ हर्षःकोपोनसंसंभोहोवशमेतिरघूदह ॥ २९ ॥

चेतिपरेणसहान्वयः ॥ २१ ॥ २२ ॥ स्थरीनेननयेनचेतियदुक्ततत्रनयशब्दार्थजिज्ञासुरामपृच्छति ॥ भृशमिति ॥ २३ ॥ देहेद्विद्विद्विपरिणामापक्षयादिविकारानुदयःसत्व  
 शेषेऽलिंगमित्युत्तरवक्तुर्लक्ष्यमनुवदति ॥ प्रबोधेतिद्विधाभ्याम ॥ २४ ॥ द्वित्वैकत्वविहीनस्यनिर्विकल्पस्य ॥ २५ ॥ ग्लायतिग्लानिगच्छति ॥ २६ ॥ अन्यस्यतुर्तद्वैपरीत्यमित्या  
 ह ॥ द्वित्वैकत्वादीति ॥ २७ ॥ तत्कुतस्तत्राह ॥ चित्तस्यद्वयति ॥ जगतःस्थितेर्ब्यवहारस्यहेतुभूतानासर्वेषामावविकाराणाकारणम् ॥ २८ ॥ अतएवपुनर्जन्मवीजसत्त्वेस्मा  
 द्देहाद्देहांतरप्रयास्यतश्चेतसोमुहुर्मुहुयत्नेनियत्समाणोपिहर्षःकोपःसंभोहश्चनवशमेतिनपतिशक्यते ॥ तदेवपुनर्जन्मावश्यभावेऽलिंगमित्यर्थः ॥ २९ ॥

चित्तं प्रशमभायांतं कायोय सत्ववर्जितं ॥ याधतेनांधरस्येव तस्य भावविकारम् ॥ ३० ॥ वीच्यादिनययोदंति सभायाजलसंतते ॥ तथा  
 नदस्य तंटाप मभायामन्यसतंत ॥ ३१ ॥ सत्वस्थानुपलभोस्ति न तस्योपशमाहते ॥ यावद्भातिसमतत्वकालाच्छाभ्यतिकेवलम् ॥ ३२ ॥  
 दहयस्मिस्तुतंचित्तनापिसत्वचविद्यते ॥ सतापेहिंमवद्रामपधत्वं न विलीयते ॥ ३३ ॥ शिखिष्यजस्यं दहेसोनिश्चितस्तेजसार्जित ॥ स  
 त्वांशं न च समुक्तं संतनरं लानिभाजनम् ॥ ३४ ॥ ततथाभूतमालोक्ष्य भर्तुर्दहवरांगना ॥ अनुत्क्षितवर्तादहं चित्तयामाससत्वरम् ॥ ३५ ॥  
 चित्तस्य सवणशुद्धमविभ्यायाधयाभ्यहम् ॥ भविष्यद्वाधनकालमयतत्राहिसंस्थिता ॥ ३६ ॥ नयोधयामि ययेन चिरात्तदह्यतस्वयम् ॥  
 किं मे कंवावतिपुहमित्येव याधयाभ्यहम् ॥ ३७ ॥ इति मन्त्रित्यथूद्दालादहं करणपजरमासंत्यज्यप्राप चित्तत्वं स्थितिमापतवर्जिते ॥ ३८ ॥  
 तत्र सा चंतनास्य दहत्वासत्ववत प्रभा ॥ स्विवेशपुनदहस्वनादहमिव पक्षिणी ॥ ३९ ॥ कुमाकृतिरयं त्यायनिविष्टा कुसुमस्यले ॥ सा  
 मगातुं न दत्तासाभ्रमरं दृष्टं न स्वना ॥ ४० ॥ तसामस्वनमाकण्य चित्सत्वगुणशालिनी ॥ वुधुधेभूपतं दहैव सतद्वपयिनी ॥ ४१ ॥ दश  
 विरासयाभासार्तांटाकहवात्तर्नाम् ॥ शहातसत्वसपत्ति शिखिष्यजमर्हापति ॥ ४२ ॥

यथैव भाषापरस्तनमनुसधत् ॥ तत्र यत्प्राणिना ॥ स्वरहमनुत्क्षितवर्तीवर्ती ॥ १५ ॥ चित्सत्वपागुक्तद्वैर्द्वैल्लतसायकायपमेशेनमन्त्रिस्यतमतत्वभावे सस्तिगार्ताचिरका  
 लनमन्त्रिष्यद्वाधनकार्थमर्पुं सत्वोपयार्थानि ॥ १६ ॥ ननु चिरात्सत्वपमेव बुध्यतीकर्मो धनत्वरपातभाह ॥ नेति ॥ राज्याप्यलनेनियकाहनमर्त्तसमाध्यास्थानुराक्तं भ्यु  
 न्धिनानाधर्याधिभयकार्त्तस्य रस्थानुशक्कार्त्तानि भाह ॥ १७ ॥ स्वदेहसंयज्यतदहं यद्विषयतदीयोद्वाद्भल्लजक्षणे चित्तमेव स्थितिं प्रापेत्यथ ॥ १८ ॥ तथा निर्धक्त्स्यसमाधिना  
 क्षीरारकरकक्षीभूतयाभ्यननायास्तदीयचिश्चाभाषसधत्तिरुदु पृथग्भाषतानुक्त्स्यदहम् ॥ १९ ॥ ४० ॥ चिन्मन्त्रिश्चासासस्तिनाराजमुद्वि शिखिष्यजाहं भाषसत्कारो  
 द्वाधेन भानत्सापाहदहं भाषप्यासाधुपुथे ॥ ४१ ॥ ४१ ॥ तसंयमाधिनीतिनाम् ॥ ४२ ॥

गायनमित्यशित्यात्वाभावश्लोदंस ॥ परेण दिव्येन वपुषा युक्तमपरं सामवेदमिवेत्युत्प्रेक्षा ॥ ४३ ॥ कुसुमं पुष्पांजलिम् ॥ अनेन तपःप्रभावात्साकसंचितपुष्पाणां मन्लानतागम्य  
 ते ॥ ४४ ॥ दिव्यास्त्रभाग्योदयेन उदिता . पुनर्दर्शनाभ्युदयफलस्मृतिगोचरतांगताः ॥ अथवा किमद्भग्यचित्तया महान्तःस्वनरूपरानुग्रहोद्यता इत्याशयेनाह ॥ केनामेति  
 ॥ ४५ ॥ महत्कारणनचेदिहागमनेद्वितीयिककारणं भवेत्संभाविततद्द्वहीत्यर्थः ॥ ४६ ॥ त्वयैव समसाकम् ॥ स्थानत्वामेव स्मरवित्तियावत् ॥ ४७ ॥ अतएव रस्येपि स्वर्गोसा  
 अपश्यत्कुंभमग्रस्यं सामगायनतत्परम् ॥ परेण वपुषा युक्तं सामवेदमिवापरम् ॥ ४३ ॥ अहो बत वयं धन्याः पुनः प्राप्नुमः स्वतः ॥ इत्येवो  
 दाहरन्नाजकुंभाय कुसुमं ददौ ॥ ४४ ॥ दिव्योदिताः स्मो भगवंस्तव चेत्सिपावने ॥ केनामवामहासत्वाः प्रसादेष्वंगनास्थिताः ॥ ४५ ॥ अ  
 स्मत्पवित्रीकरणमेवागमनकारणम् ॥ नचेत्किंचागमेद्ब्रह्मिद्वितीयं कारणं भवेत् ॥ ४६ ॥ ॥ कुंभउवाच ॥ यतः प्रथतियातोस्मि त्वत्सका  
 शादनिंदितः ॥ ततः प्रभृतिचेतोमेत्वयैव हेसमं स्थितम् ॥ ४७ ॥ रम्ये स्वर्गेन तिष्ठामिसमीपे तव सांप्रतम् ॥ अभीष्टमुद्यदेवांगरम्याणां तरपु  
 रः स्थितम् ॥ ४८ ॥ त्वाह शोबं धुरासश्रुत्स्मि चंतथासरवा ॥ विश्वास्योवापिशिष्यश्च मन्ये जगति नास्मि ॥ ४९ ॥ ॥ शिखिष्वध्वज उवाच ॥  
 अहो न फलितं पुण्यपादपुर्नः कुलाचले ॥ यस्माद्भवानसंगोपि वांछत्यस्मत्समागमम् ॥ ५० ॥ इदं वनमिमेदत्ताभृत्याय महमाहतः ॥  
 रोचते तेन च स्वर्गस्तदिह स्थीयतां प्रभो ॥ ५१ ॥ भवद्वितीर्णया योगयुक्त्या विश्रांतवानहम् ॥ यथासाधो तथा मन्ये स्वर्गे विश्रमणं कुतः  
 ॥ ५२ ॥ तामेव संस्थितिं स्वच्छामवलंब्य प्रकाशिनीम् ॥ विहरेह यथाकामं स्वर्गभूमितले तथा ॥ ५३ ॥ ॥ कुंभउवाच ॥ परेपदेमहा  
 नदेकच्चिद्विश्रांतवानसि ॥ इदं भेदमयंदुःखं कच्चिस्संस्त्यक्तवानसि ॥ ५४ ॥ कच्चिदापातरस्येभ्यः संकल्पेभ्योरतिर्भृशम् ॥ निर्मूलतांगतारा  
 जन्भोगनिरसमेव ते ॥ ५५ ॥ हेयादेयदशातीतं शांतं शमसमास्थिति ॥ यथाप्राप्तेष्वनुद्देगं कच्चिन्नवमनः स्थितम् ॥ ५६ ॥ ॥ शिखिष्वध्वज  
 उवाच ॥ त्वत्प्रसादेन भगवन् दृष्टाहस्यातिगागतिः ॥ प्राप्तः संसारसीमांतो लब्धो लब्धव्यनिश्चयः ॥ ५७ ॥ चिरादतिचिरेणैव विश्रांतो  
 स्मि निरामयः ॥ लब्धं लब्धव्यमखिलंतमः संशिरसं स्थितः ॥ ५८ ॥ नोपदेष्टव्यमस्माकं किंचिदप्युपयुज्यते ॥ सर्वत्रैवातिलसोस्मि संस्थि  
 तौस्मि गतज्वरः ॥ ५९ ॥

प्रतनतिष्ठामि किनुतवसमीपेतिष्ठामि ॥ हेअंगयतोवहूनामपिरम्याणां मध्ये चिस्सस्यपदेवाभीष्टभवनित्त्वद्यतउद्योगप्राप्यमेवसत्पुरःस्थितं भवति नोद्योगं विनेति त्वदर्शनोद्योगव  
 शादेवमभागमनमित्यर्थः ॥ ४८ ॥ मयिकोवातेप्रीतिहेतुरतिशयस्तथाह ॥ त्वाह शति ॥ ४९ ॥ कुलाचलेअस्मिभ्भदरे ॥ ५० ॥ मस्तीत्यातेस्वर्गेनरोचतेचेत्तर्हिइहमत्स  
 निद्वौ ॥ ५१ ॥ ममापिलद्वितीर्णसमाधिखुल्लवसस्य स्वर्गांछानास्त्याह ॥ भवद्वितीर्णयेति ॥ वितीर्णयदाहत्तया ॥ ५२ ॥ तामसमुपदिष्टामेवभूमानदसस्थितिमवलंब्य ॥  
 प्रकाशिनीत्प्रकारात् ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ शमेनसमस्थिति ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ चिराद्दृढकालोत्तरम् ॥ अतिचिरेणदिनत्रयपर्यंतम् ॥ ५८ ॥ ५९ ॥

कदाचन प्राप्तिरित्येव ॥ तदा भक्त्यनिरासममन स्वस्वात्मरक्षणस्य भाषितम् ॥ ६० ॥ यदित्यदप्यक्तिकर्तनं शास्त्रिणां हेतुकीदृशो धारिणः शक्यः ॥ नि सद्येतिरिति ॥ स्पष्ट  
 म् ॥ ६१ म ॥ नदिर्वाशासिद्धम तात्पर्यदकारो नि० प० पृ० इति धरणात्तम सण ॥ १०३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ कुंभस्तरमरीरक्षासभोगेच्छा प्रकथयते ॥ स्वगापदशास्युर्वा  
 नवैष्यन्पुनरागम ॥ १ ॥ इत्युक्तमन्ताराभिरालनीत्यप्यात्विधिप्राप्ति कथाभिः परस्परसहयनविधिरित्येव ॥ १ ॥ सरसा नित्यभ्यासितसारसानि पश्चानि पश्चिमि पुनानि च य  
 स्थिर नरनभानररापि वि कल्पयुः ॥ इनाश्वनरक्षक यस्मिद्धृष्टनरनेवने इव विधारेण ॥ २ ॥ नेन अविभक्त्युक्तयसिद्धेनाधारेण ॥ धनेमहारण्ये ॥ काननवीथियुः अर्धातरुनप  
 ज्ञातमज्ञातमप्राप्तसक्तस्य च्यमाश्रितम् ॥ तत्त्वपरत्वसत्त्वं मे स्वस्यैवास्ति न किंचन ॥ ६० ॥ नि संस्थितिर्विगतमोहस्यो विरागां नित्यो  
 दित ममममागयसवमोभ्य ॥ सवात्मक सकलसंकलनाविशुक आकाशकांशविशदसमभास्थितोस्मि ॥ ६१ ॥ ॥ इत्यापर्ववा०  
 वा० द० मा० नि० पृ० च० कुंभपुनरागमनामप्यधिकजातम सर्ग ॥ १०३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ श्रीवासिष्ठ उवाच ॥ ॥ इत्य  
 प्यात्मविधिप्राप्ति रथाभिस्तापरस्परम् ॥ असातेवपेव तारौ मुहुर्तन्वितयवन ॥ १ ॥ ततउत्पायकस्मिश्चिस्तानौ सरससारसे ॥ मरोव  
 रं वनेष्वविद्धते नटने वने ॥ २ ॥ तनाचारणताभिश्चकथाभिस्तावनतत ॥ नीतवती दिनान्यथैतासुकाननवीथियु ॥ ३ ॥ ॥ अथकुम्भ  
 उवाचान्यदनयावांगिराविति ॥ तदांभितितृपुंभवातावुभौ प्रविचरतु ॥ ४ ॥ वनाप्यनेकरूपाणि जगलानितगानि च ॥ सरासिगुल्मजा  
 टानि शृंगाणि गह्वानि च ॥ ५ ॥ नटांशं शासुयाप्रामानगराणि वनानि च ॥ मजुषोपानगिरीन्कुजास्तौर्यान्यापतनानि च ॥ ६ ॥ सममे  
 वममरुहौ समवतो स्थितावुभौ ॥ समसत्त्वोसमोत्साहौ गंसतौ तस्यतु सदा ॥ ७ ॥ आनचतुर्विर्तुन्वेवान्जुभुजातेचरायव ॥ समतेमेव  
 मित्तचसमपुद्गायभुवतु ॥ ८ ॥ तमालवनवदं पुमदारगहनपुष ॥ दपतीस्त्रिभुवददयो सुद्धातीर्विरजतु ॥ ९ ॥ इदगोहमिदनेति विकृत्य  
 पटनमन ॥ नजहारतयारामवात्येव विद्युपाचलम् ॥ १० ॥ विचरतुस्तौ सुद्धातौ कश्चिद्भूलिविधुसरी ॥ कश्चिच्चटनदिग्धर्वागौ कश्चिद्  
 स्पानुरजितौ ॥ ११ ॥ कश्चिद्दिव्यां परधरो चिनायरधरो कश्चित् ॥ कश्चित्सहवसहस्रौ कश्चित्कुसुममदितौ ॥ १२ ॥

निभर ॥ नर्तराटपयन्दिनकपथाद्यस्य निरुक्तसुख्य ॥ १ ॥ श्रीमत्स्यमिपरी ॥ ययस्येधकुम्भस्याप्यर्थात्सिद्धाक धनास्यस्युभयकृत्तवितसमानकर्मकनामाभिस्यस्यत्वे  
 निरुक्तान्यपि रितौ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ॥ समवतोसपुर्तिरीशरीषित्तत्त्वापिषमभेवस्थिरीशद्वर्तपरस्परानुभवकथयती ॥ ७ ॥ विक्रमलाद्वैरतिलमररोचैतिपाठम् ॥ ८ ॥ ९ ॥  
 अनिजनस्थितिक्षणमाह ॥ नर्मिति ॥ विकल्पकृतमनायामनजहार ॥ १० ॥ मियपि यद्विकल्पोपिनयोनौ भूत्स्याह ॥ विचरतु रित्यादिना ॥ ११ ॥ १२ ॥

सत्वेननिर्वासनचित्तेनोदात्तयाउत्कृष्टतया ॥ १३ ॥ अथकेवलमिजभावेनपरस्परौपभोजकारथ्यभोगोत्तरकालद्वयतिभावोपभोजकारथ्योद्वयकाले ॥ १४ ॥ कामेन  
अन्नधर्भरणरोगजनचित्ता ॥ १५ ॥ यथापामभोगप्रतिअतिष्ठतांनिवृत्तगतीनाम् ॥ एकस्याभोगनिवृत्तावेवाप्रहोनिर्वधस्तदालिकायाद्यत्ति सामूह्यैव ॥ १६ ॥ अधर्भरोग  
असादिहेतुभ्योभोगोभ्योलोकरप्रहायनिवर्त्तितव्यमेवअयनतत्पामक्तिरित्याराधेनाह ॥ निजइति ॥ एवसर्वसामयोसत्वेपियास्वभर्त्तरनकामवतीसाअजीवन्मुक्ताचेद्भर्त्तुभो

दिनैःकतिपयैरेवसमचित्ततयातया ॥ सत्वोदात्ततयाचैवराजाकुंभवदावभौ ॥ १३ ॥ अथतंशुरगर्भाभंचूडालासाशिखिध्वजम् ॥ ह  
ध्याशोभामुपगतंचित्तयाभासमानिनी ॥ १४ ॥ अयंपतिरदीनात्मारभ्याश्रवनभूमयः ॥ इयंस्थितिरनायासायानकामेनवंचित्ता ॥ १५ ॥  
जीवन्मुक्तधियांभोगंयथाप्राप्तमतिष्ठताम् ॥ एकाग्रहात्मिकतुच्छामूह्यैवोदताभवेत् ॥ १६ ॥ निजःपतिरुदारत्मानिराधिश्चनवंव  
वयः ॥ ग्रहाणिपुष्पजालानिसाहतायानकामिनी ॥ १७ ॥ वनपुष्पलतागोहेस्वायत्तेभर्त्तरिप्रिया ॥ रमतेयाननिर्दुःखासाहतेवदुरंगना  
॥ १८ ॥ रम्यंविवाहितंकांतंपतिमासाद्यनिर्जने ॥ स्त्रीसतीयानरमतेनाधिगस्तुदुरंगनाम् ॥ १९ ॥ समुज्झतायथाप्राप्तमपिबेद्याविदास  
दा ॥ अनिद्यंसमुदारार्थकिंतज्ज्ञेनकृतंभवेत् ॥ २० ॥ तांकिंचिद्रचयाम्याशुप्रपंचंप्रेक्षयावने ॥ येनायंभूपतिर्भर्त्तरमतेमयिमानदः ॥ २१ ॥  
इतिसिंचित्यचूडालाकुंभवेपथरापतिम् ॥ प्राहकाननगुल्मस्थाकोकिलंकोकिलायथा ॥ २२ ॥ ॥ कुंभउवाच ॥ ॥ चैत्रमासस्यशुद्धौ  
यंप्रतिपद्विसोमहान् ॥ अद्यास्थानंमहारंभस्वर्गंभवतिवैहरेः ॥ २३ ॥ सन्निधानंमयातत्रकर्तव्यंपितुरभ्रतः ॥ यथास्थिताहिनियतिर्न  
संत्याज्याकदाचन ॥ २४ ॥ प्रतिपालयितव्यंमेत्वयेहचवनावनौ ॥ क्रीडितानवपुष्यायांसमुद्देगमगच्छता ॥ २५ ॥ आगच्छामिदिनांते  
द्यनिर्विकल्पंनभस्तत्तात् ॥ सगादंतितरामेवल्वत्संगोममतुष्टये ॥ २६ ॥ इत्युक्तामंजरीकुंभोद्दौमित्रायकौस्तुमीम् ॥ प्रीतयस्वामिव  
प्रीतिकानंदनदक्षजाम् ॥ २७ ॥

गविघातपापेनहता जीवन्मुक्ताचेह्लोकसप्रहभागप्रयुक्तनिदादिनाहतेत्यर्थः ॥ १७ ॥ उक्तमेवस्पष्टमाह ॥ वर्तेति ॥ १८ ॥ १९ ॥ अनिद्यस्वउदारार्थभोगंसमुज्झताकिंकिम  
धिकफलंकृतभवेत् ॥ नकिंचिद्विषयः ॥ २० ॥ प्रेक्षयास्वप्रज्ञया ॥ मथिरमतेरतिसुखलभते ॥ २१ ॥ २२ ॥ अस्थापनदेवर्षिसंभामेकनम् ॥ हरेरिद्रस्य ॥ २३ ॥ पितुर्ना  
रदस्य ॥ २४ ॥ प्रतिपालयितव्यमेआगमनमासायंप्रतीक्षितव्यम् ॥ २५ ॥ निर्विकल्पआगमनपाक्षिकत्वरहितनियतामतिवावत् ॥ २६ ॥ कातामनोहरा नंदनदक्ष.कस्यत  
रस्तज्जामंजरीम् ॥ २७ ॥





अतस्त्वज्ञेयुर्गतयेत्याह ॥ येहीति ॥ बालतयासमचित्तत्वाभावेनैवहृद्वाद्दहीनाभ्यस्तनत्तत्कर्मेन्द्रियनिप्रहावस्थाभ्यःपलायतेव्यवतेअज्ञानस्य भावादेवेतिवैषम्यमित्यर्थः ॥ ४ ॥  
 प्रारब्धप्रयुक्तानुकर्मेन्द्रियहर्षणलानिदशायावद्देहभाविनीज्ञान्यज्ञानिनोस्तुत्यैवेत्याशयेनसदृष्टातमाह ॥ यावदिति ॥ दशाकर्मेन्द्रियहर्षणलान्यादिदशाभवत्येवेतिशेषः ॥ तदे  
 वव्यतिरेकमुत्वेनद्रव्यति ॥ यद्वाति ॥ तथाचज्ञानिनोपिदेहदशानतिलघनमेवेतिममापितदनुवर्तननदोषायेतिभावः ॥ ४ २ ॥ तथाचचित्तसाभ्येनदेहदशाद्दुःखानांसमाधिवशाद्  
 दर्शनमेवतत्परिस्थानोहठात्कर्मेन्द्रियनिपहेणसहनमितिनिष्कर्षइत्याह ॥ एषदिति ॥ ४ ३ ॥ विजानातत्त्वविदायावद्देहकर्मेन्द्रियैःसर्वासुदशासुयथासदाचारमेवस्थातव्यन  
 तुसदाचारउल्लुष्यदत्योतवानेवनिघम ॥ बुद्धीन्द्रियैर्मनआदिभिस्तुसदासाभ्येनैवभाव्यननुकदाचिदपिवैषम्येणेत्यर्थः ॥ ४ ४ ॥ कर्मेन्द्रियैरनिपिद्देहावस्थानुवर्तनं ब्रह्मादिसर्व  
 येत्यतस्त्वविदोमूढाराजन्वालतयैवते ॥ अवस्थाभ्यःपलायतेगृहीताभ्यःस्वभावतः ॥ ४ १ ॥ यावत्तिलंयथातैलंयावद्देहंतथादशा ॥  
 योनदेहदशाभेतिसाच्छिनत्यसिनांवरम् ॥ ४ २ ॥ एषदेहदशाद्दुःखपरित्यागोत्यनुत्तमः ॥ यत्साभ्यंचेतसोयोगान्त्वतुकर्मेन्द्रियस्थितं  
 ॥ ४ ३ ॥ यावद्देहंयथाचारंदशास्वंगविजानता ॥ कर्मेन्द्रियैर्हिस्थातव्यंनतुबुद्धीन्द्रियैःकचित् ॥ ४ ४ ॥ परमेष्ठिप्रभृतयःसर्वएवोदितश  
 याः ॥ देहावस्थानुतिष्ठंतिनियतरेषनिश्चयः ॥ ४ ५ ॥ अज्ञतत्त्वज्ञभूतानिदृश्यजातमिदंहियत् ॥ तत्सर्वमेवनियतिंधावत्यंबुयथांबुधिम्  
 ॥ ४ ६ ॥ तज्ज्ञानुद्ध्यादिसाभ्येनपाण्यादिवचनेनच ॥ नियतिंधापयंतीमांयावद्देहमखंडिताम् ॥ ४ ७ ॥ अज्ञास्तुसर्वक्षोभेणसुखदुःखद  
 शाहताः ॥ नियतिंधापयंत्यंगदेहलक्षैर्विखंडिताम् ॥ ४ ८ ॥ इत्थंयुखेपुननुदुःखदशासुचेत्यंस्थातव्यमित्याधिगतंयदिहांगजावैः ॥ अ  
 ज्ञभूतनिवहस्फुरितस्तदेवंदुर्लभ्यएषनियतोनियतंविंलासः ॥ ४ ९ ॥ ॥ इ० वा० द० मो० नि० पू० चू० जीवन्मुक्तव्यवहारप्रतिपा  
 दनंनामचतुरधिकशततमःसर्गाः ॥ १०४ ॥ ॥ ७९ ॥ ॥ शिखिध्वजउवाच ॥ ॥ एवंस्थितेमहाभागकथमुद्देगमीदशाम् ॥  
 लब्धवानसिदेवोपिवदवेद्यविदांवर ॥ १ ॥

जीवन्मुक्तेषुप्रसिद्धमेवेत्याह ॥ परमेष्ठीति ॥ नियतेःप्रारब्धकर्मनियतेः ॥ अन्यथातद्भोगसिद्धेरितिभावः ॥ ४ ५ ॥ प्रारब्धकर्मनियतलंघनंतरवद्देहैर्वाकैश्चिदपिकर्तुंनश  
 क्यमित्याह ॥ अज्ञेति ॥ ४ ६ ॥ तर्हि कितज्ज्ञानाद्योःसाभ्यमेवनेत्याह ॥ मज्जाइति ॥ यावद्देहमुपात्तैकदेहपातपर्यंतम् ॥ ४ ७ ॥ अज्ञास्तुनतयेत्याह ॥ अज्ञास्त्विति ॥ ४ ८ ॥  
 प्रारब्धनियतित्वरूपमभिनीयदर्शयंस्तस्याःसर्वैर्दुरुल्लंघनामुक्तामनूयोपसहरति ॥ इत्थमिति ॥ नन्यंगदतिराजसंबोधने ॥ अनेनप्राणिनाअस्मिन्जन्मनिइत्थसुखेषुस्थातव्य  
 दुःखदशासुचेत्यस्थातव्यमितर्जावैःस्वस्वकर्मानुसारेणयथादशाललाटाक्षरमधिगतंप्राप्तंतत्तद्विषयेअज्ञेषुज्ञेषुवाभूतनिवहेषुतथैवस्फुरितोनियतएषनियतेःप्रारब्धकर्मणोविला  
 सएवंप्राणुक्तरीत्यादुरुल्लुष्यदत्यर्थः ॥ ४ ९ ॥ ॥ इतिश्रीवासिष्ठम० तात्पर्यप्रकाशेनि० पू० चतुरन्तरशततमःसर्गाः ॥ १०४ ॥ ॥ ७९ ॥ ॥ कुभेननिशिदुर्वासःशापातस्वीत्वा  
 मिरुष्यते ॥ परस्परसमाधानैःशानयोश्चतथास्थितिः ॥ १ ॥ एवनियत्यनुसारेणस्थितेर्जावकदेवत्वदेवोपिसन्दिशविषादनिमित्तमुद्देगकथंलब्धवांस्तद्देत्यर्थः ॥ १ ॥

॥ २ ॥ पनभदरप्यनिद्विशेषणनपुसकत्वपानवत् ॥ इदशोप्यनुशेभुनवटि सप्रयथाननवमायातिनद्वत् ॥ १ ॥ पुच्छातुच्छदानिभस्तेन ॥ स्वच्छभार्थपुपगतोनेतिमुच्छोविधिशेष  
णम् ॥ २ ॥ ५ ॥ पिप्रासहंशोप ॥ ६ ॥ वदामिपप्रवहाप्यस्यानिस्सस्यत्नानुकुलेबर्त्सनितनप्रवाहेषिवहामिपावर्भिमत्तवेशमित्यथ ॥ ७ ॥ अधमर्भिमत्तवेशमाप्पनतरने  
नमद्वोपउसमानाभानरत्नवन्मनाएकपगत अहलच्यनवसनाआगच्छामि ॥ सगरापतितकटि समुद्रप्लवमानद्वेष्यर्ष ॥ ८ ॥ १ ॥ शीकरधाराभिधौतक्षान्दितमगच्च

॥ पुनउवाच ॥ १ ॥ ऽणुकायमिदचित्तमदीयवसुधाधिप ॥ कथयामितवाशेषसर्गेयदृत्तमयमे ॥ २ ॥ सुद्धयावेदितदुखवपरमायाति  
तानवम् ॥ पनजद्वरणामपिभुक्तवृष्टिरिवांनुद ॥ ३ ॥ सुद्धापुच्छतासाधुचेतोयातिप्रसन्नताम् ॥ स्वच्छतोपगतेनाशुकतकेनजल  
यथा ॥ ४ ॥ अहतावदितोयाताभवत्पुष्पमजरीम् ॥ दत्वानगनमुद्धप्यसप्राप्तश्चन्निविष्टपम् ॥ ५ ॥ तत पित्रामर्हेद्रस्यसमास्थानेयथा  
रमम् ॥ त्रिज्योत्थायतयोस्थानकालेपित्रिजाविसर्जित ॥ ६ ॥ इहागतुमहत्सक्कास्वर्गसंप्राप्तवानभ ॥ दिवाकरहये सार्धवहान्यनिलव  
त्यनि ॥ ७ ॥ अथैवनागताभानुरेकनात्येनवस्मना ॥ आगच्छाम्यहमाकाशगारापतितारुति ॥ ८ ॥ अथाभेवारिपूणानांमेधानांम  
ध्यवत्सना ॥ अप्यभुनिमायांतमहदुर्वसिसजवात् ॥ ९ ॥ पयोधरपटच्छन्नविष्टुद्वलयमूपितम् ॥ अभिसारिकयातुल्यंधाराधीर्तांग  
चरनम् ॥ १० ॥ स्थितासुतररुमुच्छायामापगावसुधातले ॥ वेगेनाभिसरततातपालक्ष्मीमिवप्रियाम् ॥ ११ ॥ तस्यकृत्वानमस्कारमु  
त्तववहतामया ॥ मुनेनलाभ्रावस्रस्वमभिसारिकयासम ॥ १२ ॥ इत्याकण्यर्मुमांचासीमयिमानदशापकम् ॥ स्तनकेशवतीकाना  
हावभावितासिर्ना ॥ १३ ॥ गच्छानेतदुरुतेनरात्रौयोपाभाविप्यसि ॥ इतिश्रुत्वाऽशुभवाक्यमुत्थितजजरहिजात् ॥ १४ ॥ विमृशा  
मिमनाप्यावसावदतर्हितामुनि ॥ इत्युद्गमना साधोसप्राप्तोहेनभक्तलात् ॥ १५ ॥ एतत्कथितंसर्वसपत्नांस्मिनिशांगना ॥ अतिवा  
त्यदिनातेपुत्रांत्वमेतन्मयाकथम् ॥ १६ ॥ योपिक्तनवतीरात्रौवत्प्यर्किमयापितु ॥ संस्त्वौभावित्वयानामहेनुविपमगति ॥ १७ ॥

इतवभराणपस्यत् ॥ १० ॥ वधुधातलस्तिनाभतरपृषोभनानीरकहनरुमुच्छायापस्यास्तथाविधाय स्वस्यविधानोलक्ष्मीभिश्चिनामापगर्गप्रतिसप्यावहनकालात्  
यानाभूरित्तिशयनाभिसरत् ॥ आपयामिनिपाद्यनुपातपोच्छर्मात्क्षणांप्रियाभार्थावसुधातलेआपयपतनामिभुरवीकृत्यसरतन्निवेश्युक्ता ॥ ११ ॥ अमिसारिकयातमिच्छ  
मिसात्कयात्ससमारयसदन्निपयाउत्तम् ॥ १२ ॥ १२ ॥ अशुभामिच्छेत् ॥ अजराहृद्दामिभारुर्धासव ॥ १३ ॥ इत्युक्तनिमित्तज्ज्ञेगोयस्यतथाधिपमनोयस्य ॥ १५ ॥  
कथमन्निषासपयापिदुराकथम् ॥ १६ ॥ पिपुच्छपद्विशेष ॥ १७ ॥

यूनामाभिपनापुधाभिपन्यायेनकलहद्विपयताम् ॥ तेमेवत्यापप्रसक्तस्पटयति ॥ कटमिति ॥ अधुर्नतिश्वःपरश्वसनसन्निहितकालोक्तिः ॥ मद्रपहारेणममप्रहरणाय ॥ अ  
 व्ययनेनवसनीतिवत्कलस्यापिदेतुत्वविवक्षयातृतीया ॥ १८ ॥ १९ ॥ मुनिस्त्रिर्नोचितसमाधाने ॥ २० ॥ २१ ॥ यथागारव्यमागतंखल्वंमत्तोन्योऽयंदेहएवानुमविष्यति  
 नेनासगच्चिन्मात्रात्मनोममकाक्षतिरित्यर्थः ॥ राजापितहुक्तमनुमोदमानआह ॥ परिदेवनयेत्यादिना ॥ २२ ॥ २३ ॥ देहिनेदेहोपलक्षितचिदात्मनःकार्याणामवश्यसंपाया  
 नापारव्यकलानाविषयेअवेदाईस्त्वमपिपदिखिद्यसेतत्तईअथेपामविवेकप्रयुक्तयेद्विचिकित्सायात्वमिवआगमभूषणःशास्त्रतन्मानुशावनकुशलःउपायश्चिकित्सकःकइव

अहमप्यद्यदेवायूनामामिपतांगतः ॥ कष्टमद्रपहारेणकलहोजायतेधुना ॥ १८ ॥ दिविदेवकुमारणांकामाकुलधिचामिह ॥ गुरुदेव  
 द्विजातीनांलजापरवशात्मना ॥ १९ ॥ कथमग्नेमयासस्यभवस्तज्यंयामिनीस्त्रिया ॥ ॥ श्रीवशिष्ठउवाच ॥ ॥ इत्युक्त्वाक्षणमकसातु  
 ष्णीश्चिन्वामुनिरियतौ ॥ २० ॥ धैर्यमाश्रित्यकुंभोन्नपुनराहरयूहह ॥ किमज्ञइवशोचामिकिममक्षतमात्मनः ॥ २१ ॥ यथागतमयुद्  
 होमत्तान्योनुभाविष्यति ॥ ॥ शिखिध्वजउवाच ॥ ॥ परिदेवनयाकोथोद्वपुन्नतयतया ॥ २२ ॥ यदायातितदायातुदहस्यात्मनलि  
 प्यते ॥ वगानिचिद्यानिदुःखानिसुखानिविहितानिच ॥ २३ ॥ तानिसर्वाणिदेहस्यदेहिनोनतुकानिचित् ॥ यद्विद्वमपिकायाणाभस्वेदाहो  
 पिखिद्यसे ॥ २४ ॥ तदन्यपामुपपायःस्यात्कइवागमभूषणः ॥ स्वदेवेदोचितंवाच्यमिति किंचित्स्वमुक्तवान् ॥ २५ ॥ इदानींसमतामेत्य  
 तिष्ठारिन्नोयथास्त्रितम् ॥ ॥ श्रीवशिष्ठउवाच ॥ ॥ तावेवमादिभिर्वाक्यैरन्योन्याश्वासनंस्वयम् ॥ २६ ॥ कृत्वास्थिनौवनस्त्रिभ्योसु  
 र्दशैखेदिनौमिथः ॥ अथाकोप्यस्यकुंभस्यस्त्रीत्वमुत्पादयन्निव ॥ २७ ॥ जगामासंजगद्दीपोदीपःशेहक्षयादिव ॥ व्यवहारभरैःसार्धं  
 द्याःसंकोचमाययुः ॥ २८ ॥ मागाश्रयथिकैःसार्धंपांथस्त्रिदद्यानिच ॥ दाशवाद्दहगान्सर्वान्कुर्वदकत्रसंचितान् ॥ २९ ॥ तारकारल  
 जालाद्यंभुवनंसाभ्यतांपयो ॥ स्वहंसदिवताराढ्यंविकसिकुमुदाकरम् ॥ ३० ॥

शरणस्थानकश्चिदित्युत्तरेणान्वयः ॥ २४ ॥ नाथंतवखेदांकनुखेदोचितंकिमात्रंलोकाचारानुवर्णनायेत्याह ॥ खेदेदिति ॥ २५ ॥ २६ ॥ अथमिष्यआश्वासनतरम  
 ॥ २७ ॥ २८ ॥ मागास्त्रिभ्योसंकोचमरफुटताभापयुः ॥ पाथस्त्रीदद्यानिपथिकाश्चविद्योगशोक्तमोभिरित्यर्थः ॥ दाशाःसमुद्रद्वीपस्थकेवन्तः ॥ तेहिपक्षिणोपिजा  
 रैर्ब्रह्मतिमरस्थानपिरलान्यपिसंचिन्यतिद्विद्यमानमूर्ध्निधोभुवनद्वयपक्षिसंयहेणतारकारलजालाढयतयाचपरस्परसाभ्यतांसमेवसाभ्यंस्त्रार्थेष्वज् ॥ समतांप्रयावित्यर्थः  
 ॥ २९ ॥ उन्नादंचकाङ्क्षानाभमूढसराणांचपेटकंठंठंकरुद्विकसिकुमुदाकरहंसदिवस्थितंराराढ्यंखंकर्मययो ॥ ३० ॥

॥ ११ ॥ धरिण्यत्तदस्ति ॥ स्याथेभिषु ॥ विद्यादशैवैषाषु अन्धाहरणकारिभ्युक्तम् ॥ ११ ॥ गलरक्षरसगदशमितियावर ॥ १३ ॥ नेपुरदतिरोष ॥ १४ ॥ मस्फुरत्तार  
 पतामस्तान्मपमानरिराषणापुत्रेया भितोकाभिमुक्ताहिमास्तादृशादितिगम्यते ॥ १५ ॥ अवरणिषवखाणि ॥ १६ ॥ माल्यानिषिषिधातिदेहादेवजायेनेदस्युत्तरपा  
 ययावुन्नाटच काङ्कभमद्भुमरपट्टकम् ॥ सुद्धतावधांस्यापसंध्यामुपनिशाकराम् ॥ ३१ ॥ वदयित्वातथाकृत्वाजप्यंगुल्मातरस्त्रि  
 ता ॥ तत कुभशनेस्तत्रक्षणमभ्याहरन्वपु ॥ ३२ ॥ शिखिष्वजंपुर सस्यप्रोवाचगलदक्षरम् ॥ पतामीवस्फुरामीवद्रवामीवांगयष्टिभि  
 ॥ ३३ ॥ स्रज्जवेवचतराजन्मन्मूर्खीत्वजाम्बरम् ॥ पश्येमेपरिवधीतराजन्ममशिरोरहा ॥ ३४ ॥ प्रस्फुरत्तारकामालादिनाततिभिराह  
 ष ॥ पश्यमोभमजायंतोन्मुखानुरासिस्तनो ॥ ३५ ॥ कोरकाविवपक्षिन्यावसतेगगनोन्मुखी ॥ आगुल्फमेवलंधानिसपपथेवरणिमे  
 ॥ ३६ ॥ दृष्टादवसत्सपश्यश्रियाइवशने शने ॥ भूपणान्युतरकानिमाल्यानिविविधानिष ॥ ३७ ॥ पश्येमान्यगजायतेस्वांगेभ्योवहसु  
 ष्ववत् ॥ पश्याथस्तयमेवापचद्राशुकरशोभन ॥ ३८ ॥ मूर्ध्निपट्टाशुकोजातोनीहरोब्राविवागमे ॥ सवाणिकांतालिगानिजातानि  
 मममानद ॥ ३९ ॥ हाधिक्रष्टविपाटोभेफिकरोन्मंगनास्यहम् ॥ हाधिक्रष्टमहसाधोस्थितएवाहमंगना ॥ ४० ॥ सविदानुभवान्यत  
 नितयजघनत्विम ॥ विपिनेरुभद्रलुक्कानूष्णस्त्रिनोवभुवह ॥ ४१ ॥ राजापिचनमालोक्यतथैवासीद्विपणधी ॥ मुहुत्तमात्रेणोवाच  
 शिखिष्वजदृढवष ॥ ४२ ॥ कटंसायमहासत्व सपन्नावरवर्णिनी ॥ साधोविदितवेधस्त्वजानासिनियतेगतिम् ॥ ४३ ॥ अत्रश्याभा  
 विन्यर्थस्मिन्माखिलददयाम्भव ॥ आपततिदशास्तास्तासुधियद्विदमानके ॥ ४४ ॥ नखेतस्यधियात्वेताश्चित्तंयांतिनेदहकम् ॥ ४५ ॥ कु  
 भउवाच ॥ ॥ एवमस्त्वनुतिष्ठामियामिनीक्षीत्वामात्मन ॥ ४६ ॥ नखेदमनुगच्छामिनियतिकेनलंभ्यते ॥ इतिनिर्णयतीस्वेदतनी  
 त्वातनुतामिव ॥ ४६ ॥

षप ॥ १७ ॥ स्यागभ्य शातारिष्य ॥ १८ ॥ पद्योक्तपदवदय ॥ एवमाच्छादितमरेष्वपिठिगविमिय-स्यपन्वदतिशेषमित्यारयमाह ॥ सर्वाणीते ॥ १९ ॥ स्थित  
 षिद ॥ २० ॥ दस्युक्ताकुभाविपिनेनूर्णावभूवहकिल्ल ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ सुपिधातरवषिरीहमापकेआपततिषेतसिम ॥ २४ ॥ अपिधाभक्षानांतुपतारशाब्धत्तव  
 पिशातनास्वतापानिदेहापचक्रितस्य ॥ अनृतिष्ठाभिकानुवर्त्ते ॥ २५ ॥ २६ ॥



अथ पावित्र्ये ॥ द्यात्वर्गाधर्वविधेर्निभाव ॥ ११ ॥ मणिमयकरलक्षणैर्भरिरे ॥ १२ ॥ विवाहोत्सवाधिनरनारीगणस्थानीयतयादक्षलतादिसर्पार्त्तवर्षयति ॥ पुष्य  
 भार्ति १२ ॥ परिपारयुर्विवाहोत्सवनिशेष ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ रत्नसयुतसानीषभेशुभेश्चिरेदतिशेष ॥ समालम्बनवेधतामिमममनविपुजनतर्धानुष्याणाम् ॥  
 ॥ १७ ॥ अथश्रजिरेदनिवचनत्वंमप्यश्रोदेनिगम्यते ॥ कालेनभोमकमुकुतपरिपाककालेन ॥ १८ ॥ १९ ॥ मगलरधिदुर्ज्ञाक्षतसिद्धार्थावितरपूर्वकम् ॥ २० ॥ २१ ॥  
 रानावयोदितं च द्रेप रिपुणकलामले ॥ जन्यत्रेनीमहायाहोदयोरेवमविष्यति ॥ ११ ॥ महेंद्राद्रिशिरश्रुगसान्नावयमनोरभे ॥ रत्नदीप  
 यरशास्त्रमणिकदरमंदिरि ॥ १२ ॥ पुष्यभारानतोत्तुगवक्षरराजिविराजिते ॥ वनपुष्यलतालास्यनारीनृत्यमनोहरे ॥ १३ ॥ निशिष्यो  
 मगतास्तरामर्वापूर्णदुनामह ॥ आवयोपरिपश्यतुकर्णीतागतलोचन ॥ १४ ॥ उतिष्ठाम्बिवाहार्थकुर्व काननकोटरात् ॥ राजश्रृंद्  
 नपुष्यादिसभारत्नसयुतम् ॥ १५ ॥ इत्युक्त्वाकुमउत्पायसहतेनमहीभृता ॥ कुसुमावचयचक्रेतयारत्नादिसषयम् ॥ १६ ॥ ततोमुहूर्तं  
 मान्णरत्नसानीसमंशुभे ॥ समालम्बनपुष्याणोताभ्यावैराशय कृता ॥ १७ ॥ हारांबरमणीद्रादिरशयस्त्वपरेजिरे ॥ सौम्याभ्यस्यव  
 यमनकोशा कालनसभृता ॥ १८ ॥ तथाजन्यत्रसभारकल्वाकांचनकंदरे ॥ ययतुसौमहाभिन्नेश्रातुमंदाकिर्नीनदीम् ॥ १९ ॥ तत्रैनेखा  
 पयामासमहाराजमहादरात् ॥ गजकुभोपमस्कंधकुभोमगलपूर्वकम् ॥ २० ॥ ऋविष्यद्वयितारुणंमविष्यद्वयितोणनाम् ॥ षूडालां  
 क्षापयामासकुम्भरूपधरीप्रियाम् ॥ २१ ॥ पूजयामासतु श्रातौतत्रदेवपितृन्मुनीन् ॥ यथाक्रियाफलनिन्द्यैक्रियात्यागोतथैवता ॥ २२ ॥  
 नित्यज्ञानसाधोष्यवस्थायाजगत्स्थिते ॥ चक्रातमोजनमप्यतावन्यान्यसमीहितम् ॥ २३ ॥ कल्पवक्षुदुक्लानिपरिधायसितानि  
 ता ॥ फलानिभुक्त्वाजन्यत्रस्थानमाययतु कमात् ॥ २४ ॥ एतावतायकालेनतयोजन्यत्रसोक्तयो ॥ त्रियंकतुम्बिवालाद्रिद्रागित्येवा  
 विशद्वि ॥ २५ ॥ अथसप्याक्रमेदत्कृतजप्याधमपणे ॥ विवाहदर्शनाथैवताराजालेखमभाते ॥ २६ ॥ मिथुनैकसस्वीयामाकुमु  
 दैकरहासिनी ॥ प्रालेयजालप्रकरविकिर्तीसमाययी ॥ २७ ॥

क्रियाफलानिच्युतयोः क्रयपूजापरसितपाह ॥ यथेति ॥ तथैवक्रियात्यागोष्यनिन्द्यै ॥ २२ ॥ अथोन्यस्यमीहितसिद्धिबलकस्थिनाभ्यादेर्भोजनम् ॥ २३ ॥ फलानिक  
 षदशकलानि ॥ अथयस्थानवैदिमूलम् ॥ कपाराशास्त्रोक्तकमात् ॥ २४ ॥ २५ ॥ सप्याक्रमेदत्कृतजप्याहर्तवैधौ ॥ २६ ॥ मिथुनानीभितिकरत्वादेकसस्वीयामाप्रियाम् ॥ २७ ॥

पयोद्भवो बला ॥ २८ ॥ मृगजैः कसूरीषी कलकादिभिः ॥ कुकुमैः काश्वरैः ॥ २९ ॥ कल्पलोतोद्गनेरशुकवन्धिः ॥ सजिभरुदमैरुत्कृष्टशोभैरवतंसै रलगुच्छायुत्तसैः ॥ मा  
 ल्यै कटादिमाल्यैर्विधभूषणोचितैः ॥ ३० ॥ मौलिपदेन चूडामणिलंध्यते ॥ इडुरुपिणा चद्रसदरोन ॥ ३१ ॥ वयुचितविलासवान् ॥ ३२ ॥ कामायकामरूपाय वराय  
 ॥ ३३ ॥ अतएव कामलनेत्रभक्तारिकल्पयित्वा मनस्याह ॥ इयमिति ॥ ३४ ॥ अयस्येगहनेत्रनेत्रे दिदेशे स्थितम् ॥ ३५ ॥ सस्नेहसानुरागम् ॥ ३६ ॥ लसंतशोभमानपतिम्

रलदीपान्वहन्मानौकुंभः सम्यगयोजयत् ॥ ज्योतीर्षीहर्क्युक्तानि पद्मोद्भवइवांबरे ॥ २८ ॥ भूषयामास राजानं खीलंगच्छन्निशागमे ॥  
 चंदनागुरुकर्पूरैर्भृंगजकुंकुमैः ॥ २९ ॥ हारकेयूरकटकैस्तथा कल्पलतांशुकैः ॥ सगुह्यामावतंसैश्चमाल्यैश्च विविधोचितैः ॥ ३० ॥ त  
 था कल्पलतागुच्छमंदारैः पारिजातकैः ॥ संतानैवद्दुरलैश्च मौलिना चेंदुरुपिणा ॥ ३१ ॥ एतावताथ कालेन वधुत्वं कुंभ आयस्यौ ॥ घनस्त  
 नभराकांतो वभूवाशुविलासवान् ॥ ३२ ॥ इदं संचितयामास संपन्नो यमहं वधुः ॥ कामायात्रामया देयः कार्यं कालोचितं किल ॥ ३३ ॥  
 इयमस्मि वधुः कान्ता भर्ता त्विमेपुरः स्थितः ॥ गृहाण काममा मेहिकालोचं तव लच्छय ॥ ३४ ॥ इति संचित्य भर्तारिमग्रस्य गहनस्थितम् ॥ उद  
 यंतमिवादित्यरतिः काममिवाभ्यगात् ॥ ३५ ॥ अहं मदनिकानामभार्यास्मि तव मानद ॥ पादयोस्ते प्रणामो यं सस्नेहं क्रियते मया ॥ ३६ ॥  
 इत्युक्त्वा सानवधांगीलज्जावनमितानता ॥ लोलालकेन शिरसा प्रणामस्तस्य तिमू ॥ ३७ ॥ उवाचेंदं च हेनाथत्वं मां भूषय भूषणैः ॥ क्र  
 मेणाग्निचसंज्वाल्य मत्पाणिग्रहणं कुरु ॥ ३८ ॥ राजसेतितरारं जन्मां करोषि स्मरतुराम् ॥ रतेर्विवाहे मदनमभिभूयाधितिष्ठसि ॥ ३९ ॥  
 इंद्रोरिवांशुजालानिराजन्माल्या नितानिते ॥ मेरुगंगाप्रवाहाभांधत्ते हारस्तवोरसि ॥ ४० ॥ मंदारकुसुमप्रोतैः कुतलैर्नृपराजसे ॥ कन  
 काब्जमिवोह्योलैर्धंगैः खचितकेसरैः ॥ ४१ ॥ रलांशुजालैः कुसुमैः श्रियास्यैर्धणते जसा ॥ रत्नस्थानं विभो मेरुमभिभूयावतिष्ठसे ॥ ४२ ॥  
 एवमादिवदंतौ तौ भविष्यन्नवदंपती ॥ प्रच्छन्नपूर्वदांपत्यामिथस्तुषौ वभूवतुः ॥ ४३ ॥

॥ ३७ ॥ संज्वाल्य हुलाभ्यर्च्य च ॥ ३८ ॥ रतेर्विवाहे प्रसिद्धमदनं स्वशोभयाभिभूयेत्यर्थः ॥ ३९ ॥ तं शोभामेव वर्णयति ॥ इदो रित्यादिना ॥ तवोरसि स्थितो हारो भरो प्रसिद्ध  
 स्य गंगाप्रवाहस्य आभाशो भाधते ॥ ४० ॥ खचितकेसरैर्धाटनिकजकैः ॥ ४१ ॥ रत्नांशुजालै रित्यादीनि राजमेससाधारण्येन यो ज्यानि ॥ ४२ ॥ वदंतौ तौ इत्युक्त्या राज्ञा  
 पितस्याः शोभा वर्णितेति गम्यते ॥ ४३ ॥

यथापट्टस्यपर्येकनिविद्यतयपि ॥ ४४ ॥ तत्तद्वृणोश्चिरस्थानकेअर्धेति ॥ ४५ ॥ कामकानारतिरिष ॥ ४६ ॥ मघोतिस्वनेनपुषलद्वय्याजरातीत्वेनशोभापक  
 र्थोप्ययन ॥ ४७ ॥ ततेनालमयावदतिशेय ॥ ४८ ॥ सनधदश-वयकोरा अतुरागसदृशाअकुराभदरिहस्य ॥ आपधैषलहानामितिभागुरिभतेनटाप् ॥ लोलादि  
 नीताजनीशज्जानावपस्या ॥ आर्धैशुभाभयकाकारायसालयाधिपायकिनीषवालस्थितेत्तर्ध ॥ ४९ ॥ दशानीकाकप्यलतत्वेनरूपयति ॥ सुरकेति ॥ ५० ॥ हि  
 महाराज्जिन्दनिकांमहाराज शिरिष्यज ॥ कौर्धनांपलपर्येकेनिविद्योभूपयत्स्वयम् ॥ ५१ ॥ अवतसेस्तथामाल्यैर्माणिरत्नविभूष  
 णं ॥ वभ्रंर्विलेपने पुष्परुचिरस्थानकापितै ॥ ५२ ॥ सायभौभूपितातन्वीमदनीमददायिनी ॥ गिरिजेवविवाहोकाकामकर्तवका  
 मिनर्ता ॥ ५३ ॥ महाराजोमहाराज्जिभूपयित्वदमाहताम् ॥ राजसेमगशावाक्षिलस्मीरिवनवोदिता ॥ ५४ ॥ शक्रेणसहयन्दुष्याच  
 हस्पाहरिणासह ॥ यद्गोयांशुनासार्धतत्तभवतुमगलम् ॥ ५५ ॥ पद्मकोशांकुरद्वदालनीलालेक्षणा ॥ आभादशुभाक्षांकारा  
 स्वास्तिनापयिर्नावसा ॥ ५६ ॥ सुरकपल्लवकरास्तनक्षयकधारिणी ॥ ल्वमनेकफलामन्येकामकल्पतरोरुता ॥ ५७ ॥ हिमशितावदातां  
 गज्योत्थापमरहासिनी ॥ पूर्णदुश्रीरिवोयुक्तादृष्टेवाह्लादयस्यलम् ॥ ५८ ॥ तदुत्तिपुवराशेवेदीवैवाहिकोस्वयम् ॥ ५९ ॥ श्रीवसिष्ठउवा  
 च ॥ तत्रपुष्यलताजालं कौद्वप्रतिशिलाकिरी ॥ ६० ॥ मुक्ताकुसुमजालानाप्रकरं क्षयकोपमे ॥ चतुर्दिकचतुर्भिश्चनालिकेरमहा  
 फलं ॥ ६१ ॥ पूणकुम्भैतयागगावारिपूर्ण-भकलितै ॥ ज्वालयाभासतुक्तस्यामध्यचदनदारुमि ॥ ६२ ॥ ज्वलनज्वालितज्वालदक्षि  
 णस्यप्रदक्षिणम् ॥ पूर्वाभिमुखमेवाभ्रप्रपल्लवविप्रे ॥ ६३ ॥ नियोज्यदपतीकातीतयोर्विशतु स्वयम् ॥ सद्गुन्वातिललाजानिपाव  
 कायशिरिष्यज ॥ ६४ ॥ उत्थापोरथायकानांसपाणिभ्यांस्वयमाददे ॥ अन्योन्यशोभमानौतीभवाविववनेशिवौ ॥ ६५ ॥ चक्रतुर्दप  
 तातस्यपावकस्यप्रदक्षिणम् ॥ स्वदायज्ञानसर्वस्वद्वयमेमथापलम् ॥ ६६ ॥ ददुत्सौभियोन्योन्यस्मितकान्तमुखश्रियो ॥ प्रदक्षिण  
 ययदन्वालाजास्त्यकायवद्वयम् ॥ ६७ ॥

यथातत्पदीनिपूर्णद्विप्रपावदिकायाभवाभात्पानियोज्यानि ॥ ५१ ॥ स्वयमलं कुर्वतिशेय ॥ तत्रपेधाम् ॥ काहपतिप्रतिकाहफलगुच्छसमाकारनवरत्नरितलाभिरकिरी  
 श्विर्दने ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ मकन्यैलक्षयेधामलक्षकतुरितिशेय ॥ तस्याधैषामभ्यर्थाहिकप्यलनमतिशाय्यचदनरातिभ्यज्वालयाभासतु ॥ ५४ ॥ तज्जालितज्वाल  
 शिशावसशिवालाहक्षिणस्थज्वलननियोज्यप्ररक्षिणकलानतस्याभ्रप्रपल्लवविप्रेदक्षिणशिरिष्योत्थापय ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ मगधभवाानीषभभी ॥ पुमाध्विप्येतिपुशेय ॥  
 शिर्धामनलसकरो ॥ ५७ ॥ परस्परमास्तदानोक्त्वापपरस्परद्वरुत्तमाह ॥ स्वदाययनि ॥ ५८ ॥ ५९ ॥



संभोगकालसान्निध्यस्यते स्मयमानमुखौ ॥ ६० ॥ विवाहव्यापारेणाद्यःप्रहरोक्तिरतिस्वयन्नाह ॥ एतस्मिन्निति ॥ चतुर्भांगंचतुर्थभागम् ॥ ६१ ॥ तस्मिंस्तल्पेकरान्सं  
 चारयाभास ॥ यथाकामुकस्यदृष्टिर्ललनाच्छिद्रद्रुमभिःकारान्स्वकिरणान्प्रसारयतिहृत् ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ सगमसुमुहूर्तकप्रतीक्षमाणावितिशेषः ॥ काचनमयीकंदरांगुहा  
 विविशतु ॥ ६४ ॥ चद्रस्याप्यदृश्यात्तादुमा ॥ तत्रतल्पददर्शितुः ॥ तदेववर्णयति ॥ कल्पितमित्यादिसा र्वत्रयेण ॥ ददर्शतुरितिकित्यतुसिगुणश्लोदसः ॥ ६५ ॥ मकानिर्वाजितै  
 रमलानैः ॥ ६६ ॥ शोभनेनशय्याप्रमाणेनोच्चैरुन्नतैः ॥ मदनिकासत्यसकल्पेनसमैःकुसुमैर्नभिर्दीर्घशय्याकारेणदीर्घाभूतेडुविबवप्रतिभैःपुष्पैःपरितोव्याप्तमितिपूर्वत्राच्ययः

भार्थावरोसमंतुष्टीकरौतत्यजतुःक्रमात् ॥ स्मयमानमुखौकांतौचंद्राविवनवोदितौ ॥ ६० ॥ पूर्वोपरचितेपुष्पतल्पेविविशतुर्नवे ॥ एत  
 स्मिन्तंतरेचंद्रश्रतुर्भांगनभसल्लान् ॥ ६१ ॥ शनैराक्रमयामासशोभाद्रुमिवानयोः ॥ तस्मिंश्चललनाच्छिद्रंद्रुदृष्टिरिवाभितः ॥ ६२ ॥  
 लोलःसंचारयामासकरानिंदुर्लतागृहे ॥ तैस्तैर्नवकथालापैरिंद्रावभ्युदितेत्वथ ॥ ६३ ॥ तावासांचक्रतुःकांतौदंपतीसुमुहूर्तकम् ॥ अ  
 थोत्थायज्वलद्रदीपांकांचनकंदराम् ॥ ६४ ॥ स्वयंपूर्वोपरचितंगुमांविशतुःप्रियौ ॥ ददर्शतुर्नवंतत्रतल्पंकुसुमकल्पितम् ॥ ६५ ॥  
 परितोव्याप्तमुक्तौर्णैर्मपंकजराशिभिः ॥ मंदारादिभिरन्यैश्चपुष्पैर्भ्रान्तिविवर्जितैः ॥ ६६ ॥ उच्चकैःसुप्रमाणेननिर्मितैःकुसुमैःसमैः ॥  
 दीर्घदुर्विबप्रतिभैस्तुषारस्थलशीतलैः ॥ ६७ ॥ क्षीरोदजलधारभंज्योत्सासंपिंडमुंदरम् ॥ प्रतिविंबमंनंगस्थनतंभिताविवस्थितम्  
 ॥ ६८ ॥ सुगंधमुन्नतकांतंचिरादन्यतयास्थितम् ॥ मिथुनंपुष्परशीतन्यषीदयरितोऽमले ॥ तस्मिन्समसमाभोगेक्षीरोदंमंदरोयथा  
 ॥ ६९ ॥ तैस्तौभ्यःप्रणयपेशलवाग्विलासैस्तत्कालकार्यसुभगैःप्रणयोपचारैः ॥ सत्कांतयोर्नवनवेनतयोःसुखेनदीर्घासुहूर्तइवसार  
 जनीजगाम ॥ ७० ॥ ॥ इत्यार्षवांवा०वा०दे०मो०नि०पू०चू०लांलाविववाहोनामषडुत्तरशततमःसर्गः ॥ १०६ ॥ ॥ ७३ ॥

॥ ६७ ॥ पुनस्तल्पमेवविशिनष्टि ॥ क्षीरोदेत्यादिना ॥ नतंसंक्रातम् ॥ ६८ ॥ चिरातराज्यत्यागकालादारभ्यअन्यतयाअदंपतित्वेनथांत्याउदिततन्मिथुनंस्त्रीपुसद्वदंपुष्पराशौ  
 तस्मिंस्तल्पेन्यषीदत् ॥ उपभोगेनतल्पोपमर्दकत्वान्मंदरदृष्टातः ॥ ६९ ॥ तयो सत्कांतयोस्तैस्तौकोत्तैःप्रणयपेशलवाग्विलासैस्तत्कालोचितपरिरभणादिकार्यसुभगैर्नवधमा  
 ल्यतांबूलापर्णादिप्रणयोपचारैर्नवनवेनसंभोगसुखेनदीर्घासारजनीसुहूर्तान्मिवजगाम ॥ ७० ॥ ॥ इतिश्रीवासिष्ठम०तात्पर्यप्रकाशेनि०पू०षडुत्तरशततमःसर्गः ॥ १०६ ॥

नानाशिविहारास्त्रिधा मायद्रशानम् ॥ अथसक्तिपरीक्षार्थस्वर्गाङ्गानादिवधपद्ये ॥ १ ॥ रीणराजकद्रव्ये ॥ १ ॥ श्वसदराभोगात्पयत्तोद्भवपती ॥ २ ॥ १ ॥ पापिभ्यर्पारा  
 धी ॥ श्लिष्टोपुक्तौ ॥ ४ ॥ ५ ॥ सप्तार्य सप्तवर्षता ॥ ६ ॥ प्रियेतिद्रागतवसिन्सितनगरात्वेतिशेष ॥ ७ ॥ ८ ॥ कर्ककिपात्किपत्कालमस्यगुल्लभाह ॥ मासमित्यादिना ॥  
 पूजनीयराज्ञी ॥ ९ ॥ इत्यलभ्याभ्युदितानिउद्गतानिस्तृत्पाराणजाराप्रहारित्वाहर्भापानिकलकुसुमकिंसलयारीनियेपानथाधिधैर्भदीर्भनमालिनेसज्जालवनमाले ॥ शुक्ति

श्चिवसिपुत्रवाचा ॥ अयसूर्यास्वरगोणरजितेभुवनोदरे ॥ शिखिध्वजांगनाप्रातर्मंदनीकुंभतांययी ॥ १ ॥ एवमर्हेंद्रदर्यातावुभौकुमरि  
 शिध्वजो ॥ स्वयविवाहिताविष्टीसपत्नीदिवदपती ॥ २ ॥ विलेसगुर्विचित्रासुप्रत्यहंवनराजिगु ॥ प्रपक्फलभारासुपुष्पपञ्चविनीपुष ॥ ३ ॥  
 दिवाप्रातरौमित्रेयामिन्यामिष्टपती ॥ प्रमादीपाविवश्लिष्टीनिचयुक्तौषभूवतु ॥ ४ ॥ रेमातेवनकुर्जपुगुहासुचमहीभ्यताम् ॥ तमा  
 लजालखंडेपुमदारगहनेपुष ॥ ५ ॥ सत्यददुर्करैलासमर्हेंद्रमलयेपुष ॥ गंधभादनविंध्याद्रिजोकालोकतटपुष ॥ ६ ॥ दिनेश्विभिस्त्रिभि  
 गत्यानिद्रागतवतिप्रिये ॥ चूडालाराजकार्याणिकृत्वास्वभाययीगुन ॥ ७ ॥ तीदिवासुद्धदौमित्रेदपतीकुमभूमिपी ॥ नानाकुसुमसं  
 वीततस्यतुमुदितोमिष ॥ ८ ॥ मासमेकमर्हेंद्राद्रौरन्येसरलसकुले ॥ रत्नकुन्धेगुहागेहैपुजितौसुरकिने ॥ ९ ॥ इत्यलभ्योदिताभोषम  
 दारवनमालित ॥ एवशुक्तिमत पृष्टेपक्षकल्पलतागृहे ॥ १० ॥ मासद्वयपक्षवतागिरिर्दक्षिणादिक्टे ॥ पारिजातवनेदेवपुष्पस्त्वक्कमदपे  
 ॥ ११ ॥ जपूखंडतलेमेरा पादेजगुनदीतरे ॥ जांबूनदमयेमासजंबूफलरसासवै ॥ १२ ॥ दरांतरकुरूणांषमदलेदिवसानिती ॥ को  
 सलेपुत्तरस्यपुसर्वांशतिवासरान् ॥ १३ ॥ एवमन्येपुदरोपुविश्वेपुमहीभ्यताम् ॥ स्थितवतौमहासागौसुद्धदौनिशिदपती ॥ १४ ॥  
 ततोयातेपुमासपुराने कतिपयेपुसा ॥ चूडालाचिंतयामासादवपुञ्जकरूपिणी ॥ १५ ॥ सुरूपसोगभारेणपरीस्वैर्हिरिशिध्वजम् ॥ मा  
 कद्राचनचतोस्वभागेपुरतिमेप्यति ॥ १६ ॥

मत्परावशिष्यस्यपुष्टे ॥ १० ॥ पक्षधतोगिरिर्भनाकस्य ॥ देवभोम्येपुष्पलक्षकमदये ॥ ११ ॥ मेरोर्दक्षिणपादेजम्बूद्वीपकेतुर्द्विदक्षाम्भितद्वलाकान्तिकेजम्बूनस्यदलेतस्यगु  
 रितिर्वाधानुपुग ॥ अद्भुतस्थानांशप्राणान्तरसलक्ष्मैरासर्वेभ्ये स्वेदोर्दक्षिण्यजराभपादिनिर्मुक्तस्थिरयोर्बनानाशितुराण्यपतिव्याजुगारेणाप्याहार्यम् ॥ १२ ॥ उत्तरकुरू  
 णामदलरारादिवसानितस्यम् ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ परीक्षेपरीक्षिष्ये ॥ बर्तमानलासीप्याह्वद ॥ रतिनासक्तिम् ॥ परीक्षादादीकृताभासक्तिरपक्वशिविदपिभोगेपुर  
 तिभारप्यदिनेप्यत्पक्षस्य ॥ १६ ॥

सुरैस्सरोभिश्चसहवर्तमानंदरिर्मद्रम् ॥ १७ ॥ यथावत्प्रथाशास्त्रमदर्शयथाद्युपचरैः ॥ १८ ॥ अभ्यागमलक्षणाकदर्शनाश्रमः किंकिमर्थकतायथायस्कारेणप्रयोजनेनत  
 त्रप्रयोजनवक्तुमर्हस्यर्थः ॥ १९ ॥ स्वातस्वर्गात् ॥ २० ॥ त्वद्गुणश्रवणप्रयुक्तमाश्रयविस्मयोपेयायासाचदेवाश्रतदगनागणाश्चदेवागनागणाः ॥ २१ ॥ गगनगमनशक्तिश्च  
 न्यस्यभेकथस्वर्गाआगमनतत्राह ॥ पादुकेति ॥ अथसिद्धातरविमानदिव्याश्रयापिच ॥ २२ ॥ तंनत्वदाहानप्रयोजनेन ॥ २३ ॥ प्रत्याख्यानत्द्विस्वभालक्ष्याह ॥ विमान  
 इतिसंचित्यचूडालामाययाविपिनावनौ ॥ आगतंदर्शयामासससुराप्सरसंहरिम् ॥ १७ ॥ इंद्रमभ्यागतंदृष्ट्वापरिवारसमन्वितम् ॥ य  
 थावत्पूजयामासवनसंस्थःशिरिविध्वजः ॥ १८ ॥ ॥ शिरिविध्वजउवाच ॥ ॥ आत्मनाकिंकतादूरदाभ्यागमकदर्शना ॥ देवराजयथा  
 तन्मेप्रसादादकुमर्हसि ॥ १९ ॥ ॥ इंद्रउवाच ॥ ॥ इमेवयमिहायातास्त्वद्गुणातिशयेनखात् ॥ त्दिलभेनसूत्रेणखगावनगताइव ॥ २० ॥  
 उत्तिष्ठस्वर्गमागच्छतत्रसर्वैवदुन्मुखाः ॥ त्वद्गुणश्रवणाश्रयार्थःस्थितादेवांगनागणाः ॥ २१ ॥ पादुकागुटिकारवङ्गरसादीदमथापिच ॥  
 गृहीत्वासिद्धमार्गोणस्वीकुरुस्वर्गमंडलम् ॥ २२ ॥ आगत्यविविधाभोगास्त्वयाविवुधसद्मनि ॥ जीवन्मुक्तेनभोक्तव्यास्तेनत्वामहमाग  
 तः ॥ २३ ॥ विमानयंतिसंप्राप्तानतिरस्करणैःश्रियम् ॥ नाभिवांछंतिनप्राप्तांवाहशाःसाधुसाधवः ॥ २४ ॥ अविप्रमागतेनाव्यसुरांवि  
 हरतात्वया ॥ स्वर्गःपवित्रतांयातुहरिणोवजगन्नयम् ॥ २५ ॥ ॥ शिरिविध्वजउवाच ॥ ॥ सर्वस्वर्गसमाचारवेद्विदेवाधिनायक ॥ किं  
 तुसर्वत्रमेस्वर्गो नियतोनतुकुत्रचित् ॥ २६ ॥ सर्वत्रैवहितुष्यामिसर्वत्रैवरमेप्रभो ॥ अवांछनत्वान्मनसःसर्वज्ञानंदवानहम् ॥ २७ ॥ नि  
 यतंकिंचिदेकत्रस्थितंस्वर्गकमीदृशम् ॥ शकगतुंनजानामित्वदाज्ञानकरोन्महम् ॥ २८ ॥ ॥ शक्रउवाच ॥ ॥ साधोविदितवेद्यानांपरि  
 पूर्णांधियांसमम् ॥ सज्जनाचरितंयुक्तंमन्येभोगोपसेवनम् ॥ २९ ॥

यतीति ॥ २४ ॥ बलिद्वारापालनाययज्ञांहरणायचपातालेपिहरेर्विहारप्रसिद्धेजगन्नयमिति ॥ २५ ॥ स्वर्गसमआचारःसुखविहरणयस्मिस्तथाविधम् ॥ स्वर्गोसमंसुखमा  
 चरन्तीत्यणतवा ॥ सर्वदेशांत्थावेदनेहेतुस्त्वयिकोविशेषइतिचेत्तमाह ॥ किंत्विति ॥ मद्भिमतःस्वर्गोभूमात्सैव सचसर्वत्रैवेतिभावः ॥ नियतःपरिच्छिन्नः ॥ २६ ॥ पूर्णकामत्वा  
 दपिमेसर्वत्रसुखमित्याह ॥ सर्वत्रेति ॥ २७ ॥ तुच्छस्वर्गस्वर्गकगतुंनजानामिनसभावयामि ॥ तथाचासभाव्यविषयेआज्ञापनतवैवानुचितनतुममतदकरणमपराधइतिभावः  
 ॥ २८ ॥ पूर्णांधियांभोगोपसेवनभोगानुपसेवनचसमम् ॥ तत्रापिभोगोपसेवनसज्जनैःप्रारब्धक्षयायाचरितमतस्तद्युक्तमन्येइत्यर्थः ॥ २९ ॥

देवशेरोपबुनन्त्येकदस्विरिस्त्रीगनुमनिच्छयाद्येतृष्णांस्थितेसतिपुष्पवर्धिनिरपेक्षत्नपदितसङ्घमित किनापयामि अक्षयन्त्यागमनप्रयाजनस्वभवापधानेभेषुकमिनिहृरि  
 दत्तेरदस्यपद्मपत्न्यात् ॥ १० ॥ अहमर्धेनस्वगमागच्छामि किन्तुनाराज्येपमिति कालेनमागिबलद्वारिनिषर्हणादिप्रयोजनार्थमागमिष्यामीत्यारायेनार्थोक्त्याशिरिविष्य  
 अथशतिसिद्धेकुभोरताआभिमेतपुनाराज्यमागमितक्षणकल्याणमस्ति किमपतिबलन्तर्धमतर्धानमापयोहृरि ॥ ११ ॥ देवदार्धमागतोनेनषिदेशेनयुक्तद्वितीयदेवदस्यपि  
 क्षणादस्यभूत् ॥ यथाधारिनिधीवातेषयतिस्तिसुरतिभ्याकुला निमकरफनार्थाद्वद्वदतिपस्मिस्तयाधिपः ऋद्धोत्तराशिरप्यदस्योभवातिनद्विलय ॥ १२ ॥ इति  
 श्रीवाविष्टमंतास्यमंकारानि ० पू सप्तोत्तररातम सर्ग ॥ १०७ ॥ ॥ ११ ॥ इहकोपयशिशार्थीप्रासगन्धमापया ॥ राक्षपापदस्यतेराक्षेनिजक्षपथपाकन

देवशेरोपबुनन्त्येकदस्विरिस्त्रीगनुमनिच्छयाद्येतृष्णांस्थितेसतिपुष्पवर्धिनिरपेक्षत्नपदितसङ्घमित किनापयामि अक्षयन्त्यागमनप्रयाजनस्वभवापधानेभेषुकमिनिहृरि  
 कल्याणतस्तुकुभोतिवदन्नतर्धिमापयो ॥ २१ ॥ तदेवददमखिलनिद्रोरायुक्तत्रक्षणादलभदस्यमभूद्वितीयम् ॥ कञ्जोलराशिरिववा  
 रनिधीप्रशातेवातेसुरन्मकरफेनफर्णाद्वदम् ॥ ३२ ॥ इ० वा० वा० दे० मो० नि० पू० चू० शक्रगमननामसर्वात्तरशततमःसर्ग  
 ॥ १०७ ॥ ॥ ४ ॥ श्रीवासिष्ठउवाच ॥ तांमायांशमभानीयधृष्टात्तासमर्चितयत् ॥ टिष्टामोगोच्छ्रयानायङ्गियतेव  
 सुधाधिप ॥ १ ॥ शीत समसमाभोगएवंशकसमागमे ॥ असरंममहेलचकतवान्त्र्यावहारिकम् ॥ २ ॥ भूयएवप्रपञ्चेनविश्वशान्प्येव  
 सादरम् ॥ रागद्वेषप्रधानेनकेनचिद्विहारिणा ॥ ३ ॥ इतिसंघित्यसारात्राविदावभ्युदितेवने ॥ गृहीतमगनारूपकर्तामदनिकासती  
 ॥ ४ ॥ वातेवहतिफुल्लारथेमधुरामोदमांसले ॥ संध्याजप्यपरेनपात्तीरसस्येशिरिवध्वज ॥ ५ ॥ सतानकलतागोहेनीरद्वैभुष्यगुच्छुकै ॥  
 शुद्धातवनदेविनांप्रविवेशमदान्विता ॥ ६ ॥ तत्रसकल्पितेपुष्पशयनेमाल्यमालिता ॥ कठेसकल्पितंकार्तिखिगमाटायसास्थिता ॥ ७ ॥

॥ १ ॥ तार्धिद्रागमनरूपमायांशमभानीयचकतस्य ॥ इत्येतदर्थीकियते ॥ १ ॥ सहाधिकियायत्पत्न्यात्समेनआकारादिमासमभोगोभुवापययस्थितिर्यस्य ॥ अ  
 सतममसाभ्यसमहेलचकतयादृष्टिकर्मर्पायादिनापुननमुचितोक्त्याद्विषकतयात् ॥ २ ॥ अयर्थेपुष्पकार ॥ केनचिद्रागद्वेषप्रधानप्रपञ्चेनगुच्छिहारिणागुच्छिसोमकेण ॥ ३ ॥  
 यद्गृहीतमगनारूपमितिपरयाः ऋद्धसकल्पितंकार्तिमितिचतुर्थस्य ॥ ४ ॥ फुल्लारथयुच्यतकलतासपन्चेवतेमलयानिलेषुहृत्सिनिरीद्वैपुष्पगुच्छुकैकेवलसितवनेवैनीनापुच्छो  
 मसमानकलतागोहृत्सिनिरीद्वैपरिप्राणस्य ॥ ५ ॥ १ ॥ तत्रमाल्यमालिताशालकाशलीमायापासकल्पिमनुकंपुष्पानमगनारूपमगनानामिवागुच्छितदस्यःशार्द्विष्यजनयोहृत्सा  
 पाकनिरूपयस्यतयादिषमत्पुष्पदम्भुलाच्छित्स्विकाल्कानमनोहृत्तर्मास्त्रिगणितकठेयश्रीमन्मायासस्थितेत्यस्य ॥ ७ ॥

जप्याते शिखिष्वजः संख्याजप्यस्थानातकुंजादागत्यमदनिकामन्विष्यकस्य लगगे हेमदनिकांतकंठे मनोरमं खिगंचददर्श ॥८॥ खिगं विशिनष्टि ॥ कुंतलेत्यादिना ॥ मदनिकाकु  
 न्तलेखकुतले श्वावलितरकंधम् ॥ समालब्धलिसम् ॥ शयने आद्यत्यापरिवर्त्तनेन निष्येण च पर्याकुलितः शेरवरचूडावधोयस्यतम् ॥ ९ ॥ आकुचनादिगुणाकोरेवालावाहुलक्षणे  
 उपधानके उपवर्हे ससक्तश्रवणादिचतुष्टयस्य ॥ १० ॥ मिथुनस्त्रीपुसद्वहम् ॥ ११ ॥ अगानालग्रसश्लेषस्तच्छलेन अपर्पयत आसजयत् ॥ १२ ॥ परस्परान्भुन्मुखम् ॥ १३ ॥

आगत्यान्विष्यकुंजात्सप्रददर्श शिखिष्वजः ॥ लतागे हेमदनिकांकंठे खिगं मनोहरम् ॥८॥ कुंतलावलितस्कंधं समा लब्धं च चंदनैः ॥ शय  
 नाद्यनिक्षेपपर्याकुलितशेखरम् ॥ ९ ॥ हेमाभेदिगुणाकारवालावाहूपधानके ॥ संसक्तश्रवणापांगकपोलतलकुंतलम् ॥ १० ॥ मिथु  
 नंतददर्शान्मिथः प्रहसिताननम् ॥ अन्योन्यवदनासक्तं लब्धं कल्पलताशुकैः ॥ ११ ॥ आलोलमालयशयनं मदनानुरमाकुलम् ॥ अंग  
 लप्रच्छलेनात्मरागमन्योन्यमर्पयत् ॥ १२ ॥ अभुन्मुखं समा नंदमुद्दाममदमंथरम् ॥ परस्परहृतं पुष्पैर्वक्षोभ्यापीडितस्तनम् ॥ १३ ॥  
 तदालोक्याविकारेण चेतसालंतुतोपसः ॥ अहोमुखं स्थितौ खिगावित्याहसशिखिष्वजः ॥ १४ ॥ तिष्ठतांगयथाकामं मुखं खिगौ यथा  
 स्थितम् ॥ विध्रंमाकरवंभीतावित्युक्तानिर्जंगमसः ॥ १५ ॥ ततो मुहूर्तं मात्रेण प्रपंचतमुपेक्षसा ॥ निर्यथौ दर्शयंती स्वरतिफुट्टाकुलं  
 वपुः ॥ १६ ॥ उपविष्टं दर्शनं नृपहेमशिलातले ॥ समाधिसंस्थमेकांतं मनाविकसितेक्षणम् ॥ १७ ॥ तंप्रदेशमुपागम्य लज्जावनमिता  
 नना ॥ तूष्णीमासीत्क्षणं खिनाम्भानामदनिकांगना ॥ १८ ॥ क्षणान्छिखिष्वजो ध्यानादिरतस्तामुवाच ह ॥ अत्यंतमधुरं वाक्यमिदं  
 मक्षुब्धयाधिया ॥ १९ ॥ तन्विकिंश्रीप्रमेवत्वं विप्रितानंदमागता ॥ आनंदयैव भूतानियतं तयानिकानिचित् ॥ २० ॥ भूयस्तोपयतंग  
 ष्टकान्तं प्रणयदत्तिभिः ॥ परस्परेऽपि तस्त्रहोदुर्लभो हि जगज्जये ॥ २१ ॥ अहमेतेन चार्थनोद्देशं यामिममानिनि ॥ यद्यदिष्टतमं लोके तत्तदे  
 वं विजानता ॥ २२ ॥ अहं कुंभश्च तन्वंगिवीतरागा विहेतरा ॥ दुर्वासः शापजावालात्वं यदिच्छसितकुरु ॥ २३ ॥

अविकारेण क्रोधविकारारहितेन ॥ १४ ॥ स्वदर्शनाद्रीतौ तौ प्रसिद्धे अंगयथाकामं तिष्ठत तिष्ठतम् ॥ अहं विध्रंमाकरवदस्युक्तानिर्जंगम ॥ १५ ॥ तं मायाप्रपचमुपेक्ष्य उपसल  
 त्येति यावत् ॥ रत्याविदसंभोगेन फुल्लविकसितमाकुलं च ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ यानिकानि चित्तसर्वाणीत्यर्थः ॥ २० ॥ परस्परमीप्सितः अकस्त्रिमइति यावत् ॥  
 ॥ २१ ॥ विजानतापुंसायद्यदिष्टतमत्तदेवत्वादर्शमेव परोपभोग्यमिति ज्ञेयमिति शेषः ॥ २२ ॥ नचत्वदपराधेन मम क्रमे अविलम्ब इत्याशयेन ह ॥ अहमिति ॥ त्वं कुभादिन  
 र्वेति शेषः ॥ अतो यदिच्छसितनिःशकं कुरु ॥ २३ ॥

॥ २४ ॥ अन्नश्लिषांघृतशिरः ॥ २५ ॥ अश्लेषत्वाज्ज्वलात्प्रातश्चारत्वात्प्रबलहीना ॥ कुमारी अमृतावात कृणी एकान्तकारणायते रोधनप्रतिषेधनकरोत्येव ॥ अथस्त्री  
 स्वभावदत्तस्य ॥ परिव्रिगमपरित्कराणोर्नुवशात्सप्यन्तरिष्विघ्नस्त्वेतद्वेगमनभ्याणादीनां निश्चितम् ॥ भावेक ॥ त्थैर्धमकरोति ॥ तरलतरमनभ्याणाभूत्सासत्प्यतद्वत्स्य  
 ॥ २६ ॥ क्षीणशिरपुवशीकारसमथर्षीर्दायालाभापूर्वकपुषामसमागमेर्दुनाभ्य ॥ यद्विषयपुवशीकारसमथर्षीर्दुरतायानाभाभाएकनिषुषापुरोभवन्तिदातासामसगमेन  
 कथिद्यद् ॥ नभ्यप्रसासिकतयाषिषाहितस्यगर्भुमभ्युशाब्दीयपरुषसगमनिषेधोअनापवाहलक्षणआकद स्वपातिव्रत्सगगश्वविधेकरापायालोभ्यमानाकारासगमेहे

मदनिकोवाच ॥ एवमेवमहाभागश्रीस्वभावोहिचंचल ॥ कानोत्थापुगुण शीणानकोपकर्तुर्मर्दसि ॥ २४ ॥ अबलाहमनेनास्मिरा  
 नौगहनकानने ॥ त्वयिसध्याजपपरैकिकरोभिवरकिका ॥ २५ ॥ अबलावाकुमारीवाजारनरतिरोधनम् ॥ करोतिपरिव्रिगेनानो  
 स्वविनिवेशितम् ॥ २६ ॥ श्रिय सुदरतांयाता पुर पुसामसंगमोमन्युनिषेधआकद सतीर्त्तिकरिष्यति ॥ २७ ॥ अबलाकीतथाबाला  
 मूढाहमपराधिनी ॥ क्षंतुमहासिनायत्वक्षमावताहिसाधव ॥ २८ ॥ शिखिव्यजज्जवाच ॥ मन्युर्ममनयात्तर्विद्यतेखड्गवहुम ॥  
 क्वलसाधुनिधत्वात्रेच्छामित्वामहवधुम् ॥ २९ ॥ सुदत्तेनवनातिपुपूर्ववत्सुखमंगने ॥ वीतरागतयानित्यसममेवरमावहे ॥ ३० ॥  
 श्रवसिपुजवाच ॥ एवसमतयातत्रस्थितेतस्मिन्त्रिखिध्वजे ॥ चूडालाधितयामासतस्त्वनेतोदितशया ॥ ३१ ॥ अहोवतपरसा  
 भ्यभागवानयमागत ॥ वीतरागतयाज्कोषोजीवन्मुकोवतिष्ठते ॥ ३२ ॥ नैनहरतितेसोगानमहस्योपिसिद्धय ॥ तसुखानिनदु खानि  
 नापटोतवसपद ॥ ३३ ॥ धितिता सकलाएकप्रयात्येनमनिदिता ॥ मन्येमहर्षय कानानारायणमिवापरम् ॥ ३४ ॥ आत्मवृत्तांतम  
 खिलतमेनस्मारयाम्यहम् ॥ कुमरूपमिदत्यक्काचूडालैवभवाम्यहम् ॥ ३५ ॥ इतिसिष्वित्यचूडालाचूडालावपुरक्षता ॥ दर्शयामासत  
 चाशुत्यक्कामदनिकावपु ॥ ३६ ॥ तस्मान्मदनिकादहाचूडालानिगतिवसा ॥ वभावस्यपुरोयुक्तानिगतवसमुद्रकान् ॥ ३७ ॥

तत्र किन्नरस्तुलाग्र ॥ मन्पुक्ति ॥ मयलतररतिरागगाधिताकोनकारसगनितोर्दुसमर्थाइतिभाब ॥ २७ ॥ अतएवक्षमापयामीत्याशयेनाह ॥ अबलेति ॥ २८ ॥ स्वैआकारो  
 हुमदर ॥ धर्मापयतिच्छासि ॥ २९ ॥ ३० ॥ तस्यसनेनरागेद्वेषाशानाशुप्यतयापरीक्षितश्चिन्तेन ॥ उदितारायान्दटा ॥ ३१ ॥ अकोपइतिच्छेद ॥ ३२ ॥ तैर्दृष्टयाधितासो  
 गात्सिद्धपथ ॥ ३३ ॥ धितितामदभिप्रेता सकलाश्रीभुक्तलक्षणभूताशानिषामाधेयवृत्त्यादिदयादर्शनिवृत्तमहर्षयएकमेनप्रयतिप्रियामुषानिआश्रयतीतिपाथ ॥ ३४ ॥  
 तमेवगुणशिष्टत्वात्सहजानस्मात्प्रायोभ्यगतनेनप्रतिस्वारयासि ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ युक्ताप्यागधारणावतीसमुद्रकालपुटकात्सिगते ॥ ३७ ॥

पणयेभर्तृचितानुरजनेपेशलाचतुराम ॥ दयितापूर्वदयिताम् ॥ ३८ ॥ माधवेवसर्तसमुदितोपकिर्मीकमलिनीमिव ॥ अथवासमुदितासमुद्रामाविर्भूतांवाभाधवस्यविष्णोपनि  
 नीपद्महस्ताश्रयमिव ॥ रामावतारावसानेरामस्यविष्णुभावेप्रकृसीतात्वेनभूमितलपविष्टाततोभूमितलात्सुनरुपगताश्रयमिवरत्नसपुटकालकटिनारत्नश्रयमिवचन्द्रपोनि  
 जादयितान्चूडालापरिदर्शपुरोदर्शैत्यर्थः ॥ ३९ ॥ ॥ इतिश्रीवासिष्ठमंतात्पर्यप्रकारोनि० पू० अष्टोत्तरशततम सर्गः ॥ १०८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ दृष्ट्वापृष्ट्वाचतुष्पानाद्दृष्ट्वा  
 सर्वशुचिस्मितः ॥ तुष्टप्रशस्यचूडालामार्लिभ्याञ्चानयन्निशाम् ॥ १ ॥ इद्वदध्यमाणम् ॥ १ ॥ कुमादिह्रियेणत्वमेवकिमिहासि कियत्कालकिमर्थवाइहमस्सनिधौतिष्ठसि ॥ य  
 तांदर्शानवधांगीपुनःप्रणयपेशलाम् ॥ कांतांमदनिकामेवचूडालांदायितांस्थिताम् ॥ ३८ ॥ समुदितामिवमाधवपद्मिनीमुपगता  
 मिवभूमितलाच्छ्रयम् ॥ प्रकटितामिवरत्नसमुद्रकालपरिदर्शानिजांदायितांचपुः ॥ ३९ ॥ ॥ इत्यापूर्वा० वा० दे० मो० नि० पू० चू०  
 चूडालास्वरूपदर्शननामअष्टोत्तरशततमःसर्गः ॥ १०८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ अथतांदायितांहृष्ट्वाविस्मयोत्फुल्लला  
 चनः ॥ शिखिध्वजउवाचेदमाश्रयंकुलयागिरा ॥ १ ॥ कालमुत्पलपत्राक्षिकुतःप्रामासिसुंदरि ॥ किमिहासि कियत्कालंकिमर्थमिह  
 तिष्ठसि ॥ २ ॥ अंगेनव्यवहारेणस्मितेनानुनयेनच ॥ ममजायाविलासनेनतकलवोपलक्ष्यसे ॥ ३ ॥ चूडालोवाच ॥ एवमेवप्रभो  
 विद्धिचूडालास्मिनसंशयः ॥ अकृत्रिमेणदेहेनलब्धोऽस्यद्यमयास्वयम् ॥ ४ ॥ कुंभादिदेहनिर्माणैस्त्वांवाधायितुमेवमे ॥ प्रपंचःशतशा  
 खत्वमिहयातोवनांतरे ॥ ५ ॥ यदारोज्यंपरित्यज्यमोहेनतपसेवनम् ॥ त्वमाणास्तस्यभ्येवत्वद्दोधायाहमुद्यता ॥ ६ ॥ अनेनकुंभदेहेन  
 मयैवत्वंबोधितः ॥ कुंभादिदेहनिर्माणंत्वांबोधयितुमेवमे ॥ ७ ॥ माययानतुकुंभादिकिंचित्सत्यंमहीपते ॥ अथोविदितवेद्यस्त्वंध्या  
 ननेतदखंडितम् ॥ ८ ॥ सर्वपश्यसितत्वज्ञध्यानोनाश्रयत्वोकथ ॥ अथचूडालयेत्सुक्तोवद्वापरिकरंरूपः ॥ ९ ॥ आत्मोदंतंविशेषेणध्याने  
 नामलभैक्षत ॥ अंभिराज्यपरित्यागाच्चूडालादर्शनावधि ॥ १० ॥ सर्वमूर्हतंध्यानेनचात्मोदंतंदर्शयः ॥ आराज्यसंपरित्यागादहर्तमा  
 नक्षणक्रमम् ॥ ११ ॥

यपिकुंभस्थितिकालप्रमाणजानात्सेवतथाप्यस्यावेपां

तेषां कुंभागमनाद्यागपि स्थिति सभावना कियत्कालमिति प्रश्नः ॥ २ ॥ अंगेन अवयवसंस्थानेन तच्चेष्टालक्षणव्यवहारेण अनुनयेन प्रेमवाक्प्रवधशैल्या ममजायायाश्चूडालाया  
 पसिद्धेन विलासेन तस्यां कलामूर्त्तिरिव उपलक्ष्यसे इत्यर्थः ॥ ३ ॥ अकृत्रिमेण सहजेन ॥ ४ ॥ ५ ॥ तस्य श्रुतितदाप्रभुत्वेव ॥ ६ ॥ ७ ॥ सत्यमकाल्यनिकम् ॥ ध्यानेन प्रागुक्त  
 योगधारणया ॥ ८ ॥ पश्यसि इदं ध्यासि ॥ परिकरतादृशधारणानुकूलासनादि ॥ ९ ॥ अंभिरुपरि ॥ १० ॥ आवत्तमानक्षणक्रममिति अत्राप्याडनुकल्प्यते ॥ ११ ॥

॥ १२ ॥ पुलकोष्ठकतंगतीर्थाह्विषाधपमसायआलित्तिगतियेणान्धय ॥ गलदगण्डिर्धावयधम् ॥ चत्वारिकियाधिशेषणानि ॥ १३ ॥ आवाशब्देनाधाभिष्यक्तपरस्वानुरा  
 गलक्षणस्यापिभाव ॥ पोषादशोबाधाधमोचरपरमानदरूपग्यगारसोबभूषसवासुकिजिष्णुभिरपिधक्तुनशक्यतइत्यन्धय ॥ १४ ॥ द्विषिस्थीचद्रस्यार्बमायाभिबभिल  
 लनृपेकआरयशकतामिष ॥ १५ ॥ शैलीएकतिलासमुत्कीर्णपरस्वार्लमितभूर्तीर्धाबन्दिशैमित्तौचिरसास्ताम् ॥ १६ ॥ आनवातिशयेनमनसोजडीभाबेनतस्कावब्यजक  
 णिगारानाकावयुष्यद्वयोपमी ॥ १७ ॥ छद्वेलोचनस्येयहिरोमनसोकाडीभावादेबालशस्थितलोषमयथास्यात्तथाआस्ताम् ॥ प्रणयपेशलयथास्यात्तथाकानाप्रतिउधाचे  
 सर्वभालोषयभुपालोविरराभसमाधित ॥ समाधिविरतोहर्षविकसिनयनांशुज ॥ १२ ॥ विसार्यतरसाधाहुपुलकोज्वलतांगती ॥  
 गलदगधनक्षहमुषदाष्यसुरस्यहम् ॥ १३ ॥ आलितंगचिरकांतानकुलानकुलीभिव ॥ तयोराहिनतेस्मिस्तत्रभावोवभुवय ॥  
 ॥ १४ ॥ नसवासुकिजिष्णुभिर्वकुहर्षेणशय्यते ॥ द्विषिस्थाविवपकेनकृताविवभिलतनु ॥ १५ ॥ शैलाविवसमुत्कीर्णीभिलथावास्ता  
 चिरप्रियो ॥ मुहूर्त्तंगलहर्भजलौपुलकधीवरौ ॥ १६ ॥ बाह्विभ्लयतामीपन्नितुस्तौशनीप्रियो ॥ अमृतापूर्णद्वयौसशुन्यद्वयो  
 पमी ॥ १७ ॥ उन्मुक्तमुजभासांतावदक्षस्थितलोचनम् ॥ पनानदक्षणास्थित्वातूर्णान्प्रणयपेशलम् ॥ १८ ॥ कान्तांचिबुकसलक्षकर  
 प्रोवाचमुपति ॥ अत्यंतमधुरक्षिन्ध कात स्वकल्योपिताम् ॥ १९ ॥ पुण्यश्ररतिनिष्यद स्वाढुनामास्यतादपि ॥ कियत्वमाणस्तन्वया  
 ल्वयायाल्लदुमुचयथा ॥ २० ॥ अनुभुताश्ररक्षेशास्रतुर्यनदारुण ॥ एवंदुकररातस्मात्ससारकुहरादहम् ॥ २१ ॥ उत्तारितोययावुज्या  
 साहिकेनोपमीयते ॥ अरुधतीराचीगौरिगायत्रीश्री सरस्वती ॥ २२ ॥ समस्तापेलवायतेतवतन्व्यागुणश्रिया ॥ धीश्री काति क्षमा  
 मैत्रिकरुणायास्तुदरि ॥ २३ ॥ कान्तास्वाकारकांतासुप्रयमेवाभिलक्ष्यसे ॥ परेणाध्यवसायेनत्वयाहमवयोधित ॥ २४ ॥ केनप्रत्यु  
 पकरणपरिवृष्यतिते मन ॥ मोहादनादिगहनादनगहनादपि ॥ २५ ॥ पतितव्यवसायिन्यस्तारयतिकुलक्षिय ॥ शास्त्रार्थगुरुमन्त्रादि  
 तयानोत्तारणक्षमम् ॥ २६ ॥

निपेणान्धय ॥ १८ ॥ १ ॥ रतिनिष्यदेजुगारसोऽस्यतमापुषाद्विषिशेषणचणुटयविरिष्टकियत्वमाणोविस्तीर्णदतिपावत् ॥ २० ॥ मनुर्येनपुरुषपायसिद्धिप्रयोजनेनहेतुना  
 ॥ २१ ॥ यथाभद्रक्षेद्रुया ॥ सावुद्धि ॥ २२ ॥ धीश्रीसिन्धुपादाक्षकन्याआकारेणतीवर्षेणकानासुधीपुमथाऽसिद्धिस्तास्वपित्तप्रययमाभ्येन्द्रासरीर्भाभिलक्ष्यसेरतिपरेणा  
 न्धय ॥ २३ ॥ २४ ॥ क्वाध्याप्यास्तवनकेनपस्युपकारेणपरिवृष्यति ॥ येनद्रुष्यतितादराऽन्त्युपकारादुर्लभदितिभाव ॥ २५ ॥ साक्षादेत्यादितिशयोक्तिभरासाक्षात् ॥ २६ ॥



॥ २७ ॥ २८ ॥ निरिच्छाया कतकल्याया स्तेप्रत्युपकारेऽहमसमर्थइत्याह ॥ निरिच्छायाइति ॥ २९ ॥ कुलांगनांमन्येत्वामितिशेषः ॥ लोकेप्रसिद्धा सर्वाकुलांगनास्त्वयाऽ  
 धुनाजिताइतिशेष ॥ ३० ॥ नारीणासौजन्यादिगुणोत्कर्षचर्चासुप्रथमव्यपदेशयाभाविष्यसि ॥ ३१ ॥ स्वापेक्षयागुणजात्कैरतिशायिनीत्वानिर्मितवतो धातुर्विषयेप्रकृपिताइ

यथैताःसेहशालिन्योभर्तृणांकुलयोषितः ॥ सखाभ्रातासुहृत्प्योगुरुर्मित्रंधनंसुखम् ॥ २७ ॥ शास्त्रमाच्यतनंदासःसर्वभर्तुःकुलांगनाः  
 सर्वदासर्ववलेनपूजनीयाःकुलांगनाः ॥ २८ ॥ लोकद्वयसुखंसम्भवसर्वंयासुप्रतिष्ठितम् ॥ निरिच्छायाःप्रयातायाःपारंसंसारवारिधेः  
 ॥ २९ ॥ कथमस्योपकारस्यकरिष्येतेप्रतिक्रियाः ॥ मन्येकुलांगनांलोकेलोकेसर्वास्त्वयाधुना ॥ ३० ॥ नारीसौजन्यचर्चासुव्यपदेश्या  
 भविष्यसि ॥ त्वानिर्मितवतो धातुर्गुणजातातिशायिनीम् ॥ ३१ ॥ मन्येप्रकृपितानूनमरुंधत्यादिकाःस्त्रियः ॥ सतीत्वरूपसौजन्यगुण  
 रत्नसमुद्भिके ॥ ३२ ॥ एहिमेवदुष्णोत्कर्ष्यपुनरालिंगनंकुरु ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ इत्युक्त्वाश्वशावाक्षीचूडालांतांशिखिव्यजः ॥  
 ॥ ३३ ॥ आलिंगिगपुनर्गण्डिनकुलोत्कलीमिव ॥ चूडालोवाच ॥ देवशुष्कक्रियाजालपरेत्वय्याकुलात्मनि ॥ ३४ ॥ भूयोभूयो  
 अशमहंत्वदर्थदुःखिताभवम् ॥ तेनत्वदवबोधामास्वार्थोपपादितः ॥ ३५ ॥ मयातदन्तिकेदेवकरोषिममगौरवम् ॥ शिखिव्य  
 जउवाच ॥ त्वयाचथावरारोहेस्वार्थःसंप्राद्यतेशुभः ॥ ३६ ॥ तामिदानींतथासर्वाःसाधयंतुकुलांगनाः ॥ बुध्य  
 सेकांतविश्रांतोजगज्जालतदेविभो ॥ ३७ ॥ अद्यतंप्राक्तनंकिंचिन्मोहंसमनुपश्यसि ॥ इदंकरोमिनेदंतुप्राप्तोमिदमितिस्थितिम् ॥ ३८ ॥  
 अंतर्हससितांकच्चिदशापेलवतांधियः ॥ तासुच्छ्रुत्प्राकलनास्ताःसंकल्पकुकल्पनाः ॥ ३९ ॥ त्वयिनाद्यावलोक्यतेदेवव्योश्रिवपर्व  
 ताः ॥ किंत्वमद्यांगसंपन्नःकिंशिष्टोसिकिमीहस ॥ ४० ॥ कथंपश्यसिपाश्यात्यदेहचेष्टाक्रमंविभो ॥ शिखिव्यजउवाच ॥ सुमनः  
 पूर्णनीलाज्जमालासारविलोचने ॥ ४१ ॥

त्यन्वयः ॥ त्वमेवसतीपतिव्रता ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ साधयत्वित्याशोःकाकर्षा ॥ साधयितुनशक्नवतीत्यर्थः ॥ जगद्वृक्षणस्यजातस्यतदेपरवधौविश्रांतः  
 सलत्त्वतोबुध्यसेकाच्चिदितिब्यवहितेनान्वयः ॥ ३७ ॥ तप्राक्तनंपयोव्रतोपवासादिमोहकिंचित्कुलसमनुपश्यासिकाच्चित् ॥ ३८ ॥ धियःअपक्वदश्यापेलवतांकोमलताम्  
 ॥ ३९ ॥ ४० ॥ कथकीदृशार्कसत्यमुनतुच्छमित्यर्थः ॥ सुमनोभिःपूर्णनीलाज्जमालासरतःसादृश्यादनुसरतस्तथाविधेविलोचनेयस्यास्तथाविधेचूडाले ॥ ४१ ॥

१ मन्येकुलांगनांलोकेजिता सर्वाइत्यपिपाठोदृश्यतेपरतुनायटीकाकारसमतइतिभाति

धरदयगाभ्युत्थानवर्षे सान्तर्द्वे स्यद्विकल्पस्य स्वरायनस्य धायस्य धातव्यकाराकृतपास्थितातस्य तस्यान् अहमेषि उच्यते परमधीयभूतप्रत्यागतपा आस्थित । प्रधाप  
 रान्निन्पायापसिन्नेयेषां प्रयायाधीनि सानुभवेनेषमनापि स्थितिज्ञानाप्यस्य ॥ तामेवपप्यध्वरं पानि ॥ निरीहृत्यादिना ॥ ४२ ॥ अर्थक्यपरमार्थस्य स्वक्य अनङ्गि  
 र्द्वीभेदध्वरद्व्यानापपङ्ककारात्कारस्य शायपदस्य ध्वरभूत्या स्थितदस्य ॥ अहपत्यपरवर्णाधिर्नकस्य प्यधिष्ठितस्ति निरतिशयात्तदशानुपयातोस्ति पापपसङ्के  
 तिरनेवउत्तरसाहारेणयान्द्वयभावाभिवर्नापयतिनिरतिशयशुक्रवति ॥ तस्यहनक्षत्राभ्यनाभूत्याऽशरे कालासंपांसंभषर्णातिभूते ॥ अहपस्यात्मनोद्वापनापयना  
 त्यवयस्यपस्यातस्यान्द्वयमुपास्थित ॥ निरिहोस्मि निरशोस्मि नमस्वल्डोस्मि निस्यह ॥ ४२ ॥ शान्तोहमर्थरूपोस्मि धिरायाहम  
 ङ्गम्यन ॥ तांशानुपयातोस्मि यतश्चेत्कवमनि ॥ ४३ ॥ प्रतिपद्यति सहमानयाहरिहरादय ॥ नकिंचिन्मात्रचिन्मात्रनिष्ठोस्मि स्व  
 स्यभास्थित ॥ ४४ ॥ भ्रमणाहं विमुक्तोस्मि ससारेणालिखेन ॥ ननुष्टोस्मि नखिनोस्मि नायमास्मि नचेतरत् ॥ ४५ ॥ नस्यूलोस्मि  
 नमूलोस्मि सत्यमस्मि चसुन्दरि ॥ तजोपिपालययातेन भिन्नावपतितेनच ॥ ४६ ॥ क्षयातिशयमुक्तेनप्रकाशेनास्मि वैसम ॥ शान्तो  
 स्मि माभ्यनतास्मि स्वस्यास्मि विगताशय ॥ ४७ ॥ परनिवाणएवास्मि सदृशोस्मि पतिव्रत ॥ यतटास्मि तदेवास्मि वकुशक्रोमिनेतरत्  
 ॥ ४८ ॥ तरगतरेलापांगेरुस्त्वमनमंक्षिते ॥ प्रसादनेविशालाक्ष्याकर्णोस्मि भवसागरत् ॥ ४९ ॥ पुनर्मलनगृह्णामिशतभ्यात्सुव  
 णवत् ॥ शान्तस्वस्याहृद्यतांवातराणानिरशर्धा ॥ ५० ॥ सर्वातीतसवगाश्चरामिवायमहस्थित ॥ चूडालोवाच ॥ एवस्थितं  
 मद्रानन्तनाणशब्दयत्रिय ॥ ५१ ॥ किमिदानीं प्रसोद्गहिरं चतंते महामते ॥ शिखिध्वजउवाच ॥ प्रतिपद्यनजानामिनजाना  
 म्यभिवाष्टितम् ॥ ५२ ॥ यटाचरस्मि तन्वित्वफदाधिहोद्यततया ॥ यपन्मतेसकलतयास्त्वविकल्पत्रिय ॥ ५३ ॥ नकिंचिदनुसधातुजा  
 नाभ्यपरसुन्दर ॥ यद्वार्पेचिज्जानासितं तदवपुरुसुन्दरि ॥ ५४ ॥

ध १ भाव ॥ १ ॥ ४ ४ ॥ अयं दयः कायधन ॥ इतरकारणम् ॥ ४ ५ ॥ सत्यमथाधिगतवस्तु ॥ तेजोपुत्रास्यप्रादिपदलाहृदि पयातेन प्रोक्ताषपतिनेन च न भोगप्रविष्टारि  
 णानकाराशाशयन ॥ ४ ६ ॥ जगत सर्वेषु प्यनिरस्यसाभ्यनतासि ॥ विगताशयानि यनस्क ॥ ४ ७ ॥ हेयतिघने ॥ सर्वाघनेदन्निपाठसतीनाजनमिषमवतयस्यादितिभ्युत्सया  
 र्धमिन्द्रदन्त्याय ॥ अथशासप्यात्मस्य स्वक्यवनिघाटसंणमनसदृशानुपयशोऽभातास्मित्यर्थ ॥ ४ ८ ॥ १ ॥ शतवारभ्यातमग्नीशोधिधरपरशुवर्णातद्वत् ॥ यत् स्वक्यपनिष्ठा  
 यादन्त्यापुनः ॥ निरशानिषासनाधीयस्य ॥ ५ ० ॥ ५ १ ॥ इतरताचरन्निप्रमिषिभ्यतदितिप्रतिषय ॥ कश्चिदायम् ॥ ननजानानि ॥ ५ २ ॥ कश्चिदनुसंधानकाके ॥ अत  
 र्थाभ ५ ३ ॥ ५ ३ ॥ अचरत्कथाप्रविशान्तेदीर्घान्यपुनराचुर ॥ आनासिचरन्प्यतयप्रतिषेध ॥ ५ ४ ॥

धारयिष्यामिहृदिसभतास्मीति यावत् ॥ गलितमिष्टइच्छातद्विषयजातयस्मात्तथाविधेनइष्टपहणमनिष्टस्याप्युपलक्षम् ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ आहर्तुमाचरितुम् ॥ ५७ ॥ एषणरा  
 ज्यगोगाद्यपेक्षणम् ॥ ५८ ॥ तत्रोपपत्तिमाह ॥ यदिति ॥ यद्यस्मात्कारणाध्याणानाचक्षुरादीनामुत्प्राणस्यचत्वस्वोचितविषयानेपणेसत्यत्रपरमात्मनिकोतिशयः ॥ न  
 चाज्ञानामिवतत्रविद्येत.करणदेहेन्द्रियादितादात्म्याध्यासोस्तिधेनेन्द्रियाणाविवषयभोगाभ्यासेनमालिन्येआत्मनोपिमालिच्यप्रसक्तिः ॥ निक्रियासगचिन्मात्रभूतोहितत्रवि  
 त्तकोभोगानभ्यसतेनकश्चिदित्यर्थः ॥ अस्तौर्विकरणपदव्यत्ययश्रद्धादसः ॥ तस्मात्पारब्धभोगमात्रेणतदभ्यासव्यसनमालिन्याप्रसक्तद्वेगादौतद्वेगानेभ्येतदतरालेचवयं

तदेवधारयिष्यामिप्रतिविंबंयथामणिः ॥ चेतसागलितेष्टेनयथाप्राप्तमनिंदितम् ॥ ५५ ॥ नस्त्वौमिनचनिंदाभियदिच्छसितदाचर ॥  
 ॥ चूडालोवाच ॥ ॥ यद्येवंतन्महाबाहोसमाकर्णयमन्मतम् ॥ ५६ ॥ आकर्ष्यजीवन्मुक्तात्मंसदेवाहर्तुमर्हसि ॥ सर्वत्रैक्यावबोधेन  
 मौर्ख्यक्षयभुवान्विताः ॥ ५७ ॥ निरिच्छास्तावदाकाशाविशदाःसंस्थितावयम् ॥ यादृगेषणमस्माकंतादृशंतदनेषणम् ॥ ५८ ॥ यस्मा  
 णानैपणकोत्रचिन्मात्रोभ्यसतेहिकः ॥ तस्मादाद्यंतमध्येपुंयवयंपुरुषोत्तम ॥ ५९ ॥ शेषमेकंपरित्यज्यतएवमेस्थितावयम् ॥ राज्येन  
 सांप्रतनेमंकालंनिवाकमेणवै ॥ ६० ॥ विदेहतांप्रयास्यामःप्रसोकालेनकेनचित् ॥ ॥ शिखिध्वजजउवाच ॥ ॥ वयमाद्यंतमध्येपुराजानोरजसत्तम ॥ ६२ ॥  
 दृशास्तरलेवद ॥ ६१ ॥ शेषमेकंपरित्यज्यतिष्ठामःकथमेववा ॥ ॥ चूडालोवाच ॥ ॥ वयमाद्यंतमध्येपुराजानोरजसत्तम ॥ ६२ ॥  
 मोहमेकंपरित्यज्यभवामःपुनरेवते ॥ स्वएवनगरेराजाभवत्वंस्यासनेस्थितः ॥ ६३ ॥ लजामाननुकानानांमहिषीतेभवाभ्यहम् ॥ सन्द  
 पामतवास्तव्यावृत्यन्नवनवांगना ॥ ६४ ॥ सपताकाध्वनतूर्यापुष्पप्रकरिणीपुरी ॥ लसदृह्यासमंजयार्णतुष्पालिमालया ॥ ६५ ॥  
 मधुमासलतालक्ष्म्याचिराद्भवतुसासम ॥ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ ॥ इतिचूडालयात्रांकोविहस्यसशिखिध्वजः ॥ प्रावाचमधुरंवाक्य  
 मक्षुब्धंविगतज्वरः ॥ ६६ ॥ एवंचेत्तदृशालाक्षिस्यायत्तानखिविषुपे ॥ सिद्धभोगश्रियस्तास्तुनिवसामिनिकंप्रिये ॥ ६७ ॥

येयस्त्वभावास्तेतस्वभावाएवपारब्धशेषमेकभोगेनपरित्यज्यक्षपयित्वास्थितानतुकिंचिदन्यथाभूताअन्येवाभविष्यामइत्यर्थः ॥ ५९ ॥ इममायु.शेषरूपंकालम् ॥ ६० ॥  
 तस्मादाद्यतमध्येष्वित्यस्यार्थान्तरमपिसंभावयस्तजिज्ञासमनोरजापृच्छति ॥ वयमिति ॥ ६१ ॥ तदभिप्रायानुसारेणैवचूडालापितदर्थवर्णयति ॥ वयमिति ॥ ६२ ॥  
 तत्रशेषाब्दस्यार्थान्तरमाह ॥ मोहमिति ॥ ६३ ॥ कानानामतःपुरस्त्रीणाललामोभूषणभूताभवाभिभविष्यामि ॥ मत्तादृष्टावास्तव्या.पुरवासिनोयस्याम ॥ एतदादीनिपुरी  
 विशेषणानिमधुमासलतालक्ष्मिसाम्यापपादकानि ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ यद्विनेमयासहभोगेच्छास्तिर्हृद्वेदेषाप्रार्थितादिव्यभोगाएवभुज्यंतकिमानुभैरतिराजाह ॥  
 एवचेदिति ॥ ६७ ॥

॥ १८ ॥ १० प्रियुनद्वे ॥ १ ॥ ११ ॥ यथासस्यानयथास्थितम् ॥ ७२ ॥ विरवत्योऽथावीनजायापसो ॥ ७३ ॥ दिनाधारसायसभ्याम् ॥ सायसभ्यासभारकराभिसुके  
 दिनायाता ॥ परस्त्वसिभसभागायसोत्तराधनिवासनत्यारुनर्कटी ॥ १२ ॥ ७५ ॥ तपरस्वानुभसिद्धभोगोसमुत्सवप्रणयसकम्पितसगर्भयथास्यासयाआश  
 शृहालांवाच ॥ नराजन्मभोगुवाछानापिभूतिपु ॥ स्वभावस्ववशादेवयथाप्राभेनमेस्थिति ॥ ६८ ॥ नसुरवायममस्वर्गोनरा  
 ज्यनापिचक्रिया ॥ यथास्थितमविदुष्यतिप्राभिसस्वस्यचेष्टिता ॥ ६९ ॥ इदसुरवभिदनेतिभिभुनेक्षयभागत ॥ समभेवपदेशातेतिप्राभा  
 हययासुरवम् ॥ ७० ॥ शिखिष्वजउवाच ॥ युक्तमुकविशालासिल्वयैतस्ममयाधिया ॥ कोवाथ किलराज्यस्यभेदत्यागोपिवाभ  
 वंत ॥ ७१ ॥ सुखदूखदशाचित्तान्यक्काविगतमत्सरम् ॥ यथात्मस्थानभवेमौतिप्राव स्वस्यतंगर्तो ॥ ७२ ॥ इतितत्रकथालापकयनेन  
 तयोदयो ॥ कातयाश्चिरदपत्येवासरत्ननुतांययौ ॥ ७३ ॥ अयोऽथयायदिनाचारयथाप्राप्तमर्निदितौ ॥ सोत्कटावप्यनुक्तौचक्रतु  
 कापरंविदौ ॥ ७४ ॥ स्वगसिद्धिभनाहृत्यतस्यतु पूर्णंचंतसौ ॥ एकस्मिन्नेवशयनेतैस्तं प्रणयचेष्टितै ॥ साव्यतोयापरजनीतयोर्जाविद्वि  
 मुकयो ॥ ७५ ॥ तद्गंगमोक्षसुरवभुतमया स्वयमभाशसतांप्रणयवाक्यविलासगर्भम् ॥ उक्ततांप्रणयिनोर्धिष्यमानयतीदीर्घामुहू  
 तवदसौरजर्जाजगाम ॥ ७६ ॥ ॥ इ०वा०वा०दे०भो०नि०पु०षू०चूहालाप्रकटीकरणनामनवाधिकशततम सर्ग ॥ १०९ ॥  
 श्रावसिपुउवाच ॥ तत समुदितंसूर्यवितमस्यवरंस्थिते ॥ ममुद्रकादिवजगन्मणौतस्मिन्विनिर्गते ॥ १ ॥ विकसत्यरुणोपांतेचक्षु  
 र्पावानुजाकरे ॥ आचारंखिवलोकपुत्रस्तंत्वकरश्मिपु ॥ २ ॥ दपतीतौसमुद्रयायकृतसप्याकर्मौस्थितौ ॥ पञ्चासनेषुदृशिनधेकतौका  
 चनरदर ॥ ३ ॥ अयोऽथयायात्रशृहालारत्नकुम्भपुर स्थितम् ॥ कातासकल्ययामासपूर्णमसाधिवारिभि ॥ ४ ॥ तेनमगलकुम्भेनतपूर्वा  
 भिमुत्वंस्थितम् ॥ शायाम्भारमेकानेस्वरान्यग्निपिचसा ॥ ५ ॥

सभा कथयतेसयोर्धिष्यमुक्ततासौत्कटाभानयतीपायपरीरजनीदीयापिमुद्रलक्षणासत्यं ॥ १६ ॥ ॥ इ०वा०सि०ता०पु०नि०पु०नयोभरशभनम सर्ग ॥ १०९ ॥  
 सप्तसप्तशतभेभ्यनभजेनस्यपुरातर्त ॥ तैस्त्वस्तुषिरराज्यविभुक्तानिचणयते ॥ १ ॥ समुद्रकात्समुद्रनेजगद्यकाराकमणाविससमुदितेसूर्यवितमस्यवेरस्थितेसति ॥ २ ॥ जना  
 नारदव्याधिष्वरुषीषांपुजाकारिष्वरुषिभिः ॥ ३ ॥ २ ॥ समाधिष्वरुषीषिपूर्वपुर स्थितरत्नकुम्भाप्यग्निपिचकायसकल्ययामास ॥ ४ ॥ नराजगम् ॥ ५ ॥

सकल्पमात्रेणोपगतस्वयोग्यविष्टरेसिद्धासने ॥ ६ ॥ मौनमुनियोग्यमिदंशांतंजलउत्सृज्यशासनयोग्यमिद्रादीनर्तोजोभर्तुमर्हसि ॥ ७ ॥ ८ ॥ पट्टाभिषेकाभावात्पतीहारप  
 दद्वारपालस्थानतत्रविनयात्सिद्धतीम् ॥ देवीपदेकताभिषेकास्थाने ॥ ९ ॥ १० ॥ योगसिद्ध्यातवसत्यसकल्पात्समवम् ॥ भूषणालकारशलाखादिभिर्महाविभववद्भक्षीहिंणी  
 संकल्पोपगतैर्हमेस्वभिषिक्तंस्वविष्टरे ॥ स्थितंप्रोवाचतन्वीसाचूडालादेवरूपिणी ॥ ६ ॥ केवलंमौनमुत्सृज्यतेजःशांतमिदंप्रभो ॥ अथा  
 नांतोकपालानांतंजस्वभर्तुमर्हसि ॥ ७ ॥ चूडालयेतिसंप्रोक्तोवनेराजाशिखिध्वजः ॥ वदन्नेवंकरोमीतिमहाराजत्वमाचर्यो ॥ ८ ॥ अ  
 थप्रतीहारपदेतिष्ठतीमाहमानिनीम् ॥ अथदेवीपदेशीत्वां करोम्यभिषेकिनीम् ॥ ९ ॥ इत्युक्त्वासरसिस्राप्यमहादेवीपदेतथा ॥ अभि  
 षिक्तंरुपःकृत्वासतामाहनिजांप्रियाम् ॥ १० ॥ प्रियेकमलपत्राक्षिषणात्संकल्पसंभवम् ॥ महाविभवमुदामसैन्यमाहर्तुमर्हसि ॥ ११ ॥  
 इतिकंतवचःश्रुत्वाचूडालावरवर्णिनी ॥ सैन्यंसंकल्पयामासप्रावृद्धधनमिवोद्भटम् ॥ १२ ॥ सैन्यंददृशतुस्तौवाजिवारणसंकुलम् ॥  
 पताकापूरिताकाशनीरंधीकृतकाननम् ॥ १३ ॥ तुर्यारवध्वनच्छैलगुहागहनकोटरम् ॥ मौलिरत्नमहोद्योतविचूर्णिततमःपटम् ॥ १४ ॥  
 तत्रगंधद्विपवरेकृतपार्थिवमंडले ॥ रक्षितेत्सृष्टसामंतैराहृदौत्पदंपती ॥ १५ ॥ ततःशिखिध्वजोराजामाहृष्यासममिष्टया ॥ पदातिरथ  
 संवाधंकर्षन्तिबलोलम् ॥ १६ ॥ चचालाचलचालिन्यासेनयासततोवनात् ॥ भिदन्निवरसाशैलंवात्यचेवाशुभौमया ॥ १७ ॥ त  
 स्मान्महेशैलेद्रात्वालितःसमहीपतिः ॥ पथिपश्चनिरीन्देशान्नादीर्भान्स्वर्जगलान् ॥ १८ ॥ दर्शयन्स्वप्रियायास्तमात्सवृत्तांतसंचय  
 म् ॥ प्रागल्भ्येनैवकालेनस्वांपुरींस्वर्गशोभनाम् ॥ १९ ॥ तत्रतेतस्यसामंतास्तदागमनमाहताः ॥ विविदुर्जयशब्देननिर्जन्मश्चोदिताश  
 याः ॥ २० ॥ एकनासंप्रयातेनतारतूर्यानिनादिना ॥ बलद्वयेनतेनासौविवेशनगरंरुपः ॥ २१ ॥ लाजपुष्पांजलिवातैरावृष्टःपौरयोषिता  
 म् ॥ वणिभर्गमसौपश्चन्परंपरमनुत्तमम् ॥ २२ ॥

परिभाषैरुद्धामम् ॥ ११ ॥ १२ ॥ नीरधीकृतंनिरवकाशीकृतंकाननंयेन ॥ १३ ॥ तुर्यारवैःप्रतिध्वनंतःशैलगुहागहनकोटरायस्य ॥ १४ ॥ यन्मदंगंधमन्येद्विपानसहतेसंगंध  
 द्विपः ॥ १५ ॥ बलसैन्यम् ॥ १६ ॥ भौमयाभूत्पथा ॥ १७ ॥ १८ ॥ तप्राकनमात्मनःस्वस्यप्राङ्गुणरान्निर्गतस्यमार्गो जानपदैःसहृदन्तंरत्नांतसंचयम् ॥ १९ ॥ सामंतास्त  
 तदेशाधिपत्येनिरूपितासत्रिणः ॥ उदितराशया सोत्कटाः ॥ २० ॥ २१ ॥ लाजाजलीनांपुष्पाजलीनाचवर्तैः ॥ परपरमुत्तरोत्तरम् ॥ २२ ॥



भोगमोक्षमयस्तत्पुत्रः ॥ ३ ॥ शिखिखजस्यप्रसिद्धेनसर्वत्यागकर्मेणैवकचोपियथावोधमवाप्तवस्तथात्वमपिबुध्यस्व ॥ ४ ॥ समासेनसांकर्येन ॥ ५ ॥ ६ ॥ बालभावा  
 त्पुत्रीर्णानिर्गतौयौवनप्राप्तमात्रइतियावत् ॥ पदपदार्थज्ञःसर्वविद्यास्थानेषुनिष्णातस्तत्रमस्तिवाक्यगोचरपदपदार्थज्ञश्च ॥ ७ ॥ जीवएवतंतुरिवस्वबंधसहस्रकरोयस्यतथावि  
 धेनजनुत्तामादशेन ॥ ८ ॥ उड्यतेभीषानिर्गम्यतइतियावत् ॥ अतिवैराभ्यदाढ्यास्त्यक्तविषयेपश्चात्तापोद्देगरेहितंयथास्यात्तथाक्तेनसर्वत्यागेन ॥ ९ ॥ १० ॥ महारायाः

यथाशिखिखजोराज्यंरुतवानेवमीदृशम् ॥ रामव्यवहरन्राज्येभोगमोक्षमयोभव ॥ ३ ॥ शिखिखजक्रमेणैवयथावोधमवाप्तवा  
 न् ॥ कचोबृहस्पतेःपुत्रस्तथाबुध्यस्वराधव ॥ ४ ॥ ॥ श्रीरामउवाच ॥ ॥ बृहस्पतेर्भगवतःपुत्रोसौभगवान्कचः ॥ यथाप्रबुद्धोभगवन्स  
 मासेनतथावद ॥ ५ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ ॥ शृणुराजन्कथांश्रीमाञ्छिखिखजवदेवसः ॥ प्रबोधंपरमंयातोदेवदेशिकजःकचः  
 ॥ ६ ॥ बालभावात्समुत्तीर्णःसंसारोत्तरणोन्मुखः ॥ कचःपदपदार्थज्ञोबृहस्पतिमभाषत ॥ ७ ॥ ॥ कचउवाच ॥ ॥ भगवन्सर्वधर्मज्ञ  
 कथंसंस्ततिपंजरत् ॥ अस्मान्निर्गम्यतेबृहर्जितुनाजीवतंतुना ॥ ८ ॥ ॥ बृहस्पतिरुवाच ॥ ॥ अनर्थमकरगारादस्मान्सांसारसागरा  
 त् ॥ उड्यतेनिरुद्धेगंसर्वत्यागेनपुत्रक ॥ ९ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ ॥ इत्याकर्ण्यकचोवाक्यंपितुःपरमपावनम् ॥ सर्वमेवपरित्यज्य  
 जगामैकांतकाननम् ॥ १० ॥ ॥ बृहस्पतेस्तद्गमनंनोद्देगायवभूवह ॥ संयोगेचवियोगेचमहांतोहिमहाशयाः ॥ ११ ॥ अथवर्षेषुजातेषु  
 त्रिषुपंचसुसोनप ॥ पुनःप्रापमहारण्येकस्मिंश्चित्पितरंकचः ॥ १२ ॥ परिपूज्याभिवाद्यैर्नसमात्सिगितपुत्रकम् ॥ अपृच्छद्वावपातिभूयः  
 सकचःकांतयागिरा ॥ १३ ॥ ॥ कचउवाच ॥ ॥ अद्येदमष्टमंवर्षसर्वत्यागःकृतोमया ॥ तथापितातविश्रांतिनाधिगच्छाम्यनिदिता  
 म् ॥ १४ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ ॥ एवमात्तवचस्तस्मिन्कचोवदतिकानने ॥ सर्वमेवत्यजेत्पुत्रकावावपतिर्दिवमुद्ययौ ॥ १५ ॥ गतेन  
 स्मिन्कचोदेहाद्वल्कलाद्यप्यथात्यजत् ॥ गतेहृत्कारेणशरद्व्योषासमोभवत् ॥ १६ ॥ पुनर्वर्षत्रयेणैषकस्मिंश्चित्काननांतरे ॥ तस्या  
 जांबुदवर्षादिशरदीवनभस्तत् ॥ १७ ॥

मेरुवत्स्थिराशयाः ॥ ११ ॥ त्रिषुपंचसुचवर्षेषुअष्टासित्यर्थः ॥ तच्चित्तपरिपाकनारतस्यविनायरोषंयाजयितुमामर्तपितरंप्रापेत्यर्थः ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ दिवमाकाशम्  
 ॥ १५ ॥ गतेद्विति ॥ सन्निहितसूर्यादयकालिकशरद्व्योषेतियावत् ॥ १६ ॥ पुनरित्यार्थधर्मुत्तरश्लोकेदूयमानमनाइत्यतःप्राप्योज्यम् ॥ कथंचशरद्व्योषासमोभवन्नवाह ॥  
 तत्याजेति ॥ कचिद्विरिगुहाश्रयेणांबुदवर्षादित्याजपरिजहार ॥ १७ ॥

राहादुष्कृष्टिमेतेषुमासपरुदुपमानमनापुपुनर्नर्षपयेबाकस्त्रिकाननातेतेभेवतिरगुरुभागतप्राप ॥ १८ ॥ १९ ॥ वेणुलताह ॥ आदिपवात्कमंडलुरुस्यजिनापदि  
 ॥ २० ॥ १ ॥ अपिपयपअन्विष्टात् ॥ २१ ॥ पदान्तेहनदृष्टयान् ॥ चित्तस्यस्त्वान्धेपणधिराराख्यायाभाक्चित्तास्त्वानेपपचनारितिभाष ॥ पितरपिययापयोर्वधितनानितिपा  
 षत् ॥ २२ ॥ ननुपितुवाहादृष्टराजामिभवेद्वेद्वेदियविषयत्वागवेधचित्त्यागक्षेस्यतितपाह ॥ पद्येति ॥ तदेतत्तवाप्यर्षदेहादिकचित्तस्यकणाषितस्यादिस्यनिर्धयानतागस्क  
 चित्तनिलयानापरपशुपराहादिष्यदीकित्सकामित्यागास्यनोचितदत्तय ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ चित्तविद् सांनिपाचिसत्पुष्कृत्यजानतोजीवन्मुक्तजाः ॥ २६ ॥ हेप्रयाश्च  
 उवासकोदिगतेपुरांतशून्यवपुश्चसन् ॥ दुयमानमना प्रापतमेवपितरगुरुम् ॥ १८ ॥ कृतपूजाकर्मोभसत्यासमालिगितपुत्रकम् ॥ अ  
 पृच्छस्यचामूयस्वदगद्दयागिरा ॥ १९ ॥ ॥ कचउवाच ॥ ॥ तातसर्वपरित्यक्तकयावेणुलतापि ॥ तथापिनास्तिविश्रांति स्वपदे  
 षिपरान्महम् ॥ २० ॥ ॥ बृहस्पतिरुवाच ॥ ॥ चित्तसर्वभितिप्रादुक्तस्यष्कापुत्रराजसे ॥ चित्तत्यागविदु सर्वत्यागासवविदोजना  
 ॥ २१ ॥ ॥ श्रावसिपुउवाच ॥ ॥ इत्युक्त्वावाक्प्रतिपुत्रपुत्रवतरसानम ॥ अन्विषेपकचश्चित्तपरित्यक्तुमस्तिन्नधी ॥ २२ ॥ चित्तयन्न  
 प्यसोचितनयदेवेदकानने ॥ तदाभ्यथितयामासधियेवपितरययो ॥ २३ ॥ पदाप्यर्षदेहादिनचित्तभितिकथ्यते ॥ तदेतत्किक्वाथ्यर्थ  
 निरागस्कृत्यजान्महम् ॥ २४ ॥ पितु सकारागच्छामिक्षानुचित्तमहारिपुम् ॥ ज्ञात्वातसंत्यजान्प्राशुततस्तिष्ठाभिविज्वर ॥ २५ ॥ ॥ श्री  
 वसिष्ठउवाच ॥ इतिसिषित्यसकचउज्जगामनिविष्टपम् ॥ वाप्यपतिप्राप्यसंभ्रहवर्देप्रणानामच ॥ २६ ॥ अपृच्छच्चैनमेकांतैकचित्त  
 म्नागवन्वट ॥ स्वरुपंबृहिति तस्ययेनतस्तस्यजान्महम् ॥ २७ ॥ ॥ बृहस्पतिरुवाच ॥ ॥ चित्तनिजमहकारविदुश्चित्तविदोजना ॥ अत  
 यद्यमहभावोजतोक्त्वित्तमुष्यते ॥ २८ ॥ ॥ कश्चउवाच ॥ ॥ त्रयस्त्रिंशन्महाकोटिप्रमाणस्यमहाभते ॥ गुरागीर्वाणवदस्यकयमेत  
 द्दंतिमे ॥ २९ ॥ ॥ मन्यस्यदुष्करस्यागोनसिद्धिमुपगच्छति ॥ कयमेपकेलस्यगुण्यक्यतेयोगिनांवर ॥ ३० ॥ ॥ बृहस्पतिरुवाच ॥  
 ॥ अपिपुष्पावदलनादपिलाचननीलनात् ॥ सुकरोहकतेस्त्यागानच्छेरांजमनागपि ॥ ३१ ॥ ॥ यथैतदेवतनयतथाशृणुवदाभिते ॥ अ  
 ज्ञानभाष्यससिद्धंवसुज्ञाननस्यति ॥ ३२ ॥

१ ॥ अन्विष्टात्कामंडलुरुस्यजिनापदि ॥ २ ॥ पदान्तेहनदृष्टयान् ॥ ३ ॥ चित्तस्यस्त्वान्धेपणधिराराख्यायाभाक्चित्तास्त्वानेपपचनारितिभाष ॥ ४ ॥ पितरपिययापयोर्वधितनानितिपा  
 षत् ॥ ५ ॥ ननुपितुवाहादृष्टराजामिभवेद्वेद्वेदियविषयत्वागवेधचित्त्यागक्षेस्यतितपाह ॥ ६ ॥ पद्येति ॥ तदेतत्तवाप्यर्षदेहादिकचित्तस्यकणाषितस्यादिस्यनिर्धयानतागस्क  
 चित्तनिलयानापरपशुपराहादिष्यदीकित्सकामित्यागास्यनोचितदत्तय ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ चित्तविद् सांनिपाचिसत्पुष्कृत्यजानतोजीवन्मुक्तजाः ॥ १० ॥ हेप्रयाश्च  
 उवासकोदिगतेपुरांतशून्यवपुश्चसन् ॥ ११ ॥ दुयमानमना प्रापतमेवपितरगुरुम् ॥ १२ ॥ कृतपूजाकर्मोभसत्यासमालिगितपुत्रकम् ॥ १३ ॥ अ  
 पृच्छस्यचामूयस्वदगद्दयागिरा ॥ १४ ॥ ॥ कचउवाच ॥ ॥ तातसर्वपरित्यक्तकयावेणुलतापि ॥ १५ ॥ तथापिनास्तिविश्रांति स्वपदे  
 षिपरान्महम् ॥ १६ ॥ ॥ बृहस्पतिरुवाच ॥ ॥ चित्तसर्वभितिप्रादुक्तस्यष्कापुत्रराजसे ॥ १७ ॥ चित्तत्यागविदु सर्वत्यागासवविदोजना  
 ॥ १८ ॥ ॥ श्रावसिपुउवाच ॥ ॥ इत्युक्त्वावाक्प्रतिपुत्रपुत्रवतरसानम ॥ १९ ॥ अन्विषेपकचश्चित्तपरित्यक्तुमस्तिन्नधी ॥ २० ॥ चित्तयन्न  
 प्यसोचितनयदेवेदकानने ॥ २१ ॥ तदाभ्यथितयामासधियेवपितरययो ॥ २२ ॥ पदाप्यर्षदेहादिनचित्तभितिकथ्यते ॥ २३ ॥ तदेतत्किक्वाथ्यर्थ  
 निरागस्कृत्यजान्महम् ॥ २४ ॥ पितु सकारागच्छामिक्षानुचित्तमहारिपुम् ॥ २५ ॥ ज्ञात्वातसंत्यजान्प्राशुततस्तिष्ठाभिविज्वर ॥ २६ ॥ ॥ श्री  
 वसिष्ठउवाच ॥ २७ ॥ इतिसिषित्यसकचउज्जगामनिविष्टपम् ॥ २८ ॥ वाप्यपतिप्राप्यसंभ्रहवर्देप्रणानामच ॥ २९ ॥ अपृच्छच्चैनमेकांतैकचित्त  
 म्नागवन्वट ॥ ३० ॥ स्वरुपंबृहिति तस्ययेनतस्तस्यजान्महम् ॥ ३१ ॥ ॥ कश्चउवाच ॥ ३२ ॥ त्रयस्त्रिंशन्महाकोटिप्रमाणस्यमहाभते ॥ ३३ ॥ गुरागीर्वाणवदस्यकयमेत  
 द्दंतिमे ॥ ३४ ॥ ॥ मन्यस्यदुष्करस्यागोनसिद्धिमुपगच्छति ॥ ३५ ॥ कयमेपकेलस्यगुण्यक्यतेयोगिनांवर ॥ ३६ ॥ ॥ बृहस्पतिरुवाच ॥  
 ॥ अपिपुष्पावदलनादपिलाचननीलनात् ॥ ३७ ॥ सुकरोहकतेस्त्यागानच्छेरांजमनागपि ॥ ३८ ॥ ॥ यथैतदेवतनयतथाशृणुवदाभिते ॥ ३९ ॥ अ  
 ज्ञानभाष्यससिद्धंवसुज्ञाननस्यति ॥ ४० ॥

१ ॥ अन्विष्टात्कामंडलुरुस्यजिनापदि ॥ २ ॥ पदान्तेहनदृष्टयान् ॥ ३ ॥ चित्तस्यस्त्वान्धेपणधिराराख्यायाभाक्चित्तास्त्वानेपपचनारितिभाष ॥ ४ ॥ पितरपिययापयोर्वधितनानितिपा  
 षत् ॥ ५ ॥ ननुपितुवाहादृष्टराजामिभवेद्वेद्वेदियविषयत्वागवेधचित्त्यागक्षेस्यतितपाह ॥ ६ ॥ पद्येति ॥ तदेतत्तवाप्यर्षदेहादिकचित्तस्यकणाषितस्यादिस्यनिर्धयानतागस्क  
 चित्तनिलयानापरपशुपराहादिष्यदीकित्सकामित्यागास्यनोचितदत्तय ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ चित्तविद् सांनिपाचिसत्पुष्कृत्यजानतोजीवन्मुक्तजाः ॥ १० ॥ हेप्रयाश्च  
 उवासकोदिगतेपुरांतशून्यवपुश्चसन् ॥ ११ ॥ दुयमानमना प्रापतमेवपितरगुरुम् ॥ १२ ॥ कृतपूजाकर्मोभसत्यासमालिगितपुत्रकम् ॥ १३ ॥ अ  
 पृच्छस्यचामूयस्वदगद्दयागिरा ॥ १४ ॥ ॥ कचउवाच ॥ ॥ तातसर्वपरित्यक्तकयावेणुलतापि ॥ १५ ॥ तथापिनास्तिविश्रांति स्वपदे  
 षिपरान्महम् ॥ १६ ॥ ॥ बृहस्पतिरुवाच ॥ ॥ चित्तसर्वभितिप्रादुक्तस्यष्कापुत्रराजसे ॥ १७ ॥ चित्तत्यागविदु सर्वत्यागासवविदोजना  
 ॥ १८ ॥ ॥ श्रावसिपुउवाच ॥ ॥ इत्युक्त्वावाक्प्रतिपुत्रपुत्रवतरसानम ॥ १९ ॥ अन्विषेपकचश्चित्तपरित्यक्तुमस्तिन्नधी ॥ २० ॥ चित्तयन्न  
 प्यसोचितनयदेवेदकानने ॥ २१ ॥ तदाभ्यथितयामासधियेवपितरययो ॥ २२ ॥ पदाप्यर्षदेहादिनचित्तभितिकथ्यते ॥ २३ ॥ तदेतत्किक्वाथ्यर्थ  
 निरागस्कृत्यजान्महम् ॥ २४ ॥ पितु सकारागच्छामिक्षानुचित्तमहारिपुम् ॥ २५ ॥ ज्ञात्वातसंत्यजान्प्राशुततस्तिष्ठाभिविज्वर ॥ २६ ॥ ॥ श्री  
 वसिष्ठउवाच ॥ २७ ॥ इतिसिषित्यसकचउज्जगामनिविष्टपम् ॥ २८ ॥ वाप्यपतिप्राप्यसंभ्रहवर्देप्रणानामच ॥ २९ ॥ अपृच्छच्चैनमेकांतैकचित्त  
 म्नागवन्वट ॥ ३० ॥ स्वरुपंबृहिति तस्ययेनतस्तस्यजान्महम् ॥ ३१ ॥ ॥ कश्चउवाच ॥ ३२ ॥ त्रयस्त्रिंशन्महाकोटिप्रमाणस्यमहाभते ॥ ३३ ॥ गुरागीर्वाणवदस्यकयमेत  
 द्दंतिमे ॥ ३४ ॥ ॥ मन्यस्यदुष्करस्यागोनसिद्धिमुपगच्छति ॥ ३५ ॥ कयमेपकेलस्यगुण्यक्यतेयोगिनांवर ॥ ३६ ॥ ॥ बृहस्पतिरुवाच ॥  
 ॥ अपिपुष्पावदलनादपिलाचननीलनात् ॥ ३७ ॥ सुकरोहकतेस्त्यागानच्छेरांजमनागपि ॥ ३८ ॥ ॥ यथैतदेवतनयतथाशृणुवदाभिते ॥ ३९ ॥ अ  
 ज्ञानभाष्यससिद्धंवसुज्ञाननस्यति ॥ ४० ॥



बालकस्मितवेतालवद्वस्तुऽसन्नेवसन्निवसंपन्नोऽज्ञदृष्ट्यास्थितः ॥ ३३ ॥ तथाहंकरिपरिमिथ्यास्फुरतीत्यन्वयः ॥ ३४ ॥ नचसदसन्निवेशः ॥ ३५ ॥ सर्वप्रपञ्चमिथ्यात्वेक  
 विद्यतेतदाह ॥ एकमिति ॥ सर्वमिथ्यात्वेपितद्वेदनविद्यते ॥ तद्विद्यमानताया साधकाभावादेवासिद्धेरितिभावः ॥ ३६ ॥ तदसत्त्वेजगत्प्रधानुपपत्तेरपितदस्तीत्याह ॥ सर्व  
 वेति ॥ अन्विवेतिशेषः ॥ ३७ ॥ तत्रदृग्दृश्ययोर्मध्येअयमहकार क कुतोनिमित्ताकथदृश्यमेतनात्मकारांतरेणवाऽस्थित उभयविलक्षणस्वभावस्यास्योद्भवदुर्वचइ  
 त्याह ॥ केति ॥ रजोराशि शुष्कपामुनिचयः ॥ ३८ ॥ अयदेहादिसपित्रादिनोजातोहम् ॥ दिक्रालाभ्याविवशरीकतवद्वापक्षयादिनापरिणामितम् ॥ ३९ ॥ तर्साहकस्तत्रा  
 ह ॥ दिगिति ॥ सर्वार्थमयसर्वपदार्थविकारालनाभासमानवस्तुतस्त्वपाराध्यादद्वयत्वाच्चेकार्थम् ॥ ४० ॥ सर्वार्थमयमित्यस्यसर्वपदार्थसारभूतमित्यर्थानिरसदटातदर्शयन्मक

वस्तुतोनास्यहंकारःपुत्रमिथ्याभ्रमोयथा ॥ असन्सन्निवसंपन्नोबालवेतालवस्थितः ॥ ३३ ॥ यथारज्ज्वांभुजंगत्वंमरावंबुमतिर्यथा ॥  
 मिथ्यावभासःस्फुरतितयामिथ्याप्यहंकरतिः ॥ ३४ ॥ असदेवयथाद्वित्वंमोहादिदौविलोक्यते ॥ तथास्फुरत्यहंकारोनसत्यावाप्यसन्नच  
 ॥ ३५ ॥ एकमाद्यंतरहितंचिन्मात्रममलांतरम् ॥ खादप्यतितरामच्छंविद्यतेसर्ववेदनम् ॥ ३६ ॥ सर्वत्रसर्वदासर्वत्रकाशंसर्वजंतुषु ॥  
 तदेवैककचत्वंबुविलोलास्वधिवीचिषु ॥ ३७ ॥ अत्रकोयमहंभावःकुतोवाकथमुत्थितः ॥ क्वाप्सुजातोराजोराशिःकानलादुरिथितंजल  
 म् ॥ ३८ ॥ अयंसोहमितिव्यर्थप्रत्यचंत्यजपुत्रक ॥ तुच्छंपरिमिताकारंदिक्कालविवशीकृतम् ॥ ३९ ॥ दिक्रालाद्यनवाच्छिन्नंस्वच्छंनि  
 त्योदितंतम् ॥ सर्वार्थमयमेकार्थंचिन्मात्रममलंभवान् ॥ ४० ॥ फलकुसुमदलानांसर्वदिवसंस्थितानारसइवजगतांत्वंसंस्थितःसर्व  
 दैव ॥ विमलतरचिदात्मानित्यमेवास्थनंतःकइवकचतवाहंनिश्चयोभावमूर्त्तः ॥ ४१ ॥ ॥ इ० वा० वा० दे० मो० नि० पू० कचोपाख्या  
 नेकचप्रबोधोनामैकादशोत्तरशततमःसर्गः ॥ १ १ १ १ ॥ ॥ ४१ ॥ ॥ इतिप्राप्यपरंयोगमुपदेशमनुत्त  
 मम् ॥ जीवन्मुक्तोवभूवासौततोदेवपुरोःसुतः ॥ १ ॥

तनिगमयति ॥ फलेति ॥ सर्वदिष्टुसस्थितानाफलानाकुसुमानांदलानांपर्णानाचकारणीभूतःसारभूतश्चतरोरत्तर्गतोरसइवत्वंसर्वजगतांकारणीभूतःसारभूतश्चांतःसर्वदैवसंस्थि  
 तोविमलतरोनतश्चिदात्मेवमित्यमसि ॥ हेकचभावमूर्त्तैरखडाद्वयसन्मात्रस्वरूपस्यनवायपरिच्छिन्नोहनिश्चयःकइवनकाश्चिदित्यर्थः ॥ अथवासर्वदिवसस्थितानांफलकुसुमा  
 दीनामैकरस्यभापन्नोऽसोमश्चिवसर्वजगतासारभूतनिरतिशयानदरूपःसंस्थितइत्यर्थः ॥ अतःसर्वदैवत्वमनतोविगतमायामलश्चिदात्मेवासीत्यादिप्रापवत् ॥ ४१ ॥ ॥ इति  
 श्रीवासिष्ठम० तात्पर्यप्रकाशोनिर्वा० पू० एकादशोत्तरशततमःसर्गः ॥ १ १ १ १ ॥ ॥ ४१ ॥ ॥ कचाख्यानप्रबुद्धस्यरामस्यप्रभतोत्रहि ॥ मिथ्यापुरुषकाख्यानख  
 रक्षणमुदीर्यते ॥ १ ॥ युज्यतेअखदैकयेनावधार्यतेप्रत्यगात्मापरमात्मनायेनसयोगस्तथाविधमुपदेशम् ॥ १ ॥

नयात्तदधिद्वेष्ट ॥ १ ॥ देवमिति ॥ मिथ्यात्वमुक्त्या उपेक्षणमेव तस्यागतस्तत्त्वतिषसकयभासापेक्षद्विभाग ॥ १ ॥ यत्नेन तद्विनिवारणे कथं मरणान्मभयनिर्मांक्षस्तथाह ॥  
 अथ भवति ॥ शयननप्रसमाससमयी ॥ ननु कामकमवातनात्कृपवीजस्य लाम्भणान्मभीकृतो न स्यात्तानथाह ॥ न भवति ॥ अहंकारक्षेत्रे सत्येव तानि वीजानि परो हृत्तिननुत  
 द्वापधर्मातिभावा ॥ ४ ॥ अहंकारवाधिते शरीरे कीटयोश्च तथाह ॥ निरशमिति ॥ ५ ॥ इदं शोहकथं मद्भावात्प्रविते भूवत्तथाह ॥ यद्येति ॥ तथा अहंभावमाधितोप्यभ्य  
 रथाभातरस्य ॥ ६ ॥ तपकोहेतुलभाह ॥ अयोधेनिति ॥ नितिरासविहेतुयाह ॥ बोधेनिति ॥ ७ ॥ हित्वमिति कार्यदर्शन एकत्वमिति कारणदर्शन तैद्वैत्यकाउभायानुस्यू  
 निमनो निरहरात्त्रिचन्द्रनाप्रियि प्रशांतधी ॥ कचो यथा स्थितो रामतया तिष्ठान्विकारवान् ॥ २ ॥ अहंकारमसद्विद्विभै नमाश्रममात्यजा ॥  
 असत शशांगस्य किल त्यागग्रहो कृत ॥ ३ ॥ असंभवत्वहंकारे कर्ते मरणजन्मनी ॥ नमस्ते ज्ञेयतया व्युत्पत्केन स गृह्यते फलम् ॥ ४ ॥ निर  
 शशांतमकल्पमवभावात्प्रकततम् ॥ परमादप्यणो सूक्ष्मचिन्मात्रत्वमनोमयम् ॥ ५ ॥ यथा भ्रसस्त रगादियथा हेर्धोगदादिच ॥ तदंवा  
 तद्विशामातयाहंभावभावित ॥ ६ ॥ अयोधेन जगत्सर्वमायामयमिवा स्थितम् ॥ बोधेन सकलद्रक्षरूपमपयते नय ॥ ७ ॥ हित्वैकत्व  
 मर्तात्यक्कांगेपस्य भ्रुवितो भव ॥ मादु खितो भव व्यर्थत्वमिथ्या पुरुषो यथा ॥ ८ ॥ माये यमतिदुष्पारासासारी गाढतंगता ॥ शरदा मि  
 हिये वाशुषो धेनायातितानवम् ॥ ९ ॥ ॥ श्रीराम उवाच ॥ ॥ परमाभागतो स्थित कूर्मिज्ञानादृतेन ते ॥ अवग्रहभयाकांत स्वासारेण  
 वधातय ॥ १० ॥ अद्यतेन वसिन्तं हंमतर्गच्छा मिश्रीतताम् ॥ उपयपिसमस्तानातिष्ठान्भ्यतुलसपदाम् ॥ ११ ॥ नवमि ननु गच्छामि व  
 चासि सवतलव ॥ ऐदर्वानां मरीचानां चकोरसृपितो यथा ॥ १२ ॥ तसोपि मयूयच्छामि लीलां प्रशमि ममीश्वर ॥ कोनामवमोप्यग्रस्तन  
 पियत्यवृतासवम् ॥ १३ ॥ किमुच्यते मुनिप्रैष्ठमिथ्या पुरुषनामकम् ॥ वस्त्ववसुकृतजगद्वस्तुजातवदाशुमे ॥ १४ ॥

नसम्यगप्यरिशाप्यरयतिष्ठत सुतिरो भवेत्यय ॥ अतद्वरानि नुवृक्ष्यमाण्युपत्येव ह्यु तपसि सत्सवधुरित्याह ॥ भेति ॥ ८ ॥ तानवमपक्षयम् ॥ ९ ॥ अद्यप्यहोषयपतिषयस्त  
 द्रयनाहृत्तभातरर्षे शरामतदव्यासारेणो ॥ १० ॥ असीनि पूर्ववाक्यायार्थमुच्यते ॥ हेतुपयार्थस्य यतानामनुलसपराशुपरिनिरतिशयानवलक्षणेति ठामि ॥ ११ ॥ नवउकी  
 नाशास्तराननिधाय ॥ १२ ॥ शारतप्यतस्यस्यस्यगुणसाधुनोपि ॥ अद्यतद्वयमासवपेयम् ॥ १३ ॥ एवमरासोभ्युदीकृतगुरुवति भाहू स्थितो भवत्यर्थत्वमिथ्यापुरुषो  
 यपप्रियाश्चुषिर्नामिथ्यापुष्यात्प्यानकीनुकाशानपुच्यति ॥ किमुच्यतेति ॥ यन्निमिथ्यापुरुषणस्तु अद्यतद्वयमासवपेयम् ॥ १४ ॥

तत्त्वदृशाहासजननीम् ॥ १ ५ ॥ बालइवपेलवयाधियामूढोविक्षिप्तः ॥ मौर्येणाज्ञानेनचगूढ सवतः ॥ १ ६ ॥ एकोत्जनदृष्यगोचरेस्थाने ॥ तस्यस्वरूपेणापिमिथ्यात्वमा  
ह ॥ केशोद्भकमिवेति ॥ १ ७ ॥ तत्रतदाश्रयस्थानेतस्मान्मिथ्यापुरुषादन्यत्किमपिनास्ति यत्किंचिदस्तीतिप्रतीयतेतत्सएवनेतद्धातिरिक्तम् ॥ यच्चान्यत्सपरश्रयतितस्यैवभ्यात्वा  
भासामितिस्एवेत्युक्तिरित्यर्थः ॥ अहमेवेदमदृश्यसर्वाभितिसनपश्यति यतोदुर्मतिरित्यर्थः ॥ १ ८ ॥ खस्याहमुपजीवकः खमेउपजीव्य अत खमेवाहर्दृशाचखमाद्यत्परक्षा

श्रीवसिष्ठवाच ॥ मिथ्यापुरुषबांधायशृणुराघवशोभनाम् ॥ इमामाख्यायिकांहासजननीमदुदीरिताम् ॥ १ ५ ॥ अस्तिकश्रित्महा  
बाहोमायायंत्रमयःपुमान् ॥ बालपेलवधीमूढोगूढामौर्येणकेवलम् ॥ १ ६ ॥ सएकान्तैकचिज्जातःशून्येतत्रैवतिष्ठति ॥ केशोद्भकमिव  
व्योसिमृगहृणोववामरौ ॥ १ ७ ॥ तस्मादन्यन्नतत्रास्ति यदस्ति चसएवतत् ॥ यच्चान्यत्तदाभासंनचपश्यातिदुर्मतिः ॥ १ ८ ॥ संकल्प  
स्तस्यसंजातस्तत्रवद्विमुपेयुषः ॥ खस्याहंखमहंखंमेखंरक्षामीतिनिश्चलः ॥ १ ९ ॥ खंस्थापयित्वा रक्षामिवस्तिष्ठंस्वयमादरान् ॥ इतिसं  
चित्तयन्व्यामरक्षार्थसोकरोद्ग्रहम् ॥ २ ० ॥ तस्यकोशेवबंधास्थारक्षितंखंमयेत्यसौ ॥ गृहाकाशेनसंतुपृस्ततःसारघुनंदनम् ॥ २ १ ॥ अथका  
लेनतत्तस्यगृहंनशमुपाययौ ॥ ऋत्वंतरेणाद्भइववातेनेवतरंगकः ॥ २ २ ॥ हागृहाकाशनपृत्वंहाक्कयातमसििक्षणान् ॥ हाहाभभ्रमसि  
स्वच्छमित्येवैतच्छुशोचसः ॥ २ ३ ॥ इतिशोकशतंक्त्वापुनस्तत्रैवदुर्मतिः ॥ कूपंचकेखरक्षार्थकूपाकाशपरोभवत् ॥ २ ४ ॥ ततोनाशां  
सकालेननीतःकूपापितस्यवै ॥ कूपाकाशेगतेशोकनिसन्नोसौततोभवत् ॥ २ ५ ॥ कूपाकाशप्रलापातेकुंभंशीघ्रमथाकरोत् ॥ कुंभाका  
शपरोभूत्वास्वयंनिर्दतिमाययौ ॥ २ ६ ॥ कुंभोपितस्यकालेननाशंनोतिरघूद्ग्रह ॥ यामेवदिशमादत्तेदुर्भंगःसाहिनश्चति ॥ २ ७ ॥ कुंभा  
काशप्रलापातेखरक्षार्थचकारसः ॥ कुंडंतथैवतेनासौकुंडाकाशपरोभवत् ॥ २ ८ ॥ कुंडमप्यस्यकालेनकेनचिन्नाशमाययौ ॥ तेजसे  
वतमस्तेनकुंडाकाशंशुशोचसः ॥ २ ९ ॥ कुंडाकाशस्यशोकातेखरक्षार्थचकारसः ॥ चतुःशालंमहाशालंतदाकाशमयाम्भवत् ॥ ३ ० ॥

मि ॥ १ ९ ॥ खस्यइद्ववस्तुखतरत्सयकस्मिश्चिदुपाधौस्थापयित्वात्सयमादराद्रक्षामि ॥ २ ० ॥ तस्यगृहस्यकोशेअतभागे ॥ आस्थामदीयधिदमेतावतखमित्यभिमानम् ॥  
सतुष्टःअभूदितिशेषः ॥ २ १ ॥ ऋत्वंतरेणशरदा ॥ २ २ ॥ एतदाकाशम् ॥ २ ३ ॥ कूपाकाशेपरोममतयाआसक्तः ॥ २ ४ ॥ नाशपासुमत्सिकादिपूरणेनतिरोभावम् ॥ २ ५ ॥  
निर्दतितदभिमानसुखम् ॥ २ ६ ॥ यामेवेतिसामान्योक्त्यातदुपपत्तिः ॥ २ ७ ॥ २ ८ ॥ केनचिद्द्वनगजमहिषारस्कदनादिनिमित्तेन ॥ २ ९ ॥ चतुःशालचतुर्दिक्षुशालायस्यतथा  
विधम् ॥ मध्येमहाशालसमाकारगृहम् ॥ तदाकाशासत्त्यातदाकाशमयः ॥ त्रिमयोजालमदतिवत् ॥ ३ ० ॥

॥ ११ ॥ कुसुलपाश्यावधनम् ॥ १२ ॥ १३ ॥ तस्मिन्मिथापुरुषस्य ॥ १४ ॥ उपसङ्गत्येवमिति ॥ हेरामसमिध्यापुरुषपरित्यागहेणगहेनेनदुष्पदेशेनकूपुभापुपाधिना  
 षण्णनंमुद्रायानसङ्गं परकुरस्वितस्तद्गतगतिवगमूढस्तत्रश्रिमातात्तन्निर्माणरक्षणविनारोपुपनतराद् स्वानरादिपिपनदु स्वजातमायातिततोयानिनिर्गच्छतिष्वस्यर्थ ॥ १५ ॥  
 नत्रिधाशासिधमं तास्यपप्रकरोनि पू द्धारशोसरशततम सर्ग ॥ ११२ ॥ ॥ मिध्यापुरुषपरश्वारेर्योषस्तुटमीयते ॥ तथैवास्याधिकतायाश्चतास्यदीर्घास्ववर्णनत् ॥ १ ॥  
 उचानार्थस्याभ्यन्तवेदायापस्यप्रभावस्त्वसभवनभ्यमानोमिध्यापुरुषास्यायिकायाअन्यापरोशवाक्यवदन्यार्थेतात्पर्यमितिनिश्वत्यरामस्तपुच्छति ॥ मिध्यानर  
 प्रसंगतलपायोभापापुरुषकथित अयकिमभिप्रस्यतस्त्वन्योभारक्षणंकिमभिमेत्योष्यनहस्यर्थ ॥ १ ॥ यथाभूत्तयथास्थितम् ॥ २ ॥ यून्यांभरमायाकारस्तदुच्यतम् ॥ ३ ॥  
 तटप्यस्यजहाराशुकाल कवलितप्रज ॥ जीर्णपर्णययावातस्ततशोकपरोभवत् ॥ ३१ ॥ सचतु शालगोकातेवरस्यार्थचकारह ॥  
 दुसूलमनुदाकारतदाकाशपर स्थित ॥ ३२ ॥ तदप्यस्यजहाराशुकालावातहवांनुदम् ॥ कुसूलनाशशोकेनतनासौपयतप्यत ॥ ३३ ॥  
 एवग्रहधनुशालकुमकुदकुसूलके ॥ तस्यापयर्वसानात्माकालोयमविवर्तते ॥ ३४ ॥ एवंस्थित सविवशोगगनगुहायांशुकन्ग्रहेणग  
 हनेनकिलानुमुख्या ॥ दु खान्तराह्ननतराह्ननदु स्वजातमायातिथ्यातिथ्यगतागतिसगमूढ ॥ ३५ ॥ ॥ इ० वा० वा० टे० मो० नि० पू०  
 मिध्यापुरुषोपास्थाने आकाशरक्षणनामद्वादशात्तरशततम सर्ग ॥ ११२ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ श्रीरामउवाच ॥ ॥ मिध्यानरप्रसगेन  
 किमायापुरुषभ्रमो ॥ कथितोयत्वयाव्योभरक्षणचकिमुच्यते ॥ १ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ ॥ शृणुरामयथाभूतमेतत्प्रकटयामिते ॥  
 मिध्यापुरुषतन्तत्कथायाकथितायुना ॥ २ ॥ मायाव्यंभय प्रोक्तोयभुमानरपुनदत् ॥ एनत्वंतमहकारंविद्विशून्यावरोस्थितम् ॥ ३ ॥  
 यस्मिन्नाकाशकोशोस्मिन्साधोजगदिदस्थितम् ॥ तदन्तमसच्छून्यसगादीभवतिस्वयम् ॥ ४ ॥ अत स्थितसुदुर्लभ्यवस्यव्योष्यश  
 व्वत् ॥ तस्मादुदेत्यहकार पूर्वस्यंदहवानिलान् ॥ ५ ॥ तद्विद्यातसगगनेकस्ययस्यात्मतांगत ॥ अनात्मात्माभिधानेनतेनासौयते  
 तत ॥ ६ ॥ अनात्मनेकरक्षार्थेदहानानाविधानसौ ॥ मूयाभूयोविनारोपिस्त्वजत्याकुलतंगत ॥ ७ ॥

सर्गार्थेष्टेऽन्त ॥ ४ ॥ किनिराधेशानाभ्यायाकाराशुस्थिततपस्थितचनेत्याह ॥ अतरिति ॥ नतन्निर्धिषान्तीकत्वतरधिषानतयास्थितसुदुर्लभ्यप्रप्रायस्यतयाधिषम् ॥ नन्व  
 र्नादिपाक्यभङ्गकाराविलगदुस्थिततप्रदटानमाह ॥ व्योष शब्दवन्नि ॥ अहकारोऽलगात्मासप्तमायासैवस्यभिधेत्स्यतप्रदटानतरमाह ॥ स्यंदहवेति ॥ ५ ॥ अनात्मैव  
 स्यात्मात्मतागतसप्रसक्तारोगानतर्हद्विपात कथयतासहस्रैरिदमेष्टमिदमनितिमित्यादिककथयति नतकचित्तेनेषाहृमिस्मात्माभिधानेनअसौदृष्टानिदमातिषरिहाराययते  
 ॥ ६ ॥ तस्याभावात्प्रतस्यास्मनोरस्यार्थपदस्यपूर्वपूर्वहेतुनापाठतरोत्सत्तानाविधानेद्वैवाक्यनकमवासाननुसरिष्यत्युच्यते ॥ ७ ॥

सःअहकारएव ॥ ८ ॥ कूपकंभादिशब्देषुच्चावचेदहारवलक्षणयोक्ताइत्याह ॥ कूपेति ॥ तद्योमितदवच्छिन्नेमायामयात्मनिआत्मभावनयाति ॥ ९ ॥ क्रियोपाधिभेद  
निमित्तयौगिकनामानि ॥ यैर्धैः क्रियोपाधिभिर्जागदाकारविधैरयमहकारआत्मानमोहयतीत्यर्थः ॥ १० ॥ प्राणधारणाज्जीवोवासायावुद्धिस्तन्मनान्मनस्त  
च्चितनाच्चित्तमसत्कल्पनान्मायापरिणामिसुभावत्वात्कतिःसकल्पनात्सकल्पःसकल्पितार्थस्याकलनात्कलनात्स्यविपरिणामादिनिमित्तत्वात्कालस्तत्रैकदेशभेदकल्पना  
त्कलाचेत्यपिबिभ्रुतैःप्रसिद्धैः ॥ ११ ॥ आदिपदादुत्पत्तिप्रकरणोक्तमनोनामानिसर्वाण्यपिपृश्यते ॥ अन्यैः कामःसकल्पोविचिकित्साश्रद्धाश्रद्धाधुतिरधुतिर्दीर्घाभीरित्यादिश्रुति  
स्त्वयादिप्रसिद्धवृत्तिभेदनामभिश्चवृत्तिबाहुल्येनबहुतागैः ॥ १२ ॥ तस्मादन्यन्तत्रास्तियदस्तिचसएवतदितिपदुक्ततदनुभवमारोपयति ॥ भूतेति ॥ पूर्णब्रह्मणिस्वेनप्रथमशु

सएवमायापुरुषोमिथ्यापुरुषएवसः ॥ असेदोदितोव्यर्थोप्यहंकारोहिमायया ॥ ८ ॥ कूपकुंडचतुःशालकुंभादीन्देहकानसौ ॥ कृत्वा  
रक्षितआत्मोतियातितद्योभिभावनम् ॥ ९ ॥ अहंकारस्यतस्यास्यनामानोमानिराधव ॥ शृणुयैर्जागदाकारविभ्रमैर्माहयत्यसौ ॥ १० ॥  
जोवोबुद्धिर्मनश्चित्तंमायाप्रकृतिरित्यपि ॥ संकल्पःकलनाकालःकलाचेत्यपिविश्रुतैः ॥ ११ ॥ एवमाद्यैस्तथान्यैश्चनामभिर्बहुतांगतैः ॥  
सहस्वरूपहंकारःकल्पितार्थैर्विजृम्भते ॥ १२ ॥ भूताकाशेतेशून्येजगन्निभिस्तिसिथितम् ॥ सुखदुःखान्यनुभवन्मिथ्यैवपुरुषःस्थितः  
॥ १३ ॥ यथैवमिथ्यापुरुषोरक्षन्व्योमात्मशंकया ॥ यदाकाशादिपुच्छिष्टएवंमाहेशवानभव ॥ १४ ॥ आकाशादिपिविस्तीर्णःशुद्धःसूक्ष्मः  
शिवःशुभः ॥ यथात्मासकथंकेनगृह्यतेरक्ष्यतेथवा ॥ १५ ॥ हृदयाकाशमात्रस्यशरीरक्षयसंक्षये ॥ व्यर्थंभूतानिशोचंतिनष्टआत्मोतिशं  
कया ॥ १६ ॥ यदादिषुप्रणष्टेषुयथाकाशाद्यखंडितम् ॥ तथादेहेषुनष्टेषुदेहीनित्यमत्तेपकः ॥ १७ ॥ शुद्धश्चिन्मात्रआत्मचमाकाशादप्य  
णोरणुः ॥ स्वानुभूत्यंशमात्रंहिरवद्रामनस्थति ॥ १८ ॥ नजायतेनमिथ्यतेकचिकिंचिकदाचन ॥ जगद्विवर्तरूपेणकेवलंब्रह्मजृम्भते  
॥ १९ ॥ सत्यमेकंपदंशांतमादिमध्यांतवर्जितम् ॥ भावाभावविनिर्मुक्तमितिमत्वापुरवीभव ॥ २० ॥

न्यरूपभूताकाशेतैवित्स्वतेसतितत्रवाद्यादिकल्पनाक्रमेणकल्पितजगद्भवर्नगरमिवनिमित्तिकुड्याधावरणशून्यमेवयुक्त्याविमर्शोनिश्चितम् ॥ नस्तच्छिद्रेब्रह्मणिच्छिद्रआका  
शःप्रथममुपपद्यते ॥ सचशून्यात्माआतिवित्स्वतोऽचलश्चलनात्मावायुःकथसपद्यते सचवायुर्नारूपेऽनुणस्तद्विरुद्धस्वभावतेजःकथसपद्यते तच्चोष्णदाहस्वभावंकथतद्विरुद्ध  
शैत्याप्यायनस्यभाववारिसपद्यते तच्चद्रवशोषकाटिन्यस्वभावकथतद्विरुद्धस्वभावपृथिवीभावमापद्यतेअतोनिमित्तैवेवजगदितिनिश्चिततत्रचसपुरुषोमिथ्यैवसुखदुःखान्य  
नुभवमस्थितइत्यर्थः ॥ १३ ॥ नचप्रथमिदुर्मतिरतिवर्णिताज्ञामिथ्यापुरुषोयथामिथ्याहेशमनुभूयस्थितस्तथात्वमाभूरित्याह ॥ यथैवेति ॥ १४ ॥ १५ ॥ शरीरलक्षणस्य  
क्षयस्यनिवासस्यसंक्षये ॥ १६ ॥ १७ ॥ स्वानुभूत्यंशःअहकारानिष्कृष्टस्यप्रकाशाचित्तावन्मात्रहि ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥

वर्णानिप्यापुरुषरूपमङ्कारस्याजयम्परिशेटचिष्मापेस्थैर्योपदेशेनोपसहरति। सर्वपरिभाषित ॥ अस्वामभ्यापारकत्वादस्वतमम् ॥ आसन्नोत्तरकाविपतापस्मानपाविष  
 सवद्विकविरोधि अनादीर्घमङ्कारेण सकारमभिमतव्यद्वैदियनिययलक्षणकलासहितोपाभ्यूलोच्येतेनविभुष्यरोपेनिकटचिष्मापेसुबद्धपदद्वयस्थितश्वेनसर्वोत्तम  
 नपयासीत्यर्थ ॥ ११ ॥ ॥ इति श्रीवासिष्ठयः • सात्ययमकारोति • पू • प्रयोदशोत्तरशततम सर्ग ॥ ११३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ विषिव्यसवसूयुट्टटतिरिहभूरार ॥  
 असद्वृत्तारसेनसद्वृत्तैर्यमीयते ॥ १ ॥ अथ सर्वस्वमनोविकल्पनाप्रत्याद्विकल्पयस्तुपदशनिमसुकरोतिरासदतिव्युत्साद्ययितुप्रयपपरेप्रव्यभिचयन • कल्पनामाह ॥ परस्मादि

सर्वांपदानिलयमधुवमस्तत्रमसन्नपातमविवेकमनार्यमज्ञम् ॥ वीधादहकतिपदसकलविभुष्यशेषेसुबद्धपदमुत्तमतांप्रयासि ॥  
 ॥ २१ ॥ ॥ इ० वा० वा० दे० मो० णि० पू० भिव्यापुरुषोपास्थाननामत्रयोदशोत्तरशततम सर्ग ॥ ११३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥  
 परस्माद्भक्षणपूर्वमनभयममुत्थितम् ॥ मननात्मकमभोगितस्यमेवस्थितिगतम् ॥ १ ॥ पुष्पकोशइवामोदोमहोभिरिवसागरे ॥  
 रश्मिजालमिवादित्येनोवक्षणिरापव ॥ २ ॥ तस्याहस्यात्मतत्त्वस्यविस्मृत्यैवगतास्थितिम् ॥ नान्यस्मादागतारामजगद्भ्रजुमुजगवत्  
 ॥ ३ ॥ आदित्यव्यतिरेकेणयोभावायतिरापव ॥ रश्मिजालमिदद्येतत्तस्यान्यदिवभास्वत ॥ ४ ॥ फनकव्यतिरेकेणकेयूरंयेनभावितम् ॥  
 फेयूरमेवतत्तस्यनतस्यकनकहितम् ॥ ५ ॥ आदित्याव्यतिरेकेणरश्मयोयेनभाविता ॥ आदित्यएवतेतस्यनिर्विकल्प सउच्यते ॥ ६ ॥  
 सलिलव्यतिरेकेणतरंगेयेनभावित ॥ तरंगयुद्धिरेवैकास्थितातस्यनवारिधी ॥ ७ ॥ सलिलाव्यतिरेकेणतरंगेयेनभाव्यते ॥ अंबुसामा  
 न्यतावुद्धिनिर्विकल्प सउच्यते ॥ ८ ॥ फनकाव्यतिरेकेणकेयूरंयेनभाव्यते ॥ फनकेकमहायुद्धिनिर्विकल्प सउच्यते ॥ ९ ॥ पावकव्यति  
 रेकेणउवालाजीयेनभाविता ॥ नस्याभिबुद्धिर्जालतिउवालाधीरेवतिष्ठति ॥ १० ॥

ति ॥ पूर्वसगादिकालेप्रथमसर्वकल्पनाभ्यूर्ध्वतश्चमनस्तप्रपरेब्रह्मिष्वप्यप्रकसतयास्थितमेवसत्कल्पनातरनिमलनयाअपयावस्थिभोगमिस्यर्ष ॥ १ ॥ अपृथक्सतपा  
 स्थिर्वाट्टवतानाह ॥ पुष्पकोशेदिति ॥ २ ॥ तत्स्यमेवेवसासदृष्टीर्धशतीकव्यस्थिभोगमिस्यर्षविद्योति ॥ तस्येति ॥ विषयत्याश्रयतिसंधानात्मकेनाज्ञानेनैवसर्वकालक  
 नापुष्टयास्थिरागतम् ॥ ३ ॥ तथाचकागसन्नापारदभ्यतयाभावेनअभ्यन्तसन्नाप्रतयाविभावेनतुसंप्रपन्नितेतिदृष्टीरुपपादयति ॥ आदित्येस्यादिना ॥ इवद्विभुजालय  
 आदित्यव्यतिरेकेणभावायतिरापवसादित्याव्यतिरेकस्याव्यत्य ॥ ४ ॥ नतस्येति ॥ ब्रह्मकयबुद्धकेयूरंतीवावरोधादितिभाव ॥ ५ ॥ आदित्याव्यतिरेकेणनि  
 र्विकल्पारोद्विभेदविकल्पस्य ॥ ६ ॥ फनिताकस्थितरूपान्भ्यामपार्थक्यकरान्नाकल्पनबुद्धिभ्यापुरुषोपिषड्विकल्पोनिर्विकल्पमभवतीत्याह ॥ सलिलेभ्योदिना ॥ ७ ॥  
 ॥ ८ ॥ १ ॥ अङ्कितोद्भवति ॥ १० ॥

कल्पिताकारानुविद्धाबुद्धिस्तत्रैवास्थाबद्धातन्मूलानिकल्पनातराणिचकरोतीत्यह ॥ उवाकिति ॥ अथलेखेवज्वालाजालंज्वालाजालाभ्यलेखासेवरजितानदाकारतापने  
 त्रियावर ॥ स्थितिर्बुद्धिर्बुद्धिति ॥ तद्गतानिज्वालाजालगतानिचलनोर्ध्वगमनक्रजुत्रकतादीनिचआदत्तेकल्पयति ॥ १ १ ॥ १ २ ॥ निर्दिकल्प उक्तप्राशपाहकद्विविधविकल्परहि  
 त ॥ वस्तुपूर्वकल्पिकपदार्थेषु ॥ मज्जातिसत्यबुद्ध्याआसज्जाते ॥ १ ३ ॥ दृष्टान्तउपपादिनविकल्पत्यागप्रकारदाटीतिकेउपदिशति ॥ नानातामिति ॥ कोटरशब्दअतरप्रत्यय  
 स्तुपर ॥ १ ४ ॥ स्फुरतास्त्रप्रकाशेनात्मनैवसकल्पगामिकाशक्तिप्रदाकरोतितदामनोभवतीतिपरेणान्वय ॥ १ ५ ॥ विश्वाकारास्वाकतिभावयन्विश्वात्मासमष्टिमनोभवति  
 ॥ १ ६ ॥ तद्विश्वाकारसकल्पात्मकसमष्टिचेतोहिरण्यगर्भात्मकम् ॥ १ ७ ॥ यथायथाभावयन्तितदवयुत्यप्रपंचयति ॥ कोटत्वमिति ॥ १ ८ ॥ १ ९ ॥ मिथ्याशब्दोऽर्लीकप  
 उवालाजालाभलेखेवरंजितासातथास्थितिः ॥ तामेवास्थांसमादत्तेतद्गतान्याकुलामतिः ॥ १ १ ॥ पावकाव्यतिरेकेणज्वालातीक्ष्णभा  
 व्यते ॥ तस्याग्निबुद्धिरेकास्तिनिर्विकल्पःसउच्यते ॥ १ २ ॥ योनिर्विकल्पःसमहान्सोसंक्षीणमहामतिः ॥ प्रासव्यंतेनसंप्राप्तनासौवस्तुपुम  
 ज्जाति ॥ १ ३ ॥ नानातामखिलांत्यकाशुद्भविन्मात्रकोटरे ॥ संबन्धेनविनिर्मुक्तिसंविन्नत्वेस्थितोभव ॥ १ ४ ॥ स्वयमेवात्मनैवात्मनाशक्तिं  
 संकल्पनामिकाम् ॥ यदाकरोतिस्फुरतास्पंदशक्तिमिवानिलः ॥ १ ५ ॥ तदापृथगिवाभासंसंकल्पकलनाभयम् ॥ मनोभवतिविश्वात्मा  
 भावयन्स्वाकृतिंस्वयम् ॥ १ ६ ॥ तत्संकल्पात्मकंचेतोयथेदमखिलंजगत् ॥ संकल्पयतिसंकल्पेस्तथैवभवतिक्षणान् ॥ १ ७ ॥ कोटत्वमज्जा  
 जलंचमेरुत्वंमरुतांतथा ॥ मनोजीवमहंकारबुद्धिचित्तादिनामकम् ॥ १ ८ ॥ संकल्पताद्वितैकत्वमेत्यचेतोजगत्स्थितिम् ॥ तनोतितस्यां  
 तदनुनानातांगच्छतिस्वयम् ॥ १ ९ ॥ संकल्पमयमेवेदंजगदाभोगिदृश्यते ॥ नसत्यंचमिथ्यैवस्वप्नजालमिवोस्थितम् ॥ २ ० ॥ जंतोर्ध  
 यामनोराज्यंविधारंभभासुरम् ॥ ब्राह्मंतथेदंविततंमनोराज्यंविराजते ॥ २ १ ॥ यथाभूतार्थभावित्वान्तदेतस्यविलीयते ॥ परमार्थेन  
 दृष्टंचेतदिदंनैवाकंचन ॥ २ २ ॥ इच्छांपरमार्थेनप्रयातिशतशाखताम् ॥ जलमूर्धितरंगादिकलनार्हंपरिस्फुरन् ॥ २ ३ ॥ यथांबुधिर्व  
 पुर्धत्तेस्वभावेनतथाचितः ॥ कुर्वन्कर्मसहसाणित्यणुचित्स्पंदनादत्ते ॥ २ ४ ॥

रः ॥ स्वप्नजालमिवातिर्वाचनीयमित्यर्थः ॥ २ ० ॥ ब्रह्मणोहिरण्यगर्भस्येदं ब्रह्मालम् ॥ २ १ ॥ मिथ्यात्वदेवतत्वज्ञानेनयथास्थितब्रह्मात्मनैवभावित्वान्मायिकरूपेणप्रविलीय  
 तइत्याह ॥ यथाभूतेति ॥ तथाचश्रुतिर्मनसैवदधामव्यनेहनानास्तिक्वचनेति ॥ २ २ ॥ तत्त्वदर्शनाभावेतर्हिकभ्रवतितदाह ॥ दृश्यमिति ॥ तदाअज्ञातपरमार्थवलेनैवशत  
 शाखताप्रयातियथाअबुधिर्जलमेवसर्जमानैतत्सादिकलनार्हंरूपपरिगृह्यस्फुरन्अबुधिवपुर्धत्तेतथाकर्मसहसाणिकुर्वन्जनोपिअणुचितश्चिदाभासयुक्तस्यमनसस्पंदनादने  
 कूटस्थचित्तोऽपूर्वाकचिदपिदिकारादिनकुलते अतस्त्वमपिकिचित्तुच्छतरभेदस्यजन्सर्गमनादिसर्वव्यवहारकुर्वन्नप्यपूर्वमभिनवजगद्दूर्पाकचिद्वैतरूपसत्यंनिवद्यतेकिंतुपूर्वसि  
 द्धब्रह्मैवपरमार्थसत्यवियतइतिभावयेतिचतुर्थार्थपर्यंतमन्वयः ॥ २ ३ ॥ २ ४ ॥





॥ १ ॥ १० ॥ तत्र सर्वांशं कापरित्यज्येत्परां विद्वणोति ॥ धर्माधर्माविति ॥ अकर्तव्यो कालनिश्चयात्कर्तव्यादिशंकाविरहिताकृतिः ॥ हत्वापि स रमो ह्येकानि तिवच्छानप  
 भावोक्तिरियनतु यथा चरणाभ्यनुज्ञेति बोध्यम् ॥ ११ ॥ रागद्वेषादिपदैस्तद्व्यजकचेष्टा उच्यते ॥ फलाफले रदिति देयोऽनपेक्षेण निष्कामेन मनसालोकसपहमात्रप्रयोजनेन  
 करोति ॥ १२ ॥ मौनमुक्ति कर्ममनयोगादि ॥ गतउद्देग. फलासिद्धान्यथात्वप्रयुक्तउद्देगोयस्मिन्कर्मणि ॥ १३ ॥ देवात्सपन्नेष्वश्वमेदकलजभक्षणार्थेषु धार्मिको ह  
 पापोहमिति वाक्यशक्या कल्पितैर्धर्माधर्मैः ॥ १४ ॥ १५ ॥ शोकानि मितेषु न शोचते उदयनिमित्तेषु च नोदिति ॥ १६ ॥ पारब्धोपनीतयथोचितप्रयोजनकाले कार्या नुरुपवत्सस्य  
 ईश्वर उवाच ॥ ॥ सर्वांशं कापरित्यज्य धैर्यं मालंब्य शाश्वतम् ॥ महाभोक्तामहाकर्ता महात्यागी भवानव ॥ १७ ॥ ॥ भृंगीश उवाच ॥  
 किमुच्यते महाकर्ता महाभोक्ता किमुच्यते ॥ किमुच्यते महात्यागीसम्यक्प्रथमे प्रभो ॥ १० ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ धर्माधर्मो महाभागशं  
 काविरहिताशयः ॥ यः करोति यथा प्राप्तौ महाकर्ता स उच्यते ॥ ११ ॥ रागद्वेषौ सुरवंदुःखं धर्माधर्मौ फलाफले ॥ यः करोत्यनपेक्षेण महा  
 कर्ता स उच्यते ॥ १२ ॥ मौनवाचिरहं भावो निर्मलो मुक्तमत्सरः ॥ यः करोति गतोद्देगं महाकर्ता स उच्यते ॥ १३ ॥ शुभाशुभेषु कार्येषु धर्मा  
 धर्मैः कुशंकया ॥ मतिर्न लिप्यते यस्य महाकर्ता स उच्यते ॥ १४ ॥ सर्वत्र विगतस्नेहो यः साक्षिवदवास्थितः ॥ निरिच्छं वत्तैर्कार्यं महाक  
 र्ता स उच्यते ॥ १५ ॥ उद्देगानंदरहितः समयास्वच्छया धिया ॥ नशाचते यो नोदेति महाकर्ता स उच्यते ॥ १६ ॥ यथार्थकाले मतिमानसं  
 सक्तमना मुनिः ॥ कार्या नुरुपवत्सस्यो महाकर्ता स उच्यते ॥ १७ ॥ उदासीनः कर्तव्यं च कर्माकर्माचरं श्रयः ॥ समं यात्यंतरत्यंतं महाकर्ता  
 स उच्यते ॥ १८ ॥ स्वभावेनैव यः शांतः समतां न जहाति वै ॥ शुभाशुभं त्याचरन्मो महाकर्ता स उच्यते ॥ १९ ॥ जन्मास्थिति विनाशेषु सोद  
 यास्तमयेषु च ॥ सममेव मनो यस्य महाकर्ता स उच्यते ॥ २० ॥ नाकिंच न देहित यानि किंचिदभिकांक्षति ॥ भुंक्ते च प्रकृतं सर्वं महाभोक्ता स  
 उच्यते ॥ २१ ॥ नादत्ते व्याददानश्चनाचरत्याचरन्नापि ॥ भुंजानोपिनयो भुंक्ते महाभोक्ता स उच्यते ॥ २२ ॥ साक्षिवत्सकलं लोकाव्यवहा  
 रमखिलनिधिः ॥ पश्यत्यपगतं च्छं यो महाभोक्ता स उच्यते ॥ २३ ॥

सत्योजनानुकूलचेष्टावान् ॥ १७ ॥ कर्माकर्माविहितनिषिद्धकर्मणास्य यदैवाच्चरस्तत्कर्तव्यं न्यप्ररोने हेतुकर्तव्याभापयमानश्चांतर्मनस्य कर्त्तव्यत्वं न श्रयेनोभयत्रयः सम  
 भावयति ॥ १८ ॥ यो मित्रेषु शुभमभिनेष्य शुभमाचरन्पिसमतां न जहाति ॥ हियस्माद्धेतोर्दः स्वभावेनैव शांतः ॥ न सस्य च द्राहादकतासदृश स्वभावो न्यथा भवतीत्यर्थः ॥ १९ ॥  
 जन्मादिषु प्रचक्षुभावविकारेषु उदयोद्विहरस्तमयोपक्षयस्तसहिते पुशरीरेषु निर्विकारस्तन्मात्रात्मदर्शनास्तममेव मनोयस्या ॥ २० ॥ महाभोक्तुर्लक्षणा न्याह ॥ नाकिंचिदित्यादिना ॥  
 प्रकृतमस्तु तपारब्धोपनीतम् ॥ २१ ॥ इदियैर्विषयानादानोप्यद्वयासागपूर्णात्मप्रतिष्ठत्वान्नादत्ते ॥ हस्तपादादिना आदानगमनायाचरन्पि निर्झयात्मबुद्ध्यानाचरति ॥ एवम  
 शनायाचरीतनित्यवृत्तात्मदर्शनान्भुक्ते ॥ २२ ॥ उदासीनः साक्षाद्दृष्टासाक्षीतद्वत् ॥ २३ ॥

अथाप्यत्रापरिक्रियायति ॥ भावाभिर्लोभाभ्यधे ॥ यमाधिसेपालस्यै ॥ नोक्तामनिविक्षिपति ॥ ११ ॥ रम्यप्रसददत्पारम्यम् ॥ यथास्त्वणमयोभ्याघोररम्यत्वगदत्प  
 रम्यलाधनिभाह ॥ १२ ॥ सधन्यद्वस्याभोगायसमुपयुक्ताति ॥ १३ ॥ यस्मादुपयानतोपयाना ॥ चकार प्रागुक्तगुणकरश्चसमुपयार्थ ॥ १४ ॥ अपमअत्वादुनिकुटम  
 व्यन्म ॥ १५ ॥ विररतिवियानम ॥ १६ ॥ तद्वपकारशकारपरिष्कृतग्रह्यभेदे ॥ १७ ॥ अग्नोभ्यभाक्तुमशक्त्यम् ॥ अत्वादुनिकरि ॥ विक्किन्मविक्कभ्यन्म ॥ १८ ॥  
 अरावपदकारशान्कराच्छरनादि ॥ परत्कटदिव्यान्वाच्छरनादि ॥ १९ ॥ इतिप्रागुक्तक्षणयाधियानिरक्षिपानवपूणाद्व्यासधियाभिधेतिस्त्वन्मितिभा ॥ २० ॥  
 सुवैदु खं क्रियायोगीभावाभावेअमप्रदौ ॥ यस्यनोक्तामतिमतिमंशोकासउच्यते ॥ २१ ॥ जराभरणभापध्वराज्यंटादिद्रुमेवच ॥  
 रम्यमित्यवयावेतिमहाभोकासउच्यते ॥ २२ ॥ महतिमुवदु खानियन्धयासीवसागर ॥ समसमुपयुक्तातिमहाभोकासउच्यते ॥ २३ ॥  
 अहिसामभतानुष्टिश्चार्थेयादिवाराव ॥ नापयस्माध्यापयानामहाभोकासउच्यते ॥ २४ ॥ कद्दुल्लवणतिकमसृष्टसृष्टमुत्तमम् ॥ अ  
 धमयाग्निसाम्भनमहाभोकासउच्यते ॥ २५ ॥ सरसनीरसचैवसुरतविरतया ॥ य पश्यातिसमसौन्धोमहाभोकासउच्यते ॥ २६ ॥ स्ता  
 रंखदप्रकारधुभवाप्यशुभंतया ॥ समतासुस्विरायस्यमहाभोकासउच्यते ॥ २७ ॥ इदमोज्यमभोज्यचैत्येवत्यक्काविकल्पितम् ॥ गता  
 भिलापयामुक्तमहाभाकासउच्यते ॥ २८ ॥ आपदसंपदमोहमानदमपरंरम् ॥ योमुक्तसमयायुक्त्यामहाभोकासउच्यते ॥ २९ ॥ धर्मा  
 धर्मास्तुवदु खंतयाभरणजन्मनो ॥ धियायेनोतिसत्यकमहात्यागीसउच्यते ॥ ३० ॥ सर्वच्छा सकला शका सर्वहा सर्वानिश्रया ॥ वि  
 यायूनपरित्यकामहात्यागीसउच्यते ॥ ३१ ॥ देहस्यमनसोदु रीरिद्रियाणामन स्थिते ॥ तूनयेनोञ्जितासतामहात्यागीसउच्यते ॥ ३२ ॥  
 नमदहनजन्मापियुक्तयुक्तनकर्मणी ॥ इतिनिश्चयवानतमहात्यागीसउच्यते ॥ ३३ ॥ यूनधममधर्मचमनोमननमीहितम् ॥ सवमत  
 परित्यक्तमहात्यागीसउच्यते ॥ ३४ ॥ यावतीहस्यकलनासकलेयविलोषयते ॥ सायनसुप्तसत्यकामहात्यागीसउच्यते ॥ ३५ ॥ इत्युक्तं  
 वदवनशरीशाथपुरानय ॥ एतादृष्टिमवपुश्यातिपुराभगतञ्जर ॥ ३६ ॥ नित्योदितविमलरूपमनतभायंक्षालिनोतरकलाकलनीर्हिकि  
 चित् ॥ इत्यवतावयनिरजनतामुपतोलिवाणमहिसकलामलशांतवति ॥ ४० ॥

सपार्दशाभाक्षण कायचेष्टा ॥ धियाविवयधाधारेवयति

स्रक्ता ॥ ३१ ॥ देहादीनासतानसदु खं सद्रयेनप्रियात्सुव्याउञ्जितात्यका ॥ ३२ ॥ युकायुक्तेबद्धिननिविदेष्टानिष्टाचरणरूपेया ॥ ३३ ॥ धर्ममधर्मव्ययातीरम् ॥  
 मनोभननभननसम् ॥ इतिरथापरिधेदितम् ॥ ३४ ॥ सुप्तसम्पद्वरनिनष्टायास्सत्यका ॥ ३५ ॥ उपसद्वरति ॥ शरीरि ॥ ३६ ॥ यथाभाषनयाभाक्कर्त्ताभोकाभोकात्या  
 गीशानायासनभवननीभावनारामायोऽविक्षिति ॥ नित्योदितविति ॥ देहावर्त्तदेहादियचकारानानावस्थापयस्यच्चनिरासननिरजनतामुपेत सद्रपरिशोदितयोदितविमलत्सक  
 धर्दशास्त्रिकीचत रंतरव स्यनाकलननालीत्यवशाद्य ॥ एवसराभाषयस्यभाषानिष्यत्तयाकलनामलस्यभाषावसायोपत्यप्रधाविष्य सन्निष्ठाणभेदि प्रासुदीत्यर्थ ॥ ४० ॥

हे अग्नहमसरेयत्किञ्चिन्नातितत्समस्तेषुकल्पेषु द्विपराद्धीवधिकालावयवेषु प्रसिद्धानासर्वत्रर्याणामेकवीजमूलकारणभूतमनामयं स्वयं जन्मादिविकारामयशुन्यं परमात्मरूप  
ब्रह्मैव ॥ तच्च बृहत्सर्गभेदेर्बृहत्सर्वभावविकल्पमापि रवभाकारामेवास्ति ॥ सर्वाविकल्पशून्यमेवेत्यर्थः ॥ ४१ ॥ यत्र किञ्चित्किञ्चिदपि सत्स्थूलमसत्सूक्ष्मं अपिशब्दात्कारणत्वं  
देकरसाद्रक्षणोऽन्यन्नसंभवत्येव ॥ सतः पृथक्के असत्त्वापत्ते ॥ अणुपृथक्के सदैकरसापत्ते ॥ प्रकारांतरस्य च सभावनायोगादिति भावः ॥ हे साधोऽनस्त्वसद्ब्रह्मैवाहमित्येवातर्दह  
निश्चय सत्प्रथमसमाप्यभ्यासवलेन स्थित्वा स मभूमिका क्रमेणाधिरुत्सगताशकाविलासतथैवाख्येत्यर्थः ॥ ४२ ॥ हे माधो त्वयदि अतर्मुखः सन्निराकतार्हकततामुपैपितदाव  
हिष्ठसमस्तकार्यजातकर्तृनापिकदाचिदपि रवेदनायास्येवेत्यन्वयः ॥ ४३ ॥ इति श्रीवासिष्ठमन्तास्यप्रकाशे नि० पू० पंचदशोत्तरशततम सर्गः ॥ ११५ ॥

अनामयं ब्रह्मसमस्तकल्पकार्यैकवीजं परमात्मरूपम् ॥ बृहच्च तद्बृहत्सर्वभावं रवमस्ति भातीह यदंगकिञ्चित् ॥ ४१ ॥ अन्यत्किञ्चित्किं  
चिद्विदं कदाचिन्नसंभवत्येव सद्यसच्च ॥ इत्येवसाधो हृदनिश्चयोतः स्थित्वा गताशं कविलासमास्व ॥ ४२ ॥ अंतर्मुखः सन्सततं समस्तं  
कुर्वन्बहिर्मुखलुकार्यं जातम् ॥ नखेदमायासिकदाचिदेव निराकतार्हकततामुपैषि ॥ ४३ ॥ इ० वा० वा० दे० मो० नि० पू० ब्रतत्र  
यनिरूपणानामपंचदशोत्तरशततमः सर्गः ॥ ११५ ॥ श्रीराम उवाच ॥ भगवन्सर्वधर्मज्ञचित्तेहंकारनाम  
नि ॥ गलितेवागलद्रूपे लिंगसत्त्वस्थिकिं भवेत् ॥ १ ॥ श्रीवसिष्ठ उवाच ॥ बलादपि हि संजातानलिंपंत्याशयंसितम् ॥ लोभमोहाद  
योदोषाः प्रयांसीवसरोरुहम् ॥ २ ॥ मुदिताद्याः श्रियोवक्त्रं नमुंचंति कदाचन ॥ गलत्यहंकारमये चित्ते गलति दुष्कृते ॥ ३ ॥ वासनाग्रंथय  
श्रुत्वा इव बुद्ध्यां त्यलंशनैः ॥ कोपस्तानवमायाति मोहो मां ग्रहिण्यति ॥ ४ ॥ कामः क्लृप्तं गच्छति च लोभः क्रापिपलायते ॥ नो ह्यसंतींद्रि  
याणुच्चैः खेदः स्फुरति नोच्चकैः ॥ ५ ॥ नदुःखान्युपबृंहंति नवलांति सुखानि च ॥ सर्वत्र समतो दैतिलिदृशैत्यप्रदाचिनी ॥ ६ ॥ सुखदुःखाद  
यस्त्वं ते ह्यश्वंते यदि वामुखे ॥ दशंत एव तुच्छत्वात्तानुलिंपंति ते मनः ॥ ७ ॥ चित्ते गलति गीर्वाण गणस्य स्पृहणीयताम् ॥ साधुर्गच्छत्युदत्य

स्य समताशीतचंद्रिका ॥ ८ ॥ चित्तस्य गलतो नित्यं च नुर्थादिषु भूमिषु ॥ गलितस्य चलक्ष्माणिवर्णने त्रपुमाश्रयात् ॥ १ ॥ सत्वस्य क्षीणवासन  
स्य मनसो लिलक्षणम् ॥ १ ॥ एव पृष्टो वसिष्ठ प्रथमलोभमोहादिदोषक्षय एव मुख्यतल्लक्षणमित्याह ॥ बलादिति ॥ संजाताः सजानिताः परीक्षा यर्थं परेण बलादिपिसपादिनादत्य  
र्थः ॥ सितशुद्धशुभच ॥ २ ॥ सदा मुखप्रसन्नतादिरपितल्लक्षणमित्याह ॥ मुदिताद्या इति ॥ दुष्कृते विपादहेतौ पापज्ञानाग्निना गलति सति ॥ ३ ॥ उत्क्रम्य च यत्नलक्षणान्तराण्यप्याह ॥  
वासनेत्यादिना ॥ ४ ॥ ५ ॥ शैल्यतापनिवृत्तिसत्त्वदायिनी ॥ ६ ॥ ननु ज्ञानिनामपिकदाचिन्मुखे सुखदुःखादिलिंगानि प्रसादमालिन्यादीनि दृश्यते यथा प्राक्कृमस्य दुर्वासः शापश्च  
वणेशिखिव्यजस्य यथावा विष्णो मित्रेण हरिश्च द्रच्छलनेषु ब्रघातेन च वसिष्ठस्य तत्कथमुदिताद्याः श्रियोवक्त्रं नमुंचंति लक्षणघटनेन वाह ॥ सुखदुःखादय इति ॥ भोजकप्रारब्ध  
प्राबल्येन दुःखनाल्लिगमा लिन्याभासयोः कदाचिदुदयेषु उत्तरक्षणे मित्यात्वबुद्धिनाधितत्वात् न तयोस्तच्चित्तैपकत्वमितिनस्वाभाविकमुखादिप्रसादादिविधात इत्यर्थः ॥ ७ ॥ ८ ॥

चिन्तस्य गलतो नित्यं च नुर्थादिषु भूमिषु ॥ गलितस्य चलक्ष्माणिवर्णने त्रपुमाश्रयात् ॥ १ ॥ सत्वस्य क्षीणवासन  
स्य मनसो लिलक्षणम् ॥ १ ॥ एव पृष्टो वसिष्ठ प्रथमलोभमोहादिदोषक्षय एव मुख्यतल्लक्षणमित्याह ॥ बलादिति ॥ संजाताः सजानिताः परीक्षा यर्थं परेण बलादिपिसपादिनादत्य  
र्थः ॥ सितशुद्धशुभच ॥ २ ॥ सदा मुखप्रसन्नतादिरपितल्लक्षणमित्याह ॥ मुदिताद्या इति ॥ दुष्कृते विपादहेतौ पापज्ञानाग्निना गलति सति ॥ ३ ॥ उत्क्रम्य च यत्नलक्षणान्तराण्यप्याह ॥  
वासनेत्यादिना ॥ ४ ॥ ५ ॥ शैल्यतापनिवृत्तिसत्त्वदायिनी ॥ ६ ॥ ननु ज्ञानिनामपिकदाचिन्मुखे सुखदुःखादिलिंगानि प्रसादमालिन्यादीनि दृश्यते यथा प्राक्कृमस्य दुर्वासः शापश्च  
वणेशिखिव्यजस्य यथावा विष्णो मित्रेण हरिश्च द्रच्छलनेषु ब्रघातेन च वसिष्ठस्य तत्कथमुदिताद्याः श्रियोवक्त्रं नमुंचंति लक्षणघटनेन वाह ॥ सुखदुःखादय इति ॥ भोजकप्रारब्ध  
प्राबल्येन दुःखनाल्लिगमा लिन्याभासयोः कदाचिदुदयेषु उत्तरक्षणे मित्यात्वबुद्धिनाधितत्वात् न तयोस्तच्चित्तैपकत्वमितिनस्वाभाविकमुखादिप्रसादादिविधात इत्यर्थः ॥ ७ ॥ ८ ॥

अथनेराधिपद्यादिपानि ॥ निष्ठातिनीतम ॥ १ ॥ शार्देभभैरसावैरिन्द्यादिरेन्दोविषयोपि ॥ सतगतिराहकाराणाम् ॥ १० ॥ इदानीमाश्लभाभस्तानिमुलगाभैरप  
 लरपलनदशाभिरनुपसरति ॥ बुद्ध्यालोकनेति ॥ बुद्धिरक्षोणालाकेनप्रकारेण ॥ अथवापत्यकमषणयाबुद्ध्याशालोकनावन्माश्लभाश्लोकेनभ्योअस्मिन्ता  
 आध्यायस्मिन्तुभ्यसितयाधिपेपरमात्मवन्तियोत्तमवन्तितथिगस्तित्यर्थ ॥ ११ ॥ मयदशीतर्हि क पयमपुयाइतिशेदिकेरीभ्योपुवेत्याह ॥ विधातिमिति ॥ इअगादु  
 स्तरताताबाहुराजमनमपयोपलक्षितससारणामुत्तिर्गार्थैरसतिमिच्छोपुरुषस्त्यत्परितिरतिरायानंदत्सनिधिरनुचितर्हिप्राप्तप्राप्तमहदइदजमच्चकिपरात्मानस्य  
 कर्कटरास्यारभागैर्लुब्धैर्भोगैश्चिन्त्यादिनिरतराभ्यन्ताधिवाहैरायान्तिकामतिरेषमयमोऽभिमतउपायोऽभुपाय ॥ तस्मान्तमेवाप्रयवित्यर्थ ॥ १२ ॥ इतिथी  
 उपशान्तचक्रान्तचसध्यमप्रतिरोधिष ॥ निश्चतथोजितस्वच्छद्वहतीत्यमहदु ॥ १ ॥ प्रावासावविरुद्धोपिविधिप्रापिमहानपि ॥ नान  
 दायनवेदायसर्तासंसृतिविभ्रम ॥ १० ॥ बुद्ध्यालोकनेसाध्येस्मिन्वसुन्यस्तमितापदि ॥ प्रवर्ततेनयोमोहात्तथिगस्तुनराधमम् ॥ ११ ॥  
 विश्रान्तिमनुमुचिताचिरमंगदुखरत्नाकरंजननसागरमुत्तिर्गार्थी ॥ कोहंकयजगदिदं चपरचार्किस्यात्किमोगैरितिमति परमोभ्यु  
 पाय ॥ १२ ॥ इत्यापूर्वासिष्टमहाराभायणेवांटे०मा०नि०पू०गलितचित्तलक्षणकयननामपादशाधिषकशततम सर्ग ॥ १११६ ॥  
 श्रावसिष्टउवाच ॥ भवतामादिपुरुषहृद्वचकुन्नांमभूयति ॥ इह्वाकुवंशप्रभवयथासुकस्तथाशृणु ॥ १ ॥ इह्वाकुर्नामभूपाल स्वरा  
 उपपरिपालयन् ॥ कदाचिदकान्तगतामनसासमचितयत् ॥ २ ॥ जरामरणससोभसुखदुःखभ्रमस्थित ॥ अस्यहृदयप्रपंचस्यकोहेतु  
 स्यादतिसयम् ॥ ३ ॥ जगतोनिविवेदासौकारणचितयन्पि ॥ अथैकदापृच्छदसौत्रसालोकानातमनुम् ॥ ४ ॥ पूजितस्वभ्रमासस्यंभग  
 वर्तप्रजापतिम् ॥ इह्वाकुठवाच ॥ मांयोजयतिषाष्ट्येनभगवत्करुणानिधे ॥ ५ ॥ भवद्यसादृवाप्यभर्वतंप्रपुमजसा ॥ कुत स  
 गांयभायातस्करुषचास्यकीदृशम् ॥ ६ ॥ किपदेतज्जगत्स्यकदाकेनैतिकथ्यते ॥ अहंकयषविपभादस्मात्संसृतिविभ्रमात् ॥ ७ ॥ विमु  
 व्यपनार्त्तानाज्जालादिविद्वेगम ॥ मनुठवाच ॥ अहोनुधिरकालेनविवेकसुविकासिनि ॥ ८ ॥ वितथानयंविच्छत्तासर  
 प्रभस्त्वयाठत ॥ यदितदृश्यतेकिंचित्तन्मांसिदुपकिंचन ॥ ९ ॥

श० गीतरय० नि० पू० षोडशोत्तरराततमसर्गं ॥ १११६ ॥ १ ॥ ॥ कोहकयजगदिनिधिवारोनिररानम् ॥ इह्वाकोर्भुनानप्रोक्तोविवेकसंपकीत्यति ॥ १ ॥ आदिपुरुषो  
 नूतपुरुषापया ॥ यादृशधिधारणमुक्तभागत्पदविश्रान्तसजातविधारणव्यक्तय ॥ १ ॥ २ ॥ इतिस्वयसमर्चितयदितिपूर्वोक्तव्यय ॥ ३ ॥ तद्विदेवद्विदेकेनवेदाश्लोकावगतं  
 मनुस्वपितय ॥ ४ ॥ तमपयममनुयायनंयाभिमुत्तकीरोति ॥ भाविति ॥ ५ ॥ पदव्याधारायति ॥ कुलद्वारात् ॥ ६ ॥ सत्ययापरिमाणात्तथाकियम् ॥ कस्यगोक्तुःस्वामि  
 नय ॥ कस्यकनरचितमिधिभ्यसाहिसकथाने ॥ अनेनमुत्यादिमत्स्यमुलमुपदरापररासदयागतमेवत्यथाव्याप्यननुतर्केष्वकिञ्चित्कल्पयित्वेतिसिचिन्तय ॥ ७ ॥ विमुष्यये  
 निरुपकथारिसकरी ॥ ८ ॥ तद्वत्तत्वापराधोनितात्स्यक्यदृशानिनिमअस्वयमप्यनुसरत्वाह ॥ यद्विद्विति ॥ तथाचिन्तित्याजानात् असात्सक्यपलदरोतिजाह ॥ ९ ॥

ननुसाध्याउपादानेपरमसूक्ष्मतायास्थितमेवकार्थनिमित्तराविर्भावोद्वेगः ॥ वेदान्तिनस्तुसद्वसैवजगदात्मनासर्गोसंपद्यतइति तत्कथंनान्नास्तीत्युच्यतेतत्राप्रत्याह ॥ यस्मिन्  
ननुसाध्याउपादानेपरमसूक्ष्मतायास्थितमेवकार्थनिमित्तराविर्भावोद्वेगः ॥ वेदान्तिनस्तुसद्वसैवजगदात्मनासर्गोसंपद्यतइति तत्कथंनान्नास्तीत्युच्यतेतत्राप्रत्याह ॥ यस्मिन्  
ति ॥ साक्षिणाइद्विधैवैयान्दोदृश्यतेतत्किंचिदपिस्वोपादानेनस्थितप्रमाणाभावादित्यर्थः ॥ १० ॥ स्यादपिनसभावनाप्यस्ययतोनास्तीत्यर्थः ॥ द्वितीयंप्रत्याह ॥ अविनाश  
मिति ॥ ११ ॥ प्रतिविवमिति ॥ तथाचदर्शसत्तायाःप्रतिविवेक्त्विससर्गाध्यासाद्वत्सत्तानुविद्धजगदस्तुनामतथापिस्वतःसत्त्वंतस्यनास्त्येवेतितन्नास्तीत्युक्तियुक्तैवेतिभावः  
॥ १२ ॥ कस्तर्हिबहुस्याप्रजायेतिसकल्पब्रह्मणएवजगज्जीवभावभूतेराशयस्तत्राह ॥ भात्यभावेति ॥ स्फुरणशक्तयश्चिदाभासाः ॥ ब्रह्मादन्तांस्थूलसमष्ट्यभिमानेनत  
द्वपताम् ॥ भूतनापृथिव्याद्यभिमानेनतद्वपताम् ॥ १३ ॥ अन्यत्त्वचतुर्विधभूतप्रामनाम् ॥ तथामित्योपाधिषुधांत्याचिदाभासानावधादिकल्पनानवस्तुनस्तत्सक्तिरित्याह ॥ अ  
यथागंधर्वनगरंयथावारिमरुस्थले ॥ यतुनोदृश्यतेकिंचित्नाकिंचिदिवस्थितम् ॥ १० ॥ मनःपुंन्द्रियातीतंयस्यादपिनिर्किंचन ॥ अ  
विनाशंतदस्तीहत्सदात्मेतिकथ्यते ॥ ११ ॥ इयंतुसर्वदृश्याद्वाराजन्मर्गंपरंपरा ॥ तस्मिन्नेवमहादर्शोप्रतिविवमुपागता ॥ १२ ॥ भाः  
स्वभावसमुत्पन्नावहस्फुरणशक्तयः ॥ काश्चिद्ब्रह्मादन्तांयांतिकाश्चिद्ब्रह्मच्छंतिभूतताम् ॥ १३ ॥ अन्यास्त्वन्यत्वमायांतिभवत्येवंजगत्स्थि  
तिः ॥ नबंधोस्तिनमोक्षोस्तिब्रह्मैवास्तिनिरामयम् ॥ नैक्यमस्तिनचद्वित्वंसंविस्तरंविजृंभते ॥ १४ ॥ एकंयथास्फुरतिवारितरंगभंगैरवं  
परिस्फुरतिचिन्नचकिंचिदेव ॥ त्वबंधमोक्षकलनेप्रविमुच्यदूरेस्वस्थोभवाऽभवभयोऽभयसारएव ॥ १५ ॥ ॥ इ०वा०वा०दे०मोक्षो  
पायेषुनिर्वाणप्रकरणेषु०इक्ष्वाकुमनुसंवादेसप्तदशाधिकशततमःसर्गः ॥ ११७ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ मनुस्वाच ॥ ॥ संकल्पोन्मु  
खतांयाताःसत्यश्चिन्मात्रसंविदः ॥ आपसरंगत्वमिवयांतिभूमिपजीवताम् ॥ १ ॥ तेजीवाःसंसरंतीहसंसारेपूर्वमुत्थिते ॥ सुखदुःखद  
शामोहोमनस्येवास्तिनात्मनि ॥ २ ॥ अदृश्योदृश्यतेराहुर्गृहीतेनयर्थेदुना ॥ तथातुभवमात्रात्मादृश्येनात्मावलोक्यते ॥ ३ ॥ नशास्त्रैर्ना  
पिगुरुणादृश्यतेपरमेश्वरः ॥ दृश्यतेस्वात्मनैवात्मास्वयासत्वरथयाधिया ॥ ४ ॥

नबधोस्तीति ॥ १४ ॥ उक्तद्वितीयप्रश्नोत्तरमुपसहरति ॥ एकमिति ॥ यथाएकवारितरंगभेदैःपरिस्फुरतिएवचिदपिजगद्भेदैःपरिस्फुरति ॥ मायाभात्रत्वात्तच्चनाकिंचिदेव  
अतस्त्वबधमोक्षयमौदूरेप्रविमुच्यन्वियतेभवभयस्यतथाविध सन्नभयब्रह्मसारएवभवेत्यर्थः ॥ १५ ॥ ॥ इतिश्रीवासिष्ठम०तात्पर्यप्रकाशेनि०पू०सप्तदशोत्तरश  
ततमःसर्ग ॥ ११७ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ कृतःसर्गःकदाकस्यकेनेत्येवामिहोत्तरं ॥ तथात्सदर्शनोपायामनुमात्रप्रकीर्तिताः ॥ १ ॥ तत्रादौशुद्धसंविदोजीवभावेनिमित्तमा  
ह ॥ सकल्पेति ॥ चिन्मात्रस्यशुद्धचैतन्यस्याविद्यायातत्सस्कारविचित्रायांप्रतिविवरूपाःसंविदःसस्काराणामंतःकरणतयापरिणामेद्वच्छिन्नतयाजीवतांयांति ॥ १ ॥  
पूर्वमुत्थितेउपाधितयाआविर्भूतेसारेसमष्टिब्यष्टिमनसःकार्ये ॥ एवंसतिपरफलितंतदाह ॥ सुखदुःखेति ॥ २ ॥ नन्वदृश्यत्मात्माकथदृश्येनसिससारुःखीतद्विमुक्तोवाअ  
विवेकेविवेकोवादृश्यतेतत्राह ॥ अदृश्यइति ॥ दृश्येनातःकरणेनचरमसाक्षात्काररूपतस्परिणामेनचनिमित्तेन ॥ ३ ॥ सत्त्वस्थयानिरहममतावस्थया ॥ ४ ॥

निरुपमत्वाद्द्विधाद्विषयद्वयमित्यदिनस्तद्यति ॥ पथिकादिति ॥ ५ ॥ अर्धपरिणामुपधासादिनापीहनाम ॥ ६ ॥ पदाथमाप्रउदासीनपदार्थसाधारणसत्यव्यभ्रान्तम  
 पशुद्वालस्तद्व्यतन्नामधनुर ॥ ७ ॥ ८ ॥ नविपरीकचिन्माप्रमपिपन्नयाधिपयधिमन्माप्रतूयोगगनाथ्यपु सुस्त ॥ सत्सारबंधनीनमुक्तिहेतुरितिपावत् ॥ ९ ॥ अजगती  
 नसहभासंगविषयेशनस्तुरणगुरुपट्टटतमाह ॥ ययेति ॥ १० ॥ यथाअगदायाकारताहेकारपवसन्निधेशाधयवधिन्पासवैचिष्यतद्वशात्सनीपिजगत्तन्मूलभायारूपेदत्य  
 य ॥ ११ ॥ आत्मनकाटाल्पाभास्तगतारूपयिदुक्तकालस्वक्षणन्पुपसहेरस्त्यानसमुद्रतामाह ॥ विनाशेति ॥ विनाशएवबाहवोवर्धयतिनाकांतधिराष्टम् ॥ भूतानिभाणि  
 पथिका पथिट्स्वतेरागद्वेषविमुक्तया ॥ यथाधिघातयैधैतेद्रव्या-स्त्रिधादय ॥ ५ ॥ एतेषुनादरकार्यं सतानैवावधीरणम् ॥ पदार्थ  
 मात्रताविद्यास्तिप्लव्तेतयथासुखम् ॥ ६ ॥ पदार्थमात्रदेहादिधियासंत्यज्यदुरत ॥ आशीतर्लात-करणोनित्यमात्ममयोभव ॥ ७ ॥ दे  
 हेहमितियायुद्धि साससारनिवधनी ॥ नकदाधिदियबुद्धिरादेयाहिमुमुक्षुभि ॥ ८ ॥ नकिंचिन्मात्रचिन्मात्ररूपोस्मिगगनादणु ॥ इ  
 तियाशाश्वतीबुद्धिस्सानससारबंधनी ॥ ९ ॥ यथाविमलतोयानार्थाहिरंतश्चभावनाम् ॥ तेजस्तिष्ठतिसर्वत्रतयात्मासर्ववस्तुषु ॥ १० ॥  
 सन्निवेशशार्शर्वचिष्ययथाहेर्षोगादादिता ॥ आत्मनस्तदतद्रूपातयैवजगतादिता ॥ ११ ॥ विनाशवाहवाक्रांतमीमंकात्ममहार्णवम् ॥  
 जगज्जालतरणिणयोतिभूततरणिका ॥ १२ ॥ तथाप्यप्राप्यपूर्णस्यय पाताकालवारिधे ॥ तभात्मानमहागस्त्यराजन्भावयसर्वदा  
 ॥ १३ ॥ अनात्मन्यात्मतामस्मिन्देहादेहस्थजालके ॥ त्यक्त्वासत्वमुपाकृदोगूढस्तिष्ठयथासुखम् ॥ १४ ॥ कुषकोटरससुप्तविस्मृत्यजन  
 नीसुतम् ॥ यथारोदितिपुनार्थतयात्मार्यमयंजन ॥ १५ ॥ अजरामरमात्मानमबुद्ध्यापरिरोदिति ॥ हाहताहमनायोहनयोस्मीतिवपु  
 ध्यंय ॥ १६ ॥ यथावारिपरिस्पदानानाकारविलोक्यते ॥ तथासकलवशतशिवद्वैतपरिवृंहति ॥ १७ ॥ सस्याप्यसंकल्यकलंकमुक्तचित्त  
 ल्यमात्मन्युपशांतकल्य ॥ स्पंदेष्यसंस्पंदमिवेहतिष्ठस्वस्य सुखीराज्यमिदप्रशाधि ॥ १८ ॥ ॥ इत्यार्षोवासिष्टम् ० वा० दे० भो० नि०  
 पू० इन्द्राकुमनुसवादेअथादर्शात्तरशततम-सगा ॥ ११८ ॥ ॥ ६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

वर्णयते पुरुषस्यात्र स्वातन्त्र्यमोक्षबंधयोः ॥ विद्याविद्यात्मशक्तिभ्यां सत्यासत्यात्मनिश्चयात् ॥ १ ॥ स्पृष्टेऽप्यसंस्पृष्टमिवेहतिष्ठेत्युक्तं तत्र ब्रह्म किमर्थमायया स्पृष्टते कथंचासंस्पृष्टतिष्ठ  
तीतीश्वत्वाकोर्जिज्ञासालिगैरुपलब्धमनुराह ॥ सर्गात्मभिरिति ॥ विभुरयपरमात्मा प्रसवधर्मिण्या अविद्याशक्त्या अविदुषः प्रति सर्गात्मकै स्पृष्टेः क्रीडते विदुषः प्रति तु तत्सहारात्मिक  
याविद्याशक्त्या समूलसर्गसहत्वबाधितत्वात्कूटस्थद्वये आत्मनि सदैव तिष्ठतीत्यर्थः ॥ १ ॥ तत्र रागासहसस्य सर्गशक्त्युदयइव वैराभ्यां निवृत्तस्य सहाराशक्त्युदयोऽपि स्वरसतरव  
भवतीत्याह ॥ स्वयमिति ॥ २ ॥ तत्र ज्ञातात्मनि जीवजगत्साधारणसत्तासमान्यात्मना विभाव्यमानेन द्विशेषात्मकवासाध्यात्मिकपदार्थजालकल्पने दृष्टान्तात् ॥ चंद्रेति ॥  
अर्धेषु प्रभाज्जालप्रभेदायथा कल्पितास्तथा जगद्वैचित्र्यतद्ग्राहकबुद्ध्यादिवैचित्र्यकल्पितमित्यन्वयः ॥ तन्मायो महणमापाशवलहट्टान्नार्थम् ॥ ३ ॥ ४ ॥ सर्वागतस्य प्रकाशा  
मनुरुवाच ॥ ॥ सर्गात्मभिर्विभुः स्पृष्टैः क्रीडते चालवत्स्वयम् ॥ संहारात्मकशक्त्याऽथसहत्यात्मनि तिष्ठति ॥ १ ॥ स्वयमस्य तथा शक्तिरुद-  
त्यावध्यते यथा ॥ स्वयमस्य तथा शक्तिरुदेत्युन्मुच्यते यथा ॥ २ ॥ चंद्रार्कवक्रितसायोरलादीनां यथा चिपः ॥ यथापत्रादिवृक्षाणां निर्झरा  
णां यथा कणाः ॥ ३ ॥ तथा दंब्रह्मणि स्फुरेजगद्बुद्ध्यादिकल्पितम् ॥ दुःखप्रदमतज्ज्ञानांतदेवा तदिव स्थितम् ॥ ४ ॥ अहो नुचि त्राम्नायं  
तात विश्वविमोहिनी ॥ सर्वांगी प्रोतमप्यात्मा यदात्मानं न पश्यति ॥ ५ ॥ चिदादर्शमयं सर्वजगदित्येव भावयन् ॥ यस्मिंस्तु पशान्तच्छुं स  
ब्रह्मकवचः सुरवी ॥ ६ ॥ अहमर्थविमुक्तेन भावेनाभाव रूपाणां ॥ सर्वशून्यं निरालंबं चिद्रूपमिति भावयेत् ॥ ७ ॥ इदं स्पृष्टमिदं नेति बीजंत  
दुःखसंतते ॥ तस्मिन्त्याभ्यां प्रिनादभेदुःखस्यावसरः कुतः ॥ ८ ॥ राजन्नभावनाज्ञेण रम्यारम्यविभागिता ॥ पौरुपातिशयेनाशुस्वनेवां  
तर्विलूयताम् ॥ ९ ॥ अभावनेन भावनेन विलूयकर्मकाननम् ॥ परं स भूत्यतानवां विशो कएव तिष्ठुभाः ॥ १० ॥

स्यात्मनोऽदर्शनमसतोऽप्रकाशस्यापि जगत रफुटदर्शनचाश्चर्यमघाटिनपटनासमर्थमायावलादेवेत्याह ॥ अहो इति ॥ सर्वेष्वेगेष्ववयवप्रायेषु वासाध्यात्मिकभावेषु प्रोतमतर्ब  
हिश्च व्याप्तमप्यात्मानयथास्मान्परयति ॥ ५ ॥ कयातीर्ही भावनया आत्मानहृत्वा सुरवी स्यात्तामाह ॥ चिदादर्शमयमित्यादिना ॥ आदर्शेनगरादिरिव ब्रह्मणि जगत्प्रातिभासिक  
नवास्तवमिति भावयन्नित्यर्थः ॥ मोहशरैरेभेद्यब्रह्मैवकवचयस्यसः ॥ ६ ॥ ७ ॥ इति वैषम्यकल्पनमिति शेषः ॥ ८ ॥ अभावनासमाध्यभ्यासेन सर्वदृश्यविस्मृतिस्तद्वृक्षेण ना  
ज्ञेण रम्यारम्ययोः पदार्थयोर्ध्वं भावितो प्रिया प्रियत वैषम्यकल्पना साहिरागद्वेषहेतुः समदृष्टिदाढ्यार्थक्षणपुरुषप्रयत्नातिशयेन विलूयतां छिद्यताम् ॥ ९ ॥ सभाधिलक्षणनागा  
वनेन वा सार्धं भावनतत्प्रयोजकधर्मार्थमूलक्षणकर्मकाननच विलूयपरमाकाशादप्यधिकतानवसौक्ष्म्यं स भूत्यतद्वलेन शोके हेत्वलेपे विशो कएव तिष्ठेत्यर्थः ॥ १० ॥





तामेवप्रशंसति ॥ मनोवचोभिरित्यादिना ॥ ९ ॥ तस्यामेवसदृशयानांप्रत्यगात्मनिसम्यक्विलयादात्यंतिकीजीवन्मुक्तेत्याह ॥ अंतरिति ॥ तथासप्तमभूमिकाप्रसिद्धया  
 ॥ १० ॥ ११ ॥ तस्यानुजीवन्मुक्तम्यकीदृशोनुभावस्तामाह ॥ नन्वियेइति ॥ १२ ॥ एककःएकचरोयतिः ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ अतिक्षुद्रेषुतृणापेषु अतिमहत्त्वबरे अति  
 प्रकरोभानौयत्तस्यसिद्धतरसन्मात्रतदेवप्रत्यक्त्रिभ्नात्रमहमस्सीत्यखडमहावाक्यार्थमत्वेत्यर्थः ॥ १६ ॥ चित्तोमेमहिमाव्यापकइतितस्यपरमात्मनोमहिमानंज्ञात्वाक.क्षयीमर  
 णादिदु खभागित्यर्थः ॥ तथाचश्रुतिः ॥ एषानित्योमहिमाब्राह्मणस्यनवधतेकर्मणानोकीयात् ॥ तस्यैवस्यात्सद्वित्तविदित्वानलिप्यतेकर्मणापापकेनेति ॥ १७ ॥ जीवन्मु  
 तुर्यातीतपदावस्थ्यासप्तमीभूमिकोत्तमा ॥ मनोवचोभिरप्राल्यास्वप्रकाशपदालिका ॥ ९ ॥ अंतःप्रत्याहृतिवशाच्चेत्यंचेन्नविभावित  
 म् ॥ मुक्तएवास्थसंदेहोमहासमतयातया ॥ १० ॥ यद्भोगसुखदुःखशैरपरामृष्टपूर्णधीः ॥ सशरीरोऽशरीरोवाभवत्येवंमतिःपुमान् ॥ ११ ॥  
 नम्रियन्वज्जीवामिनाहंसनाप्यसन्नयम् ॥ आत्मारामोनरस्तिष्ठेत्तन्मुक्तत्वमुदाहृतम् ॥ १२ ॥ व्यवहार्युपशांतोवागृहस्थोवाथर्वककः ॥  
 अहंनकिंचिदितिमत्वाजीवोनशोचति ॥ १३ ॥ अल्पकोहमजरानीरागःशांतवासनः ॥ निर्मलास्मिचिदाकाशमितिमत्वानशो  
 चति ॥ १४ ॥ अहमंतादिरहितःशुद्धोबुद्धोऽजरामरः ॥ शांतःसमसमाभासइतिमत्वानशोचति ॥ १५ ॥ तृणाग्रेष्वंबरेभानौनरनागाम  
 रेषुच ॥ यत्तदस्ति तदेवेतिमत्वाभूयानशोचति ॥ १६ ॥ तिर्यगूर्ध्वमधस्तान्मेष्यापकोमहिमाचितः ॥ तस्यानंतविलासस्यज्ञात्वैतिकइव  
 क्षयी ॥ १७ ॥ बद्धवासनमर्थीयःसेव्यतेसुखवत्यसौ ॥ यत्सुखायतदेवाशुवस्तुदुःखायनाशतः ॥ १८ ॥ अविनाभावनिष्ठत्वंप्रसिद्धंसु  
 खदुःखयोः ॥ तनुवासनमर्थीयःसेव्यतेवाविवासनम् ॥ १९ ॥ नासौसुखायतनासौनाशकालेनदुःखदः ॥ क्षीणवासनयाबुद्ध्यायत्क  
 र्मक्रियतेनप ॥ २० ॥ तद्बधवीजवद्भयानां कुरंप्रविमुचति ॥ देहेद्रियादिनाकर्मकरणौघेनकल्प्यते ॥ २१ ॥ एकःकर्त्ताचिभोक्ताचकइ  
 वांगोपपद्यते ॥ भावनांसर्वभावेभ्यःसमुत्सृज्यसमुत्थितः ॥ २२ ॥ शशांकशीतलःपूर्णाभातिभासेवभास्करः ॥ क्रियमाणाकृताकर्मतू  
 लश्रीर्देहशाल्मलेः ॥ २३ ॥ ज्ञानानिलसमुद्भूताप्रोड्डीयकापिण्ड्यति ॥ सर्वैवहिकलाजंतोरनभ्यासेननश्यति ॥ २४ ॥  
 कानामपिजीवनस्यविषयभोगाधीनत्वादिषयनाशोऽनवदेवदुःखप्राप्तिमाशक्यविशेषवक्तुमज्ञस्यविषयनाशोदुःखोत्सन्निप्रकारमाह ॥ बद्धवासनमिति सार्धेन ॥ १८ ॥ अवि  
 नाभावनिष्ठत्वसद्भावस्थितितियमः ॥ जीवन्मुक्तानातद्वैलक्षण्यमाह ॥ तनुवासनमिति ॥ चतुर्थादिभूमिकासुतनुवासनंसप्तमभूमौतुविवासनम् ॥ १९ ॥ एवंकर्मापिनेषाम  
 लेपकमित्याह ॥ क्षीणोति ॥ २० ॥ देहेद्रियादिषुभिन्नेष्वेकाम्नादादृश्याध्यासेनतल्लतकर्मस्यहमेवैकःकर्त्तैत्यभिमानेहिकर्मभिल्लैपःस्यात् नचमुक्तानांसीत्याशयेनाह ॥  
 देहेद्रियादिनेति ॥ २१ ॥ भावनामहंतायध्यासम् ॥ सर्वैभ्योदेहेद्रियादिभावेभ्यःसस्यगुत्सृज्यसस्यगुत्थितो निर्गतः ॥ २२ ॥ कृतासंचितरूपा ॥ २३ ॥ कर्मैवज्ञानकलापि  
 कालेनस्येदित्याशक्याह ॥ सर्वैवेति ॥ २४ ॥

॥ १५ ॥ यथासुरसुजलधिपुसपुदुधाल्कंतेपमेकमधस्फुरतिनथासिलेपुमाधिकवस्तुपुनत्तद्भेदाभ्यासाद्भिवरुपस्तरस्तुसन्नाप्रस्तभावात्साएकएवस्फुरतिअत ईश

गभित्तभगरत्नत्नभयेनसथान्निधिसकलमपयुक्तर्षिद्विष्यकल्पापरिगृहसत्तासमाधमेवाहविनिषिद्धीत्यर्थ ॥ १६ ॥ इतिथीर्षासिषमंतास्यप्रकारेनि

पुंशिशाल्यनरानमसग ॥ १२० ॥ ॥ ५ ॥ यथापुरुष्येभीषोपयाधोळ्कल्प्युप्यते ॥ अथतेशावनेसस्यद्विभज्यमनुनेरिते ॥ १ ॥ यथात्मनिरतिश

यानरदस्यसस्यकिपक्काकनानाज्जीवाप्यनाथाह ॥ यावदिति ॥ सार्कसत्यानेत्याह ॥ अद्विकेकनिति ॥ १ ॥ असानसयातक्षयबाधम ॥ २ ॥ भोगाशौषत्वगर्गनरकादी

कपर्थाश्रितानेत्याह ॥ कथ्वास्ति ॥ भोगरत्नारुपायापदकटजम्बामापीमभषटदद्वोमाभूरित्यर्थ ॥ २ ॥ मस्याधिष्ये सहरुधनमन्योन्यकंठासंजनलक्षणवरीयति ॥

एपाज्ञानकलात्वंतसकृज्जातादिनेदिने ॥ द्दिमेतिवलादेवसुक्षेत्रयुनशातिवत् ॥ २५ ॥ एकस्फुरत्यखिलवस्तुपुविश्वरुपआत्मासर

स्तुजलधिविवतोयमन्दम् ॥ सशतसंकलनभुरिकलापमेकसत्ताशमानमखिलजगदंगविद्धि ॥ २६ ॥ ॥ इ०वा०वा०द०मो०

नि०पु०इस्वत्वाकुम०समभूमिकाविभागोनामर्विशत्युत्तरशततमसर्ग ॥ १२० ॥ ॥ ५ ॥ मनुकवाच ॥ यावद्विषयभोगाशाजी

वास्यातावदात्मन ॥ अद्विकेकनसपत्नासाप्याशाहिनवस्तुत ॥ १ ॥ विवेकवशतोयातास्यमभाशायनातदा ॥ आत्मजावत्वमुत्स्य

वस्तानेत्यनामय ॥ २ ॥ ऊर्ध्वार्दपक्षयापक्षानुनरुध्वंजश्रिरम् ॥ भाससारारयदृस्यचित्तरज्वापीमीभव ॥ ३ ॥ इदममाहमस्येति

व्यवहारपनभ्रमम् ॥ येमोहात्यरिसेवतेअधस्तापांत्यधशठा ॥ ४ ॥ अस्याहमेवमेसायमहमेवतुयेकिलाभोहोवुध्यापरित्यक्तऊर्ध्वा

दूर्ध्वपयांतिते ॥ ५ ॥ स्वप्रकारास्वमत्मानमवलब्ध्याविलधितम् ॥ आस्वसपुरिताकारजगतिवृषपश्यहे ॥ ६ ॥ यदैवचितोरूपतनु

द्वमलहितम् ॥ तदैवतीणसंसारपरमेश्वरतागत ॥ ७ ॥ ब्रह्मेद्रविष्णुवरुणायपत्कर्तुंसमुपता ॥ तददक्षिदपुसर्वकरोमीत्येवभावयेत्

॥ ८ ॥ यद्युपयुदायपदशानपुनिगपत् ॥ सर्वमेवागतस्तत्यधिद्विलासात्पानकुश ॥ ९ ॥ क्षिन्मात्रत्वप्रयातस्यतीर्णमृत्योरिचेतस ॥ यो

सर्वस्वसमानदकनासावुपमीयते ॥ १० ॥ नाप्यशून्यंनशून्यचनान्चिद्वृपुनचिन्मयम् ॥ नात्मरूपनान्यरूपभुवनभावयन्भव ॥ ११ ॥

इरनिनि ॥ ४ ॥ नरेशद्वेषतस्यूननादास्याभ्यासमवित्याअयस्तकलसर्वोत्कर्षंवाह ॥ अत्येति ॥ ५ ॥ जगतिस्फुरितसवतोप्यप्यधधानेनश्रितिविशकाशाभेवरुप ॥ ६ ॥

नरपुण्य ॥ ७ ॥ मनुजगत्कृत्वापस्यनान्तिकपयपरमेश्वरतागतसथाह ॥ ब्रह्मेदिति ॥ ८ ॥ नव्यसत्यासथाकिपासत्त्वविंसायुक्तयमान्मनकचुतेभावायेदितिचेन्नापंदोष

आत्मसप्तदशसहकल्पनानासत्यत्वसभावाद्यारायेनाह ॥ येत्येति ॥ इरानेपुशाब्देपु ॥ ९ ॥ ननुससारतणेनकोलागस्तथाह ॥ क्षिन्मात्रत्वमिति ॥ निरुपमत्वप्रकाशान

रयामिररताभरत्यय ॥ १० ॥ यद्विप्रसप्ततपासपदप्युपनर्हैरेगपति यद्विनेतिनीतिनिषेधोऽप्युपनर्हैसर्वकृत्पुनालक्षणेश्वरताभ्याप्यात मथापयविकगदक्षिद्वृपमेवत

द्विद्विनाधिभानाक्षमबिहत्करण्यनेअसकृपात्रुविद्धमेवद्विभासकनेनेकासाआस्यनेनीरुप यद्विद्विद्वृपुपयायसस्यचिद्विक्कातान्मुपेयनेनर्हैक्षितस्रदिकारतापत्सिः पुबमना

त्सकृत्परिजमनोऽशेनानासासंभवाभावात्तन्मृत्युत्स्यकाग आत्मकल्पेनप्राप्तेनभाषयत्याद्विरोधानिर्वचनीयताल्लभनेनपरिहरति ॥ यापीति ॥ ११ ॥

कथतर्हितच्छाभ्यन्तत्राह ॥ एतदिति ॥ एतस्यात्मनस्वंपारमार्थिकंरूपमासाद्यसाक्षात्कृत्य ॥ १२ ॥ प्रकृतिस्वाभाविकारूपम् ॥ भावनाअनादिविस्तृतस्वरूपप्रतिसवा  
 नंचरमसाक्षात्कारदत्तस्तदनुप्रवेशान्नासाक्षात्काराभिवाययदाभावतितदारुप्रसिद्धःप्रत्यगात्मैवशशास्त्रप्रसिद्धोभोक्षस्यादित्यर्थः ॥ १३ ॥ तादृशसाक्षात्कारेणजीवन्मु  
 क्तःकथतिष्ठतितदाह ॥ मशातेति ॥ शास्त्रार्थजिज्ञासाकाव्यनाटकाद्यर्थजिज्ञासालौकिकप्रियाप्रियादिविकल्पविक्षेपाश्चनिवर्ततेइतिसमः ॥ १४ ॥ इतिश्रीवासिष्ठम् ०  
 ता०प्र०ति०पू०एकविंशत्युत्तरशततमःसर्गः ॥ १२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ निरुद्धस्यात्मबोधस्यनुयार्तिपदस्थिते ॥ मुक्तस्येहयतेश्वर्यालक्षणैर्मनुनेयते ॥ १ ॥ निरस्तनिशेषवि  
 कल्पविषुत्रसमसुखतिष्ठतीतियायोगिनस्थितिरुक्तामेवप्रपचयति ॥ येनकेनचिदित्यादिना ॥ आच्छन्नोवक्षैराच्छादितः ॥ आशितोभोजितः सयोगीसम्पाद्मानुषानदपरा  
 र्वायप्राप्तोराजोवेतिपारदर्शयेमुपमा ॥ तत्त्वदृशानुगतदानदस्योपमास्ति यतोवाचोनिवर्ततेइत्यादिश्रुत्याहैरण्यगर्भानंदानविषयानदर्भोकरमहाणवतयानिरवित्त्वप्रतिपाद  
 • एतस्वरूपमासाद्यप्रकृतिःपरिशास्यति ॥ नदेशोभोक्षनामास्तिनकालोनेतरास्थितिः ॥ १२ ॥ अहंकारेर्विभोहस्यद्वयेणोयंवितीयते ॥  
 प्रकृतिर्भावनानाश्रीभोक्षःस्यादेषुवसः ॥ १३ ॥ प्रशांतशास्त्रार्थविचारचापलोनिवृत्तनानारसकाव्यकौतुकः ॥ निरस्तनिशेषविकल्प  
 विप्लवःसमःसुखंतिष्ठतिशाश्वतात्मकः ॥ १४ ॥ इ०वा०वा०द०मो०नि०पू०इक्ष्वाकुमनुसं०एकविंशत्यधिकशततमःसर्गः ॥ १२ ॥  
 मनुस्वाच ॥ ॥ येनकेनचिदाच्छन्नोयेनकेनचिदाशितः ॥ यन्नक्चनशायीचससम्पादिवराजते ॥ १ ॥ वर्णधर्माश्रमाचारशास्त्रयंत्रेण  
 योञ्जितः ॥ निर्गच्छतिजगज्जात्वात्पंजरादिवकेसरी ॥ २ ॥ वाचाभर्तताविषयोविषयाशादशोञ्जितः ॥ कामयुपगतःशाभांशरदीव  
 नभस्तलम् ॥ ३ ॥ गंभीरश्चप्रसन्नश्चगिराविवमहाक्रदः ॥ परानंदरमाक्षुब्धोरमतस्वात्मनात्मनि ॥ ४ ॥ सर्वकर्मफलत्यागीनित्यतमानि  
 रंश्रयः ॥ नपुण्येनपापेनलिव्यतेनेतरेणच ॥ ५ ॥ स्फटिकःप्रतिर्विबेनयथायातिनरंजनम् ॥ तज्ज्ञःकर्मफलंनानस्तथानायातिरंजनम्  
 ॥ ६ ॥ विहरुजजनतादृदहकर्तनपूजनैः ॥ खेदाह्लादौनजानातिप्रतिर्विबगतैरिव ॥ ७ ॥ निस्तोत्रोनिर्विकारश्चपूज्यपूजाविर्जितः ॥  
 संयुक्तश्चियुक्तश्चसर्वाचारनयकर्मैः ॥ ८ ॥ तस्मान्नोद्विजतलोकोकात्रोद्विजतेचसः ॥ रागद्वेषभयानदैस्त्यज्यतेपिचयुज्यते ॥ ९ ॥  
 नात ॥ १ ॥ तस्यार्थसिद्धद्विद्वलसन्धासमाह ॥ वर्णिते ॥ शास्त्रेणयत्रणाकिकरवन्मिथमनतयावर्जितः ॥ जगतिजालवद्धवेहेनैरैहिकामुष्मिकक्रियातफलकर्तृत्वभोक्तृत्वा  
 दिवासानासपादित्यर्थः ॥ २ ॥ वाचाभर्ततास्यनिरतिशयानरस्यानुभवस्यैवविषयः ॥ अतएवविषयशादशोञ्जितः ॥ ३ ॥ परस्यानदस्यरसनरसोनिरंतरमास्वादनंतस्माद्  
 क्षुब्धोऽप्रच्युतः ॥ ४ ॥ इतरेणदृष्यविषयादादिनाच ॥ ५ ॥ कर्मफलेनपारब्धोपनीतसुखदुःखादिना ॥ रजनरूपातरापत्तिम् ॥ ६ ॥ तदेवस्पष्टमाह ॥ विहरन्मिति ॥ देहस्यक  
 र्त्तनैश्छेदनेपूजनैश्चदेहप्रतिबिंबमिष्येतिपरश्रुतीतिप्रतिबिंबगतैरिवेत्युच्यते ॥ ७ ॥ पूज्यपूजितोपिनिस्तोत्रोऽपिनिर्विकारइतिकर्मधारयेकमे  
 णविशेषणान्वयः ॥ समुक्तश्चेत्यादिरस्यैवप्रपंचः ॥ ८ ॥ उद्विजतेविभोति ॥ रागद्वेषादिपदैस्तन्मिचितविषयालक्ष्यते ॥ कदाचित्सारश्वबलायुज्यतेत्युच्यतेच ॥ ९ ॥

कस्यश्चिकुरालकोरपियमेययमितिभिययेत्यप्रमत्तनोरोहृतिनातर्भवति ॥ तस्यतस्तंभुरालमत्तयोपिनपरिच्छेन्नुरालकवतीत्यर्थ ॥ अथहृतरत्नसुषालेनाधिप्रमेयीक्रियतेअस्ये  
 नाप्यनुत्तनेनहरीक्रियते एतमेयमगुराराशयःशुद्धचित्तलादनुत्तर्य ॥ १० ॥ तस्यज्ञानसमकालभेषमुत्सादेहाविधाधेनश्चपुनर्मतिनिमित्तीयैर्देहत्यागस्यधार्मीधनस्ती  
 स्यात् ॥ तनुमिनी ॥ कदाचनकराचरिषतनुमावात्यजुषतमानक्षणदशनीपधिघातनुत्यजानु तयाप्यसौज्ञानसमाप्तिसमयेदयोगेवमुक्तो विदेहस्येतिपरेणसषयः ॥ ११ ॥ तदुप  
 पारतायधंभमासत्सत्त्वमहात् ॥ अहृषीतिरिति ॥ १२ ॥ सपूजनीयदति ॥ तथाचभूमिः ॥ ययलोकमनसासच्चिभातिविशुद्धसत्त्व कामयोतयाभ्यकामात् ॥ तंतलोकंलभतेता  
 भ्यकामोस्तस्मात्समसस्यथियेदूतिकाममति ॥ १३ ॥ तस्यूनमेधपरमपुण्यायंपापकक्षानहेतुरपीत्याह ॥ नति ॥ हृत्प्रभागीणोभवायमेयोयतेयाविधानीधिभ्युक्तानांभक्त्या  
 भजेनेनपरमपरक्षानादाशासायातेतथावादिनिर्सायतद्वत्यभय ॥ १४ ॥ भ्रमपहमेकानिस्वरस्यम् ॥ १५ ॥ ॥ इ० वा० ता नि० पू० द्वाधिशास्युत्तरशततम सग० १२२ ॥  
 प्रमेयेकस्यचिदपिनरोहतिमहाशय ॥ प्रमेयीक्रियतेचापिघालेनाप्यदुराशय ॥ १० ॥ तनुत्यजनुवातीर्थेष्वपचस्यगृहेपिवा ॥ माकदा  
 चनधाराजन्वतंभानंपिवाक्षणे ॥ ११ ॥ ज्ञानसप्राप्तिसमयमुक्तोसौविगाताशय ॥ अहृषीतिर्देहंधायमोक्षाज्ञानेनतरक्षय ॥ १२ ॥  
 सपूजनीय सल्लत्योनमस्कर्यं सयस्रत ॥ सनिरौष्योभिवाप्यश्वविभृतिविभवेपिणा ॥ १३ ॥ नयजतीर्थेनतप प्रदानेरासायनेतत्परम  
 पवित्रम् ॥ आसायतक्षीणभवामयानांभक्त्यासतामात्यविदांयदा ॥ १४ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ ॥ एवमुक्त्वासमगवान्मनुवंक्ष्यग  
 हयया ॥ इक्ष्वाकुरपितांदाष्टिमवष्टभ्यस्त्रिभोभवत् ॥ १५ ॥ ॥ इत्यार्षेवा० वा० दे० मो० नि० पू० इक्ष्वाकुमनुसंवादेइक्ष्वाकुप्रबोधन  
 नामद्वाविंशत्युत्तरशततम सर्ग ॥ १२२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ श्रीरामउवाच ॥ ॥ एवास्त्वितिहिमगवक्षीवन्मुक्तस्यसन्मते ॥ अप्  
 वीतिशयकोसोभवत्यात्मविदांबर ॥ १ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ ॥ ज्ञस्यकस्मिंश्चिदेवांशोभवत्यतिशयेनधी ॥ नित्यत्वम प्रशान्तात्मा  
 सआत्मन्येवतिष्ठति ॥ २ ॥ ॥ मन्त्रसिद्धैरूप सिद्धैस्तंत्रसिद्धैश्चभूरिश ॥ कतमाकाशयानादिकातत्रस्यादपूर्वता ॥ ३ ॥

इत्यासाम्भ्याभ्यसिद्धेय स्त्रेषारत्नारोग्यासिषु ॥ आनन्देर्वाहृण्णत्वादिशेषाभाभीपीये ॥ १ ॥ ॥ श्रीरामलक्ष्मणस्य श्रीबभ्रुकस्यमणिमयादिसिद्धानामिषवसेचराहिसिद्धिरूपोपि  
 काश्चरुर्षोतिशयोस्तिनवेतिवदित्तिनोरात्रयुष्मन्ति ॥ एवमिति ॥ एवमत्तर्थात्तद्वेपुलक्षणजातेस्थितेसति ॥ १ ॥ तस्याभ्यसिद्धागोचरनिरतिशयान्वात्मगोचरोनुभवपृथ्विशेष  
 दत्ताराधयानतरथा ॥ इत्यस्ति ॥ इत्यस्यकस्मिंश्चित्तरिसिद्धानाम्यपरमात्मतत्त्वशरीरोपरोचानिशयेनमगवतीतियोक्ताना ॥ अथाथाअप्यार्षेयप्रकार ॥ इत्यस्यसार्कसिद्धारोक्तसि  
 ष्विद्व्यतिशयोक्तिरायधीर्नमगतीतियोक्ताना ॥ तदुक्तस्तथाह ॥ नित्यपुमदिति ॥ २ ॥ मन्त्रसिद्धादिदेवजाप्युक्तेष्वस्थितदत्तिसर्वात्मनुष्ठानेभ्यामानांस्त्रेषराहिसिद्धीनिनधाम  
 त्तात्तादुनस्यगपूर्वतापीत्याह ॥ मन्त्रसिद्धैरिति ॥ अथाथाअपुषराभ्यानेनविद्यतपूर्वकारणपत्येतिभ्युत्पत्त्यादस्त्विद्यामनित्यनिर्दिशयानेदृष्टबनुत्पत्त्यः ॥ आकाशयानाविसिद्धि  
 ज्ञातनुषधिसिद्धादिति० कतमत्तयानोत्तादिति० मन्त्रस्यपूर्वदेवतापूर्वतत्त्वप ॥ २ ॥

यद्यपूर्वराब्दस्थानन्यप्राप्तत्वमप्यर्थस्तथापिबहुभिर्भ्रसिद्धादिभिरणिमादिसिद्धिजातंप्राप्तमेवेतिनेष्पपूर्वतेत्याह ॥ अणिमाद्यपीति ॥ सर्वात्मभूतस्यज्ञस्यसर्वसांसारिकसिद्धी  
 नातत्तद्यत्नेनैरेवसाधितत्वादिपित्स्वेनपुनःसाधनेप्रयोजनमस्तीत्याशयेनाह ॥ यत्नेनेति ॥ ४ ॥ तर्हितत्त्वविदस्तेभ्यःकोतिशयस्तत्राह ॥ एषएवैति ॥ तत्त्वज्ञानमेवातिशयइ  
 त्यर्थः ॥ अतिशयातरमाह ॥ सर्वत्रैति ॥ वस्तुषुभोग्येषु ॥ ५ ॥ नीरागत्वफलान्येवतत्त्वज्ञालक्षणतयावर्णयन्नुपसंहरति ॥ एतावदिति ॥ तत्त्वबोधेशशांतेनचिरंतनभ्रमेणनिर्द  
 तस्यविश्रातस्यअलिगासर्वधर्मशून्याब्रह्मचिदेवमूर्ति सैधवधनवदेकरसंस्वरूपयस्यतथाविधस्यएतावदेवखलुलिङ्गलक्षणम् ॥ यन्मदनादीनामापदानुदिननिपुणमत्यंततनुत्व  
 मपक्षयइत्यर्थः ॥ ६ ॥ ॥ इतिश्रीवासिष्ठम ० तास्यर्षकाशेति ० पू ० त्रयोविशत्युत्तरशततमःसर्गः ॥ १ २ ३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ निष्कारणत्वंजीवानामासुराणेणवद्धता ॥ रूपाण्य  
 वस्थास्तुर्ध्वस्माध्याधीयमीयते ॥ १ ॥ इतरसिद्धापेक्षयाआत्मज्ञानस्योत्कर्षानित्यनिरतिशयानदानुभवत्वादेव प्रत्यगात्मनश्चनित्यनिरतिशयानदरूपताब्रह्मस्वरूपत्वादेवेत्यर्थ

अणिमाद्यपिसंप्राप्ततादर्शैरेवभूरिशः ॥ यत्नेनसाधितत्वात्तैर्नैतरेणात्मदर्शिता ॥ ४ ॥ एषएवविशेषोऽस्यनसमोमूढबुद्धिभिः ॥ सर्वत्रा  
 स्यापरित्यागात्नीरागममलंमनः ॥ भवेत्तस्यमहाबुद्धेर्नासौवस्तुषुमज्जति ॥ ५ ॥ एतावदेवखलुलिङ्गमलिङ्गमूर्तैःसंशान्तसंसृतिचिरभ्र  
 मनिर्वृतस्य ॥ तद्ज्ञस्ययन्मदनकोपविषादमोहलोभापदानुदिननिपुणंतनुत्वम् ॥ ६ ॥ इत्यार्षेवा ० वा ० दे ० मो ० नि ० पू ० अज्ञा  
 दर्शस्यविशेषकथनं नामत्रयोविशंरुत्तरशततमःसर्गः ॥ १ २ ३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ ॥ यथासत्वमुपेक्ष्यस्वंश  
 नैर्विप्रोदूरीहया ॥ अंगीकरोतिशूद्रत्वंतथाजीवत्वमीश्वरः ॥ १ ॥ भूतानिद्विविधान्येवप्रतिसर्गस्फुरंतिवै ॥ आद्यविसृष्टंज्जातानितानि  
 निष्कारणानिवै ॥ २ ॥ ईश्वरात्समुपागत्यपुनर्जन्मांतराणिच ॥ भूतान्यनुभवंत्यंगस्वकृतेरेवकर्माभिः ॥ ३ ॥

स्योपपत्तयेब्रह्मणएवत्वभावापेक्षावशाज्जीवभावप्राप्तिमाह ॥ यथेत्यादिना ॥ यथाकश्चिद्विप्रशूद्रांकामयमानस्तत्सभोगसहवासादिदूरीहयास्वस्वोचितंसत्वसात्त्विकक्रा  
 ह्मणधर्मशैरेपेक्ष्यचिरकालेनशूद्रत्वमगीकरोतितथाईश्वरोबुद्ध्यादिसंगत्यातस्युक्तभोगाशयास्वनित्यशूद्रपूर्णतदस्वभावमुपेक्ष्यजीवत्वमगीकरोतीत्यर्थः ॥ १ ॥ उपाधिप्रा  
 धान्येनभोग्यान्त्युपहितप्राधान्येनभोक्तृणीतिद्विविधानिमायागतानादिद्विविधसस्कारपरपरानुसारिणोहिरण्यगर्त्सिकादाद्यविसृष्टंज्जातानिमायागंधर्वनगरवदाविर्भूतानि  
 अतोमिथ्यात्वानिष्कारणानिवास्तवसामयीनिरपेक्षाणिनदित्वाभयदादिःस्वोत्पत्तौदहृच्चकादिसामयीसापेक्षइत्यर्थः ॥ २ ॥ ननुसाधुकारीसाधुर्भवतिपापकारिपापोभवति  
 पुण्यावैपुण्येनकर्मणाभवतिपापःपापेन तस्माद्धोकात्पुनरेत्यान्यस्सैलोक्यायकर्मणेइत्यादिश्रुतिषुजन्मकर्मणोर्वाजांकुरवदनादिःपरस्परकार्यकारणभावोभयतेतत्कथमीश्व  
 रस्यकर्मणस्त्यजीवभावोनायसर्गोऽजन्मोऽव्यतेतत्राह ॥ ईश्वरादिति ॥ स्वकृतेरुपहितकृतेः ॥ नेश्वरस्यजीवभावोऽकर्मोपेक्षाकितुजीवभावोऽप्यनंतरदेहादिजन्मनिपूर्वपूर्वदेहादि  
 कृतकर्मोपेक्षा यथासावितुर्जलेप्रतिबिंबनेनचलनादिक्रियापेक्षाप्रतिबिंबस्यतरंगेदेपुंसकमेतत्तद्वतिक्रियानुभवेचोपाधिक्रियापेक्षातद्वदितिभावः ॥ ३ ॥

१४ स्वप्नमाह ॥ कायकारणमाहदति ॥ तथा चोक्तनादिके ॥ विद्यदत्तुस्वप्नाद्युत्पत्तेरनकाकात् ॥ विद्यत्सुषुण्णतोत्सर्तकुम्भस्यैवदशाधिपयामिति ॥ ४ ॥ पश्चात्तैर्पाकमा  
 लीनुराशापानतपाह ॥ आत्मज्ञानादिति ॥ पादशामालानयोज्ञानासितदनुकूपसकल्पयतिवकल्पानुकूपसकरोति नहिमनुप्याहिरहात्मनागुह्यविनापुण्यपापेष्वनस्ययति  
 ररातिव ॥ तथा चोक्तमगद्विभाष्यकारि ॥ मसनप्यलालभ्रातरेनकश्चिद्भाषियतेदति ॥ दशाप्यासोपिसकल्पद्वैषपुण्यपापप्रवृत्तिहृदुरित्याह ॥ सकल्पदति ॥ ५ ॥  
 सकल्पस्यासिद्धिर्नियमित्यापिपत्यपुण्यपुण्यप्रवृत्तिभागभाषनारितताननधयस्यकारणम् ॥ ६ ॥ सकल्पस्यगोडयायमाह ॥ साधधानदति ॥ यासपाहकभेदमभेदिसति  
 पाहकस्यसकनुद्वलनयनिकृत्तायनसधधानाद्धानाधानानुकुलप्रवृत्तिसकल्पभाषनति ॥ यासपाहकश्चिन्मस्यगोनतस्साक्षिण्यैकाप्यलक्षणसाधधानत्याभ्यासुतुसकल्प  
 कायकारणभावायमार्देशोजन्मकमणो ॥ अकारणमुपायातिसर्वैर्जावा परात्सदान् ॥ १ ॥ पश्चात्तेपास्वकमणिकारणसुरदु खयो ॥  
 आप्तज्ञानात्समुत्पन्न सकल्प कर्मकारणम् ॥ ५ ॥ सकल्पव्यवहित्यकारणतत्परित्यज ॥ मोक्षस्तुनि सकल्पित्वतदभ्यासपरोभाव  
 ॥ ६ ॥ सावधानाभावत्वचत्राह्यमाहकसभ्रमे ॥ अजसमेवसंकल्पदशाभरिहरण्डुने ॥ ७ ॥ माभावत्राह्यमावात्माप्राहकाल्माचमा  
 भव ॥ सावनामखिलात्यक्कायच्छिष्टतन्मयोभव ॥ ८ ॥ अजसययमेवार्थपतत्यक्षगणोनध ॥ धृक्वतत्ररोगेणतत्रारोगेणमुष्यते  
 ॥ ९ ॥ किञ्चिद्वचतनुभ्यतद्वदंभिभवस्थितौ ॥ नकिञ्चिद्रोचतेचिन्तन्मुक्तोसिभवस्थितौ ॥ १० ॥ तस्मात्पदार्थनिचयात्सहस्यावर  
 जगामत् ॥ वृणादं देवप्रायांतान्माकिञ्चित्तवरोचताम् ॥ ११ ॥ यत्करोपियदश्वासियज्जुहोपिटासियत् ॥ नकर्त्तासिनभोक्तसितन्नमु  
 क्तमन्ति शर्मा ॥ १२ ॥ सतोर्वातनशोचतिमविप्यञ्चितयतिनो ॥ वतमानचयुक्तिकर्मप्राप्तमर्वाहितम् ॥ १३ ॥ मनसिप्रथिताभावास्तु  
 णामाहमनादय ॥ मनसंवेमनोरामन्देदनीयविजानता ॥ १४ ॥

स्वप्नमाहदति ॥ ७ ॥ अनुपवार्थकथात्स्याह ॥ भाषेति ॥ यदाशटाष्टाक्षिसख्यतन्मयसकल्प ॥ ८ ॥ असाधधानत्वेतुपासेनुकुलरागावर्जनीयद्विदराय  
 न्पाप्याभ्यासस्याप्यारयकतादेशयति ॥ अजसमिति ॥ ९ ॥ रामवर्ताम्यया सख्यविविष्यदर्यसत्यार्थमभोक्षितगतोवशयति ॥ किञ्चिदिति ॥ यदप्यदि ॥ तत्ताहि ॥ १० ॥  
 अपकवाधर्षातुपशाराहकत्वावर्थादसाहिरयमभस्तकायातत्तद्रोगयविषयपक्षयाद्यनिचयान्निधातिकाक्षिदापितवनराचताम् ॥ ११ ॥ मन्वेवपरवैराय्येणभोक्तनाथ  
 धमपिप्रथितानानभाननारिक्रियाणां दुस्तमलान्कलोषध स्यावैष्यारासक्याह ॥ यदिति ॥ तपनासुकिंयासुमुक्तमति-कृदस्थालनिषिष्टमसि ॥ तथा चोक्तमगवता ॥ नैव  
 किञ्चित्करामीनिपुक्तोपच्येतन्नचिदिति ॥ १२ ॥ इदपियोगानिष्टमभारवदियुक्तशकोनमधमसकिमशासक्याह ॥ सतदति ॥ १३ ॥ सर्वेष्वप्येवनाज्यपुत्रोपाय सख  
 मनसैवनाप्यनत्याह ॥ मनसीनि ॥ १४ ॥

१ अर्द्धाक्षिपरित्यपिपाद



दायाभिनयमभिदुःखतापितमगणव्याक्रान्तपगतारुभ्यकन्दप्रपूषान्त्वयि ॥ किरपमच्छदराह ॥ मुनेदस्तादिता ॥ ३० ॥ पुनरुंगरत्सुकिसुचमत् ॥ ३१ ॥ अथहरिचन्द्रनभ्यले  
 च्चिन्तिशय ॥ ३२ ॥ अहकारमयमभिमानप्रचुरम् ॥ चिरसर्द्व ॥ ३३ ॥ १४ ॥ अहलादरामुष्पदुभाभ्युत्थादिवाभ्यत्थानुपतराजापधारिररास्थुलाहिरराधनालि ॥ ३५ ॥  
 गुणमपानकभापानयचित्तकापलासिद्यणामवस्थानाभापादापेचितस्यकृत्लादेतदहृत्पादेपावस्थानामसत्त्वमित्याह ॥ जापहृत्यादिता ॥ ३६ ॥ तिलोऽधस्त्याजआह  
 गुणमपानयन्निधिपादिभक्त्यरारायति ॥ पोरमिति ॥ स्वर्गतकपुनजन्माहेतुगुण्यपापोत्थानादानीभावाधिक्याच्च आपम्यजापवधस्यचित्तपोरमित्यापूसम् ॥ ३७ ॥ गुण  
 पयात्मकभापाच्छदादिभिर्हीनम् ॥ धर्तचित्तयोगिनभारभ्यशेषयोगायभस्मनिश्रीकृष्णनिवसन्तीशरूपाधुनूर्धनेतरजलमोरालेशदित्याह ॥ एषधेति ॥ रजसाअसोभ्यभाणत्वात्  
 पश्चादुपगतोत्राणमिन्नमगममिद्वुतम् ॥ मुनेमर्दायनाणेनविद्दोन्मगइहागत ॥ ३० ॥ कृप्रयातोन्मगइतिप्रत्युवाचसतमुनि ॥ समशी  
 लावयसाधोमुनयोवनवासिन ॥ ३१ ॥ नास्माकमस्यहकाराभ्यवहारपुय क्षम ॥ सवाणाद्विचकभाणिकरातिहिसखमन ॥ ३२ ॥  
 अहरारमयतन्मननप्रगलितचिरम् ॥ जाप्रत्सप्रसुपुमास्थदाशावेधिनकाश्चन ॥ ३३ ॥ तुयंप्रवहितिप्रेहतत्रदस्मनविषये ॥ इतितस्य  
 वच श्रुत्वाभुनिनायस्वराधव ॥ ३४ ॥ लुब्धकोयमविश्वायजगामाभिमतदिशम् ॥ अतावन्मिमहायाहोनास्तितुयंतरादशा ॥ ३५ ॥  
 निर्विकल्पाह्निचिचुर्द्यतदेवाकीर्नंतरत् ॥ जाप्रत्सप्रसुपुमास्थत्रयपरुहिवेतस ॥ ३६ ॥ पोरशांतचमूढच आत्मचित्तमिहास्थितम् ॥  
 पारजाप्रन्मयचित्तशातस्वप्नमयस्थितम् ॥ ३७ ॥ मूढसुपुमभावस्यन्निभिर्हीनत्वमवत् ॥ यद्यचित्तदंतत्रसत्वमेकस्थितसमम् ॥  
 तंतवयोगेन सर्वेयत्नत्वापादयतिहि ॥ ३८ ॥ समसक्तसकलविलासमुक्ततुर्योपदेतिपुनिरामयात्मा ॥ यत्रास्थिता साधुसदैवमुक्ता प्रशा  
 तंमेटामुनयामहात ॥ ३९ ॥ ॥ इ० वा० वा० दे० मो० ति० पू० मृगव्याधियनामचतुर्विंशत्युत्तरशततम सर्ग ॥ १२५ ॥ ॥ ७३ ॥  
 ॥ श्रावसिपुत्रवाच ॥ ॥ म्निर्द्वीतोव्यात्मशास्त्राणां सर्वापङ्कवृष्वहि ॥ नाविद्याकीर्नोभायाशांतं त्रसोदमकमम् ॥ १ ॥  
 यम ॥ तादोषिचर्तैमन्यातिरायेनत्वात्सुखस्यसर्वेषांभवात्सर्वव्यापारोपरमेणसमाभ्यभ्यासयत्नान्त्वाद्यदीत्यर्थ ॥ ३८ ॥ अतस्तमपि तादराच्चित्तसपापानुर्येवैविश्री  
 तस्तिष्ठत्याह ॥ समसेति ॥ सत्यम् ॥ १९ ॥ ॥ इति श्रीभागवतसंभ० तत्त्वयप्रकारोत्ति० पू० षट्ठ्विंशत्युत्तरशततम सर्ग ॥ १२४ ॥ ॥ ७४ ॥ सर्वापङ्कवृष्विद्विषादिनां  
 यमद्विषया ॥ नुर्येत्यादिषेत्स्यैर्वेषोपायमुपरिपरे ॥ १ ॥ अथिषयासहृद्वीवस्थावस्थापयप्रवृत्त्यभायपापेभ्यस्तद्विषयस्यवेतिसवस्थैतज्जातस्यापङ्कवृष्वज्जात्मान  
 मपिषट्त्वपवृत्तानोभूतस्त्वदीनिहासपुराणारिश्रावणाणामसिद्धीतिनेवस्तुमकारान स्वमकारात्स्यात्सवस्तुन स्वत सिद्धतायामिद्वीवभाषामसरादिस्थाह ॥ सिद्धीतवृत्ति ॥ रा  
 तसर्वोपङ्कवृष्विद्विषादिनापराहस्रस्रावणं कल्पत इत्येकमप्यगारुमराक्यमित्यप ॥ तथाचमुनि ॥ यतोवाचोनिबन्धे अभाष्यमनसासेहेति ॥ तथाचद्विषात्सर्वैरत्युक्त  
 म् ॥ यद्यपरमपङ्कवृष्विद्विषादिनापराहस्रस्रावणं कल्पत इत्येकमप्यगारुमराक्यमित्यप ॥ तथाचमुनि ॥ यतोवाचोनिबन्धे अभाष्यमनसासेहेति ॥ १ ॥



श्रुत्यादिसिद्धांतापरिज्ञानादेवस्वबुद्धिर्भवेनजगन्मूलान्वेषिणावादिनाब्रह्मशब्दाख्येसर्वरात्म्यात्मकमायाशबलेब्रह्मणिबुद्धिदोषवैचित्र्यान्नाविधाः कल्पना प्रवृत्ताइत्या  
 ह ॥ शातदतिद्वान्ध्याम् ॥ २ ॥ निर्णायस्वस्वबुद्धानुसारेणसिद्धातभेदान्कल्पयित्वा ॥ ३ ॥ सर्वमायातदृश्यजातपरित्यज्य ॥ समनस्कसर्वद्वियव्यापारोपरमान्महामौनी ॥ पू  
 णानिदचिदात्मनिनिर्वाणवान्सर्वआत्मन्येवास्वेतिप्रेणान्वयः ॥ ४ ॥ ५ ॥ पंचमादिभूमिकाजयाज्यामदवस्थोपिभुषुमइवस्थित ॥ ६ ॥ अवेदनासियद्वेष्यात्वाननुसंवानात् ॥ ७ ॥  
 अवेदनादित्येतदेवस्यदृयति ॥ दृष्टेति ॥ ८ ॥ सवेदनीयाचितनीयम् ॥ असुरबद्ध रथम् ॥ मध्यमतदुग्मयसाधनम् ॥ ९ ॥ विज्ञातःसर्वेषामुवनत्रयवस्तूनासारोयेन अतएवश्रीम  
 तस्वतःसर्वतःप्रकाशेनशोभमानयद्द्रसायमनिरतिशयसुरवममृतचतन्मयः ॥ अतएवचआसमतस्तीनपुष्टमडलयस्त्यातदशोयःशशाक पूर्णचद्रस्तत्कल्पःपरंपरात्मानमभ्युपेत

शांतएवचिदाभासेस्वच्छुसमसमात्मनि ॥ समग्रशक्तिवशितेवहोतिकलिताभिधे ॥ २ ॥ तिर्णयिकेचिच्छून्यत्वंकेचिद्विज्ञानमात्रताम् ॥  
 केचिदीभ्वरूपत्वंविवदतेपरस्परम् ॥ ३ ॥ सर्वमेवपरित्यज्यमहामौनीभवानप ॥ निर्वाणवान्निर्मननःक्षिणचित्तःप्रशांतधीः ॥ ४ ॥  
 आत्मन्येवास्वशांतात्मान्मूकांधवधिरापमः ॥ नित्यमंतर्मुखोभूत्वास्वात्मनांतःप्रपूर्णधीः ॥ ५ ॥ जाग्रत्येवसुषुप्तस्यःकुरुकर्मणिराधव ॥  
 अंतःसर्वपरित्यागीबहिःकुरुयथागतम् ॥ ६ ॥ चित्तसत्तापरंदुःखंचित्तासत्तापरंसुखम् ॥ अतश्चित्तंचिदेकात्मानयक्षयमवेदनात् ॥ ७ ॥  
 दृष्टारभ्यमरम्यंवास्थेयंपाषाणवत्समम् ॥ एतावतात्मयत्नेनजिताभवतिसंस्तुतिः ॥ ८ ॥ सवेदनीयंनसुखंनसुखंनचमध्यमम् ॥ एता  
 वतात्मयत्नेनदुःखांतो नंतआप्यते ॥ ९ ॥ आपीनमंडलशशांकवदंतरैवश्रीमद्रसायनमयःसुखमेतितज्ज्ञः ॥ विज्ञातसर्वभुवनत्रयवस्तु  
 सारःकुर्वन्नानामकुरुतेपरमभ्युपेतः ॥ १० ॥ इ०वा०वा०दे०मो०नि०पू०तुर्थस्थैर्याप्यायकथनंनमपंचविंशत्युत्तरशततमःसर्गः  
 ॥ १२५ ॥ ॥ ४ ॥ ॥ श्रीरामउवाच ॥ ॥ सत्तानांयोगभूमीनामभ्यासःक्रियतेकथम् ॥ कीदृशानिचिद्विज्ञानिभूमिकां  
 प्रतियोगिनः ॥ १ ॥

स्तज्जोजीवन्मुक्तिश्चुवमेति ॥ कुर्वन्प्रिप्राख्योपनीतंब्यवहारंनकुरुते ॥ प्रतिविवचेष्टायाभिवनस्यकर्तृत्वंपश्यतीत्यर्थः ॥ १० ॥ ॥ इतिश्रीवासिष्ठम०तास्यर्षप्रकाशे  
 नि०पू०पंचविंशत्युत्तरशततमःसर्गः ॥ १२५ ॥ ॥ ४ ॥ ॥ उच्येतेयोगभूमीनामभ्यासकमलक्षणे ॥ अतरालेहेतुभोगास्तोजन्मातरेजय ॥ १ ॥ जाग्रत्येवसु  
 पुमस्थःकुरुकर्मणिरायवेचित्तुर्धूमिकाहृदंरामंप्रतिपंचमादिभूमिकास्थितिःसंपाद्येत्युक्तम् ॥ तत्सपादनकामोरामःस्वजितजेतव्यभूमिकाविभागज्ञानायतद्विज्ञानितदभ्या  
 सक्रमचपच्छति ॥ सत्तानामिति ॥ भूमिकांप्रतिप्रतिभूमिकेयोगिनःकीदृशानिचिद्विज्ञानिभवति ॥ वीक्ष्यायाप्रतेःकर्मप्रवचनीयसज्ञायाद्विर्वचनस्याव्ययीभाबस्यबाआवश्यक  
 त्वात्तदकरणादसम् ॥ १ ॥

पृथग्विकीर्णस्य कर्मकथयिष्यन्वसिद्धसर्वधिकारिणंप्रवृत्तिसंशाब्दाधिकारिव्याहसदशायितुर्दीक्षिभ्यन्तयोर्लक्षणभेदाकिप्रतिजानीते ॥ पदन्तश्चेति ॥ पुमान्बेदमार्गस्य पृथ  
 व ॥ १ ॥ तथातीरागादिर्दीक्षिरतिबुद्धन्वदन्त्यलक्षणमाह ॥ कियदिति ॥ तत्प्रथमविषययुक्त्यन्त्येनप्रसिद्धनिर्वाणक्रियन्नाम ॥ मभोगराणिणायुभुमतमित्यर्थ ॥ उच्चावचभो  
 गण्यव्याघटितिरुमदस्य ॥ यथाहु ॥ अपिदंराधनेयुत्प्रेरगालत्वसंवांछति ननुनिर्दिष्यमभोक्षकाश्चिद्विर्गीतमदिति ॥ इतिपुत्रमकारेणनिश्चल्यकर्मव्यस्यनित्यनीमित्तिका  
 म्यकमजातस्य कसरा ॥ १ ॥ नित्तलस्यियुप्युत्तिहेतुषिककण्ठपियुर्तद्दोर्लभ्यमाह ॥ षडिति ॥ यथायादोगणकोटिभि मध्यपदनैर्बह्वानलकथनार्दीभिश्चात्यनधवल  
 पुष्पापराणबद्धयारैरिविदानीकर्मण्यदीक्षणाणामन्वतरपितराणचलनविषयुक्तभयमोदित्येवगत-प्रवेशा-पुनर्निर्गमाभ्यासल्येयातल्लक्षसंस्थेयानांमत्पुमस्त्वप्रवेशपुनर्निर्गमनलक्षणा  
 नभ्यन्मानमत्कश्चिद्व्यपुमान्निर्विकीजायतइत्यर्थ ॥ अथवाक्षीरापणधस्यमहोक्तमदीक्षायथात्यनेकरा कठच्छिद्रेविवरयनिर्गोपिक्षीरापणवरसंभेदात्वादयतीतमेवबहुमन्थना  
 नाथाप्यनक्षीराणधरजनानिति अतकस्यनेतुषल्लयो क्षीरक्षीराणधयार्मित्नावसेतेतदुभयावर्लक्षणच्छिद्रेपीषामप्रवेशेक्षीररसमात्साधक्षीररसस्यविधेकिनीपू  
 त्याभरसत्ताआयतनदोर्लभोपिप्रतिपयरासेनेवबहुमन्थनोःनकजम्बानामनेभान्याहयाह्यात्सशाब्दरसमात्साधविधेकीतदासक्तोआयतइत्यर्थ ॥ अथवाअन्योत्पादना  
 श्रांवासिपुत्रवापि ॥ प्रवृत्तश्चनित्तश्चभवतिदिविषयुमान् ॥ स्वगापवर्गोन्मुखयो षण्डुलक्षणाभेतयो ॥ २ ॥ कियत्तन्नामनिर्वाण  
 वरमस्यतिरेषमं ॥ इतिपदव्यकताय सप्रवृत्तइतिस्मृत ॥ ३ ॥ चलानांपवयुगान्छिद्रकृमश्रीवाप्रवेशवत् ॥ अनेकजम्बानामतेविवेकी  
 जायतेपुमान् ॥ ४ ॥ असायायतससारव्यवस्थालमभेतया ॥ किंकमस्मिपयुर्पितौर्दनेतेवनीयते ॥ ५ ॥ क्रियातिशयनिर्मुक्तकिंस्था  
 द्विश्रमणपरम् ॥ इतिनिश्चयवान्योत सनित्तद्वितिस्मृत ॥ ६ ॥

येषाधुर्दं समुद्रमधुनेकियमाणयथायाधस्तापारस्यकृमभतस्य भगावत समस्तभूवनापाराहत्वाद्वाहृश्चमथमानचलणायुगस्यच्छिद्रेकप्रथमममृतमुत्सथतेहस्यात्वाद्ने  
 मपरीशार्थपदत्तापवाशनेकयामन-प्रवेशश्चदिर्गमनजम्बानामनेकतर्हृषांप्रथमप्रथममृतमुत्सथतेभैवमवात्साधक्षीरायुनदिविकनीजायतेतद्वयमुमुसुरदिविषयणोपायेन  
 द्वादिपननिर्दिष्यासन।भ्याभतभ्यप्रक्षालनश्चविधेकीकापदवत् पुमाननेकजम्बाभ्यासवशात्तदनेअनेवद्वि-भ्रमणायसेवासाक्षाद्विकेननिरतिशयानइमात्सावयतीत्यर्थ ॥ अं  
 यथाषलयोरेषधयापुंगस्ययुगस्यच्छिद्रमव्यवर्तितरविबरेकूमस्यपीषयासाधनभूतयाप्रवेशतियथापुरतोनिगमनेपश्चान्निवर्तनेतद्वैषच्छिद्रावस्थानेवानकापिषिध्यातिस्त  
 यथाकनभ्रवसागरपतिस्यजम्बभवतिरयनिषिद्धिसौख्यस्थानकापिषिध्याति ॥ मथाहि ॥ प्राक्नेजम्बानिआमरणादिदु लवपरराभाबितिधात्स्यादिवु लवसतितर्मव्यवर्तनिया  
 ननाइरगभावासामहदु लवमिति ॥ इत्यहं लवयानामनेकेयाजम्बानामनेपुमान्भुक्तान्निवृत्तपुण्यपरिष्काराद्विकेकीजायते ॥ ४ ॥ कीदृशोविधेकीस्यजायतेतमाह ॥ असातेस्या  
 रितान् ॥ विधिधाविच्छ्दत्वावस्थितिष्यवस्थाअसातराविध्यातिस्तुल्यवर्तना ॥ ययुर्पितौर्दुश्चितपरिणामे ॥ ५ ॥ कियामयुक्तैरातिशयेकस्यामिषिकतिसस्कारैर्निर्मुक्तकूटस्यमि  
 त्यर्थ ॥ इतिविश्वामयनद्वरपधयार्त्तानियनिर्निश्चयथाप ॥ ६ ॥

१ इदमपिषयर्दीनरकार्त्तारस्यपुलाकपुलाकनिरयोपलभ्यम्

२ अशुषिवरिणाभैरस्यन्ति कश्चित्साठ

नस्यप्रथमभूमिकाप्राप्तिक्रममाह ॥ कथमित्यादिना ॥ ७ ॥ भावनानुभोगतस्ताधनचित्तानु ॥ विरागवैरस्यम् ॥ उदाररूपानुचितशुद्धानुकूलानुशीलसत्संगेश्वरोपासनजन्या  
 दिरुपासुः क्रियासुक्रमतेसज्जते ॥ तेनचान्वद्विचितशुद्धपुत्रचयेनतृणाक्षयान्मोदते ॥ ८ ॥ विचिकित्सतिजगुप्सते ॥ मर्माणिपरेषारहस्यदोषान्नोदाहरतिनभाषते ॥ ९ ॥ परेषा  
 स्वस्यचमनसः अनुद्वेगकराणिमृदून्वस्थायासमहाफलानियमनियमादिकर्माणिसेवते ॥ भोगेचपापावश्यभावात्तनापेक्षते ॥ १० ॥ पेशलान्यनुद्वेगकराणि ॥ उचितानिस  
 त्यप्रियहितादिरूपाणि ॥ ११ ॥ एवगुणविरिशिष्टपुरुषस्यसच्छास्त्रश्रवणाधिकारलक्षणयाप्रथमभूमिकायामवतारइत्याह ॥ तदेति ॥ सज्जानश्रातिदातिज्ञानविज्ञानसपन्ना  
 न् ॥ १२ ॥ यतःकुतश्चित्तसेवानुकूलधनादिसाधनमानीयतान्सेवमानस्तन्मुखाञ्जानशास्त्राणिपुराणभोक्षधर्माध्यात्मसहितान्दीन्यवेक्षतेशृणोतीत्यर्थः ॥ १३ ॥ भूमिकावा  
 कथंविरागवानभूत्वासंसारोद्धितराम्यहम् ॥ एवंविचारणपरोयदाभवतिसन्मतिः ॥ १४ ॥ विरागमुपयात्यंतर्भावनास्वनुवासरम् ॥ कि  
 यासूदाररूपानुक्रमतेमोदतेन्वहम् ॥ ८ ॥ ग्राम्यासुजडचेष्टासुसततंविचिकित्सति ॥ नोदाहरतिमर्माणिपुण्यकर्माणिसेवते ॥ ९ ॥ मनो  
 नुद्वेगकाराणिमृदुकर्माणिसेवते ॥ पापाद्विभेतिमततनचभोगमपेक्षते ॥ १० ॥ स्नेहप्रणयगर्भाणिपेशलान्युचितानिच ॥ देशकालोपप  
 न्नानिवचनान्यभिभाषते ॥ ११ ॥ तदासौप्रथमामेकांप्राप्तोभवतिभूमिकाम् ॥ मनसाकर्मणावाचासज्जानानुपसेवते ॥ १२ ॥ यतःकु  
 तश्चिदानीयज्ञानशास्त्राण्यवेक्षते ॥ एवंविचारवान्यः स्यात्संसारोत्तारणंप्रति ॥ १३ ॥ सभूमिकावानित्युक्तः शेषः स्वार्थइतिस्मृतः ॥ वि  
 चारनाधीमितरामागतोयोगभूमिकाम् ॥ १४ ॥ श्रुतिस्मृतिसदाचारधारणाध्यानकर्मणाम् ॥ मुख्ययाव्याख्ययाख्याताल्लुच्यतेश्रेष्ठपुं  
 ङितान् ॥ १५ ॥ पदार्थप्रविभागज्ञः कार्याकार्यविनिर्णयम् ॥ जानात्यधिगतश्रव्योगुहंगहपतियथा ॥ १६ ॥

न्यथभूमिकाप्रतिदशयुक्तः ॥ शेष उक्तसाधनचतुष्टयादिसर्पितहीनस्वध्यात्मप्रथासकोपिरागादिनाअनधिकारिजनप्रतारणेनार्जनादिनाउदरभरणशीलत्वात्साध्याव  
 कइत्यर्थः ॥ सेयुशुभेच्छाख्याप्रथमभूमिका ॥ तस्यकर्मणद्विर्नयभूमिकाप्रवेशकर्ममाह ॥ विचारेति ॥ भूमिकामागत अधिकारप्राप्त्यावतीर्णः ॥ १४ ॥ सतत्रिकिकरोति  
 तदाह ॥ श्रुतीति ॥ श्रुतीनासहतीनासदाचाराणाध्यानकर्मणासाध्यानेनसमाधिनासाधनैश्रयमनियमासनप्राणायामप्रत्याहारैः प्रतिपाद्येयस्ययोगशास्त्रस्यतस्यचमुख्य  
 याश्रुतानानुष्ठानफलपेहितयाव्याख्यायाख्यानेनख्यातान् आत्मतत्वानुभवोपदेशकुरालत्वाच्छ्लेषान्पठितानुगुरुश्रयतेश्रवणमननादिविचारायशरणगच्छतीत्यर्थः ॥  
 तथाचश्रुतिः ॥ तद्विज्ञानार्थसंग्रहमेवाभिगच्छेत्समिस्थानि श्रोत्रियद्वन्द्वसिद्धिर्भिति ॥ १५ ॥ स्वयंव्याकरणायगामिज्ञित्वात्सदानातदर्शानाचवाच्यलक्ष्यादिरूपाणालक्षणदिप  
 विभागज्ञः शिष्योऽगुरुमुखादाधिगतश्रव्यः सन्कार्यसाध्यकर्मकाडार्थसिद्धिब्रह्मकाडार्थस्योर्विनिर्णयगृहपतिः स्वगृहकोष्ठविभागिवस्वपटजानाति ॥ १६ ॥

१ कर्मणामितिपठ्यावहुवचनयादितसस्येत्येतोपथः सर्वत्रापलब्धोपिविगगतत्वाद्द्विचाराणाय ॥ यदिनुधारणाध्यानकर्मण साध्यानेनसमाधिनासाधनैर्यमनियमासनप्राणा  
 यामप्रत्याहारैः सहधारणाध्यानेकर्मणंप्रतिपाद्येयस्ययोगशास्त्रस्यतस्यचेतिपाठः कल्पतेतर्हि सर्वसंगतमितिभाति ॥ धारणाध्यानेकर्मणायस्येतिसमासः ॥ प्रतिपाद्यप्रतिपा  
 दकभाषः सवधः षष्ठ्यर्थः ॥

बहिर्लोकपदारतुल्यदशाश्रितानामपि ॥ अनेनयमभूमिकायामनेधामतीर्णवृत्तताद्दिशात् ॥ १० ॥ शास्त्रहृत्स्पंदरमतात्स्पंद्रमाणासमाधाननिरासेनाधिगच्छति ॥ गुरु  
 सज्जानात्ममतभास्वरस्यमेघासमाधाननिरासेनाधिगच्छति ॥ १८ ॥ पृथ्विरीपभूमिकीश्रितवतस्सुतीपभूमिकाप्रधराभाद् ॥ अससगेति ॥ ततस्सुतीयाभूमिकोपगतियद्वि  
 शति ॥ १९ ॥ यथाबहिर्लिच्छेकद्वयपयायोग्यभूमिकाद्वयानुषाद् ॥ २० ॥ २१ ॥ यामवसावधिशेषबाहुन्येनसमाध्यम्यसातिनभाद्दानभासावधिशारेण ॥ २२ ॥ मध्वि  
 सयदारुपुल्यानकालेपूर्वभूमिकाद्वयपयानुरतिरप्याधरयकीतिदशयति ॥ अभ्यासाविति ॥ २३ ॥ असगदुल्लसोप्यनस्युक्तिभिव्यप्याषट् ॥ सुतीयामिति ॥ २४ ॥ सा  
 मदाभिमानमात्स्यमोहलोभातिशायिताम् ॥ बहिरप्याश्रितामीपत्यजत्यहिरिवत्वचम् ॥ १७ ॥ इत्यभूतमतिशालगुरुसज्जनसेव  
 नात् ॥ सारहस्यमशेषणयथावदधिगच्छति ॥ १८ ॥ अससगामिधामन्यावृत्तियायोग्यभूमिकाम् ॥ तत पतत्यसौकात पुष्पशुभ्यामि  
 धामलाम् ॥ १९ ॥ यथावच्छाशवाक्यार्थमतिमाधायनिश्चलम् ॥ तापसाश्रमविश्रामरध्यात्मकयनकर्म ॥ २० ॥ ससारनिंदकस्तद्व  
 राग्यकरणकर्म ॥ शिखिगव्यासमासीनोजरयत्यप्युराततम् ॥ २१ ॥ वनवासाविहारणचित्तोपशमशोभिना ॥ असंगसुखसौम्येनका  
 लनयतिनीतिमान् ॥ २२ ॥ अभ्यासात्साधुराक्षाणांकरणात्पुण्यकर्मणाम् ॥ जतोयथावदंबयवकुट्टि प्रसादति ॥ २३ ॥ तृत्तियाभू  
 म्निर्काप्राप्यशुधांनुभवतिस्वयम् ॥ द्विप्रकारमससंगतस्यसंनैटमिमशृणु ॥ २४ ॥ द्विविधोयमससग सामान्य श्रेष्ठपुत्रवच्च ॥ ताहकतानमा  
 काश्वनयाप्यानववाधक ॥ २५ ॥ इत्यसंजनमर्थपुसामान्यासगतानकम् ॥ प्राक्कर्मानिभित्सर्वमन्धराधानमंबवच्च ॥ २६ ॥ सुखवाच  
 दिवाहु खकैवाप्रममकवृत्ता ॥ भोगाभोगामहारंगा सपट परभापट ॥ २७ ॥ वियोगायंबनयोगाआधयोव्याधयोधिय ॥ काल क  
 वलनापुक्त सवभाधाननारतम् ॥ २८ ॥ अनास्ययतिभावानांपदभावनमांतरम् ॥ वाप्रयाग्लभनतस सामान्यासावसंगम ॥ २९ ॥

माप्यूर्ध्वभूमिकासाधारण ॥ स्वदेहिकियाकलयोर्दकाननभोकाशेस्यरासीन ॥ परक्रियाफलानांवनभाभ्योवाधकभेत्त्यसग ॥ २५ ॥ इतिनिश्चयेन ॥ अर्थपुट्टयेष्वस  
 जनननाशेष्य ॥ सामान्याससंनैटवृत्तकर्तृपचयति ॥ प्राक्कर्मेतिसापदिशि ॥ सुखवाचाप्यभाणयदिवाहु खप्राप्यनाप्यसर्वाकाष्ठमनिभनकमखानवपयसे ईश्वरखलत  
 म्यपसंनैट्याधीनमच्च ॥ वाशाष्वडारपरशस्यपभाणिक्लस्योतनाय ॥ २६ ॥ पक्षद्वयपिषभास्वतप्यास्त्रंय कर्तव्यानुशासिनिकिकपुनार्कैबनकाश्चिदर्थीस्यर्थ ॥ असस  
 गोपयुक्तानप्यानप्यास्याद्देहपुराणैपुरायाति ॥ भोगादिति ॥ २७ ॥ २८ ॥ इयन्नतस्यापिभ्रमव्याविसाहाभ्येनवाक्कार्यंज्ञानासक्तस्तीयाससगदुल्लापनाप्यस्येत्याद् ॥  
 बाह्यार्थेति ॥ २९ ॥

अयं चासंगा पूर्वभूमिकयोरेवससंगाद्युपायैःसम्यग्भ्यसनीयइत्याह ॥ अनेनेति ॥ श्रवणमननात्मिकानामात्मसविदांप्रयोगेणआवर्त्तनेन ॥ तथाचभगवतोबादरायणस्यसूत्र  
माहत्तिरसकदुपदेशादिति ॥ ३० ॥ आत्मवस्तुनिप्रमाणप्रमेयासभावनाद्वयनिरासेनस्फुटतद्ग्रन्थमेवात्मवस्त्विति विश्वासगोचरतामागतेसति ॥ ३१ ॥ सप्तम्यंतत्रयपूर्वांन्वयि  
वस्तुनीत्यस्यविशेषणम् ॥ श्रेष्ठाससांगदर्शयति ॥ नाहमित्यादिना ॥ नाहंकर्त्ताकिन्वीश्वरएवकर्त्ता ॥ ममप्राकृतमिदानीकिंयमाणवाकर्मानास्तीत्यादिनिरासतस्यतियोभ्यादि  
विकल्पशब्दाथवेदानामपिदूरतरेकत्वायन्मौनमासनमितिपरेणात्वयः ॥ ३२ ॥ मौनवाङ्मनश्चक्षुरादिचेष्टाशून्यनिदिध्यासनपरिपाकफलनिर्विकल्पसमाधिनायत्आसनमव  
स्थानम् ॥ ३३ ॥ यद्वल्लैकरस्यविलीनचित्तदत्त्यात्मकमासितमतर्वासादिसर्ववस्त्वालवनशून्यमित्यर्थः ॥ चेतेनेचिदाभासे ॥ सर्वाविषयसप्तम्यः ॥ ३४ ॥ यतआसितभास

अनेनकमयोगेनसंयोगेनमहात्मनाम् ॥ वियोगेनासतामंतःप्रयोगेणाल्मसंविदाम् ॥ ३० ॥ पौरुषेणप्रयत्नेनसंतताभ्यासयोगतः ॥ क  
रामलकवद्वस्तुन्यागतेस्फुटताहृदम् ॥ ३१ ॥ संसारांबुनिधेःपारेसारेपरमकारणे ॥ नाहंकर्त्तेश्वरःकर्त्ताकर्मवाप्राकृतंमम ॥ ३२ ॥ कृत्वा  
दूरतरेननमितिशब्दार्थभावनम् ॥ यन्मौनमासनंशांतंतच्छ्रेष्ठासंगउच्यते ॥ ३३ ॥ यन्नांतर्बहिर्नाथोर्ध्वनाशास्तुनांवरं ॥ नपदार्थ  
नापदार्थनजडेनचचेतने ॥ ३४ ॥ आसितंभासनंशांतमभासनंभसासमम् ॥ अनाद्यंतमजंकांतंतच्छ्रेष्ठासंगउच्यते ॥ ३५ ॥ संतोषा  
मोदमधुरःसकार्यामलपह्लवः ॥ चित्तनालाप्रसंलीनोविप्रकंटकसंकटः ॥ ३६ ॥ विवेकपद्मोरुढोताविचारकविकासितः ॥ फलंफ  
ल्यसंसंगादतीयांभूमिकाभिमाम् ॥ ३७ ॥ समवायादिशुद्धानांसंचयात्पुण्यकर्मणाम् ॥ काकतालीययोगेनप्रथमोदितिभूमिका  
॥ ३८ ॥ भूमिःप्रोदितमात्रातैरुत्तांकुरिकेवसा ॥ विवेकेनांबुसेकेनरक्ष्यापाल्याप्रयत्नतः ॥ ३९ ॥

नंस्वप्रकाशचिद्रूपम् ॥ अभासप्रकाशांतरशून्यम् ॥ ३५ ॥ सचायंसमाधिःसदाचारोपबृंहितविवेकस्यफलमितिबल्लुंविवेकपद्मत्वेनरूपयति ॥ संतोषेति ॥ सत्कार्याणिनि  
ष्कामकर्माणिउपासनगुरुश्रुषाश्रवणादीन्धेवपह्लवायस्य ॥ चित्तलक्षणनाकापेसलीनैरागादिवासनाप्रभवंर्बहुतरविप्रकटकैःसंकटोनिबिहितः ॥ ३६ ॥ सोयमसंसंगएवतृ  
तीयाभूमिकेत्याह ॥ फलमिति ॥ ३७ ॥ प्रथमभूमिकैवानेकजन्मसचित्तसुकृतपरिपाकैरहिकपुण्यसंचयैश्रद्देवादिकुरिताचेत्सैवससंगमादिनामहतायत्नेनरक्षणीयासाचेद्भक्षि  
ताअनायासेनैवद्वितीयादिभूमिकाःसेत्स्यंतीतितत्रैवयत्नाधिक्यमुपदिशति ॥ समवायादिति ॥ विशुद्धानांतत्त्वविदांसमवायाद्यादानमानभजनाद्युपायैर्मैलनात् ॥ ३८ ॥ समवेतै  
सैःकिकार्यतदाह ॥ भूमिरिति ॥ यतसैर्विशुद्धैःसाशुभेच्छालक्षणाभूमिरीषच्छुभप्रदत्त्युन्मुरवतयाप्रोदिताभेधैरकुरिताभूमिरिवप्रतिदिनविवेकोपदेशलक्षणेनंबुसेकेनयथाश्र  
यनाश्रमलानाभवतितथारक्ष्यावर्धनीयादुष्प्रदत्यादिविघ्ननिवारणयत्नेनपालनीयाचेत्यर्थः ॥ ३९ ॥

एषा शुभक्यासाधनश्चतुष्टयमभ्येदेराण्यलक्षणैर्नरात्प्राद्विद्विज्ञेनैवार्थशेनपद्यमभुक्तिरौष्ठसतिनैवार्थविचारेणोदयमभिर्वाद्धनयेत् ॥ ४० ॥ एकैरौष्ठिभिर्धितोऽन्याउत्स  
 रभूमिभ्यस्त्वप्यवशाधपिप्यतीत्याह ॥ एषति ॥ ४१ ॥ सोपायवर्णितोऽतीयभूमिकोऽसकलाभुपसहृति ॥ श्रेयति ॥ ४२ ॥ मसगाहनरालेमुद्बुदययाराम पृच्छति ॥ मू  
 रस्यति ॥ आभिजात्याधिधिकारिश्चिरेषणहीनस्याभ्यात्मकयाविभुत्वस्यकामभोगार्थमेषप्रवृत्तस्याप्यमस्यसोपायान्तेषामाज्ञोक्तिबान्तर्धतिमप्यभ्युपार्थ ॥ ४३ ॥ आद्यभू  
 तिनप्रथमपराक्षणात्प्रायाभावैरेकद्विभ्यारिखड्गशायाधृतस्यकर्हृशान्तिरिद्वितीयस्य ॥ ४४ ॥ आद्यमभस्योत्तरमाह ॥ मूढस्येत्याहिसार्धद्वयेन ॥ काकनालीययोग  
 येनोऽशोऽहमत्यपाविचारेणोदयंयेत् ॥ तमेवानुदिनयज्ञान्दधीवल्डर्वाकुरम् ॥ ४५ ॥ एषाह्निपरिमृष्टांतरन्यासांऽप्रसवैकभु ॥ द्विती  
 यांभूमिकायज्ञात्तृतीयां प्राप्नुयान्त ॥ ४६ ॥ श्रेष्ठाससगताद्व्येपावतीयाभूमिकात्रिभिःभवतिषोऽक्षितारोपसकल्यकलनपुमान् ॥ ४७ ॥  
 श्रिरामउवाच ॥ ॥ मूढस्यासत्कुलात्स्यप्रवृत्तस्यावमस्यश्च ॥ अप्रामयोऽगिसगस्यकथमुत्तरणभवेत् ॥ ४८ ॥ एकामथद्वितीयांवाल्  
 तीयांचंतराचवा ॥ आरुढस्यमृतस्यायकीदृशीभगवन्गति ॥ ४९ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ ॥ मूढस्याकृद्दापस्यतावत्सत्यतिरातता ॥ या  
 वज्जन्मांतरशतं काकतालीययोगत ॥ ५० ॥ अथवासाधुसंगत्यावैराग्यनाभ्युदेतिहि ॥ वैराग्यभ्युदितंजतोरवश्यभूमिकोदय ॥ ५१ ॥  
 ततोऽनभ्यतिससारइतिशास्त्रायसप्रह ॥ योगभूमिकयोऽक्रांतजावितस्यशररिण ॥ ५२ ॥ भूमिकांशानुसारणस्थायितपूर्वदुष्कृतम् ॥  
 तत सुखविमानेपुलोकापलपुरेषुच ॥ ५३ ॥ मेरुपवनकुजेपुरमतेरमणीसख ॥ तत सुकृतसमाहेदुष्कृतचपुराकृत ॥ ५४ ॥ भागजात्येप  
 रिक्षणजात्यतयागिनोभुवि ॥ शुचिनांश्रीमतांगेहेगुभेगुणवतीसताम् ॥ ५५ ॥ जनिव्यायोगमेवैतेसंवतेयोगवासिता ॥ तत्रप्रानभाव  
 नाभ्यस्तयांगभूमिकमवुधा ॥ स्मृत्वापरिपतंतुच्चैरुत्तरभूमिकाकमम् ॥ ५६ ॥

न स्ववधारतएवशासाधुसगात्याधैरात्म्यपाषन्नाभ्युदेतीतिरेणाभ्यय ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ द्वितीयस्योत्तरमाह ॥ योगभूमिकयेत्याहिनता ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ बुद्धकनक्षयानुसारैरणम  
 तदस्यथाऽभ्युदे ॥ बुद्धनवधितान्कनानुधार ॥ नदितस्यनरकादिभोगोलि महिक्नय्याणक्कस्किश्चिदुगतितागणच्छ्रीति भगवद्वचनान्त ॥ आनुपगिकबु त्वभोगाभिप्रायथा ॥ स्व  
 धिणामविधायारिपानसाद्दृ त्वसहस्रसत्याम् ॥ ४९ ॥ भोगकालेभुज्यमानेसुखरुतसभारेदुष्कृतेष्वपरिक्षीणोऽतीत्यभ्यय ॥ यागिनइतिजात्याख्यायावबुधवचनम् ॥ ५० ॥ यो  
 गमधति ॥ एषाभ्यासतर्नैर्वाऽप्येतेसवरोऽपिस्मृतिभगवद्वचनान्त ॥ तदेवाह ॥ योगवासिताऽन्ति ॥ परिपतत्यारोहति ॥ ५१ ॥

१ इतअरभ्यवषपद्दस्यतसार्थच्छेकद्वयस्थानपुस्तकांतरेअन्यथाउपलभ्यतसधमूढस्याखड्गशपस्यतावत्सस्यतिरातता ॥ यावज्जन्मांतररातीनींविज्ञापयमाशम् ॥  
 २ ॥ अथवासाधुसगात्याकाकनालीययोगत ॥ ससारस्यपरापशार्धैराभ्युदेताभ्युदेतिहि ॥ १ ॥ वैराग्यभ्युदितेऽतोरवश्यभूमिकोदयमिति ॥ अनयोर्नभ्येमुल्लि  
 खितरापाठपठटीकानुगुणदतिभाति ॥

पश्वयोरुत्तरमुक्त्वाप्रकृतमनुसरति ॥ भूमिकाचितयमित्यादिना ॥ आद्यभूमिकात्रयेज्जापच्छब्दप्रवृत्तिनिमित्तमाह ॥ यथावदिति ॥ भेददर्शनगुणेनप्रसिद्धजापस्यादित्य  
 प्रश्वयोरुत्तरमुक्त्वाप्रकृतमनुसरति ॥ भूमिकाचितयमित्यादिना ॥ आद्यभूमिकात्रयेज्जापच्छब्दप्रवृत्तिनिमित्तमाह ॥ यथावदिति ॥ भेददर्शनगुणेनप्रसिद्धजापस्यादित्य  
 र्थः ॥ ५२ ॥ निमित्तातरमप्याह ॥ उदेतीति ॥ आर्यातापूज्यताप्रयोजकसद्गुणोत्कर्षः ॥ यादृश्वेति ॥ यथाचारतिश्रेष्ठइतिव्यायादित्यर्थः ॥ ५३ ॥ तामेवार्थतामनार्थजन  
 व्यावृत्ताप्रथमलक्षयति ॥ कर्त्तव्यमिति ॥ कामंपर्याप्तम् ॥ सर्वमित्यनैमित्तिककर्मस्यर्थः ॥ ५४ ॥ यथाचारद्वद्धाचारानुसारि तत्रापि यथाशास्त्रम् ॥ तत्रापि यथाचित्तस्व  
 चित्तयत्कत्वाप्रसिदितिनपश्चात्तप्यतेतादृशमेव ॥ व्यवहारलौकिकमपि ॥ ५५ ॥ तदेवायंत्वप्रथमभूमिकायाभुञ्छ्यायामकुरितम् ॥ द्वितीयभूमिकायाश्रवणादिप्रवृत्त्यापि  
 कासितम् ॥ तृतीयभूमिकायाचित्तैकाप्यफलेनफलितमित्यर्थः ॥ ५६ ॥ तत्रातरालेऽनन्तानानिष्कामकर्मानुष्ठानक्षीणयापानाकर्षणापिबुलोकवियथादेवलोकइत्यादिश्रुतिप्र  
 सिद्धेदेवलोकादिभोगोपिशुभसकस्याहितसद्भासनानासंश्रुतत्वान्नकाम्यकर्मानुष्ठानामिवरागादिदुर्वसिनासभरणेनाप्यपातहेतुरित्याशयेनाह ॥ आर्यातायामिति ॥ ५७ ॥ आ

भूमिकाचितयंवेतद्भामजाप्रदितिस्मृतम् ॥ यथावद्देदुबुद्धोदंतज्जाप्रदितिदृश्यते ॥ ५२ ॥ उदेतियोगपुक्तानामत्रकेवलमार्थता ॥ यां  
 दृष्ट्यामूढबुद्धीनामभ्युदतिमुमुक्षुता ॥ ५३ ॥ कर्त्तव्यमाचरन्काममकर्त्तव्यमनाचरन् ॥ तिष्ठतिप्राकृताचरोपःस्र आर्यइतिस्मृतः ॥ ५४ ॥  
 यथाचारंयथाशास्त्रंयथाचित्तंयथास्थितम् ॥ व्यवहारमुपादत्तेयःस आर्यइतिस्मृतः ॥ ५५ ॥ प्रथमायामंकुरितंद्वितीयायांविकसित  
 म् ॥ फलीभूतंतृतीयायामार्थवंयोगिनोभवेत् ॥ ५६ ॥ आर्यातायांसृतोयोगिशुभसंकल्पसंभृतान् ॥ भोगान्भुक्त्वाचिरंकालंयोगवा  
 क्षायतेपुनः ॥ ५७ ॥ भूमिकाचितयाभ्यासादज्ञानेक्षयमागते ॥ सम्यग्ज्ञानोदयेचित्तपूर्णचंद्रोदयोपमे ॥ ५८ ॥ निर्दिभागमनाद्यंतयो  
 गिनोपुक्तचेतसः ॥ समंसर्वप्रपश्यन्तिचतुर्थीभूमिकामिताः ॥ ५९ ॥ अद्वैतस्यैवमायातद्वैतेप्रशममागते ॥ पश्यन्तिस्वप्नबह्वाकांश्रतुर्थी  
 भूमिकामिताः ॥ ६० ॥ भूमिकाचितयंजापच्चतुर्थीस्वप्नउच्यते ॥ विच्छिन्नशरदश्भांशविलयंपविलीयते ॥ ६१ ॥

ज्ञानेज्ञानविरोधैर्द्वैतवासनाजालेअसभावनाविपरीतभावनादोषेचक्षयमागतेसतिनिष्प्रसूहान्महावाक्यादपरोक्षारवडाकारज्ञानोदनेसतिमूलाज्ञानक्षयाद्योगिनश्रुतुर्थीभूमि  
 कामितागता सतःसर्वजगत्सममानदेकरसपरश्वतीतिपरैणान्वयः ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ व्यावहारिकमत्तयाजगद्ज्ञानसाभ्याज्जापद् ॥ प्रातिभासिकसत्तयातद्ज्ञानसाभ्यास्वमउच्य  
 ते ॥ पचम्याभूमिकायासुषुमिपदमदृत्तिनिमित्ततसाभ्यदर्शयति ॥ विच्छिन्नेति ॥ सुषुप्तिकालेसकलेविलीनेतमोभिभूत सुखरूपमेतीतिश्रुतौसुषुप्तौसर्वविलयप्रसिद्धेरापि  
 प्रातिभासिकचिपुटीपरिशेषस्यापिविलयेनतसाभ्यादितिभावः ॥ विच्छिन्नस्यशरदश्भरवहस्यकेवलकाकारामात्रपरिशेषलक्षणंविलयमिवशुद्धचिन्मात्रपरिशेषलक्षणस्वभाव  
 पविलीयतेप्रविलयेनप्रामोतीत्यर्थः ॥ लीडर्थफलव्यापाराशयोर्मध्येफलंशस्त्वविलयशब्देननिष्कप्यानुवादात्तस्यचव्यापाराशप्रतिकर्मत्वान्मदुपचतीतिक्रियाविशेषणोप्य  
 वाचापिद्वितीया ॥ अवशिष्टव्यापाराशमात्रपविलीयतइतिदिदत्तप्रकृत्योच्यतेउदेषापिेनपीत्यत्रेव ॥ ६१ ॥

सत्ताविस्रसात्तरशेष ॥ सुपुत्रमिन्द्रिपर्शीजनामयस्सालाम् ॥ ६१ ॥ उदितआधिभूतस्वरूप ॥ ६१ ॥ सुपुत्रस्थानपुत्रीभूत-प्रधानपन्नपूर्वमिभूत्युक्तप्रधानपन्नतासाभ्याद्वात  
 स्यात्पुत्रपन्नपत्नीत्याशयेनाह ॥ सुपुत्रमि ॥ आनन्दमयासानन्दमृत्तिमिभूतिमसिद्धातर्मुखस्थानसात्वाहनसाम्यावपितन्नामतेत्याशयेनाह ॥ अतमुवतयति ॥ ६४ ॥ विधासन  
 अत्यराल्पिचत्स्राभ्युपयानवधत्त सत्तित्यर्थ ॥ ६५ ॥ उक्तसुपुत्रमयेत्यनुयाभिधानाम् ॥ तदुभयान्याह ॥ यथेत्यादिना ॥ ६६ ॥ हेतुवदैक्यमस्यापिसत्प्यंतरव्यावत्तकस  
 प्यासात्तदुभयवर्धित ॥ तथात्यन्तिकस्वरूपपद्यसर्वसरेहभेदमाह ॥ निर्धयिदिति ॥ भिद्यतेद्वयपद्यिच्छिपतेसर्वसरायादमिभूतेरितिभाव ॥ ६७ ॥ अनिर्वाण प्रारभ्य  
 रशरीरापिदशानुक्त ॥ यथाधिपरीय-अनुपसृष्टिणापिन्ज्वलनीनीनिर्वाणःअहजगत्सभावेनतद्विभ्यशुभ्य ॥ ६८ ॥ अनाहतानदस्वभावेनत्वतर्वाहिशृणुण ॥ तस्यादि  
 मत्तावशेषावास्तेपचर्माभूमिकागत ॥ पंचमर्माभूमिकामेत्यसुपुत्रपदनामिकाम् ॥ ६२ ॥ शांताशेषविशेषांशस्तिष्ठत्यद्वैतमात्रके ॥ ग  
 लितद्वैतनिभासमुदितौत प्रयुद्धवान् ॥ ६३ ॥ सुपुत्रमणुवास्तेपचर्माभूमिकामित ॥ अतर्मुवतयातिपुत्र्यहर्दित्तिपरोपिस्त् ॥ ६४ ॥  
 परिशाततयानित्यनिद्रालुदिवलस्यते ॥ कुवन्नाभ्यासमेतस्याभूमिकायाविवत्सन ॥ ६५ ॥ पृथितुयाभिधामभ्यां क्रमात्क्रमतिभूमि  
 याम् ॥ यन्नानामन्नसद्रूपानाहनाप्यनदरुति ॥ ६६ ॥ केवलक्ष्णमननमासद्वैतैक्यनिर्गत ॥ निर्धयि-शांतसद्वैतजीवन्मुक्तोविभाव  
 न ॥ ६७ ॥ अनिवाणोपिनिवाणश्चिददीपइवस्थित ॥ अतःशून्योयदिशून्यशून्य कुमइवाचरे ॥ ६८ ॥ अत पूर्णावहि पूण-पूर्णकुम  
 इवाणव ॥ किंचिदंवंपसपन्नस्त्वयवैपनाकेचन ॥ ६९ ॥ पठ्याभूम्यामसौस्थित्वासममर्माभूमिमाशुयात् ॥ विदेहमुक्ततातुत्तासममीयो  
 गभूमिका ॥ ७० ॥ अगम्यावचमांशांतासाम्मीमाभवभूमिपु ॥ कश्चित्साशिवमित्युक्ताकश्चिद्वक्ष्येत्युदाहृता ॥ ७१ ॥ केशिच्यकृतिपुभा  
 वविवेकइतिभाविता ॥ अन्यैरप्यन्ययानानामेदंराम्भवि कल्पिते ॥ ७२ ॥ नित्यमव्यपदंस्यापिकयश्चिदुपदिश्यते ॥ सतीताभूमिका प्रो  
 क्तामयातवरपुद्दह ॥ ७३ ॥

नीपठयस्वसाराशरापाकराप्यमसिद्धनेर्काचिरूर्ध्वेणपरमाश्वयकुरेणसपन्न ॥ घातवद्वह्यानिस्थासिद्धत्वान्नाकेचनसपन्न ॥ ६९ ॥ सममीभूमिकापरिप्रीडावसैषधु  
 कनेनिसममीसाधवर्धीराधिपय-स्थान्तीयनामितिप्रानुक्तेत्यर्थ ॥ ७० ॥ इवसाभ्यामभ्यायोगिमानसानुभवैक्यम्येत्यर्थ ॥ नवजीवत्त सममीभूमिकेकधनास्तीतियोगिमानसा  
 नुभयपन्नपरिदयानास्तीतिच्यमित्यर्थ ॥ सासीनामभूमिपिच्यितिरस्याभावभूमिभय्यपातसाभावोक्तिकेवितोभापते ॥ आसामभ्यामपयोगेनेत्युत्तरत्राभ्यसनीयत्वोक्तिकेवितो  
 भाष्य ॥ शिवमिन्द्रिर्वैकला ॥ शिवमैन्द्रियव्युत्पन्नमदमिभूत्यनुतोभादितिभाव ॥ ब्रह्मेतिचेवितिभि ॥ ७१ ॥ एकमित्युतोर्भाव-आधिबिकलास्थितिस्तस्याविकेकद्वैतिसत्त्वयो  
 जिभि ॥ अन्यर्नाभिभिसात्ततभादेभ्यरुद्धाईरादिभि-स्थगोष्ठासुरेयोसरेभ्यरोजुपद्मब्रह्मिज्ञानमनुपद्मब्रह्ममित्यादिस्त्वब्रह्मब्रह्मब्रह्मिज्ञानसादिबिकल्पिनीर्नाभेदरेभ्ययाभ्यासाजिने  
 त्यर्थ ॥ ७२ ॥ परिदयसाभयम्योर्दिकयपुत्रपरित्यजेतयाह ॥ नित्यमिति ॥ कर्पाश्चक्राणस्याणत्त-क्षणोप्युपायेरित्यर्थ ॥ ७३ ॥



परवैराग्यदाक्ष्येसस्येवभूमिकासुप्रवेशोभवतिनान्यथेतिमत्तकरिण्याख्यायिकाच्छलेनवर्णयितुमारभते ॥ अस्तित्यादिना ॥ ७४ ॥ विप्रहृष्यपासदासमरोयुक्तामहद्भांशना  
 न्याशसनशसःप्रख्यातिसद्वती ॥ अस्तुसाकिनतस्तत्राह ॥ साचेदिति ॥ ७५ ॥ तथैनाभूमिकातिरुद्धाअतस्तद्वधिविनानैकापिभूमिकाजेतुंशक्येत्यर्थ ॥ ७६ ॥ सायावन्वविजिता  
 तावत्तदाकृतासुदृढसासारिकसपट्टपास्वपिसमरभूमिषुप्रवेष्टुमपिकोनामसुजट समर्थोद्धेत्यर्थ ॥ प्रश्नः स्पष्टः ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ कचैपारमतेइत्यस्योत्तरमाह ॥ शरीरकानेनेइति ॥  
 विविधैदन्यधावनशोकमोहाद्युद्धासकरणशीला ॥ मत्तानीद्रियाण्येवोपा कोपनाः कलभा शावकायस्थाः ॥ रसनाकलभाषिणिमधुरबृहितसाधनयस्था ॥ ७९ ॥ प्रख्यातौदतौ  
 दर्शयति ॥ कर्भेति ॥ कर्भशुभाशुभरूपम् ॥ मदमत्तेत्यत्रोक्तमदर्शयति ॥ मदइति ॥ एवमप्येपियोज्यम् ॥ ८० ॥ ८१ ॥ नागीकरिणी ॥ जीवसचयान्प्राणिनिकायान् ॥ ८२ ॥ आश  
 आसामभ्यासयोगेननदुःखमनुभूयते ॥ अस्त्यत्तमदोन्मत्ताहृदमंथरचारिणी ॥ ७४ ॥ करिणीविग्रहव्यग्रामहादशनशांसीनी ॥ सा  
 चेन्निरुद्धतेननमनंतानर्थकारिणी ॥ ७५ ॥ तदेतासुसमग्रासुभूमिकासुनरोजयी ॥ करिणीमदमत्तासायावन्वविजितौजसा ॥ ७६ ॥  
 कोनामसुभटस्तावत्संपत्समरभूमिषु ॥ ७७ ॥ श्रीरामउवाच ॥ ॥ कासौप्रमत्ताकरिणीकाश्चतारणभूमयः ॥ ७७ ॥ कथंनिहन्यतेचैपा  
 कचैपारमतेचिरम् ॥ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ ॥ रामेच्छानामकरिणीइदंमेस्वितिरूपिणी ॥ ७८ ॥ शरीरकानेनेमत्ताविधिोद्भासका  
 रिणी ॥ मत्तेंद्रियोप्रकलभारसनाकलभाषिणी ॥ ७९ ॥ मनोगहनसंलीनाकर्मदंतदयान्विता ॥ मदोस्यावास्नाव्यूहःसर्वतःप्रसरदपुः  
 ॥ ८० ॥ संसारदृष्टयोरामतस्याःसमरभूमयः ॥ भूयोयत्रानुभवतिनरोजयपरजयौ ॥ ८१ ॥ इच्छानागीनिहंत्येषाकृपणान्जीवसंच  
 यान् ॥ वासनेहामनश्चित्तंसंकल्योभावनंस्पृहा ॥ ८२ ॥ इत्यादिनिवहोनाश्रामस्यास्त्वाशयकोशगः ॥ धैर्यनाश्रावरश्लेष्णप्रस्ततामवहे  
 लया ॥ ८३ ॥ नागीसर्वात्मिकामेतामिच्छांसर्वात्मनाजयेत् ॥ यावदस्त्विदमिदमेवमियमंतर्विजुंभते ॥ ८४ ॥ तावदुप्राकृसंसारमहावि  
 षविषूचिका ॥ एतावानेवसंसारइदमस्त्वितियन्मनः ॥ ८५ ॥ अस्यतूपशमोमोक्षइत्येवंज्ञानसंग्रहः ॥ प्रसादकारिणीस्वच्छानिरिच्छेवि  
 मलाकृतौ ॥ ८६ ॥ तैलविंदुरिविदर्शविश्राम्यत्युपदेशवाक् ॥ असंवेदनमात्रेणनोदतीच्छाभवांकुरः ॥ ८७ ॥

यकोशगश्चित्तकोशगतोदत्तित्वैचित्र्यप्रयुक्तइतियावत् ॥ कथंनिहन्यतेचैषेतिप्रश्नस्योत्तरमाह ॥ धैर्येति ॥ ८३ ॥ सर्वात्मिकाब्रह्मलोकांतसर्वभोग्यगोचराम् ॥ सर्वात्मनासर्वथा  
 सर्वमहभवेतिभावितेनात्मनावा ॥ नहिनित्यलब्धात्मरूपतयाभावितेतुष्णाभवतिक्विविमिस्यलब्धतयादृष्टइत्याह ॥ यावदिति ॥ ८४ ॥ ससारमहाविषविषूचिकारूपातृष्णाता  
 वदेवविजुंभतइत्यनुकथ्यते ॥ ८५ ॥ तृणैवसंसारस्तःक्षयएवमोक्षभूमिकोदयहेतुत्वान्मोक्षकथवैराग्यस्यभूमिकोदयहेतुताददर्शयति ॥ प्रसादेति ॥ ८६ ॥ रागादिपुरुषापराध  
 मलिनेचित्तेश्रुत्याचार्याद्युपदेशवाक्प्रकाशप्रजलविंदुरिवनसश्चिल्लयते ॥ वैराग्यादिसाधनसपन्नेतुआदर्शतलविंदुरिवसंश्लिष्टासतीअविद्यामलमार्जनेनप्रसादोब्रह्माकारप्रथना  
 नुकूलस्वच्छतात्कारिणीपर्यवस्यतीत्यर्थः ॥ रागादेनदुपेउदितस्यच्छेदनेचोपायमाह ॥ असंवेदनेति ॥ इच्छारूपोभावाकुरःसवेदनविषयस्मरणतत्परित्यागमात्रेणनोदति ॥ ८७ ॥

भनागभुतिताप्यहरनशाबरीरच्यतप्या ॥ ८८ ॥ विष्णुतिताप्या ॥ दीनतीभोगकापण्यम् ॥ असवेदनस्वरूपभुत्यारयति ॥ स्वसवेदनेति ॥ सुदुःखसवेदेनस्वसवेदनतदनुकु  
 सतिरापयन् यत्याहारयन् अशितस्यतसूर्पानिभ्यापारतयाआसनम् ॥ ८९ ॥ तथाभ्यासकालेसावधानतारूपपरिपाककालेत्वधधानविनिर्मुक्तसुपुमिमरणस्ययोरिव  
 स्तरुषस्ययतदत्यारायेनाह ॥ अथधानति ॥ तामनयकारिणीमिच्छामर्त्सापत्याहारलक्षणोदबिरोनाकल्पानियच्छनक्षत्रीतिसर्वाप्त्यनुभवत्युक्ति ॥ ९० ॥ ननुमाकुर्यना  
 त्यागारभुक्तिरिदृशस्तयाकमिसरानीमिच्छात्यागारिदिकथमुच्यतेतथाह ॥ इदमेतिल्लिति ॥ सर्वेगवित्तपावनविषयानुसंधानलक्षणकल्पनाफलस्येयमिति कथ्यनमाहुति  
 स्य ॥ भावनसंरणम् ॥ ९१ ॥ सकल्पएवसर्वानप्यमूलमिन्द्रियाकर्मानामप्ययमेवधाभिप्रायइत्यारायेनाह ॥ स्मरणमिति ॥ कथयतिइत्येतिसकल्पयद्वयोरप्यायनात्तथाह ॥  
 तयति ॥ ९२ ॥ सन्नभ्यभननुभूतमपिभाष्यतइतिविशेषारथयायत्वभिर्भूमिकाठरुमुक्तिर्हेयत्वेनकामिद्विरोधइत्यनेरोषविशितइत्यारायेनाह ॥ अनुभूतामिति ॥ ९३ ॥ इरा  
 मनागभ्युदितैवेच्छाहंतव्यानयकारिणी॥असवेदनश्लेष्णविविपत्येवांकुरावली॥८८॥इच्छाविष्णुरितोजीवोविजहतिजहतिनदीनताम् ॥  
 स्वसवेदनयन्नस्तुत्पुष्पिभेवातरासनम् ॥ ८९ ॥ अवधानविनिर्मुक्तसुभंशवशतयथा ॥ तीप्रत्याहारयद्विरोनेच्छामत्सीनियच्छत ॥ ९० ॥  
 इदमेतिल्लितिसवगमाहु कल्पनमुत्तमा ॥ अयंस्याभावनयत्तकल्पनात्यागाउच्यते ॥ ९१ ॥ स्मरणविद्विसकल्पशिवमस्मरणविदु ॥  
 तननागनुभूतधनानुभूतचमाप्यते ॥ ९२ ॥ अनुभूतानानुभूतांस्मृतिविस्मृत्यकापुवत् ॥ सर्वमेवाशुविस्मृत्यगुर्वस्तिपुमक्षामति ॥ ९३ ॥  
 ऊध्वयाहुर्वैराभ्यपनचकश्चिच्छृणोतिवत् ॥ असकल्पपरश्रेयसकिमतन्माप्यते ॥ ९४ ॥ किलतूष्णींस्वितेनेवतत्पद्प्राप्यतेपरम् ॥  
 परमयत्रसाधान्यमपिरामलगायते ॥ ९५ ॥ गन्धदरीकनिपुस्ययथापांथस्यपादयो ॥ स्पदोविगतसकल्पस्तथास्पटस्सकर्मसु ॥ ९६ ॥  
 यदुनात्रकिमुक्तेनसक्षेपादिदमुच्यते ॥ सकल्पनपरोधक्षदभावोविमुक्ता ॥ ९७ ॥

भीपरमकार्त्तिकावसिष्ठ सवकानानाधपयसकल्पत्यागविनामोक्षोनिष्यदीप्तिरस्यागएवाभयकार्यइति सप्रपञ्चासिधोपदेशाहस्यमाकोरोमपिदुर्वाकरिष्यन्थाह ॥ ऊर्ध्वंवा  
 इति ॥ विदोमिउच्चं स्याणुनयुनराकोशाभि ॥ दुर्वाक्यमात्रमप्ययाकोरोमपिदरेवसुमप्रयसद्वचकश्चिद्विचिजनोनपुणोति ॥ भृणवत्सविष्यप्रवणकलादशानाहुक्ति ॥ अ  
 सत्तरेकिपद्येनभाष्यतनविषययहनकल्यातापयद्वसितः कियतेनेद्विभद्वमभ्यमाधिकारिणासन्व्यह्याननमत्तरेणार्थसिद्धिरित्यथ ॥ ९४ ॥ मूर्धासर्वव्यापारोपरभेणस्थितेनैवपुसा  
 तलादशपरप्रदाप्यतेकिञ्चित्कीर्त्तनमसिद्धी ॥ तथाचमुनि ॥ यदापचावनिष्ठेकामानिमनसासह बुद्धिभ्यनविच्येदतिनामाहु परार्णानिधिति ॥ परमैरुपयगर्भितमपिसाधा  
 न्यसुखपप्रभुधानरदृणवभुच्छनामापयतदत्यथ ॥ ९५ ॥ ननुसर्वासासकल्पत्यागेदेहस्यदायसिद्धेभ्यद्वारलोपेकयर्जाबलतथाह ॥ गन्धेति ॥ यथागतव्येत्स्यद्वादिदेशार्थ  
 कनिष्ठाभिविच्छिन्नविश्वसिधापारायस्तथापिपस्यथापस्यपार्योर्गातसकल्पएवमनिष्ठास्यदोआयनेतथाप्योनिधिविद्विषसकल्पपूषाभ्यासकालादट्टवरादेवनिषिद्ध  
 स्सकण्डुस्यराभविष्यतीत्यर्थ ॥ ९६ ॥ १०० ॥

कयादस्या असकल्पन भवेत्तामाह ॥ सर्वमिति ॥ भूतार्थचिद्रूपं तिस्य सिद्धपरमार्थचिद्रूपम् ॥ ९८ ॥ अवेदनं तादृश तद्विपरिणत्या अहंममेत्यप्यस्त सर्वभेदविसंस्मरणमेव जी-  
 कयत्तैक्यलक्षणयोगविदुर्बलविद ॥ तवियाहु स्वसयोगवियोगसंज्ञितमिति भगवता तथा व्याख्यातत्वादिभिः ॥ योगस्थः कुरुकर्माणीति तदा क्यतु लोकास्यपहेच्छप्रत्यै-  
 च्छिक्रकविहितानुष्ठापनार्थं न नियमार्थमित्याशयेनाह ॥ योगस्थ इति ॥ अयसमाधिपरश्वेन्माकुरु ॥ ९९ ॥ यथासि भो इति ॥ यथा स्थितस्वरूपावाप्तौ यथा स्थितस्थितेरेवो-  
 चितत्वादिभिः ॥ १०० ॥ सा स्थितेरेव सर्वप्रपञ्चनिवृत्तिरूपत्वाच्च इत्यलोपदर्शितः सर्वत्यागोपीत्याह ॥ शिवमिति ॥ १०१ ॥ विस्तरोक्तमनर्थतत्त्वपुरुषार्थवत्त्वचिच्छि-  
 करतलाभलकवदृश्यन्पसहरति ॥ अहममेति ॥ १०२ ॥ इति श्रीवासिष्ठमन्तास्यर्षप्रकाशे निष्पृषुशतुत्तरशततमः सर्गः ॥ १२६ ॥ इहरामस्य विप्रार्तिर्भ-  
 रद्वाजोत्सुकोक्तयः ॥ लक्षणजापदादीनातुरीयचोपवर्ण्यते ॥ १ ॥ एतावत्स्यर्षनश्रीवसिष्ठरामसवाद्श्रावयित्वा रामविश्रान्तिस्मरणसन्निधापितेनिरतिशयानन्दपूर्णान्विति श्री-  
 सर्वमेवमजं शान्तमनंतं ध्रुवमव्ययम् ॥ पश्यन्भूतार्थचिद्रूपं शान्तमास्वयथासुखम् ॥ ९८ ॥ अवेदनं विदुर्योगं शान्तमासितमस्तयम् ॥  
 योगस्थः कुरुकर्माणि निर्वसिनो यमाकुरु ॥ ९९ ॥ अवेदनं विदुर्योगं चित्तक्षयमकृत्रिमम् ॥ अत्यंततन्मयो भूत्वा तथा तिष्ठ यथासि भो  
 ॥ १०० ॥ शिवं सर्वगतं शान्तं बोधात्मकमजं शुभम् ॥ तदेकभावनं रामसर्वत्याग इति स्मृतः ॥ भावयच्छुभदंतः स्वकार्यकर्मसमाचर  
 ॥ १०१ ॥ अहंममेति संविदन्बहुः खतो विमुन्यते ॥ असंविदन्विमुन्यते यदीप्सितं समाचर ॥ १०२ ॥ इ० वा० वा० दे० मो० नि० पू०  
 परमार्थस्वरूपवर्णनं नाम षडंशत्सुत्तरशततमः सर्गः ॥ १२६ ॥ ॥ ७ ॥ श्रीभरद्वाज उवाच ॥ इति वरमुनिनोक्तं ज्ञानसा-  
 रंरुराणं सकलमनुनिशम्य शरीरघृणां कुलाग्र्यः ॥ विमलमतिरपृच्छ किंचिदत्यस्वयं वासमसुखपरिपूर्णाः पूर्णबोधस्थितोसौ ॥ १ ॥  
 सखत्सु परमयोगविश्वबंधस्सुरेशोजननमरणहीनः शुद्धबोधस्वभावः ॥ सकलगुणनिधानं सन्निधानं रमायास्त्रिजगद्बुद्धयस्त्वनुग्रहा-  
 णामधीशः ॥ २ ॥

तनुर्णां भूतं गुरुश्रोत्रात्मकिदृष्टाद्यापि स्वयतन्नाविश्रायलाभादप्येपिश्रवणोत्सुको भरद्वाजपृच्छति ॥ इतीत्यादि ॥ हेगुरो विमलमति श्रीरघूणाकुलाग्र्योऽसौ श्रीरामः वरमुनि-  
 नाश्रीवसिष्ठेन इति वणिर्बहुभिः प्रकरैरुक्तमुपदिष्टपुराणचिरतन्ब्रह्मादिमहर्षिसंप्रदायागतज्ञानसारनिशम्यश्रुत्वा अप्येपि जिज्ञासुः किंचिदपृच्छत् ॥ अथवा एतावन्तैवोपदेशेन शां-  
 तसर्वसदेहमोहः स्वयमेतन्विषयवैचिध्यमयुक्ततारतम्यरहितेन साक्षात्कृतेनास्सुखेन परिपूर्णः सत्पूर्णबोधो धासैव भूत्वा स्थितस्तद्देति शेषः ॥ १ ॥ ननु समानेपथश्रवणत्वया स्वस-  
 देहमोहनिवृत्त्यतिश्यामेव रामस्यापि ते कुतो नावधार्यते इति तुनाशक्य यतो मम रामस्य च महदतरमस्तीत्याह सखत्सु इति ॥ सानित्यसिद्धज्ञानयोगैश्वर्यानादतंचिरस्वभावः  
 सर्वस्ववशी सर्वेशान इत्यादिश्रुतिप्रसिद्धैश्वरो जगत्सालनायावतीर्णा जगद्गुरुरपि सर्वलोकानुग्रहाय ज्ञानशास्त्रप्रवच्यर्थस्वेच्छया स्वस्याज्ञानमेव परिकल्प्य श्रोतुं प्रवृत्तः अहं-  
 त्वनायत्न एवमुत्सुरत्यनरसाधनसपन्न इति महदतरमिति भावः ॥ २ ॥



मिथ्यद्वैतेन च न वास्तवद्वैतहानिरित्याह ॥ नास्तीति ॥ हेवयस्य सखे इति प्रीत्यासबोधनम् ॥ रहस्यानां प्रणवमहावाक्याद्यर्थानि वक्ष्यमाणोपासनानां च ॥ विशदो विशुद्धचि  
 त्तो भव ॥ १२ ॥ तत्रादौ प्रणवप्रथममाधार्यजापस्य प्रचस्रुटतसाक्षिविवेकाय मिथ्यात्वेनोपपादयति ॥ प्रपंचेत्यादिना ॥ तस्य त्रय आवसथास्त्रयः स्वमादिति श्रुतौ जापद्विपिनि  
 द्वैतिकीर्तिता ॥ १३ ॥ शून्यमूलो मिथ्याभूताज्ञाननिदानः ॥ शून्यत्वात् रूपमज्ञानमेव रिराखरमप्रमतीयस्य तथा विधः मध्ये पि विवृत्करणपृथक् क्रियाद्युपायेन पर्यालोचने सारस  
 तात्तच्छून्यतया प्रातिभासिकभावप्रथते ॥ अतस्तत्रानास्थैव युक्तेति शेषः ॥ १४ ॥ असतोपि सवासना विद्यया दर्शनगर्वनगरादेः प्रसिद्धमित्याह ॥ अनादीति ॥ १५ ॥ वास  
 नाविषवीरुधो विषवह्नीरथ्यास्य आश्रया किसमुत्ससि ॥ १६ ॥ तत्त्वदर्शनेन निरालंबज्ञानरूपस्यालंबस्य चित्तस्यैव हेतोरवष्टभस्य परिमहादधः पूर्वमज्ञावस्थायामेव एतज्जा  
 नास्ति भिन्नांचितः किंचित्किंचिप्रपंचेन रुध्यसे ॥ अभ्यासेन रहस्यानां वयस्य विशदो भव ॥ १२ ॥ प्रपंचविषयावृत्तिर्जाग्रिन्द्रितिकीर्ति  
 ता ॥ संप्रबुद्धस्तु प्रस्थांतश्चिददीपो निरंजनः ॥ १३ ॥ शून्यमूलः प्रपंचो यं शून्यता शिरावरः सखे ॥ सारशून्यतयामध्येप्यनास्थासन्मनीपि  
 णाम् ॥ १४ ॥ अनादिवासनादोषादसन्नेवायमीदृश्यते ॥ गंधर्वनगराकारः संसारो बह्विभ्रमः ॥ १५ ॥ त्वमनभ्यस्य कल्याणींचितन्या  
 मृतकंदलीम् ॥ संमुह्यसि किमथ्यास्य वासना विषवीरुधः ॥ १६ ॥ जाग्रदेतन्नपतितं ज्ञानालंबप्रहादधः ॥ न संस्तुपरिसर्वेषां च निरालंब  
 संविदः ॥ १७ ॥ तावद्ब्रह्मासुधाकाररसासंविन्महानदी ॥ नयावदात्मरूपेण निपुणैरवगाह्यते ॥ १८ ॥ प्राङ्नास्ति चरमेनास्ति वस्तुसर्वमिदं  
 सखे ॥ विद्धि मध्येपि तनास्ति स्वप्नवत्तमिदं जगत् ॥ १९ ॥ अविद्यायोनयो भेदाः सर्वेर्माबुद्धा इव ॥ क्षणमुद्भूय गच्छंति ज्ञानैकजलधौ ल  
 यम् ॥ २० ॥ सुशीतलोदकनदी विदित्वाथ विगाह्यताम् ॥ बहिर्भाति निदाघास्तेनिर्यातु कलितासुखम् ॥ २१ ॥ एकश्चाज्ञानजलधिर्जा  
 गदाभ्याव्यतिष्ठति ॥ ज्येषु येमहमि त्यूर्भिरविद्यावानसंभवः ॥ २२ ॥ चित्तस्वतन्त्रभेदालीरिगाद्याश्च प्रकल्पिताः ॥ ममता कलितावर्तः  
 स्वतः स्वैरंप्रवर्तते ॥ २३ ॥

यन्नियतित उपरितुयं दशायातु तिस्रोप्यवस्थानसंति ॥ ययोगिनो निरालंबसविदस्तेषां सर्वेषामनुभवसिद्धमित्यर्थः ॥ १७ ॥ यावदज्ञानं तावत्कालमेव चिन्मया जगद्गुस्तरंगविश्वे  
 पप्ररोह इत्याह ॥ तावदिति ॥ रूढादुस्तरगादुर्भाववती ॥ १८ ॥ आद्यतकालासत्त्वेन मध्येप्यसत्त्वेव स्वभावैपरीत्याघटनारत्वमवदनुभेयमित्याह ॥ प्रागिति ॥ स्वमस्य दत्त  
 भिवदत्तं यस्य तत् ॥ १९ ॥ २० ॥ कलितमसुखदुःखयस्मिन्कर्माणित्तस्थानि यतीति ॥ अचेतनेष्वपि निदाघेषु चेतनत्वमारोप्योक्तिः ॥ २१ ॥ इदानीं भगवांश्चिप्यस्य मज्जननि  
 वारथिप्यन्नज्ञानं क्षारसमुद्भूतेन वर्णयति ॥ एकश्चेत्यादिना ॥ स्वविकारभूतं जगदाह्लाव्य अभिप्राप्य ॥ तस्य महोर्भिमप्रथमजदर्शयति ॥ ज्येष्ठइति ॥ अविद्याप्रवाहो नादिभ्यानि  
 वासनासर्ववत्तत्संभवः ॥ २२ ॥ अल्पतरगां दर्शयति ॥ चित्तेति ॥ चित्तस्य तत्तद्विषयेषु ये स्वतन्त्रभेदास्तेषामालिः पंक्तिस्तद्वेत्तवो रागाद्याश्च प्रकल्पिताः क्षुद्रतरगा इति शो  
 पः ॥ तस्यावर्तदर्शयति ॥ ममतेति ॥ २३ ॥

पार्श्वरत्नेरतिविशिष्टाभानुब्रजयते ॥ ताभ्यांयुहीतस्यतश्चमनतर-सन्निहित-अनपयाताले-मृत्युपुत्रेभवेरा-केनवाप्यते ॥ युहीतपदस्यासमथस्यसमास-श्लोकेस ॥ २४ ॥  
 परिनुसपुत्रमज्जननवापयकनसामदस्यपुत्रेभजोत्याह ॥ परातीति ॥ २५ ॥ ससरस्तिष्ठतिसधरामस्यतन्त्वधोधादुतोमभनुनगमदतिशोकहेतुमोहकारयति ॥ कस्तिष्ठतीति ॥  
 अत्रदिनाधिभेकस्यमापत ॥ २६ ॥ यदापयश्चनेभ्यकप्रतिपादयति ॥ इदसर्षपयमात्नेत्यादिभेदात्तदसर्थं ॥ २७ ॥ येषामज्ञानमस्तिताभ्यालान्भयतिप्रसणो जगताकारविष-  
 म ॥ २८ ॥ अविहित-अदिभेकी ॥ ननुतन्त्वविरामपिकराधिग्रामोह कथयत्यनेतन्नाह ॥ तस्येति ॥ विद्वन्ममप्रथेदानुकरणमाधम् ॥ २९ ॥ अभ्युपार्जुनमथा-नेपापवि-  
 याप्यारोराजनान्तदुस्यदुष्टुद्विधरनात्प्रसात्मनाप्यतिरित्याह ॥ तच्चेति ॥ यथाअस्त्योक्तानांजलेपुस्यत्वमिति सारायोमरस्यथेपुचकालमिति सारायकथाकथितभेदेव्यास-  
 रागदेषावतिप्राहोयुहीतसमनतर ॥ ततश्चानथपातालप्रवेश-केनवाप्यते ॥ २४ ॥ प्रशांतामृतकण्डोलेकेवलामृतवारिधौ ॥ भज्जमज्ज-  
 सिक्किहेतग्रहस्याराधिर्वाचिपु ॥ २५ ॥ कस्तिष्ठतिगत-कोवाकस्यकेनकिमागतम् ॥ किनुमज्जसिमायायांपतमात्वभतद्वित ॥ २६ ॥  
 तत्त्वभेय्यदात्मतिजगदेतप्यचक्षते ॥ ततोन्म-कस्तवातीतोयस्तातविषय-शुश्राम् ॥ २७ ॥ बालान्प्रतिविवर्त्तयबक्षणस्सकलजगत् ॥  
 अविवर्त्तितमानदमास्थिता-श्रुतिनस्सदा ॥ २८ ॥ अविवि-कोजनश्रोचस्यकस्माच्चप्रद्वयति ॥ तत्त्ववितुहसन्नास्तेतस्यमोहोविद्वेष-  
 नम् ॥ २९ ॥ तद्यसूस्मामिदतत्त्वंतिरोहितमविषया ॥ यथास्यलेपुलोकानांजलेव्यात्मसुभशय ३० ॥ पृथिव्यादिमहाभूतपरमाणुमय-  
 जगत् ॥ स्थितयदातदापीहकगतायोनुरोष्यते ॥ ३१ ॥ असतस्सभवानास्तिनास्यभावस्सतस्सखे ॥ आविर्भावतिरोभावास्सस्य-  
 नानामनीपरम् ॥ ३२ ॥ किंत्वंकपुरोत्साहाद्विपतामुपगच्छति ॥ भजसंमरिताभोगपरमेशजगद्गुरुम् ॥ ३३ ॥

सविषयायोमदस्यथ ॥ ३० ॥ यथापरमावधारिभयजगद्धारित्याविषिवेकेपिरोष-प्रसन्निर्नास्तिताभ्यामायमयजगद्गादेदुरापासीवसेत्यारायेनाह ॥ पृथिव्यादीति ॥ कोगतो-  
 नट ॥ तन्मन्विपरारनात्मत्वेनतन्नाशेआत्मनाराभावादित्यर्थं ॥ ३१ ॥ प्रियतरादिशोकप्रसक्ति-सप्रियोपद्विसस्तदाननरयत्येव-यद्यसस्तर्हि नस्थितपुत्रेत्युभयथापितन्ना-  
 शास्तिद्वनशोक-हेतुरस्तीत्याशयेनाह ॥ अस्तदन्ति ॥ सस्थानानांमायिकसन्निवेशशेषेयाणाम् ॥ ३२ ॥ ननुपदिमायिकभेदेहादिसस्यानंतर्हि-तर्हिद्वजाटिकोपवीरानभायाबु-  
 रशीनंतरदस्यभाषलशोष-मोह-दुःखापनपसद्वृत्तरानेत्सस्यकोहेतुलभाह ॥ किंस्ति ॥ सत्यमायुनिकोनकीभ्यद्वेनुरस्तिक्ल्वनेक-पूरासच्चित्त-पुण्यपापप्रवृत्तिलक्षणलज्जाह-  
 पुत्रपमपन्न-पुण्यपापाप्यस्तदुत्त-तस्मादेवायमायिकोहेद्विस्तद्विस्तद्विपयतीविषयभ्यरणमूर्च्छानर्थासह-हेतुतामुपगच्छति ॥ अप्यात्मज्ञानराज्याप्य-भ्यशतराण्युपदिष्ट-  
 पापधयादृष्टद्विराशो-रिति-आतसत्यापक्षपायसपुणेभ्योपासनकुरित्याह ॥ भजेति ॥ भक्तानुपहृत्पायसमिति-सव्यप्युतआभोगेभ्यमभाजा-र्धनरीश्वरादिषोयेननम् ॥ ३३ ॥

अथापिनपव्यतेनक्षीणानितवेशेषः ॥ ध्रुवमिति वितर्कः ॥ प्राणिकतपुण्यपापात्मककर्मावात्स्यपशुपतेर्देवस्यप्राणिपशुबंधनपशाविश्रवतांविधिधश्रुत्यादिप्रमाणप्रसिद्धताम्  
 ॥ ३४ ॥ सत्वचित्तप्रसिद्धतिविशुद्धति ॥ ततस्तस्माद्भजनार्कत्रिमाविधैरबाध्यत्वात्सहजाभाविव्यतीतिशेषः ॥ तथाचश्रुतिः ॥ उमासहायपरमेश्वरप्रभुत्रिलोचनीलकंठं  
 प्रशांतम् ॥ ध्यात्वा मुनिर्गच्छति भूतयोनि सप्तसाक्षितमस परस्तादिति ॥ ३५ ॥ ईश्वरोपासनशुद्धसत्वबलाह्यमोहसहस्रैरुद्रामस्यतमसइमाप्रसिद्धांभ्यामोहशार्कजित्वा  
 गुरुशास्त्रोपदेशविश्रवासवतामनसायमस्यसेदियमनो नियमनात्मकस्ययोगस्याध्यानमनुसर ॥ ३६ ॥ ततःक्षणमुहूर्तद्विदशतमभागमपिसमाधायसमाधिमाश्रित्यतेनात्मदर्शने  
 नतवप्राक्तमोहतबुद्धिरूपारजनीरात्रिर्दिभातुप्रभातभावागच्छतु ॥ ३७ ॥ ननुसत्कर्मनुष्ठानैरेवचित्तशुद्धिसिद्धेः किमर्थमीश्वरोपासनतत्राह ॥ महेशेति ॥ ३८ ॥ नन्वाग्निजा  
 त्यसदाचारतपःकर्माद्यद्यतनपुरुषप्रयत्नानाप्तानकर्मोपेक्षयाप्राबल्यप्राक्साधिततत्कथामिदानीमीश्वरानुग्रहापेक्षोच्यतेतत्राह ॥ नाभिजात्यमिति ॥ पुरातनकर्मणामनतत्वा  
 दिदानीतनपुरुषप्रयत्नानापत्यतरत्त्वानेश्वरानुग्रहमंतरेणतज्जयसिद्धिः ॥ ईश्वरानुग्रहसाहाय्यत्वेदिकृत्वैवप्रागैहिकप्रयत्नबाबल्यंसाधितनतद्विहायेतिभावः ॥ ३९ ॥ तर्हीश्वरो  
 दुरितानिसमस्तानिपच्यतेद्यापिनध्रुवम् ॥ कृतमेवास्यदेवस्यपाशाविश्रवतांगताः ॥ ३४ ॥ साकारंभजतावत्वंयावत्सत्वंप्रसिद्धति ॥  
 निराकारेपरेतत्वेततःस्थितिरकृत्रिमा ॥ ३५ ॥ इमामुद्दामतमसोजित्वास्त्वबलत्वाध्रुवम् ॥ यमस्यानुसराध्यानंविश्रवस्तेनांतरात्मना ॥  
 ॥ ३६ ॥ समाधायक्षणंपश्यप्रत्यगात्मानमात्मना ॥ इयंविभालुसाव्यक्तंप्राबुद्धिरजनीतव ॥ ३७ ॥ कर्तंपुरुषकारेणकेवलेनचकर्मणा ॥  
 महेशानुग्रहदेवप्राप्तव्यंप्राप्यतेनरैः ॥ ३८ ॥ नाभिजात्यंनचारिड्यंनयोनचविक्रमः ॥ बलवंतिपुराणानिसखेकर्मणि केवलम्  
 ॥ ३९ ॥ अप्रतर्क्यात्मतीकारात्मिकमेवमवसीदसि ॥ नतुंपतिललाटस्थामीश्वरोप्यक्षरावलिम् ॥ ४० ॥ कचिद्वक्त्राक्त्रवैदभ्यंक्त्रेचयंमो  
 हवह्वरी ॥ अचिंतनीयानियतियादियंदंढमाहिता ॥ ४१ ॥

पास्तिरेवकार्याकियमनियमज्ञानादिभिस्तत्राह ॥ अप्रतर्क्यादिति ॥ एवमीश्वरप्रपन्नोपित्वमप्रतर्क्यात्सौरुषतर्कागम्याद्धर्मादिसहितज्ञानलक्षणायतीका  
 रात्ममूलसर्वकर्मनिरासोपायात्मिकमवसीदसिकिमर्थमुद्दिजसि ॥ यतउपासनाप्रसादितईश्वरोपिललाटस्थामक्षरावलिनसाक्षात्स्वकरणभाजंयतिकतुज्ञानकतमूलोच्छेदोपा  
 येनैवेत्यर्थः ॥ ४० ॥ गुरुशास्त्रयोः शिष्यवोधनशक्तः शिष्यस्यचचित्तशुद्ध्याऊहापोहकुशलतयाबोद्धुंशार्कितरागादीनांचसमूलोच्छेदयोप्यतापामिलक्षणपरिपाकइतिसर्व  
 सामग्रीमिलनमपीश्वरेच्छालक्षणनियतवशादेवेत्याह ॥ केति ॥ बाह्यानसागभ्यायाअखदब्रह्मात्मचित्तोवक्तगुरु क शिष्यस्यचतद्वोधयोभ्यतालक्षणवैदभ्यंक्त्रेचयंमो  
 हयमेवंशमदमादिक्रमेणस्वविनाशायापरिणतामोहवह्वरीक ॥ यद्यस्याःसकाशादिप्रसर्वात्सामग्रीद्वद्वपरस्परमिलनभागतासानियतिरीश्वरेच्छाअचिंतनीयाप्रभावेयत्तापरिच्छे  
 देनचिंतयितुमशक्येत्यर्थः ॥ ४१ ॥

अतएवशास्त्रार्थानामाहृतयोस्तादृशवृत्तान्तसरालोकोक्तत्वाह ॥ हेभरद्वाजति ॥ अष्टमान्यमसाधारणम् ॥ १२ ॥ किंमहत्त्वपिकार्थशोक सामपीहीनस्यपुत्रो  
 नमर्दाराशस्त्रसहासामपासवस्यस्यशक्त्याशयोनाह ॥ दूरमिति ॥ महासत्त्वोराजापुत्रादिमहापिपथनभृत्यादिसामपीसपन्नत्वादभ्यर्पणानोरथदूरमपिपृथ्वीपरीया  
 न्ददृष्टनिष्कृशित्वात्नादिकायमासापणकनुमसहने ॥ परिक्षेतेपनादिसातकृपायाभापदितकृतरेणुहेतुधैर्यादिसामपीविरहादित्यथ ॥ १३ ॥ जीषन्मुकान्निवेशानो  
 र्दन्वयसाधप्यासत्याममथाप्यपिप्यत्वेत्यनुमायसास्ताहृणुष्यसामप्यभनेनयममवर्गेतेत्यारायनाह ॥ षाथदिति ॥ १४ ॥ ननुपाववत्पुण्यस्यापिषधकत्वादिपुषद्वैतपुण्य  
 यथमर्नायराह ॥ द्विदूरनेति ॥ सन्निराणवपयधमभवत्तदभावनुसुदृढतमोक्षोपपुन्रभवतिभाव ॥ १५ ॥ पुण्यातिशयेनप्राक्तनपापनाशेशमदमाप्ययुगाप्यपिनार्ण  
 रभरद्वाजमादित्यविवेकेनजहिसुदृढम् ॥ असामान्यमितान्निजानप्राप्यस्यमशायम् ॥ १६ ॥ दूरमुत्सहेतराजामहामत्त्वामहापदि ॥  
 अत्यनन्वाजनशोचस्यत्यपिद्विरस्तता ॥ १७ ॥ वाधपुण्यपराधीन प्रयतंवहुजन्मभि ॥ अनुर्मायतधीरपुर्जावन्मुक्तपुकायत ॥ १८ ॥  
 द्विदूनेनयनेवपुमंणायधदृष्टा ॥ सुदृढतेनतनेवमाक्षमाप्यसिपुत्रक ॥ १९ ॥ सतांसकर्ममवेगपुराणप्रणुदन्नयम् ॥ वपौचइव  
 धृतातादवानलमभेषयत ॥ २० ॥ मरुसन्पस्यस्यकर्मणिदक्षण प्रणयीभव ॥ नपसंयटिमसारचकावत्तभ्रम शमम् ॥ २१ ॥ तावदतद्विक  
 त्यास्थिमिदयावद्विग्रह ॥ प्रतिपूजाद्विभरद्वोतेकेवलनिश्चलेजले ॥ २२ ॥ अयकिमधक्त्वरणस्त्वयाशोकावलव्यत ॥ निर्वाहयतुसैव  
 त्याप्रजायधिरभुरा ॥ २३ ॥ नजानुतेविगणयतेगणनासुरारायसाम् ॥ यतरशोकूणानीवक्रियतेहपशोकयो ॥ २४ ॥ समारुददशादो  
 लामहेराशमिदजगत ॥ र्नाञ्जतेपद्भिधै प्रेखे मखंकिमितिवयते ॥ २५ ॥ सुतेसहरतिद्विप्रपुन स्रजतिहंतिष ॥ जगतिवहुपर्यायं का  
 ल्तावयुनुद्वला ॥ २६ ॥ नविशेषग्रह कश्चिन्नचकश्चिन्नकश्चन ॥ जतुष्वभ्यवहार्थापुत्रा क्रम्यकालमोगिन ॥ २७ ॥  
 विधावशाभिभवात्साह ॥ सशामिदि ॥ असत्त्वयदिनिभूतकालोनिवर्षास ॥ २८ ॥ पुण्याज्जोत्तरतीराण्यरादयेयत्कर्मैतदुपहरति ॥ सत्वेदतिद्विदक्षण प्रणयीप्रवर्षणापुपा  
 धैप्रदण्यसक्त ॥ २९ ॥ यावद्विषेहा मलयणयित ॥ उल्लेखनेययसिअव्यिञ्चतिपूक्तकूलोपसर्षीविक्षिम ॥ निश्चलेतुपयसिषकेषलपयपृषयथस्यथ ॥ ३० ॥ अयक  
 रणाद्विषयदण्डविषयायक ॥ एवशास्त्रधत्वायाद्विषयकद्वयद्वानावधत्वायादितिकेवनिर्वाहयतु ॥ ३१ ॥ इवशोकयोस्तर्णेपुभोत्साहभगे ॥ ३२ ॥ इर्विषयाद्विद्वराजलक्ष  
 षाशोचाम म्भरुमन्तरीहजातम् ॥ पृथ्वीमोरापदुनुभेवात्कामापरिपदुभेवादापद्भिधैनेतिदोलायधै कर्तव्येकालेन ॥ कीदनेरकमकादुनुमणिषिगनिबुद्धीत्यादिनाकर्तु  
 कश्चकचणित ॥ मर्षिकोर्वाकीनुककल्पितेपुपराधयागविषयोपुसदायुक्तस्यथ ॥ ३३ ॥ कुतहलीकीर्वाकर्तुकी ॥ ३४ ॥ स्वारादरेह सङ्गमणिशरीराद्विककात्  
 शतलापयदीपमन्तरेनद्वरयभाकप्यमर्षिनिन्धित्यभाहृमाथामिमानत्यागेनशोकप्रसक्तित्यारायनाह ॥ मर्षिशेवेति ॥ यद्वेदार्तम् ॥ मकन्धिसद्विषयाद्विशेषमन्त्रक  
 यशपीधनवसिद्वदत्त्यथ ॥ काठकलास्यमार्गिनश्चस्यपाकम्यदलादाकम्याप्यद्वारोभासंजनत्कमभुनपुकागुपुष्ये ॥ ३५ ॥



इष्टसकालस्यगोचरा अन्यभूतादतिधावत ॥ ५४ ॥ अपिचसाक्षिणस्त्वससारनर्तनकौतुकदर्शनमेवयुक्तनतुरोकोकमोहादिविकारैः स्वयंनर्तनमित्याह ॥ स्वयमिति ॥ विप  
 नीयंनचित्तादिनारोविकलानिविवेकदर्शनासमर्थानिरोदनादिविकतानिचन्द्रियाणिचक्षुरादीनियस्यतथाविधःसम् ॥ ५५ ॥ क्षणभंगिनोदर्शनादतिशेष ॥ मनस्वीविवेकी  
 ॥ ५६ ॥ अमगल्यमगलार्हम् ॥ ५७ ॥ कानिमगलानितान्याह ॥ देवेति ॥ देवद्विजादिश्रद्धाप्रशुनयईश्वरानुग्रहसाधनत्वान्मगलानि ॥ ईश्वरानुग्रहस्तुसाक्षाज्ज्ञानसाधन  
 त्यात्परमगलमितिभावः ॥ तथाचोक्तम् ॥ ईश्वरानुग्रहदेवपुसामद्वैतवासना महाभयपरिचाणाद्विजाणाभेवजायतइति ॥ ५८ ॥ इदानीभरद्वाजःसर्वसाधनरहस्यंमयापिदी

काकथामर्त्यपिंडानानिभेषांतरवासिनाम् ॥ अपिदेवनिकायायेतेपिहुक्कालगोचराः ॥ ५९ ॥ स्वयंनृत्यसिक्किंघीतोविपत्तौविकलेंद्रि  
 यः ॥ क्षणनिश्चलमासीनःपशुसंसारनाटकम् ॥ ५५ ॥ अस्यानेकतरंगस्यजगतःक्षणभंगिनः ॥ नविषीदतिमनस्वीभरद्वाजमनागपि  
 ॥ ५६ ॥ त्यजशोकममंगल्यमंगलानिविचिंतय ॥ चिदानंदघनंस्वच्छमात्मानंचविभावय ॥ ५७ ॥ देवद्विजगुरुश्रद्धाभरवंधुरचेतसाम् ॥  
 सदागमप्रमाणानांमहेशानुग्रहोभवेत् ॥ ५८ ॥ भरद्वाजउवाच ॥ ॥ ज्ञातंतवप्रसादेनसर्वमेतदर्शेषतः ॥ नवैराभ्यात्परोबंधुर्नसंसार  
 त्परोरिपुः ॥ ५९ ॥ इदानीश्रोतुमिच्छामिवसिधेनोपपादितम् ॥ ज्ञानसारमशेषेणग्रंथेनोक्तंपदात्मना ॥ ६० ॥ ॥ श्रीवाल्मीकिरुवाच ॥  
 भरद्वाजशृणुष्वेदंमहाज्ञानंविमुक्तिदम् ॥ यस्यश्रवणभात्रेणभवाब्धौननिमज्जसि ॥ ६१ ॥ संहतिस्थितिसंभूतिभेदैर्योनेकधास्थितः ॥  
 एकोपिसन्नमस्तस्मैसच्चिदानंदमूर्तये ॥ ६२ ॥ कृतेप्रपंचविलयेयथातत्त्वंप्रकाशते ॥ तवोपायंप्रवक्ष्यामिसंक्षेपाच्छ्रुतिशासनात् ॥ ६३ ॥  
 पूर्वापरिविचारार्हाकथंनष्टातवस्मृतिः ॥ तथैवज्ञायतेसर्वंकरामलकवत्स्वयम् ॥ ६४ ॥

कृत्यज्ञातम् दृश्यप्रपंचविलापनोपायरहस्यमीभरानुग्रहसाधनरहस्यंचवासिष्ठस्यविस्रोक्तिषुविशककितंतत्रतत्रोक्तंपिडीकृत्यमज्ञातमतिकठोरक्त्याथार्त्तदर्थयंस्तज्जिज्ञासुः  
 पृच्छति ॥ ज्ञातमित्यादिना ॥ ५९ ॥ अनेकवाक्यात्मनाश्रेषेणग्रंथेनोक्तंरहस्यमेकपदात्मनापिडीकृतमिच्छामीत्यर्थः ॥ यदात्मनेतिपाठेयत्तात्ययंकेणेतिपथयवि  
 शेषणम् ॥ ६० ॥ ६१ ॥ प्रविलापनोपायमपवादंक्तुमप्यारोपेणैकमेवानेकधास्थितदेवमगलार्थिनमस्यति ॥ संहतीति ॥ ६२ ॥ प्रश्नाभिप्रायानुरूपमुत्तरवक्तुंप्रतिजानीते ॥  
 कतेइति ॥ श्रुतिशासनात्माङ्कयोपनिषदादिश्रुत्युक्तमात् ॥ ६३ ॥ विशकलितोक्तंस्वप्नमतिभिः स्वयमेवपूर्वापरिविचारेणनिष्कप्यज्ञानुंशक्यतत्तेसांबुद्ध्याप्राक्प्रख्यातामिदा  
 नीकथनटमितिबध्यमाणप्रहणावधानार्थमधिकक्षिपति ॥ पूर्वापरैति ॥ ६४ ॥

अतएवैतदशासमर्थाभावेऽप्येतादृशेषुकोनत्वारालेशोक्तइत्याह ॥ हेमद्वजोमि ॥ असामान्यमसाधारणम् ॥ ४२ ॥ किंचमहत्त्वधिककार्येशोक्त सामधीहीनस्यपुत्रो  
 ननुमहा राजस्यसर्वसासमर्थास्यस्यत्वेत्यारथेनोह ॥ दूरमिति ॥ महासत्त्वो राजा युद्धादिमहापुत्रनिमप्रोपि धनशुभ्यादिसामर्थासपन्नत्वाद्यर्थोपानोरथदूरमपिपुत्रीपरिपा  
 लनदृष्टनिपदशिव्यरिपालनारिकार्यमासाक्षात्तमेषणकर्तुंशुक्लहेने ॥ परिक्षतेधनादिसात्त्विकायाभापहितकृतत्वेहेतुर्धैर्यादिसामर्थाविरहादित्यर्थ ॥ ४३ ॥ जीवन्मुक्तान्निर्दर्शनी  
 कल्पपुण्यामाप्यासत्यामभवोभोगविष्यत्सत्वेत्यनुभापसात्साह ॥ पुण्यसामप्यमतेनप्रथमप्रवर्तित्यारापनाह ॥ बोधदिति ॥ ४४ ॥ ननुपापवस्तुपुण्यस्यापिबधकत्वादिपुष्यहूरपुण्य  
 कथमर्जनापराह ॥ द्विपदेनेति ॥ सतिरागपुण्यवधकमभत्तरभाधतुष्टद्वक्तमोक्षोपयुक्तमवतिभाह ॥ ४५ ॥ पुण्यातिशयेनमान्तनपापनाशेशामवभाष्यदुनप्यापितान्पि  
 हेमद्वजोमोहत्विविवेकेनजहिस्तुष्टम् ॥ असामान्यमितान्निवजानप्राप्यस्यमशयम् ॥ ४२ ॥ दूरमुत्सहेतराजामहासत्त्वामहापदि ॥  
 अस्यसत्त्वोजनगोचर्यत्वापिद्विरस्ता ॥ ४३ ॥ बोधपुण्यपराधीनप्रयत्नेबहुजन्मभि ॥ अनुभीयतधीरेपुर्जावन्मुक्तपुकार्यत ॥ ४४ ॥  
 द्विपद्भूतेनयनेवकर्मणापंधदशा ॥ सुद्वदूतेनतेवमाक्षमाप्यसिपुत्रक ॥ ४५ ॥ सर्तासकर्मभवेगपुराणप्रणुद्वलयम् ॥ वर्षौषड्व  
 भूतानादवानलमसेवयत् ॥ ४६ ॥ सखसन्त्यस्यकर्मणिद्वक्ष्णप्रणधीभवान्नेष्यसेयदिमसारव्यकावत्तभ्रमशमम् ॥ ४७ ॥ आतावदेतद्विक  
 त्यास्थमितयावद्विभ्रं ॥ प्रतिपूलादधिकह्योलेकेवलनिश्चलेजले ॥ ४८ ॥ अयकिमधकरणस्त्वयाशोकावल्लयत् ॥ निर्वाहयतुसैव  
 त्याप्रज्ञायदिरभगुरा ॥ ४९ ॥ नजातुतेविगणयतेगणनासुगरीयसाम् ॥ येतरगैस्तूणानीवक्रियतेहृषशोकयो ॥ ५० ॥ समाकृददज्ञादो  
 लामहेरात्रमिदजगत् ॥ क्रीड्यतेपव्विधैर्दंसे मसंकिमितिखियते ॥ ५१ ॥ सूतेसहरतिद्विप्रपुनस्तुजतिहृतिष ॥ जगतिवदुपर्यायं का  
 लएवकुतुहली ॥ ५२ ॥ नविशेषग्रहकश्चिन्नचकश्चिन्नकश्चन ॥ जतुष्वभ्यवहार्यपुत्राकर्म्यकालभोगिन ॥ ५३ ॥

विधापरादिभधतीत्याह ॥ सनामिनि ॥ असेचयद्विभूतकालोनिर्वाशिर ॥ ४६ ॥ पुण्यार्जनेनरत्नैराभ्यवहार्यैतकार्यैतदुपरिदशति ॥ सखेदतिप्रक्षणाः प्रणयीष्वक्षणापुया  
 धैमक्षयपासक ॥ ४७ ॥ यावद्विपदेशोऽप्राहप्रणयिता ॥ उल्लोअल्लेपयसिअब्धिः प्रतिपूलेः क्लृत्वापसर्षीविक्षिप्त ॥ निश्चलेनुरयसिकेवलपयपर्ययत्यर्थ ॥ ४८ ॥ अधक  
 रणादिवकटद्विषयायक ॥ एवशोकापत्यायावद्विषकटस्मद्वानावव्यासापटिरकेवनिर्वाहयत् ॥ ४९ ॥ हृषशोकयोस्तरीः शुभोत्साहभोगी ॥ ५० ॥ हृषविधावाहिरराजस्र  
 णीशोऽप ॥ दशभागजीवजातम् ॥ वर्षाभनेशेषपुत्रभेरात्कामाद्यरिपदुभेदादप्यपुत्रैर्दंसेर्वात्त्ययं क्रीड्यतेकालेन ॥ क्रीडतेरकर्मकाद्रेनुमण्णिनिबुद्धीत्यादिनाकर्तुं  
 कबलकमणिल ॥ महिक्रीडाकौण्ठककल्पितेपुपराधस्ययोगिद्योगेयुत्सेवायुक्तइत्यर्थ ॥ ५१ ॥ कुतुहलीक्रीडाकर्तुंकी ॥ ५२ ॥ स्वररीरादे सर्वपाणिशरीराहिलत्काला  
 शनत्वाद्यदीपमन्तनदशरथगोकथ्यमेवमिनिश्चित्यत्वाद्वाह्यापिभाग्यत्यागेनशोकमसक्तिरित्यारायमाह ॥ नविशेषेति ॥ यद्वोदरतम ॥ नकश्चिन्नाद्विषयोद्विरोषपर्यन्तक  
 म्यनपर्वीचनयसिद्धइत्यर्थ ॥ काटलक्षणस्यगोगिनः स्रवस्यपाकम्यबलाद्वाकम्याभ्यवहारोऽप्राहकालकर्मभूतेपुर्जगुणप्ये ॥ ५३ ॥

दिश श्रोत्रभूत्वाकर्णौ प्राविशान्नित्यादिश्रुते कर्तुर्जीवस्य शब्दादिभोगप्रसिद्धयेकर्णादिगोलकानुप्रवेशेन श्रोत्रादिलक्षणैर्द्विधाभावेनोपेतादिगादिदेवतां यथाक्रमदेवतास्वेवनि  
 क्षिपेदिति शेषः ॥ तमेव क्रमदर्शयति ॥ दिक्षित्रयादिना ॥ ८ ॥ अप्सुवरुणदेवतायाम् ॥ ९ ॥ १० ॥ ब्रह्मणि चतुर्मुखे ॥ बुद्धिग्रहणमुपलक्षणम् ॥ एव मनोहकारचिन्तान्यपि चंद्र  
 द्राच्युतेषु प्रविलापयेदित्युपसहरति ॥ एतादिति ॥ अग्निर्वाग्भूत्वामुखपाविशदित्यादिश्रुतिवाक्यप्रमाणमनुसृत्य देवताएवेद्विषय्यपदेशेन स्थितानां त्विदियाणिनामवस्वतराणि  
 संतीति त्वोपदेशेन प्रविलापनायमाख्यादिश्रुतेन स्वतः स्वकपालकल्पनाएतेऽर्था प्रकटीकता इत्युत्तरेणान्वयः ॥ ११ ॥ एवदेहेद्विधादिप्रविलापनसग्रहश्लोकवदित्यविरा  
 जप्रथमस्थित्वेत्तेद्विशदयति ॥ एवमिति ॥ १२ ॥ अब्याकते स्थितः पश्चादित्येतद्विवरणप्रसंगेन मायाशबलस्य सर्वजगद्भिन्नमितोपादानस्य ब्रह्मणो ब्रह्मविद्यार्थाभि प्राणु

श्रोत्रादिलक्षणांपेतां कर्तुर्भोगप्रसिद्धये ॥ दिक्षुन्यस्यात्मनः श्रोत्रं त्वंच विद्युतिनिक्षिपेत् ॥ ८ ॥ चक्षुरादित्यविंबे च जिह्वामभ्युविनिक्षिपे  
 त् ॥ प्राणं वायौ वाचमग्नौ पाणिभिर्देविनिक्षिपेत् ॥ ९ ॥ विष्णोतथात्मनः पादौ पायुं मित्रे तथैव च ॥ उपस्थं कश्यपे न्यस्य मनश्चंद्रनिवेशये  
 त् ॥ १० ॥ बुद्धिं ब्रह्मणि संयच्छेत्ताः करणदेवताः ॥ इन्द्रियव्यपदेशेन व्यादिश्रुते च देवताः ॥ ११ ॥ श्रुतिवाक्यमनुस्मृत्यनस्वतः प्रकटीक  
 ताः ॥ एवं न्यस्यात्मनो देहं विराड्स्मृतिचिंतयेत् ॥ १२ ॥ ब्रह्मांडांतः स्थितो यो सावर्धनरीश्वरः प्रभुः ॥ आधारः सर्वभूतानां कारणंतद्गुदा  
 हतम् ॥ १३ ॥ स यज्ञस्तृष्टिरूपो सौजगद्गतौ व्यवस्थितः ॥ द्विगुणांडाद्बहिः पृथ्वीपृथिव्या द्विगुणं जलम् ॥ १४ ॥ सखिला द्विगुणं तजस्तेजसो  
 द्विगुणो निलः ॥ वायोर्द्विगुणमाकाशमूर्ध्वं कैकशः क्रमात् ॥ १५ ॥ व्यस्तेन च समस्तेन व्यापिनाप्रथितं जगत् ॥ क्षितिं चाभ्युसमावेक्ष्य  
 सखिलंचानलेक्षिपेत् ॥ १६ ॥

पास्यत्वेनोकाब्रह्माहात्मनो विराजो हस्यक्षेसदा स्थितां ब्रह्मविद्यापटितार्थशरीरामूर्तदर्शयन्स एव सर्वप्राणिनां मातापितृरूपेण कारणमित्याह ॥ ब्रह्मांडांतरिति ॥ १३ ॥ सोसौ  
 पितृत्वादेव स्वसृष्टस्य देवमनुष्यादिजगतो हतावनपानादिजीवनोपाये व्यवस्थितः स गृहविट्ट्यादिना सर्वपोषकश्रौतस्मार्तयज्ञस्य षट्खण्डो ब्रह्मांडांतः स्थितः ॥ प्रासंगिकमुक्त्वा प्रस्तु  
 तप्रविलापनवक्तुब्रह्मांडावराणान्याह ॥ द्विगुणिति ॥ यथापि एभिर्वावरणैरडव्याप्तं दशगुणोत्तरत्वश्रूयते तथापि द्विगुणमेव परितो वेष्टनेपचकोशाप्रदक्षिणेपंच  
 विंशति कोशावदेकगुणस्य पंचगुणत्वे द्विगुणस्य दशगुणत्वमित्यभिप्रायेण तद्वोच्यम् ॥ अथवा तद्वपचिकेत भूनावरणाभिप्रायमिदनुपचीकृताभिप्रायमित्यचिरोधः ॥ १४ ॥ एकै  
 कशएकैकस्मादूर्ध्वमुत्तरात्तरम् ॥ १५ ॥ व्यस्तेन अपचीकृतेन समस्तेन पचीकृतेन अतएवांतरमातरवाक्षेप्रविलापयेदित्याह ॥ क्षितिमिति ॥ १६ ॥

६ १ ५ ॥ इन्द्रिणीवासिष्ठम० शास्त्रार्थमकारोनिर्माण० पू० सर्वाभिशस्युभरशततम सग ॥ १२७ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ मर्विलापनयुक्त्याषभरद्वाजकनायता ॥ ५०० ॥

नेहानिकर्तव्यतामस्युत्थापनकाम ॥ १ ॥ तत्रसांगसाक्षात्कारानमपचमविलापनप्रकारशान्तोद्यतउपरमसि निरु अद्यावत्त समहितोभूत्वात्मन्येवात्मानपरम्यतीतिश्रुतिगतस्य

यर्षणनमुस्तनीशरक्तुभारभते ॥ शान्तदस्यादिना ॥ तत्रोपरतपरद्विपयमिभागेनभ्याचरे ॥ निरिद्धादिनि ॥ तत्रसमाहितपरार्थनयाकासनाद्युपायोगवर्णयस्ति तिसुपरमर्थाद्या

चरे ॥ यद्वासनदस्यादिना ॥ उच्चारयेत्परिषजयेत् ॥ शुशुदायास्थानोत्करीत्याभूततमसा ॥ १ ॥ १ ॥ यस्याप्यत्मापस्ययस्यसमाभोजनभ्रमभ्रमिन्नतन्ज्वात्वाश्रुत्यादिनास्त्यत्वा

तपुनपुभूतपुरेदेपुष्विष्टलापपरुषाधारभ्रमभ्रमुत्करीत्यागतसद्भातिरेकेभनानीतिस्मरेदित्यर्थ ॥ ४ ॥ एवमाप्यात्मिकेर्देहिप्रादिभावंत्यक्कान्तकारणपुनरेवतासमस्यात्माका

स्ययविवर्तयमेवचेतसातथाप्यतेयेननशोचतेपुन ॥ सस्तंगसच्छात्रविवेकतभुनवैराग्ययुक्तेनविभाष्यमेतत् ॥ ६ ५ ॥ ॥ इ० वा०

वा० दे० मो० नि० पू० मरद्वाजानुशासननामसमविशस्युत्तरशततम सग ॥ १२७ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ श्रीवाल्मीकिरुवाच ॥ ॥

शान्तोद्यतश्रोपरतोनिपिश्वात्काम्यकर्मण ॥ विपर्यद्वियसंभलेपसुखाच्चश्रद्धयान्वित ॥ १ ॥ श्रद्धासनेसमासीनोजितचिर्त्तद्वियक्रिय ॥

ओमित्युधारयत्तावन्मनोयावत्प्रसीदति ॥ २ ॥ प्राणायामंतत कुर्यादत करणशुद्धये ॥ इन्द्रियाण्यहरेत्यश्राद्धिपयेभ्यश्चानैशानै ॥ ३ ॥

देहैन्द्रियमनाद्युद्धिस्तेन्नानां चसंभव ॥ यस्माद्रवतितज्ज्ञात्वातेपुपश्चाद्विलापयेत् ॥ ४ ॥ विराजिप्रथमस्थित्वातनात्मनितत परम् ॥

अध्याकृतास्थित परश्चास्थित परमकारण ॥ ५ ॥ मांसादिप्राथिव्यवर्णानां पृथिव्याप्रविलापयेत् ॥ आप्यरक्तादिकषायुतैजसतेजसिद्वि

पत् ॥ ६ ॥ वायव्यधमहावायौनामसंनमसिद्विपत् ॥ पृथिव्यादियुवित्यस्यर्चेन्द्रियाण्यत्मात्मयोनिपु ॥ ७ ॥

राधाधिपराहबाह्मस्तीतिभावनपापयमविराजिस्थित्वातत परतकारणेवकारार्थसंक्षमभूतलिंगसमस्यात्मनिरूपयगर्भविराजप्रविलाप्यस्थित्वाततसत्कारणेचिपुणेनायोपहि

नेमकारार्थेअध्याकृतेस्थितरसस्तत पश्चात्सर्वाभ्युलकारणत्वोपलक्षितेसाध्याकृतसवाधिविदानअर्धमाषालक्षितेशुद्धेब्रह्मणिअध्याकृतमपिद्विलाप्यस्थितोभवेदित्यर्थ ॥ ५ ॥

देहैन्द्रियारिपुपस्यत्मात्सत्सत्प्रसक्तप्रविलापनयद्गुक्तद्विरिष्ययुमर्षिदणोति ॥ मांसादीत्यादिना ॥ क्षिपेत्तन्माषनायत्ननेनप्रविलापयेत् ॥ ६ ॥ नाभसरारीराकाराद् ॥

एवमाषादीन्द्रियाण्यत्मात्मयोनिपुस्तारभकेपुदेवतोप्राधिपुनसंक्षमपृथिव्यादियुनिस्थित्वाप्यद्विलाप्य ॥ ७ ॥

दिश श्रोत्रभूत्वाकर्णौ प्राविशानित्यादिश्रुते कर्तुर्जीवित्यशब्दादिभोगसिद्धयेकर्णादिगोलकानुप्रवेशेनश्रोत्रादिलक्षणैर्नेद्रियभावेनोपेतादिगादिदेवतांयथाक्रमदेवतास्त्वर्नि  
 क्षिपेदिति शेष ॥ तमेवकमदर्शयति ॥ दिक्षितस्यादिना ॥ ८ ॥ अप्सुवरुणदेवतायाम् ॥ ९ ॥ १० ॥ ब्रह्मणिचतुर्भुवे ॥ बुद्धिग्रहणमुपलक्षणम् ॥ एवमनेहकारचित्तान्यपिचद्रु  
 द्राच्युतेपुनर्विलापयेदित्युपसहरति ॥ एतादिति ॥ अग्निर्वाग्भूत्वामुख्यप्राविशदित्यादिश्रुतिवाक्यप्रमाणमनुस्त्वदेवताएवेद्रियव्यपदेशेनस्थितानांत्वद्रियाणिनामवस्वतराणि  
 सर्तातितत्त्वोपदेशेनप्रविलापनायमाव्यादिश्रयतेनस्वतः स्वकपालकल्पनायाएतेऽर्था प्रकटीकताइत्युत्तरेणान्वय ॥ ११ ॥ एवेदेहैद्रियादिप्रविलापनसग्रहश्लोकविवृत्यविरा  
 जितप्रथमस्थित्वेत्येतद्विशदयति ॥ एवमिति ॥ १२ ॥ अव्याकृतेस्थितः पश्चादित्येतद्विवरणप्रसंगेनमायाशबलस्यसर्वजगदभिन्यनिमित्तोपादानस्यब्रह्मणोब्रह्मविद्यार्थिभिर्भागु

श्रोत्रादिलक्षणांपेतांकर्तुर्भागप्रसिद्धये ॥ दिक्षुन्यस्यात्मनःश्रोत्रंत्वचंविद्युतिनिक्षिपेत् ॥ ८ ॥ चक्षुरादित्यविंवेचजिह्वामभ्युविनिक्षिपे  
 त् ॥ प्राणंवायौवाचमग्नौपाणिभिर्द्रेविनिक्षिपेत् ॥ ९ ॥ विष्णौतथात्मनःपादौपायुंमित्रेतथैवच ॥ उपस्थंकरुपेन्यस्यमनश्चंद्रेनिवेशये  
 त् ॥ १० ॥ बुद्धिं ब्रह्मणि संयच्छेदेताः करणदेवताः ॥ इन्द्रियव्यपदेशेनव्यादिश्रुतेचदेवताः ॥ ११ ॥ श्रुतिवाक्यमनुस्मृत्यनस्वतः प्रकटीक  
 ताः ॥ एवंन्यस्यात्मनोदेहं विराडस्मातिचिंतयेत् ॥ १२ ॥ ब्रह्मांडांतःस्थितोयोसावर्धनरीश्वरः प्रभुः ॥ आधारः सर्वभूतानां करणंतद्बुदा  
 हतम् ॥ १३ ॥ सयज्ञस्तृष्टिरूपोसौजगद्तौव्यवस्थितः ॥ द्विगुणांडाद्बहिः पृथ्वीपृथिव्याद्विगुणंजलम् ॥ १४ ॥ सलिलाद्विगुणंतंजस्तेजसो  
 द्विगुणोनिलः ॥ वायोर्द्विगुणमाकाशमूर्ध्वमेकेशः क्रमात् ॥ १५ ॥ व्यस्तेनचसमस्तेनव्यापिनाप्रथितंजगत् ॥ क्षितिंचाप्सुसमावेक्ष्य  
 सलिलंचानलेक्षिपेत् ॥ १६ ॥

पास्यत्वेनोक्ताब्रह्मादात्मनोविराजोहृत्यद्येसदास्थितंब्रह्मविद्याधटितार्थरीरामूर्तदर्शयन्स्वसर्वप्राणिनांमातापितृरूपेणकारणमित्याह ॥ ब्रह्मांडांतरिति ॥ १३ ॥ सोसौ  
 पितृत्वादेवस्वस्तपस्यदेवमनुष्यादिजगतोदत्तावन्यपानादिजीवनोपायेव्यवस्थितः सन्हविद्विद्यादिनासर्वपोषकश्रौतस्मार्तयज्ञस्तृष्टरूपोब्रह्मांडांतःस्थितः ॥ प्रासंगिकमुक्त्वाप्रस्तु  
 तप्रविलापनवक्तुब्रह्मांडावरणान्याह ॥ द्विगुणेति ॥ यद्यपिपरिभारवरणैरहव्याप्तं दशगुणोत्तरैरितिपुराणेषुदशगुणोत्तरत्वश्रूयतेतथापिद्विगुणमेवपरितोषेनेपचक्रोशप्रदक्षिणेपंच  
 विशतिकोशवदेकगुणस्यपंचगुणत्वद्विगुणस्यदशगुणत्वमित्यभिप्रायेणतद्बोध्यम् ॥ अथवातदपचीकृतभूनावरणाभिप्रायमिदत्तुपचीकृताभिप्रायमित्यविरोधः ॥ १४ ॥ एकै  
 कशएकैकस्मादूर्ध्वमुत्तरोत्तरम् ॥ १५ ॥ व्यस्तेनअपचीकृतेनसमस्तेनपचीकृतेन अतएवांतरमातरवाक्षेप्रविलापयेदित्याह ॥ क्षितिमिति ॥ १६ ॥

समावस्यद्विलाप्य ॥ समस्तस्यूलप्रपथोत्पत्तिकारणेनमहाकारोहिरण्यगजाकारो ॥ १७ ॥ किन्तुभ्रामारीरंतदाह ॥ वासनादिति ॥ १८ ॥ लिगालिगशरीरम् ॥ एषस्फुटं  
 याधिप्रविलापनेनाथद्वसप्तनोम्रस्रांढाल्वात्प्रिमानत्यागात्ततोबहिर्भूतं सतप्रसृष्टमृतात्मकलिगसप्तपिदेहैःअहमात्मयाधिष्ठताहिरण्यगर्भवास्मीतिश्चितयेदित्यर्थ ॥ १९ ॥  
 मनुचतुर्मुख पद्यसभावाद्देहोत्तोकहिरण्यगर्भं इतिप्रसिद्ध अयन्भूतसूक्ष्मसप्तस्थान्त्मान् चतुर्मुखइतिकथहिरण्यगर्भंलभाह ॥ चतुर्मुखइति ॥ भूतसूक्ष्मेअग्निमानितयाभ्यवस्थि  
 तेषामवभयकेप्रस्रांढविलापनास्यूक्ष्मस्रांढिभ्यपभोगार्थपयोदप्रदेहैकस्यचित्त्वात्तनुमुखआसीदित्यर्थ ॥ इदराहिरण्यगर्भंस्वभावात्नानंतरयत्कनप्यतदाह ॥ लिगमिति ॥ अ  
 र्वाकृतभूनेभ्यापिसूक्ष्मउपाभ्याकारेण।प्य।कतेनापारोउपहृतिश्चिराकोरेण।भ्यकेच ॥ अहंशस्यजडेष्विवाभाषारास्यचित्प्रविलापनमित्सूचनायद्विधाकृत्योकि ॥२०॥

अग्निवायीसमावेश्ववायुचनमसिसिषेत् ॥ नमश्रमहदाकारोसमस्तोत्पत्तिकारणे ॥ १७ ॥ स्थित्वातास्मिन्क्षुण्ठयंगीलिगमान्नश  
 रंरयुक् ॥ वासनाभूतसूक्ष्माश्रकमांविधेतयेव ॥ १८ ॥ दर्शेद्वियमनोबुद्धिरतस्त्रिगविदुर्बुधा ॥ ततोर्षोडाद्द्विहियातकनामास्मीतिर्षि  
 तयेत् ॥ १९ ॥ चतुर्मुखोयकेचापभूतसूक्ष्मव्यवस्थित ॥ लिगमव्याकृतेसूक्ष्मेत्यस्याध्यकेषुबुद्धिमान् ॥ २० ॥ नामरूपविनिर्मुक्तय  
 स्मिन्सतिपुतजगत् ॥ तामाहु प्रकृतिकचिन्मायामकेपरेत्वणून् ॥ २१ ॥ अविद्यामपरेप्राहुस्तकविभ्रातचेतस ॥ तत्रसर्वैलयगत्वाति  
 पृत्यव्यकरुपिण ॥ २२ ॥ नि सप्तधानिरास्वादा सभवतिततभुन ॥ तत्स्वरुपाहितिष्ठतियावत्स्थिति प्रवर्तते ॥ २३ ॥ आनुलोभ्यास्मृता  
 स्थिति प्रातिलोभ्येनसद्धति ॥ अत स्थानत्रयत्क्वातुरीयंपदमव्ययम् ॥ २४ ॥

अथवाभ्याकारणफलमभिध्याकिरितिक्वियाफलरूपमवदतिनिमित्तभेदरकल्पनायाएकशैवेव्यपदेशेभेदस्यारायेनाह ॥ नामेति ॥ प्रकृतिशक्त्या ॥ मार्यावेदीनि ॥ २१ ॥  
 अथेरीदा सद्धतिरूपामविद्याम् ॥ तपतस्मिन्वभ्याकृतेप्रलयकालेसर्वेषुबाधायांलघुपठभाबविकारगत्याअनभिद्यत्करुपिणस्सतस्तत्सत्तयैवतिष्ठति ॥ २२ ॥ कथतिष्ठतितवा  
 ह ॥ नि सप्तधानि ॥ परस्परसप्तगयुष्याश्विन्नोभ्यदालक्षणस्त्वेत्युष्याभ्येत्यर्थ ॥ कुत ॥ प्रलयानंतररुगकालेनत अभ्याकृताद्देवप्रकृतिभूताह ॥ २३ ॥ आनुलोभ्यादाका  
 शार्तिकमात्र ॥ प्रातिलोभ्येनसद्धतिषिपरीतकेभेणपश्चात्तिस्थार परमकारणेदेहस्येद्विहणोति ॥ अतइति ॥ स्थानत्रयविताराहिरण्यगर्भं।भ्याकृतास्यस्यूलसूक्ष्मकारणरूपसप्तपि  
 यदापयस्यापयनोतिद्व्यहंनइद्वि-अहंनोभयतन्मन्ननमन्ननापन्ननप्रदानयनमितिपुन्युपवर्षीनरिशारात्यज्जगतद्विधातनपरिशिटिश्चन्मादीकरसमदरयमप्यहृदयंमयासप्तलक्षणम  
 ित्स्वत्नप्यपरेरयमकात्मस्वत्यपसादरेयवशोयराभिरिहारात्तन्वदन्वगुर्धमभ्यतेइतिभुगुपुष्यदीनतस्यमानयेसाक्षात्प्राभाषिभ्यप्येत् ॥ २४ ॥

ध्यानेऽप्याचरमसाक्षात्कारदृश्याध्यानकर्तृकरणहर्षाऽलिंगमपिमूलाज्ञानबाधेनप्रविलाप्यघटभोगघटाकारशोमहाकाशमिवपरिनिरतिशयानंदं ब्रह्मविशेषैवास्याऽलिंगनिगडमु  
 ध्यानेऽप्याचरमसाक्षात्कारदृश्याध्यानकर्तृकरणहर्षाऽलिंगमपिमूलाज्ञानबाधेनप्रविलाप्यघटभोगघटाकारशोमहाकाशमिवपरिनिरतिशयानंदं ब्रह्मविशेषैवास्याऽलिंगनिगडमु  
 स्यात्कृतार्थतैल्यर्थः ॥ ननुनातःप्रज्ञामित्यादिश्रुतौऽलिंगबाधोनदृश्यतेतत्कथं तन्निवृत्तिरितिचेत्स्थानत्रयबाधेऽलिंगबाधोऽर्थसिद्धः ॥ रथूलसूक्ष्मभूतेद्वियादिव्वेवलिंगस्यप्रतिष्ठित  
 त्वादितिदर्शयति ॥ भूतेद्वियेति ॥ २५ ॥ नन्वज्ञानकथप्रतिष्ठानत्वाह ॥ लिंगमिति ॥ शुद्धेब्रह्मण्यज्ञानावरणेनाव्याकृतेहिसति सूक्ष्मभूतद्वाराऽलिंगमुत्पद्यतेनाज्ञानविनेतितेवलि  
 गस्यमूलप्रतिष्ठितं तन्निवृत्तौऽलिंगनिगडभंगसिद्धिरितिभावः ॥ एववात्स्मीकिनाप्रणवार्थप्रपचनोपायेनप्रतिबोधितः प्रबुद्धोभरद्वाजः स्वानुभवंगुर्वनुभवसंवादेनपरिक्षणायप्रकट  
 यन्नुवाच ॥ इदानीमित्यादिना ॥ २६ ॥ २७ ॥ चिदहननुचिच्छक्तिमात् ॥ कीदृशादभेदात्परमात्मासितत्वाह ॥ घटाभावेइति ॥ घटभोगसतीत्यर्थः ॥ यथाएकस्यैवघटस्यघट  
 कलशनामभेदकल्पनातदुपहितेआकाशेचघटाकाराः कलशाकाशादितिष्यपदेशभेदकल्पनातद्वदेकस्यैवाज्ञानस्यजगन्नामभेदकल्पनातदुपहितेचमयिजीवईश्वरोदेवोनरकुज

ध्यायेत्तस्मात्प्रतिगंप्रविलाप्यपरिविशेत् ॥ भूतेद्वियमनोबुद्धिवासनाकर्मवाच्यवः ॥ २५ ॥ अज्ञानंचप्रतिष्ठाः स्याऽलिंगमव्याकृतेसाति ॥  
 भरद्वाजउवाच ॥ ॥ इदानींलिंगनिगडान्मुक्तहंसवर्थायतः ॥ २६ ॥ चिदंशत्वात्प्रविष्टोहंचैतन्न्यानंदसागरे ॥ अभेदात्परमात्माम्स्मिन्स  
 र्वौपाधिविवर्जितः ॥ २७ ॥ कूटस्थः केवलौ व्यापीचिदचिच्छक्तिमानहम् ॥ घटाभावेघटाकाशाकलशाकाशाचोऽर्थथा ॥ २८ ॥ तमाहुः  
 श्रुतयोब्रह्मएवमेवैक्यमादरात् ॥ यथाभिरप्रौसांसिक्षिप्तः समानत्वमनुब्रजेत् ॥ २९ ॥ तदाख्यस्तन्मयोभूत्वागुह्यतेनविशेषतः ॥ यथावृ  
 णादिकंक्षिप्तं समायांलवणंभवेत् ॥ ३० ॥ अचेतनंजगद्व्यस्तंचैतन्यचेतनीभवेत् ॥ यथावैलवणप्रंथिः समुद्रसैंधवोऽप्यथा ॥ ३१ ॥ ना  
 मरुप्राद्विनिर्मुक्तः प्रविश्वैतिसमुद्रताम् ॥ यथाजलेजलंन्यस्तंक्षीरंक्षीरंघृतेघृतम् ॥ ३२ ॥ अविनष्टाभवंत्येगुह्यतेनविशेषतः ॥ तथा  
 हंसवर्भावेनप्रविष्टश्चेतनेसाति ॥ ३३ ॥ नित्यानंदेसमस्त्रेपरपरमकारणे ॥ नित्यंसर्वगतंशांतिंनिरवद्यंनिरंजनम् ॥ ३४ ॥

रदत्यादिष्यपदेशभेदकल्पनाच्चासीत् तत्रैकेनघटभोगेनयथाउभयनिवृत्त्याशुद्धाकाशलक्षणैक्यतद्वदेकस्याज्ञानस्यनिवृत्त्यासर्वनामादिभेदेनिवृत्त्याचिदैक्यसाभाष्यमित्यर्थः  
 ॥ २८ ॥ एवमैक्यमभिप्रेत्यतन्नसंभूतमायवनान्यत्पश्यतिनान्यच्छृणोतिनान्यद्विजानातिसंभूमायवत्वस्यसर्वमात्मैवाभूत्तत्केनकपरयेत्एकाल्पत्ययसारंशिवंशांतमद्वैतच  
 त्थर्मन्यते नेहनानासिक्तिकचनेत्याद्योबद्धयः श्रुतयथाहु रित्यर्थः ॥ एवंयथाजलेजलक्षिप्तंक्षीरंक्षीरंघृतेघृतम् ॥ अविशेषोभवेत्तद्वज्जीवात्मापरमात्मनीत्यादिश्रुतिभिरी  
 दशमेवैक्यदर्शितमित्याशयेनोदाहरति ॥ यथेति ॥ समानत्वमैक्यम् ॥ २९ ॥ एवमचेतनप्रपचस्यापिचितिविलापनेनतद्वावापत्तौदृष्टांतमाह ॥ यथेति ॥ ३० ॥ न्यस्तप्रवि  
 क्तापितम् ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ उपाधिनाशेउपहितजीविविनाशकापिभोगेत्याशयेनाह ॥ अविनष्टाइति ॥ चेतनेचिदैकरसेसतिब्रह्मणि ॥ ३३ ॥ निष्कलनिष्क्रियशांतनिरवद्यं  
 निरंजनमित्यादिश्रुत्यापिस्वानुभवसवाद्यति ॥ नित्यमित्यादिना ॥ ३४ ॥

॥ १७ ॥ सत्यसकलसकलप्रमाणसतीपिजगतसंसाधपादनसमयसदृशम् ॥ १६ ॥ सत्यादिप्रिमायागुणैर्बर्कितम् ॥ १७ ॥ अभ्यासकालेपिलयाअर्थवभ्यानमसमु  
 पदिदमिन्त्यारायनाह ॥ पथिदमिन्त्यादिना ॥ स्वकर्मकच्छुश्रूषणगुरुशुभ्रुपादिपर स्वधर्मांशमधमनिष्ठश्च ॥ १८ ॥ १९ ॥ कथयन्तिपद्यतेनाह ॥ नमस्तदिति ॥ २० ॥ प्रतिप  
 तिशाध्यायनाह ॥ द्यात्तेति ॥ एवभरदाकोकमनुभवनिशाम्यसतुटेवात्मीकितल्लुकानुभावस्थैर्यायस्यअतिवहिनःअपत्यमुक्त्यन्वयपरपदमिन्त्यादिश्रुतिसिद्धसम्प्राप्तभवस्य  
 कलत्प्यतयोदशिति ॥ सखेन्दिति ॥ २१ ॥ ससारथकावर्तेषुममतीतिथमत्स्यैरिशामधिभ्यांतिष्ठसगार्हस्थ्येनेव्यसेनप्राप्तोपियतीर्कर्मणिषसन्प्राणान्प्रणयीब्रह्मण्येवनिर्दि  
 शेपमासनाह ॥ ब्रह्मसत्योमृतत्वमेतीतिपुतेरनभ्यध्यापारतपाब्रह्मण्यपासकस्यसन्ध्यासिनएवसर्वाकायांतिशान्तिशंभवाहित्यम् ॥ सर्वसमयसागमिनिधावत ॥ २२ ॥ नवि  
 ष्टवनेगिरिस्थस्यमि ॥ तस्यनाहर्बधिरथागन्धिमोह्येअपयपरस्येदृतिश्रुतेरितिभाव ॥ ज्ञानिनोऽधीवन्मुक्तस्यकर्मकसम्पन्नबेतिबधमन्धश्च यदाकर्तव्यतथाप्रवृत्तिरुपनि  
 निकर्तनिक्रियशुश्रूतद्वक्षास्मिपरपरम् ॥ हेयोपाटेयनिर्मुक्तसत्यरूपनिरिद्विचम् ॥ ३५ ॥ केवलसत्यसकलसकलशुद्धवक्षास्यहंपरम् ॥ पुण्य  
 पापविनिर्मुक्तकारणजगतभरम् ॥ ३६ ॥ अद्वितीयपरज्यातिवंधास्म्यानंदमव्ययम् ॥ एवमादिगुणैर्पुंक्तसत्वादिगुणवर्कितम् ॥ ३७ ॥  
 नविष्टसकलवक्षसदाध्यायेत्सकर्मकत् ॥ एवमभ्यसतपुसोमनोऽसंयातितज्जवै ॥ ३८ ॥ मनस्यस्तगततस्यस्वयमात्माप्रकाशते ॥ प्रका  
 शेसर्वदुःखानांज्ञानि स्यात्सुखमात्मनि ॥ ३९ ॥ स्वयमेवात्मनात्मानमातदप्रतिपद्यते ॥ नमत्तोस्त्यपर कश्चिच्चिदानंदमयःप्रभु ॥ ४० ॥  
 अहमक परंवल्लइत्याभ्यांतप्रकाशते ॥ ॥ श्रीवाल्मीकिठवाच ॥ ॥ सखेसन्त्यस्यकर्माणिब्रह्मणःप्रणयिभाव ॥ ४१ ॥ नेव्यसेयदिसंसार  
 चकावत्तभ्रमशामम् ॥ ॥ भरद्वाजउवाच ॥ ॥ त्वयोक्तसवमेवेदंज्ञानदुर्लभयागुरो ॥ ४२ ॥ शुद्धिश्चनिर्मलजातसंसारो नविलयते ॥  
 इदानींज्ञानुमिच्छामिज्ञानिनकमकीदृशाम् ॥ ४३ ॥

सर्वमिभिककाभ्यकमसवमेवयथापूर्वकनभ्यमयथाकामनाभ्यानिहत्सत्स्यश्रयोभिन्नकमनापकनभ्यनिद्विहीयप्रश्च पाठकभाहार्यकमस्यवलीयत्त्वाद्दोष्य ॥ ननुसखेस  
 न्यस्यकर्माणब्रह्मणभ्यणयीशब्देनिसवकर्मसंन्यासश्रुतवताभरद्वाजस्यव्याधपिप्रकाशतुपपत्नौ सत्यम् तथापिप्रायश्चित्तमिहाशब्दोक्ति कुवन्नेवैककर्माणिजिगीविसुच्छ्रमस  
 मादस्यादिश्रुतिभिर्प्रायश्चित्तकर्मव्यतयानिब्रह्मदानांशिसातोन्वरातिनश्रुतेनाभ्यासिवाधर्मैर्दोषाकारेणत्यकानामपिदीक्षाप्राप्तमेवुतपरिपश्यत स्वकौवहिनःअप्य एतन्मेवप्रधाकि  
 नोऽोकाकिच्छन्मयइति द्यादिश्रुतिभिर्ब्रह्मजिज्ञासासिनिमित्तनस्यजनांशानसिद्धयानिमिशाप्राप्तमेवुतपरिपश्येन्न्यायसिद्ध ॥ नचविलसन्त्यासविधानानुत्तरपरिपद्य ॥ न  
 स्यकर्मनातरानुष्ठितविशिष्टिशासन्प्रायश्चित्तस्यस्यस्येवतस्यज्ञानोर्हयतकनाप्यापूर्वकविशेषान्यत्तिअप्राप्तमन्ध्यासांशरविधानपरस्यप्राप्तविशिष्टिशासन्प्रायश्चित्तानि  
 धानासोकरिस्त्याशयेनप्रत्यावुपपत्नौबोध्यो ॥ ४३ ॥





प्राणुत्तमीभरुणस्यतयस्यदरनेश्विठोक्तज्ञानमार्गोणयोगमार्गोणवातत्वज्ञानोसत्येकत्रिज्ञानोसवधिज्ञानात्सवसरायमूलाज्ञाननारायणस्यवसरायोच्छेदेनविश्वीतिर्भीषिप्यतीत्युप  
 सहरति ॥ मज्जिमार्गिका ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ तत्रशास्त्रार्थार्थोपदेशस्तानुभयानामेकायनिष्ठतानिश्चयापार्थार्थतनादितलक्षणपरामशरभ्युपोपणादितलक्षणाभ्यासभ्याव  
 श्यवाप्यदत्तार ॥ परमार्थेति ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ योगपुण्याधित्यार्गेनक्यम् ॥ स्वात्मनरोधितमतीषा ॥ आत्मनिप्रसङ्गि ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ महात्मनाक्षयतिच्छिन्नप्रसाकार  
 विमाराय ॥ ५९ ॥ अनुपदृष्टिमामप्रयुक्तनयणुकराक्तिकिपातत्वपारिष्यस्प्रसर्तकरणाल्पस्यगुरुत्वशिष्योद्धारसामभ्यलक्षणतलक्षणात्सपृषुदर्शितमस्यभ्यमित्यथ

मज्जिमज्जिसिद्धेनप्रद्वाराधिर्वाचिषु ॥ मज्जसभरिताभोगपरमंभोजगदुरुम् ॥ ५३ ॥ इतिनेर्वाणितसर्वसिष्टस्योपदेशानम् ॥ अने  
 नज्ञानमार्गोणयोगमार्गोणपुत्रक ॥ ५८ ॥ परद्वानमहाप्राज्ञमर्वाज्ञास्यमिनिश्चितम् ॥ परामर्शनशास्त्रस्यगुरुवाक्याययोधनान् ॥ ५५ ॥  
 अभ्यासात्मवसिद्धि स्यादितिबंधानुशासनम् ॥ तस्मात्त्वसवमुत्सृज्यकुर्वभ्यासोस्तिरमन ॥ ५६ ॥ ॥ परद्वानुवाच ॥ ॥ राम प्रास  
 परयोगस्नातनात्मनिर्दुम् ॥ कथवसिष्टुदंवेनव्यवहारपर क्त ॥ ५७ ॥ इतिज्ञात्वाहमव्यवमभ्यामार्थयतयथा ॥ तथैवव्यवहारोपि  
 ध्युत्थानंभविव्यति ॥ ५८ ॥ ॥ श्रावात्मिकिरुवाच ॥ ॥ यदापरिणत साधु स्वस्वरूपमहात्मना ॥ विश्रामिन्नस्तदोवाचवसिष्टुस्तपि  
 सत्तमम् ॥ ५९ ॥ ॥ श्राविन्याभिन्नउवाच ॥ ॥ हेवसिष्टुमहाभागवशुभमहानसि ॥ गुरुत्वशक्तिपातेनतत्क्षणादवदर्शितम् ॥ ६० ॥  
 दशानात्सशानच्छब्दात्प्रयथारिष्यदहेक ॥ जनयेद्यममावशशांभवसंहिदंशिक ॥ ६१ ॥ रामेव्ययविशुद्धात्माविरक्त स्वात्मनैवहि ॥  
 विश्रान्तिमानाफर्त्वाचमवादाव्याभवान्पदम् ॥ ६२ ॥ शिष्यप्रज्ञैवयोधस्यकारणगुरुत्वाक्यत ॥ मलत्रयमपक्वैक्यधुक्त्यतिपक्वन्  
 ॥ ६३ ॥ ज्ञानप्रत्यक्षमवेदगुरुशिष्यप्रयोजनम् ॥ उभावपियतोयोग्योसवपामिदशामपि ॥ ६४ ॥

॥ ६० ॥ मनुप्रयास्यशरीरत्वक्कारामर्ह्यप्रविरयपुत्रुहतिर्नासधारदिकनकेनमेवतत्कथल्यपारात्किपतौक्षान्तलाघाह ॥ शरानादिनि ॥ सत्यसकल्पानात्वात्परादृष्यादिस  
 च्छिष्यस्यपुत्रुहतिप्यापद्रुषकभेदनप्रस्राद्येस्तिनपरशिवसमावेशलक्षणोमीनस्योपाधिपरित्यागेनशुद्धप्रस्रासमावेशलक्षणभ्रशक्तिपात सिद्धातीतिभाष ॥ देशिकोक्त ॥ ६१ ॥  
 नपरात्मस्यसिद्धिप्यनशयति ॥ रामदृष्टि ॥ ६२ ॥ मलत्रयशरीरवाहनासिद्धमाणवाहिकामकमवासातलक्षणया ॥ कथयुक्त्यतिरिष्यदतिशेष ॥ ६३ ॥ सच्छिष्येपुरातन  
 स्यदृष्टकलेशव्याह ॥ ज्ञाननिनि ॥ यनउर्ध्वगुरुशिष्यार्थार्थान्त्वर्त्तवैर्वापुठवाधानानीदरार्किकल्पलक्षणानानिनिशाकनस्तामिद्वय ॥ ६४ ॥

इत्यवसिष्ठप्रशस्त्रस्तुतकर्त्तव्यमाह ॥ इदानीमिति ॥ अस्मदादिभूकपया ॥ त्वपदेपरिणत कृतकृत्यइति यावत् ॥ ६५ ॥ ममकार्यनिषिद्धयज्ञसिद्धित्वस्मरन्सन् रामव्युत्थानक  
 न्तुमर्हसीति पूर्ववदथामाकथाम् इत्युत्तरत्रवासवध ॥ ६६ ॥ किचान्यदेवकार्यमपिरामव्युत्थापनेन चरामसपादयामोत्रयम् ॥ ६७ ॥ कार्यातिराण्यपि दर्शयन् देवकार्यविशदयति ॥  
 सिद्धाश्रमेत्यादिना ॥ अहल्यायामुक्तिशायमोक्षचकारिष्यतीत्यनुषंगः ॥ ६८ ॥ निश्चयोवाग्निश्चयः ॥ गतिपरलोकमार्गम् ॥ ६९ ॥ राज्यविमुष्यगतो विगतः ॥ जीवन्मुक्तत्वादेवा  
 भयानिस्त्यहश्च ॥ दहकारण्यवासिने मुनीन् राक्षसवधेन भयादुद्धरिष्यतीति परेणान्वयः ॥ ७० ॥ विविधानितीर्थानि प्राणिनश्च उद्धरिष्यति पावपिष्यतीत्यर्थः ॥ सीताहरणप्रयुक्त  
 यद्वैर्गत्शोकमोहादिविह्वलनतच्छलेन रावणादीनावदादिपि सर्वपात्रीसागिनाभुविशोष्यतामस्यास्थ्यचदर्शयिष्यतीति परेणान्वयः ॥ ७१ ॥ अथ इन्द्रवरदानेन युद्धे स्यवानरक्षी  
 देः परावृत्तिपरवर्त्तनपुनः भजिविनदर्शयिष्यति ॥ ७२ ॥ अग्निप्रवेशेन सीताविशुद्धिमन्विच्छन्सन्नात्मनः स्वस्थलोकानुमतिशोषजनमाननीयचरित्रतदर्शयिष्यति ॥ ततोराज्येभिषि  
 इदानीरुपचारामव्युत्थानकर्त्तुमर्हसि ॥ पदेपरिणतस्त्वंहिकार्याविषावच्यतः ॥ ६५ ॥ स्मरन्कार्यमविभोयदुद्दिश्याहमागतः ॥ प्रार्थि  
 तश्चातिक्रष्टेन राजादशरथः स्वयम् ॥ ६६ ॥ तद्वथामाकथाम् सर्वशुद्धेन मनसामुने ॥ देवकार्यचरामान्यदवतारप्रयोजनम् ॥ ६७ ॥ सिद्धा  
 श्रमं मयानीतोरामो राक्षसमर्दनम् ॥ करिष्यति ततो हल्यामुक्तिचजनकालजाम् ॥ ६८ ॥ परिणेष्यतिकोदंडभंगेन कृतनिश्चयः ॥ रामस्य  
 जामदग्न्यस्य कर्तानिष्ठांगतिभुवम् ॥ ६९ ॥ पितृपैतामहं राज्यां विगतो भयनिस्पहः ॥ वनवासच्छलेन हृदंकारण्यवास्मिन् ॥ ७० ॥ उद्धरिष्य  
 तितीर्थानि प्राणिनो विविधानि हि ॥ सीताहरणदौर्गत्यच्छलेन भुविशोष्यताम् ॥ ७१ ॥ दर्शयिष्यति सर्वपांरावणादिवधादपि ॥ खीसंगि  
 नामथास्वाश्रयं वानरादेः परावृत्तिम् ॥ ७२ ॥ सीताविशुद्धिमन्विच्छेद्द्वैकानुमतिमात्मनः ॥ जीवन्मुक्तो निस्पहोपि क्रियाकांडपरायणः  
 ॥ ७३ ॥ भविष्यति गतिद्रष्टुं ज्ञानकर्मसमुच्चयौ ॥ यैर्दृष्टोचैः स्मृतो वापि यैः श्रुतो वा बोधितस्तु यैः ॥ ७४ ॥ सर्वावस्थानां तु जीवन्मुक्तिप्रदास्य  
 ति ॥ इति कार्यमश्रेयणत्रैलोक्यस्य ममापि हि ॥ ७५ ॥ अनेन रामचंद्रेण पुरुषेण महात्मना ॥ नमोस्मै जितसेवैतेकोप्ये वंचिरे मेधताम् ॥ ७६ ॥  
 कः स्वयर्जिवन्मुक्तो निस्पहोपि सत्कर्मधिकृतजनानाकर्मनुष्ठानेनैव गतिद्रष्टुं दर्शयति क्रियाकांडपरायणो भविष्यतीति परेणान्वयः ॥ ७३ ॥ ज्ञानकर्मसमुच्चयाधिकारिणां ब्रह्म  
 लोकदिगतिदर्शयितुं ज्ञानकर्मसमुच्चयौ चकारिष्यतीति शेषः ॥ ज्ञानमत्रोपासनम् ॥ नकेवलकर्ममार्गप्रवर्त्तनेन वर्त्तमानजनमात्रोपकारो किन्तु तरकालमपि स्मरणकर्त्तनस्वचरि  
 त्रप्रबोधनादिना स्वानुगतानां भक्तानां जीवन्मुक्तिसुखप्रदइत्याह ॥ यैरिति ॥ ७४ ॥ सर्वावस्थानां सुगतानां प्रसत्या अनुगतानाम् ॥ ७५ ॥ अनेन महात्मनारामचंद्रेण इति वर्णितप्रका  
 रेण वैलोक्यस्य ममापि हितकार्यामिति पूर्वाचान्वयः ॥ इदानीं श्रीविश्वामित्र सामाजिकानारामभक्तिवर्धयन्त्याह ॥ नमइति ॥ हे जनाः एते यूयमस्मै रामायनमरकुरुत ॥ तन्नम  
 स्कारमात्रेण भवद्भिः सर्वजैतव्यजितमेवनसाधनान्तरमपेक्षणीयमित्यर्थः ॥ युष्माकं मध्येकोपि पुरुषयोरैय एवं श्रीरामइव जीवन्मुक्तश्चरति वैकल्पसमाधि विश्रान्तिनामः ॥ सु  
 खमेधतावर्धताम ॥ ७६ ॥

॥ ७७ ॥ इराबुधुभाभुगाउसत्परिषदपारमकपार्थैलायाविधा-सतोरार्मांप्रपथरजसाभादेरनमस्करेदरिपाधत् ॥ सदारामस्तरणेच आस्थिता आस्थानतोष भुवुरिरीशेष ॥  
 धसिद्यार्थिदिलंपत्त कपयामुत्तयानसगतोपनपुतोषभुव ॥ ७८ ॥ एवमभ्येवहृपयभनसगुनु ॥ भूयभ्रोतुमुक्तिका-सर्वेषभुवैत्यर्थ ॥ अतएवनेतस्यगुणाभ्यरोकाना  
 कर्मपदस्यमृतवाभ्याभ्यलिङ्गनभुव ॥ एतदभाषभ्छोरस ॥ ७९ ॥ भूद्विभ्योवृजानप्रतिष्यकध ॥ अयराताजभ्यन-याङ्गोभूत् किंवाभुधोरैव अथयाननुन्यइत्यज्ञ  
 नाभियाधानुसारोष ॥ ८० ॥ विश्वामिधोप्यजानानुसारोत्तमाह ॥ अर्धवेति ॥ इजानत्वभास्त्रिरामपरवसाक्षाङ्गवाथासुहृदन्तिविश्वसकुरु सपुराण-पर पुरुष ॥

॥ श्रीवाल्मीकिरुवाच ॥ ॥ इतिश्रुत्वाश्वतेसर्वैविश्वामिधेणभापितम् ॥ सिद्धाश्वरयोगीन्द्रावसिषुप्रमुखा पुन ॥ ७७ ॥ रासीध्रिपथर  
 जसामादरस्मरणास्थिता ॥ दूरश्रुतोत्तरकया कययार्थेयितीपते ॥ ७८ ॥ नसतुतोपभगवान्वसिष्येन्यमहर्षय ॥ गुणान्गुणनिधेका  
 स्यदुवकाकणयन्दुतम् ॥ ७९ ॥ विश्वामिधमुनिप्राहवसिषोभगवाद्यपि ॥ ॥ श्रावसिषुजवाथा ॥ ॥ नृद्विविश्वामिधमुनेरामोरजीव  
 लोचन ॥ कोयमभुदुध किंवाभनुप्योवायराधव ॥ ८० ॥ ॥ श्रीविश्वामिधजवाच ॥ ॥ अत्रैवकुरुविश्वसमयसपुरुप-पर ॥ विश्वा  
 यमयिताभोधिर्गीरीरागनागांचर ॥ ८१ ॥ परिपूर्णंपरानद् सम श्रीवत्सलोलन ॥ सर्वेपांपाणिनाराम-प्रदातासुप्रसादित ॥ ८२ ॥ अय  
 निहतिकुपित सृजत्ययमसत्सकान् ॥ विश्वारिद्विभ्रजनकोधातामत्तामहासख ॥ ८३ ॥ अयव्युक्तांतनि सारव्यदुससारधूत्तकं ॥ आन  
 दसिधुर्विततोवार्तरगीर्विगात्यते ॥ ८४ ॥ कश्चिन्मुकइवात्मस्य-कचिन्सुयंपदाभिध ॥ कश्चिद्वर्णातिप्रकति कश्चित्तस्य-पुमानयम् ॥ ८५ ॥  
 अयंत्रयामयोठेवत्सैगुणयगहतातिग ॥ जयत्यगौरयपद्विर्वेदात्मापुरुषाद्भुत ॥ ८६ ॥ अयंशतुर्वाहुरयविश्वसथाचतुर्भुव ॥ अयमेवम  
 इदेव संहताश्चिदोचन ॥ ८७ ॥

सक ॥ विश्वार्थमयिर्गोभोधि-श्रीरार्थंथायनस ॥ मभीरार्थागारारायानामाभामुपनिषदांस्वगोभरोनान्यप्रमाणस्येत्यर्थ ॥ ८१ ॥ यरातासर्वपुरुषाथानानिर्तिराव ॥  
 षुपुजस्यपायसाहित ॥ ८२ ॥ असत्समा-अकार्यतेकीर्त्तनइत्येवसत्कामिभ्याथार्थंलात् ॥ ८३ ॥ क्युक्ताविश्वारिद्विगतानि सारायद्वभ्यवसाया-कायकारणवधार्थैस्तथाविधै  
 धूर्तकर्मगणइत्येवकर्त्तारोपनिभारानदीषधुर्विमासप्रपविषयते ॥ ८४ ॥ अयमेवज्ञानमुकोनित्यमुकोमायानियतामायातर्त्तव्यन्तिभूतुभिस्तिथइत्याह ॥ कश्चिदिति ॥ ८५ ॥  
 यथामयोठेवरातीर ॥ अत्रै शिक्षाकन्यादिभि ॥ वेदानामात्मापारमार्थिकसत्वरूपभूत ॥ ८६ ॥ चतुर्वाहुर पाठकोविष्यु ॥ ८७ ॥

योगान्मायाशक्तिसंबन्धम् ॥ मोहनिदानमनत्वात्सदाज्ञागुरुक ॥ ८८ ॥ यथाविक्रमेणपराक्रमेणावश्यभावीविजयउत्सर्तेप्राप्यते तेजसायथाप्रकाशोभास्वरूपउत्सर्तेधि  
यते यथाश्रुतेनशास्त्रेणप्रज्ञोत्कर्षउत्सर्तेप्राप्यते नद्वयसुपुर्णैर्नगरुहेनेत्यर्थः ॥ ८९ ॥ अमुनाराभेणयाश्चित्तेनममायप्रतियोद्धेतिचित्त्यश्रितनार्हसपन्न ॥ ९० ॥ विष्णुदेहेनामु  
नारभून्यस्वर्गहास्वर्गस्यशोच्यतेत्यर्थ ॥ अभितपरितसमयानिकपाहाप्रतियोगेपीतिषष्ठ्यर्थद्वितीया ॥ एवशेषमूर्तिरयपानालाहृक्ष्मणात्मनाइहागतः ॥ तथाचपातलस्या  
रिशोच्यतेत्यर्थ ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ रूपयितुनिरूपयितुदुष्टं च ॥ ९३ ॥ वंशेऽवतरेणरघुरप्यनेनपावितइत्याह ॥ रघोरिति ॥ शुभ्रमइतिकदिनियमान्नेदृत्तिटिमसोमादेशाभा

अजोयंजायतेयोगाज्जागरुकःसदामहान् ॥ विभर्तिभगवानेतद्विरूपोविश्वरूपवान् ॥ ८८ ॥ विजयोविक्रमेणेवप्रकाशइवतेजसा ॥  
प्रज्ञोत्कर्षःश्रुतेनेवसुपुर्णैर्नायमुत्सर्ते ॥ ८९ ॥ अयंदशरथोधन्यःसुतोयस्यपरःपुमान् ॥ धन्यःसदशकठोपिचिंत्यश्रितेनयोमुना ॥ ९० ॥  
हास्वर्गममुनाशून्यंहापातालादिहागतः ॥ तस्यागमादयंलोकोमध्यमःश्रेष्ठतांगतः ॥ ९१ ॥ रामइत्यवतीर्णोयमर्णवांतःशयःपुमान् ॥  
चिदानंदवनोरामःपरमात्मायमव्ययः ॥ ९२ ॥ निगृहीतेद्वियग्रामारामंजानंतियोगिनः ॥ वयंत्ववरमेवास्यरूपंरुपयितुंक्षमाः ॥ ९३ ॥  
रघोरयोच्छेदकरोभगवानितिशुश्रुमः ॥ वसिष्ठरुपयात्वंहिव्यवहारपरंरुक् ॥ ९४ ॥ ॥ श्रीवाल्मीकिरुवाच ॥ ॥ इत्युक्त्वावस्थितस्तूष्णीं  
विश्रामित्रोमहामुनिः ॥ वसिष्ठसुमहातेजारामचंद्रमभाषत ॥ ९५ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ ॥ रामराममहाबाहोमहापुरुषचिन्मय ॥  
नायंविश्रांतिकालोहिलोकानंदकरोभव ॥ ९६ ॥ यावह्येकपराभर्शातिरुढोनास्तियोगिनः ॥ तावद्दसमाधिल्वंनभवत्येवनिर्मलम्  
॥ ९७ ॥ तस्माद्राज्यादिविषयान्पर्यालोक्यविनश्चरान् ॥ देवकार्यादिभारांश्चभजपुत्रसुखोभव ॥ ९८ ॥ ॥ श्रीवाल्मीकिरुवाच ॥ ॥  
इत्युक्तोपिपदारामःकिंचिनोचेत्संगतः ॥ तदासुषुषयसांषिपिवेशददंशनैः ॥ ९९ ॥

वश्लंदासः ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ अधिकारनिष्पादनलक्षणोलोकानांपरामशोधावन्निरूढानिष्पन्नः ॥ नभवतिभुक्तमितीशेषः ॥ ९७ ॥ पर्यालोक्यकर्चिलकालमनुभूय  
दवकार्यादीनधिकारभाराश्रयपर्यालोक्यपश्चात्समाधिभजेत्यर्थ ॥ ९८ ॥ यदारामइतिगुरुणाउक्तोपिलयंब्रह्मैक्यगतोबाह्यार्थश्रवणाभावाद्वागादिकरणचेष्टोपरमाच्चनाके  
चिद्वेत्तेदासवसिष्ठस्तच्छरीरसकल्येनप्रविश्यतदीयसुषुषानाड्याशनैर्ददंशुर्दरीकविवेश प्रविश्यनदीयंवेत्तीनजीवोपर्याधिलिगंघनीकृत्यबीजांतःप्रविष्टोवायुस्तदतर्गतमकुर  
मिववहिराचकर्थीतयावत् ॥ ९९ ॥



उपसंहरति ॥ इतीति ॥ वरमुनेर्वसिष्ठस्यवचनपंक्तिरक्षणयारलमालयाविचित्राभूषिताइतिउत्तररूपारयुपनेजीवन्मुक्तिसिद्धिर्यामयातुभ्यप्रोदिताप्रोक्तानिखिलानांकिविकु  
लानायोनिनाचसेव्यरूपासापरमगुरुकटाक्षाच्छृण्वादिनासेवितासतीमुक्तिमार्गप्रागुक्तभूमिकाक्रमददात्यारोपयतीत्यर्थः ॥ ११० ॥ विधिसवादप्रकारम् ॥ मोहमालिन्यरा

इतिरघुपतिसिद्धिःप्रोदितायामथातिवरमुनिवचनालीरत्नमालाविचित्रा॥निखिलकविकुलानांयोगिनांसेव्यरूपापरमगुरुकटाक्षान्म  
किमार्गददाति ॥ ११० ॥ यद्मंशृणुयान्नित्यंविधिरामवसिष्ठयोः ॥ सर्वावस्थोपिश्रवणान्मुच्यतेबहूनाच्छ्रुति ॥ १११ ॥ ॥ इत्याष  
वासिष्ठमहारामाचरणेवाल्मीकीयेदेवदूतेकेद्वानिंशस्वाहूरुथांसंहितायांवाल्कलकण्डेमोक्षोपायेषुनिर्वाणप्रकरणेषुवार्धिरामव्युत्थानना  
मअष्टाविंशत्सुत्तरशततमस्सर्गः ॥ १२८ ॥ ॥ ६३ ॥ ॥ निर्वाणप्रकरणपूर्वार्धसमाप्तम् ॥ ॥ ६३ ॥ ॥ ६३ ॥

गद्वेषमहापातकोपपातकादिसर्वैषावस्थायुक्तोपिपुरुषःश्रवणादेवसर्वदेवैर्मुच्यतेशांत्यादिगुणप्राप्तिकमेणब्रह्मणच्छ्रुतिप्राप्तिकंपुनराधिकारीत्यर्थः ॥ १११ ॥ ॥ इतिश्री  
वासिष्ठमंतात्पर्यप्रकाशेनिर्वाणप्रकरणपूर्वार्धेअष्टाविंशत्सुत्तरशततमःसर्गः ॥ १२८ ॥ ॥ इतिश्रीमत्परमहसपरिवाजकाचार्यश्रीसर्वज्ञसरस्वतीपूज्यपादशिष्यश्रीरामच  
ंद्रसरस्वतीपूज्यपादशिष्यश्रीगगाधरेन्द्रसरस्वत्याख्यभिक्षोःशिष्येणानंदबोधेन्द्रसरस्वत्याविरचितेश्रीवासिष्ठमहारामायणतात्पर्यप्रकाशेनिर्वाणप्रकरणेपूर्वार्धसंपूर्णम् ॥ ६३ ॥





